Bundel van de Economie, Energie & Bestuur van 9 april 2018

Agenda bijlagen

Spreektijd 3,5 uur.docx

Beantwoording Technische vragen cie EEB 9 april 2018.docx

concept Verslag commissie EEB 9 april 2018-voorvisie.doc

1 18:15 - Opening en mededelingen

2 18:20 - Inloophalfuur

3 18:50 - Vaststelling van de agenda, de verslagen van 22 januari en 19 februari 2018 , lange termijn agenda en moties- en toezeggingenlijsten

Aan de hand van de Strategische Agenda wordt ook vooruitgekeken naar de komende vergaderingen. Commissieleden kunnen hierbij voorstellen doen voor de agenda's van deze vergaderingen

Agenda_Economie__Energie_&_Bestuur_9_april_2018.docx

Conceptverslag commissie EEB 22 januari 2018.doc

Conceptverslag commissie EEB 19 februari 2018 voorvisie.doc

StrA EEB maart 2018.docx

Moties Bond EEB.docx

Moties Tekin EEB.docx

Moties Van der Hoek EEB.docx

Toezeggingen Bond EEB.docx

Toezeggingen Remkes EEB.docx

Toezeggingen Tekin EEB.docx

Toezeggingen Van der Hoek EEB.docx

4 18:55 - B-agenda Algemeen (CdK, hr. Bond, hr. Van der Hoek en hr. Tekin).

4.a Metropool Regio Amsterdam (MRA): verantwoording 2017 en globale begroting 2019

Behandelvoorstel:
U kunt de brief van GS en de bijbehorende stukken bespreken in de commissie en met GS-leden, voor zo ver het in de stukken over voor de commissie relevante beleidsterreinen gaat. De input van deze commissie, en de andere Statencommissies wordt meegegeven aan de vertegenwoordigers van de provincie Noord-Holland in de regiegroep (de commissaris van de Koning dhr. Remkes en gedeputeerde Post).
De definitieve begroting en het werkplan 2019 zullen in september aan u voorgelegd worden.

Deze stukken worden aan u voorgelegd op grond van artikel 7.1 van het Convenant MRA. De bespreking van deze stukken vindt plaats ter advisering van de opvattingen en wensen die u wilt meegeven aan de regiegroep MRA. De regiegroep vergadert op 13 april, daarom wordt na deze commissiebehandeling (en de behandeling in de drie andere commissies) het resultaat van de bespreking aan de regiegroep toegezonden.

000 Brief GS MRA Verantwoording 2017.pdf

00_agenda_Agendacommissie_20180316_con.pdf

00_agenda_RegiegroepMRA_20180413.pdf

03a_notitie_MRA_Verantwoording2017_20180109.pdf

03b_notitie_VoorstelAgendacommissieHerbestemming_20180109.pdf

03c_Stoplichtenrapportage acties MRA Agenda 20180216.pdf

03d_MRA_Brochure.pdf

04a_notitie_GlobaleBegrotingMRA2019ev_20180109.pdf

5 Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Remkes behorende punten uit de c-agenda stellen)

6 Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Tekin behorende punten uit de c-agenda stellen)

8 19:35 - A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

8.a Bestuur: Voordracht nieuwe Referendumverordening Noord-Holland 2018 /intrekken oude Referendumverordening

Adviseren aan PS over de nieuwe Referendumverordening en het intrekken van de oude verordening. De verordening zal worden geagendeerd voor de PS vergadering van 23 april 2018.

voordracht referendumverordening Noord-Holland 2018.docx

Brief GS aan PS inz. Advies over nieuwe referendumverordening.pdf

9 20:40 - B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

9.a Energie: Brief van GS aan PS inz. Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050 .

Mede naar aanleiding van de behandeling van de Beleidsagenda Energietransitie in mei 2016 zijn de Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050 u toegezegd.
De 'Staat van de Energietransitie' dient om de voortgang van de energietransitie in Noord-Holland te monitoren.
De Routeplanner moet inzicht geven in welke opgave er ligt op het gebied van energietransitie en of en hoe aan deze
opgave voldaan kan worden en welke de rol de provincie kan spelen.

Voorstel voor behandeling:
De Staat van de energietransitie en de Routeplanner 20150 met elkaar en de gedeputeerde bespreken en aangeven of u zich kunt vinden in de volgende voorstellen van GS:
1. de Staat van de Energietransitie Noord-Holland vierjaarlijks te actualiseren;
2. de Routeplanner Energietransitie 2020-2050 te actualiseren wanneer nieuwe maatschappelijke of technologische ontwikkelingen daartoe aanleiding geven.

Brief van GS aan PS inz. Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050.pdf

Staat van de energietransitie Noord-Holland.pdf

Routeplanner Energietransitie 2020-2050.pdf

RP Deelstudie Energie-infrastructuur.pdf

RP Deelstudie Gebouwde omgeving.pdf

RP Deelstudie Industrie.pdf

RP Deelstudie Land- en tuinbouw.pdf

RP Deelstudie Mobiliteit en Transport.pdf

RP Deelstudie Opwekking van hernieuwbare energie.pdf

RP Factsheets.pdf

9.b Cultuur: Cultuurbrief van de minister van OCW (dit punt is opgevoerd op verzoek van mw. Keur van het CDA).

Dit agendapunt is opgevoerd door mw. Keur van het CDA. Voor reden agenderen zie bijgevoegde oplegnotitie

Voorstel voor behandeling:
De volgende vragen die mw. Keur aan de partijen in de commissie en de gedeputeerde heeft bespreken en beantwoorden:
- De minister roept o.m. provincies op om nu al geld te reserveren om de positieve ontwikkeling van CMK die zich nu aftekent, te kunnen voortzetten.
• Wat vindt de commissie dat het college nu zou moeten of kunnen doen?
• Hoe gaat het college gehoor geven aan deze oproep?
- Zowel het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst) als Plein C geven aan dat er witte plekken zijn in de provincie Noord-Holland
waar het gaat om het aanbod van cultuureducatie op basisscholen.
• Delen het college en de commissie de opvatting van het CDA NH dat de provincie een regierol en een verantwoordelijkheid heeft waar het gaat om een meer
evenwichtige verdeling van het aanbod en de kwaliteit van cultuureducatie en hierover met Plein C in gesprek moet gaan?

Cultuurbrief2018_Publicatie_WT_HR.pdf

Oplegnotitie Cultuureducatie van het CDA.docx

10 Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Van der Hoek behorende punten uit de c-agenda stellen)

11.a B-agenda Economie: Discussienota van GroenLinks, SP en 50PLUS inzake provinciale bemoeienis met het behoud van zorgboerderij de Boterbloem in Amsterdam

Deze discussienotitie wordt op verzoek van de fractie van GroenLinks (Zita Pels). de SP (Carlien Boelhouwer)en 50PLUS (Olga de Meij) geagendeerd.

Zij willen met de commissie en de gedeputeerde bespreken, nu Amsterdam een motie heeft aangenomen inzake het uitwerken van meerdere scenario's voor het behouden van (zoveel mogelijk van) de Boterbloem in Amsterdam, welke inspanningen de provincie als aandeelhouder van de SADC kan verrichten om de Boterbloem inclusief haar akkers, niet verloren te laten gaan?

Discussienota van GroenLinks , SP en 50PLUS inz. provinciale bemoeienis inzake het behouden van zorgboerderij de Boterbloem def1.docx

316_18_Motie O Nuijens en Geenen inzake behoud zorgboerderij De Boterbloem.pdf

Beantwoorde schriftelijke vragen nr. 95-2017 van mw. De Meij (50PLUS) en mevrouw J.M.E. de Groot (SP) over de Lutkemeerpolder en De Bot.pdf

11.b Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen).

12 21:45 - Sluiting

13 C-agenda Algemeen

13.a Heel PS: Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 11 (c-agenda NLWM/R&W 12-3-2018 en M&F en EEB 9 april 2018).

Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 11.pdf

13.b Heel PS: brief GS aan PS inz. Interbestuurlijk programma Rijk, IPO, VNG en Unie van Waterschappen (C-agenda NLWM en R&W 12 maart 2018 en M&F en EEB 9 april 2018).

Brief GS aan PS - Interbestuurlijk programma

Bijlage - Programmastart IBP

13.c (heel PS) Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 13 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)

Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 13.pdf

13.d (heel PS): Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 12 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)

Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 12.pdf

14 C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

14.a Economie: brief van GS aan PS inz. onderzoek Airbnb Noord-Holland (c-agenda EEB 09-04-2018).

Brief GS aan PS - Onderzoek Airbnb Noord-Holland.pdf

Bijlage - Onderzoeksrapport Airbnb Noord-Holland.pdf

Bijlage - Infographic met resultaten onderzoek Airbnb in NH.pdf

14.b Economie: Brief GS aan PS inz. vaststelling uitvoeringsregeling MKB innovatie stimulering topsectoren (MIT) 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief - Vaststelling uitvoeringsregeling MKB innovatie stimulering topsectoren (MIT) 2018

Bijlage - Provinciaal blad

Bijlage - Lijst gehonoreerde projecten R&D samenwerking MIT 2017

14.c Economie: brief GS aan PS inz. Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016-2017 (C-agenda EEB 9 april 2018).

Brief - Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016-2017

Bijlage - Monitor werklocaties Noord-Holland 2017

Bijlage - Monitor plabeka ontwikkelingen MRA 2016-2017

Bijlage - Monitor Plabeka Bijlagenrapport 2016-2017

14.d Div. onderwerpen: Brief GS aan PS inz. Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3 (c-agenda NLWM 16-4-2018 en EEB 9-4-2018).

Brief GS aan PS inz. Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3.pdf

14.e Economie: brief GS aan PS inz. Wob verzoek Pallas (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief GS aan PS - Wob verzoek inzake Pallas

14.f Economie: brief GS aan PS inz. regionaal economische samenwerking NHN (c-agenda EEB 9-4-2018)

Brief GS aan PS - Regionaal economische samenwerking NHN

14.g Economie: Brief GS aan PS inz. Wijziging Uitvoeringsregeling HIRB 2017 (C-agenda EEB 9-4-2018)

Brief GS aan PS inz. Wijziging Uitvoeringsregeling HIRB 2017.pdf

Provinciaal Blad wijziging uvr HIRB 2017 maart.docx

14.h Economie: Brief GS aan PS inz. Brief GS aan PS inz. Wob Distriport (C-agenda EEB 9-4-2018)

Brief GS aan PS inz. Wob Distriport.pdf

Bijlage bij brief GS aan PS inz. nieuwe beslissing op bezwaar Wob verzoek Distriport (Houthoff Buruma).pdf

14.i Economie: Brief GS aan PS inz. Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden en evaluatiecriteria (B-agenda EEB 24 -5-2018)

Brief GS inz. Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden en evaluatiecriteria.pdf

Provinciaal Blad Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden Noord-Holland 2018.pdf

15 C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

15.a Erfgoed: brief GS aan PS inz. Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft gemeente Zaanstad (C-agenda EEB 9-4-2018).

Brief Gs aan PS - Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft gemeente Zaanstad

15.b Duurzame energie: brief GS aan PS inz. Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 (c-agenda EEB 9 april 2018).

Brief van GS aan PS - Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018

Bijlage - Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 bij Beleidsagenda Energietransitie 2016-2020

15.c Bestuur: Brief GS aan PS inz. beantwoording brief van B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief GS aan B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht.pdf

Brief GS aan div. gemeenten inz. arhi procedure Gooi en Vecht.pdf

Brief GS aan PS inz. beantwoording brief van B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht.pdf

15.d Erfgoed: Brief GS aan PS inz. voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief GS aan PS inz. Voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon.pdf

15.e (heel ps): Advies Raad voor het Openbaar Bestuur inz. Voor de publieke zaak. Over een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordigers (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief van Raad voor het Openbaar Bestuur - Advies Voor de publieke zaak

Bijlage - Advies van de Raad voor het Openbaar Bestuur

15.f Energie: Brief Randstedelijke Rekenkamer inz. Onderzoeksopzet Energietransitie (c-agenda EEB 9-4-2018).

Brief Randstelijke Rekenkamer inz. Onderzoeksopzet Energietransitie.pdf

Onderzoeksopzet Energietransitie van de gezamenlijke provinciale Rekenkamers.pdf

15.g Bestuur: brief van GS aan PS inz. Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018)

Brief GS aan PS - Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018

Bijlage - Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018

16 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

16.a Recreatieschappen: agenda extra vergadering AB Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer op 14 maart 2018 (C-agenda EEB 9-4-2018; de openbare stukken die bij deze vergadering horen kunt u downloaden op de site van het recreatieschap).

Agenda extra vergadering AB RAUM op 14 maart 2018.pdf

16.b Recreatieschappen: brief van GS aan PS inz. vaststellingsovereenkomst afkoopsom recreatieschap Geestmerambacht (c-agenda EEB 09-04-2018 en c-agenda NLWM 12-03-2018/commissie EEB leidend).

Brief GS aan PS - Vaststellingsovereenkomst afkoopsom recreatieschap Geestmerambacht

16.c Milieu / Recreatie: Ingekomen open brief: Verdiende Velsen 10 jaar lang geld aan Schap? (C-agenda NLWM 12-03-2018 (leidend) en C-agenda EEB 09-04-2018)

Ingekomen brief aan PS. Verdiende Velsen al 10 jaar lang geld aan recreatieschap Spaarnwoude.pdf

16.d Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. vervolg nieuw west airport express werk en de luchthaven (C-agenda EEB 9-4-2018).

Brief GS aan PS - Vervolg Nieuw-West Airport Express - Werk-en-de-Luchthaven

Bijlage - Vervolg Nieuw-West Airport Express: Werken-en-de-Luchthaven

Bijlage - Nieuw-West Airport Express

17 C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS zaken, juridische zaken en intern. betrekkingen/public affairs

Fractie		**Vergadering van 3,5 uur**
VVD		12 minuten
D66		11 minuten
PvdA		9 minuten
PVV		9 minuten
SP		9 minuten
CDA		8 minuten
GroenLinks		8 minuten
PvdD		7 minuten
50Plus		6 minuten
CU-SGP		6 minuten
Ouderenpartij NH		6 minuten
Diversen		60 minuten
GS		60 minuten

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
1	50PLUS	4a	Van der Hoek	MRA verantwoording 2017 en globale begroting 2019	Pagina 2 (toelichting) Bij de toelichting op de lasten op pag. 2 staat onder Platform economie, een bedrag genoemd van € 300.000,- tot en met 2020 per jaar voor versnellen van de transitie naar een schone economie en onder Platform Ruimte ieder jaar tot en met 2020 een bedrag van € 230.000,-? Vraag 1. Kan GS aangeven wat er voor dit bedrag per jaar precies wordt gedaan?	De 300.000 wordt jaarlijks ingezet voor het programma circulaire economie, met als onderdelen: circulair inkopen, grondstofstromen en monitoring van economische effecten. Er is een uitgebreid werkprogramma, dat onlangs is vastgesteld in het Portefeuillehoudersoverleg Duurzaamheid. Deze acties zijn in lijn met de door Provinciale Staten vastgestelde actieagenda Circulaire Economie. De onderdelen gaan op hoofdlijnen over het volgende: - Circulair inkopen – het plan van aanpak zet in op het volledig circulair maken van de inkoop van MRA-partners (overheden). De inkoopkracht kan bijvoorbeeld gebundeld worden en de inkoopvoorwaarde aangepast. Het streefjaar hierbij is 2030. - Grondstoffenstromen – de MRA-partners gaan aan de slag met 6 grondstromen. Elke stroom heeft een eigen werkgroep, met als startpunt de reststromen. Gemeenten zijn hier eigenaar van via de inzameling van huishoudelijk afval en onderhoud en beheer van de openbare ruimte. De context loopt per grondstofstroom uiteen en de voortgang zal verschillen. Daarom worden de werkgroepen aangestuurd door 2 grondstoffenregisseurs. - Monitoring en interventies – dit spoor richt zich op het wegnemen van belemmeringen voor het bedrijfsleven, bijvoorbeeld rondom vergunningen of het harmoniseren van aanbestedingsprocedures. Hetzelfde geldt bijvoorbeeld voor optimaliseren van vervoersbewegingen (bijvoorbeeld minder lege vrachtwagens). De voortgang van de omslag naar een circulaire economie in de MRA wordt gemeten, op basis van een voorlopige nutmeting voor het MRA-gebied. De 230.000 euro voor energietransitie wordt jaarlijks uitgegeven aan de uitvoering van de acties 4.8 t/m 4.11 uit de MRA Agenda (die alle betrekking hebben op de energietransitie). Dat zijn: - Opstellen en uitvoeren van een regionale programma voor energie waarin de MRA-

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
						partners invulling geven aan het landelijke Energieakkoord en een bijdrage aan de Nationale Energieatlas. - Opschalen van pilots van slimme en flexibele energiesystemen zoals smart grids, waarbij vraagsturing en energieopslag een rol spelen. - Uitbreiden en verknopen van warmte/koudenetwerken in de MRA voor grotere efficiëntie en aansluiting van 300.000 extra woningequivalenten. - Opstellen en uitvoeren van een regionaal programma voor het versnellen van energiebesparing.
2	50PLUS	9a	Van der Hoek	Staat van de Energietra nsitie en Routeplan ner 2050	**Op pagina 2, Samenhang Staat van de Energietransitie en Routeplanner Energietransitie, staat dat de Provincie NH er naar streeft om in 2050 een nagenoeg CO2 neutrale energiehuishouding te hebben.** Vraag 1. Kan GS hoe zij dit voor haar ziet in relatie tot het energieneutraal maken van alle woningen van woningbouwcorporaties in NH?	1 De woningcorporaties zijn zelf verantwoordelijk voor het energieneutraal maken van hun woningen. De Nederlandse woningbouwcorporaties hebben onderling in hun Woonagenda 2017-2021 afgesproken dat iedere corporatie in 2018 een plan vaststelt om de ambitie van energieneutraliteit in 2050 te bereiken. In de Woningwet (2015) is bovendien vastgesteld dat gemeenten prestatieafspraken met corporaties kunnen maken. De provincie Noord-Holland heeft geen wettelijke rol, maar jaagt verduurzaming aan doordat ze middelen voor woningcorporaties beschikbaar heeft gesteld in het programma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad in Noord-Holland'. In dit programma is 500.000 euro gereserveerd voor corporaties, bedoeld voor kennisontwikkeling en kennisuitwisseling. Daarnaast kunnen woningcorporaties voor advies een beroep doen op het provinciale Servicepunt Duurzame Energie.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					Vraag 2. Kan GS aangeven wie die kosten van het energieneutraal maken van alle woningen van woningbouwcorporaties voor 2050 moet gaan dragen, zoals de aanleg van warmtepompen, verwijdering van het gasnet etc.?	2 De woningcorporaties zijn zelf verantwoordelijk voor het energieneutraal maken van hun woningen en zullen deze kosten ook zelf moeten dragen voor zover het maatregelen op eigen terrein betreft. Woningcorporaties kunnen daarbij een beroep doen op subsidies, zoals de Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE) en de fiscale regeling Energie-investeringsaftrek (EIA). Ingeval een woning nul-op-de-meter wordt gemaakt, mag een woningcorporatie de kosten hiervan bij haar huurders in rekening brengen, echter zodanig dat de woonlasten niet of nauwelijks stijgen. Verder is de regering volgens het regeerakkoord voornemens om de woningcorporaties een korting te geven op de verhuurdersheffing, om hiermee de verduurzaming te stimuleren.
					Vraag 3. Kan GS aangeven hoeveel van de huidige 250 PJ in NH die wordt verbruikt per jaar, wordt verbruikt door de industrie, Tata Steel en huishoudens? **Op pagina 5, 5e alinea staat dat i.v.m. het maken van ruimtelijke keuzes er gewaakt moet worden voor verrommeling van het landschap.**	3 Volgens de Staat van de energietransitie Noord-Holland was het energieverbruik in Noord-Holland in 2015 als volgt voor de sector industrie, voor Tata Steel en voor huishoudens: Huishoudens 63 PJ Industrie 61 PJ (inclusief Tata Steel) Tata Steel 40 PJ
					Vraag 4. Kan GS aangeven hoe zij dat denkt te vermijden nu er al vele plannen liggen bij gemeenten voor het plaatsen van zonneweides?	4 De provincie heeft regels opgesteld voor zonne-opstellingen in landelijk gebied, juist om de ruimtelijke kwaliteit zo goed mogelijk te waarborgen. Gemeenten hebben zich hieraan te houden.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					Op pagina 6, 2e alinea staat dat het van belang is inwoners te betrekken bij de energietransitie en ruimtelijke ingrepen. Vraag 5. Kan GS aangeven hoe zij die betrokkenheid van inwoners voor zich ziet, aangezien de betrokkenheid van inwoners ten aanzien van Wind op Land de afgelopen jaren een totale mislukking is geworden? **RP Deelstudie Opwekking van hernieuwbare energie** **pagina 9** **Onder 'Kosten en ruimtelijke impact van de opwekking van hernieuwbare energie' staat dat vanuit het oogpunt van kostenbeheersing wind op land de beste keuze is, maar grote ruimtelijke impact heeft. Dit is correct gezien het grote maatschappelijke verzet van bewoners van NH die tegen windmolens op land zijn en zijn geweest. Tevens staat dat qua**	5 Dit is geen technische vraag. U kunt uw vraag mondeling stellen tijdens de commissievergadering.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					wind en zonne-energie de Provincie NH voldoende potentieel aan energie is om aan de eigen vraag te voorzien, behalve binnen het MRA, die het moet zoeken in het landelijk gebied. Dit vergt een grote ruimtelijke impact, visuele hinder en een groot ruimtebeslag. Vraag 6. Kan GS aangeven hoe zij deze conflicterende schets voor zich ziet en kan zij aangeven dat ondanks het groter wordende maatschappelijke verzet van Wind op Land projecten GS meer Wind op Land projecten blijft ondersteunen? **03b_notitie_VoorstelAgendacommissieHerbestemming_20180109** **Pagina 1:** Bij Toelichting onder 3.2. staat: gevraagd in te stemmen met herbestemming overschot MRA van 1,1 miljoen euro. Voorstel is dit overschot te benutten om diverse projecten een extra	6 Dit is geen technische vraag. U kunt uw vraag mondeling in de commissie stellen.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					impuls te geven op het gebied van onder andere bouwen& wonen, landschap, cultuur, energietransitie, klimaatbestendigheid, Europa/Lobbystrategie en de aansluiting van het sociaal domein. Dit is een erg vaag en breed begrip en het gaat hier om 1,1 miljoen belastinggeld. Vraag 7: Kan GS specifiek aangeven waar dit overschot van 1,1 miljoen aan besteedt gaat worden en hoeveel dit per project gaat kosten?	7 Volgt bij de beantwoording van de technische vragen van de commissie M&F
3	Oudere partij N-H	9a	Van der Hoek	Staat van de Energietra nsitie en Routeplan ner 2050	Het Rijk faciliteert de samenwerking van de decentrale overheden op het gebied van klimaat, energie en circulariteit en heeft daarvoor gedurende vier jaar jaarlijks 300 miljoen euro gereserveerd. In een interbestuurlijke programma en het 'Klimaat- en Energie-akkoord' worden de samenwerking en doelstellingen door Rijk, provincies (IPO), gemeenten (VNG) en Waterschappen nader	

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018

nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					uitgewerkt. Citaat 'Routeplanner Energietransitie 2020-2050', hoofdstuk 8: Het is zinvol voor de provincie om hierin deel te nemen*. Vragen : a) Welk deel van die jaarlijks door het Rijk gereserveerde 300 miljoen is voor Noord-Holland bestemd?	A Er is ons nog geen nadere verdeling bekend per provincie. In het Regeerakkoord is een enveloppe van € 300 mln per jaar (2018 tot en met 2030) opgenomen. Er is een splitsing aangebracht in de besluitvorming over de besteding van de enveloppe voor 2018 en die voor 2019 en verder. Voor de middelen voor 2019 en verder geldt dat deze worden gekoppeld aan de besluitvorming over het Klimaat- en Energieakkoord. De middelen voor 2018 zijn als volgt over de departementen verdeeld: Besteding Klimaat-enveloppe voor het jaar 2018 (Bedragen x € 1 mln) Departement — Budget Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK, VII) — 95,0 Economische Zaken en Klimaat (EZK, XIII) — 117,0 Infrastructuur en Waterstaat (IenW, XII) — 38,5 Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit (LNV) — 44,5 Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS, XVI) — 5,0 **Totaal** — **300,0**

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					B Welke taakstelling en taakverdeling tussen Rijk, Provincie (IPO), gemeenten* (VNG), en Waterschappen ligt daaraan ten grondslag? C Welke kenmerkende rol ziet de gedeputeerde voor Noord-Holland weggelegd; sectoraal of integraal, reactief (analyserend / signalerend) of actief (agenderend en interveniërend)? * Het Rijk wil de gemeente als regievoerder aanwijzen. Dit houdt in dat gemeenten een warmtetransitie-plan moeten opstellen. Een bovenlokale strategie is echter zinvol, omdat daarmee de onderlinge afhankelijkheden, zoals geschetst in de deelstudies, beter in beeld komen. Oplossingen overstijgen bovendien vaak de gemeentegrens. Zo moet een warmtenet lokaal soms	B De middelen voor 2018 worden niet verdeeld op basis van een taakstelling of taakverdeling. Er wordt enerzijds gekeken naar wat snel en kosteneffectief gerealiseerd kan worden, anderzijds naar opties waarvan op termijn een grote bijdrage wordt verwacht. Zoals aangegeven wordt in het Klimaat- en Energieakkoord afgesproken hoe de middelen van 2019 en verder besteed gaan worden. Kosteneffectiviteit – op korte en lange termijn – is naar verwachting ook dan een heel belangrijk criterium. C) Dit is geen technische vraag. U kunt uw vraag mondeling in de commissie stellen.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					overgedimensioneerd worden, om uitbreiding naar elders in de toekomst mogelijk te maken. Wat lokaal geldverspilling lijkt, is uit regionaal oogpunt juist kosteneffectief. En een warmtebron die gelegen is in de ene gemeente, is soms tegen lagere kosten te benutten in een naburige gemeente. Ook voor de uitvoering is vaak een bovenlokale aanpak nodig. De aanleg van een energie-infrastructuur voor warmte en elektriciteit en de aanpassing van de gebouwde omgeving doet namelijk een enorm beroep op organisatiecapaciteit, aannemerscapaciteit en financiële capaciteit. Netbeheerders en aannemers werken daarbij vaak regionaal of bovenregionaal. De regering heeft dan ook in het regeerakkoord opgenomen dat er per regio een plan moet worden opgesteld voor deze opgaven van de energietransitie.	
4	GL	8a	Van der	Referen-	Brengt de bepaling dat na een	Nee, er blijft voor PS de mogelijkheid om het besluit op onderdelen aan te passen of een

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
			Hoek	dumverord ening	geldig referendum een besluit moet worden voorgelegd dat '**uitsluitend**' strekt tot intrekking of inwerkingtreding van het besluit waar het referendum over ging (art. 64) met zich mee dat bij intrekking **niet gelijktijdig** kan worden besloten dat besluit op onderdelen aan te passen?	initiatiefvoorstel in te dienen. Deze bepaling regelt slechts dat in het geval het referendum heeft geleid tot een raadgevende uitspraak tot afwijzing, GS een voordracht moeten indienen voor een besluit dat strekt tot intrekking van het besluit of regeling van de inwerkingtreding van het besluit. *De bepaling is overigens ontleend aan de Wet raadgevend referendum (art. 11). De toelichting daarop is: Aan een raadgevende uitspraak tot afwijzing verbindt dit voorstel de verplichting tot heroverweging. Het voorstel bepaalt dat de beslissing hierover aan het oordeel van de wetgever wordt onderworpen. Deze kan besluiten tot intrekking of tot regeling van de inwerkingtreding van de wet. Zo wordt op de meest directe wijze aangesloten bij het uitgangspunt dat het primaat van het vertegenwoordigend stelsel gehandhaafd blijft. Tevens brengt deze waarborg in formele zin het correctieve karakter van het raadgevend referendum het duidelijkst tot uitdrukking. De wet waartegen de meerderheid zich heeft uitgesproken kan niet in werking treden eer de procedure van wetgeving geheel is voltooid. Artikel 11 verplicht de regering tot indiening van een wetsvoorstel tot intrekking of tot regeling van de inwerkingtreding van de wet waarover een referendum is gehouden maar sluit niet uit dat de Tweede Kamer een initiatiefvoorstel indient. (Memorie van toelichting, Kamerstukken II 2005/2006, 30372, nr. 9)*
					2. Wat is precies het verschil tussen 'spoedeisende' en 'dringende' provinciale belangen (art. 5.2.n)? Kan de betreffende, door PS nader te definiëren uitsluitingsgrond niet haaks komen te staan op de vereiste	2 Onder dringende provinciale belangen kunnen bijvoorbeeld worden verstaan belangen die in zodanige mate van invloed zijn op het provinciaal beleid of de uitoefening van provinciale rollen en taken dat zij prevaleren boven andere belangen. Het is moeilijk te voorspellen welke onderwerpen in de toekomst zullen spelen in Noord-Holland en het is denkbaar dat een besluit van zodanig provinciaal belang is dat een referendum niet wenselijk is. De beslissing in een concrete situatie of met een besluit zodanig dringende provinciale belangen worden gemoeid dat een referendum daarover niet wenselijk is, is in de ontwerpverordening bij PS

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
					van eenduidigheid en transparantie voor de burger?	zelf gelegd. Tot het besluit van PS over de kennisgeving is voor de burger niet duidelijk of het besluit onder deze uitzonderingsgrond zal vallen.
					3. Waarom ontbreekt in de uitsluitingsgronden (art. 5.2.) de planologische kernbeslissing als bedoeld in art. 39 Wro? (vgl. art. 3.2.j. van de vigerende referendumverordening)	3 De Wet op de Ruimtelijke Ordening is vervangen door de Wet ruimtelijke ordening. De aangehaalde bepaling en het instrument planologische kernbeslissing bestaan niet meer.
					4. Het correctief raadgevend referendum biedt de burgers de mogelijkheid zich te keren tegen een maatschappelijk omstreden (i.c. provinciaal) besluit. Waarom zouden lokale weerstand en een lange doorlooptijd (in de fase **voorafgaand** aan het besluit!) dan een reden kunnen zijn om inpassingsplannen als bedoeld in art. 3.26 Wro van het referendum uit te sluiten? En waarom zou de mogelijkheid van rechterlijke toetsing (beroepsprocedure) een grond kunnen vormen voor uitsluiting van het referendum als die mogelijkheid ook bestaat voor andere, niet uitgesloten besluiten?	4 Door GS is geadviseerd de PIP uit te zonderen van de mogelijkheid van een referendum aangezien een PIP meestal gericht is op lokale initiatieven waarbij lokale belangen zijn betrokken. Een provinciaal referendum lijkt in dat geval een minder geschikt instrument. De participatie- en rechtsbeschermingsmogelijkheden zijn aangehaald om aan te geven dat de burger naast het referendum andere mogelijkheden heeft om zijn zienswijze te geven. Er zijn overigens weinig besluiten van PS die vatbaar zijn voor bezwaar en beroep. Dergelijke besluiten worden vrijwel altijd vastgesteld door GS.

Technische vragen cie EEB, 09-04-2018						
nr	Partij en indien-er	Punt	Gedepu-teerde	Onder werp	Vraag	Antwoord
5						
6						

Verslag concept

Commissie Economie, Energie en Bestuur

Datum	:	9 april 2018
Commissievoorzitter	:	mw. R. Kocken
Commissiegriffier	:	mw. M. de Zwart
Telefoonnummer/e-mail	:	023-5143756/zwartm@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter		mw. R. Kocken
Commissiegriffier		mw. M. de Zwart
Leden van de commissie	VVD	mw. F.M. Lagerveld, dhr. M.R.F. Wiesehahn
	D66	dhr. F. de Groot, mw. S. Klaassen, dhr. T. Buijtendorp
	PvdA	mw. Doevendans, mw. C. van Rooij
	PVV	dhr. D. van der Sluijs
	SP	mw. C. Boelhouwer
	CDA	mw. H. Keur, dhr. P. de Kam
	GroenLinks	mw. Z. Pels, dhr. J. Gringhuis
	PvdD	dhr. A. van Liere, dhr. F. Zoon
	50PLUS	mw. O. De Meij
	CU/SGP	dhr. M. Klein
	ONH	dhr. B.I.M. Bouberg Wilson
Gedeputeerden		dhr. A. Tekin, dhr. J. Bond, dhr. J. van der Hoek
Notulist		Verslagbureau Moneypenny/mw. H. Mutsaerts
Afwezig met bericht		dhr. J. Remkes, mw. I Bezaan (PVV), dhr. N. Kaptheijns (PVV), dhr. A. Hietbrink (GL), dhr. J.A. Haijen (SP)

Agenda

1. Opening en mededelingen

2. Inloophalfuur

3. Vaststellen agenda, verslag van 22 januari en 19 februari 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

4. B-agenda Algemeen
4.a. Metropool Regio Amsterdam (MRA): verantwoording 2017 en globale begroting 2019

5. Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

6. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

7. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

8. A-Agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

8.a. Bestuur: Voordracht nieuwe referendumverordening Noord-Holland 2018/intrekken oude Referendumverordening

9. B-Agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

9.a. Energie: Brief van GS aan PS inzake Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050

9.b. Cultuur: Cultuurbrief van de minister van OCW

10. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

11.a. B-agenda Economie: Discussienota van GroenLinks, SP en 50PLUS inzake provinciale bemoeienis met het behoud van zorgboerderij de Boterbloem in Amsterdam

11.b. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

12. Sluiting

13. C-agenda Algemeen

13.a Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 11 (c-agenda NLWM/R&W 12-3-2018 en M&F en EEB 9 april 2018).

13.b Heel PS: brief GS aan PS inz. Interbestuurlijk programma Rijk, IPO, VNG en Unie van Waterschappen (C-agenda NLWM en R&W 12 maart 2018 en M&F en EEB 9 april 2018).

13.c (heel PS) Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 13 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)

13.d (heel PS): Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 12 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)

13 C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

14.a Economie: brief van GS aan PS inz. onderzoek Airbnb Noord-Holland (c- agenda EEB 09-04-2018).

14.b Economie: Brief GS aan PS inz. vaststelling uitvoeringsregeling MKB innovatie stimulering topsectoren (MIT) 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.c Economie: brief GS aan PS inz. Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016- 2017 (C-agenda EEB 9 april 2018).

14.d Div. onderwerpen: Brief GS aan PS inz. Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3 (c-agenda NLWM 16-4-2018 en EEB 9-4- 2018).

14.e Economie: brief GS aan PS inz. Wob verzoek Pallas (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.f Economie: brief GS aan PS inz. regionaal economische samenwerking NHN (c-agenda EEB 9-4-2018)

15. C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

15.a Erfgoed: brief GS aan PS inz. Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft gemeente Zaanstad (C-agenda EEB 9-4-2018).

15.b Duurzame energie: brief GS aan PS inz. Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 (c-agenda EEB 9 april 2018).

15.c Bestuur: Brief GS aan PS inz. beantwoording brief van B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht (c-agenda EEB 9-4-2018).

15.d Erfgoed: Brief GS aan PS inz. voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (c-agenda EEB 9-4-2018).

15.e (heel ps): Advies Raad voor het Openbaar Bestuur inz. Voor de publieke zaak. Over een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordigers (c-agenda EEB 9-4-2018).

15.f Energie: Brief Randstedelijke Rekenkamer inz. Onderzoeksopzet Energietransitie (c-agenda EEB 9-4-2018).

15.g Bestuur: brief van GS aan PS inz. Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018)

16 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

16.a Recreatieschappen: agenda extra vergadering AB Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer op 14 maart 2018 (C-agenda EEB 9-4-2018; de openbare stukken die bij deze vergadering horen kunt u downloaden op de site van het recreatieschap).

16.b Recreatieschappen: brief van GS aan PS inz. vaststellingsovereenkomst afkoopsom recreatieschap Geestmerambacht (c-agenda EEB 09-04-2018 en c- agenda NLWM 12-03-2018/commissie EEB leidend).

16.c Milieu / Recreatie: Ingekomen open brief: Verdiende Velsen 10 jaar lang geld aan Schap? (C-agenda NLWM 12-03-2018 (leidend) en C-agenda EEB 09-04- 2018)

16.d Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. vervolg nieuw west airport express werk en de luchthaven (C-agenda EEB 9-4-2018).

Agenda

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de vergadering om 18.15 uur en heet alle aanwezigen welkom in de vergadering, ook de commissieleden van R&W die uitgenodigd zijn met het oog op agendapunt 8. Dhr. Remkes (CdK), mevrouw Bezaan (PVV) en dhr. Haijen (SP) hebben zich afgemeld. Dhr. Kaptheijns (PVV) komt iets later.

2. Inloophalfuur

Er zijn geen insprekers aangemeld.

3. Vaststellen agenda, verslag van 22 januari en 19 februari 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

Agenda
De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Verslagen
De verslagen van 22 januari en 19 februari 2018 worden ongewijzigd vastgesteld.

Lange termijnagenda
De onderwerpen Evaluatie Europastrategie, herstructurering winkelgebieden en evaluatiecriteria, jaarplan RON en economische verkenningen bij de energietransitie zullen naar alle waarschijnlijkheid voor de komende commissievergadering geagendeerd worden.

Moties- en toezeggingenlijsten
Geen opmerkingen.

4. B-agenda Algemeen
4.a. Metropool Regio Amsterdam (MRA): verantwoording 2017 en globale begroting 2019

De heer **De Groot** (D66) stelt voor ook de vragen van de commissie M&F aan de orde te stellen omdat er in die vergadering onvoldoende tijd was om deze te bespreken.

De **voorzitter** concludeert dat de commissie hiermee akkoord gaat.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) vindt het overschot en de hoogte van de salarissen belangrijke aandachtspunten. Wat is de reden voor het verzoek van het college voor terugbetaling van het overschot? De PvdA stelt voor dit bedrag bij de MRA te laten om later in te zetten voor projecten die nu vertraagd zijn.

Mevrouw **De Meij** (50plus) heeft als antwoord ontvangen op de technische vraag waarom het overschot van 1,1 miljoen euro moet worden terugbetaald, dat er nog over onderhandeld wordt. Naar rato moet een bedrag van 300.000 terugbetaald worden aan de provincie. Aangezien niet vermeld wordt waar het bedrag van 1,1 miljoen euro aan besteed wordt, is het ondoenlijk voor de commissie om aandachtspunten mee te geven.

Mevrouw **Pels** (GL) begrijpt niet waarom de middelen moeten terugvloeien naar de provincie. Wat is hiervoor de argumentatie? Wanneer vindt een herijking plaats met het oog op de onlangs gehouden gemeenteraadsverkiezingen?

De heer **De Groot** (D66) is van mening dat een belangrijk aandachtspunt is en blijft de vraag hoe de agenda wordt vastgesteld en wat de rol van PS hierbij is. Wordt de acquisitie van bedrijven door de MRA gecoördineerd? Er bleek veel belangstelling te staan voor het provinciale dashboard waarin welvaart, welzijn en duurzaamheid zijn opgenomen. Dit zou een

verrijking kunnen bieden voor de organisatie van de agenda wanneer daar draagvlak voor bestaat, mede voor het structureren van specifieke trends. Wat is er nodig voor het weerbaar maken van de MRA en de samenwerking te verbeteren? Kan de gedeputeerde een toelichting geven op 'de tweede ring'? Betreft dit de A8/A9 of zijn er andere plannen? Het regionale distributienetwerk is een interessant gegeven en PS willen graag betrokken worden bij de invulling hiervan.

De heer **Zoon** (PvdD) vraagt om een toelichting op de hoogte van de vergoeding. Het Platform Mobiliteit is een onderwerp dat breder moet worden benaderd dan enkel via de BDU-partijen. Het voorkomen van verspilling van bouwmaterialen is een onderwerp dat raakt aan de circulaire economie, daarvan kan de provincie de trekker zijn. Hergebruik van warmte uit datacentra wordt ondersteund mede met het oog op de aanwezigheid van een groot aantal centra in de MRA, hoewel deze energie niet per definitie groen is, maar ook grijs kan zijn.

Mevrouw **Keur** (CDA) heeft geen problemen met het laten terugvloeien van 1,1 miljoen euro naar de MRA-partners. Hoe verhoudt de MRA Europastrategie zich tot de Europese inspanningen van de provincie en tot de samenwerking in P4-verband, samen met de andere Randstedelijke provincies? Eerder is aandacht gevraagd voor samenwerking tussen MRA en de rest van de provincie, maar in de stukken wordt hier niets over vermeld. Kan de gedeputeerde hierop reflecteren?

Mevrouw **Lagerveld** (VVD) is het eens met het laten terugvloeien van het overschot van 1,1 miljoen euro op de begroting.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt naar de oorzaken van de twijfel omtrent de juistheid van de voortgang van het stoplichtenschema.

Mevrouw **Boelhouwer** (SP) vindt de kosten/salarissen van het MRA-bureau erg hoog. Op welke wijze worden de salarissen vastgesteld of op basis van welke cao? Graag een toelichting op de zaken die niet correct zouden zijn, zoals het stoplichtenschema genoemd door ONH.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) ondersteunt de impuls voor meer betaalbare sociale huurwoningen gezien de lange wachtlijsten – in Purmerend is een wachttijd van tien jaar – maar dat geldt niet voor de energietransitie, klimaatbestendigheid en de Europastrategie. Er is een grondstoffenregisseur aangesteld. Betreft dit een urgent nieuw project en wat levert het concreet op voor de Noord-Hollandse economie? Door welke urgente projecten is het budget bijna verdubbeld?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat de opmerkingen van de commissieleden meegenomen worden naar de MRA, want in het najaar wordt de definitieve conceptbegroting voorgelegd. In de totale salariskosten zijn ook de kosten van het secretariaat opgenomen. De gedeputeerde zegt een overzicht toe van de opbouw van de salarispost voor totaal 108.000 euro, maar dit betreft dus meer dan een fte. Economie en acquisitie is een thema dat door de stad zelf wordt opgepakt, maar in het samenwerkingsverband van I Amsterdam trekt de provincie samen op met de stad, PRES en Plabeka. Dat bespaart veel capaciteit en dus kosten voor de provincie.

De heer **De Groot** (D66) veronderstelt dat deze activiteiten worden gecoördineerd binnen MRA-verband.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat deze coördinatie nu zonder vergoeding plaatsvindt en bij een officiële regeling zijn er kosten mee gemoeid. De provincie is bezig met de opbouw van het dashboard in de economische agenda en zodra deze is afgerond, wordt deze overgenomen door MRA. De provincie voert dus het voorwerk uit. De tweede ring mobiliteit wordt erbij betrokken en die is inderdaad breder dan enkel de BDU. De Europa-strategie binnen MRA zal nadrukkelijker worden benoemd in het commentaar en beter worden afgestemd. Er is reeds sprake van samenwerking van de MRA met de rest van de provincie en er bestaat al een link met bijvoorbeeld Noord-Holland-Noord. Over de onduidelijkheden in het kleurenschema zullen nadere vragen gesteld worden.

Gedeputeerde **Van der Hoek** benadrukt dat de inzet op de energietransitie van groot belang is – hoewel de PVV hier geen voorstander van is – om de kansen van de economische potentie van de MRA te vergroten en het aantal arbeidsplaatsen te laten toenemen. De

grondstoffenregisseur is een nieuwe functie in het kader van circulaire economie om samen met het bedrijfsleven hergebruik van grondstoffen te promoten. De provincie kan zeker een rol spelen als trekker van het thema tegengaan van verspilling van bouwmaterialen, maar de gedeputeerde zal dit onderwerp eerst agenderen op het portefeuillehoudersoverleg duurzaamheid, want er worden per thema altijd twee trekkers aangewezen.

Tweede termijn

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) stelt voor dat elke partij op 10 april voor 12.00 uur de opmerkingen aan GS doorgeeft over het wel of niet terugbetalen van het bedrag van 1,1 miljoen euro.

Gedeputeerde **Van der Hoek** verzoekt vanavond de standpunten per partij kenbaar te maken, zodat duidelijk wordt waar wel of niet een meerderheid voor is.

Mevrouw **Pels** (GL) wil haar uiteindelijke mening over het laten terugvloeien van de gelden baseren op de input van GS, maar die uitleg ontbreekt tot op heden. Zij veronderstelt dat het overschot is ontstaan vanwege vertraging bij het realiseren van alle plannen.

Mevrouw **De Meij** (50plus) wil graag weten waar het geld aan besteed gaat worden als het bedrag van 1,1 miljoen euro bij de MRA blijft.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat het gaat om geld dat wel begroot is voor bepaalde activiteiten, maar nog niet uitgegeven is, omdat deze projecten nog niet gestart of vertraagd gestart zijn. Daarom dient dit terug te vloeien naar de deelnemers. Het bedrag hoeft niet gereserveerd te worden voor het volgende jaar, omdat er dan opnieuw budget beschikbaar wordt gesteld.

Gedeputeerde **Bond** benadrukt dat het definitieve besluit opnieuw wordt voorgelegd aan PS. Hij stelt voor om de MRA tot dat moment tijd te geven om het geld alsnog te labelen voor specifieke projecten waar in de volgende begrotingsronde geen geld voor beschikbaar is.

De **voorzitter** concludeert na stemming dat een meerderheid deze toezegging ondersteunt. De discussie wordt op een later moment gevoerd wanneer de definitieve begroting aan PS wordt voorgelegd.

De heer **De Groot** (D66) ondersteunt het voorstel om het dashboard eerst af te ronden en daarna ter beschikking te stellen aan de MRA. Hij stelt de gedeputeerde voor aan het document toe te voegen welke knelpunten worden opgelost en met welke prioriteit, want dat is de eerste aanzet voor een dashboard.

Mevrouw **Keur** (CDA) verzoekt het college om het gesprek aan te gaan met de MRA over de spreiding van toeristen over de provincie, want tot op heden zijn deze pogingen niet succesvol gebleken.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat er diverse partners met allerlei programma's inzetten op spreiding van het toerisme in de MRA. Het gaat met name om Nederlandse bezoekers die verleid moeten worden om andere delen van de provincie of het land te bezoeken. Deze doelgroep is duidelijk afgebakend, maar het is niet eenvoudig om deze te bereiken. De gedeputeerde neemt de opmerkingen van D66 over het dashboard mee naar PRES.

5. <u>Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa</u>

Er zijn geen vragen.

6. <u>Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa</u>

Er zijn geen vragen.

7. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

8. A-Agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

8.a. Bestuur: Voordracht nieuwe referendumverordening Noord-Holland 2018/intrekken oude Referendumverordening

De heer **Van der Sluijs** (PVV) vraagt zich af wat D66 zal doen, voor of tegen stemmen? De discussie in Den Haag is bij iedereen bekend. Het referendum heeft niet gebracht wat ervan verwacht werd en daarom wordt het raadgevend referendum wellicht afgeschaft. Medio mei zal hierover duidelijkheid ontstaan. Het wordt op prijs gesteld dat vrijwel alle adviezen van de werkgroep en PS in de voordracht zijn overgenomen. De PVV vindt het jammer dat de eerste 500 stemmen na de eerste fase worden weggegooid, want in de oude verordening was nog sprake van cumulatie van stemmen. Het is daarom moeilijk controleerbaar of ondertekenaars vaker dan een keer hebben getekend. De nieuwe verordening geeft conform de opdracht van PS ruimte voor digitale aanlevering en daardoor wordt de controle eenvoudiger. De PVV is benieuwd hoe de andere partijen hierover denken. De PVV is er voorstander van om referenda te koppelen aan bestaande verkiezingen vanwege een hogere efficiency en lagere kosten.

De heer **Van Liere** (PvdD) concludeert dat een verzoek voor een referendum dus verplicht digitaal aangeleverd moet worden.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) wil digitale aanlevering niet verplichten, maar het heeft wel de voorkeur. De digitale aanlevering is in de werkgroep uitgebreid besproken maar de optie om na elke fase de stemmen weg te gooien, is nooit aan de orde geweest. Dat stond ook niet vermeld in het voorstel van de werkgroep aan PS, daartoe hebben GS besloten. Het wordt erkend dat de kosten hoger zijn, maar het is voor een goed doel. In de verordening staat vermeld dat een kennisgeving voor een te houden referendum ten minste drie werkdagen voor de behandeling van het besluit in PS bij de voorzitter ingediend moet worden. Dit is onlogisch, want het is dan nog niet bekend of men het eens is met het nog te nemen besluit. Kan de gedeputeerde uitleggen wat bedoeld wordt met de opmerking dat een referendum het besluitvormingsproces ernstig kan vertragen en waarom wordt voorgesteld de bepaling uit te breiden met ‘dringende provinciale belangen’? Deze vraag wordt ingetrokken aangezien er in de technische beantwoording op gereageerd is.

De heer **Buijtendorp** (D66): “Dank u voorzitter, ja, deze maand kunnen we het onmogelijke referendum mogelijk maken. Onze fractie heeft zich in de werkgroep hard gemaakt voor de voorliggende voordracht voor een correctief referendum achteraf, in plaats van raadplegend vooraf. Voor het vooraf betrekken van de burger bestaan veel goedkopere en efficiëntere manieren van burgerparticipatie die we zoals bekend van harte steunen. De verbeterde referendumverordening zien we als een belangrijke aanvulling daarop. Dus niet het avondmaal overslaan omdat je al ontbeten hebt. Wat betreft de verbeteringen zijn we blij dat een flink aantal voorstellen is overgenomen, waarvan we het meerderheidsquorum een hele belangrijke vinden omdat dat het geheel transparanter maakt, en strategisch stemmen overbodig maakt. Er bestond destijds in de Staten grote twijfel over de operationele haalbaarheid bij de gemeenten. Daarom hebben we mede op basis van de ervaring in de provincie Utrecht er op aangedrongen de gemeenten in het proces heel intensief te betrekken. Dat heeft GS gedaan, daar zijn we heel blij mee. En we realiseren ons dat dit ook voor de ambtenaren heel veel werk is geweest, dus ook dank aan de ambtelijke ondersteuning daarbij. Met circa 5 miljoen euro, dat bedrag hebben we ook al eerder genoemd, is een raadgevend referendum een prijzig instrument. Het dient daarom naar de mening van onze fractie ook echt als een noodrem gebruikt te worden en niet als een soort rellerige handrem die het proces voortdurend vertraagt. Daarom steunen we de voorgestelde drempels ook en hechten er grote waarde aan dat we met elkaar hebben afgesproken dat we periodiek evalueren of die drempels nog juist zijn. Al is het maar om te letten op de bevolkingsgroei, digitale ontwikkelingen en dergelijke. In onze visie leveren we dus een hele goede noodrem af met een mechanisme erin waarmee je het periodiek kunt nakijken. Tot slot, zoals we ook al in de werkgroep hebben aangegeven, is D66 voor het bindend correctief referendum. Maar het is duidelijk nu dat nu in de Staten een stap te ver is, zeker met de sterke twijfel die er in deze

Staten leeft of het überhaupt mogelijk is het referendum operationeel te maken. Daarom geloven we er voor Noord-Holland in dat de tweetrapsraket de beste oplossing is. Laten we nu eerst maar eens zien dat het referendum ook echt kan werken, correctief op door de Staten genomen besluiten. En daarna gaan we graag nog een keer het gesprek aan of het ook bindend kan zijn. Maar laten we eerst maar eens zien dat het werkt. Dat is ons standpunt. Dank u."

De heer **Van Liere** (PvdD) is voorstander van het raadgevend referendum. Deze verordening waarvoor voldoende draagvlak is, wordt ondersteund. De PvdD is geen voorstander van het vernietigen van handtekeningen na de eerste fase, maar het door de gemeenten handmatig controleren van dubbele handtekeningen op een totaal van 10 tot 40.000 is ondoenlijk. Daarom is het beter om mensen drie keer te laten ondertekenen. Bij de verplichting van digitale aanlevering wordt een grote groep mensen uitgesloten aan deelname en dat moet voorkomen worden.

Mevrouw **Lagerveld** (VVD) is geen voorstander van de verordening en ondersteunt de vertegenwoordigende democratie. Bovendien kunnen complexe en politiek gevoelige besluiten vaak niet met een simpel ja of nee beantwoord worden. De burger heeft er niets aan en zal snel teleurgesteld raken wanneer adviezen niet overgenomen worden. Mocht de mogelijkheid van een referendum toch in stand blijven, dan wordt gepleit voor een evaluatie na een bepaalde periode, ook met het oog op de hoge kosten.

De heer **Klein** (CU/SGP) sluit zich aan bij de VVD ten aanzien van de vertegenwoordigende democratie. Het idee van een referendum is mooi maar een simpel antwoord met ja of nee doet de complexe onderwerpen vaak te kort. Er ligt een technisch zorgvuldig voorstel voor en in de verordening is een aantal verbeteringen voorgesteld, niettemin zal de CU/SGP tegen stemmen. Voorgesteld wordt om de resultaten af te wachten van het actieplan Versterking lokale democratie alvorens deze verordening aan te nemen.

Mevrouw **De Meij** (50plus) is voorstander van referenda – en dan bij voorkeur verbindend – en ondersteunt het voorstel voor een raadgevend referendum. Gezien de steeds lagere opkomst bij verkiezingen en steeds lagere aantallen leden van politieke partijen is geen sprake meer van een democratische vertegenwoordiging van alle groepen. Het is jammer dat sommige partijen van mening zijn dat alleen volksvertegenwoordigers kunnen besluiten over complexe vraagstukken.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) is voorstander van het intrekken van de bestaande verordening maar is tegen het vaststellen van een nieuwe verordening want de provincie biedt diverse vormen van burgerparticipatie aan en daarop moet het accent liggen.

Mevrouw **Pels** (GL) vraagt of ONH van mening is dat elke burger is vertegenwoordigd in een gemiddeld participatietraject.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) meent dat dit vrijwel nooit het geval is. De vraag of het in overwegende mate zo is, kan ter discussie gesteld worden.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) constateerde in de werkgroep een positieve houding van ONH. Waarom is ONH plotseling van mening veranderd?

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) heeft na een grondige analyse een standpunt ingenomen, dat is de conclusie van het proces.

Mevrouw **De Meij** (50plus) constateert dat er meerdere partijen aan de werkgroep hebben deelgenomen die geen voorstander waren van referenda, maar toch actief wilden meedenken. Zij verbaast zich ook over het gewijzigde standpunt van ONH.

Mevrouw **Keur** (CDA) was een van deze partijen want het CDA is nooit voorstander geweest van referenda. Een parlementaire democratie voldoet als systeem, maar dat neemt niet weg dat burgerparticipatie van groot belang is. Een referendum is daarvoor echter niet het juiste middel. De keuze valt op optie b uit de voordracht.

Mevrouw **Boelhouwer** (SP) is voorstander van een referendum, besluit a, die kan fungeren als een soort noodrem bij grote projecten. Een referendum kan een belangrijk middel zijn bij grote thema's die niet in de partijprogramma's voorzien zijn maar wel aan de orde gesteld worden in de coalitieperiode.

Mevrouw **Pels** (GL) geeft complimenten voor het door GS aanbieden van een aantal opties zodat PS een keuze kunnen maken. Dit is een prima werkwijze die bij alle voorstellen toegepast moet worden. Een referendum is niet bedoeld voor burgerparticipatie. Bij een referendum besluiten burgers om aan de noodrem te trekken en bij participatie bepalen PS waar een mening over gevraagd wordt. Een referendum is dus geen instrument voor PS om de burgers bij hun besluiten te betrekken. Waarom zijn bij een inpassingsplan spoedeisende of dringende provinciale belangen niet referendabel en hoe wordt spoedeisend gedefinieerd? Referenda kunnen samenvallen met verkiezingen, daarom worden de bezwaren van GS niet ondersteund. Ook het aanpassen van een besluit op onderdelen zou mogelijk moeten zijn om voor te leggen in een referendum. Het is belangrijk om naar de subsidiëring van voorlichtingsactiviteiten pro en contra te kijken, want dat is nu niet geregeld.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) is voorstander van het raadgevend referendum. De PvdA is absoluut voorstander van het altijd organiseren van referenda gelijktijdig met verkiezingen om extra kosten te voorkomen.

Gedeputeerde **Van der Hoek** merkt op dat het college nergens vermeldt in het advies dat het referendum moet samenvallen met andere verkiezingen, dat hangt van de situatie af. In verband met termijnen is het mogelijk dat een referendum moet worden gehouden in een periode waarin er geen verkiezingen zijn. De genoemde consequenties in het advies zijn door de geraadpleegde gemeenten aangegeven.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) wil absoluut uitsluiten dat een referendum los van reguliere verkiezingen wordt georganiseerd. Bovendien is er bijna elk jaar wel een verkiezing.

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat dan de consequentie kan zijn dat er een jaar met een besluit gewacht moet worden en het is de vraag of dit voor de burger acceptabel is.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) is er voorstander van om referenda gezamenlijk met verkiezingen te organiseren. Vanaf 1997 is het nog nooit voorgekomen dat er enkel een referendum is georganiseerd, los van reguliere verkiezingen. Wanneer uit een evaluatie blijkt dat er elk jaar een referendum georganiseerd wordt, dan kan dit besluit heroverwogen worden.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat spoedeisendheid vereist kan worden door landelijke of gemeentelijke regelgeving waar bepaalde termijnen mee samenhangen. In de technische vragen is antwoord gegeven op de vraag over het aanpassen van een besluit op onderdelen. PS dienen te besluiten over het subsidiëren van pro en contra-activiteiten. Volledig digitaal is onmogelijk vanwege de ontbrekende technische voorzieningen, er zal dus altijd papier nodig zijn.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) constateert dat GeenPeil alle stemmen digitaal krijgt aangeleverd. De techniek bestaat dus wel.

Gedeputeerde **Van der Hoek** bedoelt met zijn opmerking dat technisch nog niet aan alle voorwaarden rondom veiligheid en gegevensbescherming voldaan kan worden. Drie dagen voor behandeling was ook een voorwaarde in de oude verordening. Dan is bekend waarover besloten gaat worden en daaraan voorafgaand kunnen standpunten van partijen worden opgehaald, hetgeen voor de burger een goede indicatie is van de richting die ingezet gaat worden. Het alternatief zou zijn dat na een besluit een maand wachttijd in acht moet worden genomen omdat binnen die termijn een referendum kan worden aangevraagd. Dat leidt tot de noodzaak dat bij ieder besluit PS zich moeten uitspreken over de vraag of het onderwerp wel of niet referendabel is en dat zou zeer belemmerend werken bij de uitvoering van besluiten. 'Dringend' moet gelezen worden als 'zwaarwegend'. GS hebben enkel een advies opgesteld en geen keuze voorgelegd voor a of b. Deze keuze is door het presidium en de griffie geformuleerd.

De heer **Van Liere** (PvdD) kan zich niet herinneren dat dit in het presidium is vastgesteld, maar neemt kennis van de opmerking.

Tweede termijn

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) constateert dat het Rijk met een plan komt voor versterking van de lokale democratie. Wat verwachten GS daarvan?

De heer **Buijtendorp** (D66): "Ja voorzitter, een fundamenteel punt nog over het combineren met de verkiezingen, dat is voor ons een hele belangrijke. Want je moet niet de situatie krijgen dat je krijgt 'ja er is een referendum, tenzij er toevallig geen verkiezingen zijn'. Dus we vinden het praktisch dat als er verkiezingen zijn dat je het daarbij kan combineren. Maar we steunen het voorstel zoals het er nu ligt dat er óók een referendum kan zijn als er toevallig geen verkiezingen zijn. Dat zou het instrument afzwakken. Dat punt wilde ik nog even maken."

De heer **Van der Sluijs** (PVV) stelt voor om als werkgroep weer bij elkaar te komen wanneer de PvdA in de toekomst kiest voor een bindend referendum.

Mevrouw **Lagerveld** (VVD) vraagt hoe partijen denken over het opnemen van een evaluatiemoment.

De heer **Van Liere** (PvdD) vindt het niet zinvol om nu al een datum te bepalen voor een evaluatie van een referendum. Na elk referendum kan een evaluatie gehouden worden, tenzij er heel veel referenda georganiseerd gaan worden. Het voorstel van de VVD wordt niet ondersteund.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) stelt voor het eerste evaluatiemoment na het eerste referendum te plannen.

De **voorzitter** adviseert dit voorstel in de PS-vergadering te amenderen omdat dit niet is opgenomen in het voorstel.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat het Rijk streeft naar versterking van het lokale bestuur en volksvertegenwoordigers, de verbinding tussen burgers en bestuur en het versterken van de lokale democratie, maar hij wacht het voorstel af. Volgens de huidige Grondwet is een bindend referendum nog niet mogelijk. In het voorstel staat vermeld dat een evaluatie plaatsvindt binnen zes maanden nadat een referendum heeft plaatsgevonden.

9. <u>B-Agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)</u>

9.a. Energie: Brief van GS aan PS inzake Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050

De heer **Zoon** (PvdD) merkt op dat het niet dalen van het energieverbruik tot grote zorgen leidt. Een succesvolle omschakeling naar duurzame energie lukt niet wanneer niet wordt ingezet op besparing. De routeplanner is een goed document, maar is het genoeg en wordt het groot genoeg aangepakt? Fossiele energie in het transport is een groot probleem en in de routeplanner en in het provinciale beleid zijn daarvoor te weinig concrete maatregelen opgenomen. De grote energieconsumenten in Noord-Holland zijn Tata Steel en Schiphol, die zouden in de vervolgupdate betrokken moeten worden. Een keer per vier jaar een update voorleggen is onvoldoende, want dan zou men tot 2022 moeten wachten voordat er weer actie wordt genomen. Elk jaar een oplegnotitie voorleggen wordt op prijs gesteld.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) meent dat het nuttig zou zijn te weten hoe de 300 miljoen euro aan Rijksgelden over de provincies verdeeld worden. Het Rijk geeft aan dat een bovenlokale strategie zinvol is want oplossingen overstijgen vaak het gemeentelijke niveau. Daarom staat in het regeerakkoord dat er per regio een plan moet worden opgesteld voor deze opgave van de energietransitie. Kan de gedeputeerde hierop reageren? De staat van de energietransitie en de routeplanner zijn beleidsarm opgesteld, want volgens de gedeputeerde kunnen integrale afwegingen in de Omgevingsvisie gemaakt worden, maar hoe kan dan worden gereageerd op de actualiteit? Wie bewaakt de staat van de energietransitie waar het betreft de inspanningen van de gemeente? Heeft de provincie daarin een taak, met name met

het oog op het realiseren van de energietransitie in bestaande bebouwde omgeving? Er is besloten om vierjaarlijks tot een monitoring over te gaan. Tot 2050 zal er dan 7 keer een tussentijdse monitoring plaatsvinden en een keer per Statenperiode wordt de trend gesignaleerd. ONH vraagt zich af of dit voldoende is, zeker wanneer er de komende jaren een grote slag gemaakt moet worden.

De heer **De Kam** (CDA) constateert dat er de laatste 8 jaar nauwelijks vooruitgang is geboekt en dat is logisch omdat een stijgende trend omgezet moet worden in een structureel dalende trend. De daling moet ook snel genoeg gaan om in 2050 op nul uit te komen en dat lijkt een bijna onhaalbaar doel. Aan verschillende tafels wordt door het Rijk aan een nieuw akkoord gewerkt maar uit het stuk blijkt nog veel onduidelijkheid over de rolverdeling tussen Rijk, provincie, gemeenten en netbeheerders. Hij verzoekt er bij het Rijk op aan te dringen om een heldere taak toe te kennen aan de provincie bij de energietransitie. De routeplanner kan hierdoor verstevigd worden, daarom dient niet te snel te worden besloten om deze voor vier jaar te parkeren. Hij stelt voor met het Rijk in gesprek te gaan over het plan van de Rijksadviseurs dat verscheen op 3 april. Dit plan bevat aanknopingspunten voor provinciaal energiebeleid, zoals het benutten van wegen voor opwekking en distributie van elektriciteit en warmte.

Mevrouw **Klaassen** (D66) constateert dat er nog veel werk verzet moet worden maar er is al een aantal stappen gezet, zoals op het gebied van energiebesparing in woningbouw, de circulaire economie en concentratie van het kassenbeleid. In het pakket aan extra investeringen dat in de laatste PS-vergadering is vastgesteld, wordt 24,5 miljoen euro beschikbaar gesteld voor de energietransitie. De provincie is goed geïnformeerd over de mogelijke rol en bijdrage op basis van de voorliggende onderzoeken, de regionale energiestrategieën en de beleidsagenda energietransitie, zoals in het kader van de positie bij de warmtenetten, CO2-leidingennetwerk in kasgebieden en kansen voor geothermie. PS worden graag op de hoogte gehouden van ontwikkelingen in het landelijke bestuursakkoord. Is dat mogelijk gezien de strakke planning? De routeplanner is een belangrijke bouwsteen voor de Omgevingsvisie en een belangrijk instrument om de bewoners te betrekken bij de energietransitie. Daarom worden GS verzocht om in de Omgevingsvisie ook aandacht te geven aan de voorzieningen die in de ondergrond liggen, want elke duurzame energiebron moet benut worden. PS willen graag geïnformeerd blijven over de resultaten van de energietransitie, de uitvoering van de provinciale rol en de te nemen maatregelen.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) constateert dat de energietransitie sterk focust op vermindering van CO2, maar benadrukt dat staat van de algehele energietransitie belangrijk is. Wellicht is het beter om de termijn van actualisering op twee jaar te houden en eventueel later te besluiten om naar vier jaar over te gaan, zodat PS inzicht houden in de actuele ontwikkelingen en kunnen bepalen of er aanvullende acties nodig zijn.

De heer **Gringhuis** (GL) is somber gesteld door het feit dat slechts 5,7% van de energie duurzaam wordt opgewekt. Een ander zorgpunt is het voornemen om een keer per vier jaar de stand van zaken voor te leggen. Een jaarlijkse oplegger zou wenselijk zijn.

De heer **Klein** (CU/SGP) constateert dat er nog hard gewerkt moet worden, want er is tot 2015 nauwelijks sprake van enige daling van het energieverbruik. De cijfers uit 2015 zijn verouderd, dat bemoeilijkt een goede sturing op de actuele ontwikkelingen. Een update eenmaal per vier jaar is erg weinig en het is de vraag of het dan nog gaat om zinvolle informatie. Kunnen GS een helder visueel dashboard opstellen en op de website plaatsen waarin een aantal duidelijke kengetallen voor iedereen in een oogopslag duidelijk zijn? Hieruit kan snel de trend vastgesteld worden. Een termijn van eenmaal per vier jaar voor de routeplanner is acceptabel, maar dat dient dan aan het begin van een nieuwe Statenperiode te gebeuren zodat PS kunnen meedenken. Wanneer zien PS terug welke keuzes GS gaan maken over de handelingsperspectieven? Is het niet van belang om alle mogelijkheden te benutten? Ontwikkelingen gaan heel snel en besluiten kunnen veel wijzigen aan de perceptie van mensen, zoals het besluit van Wiebes om de gaswinning in Groningen te stoppen. Dit leidt in de samenleving tot een nieuwe kijk op zaken. Kunnen GS een vergelijkbare actie verzinnen zodat iedereen in de provincie zich bewust wordt van de nieuwe inzichten?

De heer **Van der Sluijs** (PVV) heeft recent een technische bijeenkomst bijgewoond over de klimaattafels onder leiding van de heer Nijpels. Hieraan nemen deel FNV, VNO-NCW, IPO, CNV,

VNG, Greenpeace, mkb en NVDE. Geen van deze organisaties hebben ooit blijk gegeven van enige kennis over het klimaat, terwijl zij wel allemaal gebruik gaan maken van de SDE-subsidies. Nu is weer bedacht om alle woningen in Nederland af te koppelen van het gas, daarom moet iedereen een nieuwe cv-ketel aanschaffen. Tevens is voorgesteld om elk huis op een waterpomp aan te sluiten, maar ook die werkt elektrisch. Al met al zal er meer in plaats van minder elektriciteit gebruikt gaan worden en deze toename kan niet opgevangen worden met windmolens, zonne-energie en biovergassing. Om elk huis in Zuid-Holland – daar zijn de berekeningen al gemaakt – van een warmtepomp te voorzien, moeten er 1900 extra windmolens worden geplaatst om de warmtepompen te laten draaien. Om voor de warmtepomp deze hoeveelheden stroom op te wekken moet flink bijgestookt worden en dat redt men niet met restafval. Daarvoor zullen veel bossen moeten worden gekapt terwijl die juist de CO2 in de lucht verminderen.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) vraagt de PPV op welke informatie van welke organisaties zich baseert in deze bijdrage.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) leest veel rapporten en vindt veel informatie op internet. Het standpunt van de PVV is dat men nu op een keerpunt staat waarop de goede en juiste beslissingen moeten worden genomen. Een focus op enkel CO2 is onvoldoende, want methaangas als broeikasgas is veel schadelijker. Door de toename van de wereldbevolking is er steeds meer energie nodig.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt waarom de PVV zich niet baseert op de beschikbare informatie van twee verkenningen van de provincie Noord-Holland waarin de effecten van de energietransitie zichtbaar zijn gemaakt. Hij vindt het onzinnig om zich op cijfers van Zuid-Holland te baseren.

De heer **Van der Sluijs** (PVV) meent dat als de cijfers van Zuid-Holland worden geëxtrapoleerd naar Noord-Holland, dan moeten er 1.500 extra windmolens in de provincie worden geplaatst om in elk huishouden een warmtepomp te laten draaien. Maar waar moeten die windmolens geplaatst worden? De groene revolutie begint nu pijn te doen en de burger moet de rekening van het klimaatdebat gaan betalen. Wanneer dit thema aan echte experts wordt overgelaten in plaats van aan de politiek en aan subsidieslurpers, dan zou men wellicht voor hele andere maatregelen kiezen. Elke vier jaar de staat van de energietransitie 2050 actualiseren wordt ondersteund. De PVV verzoekt wel de ontwikkeling van een thoriumcentrale te betrekken bij het actualiseren van de routeplanner energietransitie wanneer sprake is van nieuwe maatregelen of technologische ontwikkelingen. Hoe verhoudt de evaluatie van de energietransitie zich tot de Omgevingsvisie die een keer per tien jaar wordt geëvalueerd?

Mevrouw **De Meij** (50plus) constateert dat het waarschijnlijk niet gaat lukken dat de MRA in 2050 in de eigen energie zal kunnen voorzien, omdat hiervoor ook het platteland rond de Randstad ingezet moet worden. Het plaatsen van nog meer windmolens en zonnepanelen betekent een groot ruimtebeslag en visuele hinder en leidt tot steeds minder groen. GS hebben aangegeven dat er absoluut niet in het groen bijgebouwd mag worden rondom Amsterdam. Maar hoe kunnen beide inzichten dan met elkaar gecombineerd worden en wie gaat dat allemaal betalen? GS hebben op een technische vraag geantwoord dat de woningcorporaties verantwoordelijk zijn voor het energieneutraal maken van hun woningen in 2050, maar in Noord-Holland hebben ze nog niet veel haast gemaakt. Tata Steel en de grote industrieën, de grootste vervuilers, nemen nog te weinig actie in vergelijking met de verplichtingen die aan de huishoudens worden opgelegd.

De heer **Wiesehahn** (VVD) constateert dat 2015 drie jaar geleden is en wanneer die cijfers als uitgangspunt worden genomen, dan lijkt het erop dat er geen voortgang gemaakt wordt en kunnen de ontwikkelingen over de afgelopen drie jaar niet meegenomen bij de beoordeling van de huidige stand van zaken. Is het mogelijk om met het oog op de energietransitie samen met het Rijk meer actuele cijfers door het CBS te laten genereren? De routeplanner wordt ondersteund.

Mevrouw **De Meij** (50plus) vraagt de VVD hoe zij de energietransitie wil realiseren zonder het plaatsen van extra windmolens.

De heer **Wiesehahn** (VVD) is geen voorstander van meer wind op land, maar er zijn andere manieren om CO2 te beperken en CO2-vrije energie op te wekken, zoals met zonnepanelen. Naast eigen productie kan ook duurzame energie ingekocht worden in het buitenland. Tevens is kernenergie in de vorm van thorium zeker de moeite waard om te onderzoeken.

Mevrouw **Klaassen** (D66) constateert dat de VVD bij de Omgevingsvisie een motie heeft ingediend om windmolens om industrieterreinen te plaatsen. Wordt deze nu ingetrokken?

De heer **Wiesehahn** (VVD) meldt dat de VVD zich richt op de volgende periode en daarin is geen extra ruimte voor meer wind op land.

De heer **Zoon** (PvdD) vraagt hoe de VVD denkt over de onderbouwing van de onmogelijkheid van thorium, die in de stukken wordt vermeld.

De heer **Wiesehahn** (VVD) constateert dat GS op dit moment geen aanknopingspunten zien om hier in de monitor rekening mee te houden, maar op het moment dat dat wel zo is – en daar zal deze periode nog op ingezet worden – dan kan thorium in het programma betrokken worden.

Mevrouw **Boelhouwer** (SP) ondersteunt een actuele monitoring die vaker moet worden uitgevoerd en niet eenmaal per vier jaar. Het is jammer dat er geen keuzes worden gemaakt, GS geven geen blijk van veel enthousiasme.

Mevrouw **Klaassen** (D66) verwijst hiervoor naar de beleidsagenda Energietransitie.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat de staat van de energietransitie eenmaal per vier jaar aan de orde komt, omdat de inspanningen en ontwikkelingen pas over een langere termijn zichtbaar worden. De planner wordt geactualiseerd op basis van actuele ontwikkelingen op het moment dat deze daar aanleiding voor geven. Het voorstel wordt ondersteund om richting CBS een signaal af te geven om in de praktijk sneller cijfers beschikbaar te stellen zodat duidelijk wordt of de middelen op juiste wijze worden ingezet; desnoods kan inzicht verschaft worden met behulp van een soort dashboard met een beperkt aantal indicatoren om een beeld te krijgen van de richting. Op basis van aanvullende gesprekken met het Rijk over het Klimaatakkoord ontstaat er meer duidelijkheid over de verdeling van de 300 miljoen euro over de provincies. PS bepalen welke bouwstenen worden opgenomen in de Omgevingsvisie. Betrokken bestuurders ontvangen regelmatig – bijna elke week – een update van de gesprekken met het Rijk. De IPO-voortgangsbrief zal derhalve integraal met PS gedeeld worden. De routeplanner is een theoretisch instrument waarin een aantal mogelijkheden is benoemd, maar binnen de huidige kaders is het al mogelijk om als Noord-Holland-Noord het zuidelijke deel van de provincie van energie te voorzien. Hierbij wordt gedacht aan geothermie, zonne-energie of gebruik van restwarmte van datacenters. De focus is breder dan enkel gericht op CO2, CO2 is specifiek in de stukken vermeld na een aangenomen motie van PS. Het huidige stuk is beleidsarm en de gedeputeerde Mobiliteit dient nader in te gaan op specifieke vragen en keuzes over mobiliteit en transport. De provincie kan slechts beperkte keuzes maken, want het invoeren van gasloze woningen en CO2-beprijzing worden door het Rijk besloten en gemeenten bepalen welke wijken op het warmtenet worden aangesloten. De gedeputeerde kan op dit moment niet zomaar aangeven op welk thema de provincie zich concreet kan manifesteren. De keuzes komen aan de orde bij het door PS bepalen van de bouwstenen voor de Omgevingsvisie en in de afspraken met het Rijk rond het Klimaatakkoord. Hij zal alle complimenten doorgeven aan de ambtenaren die heel hard gewerkt hebben aan deze thematiek.

Tweede termijn

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt naar de kenmerkende rol voor de provincie ten aanzien van integraal, sectoraal, actief en interveniërend gezien de bovenlokale strategie van het Rijk. GS worden verzocht om een actualisatie aan te bieden waarmee PS voldoende adequaat kunnen reageren op wat bereikt is of hoe dat bereikt kan gaan worden.

De heer **Klein** (CU/SGP) verzoekt een goede afstemming en aansluiting te realiseren van het overzichtelijke dashboard op de beslis-beleidscyclus van de provincie. De CU/SGP stelt voor om de industrie concreet aan te spreken over het behalen van doelstellingen om minder CO2

uit te stoten, bijvoorbeeld 20% minder over vijf jaar, en hierbij ondersteuning te bieden en te handhaven. Dat zou een duidelijke stellingname zijn die aanleiding kan zijn voor een nieuw perspectief.

De heer **Wiesehahn** (VVD) vraagt in hoeverre de provincie bevoegd is en hoeveel geld er vrijgemaakt moet worden om tot CO2-reductie te komen.

De heer **Klein** (CU/SGP) meent dat door duidelijk de doelstellingen aan te geven, er beweging in de ontwikkelingen komt. De provincie hoeft de CO2-reductie van bedrijven niet te betalen, maar kan hen ondersteunen en adviseren.

De heer **Wiesehahn** (VVD) constateert een grote overeenkomst tussen de standpunten van de CU/SGP en de VVD, maar de bestuurslagen die daar de meeste invloed op hebben, zijn de EU of de nationale overheid.

De heer **Klein** (CU/SGP) constateert dat de standpunten dan toch verder uit elkaar liggen dan gedacht.

De heer **De Kam** (CDA) stelt voor de jaarlijkse energierekeningen van grote industrieën openbaar te maken. GS worden verzocht een terugkoppeling te geven op de rolverdeling tussen Rijk, provincie en andere partijen.

De heer **Wiesehahn** (VVD) uit de wens om frequenter te monitoren dan eenmaal per vier jaar, hoewel een lichtere methode aanvaardbaar is.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) vraagt wie of welk orgaan bepaalt wanneer sprake is van actuele ontwikkelingen om de routeplanner te herzien.

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat sprake is van actualiteiten zodra bepaalde ontwikkelingen duidelijk worden. De actualiteit bepaalt de actualisatie van de routeplanner. PS worden geïnformeerd bij het uitvoeringsprogramma energietransitie en grondstoffen of bij de Omgevingsvisie. Ook worden er keuzes gemaakt aan de tafel van het NZKG, waar de partners een ontwikkelstrategie vaststellen. Het effect van CO2-beperking bij grote industrieën levert 5% reductie op. Het maken van een duidelijk statement rondom het bereiken van een bepaalde doelstelling draagt bij aan de bewustwording van de richting die men in moet gaan en GS ondersteunen dergelijke acties van harte. De provincie is geen bevoegd gezag met uitzondering van milieuhandhaving en heeft geen recht op het afdwingen van informatie over de energierekeningen van bijvoorbeeld Tata Steel. Dit zou aan de Omgevingsdienst zijn wanneer hun taken worden uitgebreid. De provincie vervult een adviserende en informerende bijdrage.

Mevrouw **De Meij** (50plus) meldt dat in de technische antwoorden vermeld staat dat Tata Steel net zoveel CO2-uitstoot als alle huishoudens in de provincie gezamenlijk. Aangezien de provincie de verplichting heeft om een aantal megawatt aan windmolens te realiseren, heeft de provincie toch ook de bevoegdheid om te bepalen wat er op het eigen grondgebied gebeurt.

Gedeputeerde **Van der Hoek** meldt dat deze bevoegdheid bij het Rijk ligt en daar is zeker in beeld hoeveel Tata Steel bijdraagt aan de CO2-uitstoot. Hiervoor worden beslist maatregelen opgelegd.

De heer **De Kam** (CDA) vraagt de gedeputeerde om te rapporteren over de rolverdeling tussen Rijk en provincie bij de update van de routeplanner.

Gedeputeerde **Van der Hoek** ondersteunt een goede rolverdeling tussen Rijk en provincie, maar de provincie kent verschillende rollen en de inzet daarvan is sterk afhankelijk van de betreffende situatie. In antwoord op ONH meldt de gedeputeerde dat op regionaal niveau een strategie wordt vastgesteld waarbij de provincie ondersteuning biedt bijvoorbeeld via het servicepunt duurzame energie, aangezien alle regionale strategieën moeten leiden tot het formuleren van de nationale strategie.

De **voorzitter** concludeert dat partijen het eens zijn over de actualisatie van de routeplanner. Het actualiseren van de staat van de energietransitie vindt plaats via het dashboard.

De heer **Klein** (CU/SGP) vraagt de gedeputeerde een voorstel op te stellen met een tijdschema voor de eerstvolgende routeplanner.

Gedeputeerde **Van der Hoek** ondersteunt dit verzoek. Hij zegt toe een dashboard voor te leggen dat een simpel maar representatief beeld geeft van de ontwikkelingen en aan te geven wanneer dit wordt gepresenteerd.

9.b. Cultuur: Cultuurbrief van de minister van OCW

Mevrouw **Keur** (CDA) heeft verzocht deze cultuurbrief te agenderen en geeft een toelichting op dit verzoek. Er zijn twee centrale vragen te beantwoorden, is men het er met elkaar over eens dat cultuureducatie met het huidige provinciale programma voldoende gerealiseerd wordt en zijn PS bereid om hiervoor extra geld beschikbaar te stellen, hoewel men met een dergelijk besluit over de huidige bestuursperiode heen regeert. Tot 2020 wordt er jaarlijks 200.000 euro beschikbaar gesteld. In het door het Rijk, provincies en gemeenten ondertekende convenant dat geldt tot 2023, heeft men zich gecommitteerd aan het aanbieden van voldoende cultuureducatie met kwaliteit in de gehele provincie. Echter, het programma cultuureducatie met kwaliteit wordt onvoldoende verspreid over de provincie, want een aantal gemeenten neemt niet aan dit programma deel en in gemeenten die wel deelnemen, zijn er scholen die cultuureducatie niet structureel aanbieden, maar meer op ad hoc basis zonder dat hier een visie aan ten grondslag ligt.

De heer **Wiesehahn** (VVD) vraagt of de oorzaak van de witte vlekken in de provincie ligt in een gebrekkige vraag of gebrek aan aanbod.

Mevrouw **Keur** (CDA) antwoordt dat beide het geval is. Voorheen zette de provinciale ambtelijke organisatie zich in bij gemeenten voor verspreiding van cultuur en cultuuronderwijs, maar deze contacten met de gemeenten zijn helemaal weggevallen en Plein C kan geen gebruik meer maken van de ambtelijke ondersteuning. Plein C heeft goed in beeld waar de witte vlekken zitten, maar zij moeten nu zelf de gemeenten benaderen terwijl er te weinig mankracht is. Wanneer het aanbod niet voortdurend onder de aandacht wordt gebracht, dan neemt de vraag automatisch af.

De heer **Bouberg Wilson** (ONH) constateert dat de provincie volgens het IPO in haar kerntaken verantwoordelijk is voor onder andere cultuureducatie voor jongeren. 32 van de 48 gemeenten nemen deel, maar niet alle basisscholen in deze gemeenten zijn actief. Hier ligt dus een duidelijke taakstelling. Is de gedeputeerde het ermee eens dat de provincie hier meer inzet op moet plegen en meer middelen moet inzetten om gemeenten die hier niet aan meedoen, alsnog over te halen?

Mevrouw **Boelhouwer** (SP) vond het jammer dat vier jaar geleden aan Plein C minder geld beschikbaar is gesteld want daardoor zijn er meer witte vlekken ontstaan. Voorgesteld wordt om meer middelen aan Plein C beschikbaar te stellen zodat zij de gemeenten intensiever over cultuureducatie kunnen benaderen.

De heer **Wiesehahn** (VVD) stelt voor om hierover in de toekomst verder met elkaar te spreken aangezien cultuureducatie een van de kerntaken van de provincie is, maar eerst de huidige periode te evalueren op de effectiviteit van de inzet van Plein C. Dan kan in 2019 beoordeeld worden of er meer geld nodig is. De VVD is serieus bereid om mee te denken over het realiseren van cultuureducatie van hoge kwaliteit.

Mevrouw **De Meij** (50plus) vraagt welk bedrag het CDA beschikbaar wil stellen.

Mevrouw **Keur** (CDA) meldt dat de minister opdracht aan de provincie geeft om geld te reserveren en niet het CDA. Plein C wil eerst onderzoek doen alvorens zij kunnen aangeven hoeveel extra middelen zij nodig hebben.

Mevrouw **Doevendans** (PvdA) vraagt of de gedeputeerde al actie heeft ondernomen om de witte vlekken op te heffen.

De heer **Buijtendorp** (D66) sluit zich hierbij aan en verzoekt de gedeputeerde aan te geven wat de juiste oplossing is.

Mevrouw **Keur** (CDA) meldt dat het absolute bodembedrag 250.000 euro per jaar is indien men de huidige activiteiten cultuureducatie met kwaliteit wil voortzetten. Eventueel extra geld zou bij de kaderbrief aangevraagd kunnen worden maar wel op basis van een grondig en goed onderbouwd onderzoek en plan van Plein C. De vraag hoe Plein C functioneert ligt nu niet voor. Hoe langer men wacht, hoe moeilijker het wordt om het huidige niveau te handhaven en uit te bouwen.

De heer **Gringhuis** (GL) meldt dat het CDA al jarenlang pleit voor extra geld voor cultuureducatie en stelt voor om samen met het CDA te kijken naar de mogelijkheden.

Mevrouw **Keur** (CDA) wil graag samen optrekken, vandaar de discussienota.

De heer **Klein** (CU/SGP) ondersteunt het verzoek van het CDA.

De heer **Van Liere** (PvdD) is van mening dat de discussienota/oplegnotitie een goede basis vormt voor een initiatiefvoorstel waarmee het draagvlak kan worden getoetst voor een jaarlijkse bijdrage van 250.000 euro en het wegwerken van de witte vlekken. Dit wordt ondersteund door de PvdD.

Gedeputeerde **Van der Hoek** constateert dat de minister in één zin in de cultuurbrief een oproep doet aan overheden om hiervoor fondsen beschikbaar te stellen, maar de vraag is op welk moment dat dient te gebeuren. Het bestuurlijke kader dat is afgesproken tot 2023, is vormvrij en de provincie heeft ervoor gekozen om Plein C in te zetten en tot 2020 jaarlijks 250.000 euro beschikbaar te stellen. De primaire verantwoordelijkheid ligt bij de gemeenten en het Rijk ondersteunt cultuureducatie door voor elke leerling jaarlijks 11 euro in een lumpsum ter beschikking te stellen, maar de scholen bepalen zelf op welke wijze zij cultuureducatie aanbieden. Vanuit de kerntaken gaat de provincie dus niet over dit onderwerp, want de verantwoordelijkheid ligt bij de gemeenten en de scholen en die vullen deze verantwoordelijkheid op eigen wijze in. Zij zijn niet verplicht om gebruik te maken van Plein C. In de contacten van de cultuurambtenaren met gemeenten en scholen wordt gewezen op de mogelijkheid om ondersteuning te betrekken bij Plein C, maar zij zijn hier niet toe verplicht. Voor deze periode tot en met 2020 is er geld beschikbaar, daarom hoeft er geen extra budget beschikbaar gesteld te worden. In de volgende coalitieperiode kunnen andere keuzes gemaakt worden. GS zijn niet van plan om een voorschot te nemen op de begroting en het beleid na 2020. Een evaluatie zou op zijn vroegst in 2019 kunnen plaatsvinden. Daar is nu geen aanleiding voor.

Mevrouw **Keur** (CDA) constateert dat ook het kabinet kiest voor cultuureducatie. Het kabinet roept andere overheden op om flink in cultuur te investeren. Zij citeert een aantal teksten uit de brief. Zij stelt voor om te zijner tijd opnieuw een discussie te voeren over de kerntaken van de provincie, zeker over dit onderwerp, want in vergelijking met ander provincies interpreteert Noord-Holland de kerntaken erg strikt.

Mevrouw **De Meij** (50plus) vraagt of het CDA bereid is om ook over andere kerntaken de discussie opnieuw te voeren.

Mevrouw **Keur** (CDA) neemt kennis van deze opmerking. Voor 11 euro per leerling per jaar kunnen niet veel activiteiten aangeboden worden, terwijl het programma cultuureducatie met kwaliteit deskundigheid bevordert en een visie beoogt te ontwikkelen, evenals vakintegratie te stimuleren, waardoor cultuur in het onderwijs geborgd wordt en het onafhankelijk wordt van individuele docenten die dit toevallig leuk vinden. Het CDA vindt een evaluatie in 2019 erg laat gezien het feit dat er tot en met 2020 geld beschikbaar wordt gesteld aan Plein C. Zij stelt voor de evaluatie naar voren te halen en op basis daarvan te besluiten over het vervolg.

De heer **Wiesehahn** (VVD) vraagt of de gedeputeerde bereid is om voor de verkiezingen een onderzoek te doen om een duidelijk beeld te kunnen schetsen van de inzet en uitvoering door Plein C zodat er door de nieuwe coalitie duidelijke keuzes gemaakt kunnen worden.

Gedeputeerde **Van der Hoek** constateert dat het CDA teksten uit de brief citeert die over cultuur in het algemeen gaan en niet specifiek over cultuureducatie. Het is niet zinvol om eerder te evalueren dan in 2019, dus in het lopende jaar, omdat er tot en met 2020 gelden beschikbaar worden gesteld. Pas in 2021 moet besloten worden over het vervolg.

10. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

11. B-agenda Economie

11.a. Discussienota van GroenLinks, SP en 50PLUS inzake provinciale bemoeienis met het behoud van zorgboerderij De Boterbloem in Amsterdam

Mevrouw **Pels** (GL) meldt namens de indieners van de nota GL, SP en 50plus dat de Boterbloem een biologisch akkerbouwbedrijf is dat een zorgfunctie aanbiedt voor Amsterdam en omgeving. Het bestaan van de Boterbloem wordt nu bedreigd door het SADC dat het voornemen heeft om op deze locatie een industrieterrein te ontwikkelen. De aandeelhouders van SADC zijn de provincie, Amsterdam, Haarlemmermeer en Schiphol met elk een belang van 25%. Zij hoort graag van de andere partijen hun mening of hier een rol ligt voor GS om het initiatief van Amsterdam voor het opstellen van eindbeeldvarianten waarin de Boterbloem is opgenomen, te ondersteunen.

Mevrouw **Boelhouwer** (SP) stelt voor aan de gedeputeerde voor de aandeelhoudersvergadering van SADC op of rond 20 april a.s. mee te geven dat de boerderij gehandhaafd moet blijven, mede omdat het cultureel erfgoed betreft.

Mevrouw **Van Rooij** (PvdA) constateert dat sinds 2008 sprake is van een bruikleenovereenkomst die formeel juridisch afloopt in 2017. De rechter heeft al besloten dat ontruiming mogelijk is, maar GS zijn bereid het initiatief van Amsterdam te ondersteunen om te trachten deze ontruiming te voorkomen en een andere oplossing te vinden. Deze inzet wordt van harte ondersteund.

De heer **De Groot** (D66) is blij met de handreiking van GS, maar het zal niet eenvoudig zijn om een nieuwe locatie te vinden.

De heer **Wiesehahn** (VVD) constateert dat de eigenaar sinds 2008 gratis gebruik heeft mogen maken van de gronden. De betrokken overheden hebben de afgelopen jaren intensief getracht om een oplossing te vinden maar daar was de eigenaar nooit in geïnteresseerd. Daar komt echter een keer een einde aan want op deze locatie kan nu een bedrijventerrein gerealiseerd worden die bijdraagt aan de kansen van de BV Nederland. Voorgesteld is om 10% van de inkomsten van het bedrijventerrein te besteden aan het handhaven van de zorgfunctie maar zelfs dat werd als onvoldoende beoordeeld. Nu is het tijd dat het individuele belang wijkt voor het algemene belang.

Mevrouw **Pels** (GL) constateert dat deze boerderij zijn waarde heeft bewezen door jarenlang een specifieke doelgroep te bedienen.

De heer **Wiesehahn** (VVD) meldt dat er een andere locatie is aangeboden maar die wordt niet geaccepteerd. Deze situatie kan niet gefaciliteerd blijven worden.

Mevrouw **Keur** (CDA) sluit zich aan bij de PvdA. De provincie heeft de wil om tot een oplossing te komen en meer kan er niet gedaan worden.

Gedeputeerde **Bond** constateert dat de waarheid vaak in het midden ligt en dat is ook hier het geval. Sinds 2008 weet de exploitant waar hij aan toe is en hij heeft tien jaar kunnen profiteren van deze situatie. De functie van de Boterbloem wordt hoog geacht maar de exploitant heeft nooit alternatieve locaties geaccepteerd. Nu is er interesse om het gebied als industrieterrein te ontwikkelen en daarvoor moet de gedeputeerde zich inzetten omdat hij tevens verantwoordelijk is voor de rentabiliteit van SADC. Mocht Amsterdam in de aankomende aandeelhoudersvergadering de intentie uitspreken om de motie uit te voeren,

dan zal de gedeputeerde de stad daarin ondersteunen op voorwaarde dat de kosten door Amsterdam worden betaald, dus de financieel-juridische consequenties komen ten laste van Amsterdam.

Mevrouw **Pels** (GL) concludeert dat de gedeputeerde PS uitnodigt om een Motie Vreemd in te dienen om af te dwingen dat de provincie wel gaat bijdragen als aandeelhouder.

Gedeputeerde **Bond** ontraadt ten zeerste een motie Vreemd, want de provincie heeft alles geprobeerd en allerlei mogelijkheden aangeboden om de functie te behouden maar daar heeft de exploitant geen gebruik van gemaakt. Daar hoeft de overheid niet voor op te draaien.

11.b. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

12. Sluiting

De voorzitter sluit de vergadering om 21.36 uur.

13. C-agenda Algemeen
13.a Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 11 (c-agenda NLWM/R&W 12-3-2018 en M&F en EEB 9 april 2018).
13.b Heel PS: brief GS aan PS inz. Interbestuurlijk programma Rijk, IPO, VNG en Unie van Waterschappen (C-agenda NLWM en R&W 12 maart 2018 en M&F en EEB 9 april 2018).
13.c (heel PS) Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 13 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)
13.d (heel PS): Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 12 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)

14. C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)
14.a Economie: brief van GS aan PS inz. onderzoek Airbnb Noord-Holland (c- agenda EEB 09-04-2018).
14.b Economie: Brief GS aan PS inz. vaststelling uitvoeringsregeling MKB innovatie stimulering topsectoren (MIT) 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018).
14.c Economie: brief GS aan PS inz. Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016- 2017 (C-agenda EEB 9 april 2018).
14.d Div. onderwerpen: Brief GS aan PS inz. Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3 (c-agenda NLWM 16-4-2018 en EEB 9-4- 2018).
14.e Economie: brief GS aan PS inz. Wob verzoek Pallas (c-agenda EEB 9-4-2018).
14.f Economie: brief GS aan PS inz. regionaal economische samenwerking NHN (c-agenda EEB 9-4-2018)

15 C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)
15.a Erfgoed: brief GS aan PS inz. Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft gemeente Zaanstad (C-agenda EEB 9-4-2018).
15.b Duurzame energie: brief GS aan PS inz. Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 (c-agenda EEB 9 april 2018).
15.c Bestuur: Brief GS aan PS inz. beantwoording brief van B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht (c-agenda EEB 9-4-2018).
15.d Erfgoed: Brief GS aan PS inz. voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (c-agenda EEB 9-4-2018).
15.e (heel ps): Advies Raad voor het Openbaar Bestuur inz. Voor de publieke zaak. Over een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordigers (c-agenda EEB 9-4-2018).
15.f Energie: Brief Randstedelijke Rekenkamer inz. Onderzoeksopzet Energietransitie (c-agenda EEB 9-4-2018).

15.g Bestuur: brief van GS aan PS inz. Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018)

16 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

16.a Recreatieschappen: agenda extra vergadering AB Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer op 14 maart 2018 (C-agenda EEB 9-4-2018; de openbare stukken die bij deze vergadering horen kunt u downloaden op de site van het recreatieschap).

16.b Recreatieschappen: brief van GS aan PS inz. vaststellingsovereenkomst afkoopsom recreatieschap Geestmerambacht (c-agenda EEB 09-04-2018 en c- agenda NLWM 12-03-2018/commissie EEB leidend).

16.c Milieu / Recreatie: Ingekomen open brief: Verdiende Velsen 10 jaar lang geld aan Schap? (C-agenda NLWM 12-03-2018 (leidend) en C-agenda EEB 09-04- 2018)

16.d Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. vervolg nieuw west airport express werk en de luchthaven (C-agenda EEB 9-4-2018).

Agenda Economie, Energie & Bestuur

Datum	09-04-2018
Tijd	18:15 - 21:45
Locatie	Statenzaal
Voorzitter	Rosan Kocken
Omschrijving	Voorafgaande aan de vergadering zal van 17.30 uur tot 18.00 uur een technische briefing worden gehouden over het programma Transitie Energie en Grondstoffen. Voor deze briefing worden ook de leden van de commissie R&W uitgenodigd.

1 18:15 **Opening en mededelingen**

2 18:20 **Inloophalfuur**

3 18:50 **Vaststelling van de agenda, de verslagen van 22 januari en 19 februari 2018 , lange termijn agenda en moties- en toezeggingenlijsten**

Aan de hand van de Strategische Agenda wordt ook vooruitgekeken naar de komende vergaderingen. Commissieleden kunnen hierbij voorstellen doen voor de agenda's van deze vergaderingen

4 18:55 **B-agenda Algemeen (CdK, hr. Bond, hr. Van der Hoek en hr. Tekin).**

4.a **Metropool Regio Amsterdam (MRA): verantwoording 2017 en globale begroting 2019**

Behandelvoorstel:
U kunt de brief van GS en de bijbehorende stukken bespreken in de commissie en met GS-leden, voor zo ver het in de stukken over voor de commissie relevante beleidsterreinen gaat. De input van deze commissie, en de andere Statencommissies wordt meegegeven aan de vertegenwoordigers van de provincie Noord-Holland in de regiegroep (de commissaris van de Koning dhr. Remkes en gedeputeerde Post).
De definitieve begroting en het werkplan 2019 zullen in september aan u voorgelegd worden.

Deze stukken worden aan u voorgelegd op grond van artikel 7.1 van het Convenant MRA. De bespreking van deze stukken vindt plaats ter advisering van de opvattingen en wensen die u wilt meegeven aan de regiegroep MRA. De regiegroep vergadert op 13 april, daarom wordt na deze commissiebehandeling (en de behandeling in de drie andere commissies) het resultaat van de bespreking aan de regiegroep toegezonden.

5 **Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Remkes behorende punten uit de c-agenda stellen)**

6 **Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa(naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Tekin behorende punten uit de c-agenda stellen)**

7 **Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen).**

8 **A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)**
19:35

8.a **Bestuur: Voordracht nieuwe Referendumverordening Noord-Holland 2018 /intrekken oude Referendumverordening**
Adviseren aan PS over de nieuwe Referendumverordening. De verordening zal worden geagendeerd voor de PS vergadering van 23 april 2018.

9 **B-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)**
20:40

9.a **Energie: Brief van GS aan PS inz. Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050 .**
Mede naar aanleiding van de behandeling van de Beleidsagenda Energietransitie in mei 2016 zijn de Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050 u toegezegd.
De 'Staat van de Energietransitie' dient om de voortgang van de energietransitie in Noord-Holland te monitoren.
De Routeplanner moet inzicht geven in welke opgave er ligt op het gebied van energietransitie en of en hoe aan deze opgave voldaan kan worden en welke de rol de provincie kan spelen.

Voorstel voor behandeling:
De Staat van de energietransitie en de Routeplanner 20150 met elkaar en de gedeputeerde bespreken en aangeven of u zich kunt vinden in de volgende voorstellen van GS:
1. de Staat van de Energietransitie Noord-Holland vierjaarlijks te actualiseren;
2. de Routeplanner Energietransitie 2020-2050 te actualiseren wanneer nieuwe maatschappelijke of technologische ontwikkelingen daartoe aanleiding geven.

9.b **Cultuur: Cultuurbrief van de minister van OCW (dit punt is opgevoerd op verzoek van mw. Keur van het CDA).**

Dit agendapunt is opgevoerd door mw. Keur van het CDA. Voor reden agenderen zie bijgevoegde oplegnotitie

Voorstel voor behandeling:
De volgende vragen die mw. Keur aan de partijen in de commissie en de gedeputeerde heeft bespreken en beantwoorden:
- De minister roept o.m. provincies op om nu al geld te reserveren om de positieve ontwikkeling van CMK die zich nu aftekent, te kunnen voortzetten.
• Wat vindt de commissie dat het college nu zou moeten of kunnen doen?
• Hoe gaat het college gehoor geven aan deze oproep?
- Zowel het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst) als Plein C geven aan dat er witte plekken zijn in de provincie Noord-Holland waar het gaat om het aanbod van cultuureducatie op basisscholen.
• Delen het college en de commissie de opvatting van het CDA NH dat de provincie een regierol en een verantwoordelijkheid heeft waar het gaat om een meer evenwichtige verdeling van het aanbod en de kwaliteit van cultuureducatie en hierover met Plein C in gesprek moet gaan?

10 **Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Van der Hoek behorende punten uit de c-agenda stellen)**

11 **Sluiting**
21:45

12 **C-agenda Algemeen**

12.a **Heel PS: Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 11 (c-agenda NLWM/R&W 12-3-2018 en M&F en EEB 9 april 2018).**

12.b **Heel PS: brief GS aan PS inz. Interbestuurlijk programma Rijk, IPO, VNG en Unie van Waterschappen (C-agenda NLWM en R&W 12 maart 2018 en M&F en EEB 9 april 2018).**

12.c **(heel PS) Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 13 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)**

12.d **(heel PS): Maandelijks MRA Raads en Statenleden bericht - editie 12 (c-agenda M&F en EEB 9-4-2018 en NLWM en R&W 16-4-2018)**

13 **C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)**

13.a Economie: brief van GS aan PS inz. onderzoek Airbnb Noord-Holland (c-agenda EEB 09-04-2018).

13.b Economie: Brief GS aan PS inz. vaststelling uitvoeringsregeling MKB innovatie stimulering topsectoren (MIT) 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018).

13.c Economie: brief GS aan PS inz. Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016-2017 (C-agenda EEB 9 april 2018).

13.d Div. onderwerpen: Brief GS aan PS inz. Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3 (c-agenda NLWM 16-4-2018 en EEB 9-4-2018).

13.e Economie: brief GS aan PS inz. Wob verzoek Pallas (c-agenda EEB 9-4-2018).

13.f Economie: brief GS aan PS inz. regionaal economische samenwerking NHN (c-agenda EEB 9-4-2018)

14 C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele Infrastructuur, Inkoop (algemeen) en Archieven (Van der Hoek)

14.a Erfgoed: brief GS aan PS inz. Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft gemeente Zaanstad (C-agenda EEB 9-4-2018).

14.b Duurzame energie: brief GS aan PS inz. Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 (c-agenda EEB 9 april 2018).

14.c Bestuur: Brief GS aan PS inz. beantwoording brief van B&W van Laren inz. arhi-procedure Gooi en Vecht (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.d Erfgoed: Brief GS aan PS inz. voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.e (heel ps): Advies Raad voor het Openbaar Bestuur inz. Voor de publieke zaak. Over een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordigers (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.f Energie: Brief Randstedelijke Rekenkamer inz. Onderzoeksopzet Energietransitie (c-agenda EEB 9-4-2018).

14.g Bestuur: brief van GS aan PS inz. Uitvoeringsplan interbestuurlijk toezicht 2018 (c-agenda EEB 9-4-2018)

15 C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

15.a Recreatieschappen: agenda extra vergadering AB Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer op 14 maart 2018 (C-agenda EEB 9-4-2018; de openbare stukken die bij deze vergadering horen kunt u downloaden op de site van het recreatieschap).

15.b Recreatieschappen: brief van GS aan PS inz. vaststellingsovereenkomst afkoopsom recreatieschap Geestmerambacht (c-agenda EEB 09-04-2018 en c-agenda NLWM 12-03-2018/commissie EEB leidend).

15.c Milieu / Recreatie: Ingekomen open brief: Verdiende Velsen 10 jaar lang geld aan Schap? (C-agenda NLWM 12-03-2018 (leidend) en C-agenda EEB 09-04-2018)

15.d Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS inz. vervolg nieuw west airport express werk en de luchthaven (C-agenda EEB 9-4-2018).

Verslag concept

Commissie Economie, Energie en Bestuur

Datum	:	22 januari 2018
Commissievoorzitter	:	dhr. S. van Berkum
Commissiegriffier	:	mw. M. de Zwart
Telefoonnummer/e-mail	:	023-5143756/zwartm@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter		dhr. S. van Berkum
Commissiegriffier		mw. M. de Zwart
Leden van de commissie	VVD	dhr. M.R.F. Wiesehahn, mw. F.M. Lagerveld
	D66	dhr. F. de Groot, mw. S. Klaassen, dhr. T. Buijtendorp
	PvdA	mw. Doevendans, mw. C. van Rooij
	PVV	---
	SP	mw. C. Boelhouwer, dhr. J.A. Haijen
	CDA	mw. H. Keur, dhr. P. de Kam
	GroenLinks	dhr. A. Hietbrink, mw. R. Kocken . mw. Z. Pels
	PvdD	dhr. A. van Liere, dhr. F. Zoon
	50PLUS	mw. O. De Meij
	CU/SGP	dhr. M. Klein
	ONH	dhr. B.I.M. Bouberg Wilson
Gedeputeerden		dhr. A. Tekin, dhr. J. Bond, dhr. J. van der Hoek
Notulist		Verslagbureau Moneypenny/mw. H. Mutsaerts
Afwezig met bericht		dhr. N. Kaptheijns (PVV) mw. I. Bezaan (PVV), dhr. J. Remkes

Agenda

1. Opening en mededelingen

2. Vaststellen agenda, verslag van 27 november 2017, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

3. Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

4. Inloophalfuur

5. A-agenda Bestuur
5.a. Initiatiefvoorstel GL Noord-Holland Regenboogprovincie

6. B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond/Loggen)
6.a. Brief GS aan PS: Brexit

7. A-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)
7.a. Voordracht aandeelhouderslening SADC

8. B-agenda algemeen (Bond/Van der Hoek/Tekin)

8.a. Brief GS aan PS inzake analyse Regeerakkoord Rutte III

9. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

10. A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele infrastructuur, inkoop (algemeen) en archieven (Van der Hoek)
10.a. Voordracht voorgenomen besluit tot oprichting innovatiefonds Noord-Holland BV

11. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

12. B-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)
12.a. Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS: Evaluatie werkambassadeur Noord-Holland en vervolginzet

13. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

14. Sluiting

15. C-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)
15.a. Economie: Brief GS aan PS: Convenant Terra Technica (HBO campus Noord Holland Noord) (c-agenda EEB 22-1-2018).

15.b. Brief GS aan PS: Rapport economische effecten Schiphol (NLWM leidend, C-agenda NLWM en R&W 29-1- 2018 en C-agenda EEB 22-1-2018)
15.c Economie: Brief GS aan PS: Stand van zaken MKB innovatie instrumenten december 2017 (C-agenda EEB 22-1-2018).
15.d Economie: Brief GS aan PS: Stand van zaken breedband buitengebied Noord-Holland en werkwijze marktconsultatie
15.e Economie: E-mail van dhr. Huisman: Subsidieverordening in het kader van haalbaarheidsonderzoek Breedband Buitengebied NH

16. C-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele infrastructuur, inkoop (algemeen) en archieven (Van der Hoek)
16.a Ruimte/Duurzame energie: brief GS aan PS, beantwoording brief Progressief West Friesland inzake verzoek besluit Windpark Westfrisia (C-agenda R&W (leidend) 4-12-2017 en C-agenda EEB)
16.b Bestuur: brief mw. Siderius uit Loosdrecht inz. Arhi procedure Gooi-en Vechtstreek (democ. verantwoording) (c-agenda EEB 22-1-2018)
16.c Bestuur: Brief GS aan PS inz. brief over beraadslaging bestuurlijke fusie Beemster (C-agenda EEB 22-1- 2018)
16.d Bestuur: Brief GS aan PS inz. Wob verzoek provinciale arhi-procedure Gooi en Vechtstreek (C-agenda EEB 22-1-2017)
16.e Bestuur: Brief GS aan PS inz. melding misstanden bij de hoor- en adviescommissie (ingekomen bij griffie: 7 december 2017; C-agenda EEB 22-1-2018).
16.f Milieu / Energie: Uitvoeringsregeling asbest eraf, zonnepanelen erop (C-agenda EEB 22-01-2018 en NLWM (leidend) 29-01-2018)
16.g Schiphol/ Milieu: Ingekomen rapport SEO. Groei Schiphol mist klimaataspect (C-agenda NLWM (leidend) 29-01-2018 en C-agenda EEB 22-01-2018)
16.h Brief van GS aan PS: Voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Medemblik Brief - Voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Medemblik
16.i Bestuur: Brief GS aan PS: Reactie op open brief mw E.J. Siderius betr arhi-procedure Gooi en Vechtstreek Brief GS aan PS - Reactie op open brief mw E.J. Siderius betr arhi-procedure Gooi en Vechtstreek
16.j E-mail van Dr. Hillebrand en Dr. J. Bartelse: De publicatie RvC/Rli-advies ‘Brede blik op erfgoed; over de wisselwerking tussen erfgoed en transities in de leefomgeving'

17. C-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)

17.a Recreatieschappen: Agenda AB Recreatieschap Het Twiske 7 december 2017 (C-agenda EEB 22-1-2018)
Agenda Algemeen Bestuur recreatieschap Het Twiske op 7 december 2017.pdf

17.b Recreatieschappen: Agenda AB Recreatieschap Spaarnwoude 14 december 2017 (C-agenda EEB 22-1- 2017).
Agenda AB Recreatieschap Spaarnwoude 14 december 2017.pdf

17.c Recreatieschappen/natuur/ruimte: mail mw. Litjens inz. Groengebied Amstelland (uitdunnen Gaasperpark) (c-agenda EEB 22-1-2018 en NLWM en R&W 29-1-2018)
Mail mw. Litjens inz. Groengebied Amstelland.docx

17.d Recreatieschappen: brief Recreatieschap Twiske-Waterland inz. rapport Randstedelijke Rekenkamer over Spaarnwoude

18. C-agenda algemeen

8.a Financiën: Budgettair neutrale wijziging beleidsdoelenraming 2017 (C-agenda alle commissies januari 2018)

18.b Heel PS: Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 9 Maandelijks MRA Raads- en Statenleden bericht - editie 9.pdf

18.c Omgevingsvisie: Brief GS aan PS: Plan-MER omgevingsvisie NH2050 (C-agenda alle commissies, commissie R&W 29-1-2019 leidend)

18.d Europa: Analyse Werkprogramma EC 2018 (C-agenda's alle commissies januari 2018)

19. C-agenda Communicatiebeleid, integriteit, PS/GS-zaken, juridische zaken en internationale betrekkingen/public affairs

Agenda

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de vergadering om 18.15 uur en heet alle aanwezigen welkom in de vergadering. De leden van de PVV-fractie zijn verhinderd. Dat geldt ook voor de heer Remkes. Er heeft zich een inspreker aangemeld, mevrouw Te Riet uit Amsterdam, met betrekking tot recreatieschap Gaasperplas. Gedeputeerde Van der Hoek heeft een technische briefing aangeboden op 9 april a.s. over het programma Energietransitie en Grondstoffen, dat recent in een extern bestuurlijk programma ontwikkeld is met een focus op circulaire economie en energietransitie. De technische briefing ziet op het informeren van de commissie over de acties en nieuwe producten van beide onderwerpen. De commissie accepteert dit voorstel van harte.

Op 5 februari a.s. vindt van 13.00 tot 15.00 uur het vervolg van het BOT-overleg van vandaag plaats. Dan kan de discussie plaatsvinden, waarvoor vanochtend geen tijd meer was. Dit vervolgoverleg zal voorgezeten worden door dhr. Van Liere, die ook het BOT-overleg van vandaag heeft geleid. Vooraf kunnen schriftelijk technische vragen ingediend worden die voor 5 februari beantwoord zullen worden.

2. Vaststellen agenda, verslag van 27 november 2017, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten

Vaststellen agenda
De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Het verslag van de vorige vergadering d.d. 27 november 2017
Het verslag wordt ongewijzigd vastgesteld.

Strategische Statenagenda
De Strategische Statenagenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Moties en toezeggingenlijsten
Er zijn geen vragen.

3. Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

4. Inloophalfuur

Mevrouw **Te Riet** uit Amsterdam spreekt in en vertegenwoordigt meerdere bewoners die zich zorgen maken over de gevolgen van het evenementenbeleid van de gemeente Amsterdam voor recreatieschap Gaasperplas. Amsterdam houdt namelijk geen rekening met de provinciale onderzoeken naar de ecosystemen en natuurwaarden op de Noordoever die door evenementen kunnen worden verstoord. De gemeente gaat nu een besluit nemen over het locatieprofiel Gaasperplas. Uit het onderzoek van Tauw blijken echter grote risico's samen te hangen met betreding van het gebied buiten de evenementenlocaties, maar er zijn onvoldoende controleurs en BOA's, omdat die ook in andere recreatiegebieden worden ingezet. Zij roept PS op om geen grote evenementen op de Noordoever toe te staan.

5. A-agenda Bestuur
5.a. Initiatiefvoorstel GL Noord-Holland Regenboogprovincie

Mw. **Kocken** (GL) meldt dat het voorstel is geïnspireerd door vergelijkbare initiatieven in andere provincies. Het voorstel en de ambitie van GS zijn enigszins onder de maat, want zij zetten enkel in op goed werkgeverschap, hoewel dat een goed uitgangspunt is. Het zou toegejuicht worden wanneer GS zich tot doel zouden stellen om de roze werkgever van 2018

of 2019 te worden. In andere provincies wordt breder ingezet op dit onderwerp, zoals door de provincie Limburg die een fte 1 heeft aangesteld. In Drenthe wordt veel cultuurgeld beschikbaar gesteld en in Overijssel wordt ingezet op het samenbrengen van regio's. Daar ligt zeker een taak voor de provincie. LHBTQI speelt een rol bij sportverenigingen, ouderenzorg, bij jongeren en daarom dient de aandacht hiervoor in alle beleidsterreinen verankerd te zijn. De provincie heeft in ieder geval de taak om omliggende gemeenten en dorpen te enthousiasmeren voor dit onderwerp. Zij wil graag nader overleggen met de individuele commissieleden over mogelijkheden om het voorstel aan te scherpen.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) erkent het huidige maatschappelijke probleem van miskenning van deze doelgroep en het is de vraag of er voldoende ingezet wordt op dit onderwerp wanneer alles aan gemeenten wordt overgelaten. De visie van GL om dit onderwerp breder te benaderen, wordt ondersteund, zeker wanneer decentraal niet voldoende resultaat wordt geboekt en er centraal actie moet worden ondernomen.

Dhr. **Zoon** (PvdD) vindt dat de provincie een actieve en faciliterende rol moet spelen bij het aanpakken van deze knelpunten, die een grote rol spelen bij een divers personeelsbeleid. Geadviseerd wordt om een regenboogsymposium te organiseren – in navolging van de provincie Groningen – voordat de provincie zichzelf tot regenboogprovincie uitroept. Hiermee wordt de gelegenheid aan de betrokken organisaties geboden om input te geven aan de provincie die op deze wijze voldoende knowhow kan vergaren. Tevens wordt hierdoor een goede verbinding gecreëerd tussen het bestuur en de belangengroepen. GS worden verzocht de commissie regelmatig te informeren over maatregelen die worden genomen om de weerbaarheid en acceptatie van de LHBTQI-groep te versterken.

Mw. **Keur** (CDA) ondersteunt het voorstel en steunt GS bij het zoeken naar een praktische invulling van het etiket 'regenboogprovincie'. Echter, de strikte taakopvatting van GS die is ontleend aan het rapport Lodders, is betreurenswaardig. Daarom dienen GS extra in te zetten op een bredere aanpak en zich samen met gemeenten in te zetten voor verlenging van het regenboogprogramma. Gemeenten moeten door de provincie gestimuleerd worden zich aan te sluiten bij het landelijke project regenboogsteden als onderdeel van de coördinerende taak.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vindt het belangrijk om allerlei vormen van discriminatie en impliciete vormen van achterstelling van minderheidsovertuigingen tegen te gaan, zeker als overheidsinstelling. Het is van belang om uit te stralen een inclusieve samenleving na te streven, hoewel werkend wordt dat de provincie geen taak meer heeft op het sociale domein. Ook gemeenten kunnen de coördinerende rol op zich nemen.

Mw. **Lagerveld** (VVD) ondersteunt het belang van de rol van roze werkgever van de provincie als overheidsorganisatie om zich in te zetten voor de LHBTQI-groep, hoewel de kerntaken de eerste prioriteit zijn. Zij adviseert in vacatureteksten van de provincie een zinsnede op te nemen waarin wordt aangegeven dat de provincie een afspiegeling van de maatschappij en een diverse samenleving nastreeft.

Mw. **Doevendans** (PvdA) vraagt welke mogelijkheden GS zien voor de provincie als werkgever om deze groep te ondersteunen. Er moet een extra stap gezet worden, zodat iedereen in Noord-Holland kan meedoen en zich veilig en prettig kan voelen in zijn omgeving.

Ook de dhr. **Buijtendorp** (D66) dankt Groen Links dat zij het op de agenda hebben gezet. Het mag bekend zijn dat het voor D66 een heel belangrijk onderwerp is. D66 steunt dat GS Noord Holland ook tot Regenboogprovincie heeft uitgeroepen, en wel direct. Volgens D66 is het goed dat dit in ieder geval binnen is en ze willen daarom niet wachten op allerlei discussies over definities. Die ambitie als regenboogprovincie is zo zeker gesteld. En wat hen ook erg aansprak in het voorstel van GS zijn de twee perspectieven. Zowel als werkgever en publieke organisatie het goede voorbeeld geven. Hij denkt ook dat dat heel reel is. Het is ook al gezegd: de expertise heeft de provincie niet meer om echt zelf het sociale domein in te gaan. Bovendien acteren veel gemeenten heel goed op dit onderwerp. Wel ziet D66 nog witte vlekken bij de centrumgemeenten. D66 ziet daarom graag dat de provincie - zonder daar nu heel veel mankracht op te gaan zetten – zich via de bestuurlijke contacten inzet voor het opheffen van die witte vlekken. D66 krijgt graag van de gedeputeerde een reactie op hun suggestie. Overall steunen zij het voorstel van GS.

Mw. **Boelhouwer** (SP) vindt het organiseren van een symposium een goed idee. Het in allerlei communicatie-uitingen opnemen van het feit dat de provincie een regenboogprovincie is kan bijdragen aan de acceptatie. Misschien kan de provincie een regenboogvlag toevoegen aan de reeds bestaande vlaggen.

Mw. **De Meij** (50plus) stelt voor het plaatsen van een regenboogvlag te betrekken in het lopende onderzoek naar de vlaggen bij de provincie. Het is jammer dat het sociale domein – dat niet meer tot de kerntaken van de provincie behoort – door GS als argument wordt gebruikt om geen actie te hoeven ondernemen.

Gedeputeerde **Loggen** meldt dat de mogelijkheden enigszins beperkt worden vanwege het Lodders-rapport dat in een vorige periode als uitgangspunt voor het provinciale beleid is genomen hetgeen heeft geleid tot het uitsluiten van het sociale domein van de provinciale kerntaken. Daarom ontbreekt bij de provincie kennis, middelen en menskracht op dit terrein. Er wordt een goed diversiteitsbeleid bij de provincie gevoerd, maar wellicht kan paragraaf 8 van de nieuwe cao sterker ingezet worden en kan in vacatureteksten een speciale zinsnede opgenomen worden. De gedeputeerde zal de mogelijkheden nagaan. Het is wellicht een idee om dit onderwerp te betrekken bij de jaarlijkse Willem Arondéuslezing. GS zijn graag bereid om alle burgemeesters van de Noord-Hollandse gemeenten uit te nodigen voor een symposium om de best practices en kennis met elkaar te delen, want zij moeten uiteindelijk het beleid formuleren en uitvoeren. Hierdoor ontstaan kortere lijnen tussen gemeenten dan wanneer dit via de provincie zou lopen. De verankering van het beleid is vastgelegd in artikel 1 van de Grondwet.

Mw. **Kocken** (GL) is blij met ieders inbreng en zij zal met alle partijen nader in gesprek gaan om het voorstel verder uit te werken en aan te scherpen, want enkel goed werkgeverschap is een te minimale ambitie. Willen GS zich committeren aan het behalen van de titel van beste roze werkgever in 2019?

Dhr. **Buijtendorp** (D66) merkt op dat het belangrijk is dat de goede dingen op de goede plek gebeuren. Gemeenten doen hele goede dingen, landelijk gebeuren er goede dingen, en er ligt voor de provincie een voorbeeldfunctie richting individu. D66 gelooft sterk in de kracht van het individu om daar iets mee te doen. Dus niet in nog meer regelgeving, maar mensen motiveren en de ruimte geven om zelf dingen te doen. In dit geval kan de provincie daartoe een voorbeeldrol vervullen als werkgever en als publieke organisatie. De provincie gaat mensen bij elkaar brengen en laat het goede voorbeeld zien hoe het kan. Zo bereik je echt iets. D66 is blij dat de gedeputeerde meteen het voorstel oppakt, ook in combinatie met een symposium voor gemeenten, dat is in dit geval effectiever dan het schrijven van beleidsnotities.

Mw. **Doevendans** (PvdA) is blij met het symposium. Zij wil graag meedenken met GL om het voorstel aan te scherpen.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) refereert aan het uitgangspunt van de overheid dat wanneer decentraal geen succes wordt behaald, er centraal moet worden aangestuurd. Hij stelt voor om bij andere provincies na te gaan hoe zij omgaan met de discussie over kerntaken want blijkbaar zien zij wel ruimte om zich hiervoor in te zetten.

Dhr. **Zoon** (PvdD) is blij dat de gedeputeerde kennisopbouw bij gemeenten wil stimuleren. Hij is benieuwd naar het vervolg.

Mw. **Lagerveld** (VVD) vindt een symposium een heel goed idee.

Mw. **Keur** (CDA) is blij met de concrete handreiking van GS, maar het is van belang om de best practices van andere provincies na te gaan en eventueel over te nemen.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt zich af hoe met andere belangrijke gemeenschappelijke waarden die men graag breder zou willen verspreiden maar waarvoor de middelen in het beleid ontbreken, in het provinciale beleid wordt omgegaan, want tot op heden stelt de provincie zich hier zeer terughoudend op. Als voorbeeld wordt fair trade genoemd, waarvan GS van

mening waren dat gemeenten dit zelf besluiten. Het is de vraag of het uitroepen tot regenboogprovincie zin heeft wanneer er verder geen invulling wordt of kan worden gegeven aan het bijbehorende beleid.

Mw. **De Meij** (50plus) meent dat elke provincie zelf kan kiezen voor het uitvoeren van sociale taken ondanks dat dit domein niet tot de kerntaken behoort.

Gedeputeerde **Loggen** zal eerst nagaan wat een roze bokaal precies inhoudt en daarna een reactie geven.

Mw. **Kocken** (GL) meldt dat een roze bokaal niet bestaat, dat is een algemene term als symbool van de algehele onderliggende problematiek. Het voorstel zal in overleg met de overige fracties verder aangescherpt worden. Mw. Kocken is uitgenodigd voor het True Colors Ball op zondag a.s. en nodigt gedeputeerde Loggen uit haar hierbij te vergezellen.

Gedeputeerde **Loggen** meldt dat het hier niet gaat om een wettelijke taak en dan het de vraag is waar de taakafbakening ligt. Hij zal de uitnodiging voor het True Colors Ball aan de orde stellen in GS.

De **voorzitter** concludeert dat GL een nieuw aangescherpt voorstel zal indienen.

6. <u>B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond/Loggen)</u>

6.a. Brief GS aan PS: Brexit

Gedeputeerde **Loggen** meldt dat de ontwikkelingen rondom Brexit zo snel gaan dat de informatie in de notitie eigenlijk alweer achterhaald is. Het is wel duidelijk dat een zachte Brexit niet meer mogelijk is, het kan alleen nog een harde of extreem harde Brexit worden. Samen met de Staten van Zuid-Holland wordt een presentatie voorbereid over de gevolgen van de uittreding van Groot-Brittannië. In het eerste kwartaal van 2018 komt er een voorlichtingsnota van het kabinet over de gevolgen van de Brexit voor leveranciers en ondernemers die zakendoen met Groot-Brittannië. Een van de gevolgen is namelijk dat de huidige keurmerken straks niet meer geldig zijn. Er wordt nu in de pers gesproken over de mogelijkheid dat er in Groot-Brittannië een nieuw referendum wordt georganiseerd, maar daar bestaat nog heel veel onzekerheid over.

Dhr. **De Groot** (D66) vindt het jammer dat de PVV vanavond niet aanwezig is want hij zou graag met hen een debat hebben gevoerd over dit onderwerp in relatie tot hun standpunt in deze. D66 ondersteunt de nota van GS maar het is belangrijk om toe te voegen dat er samen met ondernemers nieuwe markten ontwikkeld moeten worden. Wordt er een actielijst opgesteld of wordt samen met de sectoren overleg gepleegd? Wordt er een concretiseringsslag gemaakt?

Dhr. **Hietbrink** (GL) zou ook graag in discussie zijn gegaan met de PVV. GL vraagt GS welke contacten zij onderhouden met het Rijk en de visserijsector over een plan om de negatieve gevolgen voor de visserij zoveel mogelijk te beperken. Dat geldt ook voor de havens van Den Helder en IJmuiden en de werkzaamheden die worden verricht voor het onderhoud van windparken in het Engelse zeegebied. Wordt hierover nagedacht?

Mw. **Van Rooij** (PvdA) vindt de mogelijke kansen in de notitie redelijk beperkt beschreven en dan met name ten aanzien van de rol van de provincie. De genoemde actiepunten zijn met name gericht op Europa of landelijke acties. Kan door GS een verkenning worden ingezet op het uitbreiden van afzetgebieden van ondernemers? Past dit binnen de mogelijkheden van GS?

Mw. **Lagerveld** (VVD) vraagt of GS samen met het Rijk het verwachte tekort aan douanebeambten en declaranten bij bedrijven gaat bespreken. Het is misschien goed om de werkambassadeur hierbij te betrekken. Ook ontbreekt een verwijzing naar de potentiële gevolgen voor de goederenoverslag in zeehavens voor de bereikbaarheid en mobiliteit in de provincie. Kan de gedeputeerde een regelmatige update geven van de voorgestelde acties?

Dhr. **Van Liere** (PvdD) vindt de economische focus in de notitie te beperkt. Er moet namelijk meer worden gefocust op het feit dat Groot-Brittannië straks niet meer gehouden kan worden

aan de Europese wet- en regelgeving rondom natuur. Zij zouden zich toch moeten houden aan de minimale Europese regelgeving. Dat is economisch verstandig en ook voor het in standhouden van het level playing field. Omdat met name ingezet wordt op mogelijke kansen, komt het voorstel van GS enigszins opportunistisch over. De inzet voor internationale scholen lijkt niet tot de kerntaken van de provincie te behoren. Hij verzoekt in de volgende notitie een bredere visie op de gevolgen van de Brexit op te nemen in plaats van de huidige smalle korte termijn economische invalshoek.

Mw. **Keur** (CDA) ondersteunt de aandacht voor met name de visserijsector, maar mist de overige bedrijfstakken. Kunnen GS hier aanvullende informatie over aanleveren? Naast douanebeambten en declaranten zullen ook andere beroepsgroepen en gelieerde organisaties en keuringsinstanties de impact gaan ondervinden. GS worden verzocht deze gevolgen te betrekken in de overwegingen.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) ondersteunt de voorgestelde maatregelen en verzoekt GS de commissie op de hoogte te houden van nieuwe acties.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) constateert dat Noord-Holland en Nederland hard worden geraakt door de Brexit, daarom dient te worden geanticipeerd op mogelijke maatregelen zoals het verplaatsen van je bedrijf naar Engeland en/of het aangaan van joint ventures. Welke strategie acht de gedeputeerde kansrijk en welke ondersteuning kunnen PS hierbij geven?

Gedeputeerde **Bond** zet met name in op het ondersteunen van sectoren die hard geraakt worden door de Brexit, zoals de landbouw-, visserij- en bloemensector (bloemenveiling Aalsmeer). De bedrijfssectoren in Noord-Holland en geheel Nederland zijn goed en strak georganiseerd en beschikken over een goede organisatie om een snelle lobby te starten en snel te overleggen over hoe deze gevolgen kunnen worden opgevangen. Als voorbeeld wordt het Visserijplatform genoemd, een van de platforms waar ook de provincie aan deelneemt, dat een rechtstreekse lijn naar de minister biedt. Er zal in de Europese onderhandelingen bijvoorbeeld worden ingezet op het behoud van de rechten op visserijgronden voor Nederlandse, Franse en Spaanse vissers wanneer Engeland de eigen wateren gaat afsluiten. Hieraan de provincie een bijdrage leveren. De Brexit kan benaderd worden vanuit bedreigingen maar ook vanuit kansen, zoals het aanboren van nieuwe markten. De handelsmissie van de Metropoolregio in november 2016 naar India heeft bijvoorbeeld geresulteerd in een kansrijke studentenuitwisseling tussen universiteiten en in het aanboren van een nieuwe markt op het gebied van landbouw. De internationale school wordt genoemd vanwege het tekort dat verwacht wordt, onder andere door de komst van EMA naar Nederland. Dit heeft niets te maken met de Brexit. Samen met de sectoren wordt bekeken hoe de lobby kan worden georganiseerd voor specifieke branches in Noord-Holland richting het Rijk en het IPO. In de volgende notitie zal breder worden ingezet op de Brexit waarbij ook de bereikbaarheid en mobiliteit – ook op provinciale wegen – arbeidsplaatsen en personeelstekorten aan de orde komen.

Gedeputeerde **Tekin** stelt voor de inzet van de werkambassadeur op dit punt te bespreken bij het laatste punt van de agenda, 12a.

7. A-agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

7.a. Voordracht aandeelhouderslening SADC

Eerst deel BESLOTEN, zie separaat verslag.

De **voorzitter** sluit de besloten vergadering en heropent de vergadering in openbaarheid. Hij zal in de agendacommissie de procedure van geheimhouding aan de orde stellen, want hier bestaat enige onduidelijkheid over.

Mw. **Boelhouwer** (SP) vindt het vreemd dat er een separaat verzoek moest worden ingediend om inzage in het onderzoek te verkrijgen, terwijl in Amsterdam het rapport gewoon ter inzage lag. Zij had liever het gehele rapport ontvangen in plaats van enkel een managementsamenvatting.

Dhr. **Zoon** (PvdD) gaat ervan uit dat wanneer een beroep moet worden gedaan op de jaarlijkse maximale kredietlimiet, er opnieuw discussie met PS plaatsvindt. Wordt het doel dat in 2015 is gesteld om het provinciale belang in SADC de komende periode te verwateren, nog steeds nagestreefd?

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt waarom er provinciaal geld in een ontwikkelingsbedrijf wordt geïnvesteerd, terwijl de gronden bij Schiphol een winstgevende business zijn, zeker omdat de teller van de lening op nul staat. Hij verzoekt een reactie van de gedeputeerde op de splitsing van de maximale kredietfaciliteit in twee delen. Waarom is hiervoor gekozen?

Mw. **De Meij** (50plus) begrijpt de overweging van Haarlemmermeer om de risico's te spreiden, maar het is de vraag of de provincie hierin moet investeren, mede gezien het feit dat in het verleden bepaalde industrieterreinen niet op voldoende belangstelling konden rekenen.

Dhr. **De Groot** (D66) meent dat Schiphol als een groot belang van de provincie kan worden beschouwd, niettemin zou een verwatering van het provinciale belang niet betreurd worden. Het voorstel wordt ondersteund, maar niet met groot enthousiasme.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) ondersteunt het voorstel.

Dhr. **Hietbrink** (GL) sluit zich hierbij aan en ondersteunt het rechtvaardigheidsprincipe om de risico's op gelijke wijze te verdelen. Is het voor de provincie mogelijk om eruit te stappen?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat oorspronkelijk samen met Amsterdam, Schiphol en Haarlemmermeer voor deze constructie is gekozen om aankoop van gronden door bedrijven die daar niet passen, te voorkomen en alleen bedrijven toe te laten die gerelateerd zijn aan Schiphol. Als het echt moet, dan kunnen de gronden heel snel verkocht worden want de vraag is groot, maar de aandeelhouders hebben aan SADC opdracht gegeven om hier heel selectief mee om te gaan. De provincie zou blij zijn met meerdere aandeelhouders zoals gemeenten, zodat het risico meer verspreid wordt, hoewel het risico klein is vanwege de grote waarde van de gronden rondom Schiphol. Het college van Amsterdam heeft dezelfde managementsamenvatting ontvangen als GS, maar indien gewenst is het hele rapport met bedrijfsgegevens in te zien. Hierin staan allerlei berekeningen opgenomen per project en dat is zeer geheime informatie. Hij is van mening dat deze stukken geen toegevoegde waarde hebben voor de rol van PS. Wanneer men op zeer korte termijn afscheid zou willen nemen, dan zal dat geld gaan kosten.

Tweede termijn

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt waarom de financiering niet gewoon via een bank kan plaatsvinden vanwege de lagere risico's.

Gedeputeerde **Bond** antwoordt dat een bank altijd een garantstelling van de provincie zal eisen, terwijl de provincie nu over de eerste rechten op de gronden beschikt. Dat biedt een veel sterkere positie.

De **voorzitter** concludeert dat het voorstel als hamerstuk naar PS doorgeleid wordt.

8. <u>B-agenda algemeen (Bond/Van der Hoek/Tekin)</u>
8.a. Brief GS aan PS inzake analyse Regeerakkoord Rutte III

Mw. **Van Rooij** (PvdA) is op een aantal onderdelen van het Regeerakkoord tevreden, maar op andere onderdelen absoluut niet. Het Nationaal Klimaat- en Energieakkoord wordt toegejuicht, evenals de aandacht voor meer samenwerking met decentrale overheden en voor arbeidsmarkt en onderwijs. Hopelijk gaan GS proactief meedoen en het spel bepalen door zelf initiatieven te nemen en in te dienen en niet af te wachten waar het Rijk mee komt. Als willekeurig voorbeeld wordt genoemd de sluiting van kolencentrales in 2030. Hiermee hoeft niet per se te worden gewacht tot 2030.

Dhr. **De Groot** (D66) sluit zich aan bij de oproep aan GS om proactief aan de slag te gaan, want er liggen veel kansen, zoals in Groningen waar de aanlanding van stroom gecombineerd wordt met een waterstoffabriek en waar meer mogelijkheden ontwikkeld kunnen worden voor

de piekmomenten in de productie. Er wordt een korting doorgevoerd op het Provinciefonds vanwege provinciale opschaling, maar daar was de afgelopen jaren geen sprake van. Verwacht het Rijk nog steeds dat er provincies gaan fuseren?

Dhr. **Hietbrink** (GL) sluit zich bij de eerste twee sprekers aan met het verzoek aan GS om proactief aan de slag te gaan met het Regeerakkoord. Op pagina 8 worden de doelstellingen voor CO2-reductie van 49% ten opzichte van de situatie in 1990 genoemd. Welke mogelijkheden zijn er voor de provincie om proactief in te zetten op het realiseren van de maximale doelstellingen van CO2-reductie? Kunnen GS een notitie opstellen over de bijdrage van de provincie aan de landelijke doelstellingen?

Dhr. **Zoon** (PvdD) sluit zich bij alle voorgaande sprekers aan. Zet de gedeputeerde in op de koploperspositie van de provincie bij de besprekingen met het IPO over extra verduurzaming via zon en windenergie? Hoe kijkt de gedeputeerde aan tegen het terugdringen van de gaswinning in Groningen met het oog op extra gasboringen in de Beemster en het feit dat de gasopslag Bergermeer niet kan voldoen aan de vraag?

Mw. **Keur** (CDA) vraagt GS de commissie te informeren over de proactieve rol van de provincie. De minister komt in de tweede helft van 2018 met een aangepast beleidskader Bestuurskracht. Zijn GS bereid PS over dit kader en over de impact voor de provincie te informeren? Bij culturele infrastructuur gaat het onder andere over de bereikbaarheid van kunst en cultuuraanbod voor iedereen. Het CDA mist de onderlinge afstemming over cultuureducatie die aan deze doelstelling kan bijdragen, de centrale functie van de stedelijke regio's en de voortzetting van het bestuurlijk convenant tussen Rijk, provincies en gemeenten. Kunnen GS toezeggen zich in te zetten voor het deels ten goede laten komen van de beschikbare Rijksgelden voor uitbreiding van de culturele basisinfrastructuur en deze in te zetten voor versterking van cultuureducatie, met name in de regio, en dit in IPO-verband aan de orde te stellen?

Mw. **De Meij** (50plus) vindt het jammer dat enkel wordt ingezet op techniek, want ook voor andere sectoren kan de inzet van de provincie voor herintreders van belang zijn, zoals de zorg. GS worden verzocht specifieke punten te benoemen voor ouderen en voor de bestrijding van werkeloosheid onder deze doelgroep.

Gedeputeerde **Van der Hoek** benadrukt dat GS altijd een proactieve houding aannemen in de talloze overleggen waaraan ambtelijk en bestuurlijk wordt deelgenomen. Als voorbeeld wordt genoemd het aanleggen en financieren van warmtenetten en het namens IPO gestalte geven aan de nieuwe Energiewet 2.0. Maatregelen voor reductie van CO2-uitstoot zijn opgenomen in het eigen beleid. Hij stelt voor even te wachten met het opstellen van een notitie hierover, want dat is onderdeel van de nadere uitwerking in het bestuurs- en maatschappelijke akkoord met het Rijk. De ontwikkeling van het groene gascluster in Alkmaar verloopt heel positief en de provincie zet in op het bij elkaar brengen van kennis, innovatie, productie en opslag. In de toekomst zal gas altijd nodig blijven om te kunnen voorzien in de energiebehoefte. GS zullen de notitie over de bestuurskracht en het aangepast beleidskader toesturen, zodra dit beschikbaar is. In deze bestuursperiode is door de provincie juist al extra geld uitgetrokken voor cultuureducatie, maar natuurlijk zal een beroep worden gedaan op de extra Rijksgelden. Dat is zeker een aandachtspunt in de nadere uitwerking voor de gehele provincie, voor de MRA-werkgroep Cultuurimpuls en in IPO-verband. Er wordt ingezet op het zoveel mogelijk behouden van de aanlandingspunten in de provincie om de werkgelegenheid te stimuleren. In het Regeerakkoord wordt de samenvoeging van provincies niet genoemd. Hij zal daarom nagaan waarom er desondanks toch een korting van 75 miljoen euro op het Provinciefonds wordt opgelegd.

Gedeputeerde **Bond** zet al vol in op Wind op zee, dat gebeurde ook al in de vorige periode zoals bij IJmuiden Ver. Dit project zal zodra de windparken in Noord-Holland gerealiseerd zijn, goed op de kaart gezet worden. Hier wordt al jarenlang voor gelobbyd.

Gedeputeerde **Tekin** meldt dat in de afgelopen jaren 200 mensen van alle leeftijden een baan hebben gevonden in de luchtvaart community Schiphol. De regio rond Schiphol wordt benut om zoveel mogelijk mensen, ook ouderen, aan het werk te krijgen. Hij stelt voor een werkbezoek af te leggen aan het House of Skills Amsterdam waar het Leven Lang Leren wordt ontwikkeld. Dat is ook bedoeld voor mensen die moeten her- of omscholen, net zoals de mbo-

campusvorming die zich niet alleen richt op jongeren die nu op school zitten maar ook op andere doelgroepen. De Techniekcampus in Den Helder wordt voor 60% door het bedrijfsleven gefinancierd en daar kunnen reguliere medewerkers zich laten om- en bijscholen. Tijdens het PACT vorig jaar in Hilversum heeft de gedeputeerde aandacht al gevraagd voor de inclusieve arbeidsmarkt, juist in deze tijd waarin de economie goed draait. Er wordt ingezet op het maken van afspraken met werkgevers over de individuele leerrekening zoals vermeld in het Regeerakkoord zodat het bij de juiste mensen terechtkomt.

Tweede termijn

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) sluit zich aan bij de vraag van D66 over de korting op het provinciefonds omdat dit lijkt op een strafkorting en bovendien zijn de voordelen van het opschalen van provincies niet aangetoond. IPO dient zich actief op te stellen in dit verband. Er komen extra middelen beschikbaar voor de MIT-regeling en de provincie zal gevraagd worden of zij een deel van deze middelen wil matchen. ONH ondersteunt deze regeling. ONH vraagt een toelichting op de betere positionering van de stedelijke regio's bij de financiering van de culturele infrastructuur.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat de financiële vraag over de korting van 75 miljoen thuishoort in de commissie M&F en gedeputeerde Post. In het huidige Regeerakkoord worden provincies voor het eerst niet gekort, hoewel het systeem van trap-op en trap-af in stand blijft.

9. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

10. A-agenda Energie, Duurzaamheid, Circulaire Economie, Bestuur, Culturele infrastructuur, inkoop (algemeen) en archieven (Van der Hoek)

10.a. Voordracht voorgenomen besluit tot oprichting Innovatiefonds Noord-Holland BV

Dhr. **De Kam** (CDA) is blij met de investering in het mkb, de motor van de samenleving die 70% van de banen voor zijn rekening neemt en groot inzet op innovatie. Het mkb kent bovendien een goede regionale inbedding en het is daarom van belang om ondernemers met dit fonds te helpen bij het realiseren van hun plannen. Wordt in de communicatie met het fonds ook gericht op de regio buiten de ring van Amsterdam? De geheven rente van 8% lijkt relatief hoog in vergelijking met de marktrente. Wordt er over een jaar een evaluatie uitgevoerd en kan er wellicht een werkbezoek worden afgelegd aan een van de bedrijven die gebruikmaken van het fonds?

Mw. **Klaassen** (D66) is blij met dit duurzame innovatiefonds specifiek voor het mkb. Een bedrag van 5 miljoen euro wordt op verzoek van GS specifiek bestemd voor circulaire economie, energietransitie en duurzame mobiliteit. Hoe gaan GS sturen op de borging en hoe worden PS geïnformeerd? Wordt er een overzicht van gehonoreerde initiatieven voorgelegd? Welke mogelijkheden hebben PS voor tussentijdse bijsturing? Biedt de jaarlijkse update een gelegenheid hiervoor?

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt of er naast de UvA al andere partijen en kennisinstellingen zijn aangehaakt, zodat het fonds breder kan worden ingezet dan enkel voor Amsterdam.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) stelt een aanpassing van punt 2 van het ontwerpbesluit voor, waarin PS GS mandateren voor het nemen van een besluit naar aanleiding van een evaluatie over vijf jaar. Hij stelt voor het tweede deel als volgt aan te passen: "De 3,4 miljoen euro wordt door GS besloten op basis van de evaluatie na vijf jaar *gehoord PS op welke wijze dat gebeurt'*.

Dhr. **Hietbrink** (GL) vraagt naar de Europese eis om de totale financieringsgelden in tweeën te splitsen.

Mw. **De Meij** (50plus) refereert aan pagina 6 en het toetreden van andere aandeelhouders. Waar hangt deze toetreding vanaf en welke toelatingscriteria zijn van toepassing?

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) constateert dat gekozen is voor het fonds inclusief beheer en onderhoudskosten van 2,4 miljoen euro. Loopt men hiermee hetzelfde risico zoals bij PDNH en dat te zijner tijd extra geld beschikbaar moet worden gesteld?

Mw. **Doevendans** (PvdA) vraagt naar de eisen van het projectplan en de mogelijkheid om het mvo-beleid aan te scherpen. Ook de zin "Het maatschappelijk belang met betrekking tot de gecreëerde arbeidsplaatsen die direct samenhang met het project." zou aangepast dienen te worden met het oog op de eerdere discussie over het roze werkgeverschap en de inclusieve samenleving.

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt dat het fonds voor de gehele provincie is bestemd en niet alleen voor Amsterdam, hetgeen in de communicatie over het fonds duidelijk aangegeven zal worden. Het rentepercentage van 8 is vastgesteld in relatie tot het risico en de marktconforme rente, mede om problemen rondom staatssteun te voorkomen. Jaarlijks wordt een voortgangsrapportage voorgelegd. De eerste tranche van de gelden wordt ingezet om te zien of er behoefte bestaat aan financiering. Daarna wordt de tweede tranche aangesproken. Deze splitsing is aangebracht om te voorkomen dat er geld moet worden teruggegeven. PS zal geïnformeerd worden over de voortgang. De fondsmanager rapporteert aan de ambtelijke begeleidingsgroep over de inzet van de 5 miljoen euro voor drie specifieke onderdelen. Bij het verkennen van de mogelijkheden voor het fonds bleek dat de UvA een gelijksoortig fonds wilde opzetten. Daarom heeft de provincie met de UvA samengewerkt om namens de regio Europese subsidieaanvragen in te dienen. Deze werkwijze heeft in ieder geval tot succes geleid. De aandeelhoudersvergadering besluit over toetreding van nieuwe participanten, maar nieuwe toetreders moeten de doelstellingen van het fonds onderschrijven en een passende rol kunnen vervullen. Zes partijen hebben interesse getoond om binnen de 50% van de UvA te participeren. De beheerkosten van het fonds worden betaald vanuit het gedeelte dat door de provincie wordt gefinancierd. De gelden zijn in een reserve gestort van waaruit betaling plaatsvindt. Bij PDNH was een krediet verstrekt en was verzuimd om een begrotingspost voor de beheerkosten in het leven te roepen. Daarom moest er later geld bijgestort worden. De fondsbeheerder is verantwoordelijk voor het werkgeverschap en niet de provincie. In antwoord op de vraag van de PvdA, stelt de gedeputeerde dat het met name gaat om startende ondernemers die iets gaan ontwikkelen en nog niet over een organisatie of over personeel beschikken. Daarom lijkt het enigszins prematuur om nu al eisen te stellen over mvo-beleid en het creëren van banen met een inclusieve invalshoek omdat het fonds gericht is op het stimuleren van innovatie en het ontwikkelen van nieuwe producten. De gedeputeerde zal zeker de kaders voor goed werkgeverschap en inclusiviteit aan de fondsmanager meegeven.

Tweede termijn

Mw. **Doevendans** (PvdA) vraagt of de tekst aangepast kan worden op goed werkgeverschap, mvo en social return en inclusiviteit van arbeidsplaatsen.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) meldt dat in de huidige tekst GS zelf het besluit kunnen nemen zonder PS te consulteren.

Mw. **Klaassen** (D66) vindt een periode van vijf jaar voor een eerste evaluatie veel te lang. Hoe kunnen PS in de komende vijf jaar dan bijsturen?

Mw. **De Meij** (50plus) vraagt of wanneer het deel van de UvA minder wordt dan 50% na toetreding van andere partijen, de provincie met haar aandeel van 50% meer zeggenschap krijgt over het accepteren van toetreders.

Gedeputeerde **Van der Hoek** zal aan de fondsmanager als notie meegeven om bij aanvragers aandacht te vragen voor goed werkgeverschap en inclusiviteit, maar de tekst kan niet meer aangepast worden. Het besluit zal aangepast worden ten aanzien van het raadplegen van PS nadat de eerste tranche is afgerond, zoals verzocht door ONH. Mochten Amsterdamse kennisinstellingen toetreden, dan vindt dat plaats binnen de 50% van de UvA Ventures Holding. De aandeelhouders beslissen over andere kennisinstellingen in de provincie die willen toetreden en bepalen de voorwaarden.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat een langere periode voor een eerste evaluatie heel normaal is, omdat het een hele tijd duurt voordat een dergelijk fonds voet aan de grond heeft gekregen. Omdat het fonds op afstand wordt gezet, is het provinciale bestuur minder kwetsbaar ten aanzien van aanvragen voor projecten die wel of niet worden gehonoreerd. PS zijn in staat om bij de jaarlijkse rapportage bij te sturen. Als aandeelhouder kan de provincie voldoende invloed uitvoeren en grip behouden op het fonds.

De **voorzitter** concludeert dat het voorstel als hamerstuk naar PS wordt doorgeleid na aanpassing van het besluit op voorstel van ONH.

11. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

12. B-agenda Recreatieschappen en Onderwijs en Arbeidsmarkt (Tekin)
12.a. Arbeidsmarkt: Brief GS aan PS: Evaluatie werkambassadeur Noord-Holland en vervolginzet

Mw. **Van Rooij** (PvdA) is heel blij met de resultaten van de evaluatie, Hierin wordt echter geconstateerd dat er geen evenwichtige spreiding in de regio's is gerealiseerd. Behoeft dit dan bijstelling voor de komende jaren? Zij vraagt de gedeputeerde toe te voegen welk onderdeel is gerelateerd aan welk programmaonderdeel, zodat een rechtstreeks verband tussen doel en middel duidelijk wordt en de prioritering beter kan worden beoordeeld. Hoe zijn de stakeholders straks in staat om de werkzaamheden van de werkambassadeur in het reguliere werk onder te brengen?

Dhr. **De Groot** (D66) is blij met de evaluatie. Een aandachtspunt is het van 'job naar job' brengen, niet alleen nu maar ook in de toekomst. Daarop dienen de kennisinstituten mbo, hbo en universitair zich in de toekomst breed te focussen. Kunstmatige intelligentie en robotica vereisen actie om mensen in de toekomst aan het werk te houden. Daarover moet overleg plaatsvinden met de werkgevers en werknemers en kennisinstituten moeten daarop voorbereid zijn. De provincie kan een belangrijke rol spelen bij het bij elkaar brengen van vraag en aanbod. Het aantal Engelse termen en woorden mag wat minder.

Mw. **De Meij** (50plus) stemt in met verlenging van het contract met de werkambassadeur voor twee jaar. De uitnodiging van gedeputeerde Tekin voor een werkbezoek wordt met veel plezier geaccepteerd, omdat concrete projecten waar ouderen aan het werk gekomen zijn, onzichtbaar zijn in de evaluatie.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) ondersteunt van harte de herbenoeming van de werkambassadeur. Uit de evaluatie blijkt dat het creëren van stageplekken alleen indirect heeft plaatsgevonden. Projecten voor scholieren zijn met prioriteit B aangemerkt, maar deze prioriteit dient absoluut verhoogd te worden naar A.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt hoe het doel dat de werkambassadeur na 2019 niet meer nodig is om activiteiten aan te jagen en dat deze door de triple helix partijen worden overgenomen, wordt gerealiseerd.

Mw. **Lagerveld** (VVD) constateert dat de werkambassadeur alleen werkt en dat is een kwetsbare situatie. Hoe wordt straks zijn kennis na vier jaar binnen de organisatie geborgd? Er is grote behoefte aan technische studenten, maar meisjes mbo/vmbo zijn een achterblijvende doelgroep, dus ook meisjes dienen enthousiast gemaakt te worden voor technische beroepen. Het aantal vmbo'ers daalt de komende jaren met 19% en daardoor stagneert de doorstroom naar het mbo. Wordt dit aspect meegenomen? Ook kleinere bedrijven dienen zich in te zetten voor Leven Lang Leren en niet alleen grote bedrijven die allerlei programma's aanbieden aan hun medewerkers. Zij-instromers techniek gaan lesgeven in het mbo, maar de Techniekraad heeft tot op heden maar weinig vooruitgang geboekt. Richt de werkambassadeur zich hier ook op?

Dhr. **De Kam** (CDA) ondersteunt de herbenoeming van de werkambassadeur, maar het was beter geweest om deze discussie te voeren voordat de herbenoeming had plaatsgevonden. Hopelijk leiden de aanbevelingen van de evaluatie tot een nog beter resultaat.

Gedeputeerde **Tekin** is blij dat de werkambassadeur de komende twee jaar aanblijft. Uit de evaluatie blijkt dat ten aanzien van een evenwichtige spreiding in de regio's meer moet worden ingezet op crossovers en het delen van kennis. Dit is een van de aandachtspunten voor de komende twee jaren, niet alleen voor de werkambassadeur maar ook voor GS en de ambtelijke organisatie. Op pagina 27 staan vier kolommen, echter, de derde kolom over inclusieve arbeidsmarkt is weggevallen. Daarom zal een nieuwe tekstversie worden toegestuurd. Het in beeld brengen van het aantal banen voor de toekomst blijft een soort van gissen en daarvoor is ook de betrokkenheid van andere partijen nodig. Er zijn inmiddels goede contacten gelegd met mbo en hbo. De gedeputeerde zal terugkomen op de contacten met de Haven van Amsterdam en hun visie op het onderwijs in de toekomst voor de regionale economie, samen met het bedrijfsleven en het onderwijs. In het Regeerakkoord wordt gesproken over de individuele leerrekening. De provincies zullen betrokken worden bij de nadere uitwerking, met name om een extra impuls aan techniek te geven. Hij zal de eindrapportage voorleggen van de Luchtvaart Community Schiphol, een inclusieve arbeidsmarkt waarin zeker ouderen betrokken zijn. Alle kansen die zich voordoen, zullen met beide handen aangepakt worden. De gedeputeerde is zelf ook teleurgesteld dat het realiseren van grotere aantallen stageplekken en snuffelstages met name in de techniek, achterblijft. Dat gaat te langzaam. Daarom moeten ook meisjes op basisscholen al enthousiast gemaakt worden voor techniek. Daarom worden onder andere basisscholen uitgenodigd voor de Promotie van Techniek, waarover de gedeputeerde in gesprek is met de Techniekraad. De komende twee jaren zal meer aandacht gegeven worden aan het te zijner tijd overdragen van de kennis en kunde van de werkambassadeur aan partijen in het veld. Hopelijk gaat Amsterdam zo snel mogelijk reageren op het verzoek voor een werkbezoek over een Leven Lang Leren waar ook bedrijven en maatschappelijke partners aan tafel zitten. De vier Omgevingsdiensten zullen in de nabije toekomst een tekort aan personeel hebben, mede vanwege een vergrijzend personeelsbestand op middellange termijn. Deze vraag is neergelegd bij de werkambassadeur die zich daarvoor gaat inzetten, want de milieudiensten zijn van groot belang, niet alleen voor de provincie, maar voor vele partijen. De VVD wordt verzocht om de vraag over douanepersoneel voorlopig te parkeren, want dat is in feite een landelijk fenomeen en er zijn meer urgente zaken die nu eerst aangepakt moeten worden.

13. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

14. Sluiting

De **voorzitter** meldt dat de commissie door Recreatieschap Twiske-Waterland wordt uitgenodigd voor een werkbezoek en gedachtewisseling over het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer over Recreatieschap Spaarnwoude. Wil de commissie hier gevolg aangeven?

Dhr. **Van Liere** (PvdD) stelt voor een tegenuitnodiging te doen uitgaan en de besturen van alle schappen uit te nodigen voor een bijeenkomst, bijvoorbeeld voorafgaand aan een commissievergadering. De PvdD heeft er geen behoefte aan om in te gaan op de uitnodiging.

Mw. **De Meij** (50plus) sluit zich bij dit voorstel aan. Hiermee wordt voorkomen dat andere recreatieschappen te kort worden gedaan.

Gedeputeerde **Tekin** suggereert in aanloop naar besluitvorming door PS een regulier overleg met alle recreatieschappen te organiseren.

De **voorzitter** stelt voor deze vraag te laten bezinken en hier in de volgende vergadering op terug te komen. De voorzitter sluit de vergadering om 21.45 uur.

Verslag concept

Commissie Economie, Energie en Bestuur

Datum	:	19 februari 2018
Commissievoorzitter	:	dhr. S. van Berkum
Commissiegriffier	:	mw. M. de Zwart
Telefoonnummer/e-mail	:	023-5143756/zwartm@noord-holland.nl

Aanwezig:

Commissievoorzitter		dhr. S. van Berkum
Commissiegriffier		mw. M. de Zwart
Leden van de commissie	VVD	dhr. M.R.F. Wiesehahn, mw. F.M. Lagerveld
	D66	dhr. F. de Groot, mw. S. Klaassen, dhr. T. Buijtendorp
	PvdA	mw. Doevendans, mw. C. van Rooij
	PVV	mw. I Bezaan, dhr. N. Kaptheijns
	SP	mw. C. Boelhouwer, dhr. J.A. Haijen
	CDA	mw. H. Keur, dhr. P. de Kam
	GroenLinks	mw. R. Kocken, mw. Z. Pels
	PvdD	dhr. A. van Liere, dhr. F. Zoon
	50PLUS	mw. O. De Meij
	CU/SGP	dhr. M. Klein
	ONH	dhr. B.I.M. Bouberg Wilson
Gedeputeerden		dhr. J. Remkes, dhr. A. Tekin, dhr. J. Bond, dhr. J. van der Hoek
Notulist		Verslagbureau Moneypenny/mw. H. Mutsaerts
Afwezig met bericht		dhr. A. Hietbrink (GL)

Agenda

1. Opening en mededelingen

2. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

3. Inloophalfuur

4. Vaststellen agenda, verslag van 22 januari 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten en vooruitblik op de volgende EEB-vergaderingen

5. A-agenda Algemeen
5.a. Aanvullende voorstellen uitvoering motie 110 (op B-agenda alle commissies)

6. Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

8. B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

8.a. Technische presentatie jaarplan 2018 Stichting Pallas door dhr. Van der Lugt, directeur Stichting Pallas

8.b. Brief GS aan PS inzake kredietverlening Pallas

9. Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

10. Vaststelling verslag besloten deel commissie EEB 22 januari 2018

11. Sluiting

Agenda

1. Opening en mededelingen

De **voorzitter** opent de vergadering om 18.15 uur en heet alle aanwezigen welkom in de vergadering, met een speciaal welkom voor de gasten van D66 Amsterdam. Bericht van verhindering is ontvangen van dhr. Hietbrink (GL). De agenda start met de rondvraag voor dhr. Remkes zodat hij tijdig bij zijn volgende afspraak kan zijn. Bij de ingekomen stukken staat sinds 14 februari jl. de brief van GS aan PS vermeld inzake het onderzoek AirBNB Noord-Holland dat gericht is op het in de MRA en Noord-Holland-Noord komen tot – in de PRV verplicht gestelde – regionale procesafspraken over verblijfsrecreatie. De regio's zijn hierbij aan zet en de provincie speelt enkel een faciliterende rol. Gedeputeerde Bond heeft aangeboden om voor de vergadering van 9 mei a.s. een technische toelichting te geven op de stand van zaken in de MRA en Noord-Holland-Noord. De commissie gaat hiermee akkoord.
Dhr. Tekin stelt voor om op 5 april a.s. een derde BOT-overleg te plannen onder voorzitterschap van dhr. Van Liere over de recreatieschappen in relatie tot natuur. De commissie gaat hiermee akkoord.
De spreektijden van de fracties worden vermeld.

De **voorzitter** heet mw. Pels als plv lid van de commissie welkom. Zij zal de hr. Hietbrink vervangen.

2. Rondvraag portefeuille dhr. Remkes en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa.

Er zijn geen vragen.

3. Rondvraag portefeuille dhr. Tekin en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Mw. **Lagerveld** (VVD) refereert aan de door de staatssecretaris aangekondigde werving van 930 extra douanebeambten vanwege het tekort aan douanespecialisten dat ontstaat bij handels- en productiebedrijven ten gevolge van de Brexit. Ook Inspectie- en controle-instanties moeten extra mensen gaan aannemen en opleiden. Kan de werkambassadeur inzichtelijk maken in welk vakgebieden extra mensen nodig zijn en om hoeveel fte het gaat? Kan hij aangeven of hierbij ondersteuning van de provincie en/of overheid nodig is?

Gedeputeerde **Tekin** meldt dat de werkambassadeur een flinke werkagenda heeft en bovendien niet fulltime werkt. Daarom is het niet eenvoudig om de werkambassadeur ook nog hiervoor in te zetten. In de notitie over de Brexit van dhr. Loggen staat een aantal vervolgacties van het college vermeld en de vragen van de VVD vallen binnen dit kader. De gedeputeerde zegt toe de vragen van de VVD voor te leggen aan dhr. Loggen, die tevens verzocht zal worden aan te geven wanneer de notitie voor PS beschikbaar komt.

4. Inloophalfuur

Er hebben zich geen insprekers aangemeld.

5. Vaststellen agenda, verslag van 22 januari 2018, lange termijnagenda en moties- en toezeggingenlijsten en vooruitblik op de volgende EEB-vergaderingen

Vaststellen agenda
Dhr. **Zoon** (PvdD) spreekt de voorkeur uit om zoveel mogelijk informatie over Pallas in openbaarheid te delen.

De **voorzitter** zegt toe zich hiervoor in te zetten, maar vertrouwelijke informatie kan enkel in beslotenheid worden gedeeld.

De agenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Het verslag van de vergadering d.d. 22 januari 2018

Dhr. **Buijtendorp** (D66) stelt een aantal tekstuele wijzigingen op het verslag voor. Hij zal deze schriftelijk indienen.

De **voorzitter** deelt mee dat deze wijzigingsvoorstellen in principe 2,5 week voor de vergadering bij de commissiegriffier dienen te worden ingediend (datum staat opgenomen in de nieuwsmail wanneer het conceptverslag gepubliceerd wordt). Hij zegt toe het verslag met de door de hr. Buijtendorp gewenste wijzigingen volgende vergadering vast te stellen.

Strategische Statenagenda
De Strategische Statenagenda wordt ongewijzigd vastgesteld.

Op de agenda van de volgende commissievergaderingen staan geagendeerd de jaarlijkse staat van de Energietransitie en het Uitvoeringsprogramma Energietransitie.

Moties en toezeggingenlijsten
Er zijn geen vragen.

6. A-agenda Algemeen
6.a. Aanvullende voorstellen uitvoering motie 110 (op A-agenda alle commissies)

De **voorzitter** meldt dat in deze vergadering enkel de punten worden besproken die gerelateerd zijn aan deze commissie, namelijk punt 7, versterking kwaliteit en integriteit lokaal bestuur, punt 8 restauratie Rijksmonumenten en punt 11, energietransitie.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) refereert aan punt 7, versterking kwaliteit en integriteit lokaal bestuur. Zij vindt de hiervoor beschikbaar gestelde 800.000 euro een enorm groot bedrag voor twee jaar. Betreft dit enkel personele kosten en wordt in een later stadium aan de commissie een voorstel voor de nadere uitwerking voorgelegd?

Mw. **Klaassen** (D66) vraagt of GS kunnen aangeven wanneer een bestuursakkoord energietransitie met o.a. het Rijk verwacht wordt. Als dit te lang gaat duren duurt, dan stelt D66 voor in Noord-Holland vast aan de slag te gaan.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) steunt de aanvulling op de motie en de integriteitsaanpak van het openbaar bestuur en ondersteunt de vraag van de PvdA voor een toelichting op deze financiële middelen. Het IPO overweegt om de toedeling van 20 miljoen euro voor Rijksmonumenten over de provincies op andere wijze vorm te geven dan tot op heden het geval is. Brengt dit een verandering van de opzet mee en kan ervoor gekozen worden om de huidige werkwijze te continueren?

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) sluit zich aan bij de PvdA en verzoekt een toelichting op het bedrag van 800.000 euro.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt waar het precieze bedrag van 24,36 miljoen euro voor de energietransitie op gebaseerd is; betreft het een restpost? Hebben PS de mogelijkheid om mee te denken over de precieze besteding van de gelden?

De heer **Zoon** (PvdD) constateert dat met deze motie een serieus signaal afgeven wordt om te benadrukken dat de provincie een ambitieuze partner is bij de realisatie van de klimaatdoelen. Bovendien biedt het mogelijkheden voor de provincie om serieus vaart te maken met haar ambitie. Er wordt een bedrag van 24 miljoen euro voor de energietransitie bestemd en een bedrag van 25 miljoen euro voor wegen in de Duin- en Bollenstreek, maar past dit laatste wel bij de ambitie van PS? Hoe kijkt de gedeputeerde hier tegenaan?

Mw. **Pels** (GL) vraagt hoe de gedeputeerde verwacht na 2022 om te gaan met de Rijksmonumenten en is het wel wenselijk om deze gelden in te zetten voor iets wat op de exploitatie thuishoort?

Mw. **Bezaan** (PVV) ondersteunt punten 7 en 8, maar dat geldt niet voor punt 11, de energietransitie. Het standpunt van de PVV hierover is bekend.

Mw. **De Meij** (50plus) heeft veel problemen met punt 7, versterking integriteit lokaal bestuur, dat is geen speerpunt van de provincie en er zijn al veel adviesorganen in Nederland die de gemeenten ondersteunen. Daarom vindt zij 800.000 euro een enorm groot bedrag. Mensen met de laagste inkomens gaan straks het meeste betalen voor de energietransitie, dus de 24 miljoen euro moeten ook ingezet worden om deze mensen te ontzien, op welke wijze dan ook.

De heer **Remkes**, Commissaris, bevestigt dat de weerbare democratie geen onderdeel vormt van motie 110, maar wel zijn GS nagegaan welke onderdelen van het regeerakkoord en het interbestuurlijk programma naar de provincie komen. Afgelopen woensdag is het interbestuurlijk programma ondertekend waarvan een hoofdstuk de weerbare democratie betreft en in het verdere traject zullen extra inspanningen voor de provincie aan de orde komen. In februari 2016 zijn de Gemeentewet, Provinciewet en Waterschapswet aangevuld waardoor burgemeesters, dijkgraven en de Commissaris van de Koning in eerste instantie verantwoordelijk zijn voor de integriteit in hun organisatie. De provincie is bovendien ook verantwoordelijk in verticale lijn in de richting van gemeenten en waterschappen sinds februari 2016. De kernvraag is of er aanleiding is om in een aantal gevallen de gemeenten en waterschappen te ondersteunen en te faciliteren en een verhoogde inzet op de provincie zelf te plegen. Intussen heeft de provincie al activiteiten ontplooid om die verantwoordelijkheid te activeren, zoals een recente bijeenkomst van griffiers en een bijeenkomst van burgemeester. Maar de indruk bestaat dat er wel een tandje bij kan en daarom zal de komende twee jaar een verhoogde inspanning gepleegd worden. Het bedrag van 800.000 euro is niet enkel en alleen bestemd voor personeelskosten. Wanneer PS akkoord gaan, dan zullen GS in een brief aan PS een toelichting geven op de activiteiten en verschillende kostencategorieën.

Gedeputeerde **Van der Hoek** antwoordt op de vraag van D66 over de termijnen dat de minister de wens heeft om rond de zomer van het bestuursakkoord over te gaan naar het maatschappelijke of klimaatakkoord en de provincie zet alles op alles om hierin mee te gaan. Mocht dit te lang gaan duren, dan is er altijd ruimte om het (extra) budget eerder in te zetten, want daar besluit de provincie zelf over. Het totaalbudget bedraagt 24,36 miljoen euro, maar er moet in IPO-verband en door de provincie met het Rijk gesproken worden over eventuele extra financiële bijdragen van de provincie voor bepaalde thema's, zoals geothermie en afvang van CO2. Op dit moment bestaat hier nog geen duidelijkheid over, maar zodra dat het geval is, dan zullen PS hierover besluiten. Er zijn door OC&W en IPO voor vier jaar afspraken gemaakt over de verdeelsleutel voor Rijksmonumenten. Het budget is voor twee jaar vastgelegd en na twee jaar komt dit thema terug bij de kaderbrief en dan kunnen PS besluiten om hier wel of niet invulling aan te geven.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) vraagt of het ministerie meebesluit over hoe het IPO de verdeling van 20 miljoen euro over de provincies organiseert. In de stukken staat vermeld dat door de nieuwe verdeling een tekort ontstaat van 2,2 miljoen euro voor de provincie.

Gedeputeerde **Van der Hoek** bevestigt dat de nieuwe afspraken van kracht zijn.

7. Rondvraag portefeuille dhr. Van der Hoek en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa

Er zijn geen vragen.

8. B-Agenda Economie, Toerisme en Recreatie, Internationale Marketing en Acquisitie, Sponsoring en Subsidies Algemeen (Bond)

8.a. Technische presentatie jaarplan 2018 Stichting Pallas door dhr. Van der Lugt, directeur Stichting Pallas

8.b. Brief GS aan PS inzake kredietverlening Pallas

De **voorzitter** licht het voorstel voor behandeling toe. Eerst presenteert dhr. Van der Lugt het jaarplan 2018 waarna vragen gesteld kunnen worden. Daarna vindt in beslotenheid de discussie over de kredietverlening Pallas plaats, waarna in openbaarheid de eerste en tweede termijn van de commissie volgen.

Dhr. **Zoon** (PvdD) stelt voor de behandeling om te draaien en eerst in openbaarheid de eerste en tweede termijn te doen. Daarna kan een besloten deel volgen, maar de PvdD heeft hier geen behoefte aan.

De **voorzitter** stelt dit ordevoorstel aan de orde.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) constateert dat bijna alle informatie over de kredietverlening vertrouwelijk is en in beslotenheid behandeld moet worden.

De **voorzitter** meldt dat het jaarplan openbaar besproken kan worden. Hij concludeert na afstemming dat de commissie akkoord gaat met het voorstel van de PvdD om na de toelichting op het jaarplan de eerste en tweede termijn van de commissie in openbaarheid te doen.

Dhr. **Van der Lugt** geeft een toelichting op het jaarplan 2018 en de stand van zaken van Pallas. De Statenleden worden uitgenodigd om eventueel aanvullende vragen op een later moment voor te leggen, mocht daar vanavond niet voldoende gelegenheid voor zijn. Ook dhr. Van der Lugt is er voorstander van zoveel mogelijk in openbaarheid te bespreken. In de presentatie komen nut en noodzaak, de vorderingen in 2017 en enkele hoofdpunten uit het jaarplan 2018 aan de orde. Nut en noodzaak van Pallas zit in het garanderen van de lange termijn leveringszekerheid van medische isotopen vanwege de veroudering van de hogefluxreactor in Petten. België en Nederland leveren meer dan de helft van de totale productie en beide reactoren dateren al van de jaren 60 en lopen naar het einde van hun levensduur. Dat geldt overigens ook voor de Zuid-Afrikaanse en Poolse reactoren. Pallas is een initiatief om te komen tot vervanging van de hoge fluxreactor in Petten. 30.000 patiënten worden dagelijks behandeld met de producten die de reactor produceert. Van de Nederlandse ziekenhuizen maakt 80% gebruik van in Nederland geproduceerde isotopen en voor Europa is dat een percentage van 70%. Wereldwijd wordt 30% van de markt vanuit Petten beleverd. De isotopen maken tumoren in het lichaam zichtbaar, dit betreft het diagnostische gebruik. De ontwikkelingen gaan nu echter meer richting therapeutisch gebruik en dat betekent dat isotopen worden ingezet om op de juiste plek in het lichaam tumoren te bestrijden. Pallas focust op deze therapeutische toepassing, want men wil voorbereid zijn op nieuwe ontwikkelingen. Het bedrijf Curium in Petten produceert een ander soort isotopen die gebruikt worden voor specifieke behandelingen zoals hartfalen. Zijn er andere manieren om isotopen te produceren? Het antwoord op deze vraag is nee. Andere productietechnieken leiden tot een lichtere vorm van isotopen met een kortere levensduur want deze worden geproduceerd door cyclotrons. Zwaardere isotopen met een langere levensduur komen uit reactoren. De discussie over alternatieve technologie gaat met name over de vraag of Molybdeen 99 op een andere manier geproduceerd kan worden. Hier wordt op verschillende manieren onderzoek naar gedaan, zoals in Nederland met Lighthouse. Technisch gezien is het mogelijk, maar er zijn nog geen producenten die de alternatieve productiemethode toepassen. Overigens zullen er meerdere initiatieven ontwikkeld moeten worden om bepaalde isotopen te produceren, omdat Petten niet aan de volledige vraag kan voldoen. Op korte termijn bestaat echter geen bedreiging voor de businesscase van Pallas, maar op langere termijn zullen beslist een of twee andere technologieën op de markt komen. Pallas is noodzakelijk om vanaf 2025 leveringszekerheid te kunnen bieden en geen risico te lopen op een tekort. Een van de motieven van de provincie om bij te dragen aan Pallas is behoud van het hoogwaardige onderzoek en het creëren van werkgelegenheid in de provincie. Er wordt nu ingezet op onderzoek naar methoden die dichter bij de medische isotopen komen en op investeren in het nucleair technologische vlak. Pallas is als katalysator van groot belang voor het creëren van werkgelegenheid in de provincie en past uitstekend in de brede plannen voor de Energy Health Campus in Petten. De opdracht van de provincie aan Stichting Voorbereiding Pallas Reactor als medeoprichter van Pallas is om in 2014-2019 een aanbestedingsprocedure te starten en een partij te selecteren voor het ontwerp en een businesscase te ontwikkelen die privaat gefinancierd kan worden, want het is de bedoeling dat de volgende fase privaat gefinancierd wordt. In 2016 is met deze formele procedure gestart na een eerste voorselectie van mogelijke partijen in 2015 waaruit een Argentijns, Frans en Zuid-Koreaans bedrijf naar voren kwamen. In 2017 is een formele Europese biedingsprocedure gestart. Met elke partij zijn drie rondes van bieden en onderhandelen doorlopen. Eind 2017 heeft dit geleid tot de keuze voor het Argentijnse consortium INVAP die met het Nederlandse bedrijf TBI gaat samenwerken. Op 24 januari 2018 is in de Argentijnse ambassade het contract getekend. De reden voor deze keuze is het feit dat dit bedrijf ruime ervaring heeft met nucleaire projecten,

zoals bijvoorbeeld met de OPAL-reactor in Australië, en het heeft een goede reputatie op het gebied van het garanderen van veiligheid en een succesvolle uitvoering van projecten. TBI heeft veel ervaring met complexe projecten. Bij de gemeente Schagen is een verzoek tot herziening van het bestemmingsplan ingediend. Het totale vergunningentraject zal nog enige tijd duren, want de kernenergiewetvergunning kan pas verleend worden wanneer het ontwerp klaar is. De verwachting is dat dit traject is afgerond in 2020 en dat alsdan met de voorbereidingen van de bouw kan worden gestart. De businesscase is een dynamisch document, dat zich continu aanpast aan ontwikkelingen en nieuwe inzichten in de markt en door afstemming met de huidige reactor en andere reactoren wereldwijd. In 2017 is op verzoek van de provincie en EZ de businesscase 3.0 beoordeeld door een extern onderzoeksbureau. De conclusie van het bureau was dat het gaat om een realistische en robuuste businesscase en dat Pallas een goede positie heeft om wereldspeler te worden in de markt van medische isotopen. Intussen wordt ook gesproken met de toekomstige klanten zodat hun wensen zo veel mogelijk kunnen worden meegenomen in het ontwerp. Tevens wordt gewerkt aan het opzetten van het Nuclear Health Center in Petten dat zich richt op het uitvoeren van nabehandelingen van de producten van de reactor, want deze nabehandeling is noodzakelijk alvorens de producten door ziekenhuizen gebruikt kunnen worden. Er wordt gesproken met diverse investeerders, met name internationaal, omdat de markt internationaal is en producten op de internationale markt worden aangeboden. In deze gesprekken worden het belang en de waarde van de businesscase door de investeerders bevestigd. De investeerders zetten eigen teams in die alle documenten en informatie analyseren en bestuderen. Het is duidelijk dat de investeerders geïnteresseerd zijn en dat zij aan het project gebonden willen worden. Nu het contract met de bouwer en ontwerper is getekend en ook zij bereid zijn om bij te dragen aan de realisatie van Pallas, kan de positie met de investeerders verstevigd worden. In Nederland en Argentinië gaan nu mensen aan het werk met het ontwerp hetgeen ertoe zal leiden dat de activiteiten worden verdubbeld waardoor de financiële middelen sneller worden uitgegeven. Het jaarplan 2018 sluit aan bij deze ontwikkelingen. Het uitwerken van het ontwerp zal zeker drie jaar in beslag nemen. In een Conceptual Safety Document worden ten behoeve van ANVS de veiligheidsaspecten in de ontwerp- en bouwfase vastgelegd. Alvorens het formele traject met ANVS gestart wordt, dienen PS eerst een go/no go besluit te nemen over de voortgang. Dit moment zal worden afgestemd met de huidige financiers, inclusief VWS. De terugkoppeling van ANVS wordt meegenomen in het ontwerp.

Gedeputeerde **Bond** benadrukt dat het om een heel bijzonder project gaat. Een van de belangrijke motieven voor de provincie om deel te nemen was met name het behoud van unieke kennis, onderzoek en werkgelegenheid. Na een consultatie van PS op14 december 2015 is besloten om de tweede tranche van 14 miljoen euro in tweeën te knippen om de vinger aan de pols te houden bij de voortgang van het project. Op 9 januari 2018 hebben GS besloten om het tweede deel van de tweede tranche ter beschikking te stellen – maar dit bedrag is nog niet betaald – onder een aantal voorwaarden, zoals dat er voldoende interesse van private investeerders moet zijn, dat er een actuele businesscase ligt en dat inzicht wordt verleend in de verwachtingen voor de drie pijlers: de medische isotopen, de industriële isotopen, de onderzoeksreactor, en het meest recente jaarplan moet voldoende vertrouwen geven. Ten behoeve van besluitvorming over de tweede tranche eind 2015 is aan PS de geheime brief van GS en de geheime businesscase 2.1 toegestuurd, maar uit dat document is toen informatie gelekt. Dat mag niet meer gebeuren. Begin 2017 is de tussentijdse businesscase 3.0 voorgelegd aan het Ministerie van EZ en de provincie, die deze businesscase ter beoordeling hebben voorgelegd aan externe deskundigen, namelijk PwC en Strategy&. Tevens is een Raad van Toezicht ingesteld als een extra controleorgaan. Strategy& concludeert dat het om een realistische en robuuste businesscase gaat. Tevens is geconcludeerd dat het niet eenvoudig zal zijn om de bouw volledig privaat te financieren. De gedeputeerde heeft inmiddels persoonlijk veel vertrouwen in het project gekregen en dat is onder andere ingegeven door het feit dat een aantal reactoren is gesloten, zoals in Canada met als gevolg dat de prijs is gestegen. Daarnaast speelt de morele verantwoordelijkheid voor de dagelijkse behandeling van 30.000 patiënten een belangrijke rol evenals de oproepen van nationale en internationale oncologen over het belang van dit project. Bovendien is het Ministerie van Volksgezondheid inmiddels partner van het project en Lighthouse kan niet de isotopen produceren die Pallas straks wel kan aanbieden. Al deze factoren bieden een goede basis voor een groot gevoel van vertrouwen. GS zijn van mening dat aan alle voorwaarden is voldaan en dat kan worden overgegaan tot betaling van het tweede deel van de tweede tranche. PS worden door GS geconsulteerd alvorens de derde tranche beschikbaar wordt gesteld.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt naar de inhoud van de betrokkenheid van het Ministerie van Volksgezondheid.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat het ministerie partner in het project is en aan tafel zit bij de hoog ambtelijke werkgroep.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) verzoekt een toelichting op het verschil in nuance van beide sprekers over Lighthouse. Dhr. Van der Lugt meldt dat er nog veel onderzoek nodig is maar dat het theoretisch mogelijk is om met Lighthouse vergelijkbare isotopen te produceren en de gedeputeerde meldt dat nooit dezelfde hoeveelheden geproduceerd kunnen worden als die Pallas produceert.

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat Lighthouse investeert in het verhogen van de volumes vergelijkbaar met het bulkproduct van de reactor. Dit vereist echter nog veel investeringen op het gebied van technologie. Deze potentie is nog lang niet aangetoond en er moeten nog veel stappen gezet worden om tot dit product te kunnen komen, maar in theorie is het mogelijk. Daarna moet het product nog goedgekeurd worden door het medisch-farmaceutische toeleveringskanaal, daar zal nog een lange periode mee gemoeid zijn.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt hoe hoog de investeringen in de Lighthouse technologie zijn. Op welke termijn denken potentiële klanten daadwerkelijk te kunnen gaan afnemen?

Dhr. **Van der Lugt** antwoordt dat er grote verschillen tussen klanten bestaan, er zijn klanten bij die nog in de onderzoeksfase zitten en er zijn klanten die al produceren, zoals voor behandeling van prostaatkanker. De gegevens over Lighthouse zijn vertrouwelijk en kunnen niet met de commissie gedeeld worden.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) heeft drie vragen. Pallas gaat een cruciale rol spelen in het nucleair technologisch onderzoek. Hoe gaat deze rol er concreet uitzien? In de begroting van het ministerie van Economische Zaken staat vermeld dat in 2019 al een terugbetaling moet plaatsvinden van de lening van 11 miljoen euro. Graag een toelichting. Een Nuclear Health Centre is een van de voorwaarden voor investeerders. Wordt dit Centre gefinancierd door Pallas of door toekomstige investeerders?

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat het Nuclear Health Centre onderdeel vormt van de businesscase van Pallas. Dit moet door toekomstige investeerders worden gefinancierd. Voor klanten heeft dit Centre een toegevoegde waarde, maar het is geen voorwaarde. In 2016 is onderzoek gedaan naar de precieze omvang van de onderzoeksambitie van Pallas, omdat men van private investeerders vragen verwacht over wie het onderzoek gaat financieren. In het internationale nucleair technologische veld is sprake van een derde deel privaat en twee derde deel publieke financiering. Voor Pallas zou dit betekenen dat er publiek gefinancierd onderzoek in de reactor zou moeten plaatsvinden, maar gezien de huidige discussie in Nederland lijkt hiervoor het commitment van overheden in Nederland vooralsnog te ontbreken. Daarom wordt hiervoor ruimte gecreëerd in het ontwerp zodat er in de toekomst uitbreidingen mogelijk zijn om dit onderzoek te gaan doen. Op dit moment is nog niet bekend wie deze extra ruimte gaat financieren. Nucleair technologisch onderzoek is gericht op toekomstige toepassing van isotopen en materiaalonderzoek dat een breder toepassingsveld kent, zoals in de nucleaire energie en op studies naar bestaande installaties. In de oorspronkelijke leningsvoorwaarden staat vermeld dat in 2019 een terugbetaling moet plaatsvinden, maar men is hierover in gesprek met het ministerie en de provincie omdat er meer tijd nodig is om de voorfase af te ronden.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) vraagt naar de totale investeringskosten van het Nuclear Health Centre in de businesscase.

Dhr. **Van der Lugt** antwoordt dat het gaat om enkele tientallen miljoenen euro's.

Dhr. **Zoon** (PvdD) vraagt waar de bijdrage van INVAP uit bestaat, uit geld of middelen? Zal er in de toekomst geproduceerd worden voor diagnostiek of voor het behandelen van patiënten?

Dhr. **Van der Lugt** antwoordt dat de investeringsbijdrage uit geld zal bestaan. In de diagnostiek is weinig ontwikkeling gaande, het gaat om een bestaande markt met weinig groei of onderzoek naar isotopen. De ambitie van Pallas is om de huidige rol van diagnostische isotopen te blijven spelen met een vergelijkbaar marktaandeel als in de huidige situatie, maar het opwaartse potentieel zit bij de medische isotopen. Daar ligt een grote kans voor Pallas, omdat er wereldwijd een beperkte capaciteit bestaat.

Dhr. **De Groot** (D66) vraagt een toelichting van de gedeputeerde op de onmogelijkheid om alles volledig privaat te financieren, betreft dit enkel het onderzoek of het gehele traject? Hoe ver zijn private partijen bereid om zich te committeren om te gaan investeren?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat in deze fase veel geld moet worden uitgegeven en hier staan nog geen inkomsten tegenover. Het bedrag van 40 miljoen van de provincie is het maximum. Voordat de derde tranche wordt vrijgegeven, worden PS geconsulteerd.

Dhr. **Van der Lugt** antwoordt dat volgens de analyse in 2010 de voorfase tot aan de bouwvergunning niet privaat gefinancierd kan worden. Wanneer de (bij voorkeur onherroepelijke) vergunning rond 2020 wordt afgegeven, dan zullen investeerders bereidwilliger worden om te gaan investeren en betrokken willen worden bij de te maken keuzes.

Dhr. **De Groot** (D66) meent dat dit de essentie is van de motie voor de splitsing van de tweede tranche. Hij stelt voor om ook aan concurrerende partijen een kans te bieden en mee te investeren door hen een voordeel te bieden.

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat het niet zo is dat Pallas investeerders benadert, maar investeerders benaderen zelf Pallas. Het is een spel van onderhandelingen om de investeerders zo vroeg mogelijk te binden aan Pallas. Hoe eerder zij instappen, hoe meer invloed uitgeoefend kan worden op de mogelijkheden van Pallas. Daarnaast wordt met de exploitant van de huidige reactor, NRG, gesproken over hun bijdrage aan de businesscase van Pallas in 2025.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) vraagt of de ontwikkeling van de campus losstaat van de ontwikkeling van de reactor.

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat door Pallas wordt bijgedragen aan de ontwikkeling van de campus, maar dit is een zelfstandig initiatief. Het draagt wel bij aan het aantrekken van investeerders want zij stellen daar nu al vragen over. Het is belangrijk om op hoofdlijnen richting te kunnen geven, dus de ontwikkeling van de visie op de campus wordt ondersteund, maar wordt niet gefinancierd.

Gedeputeerde **Bond** merkt op dat de provincie zeer betrokken is bij de campusvorming vanwege de unieke kennis die daar aanwezig is. Dat betreft ook de fusie van ECN met TNO en de kennis bij ECN over bijvoorbeeld solar. Men streeft naar een vergelijkbare opzet van de high tech campus in Eindhoven.

Dhr. **Haijen** (SP) stelt het volgende aan de orde. Wanneer de technieken een hoge vlucht nemen en cyclotrons en deeltjesversnellers steeds meer isotopen kunnen produceren, bestaat er dan de komende twintig jaar een scenario dat de markt voor reactorisotopen op een gegeven moment verzadigd is en dat de vraag naar isotopen die geproduceerd worden door deeltjesversnellers en cyclotrons, toeneemt?

Dhr. **Van der Lugt** meent dat op een termijn van twintig jaar dit scenario niet waarschijnlijk is. Er wordt met meerdere toekomstscenario's gewerkt en deze worden onderworpen aan een stresstest. Het voorgestelde scenario maakt hier onderdeel vanuit. Een volledige vervanging zal niet snel optreden, want enkel met een reactor kan in bulk geproduceerd worden.

Mw. **Keur** (CDA) vraagt hoe de risico's van het uitschakelen van het consortium worden afgedekt. Hoeveel private investeerders zijn noodzakelijk voor een goede risicospreiding?

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat de risico's van het consortium een van de moeilijkste onderwerpen van de aanbestedingsprocedure was, het afdekken van risico's van bijvoorbeeld

faillissementen en faillissementen van staten. In de contractuele clausules is hierover een uitgebreide beschrijving opgenomen, zodat wanneer een van de partners faalt, er voldoende garantie bestaat dat het project kan worden afgerond. De nucleaire bedrijven zijn niet gemakkelijk uitwisselbaar, dus daar hangen beslist risico's mee samen, maar de omvang van de risico's is sterk afhankelijk van de fase waarin het project zich bevindt. De aandeelhouders van INVAP, de Staat Rio Negro en de Argentijnse overheid, hebben zekerheden gesteld. De tweede vraag is moeilijk te beantwoorden, omdat de kracht van de investeerder hierbij van grote betekenis is. Er zijn allerlei scenario's denkbaar, één grote krachtige investeerder of een samenwerkingsverband van diverse kleinere investeerders. Voor beide scenario's zijn er potentiële kandidaten.

Mw. **Kocken** (GL) vraagt een toelichting op de producten Technetium en Molybdeen. Draaien alle reactoren momenteel op volle capaciteit? Betreffen de percentages van de markt die Pallas bedient, langlopende vaste contracten of ook incidentele leveranties? Het realiseren van de nieuwe reactor brengt een bepaalde medische zekerheid met zich mee, maar wat zou het gevolg zijn voor de medische situatie als Pallas niet vernieuwd zou worden? Hoe wordt het rapport van het Internationaal Atoomgenootschap (IAA) beoordeeld waarin vermeld staat dat de komende jaren alternatieve klinische trajecten worden opgestart en dat er tegen 2020 met alternatieve oplossingen geleverd gaat worden? Hoe verhoudt dit zich tot de productie van Pallas in 2025?

Dhr. **Van der Lugt** antwoordt dat door het radioactieve verval van Molybdeen Technetium ontstaat en dat product wordt in het ziekenhuis gebruikt. Met cyclotrons kan geen Molybdeen maar wel Technetium geproduceerd worden. Veel ziekenhuizen kopen Molybdeen vanwege de zeer korte levensduur van Technetium dat eigenlijk alleen in de productieomgeving gebruikt kan worden. In het diagram werd de maximale levercapaciteit getoond en niet wat zij daadwerkelijk leveren. Niet alleen de reactorcapaciteit is van belang, maar ook de capaciteit van de vervolgstappen en de processing faciliteiten van het product uit de reactor. Er zijn wereldwijd slechts vier partijen, dus ook dat leidt tot beperkingen. Partijen geven nooit aan wat zij daadwerkelijk leveren, maar op basis van de beschikbare marktinformatie blijkt dat Petten ongeveer 30% van de wereldmarkt levert. Als Pallas niet gerealiseerd wordt, dan heeft dat grote gevolgen voor de bestaande reactor omdat de huidige klanten dan snel naar alternatieven moeten uitwijken, maar die zijn er helaas nauwelijks. Na 2025 zou er een groot tekort ontstaan en kunnen vele duizenden patiënten niet behandeld worden. Hiervoor zijn onvoldoende productiealternatieven beschikbaar en medici moeten naar andere behandelmethodes overgaan. Het rapport van IAA klopt grosso modo zeker, er lopen klinische studies met name in Canada. Mocht daar belangstelling voor zijn, dan wil dhr. Van der Lugt hier graag op een ander moment over verder spreken.

Mw. **Kocken** (GL) refereert aan het feit dat de gedeputeerde in een interview in 2015 heeft gezegd dat volgens de OECD en NEA in 2020 een overschot aan medische isotopen ontstaat vanwege nieuwe productiefaciliteiten en omdat deze ook met cyclotrons kunnen worden geproduceerd. Waarom is de gedeputeerde van mening veranderd?

Gedeputeerde **Bond** is inderdaad van mening veranderd over Lighthouse, cyclotrons en Pallas vanwege ontwikkelingen op de wereldmarkt en de ontwikkeling van het project Pallas. Ook is sinds 2015 de prijs van isotopen sterk gestegen. Hij is er nu van overtuigd dat het project noodzakelijk is voor een afdoende productie van isotopen.

Mw. **Keur** (CDA) veronderstelt dat wanneer de huidige reactor uitvalt, er een probleem ontstaat voor de ziekenhuizen.

Dhr. **Van der Lugt** bevestigt deze veronderstelling.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) merkt op dat in 2015 PS aan de betaling van het tweede deel van de tweede tranche de voorwaarde verbonden hebben van een geactualiseerde en sluitende businesscase en dat er voldoende interesse uit de markt kan worden aangetoond. In de brief van GS van 10 januari jl. worden PS verzocht het tweede deel van de tweede tranche beschikbaar te stellen omdat GS de businesscase nog steeds voldoende kansrijk achten. Wie komt dit oordeel toe en op basis waarvan?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat de businesscase is getoetst door PwC en Strategy& en deze hebben de businesscase beoordeeld als robuust en realistisch. De businesscase kan niet aan PS worden toegestuurd vanwege het feit dat er een aantal jaren geleden informatie is gelekt.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt aan wie het oordeel toekomt over de businesscase en over de vraag of er voldoende interesse uit de markt is.

Gedeputeerde **Bond** antwoordt dat hier in het politieke deel van de vergadering over wordt gesproken.

Mw. **Kocken** (GL) vraagt de gedeputeerde waarom hij het oordeel van OECD en NEA niet ondersteunt.

Mw. **Keur** (CDA) constateert dat er bij de vorige presentatie sprake was van enige verbazing in de commissie omdat toen bleek dat de vraag naar medische isotopen groeiende was.

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat het met name ging over de groeiverwachting van de therapeutische toepassing van isotopen en niet over de diagnostische isotopen. Deze ontwikkelingen zijn in 2017 bevestigd door allerlei marktspelers. Zelfs worden de ambities van Pallas op dat vlak als bescheiden beoordeeld. Hij adviseert mw. Kocken een analyse van RIVM na te lezen in een studie voor VWS in de zomer van 2017. De analyse betreft de voorspellingen van de OECD en NEA over acht jaar sinds 2008 over de toekomstige capaciteit. Met het voortschrijden van de jaren schuift de capaciteit iedere keer twee jaar op. In de businesscase is men daarom voorzichtig om de voorspellingen van de OECD en NEA helemaal te volgen, omdat de kracht van hun voorspellingen in het verleden niet erg groot is geweest.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) vraagt de gedeputeerde of vanavond inderdaad gesproken wordt over het tweede deel van de tweede tranche of gaat het enkel over het informeren van de commissie?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat in de vergadering waarin is besloten om de tweede tranche te splitsen, is afgesproken dat PS zouden worden geconsulteerd alvorens het tweede deel uitbetaald zou worden. Dat besluit van GS staat vanavond op de agenda.

Dhr. **De Groot** (D66) constateert dat GS het principebesluit hebben genomen en dat zij PS consulteren alvorens tot uitbetaling van het tweede deel wordt overgegaan. De commissie bespreekt vanavond of dit verantwoord is of niet.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) heeft deze vraag niet teruggevonden in de stukken.

De **voorzitter** stelt een schorsing van de vergadering voor. De vergadering wordt heropend voor de eerste termijn.

Dhr. **Kaptheijns** (PVV) steunt de uitbetaling van het tweede deel van de tweede tranche. De Health Campus brengt allerlei voordelen met zich mee, dit initiatief wordt absoluut ondersteund.

Dhr. **Zoon** (PvdD) constateert dat motie 60 uit 2014 (15-12-2014) de voorwaarden vermeld die zijn gesteld aan de uitbetaling van de tweede tranche, namelijk een geüpdatete businesscase en een overzicht van private partijen die bereid zijn om deel te gaan nemen. Daarom wordt de brief van GS als enigszins vreemd ervaren, omdat er geen sprake is van een sluitende businesscase en er is ook geen lijst van private investeerders. De wereld is sterk veranderd in de afgelopen jaren en Lighthouse biedt volgens het ministerie van EZ een groot aantal voordelen bij de productie van isotopen, want er ontstaat geen radioactief afval en het is al operationeel in 2021, drie jaar voordat Pallas operationeel wordt. Ook OECD en NEA zien tot 2022 geen problemen en zij houden rekening met 35% overproductie. De productie van de nieuwe Pallas is niet in deze verwachtingen betrokken, omdat die pas later operationeel wordt. De businesscase is geënt op een toename van de vraag naar isotopen en een hogere prijs, maar de reactor zal zich richten op diagnostiek. INVAD blijkt helaas niet voldoende geld in kas te hebben om een bijdrage te leveren aan de bouw en daarnaast zijn er geen mogelijkheden om extra investeerders aan te trekken. Samenvattend, er is niet voldaan aan de

eisen die in de motie gesteld worden en er is dus geen aanleiding om het tweede deel van de tweede tranche nu te gaan uitbetalen.

Dhr. **De Groot** (D66) constateert dat vanavond gesproken wordt over de betaling van het tweede deel van de tweede tranche. Hij verzoekt om voordat een definitief besluit wordt genomen in lijn met de motie, eerst nog met elkaar te overleggen, want er moet een grotere zekerheid bestaan over de businesscase. De markt is de enige die kan bepalen of er voldoende geloof is in de businesscase. PS kunnen vanavond daar geen definitief oordeel over vellen.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) stelt dat vanavond wordt gesproken over een eerder genomen besluit, terwijl de motie betrekking heeft op het totale bedrag van 14 miljoen euro. Bij uitkering van de derde tranche komt de businesscase opnieuw aan de orde.

Dhr. **De Groot** (D66) antwoordt dat op het moment dat de laatste 20 miljoen euro aan de orde is, duidelijk moet zijn dat de interesse zodanig groot is dat de onzekerheden zijn opgeheven. Hij kijkt uit naar de discussie hierover.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) constateert dat er veel financiële risico's samenhangen met het project. Hij heeft daarom nog een aantal vragen over het proces. De brief van GS wordt als enigszins vreemd beoordeeld, want hierin wordt wel de campus uitgebreid beschreven maar het onderwerp van vanavond komt nauwelijks aan bod. Kan de gedeputeerde toelichten hoe belangrijk een stabiel politiek klimaat is voor het succesvol werven van investeerders? Hoe kijkt de markt hier tegenaan? De verwachting is gewekt dat er vandaag inzage zou worden gegeven in de businesscase, maar in 2014 bij het aannemen van de motie was al duidelijk dat dit tot problemen zou leiden en dat pas aan het eind van het project inzage kan worden verleend wanneer er geen risico's meer zijn voor de organisatie. Graag een reactie. De businesscase is gestoeld op drie pilaren, de marktontwikkeling van medische isotopen, van industriële isotopen en het onderzoeksdeel. Die drie componenten ondersteunen een succesvolle businesscase. Het is jammer dat deze onderdelen niet in de presentatie naar voren zijn gekomen. Kan de gedeputeerde deze drie componenten op hoofdlijnen toelichten?

Mw. **Kocken** (GL) vraagt waar het vanavond eigenlijk om gaat, wordt de commissie enkel geïnformeerd of wordt er een besluit genomen op basis van een meerderheidsstandpunt om de betaling uit te voeren? Hier moet eerst duidelijkheid over komen alvorens er verder wordt gesproken.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) veronderstelt dat PS altijd gerechtigd zijn om in te grijpen in een proces. Vanavond is sprake van een tussenstap van een reeds genomen besluit en als er een meerderheid is, dan kan het besluit niet worden genomen. De VVD ondersteunt overigens de uitbetaling van het tweede deel.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) stelt dat PS een aantal voorwaarden hebben gesteld aan de betaling van het tweede deel en over de vraag of aan die voorwaarden is voldaan, moet door PS een besluit genomen worden.

Dhr. **De Groot** (D66) constateert dat GS de Staten informeren over hun genomen besluit binnen de ruimte die PS gegeven hebben. PS kunnen altijd ingrijpen.

Mw. **De Meij** (50plus) stelt voor dat elke fractie zijn mening geeft, waarna GS kunnen besluiten wat hiermee te doen.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) meent dat vanavond beoordeeld wordt of GS hun taken goed uitvoeren conform de brief van GS aan PS.

Mw. **Keur** (CDA) sluit zich hierbij aan. De brief van GS is duidelijk. Er is geen sprake van een go, no go moment, want er is al een besluit genomen. Er is geen aanleiding om in te grijpen op het besluit van GS.

De **voorzitter** concludeert dat de commissie een oordeel kan vellen over de brief van GS.

Mw. **Kocken** (GL) vindt dat alle vertrouwelijke stukken met PS moeten worden gedeeld ondanks het eerdere lek uit de businesscase. Nu wordt de volksvertegenwoordiging een fout verweten die misschien helemaal niet aan haar te wijten is. Zij stelt voor om PS in beslotenheid te informeren over de businesscase, want PS moeten wel kunnen controleren of er een juist besluit is genomen en zolang er geen inzage is verleend, kan niet beoordeeld worden of het verstandig is om hiermee door te gaan. Waarom heeft het zolang geduurd alvorens PS werden geïnformeerd over het advies van de hoog ambtelijke werkgroep? Heeft dit advies geleid tot een ander standpunt van GS over de private financiering? Klopt het dat het bedrag van 80 miljoen euro in de vorm van nu nog een lening, te zijner tijd een investeringsbijdrage van de overheid wordt?

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) constateert dat in antwoord op de technische vragen is gesteld at de businesscase een continu proces is en dat de interesse van partijen uit de markt blijkt uit de vele gesprekken van de stichting met marktpartijen. Zoals de informatie nu voorligt, is dat onvoldoende. PwC en Strategy& concluderen dat op papier sprake is van een sluitende businesscase, maar welke betekenis heeft deze mededeling? Is er wellicht meer geld nodig dan waarover tot dusverre gesproken wordt? Er is onvoldoende inzicht gegeven in de informatie waarom gevraagd is en ook is niet voldaan aan de voorwaarden van de motie, daarom kan het tweede deel van de tweede tranche niet uitbetaald worden.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) constateert dat de antwoorden op technische vragen nogal 'zacht' waren en weinig concrete informatie boden. Daarom is moeilijk te beoordelen of het besluit van GS het juiste is. Hij begrijpt niet hoe het kan dat enerzijds wordt gesproken over een businesscase waarin vertrouwen bestaat en dat anderzijds 60 miljoen euro overheidsgeld nodig is. Hoe kan men dit met elkaar rijmen? De investering betreft een langere periode dan twintig jaar, maar wat gaat er gebeuren als het na twintig jaar toch misgaat en de exploitant failliet gaat, hoe wordt dan omgegaan met het afval en de ontmanteling? Deze kosten mogen niet op de maatschappij worden afgewenteld. Er is onvoldoende zekerheid om vast te stellen of dit voor de komende zestig jaar voldoende is afgedicht.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) ging ervan uit dat in het besloten deel vanavond informatie over de businesscase zou worden verschaft, maar dat is blijkbaar niet de bedoeling. Zij hoopt dat bij de volgende tranche helderder zal worden gecommuniceerd.

Dhr. **Haijen** (SP) is het eens met GL, want hij had gehoopt vanavond concrete informatie te ontvangen over het businessplan. Hij sluit zich aan bij de vragen van CU/SGP over hoe wordt omgegaan met het afval en eventuele ontmanteling van Pallas mocht dat aan de orde komen. De ervaringen uit het verleden met Dodewaard waren niet echt positief.

Mw. **Keur** (CDA) constateert dat tot op heden een grondig proces is doorlopen waardoor een aantal risico's verminderd is, maar deze zijn niet allemaal opgeheven. Volledige transparantie in dit stadium is lastig, dus met het oog daarop wordt het besluit van GS ondersteund om 7,5 miljoen euro te betalen. Bij de volgende tranche moet meer duidelijkheid geboden worden voordat over een go/no go wordt besloten.

Mw. **De Meij** (50plus) heeft inhoudelijk niets extra's gehoord ten opzichte van een aantal maanden geleden. Zij sluit zich aan bij GL ten aanzien van het feit dat geen inzage is verleend in de businesscase. Er is te weinig informatie beschikbaar om te kunnen besluiten over uitbetaling van de tweede tranche.

Gedeputeerde **Bond** merkt op dat het niet klopt dat er niets extra's is gebeurd, want er is heel veel gebeurd, zoals hij in zijn toelichting heeft aangegeven. Het belangrijkste argument zijn de 30.000 patiënten die jaarlijks geholpen kunnen worden en daarnaast hebben ook oncologen zich aangesloten evenals het Ministerie van Volksgezondheid. Er is door PS besloten om een splitsing door te voeren in het bedrag van de tweede tranche om de risico's voor de provincie te beperken en de vinger aan de pols te houden bij de ontwikkelingen, die op dit moment wellicht nog niet helemaal voldoen aan de verwachtingen. Het bedrag wordt beschikbaar gesteld in de vorm van een lening. De vergelijking met Dodewaard is absoluut ongepast, want die situatie komt niet in de buurt van Pallas. Bovendien zijn de ontmantelingskosten opgenomen in de businesscase. De gedeputeerde herhaalt dat er de vorige keer informatie is gelekt uit de businesscase en dat mag niet nog een keer voorkomen, zeker niet in deze fase, maar PS worden hiervoor niet 'gestraft'. Voor private investeerders is

de vergunning cruciaal en wanneer deze in 2020 wordt afgegeven, dan zal het momentum keren en zullen investeerders zich gaan committeren. Investeerders zijn niet bereid om zich vast te leggen op investeringen in een bedrijf dat nog geen vergunning heeft.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) constateert dat er wordt gesproken over technologieën waarvan over zestig jaar niet bekend is hoe hiermee wordt omgegaan en wat de eisen zullen zijn voor ontmanteling.

Gedeputeerde **Bond** heeft bedoeld te zeggen dat de toekomstige ontmantelings- en afvalkosten in de businesscase zijn opgenomen. De vergelijking met Dodewaard is onjuist, want het gaat qua omvang om twee totaal verschillende grootheden. Stabiliteit van de markt is enorm belangrijk voor de provincie en ook voor het Rijk, dit is een belangrijke basis voor het draagvlak in de markt.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) vraagt wat de overweging van GS is geweest om in hun brief met name te focussen op de campus en niet op de kern van de discussie.

Gedeputeerde **Bond** antwoordt dat de brief niet zo bedoeld is. De campus gaat breder dan alleen Pallas, maar de informatie in de brief gaat zeker over dit project. PwC en Strategy& hebben de businesscase als robuust en realistische beoordeeld. Daarnaast is een Raad van Toezicht aangesteld die samen met de hoog ambtelijke werkgroep het proces monitort. De derde tranche van 17,5 miljoen euro zal te zijner tijd aan PS in een besloten vergadering voorgelegd en toegelicht worden. Tevens zal alsdan een update van de actuele businesscase gegeven worden. Deze businesscase betreft niet het bedrag van 60 miljoen euro, dit staat los van de businesscase waar de provincie bij betrokken is.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt of de businesscase de gehele reactor betreft.

Gedeputeerde **Bond** antwoordt dat het in dit geval over de financiering gaat. Dhr. Klein spreekt over 60 miljoen euro maar dat hoeft niet per se overheidsgeld te zijn. Dit bedrag heeft te maken met de bouw en exploitatie en hangt niet samen met de businesscase.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) herhaalt zijn vraag over een toelichting op de drie pilaren van medische en industriële isotopen en onderzoek.

Gedeputeerde **Bond** refereert aan de presentatie van dhr. van der Lugt en de beschrijving van de wereldmarkt. Daarnaast is de prijs van isotopen de afgelopen jaren sterk verbeterd en bovendien gaat Pallas meerdere producten produceren en niet slechts een. Dit leidt tot een lagere kwetsbaarheid.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) vraagt of de gedeputeerde van mening is dat gezien de ontwikkelingen op de drie pilaren, er steeds minder risico wordt gelopen.

Gedeputeerde **Bond** bevestigt deze opmerking. Op dit moment gaat het om een lening en voor de provincie is 40 miljoen euro het maximale bedrag dat zij investeert. GS hebben in mei 2017 het standpunt vernomen van de hoog ambtelijke werkgroep ten aanzien van het bedrag van 60 tot 100 miljoen euro aan publieke gelden, maar deze informatie is voor de provincie niet relevant, aangezien het maximale bedrag voor de provincie 40 miljoen euro bedraagt.

Dhr. **Van der Lugt** meldt dat in de huidige businesscase de ontmantelingskosten en de afwikkeling van nucleaire afval zijn opgenomen. Er is met COVRA overlegd over de (toekomstige stijging van) de tarieven. Voordat de vergunning wordt afgegeven moet aan de overheid een ontmantelingsplan ingediend worden en een financiële zekerheidsstelling worden verleend voor de uitvoering. De ontwerper heeft het ontmantelingsplan voor zijn ontwerp voor over zestig jaar al ingediend bij zijn bieding. Er kunnen voor investeerders altijd redenen zijn om niet in te stappen, zelfs als het een positieve businesscase betreft. Daarom heeft de overheid de eerste fase gefinancierd omdat de risico's in deze fase te groot zijn om hiervoor private investeerders aan te trekken. Maar er wordt ingezet op het zo vroeg mogelijk laten instappen van investeerders. Het bedrag van 60 tot 100 miljoen euro is genoemd door Strategy& in een advies aan de overheid, omdat hiervoor mogelijk een overbruggingskrediet nodig is met het oog op de periode tussen het indienen van de vergunningsaanvraag en het verkrijgen van de onherroepelijke vergunning.

Dhr. **Zoon** (PvdD) vraagt of de huidige businesscase wel is gedeeld met GS en of is aangegeven dat deze niet mag worden gedeeld met PS.

De **voorzitter** vindt dit een politieke vraag die in tweede termijn aan de gedeputeerde kan worden gesteld.

Mw. **Kocken** (GL) vraagt of het zo is dat investeerders niet willen investeren in een positieve businesscase vanwege redenen die betrekking hebben op andere onderdelen dan risico en rendement.

Dhr. **Van der Lugt** bevestigt dat er risico's zijn die niet privaat te investeren zijn en dit kan niet overbrugd worden door een hoger rendement te bieden.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vraagt of het bedrag van 60 tot 100 miljoen euro als een lening kan worden gezien omdat dit in principe uit de businesscase terugbetaald zou kunnen worden.

Dhr. **Van der Lugt** bevestigt dit.

Tweede termijn

Dhr. **De Groot** (D66) vindt de primaire belangen voor de provincie met name in de werkgelegenheid liggen en in tweede instantie in het belang van patiënten. Met het oog daarop wordt het besluit van GS ondersteund.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) merkt op dat in de planning de aanvang van de bouw voor 2020 voorzien wordt, maar de investeerders moeten toch op een eerder moment instappen?

Dhr. **Zoon** (PvdD) stelt een stemming voor om te oordelen over de vraag of er voldoende informatie beschikbaar is om het besluit van GS te kunnen ondersteunen. Is de businesscase gedeeld met GS en is de voorwaarde gesteld dat die niet met PS gedeeld mocht worden?

De **voorzitter** vraagt aan de commissie wat zij van het ordevoorstel van de PvdD om een stemming te houden over de vraag of de commissie over alle informatie beschikt om advies uit te kunnen brengen vinden.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) meent dat de vraag moet zijn of er voldoende vertrouwen bestaat in de voorgelegde informatie en dat die voldoende aanleiding is om het besluit van GS te ondersteunen.

Dhr. **Zoon** (PvdD) citeert uit de brief van GS waarin de vraag wordt gesteld of PS voldoende geïnformeerd zijn.

Dhr. **De Groot** (D66) heeft voldoende vertrouwen in het besluit van GS.

Mw. **Keur** (CDA) sluit zich hierbij aan.

Mw. **Van Rooij** (PvdA) ziet na alle bijdragen van partijen geen voordelen in een stemming.

Mw. **Kocken** (GL) steunt het voorstel van de PvdD.

De **voorzitter** merkt op dat GS aan PS vragen of zij voldoende geïnformeerd zijn, maar in ultima is het besluit aan GS. Er moet dus gestemd worden over de vraag: zijn PS voldoende geïnformeerd om hierover te oordelen?

Gedeputeerde **Bond** meldt dat dhr. Zoon uit de brief van GS citeert over de derde tranche en de besluitvorming hierover.

Dhr. **Zoon** (PvdD) vraagt of PS voldoende geïnformeerd zijn om het besluit van GS te controleren.

De **voorzitter** legt deze vraag of hierover gestemd moet worden voor. Acht leden stemmen voor, negen leden stemmen tegen. Het ordevoorstel is verworpen. Deze stemmingen zijn gebaseerd op het aantal aanwezige leden, dus het gaat niet om een gewogen stemming.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) herhaalt zijn vraag over wie oordeelt over de vraag of voldaan is aan de voorwaarden voor het uitbetalen van de tweede tranche. Hierop is nog geen antwoord verkregen.

Mw. **Kocken** (GL) is niet overtuigd, omdat er geen inzicht is gegeven in de businesscase. PS kunnen hun controlerende taak niet uitvoeren.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) heeft aan de hand van de presentatie van dhr. Van der Lugt en de toelichting door de heer Bond voldoende vertrouwen gekregen, mede door de toezegging dat de uitbetaling van de derde tranche benut wordt om de businesscase aan PS toe te lichten. De informatievoorziening aan PS vanuit de provincie zelf is in deze in gebreke gebleven en hopelijk verloopt dat de volgende keer beter. Ook in de brief had meer informatie verstrekt kunnen worden.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) vraagt waarom de VVD verwacht bij de derde tranche wel inzicht te verkrijgen in de businesscase.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) meldt dat in de motie wordt vermeld dat voorafgaande aan uitbetaling van een tranche, eerst inzage in de businesscase verleend moet worden.

Dhr. **Bouberg Wilson** (ONH) meldt dat de tweede tranche zou worden vrijgegeven op basis van een sluitende businesscase en voldoende interesse uit de markt. Dat zijn dezelfde voorwaarden als die gelden voor de derde tranche.

Dhr. **Wiesehahn** (VVD) herhaalt dat de meerderheid van PS altijd kan ingrijpen in deze besluitvorming maar op dit moment is er geen sprake van een meerderheid.

Dhr. **Klein** (CU/SGP) vindt het belangrijk dat PS zich verder in de businesscase gaan verdiepen ondanks het oordeel van Strategy& dat de businesscase robuust en realistisch is. Er blijkt een publieke bijdrage nodig te zijn voor het bedrag van 60 tot 100 miljoen euro. Committeren PS zich met dit besluit aan dit bedrag?

Mw. **De Meij** (50plus) ziet echt wel het belang in van Pallas om dagelijks zoveel patiënten te helpen, maar daar gaat het vanavond niet om. Er is onvoldoende informatie over de businesscase verschaft om een goed oordeel te kunnen vellen.

Gedeputeerde **Bond** meldt dat GS geen verbod hebben gelegd op het ter inzage geven van de businesscase aan PS. De gedeputeerde heeft persoonlijk inzage gehad in de businesscase en GS hebben het verslag van PwC ontvangen op basis waarvan het besluit is genomen. PS hebben besloten tot het betalen van de tweede tranche, maar er is besloten om een knip aan te brengen. GS hebben dit besluit van PS uitgevoerd. Naar de PvdA meldt de gedeputeerde dat het zo vroeg mogelijk instappen van investeerders van belang is voor de derde tranche. Het gehele vergunningentraject loopt momenteel. Het klopt dat de planning niet matcht met het moment van instappen door investeerders.

De **voorzitter** vraagt de commissie of er nog behoefte bestaat aan een besloten overleg. Hier bestaat geen behoefte aan. Hij concludeert dat de meerderheid van de partijen het besluit van GS voor betaling van het tweede deel van de tweede tranche ondersteunt. De gedeputeerde heeft toegezegd dat bij de derde tranche de businesscase wordt voorgelegd en toegelicht aan PS.

9. <u>Rondvraag portefeuille dhr. Bond en terugkoppeling deelname gemeenschappelijke aangelegenheden en Europa</u>

Er zijn geen vragen.

10. <u>Vaststelling verslag besloten deel commissie EEB 22 januari 2018</u>

Het verslag van het besloten deel van 22 januari 2018 wordt ongewijzigd vastgesteld en de commissie verklaart deze meteen openbaar.

11. Sluiting

De voorzitter sluit de vergadering om 21.55 uur.

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Economie														
Gevolgen regeerakkoord voor N-H														Behandeld in EEB 22-1-2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • GS zullen de rijksnotitie over de bestuurskracht en het aangepast beleidskader toesturen, zodra dit beschikbaar is.
Gevolgen Brexit voor N-H														Behandeld in EEB 22-1-2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • In de volgende notitie zal breder worden ingezet op de Brexit waarbij ook de bereikbaarheid en mobiliteit – ook op provinciale wegen – arbeidsplaatsen en personeelstekorten aan de orde komen. Vergadering EEB19/2/2018: rondvraag hr. Tekin: Mw. Lagerveld (VVD) refereert aan de door de staatssecretaris aangekondigde werving van 930 extra douanebeambten vanwege het tekort aan douanespecialisten dat ontstaat bij handels- en productiebedrijven ten gevolge

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														van de Brexit. Ook Inspectie- en controle-instanties moeten extra mensen gaan aannemen en opleiden. Kan de werkambassadeur inzichtelijk maken in welk vakgebieden extra mensen nodig zijn en om hoeveel fte het gaat? Kan hij aangeven of hierbij ondersteuning van de provincie en/of overheid nodig is? Gedeputeerde Tekin meldt dat de werkambassadeur een flinke werkagenda heeft en bovendien niet fulltime werkt. Daarom is het niet eenvoudig om de werkambassadeur ook nog hiervoor in te zetten. In de notitie over de Brexit van dhr. Loggen staat een aantal vervolgacties van het college vermeld en de vragen van de VVD vallen binnen dit kader. De gedeputeerde zegt toe de vragen van de VVD voor te leggen aan dhr. Loggen, die tevens verzocht zal worden aan te geven wanneer de notitie voor PS beschikbaar komt.

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Programma investeringsgereedheid Innovatief MKB														Programma helpt MKB en startups om tot gerichte ontwikkeling te komen. Deze resultaten zijn concreet meetbaar. T.z.t. wordt de evaluatie van de resultaten van deze programma's aan de commissie toegestuurd. Voortgang PIM en andere MKB instrumenten loopt via de voortgangsrapportage Economie (eerstvolgende: oktober 2018).
Breedband														12 juni 2017 Visie en uitvoeringsstrategie behandeld in commissie EEB nav motie 68 van 14 november 2016; 11 september 2017: C-agenda EEB: uitvoeringsregeling en het toetsingskader 22 januari 2018: C-agenda EEB: stand van zaken brief GS. In juni 2018 waarschijnlijk nieuwe stand va zaken brief. Eventuele nieuwe middelen moeten via begroting.

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Proof of concept (MKB) fondsen			PS Februari 2018										Gedeeltelijk Bob model, GS besluiten	Uitgangspunten MKB fondsen zijn eerder in de commissie besproken. Besproken in EEB 22 januari 2018 Toezeggingen gedaan bij de behandeling: • PS zal geïnformeerd worden over de voortgang • Gedeputeerde Van der Hoek zal aan de fondsmanager als notie meegeven om bij aanvragers aandacht te vragen voor goed werkgeverschap en inclusiviteit
Voortgangsrapportage/actualisatie economisch uitvoeringsbeleid/Dashboard														Jaarlijkse update van het uitvoeringsprogramma Economie (uitvoering van het strategisch beleidskader economie zoals behandeld in EEB van 11/4/2016 en vastgesteld in PS van 23 mei 2016). 1e uitvoeringsprogramma is behandeld in de cie EEB van 12 september 2016. 1e Voortgangsrapportage is behandeld in de cie EEB van 16 oktober 2017, toezeggingen hierbij: -van de volgende

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														barometer zal ook levensgeluk uitmaken; - de barometer wordt jaarlijks geagendeerd als instrument voor het integrale beleid van de provincie, niet alleen economie maar ook andere portefeuilles; - Gedeputeerde bond zal een expertmeeting organiseren; - Het woningtekort/expats zullen toegevoegd worden aan de 5 thema's voor het vestigingsklimaat 15 oktober 2018 wordt de 2e voortgangsrapportage behandeld in EEB (incl. voortgang PIM en andere MKB instrumenten).
Pallas							3e tranche							Conform amendement A18-2 van 16 juli 2012 wordt de commissie geconsulteerd bij het vrijgeven van een tranche. De commissie is op 14 december 2015 akkoord gegaan met de uitbetaling van de tweede tranche

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														in delen (zie stukken EEB van 14 december 2015: https://ibabsonline.eu/Agenda.aspx?site=noordholland&agendaid=926&FoundIDs=&year=2015. Uitbetaling 2e deel tranche 2 is behandeld in EEB 19 februari 2018 samen met presentatie Jaarplan 2019 3e tranche wordt naar alle waarschijnlijkheid in juni 2018 behandeld.
HIRB														EEB 20 maart 2017 behandeling Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties en Evaluatie HIRB:. Hr. Bond zegt toe: - De rol van de ambassadeur en aanjager parkmanagement wordt meegenomen in de volgende evaluatie - Op verzoek van dhr. Hietbrink wordt leegstand gemonitord en een 0 meting uitgevoerd - Het onderdeel glasvezel wordt

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														bij breedband meegenomen (zie C-agenda EEB 11-9-2017: Brief GS inz. Wijziging Uitvoeringsregeling toekomstbestendige werklocaties N-H 2017 - Er wordt een overzicht gestuurd met bedrijventerreinen die zijn geherstructureerd (zie: http//www.nhwerklocaties.nl) Evaluatie HIRB na 2 jaar (maart 2019). In september 2018 zal de commissie een overzicht ontvangen van de toegekende projecten binnen de subsidies en de resultaten van de ambassadeurs tot nu toe.
Jaarprogramma van De Kop Werkt! (wensen en bedenkingen').							economische en maatschappelijke effectrapportage samen met de							Cie EEB 8 mei 2017 is de Samenwerkingsovereenkomst en Jaarprogramma 2017 De Kop Werkt behandeld. Hr. Bond heeft toegezegd: PS wordt op de hoogte gehouden van het nieuwe jaarplan en van hetgeen gerealiseerd gaat worden. 27-11-2017: Jaarprogramma 2018

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
							voortgangsrapportage.							in EEB. Juni 2018: economische en maatschappelijke effect rapportage samen met de voortgangsrapportage. Okt/nov 2018 komt het Jaarplan 2019.
Voorstel herstructure-ring Winkelgebieden														Komt voort uit de afgedane motie 45 van 9 november 2015: pilot herstructurering, herverkaveling of transformatie winkelstraat of buurtwinkelcentrum. Cie 16-10-2017: De suggestie om de verduurzamingsvraag van het CDA en VVD in de verdieping te betrekken, neemt de gedeputeerde graag over, want dit betekent besparing op kosten van energie waardoor de positie van de ondernemers verstevigd wordt. Op het moment dat met de gemeenten de verdiepingsslag is gemaakt, zal het

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														onderwerp terugkomen bij de commissie. - Dhr. Haijen (SP) vraagt naar de criteria voor de evaluatie, waar wordt op gelet en wanneer is sprake van een succes? Gedeputeerde Bond zegt toe dat hij de criteria zal bespreken met PS. GS besluiten naar verwachting eind maart 2018 over de Uitvoeringsregelingen, dan zullen ook de evaluatiecriteria meegenomen worden. In mei in commissie EEB
Continuering regionale economische samenwerking NHN										rapportage				23 maart 2017 in commissie EEB behandeld. Hr. Bond zegt toe: - het uitvoeringsprogramma waarin de acties zijn opgenomen wordt tzt aan PS gestuurd (najaar 2018) - functieboek kan desgewenst aan PS worden gestuurd (zie brief C-agenda EEB 9-4-2018)) - Elk jaar wordt een rapportage

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														aan PS voorgelegd (1e rapportage\; jan/febr. 2019) - Halverwege de 7 jarige overeenkomst zal een tussenevaluatie worden uitgevoerd waarbij de inzet van ieders rol wordt geëvalueerd om zo de gerealiseerde effecten te kunnen meten (over ongeveer 3,5 jaar).
PDENH fonds														Cie 16-10-2017: stand van zaken komt jaarlijks terug in de jaarrekening (participaties).
RON														Cie EEB 12 juni 2017: Op verzoek van de hr. De Groot (D66) zal –in overleg met de hr. Bond- de RON voor bespreking in de commissie worden geagendeerd. Jaarplan RON zal naar alle waarschijnlijkheid mei 2018 in de commissie geagendeerd worden.
Duurzame Energie														
Stand van zaken programma energietransitie en grondstoffen					Technische briefing voorafgaande aan									

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
					de vergadering									
uitvoeringsprogramma Energietransitie					tkn									Zie C-agenda EEB 9 april 2018
Economische verkenningen energietransitie														
Routekaart														Bot overleg over opzet routekaart heeft op 13 februari 2017 plaatsgevonden
Warmteplan							Of Q3							
Jaarlijkse staat van de transitie														Staat op agenda EEB 9 april 2018
Stand van zaken Circulaire Economie														Òntwikkelperspectief behandeld in EEB 12 juni 2017. Hr. Van der Hoek zegt toe dat de voortgang en de rapportage over de ambitie jaarlijks aan PS worden voorgelegd.
Notitie Vanguard Initiative														Is een toezegging gedaan bij de behandeling van de NH Europastrategie in PS van 6 februari 2017. De hr. Loggen: het punt over duurzaamheid en de circulaire economie

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														staat niet in de Strategie omdat het al in de onderliggende stukken, in de P4-programma en het werkplan van het HNP, staat. Het Vanguard Initiative ligt op het snijvlak. De gedeputeerde wil het echter nog niet in deze Strategie opnemen omdat het nog nieuw is en omdat hij wil bekijken wat de positie van Europa is. Hij komt hierover met een notitie om met de commissie van gedachten te wisselen. In mei 2018 wordt een brief/notitie verwacht.
Cultuur/Inkoop /Social Return/Bestuur /communicatie														
Notitie en actieprogramma duurzaam inkopen	C-agenda													
Voortgang Social Return						*Voortgangsrapportage tkn*				*Evaluatie*				Het periodiek leveren van voortgangsinformatie aan GS/PS is vastgelegd in besluitvorming van GS d.d. 8

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														december 2015
Arhi procedure Gooi- en Vecht														Zie brief GS bij de ingekomen stukken PS van september 2017 inz. Arhi procedure. GS hebben op 7 november een besluit genomen. Dit besluit is besproken in de cie EEB van 27 november 2017.
Fonds Herbestemming						*tkn*								Cie 16-10-2017: Gedeputeerde Van der Hoek zegt toe in antwoord op de vraag over de revolverende werking dat PS in april 2018 worden geïnformeerd over de Stand van zaken van aanvragen, hoe vaak de lening is gehonoreerd evenals over de verbinding tussen subsidies en leningen tot en maart 2018. Brief wordt in april verwacht en zal dan tkn worden geagendeerd voor commissie mei.

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Recreatieschappen en arbeidsmarkt en onderwijs														
Modernisering recreatieschappen														In EEB van 21 november 2016 zijn het initiatiefvoorstel van de SP, de discussienotitie van de PvdA en de het advies van GS behandeld. Naar aanleiding hiervan is Motie 76 van 12-12-2016 aangenomen : PS verzoeken het College van GS om: * in het MRA proces als vervolg op de actie agenda metropolitaan landschap een voorstel in te brengen waarin: - de kwaliteit van recreatieterreinen wordt vergroot door, op basis van onderzoek, duidelijke grenzen te bepalen tussen natuur en recreatie; - alle gebruikers meer worden betrokken bij de inrichting en het gebruik van de recreatiegebieden;

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														- de inverdieneffecten voor de financiering van de recreatieschappen binnen de bestaande randvoorwaarden maximaal worden benut; * na uitwerking van dit voorstel in goed overleg met alle betrokken de bestaande gemeenschappelijke regelingen in deze lijn bij te stellen. StvZ: Het advies bureau Tauw heeft ecologische verkenningen uitgevoerd. Op basis van deze verkenningen wordt een provinciaal standpunt ingenomen met het doel de bestaande verhouding tussen natuur en recreatie te optimaliseren. Finale besluitvorming zal op grond van de huidige inschatting plaats vinden bij de vaststelling van het volgende Natuurbeheerplan in het najaar van 2018. Het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer naar de o.a. de financiële situatie van het recreatieschap Spaarnwoude is op 27-11-2017 in

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														EEB en op 18-12-2017 in PS besproken en is ook besproken bij de conferentie modernisering van de recreatieschappen. Op deze conferentie is ook aandacht besteed - conform de wens van de Staten aan burgerparticipatie door de toekomstvisies van diverse belanghebbende te inventariseren. Op 27-11 2017 is ook de stand van zaken brief GS over modernisering recreatieschappen besproken. Hr. Tekin zal na bespreking van het rapport in het AB van het recreatieschap Spaarnwoude in januari een tijdschema en de prioritering van de aanbevelingen aan de commissie sturen. Ook uitkomsten van bespreking in AB zullen teruggekoppeld worden. BOT overleg recreatie/natuur 22-1-2018 en 5-2-2018. Nieuw BOT overleg: 5 april 2018 Wijzigingstraject PRV: . wijzigingsvoorstel PRV: mei 2018 . terinzagelegging: juli-sept 2018 . PS vaststelling: december 2018

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Voordracht wijziging Gemeenschappelijke Regeling Loosdrecht e.o.							*PS 9 juli 2018*							
Arbeidsmarkt: presentatie werkambassadeur en visie arbeidsmarkt – onderwijs en cijferrapportage														Visie en cijfers zijn behandeld in EEB van 11 september 2017. Hr. Tekin zegt toe: - De regio's krijgen de mogelijkheid om aanvragen en voorstellen in te dienen zodat er maatwerk kan worden aangeboden, want er bestaat geen traditionele subsidieregeling meer met sterk afgebakende kaders. De gedeputeerde zal de commissie hierover blijvend informeren. - De gedeputeerde is nog niet in overleg met de ROC's – dat geldt al wel voor de techniekraad – want de focus is met name gericht op de mbo-campusvorming, maar hij constateert vanavond dat daar wel behoefte aan blijkt te bestaan. Dus ook de gedeputeerde zal

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														vanuit zijn verantwoordelijkheid met ROC's in gesprek gaan, zoals over het wegbezuinigen van techniekopleidingen waardoor er in de kop van Noord-Holland nauwelijks nog technische opleidingen kunnen worden aangeboden. -In de praktijk blijkt dat met de arbeidsmarktdashboards van de provincie weinig wordt ondernomen, maar mochten de uitgangspunten van de arbeidsmarktanalyse door de partijen in de regio worden overgenomen en gedragen, dan is hij zeker bereid om een dashboard in het leven te roepen zodat de specifieke krachten per regio zichtbaar worden. Hij hoopt hier binnenkort op terug te kunnen komen. - Hij zegt toe om met de commissieleden een werkbezoek te brengen aan het House of Skills zodra dit meer vorm heeft gekregen.

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Arbeidsmarkt: verlenging contract werkambassadeur en werkplan														Betreft een toezegging uit de commissie EEB van 16-10-2017 Zie ook brief C-agenda EEB 27-11-2017. Heeft op agenda EEB 22-1-2018 gestaan
Financiële stukken recreatieschappen							*PS 9 juli 2018*							
Algemeen														
Kaderbrief 2019							*PS 9 juli 2018*							
Jaarstukken 2017							*PS 9 juli 2018*							
Zomernota								*PS 8 oktober 2018*						

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
Midtermreview uitvoering collegeprogramma														
Provinciale Begroting 2019	*PS 6 november 2017*								*Begroting 2019: PS 12 november 2018*					
evaluaties van de Europa-strategieën														
IPO begroting														PS december 2017: in vervolg zal IPO begroting in alle commissies worden behandeld.
MRA begroting 2019 en werkplan 2019														Agendacommissie heeft op 2 -10-2017 besloten dat MRA begroting en werkplan - net zoals de provinciale begroting- in alle

Strategische Statenagenda Commissie EEB oktober 2017

Beeldvorming (Fase 1)
Oordeelsvorming (Fase 2)
Besluitvorming. Voordracht + PS (Fase 3)

	2017 (d.d)		2018 (Q)					2018 (Q)		2019 (Q)		GS	Werkvorm	Procesafspraken / Wensen tav de voorbereiding
Commissie EEB	**16 okt**	**27 nov**	**22 jan**	**19 feb**	**9 april**	**24 mei**	**18 juni**	**3e**	**4e**	**1e**	**2e**			
														commissies zal worden behandeld. September 2018 in commissies en oktober PS
MRA verantwoording en globale begroting 2019														TBV input regiegroep 13 april 2018.

Onderwerp	Inhoud	Nummer	Fractie	Portefeuillehouder	Datum PS	Stand van zaken GS	Voorstel Presidium
Motie Vreemd a/d Orde businesscase Pallas	PS verzoeken Gedeputeerde Staten: * Provinciale Staten voorafgaand aan het besluit over het vrijgeven van een volgende tranche een ge-update businesscase voor te leggen, met een overzicht van geïnteresseerde private partijen die bereid zijn om in te stappen.	M60-2014	PvdA, D66	Bond, J.	15-12-2014	11-01-2018 Op 9-01-2018 hebben GS besloten het tweede deel van de Tweede Tranche toe te kennen en PS hierover te informeren. Medio 2018 wordt het volgende go/no go moment m.b.t. Pallas verwacht dat samenhangt met de indiening door Pallas van het Conceptual Safety Document bij de ANVS en de aanvraag voor	19-2-2018: bij de behandeling van de uitbetaling van het 2e deel van de 2e tranche in EEB van 19-2-2018 heeft de hr. Bond toegezegd: De derde tranche van 17,5 miljoen euro zal te zijner tijd aan PS in een besloten vergadering voorgelegd en toegelicht worden. Tevens zal alsdan een update van de actuele businesscase gegeven worden. 07-

						de Derde Tranche bij de provincie 25-10-2017: In oktober 2017 wordt de aanvraag van de Stichting Pallas verwacht voor het tweede deel van de Tweede Tranche. De statencie EEB heeft op 14 december 2015 ingestemd met de betaling van de Tweede Tranche. Bij de besluitvorming zal de stand van zaken van de businesscase betrokken worden. In 2018 wordt de	02-2018: uitbetaling 2e deel tranche 2 wordt in de commissie EEB van 19-2-2018 behandeld. 14-11-2017: de aanvraag van de Stichting Pallas verwacht voor het tweede deel van de Tweede Tranche zal in januari 2018 aan de commissie worden gestuurd. 16-01-2016: Commissie EEB is op 14 december 2015 geconsulteerd over de uitbetaling van de tweede

						aanvraag voor de derde, en laatste, tranche verwacht. 15-06-2017: In oktober 2017 wordt de aanvraag van de Stichting Pallas verwacht voor het tweede deel van de Tweede Tranche. De statencie EEB heeft op 14 december 2015 ingestemd met de betaling van de Tweede Tranche. Bij de besluitvorming zal de stand van zaken van de businesscase betrokken worden. In	tranche. Toegezegd is dat PS van elke stap op op de hoogte worden gehouden. Uitbetaling 2e deel 2e tranche zal in het voorjaar 2017 aan de commissie worden aangeboden. 28-07-2015: Behandeling in commissie EEB van 5 oktober 2015 heeft in besloten vergadering plaatsgevonden.

						2018 wordt de aanvraag voor de derde, en laatste, tranche verwacht. 22-03-2017: Op 16-1-2017 zijn PS geïnformeerd over het Jaarplan Pallas 2017. De aanvraag voor het tweede deel van de Tweede Tranche van Pallas wordt verwacht in het derde kwartaal van 2017. 21-11-2016: De eerstvolgende momenten dat PS betrokken worden hebben betrekking op	

						het Jaarplan 2017 en op de aanvraag van Pallas voor het tweede deel van de tweede tranche die in het voorjaar van 2017 verwacht wordt. 25-07-2016: De eerstvolgende momenten dat PS betrokken worden in 2016 hebben betrekking op het Jaarplan 2017. 11-02-2016: Tijdens de bespreking in de cie EEB op 14 december 2015 zijn (nieuwe) afspraken gemaakt voor	

						het informeren en betrekken van PS bij besluitvorming omtrent Pallas. De eerstvolgende momenten dat PS betrokken worden bij Pallas hebben in 2016 in elk geval betrekking op het Jaarplan 2016 en op de betaling van het tweede deel van de tweede tranche t.b.v. de activiteiten in 2017. In 2017 zullen PS betrokken worden bij het go/no-go besluit over de	

						derde tranche. 19-11-2015: Op 5 oktober 2015 is de commissie EEB (in besloten deel) geconsulteerd over het voorgenomen besluit van GS over de ingediende businesscase. 15-10-2015: Consultatie van de commissie EEB heeft plaatsgevonden op 5 oktober 2015 20-08-2015: De aanvraag voor de volgende tranche wordt verwacht rond de zomer van 2015. 23-04-	

						2015: Geen wijzigingen. 06-02-2015: De externe partijen zijn over deze motie geïnformeerd. Deze motie kan pas bij de volgende tranche worden afgehandeld.	

Onderwerp	Inhoud	Nummer	Fractie	Portefeuillehouder	Datum PS	Stand van zaken GS	Voorstel Presidium
Motie Vreemd a/d Orde toekomst recreatieschappen in het Metropolitane Landschap.	PS verzoeken het College van GS om: * in het MRA proces als vervolg op de actie agenda metropolitaan landschap een voorstel in te brengen waarin: - de kwaliteit van recreatieterreinen wordt vergroot door, op basis van onderzoek, duidelijke grenzen te bepalen tussen natuur en recreatie - alle gebruikers meer worden betrokken bij de inrichting	M76 -2016	PvdA, CDA, D66, VVD	Tekin, A.	12-12-2016	1-2-2018: BOT overleg vindt plaats op 29 januari en 5 februari. Tijdens dit overleg vindt een gedachtenwisseling plaats met de Statenleden over de balans tussen natuur en recreatie in het Natuurnetwerk Nederland (NNN). De discussie en gedachtewisseling kan dan op een open en informele manier gevoerd worden op	27-03-2018 op 5 april vindt het volgende BOT overleg plaats 07-02-2018: Aanbevelingen RR over Recreatieschap Spaarnwoude overgenomen PS 18-12-2017. Op 22 januari 2018 en 5 februari BOT overleg over natuur/recreatie plaatsgevonden met commissies EEB en NLWM 14-11-2017: Rapport van de Randstedelijke

	en het gebruik van de recreatiegebieden - de inverdieneffecten voor de financiering van de recreatieschappen binnen de bestaande randvoorwaarden maximaal worden benut * na uitwerking van dit voorstel in goed overleg met alle betrokken de bestaande gemeenschappelijke regelingen in deze lijn bij te stellen.					basis van de voorliggende en gepresenteerde informatie door de aanwezigen 14-11-2017: Deze brief is op 31 oktober door GS vastgesteld en verstuurd aan PS. BOT-overleg gaat december/januari plaatsvinden. 23-10-17: Deze zomer zijn de laatste twee ecologische verkenningen van Tauw naar de recreatieschappen afgerond. Op de Staten	Rekenkamer is behandeld in EEB van 27-11-2017, evenals de brief van GS inz. stand van zaken modernisering recreatieschappen. 3-10-2017: Raden- en Statenconferentie heeft op 20 septmber plaatsgevonden. 06-04-2017: Resultaten TAUW en hoe Raden en Statenconferentie eruit moet komen te zien zijn orienterend besproken in

						en Radenconferentie van 20 september jl. hebben wij globaal aangegeven hoe wij bestuurlijk met deze vijf rapporten om willen gaan. Wij constateren dat er bij de op de conferentie aanwezige partijen draagvlak bestaat voor de door ons in te zetten koers, maar dat deze wel kritisch gevolgd wordt. Wij zullen u binnenkort door middel van een brief	een (besloten) BOT overleg met de commissies EEB en NLM op 3 april 2017.

						informeren over de door ons te genomen stappen in het kader van de modernisering van de recreatieschappen. Daarbij zullen wij in deze brief ook nader aangeven welke stappen wij willen nemen om de ecologische verkenningen Tauw rapporten een bestuurlijke vertaling te geven en daarmee de balans tussen natuur en recreatie te	

						optimaliseren. Ook stellen wij voor over dit onderwerp op korte termijn een BOT te organiseren, zodat u goed zicht krijgt op de vervolg stappen wij voor ogen hebben. Wij hopen dat u deze mening deelt en het agenda technisch mogelijk is hiervoor tijd vrij te maken. Op de Staten en Radenconferentie van 20 september is ook het rapport van de	

						Randstedelijke Rekenkamer gepresenteerd naar het bestuurlijk en financieel opereren van het recreatieschap Spaarnwoude. Zonder heel diep op de statenbehandeling van dit rapport te willen vooruitlopen gaan wij in bovengenoemde brief ook beknopt op dit rapport in. Door de volle agenda van de Raden en Statenconferentie is het onderwerp	

						burgerparticipatie slechts zijdelings aan de orde gekomen. Wij gaan er vanuit dat o.a. door de aanbeveling in rapport van de Randstedelijke Rekenkamer dit onderwerp in de komende periode wel de nodige aandacht zal krijgen. 27-06-2017: Het advies bureau Tauw heeft inmiddels de eerste drie ecologische verkenningen opgeleverd. De resterende twee	

						verkenningen worden eind juli afgerond. Conform onze handelswijze bij het rapport van Tauw over het recreatieschap Spaarnwoude sturen wij de Staten deze rapporten ter kennisname toe. Op basis van deze verkenningen zullen wij een provinciaal standpunt innemen met het doel de bestaande verhouding tussen natuur en recreatie te optimaliseren. Finale	

						besluitvorming zal op grond van de huidige inschatting plaats vinden bij de vaststelling van het volgende Natuurbeheerplan in het najaar van 2018. Wij verwachten dat het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer naar de o.a. de financiële situatie van het recreatieschap Spaarnwoude volgens planning eind augustus gereed zal zijn. De uitkomsten van dit rapport zullen o.a.	

						besproken worden op 20 september tijdens de Staten- en Radenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen. Op deze conferentie besteden wij conform daar de daarover met de werkgroep uit de Staten gemaakte afspraak ook aandacht aan burgerparticipatie door de toekomstvisies van diverse belanghebbende te inventariseren.	

						Daarnaast verwachten wij na de zomer een overzicht van Recreatie Noord-Holland over de activiteiten die in de afgelopen periode zijn ondernomen om gebruikers meer te betrekken bij inrichting van de recreatieterreinen en welke activiteiten op dit vlak in de komende periode zullen plaats vinden. 22-03-2017: Het adviesbureau Tauw heeft opdracht	

						gekregen om tot een ecologisch onderzoek in de recreatieschappen uit te voeren. Op basis van deze onderzoeken willen wij de spanning tussen recreatie en natuurbelangen beter reguleren. Het eerste rapport over het recreatiegebied Spaarnwoude is afgerond en wordt eind maart ter kennisname aan de Staten toegezonden. De rapporten	

						over de vier andere recreatieschappen zullen voor de zomer worden opgeleverd. In de begeleidende brief waarmee wij het rapport over het recreatiegebied Spaarnwoude aan de Staten hebben doen toekomen zijn wij uitgebreid ingegaan op de hierna te nemen stappen om op basis van dit onderzoek te komen tot een goede balans tussen recreatieve	

						mogelijkheden en ecologische bescherming in de recreatieschappen. Met betrekking tot de optimalisering van de financiën zijn wij in afwachting van het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer over Spaarnwoude. In dit rapport wordt de financiële situatie van Spaarnwoude vergeleken met de andere recreatieschappen. Volgens	

						planning komt het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer eind augustus uit. Verder zijn wij in overleg met Recreatie NH over de betrokkenheid van gebruikers bij de inrichting en het gebruik van recreatievoorzieningen. Tot slot willen we na de zomer een Raads- en Statenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen organiseren, waarin deze	

						onderwerpen ook een plaats zullen krijgen. 07-02-2017: Het adviesbureau Tauw heeft opdracht gekregen om tot een zonering van de gebieden in de recreatieschappen te komen. Deze zonering willen wij gebruiken om de spanning tussen recreatie en natuurbelangen beter te reguleren. Deze methodiek is bijna gereed en wordt nu als	

						eerste in het recreatieschap Spaarnwoude toegepast en zal daarna in de overige recreatieschappen worden uitgerold. In het voorjaar worden deze resultaten bekend. Hierbij willen we ook het onderzoek van de Randstedelijke Rekenkamer in Spaarnwoude betrekken . Verder zijn wij in overleg met Recreatie NH over de betrokkenheid van gebruikers bij de inrichting en	

						het gebruik van recreatievoorzieningen. Tot slot willen we na de zomer een Raads- en Statenconferentie over de modernisering van de recreatieschappen organiseren	

Onderwerp	Inhoud	Nummer	Status	Fractie	Portefeuillehouder	Datum PS	Behandelen in	Stand van zaken GS
Motie partnerschap Statiegeldalliantie	PS verzoeken GS om: Namens de provincie Noord-Holland steun uit te spreken voor de Statiegeldalliantie door zich hierbij aan te sluiten en het kabinet op te roepen nu echt werk te maken van statiegeld op flesjes én blikjes.	M8-2018	Aangenomen	PvdA, GroenLinks, CDA, D66, ChristenUnie-SGP, SP	Hoek van der, J.	26-03-2018	EEB	

Toezeggingen hr. Bond EEB maart 2018

Onderwerp	Behandeld in	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Jaarprogramma 2018 Kop Werkt	EEB	Bond, J.	Hr. Bond zegt toe de spin-off van de arbeidsmarkt mee te nemen bij de projecten.	Economie, Energie & Bestuur 27-11-2017 8.a Brief GS aan PS inz. jaarprogramma 2018 Kop Werkt	In juni 2018 komt de economische en maatschappelijke effectrapportage samen met de voortgangsrapportage. In oktober/november 2018 het Jaarplan 2019.
Beleidsvoorstel uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden	EEB	Bond, J.	- De suggestie om de verduurzamingsvraag van het CDA en VVD in de verdieping te betrekken, neemt de gedeputeerde graag over, want dit betekent besparing op kosten van energie waardoor de positie van de ondernemers verstevigd wordt. Op het moment dat met de gemeenten de verdiepingsslag is	Economie, Energie & Bestuur 16-10-2017 9.b Brief GS inz. Beleidsvoorstel uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden .	GS besluiten naar verwachting in maart over de Uitvoeringsregelingen, dan zullen ook de evaluatiecriteria meegenomen worden. Waarschijnlijk B-agenda commissie EEB mei.

			gemaakt, zal het onderwerp terugkomen bij de commissie. - Dhr. Haijen (SP) vraagt naar de criteria voor de evaluatie, waar wordt op gelet en wanneer is sprake van een succes? Gedeputeerde Bond zegt toe dat hij de criteria zal bespreken met PS.		
Voortgangsrapportage ec. Agenda	EEB	Bond, J.	- de gedeputeerde zegt toe dat van de volgende barometer levensgeluk deel zal uitmaken - De barometer wordt jaarlijks geagendeerd als instrument voor het integrale beleid van de provincie, dus het gaat niet alleen om de economie maar ook de andere portefeuilles worden	Economie, Energie & Bestuur 16-10-2017 9.a Brief GS inz. Voortgangsrapportage Uitvoeringsagenda Economie	Voortgangsrapportage 2 komt in oktober 2018 in de commissie.

			erin meegenomen - GS werken aan een notitie over Brexit waarin alle scenario's voor de Noord-Hollandse economie aan de orde komen, evenals de mogelijkheden voor de provincie om tijdig in te grijpen en deze te laten betrekken in de onderhandelingen van de EU. Deze notitie zal richting PS worden gestuurd. - Gedeputeerde Bond neemt daarom graag de suggestie over om een expertmeeting te organiseren waarvoor de partners worden uitgenodigd die bij deze eerste resultaten van belang zijn - Het woningtekort/expats		

			zullen toegevoegd worden aan de vijf thema's voor het vestigingsklimaat		
RON	EEB	Bond, J.	Dhr. De Groot (D66) is benieuwd naar de discussie over de resultaten van de RON. Hij verzoekt deze discussie te agenderen voor november. Gedeputeerde Bond meldt dat het goed gaat met de RON, maar hij wil hier graag het gesprek over aangaan. Het ziet er beter uit dan een aantal jaren geleden want het risico is behoorlijk afgenomen omdat er nogal wat grond verkocht wordt. De voorzitter zegt toe in overleg met de gedeputeerde de	Economie, Energie & Bestuur 12-6-2017 5 Rondvraag portefeuille dhr. Bond (naast de rondvraagpunten kunt u hier ook korte vragen over de tot de portefeuille van de hr. Bond behorende punten uit de c-agenda stellen)	de hr. Bond heeft aangegeven dat het ondernemersplan van de RON dat in het voorjaar van 2018 komt een mooi moment is om over de RON te praten

			RON in november/december te agenderen.		
Herstructurering bedrijventerreinen	EEB	Bond, J.	- De rol van de ambassadeur en aanjager parkmanagement wordt meegenomen in de volgende evaluatie - Op verzoek van dhr. Hietbrink wordt leegstand gemonitord en een 0 meting uitgevoerd	Economie, Energie & Bestuur 23-3-2017 12.a Brief GS inz. Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties en Evaluatie HIRB (B-agenda EEB 20-3-2017).	28-9-2017: Hirb wordt elke 2 jaar geevalueerd. Bij de volgende evaluatie (2019) worden de toezeggingen meegenomen. Wel in september 2018 een overzicht van de toegekende projecten binnen de subsidies en de reultaten van de ambassadeurs tot dan toe (actieve informatie).
Continuering regionale economische samenwerking NHN	EEB	Bond, J.	- het uitvoeringsprogramma waarin de acties zijn opgenomen wordt eind 2017 aan PS gestuurd. Ook zal dan het functieboek worden toegezonden. - Elk	Economie, Energie & Bestuur 23-3-2017 12.b Brief GS inz. Continuering regionale economische samenwerking NHN'	In najaar 2018 het uitvoeringsprogramma Functieboek toegestuurd: zie c-agenda EEB 9-4-2018 Rapportage: jan/februari 2019 Evaluatie over 3,5 jaar.

			jaar wordt een rapportage aan PS voorgelegd. Halverwege de 7 jarige overeenkomst zal een tussenevaluatie worden uitgevoerd waarbij de inzet van ieders rol wordt geevalueerd om zo de gerealiseerde effecten te kunnen meten.		
Distriport, onderzoek Zonnepark	EEB	Bond, J.	Na onderzoek Zonnepark en overleg met de gemeente zal het dossier opnieuw voorgelegd worden in deze commissie of in de commissie RO, mede vanwege de juridische consequenties.	Economie, Energie & Bestuur 16-1-2017 7.b Brief GS inzake Consultatie over Distriport	27-11-2017: Zie brief GS op c-agenda EEB 27-11-2017: GS hebben besloten het voornemen te hebben Distriport tot maximaal 66 hectare te doen ontwikkelen als zonnepark. Daarnaast hebben zij besloten alle provinciale gronden in het plangebied voor minimaal een

					termijn van 26 jaar in erfpacht uit te geven en na realisatie van het zonnepark de bestemming van Distriport te (doen) wijzigen in een agrarische bestemming. GS gaan hun voornemen nader uitwerken en bespreken met de gemeente Koggenland. Daarna zullen ze PS verder informeren.

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Motie 110 integriteitsaanpak openbaar bestuur	Remkes, J.	Wanneer PS akkoord gaan, dan zullen GS in een brief aan PS een toelichting geven op de activiteiten en verschillende kostencategorieën.	Economie, Energie & Bestuur 19-2-2018 6.a Aanvullende voorstellen uitvoering motie 110 (op a-agenda alle commissies)	

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Visie voor Noord-Holland op de aansluiting arbeidsmarkt en onderwijs en Standaardrapportage Noord-Hollandse Arbeidsmarkt in Cijfers	Tekin, A.	De hr. Tekin zegt het volgende toe: - De regio's krijgen de mogelijkheid om aanvragen en voorstellen in te dienen zodat er maatwerk kan worden aangeboden, want er bestaat geen traditionele subsidieregeling meer met sterk afgebakende kaders. De gedeputeerde zal de commissie hierover blijvend informeren. - De gedeputeerde is nog niet in overleg met de ROC's - dat geldt al wel voor de techniekraad - want de focus is met name gericht op de mbo-campusvorming, maar hij constateert vanavond dat daar wel behoefte aan blijkt te bestaan. Dus ook de gedeputeerde zal vanuit zijn verantwoordelijkheid met	Economie, Energie & Bestuur 11-9-2017 11.a Visie voor Noord-Holland op de aansluiting arbeidsmarkt en onderwijs en Standaardrapportage Noord-Hollandse Arbeidsmarkt in Cijfers	Evaluatie werkambassadeur en vervolginzet werkambassadeur is behandeld in de commissie EEB van 22 januari 2018. Hierbij heeft de hr. Tekin toegezegd: - Op pagina 27 staan vier kolommen, echter, de derde kolom over inclusieve arbeidsmarkt is weggevallen. Daarom zal een nieuwe tekstversie worden toegestuurd. (is toegestuurd: zie C-agenda EEB 19-2-2018). - Hij zal de eindrapportage voorleggen van de Luchtvaart Community Schiphol, een inclusieve arbeidsmarkt waarin zeker ouderen betrokken zijn. - Hij wil een werkbezoek voor de

		ROC's in gesprek gaan, zoals over het wegbezuinigen van techniekopleidingen waardoor er in de kop van Noord-Holland nauwelijks nog technische opleidingen kunnen worden aangeboden - . In de praktijk blijkt dat met de arbeidsmarktdashboards van de provincie weinig wordt ondernomen, maar mochten de uitgangspunten van de arbeidsmarktanalyse door de partijen in de regio worden overgenomen en gedragen, dan is hij zeker bereid om een dashboard in het leven te roepen zodat de specifieke krachten per regio zichtbaar worden. Hij hoopt hier binnenkort op terug te kunnen komen - Hij zegt toe om met de		commissie organiseren naar House of Skills.

		commissieleden een werkbezoek te brengen aan het House of Skills zodra dit meer vorm heeft gekregen - Gedeputeerde Tekin stelt voor om per regio een casus nader toe te lichten, zoals van een dakdekker. Hij neemt de opmerkingen van het CDA over de aanvullende wettelijke verplichtingen van ROC's mee. - Begin 2018 komt de gedeputeerde voor de werkambassadeur met een evaluatie na twee jaar en een procesvoorstel. Het huidige contract met de werkambassadeur dat loopt tot 1 januari 2018, zal voor die periode van een aantal maanden verlengd worden. Hij zal een totaalplan toesturen aan PS.		
Modernisering recreatieschappen	Tekin, A.	Er is door Tauw onderzoek gedaan naar	Economie, Energie & Bestuur 21-11-2016	Zie stand van zaken strategische agenda

		de zogenaamde NNN-snippers, want hier moet duidelijkheid over komen, ook naar de schappen toe. Hier heeft de provincie duidelijk wel een verantwoordelijkheid. Hierop komt men terug als het onderzoek van Tauw afgerond is. De resultaten worden met de commissie gedeeld en dat zou aanleiding kunnen zijn voor het aanpassen van het natuurbeheerplan 2017 en de PRV. Op 27-11-2017 is het rapport van de Randstedelijke Rekenkemer over Spaarnwoude in EEB behandeld en de brief van GS over stand van zaken modernisering recreatieschappen. Hierbij is door de hr. Tekin toegezegd: • Tekin: In januari zal in het algemeen bestuur van	4.a.2 Brief GS inz. Notitie modernisering recreatieschappen en initiatiefvoorstel.	commissie EEB: In EEB van 21 november 2016 zijn het initiatiefvoorstel van de SP, de discussienotitie van de PvdA en de het advies van GS behandeld. Naar aanleiding hiervan is Motie 76 van 12-12-2016 aangenomen StvZ: Het advies bureau Tauw heeft ecologische verkenningen uitgevoerd. Op basis van deze verkenningen wordt een provinciaal standpunt ingenomen met het doel de bestaande verhouding tussen natuur en recreatie te optimaliseren. Finale besluitvorming zal op grond van de huidige inschatting plaats vinden bij de vaststelling van het volgende Natuurbeheerplan in het najaar van 2018. Het rapport van de Randstedelijke Rekenkamer naar de o.a.

		Spaarnwoude worden gesproken over het rapport RR en de uitkomsten zullen aan de commissie teruggekoppeld worden. • Mw Keur: Wat is het tijdschema en de prioritering van de aanbevelingen en worden hier afspraken over gemaakt met het bestuur? Mevrouw Keur (CDA) vraagt of de gedeputeerde terugkomt op het tijdschema nadat hij hierover in het algemeen bestuur in januari heeft gesproken. Gedeputeerde Tekin bevestigt dit.		de financiële situatie van het recreatieschap Spaarnwoude is op 27-11-2017 in EEB en op 18-12-2017 in PS besproken en is ook besproken bij de conferentie modernisering van de recreatieschappen. Op deze conferentie is ook aandacht besteed - conform de wens van de Staten aan burgerparticipatie door de toekomstvisies van diverse belanghebbende te inventariseren. Op 27-11 2017 is ook de stand van zaken brief GS over modernisering recreatieschappen besproken. Hr. Tekin zal na bespreking van het rapport in het AB van het recreatieschap Spaarnwoude in januari een tijdschema en de prioritering van de

				aanbevelingen aan de commissie sturen. Ook uitkomsten van bespreking in AB zullen teruggekoppeld worden. BOT overleg recreatie/natuur 22-1-2018 en 5-2-2018 en 5-4-2018. Wijzigingstraject PRV: . wijzigingsvoorstel PRV: mei 2018 . terinzagelegging: juli-sept 2018 . PS vaststelling: december 2018

Onderwerp	Portefeuillehouder	Inhoud	Behandeld in agenda	Stand van zaken
Brief GS aan PS inz. analyse regeerakkoord Rutte III	Hoek van der, J.	• GS zullen de notitie over de bestuurskracht en het aangepast beleidskader toesturen, zodra dit beschikbaar is.	Economie, Energie & Bestuur 22-1-2018 8.a Brief GS aan PS inz. Analyse Regeerakkoord Rutte III	
Voordracht voorgenomen besluit tot oprichting innovatiefonds Noord-Holland BV (Proof of concept)	Hoek van der, J.	• PS zal geïnformeerd worden over de voortgang • Gedeputeerde Van der Hoek zal aan de fondsmanager als notie meegeven om bij aanvragers aandacht te vragen voor goed werkgeverschap en inclusiviteit.	Economie, Energie & Bestuur 22-1-2018 10.a Voordracht Voorgenomen besluit tot oprichting innovatiefonds Noord-Holland BV	
Nieuwe Greendeal circulair inkopen	Hoek van der, J.	De hr. Van der Hoek verwacht voor 1 maart 2018 duidelijkheid te geven of de nieuwe Greendeal al dan niet ondertekend gaat worden.	PS 10-7-2017 19 Gewijzigd initiatiefvoorstel maatschappelijk inkopen naar een hoger plan PvdD en CU-SGP) en advies GS hierop (NR-24)	
Ontwikkelingsperspectief Circulaire Economie	Hoek van der, J.	De voortgang en de rapportage over de ambitie worden jaarlijks aan PS voorgelegd.	Economie, Energie & Bestuur 12-6-2017 7.b Statenvoordracht ontwikkelingsperspectief Circulaire Economie	

Afdoening moties 77 en 78 inz. Klimaatakkoord	Hoek van der, J.	De hr. Van der Hoek zal het voorstel van de CU/SGP om ook de CO2-uitstoot uit andere bronnen op een vergelijkbare manier mee te nemen in de rapportage, terugnemen naar de andere gedeputeerden. Ten aanzien van de eigen portefeuille, de circulaire economie, zegt hij toe dit voorstel over te nemen.	Economie, Energie & Bestuur 8-5-2017 8.a.2 Brief van GS inzake afdoening moties 77 en 78 van 14-12-2015 inz. klimaatakkoord	
Wijziging Monumentenverordening. Mw. Keur wijst op het feit dat in de achterliggende jaren een weigering nooit eerder juridische consequenties heeft gehad.	Hoek van der, J.	De heer De Vries (gedeputeerde) geeft aan dat de voorliggende voordracht is opgesteld naar aanleiding van een uitspraak van de rechter met betrekking tot de Westfriese Omringdijk bij Winkel. Ondanks het feit dat het de eerste maal is dat de Provincie te maken heeft met een dergelijke juridische uitspraak heeft het college besloten om naar aanleiding van deze		

		uitspraak de verordening te wijzigen. Dit heeft te maken met het feit dat er op dit moment een opgave ligt voor de Markermeerdijken en het college vreest dat deze opgave tot een veelheid aan procedures gaat leiden als de Provincie in het kader van de waterveiligheid maatregelen zou willen nemen in het licht van die dijken. De gedeputeerde benadrukt dat het expliciet niet de bedoeling is dat met aanpassing van de artikelen de monumentale waarden zouden kunnen worden aangetast. De intentie van de wijziging is slechts om ingrepen te kunnen doen zodra dit noodzakelijk is. Mevrouw Keur-Polman (CDA) kan zich vinden in de gewijzigde voordracht,		

		maar zou graag de toezegging hebben dat de gedeputeerde, zodra zich een situatie voordoet als geschetst, hiermee naar de commissie komt. De heer De Vries (gedeputeerde) zegt dit toe.		

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 7 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr J.J. van den Berg
BEL/BS

Telefoonnummer +31235144076
bergjj@noord-holland.nl

Verzenddatum
- 7 MAART 2018

Kenmerk
921516/1051639

Uw kenmerk

Betreft: vergadering Regiegroep Metropoolregio Amsterdam

Geachte leden,

Hierbij ontvangt u de stukken die aan de orde zullen komen in de vergadering van de Regiegroep Metropoolregio Amsterdam van 13 april 2018. U wordt verzocht kennis te nemen van deze stukken en wensen en opvattingen desaangaande naar voren te brengen, die vervolgens door de vertegenwoordigers namens de provincie Noord-Holland (zijnde de CdK en de portefeuillehouder mobiliteit) in de vergadering van de Regiegroep zullen worden ingebracht.

Op 10 oktober 2018 zal de tweede vergadering van de Regiegroep van dit jaar plaatsvinden. In die vergadering zullen het MRA-werkplan voor 2019 en de MRA-begroting voor 2019 worden vastgesteld. De eerste globale versie van deze begroting maakt deel uit van de stukken die hierbij voorliggen.

De regionale samenwerking in de MRA verloopt sinds 2017 op basis van afspraken die zijn vastgelegd in een MRA-convenant. Vanwege de gekozen convenantsvorm worden geen bevoegdheden overgedragen naar de MRA en blijft verantwoording op reguliere wijze plaatsvinden in de raden en Staten van de deelnemende gemeenten en provincies.

Het MRA-convenant bevat ook afspraken over de aanlevertermijn van stukken. De vergaderstukken voor de regiegroep-vergadering van oktober zult u tenminste acht weken van tevoren ontvangen, dat wil zeggen in de maand augustus.

Door de vertegenwoordigers van de provincie Noord-Holland zal in de aankomende regiegroep van 13 april aandacht worden gevraagd voor deze aanleverprocedures, op basis van de opgedane ervaringen tot dusverre. Het vergaderschema van de MRA en de aanlevertermijnenen van stukken moeten dusdanig zijn vormgegeven, dat een adequate behandeling in raden en Staten mogelijk is, ook rekening houdend met vakantieperiodes. Zo is het bijvoorbeeld momenteel zo dat op het moment dat u in plenaire vergadering bijeen zult zijn (op 23 april 2018), de MRA-regiegroep reeds heeft plaatsgevonden. Aanbieding van de daar voorliggende vergaderstukken door middel van een

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Statenvoordracht is in een dergelijk geval niet zo zinvol. Ons streven is er echter wel op gericht, voldoende ruimte te bieden voor consultatie door uw Staten en stukken voor te leggen aan de hand van een voordracht.

In de aankomende regiegroep van 13 april zal van onze zijde tevens worden gewezen op enkele onduidelijkheden in de voorliggende stukken betreffende de realisatie van de MRA-begroting over 2017 en de globale MRA-begroting voor 2019. Die onduidelijkheden moeten worden weggenomen, alvorens met deze stukken kan worden ingestemd. Zo roept de hoogte van enkele posten van het MRA-bureau vragen op. Tevens is niet helder op welke wijze de mandatering betreffende over- en onderschrijdingen is georganiseerd. In de globale begroting voor 2019 is daarnaast sprake van een budget voor nieuwe projecten en programma's. Meer inhoudelijke toelichting is hier gewenst. Datzelfde geldt ook voor het bijgevoegde voortgangsoverzicht van de acties uit de MRA-actieagenda. Daarbij is het overigens de vraag of de vermelde voortgang in het gekleurde 'stoplichtenschema' wel overal juist is weergegeven. Het is in elk geval van belang dat nauwkeuriger en meer meetbaar ('SMART') wordt teruggemeld welke inhoudelijke voortgang er is geboekt.

De MRA-begroting over het jaar 2017 heeft geresulteerd in een positief saldo van 1,1 miljoen euro. In de regiegroep van 13 april 2018 komt een voorstel aan de orde om dit overschot aan te wenden ten behoeve van lopende MRA-activiteiten in dit jaar. Ons College is hier geen voorstander van, en vindt het meer voor de hand liggen om dit batig saldo terug te laten vloeien naar de aan de MRA-samenwerking deelnemende overheden.

Graag vernemen wij uw opvattingen terzake, die door ons zullen worden ingebracht bij de MRA-regiegroep van 13 april 2018.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

metropool
regioamsterdam

AGENDA

Overleg: **Agendacommissie Metropoolregio Amsterdam**
Datum: **16 maart 2018**
Locatie: **MRA Bureau, Zuidas, Van Goghzaal**
Tijd: **10.00 – 11.30 uur**

Agendapunten:

Algemeen:

1. **Opening en mededelingen**
   - Op initiatief van de dienst Onderzoek, Informatie & Statistiek (OIS) van de gemeente Amsterdam wordt gestart met het regionaal bundelen van onderzoeks- en statistische gegevens. Hiervoor zal samengewerkt worden met de provincies, gemeenten, Amsterdam Economic Board en CBS. Gestart wordt met de ontwikkeling van een MRA-Dashboard, waarop de belangrijkste MRA-data over economie, wonen, demografie en overige relevante data mbt de MRA Actieagenda inzichtelijk/toegankelijk worden gemaakt.
   - Actualiteiten

Afspraakvormend:

2. **Verslag Agendacommissie Metropoolregio Amsterdam 22 dec. 2017 (bijlage 2a)**
   Ter vaststelling bijgevoegd het verslag van de bijeenkomst van de Agendacommissie van de Metropoolregio Amsterdam van 22 december 2017.
   Gevraagde afspraak:
   - **2.1 Vaststelling van het verslag van de Agendacommissie MRA van 22 dec. 2017**
   - **2.2 Het openbaar verklaren van het verslag, en daarmee akkoord te geven voor publicatie op de website**

3. **Integrale opgave Metropolitaan Landschap (bijlage 3a)**
   Ter info: Adnan Tekin, voorzitter van het PHO Metropolitaan Landschap zal bij de bespreking van dit agendapunt aanwezig zijn
   De MRA hecht grote waarde aan de kwaliteit en diversiteit van haar landschappen. In de MRA Actie-agenda staat dit benoemd en is afgesproken een actieprogramma Metropolitaan Landschap op te stellen (actie 3.1). Deze is in 2016 door het Platform Ruimte vastgesteld, waarbij de uitvoering plaats vindt onder regie van het Portefeuillehoudersoverleg Metropolitaan Landschap (PHO ML). Op 13 december j.l. heeft het Platform Ruimte opdracht gegeven voor een doorontwikkeling van het actieprogramma door middel van een vernieuwde aanpak. Doel van deze nieuwe aanpak is om, gezien de raakvlakken met de andere programma's binnen de MRA, te komen tot een integrale benadering van de verschillende opgaven in relatie tot het landschap en het in beeld brengen van de financiële opgave wat betreft investeringen en beheer.

Gevraagde afspraken:

- **3.1 Kennis te nemen van de strategische opgave voor het metropolitane landschap zoals beschreven in de notitie in bijlage 3a**
- **3.2 In te stemmen met een integrale benadering zoals besloten in het platform Ruimte, waarbij de opgave voor het metropolitane landschap in samenhang wordt gebracht met andere MRA-programma's uit de MRA Actieagenda, zoals woningbouw, economie en mobiliteit.**
- **3.3 Te besluiten om het op te stellen plan van aanpak ter zijner tijd te agenderen in de MRA-platforms, met hierin een procesvoorstel hoe de verschillende platforms bij deze integrale opgave worden betrokken.**

4. **Strategische opgaven MRA: woningbouwopgave (bijlage 4a)**

In de MRA werken we met elkaar samen om de internationale concurrentiepositie van de MRA te verbeteren. Hiertoe zijn in de MRA Actie-agenda acties geformuleerd. Het zou goed kunnen dat de ambities behorende bij de verschillende acties uit de MRA agenda nu of in de toekomst met elkaar conflicteren, en dat dit dwingt tot het maken van keuzes. Om deze conflicten of dilemma's goed in beeld te krijgen is een methodiek ontwikkeld, waarbij een van de opgaven / acties centraal wordt gesteld, en vervolgens in beeld wordt gebracht hoe deze opgave / actie mogelijk conflicteert met de belangen van andere opgaven / acties. Nadat dit voor een actie in beeld is gebracht, zal dezelfde oefening herhaald worden voor de andere acties, door deze centraal te stellen. Op deze manier kan een compleet beeld verkregen worden van de dilemma's waar mogelijk een keuze over gemaakt moet worden. Het idee is dat deze dilemma's met de nieuwe bestuurders (na de verkiezingen) besproken gaan worden, om zo tot keuzes te komen, en als input te dienen voor de herijking van de MRA Agenda. De notitie Strategische Kansen zoals deze eerder is besproken in de Agendacommissie, het DO MRA en de DO's van de platforms is veelal verkeerd geïnterpreteerd: daar waar het zoals hierboven omschreven vooral een voorstel was voor een te hanteren methodiek en een te volgen proces, zijn vrijwel alle gremia die het behandelden direct op de inhoud gefocust. Dit heeft er in geresulteerd dat niet het juiste gesprek is gevoerd. Voorstel is nu om ambtelijk de voorgestelde methodiek verder uit te werken en in te vullen vanuit de verschillende programma's (door verschillende programma's centraal te stellen), en vervolgens de dillema's die hieruit naar voren komen voor te leggen ter discussie in de bestuurlijke platforms van na de verkiezingen.

Gevraagde afspraken:

- **4.1 De notitie Strategische Kansen niet langer onderdeel te laten zijn van het overdrachtsdossier voor nieuwe raadsleden en bestuurders**
- **4.2 Het MRA Bureau opdracht te geven om de voorgestelde methode uit te werken, en voor de volgende Agendacommissie te komen met een overzicht van mogelijke dilemma's die dit oplevert, waar in de nieuwe bestuursperiode de nieuwe bestuurders het gesprek over kunnen voeren**

5. **'Het goede gesprek' (bijlage 5a)**

Wegens tijdgebrek is dit agendapunt in de vorige Agendacommissie niet behandeld. In de Agendacommissie van daarvoor is afgesproken met een notitie te komen over hoe in de toekomst met conflicten om te gaan of hoe deze in de toekomst zelfs te voorkomen. In de bijlage een notitie waarin een voorstel voor mogelijke afspraken zijn opgenomen. Basis is

dat het goede gesprek op het goede moment met de juiste personen aan de juiste tafel wordt gevoerd. De formele lijnen van escalatie zijn duidelijk: inhoudelijk worden zaken worden eerst zoveel mogelijk binnen het Platform opgelost, en indien nodig kan worden opgeschaald naar Agendacommissie of Regiegroep. Geografisch worden zaken eerst zoveel mogelijk tussen de betrokken partners opgelost of op schaal van de deelregio: indien wenselijk kan daarna nog worden opgeschaald naar Regiegroep. Het streven is echter om in de informele samenwerking die de samenwerkende overheden in de MRA met elkaar hebben eerst te zoeken naar oplossingen in het informele circuit. Een voorstel voor hoe hier beter op voor te sorteren is opgenomen in bijlage 5a.

Gevraagde afspraken:

5.1 In te stemmen met voorliggende afspraken in bijlage 5a

6. **Rollen en taken Agendacommissie (bijlage 6a - nazending)**

Op verzoek van de Agendacommissie van december 2017 is in bijgaande notitie inzichtelijk gemaakt wat de rollen en taken van de Agendacommissie van de MRA zijn. Basis hiervoor is het convenant en eerdere afspraken die hierover zijn gemaakt in de Regiegroep van de MRA en de Agendacommissie.

Gevraagde afspraken:

6.1 In te stemmen met de rollen en taken van de Agendacommissie zoals geformuleerd in bijlage 6a

7. **Overdrachtsdocument MRA Europastrategie (bijlage 7a – nazending)**

In het overdrachtsdocument aan de nieuwe bestuurders wordt beschreven hoe het MRA EU dossier zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld, welke acties zijn ontplooid en welke resultaten zijn geboekt, maar ook welke ontwikkelingen we op ons af zien komen en hoe we de komende periode als MRA verder samen willen werken op het MRA Europa dossier. Als trekker van het MRA Europadossier stelt de Agendacommissie het overdrachtsdocument vast. Deze zal vervolgens ter kennisname in de Regiegroep worden geagendeerd.

Gevraagde afspraken:

7.1 In te stemmen met het overdrachtsdocument voor de MRA Europastrategie

8. **Verzoek tot cofinanciering MRA Foto Atlas (bijlage 8a)**

Begin 2017 heeft fotograaf Theo Baart zich tot het MRA Bureau gewend met het idee om een foto-atlas van de MRA te maken. De atlas zou moeten bestaan uit nieuw te maken fotobeelden in de Metropoolregio Amsterdam, kaartmateriaal / infographics en begeleidende teksten. Zijn verzoek aan het MRA Bureau is om een gedeelte van de financiering voor onze rekening te nemen. Zie bijlage 8a voor verdere toelichting en advies.

Gevraagde afspraken:

8.1 Het verzoek tot cofinanciering van de MRA Foto Atlas vooralsnog af te wijzen

9. **MRA Congres 2018 (bijlage9a – nazending)**
   In oktober zal het tweejaarlijkse MRA Congres worden georganiseerd. In de notitie die nog zal worden nagezonden is een overzicht gegeven van de stand van zaken van de organisatie van dit congres, en wordt een toelichting gegeven op onderstaande gevraagde afspraken.
   Gevraagde afspraken:
   - **9.1 Voor de locatie van het MRA Congres te kiezen voor EXPO Haarlemmermeer (ovb van onderhandelingen over de offerte)**
   - **9.2 De datum voor het congres definitief te zetten op 19 oktober 2018**
   - **9.3 De samenstelling van de te vormen bestuurlijke klankbordgroep (zie voorstel in de notitie)**

Meningsvormend:

10. **Verantwoording 2017 en globale begroting 2019 (bijlage 10a, 10b, 10c, 10d en 10e)**
    Conform afspraken in het Convenant stelt de Regiegroep MRA elk jaar in april de verantwoording over het voorgaande jaar vast, en de globale begroting voor het volgende jaar. De Agendacommissie van de MRA heeft hierin een adviserende rol: voor eventuele overschotten uit het voorgaande jaar brengt zij een advies uit over de herbestemming van deze middelen, en voor de globale begroting voor het komende jaar geldt dat deze grotendeels bestaat uit de begrotingen van de Platforms, waarvan de Agendacommissie het overkoepelende overleg vormt. Bijlage 10a betreft de verantwoording over het jaar 2017. Bijlage 10b doet een voorstel voor hoe de middelen die vanuit 2017 overblijven her te bestemmen. Bijlage 10c en 10d geven meer achtergrond informatie bij hetgeen we het afgelopen jaar hebben uitgevoerd. Bijlage 10e betreft de globale begroting voor het jaar 2019 (en verder).
    De Agendacommissie wordt gevraagd om de Regiegroep van de MRA positief te adviseren over:
    - **10.1 De vaststelling van de verantwoording over het jaar 2017**
    - **10.2 Het voorstel voor herbestemming van de overschotten van het jaar 2017**
    - **10.3 De vaststelling van de globale begroting voor het jaar 2019**

11. **Werkwijze Convenant (bijlage 11a – nazending)**
    Op 1 januari 2017 is de hernieuwde MRA samenwerking van start gegaan, met het Convenant als basis. Gedurende het afgelopen jaar is gebleken dat een aantal punten uit het Convenant nadere uitwerking behoeven. Er is daarom (in bijlage 11a) een werkwijze omschrijving gemaakt van het Convenant, waarin voor een aantal onderdelen nader uit is gewerkt hoe hier in de dagelijkse werk praktijk mee wordt omgegaan.
    De Agendacommissie wordt gevraagd om de Regiegroep van de MRA positief te adviseren over:
    - **11.1 De vaststelling van het document Werkwijze Convenant, als uitwerking van het eerder vastgestelde MRA Convenant**

metropool regioamsterdam

Ter kennisname:

12. **Agenda voor de Regiegroep van 13 april 2017 (bijlage 12a)**
    Bijgaand de agenda voor de Regiegroep van de MRA van 13 april 2017, zoals deze gelijktijdig met de stukken van de Agendacommissie is verzonden

13. **Terugkoppeling Raads- en Statenleden conferentie 16 februari (bijlage 13a – nazending)**
    Op 16 februari 2018 jongstleden was de Raads- en Statenledenconferentie. In de bijlage die zal worden nagezonden een eerste korte terugblik op de conferentie en de opbrengsten ervan.

14. **State of the Region (bijlage 14a, 14b)**
    Bijgaand in bijlage 14a en 14b de laatste stand van zaken omtrent de State of the Region, het evenement dat op 20 juni tijdens het WeMakeTheCity festival zal worden georganiseerd

15. **MRA Actieagenda Update (bijlage 15a, 15b, 15c)**
    In bijlage 15a en 15b is een overzicht opgenomen van de voortgang van de uitvoering van de MRA Agenda. Daarnaast is in bijlage 15c de geüpdatet versie van de MRA Agenda bijgesloten. Hierin zijn de formuleringen van de acties bijgewerkt naar de huidige stand van zaken. Een volledige herziening van de MRA agenda krijgt pas in 2019 zijn beslag. Bijlage 15c is te groot om mee te sturen. U kunt deze downloaden via: https://www.metropoolregioamsterdam.nl/artikel-id/4413c036-203f-43e3-a568-76bc8033eb14

16. **Rondvraag**
    Zijn er agendapunten die de leden van de Agendacommissie zelf graag in willen brengen voor een volgende bijeenkomst?

Openbaarheid stukken:

Voorstel is om de volgende bijlagen van deze vergadering van de Agendacommissie openbaar te verklaren, en daarmee vrij te geven voor plaatsing op de website. **De overige stukken worden dus niet openbaar gemaakt.**

- Het verslag van de Agendacommissie van 22 december 2017 (bijlage 2a)
- Het document Rollen en taken van de Agendacommissie van de MRA (bijlage 6a)

De stukken behorende bij de verantwoording 2017 en de globale begroting 2019 zijn reeds openbaar gemaakt, conform de afspraken uit het Convenant.

metropool
regioamsterdam

AGENDA

Overleg: Regiegroep Metropoolregio Amsterdam
Datum: 13 april 2018
Locatie: MRA Bureau, Willem-Alexander en Maximazaal
Tijd: 10.00 – 11.30 uur

Agendapunten:

1. **Opening en mededelingen**

Afspraakvormend:

2. **Verslag Regiegroep Metropoolregio Amsterdam 13 oktober 2017 (bijlage 2a, 2b)**
   Ter vaststelling bijgevoegd het verslag van de bijeenkomst van de Regiegroep van de Metropoolregio Amsterdam van 13 oktober 2017. Een publicatieversie van dit verslag is reeds openbaar gemaakt direct na de bijeenkomst van de Regiegroep op 13 oktober. Deze is ter volledigheid ook toegevoegd als bijlage 2b.
   Gevraagde afspraak:
   - **2.1 Vaststelling van het verslag van de Regiegroep MRA van 13 oktober 2017**

3. **MRA Verantwoording 2017 (bijlage 3a, 3b, 3c, 3d)**
   Conform de afspraken uit het convenant wordt in april van elk jaar verantwoording afgelegd over het voorgaande jaar. Dat bestaat uit een overzicht van de realisatie van de begroting, een korte toelichting hierop, en een voorstel voor de herbestemming van de vrijgevallen middelen. In de bijlagen is tevens de informatieve brochure over de MRA samenwerking bijgevoegd, waarin onder andere enkele van de behaalde resultaten kort worden toegelicht.
   Gevraagde afspraken:
   - **3.1 De MRA Verantwoording over 2017 en de toelichting hierop vast te stellen (zie bijlage 3a)**
   - **3.2 In te stemmen met het voorstel van de Agendacommissie van de MRA voor de herbestemming van de vrijvallende middelen (zie bijlage 3d)**

4. **Globale begroting 2019 (bijlage 4a)**
   Conform de afspraken uit het convenant wordt in april van elk jaar de globale begroting voor het volgende jaar vastgesteld. Op verzoek van de Regiegroep is een meerjarige begroting opgesteld, zodat ook de verwachte inkomsten en uitgaven voor de komende jaren inzichtelijk zijn.

Gevraagde afspraken:

4.1 De globale begroting voor 2019 vast te stellen, en de Agendacommissie opdracht te geven deze uit te werken in een gedetailleerde begroting en werkplan voor het jaar 2019, welke in de Regiegroep van oktober 2018 ter vaststelling zullen worden voorgelegd

4.2 Kennis te nemen van de meerjarenbegroting voor 2020 en 2021

5. **Werkwijze Convenant (bijlage 5a – nazending)**

Op 1 januari 2017 is de hernieuwde MRA samenwerking van start gegaan, met het Convenant als basis. Gedurende het afgelopen jaar is gebleken dat een aantal punten uit het Convenant nadere uitwerking behoeven. Er is daarom (in bijlage 5a) een werkwijze omschrijving gemaakt van het Convenant, waarin voor een aantal onderdelen nader uit is gewerkt hoe hier in de dagelijkse werk praktijk mee wordt omgegaan. Van het betreffende document is het concept momenteel nog niet gereed. Deze zal (omwille van het overzicht) in de nazending van na de Agendacommissie worden meegezonden.

Gevraagde afspraken:

5.1 De vaststelling van het document Werkwijze Convenant, als uitwerking van het eerder vastgestelde MRA Convenant.

Meningsvormend:

6. **Betrekken Raads- en Statenleden (bijlage 6a – nazending)**

Op 12 januari heeft een gesprek plaatsgevonden tussen een afvaardiging van de Regiegroep (de heren Verbeek, Bijl en Straat) en een afvaardiging van de klankbordgroep van Griffiers. Dit gesprek ging over het beter aanhaken van Raads- en Statenleden, en de verschillen tussen de deelregio's die daarbij opspelen. Op 16 februari 2018 jongstleden heeft de Raads- en Statenledenconferentie. In de bijlage (die zal worden nagezonden op 20 maart) is een korte terugblik op de conferentie en de opbrengsten ervan opgenomen. Hoewel het afgelopen jaar grote stappen zijn gezet in het beter betrekken van Raads- en Statenleden, geven bovenstaand gesprek en conferentie voldoende input voor verdere verbeteringen. De betreffende notitie zal (omwille van het overzicht) worden meegezonden in de nazending van na de Agendacommissie.

Bespreekpunten:

6.1 Hoe willen de leden van de Regiegroep de uitkomsten van het gesprek met de griffiers en de Raads- en Statenleden conferentie vorm geven in het verder verbeteren van het betrekken van Raads- en Statenleden bij de MRA Samenwerking

Ter kennisname:

7. **Rollen en taken Agendacommissie van de MRA (bijlage 7a - nazending)**

Bijgaande notitie heeft de Agendacommissie in haar bijeenkomst van 16 maart 2018 vastgesteld, mede naar aanleiding van de bijeenkomst van de Regiegroep van oktober 2017. In deze notitie heeft de Agendacommissie haar eigen rollen en taken inzichtelijk gemaakt. De betreffende notitie wordt nagezonden na vaststelling in de Agendacommissie op 16 maart.

8. **Overdrachtsdocument MRA Europastrategie (bijlage 8a – nazending)**
   In het overdrachtsdocument aan de nieuwe bestuurders wordt beschreven hoe het MRA EU dossier zich de afgelopen jaren heeft ontwikkeld, welke acties zijn ontplooid en welke resultaten zijn geboekt, maar ook welke ontwikkelingen we op ons af zien komen en hoe we de komende periode als MRA verder samen willen werken op het MRA Europa dossier. Als trekker van het MRA Europadossier stelt de Agendacommissie het overdrachtsdocument vast. Het overdrachtsdocument zal worden nagezonden na vaststelling in de Agendacommissie op 16 maart.

9. **State of the Region (bijlage 9a, 9b)**
   Bijgaand in bijlage 9a en 9b de laatste stand van zaken omtrent de State of the Region, het evenement dat op 20 juni tijdens het WeMakeTheCity festival zal worden georganiseerd

10. **MRA Actieagenda Update (bijlage 10a, 10b, 10c)**
    In bijlage 10a en 10b is een overzicht opgenomen van de voortgang van de uitvoering van de MRA Agenda. Daarnaast is in bijlage 10c de geüpdatet versie van de MRA Agenda bijgesloten. Hierin zijn de formuleringen van de acties bijgewerkt naar de huidige stand van zaken. Een volledige herziening van de MRA agenda krijgt pas in 2019 zijn beslag. Bijlage 10c is te groot om mee te sturen. U kunt deze downloaden via: https://www.metropoolregioamsterdam.nl/artikel-id/4413c036-203f-43e3-a568-76bc8033eb14

11. **MRA planning 2018/2019 (bijlage 11a)**
    Overzicht van de belangrijke data (voor zover bekend) voor de Metropoolregio Amsterdam van 2018 en 2019

12. **Rondvraag**

Openbaarheid stukken:
Voorstel is om de volgende bijlagen van deze vergadering van de Agendacommissie openbaar te verklaren, en daarmee vrij te geven voor plaatsing op de website. **De overige stukken worden dus niet openbaar gemaakt.**

- Het document Werkwijze Convenant (bijlage 5a)

Onderstaande documenten zijn reeds bij het verzenden van de stukken (of reeds eerder) openbaar gemaakt (conform afspraken hierover in het convenant):

- Het verslag van de Regiegroep van de MRA van oktober 2017
- De stukken behorende bij de verantwoording over 2017 (bijlage 3a t/m 3d)
- De stukken behorende bij de globale begroting voor 2019 (bijlage 4a)

metropool regioamsterdam

Aan: Regiegroep MRA
Datum: 13 april 2018
Bijlage: 3a (behorende bij agendapunt 3)
Onderwerp: MRA Verantwoording 2017
Opsteller: Remco Rienties (r.rienties@metropoolregioamsterdam.nl / 06 – 20002447)

Gevraagde afspraken:

3.1 De MRA Verantwoording over 2017 en de toelichting hierop vast te stellen

---

Toelichting

In een schriftelijke ronde eind 2016 hebben de Convenantpartners van de MRA de begroting voor het jaar 2017 vastgesteld, en in oktober van 2017 heeft de Regiegroep van de MRA een wijziging op die begroting vastgesteld. Over deze gewijzigde begroting wordt in deze notitie verantwoording afgelegd. Per begrotingspost is inzichtelijk gemaakt in hoeverre deze is gerealiseerd. In de toelichting daaronder wordt kort weergegeven waar de betreffende middelen aan zijn besteed, en welke resultaten daarmee zijn behaald.

Uit onderstaand overzicht (bijlage 1 tot en met 4, aan het eind van deze notitie) blijkt dat er sprake is van een overschot over 2017: niet alle begrote uitgaven zijn gerealiseerd, en er is meer geld binnen gekomen dan oorspronkelijk begroot. In bijlage 3b is een voorstel van de Agendacommissie opgenomen (conform afspraken in het MRA Convenant) over hoe deze middelen her te bestemmen.

Totaal overzicht

In bijlage 1 is een totaal overzicht gegeven van de realisatie van de MRA Begroting over 2017. Hier valt aan de lasten kant op dat de gerealiseerde lasten lager uitvallen dan begroot. Waar iets minder dan 8 miljoen aan uitgaven was begroot, is uiteindelijk iets minder dan 7 miljoen uitgegeven. Dit geeft een overschot van ongeveer €973.000 euro op de begroting. Aan de inkomsten kant valt op dat er meer inkomsten zijn binnengekomen dan begroot. Dit gaat om een bedrag van ongeveer €159.000 euro. Toen de facturen voor de bijdragen voor 2017 zijn verzonden is daarbij het verkeerde ijk jaar voor de inwoner aantallen (waarop de bijdragen zijn gebaseerd) gehanteerd. In de Regiegroep is afgesproken dat voor het berekenen van de bijdragen 1 januari van het jaar ervoor als vertrek punt moet worden genomen. Voor de bijdragen van 2017 had dus 1 januari 2016 als vertrekpunt moeten worden genomen, terwijl in werkelijkheid met de inwoner aantallen van 1 januari 2017 is gerekend. Deze fout zal worden gecorrigeerd met de bijdragen voor 2018: hier zal niet met de inwoner aantallen van 1 januari 2017 worden gerekend, maar met de inwoner aantallen van 1 januari 2016. Op deze wijze heeft elke partner over een tijdsbestek van twee jaar eenmaal een bijdrage betaald gebaseerd op 1 januari 2016, en eenmaal een bijdrage gebaseerd op 1 januari 2017.

Tezamen zorgen het overschot aan de lasten kant van de begroting en het overschot aan de inkomsten kant van de begroting voor een positief saldo van iets meer dan €1.100.000 euro.

CONCEPT

metropool
regioamsterdam

MRA Bureau

In bijlage 2 is een overzicht gegeven van de realisatie van de begroting van het MRA Bureau voor 2017. Voor het MRA Bureau was 2017 het jaar van oprichting. Het Bureau is op 1 januari op een tijdelijke locatie gestart, en vanaf dat moment is ook begonnen met de werving en selectie van het personeel, het verder vormgeven van de beoogde locatie, het inrichten van de ICT systemen en website, enzovoort. Veel van de begrote kosten zijn dan ook lager uit gevallen dan begroot. Met name op het gebied van personeel is dit het geval geweest. Als een vacature pas in augustus is vervuld, levert dat maar voor 4 maanden kosten op in plaats van 12. Hetzelfde is ook van toepassing voor het budget voor programmamanagement. Veel programma's zijn pas in de loop van het jaar opgestart, en de bijbehorende kosten voor het aanjagen of managen van die programma's zijn dus ook nog niet of nauwelijks gemaakt. De verwachting is dat in 2018 alle vacatures voor het MRA bureau zullen zijn vervult, en dat ook het budget voor programmamanagement in zijn geheel zal worden aangesproken.

Door het 'opstartjaar' zijn ook andere kostenposten als vergader-, bureau-, reis-, communicatie- en onderzoekskosten dit jaar niet uitgeput. Voor de huisvesting zijn de kosten het eerste jaar lager uitgevallen dan begroot vanwege een gunstige afspraak die met de verhuurder hierover is gemaakt.

Hieronder volgen een paar voorbeelden van activiteiten die vanuit de begroting van het MRA Bureau zijn uitgevoerd. Mocht u over een van de onderwerpen uit de begroting meer informatie willen hebben, dan kunt u daarvoor contact opnemen met het MRA bureau via bovenstaande contactinformatie.

- Een van de speerpunten van de hernieuwde MRA samenwerking is het beter betrekken van raads- en statenleden. Hiervoor is een adviseur aangesteld die als specifiek takenpakket heeft om het betrekken van raads- en statenleden te verbeteren. In het afgelopen jaar is daartoe een plan van aanpak opgesteld, en zijn hieruit ook al activiteiten uitgevoerd. Te denken valt dan aan het opstellen en periodiek uitzenden van een nieuwsbrief, het organiseren van specifieke bijeenkomsten voor raads- en statenleden en het instellen van een klankbordgroep voor griffiers.
- Vanuit het budget voor programma- en projectmanagement zijn een aantal programmamanagers gefinancierd die programma's die voortvloeien vanuit de MRA Agenda coördineren en/of opzetten. Te denken valt daarbij aan programma's voor bijvoorbeeld toerisme en circulaire economie.
- Een ander speerpunt van de MRA samenwerking is het verbeteren van de communicatie en transparantie richting alle stakeholders. Een belangrijke stap hierin die in 2017 is gezet is het opzetten van een nieuwe website. Deze is begin 2017 live gegaan, en wordt nog altijd doorontwikkeld. Dagelijks wordt de site beter, en met grote regelmaat worden nieuwe opties aan de site toegevoegd.

Platform Economie

De begroting van het Platform Economie is nagenoeg volledig benut. Er is ongeveer €60.000 euro minder uitgegeven dan begroot. Dit komt doordat een aantal projecten iets goedkoper zijn uitgevallen dan begroot, of nog niet geheel zijn uitgevoerd. Anderzijds is er vanuit het budget voor nieuwe projecten meer uitgegeven dan begroot.

CONCEPT

Hieronder volgt een vijftal voorbeelden van activiteiten die vanuit de begroting van het Platform Economie zijn uitgevoerd. Mocht u over een van de onderwerpen uit de begroting meer informatie willen hebben, dan kunt u daarvoor contact opnemen met het MRA bureau via bovenstaande contactinformatie.

- Voor de ondersteuning en financiering van triple-helix activiteiten zijn twee prijsvragen uitgeschreven; een voor het thema bouwlogistiek, en een voor het thema circulaire economie. De verwachting is dat voor beide prijsvragen in het eerste kwartaal van 2018 een winnaar bekend gemaakt zal worden, en het bedrag zal worden uitgekeerd om hun ideeën te verwezenlijken
- Voor het thema detailhandel is in 2017 geparticipeerd in een marktruimte onderzoek. Dit onderzoek vormt een opmaat naar de afweging of gewerkt moet worden aan een MRA breed detailhandelsbeleid
- Vanuit de Strategische Agenda Toerisme in de MRA is in 2017 het *Amsterdam & Region Travel Ticket* gerealiseerd; een reisproduct waarmee internationale bezoekers met alle vormen van openbaar vervoer (inclusief NS) in de gehele MRA kunnen reizen. Het spreiden van internationale bezoekers vanuit Amsterdam over de regio heeft daarmee een impuls gekregen
- Vanuit het thema Onderwijs en Arbeidsmarkt is cofinanciering beschikbaar gesteld voor de cofinanciering van RIF projecten. IN deze projecten werken MBO instellingen en bedrijfsleven samen om innovaties in het MBO onderwijs door te voeren, om zo de opleidingen beter op de praktijk te laten aansluiten
- Vanuit het budget voor nieuwe projecten is een project voor Circulaire Economie opgezet. Dit betreft het aanstellen van een grondstoffenregisseur voor de MRA. Het is haar taak om een plan op te stellen met de koplopers in het bedrijfsleven voor het circulair maken van grondstoffenketens in de Metropoolregio.

Platform Ruimte

Voor het Platform Ruimte is in 2017 een bedrag begroot van €1.2 miljoen euro. Daarvan is uiteindelijk bijna €1.0 miljoen euro gerealiseerd. Deze onderbesteding is terug te voeren op het feit dat een aantal programma's nog moeten worden opgestart. De verwachting is dat deze in de loop van 2018 vorm zullen krijgen.

Hieronder volgt een vijftal voorbeelden van activiteiten die vanuit de begroting van het Platform Ruimte zijn uitgevoerd. Mocht u over een van de onderwerpen uit de begroting meer informatie willen hebben, dan kunt u daarvoor contact opnemen met het MRA bureau via bovenstaande contactinformatie.

- Met een bijdrage vanuit de MRA begroting is intensief gewerkt aan actie 1.1 (afstemming van de woningbouwprogrammering in de MRA). De plancapaciteit in alle gemeenten is geïnventariseerd, deze telt op tot 300.000 woningen op de langere termijn. Maar dat biedt nog geen garantie voor voldoende woningen op de korte termijn. Alle locaties zijn in kaart gebracht en op de website gepresenteerd in een handzame viewer.
- Actie 1.11 is gericht op de versnelling van de woningbouwproductie op de korte termijn (60.000 woningen in 2020). Mede met de inzet vanuit de MRA middelen ligt de productie op koers, maar moeten de komende jaren alle zeilen bijgezet worden.
- In 2017 vond de landelijke Landschapstriënnale plaats in de Haarlemmermeer, mede mogelijk gemaakt vanuit de MRA begroting. De samenwerking tussen overheid,

CONCEPT

bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties is hier vormgegeven. De inzichten vanuit de Triënaale zal de MRA benutten in het te actualiseren actieprogramma.

- De acties Smart Grids en Warmtenetten (4.9 en 4.10) zijn volop in uitvoering en leveren een belangrijke bijdrage aan de energietransitie in de MRA.
- Samen met het hoogheemraadschap AGV heeft platform Ruimte een start gemaakt met de acties 6.1 tot 6.3 om de MRA klimaatbestendiger te maken. De verkenning is in 2017 afgerond en gaat in 2018 tot een uitvoeringsprogramma leiden.

Platform Mobiliteit

Voor het Platform Mobiliteit zijn geen kosten opgenomen in de MRA Begroting 2017. De activiteiten en projecten die zij uitvoeren worden betaald vanuit de BDU middelen die de partners uit het Platform Mobiliteit tot hun beschikking hebben. Voor de voortgang van hun activiteiten die betrekking hebben op acties uit de MRA Agenda kunt u inzicht verkrijgen in de bijgevoegde stoplichtenrapportage.

CONCEPT

metropool regioamsterdam

Bijlage 1: MRA Begroting 2017 – totaal overzicht realisatie

Lasten	Gewijzigde begroting 2017	Realisatie	Saldo
MRA Bureau	€ 1.731.000	€ 1.085.000	€ 646.000
MRA Begroting Platform Economie	€ 4.950.000	€ 4.892.000	€ 58.000
MRA Begroting Platform Ruimte	€ 1.200.000	€ 988.000	€ 212.000
MRA Begroting Platform Mobiliteit	€ 0	€ 0	€ 0
Onvoorzien	€ 60.204	€ 0	€ 60.204
Totale begrootte lasten	**€ 7.941.204**		
Totale gerealiseerde lasten		**€ 6.965.000**	
Saldo begrootte lasten vs gerealiseerde lasten		**€ 976.204**	
Saldo als percentage van de begrootte lasten (overschot):		12,29	

Inkomsten	Gewijzigde begroting 2017	Realisatie	
Gemeenten: €1.50 per inwoner	€ 3.551.714	€ 3.652.830	€ 101.116
Prov. Noord-Holland: gelijke bijdrage Amsterdam	€ 1.216.406	€ 1.267.421	€ 51.015
Prov. Flevoland: gelijke bijdrage Almere	€ 294.020	€ 301.371	€ 7.351
Gemeente Amsterdam: extra bijdrage PRES	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 0
Provincie Noord-Holland: extra bijdrage PRES	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 0
Totale begrootte inkomsten	**€ 7.941.204**		
Totale gerealiseerde inkomsten		**€ 8.100.686**	
Saldo begrootte inkomsten vs gerealiseerde inkomsten		**€ 159.482**	

Gerealiseerde inkomsten vs gerealiseerde kosten	
Gerealiseerde inkomsten	€ 8.100.686
Gerealiseerde uitgaven	€ 6.965.000
Saldo	**€ 1.135.686**

CONCEPT

metropool regioamsterdam

Bijlage 2: MRA Begroting 2017 –overzicht realisatie deelbegroting MRA Bureau

Personele lasten	**fte**	**Bedrag per fte**	**Gewijzigde Begroting 2017**	**Realisatie Begroting 2017**
Secretaris-directeur	0,4	€ 125.000	€ 50.000	€ 50.000
Directiesecretaris	0,5	€ 100.000	€ 50.000	€ 50.000
Secretaris MRA Economie	1	€ 108.000	€ 108.000	€ 108.000
Secretaris MRA Ruimte	1	€ 108.000	€ 108.000	€ 108.000
Secretaris MRA Bereikbaarheid *	1	€ 108.000	€ 0	€ 0
Adviseur Betrekken Raads- en Statenleden**	1	€ 108.000	€ 36.000	€ 36.000
Adviseur Communicatie	1	€ 85.000	€ 85.000	€ 50.000
Adviseur Financien / Planning & Control	0,5	€ 78.000	€ 39.000	€ 35.000
Secretariaat MRA Bureau	1	€ 70.000	€ 70.000	€ 70.000
Programmasecretaris	2,5	€ 70.000	€ 175.000	€ 65.000
totale personele lasten kern MRA bureau			**€ 721.000**	**€ 572.000**
Overige personele lasten				
Budget programmacoordinatoren en projectleiders	5	€ 100.000	€ 500.000	€ 229.000
Overige personele lasten			**€ 500.000**	**€ 229.000**
Bureaukosten				
locatie, ict en ondersteuning			€ 100.000	€ 60.500
vergader-, bureau- en ovkosten			€ 110.000	€ 52.000
communicatie- en representatie budget			€ 80.000	€ 55.000
totale bureau kosten kern MRA bureau			**€ 290.000**	**€ 167.500**
Congres en onderzoek				
metropool congres			€ 80.000	€ 80.000
onderzoeksbudget			€ 60.000	€ 36.500
onderzoek en boekje "Staat van de Regio"			€ 80.000	€ 0
totale kosten producten Kern MRA bureau			**€ 220.000**	**€ 116.500**
Totaal begroting MRA Bureau 2017			**€ 1.731.000**	
Totaal realisatie begroting MRA Bureau 2017				**€ 1.085.000**
Saldo				**€ 646.000**

CONCEPT

metropool regioamsterdam

Bijlage 3: MRA Begroting 2017 –overzicht realisatie deelbegroting Platform Economie

Thema	*Omschrijving*	*Begroting 2017*	*Realisatie 2017*
Board	Bijdrage apparaatskosten	€ 1.414.000	€ 1.414.000
Triple Helix Activiteiten	Onderst. en financiering triple-helix activiteiten	€ 1.500.000	€ 1.500.000
Ruimtelijk-Economische	Platform Bedrijventerreinen en Kantoren	€ 100.000	€ 121.000
Structuur	Projectbureau Herstructurering Bedrijventerreinen	€ 170.000	€ 170.000
	Vastgoedmarketing	€ 150.000	€ 150.000
	Detailhandel	€ 75.000	€ 15.000
	Circulaire Economie	€ 0	€ 0
Toerisme	Strategische Agenda Toerisme in de MRA	€ 150.000	€ 150.000
	Regionale Hotel/Accommodatie Strategie	€ 150.000	€ 75.000
	Amsterdam Bezoeken, Holland Zien	€ 300.000	€ 300.000
Human Capital	Onderwijs & Arbeidsmarkt	€ 400.000	€ 380.000
	Expatcenter	€ 100.000	€ 100.000
Samenwerking,	Europa Strategie	€ 75.000	€ 10.000
Kennisdeling en	Economische Verkenningen MRA	€ 166.000	€ 144.000
Projectenbudget	Budget voor urgente nieuwe projecten/activiteiten	€ 200.000	€ 363.000
Totaal begroting Platform Economie		**€ 4.950.000**	
Totaal realisatie begroting Platform Economie			**€ 4.892.000**
Saldo			**€ 58.000**

Bijlage 4: MRA Begroting 2017 –overzicht realisatie deelbegroting Platform Ruimte

Thema	*Omschrijving*	*Begroting 2017*	*Realisatie 2017*
Ruimte geven aan wonen en werken	Bouwen en aanpassen Transformeren en herstructureren	€ 457.000	€ 442.000
Slimmer en innovatiever werken	Aantrekken en huisvesten van start-ups, kenniswerkers en studenten	€ 20.000	€ 20.000
De leefkwaliteit verbeteren	Beter benutten van het landschap Het versterken van de sociale en culturele samenhang	€ 252.000	€ 189.000
Versnellen van de transitie naar een schone economie	Beter benutten van grondstoffen Versnellen van de energietransitie	€ 230.400	€ 180.400
De metropool klimaatbestendiger maken	Verbeteren waterveiligheid- en kwaliteit	€ 17.600	€ 17.600
Integrale trajecten	Agenda Stad	€ 0	€ 0
	Omgevingsvisie	€ 0	€ 0
	Stelpost Platform Ruimte	€ 223.000	€ 139.000
Totaal begroting Platform Ruimte		**€ 1.200.000**	
Totaal realisatie begroting Platform Ruimte			**€ 988.000**
Saldo			**€ 212.000**

CONCEPT

metropool
regioamsterdam

Aan: Regiegroep MRA
Datum: 13 april 2018
Bijlage: 3b (behorende bij agendapunt 3)
Onderwerp: Voorstel Agendacommissie MRA voor herbestemming overschot 2017
Opsteller: Remco Rienties (r.rienties@metropoolregioamsterdam.nl / 06 – 20002447)

Gevraagde afspraken:

3.2 In te stemmen met de herbestemming van het overschot van de MRA Begroting 2017 conform het voorstel van de Agendacommissie

---

Toelichting

Uit de verantwoording over de realisatie van de MRA begroting 2017 blijkt dat er een overschot is van ongeveer €1.1 miljoen euro. De Agendacommissie constateert dat 2017 een opstart jaar is geweest. Zowel voor het MRA Bureau, waar een groot gedeelte van het personeel pas gaandeweg het jaar is aangetrokken, als voor de uitvoering. Veel acties uit de MRA Agenda krijgen nu hun beslag, en worden uitgewerkt in concrete projecten of programma's. Een aantal hiervan zijn in 2017 reeds opgestart. De verwachting is dat in 2018 nog een aantal grote programma's zullen worden opgezet, voortvloeiende uit de uitvoering van de MRA Agenda die steeds meer op stoom komt. Programma's die in 2018 gestart gaan worden of een extra impuls gaan krijgen zijn onder andere bouwen& wonen, landschap, cultuur, energietransitie, klimaatbestendigheid, Europa/Lobbystrategie en de aansluiting van het sociaal domein.

Voorstel

Het voorstel van de Agendacommissie van de MRA is om de vrijvallende middelen te benutten om dergelijke programma's te starten of aan te jagen. In de praktijk blijkt het voor veel MRA Partners lastig om te delen in de inzet (zowel financieel gezien als qua inzet in manuren) voor dergelijke programma's. Daarom is naar verwachting financiering hiervan vanuit het MRA Budget waarschijnlijk noodzakelijk. De besluitvorming over de daadwerkelijke inzet van middelen voor nieuwe programma's ligt bij de bestuurlijke overleggen van de Platforms waar de betreffende programma's onder vallen.

CONCEPT

metropool regioamsterdam

STOPLICHTENMODEL ACTIES MRA AGENDA PER 18-01-2018

Actie	Omschrijving	R, EU, I	MRA platform	Betrokken organisaties	Bestuurlijk trekker	Verantwoordelijk manager	Ambtelijk projectleider	Status
	Ruimte geven aan wonen en werken							
1.1	Alle MRA-gemeenten maken afspraken over afstemming en programmering woningbouw. Alle MRA-gemeenten geven aan welke binnenstedelijke locaties komende 4-10 jaar ter beschikking komen.		Ruimte	Amsterdam, NH, Flevoland, Haarlem, MRA deelregio's, woningcorporaties, projectontwikkelaars	**Eric van den Burg, Joke Geldhof, Jaap Lodders, Jeroen van Spijk**	**Piet Eilander**, Johan Fuite, Bregje van Beekvelt, vacature Haarlem	**Charlotte Hilbrand** c.hilbrand@amsterdam.nl , Delia Hoffman, Brechtje van Boxmeer, Maaike Stoop	Fase: De viewer is gepubliceerd en uitgebreid opgepakt in de pers. De komende maanden wordt gewerkt aan de kwalitatieve aspecten en de consequenties voor thema's als mobiliteit, energietransitie, circulaire economie, landschap e.d. Deze worden beschreven in een overdrachtsdocument dat in februari 2018 in de platforms wordt geagendeerd. Relaties: Met vrijwel alle ontwikkelrichtingen, specifiek met Acties 1.2, 1.3, 1.5, 1.12, 2.2, 4.8 en 5.5 en het Programma Bouwen en Wonen
1.2	*Alle MRA-gemeenten geven aan welke binnenstedelijke locaties komende 4-10 jaar ter beschikking komen.*							Opgenomen in 1.1
1.3	Uitvoering geven aan de Vastgoedmarketingstrategie van de MRA om internationale investeerders aan te trekken.	I	Economie	Amsterdam, PRES partners marktpartijen zoals SADC, AAA, Port of Amsterdam, Omala	**Adam Elzakalai** J. Fackeldey	**Annius Hornstra**, GJ Put, A. Vogel,	**Lex Brans,** a.brans@amsterdam.nl	Fase: De actualisatie van de programma-aanpak Vastgoedmarketing. Is vastgesteld in platform Economie van december 2017. Relaties met Acties 1.1 en 1.5 Internationaal: Gericht op buitenlandse investeerders, mede via internationale beurzen
1.4	De MRA-gemeenten onderzoeken bestaande jaren 70- en 80- wijken op behoeften en mogelijkheden vanuit de zorgvraag en vergrijzing en delen kennis over de preventie van sociale problemen in verouderde wijken.		Ruimte	Purmerend, Lelystad, Almere woningbouwcorporaties, Vereniging eigen huis, Zorgverzekeraars	**Hans Krieger**, **John van den Heuvel, Tjeerd Herrema**	**Milou van Putten**, Wim Kwekkeboom	**Annemiek Molenaar**, jm.molenaar@purmerend.nl **Hinde Dijkhuis, Floris van Slijpe**	Fase: Regiomonitor en kaartbeeld in de maak, stadssafari wordt ingepland voor 2018. Een financieel voorstel wordt in juni 2018 voorgelegd aan platform Ruimte. Knelpunt: Er zijn capaciteit en financiële middelen nodig om kaartmateriaal voor de hele MRA te ontwikkelen. Relatie met het programma Bouwen en Wonen
1.5	Transformatie van kantoren, bedrijven naar (tijdelijke) woon- en werkruimte met veel aandacht voor de leefkwaliteit, bijvoorbeeld door flexibelere bestemminngsplannen		Economie, Ruimte	Noord-Holland, MRA-partners, projectontwikkelaars, marktpartijen	**Jaap Bond**, **Eric van der Burg**	**Stan Kaatee**, Piet Eilander	**Geert-Jan Put**, gj.put@lelystad.nl Martin van den Oever	Fase: Actie 1.5 maakt onderdeel uit van Uitvoeringsprogramma Plabeka 3.0. Agendering heeft in platform Economie september 2017 plaatsgevonden in samenhang met de kantorenstrategie Amsterdam. Relaties met Acties 1.1, 1.2, 1.3 en ontwikkelrichting 5
1.6	Transformatie en/of herstructurering verouderd glastuinbouwgebied bij Greenport Aalsmeer, bijvoorbeeld naar woon- en werkruimte.		Economie, Ruimte	Greenport, Noord-Holland, Flora Holland, LTO, marktpartijen, Zuid-Holland, Aalsmeer, Haarlemmermeer, Uithoorn, Amstelveen, Nieuwkoop, Kaag en Braassem	**Jaap Bond**, Adam Elzakalai	**Henk de Ruiter**	**Sander van Voorn**, svanvoorn@greenportaalsmeer.nl , Debby de Rijk	Fase: Actie 1.6 maakt onderdeel uit van het uitvoeringsprogramma Ruimtelijke Visie Greenport Aalsmeer. (http://www.greenportaalsmeer.nl/media/100706/definitieve-uitvoeringsagenda-ruimtelijke-visie-2016-2020.pdf In november 2017 heeft een grootschalig event plaatsgevonden met betrokken ondernemers, waarna het uitvoeringsprogramma zal worden aangescherpt. Relaties met Acties 1.2, 1.5 en 2.1 en

								ontwikkelrichting 4 (www.lettigrow.org)
1.7	In 2016 hebben het Rijk, de luchtvaartsector en regionale overheden in de regio rondom Schiphol bestuurlijke afspraken gemaakt in het 'wonen en vliegen' dossier. Doel van de afspraken is om meer ruimte te geven aan decentrale overheden om tegemoet te komen aan de grote woningbouwopgave in de MRA, zonder verslechtering van de positie van de luchthaven Schiphol. Inmiddels werken partijen de gemaakte afspraken uit in daartoe geëigende regelgeving. De verwachting is dat de uitwerking op korte termijn kan worden afgerond en nieuwe regelgeving in werking zal treden.	R	Ruimte, Economie	Noord-Holland, Amsterdam, Haarlemmermeer, Schiphol, KLM, gemeenten binnen de 20KE-contour.	**Joke Geldhof**, Udo Kock, Adam Elzakalai	**Bregje van Beekvelt**, Piet Eilander	**Titus Ahrens**, ahrensh@noord-holland.nl Jaap Kersten	Fase: De uitwerking van de regelgeving is onderwerp van gesprek tussen Rijk en MRA. Het nieuwe luchtvaartindelingsbesluit (LIB) is per 1 januari 2018 van kracht. Deze actie zal hierna worden geherformuleerd Relaties met Acties Wonen 1.1, 1.2, etc… R: Afspraken met I&M en BZK
1.8	Knooppuntontwikkeling met als prioriteit de spoorcorridors Zaan en Schiphol-Amsterdam-Almere-Lelystad (SAAL) waar hoogfrequent rijden wordt ingevoerd.	R	Ruimte, Mobiliteit	Noord-Holland, NS, Prorail, marktpartijen, kennisinstitutengemeenten langs de Zaan- en Schipholcorridor en Kennemerlijn	**Joke Geldhof**, Tjeerd Herrema + PBMA,	**Bregje van Beekvelt**, Ronald Kramer	**Jaap van Opstal**, opstalj@noord-holland.nl Erik van der Kooij	Fase: Zaancorridor, Kennemerlijn en OV Saal corridor zijn in onderzoek. In december 2017 heeft platform Ruimte afgesproken om de Schipholcorridor op te pakken. 2017. Relaties met 1.1, 1.2, 1.5, 2.1 en ontwikkelrichting 5. Rijk: Maakt onderdeel uit van MRA Spoor en OV Toekomstbeeld
1.9	De regionale hotelstrategie 2016-2020 op korte termijn herijken, en op middellange termijn uitbouwen tot een Regionale Accomodatiestrategie.	I	Economie	MRA partners	**Udo Kock** Adam Elzakalai	**Stan Kaatee, Geert-Jan Put en Alexandra van Olst**	**René van Schie**, r.van.schie@metropoolregioamsterdam.nl	Fase: De regionale accommodatie- en leisure strategie is vastgesteld in platform Economie. Agendering in december 2017 en is in uitvoering. Het programmamanagement is opgepakt vanuit het MRA Bureau. Relaties met Acties 1.2 en 1.10 I: Betrekken buitenlandse investeerders
1.10	Gezamenlijk uitvoering geven aan de Strategische agenda Toerisme in de MRA 2025 en het daarbij behorende Actieprogramma Toerisme	I	Economie	ABHZ partners, Amsterdam Marketing	**Dennis Straat** G.Kuipers	**Stan Kaatee, Geert-Jan Put en Alexandra van Olst**	**Remco Rienties**, r.rienties@metropoolregioamsterdam.nl	Fase: Het Uitvoeringsprogramma is geactualiseerd in platform Economie en in uitvoering. Relaties met Acties 3.7, 3.10 en ontwikkelrichting 5 I: Afspraken met internationale touroperators/investeerders
1.11	Het versnellen van de woningbouwproductie in de MRA voor 60.000 nieuwe woningen van 2016 t/m 2020.	R	Ruimte	Portefeuillehoudersoverleg Bouwen & Wonen, woningcorporaties en marktpartijen	**Laurens Ivens,** Tjeerd Herrema	**Bregje van Beekvelt**	**Lex Brans,** a.brans@amsterdam.nl Lisan Wilkens, Jan Jaap Visser	Fase: Actie 1.11 is in uitvoering als onderdeel van het programma Bouwen en Wonen. In het PHO Bouwen en Wonen van 2 februari 2018 worden de voortgang en de vervolgacties besproken. R: Actie 1.11 zal onderdeel uit gaan maken van afspraken/akkoord woningmarkt Rijk/MRA, maar ook effect hebben op OV Toekomstbeeld en MIRT NOWA Er is een relatie met het programma Bouwen en Wonen. Programma Energietransitie
	Slimmer en innovatiever werken							
2.1	MRA Start-up, met gebruikmaking van (succesvolle) producten Start-up Amsterdam	I	Economie	Haarlem, Hilversum, Amsterdam, bedrijfsleven, start-up delta EU	**Floor Roduner**, Wimar Jaeger	**Jorien Kaper**	**Ellen van der Vossen**, evossen@haarlem.nl **Ruben Nieuwenhuis**	Fase: Voorstel voor vervolgaanpak is december 2017 in platform Economie geaccordeerd. I: Afspraken met steden wereldwijd
2.2	De MRA-partijen maken op regionaal niveau afspraken over studentenhuisvesting en huisvesting voor pas afgestudeerden en internationale kenniswerkers	I	Economie, PHO Wonen	Haarlem, IN Amsterdam, Almere, Zaanstad, PHO Wonen, woningbouwcorporaties, projectontwikkelaars	**Floor Roduner**	**Bregje van Beekvelt**, Stan Kaatee	**Internationaal talent: Noor Hulskamp**, n.hulskamp@amsterdam.nl **Studentenhuisvesting: Anneleen Lagae**	Fase: Plan van aanpak Huisvesting Internationaal Talent in uitvoering. Relaties met Acties 1.1 en 1.3 en Programma Bouwen en Wonen R: BZK zorgt voor cofinanciering van de aanpak irt de komst van EMA.

							a.lagae@amsterdam.nl Tomas Postema	I: Gericht op internationaal talent Studentenhuisvesting in de MRA wordt door Amsterdam en een aantal MRA gemeenten opgepakt, formeel nog geen bestuurlijk trekker
2.3	De MRA onderzoekt de mogelijkheden om samen met de regio Utrecht een regionaal fonds voor het innovatieve MKB op te richten							Afgerond
2.4	Locaties aanwijzen in de nabijheid van de internetknooppunten in de MRA waar datacenters zich kunnen vestigen met aandacht voor energievoorziening en een optimale benutting van restwarmte.	R, EU	Ruimte, Economie	Amsterdam, Haarlemmermeer, Flevoland, Haarlem, AMEC Board, ALB, AAA, Cluster Logistiek/ICT, AMS-IX, kennisinstellingen, bedrijfsleven	**Eric van der Burg**, Adam Elzakalai	**Carla Weber,** Piet Eilander, Bregje van Beekvelt,	**Dirk van der Woude**, d.van.der.woude@amsterdam.nl Frouwien Oudkerk, Hinne Paul Krolis, Willem Koeman	Fase: de consultatie van de datacenter- en connectiviteitssector met betrekking tot de door hen wenselijk geachte geografische en ruimtelijke criteria waaraan de te vinden locaties dienen te voldoen, is uitgevoerd. De nadere verkenning loopt in het kader van Data HUB MRA en de uitkomsten van het onderzoek van Deloitte.De financiering is vastgesteld in platforms Ruimte van december 2017. Relaties met roadmap digitale connectiviteit Board, en Actie 1.5 R: Aansluiting rijksprogramma's I&M en EZ EU: Kansen European Cloud programma
2.5	De MRA richt zich op een betere aansluiting van onderwijs op de arbeidsmarkt en het permanent scholen en opleiden van werknemers, om permanent een goed opgeleide beroepsbevolking te hebben in een snel veranderende economie	R, EU	Economie	Amsterdam, MRA partners Arbeidsmarkt en Onderwijs, AMEC Board, onderwijsraad, SER, bedrijfsleven	**Udo Kock**, Maaike Veeningen, Jan Nico Appelman, Merijn Snoek	**Stan Katee**	**Annelies Spork**, a.spork@amsterdam.nl Petra ter Voert, Victor Bos	Fase: SER en OC&W zijn betrokken. Deze actie wordt uitgevoerd in het project House of Skills. Agendering: Voortgang in februari 2018 Relaties met Roadmap Human Capital van de Amsterdam Economic Board . R: Aansluiten bij OCW beleid en SER afspraken EU: Uitvoering via EFRO
2.6	*De MRA voert het Techniekpact uit in samenwerking met het bedrijfsleven en onderwijsinstellingen, gericht op praktijkgericht onderwijs en meer instroom op de technische arbeidsmarkt*							Opgenomen in 2.5
2.7	*Investeren in primair en voortgezet onderwijs, door meer excellentieprogramma's en aanbod voor coderen en programmeren*							Opgenomen in 2.5
2.8	*De MRA lobby bij het Rijk om geld voor banenplannen en scholing niet sectoraal, maar regionaal in te zetten.*							Opgenomen in 2.5
2.9	Het in triple-helix organiseren van de samenwerking overheden-bedrijfsleven-kennisinstellingen, met als doel de innovatie-kracht te versterken, en het realiseren van de vijf maatschappelijke uitdagingen van de Amsterdam Economic Board (gezondheid, mobiliteit, human capital, digitale connectiviteit en circulair). Via het organiseren van prijsvragen worden bedrijven en kennisinstellingen uitgedaagd om op bedrijfsmatige en innovatieve wijze bij te dragen aan het realiseren van de vijf Board-uitdagingen		Economie, AMEC Board	AMEC Board	**Udo Kock**, Jaap Bond, Dennis Straat	**Stan Katee**	**Martin Bekker**, m.bekker@metropoolregioamsterdam.nl Victor Bos	Fase: Prijsvraag bouwlogistiek is gepubliceerd. Projectkeuze door jury volgt in februari 2018
2.10	Samen met universiteiten en hogescholen uitvoering geven aan het programma Open Amsterdam, gericht op het aantrekken van internationaal talent. Via IN Amsterdam ondersteuning geven aan de internationale nieuwkomers.	R, I	Economie.	MRA partners, IN Amsterdam	**Floor Roduner**	**Stan Katee**	**Noor Hulskamp** n.hulskamp@amsterdam.nl	
	De leefkwaliteit verbeteren							
3.1	Een actieprogramma opstellen en uitvoeren voor het metropolitane landschap.		Ruimte, PHO ML	Noord-Holland, MRA partners, gebiedsbeheerders	**Adnan Tekin** namens stuurgroep MRA Landschap	**Marc Hanou,** Bregje van Beekvelt	**Marijn Bos,** bosm@noord-holland.nl werkgroep	De uitvoering van het actieprogramma ML vindt deels plaats binnen de acties 3.2 t/m 3.6 en deels in nieuwe acties. Dit wordt meegenomen in een

							ML	geactualiseerd uitvoeringsprogramma na de Landschapstriënnale. De opdracht hiervoor is vastgesteld in PHO Landschap en Platform Ruimte in december 2017 Relaties met alle ontwikkelrichtingen
3.2	Onderzoek doen naar een landschapsfonds en een landschapscompensatieregeling voor de MRA.		Ruimte, PHO ML	Zaanstad, MRA partners	**Sanna Munnikendam** namens stuurgroep MRA Landschap)	**David Beekhuis,** Marc Hanou	**Suzanne Meijer,** s.meijer@zaanstad.nl Marijn Bos	Fase: In uitvoering, agendering voortgang november 2017 in PHO Landschap Relaties met 1.1
3.3	Een regionaal plan voor afstemming van evenementen waarbij rekening wordt gehouden met een optimale verdeling van overlast en inkomsten die bijdragen aan het beheer van gebieden.		Ruimte, PHO ML	Noord-Holland, Gooi en Vechtstreek, toeristische mantelorganisaties, gebiedsbeheerders.	**Adnan Tekin**, Astrid Nienhuis, Ruud Grondel, Dennis Straat	**Marc Hanou,** Bregje van Beekvelt	**Tim Putting**, t.putting@metropoolregioamsterdam.nl Remco Rienties	Fase: In uitvoering. Relaties met 3.1 en 1.10
3.4	Een verkenning uitvoeren naar de metropolitane potentie van het Markermeer-IJmeer voor de doelstellingen van de MRA.	R	Ruimte, PHO ML	Noord-Holland, Flevoland, Amsterdam, MRA partners, Rijk, natuurmonumenten, sportvisserij, watersport, bedrijfsleven	**Cees Loggen**, Eric van der Burg, Jaap Lodders	**Bregje van Beekvelt**, Philippe Spapens	**Charles van Schaik**, schaikc@noord-holland.nl Ed Buijs, Remco Daalder, Sandra van der Vegt, Veronica van der Goot	Fase: Afgerond. Agendering in december 2017 in platform Ruimte. Vervolg is ondergebracht in lopende projecten. Relaties: 3.1
3.5	Een curator aanstellen voor het landschap, te beginnen met Waterland als voorbeeldproject, die in 10 jaar tijd het landschap op de kaart zet voor recreanten en toeristen.		Ruimte, PHO ML	Purmerend, Waterland, MRA partners	**Hans Krieger**, Luzette Wagenaar	**Milou van Putten,** Marc Hanou	Annemiek Molenaar jm.molenaar@purmerend.nl	Fase: Plan van Aanpak gereed en opgenomen in MRA Begroting, aan profiel wordt gewerkt Relaties met 3.1 en 3.2
3.6	De MRA-partners voeren een quick scan uit voor lopende landschappelijke projecten (zoals de Markermeerdijken) om na te gaan in hoeverre de in deze agenda gemaakte keuzes en acties daarin meegenomen worden.		Ruimte, PHO ML	Zie 3.4	Zie 3.4	Zie 3.4	Zie 3.4	Gereed, zie 3.4
3.7	*Het initiatief Stad in Balans van Amsterdam vertalen in een regionaal initiatief*							Gereed
3.8	De samenwerking in het sociale domein verkennen, gericht op de onderkant van de Arbeidsmarkt, verwarde mensen in de stad en gezondheidsverschillen.	R	MRA Agenda-commissie	Amsterdam, Haarlem, Zaanstad, Haarlemmermeer, Almere, GGD		**5 directeuren Sociaal Domein**	**Herman Swen**, h.swen@zaanstad.nl Piet Haker	Fase: Er zijn pilots uitgevoerd m.b.t. onderkant arbeidsmarkt en gezondheidspreventie. In januari 2018 vindt overleg plaats tussen 5 deriecteuren Sociaal Domein en MRA Bureau. Agendering in MRA Agendacommissie maart 2018 Knelpunt: Geen bestuurlijk trekkerschap Relaties: Met Social Impact Bonds en Board Roadmap Health Amsterdam Economic Board en Acties 2.6-2.9 Rijk: Afspraken over transformatie en ontschotting
3.9	*Kennisdelen over de preventie van sociale problemen in verouderde wijken.*							Opgenomen in 1.4
3.10	De MRA-partners geven uitvoering aan de Cultuurimpuls MRA, die zich richt op afstemming en versterking van het cultuuraanbod en toeristische profilering op MRA-schaal, en nieuwe functies voor leegstaande monumenten en erfgoedstructuren biedt	R, EU, I	Economie, Ruimte	Amsterdam, Noord-Holland, Haarlem, MRA partners, culturele instellingen	**Udo Kock**, Jack van der Hoek	**Olga Luiten, Annelies Maas-Van 't Hoff**	**Araf Ahmadali**, a.ahmadali@amsterdam.nl Patrick Vlegels, Ellen Koning,	Fase: M.b.t. de toeristische profilering is aangehaakt bij het uitvoeringsprogramma Toerisme. 2e Bestuurlijk overleg met portefeuillehouders cultuur heeft in november 2017 plaatsgevonden. Er zijn afspraken met Amsterdam Marketing m.b.t. regionale cultuurjaren te beginnen in Haarlem. Relaties met 1.10 I: Aansluiting bij World Cities Forum en handelsmissies EU: Er zijn kansen mbt kunst en erfgoedprogramma's R: De nieuwe convenantstructuur van OCW heeft

								geleid tot een MRA aanvliegroute.
	Versnellen van de transitie naar een schone economie							
4.1	Een plan opstellen met koplopers in het bedrijfsleven voor het circulair maken van grondstoffenketens in de regio.	R, EU	Economie, Ruimte, PHO DHZ	Flevoland, MRA partners	**Ad Meijer**, **John Nederstigt,** Tim de Rudder	**Johan Fuite**	**Jolein Baidenmann,** j.baidenmann@amecboaord.com, **Nurullah Gerdan,** nurullah.gerdan@haarlemmermeer.nl Marc Maassen	Actualisatie: Plan is vastgesteld en is in uitvoering, toevoegen actie circulaire inkoop Fase: Plan van aanpak is vastgesteld en is in uitvoering. Circulaire inkoop wordt verkend Relatie met 4.3, 4.4 en 4.5 en roadmap Board. R: Aansluiting op Rijksprogramma I&M EU: Kansen EU programma's en Urban Agenda
4.2	Roadmap opstellen voor versnelling en vereenvoudiging van vergunningverlening en aanpassing wetgeving	R	Ruimte, PHO DZH	Lelystad en Beverwijk, MRA partners	**Jop Fakkeldey**, Tim de Rudder	**Geert-Jan Put**	**GuidoVermeer**, g.vermeer@lelystad.nl Niels Tijhuis	Fase: Gereed, Er wordt bezien of de communicatie vanuit Rijk en VNG voldoende is
4.3	De Westas, grondstoffenrotonde Zaanstad, Gooi en Vechtstreek, Schiphol Trade Park en Floriade Almere aanwijzen als pilotgebieden voor circulaire economie.	R	Economie, PHO DZH	Noord-Holland, Haarlemmermeer, AMEC Board, Haven, Westpoort, Schiphol, Greenport Aalsmeer, Almere, Gooi en Vechtstreek, EU, Haarlemmermeer	**J. Bond**, A. Elzakalai, …	**Annelies Maes-Van 't Hoff**, …	**…** Manon Sernée	Fase: Aanwijzing pilotgebieden is gereed. Westas is in uitvoering, andere 3 pilotgebieden worden opgestart. Relatie met Roadmap Circulaire Economie Amsterdam Economic Board, programmalijn Bouwlogistiek en Acties 4.1 en 4.4. Knelpunt: Capaciteit en organisatie Rijk: Speerpunt vanuit MRA Lobby, kansen voor 2e hotspot NL, REOS
4.4	Een MRA-brede grondstoffenatlas opstellen, met grondstoffenanalyse.	R	Economie, Ruimte, PHO DZH	Flevoland, AMEC Board, Zaanstad, Velsen, Haarlemmermeer, Amsterdam, NH, Haven, bedrijfsleven, EU	**Ad Meijer**, Adam Elzakalai,	**Peter Bijvank**, Bregje van Beekvelt	**Carina van Dijk**, carina.vandijk@flevoland.nl	Fase: In uitvoering Relaties met 4.1, Roadmap Circulaire Economie Amsterdam Economic Board, programma Rijk
4.5	De MRA wijst plekken aan voor tijdelijke opslag van hoogwaardige bouwmaterialen die vrijkomen bij sloop en zet een digitale marktplaats op om dit sloopafval op regioschaal weer te verhandelen		Economie, AMEC Board, PHO DZH	MRA partners				Fase: Nog niet gestart Knelpunt: Bestuurlijk en ambtelijk trekker ontbreken, Board actief via roadmap circulaire economie, programmalijn raw materials, relatie met 4.1 en 4.3
4.6	Inventarisatie van braakliggende terreinen die in de komende 5 tot 10 jaar gebruikt kunnen worden voor de opwerking van zonne-energie of voor de verbouw van gewassen zoals vlas, hennep, olifantsgras en hop voor bio-based producten	R, EU	Economie, Ruimte, PHO DZH	Almere, Purmerend, MRA Partners	**Marc Pol, Harry Rotgans** …	**Jan Vogel** **…**	**Erwin Lindeijer**, elindeijer@almere.nl **Lex Hendriksen**	Fase: Eerste deel m.b.t. zonne-energie is gereed en gecommuniceerd op de website. Inventarisatie mbt biogewassen nog niet gestart Relaties: Met Actie 3.1, 1.5 en 4.8 en Nationale Energie Atlas Herformulering actie naar biomassa/vergisting noodzakelijk R: Onderdeel MRA Lobby, kansen voor EU programma's
4.7	Onderzoeken van de regionale afvalinzameling- en verwerking en voorstellen doen voor verbetering.		Ruimte, Economie PHO DZH	Lelystad, Gooi en Vechtstreek, Afval Energiebedrijf, AMEC Board, bedrijfsleven, EU	**Elly van Wageningen**, Mirjam van Meerten	**Geert-Jan Put**	…, Guido van der Meer**,** Marc Maassen	Fase: In uitvoering. Relaties: Met Actie 4.1-4.5
4.8	Opstellen en uitvoeren van een regionale programma voor energie waarin de MRA-partners invulling geven aan het landelijke Energieakkoord en een bijdrage aan de Nationale Energieatlas.	R, EU	Ruimte, PHO DZH	Flevoland, NH, A'dam, Haarlem, Zaanstad, woningbouwcorporaties, bedrijfsleven	**Jaap Lodders**, Jack van der Hoek, Sanna Munnikendam, Abdeluheb Choho, Cora-Yfke Sikkema, John Nederstigt,	**Peter Bijvank**, Piet Eilander, Marc Hanou	**Kees Joustra**, joustrak@noord-holland.nl Ron Stapel	Fase: Agendering plan van aanpak in november 2017 in PHO Duurzaamheid Relaties: Met Actie 4.1 en Roadmap Circulaire Economie Amsterdam Economic Board R: Onderdeel MRA Lobby en MRA Proeftuinen EU: Kansen voor EU programma's.
4.9	Opschalen van pilots van slimme en flexibele	R, EU	Ruimte, PHO DZH	Zaanstad, Amsterdam, Alliander	**Dick Emmer**, Tim de Rudder	**David Beekhuis**	**Jan Schreuder**, j.schreuder@zaanstad.	Fase: In uitvoering. Zaanstad, Amsterdam en Alliander hebben opdracht verstrekt aan Royal

	energiesystemen zoals smart grids, waarbij vraagsturing en energieopslag een rol spelen.						nl Vivienne Bolsing	haskoning/DHV voor PvA Smart Grids R: Kansen Rijksprogramma's EU: Kansen EU programma's
4.10	Uitbreiden en verknopen van warmte/koudenetwerken in de MRA voor grotere efficiëntie en aansluiting van 300.000 extra woningequivalenten. *In PRO 23 maart 2016 is afgesproken om 4.10 en 4.11 qua uitvoering te combineren*	R, EU	Ruimte, AMEC Board, PHO DZH, SG Warmte en Koude	NH, A'dam, Zaanstad, H'meer, Almere, Haarlem, Velsen, Alliander, Tata, Greenport	**Jack van der Hoek**, Abduleheb Choho, Sanna Munnikendam, John Nederstigt, Tjeerd Herrema	**David Beekhuis**, Piet Eilander, Bregje van Beekvelt	**Jan van der Meer**, j.vandermeer@amecboard.com Teun Koelemij, Bob Mantel	Fase: Uitvoering loopt via stuurgroep Warmte en Koude Voortgang via stuurgroep Duurzaamheid en PRO, zie ook: http://www.warmteiscool.nl/ Warmteregisseur aangesteld, gefinancierd vanuit deelnemende partners. Voortgang agenderen in november 2017 R: Kansen voor Rijksprogramma's EU: Kansen voor EU programma's
4.11	Opstellen en uitvoeren van een regionaal programma voor het versnellen van energiebesparing.	R, EU	Ruimte, PHO DZH	Haarlem, Amsterdam, MRA-partners, AMEC Board, woningbouwcorporaties, bedrijfsleven	**Cora-Yfke Sikkema**, Abdeluheb Choho	**Herman Wals,** Marc Hanou	**Lex Hendriksen**, a.hendriksen@haarlem.nl Sebastiaan Jacobs, Marjolein Brasz	Fase: Werving regisseur loopt. Agendering in november 2017 in PHO Duurzaamheid Relaties met Acties 4.1, 4.8, Roadmap Board R: Kansen voor Rijksprogramma's EU: Kansen voor EU programma's
	Beter Verbinden							
5.1	Uitbreiding en verbetering knooppunt Schiphol Plaza	R	Mobiliteit	Vervoerregio Amsterdam, Haarlemmermeer, Rijk, Schiphol, Prorail,	**Derk Reneman**	**Anne Joustra**	**Jasper Hink**, j.hink@vervoerregio.nl	Fase: In voorbereiding met het Rijk. R: Onderdeel van MIRT afpraken
5.2	Eén geïntegreerde lijnennetkaart van de MRA met een herkenbare lijnvoering op MRA-schaal	R	Mobiliteit	Vervoerregio Amsterdam, MRA partners	**Derk Reneman**	**Anne Joustra**	**Nico van Paridon,** n.vanparidon@vervoerregio.nl	Fase: In uitvoering Relatie met Actie 1.10 R: Afspraken met nationale vervoerders
5.3	Eén aantrekkelijk, metropolitaan fietsnetwerk tot stand brengen door onder meer het aanleggen van ontbrekende schakels en verbetering van bestaande routes.		Mobiliteit, Ruimte	Vervoer Amsterdam, NH, MRA-partners	**Derk Reneman**, Ronald Vennik, Ed Rentenaar	**Hans de Neef**	**Martijn Sargentini**, msargentini@vervoerregio.nl Sietze Faber	Fase: Intentie-overeenkomst programmma wordt op 7 februari ondertekend door vertegenwoordigers platforms Mobiliteit en Ruimte. In uitvoering Relaties met 3.1 Agenda Landschap en Roadmap Smart Mobility Board
5.4	Opstellen van een bereikbaarheidsagenda voor goederen, waarbij ook nadrukkelijk aandacht is voor efficiënte en schone stedelijke distributie met zo min mogelijk hinder	R	Mobiliteit	Vervoerregio Amsterdam, Cluster Logistiek, Haven, Greenport, Schiphol, TLN, NS, Waternet, NZKG	**Derk Reneman**, Ronald Vennik	**Anne Joustra**	**Martijn Kas,** m.kas@vervoerregio.nl Richard Hoving	Fase: PvA vastgesteld. Het gaat in deze eerste fase vooral om het voortbouwen op en verbinden van bestaande initiatieven. Relatie met Roadmap Smart Mobility Amsterdam Economic Board en cluster Logistiek. De actie wordt gecombineerd uitgevoerd met 5.9 R: Afspraken met nationale vervoerders via tafel R&I. Samengevoegd met 5.9
5.5	Onderzoeken welke nieuwe infrastructuurinvesteringen prioriteit hebben na 2025, zoals uitbreiding metronet, de IJmeerverbinding, A1, N23 en voltooiing van een 2e ring rond Amsterdam	R	Mobiliteit, Ruimte	Provincie NH, MRA-partners, NS, ProRAIL, ministerie I en M	**Elisabeth Post,** Jaap Lodders, Eric van der Burg, Mirjam van Meerten	**Peter Paul Horck**, Hans de Neef, Martin Visser, Piet Eilander	**Björn Hutten**, **Frans Hasselaar,** f.hasselaar@vervoerregio.nl Ad Otte	Fase: Actie is overgenomen in Programma Bereikbaarheid en OV Toekomstbeeld Agendering in BO MIRT februari 2018 Relaties: Zie hierboven, met overige acties ontwikkelrichting 5 en met Acties 1.1, 1.2, 1.5 R: In lijn met MIRT afspraken
5.6	*De MRA-partners brengen de financiering van de capaciteitsvergroting van de A1 en A9 bij het Rijk onder*							Gereed
5.7	De MRA stelt een innovatie- en duurzaamheidsagenda 'smart mobility'op	EU	Mobiliteit	Vervoerregio Amsterdam, Provincie NH, MRA partners, AMEC Board, REOS partners, Kennisinstellingen, vervoerbedrijven	**Elisabeth Post**	**Hans de Neef**	**Julie van Heeteren**, j.vanheteren@vervoerregio.nl David Uiterwaal, Richard Hoving, Thijs Roelofs	Fase: In uitvoering Relatie met Roadmap Smart Mobility Amsterdam Economic Board EU: Kansen EU programma's
5.8	Onderzoeken toekomstige bekostiging van het openbaar vervoer		Mobiliteit	Vervoerregio	**Derk Reneman**			Met actualisatie van september onterecht afgevoerd

5.9	Het efficiënter vormgeven van het stedelijk distributienetwerk	EU	Mobiliteit	Vervoerregio Amsterdam,Amsterdam, Haarlem, Haarlemmermeer, AMEC Board	**Derk Reneman**, Cora-Yfke Sikkema, Raymond van Haeften	**Anne Joustra**	**Martijn Kas,** Thijs Roelofs, Richard Hoving, Lex Hendrikse	In uitvoering, voortgang wordt besproken in platform Mobiliteit december 201. Samengevoegd met 5.4.
5.10	MRA-partijen stellen in samenwerking met het Rijk een multimodale regioregisseur aan	R	Mobiliteit	Amsterdam, MRA partners, Rijk	**Fred Delpeut**, Pieter Litjens	**Nanou Beekman**, Senta Modder	**Leonie Zeestraten**, Gert Oosting	Gereed, in uitvoering via Bereikbaarheidsprogramma A'dam Zuid.
	De metropool klimaatbestendiger maken							
6.1	Een regionaal plan uitwerken voor de waterhuishouding waarin maatregelen staan op het gebied van calamiteitenvoorzieningen, waterberging, meerlaagse waterveiligheid, waterkwaliteit, verzilting van de landbouwgronden, bodemdaling en beperking van het watergebruik, onder meer in samenwerking met het Nationaal Deltaprogramma en andere rijksprogramma's	R	Ruimte	**AGV A'dam en Haarlem**, Noord-Holland, Flevoland, IJmond, Haarlemmermeer, Amsterdam	**Gerard van der Top,** Cora-Yfke Sikkema	**Bregje van Beekvelt**, Jaap Kelderman	**Twan Brinkhof,** twan.brnkhof@waternet.nl **Joram de Ruijter**, jderuijter@haarlem.nl	Verkenning is opgesteld, in juni 2017 geaccordeerd in Platform Ruimte. Er wordt een programma opgesteld. Agendering in februari 2018 R: Relatie met Deltaplan
6.2	*Provincies, gemeenten en waterschappen wijzen waterbergingslocaties aan om zware buien op te kunnen vangen.*							Opgenomen in 6.1
6.3	*Borgen dat bij beslissingen over grote infrastructurele ingrepen en vestiging van grote watervragers de veranderende klimaatopgave wordt meegenomen in omgevingsvisies.*							Opgenomen in 6.1
6.4	Samenwerken met kennisinstituten en benutten van manifestaties zoals de Floriade 2022, om innovaties voor waterbestendigheid en voedselvoorziening in de regio te stimuleren en start-ups aan te trekken die zich op dit onderwerp richten.		Economie	**Almere**, MRA partners, Onderwijsinstellingen, bedrijfsleven		**Jan Vogel**	**…**	Er wordt gewerkt aan Plan van Aanpak
	De metropoolregio weerbaarder maken							
7.1	Verbeteren van de bestuurlijke en ambtelijke samenwerking in de MRA.		Regieg-roep en Agenda-commissie MRA .	Alle MRA partners	**Regiegroep en Agendacommissie**	**Rijk van Ark**	MRA Bureau, info@metropoolregioamsterdam.nl	Fase: MRA Convenant is getekend op 6 maart. Regiegroep, Agendacommissie, PHO's en MRA Bureau zijn ingericht.
7.2	Structureel monitoren van relevante trends en ontwikkelingen op (inter)nationale en MRA-schaal (MRA dashboard), met medeneming van signalen uit de samenleving.	I	AMEC Board, Agenda-commissie MRA	Board, MRA partners, O&S A'dam, Kennisinstellingen, bedrijfsleven	**Agendacommissie**	**Rijk van Ark**	**Antonio Carretero,** a.carretero@amecboard.com MRA Bureau i.o.	Fase: PVA in uitvoering. Dashboard omgeving is online ontsloten: https://www.amsterdameconomicboard.com/feiten-en-cijfers Onderzoeksvoorstel is in voorbereiding Toepassing van scenarioplanning wordt geagendeerd in Agendacommissie februari 2018 I: Relatie met internationale ontwikkelingen
7.3	Om de betrokkenheid bij de opgaven van de MRA raadsleden, vertegenwoordigers uit het bedrijfsleven, kennisinstellingen en de deelregio's te borgen gaan de MRA-partners jaarlijks bijeenkomsten organiseren.		Regie-groep en Agenda-commissie	MRA Bureau	**Regiegroep en Agendacommissie**	**Rijk van Ark**	MRA Bureau, info@metropoolregioamsterdam.nl	Fase: Bestuurlijke MRA Conferentie in Almere 2017 heeft plaatsgevonden. Conferentie Raden en Staten gepland voor februari 2018. State of the Region juni 2018 en MRA Congres eind 2018

Toelichting

Het stoplichtenmodel MRA Agenda laat zien hoe het er met de uitvoering van de actie voorstaat. Het model is afgestemd met de secretarissen van de platforms Ruimte, Economie en Mobiliteit en de betrokken projectleiders, ambtelijk trekkers. De betekenis van de kleuren is als volgt:

Geel :	De actie is afgerond
Groen:	De actie is in uitvoering conform planning
Oranje:	Er is sprake van een knelpunt, waarop door bestuurlijk en ambtelijk trekker c.q. betrokken manager op bijgestuurd dient te worden
Rood:	De actie staat on hold. Er vinden mogelijk wel gesprekken plaats deze op te lossen, maar dit komt nog niet tot uiting in de voortgang.
Lichtblauw:	Er is behoefte aan een herformulering die in de volgende actualisatie van de MRA Agenda wordt meegenomen.

De kolom R, EU, I geeft aan waar betrokkenheid van het Rijk, EU en/of de Internationale agenda aan de orde is. Deze wordt nader verklaard in de kolom Status.

metropool
regioamsterdam

Samenwerken aan de toekomst

Een overzicht van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam in 2018

metropool
regioamsterdam

Voorwoord

Stedelijke regio's hebben de toekomst. Dat geldt zeker voor de Metropoolregio Amsterdam, een van de vijf sterkste regio's van Europa. Die positie is niet vanzelfsprekend. Hiervoor is een duidelijke en strategische agenda nodig als basis van de samenwerking.

Om het welvaarts- en welzijnsniveau te kunnen waarborgen, moet de MRA inspelen op ontwikkelingen en trends om zich heen. Dat betekent: voldoende nieuwe woningen, innoveren, inspelen op de veranderende arbeidsmarkt en het versnellen van de energietransitie. Maar ook het spreiden van toeristen, het verbeteren van de bereikbaarheid en een toegankelijk onderwijs- en cultuuraanbod in de gehele MRA. Het is de kunst de schaal van de MRA te benutten en van daaruit coalities te vormen binnen en buiten de regio, nationaal en internationaal. Tegelijk willen we de identiteit en de kracht van de onderlinge delen bewaren en benutten om een gebied te blijven waar het goed wonen en werken is.

De Metropoolregio Amsterdam is een krachtig samenwerkingsverband. Deze publicatie geeft u een overzicht van deze samenwerking. Het gaat over de manier waarop de samenwerking is georganiseerd en de gezamenlijke doelen. Wat is er bereikt en waar staan we voor, wat zijn de kosten en baten en hoe werken we? Zo bieden we jaarlijks een overzicht voor iedereen die wil weten hoe de MRA doorbouwt aan de toekomst.

Rijk van Ark, directeur MRA Bureau

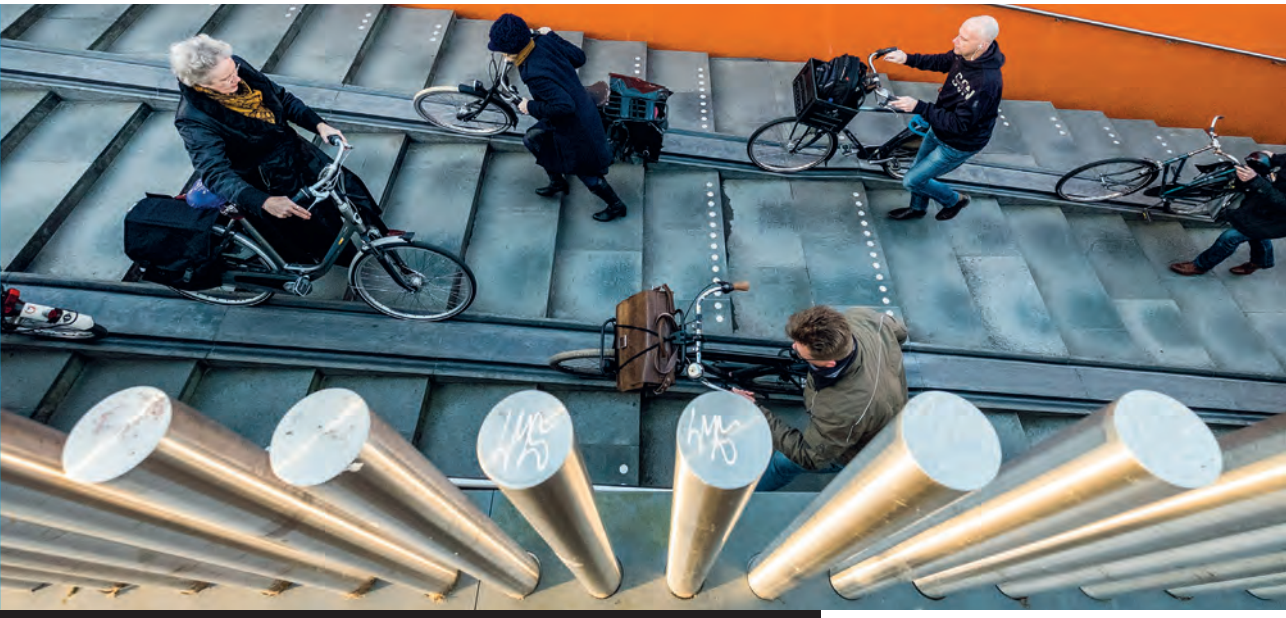

Inhoud

1 Doel MRA-samenwerking

pagina 5

2 Organisatie van de Metropoolregio Amsterdam

pagina 9

3 MRA Agenda

pagina 15

4 Financiën

pagina 17

5 MRA Bureau

pagina 19

6 Blik op de toekomst

pagina 21

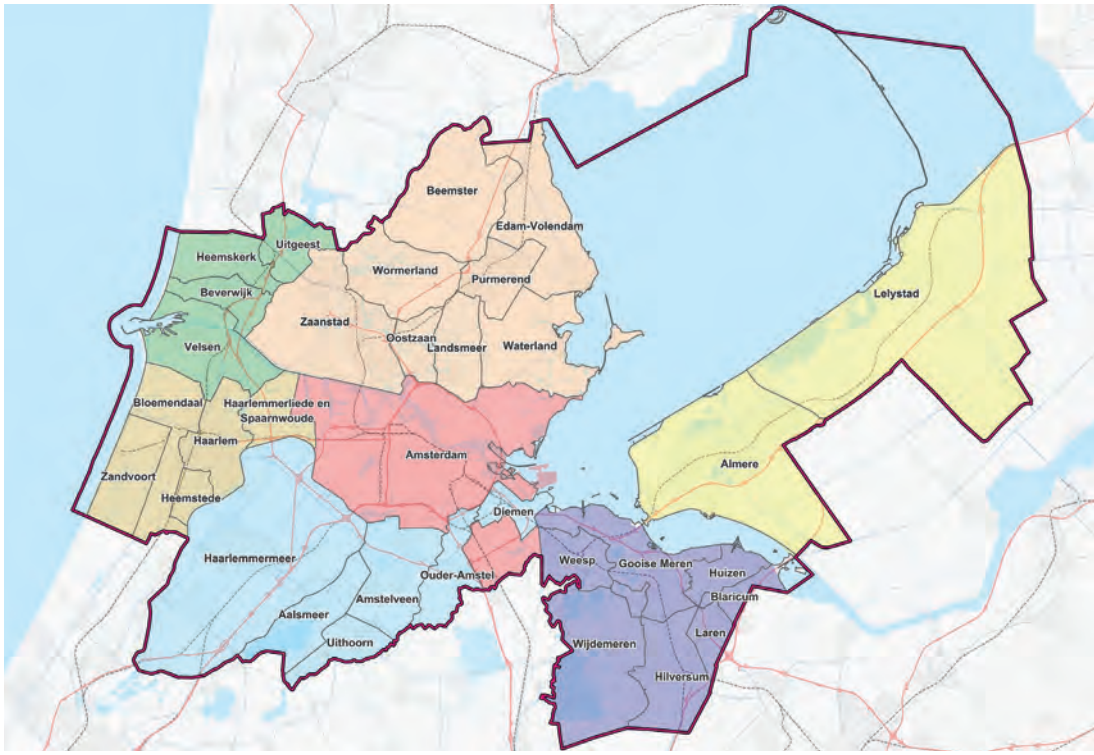
Beemster
Edam-Volendam
Uitgeest
Heemskerk
Wormerland
Purmerend
Beverwijk
Zaanstad
Oostzaan
Landsmeer
Waterland
Velsen
Lelystad
Bloemendaal
Haarlemmerliede en Spaarnwoude
Haarlem
Amsterdam
Zandvoort
Heemstede
Almere
Diemen
Haarlemmermeer
Weesp
Gooise Meren
Huizen
Ouder-Amstel
Blaricum
Amstelveen
Aalsmeer
Laren
Uithoorn
Wijdemeren
Hilversum

Doel MRA-samenwerking

1

De Metropoolregio Amsterdam (MRA) behoort tot de Europese top vijf van economisch sterke regio's. Om die positie te behouden en te versterken, werken 33 gemeenten, twee provincies en de Vervoerregio Amsterdam op informele basis – op grond van een convenant – samen aan ruimtelijk-economische ontwikkeling.

De Metropoolregio Amsterdam strekt zich uit van west tot oost van Zandvoort tot Lelystad en van noord tot zuid van de Beemster tot de Haarlemmermeer. Tot de regio behoren twee luchthavens, zeehavens, het financiële centrum van Nederland, Media Valley in Hilversum en de bloemenveiling van Aalsmeer. De regio kenmerkt zich door diversiteit, zowel economisch als stedelijk en landschappelijk.

In februari 2016 is de ruimtelijke-economische Actie-Agenda 2016-2020 van de MRA (hierna: MRA Agenda) gepresenteerd als inhoudelijke grondslag voor de samenwerking in de komende jaren. Om de sterke positie van de MRA verder te verstevigen, zijn in de MRA Agenda concrete acties afgesproken. Prioriteit heeft het aanjagen van de economie, het bouwen van woningen en het verbeteren van de bereikbaarheid.

De MRA wil een voortrekkersrol vervullen in de kenniseconomie en de circulaire economie. Daarnaast staat duurzaamheid hoog op de actielijst. De deelnemers willen ook landschappelijke elementen versterken, met aandacht voor het uitbreiden van zowel de recreatiemogelijkheden als de natuurbeleving.

Kortom: binnen de Metropoolregio Amsterdam werken de 36 deelnemers vanuit een gedeelde visie in de MRA Agenda samen aan een krachtige en innovatieve economie, goede bereikbaarheid en leefbare ruimte voor wonen, werken en recreëren.

De 36 MRA-deelnemers zijn:

- **Provincie Noord-Holland**
- **Provincie Flevoland**
- **Vervoerregio Amsterdam**
- **Gemeenten (33):**

Aalsmeer	Edam-Volendam	Landsmeer	Waterland
Almere	Gooise Meren	Laren	Weesp
Amstelveen	Haarlem	Lelystad	Wijdemeren
Amsterdam	Haarlemmerliede-Spaarnwoude	Oostzaan	Wormerland
Beemster	Haarlemmermeer	Ouder-Amstel	Zaanstad
Beverwijk	Heemskerk	Purmerend	Zandvoort
Blaricum	Heemstede	Uithoorn	
Bloemendaal	Hilversum	Uitgeest	
Diemen	Huizen	Velsen	

1.1 Nationale en internationale context

De Sociaal-Economische Raad (SER) stelde in 2017 vast dat het belang van stedelijke regio's groeit. De stedelijke regio biedt volop kansen om de Nederlandse (kennis)economie naar een hoger plan te tillen, concurrerend te blijven en perspectief te bieden aan mensen. Maar: dit kan alleen onder bepaalde voorwaarden en vraagt om meer en andere samenwerking en afstemming van beleid. Hier wordt al volop mee geëxperimenteerd.

Samenwerking op regionaal niveau is niet nieuw. Al decennialang werken gemeenten en provincies samen om maatschappelijke, ruimtelijke en economische vraagstukken op te pakken die de eigen gemeentegrens overstijgen. Deze samenwerkingsverbanden ontstaan, groeien en verdwijnen naar gelang decentrale taken, maatschappelijke opgaven en samenwerkingsvoorkeuren dat verlangen.

Mede als gevolg van de recente decentralisaties in het sociale domein, maar ook in het ruimtelijke en economische domein, de aandacht voor het stimuleren van innovatie en gemeentelijke bezuinigingen is het aantal regionale samenwerkingsverbanden toegenomen. Ook wordt steeds vaker samenwerking gezocht met andere partijen, zoals kennisinstellingen, bedrijven, werkgevers- en werknemersorganisaties. Voor complexe vraagstukken die vele raakvlakken hebben met andere terreinen en die daarmee coördinatie behoeven tussen actoren op de verschillende terreinen kan het voor overheden nuttig en nodig zijn om samen te werken.

In de mondiale kenniseconomie is de stedelijke regio als knooppunt naar wereldmarkten een belangrijke economische motor.
In de Economische Verkenningen MRA stelde de Amsterdam Economic Board dat steeds duidelijker wordt dat we leven in het tijdperk van de New Geography of Jobs. Dit houdt in dat economische activiteit zich concentreert in economische regio's met een productief en innovatief klimaat voor kennisintensieve instellingen, bedrijven en werknemers. Met zijn economische structuur (waarin gespecialiseerde, kennisintensieve dienstverlening een belangrijke plaats inneemt), onderwijsinstellingen, infrastructuur en voorzieningenniveau is de MRA een van de hoofdrolspelers in deze nieuwe economische geografie.

1.2 Enkele aansprekende resultaten

Beter aanbod kantoren en bedrijven
Het Platform Bedrijven en Kantoren (Plabeka) richt zich met succes op de regionale afstemming over de kwantiteit en kwaliteit van werklocaties. Circa 1 miljoen vierkante meter kantoorruimte krijgt een andere functie, met name wonen. Daarmee komt de leegstand op zo'n 10% gemiddeld. Vooral in Amsterdam zal ook moeten worden bijgebouwd om aan de vraag naar kantoorruimte te voldoen. Veel binnenstedelijke bedrijventerreinen (250 ha) krijgen daarnaast de komende 20 jaar een andere functie, waardoor bedrijven naar locaties binnen de regio zullen worden bemiddeld.

Meer woningen voor iedereen
De MRA is een economisch sterke regio, met een grote aantrekkingskracht op mensen uit binnen- en buitenland. Deze toestroom houdt onze metropool vitaal. Daarom willen we de woonbehoefte van de diverse groepen kunnen faciliteren binnen de MRA. In 2017 is voor het eerst in de hele MRA

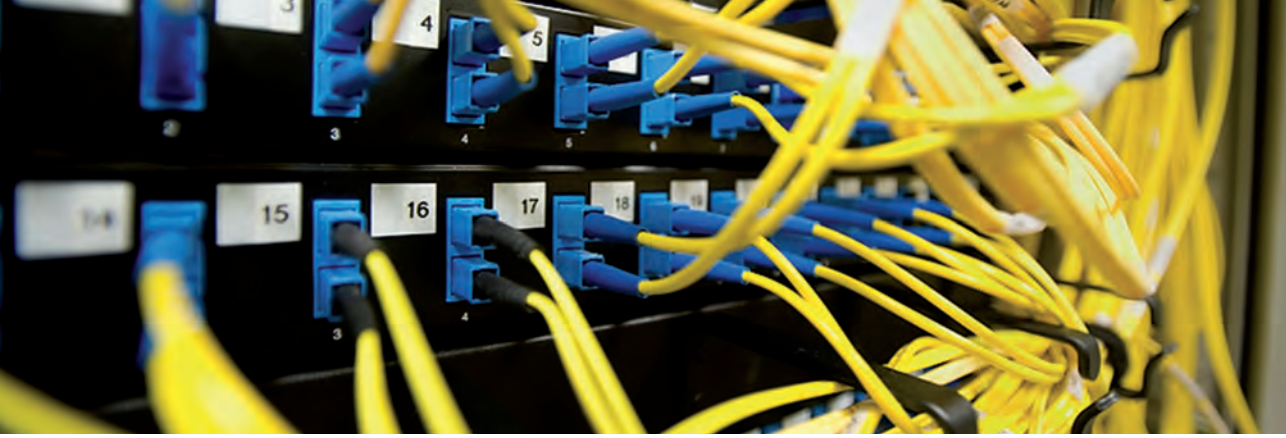

grootschalig onderzoek uitgevoerd naar woonbehoefte en verhuisstromen (het WiMRA). Inzicht dat nodig is om onze woningmarktopgaven scherp te kunnen benoemen/ Met de versnellingsopgave zetten we in op de bouw van minimaal 60.000 woningen tot en met 2020, onder meer door een 'flexibele schil' van mensen die tijdelijk bij gemeenten worden ingezet om tot snellere productie te komen. Voor de woningbouwopgave op de langere termijn is in 2017 de MRA Woningbouwviewer gepubliceerd (https://maps.noord-holland.nl/mra), waarin de woningbouwlocaties in kaart zijn gebracht in relatie tot andere MRA-opgaven (zoals bereikbaarheid, werken en energietransitie).

Meer kwaliteit en spreiding van toerisme

Wereldwijd groeit het toerisme, en ook in Nederland stijgt het aantal toeristen de komende jaren verder door. Deze groei heeft zijn weerslag in de toenemende economische betekenis van het toerisme als sector, maar zorgt ook voor drukte en in sommige gevallen voor overlast. Het faciliteren van de groei op een dusdanige wijze dat de bezoekersstroom zo goed mogelijk over de regio wordt gespreid en drukke pieken worden ontlast, is een van de doelstellingen van de Strategische Agenda Toerisme 2025 van de MRA. Een grote stap hierin is de realisatie van de toeristische OV-Chipcard (Amsterdam And Region Travel Ticket). Met deze voor Nederland unieke chipcard kunnen bezoekers met alle vormen van openbaar vervoer reizen in de gehele Metropoolregio Amsterdam.

Toegankelijk en gastvrij Schiphol

Schiphol Plaza is uitgegroeid tot een van de belangrijkste OV-knooppunten van Nederland. De capaciteit van de treinperrons, de (rol)trappen, het busstation en de hal is inmiddels onvoldoende om de groeiende stroom van reizigers te accommoderen. Dit is een urgent probleem. De 'multimodale vervoersknoop' is gebouwd in de jaren '90 en was berekend op 35 miljoen luchtreizigers. In 2015 verwerkte Schiphol al 58 miljoen luchtreizigers. Uitbreiding en verbetering van het knooppunt is van groot belang voor de bereikbaarheid van de Metropoolregio Amsterdam. De betrokken partijen hebben de handen ineengeslagen en onderzoeken onder leiding van het Rijk de beste wijze om de groei te faciliteren.

Energie duurzamer

Het vestigingsklimaat is steeds meer gebaat bij duurzaamheid. De inzet voor zowel energietransitie als circulaire economie is in de MRA in samenhang met elkaar georganiseerd. In MRA-verband geven we uitvoering aan het landelijk energieakkoord. De opgave is groot: in een dynamisch, groeiend en sterk verstedelijkt gebied heeft de overgang naar een hernieuwbaar energiesysteem grote impact op andere ruimtelijke opgaven. In 2017 is de complexiteit en de omvang van de opgave inzichtelijk gemaakt. Duidelijk is dat snelle en massieve inzet op besparing nodig is. En dat de regio niet in staat zal zijn om de resterende energievraag op duurzame wijze zelf op te wekken. Inmiddels zijn concrete projecten voor zowel besparing als energietransitie gestart. Effectieve lokale en deelregionale voorbeelden kunnen ter inspiratie dienen van andere deelregio's in de MRA. Hiervoor zijn aanzetten gegeven die vanaf 2018 worden uitgebouwd.

Organisatie van de Metropoolregio Amsterdam

2

2.1 Het ontstaan van de Metropoolregio Amsterdam

De samenwerking in de MRA bestaat al sinds de jaren '90 van de vorige eeuw. In 2014 heeft de Tweede Kamer besloten dat de Stadsregio Amsterdam (SRA) zich moest omvormen tot de Vervoerregio Amsterdam (VRA). Dat betekende dat de SRA haar taken voor ruimte, wonen en economie moest afstoten. De burgemeester van Amsterdam nam daarop als voorzitter van de SRA het initiatief om de metropoolregio te versterken.

In 2016 hebben de samenwerkende overheden afgesproken een convenant te sluiten met bestuurlijke afspraken over de samenwerking vanaf 2017. In het convenant hebben de overheden afgesproken hoe zij met elkaar vergaderen en tot afspraken komen. En wanneer en hoe de gemeenteraden en Provinciale Staten worden betrokken. Daarnaast is een MRA Agenda opgesteld met ambitieuze acties. Daarbij is een gemeenschappelijk MRA Bureau opgericht, dat ondersteunende taken uitvoert.

Samenwerking in de metropoolregio vraagt voortdurend om inlevingsvermogen in de situatie van de andere deelnemers. Met 36 samenwerkende partijen en grote verschillen in omvang en opgaven is dat een uitdaging. De uitvoering van de MRA Agenda vraagt om een degelijke organisatie en financiering. Goede betrokkenheid van raden en staten is essentieel voor de versterkte samenwerking.

In de voorstellen voor de versterkte samenwerking in de MRA zijn drie manieren uitgewerkt om raden en Staten beter te betrekken. De eerste is het transparant maken van regionale vergaderstukken. Hierdoor kunnen raadsleden, Statenleden, ambtenaren en burgers op een openbare website zien waar en wanneer vergaderd wordt en met welke stukken. Via een termijnagenda kunnen raden en Staten beter plannen. De tweede manier is het werken met een consultatieperiode. Jaarlijks stuurt de regiegroep de jaarplannen en begrotingen van het regionale samenwerkingsverband naar alle raden en Staten van de deelnemende overheden. Hierbij wordt aangesloten op de reguliere P&C-cyclus van de deelnemers in het voorjaar en het najaar.

Tot slot worden voor raads- en Statenleden bijeenkomsten georganiseerd over onderwerpen die regionaal spelen.

2.2 Samenwerking op basis van gedeelde belangen

De gemeenteraden en Provinciale Staten van de MRA-deelnemers worden door de eigen colleges actief geïnformeerd en betrokken bij de activiteiten van de samenwerking. Daarmee treedt de MRA-samenwerking niet in de formele relatie tussen volksvertegenwoordigers en bestuurders. De bestuurders van de colleges zijn op tal van terreinen actief binnen de eigen deelregio. Op MRA-schaal werken zij binnen de drie inhoudelijke platforms Economie, Ruimte en Mobiliteit aan de activiteiten van de MRA Agenda. Door de aanpak van onderwerpen op het niveau van de deelregio's in combinatie te brengen met afstemming op het niveau van de MRA wordt de MRA Agenda uitgevoerd. De platforms zijn samengesteld uit wethouders en gedeputeerden. Binnen het platform Ruimte vallen de specifieke portefeuillehoudersoverleggen Wonen, Duurzaamheid en Landschap. Op basis van de MRA Agenda en werkplannen bepalen de platforms welke acties de MRA oppakt, wie hierbij optreedt als bestuurlijk trekker en welke ambtelijke ondersteuning hiervoor nodig is.

Platform Economie
Globalisering en Europese integratie leiden tot stevige veranderingen in de economische structuur. Het platform Economie richt zich op de uitdagingen die hieruit voortvloeien. Dankzij het aantrekkelijke vestigingsmilieu, de goed opgeleide beroepsbevolking, een hoogwaardige kennisinfrastructuur en goede bereikbaarheid is de Metropoolregio Amsterdam een economische topregio. Maar stilstand betekent achteruitgang. Het voortdurend verder versterken van de economische potentie staat dan ook hoog op de MRA Agenda.

Platform Ruimte
Het platform Ruimte verzorgt de afstemming van regionale ruimtelijke ontwikkelingen en planvorming. De grote druk op de ruimte in de MRA vraagt om een goede ruimtelijke afstemming en weging. De gezamenlijke inzet is vooral gericht op het ontwikkelen van een duurzaam leef- en woonmilieu. Het platform komt circa vier keer per jaar bijeen. Speciale aandacht is er voor de onderwerpen Wonen, Duurzaamheid en Landschap.

Platform Mobiliteit
In tegenstelling tot de beide andere platforms nemen gemeenten en deelregio's niet rechtstreeks deel aan het Platform Mobiliteit. Alleen de partijen die zelf beschikking hebben over (voormalige) BDU-middelen hebben zitting in het Platform. De overige gemeenten worden vertegenwoordigd door de Vervoerregio Amsterdam en de beide provincies. De gemeente Amsterdam vormt vanwege haar bijzondere positie een uitzondering hierop. Bij de projecten zijn gemeenten en deelregio's uiteraard wel betrokken. De centrale invalshoek van het platform Mobiliteit is het bevorderen van de (internationale) bereikbaarheid van de Metropoolregio Amsterdam. Investeren in mobiliteit is van groot belang voor het verbeteren van het werk- en leefklimaat in de MRA. Om die reden lopen er tal van verkeers- en vervoersprojecten. Centraal op de agenda staan majeure infrastructuurprojecten en ontwikkelingsstrategieën voor verkeer en vervoer. De gezamenlijke inspanningen op het gebied van mobiliteit leiden tot minder files, sneller openbaar vervoer, verbetering van de fietsmogelijkheden, betere overstapmogelijkheden en een snelle toename van elektrisch vervoer.

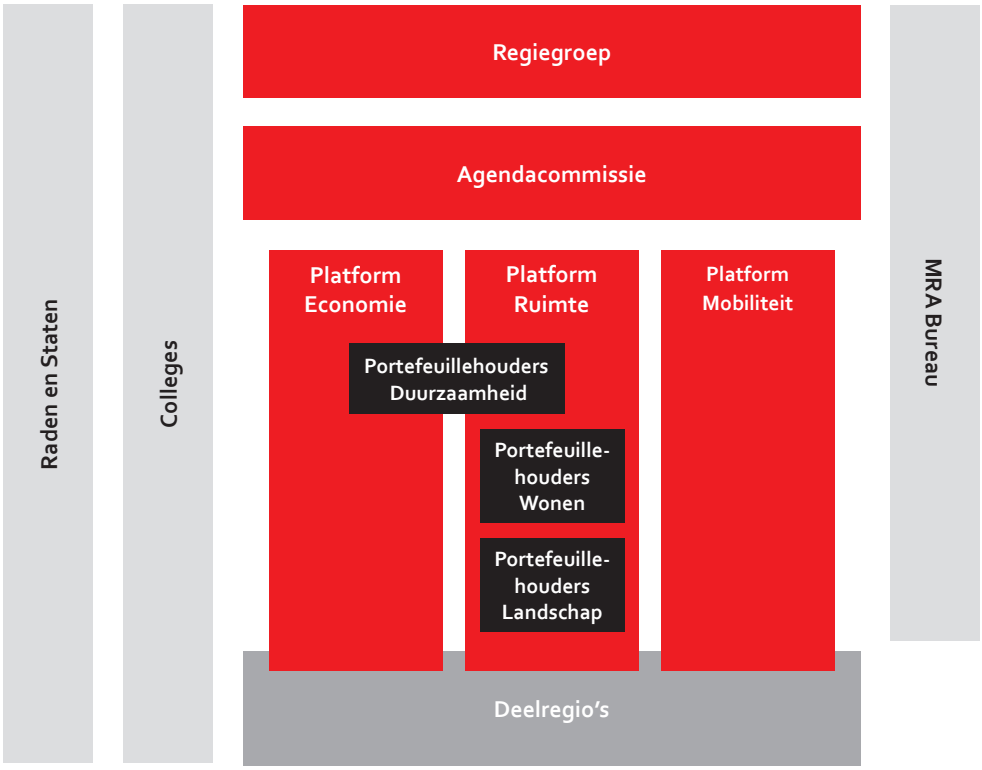

Agendacommissie en Regiegroep
De coördinatie van de samenwerking van de MRA is belegd bij de Agendacommissie. Deze commissie wordt gevormd door twee bestuurders uit ieder platform. Daarnaast is er de Regiegroep, die bestaat uit vertegenwoordigers van iedere deelregio, de beide provincies en de Vervoerregio, waarin het regionale belang wordt behartigd. De Regiegroep komt twee keer per jaar bijeen om de voortgang van de samenwerking te monitoren en te evalueren en de begroting en de werkplannen goed te keuren.

Deelregio's
De basis van de MRA-samenwerking ligt in de zeven deelregio's:
- Almere-Lelystad
- Amsterdam
- IJmond
- Zuid-Kennemerland
- Amstelland-Meerlanden
- Gooi en Vechtstreek
- Zaanstreek-Waterland

Elke deelregio kent zijn eigen historie en organisatorische afspraken. Binnen de deelregio's werken bestuurders samen in lijn van de MRA Agenda.

Kerngetallen MRA – Metropool in cijfers

Inwoners
2.4000.000

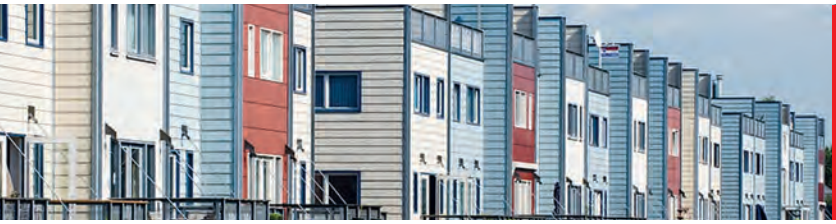

Woningen
1.100.000

Bedrijven
230.000

Banen
1.500.000

Jaarlijkse gasten-overnachtingen
21.500.000

avanade
Results Realized
www.avanade.nl
56-KXK-6

apg

MRA Agenda

3

Een internationaal concurrerende regio: dat wil de Metropoolregio Amsterdam zijn. Met compacte steden, een voor recreanten aantrekkelijk landschap en een perfect functionerend infrastructureel netwerk dat woonkernen met elkaar, het landschap en de rest van de wereld verbindt.

Om dat te bereiken, zijn op korte termijn acties nodig. Acties die de bestaande kwaliteiten beter benutten en uitnodigen tot experiment en innovatie. Met dat doel voor ogen hebben de overheden in de MRA de MRA Agenda gemaakt, met tientallen acties op ruimtelijk en economisch gebied voor de jaren 2016-2020.

In 2014 bleek dat het Ontwikkelingsbeeld 2040 voor de MRA, dat in 2007 is vastgesteld, nog steeds actueel is als langetermijnvisie. Om de internationale concurrentiepositie van de MRA te verbeteren, moesten geen nieuwe visies worden opgesteld, maar bleek actie nodig. Dit mondde uit in de MRA Agenda.

De kern van de agenda is dat de MRA zich continu economisch moet kunnen vernieuwen. Dit is nodig om het welvaarts- en welzijnsniveau van de mensen die in de regio wonen te kunnen borgen. Dit betekent: voldoende nieuwe woningen, ruimte om te kunnen ondernemen, experimenteren met nieuwe economische sectoren, innoveren, verbeteren van de leefkwaliteit, versnellen van de transitie naar een schonere economie, verbeteren van de regionale bereikbaarheid en klimaatbestendig zijn. Bovenal moet ervoor worden gezorgd dat de MRA snel kan inspelen op veranderingen. Daarom is een van de acties uit de MRA Agenda gericht op het verbeteren van de slagvaardigheid van de MRA door de organisatie aan te passen.

De 57 acties uit de MRA Agenda kunnen worden gerangschikt onder zeven ontwikkelrichtingen:

1. Ruimte geven aan wonen en werken
2. Slimmer en innovatiever werken
3. De leefkwaliteit verbeteren
4. Versnellen van de transitie naar een schone economie
5. Beter verbinden
6. De metropoolregio klimaatbestendig maken
7. De metropoolregio wendbaarder maken

In een zogenoemd ‘stoplichtenmodel’ op de MRA-website wordt de actuele status van elke actie bijgehouden.

De MRA Agenda wordt eens per twee jaar geactualiseerd. Twee jaar later wordt de MRA Agenda inhoudelijk bijgesteld.

Port of Amsterdam
Port of Amsterdam 1

Financiën

4

De inhoud is leidend binnen de MRA-samenwerking. Ruim 90% van de begroting is bestemd voor de inhoud: de uitvoering van de werkplannen van de platforms, programmamanagers, de inhoudelijke ondersteuning door het MRA Bureau en de organisatie van conferenties en congressen. Het budget wordt voornamelijk ingezet voor de basis en het aanzwengelen van cofinanciering, waarbij het gaat om een veelvoud aan investeringen.

De samenwerking binnen het platform Mobiliteit kent een iets andere insteek dan binnen de andere platforms: het gaat veelal over de financiering en vormgeving van grote projecten op MRA-schaal, ook in overleg met de partners die op nationale schaal opereren: het Rijk, maar ook NS en ProRail. De partners in het platform Mobiliteit zijn dan ook de financierende partijen binnen de MRA. Daarom zijn de lasten voor het werkplan van het platform Mobiliteit niet in de begroting opgenomen. De inkomsten vanuit gemeentelijke en provinciale bijdragen stijgen in 2018, doordat het aantal inwoners is gestegen. Er is geen sprake van indexering.

Lasten	2017	2018
Uitvoering MRA Economie – Werkplan Economie	€ 4.950.000	€ 4.950.000
Uitvoering MRA Ruimte – Werkplan Ruimte	€ 1.200.000	€ 1.200.000
Uitvoering MRA Bereikbaarheid – Werkplan Mobiliteit	€ 0	€ 0
MRA Algemeen (w.o. Bureau)	€ 1.731.000	€ 1.969.000
Onvoorzien	€ 60.204	€ 64.686
Totale lasten	**€ 7.941.204**	**€ 8.183.686**

Inkomsten	2017	2018
Gemeenten: €1,50 per inwoner*	€ 3.551.714	€ 3.652.830
Prov. Noord-Holland: gelijke bijdrage Amsterdam	€ 1.216.406	€ 1.267.421
Prov. Flevoland: gelijke bijdrage Almere	€ 294.020	€ 301.371
Gemeente Amsterdam: extra bijdrage Economie	€ 1.439.532	€ 1.439.532
Prov. Noord-Holland: extra bijdrage Economie	€ 1.439.532	€ 1.439.532
Vervoerregio Amsterdam: extra bijdrage Traineepool MRA	€ 0	€ 83.000
Totale inkomsten	**€ 7.941.204**	**€ 8.183.686**

** peildatum = 1 januari van het voorgaande jaar*

MRA Bureau

5

Op 1 januari 2017 is het MRA Bureau van start gegaan: een kleine en flexibele ambtelijke organisatie, die verantwoordelijk is voor het ondersteunen, faciliteren en verbeteren van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam.

Belangrijke taken daarbij zijn het faciliteren van bestuurlijke besluitvorming, het (coördineren van het) uitvoeren van de MRA Agenda, het vergroten van de betrokkenheid van raads- en Statenleden, het verbeteren van de transparantie en communicatie en het verstevigen van de integraliteit van de samenwerking. De MRA Agenda is hierbij leidend en het convenant geeft de kaders waarbinnen de samenwerking zijn beslag krijgt.

Het MRA Bureau heeft geen eigen rechtspersoonlijkheid, en heeft zelf geen mensen in dienst. Iedereen die voor het MRA Bureau werkt, wordt naar het MRA Bureau gedetacheerd vanuit een van de samenwerkende MRA-deelnemers.

De directeur is het gezicht en het eerste aanspreekpunt van het MRA Bureau. Hij is de secretaris van de MRA Regiegroep en de Agendacommissie.

De kern van het MRA Bureau bestaat uit de secretarissen van de platforms Economie, Ruimte en Mobiliteit. Zij zijn verantwoordelijk voor agendasetting binnen de platforms, en voor het proces van het maken van bestuurlijke afspraken binnen de platforms. Zij zorgen voor afstemming met de programmamanagers en projectmanagers die verantwoordelijk zijn voor programma's en projecten die vanuit hun platform worden aangestuurd en gefinancierd, en zijn verantwoordelijk voor de integrale afstemming tussen de platforms op operationeel niveau.

Daarnaast heeft het MRA Bureau een coördinator voor het betrekken van gemeenteraden en Provinciale Staten en een communicatieadviseur. Zij zijn verantwoordelijk voor twee andere speerpunten van de MRA-samenwerking:
- het beter betrekken van raads- en Statenleden;
- het verbeteren van de communicatie en transparantie.

Hiertoe wordt onder meer het volgende gedaan:
- bijeenkomsten georganiseerd (conferenties, congressen, bestuurlijke bijeenkomsten, raads- en Statenledenbijeenkomsten);
- bezoeken gebracht aan (gemeenteraads- en Statenbijeenkomsten van) gemeenten en provincies voor informatieve presentaties;
- nieuwsbrieven gemaakt;
- website onderhouden.

Verder bestaat het MRA Bureau uit een aantal staffuncties. Er is een directiesecretaris, een office-manager/directiesecretaresse, een financieel adviseur en er zijn projectsecretarissen, die zowel ondersteuning geven bij het dagelijkse functioneren van het MRA Bureau als bij concrete projecten en programma's.

HITACHI
ZAXIS
180W

2942

Blik op de toekomst

6

Op 1 januari 2017 is de jarenlange samenwerking binnen de Metropoolregio Amsterdam een nieuwe fase ingegaan. Met het in werking treden van het MRA Convenant en de start van het MRA Bureau is de samenwerking tussen de deelnemers verder verstevigd. De 57 acties uit de ambitieuze MRA Agenda zijn inmiddels grotendeels in gang gezet en de eerste acties zijn zelfs al afgerond. De volgende dossiers zijn in 2018 speerpunten:

1. Economie

Met het in 2017 bestuurlijk vaststellen van de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 zijn de kaders bepaald voor het nieuwe regionale beleid ten aanzien van kantoren en bedrijventerreinen met als doel om de balans tussen vraag en aanbod van werklocaties te verbeteren. Dit nadrukkelijk in de context van de veranderende economie: de Brexit, de vraag naar nieuwe typen werklocaties, een voortzettende menging van wonen en werken en het verder spreiden van bedrijvigheid om de ruimtedruk in de stad te reduceren.

In september 2017 is House of Skills van start gegaan, waarin overheden en bedrijfsleven elkaar hebben gevonden. In dit samenwerkingsverband van 16 opleidingsinstituten in de hele regio gaan de partijen werkzoekenden en werkenden opleiden in vaardigheden/kwalificaties die de nieuwe economie vereist. Het project kon starten met de toekenning van middelen uit het Europees Fonds voor Regionale Ontwikkeling en bijdragen vanuit het Platform Economie, gemeenten en bedrijfsleven.

Het toeristisch beleid richt zich al jaren op het spreiden van de toeristen. Sinds de zomer van 2017 is voor de MRA (als enige regio in Nederland) de 'Amsterdam & Region Travel Ticket' beschikbaar, waarmee met alle OV-vervoerbedrijven (inclusief de NS) binnen het MRA-gebied kan worden gereisd. De verwachting is dat dit een grote impuls zal geven aan nog meer spreiding van toerisme.

Binnen het MRA Bureau werkt de regisseur verblijfsaccommodaties en leisure samen met de MRA-deelnemers aan het toevoegen van gebiedsversterkende hotels en andere verblijven en aan de totstandkoming van nieuwe toeristische trekkers.

In nauwe samenwerking met de Amsterdam Economic Board is in 2017 de prijsvraag 'bouwlogistiek' uitgezet en eind 2017/begin 2018 zal de prijsvraag 'circulaire economie' volgen. Doel van deze prijsvragen is om het regionaal bedrijfsleven (evt. samen met kennisinstellingen) uit te dagen om te komen met commercieel toepasbare en innovatieve oplossingen voor maatschappelijke vraagstukken. Vanuit het Platform worden hiervoor bijdragen beschikbaar gesteld, onder de voorwaarde dat het bedrijfsleven minimaal tweemaal zoveel zelf investeert.

Ook is in 2017 gestart met het regionaal opschalen van het succesvolle Amsterdamse programma 'StartUp Amsterdam'. Onderzocht is welke onderdelen van dit Amsterdamse programma een MRA-brede uitrol kunnen krijgen.

2. Ruimte

De samenwerking op het gebied van Ruimtelijke Ordening in de MRA kent een brede insteek: veel onderwerpen en acties uit de MRA Agenda kennen ruimtelijke consequenties die (ver) over de gemeentegrenzen heen gaan en daarom worden besproken in het Platform Ruimte van de MRA. Tot 2040 worden 250.000 woningen gebouwd in de metropoolregio en tot en met 2020 komen er 60.000 woningen versneld bij. Belangrijk daarbij is dat de MRA veelzijdige woonmilieus blijft bieden. De bouw van zoveel woningen heeft impact op economische functies en voorzieningen, en op mobiliteit. Daarnaast is er aandacht voor energieneutraal en klimaatbestendig bouwen. De uitdaging voor de komende jaren zit in de onderlinge verbanden tussen de diverse acties uit de MRA Agenda.

In 2017 lag in het Platform Ruimte de nadruk op het starten van diverse acties uit de MRA Agenda. Plannen van aanpak zijn geschreven en behandeld, diverse MRA-programma's zijn van start gegaan of staan in de steigers (waaronder het programma Bouwen en Wonen, het programma energietransitie, het actieprogramma Metropolitaan Landschap, etc.). In 2018 is het zaak waar het kan versnelling aan te brengen in de uitvoering van deze acties uit de MRA Agenda en de samenhang tussen de diverse acties en onderwerpen uit de MRA Agenda verder uit te werken.

3. Mobiliteit

Ook in 2018 is de mobiliteitsopgave groot: de verkeersstroom blijft groeien, dus het belang van het beter benutten van bestaande infrastructuur, ook bij de werkzaamheden die in de metropoolregio verwacht worden, het optimaal inzetten van smart mobility-oplossingen en het waar nodig uitbreiden van infrastructuur wordt alleen maar groter. Met de grotere mobiliteitsdruk worden ook de problemen in het binnenstedelijk gebied en de zorgen rondom de leefkwaliteit steeds zichtbaarder en duidelijker, dus ook op die vlakken wordt in 2018 onverminderd inzet gepleegd.

metropool regioamsterdam

Dit is een uitgave van het MRA Bureau, januari 2018

Strawinskylaan 1779, 1077 XX Amsterdam
info@metropoolregioamsterdam.nl

www.metropoolregioamsterdam.nl

metropool regioamsterdam

Aan: Regiegroep MRA
Datum: 13 april 2018
Bijlage: 4a (behorende bij agendapunt 4)
Onderwerp: Globale begroting 2019 (en verder)
Opsteller: Remco Rienties (r.rienties@metropoolregioamsterdam.nl / 06 – 20002447)

Gevraagde afspraken:

4.1 In te stemmen met de globale begroting voor 2019, en hiertoe conform afspraken in het Convenant vooralsnog 1.50 euro per inwoner (of in geval van de provincies een bijdrage conform de grootste inliggende gemeente) voor te reserveren op de eigen gemeentelijke of provinciale begroting

---

Toelichting

Conform de afspraken in het Convenant stelt de Regiegroep van de MRA in de vergadering van april een globale begroting vast voor het daarop volgende jaar. Deze globale begroting dient als basis waarop de gemeenten en provincies in hun eigen begroting een reservering kunnen opnemen voor de bijdrage aan de MRA samenwerking. Hij dient tevens als input voor het gedetailleerde MRA Werkplan en Begroting 2019, die in de vergadering van oktober ter vaststelling voor zal liggen in de Regiegroep van de MRA.

Overzicht globale meerjarenbegroting MRA

Baten	2017	2018	2019	2020
Gemeenten: €1.50 per inwoner	€ 3.652.830	€ 3.616.440	€ 3.675.617	€ 3.697.671
Prov. Noord-Holland: gelijke bijdrage Amsterdam	€ 1.267.421	€ 1.250.436	€ 1.284.636	€ 1.302.085
Prov. Flevoland: gelijke bijdrage Almere	€ 301.371	€ 297.218	€ 305.583	€ 309.853
Gemeente Amsterdam: extra bijdrage Economie	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 1.439.532
Provincie Noord-Holland: extra bijdrage Economie	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 1.439.532	€ 1.439.532
Vervoerregio Amsterdam: extra bijdrage Traineepool	€ 0	€ 83.000	€ 83.000	€ 0
Overschot voorgaand jaar	€ 0	€ 1.100.000	€ 0	€ 0
totale inkomsten	**€ 8.100.686**	**€ 9.226.158**	**€ 8.227.900**	**€ 8.188.673**

Lasten	2017	2018	2019	2020
Uitvoering werkplan MRA Platform Economie	€ 4.950.000	€ 4.950.000	€ 4.950.000	€ 4.950.000
Uitvoering werkplan MRA Platform Ruimte	€ 1.200.000	€ 1.200.000	€ 1.200.000	€ 1.200.000
Uitvoering werkplan MRA Platform Mobiliteit	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
Uitvoering werkplan MRA Agendacommissie / Algemeen	€ 0	€ 75.000	€ 75.000	€ 75.000
MRA Bureau	€ 1.731.000	€ 1.969.000	€ 1.969.000	€ 1.969.000
Budget nieuwe projecten / programma's / activiteiten	€ 219.686	€ 1.032.158	€ 33.900	-€ 5.327
totale lasten	**€ 8.100.686**	**€ 9.226.158**	**€ 8.227.900**	**€ 8.188.673**

Voor de baten kant van de globale begroting is een aanname gedaan voor de inwoner aantallen op basis waarvan de gemeentelijke en provinciale bijdragen worden berekend. De bijdrage voor 2019 wordt immers bepaald op basis van het inwoner aantal op 1 januari 2018, en de bijdrage voor 2020 op het inwoner aantal van 1 januari 2019. Ten tijde van het opstellen

CONCEPT

van deze globale meerjarenbegroting waren deze cijfers nog niet bekend. Voor de bijdrage voor 2017 zijn per abuis facturen verzonden waarin het inwoner aantal per 1 januari 2017 als vertrekpunt is genomen: dit had eigenlijk het inwoner aantal per 1 januari 2016 moeten zijn conform afspraken in de Regiegroep. Om dit te compenseren wordt voor de bijdrage voor 2018 (waarvoor eigenlijk het inwoneraantal per 1 januari 2017 zou moeten worden gehanteerd) gerekend met het inwoner aantal van 1 januari 2016. Op deze wijze zijn de bijdragen (gemeten over de periode van twee jaar) alsnog juist. Aan de baten kant van de begroting is daarnaast ook het overschot van het jaar 2017 opgenomen als inkomsten bij het jaar 2018. Dit is vooruitlopend op het besluit dat de Regiegroep hierover nog moet nemen in de vergadering van april 2018.

Aan de lasten kant van de begroting valt op dat vanaf 2018 ook een begrotingspost '*Uitvoering werkplan MRA Agendacommissie / Algemeen*' is opgenomen. Dit volgt uit het besluit van de Regiegroep en de Agendacommissie om voortaan het dossier Europastrategie / Lobbystrategie bij de Agendacommissie te beleggen, waar dit voorheen nog bij het Platform Economie was onder gebracht.

Toelichting op de lasten (aan de hand van de ontwikkelrichtingen uit de MRA Agenda)

Toelichting bij de lasten:				
	2017	2018	**2019**	2020
Platform Economie				
Ruimte geven aan wonen en werken	€ 980.380	€ 980.380	€ 980.380	€ 980.380
Slimmer en innovatiever werken	€ 500.000	€ 3.114.000	€ 3.114.000	€ 3.114.000
De Leefkwaliteit verbeteren	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
Versnellen van de transitie naar een schone economie	€ 300.000	€ 300.000	€ 300.000	€ 300.000
Beter verbinden	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
De MRA klimaatbestendig maken	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
De MRA wendbaarder maken	€ 150.000	€ 150.000	€ 150.000	€ 150.000
Werkprogramma Platform Economie	€ 3.019.620	€ 405.620	€ 405.620	€ 405.620
Totaal Platform Economie	**€ 4.950.000**	**€ 4.950.000**	**€ 4.950.000**	**€ 4.950.000**
Platform Ruimte	2017	2018	**2019**	2020
Ruimte geven aan wonen en werken	€ 527.000	€ 490.000	€ 490.000	€ 490.000
Slimmer en innovatiever werken	€ 75.000	€ 40.000	€ 40.000	€ 40.000
De Leefkwaliteit verbeteren	€ 200.000	€ 230.000	€ 230.000	€ 230.000
Versnellen van de transitie naar een schone economie	€ 100.000	€ 230.000	€ 230.000	€ 230.000
Beter verbinden	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
De MRA klimaatbestendig maken	€ 75.000	€ 100.000	€ 100.000	€ 100.000
De MRA wendbaarder maken	€ 0	€ 0	€ 0	€ 0
Werkprogramma Platform Ruimte	€ 223.000	€ 110.000	€ 110.000	€ 110.000
Totaal Platform Ruimte	**€ 1.200.000**	**€ 1.200.000**	**€ 1.200.000**	**€ 1.200.000**
Platform Mobiliteit	2017	2018	**2019**	2020
Het Platform Mobiliteit financiert haar activiteiten vanuit BDU middelen van de MRA partners, en heeft geen bestedingen vanuit de MRA begroting				
Totaal Platform Mobiliteit	**€ 0**	**€ 0**	**€ 0**	**€ 0**
MRA Bureau	2017	2018	**2019**	2020
Personele lasten	€ 721.000	€ 793.000	€ 793.000	€ 793.000
Budget programma- en projectmanagement	€ 500.000	€ 666.000	€ 666.000	€ 666.000
Bureaukosten	€ 290.000	€ 290.000	€ 290.000	€ 290.000
Congres en onderzoek	€ 220.000	€ 220.000	€ 220.000	€ 220.000
Totaal MRA Bureau	**€ 1.731.000**	**€ 1.969.000**	**€ 1.969.000**	**€ 1.969.000**

CONCEPT

VOORDRACHT

Provinciale Staten van Noord-Holland

Haarlem, 26 maart 2018

Onderwerp: Vaststellen Referendumverordening Noord-Holland 2018

Kenmerk:

Bijlagen:

- A: Ontwerp-besluit tot vaststelling van de Referendumverordening Noord-Holland 2018;
- B: Ontwerp-besluit tot intrekking van de Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland;
- C: Brief van Gedeputeerde Staten van 20 februari 2018, kenmerk 1000711/1045338, inzake advies over nieuwe referendumverordening

1. Inleiding

De Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland en het daarop gebaseerde Reglement van Orde dateren uit 1995 en 1996.
In 1997 is zij aangepast na een eerste evaluatie. Sindsdien is zij, op een enkele technische aanpassing na in 2007, niet gewijzigd.
De verordening heeft nog nooit tot een referendum geleid. Een initiatief van de PVV eind 2014 om de besluitvorming over Wind op Land aan een referendum te onderwerpen, strandde in een vroegtijdig stadium.
Dit referendum-initiatief heeft er echter wel toe geleid dat de verordening toen weer eens kritisch tegen het licht is gehouden. Daarbij is geconstateerd dat deze praktisch onuitvoerbaar is. Ook heeft het initiatief de vraag opgeroepen of er eigenlijk wel onderwerpen op provinciaal niveau zijn die zich lenen voor een referendum.
Het presidium van provinciale staten heeft daarom in 2015 besloten om een statenwerkgroep in te stellen, bestaande uit vertegenwoordigers van meerdere fracties, om te adviseren over of er voldoende draagvlak is voor een nieuwe referendumverordening en zo ja, hoe deze er dan op hoofdlijnen uit moet komen te zien en hoe omgegaan moet worden met de huidige verordening.

De werkgroep, waarin alle fracties waren vertegenwoordigd, heeft in meerderheid aan het Presidium geadviseerd om aan Gedeputeerde Staten opdracht te geven om -met inachtneming van de door de werkgroep opgestelde uitgangspunten- een nieuwe verordening op te stellen (VVD, CDA en CU/SGP hebben aangegeven een Referendumverordening niet het juiste middel te vinden om burgers bij de besluitvorming te betrekken).
Het Presidium heeft in december 2016 dit advies overgenomen en op 6 februari 2017 hebben

Provinciale Staten in navolging hiervan aan Gedeputeerde Staten gevraagd een nieuwe referendumverordening op te stellen die de huidige verordening vervangt en waarbij rekening wordt gehouden met de volgende randvoorwaarden:

- De verordening moet een raadgevend, correctief referendum mogelijk maken.
- Het gaat om het wel of niet volledig instemmen met een besluit en niet om onderdelen van een besluit.
- Het is wenselijk om de Wet raadgevend referendum en de uitkomsten van de evaluatie van het landelijk referendum over het Associatieverdrag met de Oekraïne bij de totstandkoming van een verordening te betrekken.
- De van een referendum uit te sluiten besluiten dienen limitatief in de verordening te worden opgenomen.
- De verordening moet ruimte bieden voor een digitale wijze van indienen van eventuele kennisgevingen en ondersteuningsverklaringen.
- Bij het vaststellen van de drempels gaat de voorkeur er naar uit dat ondersteuningsverklaringen uit de eerste ronde meetellen bij de tweede ronde.
- De drempels moeten het niet te gemakkelijk maar ook niet onmogelijk maken om een referendum aan te vragen.
- Er moet een drempel komen voor de geldigheid van de uitkomst om te voorkomen dat een kleine groep kiezers een te grote invloed heeft op de uitkomst van het referendum.
- Het is wenselijk om een onafhankelijke referendumcommissie in te stellen die toezicht houdt op organisatie en uitvoering en die waar nodig uitvoerende werkzaamheden verricht.
- Het is wenselijk dat er een draaiboek wordt gemaakt.
- Het is wenselijk om de gemeenten in Noord-Holland te betrekken bij de totstandkoming.
- Een referendum dient los van reguliere verkiezingen te kunnen worden georganiseerd.
- Na een referendum dient geëvalueerd te worden.

Ter uitvoering van dit besluit hebben Gedeputeerde Staten bij brief van 20 februari 2018, kenmerk 1000711/1045338, advies (bijlage C) aan uw Staten uitgebracht over een nieuwe referendumverordening.

Zij adviseren om -indien u een nieuwe Referendumverordening wilt vaststellen- deze te laten luiden conform het ontwerp (bijlage A) dat nu ter besluitvorming voorligt. Met dit advies laten Gedeputeerde Staten zich niet uit over de wenselijkheid van een dergelijke verordening.

Tenslotte adviseren Gedeputeerde Staten de vigerende Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland wegens onuitvoerbaarheid in te trekken indien uw Staten geen nieuwe referendumverordening vaststellen.

2. Toelichting

Gedeputeerde Staten geven in hun advies een toelichting op hoe zij met de randvoorwaarden die uw Staten gesteld hebben, zijn omgegaan in het voorgelegde ontwerp-besluit voor een nieuwe referendumverordening waarbij de vigerende referendumverordening wordt vervangen (bijlage A).
Kortheidshalve wordt in deze voordracht volstaan met een verwijzing naar de onder “Toelichting op de randvoorwaarden” gegeven toelichting in het advies van Gedeputeerde Staten.

Met het oog op het advies van Gedeputeerde Staten om de vigerende Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland wegens onuitvoerbaarheid in te trekken indien uw Staten geen nieuwe referendumverordening vaststellen, is een afzonderlijk intrekkingsbesluit (bijlage B) bijgevoegd.

Een uitvoeringsregeling die is vastgesteld door Gedeputeerde Staten (het Reglement van Orde behorend bij de referendumverordening voor de provincie Noord-Holland) vervalt door de intrekking van de vigerende Referendumverordening van rechtswege.

Het Presidium legt gelezen het advies van Gedeputeerde Staten aan uw Staten een keuze voor tussen het in stand houden van de referendummogelijkheid (conform ontwerpbesluit A) en het niet langer in stand houden van de referendummogelijkheid (conform ontwerpbesluit B).

3. Proces en procedure

Na het vaststellen van de referendumverordening of het intrekkingsbesluit plaatsen Gedeputeerde Staten de bekendmaking in het provinciaal blad. Het besluit treedt dan in werking met ingang van de eerste dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin het besluit geplaatst is.

4. Voorstel

Wij stellen u voor een keuze te maken tussen de volgende opties:

A. De mogelijkheid van een referendum in stand te houden en daarvoor de Referendumverordening Noord-Holland 2018 vast te stellen onder intrekking van de Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland conform het in bijlage A opgenomen ontwerpbesluit;

B. Niet langer de mogelijkheid van een referendum in stand te houden en daarvoor de Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland in te trekken conform het in bijlage B opgenomen ontwerpbesluit.

Het Presidium,

J.W. Remkes, voorzitter

J.R. Loggen, griffier

Bijlage A

Ontwerp-besluit van Provinciale Staten van Noord-Holland tot vaststelling van de Referendumverordening Noord-Holland 2018

Provinciale Staten van Noord-Holland;

Gelezen het advies van Gedeputeerde Staten van 20 februari 2018, kenmerk 1000711/1045338;

Overwegende dat het gewenst is dat onder intrekking van de vigerende Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland regels worden vastgesteld over een raadgevend referendum;

Gelet op artikel 145 en 146 van de Provinciewet;

Besluiten vast te stellen:

Referendumverordening Noord-Holland 2018

HOOFDSTUK 1 Algemene bepalingen

Artikel 1
Deze verordening verstaat onder:
a. referendum: raadgevend correctief referendum over een besluit van Provinciale Staten;
b. referendumcommissie: een referendumcommissie, als bedoeld in artikel 11.

Artikel 2
In de in deze verordening omschreven gevallen wordt een referendum gehouden, indien na een kennisgeving van ten minste vijfhonderd kiesgerechtigden en een inleidend verzoek van ten minste tienduizend kiesgerechtigden, ten minste vijfenveertigduizend kiesgerechtigden daartoe bij een definitief verzoek, de wens kenbaar hebben gemaakt.

Artikel 3
Gedeputeerde Staten kunnen bepalen dat verzoeken tot het houden van een referendum op elektronische wijze kunnen worden ingediend indien verzekerd is dat die wijze van indiening van verzoeken geen afbreuk doet aan de vereisten van toezicht en betrouwbaarheid.

Artikel 4
De uitslag van een referendum geldt als een geldige raadgevende uitspraak, indien een meerderheid zich daarvoor uitspreekt en deze meerderheid tenminste dertig procent bedraagt van het totale aantal kiesgerechtigden voor dit referendum.

HOOFDSTUK 2 Voorwerp van het referendum

Artikel 5
1. Onderwerp van een referendum kunnen alleen besluiten van Provinciale Staten zijn.
2. Geen referendum kan worden gehouden over een besluit:
   a. over individuele kwesties, zoals benoemingen, ontslagen, schorsingen, kwijtscheldingen en schenkingen;

b. over de hoogte van geldelijke voorzieningen voor ambtsdragers, gewezen ambtsdragers en hun nabestaanden;
c. over de vaststelling, wijziging of intrekking van de arbeidsvoorwaardenregeling en daaruit voortvloeiende besluiten met betrekking tot de griffier en de medewerkers van de griffie;
d. over de organisatie van de provincie;
e. over de vaststelling van de provinciale begroting en de rekening;
f. over de vaststelling van provinciale tarieven en belastingen;
g. over het voor kennisgeving aannemen van nota's en rapporten;
h. in het kader van deze verordening;
i. ter uitvoering van een besluit van een hoger bestuursorgaan of de wetgever;
j. dat naar het oordeel van Provinciale Staten zijn grondslag vindt in een eerder genomen besluit waarover een referendum is gehouden of kon worden gehouden;
k. dat strekt tot uitvoering van verdragen of besluiten van volkenrechtelijke organisaties;
l. dat uitsluitend strekt tot uitvoering van een wet of besluit voor zover die wet of dat besluit uitsluitend strekt tot uitvoering van verdragen of besluiten van volkenrechtelijke organisaties;
m. betreffende een inpassingsplan als bedoeld in artikel 3.26 van de Wet ruimtelijke ordening;
n. waarvan de inwerkingtreding of uitvoering niet kan worden uitgesteld vanwege de ermee gemoeide spoedeisende of dringende provinciale belangen.

3. Evenmin kan een referendum worden gehouden over besluiten waarbij het belang van een referendum niet opweegt tegen de verantwoordelijkheid van Provinciale Staten voor kwetsbare groepen in de samenleving.

HOOFDSTUK 3 De kiesgerechtigdheid

Artikel 6
1. Kiesgerechtigd voor het referendum zijn diegenen die kiesgerechtigd zijn voor de verkiezing van de leden van Provinciale Staten.
2. Voor de beoordeling of aan de vereisten voor het kiesrecht is voldaan, is de toestand op de vierenveertigste dag voor de dag van stemming bepalend. Het vereiste van het hebben bereikt van de achttienjarige leeftijd wordt beoordeeld naar de toestand op de dag van de stemming.

Artikel 7
Artikel B 6 van de Kieswet is van overeenkomstige toepassing.

Artikel 8
De registratie van de kiesgerechtigdheid van de ingezetenen van de gemeente voor de verkiezingen van Provinciale Staten, geldt tevens als registratie van de kiesgerechtigdheid voor een referendum.

HOOFDSTUK 3 Kennisgeving van een referendumverzoek en inwerkingtreding besluit

Artikel 9
1. Een inleidend en definitief verzoek om een referendum te houden over een door Provinciale Staten genomen besluit, wordt voorafgegaan door een kennisgeving aan Provinciale Staten.
2. Een kennisgeving tot het houden van een referendum wordt gedaan door ten minste 500 kiesgerechtigden en wordt gevormd door het totale aantal geldige verzoeken tot het houden van een referendum.

Artikel 10

1. Een kennisgeving dient ten minste drie werkdagen vóór de behandeling van het besluit in een vergadering van Provinciale Staten door de voorzitter van die vergadering te zijn ontvangen.
2. Een kennisgeving is voorzien van een dagtekening en vermeldt om welk besluit het gaat.
3. Een kennisgeving wordt ingediend door het plaatsen van de voornaam, de achternaam, het adres, de geboortedatum, de geboorteplaats en de handtekening op een lijst of een fotokopie daarvan.
4. Op de lijst kunnen verzoeken van één of meerdere kiesgerechtigden staan.
5. De lijst wordt kosteloos beschikbaar gesteld door de griffie en is voorzien van een benaming van het besluit waarop de kennisgeving betrekking heeft. Gedeputeerde Staten stellen het model voor de lijst vast.
6. Een verzoeker mag niet meer dan één verzoek tot het houden van een referendum over hetzelfde besluit indienen.
7. Een ingediend verzoek kan niet worden ingetrokken.

Artikel 11
1. In een vergadering als bedoeld in artikel 10, eerste lid, waarin een kennisgeving is geagendeerd, beslissen Provinciale Staten of gelet op artikel 5 over het desbetreffende besluit een referendum kan worden gehouden en of de kennisgeving voldoet aan artikelen 9 en 10.
2. Als Provinciale Staten de beslissing nemen dat de kennisgeving is toegelaten, vervalt hetgeen in het besluit is geregeld omtrent de inwerkingtreding van rechtswege.
3. Indien de inwerkingtreding van een besluit waarover een referendum kan worden gehouden, geen uitstel kan lijden, kunnen Provinciale Staten de inwerkingtreding in afwijking van het vorige lid bepalen, onverminderd de mogelijkheid over het besluit een referendum te houden.
4. De beslissing van Provinciale Staten wordt zo spoedig mogelijk bekend gemaakt door kennisgeving van de beslissing op de voor de provincie Noord-Holland gebruikelijke wijze.
5. Indien na een besluit als bedoeld in artikel 16 of artikel 26 onherroepelijk is vastgesteld dat geen referendum zal worden gehouden of dat een referendum niet heeft geleid tot een raadgevende uitspraak tot afwijzing, wordt de inwerkingtreding van het besluit opnieuw geregeld.

HOOFDSTUK 4 Referendumcommissie

Artikel 12
1. Na een beslissing als bedoeld in artikel 11, tweede lid, stellen Gedeputeerde Staten een referendumcommissie in.
2. De referendumcommissie bestaat uit een voorzitter en vier andere leden.
3. Leden van Provinciale Staten van Noord-Holland en personen werkzaam onder de verantwoordelijkheid van het provinciaal bestuur van Noord-Holland zijn uitgesloten van lidmaatschap van de commissie.
4. De leden worden benoemd voor de duur van het referendum en kunnen worden herbenoemd.

Artikel 13
1. Een referendumcommissie heeft een secretaris.
2. Aan de secretaris kunnen andere medewerkers worden toegevoegd.
3. De secretaris en de andere medewerkers zijn geen lid van de referendumcommissie.
4. Gedeputeerde staten benoemen de secretaris en de medewerkers voor de duur van het referendum.

HOOFDSTUK 5 Inleidend verzoek tot het houden van een referendum

Artikel 14
Het inleidend verzoek tot het houden van een referendum wordt gedaan door ten minste 10.000 kiesgerechtigden en wordt gevormd door het totale aantal geldige verzoeken tot het houden van een referendum.

Artikel 15
1. Een kiesgerechtigde kan een verzoek om een referendum te houden bij de voorzitter van de referendumcommissie indienen. Het verzoek dient binnen een termijn van vier weken na het tijdstip van bekendmaking van de beslissing als bedoeld in artikel 11, tweede lid, door de voorzitter te zijn ontvangen.
2. Voor de beoordeling of aan de vereisten voor het kiesrecht is voldaan, is bepalend of dit op enig tijdstip binnen de in het eerste lid bedoelde termijn het geval was.
3. Een verzoek is voorzien van een dagtekening en vermeldt om welk besluit het gaat.
4. Een verzoek wordt ingediend door het plaatsen van de voornaam, de achternaam, het adres, de geboortedatum, de geboorteplaats en de handtekening op een lijst of een fotokopie daarvan.
5. Op de lijst kunnen verzoeken van één of meerdere kiesgerechtigden staan.
6. De lijst wordt kosteloos beschikbaar gesteld door de griffie en is voorzien van een benaming van het besluit waarop de kennisgeving betrekking heeft. Gedeputeerde Staten stellen het model voor de lijst vast.
7. Een door de voorzitter van de referendumcommissie aan te wijzen persoon tekent bij ontvangst van een lijst hierop de datum van ontvangst aan.
8. Een verzoeker mag niet meer dan één verzoek tot het houden van een referendum over hetzelfde besluit indienen.
9. Een ingediend verzoek kan niet worden ingetrokken.

Artikel 16
1. De referendumcommissie besluit, uiterlijk binnen twee weken na afloop van de termijn bedoeld in artikel 15, eerste lid, of een inleidend verzoek tot het houden van een referendum wordt toegelaten.
2. De voorzitter van de referendumcommissie besluit slechts dat het inleidend verzoek niet wordt toegelaten, indien het aantal ingediende verzoeken minder bedraagt dan tienduizend, dan wel, indien toepassing is gegeven aan artikel 17, tweede lid, het aantal geldige verzoeken minder bedraagt dan tienduizend.

Artikel 17
1. De voorzitter van de referendumcommissie stelt het aantal ingediende verzoeken vast.
2. Indien er tienduizend of meer verzoeken zijn ingediend, stelt de voorzitter tevens vast:
   a. het aantal geldige verzoeken;
   b. het aantal ongeldige verzoeken.
3. Ongeldig zijn de verzoeken die:
   a. zijn ingediend op een lijst die door de voorzitter van de referendumcommissie is ontvangen voordat de termijn, bedoeld in artikel 15, eerste lid, is begonnen;
   b. zijn ingediend op een lijst die door de voorzitter van de referendumcommissie is ontvangen nadat de termijn, bedoeld in artikel 15, eerste lid, is verstreken;
   c. niet zijn ingediend op een lijst, bedoeld in artikel 15, vierde lid;
   d. niet alle gegevens bevatten die op grond van artikel 15, derde en vierde lid, op het formulier moeten worden geplaatst;
   e. de gegevens bevatten van een persoon die niet kiesgerechtigd is;
   f. onjuiste gegevens bevatten;
   g. afkomstig zijn van personen die meer dan één verzoek tot het houden van een referendum over hetzelfde besluit hebben ingediend.

Artikel 18

1. De controle van de verzoeken die niet reeds op grond van artikel 17, derde lid, onder a tot en met c ongeldig zijn verklaard, kan geschieden door middel van een steekproef.
2. Gedeputeerde staten stellen regels vast betreffende de wijze waarop de steekproef wordt uitgevoerd. Deze regels hebben ten minste betrekking op de omvang van de steekproef, de kenmerken op basis waarvan de selectie voor de steekproef wordt bepaald en de vaststelling van het totaal aantal geldige verzoeken op basis van de uitkomst van de steekproef.

Artikel 19
1. Indien de voorzitter van de referendumcommissie besluit een verzoek ongeldig te verklaren, wordt dit met een vermelding van de reden op het formulier aangetekend.
2. De voorzitter van de referendumcommissie legt een kopie van het formulier waarop één of meer verzoeken ongeldig zijn verklaard gedurende twee weken na de dag waarop hij het besluit, bedoeld in artikel 16, heeft genomen voor een ieder ter inzage.

Artikel 20
1. Nadat de werkzaamheden, bedoeld in de artikelen 17 tot en met 19 zijn beëindigd, worden de formulieren in een pak gedaan. Het pak wordt verzegeld.
2. Op het pak wordt vermeld:
   a. het aantal ingediende verzoeken;
   b. het aantal geldige en ongeldige verzoeken;
   c. een aanduiding van het besluit waarop de verzoeken betrekking hebben.

Artikel 21
1. Nadat alle werkzaamheden zijn beëindigd, wordt door de referendumcommissie daarvan direct proces-verbaal opgemaakt.
2. Het proces-verbaal wordt spoedig daarna gezonden aan de voorzitter van Provinciale Staten.
3. Gedeputeerde staten stellen voor het proces-verbaal een model vast.

Artikel 22
1. De voorzitter van de referendumcommissie maakt het besluit inzake de toelating of afwijzing van het inleidende verzoek zo spoedig mogelijk bekend door kennisgeving van het besluit op de voor de provincie Noord-Holland gebruikelijke wijze. Een afschrift van het proces-verbaal wordt voor een ieder ter inzage gelegd.
2. De voorzitter doet van het besluit inzake de toelating of afwijzing van het inleidend verzoek mededeling aan de voorzitter van Provinciale Staten en aan Gedeputeerde Staten.

Artikel 23
1. De voorzitter van de referendumcommissie draagt er zorg voor dat het verzegelde pak, bedoeld in artikel 20, wordt vernietigd drie maanden nadat onherroepelijk is vastgesteld dat geen referendum zal worden gehouden of, indien de officier van justitie of de rechter-commissaris in het kader van een strafrechtelijk onderzoek een verzoek heeft gedaan tot overdracht van het verzegelde pak, nadat dit onderzoek is afgerond, of, indien strafvervolging is ingesteld of grond van deze verordening, nadat er een onherroepelijke rechterlijke uitspraak is. Van deze vernietiging wordt proces-verbaal opgemaakt.
2. De voorzitter is, nadat onherroepelijk is vastgesteld dat geen referendum zal worden gehouden, bevoegd het verzegelde pak, bedoeld in artikel 20, ten dienste van een onderzoek naar enig strafbaar feit over te dragen aan de officier van justitie.

HOOFDSTUK 6 Het definitieve verzoek tot het houden van een referendum

Artikel 24

Het definitieve verzoek tot het houden van een referendum wordt gevormd door het totale aantal geldige verklaringen ter ondersteuning van het inleidend verzoek.

Artikel 25

1. Binnen zes weken na de bekendmaking van het besluit van de referendumcommissie dat het inleidend verzoek is toegelaten, dan wel van de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State dat een beroep tegen het besluit van de referendumcommissie dat het inleidend verzoek niet wordt toegelaten gegrond wordt verklaard, kan iedere kiesgerechtigde bij de voorzitter van de referendumcommissie een verklaring tot ondersteuning van het inleidend verzoek afleggen. De verklaring tot ondersteuning dient binnen de termijn van zes weken door de voorzitter te zijn ontvangen.
2. Op een definitief verzoek is artikel 15, tweede tot en met negende lid, van overeenkomstige toepassing.

Artikel 26

1. De referendumcommissie besluit binnen twee weken na afloop van de termijn, bedoeld in artikel 25, eerste lid, of het definitieve verzoek tot het houden van een referendum wordt toegelaten.
2. De referendumcommissie besluit slechts dat het definitieve verzoek niet wordt toegelaten, indien het aantal afgelegde ondersteuningsverklaringen minder bedraagt dan vijfenveertigduizend, dan wel, indien toepassing is gegeven aan artikel 27, tweede lid, het aantal geldige ondersteuningsverklaringen minder bedraagt dan vijfenveertigduizend.

Artikel 27

1. De referendumcommissie stelt, indien er ondersteuningsverklaringen zijn afgelegd, het aantal afgelegde ondersteuningsverklaringen vast.
2. Indien er vijfenveertigduizend of meer ondersteuningsverklaringen zijn afgelegd, stelt de referendumcommissie tevens vast:
   a. het aantal geldige ondersteuningsverklaringen,
   b. het aantal ongeldige ondersteuningsverklaringen.
3. Ongeldig zijn de ondersteuningsverklaringen die:
   a. zijn ingediend op een lijst die door de voorzitter van het centraal stembureau is ontvangen voordat de termijn, bedoeld in artikel 25, eerste lid, is aangevangen;
   b. zijn ingediend op een lijst die door de voorzitter van het centraal stembureau is ontvangen nadat de termijn, bedoeld in artikel 25, eerste lid, is verstreken;
   c. niet zijn ingediend op een lijst als bedoeld in artikel 15, vierde lid;
   d. niet alle gegevens bevatten die op grond van artikel 15, derde en vierde lid, op de lijst moeten worden geplaatst;
   e. de gegevens bevatten van een persoon die niet kiesgerechtigd is;
   f. onjuiste gegevens bevatten;
   g. afkomstig zijn van personen die meer dan één verzoek tot het houden van een referendum over hetzelfde besluit hebben ingediend.

Artikel 28

1. De controle van de ondersteuningsverklaringen die niet reeds op grond van artikel 27, derde lid, onder a tot en met c, ongeldig zijn verklaard, kan geschieden door middel van een steekproef.
2. Gedeputeerde Staten stellen regels over de wijze waarop de steekproef wordt uitgevoerd. Deze regels hebben in ieder geval betrekking op de omvang van de steekproef, de kenmerken op basis waarvan de selectie voor de steekproef wordt bepaald en de vaststelling van het totaal aantal geldige ondersteuningsverklaringen op basis van de uitkomst van de steekproef.

Artikel 29

1. De referendumcommissie houdt op de tweede dag na afloop van de termijn van twee weken, bedoeld in artikel 26, eerste lid, om tien uur een openbare zitting.
2. Dag en uur van de zitting van de referendumcommissie worden door de voorzitter tijdig bekendgemaakt. De wijze van bekendmaking geschiedt op de voor de provincie gebruikelijke wijze.
3. De voorzitter is belast met de handhaving van de orde tijdens de zitting.
4. Door de aanwezige kiesgerechtigden kunnen mondeling bezwaren worden ingebracht.

Artikel 30
Op de zitting maakt de voorzitter van de referendumcommissie aan de aanwezige kiezers bekend:
a. het aantal afgelegde ondersteuningsverklaringen;
b. het aantal geldige en ongeldige ondersteuningsverklaringen, indien artikel 27, tweede lid, is toegepast;
c. het besluit, bedoeld in artikel 26, eerste lid.

Artikel 31
1. Bij twijfel over de geldigheid van de verklaring en bij ongeldigheid van de verklaring maakt de voorzitter de redenen hiervoor, alsmede de beslissing daaromtrent, onmiddellijk bekend.
2. Indien een van de aanwezige kiezers dit verlangt, wordt de betreffende lijst getoond.
3. Indien wordt besloten een verklaring ongeldig te verklaren, wordt dit met opgave van redenen op de lijst aangetekend.
4. De voorzitter van de referendumcommissie legt een kopie van een lijst waarop één of meer ondersteuningsverklaringen ongeldig zijn verklaard gedurende twee weken na de dag van de openbare zitting, bedoeld in artikel 29, eerste lid, voor een ieder ter inzage.

Artikel 32
Het besluit tot toelating van een definitief verzoek houdt tevens de vaststelling in dat een referendum zal worden gehouden.

Artikel 33
1. Nadat de werkzaamheden, bedoeld in artikel 30 en 31, eerste tot en met derde lid, zijn beëindigd, worden de formulieren in een pak gedaan. Het pak wordt verzegeld.
2. Op het pak wordt vermeld:
   a. het aantal afgelegde ondersteuningsverklaringen;
   b. het aantal geldige en ongeldige ondersteuningsverklaringen indien artikel 27, tweede lid, is toegepast;
   c. een aanduiding van het besluit waarop de ondersteuningsverklaringen betrekking hebben.

Artikel 34
1. Nadat alle werkzaamheden zijn beëindigd, wordt daarvan direct proces-verbaal opgemaakt.
2. Het proces-verbaal wordt door de voorzitter van de referendumcommissie ondertekend.
3. Gedeputeerde Staten stellen voor het proces-verbaal een model vast.

Artikel 35
1. De voorzitter van de referendumcommissie maakt het besluit inzake de toelating of afwijzing van het definitieve verzoek zo spoedig mogelijk openbaar door mededeling van het besluit op de voor de provincie Noord-Holland gebruikelijke wijze.
2. De voorzitter doet van het besluit inzake de toelating of afwijzing van het definitieve verzoek mededeling aan de voorzitter van Provinciale Staten en aan Gedeputeerde Staten.

Artikel 36
1. De voorzitter van de referendumcommissie draagt er zorg voor dat het verzegelde pak, bedoeld in artikel 33, wordt vernietigd drie maanden nadat onherroepelijk is vastgesteld dat geen referendum zal worden gehouden of, indien de officier van justitie of de rechter-commissaris in het kader van een strafrechtelijk onderzoek een verzoek heeft gedaan tot overdracht van het verzegelde pak, nadat dit onderzoek is afgerond, of, indien strafvervolging is ingesteld of grond van deze verordening, nadat er een onherroepelijke rechterlijke uitspraak is. Van deze vernietiging wordt proces-verbaal opgemaakt.
2. De voorzitter is, nadat onherroepelijk is vastgesteld dat geen referendum zal worden gehouden, bevoegd het verzegelde pak, bedoeld in artikel 33, ten dienste van een onderzoek naar enig straf baar feit over te dragen aan de officier van justitie.

HOOFDSTUK 7 Stembureaus

Artikel 37
1. Burgemeester en wethouders stellen één of meer stembureaus in de gemeente in.
2. Elk stembureau bestaat uit tenminste drie leden, van wie er één voorzitter is. In het geval er een combinatie van stemmingen plaatsvindt, kan het aantal leden worden gewijzigd.
3. Burgemeester en wethouders benoemen tijdig voordat de stemming voor een referendum wordt gehouden de leden van elk stembureau en een voldoende aantal plaatsvervangende leden.

HOOFDSTUK 8 De stemming

Artikel 38
1. Binnen een week nadat het besluit van de referendumcommissie dat een referendum zal worden gehouden, onherroepelijk is geworden, stelt de referendumcommissie, na overleg met Gedeputeerde Staten, de dag van de stemming vast. De bekendmaking van het besluit geschiedt op de voor de provincie Noord-Holland gebruikelijke wijze.
2. Als dag van de stemming wordt een woensdag aangewezen binnen een termijn die aanvangt op de vijfentachtigste dag en eindigt zes maanden na de dagtekening van het besluit.
3. Voor de berekening van de termijn van zes maanden wordt de periode van 1 juli tot en met 31 augustus niet meegeteld.

Artikel 39
1. Indien binnen de in artikel 38, tweede lid, bedoelde termijn een of meer stemmingen voor een verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Provinciale Staten, de gemeenteraden of het Europese Parlement plaatsvinden, of een ander referendum op basis van deze verordening, kan als dag van de stemming voor het referendum worden aangewezen de dag van die stemming, onderscheidenlijk één van die stemmingen.
2. Bij toepassing van het eerste lid zijn de krachtens artikel J 6 van de Kieswet bij of krachtens algemene maatregel van bestuur gegeven voorschriften voor combinatie van stemmingen van overeenkomstige toepassing.

Artikel 40
1. De tekst van een aan een referendum onderworpen besluit is gedurende vier weken voorafgaande aan de stemming kosteloos op het gemeentehuis van elke gemeente in Noord-Holland verkrijgbaar. De burgemeester brengt dit ter openbare kennis.
2. De referendumcommissie verschaft informatie over een aan een referendum onderworpen besluit.

Artikel 41

1. Provinciale Staten stellen op voorstel van de referendumcommissie de vraagstelling voor het referendum vast.
2. Op het bij de stemming te gebruiken stembiljet wordt de vraag vermeld of de kiezer voor of tegen het aan het referendum onderworpen besluit is, tenzij Provinciale Staten anders besluiten. Op de achterzijde wordt de handtekening van de voorzitter van Provinciale Staten afgedrukt.

Artikel 42
Ten aanzien van de stemming zijn de artikelen J 1, tweede tot en met vijfde lid, J 4 tot en met J 8, J 10, J 11, eerste en tweede lid, J 12 tot en met J 19, J 21 tot en met J 31 en J 35 tot en met J 38 van de Kieswet van toepassing, met dien verstande dat:
a. in de artikelen J 5 en J 7 in plaats van «dag van de kandidaatstelling» wordt gelezen: vierenveertigste dag voor de dag van de stemming;
b. in artikel J 11, eerste lid, in plaats van «het orgaan waarvoor de verkiezing wordt gehouden» wordt gelezen: het referendum;
c. in plaats van «de verkiezing» wordt gelezen: het referendum;
d. in artikel J 26, eerste lid, in plaats van «de kandidaat van zijn keuze» wordt gelezen: zijn keuze inzake het besluit.

Artikel 43
1. Met toepassing van hoofdstuk K van de Kieswet kan gestemd worden in een andere gemeente in de provincie Noord-Holland met een kiezerspas.
2. Bij de toepassing van hoofdstuk K van de Kieswet wordt het volgende in acht genomen:
   a. in artikel K 1 blijft de zinsnede «binnen het gebied van het orgaan waarvoor de verkiezing wordt gehouden,» buiten toepassing;
   b. in de artikelen K 3, eerste en tweede lid, en K 8, tweede lid, wordt in plaats van «dag van de kandidaatstelling» gelezen: vierenveertigste dag voor de dag van de stemming.

Artikel 44
1. Met toepassing van hoofdstuk L van de Kieswet kan bij volmacht worden gestemd.
2. Bij de toepassing van hoofdstuk L van de Kieswet wordt in de artikelen L 7, L 8, eerste en tweede lid, en L 11, eerste lid, in plaats van «dag van de kandidaatstelling» gelezen: vierenveertigste dag voor de dag van stemming.

HOOFDSTUK 9 De stemopneming door het stembureau

Artikel 45
1. Onmiddellijk nadat de stemming is geëindigd, vindt de stemopneming plaats.
2. De artikelen N 1 tot en met N 5 van de Kieswet zijn van toepassing, met dien verstande dat in artikel N 5 de woorden «en voegen deze lijstgewijze bijeen» buiten toepassing blijven.

Artikel 46
1. Het stembureau stelt vast:
   a. het aantal stemmen dat voor het aan het referendum onderworpen besluit is uitgebracht;
   b. het aantal stemmen dat tegen het aan het referendum onderworpen besluit is uitgebracht;
   c. het aantal stemmen dat blanco is uitgebracht;
   d. de som van de onder a, b en c bedoelde aantallen stemmen, zijnde het aantal geldig uitgebrachte stemmen;
   e. het aantal ongeldige stemmen.
2. De artikelen N 6 en N 7 van de Kieswet zijn van toepassing, met dien verstande dat:
   a. in artikel N 6, derde lid, in plaats van «op kandidaten» gelezen wordt: voor en tegen het aan het referendum onderworpen besluit;

b. in artikel N 7, derde lid, in plaats van «op welke kandidaat hij zijn stem uitbrengt» gelezen wordt: welke keuze hij doet.

Artikel 47
1. Direct nadat de stemmen zijn opgenomen, maakt de voorzitter van het stembureau de in artikel 46 bedoelde aantallen stemmen bekend. Door de aanwezige kiezers kunnen mondeling bezwaren worden ingebracht.
2. Artikel N 9, tweede, derde en vierde lid, van de Kieswet is van toepassing, met dien verstande dat in artikel N 9, derde lid, in plaats van «lijstgewijs gerangschikt» gelezen wordt: verdeeld in stemmen voor en stemmen tegen het besluit.

Artikel 48
De artikelen N 10 en N 11, eerste lid, van de Kieswet zijn van toepassing.

Artikel 49
1. Nadat de burgemeester van alle in zijn gemeente gevestigde stembureaus het proces-verbaal van de stemming en de stemopneming heeft ontvangen, stelt hij voor zijn gemeente de totalen van de in artikel 46 bedoelde aantallen stemmen, het aantal stemmen dat bij volmacht is uitgebracht en het verschil tussen het aantal kiezers dat tot de stemming is toegelaten en het aantal stemmen dat is geteld vast. Voor zover mogelijk geeft de burgemeester een verklaring voor het in de vorige volzin bedoelde verschil. Tevens stelt hij op basis van de registratie als bedoeld in artikel 8 het aantal kiesgerechtigden in de gemeente vast.
2. Voor de in het eerste lid bedoelde vaststelling wordt gebruik gemaakt van een door Gedeputeerde Staten vastgesteld model-formulier.

Artikel 50
De burgemeester draagt er zorg voor dat de processen-verbaal, met daarbij gevoegd de opgaven van de door hem vastgestelde aantallen stemmen onverwijld worden overgebracht naar de voorzitter van de referendumcommissie. Tevens legt hij een afschrift van deze stukken onverwijld voor een ieder ter inzage op het gemeentehuis totdat de uitslag van het referendum is vastgesteld.

Artikel 51
De artikelen N 12, tweede, derde en vierde lid, en N 13 tot en met N 21 van de Kieswet zijn van toepassing, met dien verstande dat:
a. in artikel N 12, derde lid, in plaats van «nadat over de toelating van de gekozenen is beslist» gelezen wordt: nadat de uitslag van het referendum is vastgesteld;
b. in artikel N 12, derde lid, in plaats van «in de Kieswet, op grond van de artikelen 125 tot en met 129 van het Wetboek van Strafrecht of de artikelen 131 tot en met 135 van het Wetboek van Strafrecht BES» gelezen wordt: in deze verordening;
c. in artikel N 13 in plaats van «Nadat is beslist over de toelating van de gekozenen» gelezen wordt «Nadat de uitslag van het referendum is vastgesteld» en in plaats van «de afschriften, bedoeld in artikel N 12, eerste lid» gelezen wordt: de afschriften, bedoeld in artikel 50.

HOOFDSTUK 10 De vaststelling van de uitslag van het referendum

Artikel 52
Nadat de afschriften van de processen-verbaal van alle burgemeesters van de gemeenten in de provincie Noord-Holland zijn ontvangen, gaat de referendumcommissie over tot het verrichten van de werkzaamheden ter vaststelling en bekendmaking van de opkomst en de uitslag van het referendum.

Artikel 53
1. De referendumcommissie onderzoekt de geldigheid van de stemming en de juistheid van de vaststelling van de uitkomsten van de stemming door de stembureaus en

beslist over de geschillen die te dien aanzien rijzen. Het neemt daartoe kennis van de processen-verbaal van de stembureaus en de door de burgemeesters van de gemeenten vastgestelde aantallen als genoemd in artikel 46.
2. Ten behoeve van het onderzoek, bedoeld in het eerste lid, kan de referendumcommissie tot een nieuwe opneming van stembiljetten, zowel uit alle als uit een of meer stembureaus besluiten. De burgemeester die de desbetreffende stembiljetten onder zich heeft, doet deze op verzoek van de referendumcommissie onverwijld naar dat orgaan overbrengen. Na ontvangst van de stembiljetten, gaat de referendumcommissie onmiddellijk tot de opneming over. Het is bevoegd daartoe de verzegelde pakken te openen en de inhoud te vergelijken met de processen-verbaal van de stembureaus. Bij deze opneming is hoofdstuk N, paragraaf 1, van de Kieswet van overeenkomstige toepassing.
3. Ten behoeve van het onderzoek, bedoeld in het eerste lid, is de referendumcommissie tevens bevoegd de verzegelde pakken, bedoeld in artikel N 2 van de Kieswet, te openen. De burgemeester die de desbetreffende pakken onder zich heeft, doet deze op verzoek van de referendumcommissie onverwijld naar dat orgaan overbrengen. Na beëindiging van het onderzoek worden de bescheiden uit de geopende pakken opnieuw ingepakt en verzegeld op de in artikel N 2 van de Kieswet voorgeschreven wijze.

Artikel 54
De uitslag van het referendum wordt, onverminderd het bepaalde in artikel 4, berekend op basis van de gewone meerderheid van het totaal aantal uitgebrachte stemmen.

Artikel 55
1. Indien de referendumcommissie besluit dat het referendum ongeldig is wegens de ongeldigheid van de stemming in één of meer stembureaus, geeft de voorzitter daarvan onverwijld kennis aan Gedeputeerde Staten.
2. Uiterlijk op de dertigste dag nadat deze kennisgeving is ontvangen, vindt in de in het eerste lid bedoelde stembureaus een nieuwe stemming plaats en wordt de uitslag van het referendum opnieuw vastgesteld. De dag van de stemming wordt door Gedeputeerde Staten vastgesteld.
3. Artikel V 7 van de Kieswet is van toepassing.

Artikel 56
De referendumcommissie stelt vast:
a. het totale aantal stemmen dat voor het aan het referendum onderworpen besluit is uitgebracht;
b. het totale aantal stemmen dat tegen het aan het referendum onderworpen besluit is uitgebracht;
c. de som van de onder a, b en c bedoelde aantallen stemmen, zijnde het totale aantal geldig uitgebrachte stemmen;
d. het totale aantal ongeldige stemmen;
e. het totale aantal kiesgerechtigden.

Artikel 57
De referendumcommissie stelt de opkomst vast door de som van het totale aantal geldige en het totale aantal ongeldige stemmen te delen door het totale aantal kiesgerechtigden.

Artikel 58
De referendumcommissie stelt vervolgens vast hoeveel procent van de kiezers die een geldige stem hebben uitgebracht zich voor, en hoeveel procent van de kiezers die een geldige stem hebben uitgebracht zich tegen het aan het referendum onderworpen besluit hebben uitgesproken.

Artikel 59
1. De voorzitter van de referendumcommissie maakt de opkomst en de voorlopige uitslag van het referendum zo spoedig mogelijk bekend. De bekendmaking geschiedt in een openbare zitting van de referendumcommissie.
2. Dag en uur van de zitting worden door de voorzitter tijdig bekend gemaakt. De wijze van bekendmaking wordt geregeld op de voor de provincie Noord-Holland gebruikelijke wijze.
3. De aanwezige kiezers kunnen mondeling bezwaren inbrengen.
4. De voorzitter is belast met de handhaving van de orde tijdens de zitting.

Artikel 60
1. Nadat alle werkzaamheden zijn beëindigd, wordt daarvan direct proces-verbaal opgemaakt. In dit proces-verbaal worden de opkomst en de voorlopige uitslag van het referendum, alle ingebrachte bezwaren, alsmede de gerezen geschillen en de beslissingen die te dien aanzien zijn genomen, vermeld.
2. Het proces-verbaal wordt door de voorzitter van de referendumcommissie getekend.
3. Gedeputeerde Staten stellen voor het proces-verbaal een model vast.

Artikel 61
1. De voorzitter van de referendumcommissie doet een afschrift van het proces-verbaal spoedig toekomen aan de voorzitter van Provinciale Staten.
2. Provinciale Staten stellen vervolgens in hun eerstvolgende vergadering de uitslag van het referendum vast, op basis van het proces-verbaal van de referendumcommissie.

Artikel 62
Provinciale Staten maken de opkomst en de uitslag van het referendum zo spoedig mogelijk bekend op de bij de provincie gebruikelijke wijze.

Artikel 63
1. De voorzitter van de referendumcommissie draagt zorg voor de bewaring van de verzegelde pakken met stembiljetten die op grond van artikel 53, tweede lid, naar de referendumcommissie zijn overgebracht.
2. Hij vernietigt deze pakken, alsmede de processen-verbaal van de stembureaus en de opgaven, bedoeld in artikel 50, nadat de uitslag van het referendum onherroepelijk is vastgesteld. Van deze vernietiging wordt proces-verbaal opgemaakt.

Artikel 64
Indien onherroepelijk is vastgesteld dat een referendum heeft geleid tot een raadgevende uitspraak tot afwijzing, wordt door Gedeputeerde Staten zo spoedig mogelijk bij Provinciale Staten een voorstel voor een besluit ingediend dat uitsluitend strekt tot intrekking van het besluit of tot regeling van de inwerkingtreding van het besluit.

HOOFDSTUK 11 Strafbepalingen

Artikel 65
Met een hechtenis van ten hoogste drie maanden of een geldboete van de tweede categorie wordt gestraft degene die:
a. meer dan één verzoek indient of meer dan één ondersteuningsverklaring aflegt voor het houden van een referendum over hetzelfde besluit;
b. stembiljetten, volmachtbewijzen of stempassen namaakt of vervalst met het oogmerk deze als echt en onvervalst te gebruiken of door anderen te doen gebruiken;
c. stembiljetten, volmachtbewijzen of stempassen die hij zelf heeft nagemaakt of vervalst of waarvan de valsheid of vervalsing hem, toen hij deze ontving, bekend was, opzettelijk als echt en onvervalst gebruikt of door anderen doet gebruiken, dan wel deze met het oogmerk om deze als echt en onvervalst te gebruiken of door

anderen te doen gebruiken, in voorraad heeft met het met het oogmerk deze wederrechtelijk te gebruiken of door anderen te doen gebruiken;
d. als gemachtigde stemt voor een persoon, wetende dat deze is overleden;
e. bij een verkiezing door gift of belofte een kiezer omkoopt om volmacht te geven tot het uitbrengen zijn stem;
f. stelselmatig personen aanspreekt of anderszins persoonlijk benadert ten einde hen te bewegen het formulier op hun oproepingskaart, bestemd voor het stemmen bij volmacht, te ondertekenen en deze kaart af te geven.

HOOFDSTUK 12 Slot- en overgangsbepalingen

Artikel 66
1. Wanneer bij of krachtens deze verordening voorgeschreven verrichtingen op een zaterdag, zondag of algemeen erkende feestdag zouden vallen, treedt de eerstvolgende dag, geen zaterdag, zondag of algemeen erkende feestdag zijnde, daarvoor in de plaats.
2. Voor zover de bepaling van de tijd voor die verrichtingen aan het openbaar gezag is opgedragen, worden daarvoor geen zaterdagen, zondagen of algemeen erkende feestdagen aangewezen.
3. Onder algemeen erkende feestdagen worden verstaan de in artikel 3 van de Algemene termijnenwet als zodanig genoemde en de bij of krachtens dat artikel daarmee gelijkgestelde dagen.

Artikel 67
Gedeputeerde Staten zenden binnen zes maanden na afloop van de periode waarin een eerste referendum is gehouden, aan Provinciale Staten een verslag over de doeltreffendheid en de effecten van deze verordening in de praktijk.

Artikel 68
De bepalingen van de Kieswet en het Kiesbesluit zijn op de gang van zaken bij het referendum van overeenkomstige toepassing voor zover deze verordening daar niet zelf in heeft voorzien.

Artikel 69
De Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland wordt ingetrokken.

Artikel 70
Deze verordening treedt in werking met ingang van de eerste dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin zij wordt geplaatst.

Artikel 71
Deze verordening wordt aangehaald als: Referendumverordening Noord-Holland 2018.

Haarlem,

Provinciale Staten van Noord-Holland,

, voorzitter.

, statengriffier.

Bijlage B

Ontwerp-besluit van Provinciale Staten van Noord-Holland tot intrekking van de Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland

Provinciale Staten van Noord-Holland;

Gelezen het advies van Gedeputeerde Staten van 20 februari 2018, kenmerk 1000711/1045338;

Overwegende:
- dat het gewenst is de vigerende Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland in te trekken wegens onuitvoerbaarheid;
- dat door deze intrekking het bij besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland van 16 juli 1996 vastgestelde Reglement van Orde behorend bij de referendumverordening voor de provincie Noord-Holland (Provinciaal blad 1996, 36) van rechtswege vervalt;

Gelet op artikel 145 van de Provinciewet;

Besluiten:

ARTIKEL I

De Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland wordt ingetrokken.

ARTIKEL II

Dit besluit treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin het wordt geplaatst.

Haarlem,

Provinciale Staten van Noord-Holland,

, voorzitter.

, statengriffier.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 22 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw P.A.J.M. Kreuwel
CZ/JZ

Telefoonnummer +31235144622

kreuwelp@noord-holland.nl

Verzenddatum

22 FEB. 2018

Kenmerk
1000711/1045338

Uw kenmerk

Betreft: Advies over nieuwe referendumverordening

Geachte leden,

Ter uitvoering van uw besluit d.d. 6 februari 2017 om te komen tot een nieuwe referendumverordening zenden wij u hierbij het advies over een nieuwe referendumverordening toe. Als u een referendumverordening wilt vaststellen is ons advies om deze te laten luiden conform dit ontwerp. Met dit advies laten wij ons niet uit over de wenselijkheid van een dergelijke verordening.

Inleiding
De provincie Noord-Holland heeft sinds 1995 een Referendumverordening die, op een enkele technische aanpassing na in 2007, sindsdien niet gewijzigd is. De verordening heeft nooit tot een referendum geleid. Een aantal initiatieven om op basis van deze verordening een referendum te houden, is in een vroegtijdig stadium gestrand. Echter kon er wel worden geconstateerd dat de huidige verordening praktisch onuitvoerbaar zou zijn. Het presidium van provinciale staten heeft daarom in 2015 besloten om een statenwerkgroep in te stellen, bestaande uit vertegenwoordigers van meerdere fracties, om te adviseren over de hoofdlijnen van een eventuele nieuwe referendumverordening en over de vraag hoe er omgegaan moet worden met de huidige verordening.
Op 6 februari 2017 hebben provinciale staten in navolging van het advies van deze statenwerkgroep aan gedeputeerde staten gevraagd een nieuwe referendumverordening op te stellen die de huidige verordening vervangt en waarbij rekening wordt gehouden met de volgende randvoorwaarden:

- De verordening moet een raadgevend, correctief referendum mogelijk maken.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

- Het gaat om het wel of niet volledig instemmen met een besluit en niet om onderdelen van een besluit.
- Het is wenselijk om de Wet raadgevend referendum en de uitkomsten van de evaluatie van het landelijk referendum over het Associatieverdrag met de Oekraïne bij de totstandkoming van een verordening te betrekken.
- De van een referendum uit te sluiten besluiten dienen limitatief in de verordening te worden opgenomen.
- De verordening moet ruimte bieden voor een digitale wijze van indienen van eventuele kennisgevingen en ondersteuningsverklaringen.
- Bij het vaststellen van de drempels gaat de voorkeur er naar uit dat ondersteuningsverklaringen uit de eerste ronde meetellen bij de tweede ronde.
- De drempels moeten het niet te gemakkelijk maar ook niet onmogelijk maken om een referendum aan te vragen.
- Er moet een drempel komen voor de geldigheid van de uitkomst om te voorkomen dat een kleine groep kiezers een te grote invloed heeft op de uitkomst van het referendum.
- Het is wenselijk om een onafhankelijke referendumcommissie in te stellen die toezicht houdt op organisatie en uitvoering en die waar nodig uitvoerende werkzaamheden verricht.
- Het is wenselijk dat er een draaiboek wordt gemaakt.
- Het is wenselijk om de gemeenten in Noord-Holland te betrekken bij de totstandkoming.
- Een referendum dient los van reguliere verkiezingen te kunnen worden georganiseerd.
- Na een referendum dient geëvalueerd te worden.

Een ambtelijke projectgroep is met deze opdracht aan de slag gegaan. Er zijn gesprekken gevoerd met de opsteller van de Utrechtse referendumverordening die nauw aansluit bij de Wet raadgevend referendum en qua procedure goed in elkaar steekt, met de gemeenten waar de hoofdstembureaus[1] gevestigd zijn, met het Ministerie van BZK over digitaal stemmen en met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten. Tevens zijn er vragenlijsten rondgestuurd naar alle Noord-Hollandse gemeenten om de nodige informatie over kosten en impact voor gemeenten te verzamelen om te komen tot een goed resultaat. Verder zijn de digitale mogelijkheden onderzocht. Bij het opstellen van dit advies over een nieuwe referendumverordening is zoveel mogelijk rekening gehouden met bovengenoemde randvoorwaarden. Hieronder wordt per randvoorwaarde aangegeven hoe deze is verwerkt in de ontwerpverordening. De keuzes die gemaakt zijn binnen deze randvoorwaarden zijn nader onderbouwd.

[1] Elke kieskring heeft een hoofdstembureau dat belast is met de totaaltelling van de stemmen die bij de stembureaus zijn uitgebracht.

Toelichting op de randvoorwaarden

Raadgevend, correctief referendum
De verordening maakt een raadgevend, correctief referendum mogelijk. Het initiatief voor een referendum ligt niet bij provinciale staten, maar bij de burger. Het referendum gaat over reeds genomen besluiten en niet over voorgenomen besluiten, zodat niet de indruk wordt gewekt dat provinciale staten geen verantwoordelijkheid durven of willen nemen voor moeilijke beslissingen en deze aan de burger overlaten.
Ook de huidige verordening bevat regels over een raadgevend correctief referendum. Bij de totstandkoming van de ontwerpverordening is de focus gelegd op verbetering en uitvoerbaarheid.
De uitslag van het referendum kan vanwege de Grondwet niet als bindend worden beschouwd. De uitslag moet worden beschouwd als een advies dat dwingt tot een heroverweging, maar niet tot het overnemen van de uitslag.
De keuze voor een raadgevend correctief referendum heeft consequenties voor een aantal andere keuzes, zoals het handhaven van de kennisgeving voorafgaand aan de ondersteuningsverklaringen. Deze keuzes worden in de volgende paragrafen nader toegelicht.

Het volledige besluit
De ontwerpverordening maakt het mogelijk dat een referendum wordt gehouden over een besluit van provinciale staten. Het gaat daarbij niet om onderdelen van een besluit, maar om het volledige besluit. Het is niet wenselijk om ook onderdelen van een besluit referendabel te laten zijn. In dat geval zou na een geldige kennisgeving al de vraag rijzen of de inwerkingtreding van de overige onderdelen van het besluit ook zou moeten worden opgeschort. Een geldig raadgevend advies over een onderdeel van een besluit zou voorts moeten leiden tot een onderzoek naar de gevolgen van aanpassing of intrekking van dat onderdeel voor de overige onderdelen van het besluit.

Voorwerp van het referendum
In artikel 5 van de ontwerpverordening is een opsomming opgenomen van besluiten van provinciale staten die niet aan een referendum onderworpen kunnen worden. De categorieën komen in belangrijke mate overeen met die uit de huidige verordening. In de ontwerpverordening zijn twee wijzigingen ten opzichte van de huidige verordening opgenomen:

a. Gehandhaafd is de categorie van besluiten waarvan de inwerkingtreding of uitvoering niet kan worden uitgesteld vanwege de ermee gemoeide spoedeisende provinciale belangen. Geadviseerd wordt om deze bepaling uit te breiden met 'dringende provinciale belangen'. Het is moeilijk te voorspellen welke onderwerpen in de toekomst zullen spelen in Noord-Holland en het is goed denkbaar dat een besluit zodanig van (provinciaal) belang is dat een referendum niet wenselijk is. Een referendum is een kostbare tijdrovende aangelegenheid die tot een ernstige vertraging in het besluitvormingsproces kan leiden. Hieronder komen we daar uitgebreider op terug. In de referendumverordening van

de provincie Utrecht is eenzelfde bepaling opgenomen.
De beslissing in een concrete situatie of met een besluit zodanig dringende provinciale belangen zijn gemoeid dat een referendum daarover niet wenselijk is, is in de ontwerpverordening bij provinciale staten zelf gelegd.

b. Toegevoegd zijn de besluiten betreffende een inpassingsplan als bedoeld in artikel 3.26 van de Wet ruimtelijke ordening.[2] De reden van het opnemen van deze uitsluitingsgrond is er in gelegen dat dergelijke plannen al een zeer lange doorlooptijd kennen met voldoende mogelijkheden tot inspraak en de mogelijkheid tot rechtelijke toetsing (beroepsprocedure).
Ook omdat het vaststellen van een provinciaal inpassingsplan (PIP) op veel weerstand uit de lokale omgeving kan stuiten, is het wenselijk om deze restrictie op te nemen. Dit ter voorkoming van een 'kaping' van het referendum op lokaal niveau. Een PIP kan lokaal van invloed zijn, maar dient altijd een provinciaal belang.

Handhaven kennisgeving (drie fasen in de referendumprocedure)
In de ontwerpverordening wordt het 'drie-fasen-systeem' uit de huidige verordening gehandhaafd. Het indienen van het inleidende verzoek wordt voorafgegaan door een kennisgeving aan provinciale staten. Het aantal van 500 handtekeningen voor de kennisgeving is eveneens gehandhaafd. Gezien de korte termijn om de benodigde handtekeningen te verzamelen, wordt de drempel van 500 handtekeningen voor de kennisgeving voldoende hoog geacht.
Na een geldige kennisgeving volgt opschorting van de inwerkingtreding van het besluit.
Het handhaven van de kennisgeving in de referendumprocedure is voortgekomen uit de keuze van provinciale staten voor een correctief referendum. Het referendum moet gaan om een besluit dat reeds genomen is. Burgers moeten echter een reële mogelijkheid hebben om de nodige handtekeningen te verzamelen. Een referendum heeft verder alleen zin als de inwerkingtreding van het desbetreffende besluit wordt opgeschort, omdat anders onomkeerbare gevolgen zouden kunnen ontstaan. Het schrappen van de kennisgeving maakt beide onmogelijk, tenzij de inwerkingtreding van 'referendabele' besluiten standaard met ten minste een maand zou worden opgeschort in afwachting van een eventueel inleidend verzoek tot het houden van een referendum. Dit wordt onwenselijk geacht omdat er in de praktijk naar verwachting niet of nauwelijks gebruik gemaakt zal worden van dit instrument en omdat een dergelijke opschorting het vaststellen en implementeren van provinciaal beleid en provinciale regelgeving structureel zal vertragen.

Digitale mogelijkheden
De digitale mogelijkheden betreffende het indienen van een kennisgeving, het indienen van een verzoek tot het houden van een

[2] De huidige verordening bevat een achterhaalde verwijzing naar artikel 39 van de vervallen Wet op de Ruimtelijke Ordening. Het ging daarbij om de planologische kernbeslissingen met concrete beleidsbeslissingen die geen ruimte boden voor afwijking.

referendum, en het indienen van ondersteuningsverklaringen zijn onderzocht.
Het blijkt onevenredig kostbaar te zijn om zelf ICT faciliteiten te ontwikkelen, gelet op de verwachting dat er niet of nauwelijks gebruik gemaakt zal worden van het instrument en gelet op het feit dat een digitale faciliteit de papieren aanlevering niet kan vervangen. Het feit dat er burgers zijn zonder digitale toegang of vaardigheden of burgers die niet digitaal een verzoek willen indienen, vereist dat fysieke mogelijkheden operationeel moeten blijven. Het realiseren van ICT faciliteiten biedt dus slechts een aanvulling op een bestaand proces met veel bijkomende kosten en werkzaamheden.
In de ontwerpverordening wordt evenwel ruimte geboden voor digitale ontwikkelingen, al dan niet op eigen initiatief van de provincie. In artikel 3 wordt bepaald dat gedeputeerde staten kunnen bepalen dat verzoeken tot het houden van een referendum op elektronische wijze kunnen worden ingediend, indien verzekerd is dat die wijze van indiening van verzoeken geen afbreuk doet aan de vereisten van toezicht en betrouwbaarheid. Dat laatste betekent dat er een voldoende mate van zekerheid dient te bestaan dat het bericht ook daadwerkelijk afkomstig is van degene die als afmelder bekend staat. Een elektronische handtekening kan hiervoor voldoende waarborg bieden.
Over het wel of niet toestaan van een digitale aanlevering kan ad hoc worden besloten in het geval dat er een referenduminitiatief plaatsvindt.
Omtrent de kwestie van het digitaal stemmen heeft het Ministerie van Binnenlandse Zaken aangegeven dat dit voor Nederland vooralsnog niet aan de orde is. De digitale mogelijkheden ten aanzien van het stemmen zelf zijn daarom niet onderzocht.

Drempels voor verzoeken
In de ontwerpverordening is gekozen voor vaste drempels. Het in percentages uitdrukken van de inleidende en definitieve drempel zou betekenen dat bij elk verzoek het volledige aantal kiesgerechtigden opnieuw bepaald zou moeten worden, met bijkomende werkzaamheden en kosten tot gevolg.
In de Wet raadgevend referendum is voor een landelijk referendum een drempel van 10.000 voor het inleidende verzoek en een drempel van 300.000 voor het definitieve verzoek opgenomen. Hiermee is destijds het advies van de Commissie Biesheuvel gevolgd om de drempels zodanig in te richten dat een referenduminitiatief niet onmogelijk wordt, maar wel (aldus deze commissie) 'een forse klus'.[3]
In de ontwerpverordening zijn de drempels uit de huidige provinciale referendumverordening vooralsnog intact gelaten, waarbij zij opgemerkt dat iedere drempel arbitrair is. Voor een inleidend verzoek zijn 10.000 handtekeningen nodig, voor een definitief verzoek zijn 45.000 geldige handtekeningen nodig. De relatief hoge inleidende drempel (10.000) komt voort uit de wens om in een vroeg stadium duidelijk te krijgen of een besluit echt controversieel is of niet. Het kan

[3] Staatscommissie Biesheuvel 1985. Zie hiervoor ook de verwijzing in *Kamerstukken II* 2005-2006, 30372 nr. 9, inhoudende het Voorstel van wet van de leden Dubbelboer, Duyvendak en Van der Ham, houdende regels inzake het raadgevend referendum (Wet raadgevend referendum).

onnodig lange opschorting van besluiten voorkomen.
De drempel van 45.000 is, in verhouding tot het aantal kiesgerechtigden, (relatief) lager dan de drempel die wordt toegepast in de Wet raadgevend referendum. De gekozen drempels worden passend geacht vanwege de aard van de besluiten die provinciale staten gewoonlijk nemen: het zijn complexe besluiten die vaak een raakvlak hebben met of direct samenhangen met andere besluiten (al dan niet van andere overheden) en die de gehele provincie raken. De gevolgen van het terugdraaien ervan kunnen zeer groot zijn. Verder brengt een referendum enorme administratieve lasten en kosten met zich mee. Het moet zeker zijn dat een groot aantal burgers met een dergelijk besluit problemen heeft. De drempel van 45.000 is, zeker met het oog op eventuele digitale mogelijkheden, niet onmogelijk te halen, maar voorkomt wel 'kaping' van het referendum door een groep inwoners (bijvoorbeeld in het kader van een lokaal belang).
Er is voor gekozen om de handtekeningen uit eerdere rondes niet te laten meetellen bij latere rondes. De dubbelingen zouden er immers uitgehaald moeten worden. De verwachting is dat als er echt sprake is van controverse, burgers wel de moeite nemen om hun handtekening te plaatsen, zeker als dat op digitale wijze kan.
Eens per vier jaar zou er een evaluatie van de drempels kunnen plaatsvinden, zoals ook na een gehouden referendum. Een dergelijke evaluatietermijn is wenselijk met oog op de huidige digitale mogelijkheden en ontwikkelingen.

Drempel uitkomst
In de ontwerpverordening is een drempel opgenomen voor de geldigheid van de uitkomst. Er is gekozen voor een meerderheidsquorum dat gekoppeld is aan het aantal voor- en tegenstemmen. De uitslag geldt als een geldige raadgevende uitspraak indien een meerderheid zich daarvoor uitspreekt en deze meerderheid tenminste 30 procent bedraagt van het totale aantal kiesgerechtigden voor het referendum. Hiermee wordt aangesloten bij de aanbeveling uit het Evaluatierapport inzake het Oekraïnereferendum. Een dergelijke drempel gaat strategisch stemmen tegen. Er wordt niet gekeken naar de opkomst maar naar de daadwerkelijke steun voor een initiatief.

Financiële gevolgen
In de verordening wordt voor allerlei activiteiten de medewerking gevorderd van de gemeenten. Uit artikel 146 van de Provinciewet volgt dat provinciale staten in hun verordeningen medewerking tot de uitvoering daarvan van de gemeentebesturen kunnen vorderen. De kosten, verbonden aan deze medewerking, worden voor zover zij ten laste van de betrokken gemeenten blijven, door de provincie aan hen vergoed.
Als een referendum wordt georganiseerd op basis van deze verordening zullen gemeenten daar veel werk aan hebben en zullen zij kosten maken. Het gaat daarbij met name om kosten van de stemprocedure, zoals de kosten van verzending van de oproepingskaarten en stembiljetten, huur van stemlokalen en meubilair, presentiegelden voor stembureauleden, stembussen en ambtelijke kosten. Er is geen ervaring

met een provinciaal referendum, maar om een inschatting van de kosten te kunnen geven is er gekeken naar de uitkomsten van de evaluatie van het landelijk referendum over het Associatieverdrag met Oekraïne. In aanvulling hierop is een vragenlijst aan gemeenten verzonden, waarin zij zijn verzocht om inzicht te geven in onder andere de te verwachten (extra) kosten bij een dergelijk referendum. Uit het Evaluatierapport, in combinatie met de door gemeenten verstrekte informatie, volgt dat de te verwachten kosten die gemeenten zullen moeten maken bij schatting ten minste 5 tot 5,4 miljoen euro per referendum zullen bedragen. Bij een gecombineerde verkiezing zou het bedrag iets lager kunnen zijn, in verband met efficiëntievoordelen bij verzending van oproepingskaarten en stembiljetten en bij de bemensing van stembureaus. Aan een gecombineerde verkiezing zijn wel nadelen verbonden. Niet alle stemlokalen zijn bijvoorbeeld geschikt voor dubbele bezetting. Eventuele drukte bij het stembureau heeft mogelijk gevolgen voor de opkomst. Het is politiek onwenselijk dat een provinciaal referendum van invloed is op een verkiezingsopkomst. Drukte bij het stembureau brengt daarbij ook meer werkdruk mee voor de stembureauleden. Daarbij kan er verwarring bij de kiezer ontstaan, hetgeen voor meer fouten kan zorgen, waaruit weer meer telwerk en een latere uitslag kunnen voorvloeien.
Daarnaast zal de provincie zelf kosten maken, die worden ingeschat op zo'n € 500.000,00 (voorlichting en communicatie, vacatiegelden en reis- en verblijfkosten referendumcommissie, ambtelijke inzet/inhuur).
In de verordening is niets bepaald over het verstrekken van subsidie aan voorstanders, tegenstanders en neutrale partijen. Het verstrekken van subsidie kan een nuttig effect hebben op het voeren van een debat over het onderwerp van een referendum. Hierover merken wij op dat er in het kader van de Algemene subsidieverordening Noord-Holland 2011 een uitvoeringsregeling vastgesteld kan worden zodra er een referendum georganiseerd gaat worden. Mocht zich de situatie voordoen, dan kunnen gedeputeerde staten al dan niet op verzoek van provinciale staten bezien of het wenselijk is om een uitvoeringsregeling vast te stellen op basis waarvan subsidie kan worden verstrekt voor activiteiten van voor- en tegenstanders van het besluit. Het ligt niet in de rede om subsidie te verstrekken aan initiatiefnemers in de fase van het inleidend en definitief verzoek om een referendum te houden.

Draaiboek Provincie
Uit de gesprekken met de gemeenten en de reacties op de vragenlijsten blijkt dat de gemeenten draaiboeken hebben voor verkiezingen die goed bruikbaar zijn voor een provinciaal referendum. Daar wordt in voorkomend geval bij aangesloten. De ontwerpverordening is zodanig gedetailleerd en uitvoerend van aard dat een intern provinciaal draaiboek op voorhand niet nodig lijkt. Indien gewenst kan in een later stadium alsnog op ambtelijk niveau een interne instructie worden opgesteld.

Communicatie over referendumverordening
In de ontwerpverordening is een minimumverplichting tot het geven van voorlichting opgenomen voor gemeenten. Deze minimumverplichting

houdt in dat de gemeenten gehouden zijn de tekst van een aan een referendum onderworpen besluit, gedurende vier weken voorafgaande aan de stemming voor een ieder gratis ter gemeentesecretarie beschikbaar te hebben. Het gaat hier uitsluitend om de tekst van het besluit, zonder nadere toelichting. Aangezien deze tekst veelal niet het meest geschikte middel is om op beknopte en overzichtelijke wijze informatie te verschaffen over de strekking van het besluit, is in de ontwerpverordening niet voorzien in huis-aan-huisverspreiding. Aansluiting is gezocht bij de Wet raadgevend referendum. Tevens is een verplichting opgenomen voor de referendumcommissie om informatie te verstrekken over een aan een referendum onderworpen besluit. De referendumcommissie heeft de vrijheid om zelf te bepalen op welke wijze deze informatieverplichting het beste kan worden ingevuld. Hierbij wordt gedacht aan informatieverspreiding via internet en/of verspreiding van folders bij gemeenten

Samenstelling en taken referendumcommissie
Een onderwerp dat aan een referenduminitiatief wordt onderworpen ligt meestal politiek gevoelig. Daarom is het raadzaam om een onafhankelijke referendumcommissie te benoemen. De referendumcommissie heeft tot taak om als neutrale partij toe te zien op de organisatie en de uitvoering van het referendum. In de ontwerpverordening wordt uitgegaan van een ad hoc commissie, die pas wordt ingesteld nadat een geldige kennisgeving is gedaan. Een permanente referendumcommissie zou hoofdzakelijk een slapend bestaan leiden. Ad hoc kunnen deskundigen worden aangetrokken (bijv. leden van andere vergelijkbare commissies).
De referendumcommissie bestaat in de ontwerpverordening uit vijf personen, een voorzitter en vier leden. De commissieleden worden benoemd door gedeputeerde staten. De onafhankelijke referendumcommissie wordt ingesteld, zodra provinciale staten de beslissing nemen dat de ingediende kennisgeving is toegelaten. Leden van provinciale staten van Noord-Holland en personen werkzaam onder de verantwoordelijkheid van het provinciaal bestuur van Noord-Holland zijn uitgesloten van lidmaatschap van de commissie. In de ontwerpverordening zijn de taken van de referendumcommissie zo nauwkeurig mogelijk omschreven. De referendumcommissie stelt niet alleen de uitslag van de stemming vast, maar neemt ook kennis van en beslissingen over geschillen in verband met de stemming of de vaststelling van de uitslag.

Participatie gemeenten Noord-Holland
Provinciale staten hebben de uitdrukkelijke wens mee gegeven dat de Noord-Hollandse gemeenten worden betrokken bij de totstandkoming van deze verordening. Dit heeft ertoe geleid dat gesprekken zijn gevoerd met gemeenten waar hoofdstembureaus zijn gevestigd (Amsterdam, Haarlem). Verder zijn alle gemeenten van Noord-Holland schriftelijk geïnformeerd over het eerder genomen besluit van provinciale staten om te komen tot een nieuwe referendumverordening. Ook is aan alle gemeenten een vragenlijst toegestuurd, waar 54% van de

gemeenten op heeft gereageerd. De hierbij verkregen gegevens zijn meegenomen bij het schrijven van dit advies.
Uit de reacties is gebleken dat 35% van de reagerende gemeenten interesse heeft in een informatiebijeenkomst, mits deze plaatsvindt nadat de nieuwe verordening is vastgesteld door provinciale staten. Als provinciale staten een nieuwe referendumverordening vaststellen is het wenselijk om gemeenten hierover actief te informeren, bijvoorbeeld via een informatiebijeenkomst.

Een referendum dient los van reguliere verkiezingen georganiseerd te kunnen worden.
In de ontwerpverordening is bepaald dat binnen een week nadat het besluit van de referendumcommissie om een referendum te houden onherroepelijk is geworden, de referendumcommissie de dag van de stemming vaststelt, na overleg met gedeputeerde staten. Als dag van de stemming wordt een woensdag aangewezen binnen een termijn die aanvangt op de vijfentachtigste dag en eindigt zes maanden na de dagtekening van het besluit. Het referendum kan los van de reguliere verkiezingen worden georganiseerd. Er is door gemeenten geen voorkeur uitgesproken voor een losse, dan wel gecombineerde organisatie van stemming.
Indien binnen genoemde termijn een of meer stemmingen voor een verkiezing van de leden van de Tweede Kamer der Staten-Generaal, Provinciale Staten, de gemeenteraden of het Europese Parlement plaatsvinden, of een ander referendum op basis van deze verordening, kan als dag van de stemming voor het referendum worden aangewezen de dag van die stemming, onderscheidenlijk één van die stemmingen.

Evaluatie
In de ontwerpverordening is bepaald dat gedeputeerde staten binnen zes maanden na afloop van de periode waarin een eerste referendum is gehouden, aan provinciale staten een verslag zenden over de doeltreffendheid en de effecten van deze verordening in de praktijk.

Overig
Als provinciale staten een referendumverordening vaststellen dient het Reglement van Orde behorende bij de Referendumverordening voor de provincie Noord-Holland door gedeputeerde staten te worden ingetrokken.

Ten slotte
Het organiseren van een provinciaal referendum is een zeer kostbare aangelegenheid. Bovendien is er de vraag of een raadgevend referendum ertoe zal leiden dat de betrokkenheid van kiezers in het proces van beleid maken wordt vergroot.
Zoals bekend heeft de Wet raadgevend referendum de kiezer en de Nederlandse politiek niet gebracht wat ervan werd verwacht. Een

bindend referendum is voorlopig uit zicht.[4] Er ligt nu een voorstel tot intrekking van de Wet raadgevend referendum bij de Tweede Kamer.

Verder zijn er andere mogelijkheden om burgers te betrekken bij beleidsvorming en wetgeving en kennis op te halen dan het raadgevend referendum. De provincie maakt gebruik van diverse vormen van burgerparticipatie waarbij aan burgers gevraagd wordt mee te denken of initiatieven voor te dragen.

Ten slotte merken wij op dat er vóór de zomer van 2018 een actieplan wordt verwacht ter versterking van de lokale democratie. Dit heeft de Minister van Binnenlandse Zaken bekend gemaakt tijdens het debat over de begroting van 2018. Er zijn drie speerpunten voor dit actieplan:

1. Het versterken van lokale bestuurders en volksvertegenwoordigers;

2. Het versterken van de verbinding tussen bestuur en burgers en

3. Het versterken van de weerbare lokale democratie.

De focus van het actieplan ligt bij de lokale democratie en ook de provincies en waterschappen worden, via de koepels Interprovinciaal Overleg en de Unie van Waterschappen, betrokken bij het actieplan.

Het verdient aanbeveling om deze omstandigheden te betrekken bij de besluitvorming over een nieuwe referendumverordening. Daarnaast verdient het aanbeveling de huidige verordening wegens onuitvoerbaarheid in te trekken.

Met dit advies beschouwen wij de opdracht gegeven op 6 februari 2017 als afgehandeld.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

[4] Er is geen politieke meerderheid voor een bindend referendum. Een daartoe strekkend initiatiefvoorstel (Van Raak) is op 23 november 2017 door de Tweede Kamer verworpen, Kamerstukken 34 724; handelingen II 2017/2018, nr. 26, item 15, p.1.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 21 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw G. Dinkelman
BEL/OMB

Telefoonnummer +31235144634
dinkelmang@noord-holland.nl

Verzenddatum
21 MAART 2018

Kenmerk
1013723/1046734

Uw kenmerk

Betreft: Staat van de Energietransitie en Routeplanner 2050

Geachte leden,

Met deze brief bieden wij u zowel de Staat van de Energietransitie Noord-Holland als de Routeplanner Energietransitie 2020-2050 ter bespreking aan.

Aanleiding

Mede naar aanleiding van de behandeling van de Beleidsagenda Energietransitie in mei 2016 is toegezegd een 'Staat van de Energietransitie' en een 'Routeplanner Energietransitie' op te stellen. De 'Staat van de Energietransitie' dient om de voortgang van de energietransitie in Noord-Holland te monitoren. Toegezegd is om de monitor zo kwantitatief mogelijk te maken en in het advies over motie 18 en het Klimaatinitiatief[1] is daaraan toegevoegd de Staat van de Transitie ook zoveel mogelijk naar CO_2-uitstoot te vertalen.
De Routeplanner moet inzicht geven in welke opgave er ligt op het gebied van energietransitie, of en hoe aan deze opgave voldaan kan worden en welke bijdrage de provincie hieraan kan leveren.
De Staat van de Energietransitie en de Routeplanner Energietransitie zijn inmiddels onderdeel geworden van een breder provinciaal traject waarbinnen diverse verkenningen en onderzoeken in opdracht van de provincie zijn uitgevoerd. Al deze resultaten dienen als bouwstenen voor de nieuwe provinciale Omgevingsvisie. Voor regio's en belanghebbenden zijn de uitkomsten bruikbaar als afwegingskader voor op te pakken acties, bijvoorbeeld in het kader van een regionale energiestrategie.

[1] 769463/827284 Advies over haalbaarheid Motie 18 en initiatiefvoorstel 'Klimaatinitiatief Noord-Holland';
Motie 18: Beleidsagenda Energietransitie; onderzoek haalbaarheid van punten. M18/PS23-05-2016;
Klimaatinitiatief: Initiatiefvoorstel 'Klimaatinitiatief Noord-Holland', 26 januari 2016.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Samenhang Staat van de Energietransitie en Routeplanner Energietransitie

De Staat van de Energietransitie en de Routeplanner Energietransitie 2020-2050 vullen elkaar aan. De Staat van de Energietransitie kijkt terug en laat zien wat gerealiseerd is. Hierbij wordt zoveel mogelijk aangehaakt bij de berekeningen van het CBS en de Nationale Energieverkenning (NEV). De Routeplanner Energietransitie kijkt vooruit en laat zien wat nog nodig is tot 2050, hoe aan deze opgave voldaan kan worden en welke bijdrage de provincie hieraan kan leveren, dus wat het handelingsperspectief van de provincie Noord-Holland is. Gezamenlijk geven de instrumenten inzicht in waar we nu staan en aan welke 'knoppen' we kunnen draaien om in 2050 tot een nagenoeg CO_2-neutrale energiehuishouding te komen.

Staat van de Energietransitie

De Staat van de Energietransitie en het daaraan ten grondslag liggende monitoringssysteem zijn opgesteld door ECN Beleidsstudies. Het doel van de Staat van de Energietransitie (nulmeting) is om voor verschillende sectoren binnen de provincie Noord-Holland inzicht te geven in a) het energieverbruik, b) de voortgang van de CO_2-emissiereductie en c) de energiebesparing. Daarbij wordt ook de trend van de afgelopen jaren binnen de provincie Noord-Holland afgezet tegen de trend in Nederland. Sectoren die aan bod komen zijn de gebouwde omgeving, de glastuinbouw, de industrie en mobiliteit & transport. Daarnaast wordt ingegaan op de duurzame opwekking van energie door zon, wind, biomassa, warmtekoudeopslag en geothermie.

De Staat van de Energietransitie heeft een signalerende functie ten aanzien van de voortgang van de energietransitie. Hetgeen gemonitord wordt, is echter niet direct (causaal) te koppelen aan de effectiviteit van het provinciale beleid. Wel kan worden gesignaleerd waar de voortgang stagneert, op basis waarvan eventueel besloten kan worden om nadere analyses uit te voeren.

De provincie is voor de voortgang van de energietransitie sterk afhankelijk van andere partijen. Er is maar een beperkt aantal zaken waarop de provincie direct zelf kan sturen, zo blijkt ook uit de Routeplanner. Daardoor zijn de provinciale beïnvloedingsmogelijkheden op het verwezenlijken van de energietransitie relatief beperkt. De huidige stand van zaken wordt niet alleen bepaald door het provinciale beleid maar mogelijk nog meer door het Rijk, Europa en mondiale afspraken. De Routeplanner geeft in dit kader een nader beeld van de provinciale handelingsperspectieven.

De Staat en onderliggende monitor maken gebruik van de meest recente cijfers over energie in de provincie Noord-Holland. Dit betekent dat er voor het overgrote deel gebruik wordt gemaakt van cijfers uit 2015, aangezien er veelal geen actuelere cijfers beschikbaar zijn. De meest recente ontwikkelingen en ook het beleid van de Beleidsagenda Energietransitie (van 2016) zijn dus niet meegenomen. Dat gebeurt uiteraard wel in de volgende Staat van de transitie. De Staat sluit verder zoveel mogelijk aan bij (landelijke) resultaten en trends gebaseerd op data en analyses van het CBS, de Klimaatmonitor en de Nationale

Energieverkenning (NEV). Deze monitor is ook een groeimodel waaraan desgewenst thema's en indicatoren kunnen worden toegevoegd, bijvoorbeeld naar aanleiding van landelijke discussies of een mogelijke landelijke monitor. De eerste Staat van de energietransitie wijst uit dat de energietransitie in de provincie nog grotendeels op gang moet komen. Het energieverbruik en de CO_2-emissies zijn na 2010 niet of nauwelijks gedaald, met de kanttekening dat ze ondanks de recent aantrekkende economie ook niet zijn gestegen. Een uitzondering vormt de gebouwde omgeving waar, door energiebesparende maatregelen, het gasverbruik bij zowel de huishoudens als de diensten is afgenomen. Voorts is er sprake van een stijging van de productie van duurzame energie, met name geothermie, duurzame warmtedistributie en zonnestroom, al is de bijdrage aan de energievoorziening van al deze technieken nog beperkt.

Ondanks dat er al veel wordt gedaan is een verdere versnelling van de huidige ontwikkelingen nodig om te komen tot een nagenoeg CO_2-neutrale energiehuishouding in 2050. Het totale finale energieverbruik[2] in de provincie Noord-Holland lijkt, rekening houdende met de onzekerheidsmarges, de laatste jaren nauwelijks aan verandering onderhevig.

De directe CO_2-uitstoot[3] van de eindverbruikers lijkt op het eerste gezicht wel af te nemen, echter dit heeft te maken met het gegeven dat het aantal relatief zachte winters in de beschouwde periode is toegenomen, waardoor er aan het eind aanzienlijk minder aardgas is verstookt voor ruimteverwarming. De provinciale directe CO_2-emissies inclusief de emissies van Tata Steel begeven zich tussen de 17 en 19 megaton per jaar en vertonen een stabiele trend.

Uiteindelijk laat de Staat van de Energietransitie zien dat het huidige energieverbruik in Noord-Holland ca. 250 PJ[4] is. Hiervan wordt ca. 13 PJ duurzaam opgewekt. De productie van duurzame energie in Noord-Holland is in de periode 2010-2015 met ruim 5 PJ gestegen. Dat is een toename van meer dan 60% ten opzichte van 2010. Het tempo van deze groei is vergelijkbaar met die van Nederland in totaal. De grootste bijdrage komt momenteel van wind op land en van duurzame warmte (vooral op basis van biomassa). De grootste groei wordt echter waargenomen bij zonnestroom, groen gas en geothermie. Om tot een CO_2-neutrale energiehuishouding in 2050 te komen is echter wel een versnelling van de duurzame opwek en energiebesparing nodig.

---

[2] Finaal verbruik is het verbruik door eindverbruikers waarna geen nuttige energie meer resteert en waarbij omzettingsverliezen – zoals bij de productie van elektriciteit – buiten beschouwing blijven.

[3] De directe CO_2-emissies zijn de CO_2-emissies die bij de eindverbruiker ontstaan. Hierin worden de emissies van de verbruikte elektriciteit – die bij de elektriciteitssector ontstaan – niet meegenomen. In de totale CO_2-emissie van Nederland worden die uiteraard wel meegenomen, tenzij het geïmporteerde elektriciteit betreft, dan wordt het aan het buitenland toegerekend.

[4] Het verbruik binnen de landbouw maar buiten de glastuinbouw is geen onderdeel van het finale energieverbruik zoals benoemd in de Staat. In de Routeplanner is dit wel meegenomen.

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

De ambitie van de provincie is een energieneutraal Noord-Holland in 2050, waarbij het energieverbruik in evenwicht is met de hoeveelheid hernieuwbaar opgewekte energie en er geen fossiele energiebronnen meer hoeven te worden ingezet. Doel van de Routeplanner is dan om inzichtelijk te maken welke opgave er ligt, welke mogelijkheden er (bekend) zijn om aan die opgave te voldoen en welke bijdrage de provincie hieraan kan leveren.

Er zijn zes studies verricht die als 'onderlegger' voor de Routeplanner dienen. Deze studies zijn weer gebaseerd op diverse ruimtelijke verkenningen en onderzoeken die in opdracht van de provincie zijn uitgevoerd en waarbij belanghebbenden zijn betrokken. Daarnaast is een aantal belanghebbenden geconsulteerd over de deelstudies. De gesprekspartners hebben zelf aangegeven over welke deelstudies zij geconsulteerd wilden worden. Al met al heeft dit tot gedragen feiten en inzichten geleid.

Eerst is onderzoek gedaan naar het provinciaal handelingsperspectief bij de vier vraagsectoren die gezamenlijk de totale energievraag van ca. 254 PJ van eindverbruikers in Noord-Holland voor hun rekening nemen, te weten Land- & tuinbouw, Industrie, Gebouwde omgeving (huishoudens en diensten), en Mobiliteit & transport.
Per vraagsector is het verwachte volume in 2050 bepaald, vervolgens is bepaald in welke mate de betreffende sector in 2050 energie zal hebben kunnen besparen. Op basis van deze gegevens is – indien mogelijk - een eindbeeld en verwachte energiemix in 2050 vastgesteld. Vervolgens is het mogelijke transitiepad geschetst, inclusief de maatregelen die de provincie kan nemen om het eindbeeld te realiseren.

Uit de Routeplanner blijkt overigens dat veel van de mogelijke maatregelen al worden ingezet en de komende jaren hun vruchten moeten gaan afwerpen. Denk bijvoorbeeld aan het concentratiebeleid voor de glastuinbouw, het Programma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad in Noord-Holland' voor de gebouwde omgeving, een grotere inzet van de Omgevingsdienst op mogelijke energie-efficiënte maatregelen bij het bedrijfsleven in het kader van de EED-richtlijn, onderzoek ter ondersteuning van gemeenten bij de warmtetransitie, ruimtelijk beleid om de vervoersbehoefte terug te dringen (OV-Knooppuntenbeleid) en inspanningen op het gebied van circulariteit van grondstoffen/reststromen. Ook speelt duurzaamheid een belangrijke rol bij de aanbesteding van het openbaar vervoer.

De uitkomsten van de vier vraagsectoren bij elkaar genomen, betekent dat bij maximale inspanning van alle betrokken partijen de totale verwachte energievraag in 2050 tussen de 160 en 200 PJ zal uitkomen

Ruimtelijke verkenningen die in opdracht van de provincie Noord-Holland zijn uitgevoerd, hebben laten zien hoe de resterende energievraag van 160 à 200 PJ ingevuld zou kunnen worden in 2050. De provincie Noord-Holland zou in theorie op eigen grondgebied in haar energievraag kunnen voorzien, indien er geen rekening wordt gehouden met overwegingen als kosten, ruimtebeslag, ruimtelijke kwaliteit, draagvlak of provinciaal beleid. Als er wel rekening wordt gehouden met het huidig provinciaal beleid en het ruimtebeslag en de

kosten van maatregelen, zou er bij maximale inspanning in ongeveer de helft van de energievraag kunnen worden voorzien. Verder zal de Noord-Hollandse industrie en transportsector in 2050 in ieder geval voor circa 50 PJ aan biobrandstoffen en/of biomassa moeten importeren om aan hun vraag naar transportbrandstoffen en hoge temperatuurwarmte te voldoen.

Om de resterende energievraag in te vullen, moeten keuzes gemaakt worden tussen import van (aanvullende) biomassa, inzet van wind-op-land en inzet van zonneweides/zonne-opstellingen. Meer van het één betekent dat er minder van het andere nodig is. Al deze technologieën zijn technisch gezien relatief snel te realiseren, maar techniek is slechts één van de aspecten die keuzes en tempo bepalen. Het gaat immers ook om ruimtebeslag, economische rentabiliteit en draagvlak.

Thoriumcentrales en kernfusie zijn in de Routeplanner niet meegenomen, omdat niet verwacht wordt dat deze voor 2050 rendabel zijn en dan een deel van de elektriciteitsproductie voor hun rekening kunnen nemen. Indien de inzichten op dit gebied veranderen, nemen we dit in de volgende versie van de Routeplanner mee.
Dit geldt ook voor andere technologische ontwikkelingen die we nu nog niet kunnen overzien.

Een beeld van de duurzame energiemix in 2050 is niet te schetsen zonder vooruit te lopen op keuzes die de provincie(s) en het rijk nog gaan maken. Dit gebeurt in samenspel, want het is suboptimaal wanneer elke provincie afzonderlijk zelfvoorzienend zou proberen te worden. Tegelijk is het wel de bedoeling dat iedereen probeert op eigen grondgebied zover mogelijk te komen.

Van groot belang is wel dat de ruimtelijke keuzes voor 2050 in ieder geval tijdig gemaakt worden, gezien de relaties met verstedelijking, mobiliteit en economie. Er is een integrale afweging en vervolgens besluitvorming nodig om kansen als meervoudig ruimtegebruik te benutten en risico's als verrommeling van het landschap te vermijden. Als deze afweging en de besluitvorming niet tijdig plaatsvinden, kan dat betekenen dat de energietransitie vertraagt of duurder uitpakt, dat de doelen niet gehaald worden óf dat kansen als meervoudig ruimtegebruik gemist gaan worden.

Verder is onderzocht wat de energietransitie betekent voor de energie-infrastructuur. Het streven van de provincie is een robuust en veilig energiesysteem met zo min mogelijk energieverlies tegen zo laag mogelijke maatschappelijke kosten, waarbij rekening is gehouden met een goede ruimtelijke ordening en ruimtelijke kwaliteit. Ten eerste zal de elektriciteitsinfrastructuur aangepast moeten worden. Het gaat dan om netverzwaring, vergroting van de flexibiliteit en aanpassingen ten behoeve van invoeding (levering aan het net) door kleine leveranciers. Ten tweede zal het gasnet vervangen moeten worden om plaats te maken voor alternatieven, behalve daar waar op termijn (pakweg na 2030) groen gas aan de orde is. Ten derde moeten er warmtenetten worden aangelegd om in de vraag aan lage-temperatuurwarmte te kunnen voorzien. Ten vierde kan door de aanleg van CO_2-leidingen CO_2 hergebruikt worden, wat grote impact kan hebben op vermindering van de CO_2-uitstoot.

De diverse leidingen en netten zullen wellicht deels opnieuw gerangschikt moeten worden om tot optimalisatie van de ondergrondse

ruimte te komen. De provincie kan een rol nemen in het bij elkaar brengen van de vele verschillende netbeheerders en het laten afstemmen van tracés en planningen. Dit is immers veelal een bovenlokale opgave. Verder zou de provincie een grotere rol kunnen nemen in de ruimtelijke inpassing van toekomstige bovengrondse infrastructuur en integrale gebiedsvisies kunnen opstellen. Ook kan de provincie trekker worden van regionale adviezen aan netbeheerders en het Rijk, dus van adviezen die samen met gemeenten zijn opgesteld.

Van belang is ook de betrokkenheid van inwoners. In de nieuwe Omgevingswet is een participatieve rol voor inwoners bij ruimtelijke ingrepen weggelegd, mede om groter draagvlak hiervoor te creëren. Hoe en wanneer inwoners het beste betrokken kunnen worden, is iets wat de provincie nog verder zal moeten vormgeven.

Tot slot is het de vraag wanneer en hoe de samenwerking tussen alle betrokken partijen georganiseerd kan worden. Daarvoor is het van belang inzicht te hebben in het schaalniveau waarop de diverse opgaven het beste aangepakt kunnen worden en wanneer er samenwerking nodig is. Het Rijk heeft al aangegeven de samenwerking van de decentrale overheden op het gebied van klimaat, energie en circulariteit te willen faciliteren. Het Rijk reserveert daarvoor gedurende vier jaar jaarlijks 300 miljoen euro. In een interbestuurlijke programma en vervolgens het Klimaat- en Energie-akkoord worden de samenwerking en doelstellingen door Rijk, IPO, VNG en Waterschappen nader uitgewerkt. Daarnaast worden er al initiatieven 'van onderop' ontplooid, op regionaal niveau. Het is zinvol voor de provincie om hierin deel te nemen. Enerzijds om realisatie van de opgave dichterbij te brengen, anderzijds omdat de provincie andere partijen kan helpen hun doelen te realiseren, wat bijdraagt aan versnelling van de energietransitie.

Vervolg van de Staat van de Energietransitie en de Routeplanner Energietransitie

De Staat van de Energietransitie Noord-Holland en de Routeplanner Energietransitie 2020-2050 zijn beleidsarm. Er wordt geschetst waar we staan en wat we zouden kunnen doen, maar er worden geen keuzes gemaakt. Voor wat betreft het vervolg, moet onderscheid gemaakt worden tussen wat binnen de huidige kaders en beschikbare middelen (en capaciteit) mogelijk is, en wat onderdeel zou moeten uitmaken van de Omgevingsvisie en een eventuele nieuwe Beleidsagenda Energietransitie (een programma Energietransitie) onder de Omgevingsvisie.

Wij stellen u voor om de Staat van de Energietransitie met een frequentie van eens per vier jaar te actualiseren (in plaats van zoals aanvankelijk afgesproken tweejaarlijks[5]) en dan ook te bezien of de Routeplanner aanpassing behoeft, omdat dan wellicht nieuwe ontwikkelingen en technologieën hun intrede hebben gedaan of zijn gaan domineren. Daarmee komen deze producten ook in lijn met de beoogde frequentie van monitoring van de Omgevingsvisie. Voor de Staat van de Energietransitie is het belangrijkste argument dat er

[5] Statenvoordracht CO2-monitoring 769463-926518

binnen twee jaar naar verwachting niet veel verandert, omdat de gemonitorde ontwikkelingen en effecten pas op langere termijn zichtbaar worden. Daarbij komt dat het opstellen ervan een dusdanig grote inspanning vergt, dat de proportionaliteit in het geding komt. Ook daarom ligt een lagere frequentie in de rede.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

8 bijlage(n)

1. Staat van de Energietransitie Noord-Holland
2. Routeplanner Energietransitie 2020-2050
3. RP Deelstudie Land- en tuinbouw
4. RP Deelstudie Industrie
5. RP Deelstudie Gebouwde Omgeving
6. RP Deelstudie Mobiliteit en Transport
7. RP Deelstudie Opwekking van hernieuwbare energie
8. RP Deelstudie Energie infrastructuur
9. RP Factsheets

Staat van de energietransitie Noord-Holland

ECN-E--17-065 - November 2017

www.ecn.nl

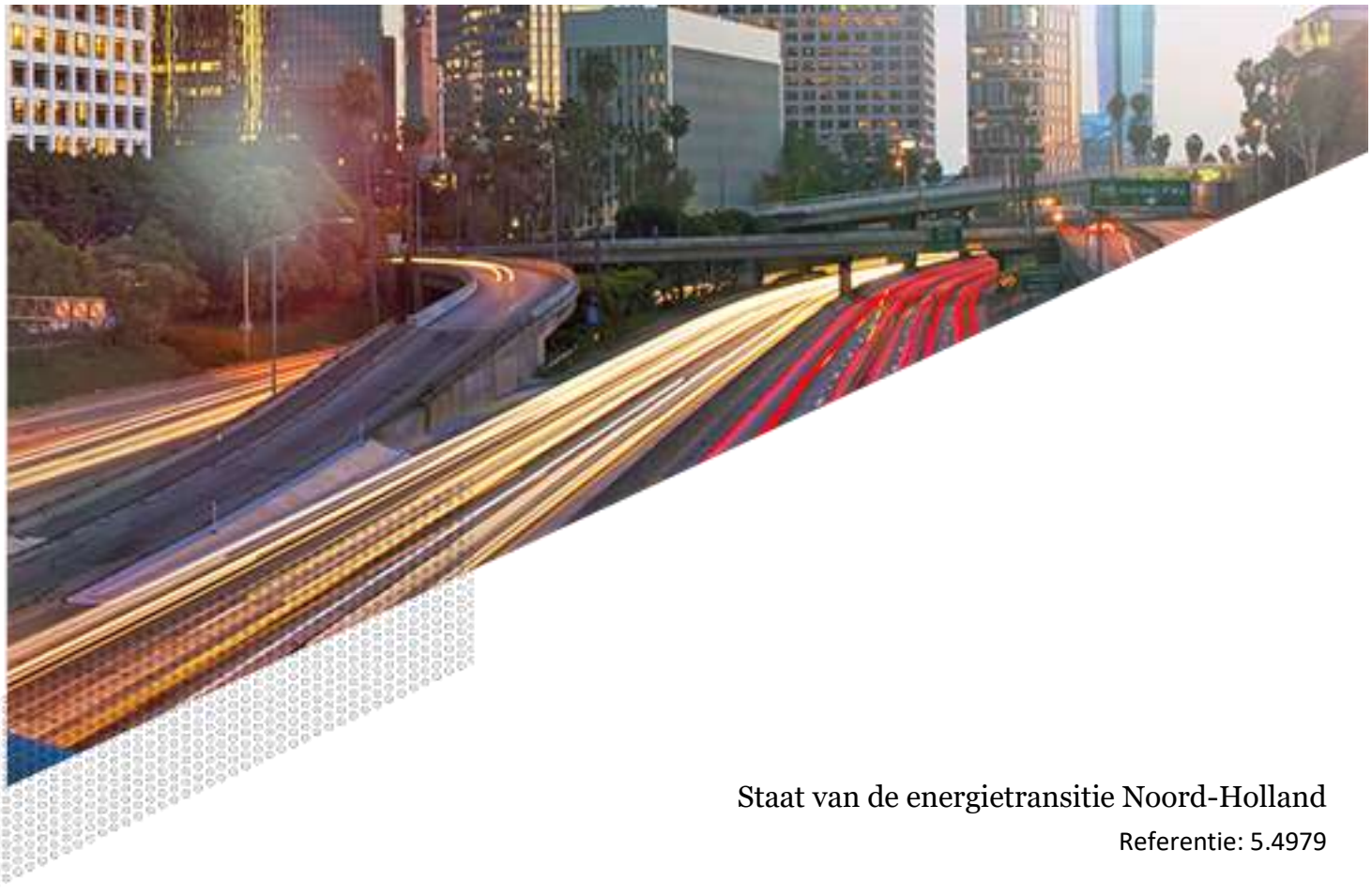

Staat van de energietransitie Noord-Holland

Referentie: 5.4979

Disclaimer

Although the information contained in this document is derived from reliable sources and reasonable care has been taken in the compiling of this document, ECN cannot be held responsible by the user for any errors, inaccuracies and/or omissions contained therein, regardless of the cause, nor can ECN be held responsible for any damages that may result therefrom. Any use that is made of the information contained in this document and decisions made by the user on the basis of this information are for the account and risk of the user. In no event shall ECN, its managers, directors and/or employees have any liability for indirect, non-material or consequential damages, including loss of profit or revenue and loss of contracts or orders.

Verantwoording

In opdracht van de provincie Noord-Holland heeft het ECN de Staat van de energietransitie in Noord-Holland in kaart gebracht. Het betreft een nulmeting van met name het (finale) energieverbruik en CO_2-emissies vanaf 2010 van de vraagsectoren gebouwde omgeving, industrie, glastuinbouw en mobiliteit & transport alsmede de voortgang betreffende de productie van duurzame energie binnen de provincie. Als voornaamste bronnen zijn gebruikt de Klimaatmonitor en het CBS, aangevuld met interne analyses.

Contactpersoon ECN:
Jeroen Daey Ouwens (088 515 8253 daeyouwens@ecn.nl)
ECN projectnummer: 5.4979
ECN publicatienummer: E 17-065

Auteurs:
Jeroen Daey Ouwens
Joost Gerdes
Renee Kooger
Steven van Polen
Marc Marsidi
Robin Matton
Robin Niessink

Inhoudsopgave

Verantwoording **3**

Synthese **6**

1. Inleiding **11**

1.1 Aanleiding 11
1.2 Beleidscontext 11
1.3 Hoe deze Staat van de energietransitie te lezen 12
1.4 Monitor als groeimodel 13
1.5 Afbakening en betrouwbaarheid 13
1.6 Leeswijzer 14

2. Gebouwde omgeving **15**

2.1 Woningbouw/huishoudens 15
2.2 Dienstensector 21

3. Industrie **25**

3.1 Energieverbruik industrie 25
3.2 CO_2-emissies industrie 26
3.3 Verdeling aantal industriële bedrijven naar categorie 27

4. Glastuinbouw **29**

4.1 Energieverbruik glastuinbouw 29
4.2 CO_2-emissies in de glastuinbouw 31
4.3 Duurzame energie opwekking in de landbouw 31

5. Mobiliteit en transport **33**

5.1 Energieverbruik mobiliteit en transport 33
5.2 CO_2-emissies mobiliteit en transport 34
5.3 Ontwikkeling inzet alternatieve brandstoffen 35

6. Productie van duurzame energie **39**

6.1 Duurzame elektriciteit 39
6.2 Duurzame warmte 42
6.3 Duurzaam gas 44

7. Referenties **45**

8. Appendix **46**

8.1 Gebouwde omgeving 46
8.2 Industrie 52
8.3 Mobiliteit en transport 53

8.4 Berekening warmtenetaansluitingen Klimaatmonitor 56
8.5 Emissiefactor elektriciteit 57
8.6 Mogelijke parameters groeimodel monitoring 58
8.7 Algemene beschrijving begrip energiebesparing 60
8.8 Glossary 61

Synthese

Onderhavige eerste meting van de Staat van de energietransitie wijst uit dat de energietransitie in de provincie nog grotendeels op gang moet komen. Het energieverbruik en de CO_2-emissies zijn na 2010 niet of nauwelijks gedaald, met de kanttekening dat ze ondanks de recent aantrekkende economie ook niet zijn gestegen. Een uitzondering vormt de gebouwde omgeving waar, door energiebesparende maatregelen, het gasverbruik bij zowel de huishoudens als de diensten is afgenomen. Voorts is er sprake van een stijging van de productie van duurzame energie, met name geothermie, duurzame warmtedistributie en zonnestroom al is de bijdrage aan de energievoorziening van al deze technieken nog beperkt.

Een aanzienlijke versnelling van de huidige ontwikkelingen is nodig om te komen tot een nagenoeg CO_2-neutrale energiehuishouding in 2050.

Doelstelling

Het doel van deze Staat van de energietransitie (nulmeting) is om voor de verschillende relevante sectoren voor de provincie Noord-Holland inzicht te geven in a) het energieverbruik, b) de voortgang van de CO_2-emissiereductie en c) de energiebesparing waarbij tevens de trend van de afgelopen jaren afgezet wordt tegen de trend in Nederland. Hierbij wordt ingegaan op de ontwikkelingen binnen de sectoren gebouwde omgeving, glastuinbouw, industrie en mobiliteit & transport, alsmede de duurzame opwekking van energie door zon, wind, biomassa, warmtekoudeopslag en geothermie. De huidige stand van zaken wordt niet alleen bepaald door het provinciale beleid maar mogelijk nog meer door het Rijk, Europa en mondiale afspraken (denk in dit kader in Noord-Holland aan het Noordzeekanaalgebied, de opslag van fossiele brandstoffen als steenkool en benzine maar ook bijvoorbeeld de automobielmarkt).

Aan deze Staat van de energietransitie ligt een uitgebreid monitoringssysteem ten grondslag dat het ook mogelijk maakt om de komende jaren de voortgang ten aanzien van het energieverbruik, de CO_2-emissiereductie en de energiebesparing in beeld te brengen. De beoogde frequentie van monitoren is tweejaarlijks. De inzichten uit deze rapportage zijn behalve voor de provincie relevant voor medeoverheden, het bedrijfsleven en inwoners van Noord-Holland.

Deze Staat van de energietransitie brengt de trends over de afgelopen jaren en de huidige stand van zaken ten aanzien van de energietransitie in beeld. Daarbij wordt de Noord-Hollandse trend waar mogelijk afgezet tegen de Nederlandse trend. Deze monitor heeft daarmee een signalerende functie ten aanzien van de voortgang van de energietransitie. Hetgeen gemonitord wordt, is echter niet direct (causaal) te koppelen aan de effectiviteit van het provinciale beleid. Wel kan

worden gesignaleerd waar de voortgang stagneert, op basis waarvan eventueel besloten kan worden om nadere analyses uit te voeren.

Energieverbruik, emissies en duurzame energie

Het totale finale energieverbruik[1] in de provincie Noord-Holland lijkt, rekening houdende met de onzekerheidsmarges, de laatste jaren nauwelijks aan verandering onderhevig.[2]

Figuur 1 Totaal temperatuur gecorrigeerd[3] finaal energieverbruik in Noord-Holland per sector, exclusief Tata Steel

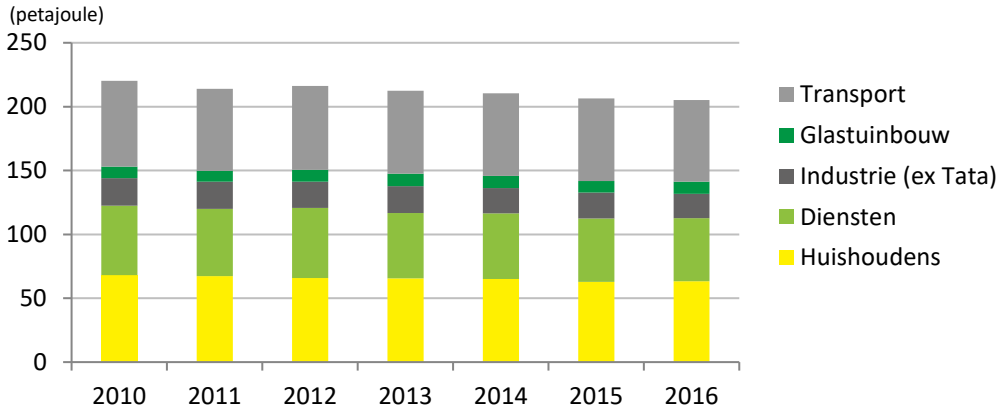

Het totale provinciale finale energieverbruik inclusief het finale verbruik van Tata Steel bedraagt ongeveer 250 petajoule per jaar[6] en ook hierin is geen zichtbare afname waar te nemen.

De directe CO_2-uitstoot[4] lijkt op het eerste gezicht wel af te nemen, echter dit heeft te maken met het gegeven dat het aantal relatief zachte winters in de beschouwde periode is toegenomen, waardoor er aan het eind aanzienlijk minder aardgas is verstookt voor ruimteverwarming.

Figuur 2 Jaarlijkse directe CO_2-uitstoot in Noord-Holland per sector, exclusief Tata Steel

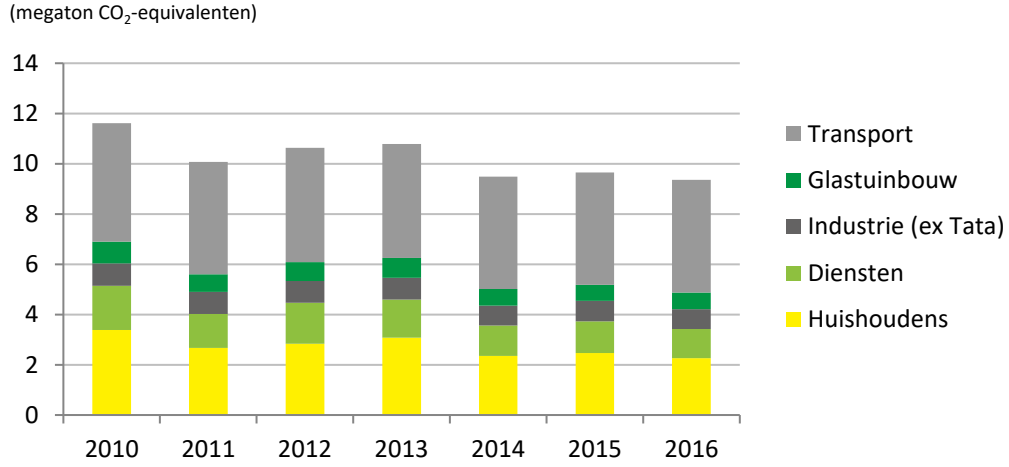

[1] Finaal energieverbruik is het door gebruik opmaken van energie, hierna resteert geen nuttig bruikbare energiedrager.
[2] Het verbruik in 2010 lijkt enigszins hoger dan latere jaren. Echter, 2010 was een zeer koud jaar en ook een jaar waar een tijdelijk herstel is opgetreden in de industrie als gevolg van de recessiejaren 2008 en 2009. Dit in combinatie met analyse van de jaren voorafgaand aan 2010 leert dat het verbruik in de laatste tien jaar niet of nauwelijks is afgenomen.
[3] Dit houdt in dat het gasverbruik wordt gecorrigeerd voor fluctuaties in temperatuur, bijvoorbeeld in het geval van een koude winter wordt het gasverbruik naar beneden bijgesteld en vice versa in een warme winter. Dit is relevant voor de sectoren huishoudens, diensten en glastuinbouw.
[4] Directe CO_2-uitstoot houdt in dat alleen de plaatsgebonden emissies worden meegenomen, dus exclusief de CO_2-uitstoot gerelateerd aan elektriciteitsproductie.

De provinciale directe CO_2-emissies inclusief de emissies van Tata Steel begeven zich tussen de 17 en 19 megaton per jaar en vertonen een stabiele trend.

De productie van duurzame energie in Noord-Holland groeit in een tempo vergelijkbaar met Nederland. De grootste bijdrage komt momenteel van wind op land en van de duurzame component van warmtedistributie. De grootste groei qua productie wordt echter waargenomen bij zonnestroom, groen gas en geothermie.

Figuur 3 Jaarlijkse duurzame energieproductie in de provincie Noord-Holland

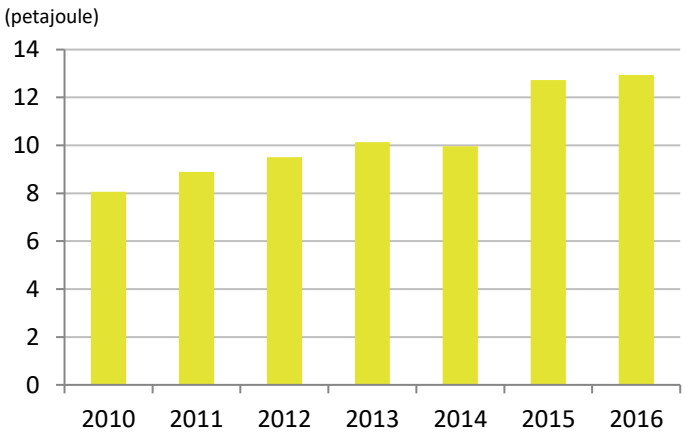

Staat van de energietransitie per sector

De vier beschouwde vraagsectoren zijn de gebouwde omgeving, de industrie, de glastuinbouw en mobiliteit en transport. Voor deze sectoren is gekozen omdat dit de thema's van de Beleidsagenda Energietransitie zijn. Mobiliteit en transport is daaraan toegevoegd.

Ten slotte beschrijven we ook de voortgang van de opwekking van duurzame energie binnen de grenzen van de provincie.

Gebouwde omgeving

De CO_2-uitstoot van de huishoudens door het verbruik van energie is afgenomen door daling van het gasverbruik ten gevolge van energiebesparende maatregelen zoals Hr-ketels en de bouw van meer energiezuinige woningen. De indirecte CO_2-uitstoot door elektriciteit stijgt licht, maar dit komt door een veranderde brandstofmix in Nederland en niet door een stijging van het elektriciteitsverbruik zelf.[5] Het besparingstempo is circa 2,3% per jaar en daarmee vergelijkbaar met Nederland. Het energieverbruik van de woningvoorraad daalt ook maar langzamer met ongeveer 0,7% per jaar.

Door minder gasverbruik daalt tevens het energieverbruik van de dienstensector. Het besparingstempo in de dienstensector is hoger voor Noord-Holland dan voor Nederland (respectievelijk 2,3% en 1,0% per jaar). Het verschil kan niet worden verklaard op basis van de huidige beschikbare informatie.

[5] Het elektriciteitsverbruik wordt vermenigvuldigd met de voor een bepaald jaar geldende CO_2-emissiecoëfficiënt, die onder meer afhankelijk is van de brandstofmix (kolen, aardgas, etc.) van de elektriciteitssector en de mate van import. De laatste jaren is er een beperkte verschuiving van aardgas naar kolen zichtbaar waardoor de emissies van het Nederlandse park per eenheid elektriciteit zijn toegenomen. Zie Appendix 8.5 voor deze factoren.

Industrie
Het industriële energieverbruik en de CO_2-uitstoot in Noord-Holland vertonen geen daling. Door het hoge verbruikssaldo van Tata is het aandeel van de industrie in het totale energieverbruik in de provincie Noord-Holland hoger dan binnen het landelijke beeld.

Glastuinbouw
De trends in de glastuinbouw in Noord-Holland betreffende veranderingen in teelt, energie en CO_2 zijn dezelfde als voor Nederland. Verschuivingen in type teelt hebben geleid tot een kleiner aandeel (snij)bloemen, die vanwege de lichtbehoefte een hoge elektriciteitsvraag kennen, en meer groenten, die veeleer warmte nodig hebben. Dit in combinatie met de lage marktprijzen voor stroom leidt tot minder inzet van warmtekrachtkoppeling en volgordelijk minder verkoop van stroom. Gunstige kansen voor geothermie in de tuinbouw in de provincie hebben geleid tot groei van de productie van duurzame energie in de vorm van duurzame warmte, al is de absolute bijdrage aan de energievoorziening en CO_2-emissiereductie nog beperkt.

De glastuinbouw (9-10 PJ) domineert het verbruik in de landbouw in de provincie (17-18 PJ), al neemt het aandeel glastuinbouw in de tijd gestaag af.[6] Het energieverbruik in de glastuinbouw in deze studie is bepaald exclusief de verkoop van stroom opgewekt door de sector.

Mobiliteit en transport
Het energiegebruik en de CO_2-uitstoot van de sector mobiliteit en transport op basis van de verkeersintensiteit zijn constant over de jaren en zijn vooral het gevolg van het wegverkeer, met name (personen)auto's op benzine en diesel. De verminderde uitstoot per kilometer van nieuwe voertuigen en een mogelijk zuiniger rijstijl worden teniet gedaan door een toename van het verkeersvolume en dit geldt voor zowel de provincie als voor Nederland. Daarentegen neemt het aantal (volledig) elektrische auto's en laadpunten snel toe, en ligt het aandeel elektrische auto's in Noord-Holland iets boven het landelijk gemiddelde. Het aandeel elektrische auto's is met ruim 1% nog beperkt.

Duurzame energie
De productie van duurzame energie in Noord-Holland is in de periode 2010-2015 met ruim vijf petajoule gestegen en dit betekent een toename van meer dan 60% ten opzichte van 2010. Productie van duurzame elektriciteit vindt met name plaats bij wind op land, al groeit duurzame elektriciteitsproductie middels zonnestroom sneller.

De groei in duurzame elektriciteitsproductie voor wind en zonnestroom is vergelijkbaar met Nederland. Productie van elektriciteit uit biomassa daarentegen is stabiel, onder andere omdat meestook in elektriciteitscentrales geen rol speelt in Noord-Holland.

Er is eveneens een sterke groei van geothermie en de distributie van duurzame warmte.[7] Dit is vooral toe te kennen aan de aan een warmtenet gekoppelde biomassacentrales in Purmerend en Alkmaar. Ten slotte is de productie van groen gas eveneens sterk gestegen, maar deze vormt nog steeds een zeer bescheiden bijdrage aan de totale duurzame energieproductie in Noord-Holland.

[6] Het verbruik binnen de landbouw maar buiten de glastuinbouw is geen onderdeel van het finale energieverbruik zoals benoemd in deze studie. De onzekerheidsmarge in het jaarlijkse energieverbruik van de glastuinbouw wordt geschat op ongeveer 1 petajoule.
[7] Duurzame warmte in de context van deze studie betreft warmteopwekking die niet gepaard gaat met CO_2-uitstoot maar mogelijk wel met uitstoot van andere emissies zoals bijvoorbeeld fijn stof of stikstofoxiden.

Het geschatte aandeel binnen de provincie geproduceerde duurzame energie bedraagt circa 6,2% van het finale energieverbruik exclusief het finale verbruik van Tata steel en circa 5,1% inclusief het finale verbruik van Tata Steel (maar exclusief saldo overige omzettingen van Tata Steel). Ter vergelijking, het aandeel duurzame energie voor Nederland bedraagt 5,9% in 2016.[8]

[8] Voor Nederland geldt dat ook productie van duurzame energie van buiten de landsgrenzen wordt meegenomen zoals geïmporteerde biobrandstoffen voor transport en elektriciteit via wind op zee, zij het dat beide deelmarkten anno 2016 (nog) relatief klein zijn.

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

De duurzaamheidsambities van het coalitieakkoord zijn het vertrekpunt voor het programma Transitie Energie en Grondstoffen. Eén van de pijlers binnen dat programma is de Energietransitie, waarvoor de Beleidsagenda Energietransitie is opgesteld. Om de voortgang van de energietransitie binnen de provincie Noord-Holland te kunnen volgen heeft de provincie aan ECN Beleidsstudies gevraagd een kwantitatieve monitor te ontwikkelen en een eerste nulmeting uit te voeren. Op basis van deze monitor en de uitgevoerde nulmeting is deze "Staat van de energietransitie" opgesteld waarin de trend en huidige stand van zaken ten aanzien van de energietransitie in de provincie Noord-Holland zijn beschreven en geduid.

1.2 Beleidscontext

Samenhang met de Beleidsagenda Energietransitie
Het provinciale beleid voor energiebesparing en duurzame energie is neergelegd in de Beleidsagenda Energietransitie 2016-2021. Het belangrijkste beleidsdoel dat in deze agenda voor de provincie is verwoord luidt: 'energieneutraal in 2050 en een zo groot mogelijke bijdrage aan de nationale doelen voor duurzame energie en energiebesparing in 2020 en 2023'. De Beleidsagenda heeft als ambitie een volledig duurzame energievoorziening in 2050. In de Staat van de transitie gaan we ervan uit dat dit grofweg betekent dat de provinciale CO_2-emissie tot vrijwel nul moet worden teruggebracht. De thema's van de Staat van de transitie komen overeen met die van de Beleidsagenda Energietransitie. We monitoren de ontwikkeling van het energiegebruik en de CO_2-emissies van de gebouwde omgeving, de glastuinbouw en de industrie en daarnaast ook die van de sector mobiliteit en transport. Ook monitoren we de ontwikkeling van de belangrijkste duurzame energiebronnen en de ontwikkelingen op het gebied van warmte en koude. Tezamen geeft dit een beeld van de staat van de energietransitie in Noord-Holland.

Samenhang Routeplanner 2050, Ruimtelijke verkenningen, Omgevingsvisie en Staat van de Energietransitie
De Staat van de energietransitie en de Routeplanner 2050 vullen elkaar aan. De Staat van de energietransitie laat zien wat gerealiseerd is. De Routeplanner laat zien welke acties genomen kunnen worden om tot energieneutraliteit te komen, gebaseerd op de uitkomsten van deze monitor. Daarbij wordt zoveel mogelijk aangehaakt bij de berekeningen van het CBS en de nationale energieverkenning (NEV).

Ook de Ruimtelijke verkenningen van de energietransitie in de Metropoolregio Amsterdam en Noord-Holland Noord die de provincie recentelijk heeft laten doen, blikken vooruit naar respectievelijk 2040 en 2050. In die verkenningen gaat het met name om de vraag wat ruimtelijk mogelijk is. Ze vormen – net als de Routeplanner – input voor de Omgevingsvisie waarin de energietransitie één van de belangrijkste opgaven is. Met deze Staat van de energietransitie en het onderliggende monitoringssysteem kan later naar verwachting ook de voortgang ten aanzien van de doelen die in de Omgevingsvisie worden opgenomen ten aanzien van de energietransitie worden gemonitord.

1.3 Hoe deze Staat van de energietransitie te lezen

Deze Staat van de energietransitie brengt de trends over de afgelopen jaren en huidige *stand van zaken* ten aanzien van de energietransitie in beeld. Daarmee heeft de Staat een signalerende functie ten aanzien van de voortgang van de energietransitie. Hetgeen in de Staat is verwoord en dat gebaseerd is op het onderliggende monitoringssysteem is niet direct (causaal) te koppelen aan de effectiviteit van het provinciale beleid. Wel kan worden gesignaleerd waar de voortgang stagneert op basis waarvan eventueel besloten kan worden om nadere analyses uit te voeren.

Provinciale invloed op de energietransitie
De provincie is in de energietransitie één van de vele spelers. Er is een beperkt aantal zaken waarop de provincie direct kan sturen. Binnen wat wel kan, verschillen de mogelijkheden per sector. De Routeplanner geeft in dit kader een nader beeld van de provinciale handelingsperspectieven.

Gebouwde omgeving en glastuinbouw
In de gebouwde omgeving kan de provincie middelen beschikbaar stellen voor gezamenlijke kennisontwikkeling en kan ze met subsidies proberen gewenste investeringen uit te lokken. Vaak is de provincie ook degene die partijen met elkaar verbindt. Voor de glastuinbouw geldt grosso modo hetzelfde.

Industrie
Bij de industrie heeft de provincie deels meer mogelijkheden via de Vergunningverlening, Toezicht en Handhaving (VTH)-taak, maar juist bij de bedrijven met het hoogste energieverbruik kan deze taak niet ingezet worden, omdat deze bedrijven onder afspraken met het Rijk vallen. De provincie kan wel langs andere wegen bevorderen dat zij zich op de toekomst voorbereidt, bijvoorbeeld door te stimuleren dat zij samen met andere partijen, gebiedsgericht, de mogelijke transitiepaden verkent.

Mobiliteit en transport
Het merendeel van het beleid voor de sector mobiliteit en transport wordt gemaakt door de EU (voertuig- en brandstofeisen) en het Rijk (fiscaal beleid, overkoepelende doelen). Aanvullend kan de provincie toename van het aantal laadpalen en het aantal pompen voor alternatieve brandstoffen bevorderen. Middels een ‘zero-emission’ aanbesteding van het openbaar vervoer en het verduurzamen van de eigen infrastructuur, kan de reiziger duurzame keuzemogelijkheden worden geboden.

Bevordering duurzame energie
Voor de bevordering van duurzame energie kan de provincie binnen een aantal kaders van het rijk in hoofdzaak drie instrumenten inzetten: 1) ruimtelijke kaders die initiatiefnemers helderheid geven over wat wel en niet kan, 2) fondsen en andere instrumenten om innovatie te bevorderen,

en 3) netwerkend samenwerken zoals in de Greenports en in het kader van de Green Deals om krachten te richten en te bundelen en van elkaar te leren, vaak ook regionaal.

Zoals boven aangegeven, is de provincie sterk afhankelijk van andere partijen. Rollen die de provincie onder andere vervult, zijn die van verbinder, kennismakelaar, aanjager, toezichthouder, financier en eigenaar. Uiteindelijk zijn de beïnvloedingsmogelijkheden van de provincie op het verwezenlijken van de energietransitie relatief beperkt.

1.4 Monitor als groeimodel

De ontwikkelingen in de wereld van de energietransitie zijn talrijk en zo ook de indicatoren om deze ontwikkelingen te duiden. Op termijn kunnen nieuwe indicatoren ook voor de provincie interessante nieuwe inzichten opleveren die een verrijking kunnen zijn voor deze monitor. Daarom zien wij deze monitor als een groeimodel waar desgewenst thema's en indicatoren aan kunnen worden toegevoegd bijvoorbeeld naar aanleiding van landelijke discussies of een toekomstige landelijke monitor. Daarnaast is de kans aanwezig dat in de toekomst op grond van nieuwe inzichten blijkt dat bepaalde rekenmethoden aangepast moeten worden. Ook die worden dan in dit groeimodel meegenomen.[9]

Bij de totstandkoming van deze monitor is met provinciale sectorexperts gesproken over de inzichten die nodig zijn om het verloop van de energietransitie goed te kunnen volgen. Deze zijn vertaald naar indicatoren. Duidelijk werd echter dat niet voor al deze indicatoren op dit moment betrouwbare gegevens beschikbaar zijn. In de bijlage zijn indicatoren opgenomen die op termijn mogelijk opgenomen kunnen worden, maar waarvoor nu de gegevens nog ontbreken.[10]

1.5 Afbakening en betrouwbaarheid

In deze studie wordt zoveel mogelijk aansluiting gezocht bij de Klimaatmonitor en daaraan gekoppelde berekeningen. De beschikbare provinciale cijfers van de Klimaatmonitor worden geanalyseerd en waar nodig aangevuld. De resultaten zijn afhankelijk van de soms beperkt beschikbare specifieke data over de provincie Noord-Holland. Mede daarom zoekt deze studie ook aansluiting bij (landelijke) resultaten en trends voortkomend uit het CBS en de Nationale Energieverkenning (NEV).

Deze monitor maakt gebruik van de meest recente cijfers over energie in de provincie Noord-Holland. Dit betekent dat er voor het overgrote deel gebruik wordt gemaakt van cijfers uit 2015, aangezien er veelal geen actuelere cijfers beschikbaar zijn. Deze monitor maakt onder meer gebruik van cijfers van het ECN, NEA, RIVM, RVO en TNO. Daarnaast is de belangrijkste bron het CBS. De door het CBS gehanteerde methoden worden circa eens in de vijf jaar bijgesteld. Wanneer het CBS een andere berekeningsmethode gaat gebruiken kan dat ertoe leiden dat de mate van doelbereik op termijn ook kan wijzigen. Als dit het geval is, zal dat in volgende versies van de Staat van de energietransitie duidelijk worden aangegeven.

De internationale luchtvaart en de zeescheepvaart zijn niet meegenomen in deze monitor, omdat deze sectoren buiten de provinciale (en rijks)verantwoordelijkheid vallen. Alleen de scheepvaart die aan Noord-Holland kan worden toegerekend, is meegenomen. Dit zijn de visserij, de recreatievaart, de binnenvaart en de zeescheepvaart voor zover toegekend aan de provincie.

[9] Dit betreft aanpassingen op nationaal niveau die de provincie dan dient te volgen.
[10] Een voorbeeld is de glastuinbouw, waar nog geen (volledig) gebruik gemaakt kan worden van gegevens van de Energiemonitor van de WU R en LEI.

De (grootschalige) elektriciteitssector is niet meegenomen in de berekeningen. In dit rapport gaat het om het zogenaamde finale energieverbruik, dat wil zeggen het eindverbruik van de onderscheiden economische en maatschappelijke sectoren. Hierin wordt het elektriciteitsgebruik meegenomen.

De CO_2-emissies van de industrie en de glastuinbouw zijn berekend volgens de internationaal gangbare IPCC-methode. Dit betekent dat alleen de directe CO_2-emissies die bij deze sectoren ontstaan zijn meegenomen en niet de indirecte CO_2 via ingekochte elektriciteit van het openbare net (die aan de elektriciteitssector wordt toegerekend). Bij de gebouwde omgeving (huishoudens en diensten) is de CO_2-emissie van de gebruikte elektriciteit wel benoemd. Daartoe is het elektriciteitsverbruik vermenigvuldigd met de voor een bepaald jaar geldende CO_2-emissiecoëfficiënt (die onder meer afhankelijk is van de brandstofmix van de elektriciteitssector en de mate van import, zie de Appendix).

1.6 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 beschrijft de ontwikkelingen in de gebouwde omgeving met nadruk op het energieverbruik en de directe en indirecte CO_2-emissies. We behandelen de thema's energiebesparing, energielabels en warmtedistributie. Vervolgens gaan we in hoofdstuk 3 in op de ontwikkelingen in de industrie waar we Tata Steel separaat behandelen omdat Tata een zeer grote speler is in de provincie en zelfs in Nederland. In hoofdstuk 4 wordt dieper ingegaan op de sector glastuinbouw alsmede de landbouw qua opwekking van duurzame energie.
Hoofdstuk 5 geeft een overzicht van de trends in de transportsector en de verduurzaming hiervan voornamelijk via elektrificatie van het personenvervoer. Hoofdstuk 6, ten slotte, beschrijft de productie van duurzame energie in de provincie Noord-Holland verdeeld over drie subsectoren te weten duurzame elektriciteit, duurzame warmte en duurzaam gas.

In de hoofdstukken 2 t/m 6 wordt eerst de ontwikkeling van de indicator binnen Noord-Holland, ofwel: de trend besproken. Daarnaast wordt er een verklaring gegeven voor deze ontwikkeling en wordt er daar waar mogelijk gekeken naar verschillen en overeenkomsten van Noord-Holland in relatie tot landelijke data. De totale trends per sector worden opgenomen in de eerste paragraaf, die een duiding geeft van de belangrijke trends binnen de sector als geheel.

2. Gebouwde omgeving

De directe CO_2-uitstoot van de woningbouw is de afgelopen jaren afgenomen door een daling van het gasverbruik ten gevolge van energiebesparende maatregelen zoals Hr-ketels en bouw van meer energiezuinige woningen. De indirecte uitstoot ten gevolge van elektriciteit stijgt licht, maar dit komt door een veranderde brandstofmix in de elektriciteitsproductie en niet door een stijging van het elektriciteitsverbruik zelf.[5] Het besparingstempo is circa 2,3% en daarmee vergelijkbaar met Nederland. Het energieverbruik van de provinciale woningvoorraad daalt ook maar langzamer met ongeveer 0,7% per jaar.

Door minder gasverbruik daalt het energieverbruik van de dienstensector eveneens. Gerelateerd aan gas neemt ook de CO_2-uitstoot af, maar door een naar verhouding hoger elektriciteitsgebruik en een stijgende emissiefactor van het Nederlandse elektriciteitspark blijft de uitstoot gelijk. Het besparingstempo in de dienstensector is hoger voor Noord-Holland dan voor Nederland (respectievelijk 2,3% en 1,0% per jaar).

Het huidige tempo van de daling van CO_2-emissies in de gebouwde omgeving is te laag om in 2050 te kunnen spreken van een nagenoeg CO_2-neutrale sector.

Eén van de grote opgaves voor de energietransitie ligt binnen de gebouwde omgeving. Deze sector omvat twee deelsectoren, namelijk de woningen/huishoudens en de utiliteitsbouw in de dienstensector.[11] De dienstensector omvat een grote diversiteit aan activiteiten en typen gebouwen, namelijk kantoren, winkels, scholen, zorginstellingen, sporthallen, hotels, restaurants, zwembaden, theaters en musea, maar ook bedrijfshallen van datacentra, garages en groothandel. Het energieverbruik van huishoudens is ongeveer 60% van het totale energieverbruik van de gebouwde omgeving. Het overige energieverbruik vindt plaats in de dienstensector.

2.1 Woningbouw/huishoudens

Het totale energieverbruik per woning ligt in Noord-Holland lager dan in Nederland. De reden is het hogere aandeel van meergezinswoningen in de totale woningvoorraad. Het verbruik van een meergezinswoning is lager dan van een eengezinswoning. Meer meergezinswoningen resulteert daarom in een lager gemiddeld verbruik. Anderzijds is het aandeel oudere woningen hoger in Noord-Holland wat een verhogend effect heeft op het energieverbruik. Het effect van het aandeel

[11] De utiliteitsbouw omvat alle gebouwen die geen woningen zijn, maar alleen de utiliteitsgebouwen in de SBI sectoren G t/m U maken deel uit van de dienstensector en rekenen we tot de gebouwde omgeving. Het energieverbruik van utiliteitsgebouwen in de landbouw en de industrie hoort bij die sectoren.

eengezins/meergezinswoningen blijkt groter dan het effect van de leeftijdsopbouw waardoor het verbruik lager ligt in Noord-Holland dan in Nederland.

2.1.1 Totaal energieverbruik woningen

Het energieverbruik van woningen in Noord-Holland ligt rond de 65 petajoule, waarbij gas de grootste bijdrage heeft. Er is sprake van een daling in het temperatuur gecorrigeerde gasverbruik.[12] De afname is het gevolg van energiebesparing door betere isolatie en het vervangen van Cv-ketels door Hr-ketels en omdat steeds meer woningen worden aangesloten op een warmtenet.
Door tegengestelde ontwikkelingen is het elektriciteitsverbruik de afgelopen jaren vrijwel gelijk gebleven: door de groei van het aantal woningen en een toename van elektrische apparaten groeit het elektriciteitsverbruik, maar aan de andere kant worden apparaten steeds zuiniger door bijvoorbeeld het Europese Ecodesign beleid.

Figuur 4 Totaal energieverbruik van de woningvoorraad in Noord-Holland (Klimaatmonitor, 2017)

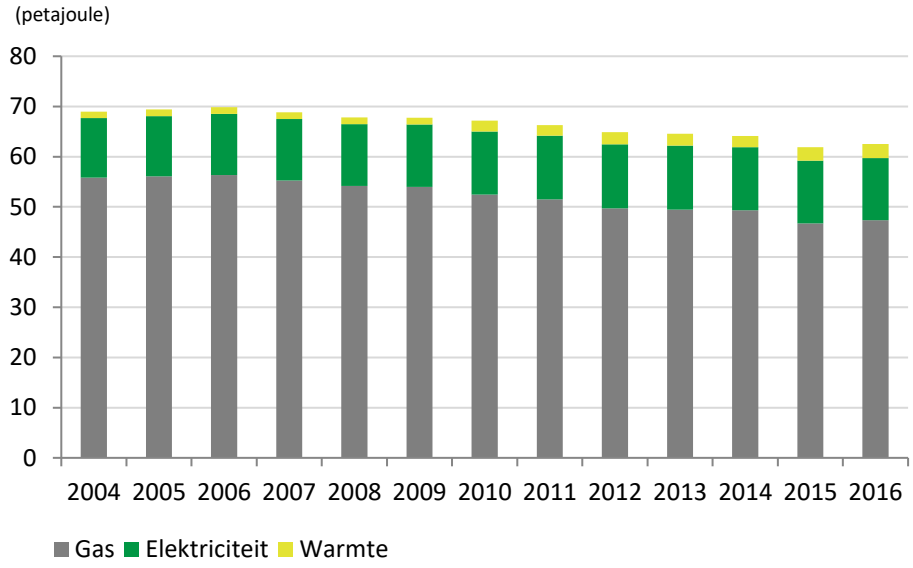

Gemiddeld verbruik per bestaande woning

Het type woning is van belang voor het verbruik van een woning. Het gemiddelde verbruik van woningen ligt in Noord-Holland lager dan het landelijk gemiddelde. Het relatief hoge aandeel meergezinswoningen en de naar verhouding beperktere omvang van woningen in Noord-Holland hebben een verlagend effect op het energieverbruik maar de leeftijdsopbouw juist weer een verhogend effect.

[12] Dit houdt in dat het gasverbruik wordt gecorrigeerd voor fluctuaties in temperatuur, bijvoorbeeld in het geval van een koude winter wordt het gasverbruik naar beneden bijgesteld en vice versa in een warme winter.

Figuur 5 Gemiddeld energieverbruik per woning, Noord-Holland en Nederland (CBS, 2017)

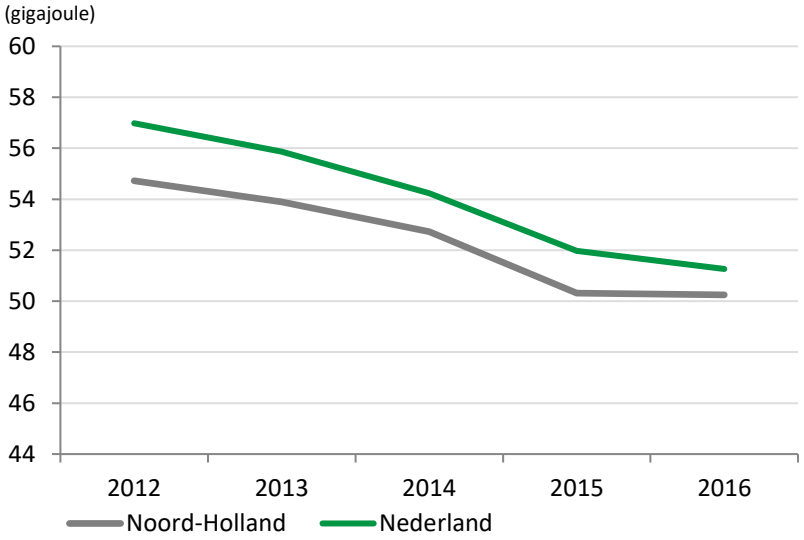

2.1.2 CO_2-emissies van woningen

De directe CO_2-emissies gerelateerd aan het gasverbruik laten een daling zien.[13] Aan de andere kant is er een stijging van indirecte emissies gerelateerd aan het elektriciteitsverbruik, terwijl het totale elektriciteitsverbruik gelijk blijft. De reden is dat door veranderingen in de Nederlandse elektriciteitsopwekking de CO_2-emissiefactoren gerelateerd aan het elektriciteitsverbruik omhoog gaan.[14]

Het effect van de lagere CO_2-emissies door minder gasverbruik weegt zwaarder dan de stijging van CO_2-emissies door de hogere emissiefactor van elektriciteit.

Figuur 6 Totale directe en indirecte CO_2-uitstoot van woningen in Noord-Holland (gas- en totaalverbruik zijn niet temperatuurgecorrigeerd en leiden dus tot fluctuaties in de uitstoot) (Klimaatmonitor, 2017)

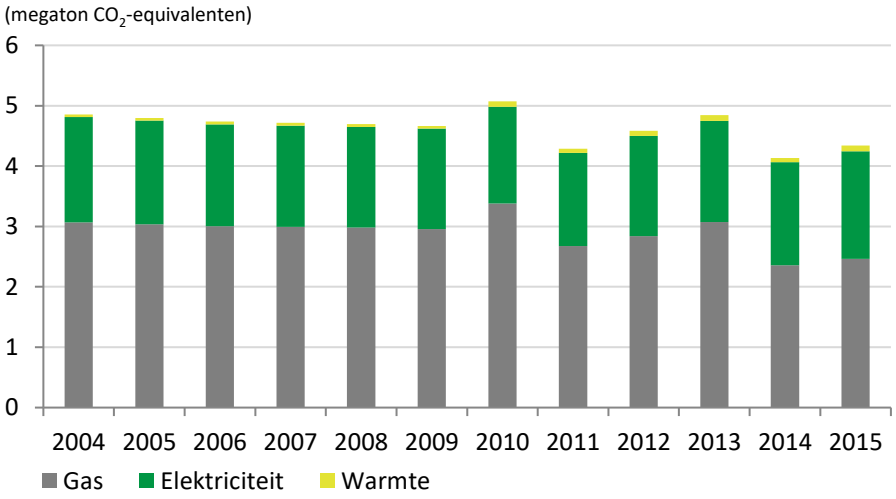

[13] De CO_2-uitstoot ten gevolge van het energieverbruik van woningen wordt in lijn met internationale afspraken niet temperatuur gecorrigeerd.

[14] Het elektriciteitsverbruik wordt vermenigvuldigd met de voor een bepaald jaar geldende CO_2-emissiecoëfficiënt, die onder meer afhankelijk is van de brandstofmix (kolen, aardgas, etc.) van de elektriciteitssector en de mate van import. De laatste jaren is er een beperkte verschuiving van aardgas naar kolen zichtbaar waardoor de emissies van het Nederlandse park per eenheid elektriciteit zijn toegenomen. Zie Appendix 8.5 voor deze factoren.

2.1.3 Energiebesparing binnen de huishoudens

De besparing wordt berekend door het feitelijke energieverbruik te vergelijken met een berekend referentieverbruik. Dit is het energieverbruik dat zou resulteren op grond van de toename van het aantal woningen indien daarbij geen sprake zou zijn van efficiencyverbetering. In de praktijk spelen ook andere factoren een rol, zoals veranderingen in de woninggrootte, het toenemende gebruik van elektriciteit voor ruimteverwarming en voor de productie van warm water, en een veranderend apparatenbezit. Dit maakt energiebesparing een moeilijk exact te berekenen begrip.

Ter bepaling van het referentieverbruik van huishoudens wordt het energiegebruik opgesplitst in ruimteverwarming, warm water en elektriciteit.[15] Het verschil tussen het referentieverbruik en het werkelijk verbruik in Noord-Holland in 2016 was ruim 9 petajoule, wat overeenkomt met een gemiddeld besparingstempo van 2,3% per jaar (voor Nederland is dit tempo 2,5%). De besparing op gasgebruik is de overheersende factor bij de huishoudens. Het is goed hierbij te bedenken dat voor een voortgaande reductie steeds ingrijpendere maatregelen moeten worden getroffen.

Figuur 7 Werkelijke en referentieverbruiken van huishoudens in Noord-Holland en in Nederland[16]

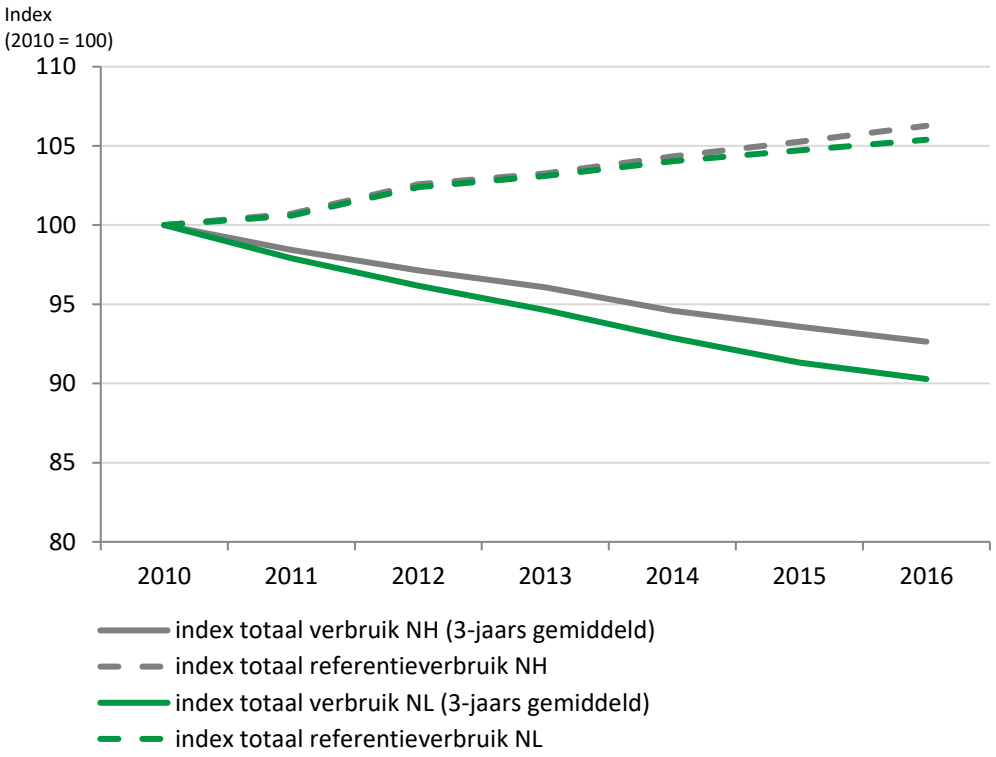

[15] De verbruiken voor ruimteverwarming zijn gecorrigeerd voor temperatuur. Voor de ontwikkeling van het referentieverbruik worden verschillende energiegerelateerde activiteiten gebruikt, namelijk:
- Aardgas voor ruimteverwarming: aantal woningen met een gasaansluiting
- Stadswarmte voor ruimteverwarming: aantal woningen met een warmte-aansluiting
- Aardgas voor warm water: aantal inwoners
- Elektriciteitsverbruik: aantal inwoners

Gecombineerd geven deze referentieverbruiken het totale referentieverbruik. Dit wijkt af van het Protocol Monitoring Energiebesparing (PME) omdat daarin een index voor het bezit van elektrische apparaten wordt gebruikt. Zie Appendix 8.7 voor een beschrijving van het begrip energiebesparing in de context van deze studie.

[16] De betrouwbaarheid is relatief laag. Voor het vaststellen van de referentieverbruiken worden energiegerelateerde grootheden gebruikt. Hierbij wordt dus aangenomen dat het referentie energieverbruik ontwikkelt met deze grootheid.

Energielabels woningen

Sommige eigenaren hebben geïnvesteerd in energiebesparing waardoor het verbruik van hun woning is afgenomen. De mate van besparing wordt weergegeven door energielabels die variëren van A++ tot G. In 2015 heeft elke eigenaar een schrijven gekregen met daarin het voorlopige label gebaseerd op woningtype en bouwjaar. Indien eigenaren investeren in energiebesparing, krijgt hun woning in principe een hoger energielabel. Wanneer de maatregelen zijn genomen, krijgt de woning na registratie een definitief label.

Het aantal woningen met een definitief label stijgt de laatste jaren. Waren dit er in 2008 nog 15.000, in 2016 waren dit er 500.000. Ongeveer 38% van de woningvoorraad in Noord-Holland heeft nu een definitief label. Dit is vergelijkbaar met Nederland (37%). Uit de procentuele verdeling blijkt dat het aandeel woningen met label A++, A+ A en B toeneemt. Daartegenover neemt het aandeel van woningen met label D, E en F af. Op basis van deze aandelen is nog niet te zeggen dat de woningen in Noord-Holland er ook energetisch op vooruitgaan, omdat dit ook kan komen door de toename van het aantal geregistreerde energielabels (de aandelen nemen slechts toe omdat er meer registraties zijn van het betreffende label).

Figuur 8 Totale hoeveelheid woningen met een definitief label in Noord-Holland en trend (naar Klimaatmonitor, 2017)

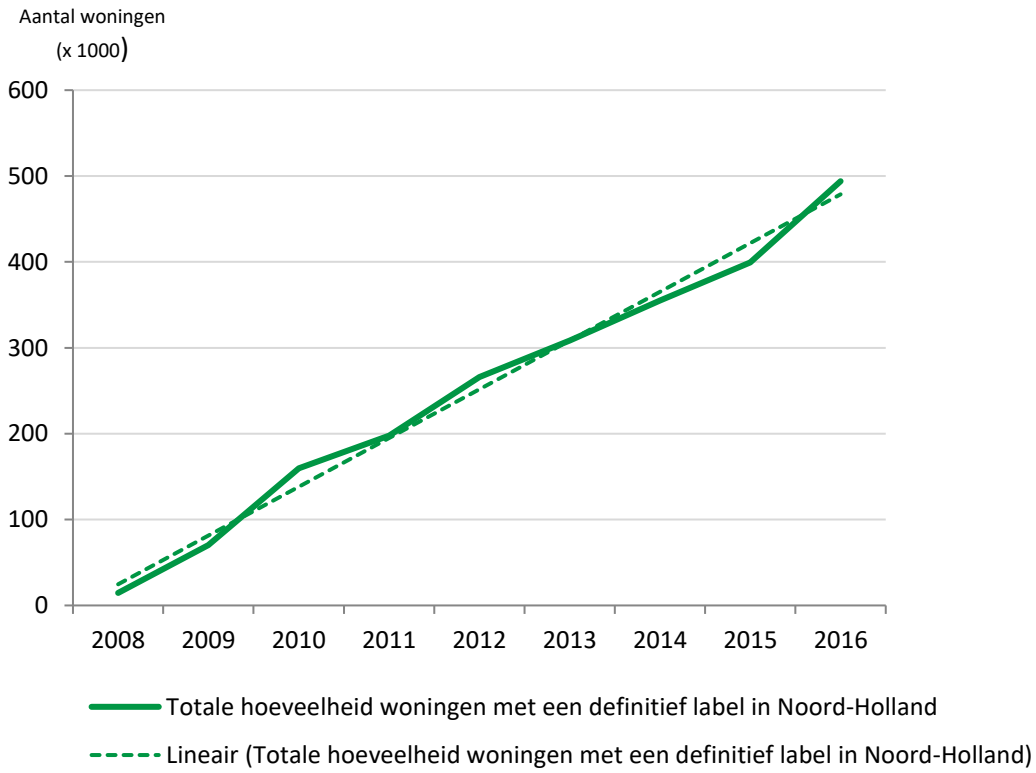

Figuur 9 Verdeling van de definitief gelabelde woningen over de verschillende labels in Noord-Holland (naar Klimaatmonitor, 2017)

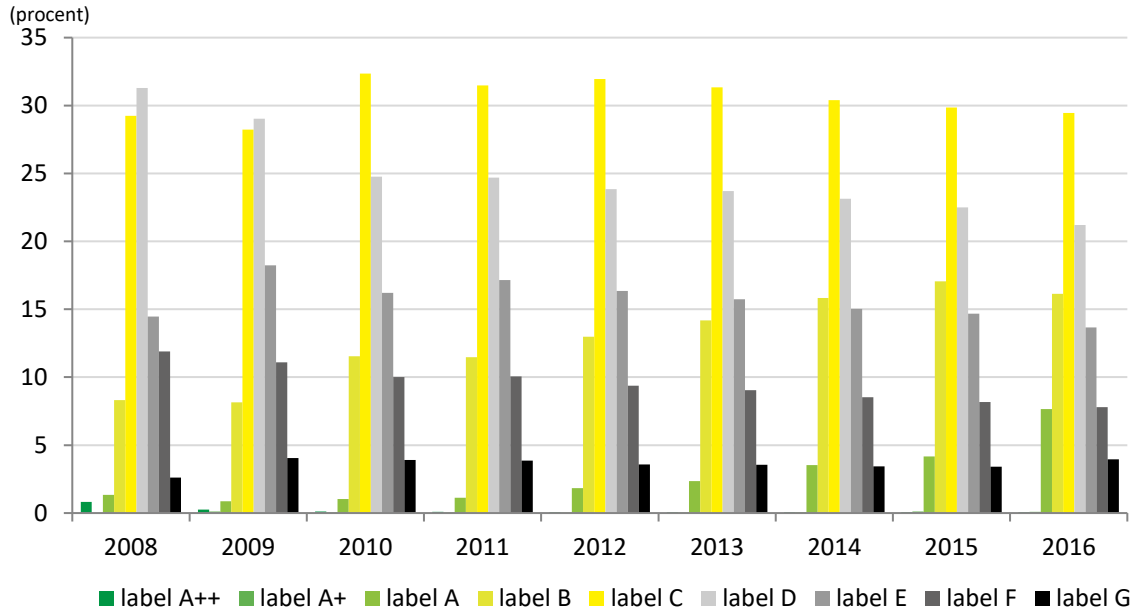

Aardgasvrije- en energieneutrale woningen

Ter bepaling van het aantal en de verwarmingswijze van aardgasvrije woningen zou onderscheid gemaakt moeten worden tussen woningen die zijn aangesloten op een warmtenet, 'all-electric' woningen en woningen die zijn aangesloten op een groen gasnet. De beschikbare informatie is echter beperkt: de Klimaatmonitor geeft wel een schatting van het aantal woningen op een warmtenet, maar gaat ervan uit dat alle woningen buiten het gasnet zijn aangesloten op een warmtenet.

De afgelopen jaren is er een sterke stijging van woningen met een aansluiting op een warmtenet vooral omdat vanaf 2009 het Afval Energie Bedrijf (AEB) warmte is gaan leveren aan Amsterdam-Noord en West. Noord-Holland bevindt zich qua aansluitingen op een warmtenet op ongeveer hetzelfde niveau als Nederland. In de periode 2004-2009 lag het aandeel ongeveer 1% lager dan het Nederlandse gemiddelde, maar in 2015 ligt het aandeel ongeveer 0,5% hoger.

Figuur 10 Woningen met een aansluiting op een warmtenet in Noord-Holland (Klimaatmonitor, 2017)[17]

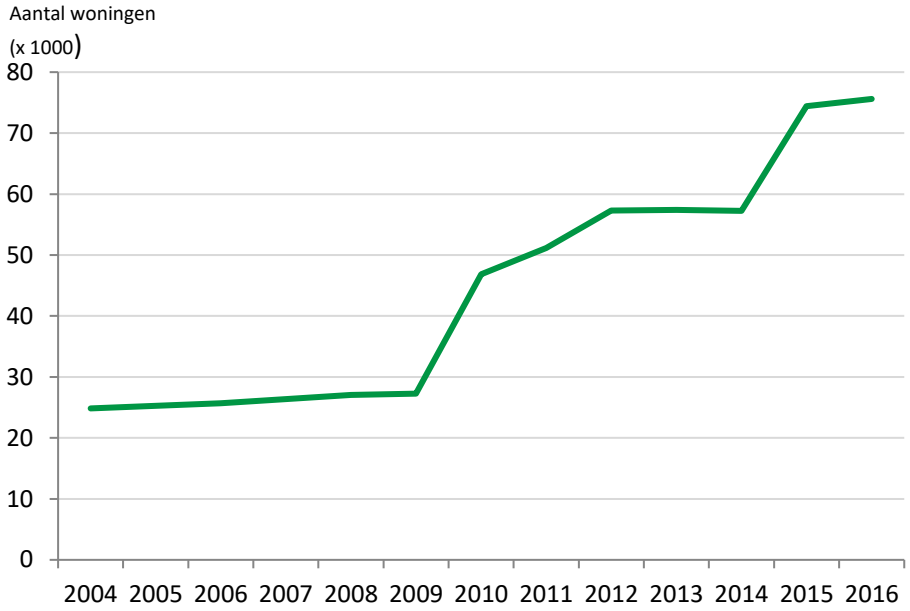

Figuur 11 Relatief aandeel woningen op een warmtenet voor Nederland en Noord-Holland (Klimaatmonitor, 2017)

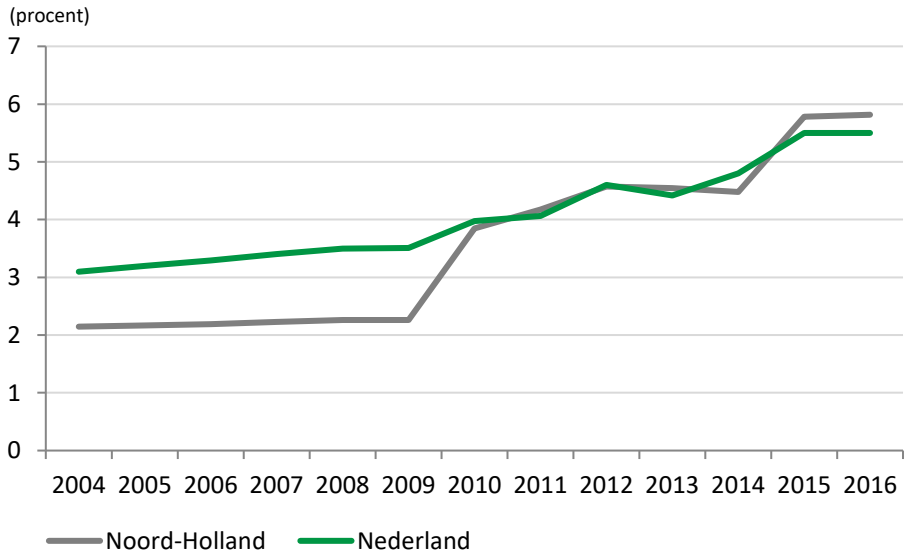

2.2 Dienstensector

De trends in de dienstensector zijn vergelijkbaar met die in de woningbouw: een daling in het gasverbruik en een vrijwel gelijkblijvend elektriciteitsverbruik.

[17] Data zijn onzeker. Er zijn woningen die op geen enkel netwerk zijn aangesloten en er is een verschil tussen de 'top-down' (Klimaatmonitor) en de 'bottom-up' benadering voor het aantal aansluitingen en de levering van warmte (zie ook Appendix 8.4).

2.2.1 Totaal energieverbruik dienstensector

Vergeleken met de woningbouw is in de dienstensector een groter deel van het totale energieverbruik gerelateerd aan elektriciteitsverbruik. Voor de woningbouw is dit 20% en voor de dienstensector 50%. De overige energievraag binnen de dienstensector wordt ingevuld door middel van gas.[18] Er is een dalende trend van het totale energieverbruik. Hierbij is het gasverbruik temperatuur gecorrigeerd. De reden voor de daling is een afname in het gasverbruik door energiebesparende maatregelen zoals isolatie en het vervangen van Cv-ketels door Hr-ketels. Daarnaast blijft het elektriciteitsverbruik constant over de jaren waardoor het totale energieverbruik daalt.

Figuur 12 Totaal energieverbruik van de dienstensector (Klimaatmonitor, 2017)

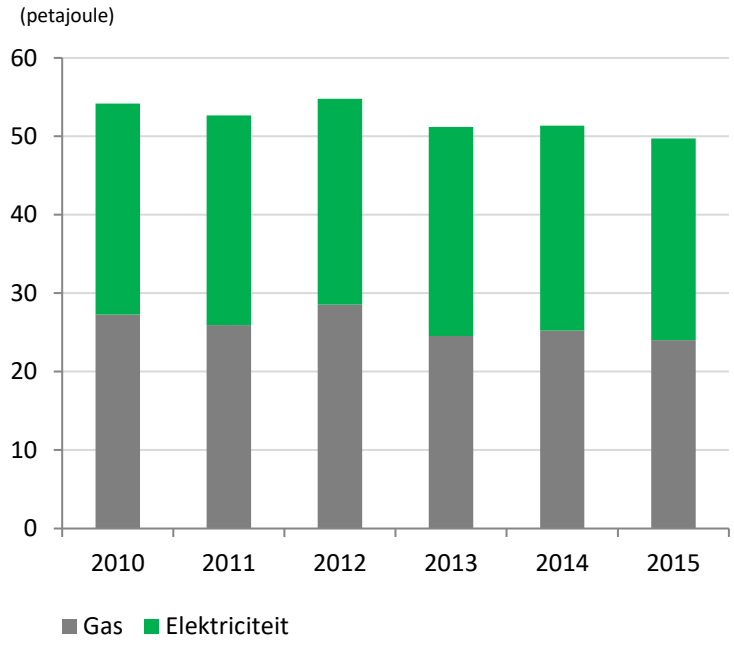

Index voor gemiddeld energieverbruik per vierkante meter

Het verbruik per m^2 gebouwoppervlak wordt weergegeven middels een index, omdat de vloeroppervlaktes van de verschillende typen gebouwen binnen de dienstensector niet met zekerheid bepaald konden worden.[19] Uit de trendlijn blijkt dat er door besparing een dalende trend is in het energieverbruik wat overeenkomt met de trend in de Monitor Energiebesparing Gebouwde omgeving voor rijksgebouwen (RVO & ECN, 2016).

[18] Het aandeel warmte voor de dienstensector is niet beschikbaar via de Klimaatmonitor, en ook niet via de ECN warmtemonitor waar de warmtelevering per warmtenet voor klein- en grootverbruikers is gecombineerd.
[19] Hiervoor moeten gebruiksfuncties toegekend worden aan de vloeroppervlaktes van de Basisregistraties Adressen en Gebouwen (BAG), maar de bestaande indeling in gebruiksfuncties komt niet één op één overeen met de categorieën van de BAG.

Figuur 13 Ontwikkeling van het totale energiegebruik per m^2 in de dienstensector en trend[20]

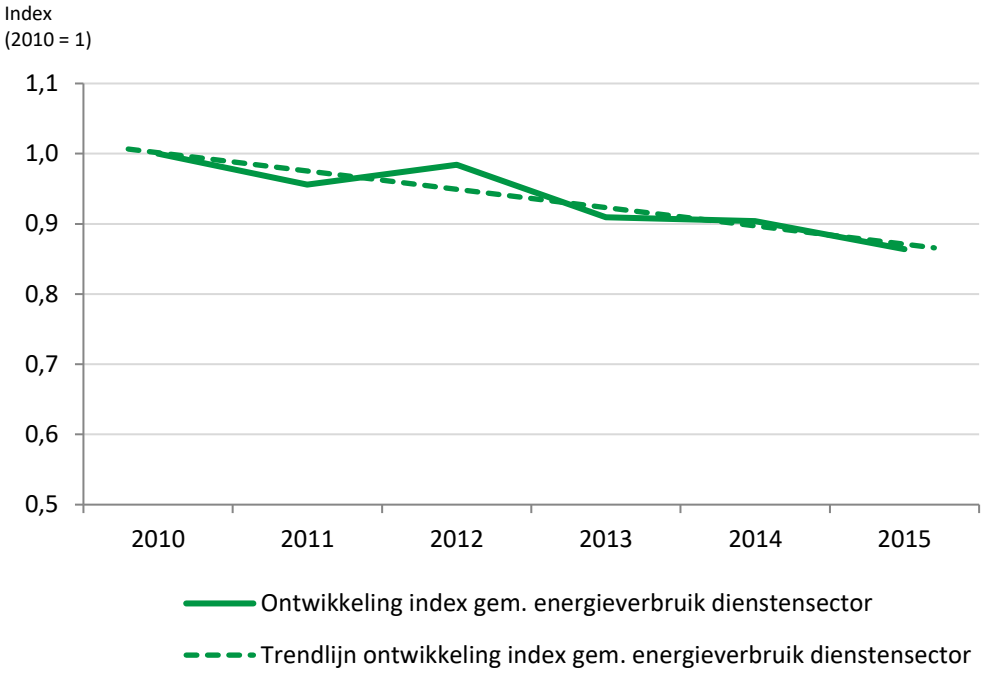

2.2.2 CO_2-emissies dienstensector

De daling van het gasverbruik resulteert ook in een daling van de CO_2-uitstoot. Deze daling wordt (deels) gecompenseerd door een stijging vanwege veranderingen in de Nederlandse elektriciteitsopwekking die doorwerkt via het elektriciteitsverbruik. Omdat elektriciteit een groter aandeel heeft in het energieverbruik van de dienstensector dan bij de huishoudens het geval is, is de invloed van de verandering in de elektriciteitsopwekking op de indirecte CO_2-uitstoot ook groter.

Figuur 14 Directe en indirecte CO_2-uitstoot van de dienstensector in Noord-Holland (Klimaatmonitor, 2017)

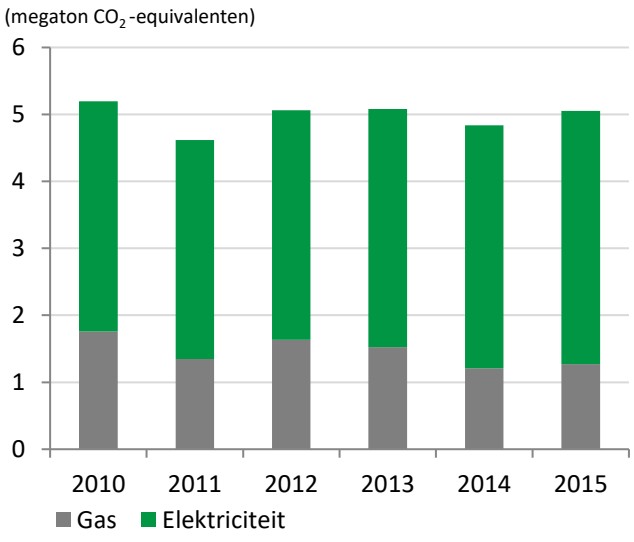

[20] Er is veel onzekerheid over de vloeroppervlaktes van de verschillende typen gebouwen in de dienstensector. Daardoor is ook deze indicator minder zeker.

2.2.3 Energiebesparing binnen de dienstensector

De dienstensector omvat diverse deelsectoren met elk hun eigen karakteristieken. Om hieraan recht te doen, moet per subsector een relevante activiteit worden gekozen voor het bepalen van de efficiencyverbetering (zoals aantal banen, aantal leerlingen etc.). De ontwikkeling van deze energiegerelateerde activiteiten bepaalt de trend in zowel het jaarlijkse gas- als het elektriciteitsverbruik binnen de subsector, waarbij het gasverbruik voor temperatuur wordt gecorrigeerd. De energiegerelateerde activiteiten[21] voor de subsectoren zijn als volgt:

- Handel, vervoer en horeca: omzet van de subsector
- Zakelijke dienstverlening: omzet van de subsector
- Overheid: aantal banen
- Onderwijs: aantal leerlingen
- Zorgsector: aantal banen
- Overige dienstverlening: aantal banen

Figuur 15 laat zien hoe de werkelijke en de referentieverbruiken voor de dienstensector in Noord-Holland en Nederland zich hebben ontwikkeld sinds 2010. Er zijn nog niet voldoende gegevens beschikbaar over ontwikkelingen van de energiegerelateerde activiteiten om de energiebesparing te kunnen berekenen voor 2015. Het verschil tussen het referentieverbruik en het werkelijk verbruik in Noord-Holland in 2014 was bijna 4,8 PJ. Het gemiddelde besparingstempo ten opzichte van 2010 in 2014 was 2,3%. Voor Nederland is dit tempo 1,0%. Op basis van de huidige informatie kan het verschil niet verklaard worden; wel moet worden aangetekend dat de monitor een relatief korte periode betreft, en dat een langere reeks mogelijk tot andere resultaten leidt.

Figuur 15 Werkelijke en referentieverbruiken voor de dienstensector in Noord-Holland en in Nederland (2010 = 100)

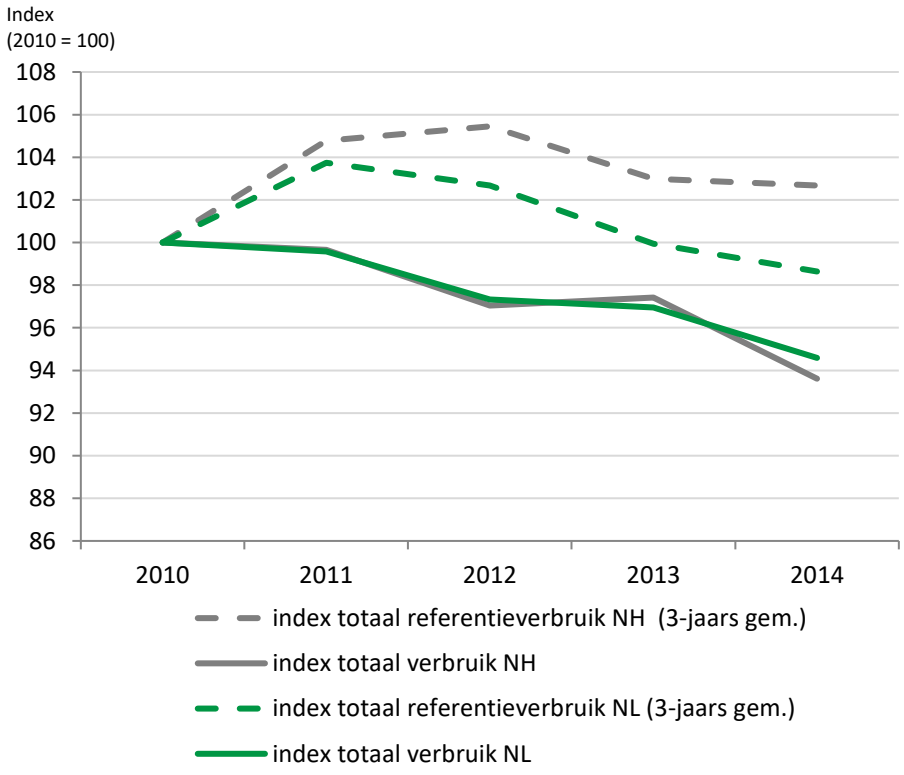

[21] Gecombineerd leveren deze referentieverbruiken het totale referentieverbruik op. Overblijvende structuureffecten zijn divers, zoals verandering van het gebouwoppervlak per werknemer, per leerling of per euro omzet, of door een sterke toename van het gebruik van ICT en andere elektrische apparaten.

3. Industrie

De afgelopen jaren was het industriële energieverbruik in Noord-Holland tamelijk stabiel. De CO_2-uitstoot gerelateerd aan het energieverbruik volgt deze trend, waardoor deze ook maar beperkt varieert. Energie wordt voornamelijk verbruikt door industrieën die vallen onder het ETS: een emissiehandelssysteem voor grote industriële bedrijven en de energiesector in Europa. In Noord-Holland valt onder andere Tata Steel onder dit systeem. Omdat Tata Steel een zeer groot verbruiksaandeel kent ten opzichte van de rest van de industrie in de provincie, wijkt het beeld van de industrie in Noord-Holland af van het landelijk beeld.

3.1 Energieverbruik industrie

Het energieverbruik van de industrie in Noord-Holland is in de laatste jaren redelijk constant gebleven. Er zijn van jaar tot jaar wel veranderingen zichtbaar, mogelijk gerelateerd aan bedrijfseconomische omstandigheden. Over het geheel is de industrie als sector in Noord-Holland de afgelopen 20 jaar minder hard gegroeid dan in Nederland als geheel (zie figuur onder). Het verbruik van Tata Steel domineert het energieverbruik.

Figuur 16 laat zien dat de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen van de industrie in Noord-Holland in 2015 7,8 miljard euro bedroeg. Noord-Holland heeft sinds 1995 niet deelgenomen aan de groei van de toegevoegde waarde van de Nederlandse industrie (zie Figuur 16).

Figuur 16: Ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen van de industrie in Nederland en Noord-Holland CBS (2017)

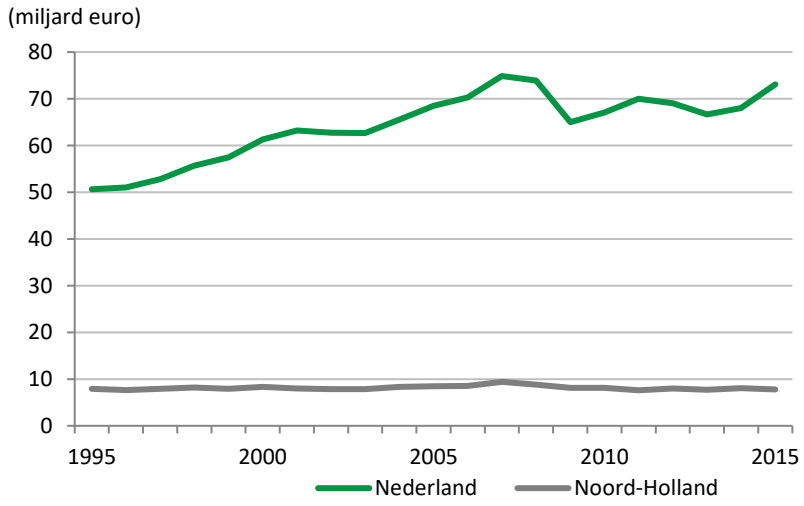

In Figuur 17 wordt een schatting voor het energieverbruik van de industrie in Noord-Holland weergegeven.[22] De energiebesparing binnen de industrie kan niet getoond worden, omdat er geen accurate statistiek is van de industriële productie op provinciaal niveau.

Figuur 17 Links: Geschat industrieel energieverbruik in Noord-Holland (op basis van CBS (2017) en de Klimaatmonitor (2017)). Rechts: Geschat finaal industrieel energieverbruik in Noord-Holland excl. Tata Steel.

De energiestromen binnen de industriële sector zijn complex door een diversiteit aan energiedragers en eigen opwekking door middel van warmtekrachtkoppeling (WKK[23]) installaties. De gegevens voor het finale energieverbruik van Tata zijn voornamelijk gebaseerd op CBS data voor de IJzer- en Staal industrie, waarbij is verondersteld dat de energiedata voor deze sector de energiestromen binnen Tata Steel beschrijven. Daarnaast is gebruik gemaakt van de CBS data voor de sectoren Basismetaal en cokesfabrieken om een inschatting te maken van het saldo overige omzettingen binnen Tata Steel. Het verbruik van gas en elektriciteit voor de totale industrie in Noord-Holland is gebaseerd op gegevens uit de Klimaatmonitor van Rijkswaterstaat. Dit verbruik is inclusief de sectoren bouwnijverheid.

3.2 CO_2-emissies industrie

De CO_2-emissies van de industrie vertonen eenzelfde trend als het energieverbruik en zijn in de periode 2011-2015 tamelijk stabiel. De CO_2-emissies zijn het gevolg van het verbruik van fossiele brandstoffen. Emissies door elektriciteitsverbruik worden conform IPCC niet toegekend aan de sector industrie.

[22] Het energieverbruik bestaat uit het finaal energieverbruik en het saldo van energieomzettingen. Bij energieomzettingen in de industrie gaat het bijvoorbeeld om omzetting van aardgas in warmte en elektriciteit via warmtekrachtkoppeling, of de omzetting van kolen in cokesovengas.

[23] Warmtekrachtkoppeling (WKK) is het gelijktijdig opwekken van elektriciteit en warmte met een speciaal daarvoor bedoelde installatie die op aardgas wordt gestookt. WKK-installaties staan vooral in de industrie en de glastuinbouw. In de glastuinbouw wordt de geproduceerde CO_2 doorgaans ook nuttig gebruikt. Vaak wordt een deel van de elektriciteit aan het openbare net geleverd. Om een WKK-installatie op aardgas te kunnen vervangen door een duurzamere oplossing, moet er zowel een (rendabel) alternatief zijn voor de benodigde warmte als de benodigde elektriciteit, en in de glastuinbouw ook de benodigde CO_2.

De industrie in de provincie is verantwoordelijk voor een aanzienlijk deel van de industriële emissies in Nederland. Dit hangt samen met de relatief hoge emissies van Tata Steel.

Net als bij het energieverbruik is ook de nauwkeurigheid waarmee de CO_2-emissies kunnen worden bepaald relatief laag. De diversiteit aan productieprocessen, energiedragers, conversies en stromen die van/naar de industrie gaan, zorgt ervoor dat de vaststelling van de CO_2-emissies complex is.

Figuur 18 Links: geschatte CO_2-emissies van gasverbruik en overige energiedragers (excl. elektriciteit) binnen de Noord-Hollandse industrie op basis van de Klimaatmonitor (Rijkswaterstaat, 2017[24]) en NEA (2017). Rechts: CO_2-emissies van de Nederlandse industrie (incl. bouwnijverheid) (Schoots, Hekkenberg, Hammingh, 2017)

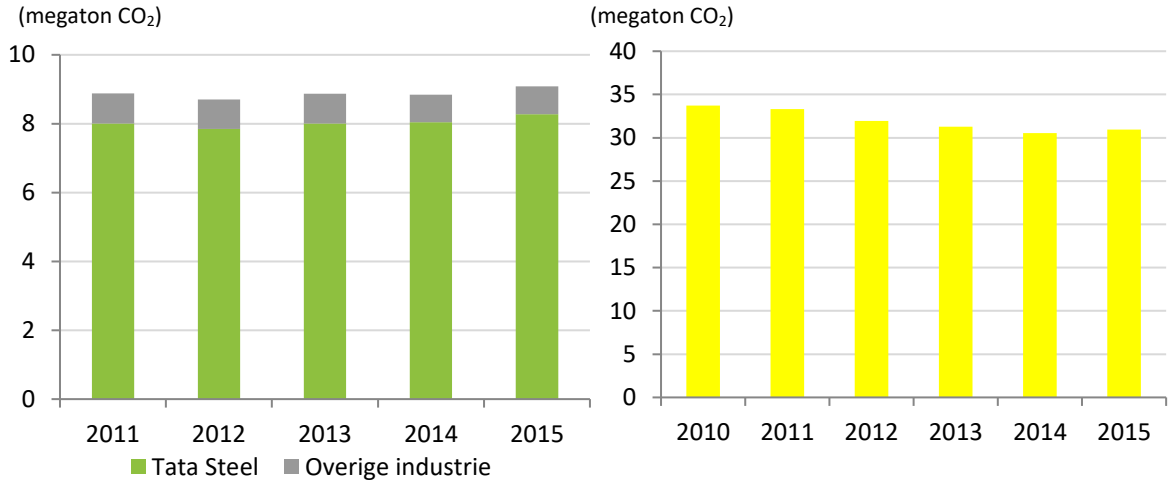

3.3 Verdeling aantal industriële bedrijven naar categorie

In 2015 waren er in totaal 138 industriële bedrijven in Noord-Holland die onder het provinciaal bevoegd gezag vielen (Menkveld en Sipma, 2017[25]). Binnen deze groep bedrijven is er een relatief kleine groep bedrijven (8%) die verantwoordelijk is voor een groot deel van het energieverbruik (86%), dit zijn bedrijven die vallen onder het Europese emissiehandelsysteem (ETS). Naast het ETS bestaan er verschillende nationale en Europese programma's om energiebesparing binnen de industrie te stimuleren, bijvoorbeeld de Meerjarenafspraak Energy-efficiency ETS-ondernemingen (MEE) of de Meerjarenafspraak Energy-efficiency 2001-2020 (MJA3). Een groot deel van de groep bedrijven onder het provinciaal bevoegd in Noord-Holland (80%) valt onder geen van deze programma's, maar deze groep vertegenwoordigt een relatief klein deel van het energieverbruik (4.2%).

De rol van de provincie met betrekking tot de stimulering van energiebesparing komt dan vooral tot uitdrukking door middel van het handhaven van de energiebesparingsverplichting uit de Wet Milieubeheer en de auditplicht uit de Energy Efficiency Directive (EED) (indien van toepassing). Zoals gezegd draagt deze grote groep bedrijven beperkt bij aan het totale energieverbruik.

[24] Klimaatmonitor, https://klimaatmonitor.databank.nl/, 2017
[25] https://data.noord-holland.nl/jive?presel_code=thema_bevolking&cat_open_code=cijfers_extern

Figuur 19 Verdeling van aantal bedrijven waarvoor provincie NH bevoegd gezag is voor het jaar 2015. Data zijn afkomstig uit een éénmalige studie van het ECN (Menkveld en Sipma, 2017)

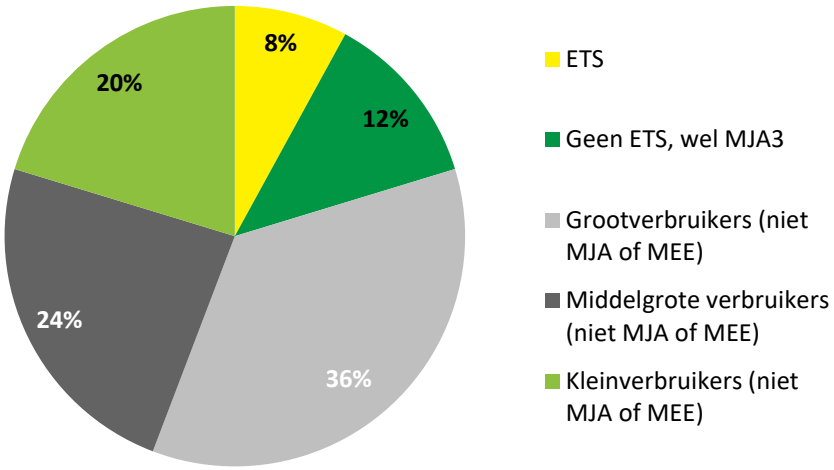

3.3.1 Verdeling energieverbruik naar categorie

Wanneer het finaal energieverbruik wordt verdeeld over de categorieën van bedrijven met de provincie als bevoegd gezag, blijkt dat de bedrijven die deelnemen aan het ETS veruit het grootste deel van het energieverbruik voor hun rekening nemen. Een relatief kleine groep bedrijven heeft dus een groot aandeel in het totale energieverbruik. De provincie heeft maar beperkte invloed op deze bedrijven. Wel kan de provincie bevorderen dat ze zich op de toekomst voorbereiden, bijvoorbeeld door samen met deze bedrijven, gebiedsgericht, de mogelijke transitiepaden te verkennen.

Figuur 20 Verdeling finaal energieverbruik van bedrijven waarvoor de provincie Noord-Holland in 2015 bevoegd gezag was (Menkveld en Sipma, 2017)

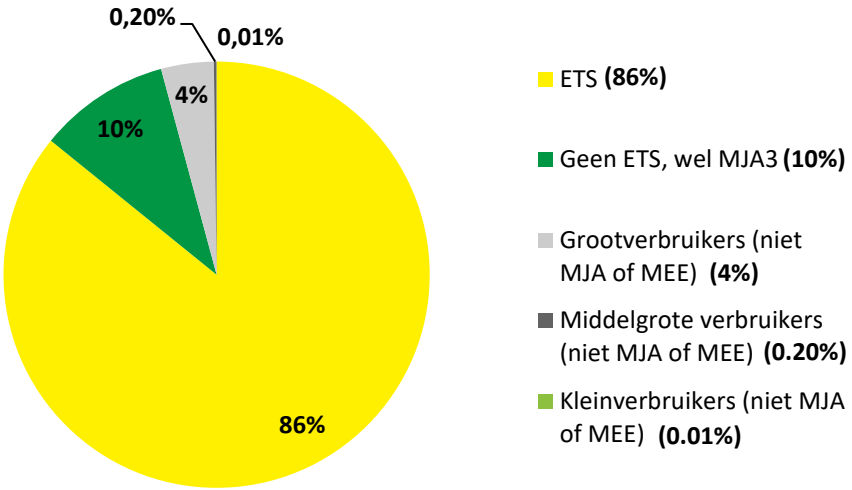

4. Glastuinbouw

Het beeld dat ontstaat ten aanzien van de energietransitie in de glastuinbouw is dat de sector sterk in beweging is. Gunstige kansen voor geothermie in de provincie hebben geleid tot groei van de productie van duurzame energie in de vorm van duurzame warmte, al is de absolute bijdrage aan de energievoorziening en CO_2-emissiereductie nog zeer beperkt (minder dan 0,5%).

Verschuivingen in type teelt hebben geleid tot een kleiner aandeel (snij)bloemen die een hoge elektriciteitsvraag kennen, en een groter aandeel groenten die veeleer warmte nodig hebben. Dit, in combinatie met de lage marktprijzen voor stroom, leidt tot minder inzet van warmtekrachtkoppeling (WKK) en volgordelijk minder verkoop van stroom.

De jaarlijkse CO_2-emissies zijn in de periode 2010-2016 licht gedaald, maar een significant deel hiervan kan worden toegeschreven aan de relatief warme jaren aan het eind van de beschouwde periode. De trends in de glastuinbouw in Noord-Holland zijn voor wat betreft de veranderingen in typen teelt, energie en CO_2 dezelfde als voor Nederland.

De glastuinbouw kenmerkt zich door snelle veranderingen, innovatie en schaalvergroting. Na jaren van krimp maakt de sector in Noord-Holland weer een groei door. In de laatste jaren is er een verschuiving opgetreden in het type teelt. Dit heeft geresulteerd in minder (snij)bloemen en meer groenten dan voorheen. Het totale energieverbruik bedraagt ongeveer 9-10 petajoule en is redelijk constant gebleven de laatste jaren. Opvallend is een verschuiving binnen het gasverbruik: minder inzet in WKK-installaties en meer in gasketels met als gevolg minder stroomproductie en verkoop van stroom. Naar verwachting zet deze trend zich de komende jaren door.

Ten slotte wordt opgemerkt dat de glastuinbouw qua energie de landbouw in de provincie domineert en dat de andere deelsectoren in de landbouw als de bloembolsector (incl. broeierijen), akkerbouw, visserij en veeteelt een minder omvangrijke energievraag en (duurzaam) opwekpotentieel kennen. Het verbruik binnen de landbouw maar buiten de glastuinbouw wordt geschat op ongeveer 7-9 PJ.

4.1 Energieverbruik glastuinbouw

Het energieverbruik wordt onder andere bepaald door de kasarealen per type teelt. Deze zijn weergegeven in Figuur 21. Na jaren van krimp maakt de sector weer een groei door. Het provinciale kasoppervlak betreft ongeveer 10% van het landelijke areaal. De verschuiving van

relatief minder (snij)bloemen naar meer groenten is dezelfde als in Nederland, met dien verstande dat de ontwikkeling in de provincie enkele jaren later op gang is gekomen.

Figuur 21 Kasoppervlak glastuinbouw Noord-Holland naar type teelt (CBS, 2017)

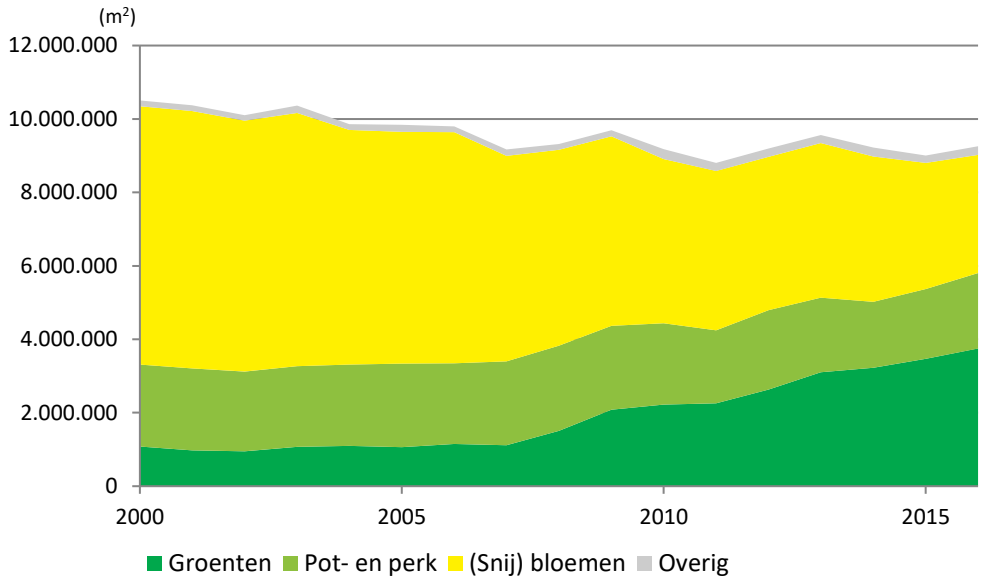

Het energieverbruik is de optelling van het elektriciteitsverbruik en (nuttig[26]) warmteverbruik rekening houdende met de in- en verkoop van stroom. Het verbruik is een resultante van een groot aantal in de tijd sterk wisselende factoren als het kasareaal, type teelt, marktprijs van stroom, marktprijs van teeltproducten, conversierendement elektriciteitsproductie, temperatuur en dergelijke. Echter, te zien is dat het totale verbruik vrij constant is en ruim 9 PJ bedraagt. De verschuiving van de teelt van (snij)bloemen naar groenten resulteert de facto in minder elektriciteitsverbruik en meer warmteverbruik.

Figuur 22 Geschat jaarlijks nuttig energieverbruik in de glastuinbouw voor de provincie Noord-Holland verdeeld over elektriciteit en warmte

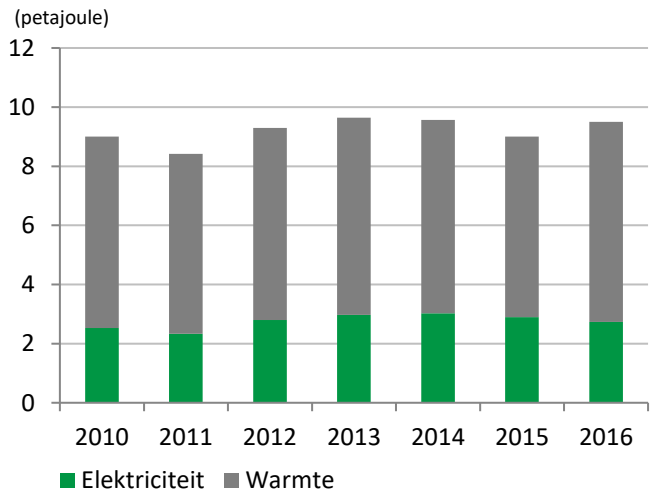

[26] Nuttig verbruik voor WKK is circa 96%, zie https://www.kasalsenergiebron.nl/besparen/wkk-restwarmte/wkk/

4.2 CO_2-emissies in de glastuinbouw

De jaarlijkse CO_2 emissies worden geschat aan de hand van het verbruik van fossiel gas, te weten aardgas en LPG (of andere restgassen) voor stationaire toepassingen. Volgens internationale IPCC richtlijnen wordt geen onderscheid gemaakt naar gasgebruik zoals bijvoorbeeld gas voor warmte, gas voor stroomproductie voor eigen gebruik, of gas voor stroomproductie voor verkoop. Tevens wordt niet gecorrigeerd voor jaarlijkse temperatuurschommelingen.

De provinciale CO_2-emissie in de periode 2010-2016 is gedaald van ongeveer 0,9 miljoen ton naar 0,7 miljoen ton per jaar. Een significant deel van de daling kan worden toegeschreven aan de relatief warme jaren aan het eind van beschouwde periode. Een tweede effect is minder gasafname omdat minder gas wordt ingekocht voor de productie van stroom voor de verkoop. Naar verwachting zullen deze trends zich de komende jaren doorzetten. De provinciale emissies in de glastuinbouw dragen voor ongeveer 10% bij aan de landelijke emissies van de glastuinbouw.

Figuur 23 Geschatte jaarlijkse directe CO_2 emissies glastuinbouw en trends voor de provincie en Nederland

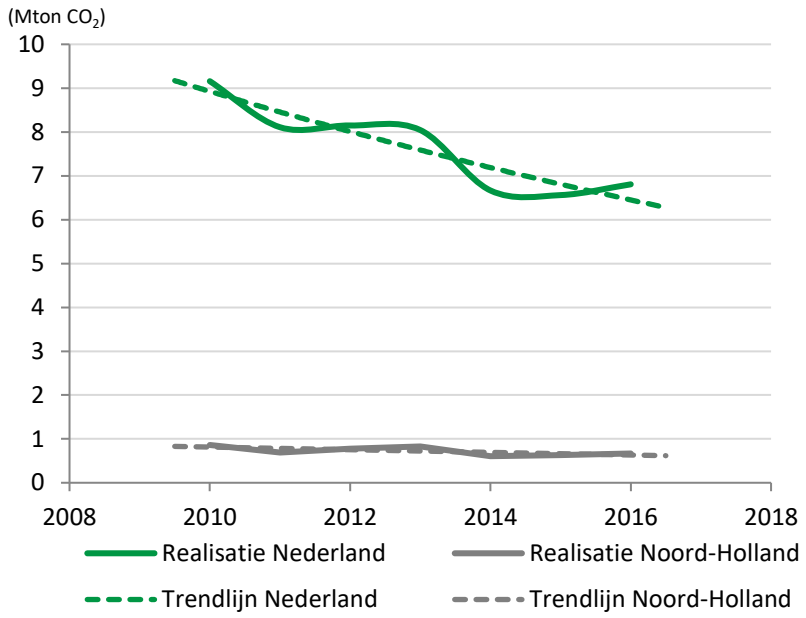

Het grootste deel van de CO_2-emissies in de landbouw is toe te schrijven aan de glastuinbouw, zowel voor de provincie als landelijk.

4.3 Duurzame energie opwekking in de landbouw

Een groot deel van de productie van duurzame energie in de provincie vindt plaats in de sector landbouw. Vanaf 2010 is de geschatte opwekking van duurzame energie in de landbouw in de provincie vrijwel verdubbeld naar ruim 2,5 petajoule nu. De bijdrage van de glastuinbouw aan deze productie is niet precies te bepalen maar zeker significant (30-40%) en merendeels afkomstig van geothermie: twee bronnen produceren momenteel, te weten Floricultura (tuinbouwgebied Heemskerkerbinnenduin te Heemskerk) en Agriport/ ECW (Agriport A7 te Middenmeer).

Figuur 24 Geschatte productie van duurzame energie in de landbouw voor Noord-Holland (ECN, 2017). De opwekking van geothermie en omgevingswarmte zijn grotendeels toe te schrijven aan de sector glastuinbouw.

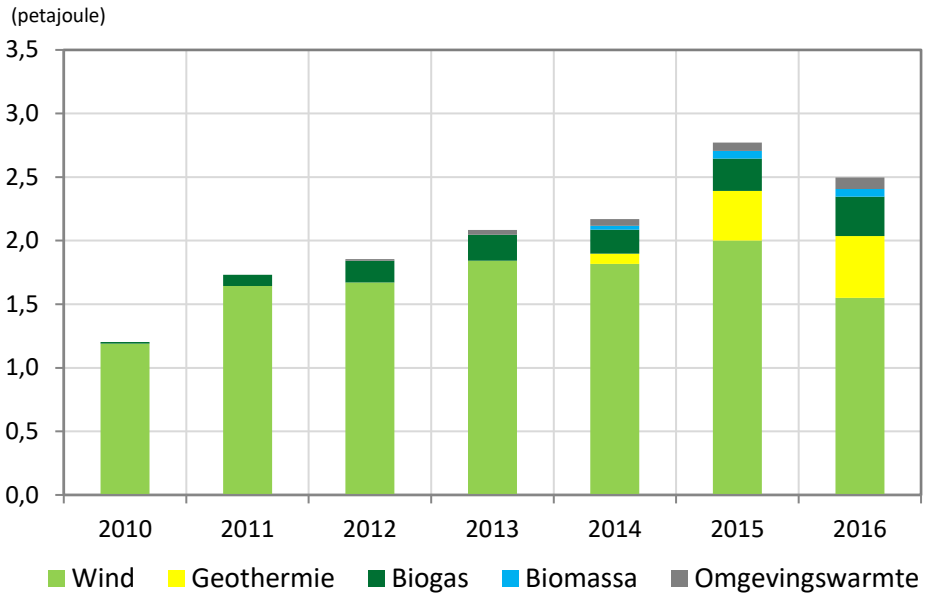

De jaarlijkse stijging van duurzame energie opwekking in de landbouw in de periode 2010-2016 bedraagt ongeveer 20% en verdere groei qua vergroening is de komende jaren te verwachten.

5. Mobiliteit en transport

Het energiegebruik en de CO_2-uitstoot van de sector mobiliteit en transport zijn min of meer constant in de periode 2010-2015 en zijn vooral afkomstig van het wegverkeer, met name (personen)auto's op benzine en diesel. De verklaring is een toename van het aantal voertuigen en tegelijkertijd een toename van de brandstofefficiëntie van het wagenpark. Het lagere energiegebruik en de verminderde uitstoot per kilometer van nieuwe voertuigen wordt teniet gedaan door een toename van het verkeersvolume.

Het energiegebruik van de aan Noord-Holland toe te rekenen scheepvaart en het openbaar vervoer zijn eveneens stabiel. Het gebruik van biobrandstoffen in het wegverkeer is circa 3% van de transportbrandstoffen. Het aantal voertuigen op aardgas (CNG) is relatief klein. Het aantal hybride auto's neemt nog wel toe, maar inmiddels minder snel dan de elektrische voertuigen. Het aantal elektrische auto's en laadpunten neemt snel toe, maar het aandeel elektrische auto's is nog te klein om te kunnen spreken van verduurzaming van de sector.

De sector mobiliteit en transport is onder te verdelen in de volgende categorieën: wegverkeer (bestaande uit personen- en goederenvervoer), openbaar vervoer en scheepvaart. Eerst gaan we in op het totale energiegebruik van de sector met onderverdeling naar modaliteit en brandstof. Vervolgens worden de CO_2-emissies besproken. Ten slotte gaan we in op de ontwikkelingen in het gebruik van alternatieve brandstoffen in het wegverkeer.

5.1 Energieverbruik mobiliteit en transport

Het totaal energiegebruik in Noord-Holland bedraagt 65 PJ en is vrij constant over de jaren.[27] De verklaring is een toename van verkeersintensiteit en tegelijkertijd een toename van de brandstofefficiëntie van het wagenpark. Het lagere energiegebruik per kilometer van nieuwe voertuigen wordt dus teniet gedaan door een toename van het aantal voertuigen en daarbij mogelijk een toename van het aantal ritten.

Of het aantal (kortere) ritten per jaar daadwerkelijk is toegenomen is momenteel niet met zekerheid aan te geven (gegevens daarvoor ontbreken). Het aantal personenkilometers per jaar

[27] Toelichting berekening: De basis voor de berekening van het energieverbruik van het wegverkeer en de scheepvaart is de CO_2-uitstoot per modaliteit, landelijk berekend door TNO, en uitgesplitst per provincie op basis van o.a. verkeersintensiteit. Het energieverbruik van tram en metro is berekend op basis van jaarverslagen van het GVB (Amsterdam), en CBS gegevens zijn gebruikt voor het energieverbruik van treinverkeer in Nederland.

(zie Appendix 8.3) lijkt min of meer constant te zijn, maar dat wil niet noodzakelijk zeggen dat het aantal ritten ook constant is.

Van het totaal energiegebruik in Noord-Holland is meer dan 55 PJ gerelateerd aan het wegverkeer. Personenauto's zijn verantwoordelijk voor meer dan de helft van het energiegebruik. Daarnaast zijn bestelauto's en vrachtverkeer relatief grote verbruikers. De aan Noord-Holland toe te rekenen scheepvaart, het OV en tweewielers hebben een kleiner aandeel in het totale energiegebruik. Ter vergelijking, in heel Nederland bedraagt het totale energiegebruik van binnenlands mobiliteit en transport ongeveer 500 PJ per jaar.

Figuur 25 Energieverbruik mobiliteit en transport provincie Noord-Holland (Klimaatmonitor, RIVM, CBS, TNO en GVB)

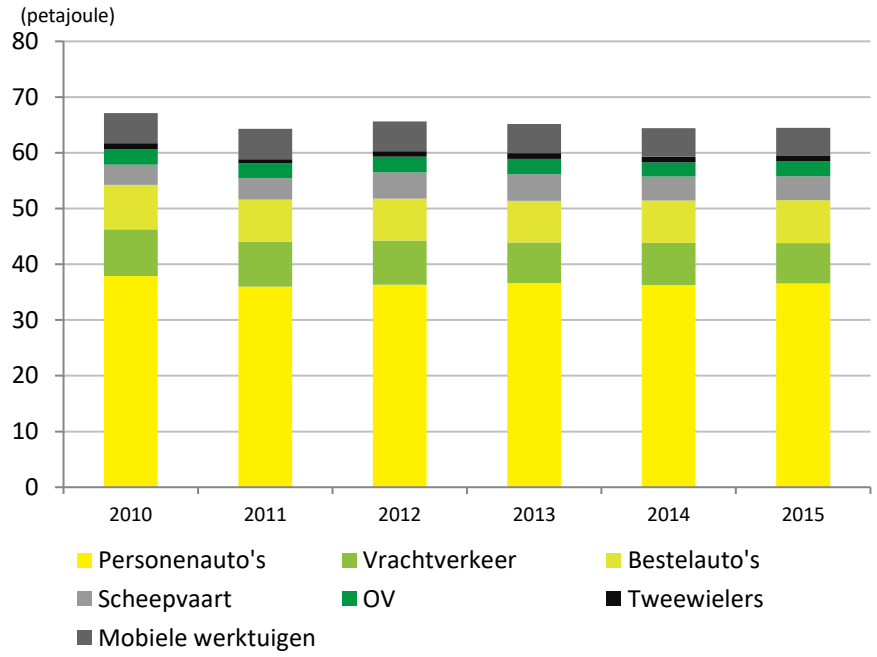

5.2 CO_2-emissies mobiliteit en transport

In figuur 26 zijn de totale CO_2-emissies van mobiliteit en transport in de provincie weergegeven. In totaal bedraagt de CO_2-uitstoot bijna 5 megaton per jaar. Omdat het energiegebruik vrij constant is, is de hieraan gekoppelde CO_2-uitstoot dat ook. De dominante bronnen zijn personenauto's en vrachtverkeer (meer dan 3 megaton). De CO_2-uitstoot van de Noord-Hollandse scheepvaart is circa 0,3 megaton. De uitstoot van het gehele openbaar vervoer (inclusief de emissies van elektriciteitsproductie voor tram, metro en trein) is nog wat lager, namelijk 0,2 megaton. [28]

[28] Opgemerkt wordt dat de emissies ten gevolge van elektriciteitsverbruik in de transportsector indirect zijn, maar voor de volledigheid wel benoemd.

Figuur 26 CO_2-emissies mobiliteit en transport totaal (Klimaatmonitor, RIVM, GVB, TNO, CBS)[29]

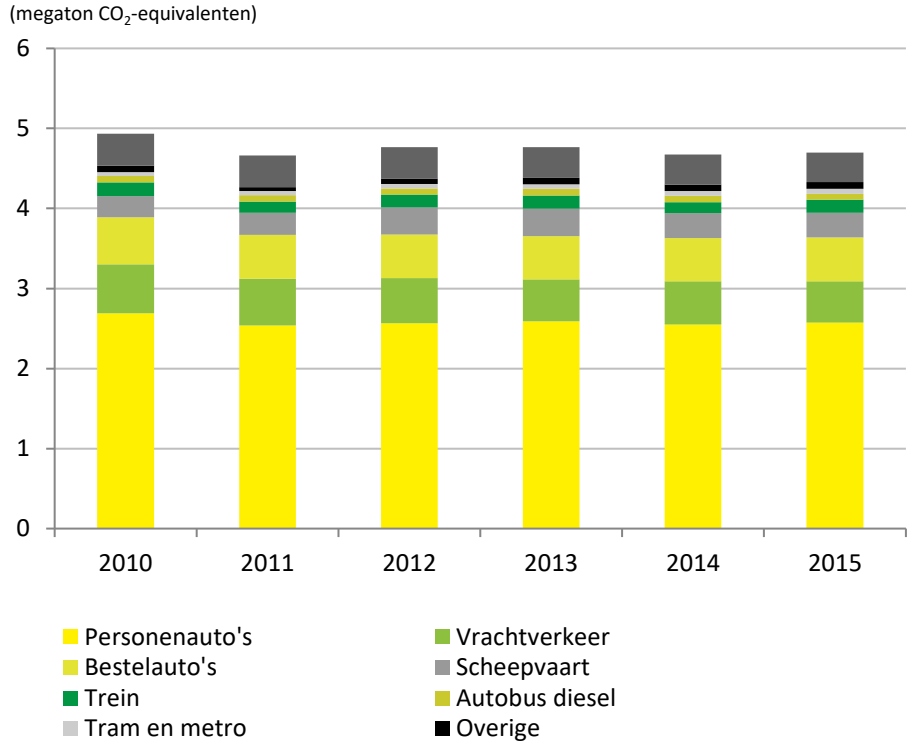

Ter vergelijking, in heel Nederland bedraagt de totale CO_2-emissie van binnenlands mobiliteit en transport ongeveer 35 megaton per jaar (bron: NEV 2017).

5.3 Ontwikkeling inzet alternatieve brandstoffen

We bespreken achtereenvolgens de ontwikkelingen in aantallen voertuigen op alternatieve brandstoffen per modaliteit; de ontwikkeling van het aantal tankstations voor biobrandstoffen en hun cumulatieve afzet en ten slotte de laadinfrastructuur voor elektrisch vervoer (aantallen normaal- en snellaadpunten).

Ontwikkeling bussen op alternatieve brandstoffen

In totaal rijdt 12% van de bussen in Noord-Holland op aardgas (CNG). Er zijn momenteel geen elektrische of hybride bussen. De laatste jaren blijkt de ontwikkeling van het aantal bussen dat rijdt op alternatieve brandstoffen te stagneren. De komende jaren is wel een stijging te verwachten in het aantal bussen op alternatieve brandstoffen, bijvoorbeeld bussen die rijden op elektriciteit of waterstof (vanwege de lopende of net afgeronde aanbestedingen[30]). Verder is er een landelijke doelstelling afgesproken in het bestuursakkoord. Vanaf 2025 moeten alle nieuwe lijnbussen emissievrij zijn.[31]

[29] De categorie 'Overige' bestaat uit Autobus (aardgas) en Tweewielers.
[30] Zo gaan vanaf april 2018 rond Schiphol 100 elektrische bussen rijden.
[31] (bron: NEV 2017 p.169, 170) en:
http://www.ipo.nl/files/9514/6072/3581/Bestuursakkoord_zero_emissie_bussen_DEFINITIEF_in_pdf.pdf.

Ontwikkeling alternatieve brandstoffen in het personenvervoer

Het aantal auto's op alternatieve brandstoffen is klein in vergelijking met het aantal conventionele auto's. Het gaat vooral om hybride en elektrische auto's. Onder hybride wordt hier verstaan: een auto die zowel vloeibare brandstoffen kan tanken als via het elektriciteitsnet kan worden opgeladen (plug-in hybride). Het aantal elektrische auto's laat een duidelijke stijging zien de afgelopen jaren. Het aantal hybride auto's neemt ook nog toe, maar minder snel dan elektrisch.

Hoewel het aandeel elektrische en hybride-elektrische auto's in Noord-Holland op het moment nog erg laag is, groeit dit aandeel gestaag. Dit blijkt uit het toenemend aandeel van elektrische auto's in de jaarlijks nieuw aangeschafte auto's (11% in 2015 en 13% in 2016). Ter vergelijking, in Nederland bedroeg dit percentage 7% in 2015 en 12% in 2016.

Figuur 27 Jaarlijkse verkoop van nieuwe elektrische/hybride auto's in Noord-Holland (bron: CBS, Klimaatmonitor)

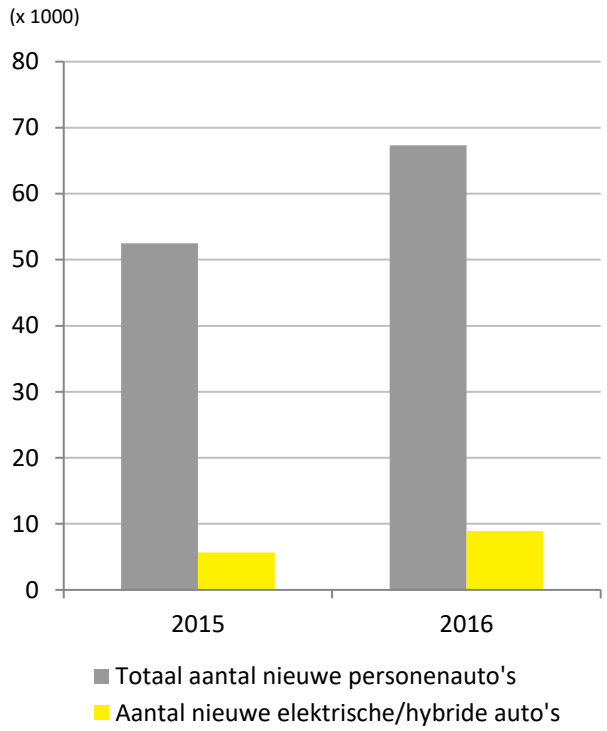

Ontwikkeling alternatieve brandstoffen in het bedrijfsvervoer

Bedrijfsauto's op alternatieve brandstoffen zijn er nog maar weinig (<1%). Het betreft hier vrijwel uitsluitend auto's op aardgas en elektrische auto's. Er is wel sprake van enige toename van elektrische bedrijfsauto's.

Ontwikkeling biobrandstoffen in het wegverkeer

In de afgelopen jaren bedroeg de bijmenging van biobrandstoffen aan fossiele brandstoffen zo rond de 3% in Nederland en in Noord-Holland (op grond van een Europese Richtlijn). Het Noord-Hollandse cijfer is gebaseerd op het Nederlandse totaal.

Ontwikkeling tankstations alternatieve brandstoffen

Figuur 28 toont de ontwikkeling van het aantal tankstations voor alternatieve brandstoffen in Noord-Holland. De categorie "groengas" is opgesplitst in "aardgas/groengas" en "aardgas (CNG)" vanaf 2014. In totaal waren er 33 tankstations in 2016 voor alternatieve brandstoffen in Noord-Holland. Dit betreft alle tankstations langs zowel rijks-, provinciale als gemeentelijke wegen. Ter

vergelijking, in Nederland waren er rond de 300 tankstations voor alternatieve brandstoffen in 2016. Het aantal tankstations voor alternatieve brandstoffen in Noord-Holland is toegenomen tot 2014 en daarna weer afgenomen (door de vermindering van het aantal CNG stations). Verder neemt het aantal bio-ethanol punten structureel af. Vloeibaar aardgas (LNG) is erbij gekomen in 2016.

Figuur 28 Aantal tankstations alternatieve brandstoffen in Noord-Holland (bronnen: Klimaatmonitor, fuelswitch.nl)

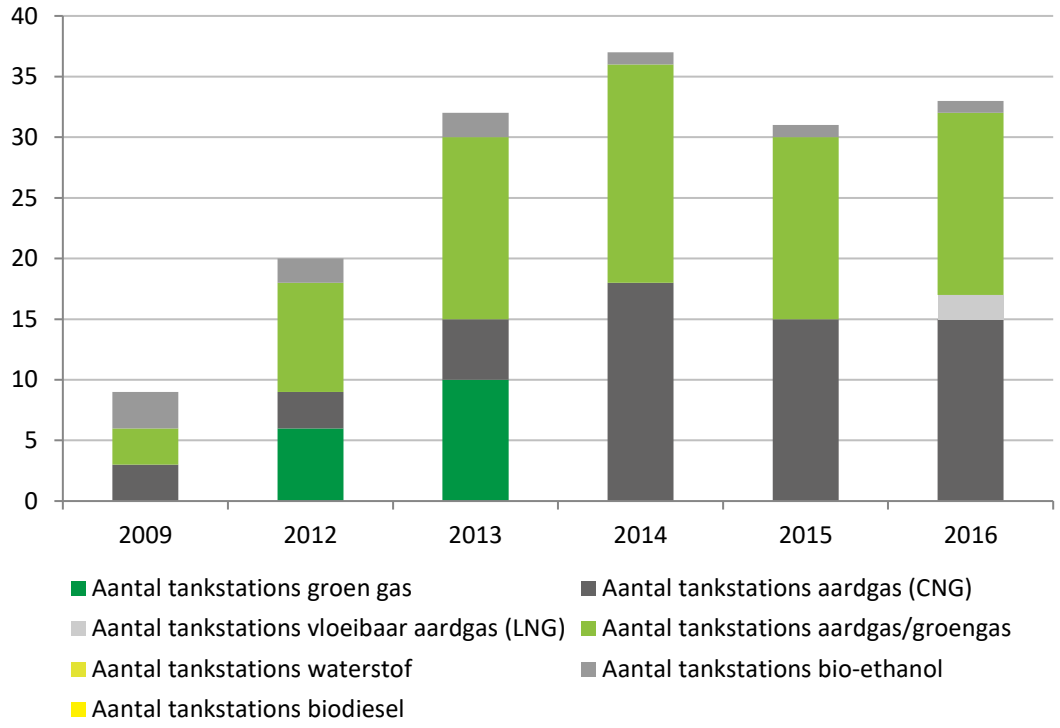

Ontwikkeling elektrisch vervoer

Figuur 29 laat de ontwikkeling zien in het aantal oplaadpunten voor elektrische auto's waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen publieke en semipublieke laadpunten. Semipublieke laadpunten bevinden zich op privéterrein, maar zijn wel publiek toegankelijk. Er is een duidelijke toename zichtbaar in het aantal oplaadpalen na 2014. Ook het aantal snellaadpunten is toegenomen. De figuur toont ook dat in de provincie Noord-Holland bijna een kwart van het totaal aantal laadstations in Nederland is gelokaliseerd.

Figuur 29 Aantal laadpalen voor elektrische auto's (bronnen: Klimaatmonitor, oplaadpalen.nl)

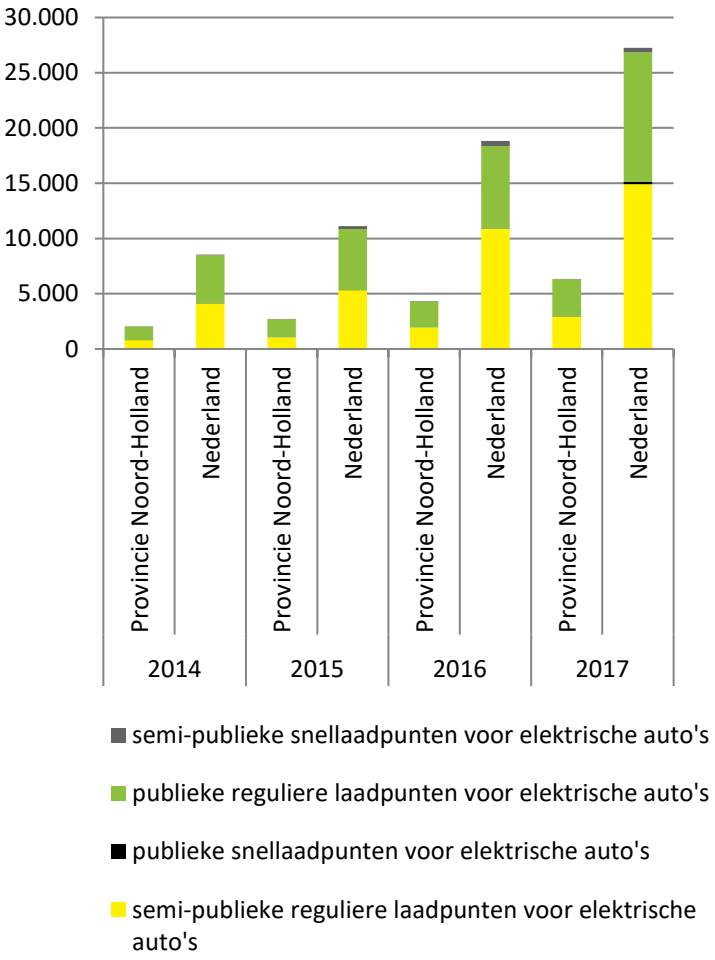

6. Productie van duurzame energie

De productie van duurzame energie in Noord-Holland is in de periode 2010-2015 sterk gestegen. De groei bedraagt ruim vijf petajoule en dit betekent een toename in de productie van meer dan 60% ten opzichte van 2010.

De productie van duurzame elektriciteit vindt met name plaats bij wind op land, terwijl voor warmte geldt dat er een sterke groei is van geothermie en de distributie van duurzame warmte.[7] Dit is vooral toe te kennen aan de aan een warmtenet gekoppelde biomassacentrales in Purmerend en Alkmaar. De productie van groen gas is eveneens sterk gestegen, maar vormt nog steeds een zeer bescheiden bijdrage aan de totale duurzame energieproductie in Noord-Holland.

De groei in duurzame elektriciteitsproductie voor wind en zonnestroom is vergelijkbaar met Nederland. Productie van elektriciteit uit biomassa daarentegen is stabiel, onder andere omdat meestook in elektriciteitscentrales geen rol speelt in Noord-Holland.

De hernieuwbare energieproductie in Noord-Holland is in dit hoofdstuk opgedeeld in drie delen, te weten: duurzame elektriciteit, duurzame warmte en duurzaam gas (groen gas).

6.1 Duurzame elektriciteit

Duurzame elektriciteit wordt in Noord-Holland vooral opgewekt door windturbines op land en door biomassa (zie Figuur 30). Windenergie is de laatste jaren gegroeid, terwijl bio-elektriciteit (voornamelijk de biogene fractie van afvalverbrandingsinstallaties) geen groei meer laat zien. Het aandeel zon-PV stijgt wel sterk, maar draagt nog beperkt bij aan de opwekking van duurzame energie in de provincie.

Figuur 30 Jaarlijkse duurzame elektriciteitsproductie Noord-Holland (bron: Klimaatmonitor, CBS)

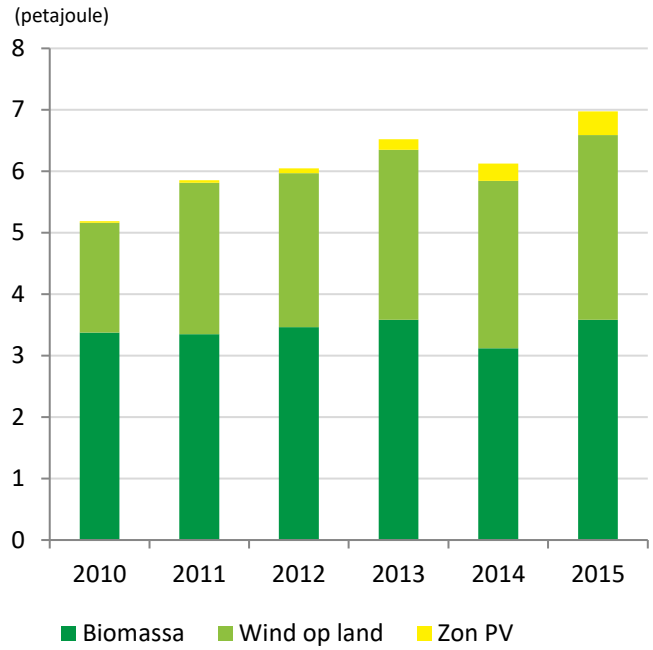

Elektriciteitsproductie door windturbines op land in de provincie toont een constante groei die iets lager ligt dan de landelijke groeisnelheid. De vertraagde groei komt doordat er de laatste jaren nieuw beleid is opgesteld. De komst van het reeds onherroepelijk vergunde windpark 'Wieringermeer' zal de capaciteit in Noord-Holland echter weer sterk doen toenemen (volgend jaar start de bouw van het eerste deel van het park).

Verder zijn de projecten 'Westfrisia', 'Waardpolder' en 'Ferrum' eveneens onherroepelijk vergund. De verwachting is dus dat er in 2018 en 2019 weer gebouwd gaat worden. Wel is het zo dat de provincie een plafond ten aanzien van wind op land heeft van 685,5 MW.

Wind op zee, voor Nederland als geheel, groeide sterk in 2016 van 357 MW naar 957 MW, en produceerde meer dan 8 PJ aan groene stroom. We rekenen hiervan geen deel toe aan Noord-Holland, omdat de Staat van de transitie zich beperkt tot wat op Noord-Hollands grondgebied gebeurt.

Figuur 31 Productie van duurzame elektriciteit door windturbines op land in Noord-Holland en Nederland

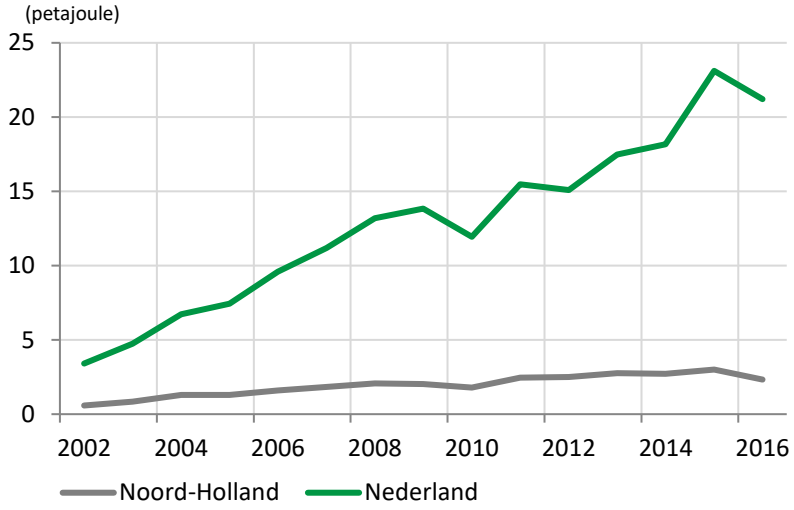

De laatste jaren is de productie van elektriciteit uit biomassa vrij stabiel gebleven in de provincie. In tegenstelling tot de rest van Nederland, waar meestook van biomassa in elektriciteitscentrales een dominante rol speelt, is er in Noord-Holland geen sprake van meestook. Het grootste deel van de elektriciteit wordt opgewekt door de afvalverbrandingsinstallaties in Amsterdam en Alkmaar. De overige bio-elektriciteitsproductie is voor een groot deel afkomstig van de bio-WKK in Alkmaar.

De productie van zonnestroom is nog relatief klein, maar groeit snel en met een vergelijkbare snelheid als in de rest van Nederland. Het grootste aandeel van zon-PV komt van Amsterdam, hoewel andere gemeenten relatief gezien harder groeien, mede dankzij de komst van zonneparken. In totaal is er ruim 142 MWp geïnstalleerd, waarvan ongeveer 7 MWp voor grondgebonden zon (zonneparken) (ca. 5% van totaal).

Figuur 32 Elektriciteitsproductie zon-PV in de provincie Noord-Holland en in Nederland

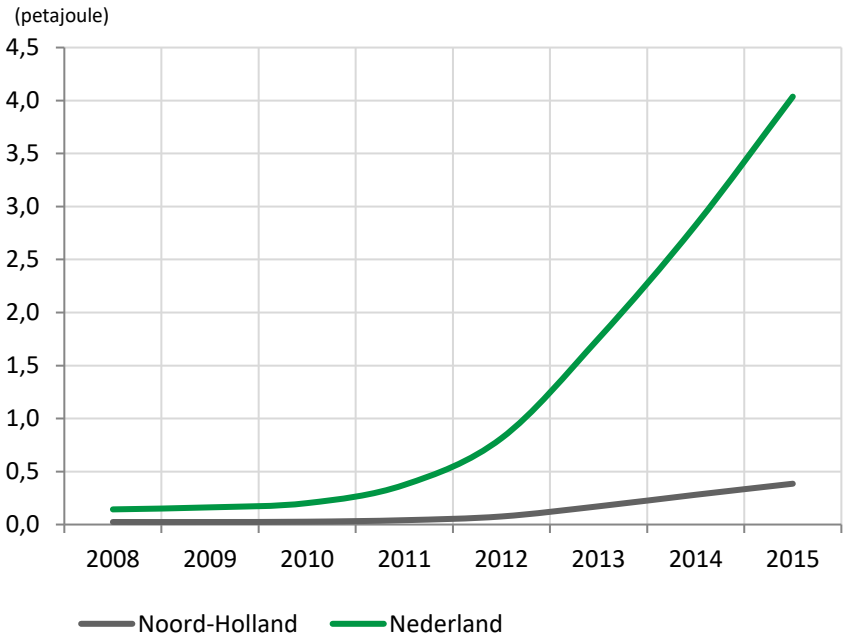

6.2 Duurzame warmte

Het aanbod van duurzame warmte[7] in Noord-Holland is vanaf 2014 gestegen, met name dankzij de productie van de biomassacentrales in Purmerend en de HVC in Alkmaar, en de productie van warmte door middel van geothermie. Behalve deze nieuwe bronnen zijn voor de duurzame warmtelevering in de provincie van belang: de warmte uit houtkachels[32], de biogene fractie van de afvalverbrandingsinstallatie in Amsterdam en warmte- en koudeopslag (WKO[33]) in met name utiliteitsgebouwen.

Figuur 33 Schatting van de productie van duurzame warmte in de provincie Noord-Holland

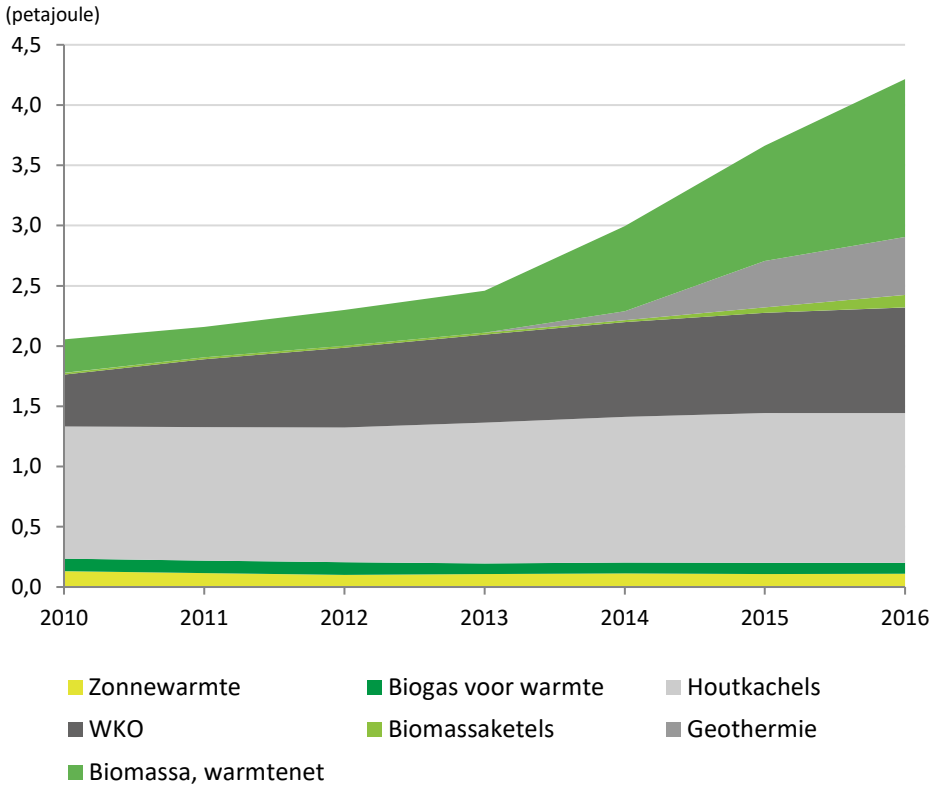

Het aantal WKO installaties in Noord-Holland in de utiliteitsbouw is ook sterk gestegen. Hierbij gaat het met name om open systemen, maar het aantal gesloten systemen neemt na 2013 ook toe. WKO in de woningbouw lijkt, op basis van de trend voor Nederland als geheel[34], niet tot nauwelijks te groeien.

6.2.1 Grootschalige warmtenetten

De cumulatieve hoeveelheid warmte geleverd via de grootschalige warmtenetten in Noord-Holland is sterk gestegen sinds 2008 en dan vooral sinds 2014, vanwege de aansluiting van de biomassacentrale van HVC, in Alkmaar, en SVP, in Purmerend.

[32] Deze worden tot duurzame warmte gerekend omdat kort cyclisch hout, in principe, CO_2-neutraal is.
[33] Warmte uit warmtekoudeopslag is inclusief het aandeel koude.
[34] Alleen voor de utiliteitsbouw zijn WKO-data beschikbaar op het niveau van de provincie Noord-Holland.

Figuur 34 Geschatte levering van warmte in de provincie Noord-Holland via grootschalige warmtenetten

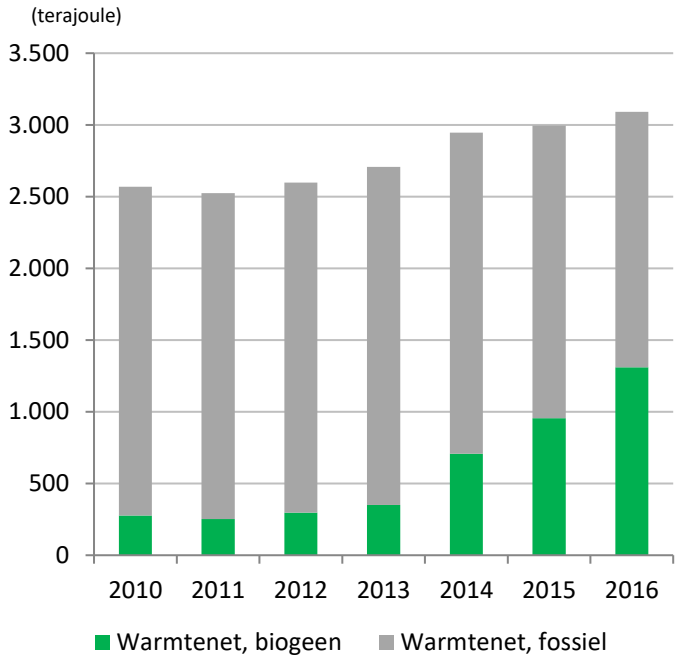

In Noord-Holland zijn twee aardwarmteprojecten operationeel: Floricultura (10 MW, 2.700-2.900 meter diepte, temperatuur 100 graden) en Agriport/ ECW (28 MW, circa 2.250 meter diepte, temperatuur 90 graden).[35] Verder zijn er drie opsporingsvergunningen uitgegeven, en lopen er zeven aanvragen[36] voor een opsporingsvergunning.

Figuur 35 Productie van warmte uit geothermie in Noord-Holland en Nederland (Klimaatmonitor, 2017).

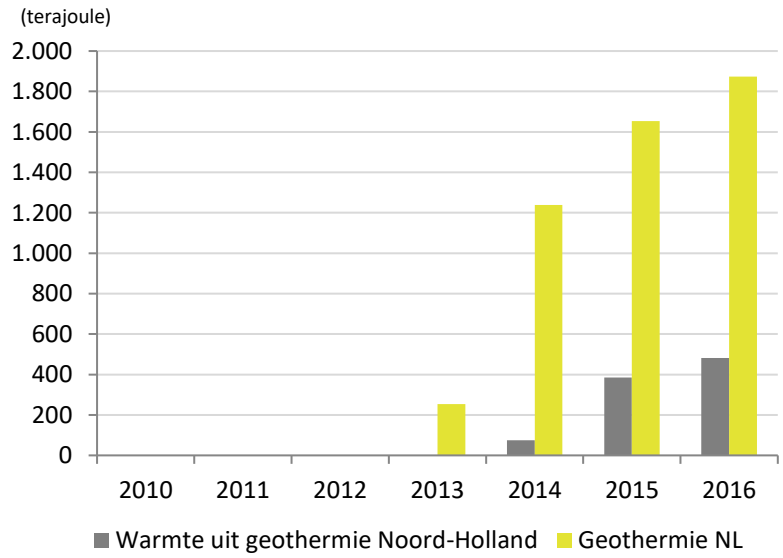

Betreffende de overige warmtetechnieken is er weinig verandering zichtbaar. Zonnewarmte toont op landelijk niveau (er zijn geen data beschikbaar op het niveau van de provincie Noord-Holland)

[35] Te zien op de meest recente poster op http://www.nlog.nl/geothermie-vergunningen
[36] Te zien op http://www.nlog.nl/node/621

geen verandering, dit in sterke contrast tot zonnestroom wat hard groeit. Biogas in de landbouw vertoont geen significante toename in productie, en hetzelfde geldt voor de houtkachels bij de huishoudens. Biomassaketels bij bedrijven zijn slechts in geringe mate aanwezig, en het lijkt dat deze, ook op landelijk niveau, nog niet echt als een aantrekkelijke optie worden gezien door de industrie.

6.3 Duurzaam gas

Groen gas is sterk gegroeid sinds 2010. Er zijn vijf [37] installaties in de provincie. Vanwege het faillissement van BioGast is er wat minder productie van groen gas in 2015/16; in 2017 wordt herstel verwacht. De bijdrage van groen gas aan duurzame energie opwekking is nog zeer beperkt en dit geldt zowel voor de provincie als voor Nederland.

Ongeveer 11-12% van het Nederlandse groen gas wordt opgewekt in de provincie Noord-Holland. Dit is vergelijkbaar met het Noord-Hollandse aandeel in het aardgasverbruik dat ongeveer 13-14% bedraagt.

Figuur 36 Duurzaam gasproductie in de provincie (boven) en in Nederland (onder)

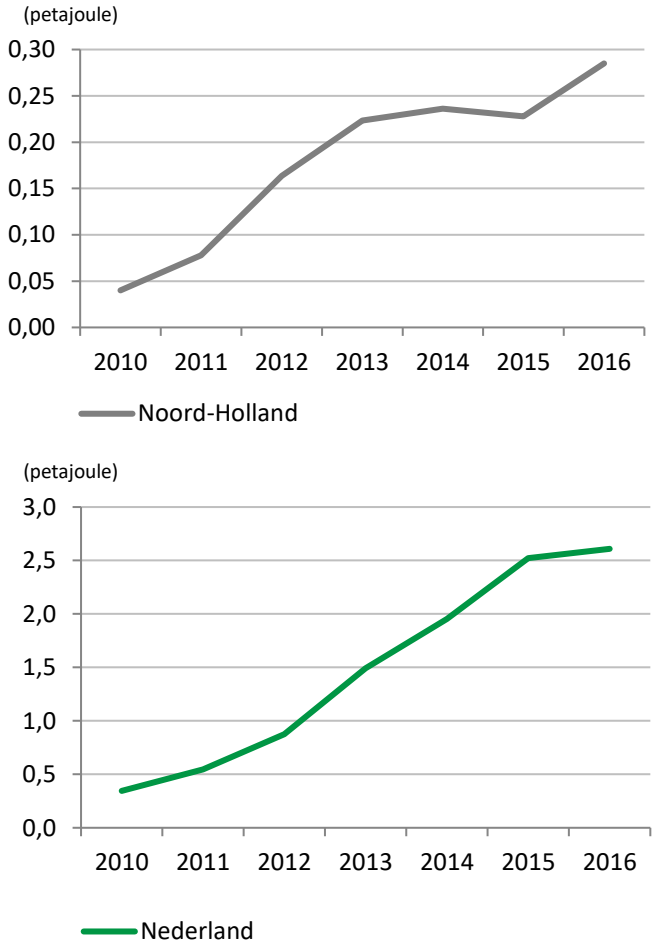

[37] Middenmeer, Beverwijk, Hensbroek, de Meerlanden en (deels) Schoteroog.

7. Referenties

CBS (2017a). Rendementen en CO_2-emissie elektriciteitsproductie 2015.
Website:
https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/06/rendementen-en-co2-emissie-elektriciteitsproductie-2015

Menkveld et al (2017). Monitoring warmte 2015.
Website:
https://www.ecn.nl/publicaties/PdfFetch.aspx?nr=ECN-E--17-018

Menkveld en Sipma (2017). Nulmeting energiebesparing industrie, Energiebesparings-potentieel bij industrie waarvoor de provincie Noord-Holland het bevoegd gezag is.
Website: https://www.ecn.nl/publications/ECN-E--17-006

RVO & ECN (2016). Monitor Energiebesparing Gebouwde omgeving 2015.
Website:
https://www.rvo.nl/sites/default/files/2016/11/Monitor%20energiebesparing%20gebouwde%20omgeving%202015.pdf

NEV, 2017. K. Schoots, M. Hekkenberg en P. Hammingh (2017), ECN-O--17-018. Petten: Energieonderzoek Centrum Nederland.
Website: https://www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/42/nationale-energieverkenning-2017

8. Appendix

8.1 Gebouwde omgeving

8.1.1 Samenstelling woningvoorraad

Om inzicht te verkrijgen in de trends in energieverbruik van woningen in Noord-Holland is de ontwikkeling van de woningvoorraad essentieel. Een groeiend aantal woningen ceteris paribus resulteert in een hogere energievraag. Nieuwbouwwoningen hebben doorgaans een gemiddeld een lager energieverbruik dan bestaande woningen. Naast de leeftijdsopbouw van woningen is het type woning een belangrijk kenmerk voor de vaststelling van het energieverbruik van woningen. Een derde kenmerk is de grootte van de woningen, waarbij een woning met een groter oppervlak gemiddeld meer energie verbruikt dan een woning met een kleiner oppervlak.

Totale woningvoorraad

Zoals in het figuur hieronder is te zien, steeg de totale woningvoorraad in Noord-Holland van circa 1,25 miljoen woningen in 2012 naar 1,3 miljoen woningen in 2016. Voor elk jaar is een stijging te zien van de totale woningvoorraad, maar de stijging is wat sterker in het tweede gedeelte van deze periode.

Figuur 37 Totale hoeveelheid woningen in Noord-Holland, inclusief een onderverdeling naar eengezins- en meergezinswoningen (CBS, 2017)

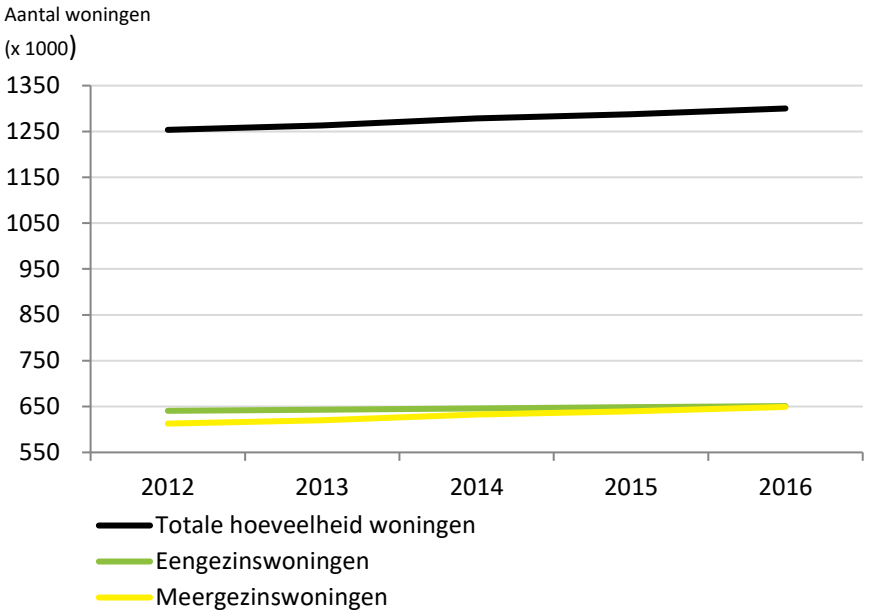

Onderscheid naar type woning

Het type woning is een belangrijk kenmerk in de duiding van het energieverbruik van woningen. Hierbij wordt het onderscheid gevolgd dat wordt gehanteerd door het CBS:

- *Eengezinswoning:* vrijstaande woningen, twee onder één kap, alle rijenwoningen, en boerderijen met woning.
- *Meergezinswoning*: flats, galerij-, portiek-, beneden- en bovenwoningen, appartementen en woningen boven bedrijfsruimten (met eigen voordeur).

Het energieverbruik van dit type woningen verschilt significant. Een reden voor dit verschil in energieverbruik is de grootte van de woning: meergezinswoningen zijn gemiddeld kleiner dan eengezinswoningen en daardoor hebben ze een lager energieverbruik. Verderop in deze paragraaf wordt verder ingegaan op de grootte van woningen.

De stijging van het aantal woningen tussen 2012 en 2016 komt voornamelijk door een stijging in meergezinswoningen welke toeneemt met circa 36.500 woningen. Het aantal eengezinswoningen stijgt ook, maar niet zo sterk als de meergezinswoningen. De stijging in de woningvoorraad betreft dus voornamelijk de stijging van de meergezinswoningen.

Figuur 38 laat zien dat het aandeel meergezinswoningen in Nederland circa 33% is en het aandeel meergezinswoningen in Noord-Holland circa 50%. Vice versa is het aandeel eengezinswoningen in Nederland circa 67% en in Noord-Holland circa 50%. Dit zijn de aandelen berekend voor het jaar 2016, maar over het algemeen zullen deze verhoudingen niet snel veranderen.

Figuur 38 Verdeling eengezins- en meergezinswoningen Noord-Holland en Nederland, 2016 (CBS, 2017)

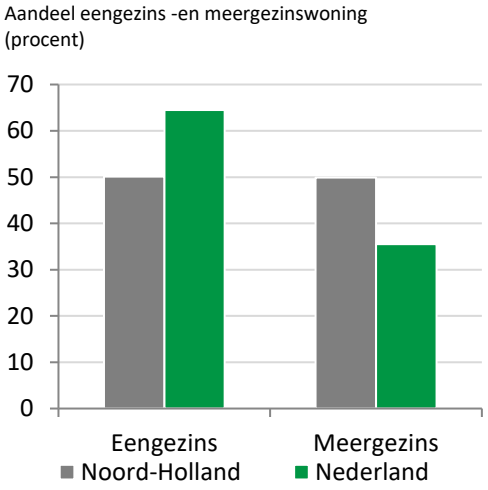

Leeftijdsopbouw van de woningvoorraad

Gemiddeld verbruiken oudere gebouwen meer energie dan jongere gebouwen, daarom is het van belang om de leeftijdsopbouw van de woningvoorraad te analyseren. Wat opvalt is dat de woningen relatief oud zijn in Noord-Holland ten opzichte van Nederland, zowel voor eengezinswoningen als meergezinswoningen. Voornamelijk het aandeel van de woningen die gebouwd zijn voor 1945 is significant hoger in Noord-Holland.

Figuur 39 Leeftijdsopbouw eengezinswoningen Noord-Holland en Nederland (CBS, 2017)

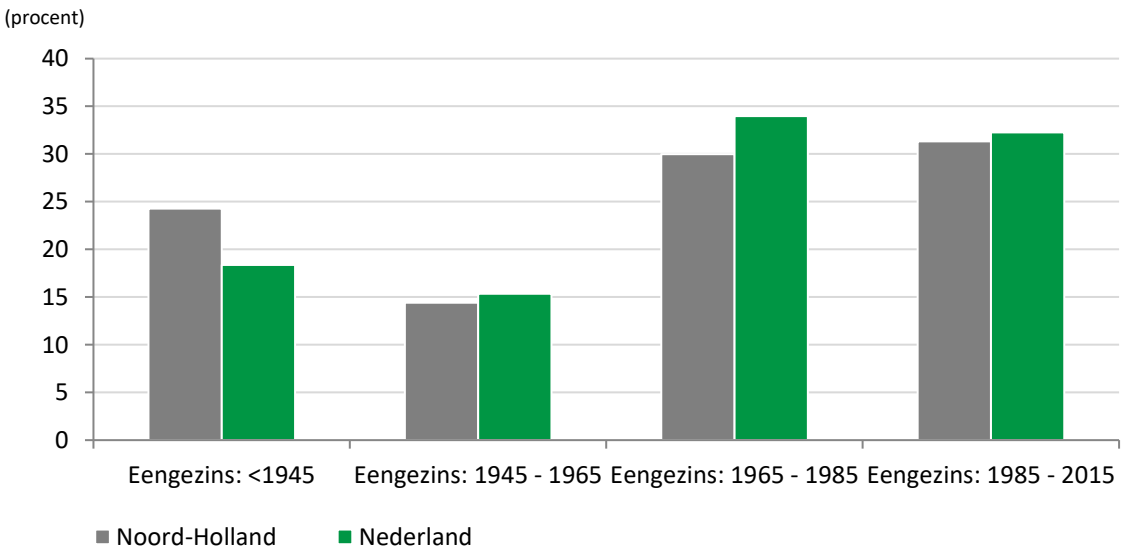

Figuur 40 Leeftijdsopbouw meergezinswoningen Noord-Holland en Nederland (CBS, 2017)

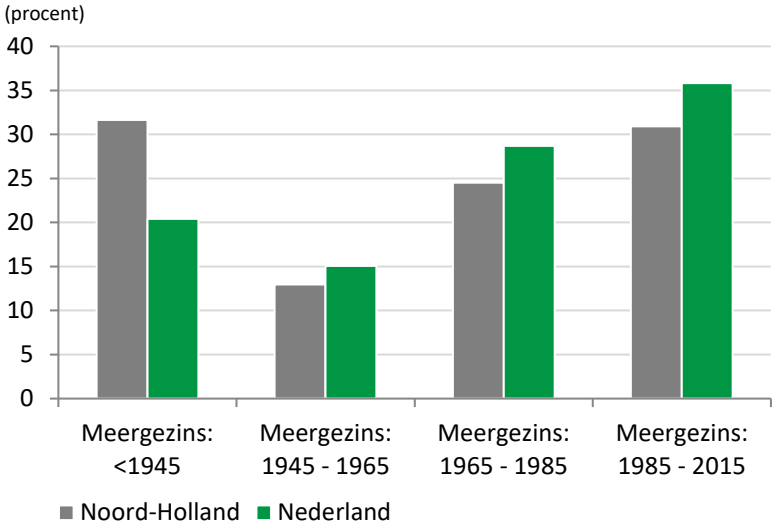

Gemiddelde grootte van woningen

De gemiddelde grootte van beide woningtypen is kleiner in Noord-Holland dan in Nederland. Voorts valt op dat de grootte van eengezinswoningen circa 1,5-2 keer hoger is dan de grootte van een meergezinswoning.

De trend is dat woningen van voor 1945 het grootst zijn. De grootte neemt af bij woningen die net na de Tweede Wereldoorlog zijn gebouwd en neemt in de tijdsperiodes daarna weer toe, waarbij het zich nu weer op hetzelfde niveau bevindt als de woningen van voor 1945. Deze trend is zeer duidelijk zichtbaar voor eengezinswoningen, maar minder zichtbaar voor meergezinswoningen.

Figuur 41 Gemiddelde woninggrootte van eengezinswoningen Noord-Holland en Nederland (CBS, 2017)

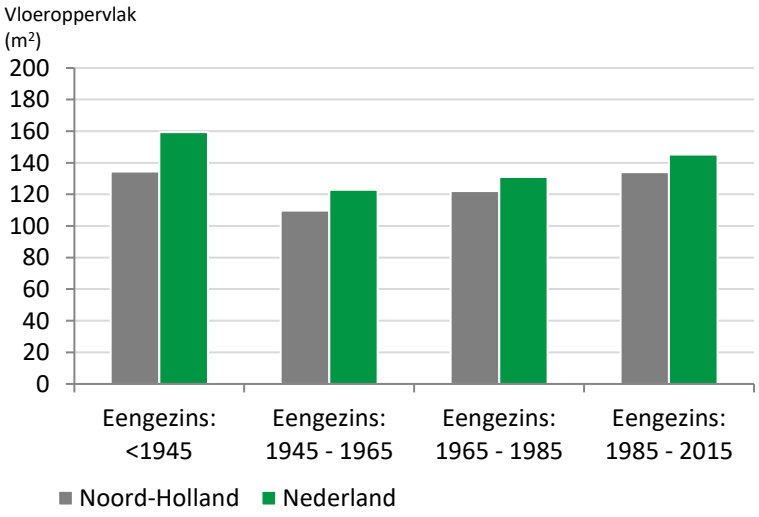

Figuur 42 Gemiddelde woninggrootte van meergezinswoningen Noord-Holland en Nederland (CBS, 2017)

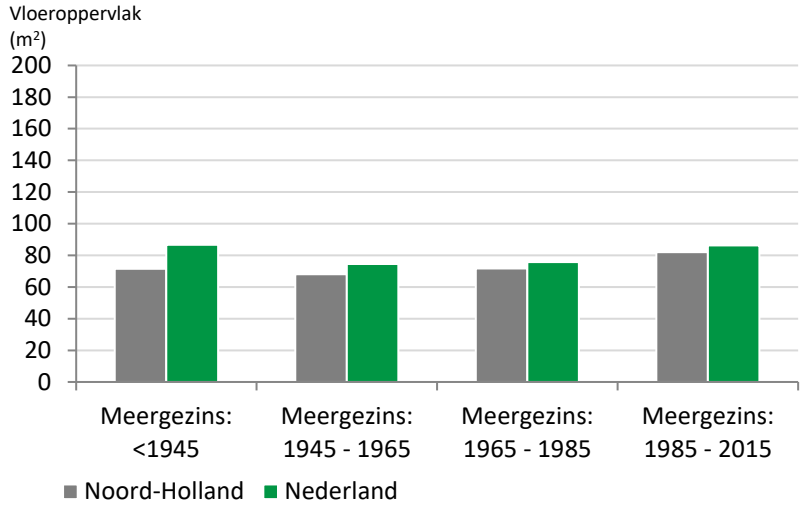

Figuur 43 Gemiddeld gas- en elektriciteitsverbruik voor verschillende woningtypes, vergelijking Nederland en Noord-Holland (CBS, 2017)

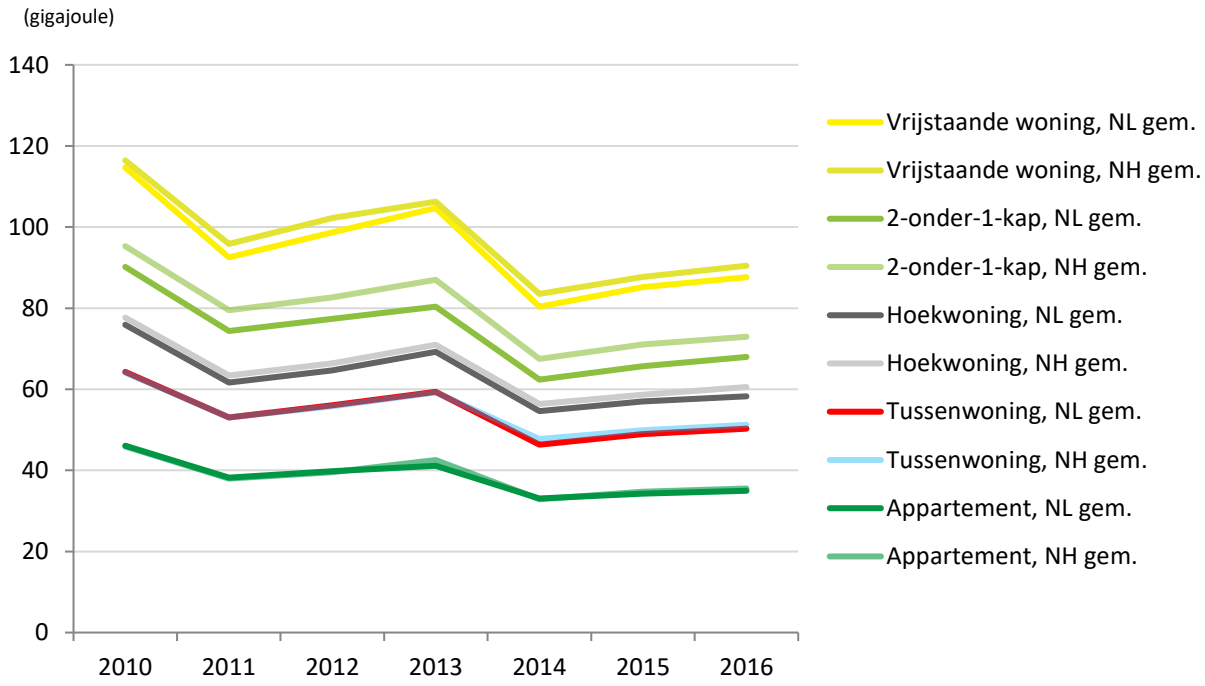

8.1.2 Aantal vestigingen binnen de dienstensector

In het figuur hieronder wordt de ontwikkeling weergegeven van het aantal vestigingen binnen de dienstensector. Hierin valt op dat binnen alle subsectoren het aantal vestigingen toeneemt. Daarbij is de sterkste stijging te zien in de subsectoren *ICT* en *Overige Dienstverlening*, snel gevolgd door de subsector *Zakelijke en Financiële dienstverlening*. Verder is te zien dat er geen grote verschillen zitten tussen de ontwikkeling van het aantal vestigingen in Noord-Holland en in Nederland. Het grootste verschil doet zich voor bij de subsector *Horeca*, waar het aantal vestigingen in Noord-Holland sneller groeit dan in Nederland. Deze ontwikkelingen vertalen zich nog niet direct in een hoger energieverbruik. Het is mogelijk dat enkele grote vestigingen

vervangen zijn door een groter aantal kleine vestigingen. De ontwikkeling van het bruto-vloeroppervlak van de subsectoren zou hier meer licht op kunnen werpen, maar de vaststelling van dit vloeroppervlak is gecompliceerd.

Figuur 44 Ontwikkeling van het aantal vestigingen binnen de dienstensectoren Handel en Vervoer, Horeca, ICT, Zakelijke en financiële dienstverlening en Overige dienstverlening (index 2010=100) (CBS, 2017)

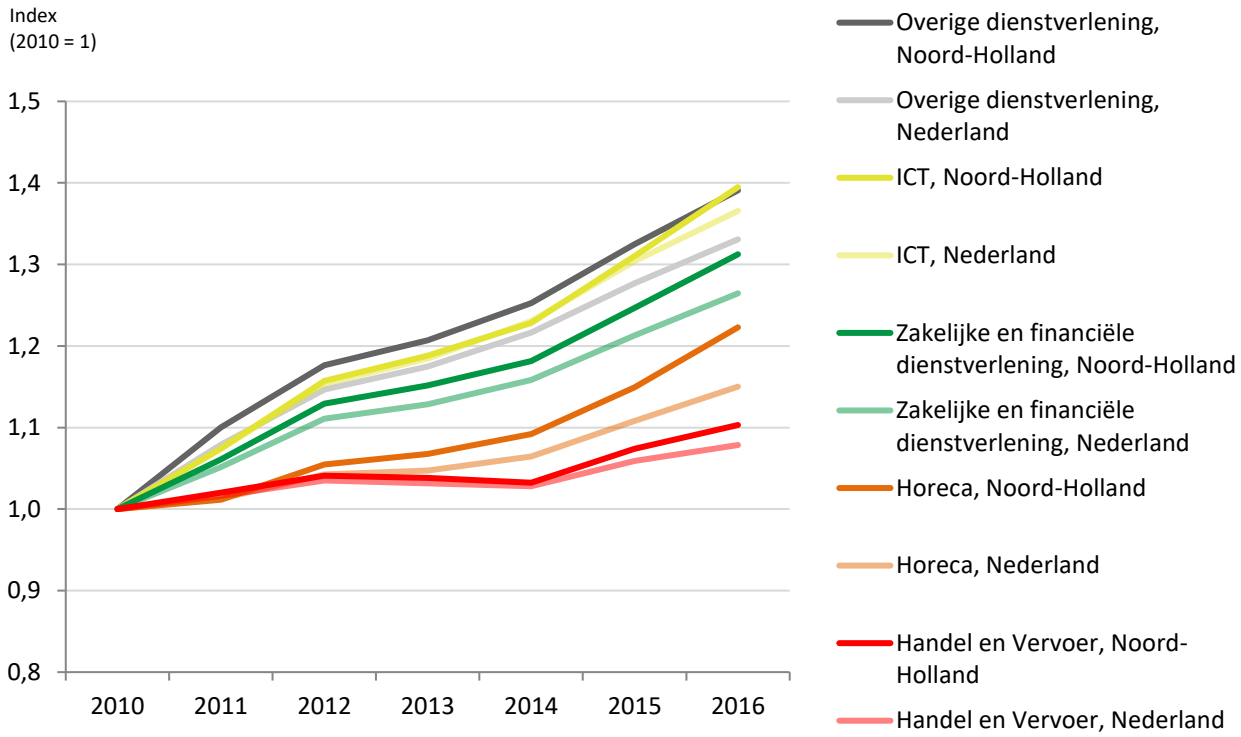

8.2 Industrie

8.2.1 Energiebalans Tata Steel

Onderstaand figuur geeft de energiestromen binnen Tata Steel weer.

Figuur 45 Energiestromen Tata Steel

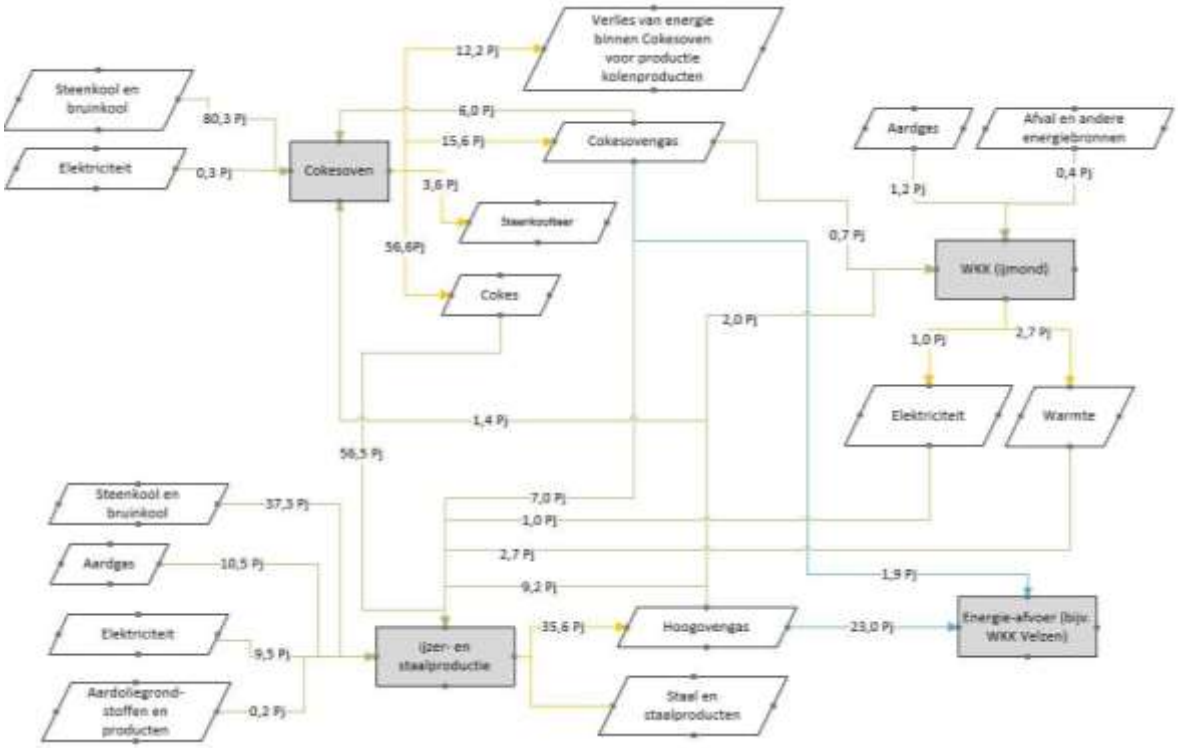

8.3 Mobiliteit en transport

8.3.1 Energieverbruik wegverkeer

Figuur 46 toont het energiegebruik van het wegverkeer, in totaal ruim 50 PJ, met daarbij een onderverdeling naar modaliteit en soort brandstof. Het energiegebruik is vrijwel constant over de jaren heen. Het merendeel van het wegverkeer bestaat uit benzineauto's, dieselauto's, bestelauto's op diesel en zware bedrijfsvoertuigen (nagenoeg allemaal dieselvoertuigen).

Figuur 46 Energieverbruik wegverkeer (bron: Klimaatmonitor)[38]

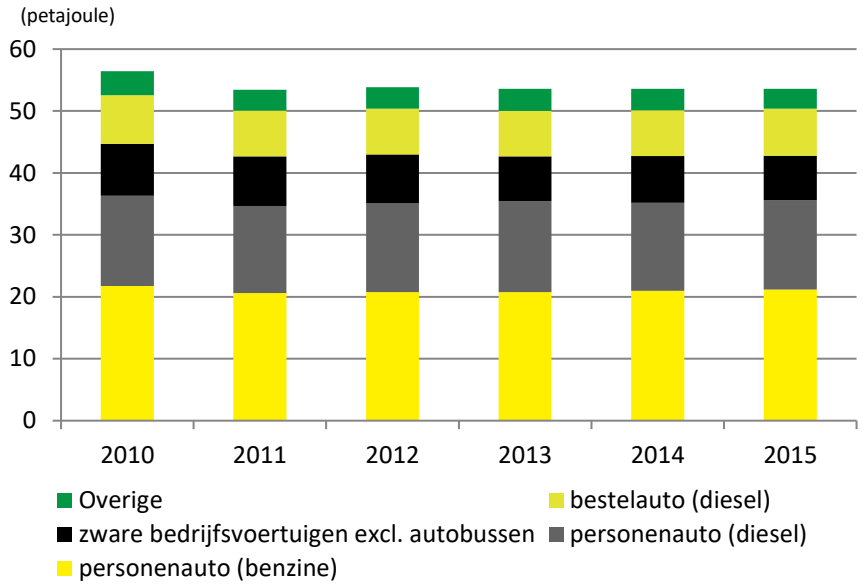

De samenstelling van personenauto's naar bouwjaren verandert geleidelijk omdat oude voertuigen worden vervangen door nieuwe.

8.3.2 Energieverbruik openbaar vervoer en aan Noord-Holland toe te rekenen scheepvaart

Het provinciale energiegebruik van het OV is ongeveer 2,5 PJ. Met name treinen en dieselbussen hebben daarin een groot aandeel. Het energiegebruik is klein in verhouding tot dat van het wegverkeer (circa 50 PJ).

[38] De categorie 'Overige' bestaat uit: Autobus (diesel); Bestelbus (benzine); Bestelauto (lpg); Personenauto (lpg) en Tweewielers.

Figuur 47 Energieverbruik OV (Klimaatmonitor, RIVM, CBS, TNO, GVB)

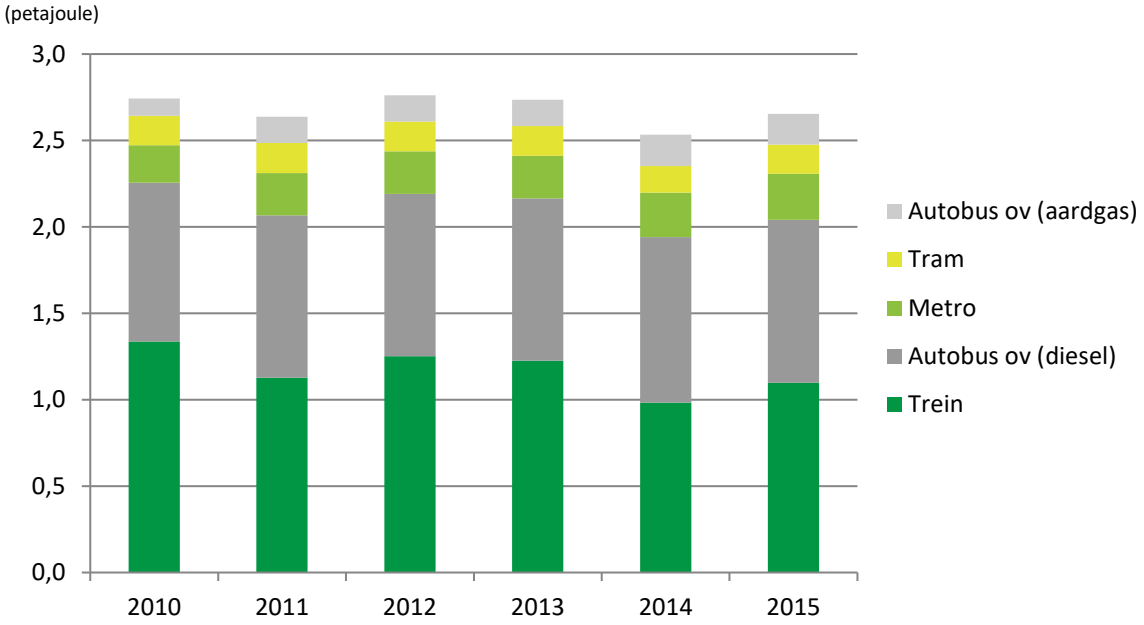

Het verbruik van de scheepvaart die kan worden toegerekend aan de provincie is ongeveer 4 PJ. Het verbruik van de zeescheepvaart (binnen de provinciegrens van Noord-Holland) is hoger dan dat van binnen- en recreatievaart. In 2012 en 2013 was het energiegebruik van de zeescheepvaart en de visserij relatief hoog, en daarmee ook het totale energiegebruik van de scheepvaart. Het energiegebruik van de scheepvaart is hoger dan die van het OV (circa 2,5 PJ), maar veel kleiner dan die van het wegverkeer.

8.3.3 Aantal gereden kilometers

Eén van de mogelijke verklaringen voor het constant gebleven energiegebruik (in de periode 2010-2015) per modaliteit is het stabiel gebleven aantal gereden kilometers. Te zien is dat het aantal personenkilometers (pkm) per jaar in sommige gevallen weliswaar wat fluctueerde, maar desondanks toch redelijk constant bleef. Het aantal personenauto's in de provincie nam in deze periode licht toe met gemiddeld 1,4% per jaar (bron: CBS). Echter, het aantal gereden kilometers nam niet toe. Dit doet vermoeden dat er vaker kortere ritten gemaakt zijn. Hierbij moet worden opgemerkt dat de data voor gereden kilometers minder betrouwbaar geacht wordt dan de data voor het aantal personenauto's.

Figuur 48 Gereisde afstand in Noord Holland (bron: CBS)

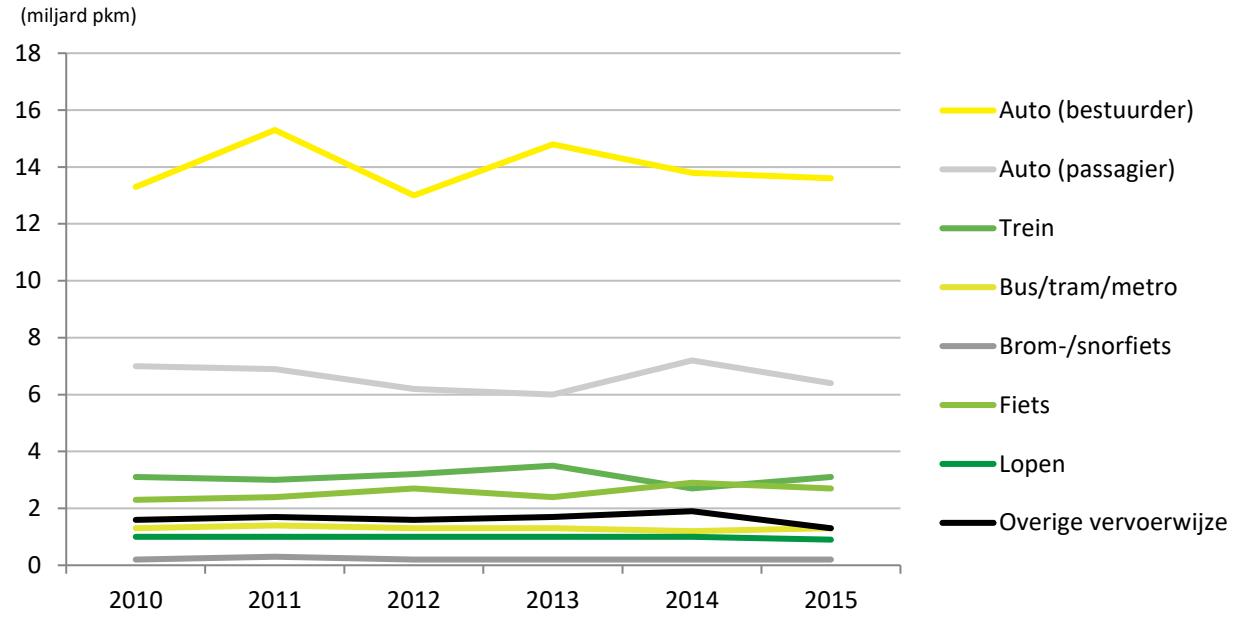

Ook de activiteiten van het vrachtverkeer, uitgedrukt in het aantal tonkilometers, varieerden enigszins in de periode 2010-2015, maar bleven binnen een range van 60.000 tot 70.000 (x1000) tonkilometers.

8.3.4 Bouwjaar personenauto's

De samenstelling van personenauto's naar bouwjaren verandert geleidelijk omdat oude voertuigen worden vervangen door nieuwe (zie onder).

Figuur 49 Leeftijdsopbouw personenauto's Noord-Holland (bron: CBS)

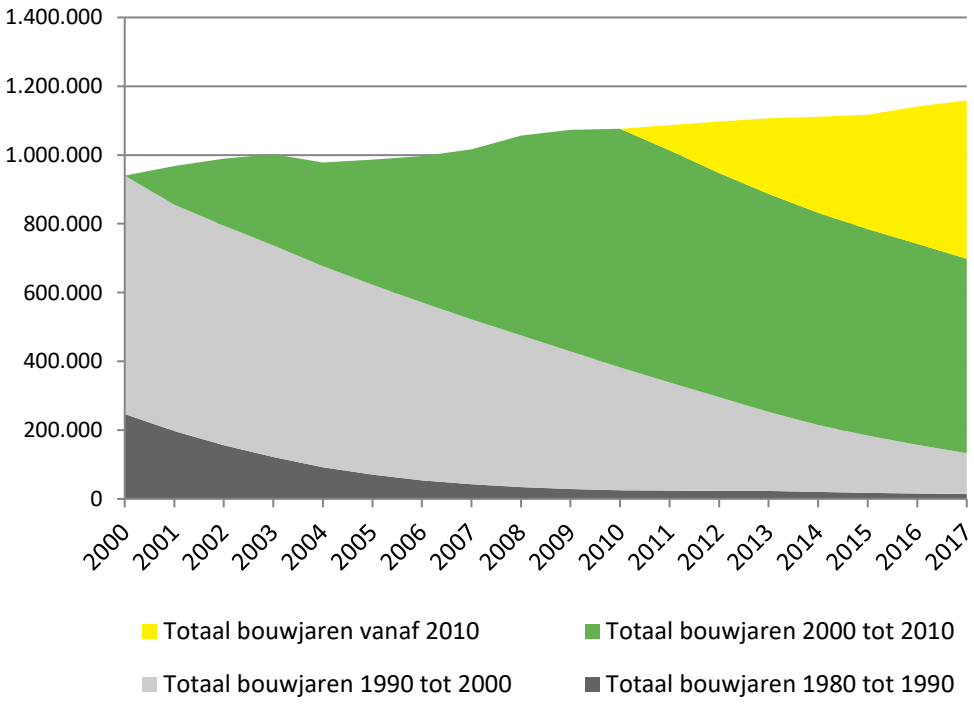

8.4 Berekening warmtenetaansluitingen Klimaatmonitor

De Klimaatmonitor schat het aantal woningen op een warmtenet (en de geleverde warmte). De gebruikte formule voor de berekening van het aantal aansluitingen op een warmtenet is als volgt: # *woningen x aandeel stadsverwarming.* Dit is een 'top-down' benadering om het aantal woningen op een warmtenet in te schatten. Een betere methode is door 'bottom-up' informatie op te vragen bij de warmteleveranciers. Bij deze 'bottom-up' methode is helaas geen uitsplitsing mogelijk naar huishoudens en diensten, omdat dit snel bedrijfsgevoelige informatie is. Tabel 1 geeft een indruk van het verschil tussen de bottom-up en de top-down benadering (ECN, 2017).

Tabel 1 Verschillen in aantal woningen aangesloten op een warmtenet op basis van een top-down benadering en een bottom-up benadering

Geraadpleegde bron	[# aansluitingen]	[TJ warmte levering]
Bottom up: Monitoring warmte 2015 (ECN, 2017)[39]	56,000 klein- en grootverbruikers	2,773 klein- en grootverbruikers
Top down: Klimaatmonitor 2015 (benadering)	74,400 woningen	2,718 woningen

[39] Hierbij zijn gegevens van de volgende warmtenetten gebruikt:
- Amsterdam Zuid- en Oost incl. Amstelveen (Nuon en Eneco)
- Amsterdam Noord- en West (Nuon)
- Alkmaar, Langedijk en Heerhugowaard HHW (HVC)
- Purmerend (SVP)

8.5 Emissiefactor elektriciteit

Bij de productie van elektriciteit wordt in veel gevallen gebruik gemaakt van fossiele brandstoffen, wat leidt tot emissies van CO_2. Per eenheid geproduceerde elektriciteit wordt het fossiele energieverbruik en de CO_2-emissies berekend. In deze studie gebruiken we de zogenaamde integrale methode. [40]

Tabel 2 CO_2-emissiefactor volgens integrale methode voor elektriciteit in Nederland (CBS, 2017a)

Emissiefactor	Nederland elektriciteit [ton CO_2 /kWh]
2010	0.00046
2011	0.00044
2012	0.00047
2013	0.00048
2014	0.00050
2015	0.00053

Voor 2016 is de factor nog niet bekend. Vooralsnog wordt de factor van 2015 gebruikt.

[40] https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2017/06/rendementen-en-co2-emissie-elektriciteitsproductie-2015

8.6 Mogelijke parameters groeimodel monitoring

Gebouwde omgeving

- Capaciteit m^2 zon-PV op daken
- Aantal zonneweides
- Besparingsmaatregelen genomen door huishoudens
- Energie-intensiteit utiliteit (GJ/m^2)
- Vloeroppervlak utiliteit (m^2)
- Aantal kantoren met label C (aantal)
- Aantal gemeenten met warmtetransitieplan (aantal)
- Ontkoppelingen aardgasaansluiting (aantal aansluitingen)
- Uitbreiding elektriciteitsinfrastructuur
- Aantal energieneutrale woningen (aantal)
- Aantal aardgasloze woningen (aantal)

Industrie

- Energiebesparing (PJ cf. Energieakkoord, PME en EED)
- Gegevens over energieverbruik van Omgevingsdienst en RUD's
- Eigen productie duurzame energie (PJ)
- Opgesteld vermogen WKK en gasketels

Glastuinbouw

- Teruglevering en inkoop elektriciteit (PJ)
- Nuttig warmtegebruik
- CO_2-gebruik (Mton)
- Opgesteld WKK vermogen en gasketels
- Energiebesparing

Mobiliteit en transport

- OV: Vervoersbewegingen (aantal)
- OV: treinkilometers toegekend aan provincie Noord Holland
- Wegverkeer: vrachtverkeer incl. pakketdiensten (vervoersbewegingen en -kilometers)
- Wegverkeer: Mobiliteit binnen industriegebieden en stadsdistributie (vervoersbewegingen en -kilometers)
- Wegverkeer: Deelauto's (aantal)
- Wegverkeer: Aantal zero-emissie personenauto's
- Wegverkeer: Elektrische fietsen (aantal)
- Mobiliteit scheepvaart (vervoersbewegingen en –kilometers)

Duurzame energieopwekking

- Benutte stimuleringsmaatregelen per zon-PV installatie
- Elektriciteitsproductie uit geothermie
- Huishoudens aangesloten op geothermie (aantal)
- Aantal aansluitingen op geothermie in de tuinbouw
- Productie (hoge temperatuur) warmte uit ultradiepe geothermie
- Aanbod restwarmte (PJ)
- Samenstelling restwarmteaanbod (plaats op warmteladder)
- Aanwending (rest)warmteaanbod (eigen verbruik, levering aan warmtenet, lozing zonder nut)
- Herkomst van biomassa
- Elektriciteitsverbruik voor koeling in huishoudens (PJ)
- Elektriciteitsverbruik voor koeling in de utiliteitsbouw (PJ)

- Elektriciteitsverbruik voor koeling in de industrie (PJ)
- Elektriciteitsverbruik voor koeling in de land- en tuinbouw (PJ)
- Samenstelling warmtenetwerk (backbone of distributienet)
- Opsporingsvergunningen geothermie (aantal)
- Winningsvergunningen geothermie (aantal)
- Vergunningen Wet Milieubeheer (biomassa, wind, zon, warmtekoudeopslag, etc.)

8.7 Algemene beschrijving begrip energiebesparing

Energiebesparing is in het kort te definiëren als “hetzelfde doen met minder energie”. Dit betekent dat het beperken van energieverbruikende activiteiten, zoals het aantal autokilometers, volgens deze definitie niet geldt als energiebesparing, hoewel dat wel leidt tot minder energiegebruik. Hetzelfde aantal autokilometers afleggen met minder energiegebruik geldt wel als energiebesparing.

Voor het bepalen van energiebesparing wordt het energieverbruik dat werkelijk heeft plaatsgevonden vergeleken met een fictief energiegebruik dat zou zijn opgetreden in een situatie waarbij de efficiëntie van energie verbruikende activiteiten niet zou zijn verbeterd. Dat fictieve verbruik heet het referentieverbruik. Voor het vaststellen van het referentieverbruik wordt het energiegebruik per activiteit in het startjaar van de te beschouwen periode vastgesteld, en dat verbruik wordt geschaald met het verloop van de energie gebruikende activiteiten in de periode van het startjaar tot het eindjaar. Korter geformuleerd: het energiegebruik in het referentieverbruik stijgt evenredig met de energie gebruikende activiteit. Om het effect van statistische fluctuaties in de achterliggende gegevensreeksen te dempen is het bij het berekenen van het gemiddelde besparingstempo van belang om een voldoende lange periode te bestrijken. Daarom nemen we alleen het gemiddeld jaarlijks besparingstempo in 2015/16 ten opzichte van 2010 op in de rapportage.

Er moet uit praktische overwegingen worden gekozen voor niet teveel uitgesplitste grootheden als maat voor de energie gebruikende activiteiten. Dit kan betekenen dat bepaalde ontwikkelingen buiten beeld blijven. Om bij het voorbeeld van auto’s te blijven: als het aantal personenkilometers wordt gebruikt als maat van energie gebruikende activiteiten voor autoverkeer, dan zal een verandering in grootte en gewicht van auto’s buitenbeeld blijven. De effecten van een verschuiving naar zwaardere auto’s zullen wel in het werkelijk verbruik zitten, maar niet in het referentieverbruik. De berekende besparing zal daardoor lager uitvallen. Dit zogenaamde structuureffect van de verschuiving naar zwaardere auto’s zit zo nog in het besparingseffect, wat strikt genomen niet klopt. Deze verborgen structuureffecten treden ook bij het Protocol Monitoring Energiebesparing (PME)[41] op; dat is in praktijk niet te vermijden.

Voor het bepalen van de energiebesparing is uitgegaan van de methode die in het PME wordt gehanteerd. Omdat in de monitor voor de provincie Noord-Holland het finaal verbruik in kaart wordt gebracht is de besparing echter niet in primaire termen uitgedrukt, maar in finale termen. Dat betekent dat de omzettingsverliezen bij de (centrale) elektriciteitsopwekking niet aan het verbruik van elektriciteit zijn toegerekend, en dat de besparing op elektriciteit daarom ook lager uitvalt dan wanneer de elektriciteit in primaire energie zou zijn omgerekend. De energiebesparing door het veranderende aandeel van warmte/krachtinstallaties wordt in het PME als apart effect berekend, maar is in deze rapportage buiten beschouwing van wege het ontbreken van de benodigde regionale gegevens. Het construeren van de referentieverbruiken in de verschillende eindgebruikssectoren volgt zoveel mogelijk de PME-methodiek. De aanpak voor het bepalen van de referentieverbruiken wordt beschreven in de sectorhoofdstukken.

Doordat bij de berekening van de energiebesparing van ontwikkelingen in de sectoren als geheel wordt uitgegaan is het meestal niet mogelijk energiebesparing direct aan te merken als het effect van individuele besparingsmaatregelen.

[41] PME: ref: https://www.ecn.nl/publicaties/ECN-C--01-129

8.8 Glossary

AEB	Afval Energie Bedrijf Amsterdam
AMC	Academisch Medisch Centrum Amsterdam
BAG	Basisregister Adressen en Gebouwen
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CNG	Compressed Natural Gas
CV	Centrale Verwarming
ECN	Energieonderzoek Centrum Nederland
EED	Energy Efficiency Directive
ETS	Emissions Trading System
EV	Elektrisch Vervoer
GBO	Gebruiksoppervlakte
GVB	Gemeentevervoersbedrijf Amsterdam
GVO	Gebruiksvloeroppervlakte
HAL	Heerhugowaard, Alkmaar en Langedijk
HHW	Heerhugowaard
HR	Hoog Rendement
HVC	HuisVuilCentrale Alkmaar
ICT	Informatie- en Communicatietechnologie
IPCC	Intergovernmental Panel on Climate Change
IPPC	Integrated Pollution Prevention and Control (Directive)
WKK	WarmteKrachtKoppeling
LISA	Landelijk Informatiesysteem van Arbeidsplaatsen
LNG	Liquefied Natural Gas
LPG	Liquefied Petroleum Gas
MJ	Megajoule (10^6 Joule)
MJA	Meerjarenafspraak
NEA	Nederlandse Emissie Autoriteit
NEV	Nationale Energie Verkenning
OV	Openvaar Vervoer
PJ	Petajoule (10^{15} Joule)
PME	Protocol Monitoring Energie
Zon-PV	Fotovoltaïsche zonne-energie (zonnestroom)
RIVM	Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu
RVO	Rijksdienst voor Ondernemend Nederland
SBI	Standaard Bedrijfsindeling
SVP	Stadsverwarming Purmerend
TJ	Terajoule (10^{12} Joule)
TNO	Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek
WKO	WarmteKoudeOpslag
WoL	Wind op Land
WoZ	Wind op Zee
ZE	Zero Emission

Energy research Centre of the Netherlands
PO Box 1
1755 ZG PETTEN
The Netherlands

Contact
+31 (0)88 515 4949
info@ecn.nl

www.ecn.nl

Provincie
Noord-Holland

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Hoe kan Noord-Holland energie-neutraal worden en hoe kan de provincie daaraan bijdragen?

ENERGIE

INHOUD

4 **Voorwoord**

5 | 1 **Inleiding**
6 1.1 Aanleiding
6 1.2 Ambitie en doel
6 1.3 Afbakening
6 1.4 De Staat van de Energietransitie
7 1.5 Uitgangspunten
7 1.6 Werkwijze
8 1.7 Participatie
8 1.8 Leeswijzer

9 | 2 **Land- en tuinbouw**
10 2.1 Volumeontwikkeling
10 2.2 Energie-efficiëntie
11 2.3 Verduurzaming van de resterende energiebehoefte
12 2.4 Overige landbouw
12 2.5 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
12 2.6 Impact en consequenties
12 2.7 Tijdpad en keuzemomenten

13 | 3 **Industrie**
14 3.1 Volumeontwikkeling
14 3.2 Energie-efficiëntie
15 3.3 Verduurzaming van de resterende energiebehoefte
15 3.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
16 3.5 Impact en consequenties
16 3.6 Tijdpad en keuzemomenten

17 | 4 **Gebouwde omgeving**
18 4.1 Volumeontwikkeling
18 4.2 Energie-efficiëntie
18 4.3 Verduurzaming van de warmtevraag: de warmtetransitie
21 4.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
21 4.5 Impact en consequenties
22 4.6 Tijdpad en keuzemomenten

23 | 5 **Mobiliteit en transport**
24 5.1 Volumeontwikkeling
24 5.2 Energie-efficiëntie
25 5.3 Verduurzaming brandstofverbruik

INHOUD

26 5.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
26 5.5 Impact en consequenties
26 5.6 Tijdpad en keuzemomenten

27 | 6 Opwekking van hernieuwbare energie
29 6.1 Het transitiepad naar 2050
30 6.2 Onzekerheden
30 6.3 Maatschappelijk draagvlak
30 6.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
31 6.5 Impact en consequenties
31 6.6 Tijdpad en keuzemomenten

32 | 7 Energie-infrastructuur
33 7.1 Hoe moet de energie-infrastructuur veranderen?
34 7.2 Inpassing en afstemming in ruimte en tijd
35 7.3 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?
36 7.4 Impact en consequenties
36 7.5 Tijdpad

37 | 8 Governance en de energietransitie
38 8.1 Wanneer lokaal, wanneer regionaal?
39 8.2 Samenwerking
39 8.3 Maatschappelijk draagvlak

40 | 9 Conclusies en aanbevelingen
41 9.1 Omgang met de volumeontwikkeling van de vraagsectoren
41 9.2 Stimuleren van energie-efficiëntie
41 9.3 Ruimtelijke beleid
42 9.4 Partijen verbinden ten behoeve van planning in ruimte en tijd
42 9.5 Kennis opdoen, bundelen en verspreiden
42 9.6 Innovatie aanjagen
42 9.7 Voorlopers stimuleren
42 9.8 Maatschappelijk draagvlak creëren
42 9.9 Beschikbaarheid arbeidskrachten

43 Bijlage 1: Geconsulteerde belanghebbenden

VOORWOORD

De provincie Noord-Holland wil in 2050 energieneutraal en circulair zijn. Om dit te bereiken zetten wij samen met veel andere organisaties in op energiebesparing (gebouwde omgeving, glastuinbouw en industrie), duurzame opwekking (zon, wind, biomassavergassing en geothermie), regionale warmtenetten, slim netbeheer en innovatie.

De verwachting is dat veel initiatieven de komende jaren hun vruchten gaan afwerpen. Denk bijvoorbeeld aan het concentratiebeleid voor de glastuinbouw, het Programma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad in Noord-Holland' en inspanningen op het gebied van circulariteit van grondstoffen en reststromen. Ook speelt duurzaamheid een belangrijke rol bij de aanbesteding van het openbaar vervoer.

In heel Noord-Holland komen steeds meer duurzame initiatieven van de grond maar om de ambities echt waar te kunnen maken is versnelling noodzakelijk. Dat blijkt onder andere uit het rapport "Staat van de energietransitie" dat inzicht geeft in het energieverbruik, de voortgang van de Co_2 emissiereductie en energiebesparing. Om helder te krijgen wat er tot 2050 nodig is aan energietransitie hebben wij op verzoek van Provinciale Staten (PS) deze Routeplanner opgesteld. De Routeplanner schetst waar we staan en wat we zouden kunnen doen zonder op voorhand een keuze te maken.

De energietransitie heeft een nauwe relatie met verstedelijking, mobiliteit en economie. De Routeplanner is daarom een belangrijke bouwsteen voor de Omgevingsvisie. De provincie gebruikt de Routeplanner nu bij het opstellen van de Omgevingsvisie en zal de gegevens de komende jaren actualiseren als nieuwe ontwikkelingen en technologische innovaties daar aanleiding toe geven.

De provincie kon deze Routeplanner alleen maken dankzij medewerking van veel gemeenten, bedrijven en maatschappelijke organisaties.
Ik dank hen hartelijk voor hun bijdrage.

Jack Chr. van der Hoek
Gedeputeerde Duurzaamheid
Provincie Noord-Holland

1 INLEIDING

Voor u ligt de Routeplanner Energietransitie 2020-2050, een instrument dat inzichtelijk maakt langs welke wegen Noord-Holland in de periode 2020-2050 energieneutraal gemaakt kan worden en hoe de provincie daaraan kan bijdragen. Energieneutraliteit zorgt ervoor dat de CO_2-uitstoot aanmerkelijk wordt verminderd.

1.1 Aanleiding

Deze Routeplanner is opgesteld op verzoek van Provinciale Staten van Noord-Holland om inzicht te bieden in de opgave van de energietransitie en de rol die de provincie daarbij kan innemen.

1.2 Ambitie en doel

De ambitie is een energieneutraal Noord-Holland in 2050: de situatie waarin het energieverbruik zoveel mogelijk in evenwicht is met de hoeveelheid hernieuwbaar opgewekte energie en hiervoor dus geen fossiele energiebronnen meer nodig zijn. Daarbij dient in overweging te worden genomen dat het suboptimaal kan zijn wanneer elke provincie afzonderlijk zelfvoorzienend zou proberen te worden.

Doel van deze Routeplanner is om inzichtelijk te maken welke opgave er ligt, welke mogelijkheden er zijn om aan die opgave te voldoen en welke bijdrage de provincie hieraan kan leveren. Ofwel, gezien de opgaven en het speelveld:

- Welke keuzes heeft de provincie?
- Wat is het effect van keuzes op het energieverbruik en de CO_2-uitstoot?
- Wanneer moeten keuzes gemaakt zijn om effect te sorteren?

1.3 Afbakening

De Routeplanner vermeldt slechts indicatief wat de effecten van maatregelen zijn. Doorgaans ontbreekt de vertaling van maatregelen naar kosten of banen. Dit vereist per maatregel nader onderzoek. Waar mogelijk zijn indicaties hierover wel vermeld met verwijzing naar (inter)nationale of provinciale studies.

Verder biedt de Routeplanner inzichten, maar doet geen aanbevelingen. De Routeplanner is dus beleidsarm. De provincie maakt immers integrale afwegingen in de Omgevingsvisie NH2050; de energietransitie wordt daarbij in samenhang met andere opgaven bezien, zoals bijvoorbeeld opgaven op het gebied van economie en landschap. Hiertoe hebben we de inzichten die we bij het maken van de Routeplanner hebben opgedaan, gedeeld met de projectgroep die zich bezighoudt met de Omgevingsvisie. De Routeplanner fungeert zo als een 'bouwsteen' van de Omgevingsvisie.

1.4 De Staat van de Energietransitie

Een routeplanner zet een route uit naar een einddoel, op basis van de meest recente inzichten en de criteria en tussenstops die de gebruiker heeft benoemd. De gebruiker zal op tijd moeten vertrekken om op tijd op zijn bestemming aan te komen. De gebruiker weet echter ook dat de route onderweg waarschijnlijk zal wijzigen, als gevolg van nieuwe inzichten. Dit geldt ook voor de Routeplanner Energietransitie 2020-2050: de provincie Noord-Holland kan een koers uitzetten op basis van de kennis van nu, maar zal deze tot aan de periode tot 2050 regelmatig moeten bijstellen aan de hand van nieuwe maatschappelijke en technologische ontwikkelingen.

De monitor *Staat van de energietransitie Noord-Holland* laat zien hoe de energietransitie in de provincie Noord-Holland zich ontwikkelt. De monitor kijkt naar het verleden, maar geeft ook inzicht in de recente ontwikkelingen in het energieverbruik en de CO_2-emissies van de sectoren gebouwde omgeving, glastuinbouw, industrie, en verkeer en vervoer. Ook geeft de monitor inzicht in de opwekking van hernieuwbare energie door onder meer zon, wind, biomassa en geothermie.
De monitor geeft dus vooral inzicht in het tempo waarin de energietransitie zich voltrekt en laat zien welke sectoren of opwektechnologieën zich goed ontwikkelen of juist extra aandacht vergen. De Routeplanner laat zien 'aan welke knoppen de provincie kan draaien' om de route aan te passen of versnelling tot stand te brengen. De Routeplanner en de *Staat van de energietransitie Noord-Holland* moeten dus in samenhang worden bezien.

1.5 Uitgangspunten

- De Routeplanner gaat uit van de bestaande economische structuur. Uiteraard kan deze wijzigen door invloeden vanuit de sector zelf of de wereld daaromheen. De Route-planner gaat echter niet in op de mogelijkheid om (sub-)sectoren af te bouwen of naar het buitenland te verplaatsen uit oogpunt van de energietransitie.
- De Routeplanner is gebaseerd op de kennis van nu. Alleen innovaties die dicht genoeg bij de markt staan en op afzienbare termijn op grote schaal inzetbaar zijn, worden meegenomen.
- Als de Routeplanner een partij noemt die het meest geschikt is om een maatregel te nemen, is deze keuze gebaseerd op: wettelijke (on)mogelijkheden, de rol in relatie tot het speelveld, het instrumentarium dat deze partij tot zijn beschikking heeft en de mate van effectiviteit en efficiëntie waarmee die partij een maatregel kan uitvoeren.
- In lijn met nationale verkenningen en onderzoeken gaat de Routeplanner uit van het 'finaal eindverbruik' van de vier vraagsectoren land- en tuinbouw, industrie, gebouwde omgeving, en mobiliteit en transport. Dat is het verbruik door eindverbruikers waarna geen nuttige energie meer resteert en waarbij omzettingsverliezen buiten beschouwing blijven.
- Een van de opties voor het verduurzamen van het energieverbruik zijn energiedragers uit biomassa. De CO_2 die hierbij vrijkomt, bijvoorbeeld bij verbranding, is relatief kort geleden opgenomen uit de atmosfeer. Biomassa-toepassingen worden vanwege dit kort-cyclische karakter onder de hernieuwbare opties voor opwekking geschaard. Ook de inzet van biomassa of biobrandstoffen afkomstig van buiten de provincie geldt als inzet van hernieuwbare energie. Dit is in lijn met internationale afspraken.
- Biomassa mag niet concurreren met de voedselproductie en de biodiversiteit niet verminderen. Mede daarom zal er niet genoeg biomassa voorhanden zijn om alle fossiele brandstoffen te vervangen. Landen en sectoren zullen concurreren om de beschikbare biomassa. Het is dus van belang dat biomassa alleen daar wordt toegepast waar er geen kosteneffectieve alternatieven voorhanden zijn.
- Het provinciaal handelingsperspectief is gebaseerd op de rol die de provincie kan nemen binnen het speelveld, gezien de positie van de provincie als middenbestuur en het juridisch, financieel en communicatief instrumentarium dat de provincie ter beschikking staat. Het gaat dan om de rollen van eigenaar, opdrachtgever, toezichthouder, regelaar, (beleids)ontwikkelaar, partner en verbinder.

1.6 Werkwijze

Voor deze Routeplanner is onderzoek gedaan naar het provinciaal handelingsperspectief bij de vier vraagsectoren die gezamenlijk de totale energievraag van eindverbruikers in Noord-Holland voor hun rekening nemen, te weten land- en tuinbouw, industrie, gebouwde omgeving (huishoudens en diensten), en mobiliteit en transport. In de cirkeldiagram staat de verdeling van het huidige energievraag van de vraagsectoren.[1)]

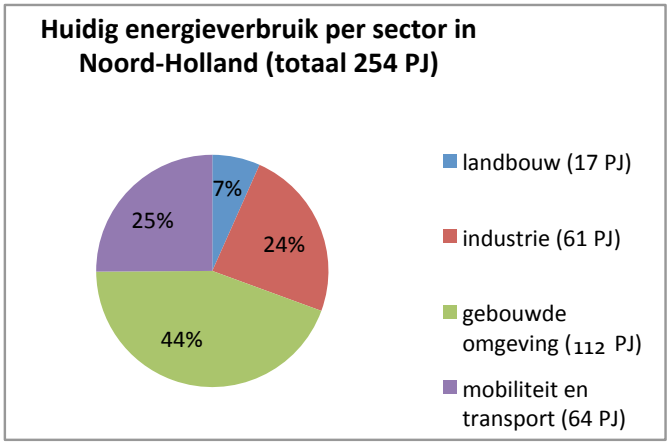

De vraag naar energie in Noord-Holland is momenteel 254 PJ. Hier tegenover staat een aanbod van 13 PJ hernieuwbare energie, energie die wordt opgewekt op het grondgebied van de provincie. Dit is een toename van 60 procent, vergeleken met 2010. Die toename is vooral te danken aan de plaatsing van windturbines en zonnepanelen, de inzet van geothermie en het gebruik van restwarmte.

Om Noord-Holland in 2050 energieneutraal te maken, moet de vraag naar energie en het aanbod van hernieuwbare energie in balans gebracht worden. Er is daarom ook onderzoek gedaan naar het provinciaal handelingsperspectief bij de opwekking van duurzame energie en de benodigde aanpassingen aan de energie-infrastructuur. De zes (zelfstandig leesbare) deelonderzoeken verschijnen los van deze Routeplanner. De Routeplanner vermeldt een verkorte weergave van de resultaten van deze deelonderzoeken.

1) Staat van de energietransitie Noord-Holland (2018).

Hernieuwbare energiebronnen kunnen alleen de rol van fossiele energie overnemen als er een systeemverandering tot stand wordt gebracht. Het energiesysteem dat we nodig hebben maakt onderscheid in verschillende vormen van energie voor verschillende sectoren. Dit systeem gaat uit van vier hoofdopgaven:

- transportbrandstoffen voor de sector mobiliteit en transport;
- hoge-temperatuurwarmte (HTW) voor de sector industrie;
- lage-temperatuurwarmte (LTW) voor de sectoren gebouwde omgeving, land- en tuinbouw en (een klein deel van) de industrie;
- elektriciteit voor kracht en licht (in 2050 verbruiken alle sectoren naar verwachting aanzienlijk meer elektriciteit. Dat komt doordat de vraag naar kracht en licht toeneemt en doordat elektriciteit voor een deel de fossiele energiebronnen vervangt).

De Routeplanner benadert deze vier opgaven vanuit de vraagsectoren omdat het speelveld binnen een vraagsector grotendeels het handelingsperspectief van de provincie bepaalt.

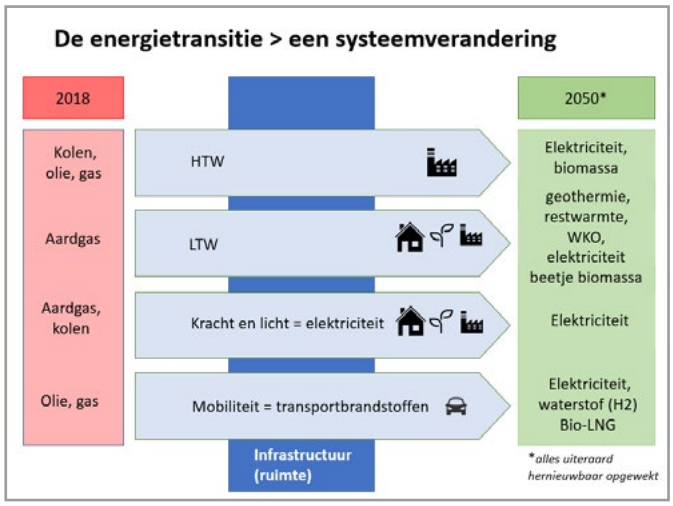

1.7 Participatie

De Routeplanner is gebaseerd op diverse verkenningen en onderzoeken die in opdracht van de provincie zijn uitgevoerd. Hierbij zijn gemeenten, bedrijven en maatschappelijke organisaties betrokken geweest, wat tot gedragen feiten en inzichten heeft geleid. Bij het opstellen van de Routeplanner zijn bovendien per vraagsector en voor het onderdeel 'Energie-infrastructuur' gesprekken met stakeholders gevoerd. De gesprekspartners hebben zelf aangegeven over welke onderzoeken zij geconsulteerd wilden worden. Een overzicht van de gesprekpartners staat achterin deze Routeplanner.

1.8 Leeswijzer

In hoofdstuk 2 tot en met 5 wordt de energietransitie vanuit het perspectief van de vraag naar energie beschreven. In hoofdstuk 6 en 7 wordt de energietransitie benaderd vanuit de aanbodkant. Het gaat dan om energieopwekking, -omzetting, -opslag en -distributie. Ieder hoofdstuk gaat in op het handelingsperspectief van de provincie. In hoofdstuk 8 maakt de Routeplanner inzichtelijk welke vormen van governance passend en haalbaar zijn, rekening houdend met bestaande, kansrijke samenwerkingsarrangementen. In hoofdstuk 9 tot slot, komt aan de orde waar de provincie zich, uit oogpunt van eventuele versnelling van de transitie, op kan richten. Ook schetsen we voor welke belangrijke zaken van de energietransitie de provincie sterk afhankelijk is van andere partijen.

2 LAND- EN TUINBOUW

De land- en tuinbouw verbruikt 17 PJ aan energie. Hiervan neemt de glastuinbouw het grootste deel voor haar rekening. Binnen de sector Land- en tuinbouw is de transitie naar duurzame energie bij de glastuinbouw ook het meest complex, daarom ligt de focus op de glastuinbouw. Energiekosten kunnen wel tot zo'n 25 procent van de totale kosten van een teler in de glastuinbouw vormen. Telers zijn over het algemeen dan ook zeer gemotiveerd om hun energieverbruik te reduceren.

Kenmerken glastuinbouw in Noord-Holland

- 900 bedrijven, 61.000 banen.
- 1 miljard euro aan toegevoegde waarde.
- 600 ha 'verspreid glas', waarvan 300 ha in aanmerking komt voor concentratie.
- 1.000 ha glasconcentratiegebied (260 ha nog niet gevuld, 40 ha nog uitgeefbaar).
- 100 ha extra nodig om alle relevante bedrijven te concentreren.
- Veel gebruik van warmtekrachtkoppeling (WKK) om elektriciteit, warmte en CO_2 uit aardgas te genereren.

Trends en ontwikkelingen

- Concurrentie uit andere landen neemt toe bij stagnerende afzetmarkt.
- Vraaggericht telen en nieuwe markten (bollenbroei en de biobased economy) bieden economische kansen.
- Schaalvergroting en herstructurering; bedrijven worden kapitaalintensiever.
- Herstructurering en verplichte zuivering van restwaterstromen bieden kansen voor integrale aanpak infrastructuur.
- Ketenintegratie leidt tot minder vervoers bewegingen.
- Klant wil toegevoegde waarde, zoals verduurzaming.
- Toenemende elektrificering, onder andere door automatisering, robotisering, intensievere belichting en warmtetransitie.
- Groeiende inzet biomassa; op termijn echter schaarste aan biomassa.

2.1 Volumeontwikkeling

Op basis van trends en ontwikkelingen veronderstellen we dat de omvang van de glastuinbouw in hectaren gelijk blijft. Door innovatie (denk aan meerlaagse teelt) zal de productie in 2050 hoger liggen. Het elektriciteitsverbruik zal hierdoor enigszins stijgen.

2.2 Energie-efficiëntie

Het innovatieprogramma *Kas als Energiebron* stimuleert de energietransitie in de glastuinbouw. In kassen kan namelijk veel energie bespaard worden, bijvoorbeeld door betere isolatie, gebruik van ledverlichting en door 'Het Nieuwe Telen' (een betere sturing van de teelt, door onder andere klimaat- en vochtregeling, en CO_2-dosering). Hiermee kan het energieverbruik in bestaande kassen per eenheid product tot wel 30 procent teruggedrongen worden.

Ook in nieuwe kassen is energiezuiniger telen mogelijk door toepassing van de innovaties. Gezien de vervangingstermijn van kassen, zullen alle kassen vanaf 2035 in ieder geval van alle innovaties zijn voorzien die nu opgeld doen. We verwachten dat hierdoor de energievraag in 2050 is afgenomen van 10 PJ naar circa 7 PJ.

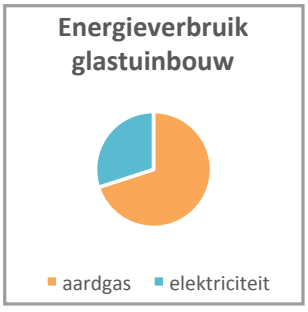

2.3 Verduurzaming van de resterende energiebehoefte

Telers in de glastuinbouw maken vaak gebruik van een WKK op aardgas om in de behoefte aan warmte, elektriciteit én CO_2 (als grondstof voor planten) te voorzien. Om energieneutraal te worden, moeten telers op zoek gaan naar een alternatieve warmtevoorziening en afstand doen van hun WKK op aardgas[2]. Daarnaast moet een teler duurzaam opgewekte elektriciteit en CO_2 van elders halen.

Eindbeeld en energiemix glastuinbouw

Een teler kan, ook rekening houdend met bedrijfseconomische overwegingen, het beste in zijn warmtebehoefte voorzien met geothermie (mits beschikbaar). Daarna komt restwarmte (mits beschikbaar) en ten slotte warmtekoudeopslag (WKO).
Een teler heeft wel altijd een aanvulling nodig om aan de piekvraag in de winter te voldoen, zoals een WKK of HR-ketel op biogas of weerstandsverwarming (elektriciteit). Gezien de verwachte beschikbare potentie aan geothermie en restwarmte, levert dit de volgende verwachte energiemix op voor 2050 (zie cirkeldiagram).

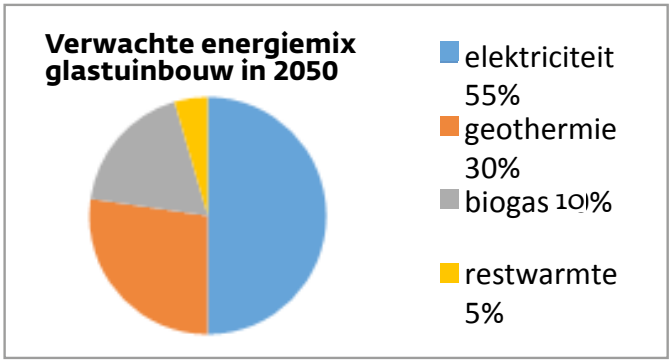

Onzekerheden in het eindbeeld

- Marktontwikkelingen in de glastuinbouw.
- Investeringsruimte van telers.
- Ontwikkeling gas- en elektriciteitsprijs (van invloed op de businesscase van WKK).
- Potentie geothermie in Noord-Holland Zuid.
- Aanwezigheid en nabijheid van restwarmtebronnen in Noord-Holland Zuid.
- Economische en technische haalbaarheid warmtenetten.

In Noord-Holland Noord is er voldoende potentie voor geothermie. In de MRA is dit nog onduidelijk, hier wordt onderzoek naar gedaan. Daarnaast is de potentie voor restwarmte in de MRA in beeld gebracht (in het kader van het 'Grand Design' voor een warmtenet). De komst van nieuwe datacenters, die veel restwarmte produceren, biedt kansen om vraag en aanbod op het gebied van warmte lokaal te koppelen. Met als kanttekening dat datacenters en glastuinbouw-bedrijven elkaar ook in de weg kunnen zitten: het aansluitvermogen op het elektriciteitsnet is beperkt. Om de warmte van geothermie te distribueren is een warmtenet nodig. Een belangrijke belemmering voor de aanleg ervan zijn de hoge investeringskosten. Deze kosten worden gedragen door private partijen, dat is anders bij de aanleg van infrastructuur voor elektriciteit en gas. Dat dan betekent dat elk initiatief zelfstandig moet renderen. De provincie kan onrendabele toppen financieren en er bij het Rijk op aandringen dat er spoedig duidelijkheid komt over de toekomstige marktordening en kostenverdeling, zodat investeerders weten waar ze aan toe zijn.
Al met al heeft de teler in 2050 een grotere behoefte aan elektriciteit dan nu. Dat komt doordat hij zelf niet langer elektriciteit 'achter de meter' opwekt met een WKK, de sector intensiveert (zo wordt er meer met kunstmatige belichting gewerkt) en doordat er meer pompen en regelapparatuur voor de warmtevoorziening nodig zijn. Een teler zal slechts in beperkte mate zelf zijn benodigde energie kunnen opwekken, bijvoorbeeld door zonnepanelen op daken van bijgebouwen. Hij moet dus elektriciteit 'van het net' afnemen. Het is goed denkbaar dat het elektriciteitsnet onvoldoende capaciteit heeft om aan deze forse stijging in de lokale elektriciteitsvraag te voldoen. In dat geval moet het lokale elektriciteitsnet eerst verzwaard worden, voordat een teler afstand doet van zijn eigen elektriciteitsproductie op aardgas. Deze opgave ligt bij de netbeheerder.
Telers willen tot slot verzekerd zijn van betrouwbare levering van CO_2 van voldoende kwaliteit. Levering via leidingen geniet de voorkeur boven de aanvoer via vrachtwagens: de leveringszekerheid is groter. Of dat ook financieel haalbaar is, hangt af van de grootte van de vraag, de beschikbaarheid van voldoende zuivere CO_2, de afstand tot de bronnen, de eventuele aanwezigheid van infrastructuur en natuurlijk de prijs. Er is echter vooral vaak sprake van een onrendabele top als het gaat om de investering in de afvanginstallaties van CO_2. De provincie kan onrendabele toppen financieren en/of bij het Rijk aandringen op financiering.

Kansen om de verduurzaming van de glastuinbouw te versnellen

- Vestigingsbeleid datacenters (aanbieders restwarmte).
- Verdere clustering maakt efficiënt ruimte- en grondstofgebruik mogelijk, en verbetert de businesscases voor warmtenetten, geothermie en collectieve CO_2-toevoer.
- Duidelijkheid over potentie van geothermie in Noord-Holland Zuid.
- Medefinanciering warmtenetten of inzetten op socialisatie van kosten door de overheid.
- Duidelijkheid geven over de toekomstige marktordening en kostenverdeling.
- Elektriciteitsnet versneld verzwaren.

2) Overstappen naar biogas is ongewenst vanwege beschikbare kostenefficiënte alternatieven voor deze sector.

2.4 Overige landbouw

Het energieverbruik van de andere subsectoren in de landbouw bedraagt 7 PJ. Dit is exclusief het gebruik van motorbrandstoffen (zie 'Mobiliteit en Transport'). In de akkerbouw en in de veeteelt wordt veel elektriciteit gebruikt voor apparaten. De aandacht in de agrarische sector gaat vaak uit naar energieopwekking, gezien de mogelijkheden die agrariërs hebben op hun land en gebouwen.
Energie-efficiëntie is echter ook zeer belangrijk: het energie-verbruik kan flink omlaag. Bovendien zijn de kosten van maatregelen om dit te bereiken over het algemeen lager dan de kosten voor energieopwekking. Het duurt echter vaak lang voordat bewezen energiebesparende technieken breed worden toegepast. De sector ontwikkelt instrumenten om besparingsopties onder de aandacht te brengen.

2.5 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

Telers zijn zelf verantwoordelijk voor het nemen van maatregelen op het gebied van energiebesparing, verduurzaming van energie en eigen opwekking. De provincie kan een stimulerende rol innemen, zie het schema hieronder.

Aangrijpingspunt	Mogelijke maatregel	Toelichting
Clustervorming stimuleren	• Reserveren extra ruimte voor clustervorming. • Compenserende regelingen voor het opruimen van 'oud glas' in ruil voor 'nieuw glas'. • Beperken van uitbreidingsmogelijkheden van verspreid glas. • Bij stimuleren van duurzaamheidsinvesteringen verspreid glas uitsluiten.	• Bestaande gebieden kleiner dan 100 ha zijn vaak te klein om over te gaan op grootschalige voorzieningen voor duurzaamheid. Nog niet alle relevante bedrijven zijn geconcentreerd en volledige concentratie betekent dat er 100 ha extra gereserveerd moet worden tot 2050.
Aanjagen verduurzaming warmte voorziening	• In kaart brengen huidige en toekomstige warmtebronnen. • Kansrijkheid netten en mogelijke tracés onderzoeken. • Onderzoek doen naar de kansen van geothermie en restwarmtenetten, hieraan bijdragen, of hier bij het Rijk op aandringen. • Meerdere aanbieders en meerdere afnemers van restwarmte bij elkaar brengen. • Ruimtelijk beleid voeren op de vestiging van data-centers, die restwarmte aan kassen kunnen leveren.	• Hier is al mee gestart (Grand Design MRA, warmtebronnenregister PNH). • Zowel aanbieders als afnemers willen niet afhankelijk zijn van één tegenpartij, maar zeker zijn van respectievelijk afname en aanbod. • Te grote sturing kan datacenters doen uitwijken naar andere landen.
Aanjagen verzwaring elektri-citeitsnet (zie ook hoofdstuk Energie-infrastructuur)	• Aangezien de glastuinbouw elektrificeert, moet het elektriciteitsnet op sommige locaties wellicht verzwaard worden. Hiervoor is de netbeheerder aan zet.	• De provincie kan als aandeelhouder meebeslissen over de strategie van Alliander/Liander, maar niet tot in detail.
Stimuleren aanvoer zuivere CO_2	• De kansrijkheid van CO_2-leidingen laten onderzoeken, hieraan bijdragen, of hier bij het Rijk op aandringen • De onrendabele top bij aanleg van CO_2-leidingen, CO_2-afvang of CO_2-zuivering mede-financieren. • Aanbieders en afnemers van CO_2 bij elkaar brengen.	• De provincie neemt momenteel al een rol, binnen de mogelijkheden die EU-regelgeving m.b.t staatsteun biedt. • Zowel aanbieders als afnemers zullen niet afhankelijk willen zijn van één partij.
Overige mogelijkheden	• Coördineren en afstemmen van regionale pilotprojecten met andere provincies. • Innovatie aanjagen door subsidies te verstrekken en proeftuinen te creëren. • Best practices zichtbaar maken en belonen.	• Hierdoor kunnen inzet en bevindingen breder gedeeld worden.

2.6 Impact en consequenties

Bovengenoemde maatregelen helpen vooral om de energietransitie in de land- en tuinbouw te versnellen en soepeler te laten verlopen. Verdere concentratie versterkt de economische structuur van de glastuinbouw en verbetert de ruimtelijke kwaliteit. Het is daarbij wel van belang om activiteiten die niet aan glastuinbouw gerelateerd zijn, maar die bijdragen aan verduurzaming van het cluster, toe te staan om zich bij het cluster te vestigen.

2.7 Tijdpad en keuzemomenten

Om de doelstelling van 2050 te halen, is het van belang dat de kassen in 2035 optimaal energie-efficiënt zijn en dat ze dan zo veel mogelijk zijn geconcentreerd. Op korte termijn (komende 2 à 3 jaar) kan het van belang zijn beleid te ontwikkelen omtrent de vestiging van datacenters, zodat de kansen die restwarmte bieden benut worden. Tegelijk kan de provincie bij het Rijk aandringen op aanpassingen in de elektriciteitsvoorziening, om concurrentie tussen datacenters en kassen te verminderen.

3 INDUSTRIE

De Noord-Hollandse industrie verbruikt 61 PJ aan energie. De ETS-bedrijven[3] nemen gezamenlijk 48 PJ voor hun rekening, waarvan Tata Steel 40 PJ. De bedrijven met het grootste energieverbruik en de meeste CO_2-uitstoot zijn geclusterd in het Noordzeekanaalgebied.

De provincie is voor 138 industriële bedrijven het bevoegd gezag volgens de Wet milieubeheer (2015). Een aantal van deze bedrijven valt echter onder het zogenoemde ETS en neemt deel aan het MEE-convenant. Dat betekent dat ze onder het Rijk vallen als het gaat om CO_2-emissies en energiebesparing. Bij de overige bedrijven kunnen provincie en gemeenten wel invloed uitoefenen op het nemen van energie-efficiënte maatregelen, zoals vastgelegd in de Wet milieubeheer. Het gaat voor de provincie dan om bedrijven die gezamenlijk een klein deel van het energieverbruik voor hun rekening nemen.

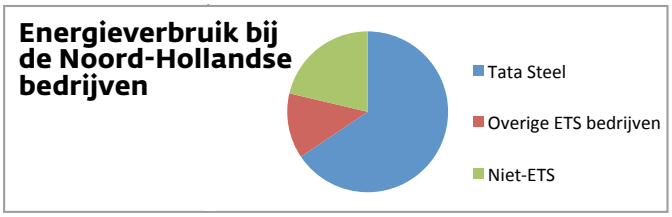

Kenmerken industrie

- In 2016 waren er 148.360 werknemers bij 35.950 bedrijfsvestigingen in Noord-Holland.
- Daarnaast zorgt de industrie voor afgeleide werkgelegenheid bij toeleveranciers en afnemers, in de havens en in de logistieke sector.
- De bruto toegevoegde waarde van de sector was in 2015 7,8 miljard euro.

Trends en ontwikkelingen

- Opkomende economieën zorgen voor nieuwe afzetmarkten én meer concurrentie.
- Vergrijzing zorgt voor een dalende beroepsbevolking.
- Schaarste aan grondstoffen leidt tot hogere grondstofprijzen en opkomst van de circulaire economie.
- Samenwerking in de keten wordt belangrijker om energie-efficiënter te produceren.
- Klanteisen worden steeds specifieker waardoor meer maatwerk is vereist.
- Verdere procesinnovatie en automatisering leiden tot hogere productiviteit en kostenbeheersing, ander ruimtegebruik, minder en ander grondstoffen-gebruik, en minder brandstofgebruik.

3.1 Volumeontwikkeling

Sinds 1995 is de omvang van de Noord-Hollandse industrie (gemeten in bruto toegevoegde waarde) vrijwel constant gebleven. Internationale trends geven geen aanleiding te veronderstellen dat het volume of de samenstelling van de sector wezenlijk zal veranderen.

3.2 Energie-efficiëntie

Bedrijven kunnen hun processen, apparaten en machines energie-efficiënter maken. Veel van dat soort maatregelen hebben ze de afgelopen jaren echter al genomen. Alleen procesinnovatie kan dan nog tot een flinke besparing leiden. Het is echter complex en kostbaar om productieprocessen volledig te veranderen. Dergelijke grote investeringen betalen zich pas na vele jaren uit. Overheden kunnen investeringen in innovatie stimuleren via innovatiebeleid, of afdwingen door bijvoorbeeld energieprijzen te verhogen of CO_2-uitstoot te beprijzen. Omdat de industrie veel tijd nodig zal hebben energieneutraal te worden, is het van belang zo snel mogelijk te beginnen met het stimuleren van procesinnovaties.

Onlangs heeft de minister van Economische Zaken en Klimaat bekendgemaakt dat grote bedrijven vanaf 2022 geen laagcalorisch (Gronings) aardgas meer mogen gebruiken. Voor de industrie komt dat moment zo snel, dat de sector dit naar verwachting niet als prikkel zal ervaren om massaal in procesinnovatie zal investeren.

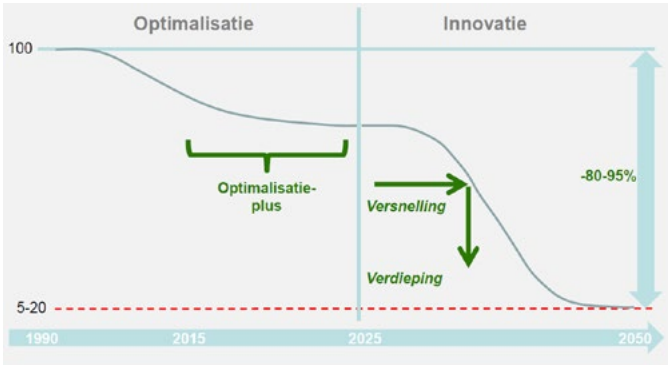

De potentie van energie-efficiënte maatregelen in de industrie.
Bron: VEMW

3) Bedrijven die veel broeikasgassen uitstoten zijn verplicht om deel te nemen aan het emissiehandelssysteem (ETS) van de Europese Unie.

Energiegrootverbruiker Tata Steel kan kiezen uit verschillende innovaties die leiden tot aanzienlijke vermindering van de CO_2-uitstoot en het energieverbruik. Daarnaast kan Tata Steel kiezen voor CO_2-afvang, -gebruik en -opslag (CCU/CCS), om zo op middellange termijn CO_2-emissies te reduceren. De energiebesparingspotentie van de maatregelen die Tata Steel kan nemen is groot, als tegelijk ook wordt gekozen voor andere processen. Ook de overige industrie kan tot 2050 door innovatie flink besparen op het energieverbruik, naar verwachting circa 30 tot 40 procent.

Een andere vorm van energie-efficiëntie is het gebruik van restwarmte. Maar het is de vraag of deze optie economisch en technologisch haalbaar is. Als de industrie te maken krijgt met hoge kosten en onzekerheid, zal zij afzien van warmte-levering en gebruikmaking van warmtenetten. Een andere ontwikkeling die de komst van warmtenetten parten speelt, is het hergebruik van grondstoffen en reststromen: hierdoor zal het aanbod van restwarmte afnemen. Daarbij wordt een verbod op lozing van restwarmte niet verwacht in Nederland, gezien de beschikbaarheid van andere instrumenten (zoals energiebelasting en CO_2-beprijzing).

3.3 Verduurzaming van de resterende energiebehoefte

Ook als de industrie de besparingsmaatregelen neemt die hiervoor aan bod zijn gekomen, is er nog steeds een grote vraag naar elektriciteit en hoge-temperatuurwarmte (HTW): warmte vanaf 100°C. De industrie is niet in staat op een betaalbare manier zelf veel elektriciteit op te wekken, bijvoorbeeld via zonnepanelen. Veel elektriciteit moet dus elders worden opgewekt. De ligging van het NZKG-cluster biedt kans een deel van de windenergie die op zee wordt opgewekt meteen te benutten. Een bijkomend voordeel: er is dan minder energie-infrastructuur nodig om de elektriciteit van windparken op zee verder landinwaarts te brengen.

In de behoefte aan HTW kan de industrie voorzien met biomassa en/of elektriciteit, afhankelijk van het type productieproces. Op langere termijn kan duurzaam gecreëerd gas (*power to gas*, ofwel P2G) een optie zijn, voorlopig is deze toepassing echterniet rendabel.

In de geringe behoefte aan LTW kan de industrie voorzien via eigen opwekking (geothermie) of aansluiting op een (rest) warmtenet, als dat er is, al dan niet aangevuld met warmtepompen.

Naar verwachting moet de industrie nog lange tijd gebruik maken van fossiele brandstoffen. CO_2-afvang en -opslag biedt een tijdelijke oplossing om CO_2-emissies versneld naar beneden te brengen. Volledige ontwikkeling van CO_2-opslag en -afvang kan echter nog wel tien jaar duren. Een nadeel is bovendien dat deze oplossing veel elektriciteit vraagt.

Onzekerheden in het eindbeeld

- Mondiale en regionale economische ontwikkelingen en financieringsmogelijkheden.
- Ontwikkeling in het ETS en de resulterende CO_2-prijs.
- De technologiekeuze van Tata Steel.
- De prijsontwikkeling van hernieuwbare en fossiele energie.
- De mate waarin biomassa beschikbaar is voor verduurzaming van hoge-temperatuurwarmte.
- De mate waarin restwarmte nuttig aangewend kan worden.
- Snelheid waarmee technologische innovaties tot stand komen.
- Maatschappelijke acceptatie van technologische innovaties als CO_2-afvang en -opslag.

Eindbeeld en energiemix

Er is geen eindbeeld voor deze sector gemaakt naar energiedrager. Daarvoor is de informatie te beperkt en de onzekerheid te groot.

3.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

Bedrijven zijn zelf verantwoordelijk voor het nemen van maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie en verduurzaming van de energievraag. Overheden kunnen kaders stellen, voorwaarden scheppen en stimuleren. De productieprocessen zijn echter te branche- en bedrijfsspecifiek om generieke maatregelen voor te schrijven, afgezien van hogere energiebelasting, beprijzing van CO_2, verscherping van het ETS en verscherping van andere milieuwetgeving. Hiervoor zijn het Rijk en de Europese Unie aan zet. Zij moeten hierbij rekening houden met 'weglekeffecten': bedrijven kunnen hun activiteiten verplaatsen naar gebieden waar de regels niet gelden of niet gehandhaafd worden.

In Noord-Holland is een beperkt aantal, grote, internationale bedrijven actief. Zij hebben een groot aandeel in het industrieel energieverbruik. Om hun emissies flink terug te dringen, moeten ze hun productieprocessen vernieuwen. Het handelingsperspectief van de provincie is hierbij beperkt. Daarnaast zijn er veel kleine bedrijven waar minder energie wordt verbruikt. Deze vallen soms onder provinciaal, maar meestal onder gemeentelijk toezicht. Al met al kan de provincie de volgende maatregelen inzetten:

Aangrijpingspunt	Mogelijke maatregel	Toelichting
Stimuleren energie-efficiëntie	• Onderzoek naar intensivering van de VTH-taken in het kader van de Wet milieubeheer, en/of lobbyen bij het Rijk voor aanpassing van de wet zodat bedrijven moeten bewijzen waarom ze maatregelen niet kunnen nemen. • Opnemen besparingsmaatregelen die voortkomen uit energie-audits in de vergunning. • Individuele transitiepaden met bedrijven bespreken en opstellen. • Als opdrachtgever bedrijven aanjagen om energie-efficiënt en innovatief te werken.	• Mogelijke consequentie van intensivering van VTH-taken is dat de provinciale bijdrage aan de omgevingsdienst stijgt. • Aanpassing van de wet Milieubeheer kan ervoor zorgen dat het bevoegd gezag met minder inspanning kan handhaven. • Te beginnen met de grootste energieverbruikers (niet-ETS). • Bijvoorbeeld op het gebied van asfalt in de wegenbouw.
Elektriciteit van 'wind op zee' direct inzetten bij NZKG	• Lobby bij Rijk om 'wind op zee' direct te benutten in NZKG-cluster.	• Er is dan geen extra e-infrastructuur nodig om de elektriciteit verder landinwaarts te brengen.
Behoefte aan HTW anders dan met biomassa invullen	• Omzetting elektriciteit in waterstofgas (*power to gas*) bevorderen door innovatie te stimuleren.	• Innovatie en opschaling kunnen leiden tot kostenverlaging.
Gebruik van elkaars reststromen stimuleren	• Onderzoek stimuleren naar de kansen voor het gebruik van elkaars reststromen (warmte, CO en CO_2). • Innovatie stimuleren als het gaat om het gebruik van elkaars reststromen (warmte en CO_2). • Partijen verbinden ten behoeve van het gebruik van reststromen.	• Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG. • Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG. • Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG.
Afvang en opslag van CO2 stimuleren	• Bij het Rijk aandringen een afwegingskader op te stellen voor CO_2-afvang en -opslag. Met dit kader kan de vraag beantwoord worden welke bedrijven hiervoor het eerst in aanmerking komen. • Ruimtelijke inpassing van transport en opslag van CO_2 onderzoeken en vormgeven via reserveringen. • Werken aan maatschappelijk draagvlak voor afvang en opslag van CO_2, bijvoorbeeld via een publiekscampagne (samen met andere overheden).	• Onderzoek loopt al en is van belang in verband met de beperkte opslagcapaciteit. Let wel: het elektriciteitsverbruik stijgt bij CO_2-afvang en -opslag.
Overige	• Zorgen voor de uitwisseling van leerervaringen tussen de verschillende industriële regio's in verschillende provincies. • 'Zachte landing' faciliteren door flankerend scholings- en arbeidsmarktbeleid voor bedrijven die niet mee kunnen in de energietransitie.	• Welke bedrijven dit zijn, wordt naar verwachting tussen 2030 en 2040 duidelijk.

Een aantal van deze maatregelen is al in gang gezet. Zo heeft het bestuursplatform NZKG opdracht gegeven een ontwikkelingsstrategie voor het Noordzeekanaalgebied op te stellen. Verder heeft de provincie beleid om innovatie aan te jagen. Tot slot stimuleert de provincie in haar opdrachtgevende en inkopende rol bedrijven om energie-efficiënt en innovatief te werken.

3.5 Impact en consequenties

De provincie is niet het bevoegd gezag voor het onderdeel energie als het gaat om de bedrijven die de meeste energie verbruiken. Bij een aantal andere bedrijven heeft de provincie wel invloed.
Veel maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie in apparatuur zijn de afgelopen jaren al genomen en alleen procesinnovatie kan dan nog tot een flinke besparingen leiden. Om stappen te maken, is het dan van belang dat bedrijven geprikkeld worden om in deze procesinnovaties te investeren.

3.6 Tijdpad en keuzemomenten

Gezien onder meer de lange vervangingstermijnen van kapitaalgoederen in de industrie is het van belang zo vroeg mogelijk op de benodigde procesinnovatie in te zetten.

Korte termijn	• Onderzoeken doen of aandringen op onderzoek bij het Rijk. • Individuele transitiepaden en gezamenlijke strategie voor NZKG-bedrijven opstellen. • VTH-taken intensiveren.
Middellange termijn (komende 10 jaar)	• Werken aan draagvlak voor CO_2-afvang en –opslag. • Ruimtelijke inpassing voor CO_2 opslag en -transport vormgeven.
Op lange termijn (na 2030)	• Zachte landing faciliteren voor bedrijven die niet mee kunnen in de energietransitie. • Ruimtelijke inpassing voor CO_2 opslag en -transport vormgeven.
Doorlopend	• Stimuleren innovaties en onderzoek. • Partijen verbinden, leerervaringen uitwisselen. • Innovatie stimuleren. • Als opdrachtgever andere bedrijven aanjagen tot verduurzaming.

4 GEBOUWDE OMGEVING

De gebouwde omgeving omvat twee deelsectoren: huishoudens en diensten. Onder diensten valt zowel commercieel als maatschappelijk vastgoed, plus alle (meestal publieke) bouwwerken, zoals lantaarnpalen en sluizen. De deelsectoren hebben vergelijkbare opties om te verduurzamen. Bij elkaar zijn ze goed voor bijna de helft (112 PJ) van het energieverbruik in Noord-Holland.

Kenmerken gebouwde omgeving:

- Circa 1,3 miljoen woningen verbruiken 63 PJ aan energie, waarvan bijna 75 procent aan aardgas (voor warm water en ruimteverwarming).
- Circa 150.000 utiliteitsgebouwen verbruiken 49 PJ aan energie. De helft daarvan bestaat uit elektriciteit voor apparatuur.

Trends en ontwikkelingen in Noord-Holland

- Het aantal huishoudens neemt toe, waarbij sprake is van vergrijzing.
- Er is een inhaalslag in nieuwbouw van woningen nodig.
- Alle nieuwbouw zal na 2020 (bijna) energieneutraal zijn als gevolg van Europese regelgeving.
- De aansluitplicht van gas wordt vervangen door een warmterecht.
- Nieuwbouw wordt vanaf juli 2018 niet meer standaard aangesloten op het gasnet.
- Het gasverbruik neemt sterk af door energiebesparing, de inzet van warmtepompen en uitbreiding van warmtenetten.
- De elektriciteitsvraag neemt toe door (gedeeltelijke) elektrificatie van de warmtevoorziening en het elektrisch koken. Apparaten worden tegelijkertijd echter zuiniger.
- Lokale opwekking van hernieuwbare energie groeit substantieel.
- Het elektriciteitsverbruik bij de ICT-sector neemt toe door de vestiging van datacenters.
- Mensen worden zich meer bewust van hun energieverbruik, mede door feedback van 'slimme' meters en apparatuur.
- De vraag naar tijdelijke huisvesting neemt toe door de groei van het toerisme.
- De vraag naar kantoorruimte blijft stabiel, de vraag naar winkeloppervlakte neemt af, de vraag naar ruimte voor *leasure* neemt toe.

4.1 Volumeontwikkeling

In 2050 telt Noord-Holland door nieuwbouw zo'n 15 procent meer woningen dan nu. De dienstensector is dan met circa 20 procent toegenomen. Nieuwbouw vindt (bijna) energieneutraal plaats, daarom ligt de focus op de bestaande bouw.

4.2 Energie-efficiëntie

Het aardgasverbruik is sinds 2000 al flink verminderd door betere gebouwisolatie, efficiëntere ketels, het gebruik van warmtepompen en uitbreiding van warmtenetten. Verdere energiebesparing is mogelijk door:

- reductie van de warmtevraag door isolatie en efficiëntere ventilatie.
- efficiëntieverbeteringen in huishoudelijke apparaten en apparatuur voor de warmte- en koudevoorziening.
- energiebesparing door aanpassingen in gedrag. Op termijn krijgen gebruikers hulp van 'slimme' apparaten. Binnen de dienstensector is vaak nog veel te winnen door betere afstelling van regelsystemen.

Al met al kan het energieverbruik van huishoudens en de dienstensector in 2050 flink lager uitvallen als de genoemde maatregelen worden toegepast.

4.3 Verduurzaming van de warmtevraag: de warmtetransitie

De warmtetransitie is de grootste opgave in de gebouwde omgeving. Het aardgas verdwijnt vanaf 2030 uit de gebouwde omgeving. Het Rijk zal naar verwachting de gemeenten hiertoe de regie geven. Zij zullen dan een warmtetransitieplan opstellen, waarin ze aangeven welke wijken voor welke warmte-opties in aanmerking komen, en vanaf wanneer. Op dit moment hebben gemeenten echter nog geen wettelijk mandaat om plannen ook tot uitvoering te laten brengen. De provincie kan bijdragen aan de afstemming tussen de lokale en regionale plannen. Daarnaast kan de provincie gemeenten voorzien van kennis en uitvoeringskracht.

Bouw- en installatiebedrijven en netbeheerders zullen de plannen uiteindelijk uitvoeren. Het is van groot belang voor het tempo van de energietransitie dat in deze branche voldoende kennis en capaciteit aanwezig zijn. De vergrijzing in de branche is wat dat betreft een probleem. Het is dan ook zaak dat meer jongeren voor de bouw- in installatiesector kiezen. Dat vraagt om meer opleidings- en stageplaatsen. Daarnaast is het belangrijk dat opleidingen meer aandacht besteden aan digitale vaardigheden. De provincie kan de branche hierbij ondersteunen.

Er zijn vier opties voor de warmtevoorziening:

Optie	Benodigde isolatie gebouw	Opmerking
Geheel elektrisch met warmtepomp	• Vergaande isolatie nodig.	• Vooral geschikt voor nieuwbouw en bij vergaande renovatie.
Aansluiting op een warmtenet (collectieve voorziening)	• Bouwisolatie bepaalt de benodigde temperatuur. Bij een lage-temperatuurwarmtenet is een warmtepomp nodig.	• Aanleg is duur. • Er is voldoende geconcentreerde warmtevraag nodig.
Groen gas (uit biomassa of synthetisch geproduceerd)	• Wenselijk, maar niet essentieel.	• Geen nieuwe infrastructuur binnen-of buitenshuis nodig. • Biomassa is schaars. • Synthetisch gas is nog te duur.
Houtkachel op vaste biomassa (eventueel op pellets)	• Wenselijk, maar niet essentieel.	• Kan nadelig zijn voor de luchtkwaliteit.

Welke optie het meest geschikt is, hangt vooral af van de locatie en gebouwkenmerken. Aanvullend is warmtekoudeopslag (WKO) relevant voor diensten waar ook een koelbehoefte is (bijvoorbeeld ziekenhuizen). Waar gebouwen met een warmtebehoefte en gebouwen met een koelbehoefte bij elkaar staan, zijn wellicht slimme combinaties mogelijk. Denk aan kassen en datacenters.

Het eindbeeld voor de deelsector huishoudens wordt vooral bepaald door de potentie van geothermie (voor warmtenetten) in Noord-Holland Noord en het feit dat nieuwbouw meestal *all-electric* plaatsvindt:

- 45 procent elektriciteit (all-electric en apparaten)
- 40 procent warmte (levering)
- 10 procent (groen) gas
- 5 procent hout

Naar verwachting zullen wijkgebonden gebouwen als scholen en winkels meeliften op de verduurzaming van de warmtevoorziening van de woningen. Voor diensten die niet gehuisvest zijn in woonwijken maar op een bedrijventerrein of kantorenlocatie, zal de keuze afhankelijk zijn van de locatie, de dichtheid van de warmtevraag, de koelbehoefte en de afstand tot een warmtenet of een individuele warmtebron. Zo ontstaat de volgende energiemix (waarbij zowel de warmtevoorziening als de andere energiebehoeften zijn meegenomen):

- 70 procent elektriciteit (*all-electric* inclusief WKO)
- 20 procent warmte (levering)
- 10 procent (groen) gas en/of biomassa (houtpellets)

Onzekerheden in het eindbeeld

- Groei van de ICT-sector (vooral datacenters) in Noord-Holland.
- Snelheid van de warmtetransitie.
- Prijsontwikkeling van gas en duurzame alternatieven.

Het tempo waarin de transitie zich voltrekt, hangt vooral af van de tijd die nodig is om de energie-infrastructuur uit te breiden en aan te passen (zie het hoofdstuk ‘Energie-infrastructuur’) en om de bestaande gebouwen aan te passen. Mogelijk knelpunt vormen de hoge kosten van gebouw-aanpassingen: het kost nu nog zo’n 90.000 euro om een gemiddeld rijtjeshuis tot ‘nul op de meter’ te renoveren. Het lastige hierbij is dat de kosten sneller oplopen dan het effect van de maatregelen: het isoleren van een woning kan bijvoorbeeld de gasvraag halveren. Hetzelfde geldt voor het installeren van een hybride warmtepomp. Gecombineerd leveren deze maatregelen tot wel 75 procent reductie in de gasvraag, maar de kosten van de afzonderlijke maatregelen blijven even hoog. Het is belangrijk dat technische innovatie en ervaringen leiden tot verbeteringen en opschaling

- en daarmee tot lagere kosten. De bouw- en installatiebranche verwacht daarnaast dat het werk in de toekomst minder arbeidsintensief is, door innovatie, professionalisering en betere werkprocessen. De branche denkt dat besparingen mogelijk zijn tot 30 procent.[4] Hier kan de provincie een rol in spelen via innovatiebeleid.

Bestaande bouw	Voordelen eigenaar-bewoner	Nadelen eigenaar
Energie-efficiënte maatregelen	• Meer comfort. • Lagere energierekening. • Hogere woningwaarde.	• Hoge kosten. Rompslomp.
Aanpassingen voor alternatieve warmtevoorziening	• Hogere woningwaarde.	• Hoge kosten. Rompslomp.

Bestaande bouw	Maatschappelijke voordelen	Maatschappelijke nadelen
Energie-efficiënte maatregelen	• Minder CO_2-uitstoot.	-
Aanpassingen voor alternatieve warmtevoorziening	• Minder tot geen CO_2-emissies, afhankelijk van warmtebron.	• Verzwaring elektriciteitsnet nodig.

Om de aanleg van (collectieve) warmtenetten tot een succes te maken, is het nodig dat:

- Zoveel mogelijk eigenaren die hiervoor in aanmerking komen, deelnemen. Dat maakt een warmtenet eerder financieel haalbaar. Subsidies en aantrekkelijke financieringsopties kunnen helpen. Een verplichting roept naar verwachting weerstand op.
- Snel duidelijk wordt waar er warmtenetten komen, zodat eigenaren kunnen anticiperen op de komst van een warmtenet, bijvoorbeeld bij renovatie van hun woning.
- Er goede voorlichting komt over wat er wanneer nodig is aan gebouwaanpassingen.
- Dat gebouweigenaren 'ontzorgd' worden, door middel van technische totaalconcepten, één-loketconcepten en aantrekkelijke financieringsopties als gebouwgebonden financiering.[5] Hier liggen kansen voor marktpartijen.

Verder liggen er 'meekoppelkansen' die benut kunnen worden, bijvoorbeeld voor funderingsherstel.
Gezien het belang, de grootte en het tijdpad van de opgave, is er naar verwachting een flinke impuls van de overheid nodig om gebouweigenaren tijdig in beweging te krijgen. Eigenaren kunnen daarbij verplicht, verleid of gefaciliteerd worden. Een combinatie is het beste: bij dwang alleen neemt het draagvlak af.

Mogelijke knelpunten

- Kansen worden gemist omdat aanpassingen in infrastructuur en aanpassingen in gebouwen in de tijd gezien niet op elkaar worden afgestemd.
- Onvoldoende capaciteit bij bouw- en installatiebedrijven.
- Gebrek aan maatschappelijk draagvlak, vanwege de hoge kosten en doordat er grote verschillen ontstaan in de kosten die eigenaren moeten maken.
- De transitie komt niet goed op gang omdat er onvoldoende 'voorlopers' zijn om innovatie en opschaling in technieken en processen aan te jagen.

4) Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, Buck Consultants, december 2017, p. 29.
5) Door een lening te koppelen aan het gebouw in plaats van de eigenaar, worden langer lopende investeringen aantrekkelijker. Aflossing en rente kunnen worden voldaan uit bespaarde energiekosten. Bij verkoop van het gebouw gaat de lening als het ware 'mee' naar de nieuwe eigenaar.

Hieronder staat een overzicht van instrumenten die de diverse overheden al inzetten of kunnen inzetten. Uiteraard geldt voor iedere maatregel dat deze versterkt of verzwakt kan worden, waarbij de effecten toe- of afnemen.

Type instrument	Maatregel om verduurzaming van gebouwen te bevorderen	Wie aan zet?
Communicatie en voorlichting	• Bewustwordingscampagne over nut, noodzaak en urgentie van maatregelen.	Alle overheden gezamenlijk
	• Voorlichting met als doel kennis te verhogen over maatregelen (collectief en maatwerk).	Idem
Financiële prikkels	• Subsidies.	Alle overheden
	• Goedkope leningen en hypotheken, al dan niet gebouwgebonden[6], eventueel ook voor Verenigingen van Eigenaren.	Financiële instellingen
	• Prijs van fossiele energie verhogen.	Rijk
	• Eigen opwekking stimuleren.	Alle overheden
	• Korting op de verhuurdersheffing van corporaties.	Rijk
Normering, regulering	• Energielabels toekennen (inzicht bieden in energieverbruik).	Rijk
	• nergielabels verfijnen.	Rijk
	• Verbod op verkoop/verhuur van gebouwen met lage energielabels.	EU, Rijk
	• Verplicht minimum-energielabel.	EU, Rijk
	• Energieadvies verplichten in het proces van hypotheekverstrekking.	Rijk
	• Planning verduurzaming vastleggen in prestatieafspraken tussen gemeenten en corporaties.	Gemeenten
Wetgeving	• Huurrecht aanpassen inzake toestemming huurder voor ingrepen.	Rijk
	• Huurder laten meebetalen aan verduurzamingsmaatregelen (energieprestatievergoeding sociale huurwoningen).	Rijk
Stimuleren innovatie	• Innovatiebeleid.	Alle overheden

Voor het maatschappelijke draagvlak is verder van belang:

- dat de kosten van warmtevoorziening aanvaardbaar blijven en 'eerlijk' verdeeld worden. Hier kan de provincie bij het Rijk op aandringen.
- dat voorlopers uiteindelijk niet duurder uit zijn dan achterblijvers. Dat dreigt nu te gebeuren, doordat innovatieve concepten in de beginfase nu eenmaal duurder zijn dan wanneer ze eenmaal opgeschaald worden. Ook lopen voorlopers het risico ingehaald te worden door nieuwe technologieën. Overwogen kan worden om de voorlopers te belonen, bijvoorbeeld financieel, met individuele begeleiding en advies. Dit kunnen zowel gemeenten als projectontwikkelaars, gebouweigenaren en bouw- en installatiebedrijven doen. De provincie kan hiervoor een subsidie instellen.
- Dat initiatieven 'van onderop' worden gesteund, zoals lokale energiecorporaties. Dit kan met subsidies of kennis.

4.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

Voor aanpassingen aan gebouwen zijn eigenaren aan zet en voor aanleg van of aanpassingen aan infrastructuur zijn onder andere netbeheerders aan zet. Gemeenten krijgen de regie over de warmtetransitie. De provincie kan alle betrokkenen stimuleren tot het tijdig nemen van de juiste maatregelen. Verder is het van belang dat de provincie zorgt voor bovenlokale afstemming ten behoeve van efficiëntie en effectiviteit.

4.5 Impact en consequenties

De warmtetransitie is een enorme opgave. Een planmatige, gefaseerde aanpak voor de gebouwde omgeving is belangrijk, omdat er voldoende voortgang moet worden geboekt en de organisatiecapaciteit bij de betrokken partijen beperkt is. Ook mag het elektriciteitsnet niet overbelast raken. Bijkomend voordeel van een gefaseerde aanpak is dat leerervaringen uit het begin verwerkt kunnen worden in het latere proces. De capaciteit van de bouw- en installatiesector is een mogelijk knelpunt.

6) Door een lening voor verduurzaming te koppelen aan het gebouw in plaats van de eigenaar, worden langer lopende investeringen aantrekkelijker. Aflossing en rente kunnen worden voldaan uit bespaarde energiekosten. Bij verkoop van het gebouw gaat de lening als het ware 'mee' naar de nieuwe eigenaar.

4.6 Tijdpad en keuzemomenten

	Handelingsperspectief provincie Noord-Holland
Korte termijn	Gemeenten ondersteunen met kennis en capaciteit: • in beeld brengen opties per buurt en gevolgen (ruimtelijk, financieel), • in beeld brengen rolverdeling inzake de warmtetransitie, • betrokken partijen bij elkaar brengen, • afstemmen lokale warmteplannen, • bijdragen aan opstellen en uitvoeren regionale strategieën, • stimuleren dat gebouwen die vóór 2021 worden gebouwd, nul op de meter worden.
Doorlopend	• Bijdragen aan bewustwording van en voorlichting aan gebouweigenaren (afgestemd met andere overheden). • Bijdragen aan het creëren van draagvlak voor maatregelen bij gebouweigenaren. • Stimuleren van innovatie en opschaling ervan (zowel technisch als gericht op financiering en ontzorging) en proefprojecten. • Stimuleren en belonen van voorlopers (gebouweigenaren, gemeenten, bouw- en installatiebedrijven, corporaties). • Bij het Rijk lobbyen voor: o verfijnen van energielabels, o verbieden van verkoop/verhuur van gebouwen met lage energielabels, o verplichten van energieadvies bij hypotheekverstrekking, o aanpassen huurrecht inzake toestemming huurder voor ingrepen, o aanpassen van huurrecht inzake het laten mee betalen van de huurder aan verduurzamingsmaatregelen.

5 MOBILITEIT EN TRANSPORT

De sector mobiliteit en transport verbruikt in Noord-Holland 64 PJ aan energie. De meeste energie is nodig voor het wegverkeer. Het aandeel van personenauto's in het energieverbruik is 55 procent.

Kenmerken sector

- 1.181.698 personenauto's.[7a)]
- 270.465 bedrijfsvoertuigen.
- 103.184 motorfietsen.

Trends en ontwikkelingen

- De economische groei bepaalt de groei van mobiliteit en transport.
- Werkgelegenheid concentreert zich in steden: de verkeerstromen tussen steden nemen toe.
- Er is een groot verschil in de mobiliteitsbehoefte tussen landelijk en verstedelijkt gebied. In landelijk gebied wordt OV onrendabeler. In verstedelijkt gebied loopt men tegen de grenzen van de capaciteit aan.
- Het verplaatsingspatroon wordt diffuser, vooral als gevolg van de vrijetijdseconomie.
- Door e-commerce gaan mensen minder vaak naar detailhandelscentra en neemt het vervoer door bestelbusjes in woongebieden toe. Dit biedt kansen voor nieuwe concepten in stadslogistiek.
- Scheidslijnen tussen modaliteiten vervagen: personenauto's worden collectief benut, terwijl grootschalig collectief OV en kleinschalig vraaggestuurd OV gecombineerd zullen worden. De e-bike kan het OV gedeeltelijk vervangen, maar ook de ketenmobiliteit OV-fiets verbeteren.
- De komst van zelfrijdende voertuigen kan leiden tot een betere benutting van de weg.

5.1 Volumeontwikkeling

De verwachte groei van de sector ligt tussen de 20 en 46 procent, afhankelijk van economische ontwikkelingen. Zonder aanvullende maatregelen zal de Randstad dichtslibben.
Als tegemoet wordt gekomen aan de groei van het volume (door nieuwe wegen aan te leggen of openbaar vervoer uit te breiden) stijgt het energieverbruik van de sector. Andersom geldt dat het energieverbruik minder hard stijgt als de groei wordt afgeremd. Dat kan bijvoorbeeld door thuiswerken en telewerken te stimuleren. Maar ook via ruimtelijk beleid: wonen, werken en de voorzieningen die hiervoor nodig zijn kunnen dichter bij elkaar worden gebracht.

5.2 Energie-efficiëntie

Besparing in brandstofgebruik is mogelijk door de infrastructuur aan te passen, zodat het verkeer beter doorstroomt of er gekozen wordt voor een ander vervoermiddel. Daarnaast zijn technologische aanpassingen denkbaar, waardoor voer- en vaartuigen minder energie nodig hebben. Tot slot kunnen bestuurders de stimulans krijgen om via gedragsverandering bij te dragen aan energiezuinigheid.
Technologische aanpassingen aan voer- en vaartuigen moeten op Europees niveau geregeld worden, zodat er sprake blijft van een gelijk speelveld. Dit gebeurt overigens al. Verder is van belang dat innovaties die brandstofbesparing als doel hebben, vooral gericht zijn op de automotor van de toekomst wordt: de huidige techniek gaat verdwijnen.
Gezien haar verantwoordelijkheid voor de regionale bereikbaarheid en het regionaal openbaar vervoer, heeft de provincie invloed op de infrastructuur. Dit komt aan de orde in het handelingsperspectief.

7a) Het aandeel personenauto's in Noord-Holland is relatief hoog, omdat er veel leasemaatschappijen in Noord-Holland gevestigd zijn.

5.3 Verduurzaming brandstofverbruik

De vraag is vervolgens hoe in de resterende energievraag zo duurzaam mogelijk kan worden voorzien. Voor 2050 wordt de volgende brandstoffenmix verwacht, die uiteraard pas duurzaam is als de benodigde elektriciteit duurzaam is opgewekt.

Opties 2050	Aandeel in energie-verbruik	Geschikt voor
Elektriciteit	50 procent	Lichter verkeer en vervoer vanwege kleine actieradius en beperkte accucapaciteit
Waterstof	15 procent	Middelzwaar verkeer en vervoer vanwege de wat grotere actieradius, maar niet zeer groot door de lage energiedichtheid, waardoor er een grote tank nodig is.
Biobrandstof (bio-LNG[7], biodiesel, ethanol)	35 procent	Zwaar vervoer en grote actieradius. Deel van de mobiele werktuigen en scheepvaart.

De technieken zijn nog niet uitontwikkeld. Hierdoor is het nog niet duidelijk welke techniek gaat domineren en of de bovenstaande inschatting op basis van huidige verwachtingen uitkomt. Biomassa zal schaars zijn. Elektriciteit en waterstof hebben ieder hun voor- en nadelen, zie hierna.

Kenmerken	Elektriciteit	Waterstof
Factoren die de acceptatie door consumenten beïnvloeden	• Lange laadtijd. • Beperkte actieradius. • Beschikbaarheid (snel)laadpunten. • Accu's gaan minder lang mee dan voertuig.	• Snel tanken bij de pomp (zoals nu). • Grotere actieradius. • (Internationale) beschikbaarheid vulpunten. • Brandstofcel gaat even lang mee als voertuig. • Perceptie: minder veilig.
Benodigde tank- en laadinfrastructuur	• Decentraal fijnmazige laad-infrastructuur en snelladers leiden op termijn tot inpassingsvraagstuk.	• Centrale brandstofvoorziening op bestaande tankstations, waarbij de waterstof via tankwagens of via leidingen wordt aangevoerd. • Grote aanloopverliezen bemoeilijken vroege uitrol.
Benodigde (systeem)innovatie	• Distributienet moet zwaarder en/of slimmer worden. • Goedkopere accu's. • Accu's die even lang meegaan als het voertuig. • Accu's die sneller laden; opkomst supersnel-laden (300-500 kW).	• Goedkopere productie (elektrolyse). • Minder energieverspilling van de brandstofcel. • Opschaling opslag en distributie (pijplijn). • Goedkopere auto's.

Gezien de vervangstermijn van vervoermiddelen is emissieloos rijden in 2050 goed mogelijk. Om een gelijk speelveld te houden, zal stimulerende wetgeving uit Europa dan wel van het Rijk moeten komen. Voor de provincie, als concessieverlener van tankstations, ligt er een rol voor de veilige inpassing van eventuele nieuwe brandstofinfrastructuur, met name voor waterstof en bio-LNG. Verder is verzwaring van het elektriciteitsnet een randvoorwaarde.

5.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

Het handelingsperspectief van de provincie is als volgt:

7) LNG is liquified natural gas, oftewel vloeibaar aardgas. Bio-LNG is hetzelfde, maar verkregen uit biomassa.

Doelstelling	Maatregel	Wat kan de provincie Noord-Holland doen?	Huidige inzet
Sturing op behoefte aan mobiliteit en transport	Stimuleren thuiswerken en teleconferenties.	• Afspraken, convenanten bewustwordingscampagnes.	
	Beprijzing mobiliteit (bezit en gebruik).	• Brandstofafhankelijke beprijzing. • Milieuvignet voor provinciale wegen invoeren.	
	Ruimtelijk beleid.	• Locatiebeleid. • Allocatie wonen, werken, voorzieningen. • Stimuleren OV-knooppuntenbeleid.	OV-knooppuntenbeleid. Locatiebeleid is onderdeel van economisch beleid in Plabeka en NH-N en van de HIRB-subsidieregeling.
Efficiëntie van mobiliteit en transport vergroten	Verhogen bezettingsgraad vervoermiddelen (carpoolen).	• Onderzoek. • Aanleg carpoolstroken en carpoolplaatsen. • Criteria hanteren bij aanbesteding busvervoer.	Criteria opgenomen in aanbesteding busvervoer.
	Grotere logistieke efficiëntie, hogere beladingsgraad.	• Innovatie stimuleren.	Duurzaamheid is opgenomen in innovatiebeleid.
	Grotere efficiëntie mobiliteit binnen één vervoermiddel.	• Criteria opnemen bij aanbesteding busvervoer en opdrachtverlening.	Criteria is opgenomen bij aanbesteding busvervoer en opdrachtverlening.
	Grote efficiency op wegennet (ook vaarwegen) = doorstroming.	• Doorstroming bevorderen.	Actieve geleiding verkeersstromen. Maatregelen in het kader van het programma 'Beter Benutten'.
	Modal shift-beleid.	• Investeringen in infrastructuur OV, (bussen) en fiets. • Ruimtelijk beleid, onder andere OV-knooppunten.	OV-knooppuntenbeleid. Inzet op 'Beter Benutten', gericht op stimuleren vervoer over water.
Voertuigen zuiniger maken (productie)	Innovatie en opschaling.	• Onderzoek. • Innovatie stimuleren (eventueel rol *launching customer* vervullen). • Aanjagen klantvraag. • Criterium bij aanbesteding busvervoer. • Criterium bij opdrachtverlening. • Inkoop voertuigen eigen organisatie.	Innovatie/onderzoek: onderzoek door MRA-E en MKB-innovatiefonds. Nul-emissie is een criterium bij de aanbesteding van busvervoer.
Zuiniger rijgedrag		• Onderzoek. • Campagnes. • Criterium bij aanbesteding busvervoer.	
Gebruik van brandstoffen met lagere CO_2-uitstoot (productie)	Innovatie en opschaling.	• Innovatie stimuleren (*launching customer*). • Criterium bij aanbesteding busvervoer. • Faciliteren via aanleg adequate tank- en laadinfrastructuur. • Bij het Rijk aandringen op stimuleringsbeleid voor particulieren en beleid voor de tweedehandsmarkt.	MRA beleid elektrische laadpalen. Nul-emissie is een criterium bij de aanbesteding van het busvervoer. Eigen organisatie.

5.5 Impact en consequenties

Vanuit oogpunt van energiebesparing genieten maatregelen die het gebruik van fiets, OV/spoor en binnenvaart weten te stimuleren, de voorkeur boven maatregelen die het (individuele) autogebruik bevorderen. Maatregelen die inwoners en bedrijven in de portemonnee raken of hun keuzevrijheid aantasten, stuiten echter op weerstand. Bij verplicht vervoersmanagement wordt dit risico naar de werkgevers geschoven, die al kampen met een krappe arbeidsmarkt. Voor *modal shift*-beleid geldt bovendien dat dit het OV zwaar kan belasten: als 5 procent van de autorijders overstapt op het OV, dan stijgt het aantal passagiers in het OV wel met 30 procent. *Modal shift*-beleid kan dus een enorme uitbreiding van het OV vergen. De Provincie Noord-Holland heeft niet voor modal shiftbeleid gekozen, omdat de effectiviteit van modal shiftbeleid niet bewezen is.

In 2050 zal het energieverbruik hoe dan ook flink zijn afgenomen, door maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie, gecombineerd met de overstap op elektrische voer- en vaartuigen. Een elektrische auto verbruikt bijvoorbeeld slechts 40 procent van de hoeveelheid energie die een auto met verbrandingsmotor nodig heeft.

5.6 Tijdpad en keuzemomenten

Korte termijn (komende 2 à 3 jaar)	Visie op OV en positie e-bike ontwikkelen (gezien de lange doorlooptijd van infrastructuur). Plan opstellen voor de ontwikkeling en inpassing van grootschalige tank- en laadinfrastructuur (elektriciteit, waterstof, LNG), inclusief een actieplan om de impact op het elektriciteitsnet te beperken (met netbeheerder). Bepalen van het *smart mobility*-beleid voor de middellange en lange termijn, rekening houdend met ontwikkelingen als autonome voertuigen, infrastructuur, data en *mobility as a service*. Plan opstellen voor de verduurzaming van het eigen wagenpark.
Uiterlijk 2030-2035	Bepalen of afscheid nemen van de fossiele tankinfrastructuur actie vergt. Als (inter)nationaal beleid onvoldoende tot verduurzaming van het wagenpark leidt: een alternatief plan bedenken voor de verduurzaming van de resterende energievraag.
Doorlopend	OV-knooppuntenbeleid uitvoeren. Digitale infrastructuur op orde houden. Green Deal implementeren: nul-emissie eisen bij OV-concessies. Innovatieve verkeers- en vervoersconcepten aanjagen via fondsvorming, onderzoek, proeftuinen en als *launching customer*.

6 OPWEKKING VAN HERNIEUWBARE ENERGIE

In Noord-Holland wordt 5,7 procent van de energie duurzaam opgewekt. Het aandeel wind op land groeit het hardst. Hernieuwbare energie is echter vooralsnog duurder dan fossiele energie en is zonder subsidie nog niet rendabel. Op basis van de deelstudies naar de vraagsectoren verwachten we dat de energievraag van Noord-Holland in 2050 waarschijnlijk ergens tussen de 160 PJ en de 200 PJ uitkomt. Gezien de onzekerheden (bijvoorbeeld de groei in mobiliteit of in aantallen datacenters) is een ruime marge aangehouden.[8)]

De volgende bronnen voor hernieuwbare energie zijn relevant in Noord-Holland:
- Aardwarmte (geothermie) en omgevingswarmte (warmtepomp).
- Wind (windturbines op land).
- Zon (zonnepanelen en zonnecollectoren, op daken, zonneweides of andere opstellingen).
- Biomassa (dit kan vergist of vergast worden, met biogas als gevolg, of verbrand voor warmte of elektriciteit). Biogas kan opgewaardeerd worden tot groen gas, een alternatief voor aardgas.

Andere technologieën, bijvoorbeeld osmose of zeewierteelt, zijn nog te duur of staan te ver van de markt om inzetbaar te zijn.

Er is onderzoek gedaan naar de potentie van de meest voorkomende manieren om hernieuwbare energie op te wekken, gegeven de beschikbare ruimte in Noord-Holland.[9)]
Dit onderzoek houdt geen rekening met provinciaal beleid dat de mogelijkheden inperkt en eventuele ruimte die voor andere opgaven nodig is (denk aan klimaatadaptatie). Het onderzoek wijst uit dat het gezamenlijke, maximale potentieel in theorie veel groter is dan de verwachte bovengrens van de energievraag (na het nemen van besparingsmaatregelen) van 200 PJ in 2050. Het is echter zeer de vraag welk deel van het maximale potentieel daadwerkelijk gerealiseerd kan worden, als alle economische, ruimtelijke en maatschappelijke overwegingen worden meegenomen.

Uit een vervolgonderzoek[10)] blijkt dat binnen bestaand provinciaal beleid ongeveer de helft van de energievraag in 2050 ingevuld kan worden met opwekking door technieken die ruimtelijk en kostentechnisch relatief aantrekkelijk zijn. De beleidsruimte van de provincie moet dan wel optimaal worden benut. Het gaat dan om geothermie, groen gas uit biomassa, zon-pv, zonthermie, benutting van de aanwezige reststromen van vaste biomassa en de door het Rijk opgelegde doelstelling voor wind op land (685,5 MW). Zonneweides vallen af, omdat daar nog geen provinciaal beleid voor is. Het onderzoek houdt echter geen rekening met bijvoorbeeld het maatschappelijk draagvlak of de gevolgen voor natuur of landbouw. Het onderzoek veronderstelde bovendien dat er maximaal wordt ingezet op energie-efficiëntie. Verder bleek dat er binnen Noord-Holland geen energiebron beschikbaar is die 50 PJ aan industriële warmte (hoge-temperatuurwarmte) en biobrandstoffen voor zwaar transport kan leveren. Daarom veronderstelt het onderzoek de import van biomassa/biobrandstof. Hoe deze vraag naar industriële warmte en transportbrandstoffen zich gaat ontwikkelen, is nog onbekend. Hierbij spelen discussies over de wenselijkheid van inzet en afhankelijkheid van biomassa en biobrandstoffen een rol.

De provincie staat vervolgens voor een keuze: hoe vullen we de resterende opgave in? Er ligt een mix van drie mogelijkheden voor, met ieder hun eigen voor- en nadelen. Alle drie de opties hebben zelfstandig nog voldoende potentieel om de resterende energievraag volledig in te vullen, maar dat zou grote consequenties hebben voor onder meer landschap en ruimtelijke kwaliteit, zie het schema.

8) Vanwege de grote onzekerheden zijn in deze analyse de cijfers afgerond op tientallen, op termijn kan meer in detail gekeken worden.
9) *De ruimtelijke effecten van de energietransitie in Noord-Holland (ECN 2015).*
10) *Perspectieven op een volledig hernieuwbare energievoorziening in Noord-Holland (ECN 2016).*

Techniek	Voordelen	Nadelen
Biomassa (import, inclusief transportbrandstoffen)	Lokaal weinig ruimtebeslag.	Afwenteling ruimtegebruik op andere landen. Discussie rond duurzaamheid. Niet de meest kostenefficiënte optie.
Wind op land	Aanzienlijk kostenefficiënter dan bijvoorbeeld biomassa en zonneweides. Op eigen grondgebied opgewekt.	Groot ruimtebeslag. Maatschappelijke weerstand.
Zonneweides en -installaties	Minder kostenefficiënt dan wind, maar kostenefficiënter dan biomassa. Minder visuele impact op landschap dan windturbines. Op eigen grondgebied opgewekt.	Groot ruimtebeslag.

Ook in de situatie dat Noord-Holland energieneutraal zou zijn, dan nog kunnen er tussen regio's en binnen de verschillende energiedragers verschillen bestaan tussen vraag en aanbod. Uit de ruimtelijke verkenning blijkt dat er dat er in Noord-Holland Noord voldoende potentieel aan energie uit zon en wind en aardwarmte is om in de eigen vraag te voorzien. Benutting van zon en wind stuit echter wel op ruimtelijke en economische beperkingen en vaak op maatschappelijke weerstand. Het aanbod aan aardwarmte lijkt in principe meer dan voldoende om te voorzien in de behoefte aan lage-temperatuurwarmte (LTW). Een surplus aan LTW zou eventueel naar de MRA kunnen worden getransporteerd, aangezien de MRA naar verwachting niet zelf in deze behoefte kan voorzien.
Een eventueel overschot aan elektriciteit uit zon en wind in Noord-Holland Noord kan direct via het elektriciteitsnet de regio verlaten, of eerst worden omgezet en tijdelijk worden opgeslagen. Dit is mogelijk via een innovatieve conversietechnologie, zoals *power to gas*, maar dit is nog duur. Via haar innovatiebeleid kan de provincie een rol nemen in de verder ontwikkeling van deze technologieën.

De MRA kan naar verwachting niet op eigen grondgebied in haar energievraag voldoen. Wel liggen er kansen om de 'restruimte' rond Schiphol en de haven te benutten, wat vraagt om een gebiedsgerichte aanpak.[11] Op nationaal niveau is nog geen duidelijkheid over de wijze waarop wordt omgegaan met regionale overschotten en tekorten.

De ruimtelijke verkenningen laten ook zien dat de energietransitie sterke relaties heeft met verstedelijking, mobiliteit, economie en landschap. Er liggen kansen voor bijvoorbeeld meervoudig ruimtegebruik, zoals het combineren van de energie-infrastructuur met de verkeersinfrastructuur. Zo kunnen we bijvoorbeeld verrommeling van het landschap voorkomen.

6.1 Het transitiepad naar 2050

De tabel vermeldt per relevante vorm van duurzame opwekking wat er moet gebeuren om de potentie in 2050 te benutten.

Technologie	Factoren die het ontwikkelingstempo bepalen	(Mogelijke) beperkingen aan realisatie volledig potentieel	Aandachtspunten
Geothermie	De snelheid van de ontwikkeling van warmtenetten in combinatie met de aanpassingen in de gebouwde omgeving.	Suboptimale verspreiding van boorputten.	In de MRA is nog onderzoek nodig naar de potentie. Voor optimale benutting van de potentie is een visie nodig op de verkaveling van de beschikbare ruimte voor putten en infrastructuur.
Windturbines op land	De termijn waarop locaties beschikbaar zijn. Het maatschappelijk draagvlak.	Noord-Hollandse beleidskaders (er kan momenteel niet méér dan 685,5 MW worden opgewekt).	
Zonneweides en losse opstellingen	De termijn waarop locaties beschikbaar zijn.	Noord-Hollandse beleidskaders.	
Biomassa-vergisting en -vergassing	Het tempo waarin de vraagsectoren deze kunnen en willen toepassen.	Hoeveelheid reststromen op eigen grondgebied. Mogelijkheden voor import, gezien de verwachte schaarste.	
Gebouwgebonden opwekking	Snelheid waarin diverse groepen gebouweigenaren maatregelen nemen.	Zie deelstudie ('Gebouwde omgeving').	Zie deelstudie 'Gebouwde omgeving'.

Voor alle opties geldt dat de techniek relatief snelle toepassing mogelijk maakt. Het tempo kan afgeremd worden door:

- Een (tijdelijk) tekort aan de beschikbare subsidies,
- Een tekort aan beschikbare capaciteit van de bouw- en installatiesector,
- Onvoldoende kritische massa aan warmtevragers op het moment van aanbod,
- Een achterblijvende ontwikkeling van de energie-infrastructuur. Zie hiervoor de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

11) Het Bestuurlijk Platform NZKG heeft al opdracht gegeven om een ontwikkelingsstrategie op te stellen voor het NZKG. Dit is een eerste aanzet tot zo'n gebiedsgerichte aanpak.

6.2 Onzekerheden

De mate waarin opties werkelijkheid kunnen worden, is afhankelijk van (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op nationaal en mondiaal niveau. Op deze ontwikkelingen heeft de provincie weinig invloed. Relevante vragen zijn in dit verband:

- Biedt het Europees en nationale energie- en klimaatbeleid investeerders voldoende zekerheid?
- Hoe ontwikkelen de prijzen van fossiele en hernieuwbare energie zich?
- Welke technologieën gaan domineren? Technologieën zijn veelal nog niet volledig uitontwikkeld. Bovendien kan innovatie leiden tot nieuwe technologieën. Onzekerheid maakt investeerders huiverig.
- Hoe zal het maatschappelijk draagvlak voor bepaalde technologieën zich ontwikkelen?
- In hoeverre blijft (betaalbare) biomassa beschikbaar voor de Nederlandse markt?

Speelveld

De wereld van hernieuwbare energie kent een diversiteit aan spelers. Bijna altijd gaat het om initiatieven van een of meerdere private partijen, die mogelijk worden gemaakt met financiële steun van de overheid en waarbij de netwerkbedrijven de ontwikkelingen moeten faciliteren. Afhankelijk van de opwekcapaciteit (in MW), is de gemeente, de provincie of het Rijk verantwoordelijk voor de vergunningverlening.

Voor grootschalige opwekking gelden, naast de wettelijke vereisten, provinciale en gemeentelijke beleidskaders. Eventuele verruiming hiervan heeft uiteraard grote consequenties voor de ruimtelijke kwaliteit van het landelijk gebied. Verder moet de energie-infrastructuur het mogelijk maken dat hernieuwbare opwekking in het net kan worden gebracht. Dit is een verantwoordelijkheid van de netbeheerders.

6.3 Maatschappelijk draagvlak

Het ruimtebeslag van duurzame energieopwekking zal groot zijn. Zelfs inwoners die nut, noodzaak en urgentie van de energietransitie onderschrijven, kunnen ruimtelijke ingrepen in hun eigen omgeving afwijzen. Het is niet zinvol deze inwoners de vraag te stellen of de ruimtelijke ingreep in hun omgeving moet plaatsvinden. Dat leidt immers alleen maar tot afwenteling. Wel kunnen inwoners vroegtijdig betrokken worden bij de vraag ***hoe*** de inpassing het beste kan plaatsvinden. Dit is meestal een gemeentelijke opgave. De provincie kan gemeenten hierbij ondersteunen.
Het maatschappelijk draagvlak neemt naar verwachting toe als initiatieven van onderop ruim baan krijgen, denk aan initiatieven van lokale energiecorporaties of gemeenten. De Omgevingswet zal de opdracht tot burgerparticipatie bij initiatiefnemers neerleggen. Van belang is dat overheden aan initiatiefnemers én inwoners duidelijkheid bieden, zodat iedereen weet wat er onder een adequaat participatieproces wordt verstaan. Dit is belangrijk om gevoelens van rechtsongelijkheid te voorkomen.

6.4 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

De provincie kan de energietransitie helpen versnellen, dan wel realiseren. Hieronder staat per relevante technologie wat mogelijke maatregelen zijn, inclusief de consequenties.

- **Geothermie** - er is geen aanpassing van het provinciaal beleid nodig om te realiseren wat mogelijk is. Wel is van belang dat een overheid regie neemt op de bovenlokale 'verkaveling' van deze boorputten, zodat het beschikbare potentieel optimaal wordt benut. Als beleidsontwikkelaar en regelaar kan de provincie deze rol goed op zich nemen.
- **Windenergie op land** - de provincie maakt al 685,5 MW mogelijk. Om méér te realiseren, moet het beleidskader verruimd worden. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de impact van windturbines op de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid groot is. Dit kan zorgen voor maatschappelijke weerstand. Deelname van bewoners in lokale initiatieven kan het draagvlak dan weer vergroten. Verder is er sprake van een economisch belang: de aanleg en het onderhoud van windparken zorgen voor veel nieuwe werkgelegenheid.
- **Opstellingen van zonnepanelen** - de provincie heeft ruimtelijk beleid dat het aantal en de grootte van opstellingen beperkt. Aanpassing van dit beleid kan leiden tot meer hernieuwbaar opgewekte energie, maar heeft voor- en nadelen. Het ruimtebeslag kan weliswaar groot zijn. Daar staat tegenover dat de opstellingen vaak van grote afstand niet erg zichtbaar zijn en dat zonnepanelen geen hinderlijke slagschaduw of geluid veroorzaken. Het effect van zonneweides op de bodem (voor toekomstige landbouw) is nog onbekend. Hier zou de provincie onderzoek naar kunnen doen. Meervoudig gebruik is technisch gezien mogelijk.Denk aan verkeersinfrastructuur (inclusief bermen, geluidswallen, parkeerterreinen en dergelijke) of de combinatie met windturbines. Duidelijk is in elk geval wel dat zonneweides op agrarische gronden de productie van voedsel, biomassa of producten voor de *biobased economy* grotendeels uitsluit. De provincie kan onderzoek doen naar de kansen en risico's van meervoudig gebruik voor veiligheid en ruimtelijke kwaliteit.
- **Biomassa van eigen bodem** - het potentieel hiervoor is beperkt. De provincie heeft hierbij geen rol. Vergassing van biomassa biedt grote mogelijkheden. De provincie heeft om die reden de demonstratie-installatie voor biomassa-vergassing Milena-Olga mede gefinancierd. Nadeel is dat het ruimtegebruik van de benodigde biomassa wordt afgewenteld op andere landen. Bovendien kost de import zelf ook energie (scheepvaart).

- **Opwekking in de gebouwde omgeving (zonnepanelen, zonnecollectoren, warmtepompen** - om de opwekpotentie in de gebouwde omgeving te benutten, moet een veelheid aan gebouweigenaren in beweging komen. Zie de deelstudie 'Gebouwde omgeving'. De rol van de provincie hierbij is die van aanjager, stimulator en verbinder. De invoeding van een eventueel surplus aan opgewekte elektriciteit op het net vereist vooral initiatief van de netbeheerders. Dit komt aan de orde in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Al met al geldt dat geothermie en opwekking in de gebouwde omgeving hun potentie kunnen realiseren binnen de beleidsruimte van de provincie. Op korte termijn kan de provincie:

- Een visie opstellen voor de verkaveling van de ruimte voor een optimale verdeling van geothermieputten. Hoe eerder de grond optimaal verkaveld is, hoe meer de potentie van geothermie benut kan worden.
- Onderzoek doen naar de mogelijkheden van transport van LTW over lange afstanden.
- Onderzoek doen naar de effecten van zonneweides op landbouwgrond.
- Onderzoek doen naar de kansen en risico's van meervoudig gebruik van ruimte voor de opwekking van duurzame energie.
- Innovatie stimuleren op het gebied van energieopslag.
- Met stakeholders een gebiedsgerichte aanpak opstellen voor clusters als het NZKG, Schiphol en de Greenport.
- Onderzoek doen naar de beste wijze om rechtsongelijkheid bij participatievraagstukken te voorkomen.

6.5 Impact en consequenties

De provincie kan duurzaam in de resterende energievraag voorzien, maar dat vergt keuzes: hoeveel ruimte is er voor windturbines op land, zonneweides en zonne-opstellingen? En hoeveel import van biomassa vindt straks plaats? Méér van het een betekent dat er minder van het andere nodig is.
Een beeld van de duurzame energiemix in 2050 is niet te schetsen zonder vooruit te lopen op keuzes die de provincie nog gaat maken, onder meer in de Omgevingsvisie.

6.6 Tijdpad en keuzemomenten

Alle drie de genoemde opties zijn relatief snel te realiseren. Vanuit het oogpunt van de energietransitie zijn keuzemomenten daarmee vooral afhankelijk van (nationale) doelstellingen en afspraken. Dat neemt niet weg dat er wel tijdig een integrale afweging en besluitvorming moet plaatsvinden, gezien de relatie die energieopwekking heeft met verstedelijking, mobiliteit en economie. Alleen dan kunnen bijvoorbeeld de kansen voor meervoudig ruimtegebruik worden benut en (kan bijvoorbeeld verrommeling) van het landschap worden voorkomen.

7 ENERGIE-INFRASTRUCTUUR

De provincie streeft naar een robuust en veilig energiesysteem met zo min mogelijk energieverlies, tegen zo laag mogelijke maatschappelijke kosten. Een energiesysteem waarbij bovendien rekening wordt gehouden met een goede ruimtelijke ordening en ruimtelijke kwaliteit. Hieronder staat wat daarvoor nodig is. Daarna komt het handelingsperspectief van de provincie aan de orde.

7.1 Hoe moet de energie-infrastructuur veranderen?

Aanpassingen aan de elektriciteitsinfrastructuur

- **Netverzwaring** - Nederland elektrificeert, waardoor het net op sommige plekken tot wel zes keer moeten worden verzwaard als er geen andere maatregelen worden toegepast. De kosten, het ruimtebeslag boven- en ondergronds en de maatschappelijke impact daarvan zijn groot en de ontwikkeltrajecten duren lang. Er is minder verzwaring nodig als de 'piekvraag' lager wordt. Dat kan bijvoorbeeld door prijsprikkels voor de afnemer en door 'slimme apparaten'; apparaten die reageren op het variërend aanbod aan elektriciteit of de hoogte van de elektriciteitsprijs. Er komt een moment waarop de capaciteit van het landelijk elektriciteitsnet volledig wordt benut. Dat maakt de vraag urgenter welke energievragers buiten het elektriciteitsnet om elektriciteit kunnen afnemen, bijvoorbeeld met een directe aansluiting op een transformatorstation en direct via wind op zee of land. Dit laatste kan een optie zijn voor bedrijven in het Noordzeekanaalgebied.

- **Tweerichtingsverkeer** - Afnemers worden steeds vaker ook leverancier van energie. Daar moeten de netbeheerders het systeem op aanpassen. Risico is dat opwekking 'achter de meter' kleine leveranciers onafhankelijk van het net maakt. Dat maakt netten relatief duurder en dus minder aantrekkelijk.

- **Vergroten flexibiliteit van het elektriciteitsnet** - Wind- en zon leveren geen constant aanbod aan energie en ook de vraag is niet constant. Om vraag en aanbod in balans te brengen, kan een teveel aan energie worden opgeslagen. Deze energie kan ingezet worden als zon en wind niet aan de vraag kunnen voldoen. Voor die opslag bestaan technologieën, zoals *power to gas*.[12] Deze zijn echter nog niet rijp voor de markt. Innovatie en opschaling zijn nodig. De rol van opslag kan beperkt worden door op momenten van onderaanbod elektriciteit in het buitenland te kopen, en overaanbod te verkopen. Aan de vraagkant kunnen prijsprikkels, ander gedrag en slimme apparaten de vraag verminderen en zo in balans brengen met het aanbod.

Het verwijderen of vervangen van het gasnet

Het gasnet wordt vervangen om plaats te maken voor alternatieven, behalve op plekken waar op termijn (pakweg na 2030) groen gas beschikbaar is. Netbeheerders zijn hiervoor verantwoordelijk, maar zij zijn afhankelijk van de keuzes die gemeenten (uiterlijk in 2021) maken. De provincie kan gemeenten hierbij ondersteunen. Dit gebeurt ook al, bijvoorbeeld via onderzoek van CE Delft naar mogelijkheden op wijkniveau.

Aanleg van warmtenetten

Met restwarmte of warmte uit geothermie kunnen gebouwen en kassen van lage-temperatuurwarmte (LTW) worden voorzien. Hiervoor is dan wel een warmtenet nodig. Een warmtenet kan het elektriciteitsnet helpen balanceren door energie in warm water op te slaan.
Zo'n warmtenet kan gevoed worden met warmte uit geothermie of restwarmte, bijvoorbeeld van de industrie of van datacenters. In Noord-Holland Noord biedt geothermie meer dan voldoende potentie, maar moet de kansrijkheid van warmtenetten en optimale tracés nog bepaald worden.
In Noord-Holland Zuid/MRA moet nog onderzoek plaatsvinden naar de potentie van geothermie. Vraag en aanbod naar restwarmte zijn al wel in kaart gebracht (in het kader van de onderzoeken voor het 'Grand Design'), maar het aanbod van restwarmte kan in de toekomst lager uitvallen. Dat komt doordat de industrie bespaart op energie en maatregelen neemt op het gebied van circulariteit. Onderzoek moet hier meer duidelijkheid brengen. Het bedrijfsleven zal zich echter over het

12) Power to gas (ook wel P2G) is een energieopslagtechniek waarbij elektrische energie omgezet wordt in gas (bijvoorbeeld waterstofgas) en dus in chemische energie.

algemeen niet graag voor langere termijn willen vastleggen op de levering van restwarmte. Als de kosten te hoog zijn of de onzekerheden te groot, kiest de industrie voor andere opties. De mate van duurzaamheid van de restwarmtebronnen in de MRA is in beeld gebracht. Dit inzicht biedt de mogelijkheid om eerst of alleen de meest duurzame bronnen te benutten.
De kosten van de aanleg en het verbinden van warmtenetten worden voor de MRA geschat op 1,4 à 1,7 miljard euro. Voor Noord-Holland Noord zijn deze kosten nog niet in beeld gebracht. Momenteel worden warmtenetten privaat ontwikkeld en gefinancierd. De gemeenten zijn vergunningverlenend.

Het is van belang dat het Rijk snel duidelijkheid geeft over de marktordening bij warmtenetten. De provincie kan hierop aandringen. Er liggen verschillende opties voor. Warmtenetten kunnen door private partijen, door publieke partijen of in de vorm van publiek-private samenwerking ontwikkeld worden. In elke situatie geldt: tarieven moeten gereguleerd worden, vastgelegd moet worden of splitsing van netbeheer en energielevering een vereiste is en er moet bepaald worden of er vrije toegang is voor derden. Wat dit laatste betreft: het moet ook duidelijk zijn of er vrije toegang is voor álle warmtenetten of dat dit afhankelijk is van de marktomstandigheden. Zo kan bijvoorbeeld onderscheid worden gemaakt tussen lokale distributie-netten en een hoofdnet. Verder kan er nog gekozen worden tussen een systeem waarbij alleen de directe afnemers betalen voor de geleverde warmte, of een systeem waarbij de kosten op enigerlei wijze gedeeld worden, dan wel dat er subsidies worden verstrekt voor de totstandkoming van de netten.

Aanleg van CO_2-netten

Afvang en hergebruik van CO_2 kunnen grote impact hebben op vermindering van de CO_2-uitstoot. CO_2 kan bijvoorbeeld gebruikt worden als grondstof in de industrie (op termijn) en de glastuinbouw (nu al). Er vindt daarom onderzoek plaats naar een regionaal CO_2-net voor hergebruik van CO_2. Op korte termijn kunnen initiatieven in de glastuinbouw al gerealiseerd worden. Dit maakt de economische positie van de glastuinbouw sterker.
De verwerving van CO_2 als grondstof is onderdeel van de bedrijfsvoering van telers. Daarom moeten zij de kosten van aanleg van leidingen deels zelf betalen. De provincie draagt bij. De financiële haalbaarheid van aanleg hangt af van de grootte van de vraag (die in concentratiegebieden al gebundeld is), de beschikbaarheid van voldoende zuivere CO_2, de afstand tot de bronnen, de eventuele aanwezigheid van bruikbare infrastructuur en natuurlijk de prijs. Wat de situatie ook is: de investeringen in de afvanginstallatie laten zich vaak moeilijk terugverdienen; vaak is sprake van een onrendabele top. Financiële ondersteuning van de (Rijks)overheid kan uitkomst bieden. Overheden hebben hierbij een duidelijk belang: telers doen pas afstand van hun warmtekrachtkoppeling (op aardgas) als ze op een betaalbare worden voorzien in hun behoefte aan warmte, elektriciteit én CO_2.

7.2 Inpassing en afstemming in ruimte en tijd

De diverse netten zullen wellicht deels opnieuw gerangschikt moeten worden om tot optimalisatie van de ondergrondse ruimte te komen. Er komen niet alleen méér en zwaardere elektraleidingen, maar deze kennen bovendien een beschermingsregime. Ook voor warmtenetten gelden beperkingen: ze mogen niet te dicht bij het waterleidingnet komen te liggen, vanwege het legionellagevaar. Netbeheerders hebben volledig inzicht in elkaars tracés nodig om deze onderling af te stemmen. Dat inzicht is er onvoldoende.

Ook het moment van aanleg of vervanging van ondergrondse infrastructuur is van belang. Aanleg en vervanging doen een enorm beroep op organisatiecapaciteit, aannemerscapaciteit en financiële capaciteit. Inzicht in elkaars netten en investerings-termijnen en afstemming van planningen en tracés kunnen voorkomen dat de grond steeds opnieuw open moet en dragen bij aan een slimme manier om mensen en machines in te zetten. Dat houdt de kosten laag, al wordt dat effect voor een deel teniet gedaan doordat sommige infrastructuur vervroegd moet worden afgeschreven. Verder is het zaak de benodigde aanpassingen in de infrastructuur en in gebouwen goed op elkaar af te stemmen. Knelpunt daarbij is de beschikbare capaciteit bij bouw- en installatiebedrijven, die nu al tekortschiet. In de gebouwde omgeving is dan ook een programmatische aanpak per wijk nodig, die regionaal is afgestemd. ‘Meekoppelkansen’ liggen er bij de vervanging van rioleringen.
Het is voor netbeheerders van belang dat overheden hen vroegtijdig betrekken bij de ruimtelijke inpassing van vragers en aanbieders van energie. Weliswaar zijn netbeheerders tot aansluiting verplicht, maar door de inbreng van netbeheerders mee te nemen in de locatiebepaling kunnen aanbieders en vragers soms handiger gesitueerd worden. Dat betekent een lagere belasting van het elektriciteitsnet. Ook is het handig als vraag en aanbod van energie zoveel mogelijk op één plek geconcentreerd zijn. Dit geldt bijvoorbeeld voor het Noordzee-kanaalgebied (NZKG), relatief dicht bij de windparken op zee. Het NZKG biedt bovendien de fysieke en milieuruimte voor opwekking, omzetting, opslag en distributie van duurzame energie (elektriciteit, groen gas en synthetisch gas) en reststromen (CO_2). Momenteel wordt in opdracht van het Bestuursplatform NZKG gewerkt aan een ontwikkelings-strategie om kansen te benutten.

Het is tot slot de vraag welke rol de netbeheerders krijgen als het gaat om andere aspecten van de energietransitie, zoals de benodigde innovatie op het gebied van de opslag van energie. Wat moet aan de markt overgelaten worden en wat aan de netbeheerders? Faciliteren netbeheerders de markt alleen, of krijgen ze een grotere rol? Onduidelijkheid hierover kan

verlammend werken, dus is het van belang dat besluitvorming door het Rijk hierover op korte termijn plaatsvindt. Er ligt een wetsvoorstel ter besluitvorming voor.

7.3 Wat kan de provincie Noord-Holland doen?

Waar een ander verantwoordelijk is, kan de provincie niet meer doen dan stimuleren, faciliteren, knelpunten signaleren en belemmeringen (helpen) wegnemen. Dit geldt bijvoorbeeld voor de warmtetransitie. Het Rijk wil de gemeente als regievoerder aanwijzen. De provincie faciliteert gemeenten al bij de warmtetransitie, door inzichtelijk te maken wat waar mogelijk is. De provincie kan echter een grotere rol nemen in het bij elkaar brengen van de vele verschillende netbeheerders en het laten afstemmen van tracés en planningen. Dit is immers veelal een bovenlokale opgave.

De provincie heeft een grote verantwoordelijkheid in het ruimtelijk-economisch domein. De provincie zou een grotere rol kunnen nemen in de ruimtelijke inpassing van toekomstige bovengrondse infrastructuur en integrale gebiedsvisies kunnen opstellen. Ook kan de provincie trekker worden van regionale adviezen aan netbeheerders en het Rijk, dus van adviezen die samen met gemeenten zijn opgesteld.

Van belang is verder de betrokkenheid van inwoners. In de nieuwe Omgevingswet is een participatieve rol voor inwoners bij ruimtelijke ingrepen weggelegd. Hoe en wanneer inwoners het beste betrokken kunnen worden, is iets wat de provincie nog moet vormgeven. Hierbij kan zij in overweging nemen dat vroege betrokkenheid door inwoners zeer wordt gewaardeerd, zo blijkt uit onderzoek. Maatwerk binnen een eenduidige aanpak zou dan als voordeel hebben dat inwoners zich gelijk behandeld voelen.

In onderstaand schema staat het handelingsperspectief van de provincie gedetailleerd uitgewerkt.

Doel	Maatregel	Mogelijke rol provincie
Ontwikkeling robuuste en slimme elektriciteits-voorziening in relatie tot ruimtelijke kwaliteit	• Integrale gebiedsvisie ontwikkelen voor optimale ruimtelijke inpassing diverse functies. • Geografische spreiding vraag en aanbod van energie zo klein mogelijk houden. • Onderzoek naar mogelijkheid voor bij elkaar plaatsen zon en wind om claims op de transportcapaciteit te verlagen. • Onderzoek naar mogelijke alternatieven om de energievraag te reguleren, zonder gebruik van het landelijk netwerk, en onderzoek naar het ruimtegebruik dat hiervoor nodig is. • Piekvraag terugdringen door 'slimme' apparatuur en auto's.	• Opnemen in ruimtelijk-economisch beleid. • Opnemen in ruimtelijke-economisch beleid. • Onderzoek doen, eventueel opnemen in ruimtelijk beleid. • Onderzoek doen, eventueel opnemen in ruimtelijk beleid. • Innovatie en opschaling aanjagen.
Realisatie energieopslag	• Duidelijkheid over rollen en verantwoordelijkheden van publieke en private partijen. • Onderzoek naar nieuwe technologische mogelijkheden. • Ruimte aanwijzen voor toekomstige opslag.	• Hierop aandringen bij Rijk en Europese Unie. • Innovatie aanjagen. • Handhaving ruimtelijke reserveringen en milieu- en externe veiligheidscontouren havengebied.
Realisatie warmtenetten	• Bepalen kostenverdeling van de infrastructuur. • Rolverdeling bepalen en wettelijk vastleggen in de herziening van de huidige Warmtewet. • Optimale tracés bepalen in MRA en Noord-Holland Noord. • Inzicht in potentie geothermie in MRA. • Aanboren geothermie-potentieel.	• Hierop aandringen bij het Rijk. O• p snelheid aandringen bij het Rijk. • Onderzoek laten doen. • Partijen bij elkaar brengen. • Op (mede)financiering onderzoek aandringen bij het Rijk. • Aandringen bij het Rijk op proefboringen. • Onrendabele toppen meefinancieren.
Realisatie CO_2-net of -leidingen	• Aanleg stimuleren daar waar dit leidt tot grotere kosteneffectiviteit en leveringszekerheid.	• Onderzoek en onrendabele toppen meefinancieren.
Algemeen	• Duidelijkheid over rolverdeling. • Optimalisatie tracés in de ondergrond. • Maatschappelijk draagvlak creëren voor inpassing nieuwe infrastructurele elementen.	• Hierop aandringen bij Rijk. • Partijen verbinden. • Als aandeelhouder van Alliander aandringen op één capaciteitskaart. • Gemeenten en netbeheerders ondersteunen bij participatieprocessen. • Eigen participatieprocessen goed vormgeven.

7.4 Impact en consequenties

De aanpassingen aan de energie-infrastructuur zijn randvoorwaardelijk voor het slagen van de energietransitie. Het tempo ervan is evenzeer bepalend voor het tempo van de energietransitie in de vraagsectoren. Dit vereist goede afstemming op lokaal en regionaal niveau tussen de ontwikkeling van vraag naar, aanbod van en infrastructuur voor energie. Een planmatige aanpak is belangrijk gezien de beperkingen aan mens- en organisatiecapaciteit bij netbeheerders en bouw- en installatiebedrijven.

7.5 Tijdpad

De komende twee à drie jaar moeten benut worden om met alle betrokken partijen tot planvorming te komen, waarna vervolgens – planmatig – de uitvoering ter hand kan worden genomen.

8 GOVERNANCE EN DE ENERGIETRANSITIE

In de vorige hoofdstukken zijn we ingegaan op de partijen die bij de energietransitie zijn betrokken, zowel aan de vraag- als aan de aanbodkant, de maatregelen die de beste bijdragen leveren aan het streven naar energieneutraliteit en de rol van de provincie. In dit hoofdstuk ligt de vraag voor wanneer en hoe de samenwerking tussen alle betrokken partijen eruit kan zien.

Het Rijk wil de samenwerking van de decentrale overheden op het gebied van klimaat, energie en circulariteit faciliteren. Het Rijk reserveert daarvoor gedurende vier jaar jaarlijks 300 miljoen euro. In een interbestuurlijke programma en vervolgens het Klimaat- en Energie-akkoord worden de samenwerking en doelstellingen door Rijk, IPO, VNG en Waterschappen nader uitgewerkt. Naar verwachting staan daarin de volgende elementen centraal:

- een gebiedsgerichte en integrale aanpak,
- het benutten van kruisverbanden tussen de thema's klimaat, energie en circulariteit,
- een kostenefficiënte en kosteneffectieve uitrol,
- ruimte voor pilots en innovatietrajecten,
- het streven naar maatschappelijke acceptatie.

Binnen deze aanpak is het van belang om inzicht te hebben in het schaalniveau waarop de diverse opgaven het beste aangepakt kunnen worden en wanneer samenwerking nodig is.

8.1 Wanneer lokaal, wanneer regionaal?

Voor de warmtetransitie geldt dat juist lokaal maatwerk geleverd kan worden. Het Rijk wil de gemeente als regievoerder aanwijzen. Dit houdt in dat gemeenten een warmtetransitieplan moeten opstellen. Een bovenlokale strategie is echter zinvol, omdat daarmee de onderlinge afhankelijkheden, zoals geschetst in de deelstudies, beter in beeld komen. Oplossingen overstijgen bovendien vaak de gemeentegrens. Zo moet een warmtenet lokaal soms overgedimensioneerd worden, om uitbreiding naar elders in de toekomst mogelijk te maken. Wat lokaal geldverspilling lijkt, is uit regionaal oogpunt juist kosteneffectief. En een warmtebron die gelegen is in de ene gemeente, is soms tegen lagere kosten te benutten in een naburige gemeente.
Ook voor de uitvoering is vaak een bovenlokale aanpak nodig. De aanleg van een energie-infrastructuur voor warmte en elektriciteit en de aanpassing van de gebouwde omgeving doet namelijk een enorm beroep op organisatiecapaciteit, aannemerscapaciteit en financiële capaciteit. Netbeheerders en aannemers werken daarbij vaak regionaal of bovenregionaal.
De regering heeft dan ook in het regeerakkoord opgenomen dat er per regio een plan moet worden opgesteld voor deze opgaven van de energietransitie.

Regio's kunnen verschillend begrensd worden, afhankelijk van de schaal van de opgave. In Noord-Holland zijn initiatieven al van onderop ontstaan: gemeenten hebben besloten om gezamenlijk op te trekken voor wat betreft de opgave van lage-temperatuurwarmte en elektriciteit.
De drie deelregio's in Noord-Holland Noord (de Kop, regio Alkmaar en regio West-Friesland) hebben ieder afzonderlijk besloten om zich in zetten voor een regionale energiestrategie op het niveau van Noord-Holland Noord. Ook binnen de MRA is besloten om een regionale energiestrategie op te stellen.[13] Daarbinnen zijn de regio's Zaanstreek-Waterland, Gooi en Vechtstreek en IJmond-Zuid Kennemerland al bezig met energiestrategieën op deelregioniveau. De volgende stap is naar verwachting het opzetten van een projectorganisatie.

Als het gaat om het zuiniger maken van de **energie-intensieve industrie** is een regionale aanpak onvoldoende. De gesprekspartners van bedrijven is hier het Rijk. De provincie heeft invloed op een kleine groep bedrijven.
Voor het industrieel cluster NZKG is een gebiedsgerichte aanpak nodig, gezien de woningbouwopgave, de industrie met een gedeelde behoefte aan hoge-temperatuurwarmte, de mogelijkheden voor het gebruik van restwarmte, energie-omzetting en -opslag, en de directe benutting van elektriciteit die met wind op zee wordt opgewekt. Dit wordt momenteel dan ook onderzocht.

13) Zie ook actiepunt 4.8 van de MRA Agenda.

Voor de energietransitie op het gebied van *mobiliteit en transport* geldt dat deze hand in hand gaat met het volumebeleid voor de Randstad. Rijk, provincies en gemeenten zullen moeten samenwerken om te voorkomen dat de Randstad dichtslibt. Dit is een opgave die de regio, zelfs de provincie, overstijgt. Dit laat onverlet dat voor deelopgaven (zoals het creëren van een dekkende laad- en tank-infrastructuur) lokale en regionale samenwerking nodig is. Voorkomen moet worden dat de snelle toename van elektrische auto's tijdelijk een te groot beslag legt op de capaciteit van het elektriciteitsnet in de gebouwde omgeving.

8.2 Samenwerking

Zoals gezegd, kan de energietransitie alleen door samenwerking tussen partijen tot stand komen. Er zullen coalities rond opgaven ontstaan, die wijzigen in de tijd. Netwerkend samenwerken is het devies. Partijen hebben daarbij verschillende belangen. Als partijen in een samenwerkingsverband zich verbinden aan een gezamenlijke strategie, kan eigenbelang overstegen worden. Een strategie biedt de mogelijkheid de energietransitie te verbinden aan opgaven op bijvoorbeeld gebieden als wonen, ruimtelijke kwaliteit en mobiliteit, en om opgaven in de tijd te koppelen. En tot slot zorgt een strategie voor consensus over gebruikte cijfers en methodieken, zodat partijen niet langs elkaar heen praten.

De provincie biedt andere partijen in een samenwerkings-verband meerwaarde door inzet van haar instrumentarium.
In de Omgevingsvisie wordt vastgelegd welke doelstelling de provincie wil realiseren op het gebied van energiebesparing en duurzame energieopwekking, en wat zij daarvoor gaat inzetten. Naast het stellen van (ruimtelijke) kaders en het opstellen van integrale gebiedsvisies, ligt het faciliteren van samenwerkingspartners voor de hand. Bijvoorbeeld door kennis en capaciteit te leveren aan gemeenten voor de warmtetransitie. De provincie kan bovendien het regionale met het bovenregionale verbinden, of de verbinding leggen tussen de verschillende transitiepaden en tussen de verschillende sectoren. Soms kan een opgave immers juist beter gerealiseerd worden door net over de grenzen van regio's of sectoren heen te kijken. Verder kan de provincie als belangenbehartiger optreden namens de regio's (die zelf immers geen bestuurlijke entiteiten zijn) en namens de sectoren met een regio-overstijgend belang, zoals de Noord-Hollandse industrie.
De provincie kan tot slot een samenwerkingsverband verstevigen door haar ambtelijke en bestuurlijke betrokkenheid goed te organiseren.

8.3 Maatschappelijk draagvlak

De energietransitie verloopt sneller en soepeler naarmate er meer maatschappelijk draagvlak voor is. De energietransitie vergt ruimte voor innovatie en voorzieningen, zoals windmolens en transformatiestations. Zelfs als inwoners nut en noodzaak hiervan onderschrijven, is er vaak nog sprake van weerstand als de ruimtelijke effecten zich in hun eigen omgeving voordoen. Hoewel directe invloed op de locatiekeuze niet altijd mogelijk zal zijn, zullen inwoners zeker invloed op de ruimtelijke inpassing willen hebben. Door hen te laten deelnemen in de energieopwekking en hun initiatieven te faciliteren en te ondersteunen, kan het maatschappelijk draagvlak toenemen.
Verder zal de energietransitie grote gevolgen 'achter de voordeur' hebben, aangezien er forse en dure ingrepen in gebouwen nodig zijn. Een eerlijke verdeling van de lusten en lasten van de energietransitie is eveneens belangrijk voor het maatschappelijk draagvlak. Hier ligt een taak voor het Rijk.
De nieuwe Omgevingswet schrijft burgerparticipatie voor. Inspraak op plannen en vergunningen achteraf verandert zo in meespraak vooraf. Dit kan leiden tot beleid dat beter aansluit bij de wensen van inwoners, en daarmee tot meer draagvlak voor besluiten.
Veel inwoners willen ook graag participeren, vooral als het gaat om kwesties die dichtbij hen staan. Er zijn echter ook inwoners die moeite hebben om te participeren. Er zitten dan ook risico's aan burgerparticipatie, zoals dreigende rechtsongelijkheid. Dat vraagt om tegenwicht.

De Omgevingswet zal verder voorschrijven dat een initiatiefnemer van een project bij de aanvraag voor een omgevingsvergunning moet vermelden of en hoe omwonenden zijn geïnformeerd en betrokken. Initiatiefnemers zullen dus een participatietraject opzetten om voldoende draagvlak voor hun initiatief te genereren. De mate van draagvlak zal meespelen bij het nemen van de beslissing om een vergunning te verlenen. Dit vereist dan wel een visie van diezelfde overheid op wat ze verstaat onder een 'goed participatietraject'. Die is nodig om de initiatiefnemer duidelijkheid te bieden en ervoor te zorgen dat het algemeen belang gewaarborgd blijft. De meeste overheden hebben zo'n visie nog niet ontwikkeld. De provincie kan hierin het voortouw in nemen en kennis hieromtrent delen.

Kortom, regionale strategieën bieden meerwaarde. Van onderop zijn hiertoe al initiatieven. Het is zinvol voor de provincie om hierin deel te nemen. Zo kan de provincie sturen op de realisatie van de opgave van de energietransitie en tegelijk andere partijen helpen hun doelen te realiseren.

9 CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Het beleid van de provincie richt zich op het verminderen van het energieverbruik, het stimuleren van opwekking van duurzame energie en het benutten van restwarmte. *(Beleidsagenda Energietransitie 2016-2020)*. Uit de eerste *Staat van de energietransitie Noord-Holland* blijkt echter dat het energieverbruik de laatste jaren nauwelijks is gedaald. Wel stijgt de productie van hernieuwbare opgewekte energie, al is dit aandeel nog beperkt. De provincie heeft mogelijkheden om de energietransitie te versnellen. Dit hoofdstuk vermeldt de belangrijkste keuzes en mogelijkheden.

9.1 Omgang met de volumeontwikkeling van de vraagsectoren

- De volumegroei van de sectoren industrie en land- en tuinbouw blijft naar verwachting beperkt, terwijl de gebouwde omgeving met circa 15 procent en de sector mobiliteit en transport met circa 20-46 procent zal groeien. Bij de gebouwde omgeving leidt de groei tot een geringe toename in het energieverbruik, aangezien nieuwe woningen nul op de meter zijn. Wel kunnen nieuwe datacenters het energieverbruik van de gebouwde omgeving flink opdrijven.
- Bij mobiliteit en transport is de groei in het energieverbruik sterk afhankelijk van het beleid dat wordt ingezet als reactie op de groeiende mobiliteitsbehoefte: gaan we meer mobiliteit faciliteren of juist afremmen? Denk bijvoorbeeld aan doorstromingsbevorderende maatregelen, ruimtelijk beleid rond OV-knooppunten of aan een schaalsprong van het openbaar vervoer. In het algemeen geldt dat maatregelen die ingrijpen op de keuzevrijheid of inwoners in de portemonnee raken, weerstand oproepen.

9.2 Stimuleren van energie-efficiëntie

- Binnen de land- en tuinbouw – zowel de glastuinbouw als de overige landbouw – is al veel kennis aanwezig over energiebesparende maatregelen en de grote potentie hiervan, maar die kennis is nog onvoldoende verspreid. De provincie kan (financieel) bijdragen aan kennisverspreiding.
- In de industrie en in de sector mobiliteit en transport is innovatie om de energie-efficiëntie van bestaande technieken te verbeteren vooral zinvol op de korte termijn. Er is immers sprake van een systeemwijziging waardoor bestaande technologieën op termijn plaatsmaken voor nieuwe technologieën. Binnen deze sectoren zal volop ingezet moeten worden op de benodigde systeemverandering. Dit kan grote effecten hebben. De overgang van voertuigen met een verbrandingsmotor op fossiele brandstoffen naar nul-emissievoertuigen met elektrische aandrijving, verlaagt het energieverbruik met 60 procent. De provincie kan deze transitie regionaal stimuleren en faciliteren door te zorgen voor een dekkende laad- en tankinfrastructuur.

9.3 Ruimtelijke beleid

- Bij de glastuinbouw zorgt concentratiebeleid niet alleen voor betere ruimtelijke kwaliteit en economische structuurversterking, maar versnelt het ook de energietransitie. De businesscases vallen immers eerder positief uit. Een deel van de bedrijven dat daarvoor in aanmerking komt, is nog niet geconcentreerd. Beleid dat is gericht op meer concentratie is vanuit oogpunt van de energietransitie zinvol. Daar is naar verwachting dan nog wel 100 ha extra ruimte voor nodig.
- Tijdelijke afvang en opslag van CO_2 in de industrie is naar verwachting op middellange termijn haalbaar en kan helpen klimaatdoelstellingen versneld te realiseren. Het Noordzeekanaalgebied biedt hiervoor kansen. Hier moet dan wel ruimte voor gereserveerd worden. Overigens vergt CO_2-afvang en -opslag wel extra elektriciteit.
- Datacenters verbruiken steeds meer ‘groene stroom’ en bieden de mogelijkheid om restwarmte te benutten. Zeker bij nieuwkomers, omdat daar nog gestuurd kan worden op de locatiekeuze. Dat alles neemt niet weg dat terugdringen van het energieverbruik de voorkeur geniet. De provincie kan datacenters prikkelen tot innovatie. Als er locatiebeleid komt, moet dit rekening houden met het feit dat datacenters met andere bedrijven concurreren om de beschikbare capaciteit van het elektriciteitsnet. Hier zullen dan (tijdelijk) voorzieningen voor getroffen moeten worden. Ook kan te veel sturing tot gevolg hebben dat datacenters voor andere landen kiezen.
- Het is van belang dat de provincie tot integrale gebiedsvisies komt voor de inpassing van de elektriciteitsinfrastructuur, daar waar ruimtelijke en bovenlokale belangen in het geding zijn. Dat is zowel belangrijk voor de ruimtelijke kwaliteit als de sociaaleconomische noodzaak van elektriciteitslevering. Verder is voor de provincie van belang dat aanbieders van energie zich in elkaars nabijheid vestigen, evenals grootverbruikers van energie, zodat er een minder grote verzwaring van het elektriciteitsnet nodig is.

9.4 Partijen verbinden ten behoeve van planning in ruimte en tijd

- De vraag naar elektriciteit neemt toe doordat de maatschappij elektrificeert. Weliswaar worden apparaten steeds energiezuiniger, maar het aantal apparaten (pompen, regelapparatuur) neemt toe. Daarbij gaat elektriciteit fossiele brandstoffen vervangen. Het aanbod én de distributie van (duurzaam opgewekte) elektriciteit moet gelijke tred houden met deze vraagtoename, die zich lokaal als 'piek' kan manifesteren. Een goede afstemming ruimtelijk, maar ook in de tijd gefaseerd, kan ervoor zorgen dat het kwetsbare elektriciteitsnet niet overbelast raakt en tijdig uitgebreid kan worden. Tegelijkertijd is het zinvol de aanpassingen aan het elektriciteitsnet af te stemmen op de activiteiten van andere infrabeheerders, om lokale capaciteit (mens, machine, organisatie) zo efficiënt mogelijk in te zetten. Het is dan ook van groot belang de netbeheerders vroegtijdig te betrekken bij ruimtelijke plannen en het opstellen en uitvoeren van regionale energiestrategieën. Deze regionale afstemming en planning in ruimte en tijd is een enorme opgave, waarbij de provincie het voortouw kan nemen door gemeenten te faciliteren.

9.5 Kennis opdoen, bundelen en verspreiden

- Veel kennis over de energietransitie is al aanwezig, maar kan beter gebundeld worden. Op een aantal gebieden is meer onderzoek nodig, onder meer: CO_2-opslag en -hergebruik, industriële symbiose (gebruik van elkaars reststromen), lange-afstandtransport van lage-temperatuurwarmte, optimale warmtetracés.

9.6 Innovatie aanjagen

- Er is innovatie nodig om de energietransitie tijdig te laten slagen, vooral op het gebied van industriële productieprocessen en de verduurzaming van gebouwen. Door het innovatiebeleid sterker te focussen en budgetten van overheden op elkaar af te stemmen, kan de energietransitie versnellen. Het is daarbij van belang dat innovaties met de grootste potentie de meeste prioriteit krijgen. Steeds vaker blijkt immers dat geslaagde vernieuwingen exponentieel groeien en toegepast worden.
- De gebouwde omgeving en de industrie hebben van alle sectoren de meeste tijd nodig voor aanpassing dan wel omschakeling op nieuwe productieprocessen. Daarom is het van groot belang hier zo vroeg mogelijk mee te beginnen en vol op in te zetten. Het innovatiebeleid van de provincie kan hieraan bijdragen.

9.7 Voorlopers stimuleren

- Voorlopers in de energietransitie lopen risico's. Ten eerste doordat investeringen in technologieën ingehaald kunnen worden door nieuwere technologieën. Denk aan een huiseigenaar die zijn huis optimaal isoleert en een warmtepomp aanschaft, terwijl zijn buurman profiteert van het feit dat hij vijf jaar later alsnog gebruik kan maken van synthetisch gas voor de verwarming van zijn huis. Ten tweede dreigen voorlopers duurder uit zijn dan de achterblijvers, omdat concepten nu eenmaal goedkoper worden als ze gemeengoed worden. Tegelijkertijd is die opschaling van innovaties hard nodig om innovaties betaalbaar te maken. De opgave van de energietransitie is dusdanig groot dat we ons de luxe van afwachten niet kunnen veroorloven. De kans is immers zeer wel aanwezig dat nieuwe technologieën de verwachte potentie niet realiseren, en dan zal blijken dat we te laat begonnen zijn. Het is van groot belang dat voorlopers vooruit kunnen, bijvoorbeeld door subsidies, of met individuele begeleiding en advies ('ontzorging'). De provincie kan hier een rol in nemen.

9.8 Maatschappelijk draagvlak creëren

- Om de warmtransitie (tijdig) te beginnen is het van belang dat het Rijk snel duidelijkheid biedt over de rolverdeling bij warmtenetten en de kostenverdeling. Om de warmtetransitie te laten slagen, is er ten eerste een uitgebreide, nationale communicatiecampagne nodig en ten tweede een eerlijke verdeling van de kosten over gebruikers. Hier kan de provincie bij het Rijk op aandringen.
- Het maatschappelijk draagvlak zal groter worden als er ruim baan komt voor initiatieven van onderop, zoals van lokale energiecorporaties of van gemeenten. De Omgevingswet zal daarbij de opdracht tot burgerparticipatie bij initiatiefnemers neerleggen. Van belang is dat overheden, waaronder de provincie, zulke initiatiefnemers én inwoners kunnen aangeven wat een adequaat participatieproces is, om rechtsongelijkheid te voorkomen.
- Duurzame opwekking zal veel ruimte vergen. Keuzes op dit gebied zal de provincie, als democratisch gelegitimeerd bestuur, afwegen tegen zaken als ruimtelijke kwaliteit en netverzwaring. Ook inwoners die nut, noodzaak en urgentie van de energietransitie onderschrijven, kunnen ruimtelijke ingrepen in hun eigen omgeving echter afwijzen. Het particulier belang en het algemeen belang botsen dan. Voor het draagvlak is het van belang dat inwoners vroegtijdig betrokken worden bij de inpassing. De provincie kan gemeenten hierbij ondersteunen.

9.9 Beschikbaarheid arbeidskrachten

- Een verwacht knelpunt is de beschikbaarheid van voldoende goed getraind personeel in de (vergrijzende) bouw- en installatiesector. De provincie draagt al bij aan het platform Terra Technica dat zich bezighoudt met studiekeuze, de inrichting van opleidingen en de aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt. Er is naar verwachting echter meer nodig om dit knelpunt op te lossen.

BIJLAGE

GECONSULTEERDE BELANGHEBBENDEN

- LTO Noord
- LTO Glaskracht
- BLOC (ontwikkelaar warmtenetten en CO_2-leidingen)
- Gemeente Haarlemmermeer
- Gemeente Amstelveen
- VNO-NCW
- ORAM
- Omgevingsdienst RUD Noord-Holland Noord
- Tata Steel
- Topsector Kennis en Innovatie: energie en industrie
- Vereniging Eigen Huis
- Aedes
- Bouwend Nederland
- UNETO-VNI
- EVO
- TLN
- ANWB
- Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
- Alliander

HAARLEM, FEBRUARI 2018

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities (IOT)

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, maart 2018

TRANSITIE

Provincie
Noord-Holland

Deelstudie Energie-infrastructuur

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

4 | 2 Elektriciteitsinfrastructuur

7 | 3 Het verwijderen of vervangen van het gasnet

8 | 4 Aanleg van warmtenetten

11 | 5 Aanleg van CO2-netten

12 | 6 Consequenties

14 | 7 Het speelveld

15 | 8 Handelingsperspectie Provincie Noord-Holland

18 | Bijlagen

19 | Bijlage 1
Marktordening en rolverdeling in de elektriciteitsvoorziening

20 | Bijlage 2
Bronnen

1 INLEIDING

Een duurzame energievoorziening vereist bovengronds dan wel ondergronds aanpassingen aan de elektriciteitsinfrastructuur en het gasnet. Daarnaast zullen er naar verwachting warmtenetwerken en CO_2-netwerken bijkomen. Het streven van de betrokken overheden is het creëren van een robuust en veilig energiesysteem met zo min mogelijk energieverlies, zo laag mogelijke CO_2-uitstoot en tegen zo laag mogelijke maatschappelijke kosten. Voor de provincie komt daar dan ook het streven naar een goede ruimtelijke ordening en ruimtelijke kwaliteit bij. Hieronder wordt puntsgewijs behandeld wat er naar verwachting nodig is in 2050, welke keuzes en consequenties dit met zich meebrengt, hoe de rolverdeling is en wat het handelingsperspectief van de provincie is.

2 ELEKTRICITEITSINFRASTRUCTUUR

Voor wat betreft de elektriciteitsinfrastructuur is het de bedoeling dat we naar een zogeheten smart grid toegaan. Hier wordt het volgende onder verstaan: een elektriciteitsnet waaraan een meet- en regelsysteem is toegevoegd, zodat het geschikt is voor tweerichtingsverkeer en met behulp van ICT-technologie slim omgaat met opwekking, opslag, verdeling en verbruik. Hieronder is uiteengezet wat hiervoor nodig is, welke consequenties dit heeft, en wie waarvoor aan zet is.

a) Verzwaring van het elektriciteitsnet

Nederland gaat 'van het aardgas af' en onze energiebehoefte (na besparende maatregelen) wordt steeds meer met elektriciteit ingevuld. Voor een woonwijk waar alle woningen all-electric worden, zal afhankelijk van de uitgangsituatie, het elektriciteitsnet mogelijk tot wel zes keer moeten worden verzwaard als er geen andere maatregelen worden toegepast. De mate van verzwaring van het elektriciteitsnet is afhankelijk van de slimheid van een net, de kwaliteit van de bebouwing (isolatie) en de ontwikkeling van de vraag. Waar bijvoorbeeld datacenters zich concentreren, ontstaat een enorme vraag naar elektriciteit. Momenteel concurreren datacenters en glastuinbouwers al om het lokaal beschikbare vermogen van het elektriciteitsnet.
De grotere vraag houdt in dat zowel het hoogspanningsnet als het middenspannings- en laagspanningsnet zullen moeten worden aangepast. Momenteel betekent dat meestal uitbreiding van de capaciteit, ofwel meer en dikkere kabels ondergronds en meer en grotere kabels en transformatorstations bovengronds. De kosten, het ruimtebeslag en de maatschappelijke impact van zo'n netverzwaring zijn groot. Ter indicatie: een gemiddeld hoogspanningstransformatorstation vraagt zo'n drie tot zes hectare grond, omdat er rekening moet worden gehouden met het magnetische veld (EM) van zo'n 400 tot 500 meter rondom het station. Het station kan zowel binnen als buiten bestaand bebouwd gebied geplaatst worden, maar gezien het ruimtebeslag ligt buiten bestaand bebouwd gebied meer voor de hand.
Daarnaast vergt netverzwaring vaak lange ontwikkeltrajecten, en dus tijdige besluitvorming.
Alleen al de komende vijf jaar zijn circa vier nieuwe transformatorstations gepland, onder meer een in de A4-zone nabij glastuinbouw en datacenters. Netbeheerders zoeken hierbij zelf naar mogelijke locaties en proberen de maatschappelijke kosten zo laag mogelijk te houden. Gemeenten zijn vergunningverlenend, de rijksoverheid neemt echter uiteindelijk de beslissing over de locatie op basis van een afweging waarin milieu, kosten, draagvlak en techniek meespelen.

De provincie wil dat de benodigde grond buiten beschermingsregimes als de Stelling van Amsterdam en nabij afnemers gezocht wordt. De voorkeur gaat ernaar uit om transformatorstations zoveel mogelijk te laten aansluiten aan bestaande stedelijke bebouwing en niet in het open (cultuur)landschap te situeren.
De provincie zou een grotere rol kunnen nemen in de ruimtelijke inpassing van toekomstige transformatorstations en integrale gebiedsvisies kunnen opstellen. Ook zou de provincie trekker kunnen worden van regionale adviezen aan netbeheerders en het Rijk, dus van adviezen die samen met gemeenten zijn opgesteld.
Voor wat betreft de eerstvolgende kabeltracés vanaf zee naar een aanlandingspunt (waarvoor nu gezocht wordt tussen Beverwijk en Vijfhuizen), maakt het rijk een rijksinpassingsplan. De provincie heeft verschillende alternatieve locaties bij TenneT en het Rijk aangedragen, die bepaald zijn aan de hand van voor de provincie belangrijke criteria. Dit vormt tevens de basis voor eventueel in te dienen zienswijzen.

De benodigde mate van verzwaring zal afhangen van de invulling van de energie- en warmtetransitie, hoe we vraag en aanbod ruimtelijk tot elkaar laten verhouden, hoe slim ons elektriciteitsnet gaat worden en hoe de energievraag zich ontwikkelt. Op de benodigde mate van verzwaring kan ruimtelijk gestuurd worden, bijvoorbeeld door opwekking via wind en zon dicht bij elkaar te plaatsen (dit zorgt voor een meer gelijkmatig aanbod aan elektriciteit, omdat wind en zon niet vaak tegelijkertijd voorkomen). Ook van belang is om (wanneer dat kan) vragers en aanbieders zo dicht mogelijk bij elkaar te plaatsen, zonder

tussenkomst van het energienetwerk. Het net kan namelijk slechts een bepaalde hoeveelheid aan. Belangrijk is daarom om te kijken welke energievragers op een andere manier van elektriciteit voorzien kunnen worden, bijvoorbeeld direct via wind op zee of land. Of doordat op zee opgewekte elektriciteit voordat of direct nadat het aan land komt, omgezet wordt in andere energievormen. In dit kader kan de provincie in de komende periode samen met de netbeheerder onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om via de ruimtelijke ordening vraag en aanbod zoveel mogelijk af te stemmen. Verder is het terugdringen van de 'piekvraag' van belang. Hierbij kan slimme vraagsturing een belangrijke rol spelen, bijvoorbeeld een elektrische auto die pas bijlaadt of een wasmachine die pas begint met wassen bij een groot aanbod aan elektriciteit. Veelal gebeurt dit op basis van variabele tarieven. Ook bedrijven met een hoge, niet permanente vraag kunnen hieraan meedoen. Daarnaast kan ingezet worden op het verhogen van de flexibiliteit van het gehele energiesysteem (zie c).

Vanuit oogpunt van ruimtelijke kwaliteit en de sociaaleconomische noodzaak van elektriciteitslevering is het van belang dat de provincie samen met de netbeheerder tot integrale gebiedsvisies komt voor de inpassing van elektriciteitsinfrastructuur, daar waar ruimtelijke en bovenlokale belangen in het geding zijn. Verder kan de provincie van belang zijn voor wat betreft het zo dicht mogelijk bij elkaar plaatsen van – ten eerste – aanbieders (datacenters) en vragers van elektriciteit en – ten tweede - opwekking via wind en opwekking via zon, zodat er een minder grote verzwaring van het elektriciteitsnet nodig is.

Het elektriciteitsnet inrichten op tweerichtingsverkeer en invoeding van lokaal opgewekte elektriciteit

Er is er nu vooral nog sprake van eenrichtingsverkeer van elektriciteit, dus van elektriciteitsbedrijf naar de afnemer, waarbij het net zich steeds verder verfijnt. Maar consumenten en bedrijven zullen steeds vaker deels ook leverancier van energie worden. Men spreekt dan ook wel van ***prosumers***. Van één systeem met enkele grote aanbieders gaan we nu naar een systeem met grote aantallen, kleinere en verschillende aanbieders, die afhankelijk van hun omvang (en locatie) ingepast moeten worden in het laagspannings- en middenspanningsnet. Daar moeten de netbeheerders het systeem op aanpassen.
Prosumers kunnen momenteel de aan het net geleverde energie aan het einde van het jaar wegstrepen tegen de door hun gebruikte energie (salderen). Dit maakt installatie van zonnepanelen aantrekkelijker, maar dit is relatief duur voor de elektriciteitsbedrijven: prosumers leveren immers meestal energie op momenten dat er ruim aanbod is, maar nemen af op momenten dat er schaarste is. Dit is niet in de prijs verdisconteerd. Daarbij loopt de overheid belastinginkomsten mis. Al met al houdt deze systematiek de ontwikkeling van een efficiënt energiesysteem tegen. Het is nu bijvoorbeeld voor ***prosumers*** niet interessant om te investeren in een thuisbatterij. Dit zal echter binnen een paar jaar kunnen veranderen, want dan zal de salderingsregeling waarschijnlijk plaatsmaken voor een terugleververgoeding per geleverde KWh, zo heeft het Rijk aangegeven. Er is wel een mogelijk nadeel. Als ***prosumers*** 'achter de meter' aan de gang gaan met balancering van eigen opwekking en verbruik, en met opslag via een thuisbatterij, kan de zelfopwekker geheel onafhankelijk worden van het net. Hierdoor kan een zichzelf versterkend effect ontstaan dat de netten relatief steeds duurder worden voor de resterende gebruikers, waardoor onafhankelijkheid ook voor deze resterende gebruikers aantrekkelijker wordt.

b) Vergroten flexibiliteit van het elektriciteitsnet

De vraag naar elektriciteit over de tijd is moeilijk precies te voorspellen en afhankelijk van diverse omstandigheden. Bovendien is het (stijgende) aanbod aan zonne- en windenergie niet constant, maar afhankelijk van het weer en het seizoen. Op het elektriciteitsnet moet op ieder moment vraag en aanbod in balans zijn, en dit vergt een elektriciteitssysteem met flexibiliteit aan zowel vraag- als aanbodzijde.
Aan de ***aanbodkant*** kunnen windmolens en zonnecentrales soms tijdelijk worden uitgezet, omdat men de opwekte elektriciteit niet kwijt kan. In principe kan een overaanbod van energie ook omgezet en opgeslagen worden, zodat het ingezet kan worden op tijden met onderaanbod, of omgezet naar een ander bruikbare energiedrager. Hier zijn veel mogelijkheden voor, zie onderstaand kader voor voorbeelden. Het zijn er te veel om op te noemen en veel opties staan nog te ver van toepassing in de markt af om mee te worden genomen in deze routeplanner. Innovatie en opschaling is nodig om aantrekkelijke technologieën, zoals *Power-to-Gas*, naar de markt te brengen.
Bij onderaanbod wordt momenteel vaak gekozen om 'flexibele' back-up capaciteit (veelal gascentrales en warmte-krachtkoppelingtechnologie[1]) in te zetten. Een alternatief is om via handel met andere landen een lokaal en tijdelijk Nederlands tekort of overschot op te lossen. Via interconnectors[2] is immers uitwisseling van elektriciteit tussen landen

1 Een WKK is apparatuur waarmee uit aardgas warmte en elektriciteit wordt opgewekt.
2 Een interconnector is een zware elektriciteitskabel die de elektriciteitssystemen van twee landen verbindt met als doel leveringszekerheid en lagere systeemkosten. Om transportverliezen te minimaliseren wordt gelijkstroom gebruikt met conversie van en naar wisselstroom aan beide uiteinden.

mogelijk. Een recente studie geeft aan dat voor Nederland op lange termijn met name de handel in elektriciteit een grote rol zou kunnen spelen. Waterkrachtcentrales in bijvoorbeeld Noorwegen kunnen dan helpen het elektriciteitssysteem in Nederland te balanceren. De rol van opslag kan hierdoor beperkt blijven.
Aan de ***vraagkant*** is het mogelijk om soms de energievraag tijdelijk uit te stellen of aan te passen en (in het ergste geval) minder geleverd te krijgen (demand side management). Leveranciers kunnen de vraag sturen via prijsprikkels, iets waar afnemers vaak gevoelig voor zijn. Het gaat dan om een tarief dat bijvoorbeeld per uur fluctueert, al naar gelang het energie-aanbod. In het buitenland wordt hier al mee gewerkt en in Nederland zou dit ook kunnen. De afnemer kan hierbij geholpen worden door 'slimme apparaten', die uit zichzelf kunnen reageren op het variërend aanbod aan elektriciteit of de hoogte van de elektriciteitsprijs. Uiteraard zal het nog enige tijd duren voordat dit soort apparaten uitontwikkeld zijn en afnemers hun apparatuur hebben vervangen of sturende apparatuur hebben toegevoegd.

Voorbeelden van methoden van energieopslag:

- Accu's. Deze zijn echter kostbaar, slijten snel, hebben een beperkte capaciteit en kennen grote verliezen bij het laden en ontladen.
- Warmtekoudeopslag in de grond of in koel- en vriespakhuizen.
- Power-to-Gas (P2G) is opslag van elektriciteit in gas, bijvoorbeeld waterstof: via elektrolyse wordt water (H_2O) omgezet in waterstofgas (H_2) en zuurstof (O_2). Met waterstofgas kun je gebouwen verwarmen, een auto rijden of weer elektriciteit opwekken.
- Power-to-Liquid (P2L): het is mogelijk, via een aantal tussenstappen, om vanuit elektriciteit zogenaamde synthetische brandstoffen te maken die ingezet kunnen worden in de transportsector (bijvoorbeeld biodiesel, biokerosine).

Voor een zeer uitgebreid overzicht, zie Energy Storage NL, FME Visiedocument Grootschalige Energieopslag, (2017).

3

HET VERWIJDEREN OF VERVANGEN VAN HET GASNET

Het huidig gasnet is grotendeels in de jaren zestig aangelegd. Het nadert het einde van zijn levensduur en zal vervangen of verwijderd moeten worden om plaats te maken voor alternatieven. De keuze is afhankelijk van lokale mogelijkheden. In gebieden waar op korte en middellange termijn een alternatief bekend en haalbaar is voor de warmtevoorziening, zal het gasnet naar verwachting verwijderd moeten worden. Voor gebieden die pas na (pakweg) 2030 aan de beurt komen, zal ter zijner tijd bekeken moeten worden wat de beste optie is: vervangen of verwijderen van het gasnet. Wellicht dat nieuwe innovaties op het gebied van groen gas en waterstof vervanging van het gasnet toch opportuun maakt.
De eerstverantwoordelijken voor verwijdering of vervanging van het Noord-Hollandse gasnet zijn netbeheerders Liander (onderdeel van Alliander) en Stedin. Deze kunnen dit echter niet zonder de inbreng van gemeenten, die door het Rijk als regisseur van de warmtetransitie zijn aangemerkt. De gemeenten moeten netbeheerders naar verwachting uiterlijk in 2021 inzicht verschaffen waar welke alternatieve warmtevoorzieningen moeten komen. De provincie ondersteunt gemeenten hierbij al door onderzoek van CE Delft naar de maatschappelijk goedkoopste opties per wijk.
Naar verwachting zal de energie-infrastructuur worden aangepast op ‘natuurlijke momenten’. Bijvoorbeeld bij grootschalig onderhoud in een buurt (rioolvernieuwing of nieuwe waterleidingen) of bovengrondse collectieve aanpassingen van bijvoorbeeld Woningbouw coöperatie bezit. Dit zal leiden tot efficiëntie in kosten en maakbaarheid, en leid bovendien tot minder maatschappelijke overlast.

3 FLEXibility of the power system in the NETherlands’ (FLEXNET) (ECN, 2017).

4 AANLEG VAN WARMTENETTEN

Met restwarmte (van bijvoorbeeld industrie of datacenters) of warmte uit geothermie kunnen gebouwen en kassen van lage-temperatuurwarmte (LTW) worden voorzien. Hiervoor moet dan wel een warmtenet worden aangelegd (zie kader). Zo'n warmtenet kan trouwens helpen het elektriciteitsnet te balanceren: als op een zonnige en winderige dag te veel energie wordt geleverd, kan die energie worden ingezet om water op te warmen dat wordt opgeslagen voor later gebruik. Voorwaarden hierbij zijn dat de ondergrond voor opslag geschikt is en dat opslag de temperatuur van het grondwater niet teveel beïnvloedt. Verder moet rekening gehouden worden met het aspect dat ook bij een warmtenet het elektriciteitsverbruik enigszins stijgt, vanwege regelapparatuur en (warmte)pompen. Er kan dan nog steeds een verzwaring van het elektriciteitsnet nodig zijn.

Hoe werkt een warmtenet?

Een warmtenet bestaat uit een leidingennetwerk waar water doorheen gaat. Het water wordt eerst verwarmd met behulp van een warmtebron, Dit kan bijvoorbeeld aardwarmte zijn (geothermie, een vorm van opwek) of restwarmte (een vorm van energie-efficiëntie). Dit warme water wordt vervolgens naar de afnemer gevoerd, bijvoorbeeld een woonwijk. Via warmtewisselaars wordt de warmte van het warmtenet afgegeven aan het gebruikswater in huis. Het afgekoelde water wordt daarna via het warmtenet weer afgevoerd.
Er is sprake van behoorlijke energieverliezen: gebruikelijk is een transportverlies van circa 25 procent tussen invoeding bij bron en levering bij klant. De mate van energieverlies is vooral afhankelijk van het vermogen en de capaciteit van het net. Daarnaast speelt de kwaliteit van het net (isolatie), de temperatuur van de getransporteerde warmte en de te overbruggen afstand een rol. Het verlies bij transportnetten is gering in vergelijking met het verlies bij distributienetten.

Het is afhankelijk van het type bron welke temperatuur er geleverd kan worden. Bij de huidige stadsverwarming leveren elektriciteitscentrales en afvalverbrandingscentrales hun warmte op circa 90°C , wat vervolgens op circa 70°C bij de woning aankomt. Een datacenter levert echter warmte van slechts circa 20-35°C en een rioolwaterzuivering warmte van slechts 5-20°C. Eventueel is dan ook een warmtepomp (op elektriciteit) nodig om het warme water op een gewenste temperatuur te krijgen. Stadsverwarming levert overigens alleen basiswarmte. In de winter worden momenteel nog steeds gasgestookte hulpketels ingezet om de piekvraag op te vangen.
Het voordeel van een warmtenet (al dan niet met gebruikmaking van een warmtepomp) is dat gebouwen vaak gewoon hun bestaande radiatorsysteem kunnen blijven gebruiken, mits de geleverde warmte op de juiste temperatuur is: circa 70 °C. Dit is tevens de temperatuur die nodig is voor het leveren van warm tapwater (ter voorkoming van legionellabesmetting). Isolatie van woningen zorgt voor minder warmteverlies, maar er is niet dezelfde mate van isolatie nodig als bij all-electric woningen.

De temperatuur van de warmtebron is bepalend voor de benodigde infrastructuur: de warmtebronnen op lage- en middentemperatuur kunnen niet invoeden op de hoofdinfrastructuur, waar op hogere temperaturen getransporteerd wordt. Deze bronnen zijn dan ook alleen geschikt voor lokale levering. De hoge temperatuurbronnen zijn wel inzetbaar voor warmtelevering aan de hoofdinfrastructuur.
Voor de leidingen moet voldoende ruimte gereserveerd worden. Als een hoofdleiding grote infrastructurele werken kruist, kan dit dusdanig duur uitvallen dat een project onhaalbaar wordt.[4]

Er kan nóg meer energie bespaard worden bij zogenoemde 'cascadering van warmte'. Dit houdt in dat de industriële bedrijven die warmte van een hoge temperatuur nodig hebben als eerste worden beleverd en dat hun 'restwarmte' vervolgens wordt geleverd aan gebruikers die met een lagere temperatuur tevreden zijn, zoals bestaande gebouwen. Daarna kan dat water nog gebruikt worden voor verwarming van bijvoorbeeld nieuwbouw, kassen of zwembaden. Het water wordt na enkele malen gebruikt te zijn, uiteindelijk zo koel mogelijk terug geleverd aan het net. Het gaat dan terug naar de warmtebron waar het opnieuw verwarmd zal worden.

Om warmtenetten te realiseren, is het volgende nodig: inzicht in waar welke vraag en aanbod van warmte is, inzicht in hoe vraag en aanbod het meest efficiënt en effectief bij elkaar kunnen worden gebracht (dus wat optimale tracés zijn), een heldere rolverdeling/marktordening en natuurlijk de daadwerkelijk aanleg van de benodigde infrastructuur. Warmtenetten zijn echter vaak nog niet rendabel. Warmteleveranciers (bijvoorbeeld de industrie) willen zich vaak niet voor langere termijn binden aan verplichte levering, en voor afnemers zijn warmtenetten vaak niet aantrekkelijk vanwege gebrek aan prijsvoordeel en afhankelijkheid van één leverancier.

Voor **Noord-Holland Noord** heeft onderzoek van de provincie uitgewezen dat geothermie in potentie in de lokale vraag naar LTW zal kunnen voorzien.[5] De potentie van geothermie is dusdanig groot dat er zelfs mogelijk overschot aan LTW is, maar het is de vraag hoe ver dit over grote afstanden vervoerd kan worden. Dit vergt nader onderzoek. Verder zal voor Noord-Holland Noord nog in beeld gebracht moeten worden waar welke netten het meest kansrijk zijn.

Voor **Noord-Holland Zuid** geldt dat het onderzoek ten behoeve van het 'Grand Design Warmte in de MRA' de locatie en de grootte van zowel het aanbod als de vraag naar (rest)warmte in de Metropoolregio Amsterdam in kaart heeft gebracht.

Voor wat betreft de aanbodkant, is zowel gekeken naar bestaande als naar potentiële warmtebronnen. Grote aanbieders van restwarmte zouden dan de gascentrales en de afvalcentrale zijn. Wel moet rekening gehouden worden met het feit dat de huidige grootaanbieders in de toekomst misschien minder aanbod aan restwarmte hebben door (bijvoorbeeld door energiebesparingsmaatregelen in de industrie, uitfasering fossiele elektriciteitscentrales en circulaire maatregelen). Hier is meer onderzoek naar nodig, om toekomstige desinvesteringen in warmtenetten te voorkomen. In opdracht van de MRA is al onderzocht hoe het restwarmteaanbod zelf verduurzaamd kan worden, dus hoe restwarmtebronnen kunnen worden vervangen door CO_2-vrije bronnen.[6]
De provincie Noord-Holland ontwikkelt momenteel een warmtebronnenkaart voor de bekende bronnen (zie kader). De potentie van geothermie in de MRA is nog onzeker. Hier wordt onderzoek naar gedaan.

4 https://www.rvo.nl/sites/default/files/bijlagen/Stadsverwarming_0.pdf.
5 Energie en ruimte Noord-Holland Noord (2017).
6 Warmteladder voor de MRA. (ECN/TNO 2017).

Warmtebronnenkaart

De provincie Noord-Holland heeft samen met Alliander Duurzame Gebiedsontwikkeling een Warmtebronnenkaart ontwikkeld. Deze kaart biedt een geografisch overzicht van de bij de provincie en Alliander bekende warmtebronnen in de MRA en Noord-Holland Noord. De warmtebronnen zijn afkomstig van bedrijven, datacenters, energie- en afvalverwerkingsbedrijven (biomassa), glastuinbouw, bio-vergisting, geothermie, rioolzuiveringsinstallaties en gemalen. Op de kaart wordt onderscheid gemaakt tussen het (potentiële of operationele) vermogen (kW), de temperatuur en de hoeveelheid CO_2-uitstoot (duurzaamheidsladder). Ook zijn projecten opgenomen die duurzame warmtebronnen stimuleren en realiseren. Tenslotte is een overzicht van gerealiseerde en gewenste warmtenetwerken opgenomen. Uiteraard zal de kaart voortdurend geactualiseerd moeten worden.

Bij de vraagkant zijn ook de plannen voor nieuwbouwwijken meegerekend. Zo ontstaat een potentieel van circa 500.000 zogenoemde 'woningequivalenten' (weq), waarvan een deel in provincie Flevoland. Momenteel zijn er in de MRA al circa 170.000 weq die gebruikmaken van collectieve warmte via lokale netten. Deze bestaande netten zouden dan uitgebreid en aaneengesloten kunnen worden tot één groot, regionaal net. Voor zowel de aanbieders als de vragers van warmte is het namelijk van belang om niet afhankelijk te zijn van één tegenpartij, zodat er voldoende zekerheid wordt geboden betreffende levering dan wel afname.
Om het genoemde potentieel van 500.000 weq te realiseren, zal nog in beeld moeten worden gebracht wat de optimale tracés zijn, mede in relatie tot eerder genoemde cascadering. Ook zal duidelijk moeten zijn wie waarvoor verantwoordelijk is en wie welke kosten draagt. Hoewel lokaal maatwerk nodig is, is regionale afstemming en sturing soms noodzakelijk. Zo kan het vanuit regionaal perspectief nodig zijn een lokaal aan te leggen warmtenet te overdimensioneren, zodat dit later doorgetrokken kan worden naar een andere wijk, soms in een andere gemeente. Vanuit regionaal perspectief zijn dan de kosten van lokale overdimensionering te rechtvaardigen.

De potentie van warmtenetten is ook meegenomen in het onderzoek van CE Delft[7], dat op wijkniveau globaal laat zien wat de goedkoopste maatschappelijke optie is voor de warmtevoorziening in Noord-Holland. CE Delft heeft echter wijken ***all-electric*** moeten inkleuren, omdat er geen warmtebron bekend was. Mocht uit nader onderzoek (Grand Design 2.0) blijken dat er toch (rest)warmtebronnen zijn, dan kan het beeld anders uitvallen.[8] Dit is vooral voor Amsterdam relevant, waar veel woningen in wijken die nu als ***all-electric*** zijn ingekleurd, geschikt zijn voor aansluiting op een warmtenet.

De aanleg van warmtenetten is momenteel een aangelegenheid voor marktpartijen. De businesscase is bepalend voor wel of geen aanleg. Marktpartijen kiezen hun eigen afnemers (de hoogste bieder binnen een bepaalde omgeving), waardoor concurrentie tussen gemeenten en provincies kan ontstaan. De gemeenten zijn vergunningverlenend. Voor de provincie is geen formele rol weggelegd. Wel kan de provincie kansen in beeld brengen en partijen bij elkaar brengen.
Verder kan de provincie bij het Rijk aandringen op onderzoek naar de potentie van geothermie in Noord-Holland Zuid en dit eventueel meefinancieren. Tot slot is nader onderzoek nodig naar optimale warmtetracés in Noord-Holland Noord. Ook hier zou een rol voor de provincie kunnen liggen.

7 Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017). Amsterdam is niet in dit onderzoek meegenomen, maar heeft CE Delft zelf een soortgelijk onderzoek laten verrichten.
8 In de gebruikte onderzoeken zijn Noord-Hollandse warmtebronnen naar Noord-Holland toegerekend. In de praktijk kunnen de maatschappelijke kosten lager uitvallen als (rest)warmte uit Noord-Holland naar een buurprovincie gaat.

5

AANLEG VAN CO2-NETTEN

Afvang en hergebruik van CO2 kan grote impact hebben op vermindering van de CO2-uitstoot. CO2 kan bijvoorbeeld gebruikt worden als grondstof in de industrie en de glastuinbouw. In 2016 is daarom een samenwerkingsverband van overheden en bedrijven opgericht dat een haalbaarheidsstudie laat uitvoeren naar een 'CO2 Smart Grid' (CO2SG), ofwel een uitgebreid CO2-netwerk met aansluiting op meerdere bronnen en meerdere type afnemers. Deze studie zal in 2018 worden afgerond.[9] Uit eerder onderzoek bleek echter al dat de aanleg van een compleet nieuwe grootschalige CO2-infrastructuur gericht op hoofdzakelijk hergebruik voor de komende vijftien jaar nog niet realistisch wordt geacht.[10] Daarvoor zijn er te weinig marktrijpe hergebruikopties. Er liggen echter wel mogelijkheden voor de glastuinbouw en de combinatie met CO2-opslag.

De glastuinbouw heeft behoefte aan CO2 als grondstof, om planten beter te laten groeien. Momenteel creëert de glastuinbouw deze CO2 meestal zelf uit aardgas, met behulp van een WKK[11], als bijproduct van warmte- en elektriciteitsopwekking. Het is echter de bedoeling dat de glastuinbouw een alternatieve warmtevoorziening zoekt. Dit betekent ook dat de CO2 van elders moet gaan komen.
Als CO2-transport over de weg plaatsvindt, veroorzaakt dit extra verkeersbewegingen en er zal dan bovendien opslagcapaciteit nodig zijn. De aanleg van een CO2-net geniet dan ook vaak de voorkeur, mits dit financieel voordeliger is en de CO2 van voldoende zuivere kwaliteit is. De financiële haalbaarheid van aanleg van een CO2-net hangt af van de grootte van de vraag (waarbij in concentratiegebieden deze vraag natuurlijk al gebundeld is), de afstand tot de bronnen, eventueel al bestaande bruikbare infrastructuur en natuurlijk de prijs. Er is echter vooral vaak sprake van een onrendabele top in de afvang(installatie) van CO2. Verder is leveringszekerheid voor de teler van cruciaal belang.
Met betrekking tot de opslag en het transport van CO2 speelt de provincie een stimulerende rol, onder meer via de 'Green Deal CO2 voorziening glastuinbouw Noord-Holland' (2014) en participatie in het CO2-smart grid.[12] Doel is verlaging van de CO2-emissie, versterking van de glastuinbouwsector door de leveringszekerheid van CO2 te verhogen, en het creëren van voorwaarden voor mogelijke opslag- en hergebruiktoepassingen in de toekomst. In de bijlage van de deelstudie Land- en tuinbouw staat per Noord-Hollands glastuinbouwgebied wat de stand van zaken is met betrekking tot CO2-levering.

9 https://www.bloc.nl/nl/bloc-works/co2-smart-grid/.
10 The Potential of Carbon Capture, Transport, Usage and Storage (Ecofys, 2017).
11 Of een gasgestookte ketel.
12 http://www.greendeals.nl/gd163-co2-voorziening-glastuinbouw-noord-holland/.

6 CONSEQUENTIES

Wat zijn de consequenties?

De energietransitie kent een groot ruimtebeslag, zowel bovengronds als ondergronds. De maatschappelijke impact is dan ook zeer groot. Er zal een nieuwe infrastructuur moeten worden aangelegd met meer en zwaardere elektriciteitskabels, transformatorstations en warmteleidingen. In de buurt van de glastuinbouw en tussen industrieën en onderzeese opslaglocaties komen daar bovendien wellicht nog CO_2-leidingen bij. Daarbij is het al druk in de ondergrond: in een gemeente als Haarlemmermeer liggen vaak al vele andere leidingen ondergronds (telecom, glasvezel, waterleidingen, etc.). Ook het ruimtebeslag bovengronds is groot: bij all-electric zullen er meerdere midddenspanningsruimtes in de wijken nodig zijn en ook op een hoger netvlak zullen er meer onderstations nodig zijn. Voor een gemiddeld transformatorstation is zo'n drie tot zes ha nodig.
Het aanleggen van de nieuwe benodigde infrastructuur is geen kwestie van 'gasleidingen eruit, andere leidingen erin'. Ten eerste is het maar de vraag of de huidige gasinfrastructuur overal verwijderd zou moeten worden: misschien kan diezelfde infrastructuur binnen een paar jaar ingezet worden om een ander gas dan aardgas te distribueren, bijvoorbeeld groen gas. Ten tweede moet er rekening worden gehouden met het feit dat een elektraleiding meer ruimte inneemt dan een gasleiding, want er is sprake van een beschermingsregime. En ook voor warmtenetten gelden beperkingen: dit mag niet te dicht bij het waterleidingnet komen te liggen, vanwege het legionellagevaar. Als gevolg van de klimaatverandering is het overigens ook onwenselijk om kabels en leidingen onder bomen te laten lopen. Door zwaardere en frequentere zomerstormen komen de wortelstelsel van bomen die vol in het blad staan en veel wind vangen, in beweging. Dit kan schade aan de kabels en leidingen kan toebrengen. Ten derde zal de verwijdering van de gasinfrastructuur en het nieuwe warmtealternatief goed op elkaar moeten worden afgestemd, om de warmtevoorziening niet langdurig te onderbreken.

Kortom, er moet goed nagedacht worden over de tracés en het ruimtebeslag van deze veel zwaardere onder- en bovengrondse infrastructuur en de opslag van elektriciteit. Het is sowieso handig om vraag en aanbod van energie zoveel mogelijk op één plek te concentreren, zodat het net zo min mogelijk uitgebreid hoeft te worden. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de ligging van het Noordzeekanaalgebied, relatief dicht bij 'wind op zee' (zie kader).
Verder zullen de diverse netten misschien deels opnieuw gerangschikt moeten worden om tot optimalisatie van de ondergrondse ruimte te komen. Hiervoor hebben netbeheerders volledig inzicht in elkaars tracés nodig. Dat inzicht is er nog niet, of onvoldoende. Nodig is een capaciteitskaart, die inzicht biedt in waar nog ruimte is en waar optimalisatie mogelijk is.
Ook het momentum van vervanging is van belang. De aanleg en vervanging van infrastructuur doet een enorm beroep op organisatiecapaciteit, aannemerscapaciteit en financiële capaciteit. Tegelijkertijd is een zeer groot deel van de bestaande kabels en leidingen, bijvoorbeeld gas- en waterleidingen en riolering, de komende jaren afgeschreven en/of aan vervanging toe. Elders moet er misschien glasvezel de grond in. Inzicht in elkaars netten en investeringstermijnen, slimme planning en goede afstemming van netbeheerders onderling kan voorkomen dat de grond steeds opnieuw open moet en kan de benodigde mens- en machinecapaciteit optimaal benutten. 'Werk-met-werk maken' houdt de (maatschappelijke) kosten laag. Verder moeten de benodigde aanpassingen in de infrastructuur en de benodigde aanpassingen in gebouwen goed op elkaar afgestemd worden. Knelpunt daarbij is de beschikbare capaciteit bij bouw- en installatiebedrijven, die nu al tekortschiet.
Tot slot is het voor netbeheerders van belang vroegtijdig door overheden betrokken te worden bij de ruimtelijke inpassing van vragers en aanbieders van energie. Weliswaar zijn netbeheerders tot aansluiting verplicht, maar door de inbreng van netbeheerders mee te nemen in de locatiebepaling, kunnen aanbieders en vragers soms handiger gesitueerd worden, waardoor het elektriciteitsnet minder belast wordt.

Een visie op de ondergrond en goede afstemming tussen onder andere netbeheerders, gemeenten, provincies, woningcoöperaties en inwoners zal ook het draagvlak voor de transitie ten goede komen. In ieder geval moet er snel duidelijkheid komen over wie verantwoordelijk wordt voor welke aspecten van de transitie, en hoe de kosten (maatschappelijk verantwoord) verdeeld worden. Risico is dat de benodigde aanpassing aan het elektriciteitsnet of de warmtenetten niet tijdig gerealiseerd zijn, waardoor een groter deel van de warmtevraag bijvoorbeeld door biomassa toepassingen moeten worden ingevuld.

De rol van de Amsterdamse haven en het Noordzeekanaalgebied in de energietransitie

Naar verwachting zal de Amsterdamse haven een rol kunnen spelen in de toekomstige energievoorziening, vooral in de opslag van energie, gezien de fysieke ruimte en milieu- en externe veiligheidsruimte. De haven houdt zich nu vooral bezig met de op- en overslag van kolen en benzine, en wil energiehaven blijven in de toekomst. De haven heeft hiervoor een goede uitgangspositie: ze ligt op een plek waar vraag en aanbod bij elkaar komen, namelijk de Noordzeekust, waar mogelijk een aanlandingspunt van de windturbines op zee zal komen. Ook ligt de haven centraal in het industrieel cluster NZKG. Als de industrie haar industriële processen zoveel mogelijk weet te elektrificeren, kan hiervoor de op de Noordzee opgewekte windenergie ingezet worden, direct of als waterstof. Dit betekent dat er minder landinwaarts hoeft te gaan en er dus minder hoogspanningsleidingen landinwaarts nodig zullen zijn. Daarnaast kan overaanbod van elektriciteit in te toekomst wellicht via Power-to-Gas opgeslagen worden. De haven biedt ruimte voor proeftuinen op dit gebied.
Deze kansen voor de Amsterdamse haven betekenen dan wel dat er voorzichtig omgesprongen moet worden met eventuele inperking van fysieke ruimte en milieu- en externe veiligheidsruimte.

7 HET SPEELVELD

Gebouweigenaren zijn zelf verantwoordelijk voor de maatregelen die 'achter de meter' genomen moeten worden. Dit komt in het onderdeel 'Gebouwde omgeving' aan de orde. Netbeheerders zijn verantwoordelijk voor de aanleg en het beheer (of de verwijdering) van energie-infrastructuur voor wat betreft gas en elektriciteit. Voor een uitgebreid overzicht van de marktordening en rolverdeling binnen de elektriciteitsvoorziening, zie de bijlage 'Marktordening en rolverdeling in de elektriciteitsvoorziening' bij deze deelstudie.
De kosten van elektriciteit en gas zijn gesocialiseerd, dat wil zeggen dat de kosten van het transport, de aanleg en het beheer van de gas- en elektriciteitsinfrastructuur (vastrecht en netbeheerkosten) min of meer evenredig over de gebruikers zijn verdeeld. Wel is de hoogte van het tarief afhankelijk van de capaciteit van de aansluiting op het net (grote afnemers betalen dus absoluut gezien wel meer).

Het is verder de vraag welke rol de netbeheerders gaan krijgen als het gaat om andere aspecten van de energietransitie, zoals de benodigde innovatie op het gebied van de opslag van energie. Wat moet aan de markt gelaten worden en wat aan de netbeheerders? Faciliteren netbeheerders de markt alleen, of nemen ze een grotere rol? De voor- en nadelen van keuzes zijn in beeld gebracht door de Council of European Energy Regulators en de Autoriteit Financiële Markten ten behoeve van het Wetsvoorstel Energietransitie (VET), maar keuzes zijn bij het opstellen van deze deelstudie nog niet gemaakt. Onduidelijkheid hierover kan verlammend werken, dus is het van belang dat besluitvorming hierover op korte termijn gaat plaatsvinden.

De kosten van de aanleg van warmte-infrastructuur worden momenteel privaat gefinancierd, al staat het overheden vrij hierin te investeren. De kosten van de aanleg en het verbinden van warmtenetten worden volgen het onderzoek 'Grand Design Warmte Metropool Regio Amsterdam geschat op 1,4 tot 1,7 miljard euro voor de MRA. Voor Noord-Holland Noord zijn deze kosten nog niet in beeld gebracht.
Het is van belang dat het Rijk snel duidelijkheid geeft over de marktordening bij warmtenetten, zodat investeerders weten waar ze aan toe zijn. Er liggen verschillende opties voor. Warmtenetten kunnen door private partijen, door publieke partijen of in de vorm van publiek-private samenwerking ontwikkeld worden. Welke keuzes ook gemaakt wordt, belangrijke aspecten zullen zijn dat tarieven gereguleerd moeten worden, dat vastgelegd moet worden of splitsing van netbeheer en energielevering een vereiste is en of er vrije toegang is voor derden. Het moet ook duidelijk zijn of dit dan voor alle warmtenetten geldt of dat dit afhankelijk is van de marktomstandigheden, zodat bijvoorbeeld onderscheid gemaakt kan worden tussen lokale distributienetten en een regionale backbone. Verder kan er nog gekozen worden tussen een systeem waarbij alleen de directe afnemers betalen voor de geleverde warmte, of dat de kosten op enige wijze gedeeld worden (socialiseren[13]) of dat de netten via subsidies tot stand komen.
De provincie kan er bij het rijk op aandringen dat er gauw duidelijkheid komt. Ook kan de provincie of het IPO alvast onderzoek doen naar de voor- en nadelen van de verschillende mogelijkheden.

De kosten van de aanleg van CO_2-leidingen worden momenteel grotendeels door glastuinbouwers zelf gedragen, aangezien CO_2 een grondstof voor hen is en daarmee onderdeel van hun bedrijfsvoering. Businesscases vallen echter niet altijd positief uit. Gezien het feit dat de aanvoer van CO_2 randvoorwaardelijk is voor de energietransitie in de glastuinbouw, kan het interessant zijn voor de overheid om hier een rol in te nemen door de onrendabele top te financieren, binnen de voorwaarden die de EU hieraan stelt.

8 HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

Handelingsperspectief

Het handelingsperspectief van de provincie wordt bepaald door haar wettelijke taken, haar rol en instrumentarium, en het speelveld. De rol van de provincie in de ruimtelijke ordening is vastgelegd in de Wet ruimtelijke ordening. Voor wat betreft haar rol in de ondergrond, zie kader.

Rolverdeling in de ondergrond

Voor wat betreft de toplaag van de ondergrond (0 tot -50 meter) zijn gemeenten en provincie beide bevoegd gezag voor de toplaag, afhankelijk van het onderwerp. De provincie is bevoegd gezag in het kader van de bodembescherming (verontreiniging) en grondwaterbescherming. Voor alle andere zaken (binnen én buiten bestaand bebouwd gebied) is de gemeente bevoegd gezag.
De provincie kan zaken tot provinciaal belang benoemen. De provincie heeft bepaald dat bescherming van drinkwater, grondwater, aardkundige monumenten en archeologische vindplaatsen in ieder geval voorgaan op andere (benuttings)functies. Ook zijn de provinciale belangen bij provinciale wegen benoemd. Ontheffingsaanvragen worden in opdracht van de provincie door de omgevingsdiensten afgehandeld. Voor wat betreft de aanleg van kabels en leidingen en warmtenetten heeft de provincie verder geen formele rol.
Voor wat betreft de middenlaag (-50 tot -500 meter) is de provincie het bevoegd gezag.
De provincie faciliteert over het algemeen de toepassing van bodemenergie, op voorwaarde dat hierbij geen andere belangen worden geschaad. Wat warmtekoudeopslag betreft, verleent de provincie vergunningen voor open bodemenergiesystemen en de gemeenten vergunningen voor gesloten energiesystemen.
Het Rijk heeft inmiddels de Ontwerp Structuurvisie Ondergrond opgesteld, kortweg: STRONG. Met deze structuurvisie kunnen aardwarmtewinning en gasopslag worden afgewogen tegen andere functies in een gebied, zoals drinkwaterwinning.

Bronnen: Koersdocument Duurzame Energie 2012-2015; Verkenning Ondergrondvisie Noord-Holland

Waar een ander verantwoordelijk is, zal de provincie niet meer kunnen doen dan stimuleren, faciliteren, knelpunten signaleren en belemmeringen (helpen) wegnemen. Dit geldt bijvoorbeeld voor warmtetransitie. Het Rijk heeft de gemeenten als 'regievoerder' van de warmtetransitie aangewezen. Het is verder nog niet bekend hoe de toekomstige rolverdeling bij de aanleg van warmtenetten zal zijn. De provincie faciliteert gemeenten al bij de warmtetransitie door inzichtelijk te maken wat waar mogelijk is. De provincie kan echter een grotere rol nemen in het bij elkaar brengen van de vele verschillende netbeheerders en het laten afstemmen van tracés en planningen. Dit is immers veelal een bovenlokale opgave.

De provincie heeft een grote verantwoordelijkheid in het ruimtelijk-economisch domein. De provincie zou een grotere rol kunnen nemen in de ruimtelijke inpassing van toekomstige bovengrondse infrastructuur en integrale gebiedsvisies op kunnen stellen. Ook zou de provincie trekker kunnen worden van regionale adviezen aan netbeheerders en het Rijk, dus van adviezen die samen met gemeenten zijn opgesteld.
Daarnaast kan de provincie in de komende periode onderzoeken welke mogelijkheden er zijn om de energievraag in de toekomst dusdanig te organiseren, zonder direct gebruik te maken van het landelijk energienetwerk, en wat dat betekent voor het ruimtegebruik. Daarbij is het van belang notie te nemen

van het feit dat het wellicht goedkoper is om een tekort aan elektriciteit op te vangen door dit internationaal in te kopen, dan om dit op te slaan. Ook is de mate van benodigde netverzwaring afhankelijk van een aantal ontwikkelingen die slechts den dele stuurbaar zijn. Als bijvoorbeeld waterstof toch doorbreekt als technologie voor personenauto's, zal een minder grote verzwaring van het laagspanningsnet in de gebouwde omgeving nodig zijn. Tegelijkertijd kan een goede ruimtelijke combinatie van opwekking via zon en opwekking via wind ertoe leiden dat het middenspanningsnet minder verzwaard hoeft te worden. Dit moet dan wel worden afgewogen tegen (andere) ruimtelijke belangen en de ruimtelijke kwaliteit. Hier is meer onderzoek naar nodig.

In de nieuwe Omgevingswet is tot slot een participatieve rol voor de inwoners weggelegd bij ruimtelijke ingrepen, mede om groter draagvlak hiervoor te creëren. Hoe en wanneer inwoners het beste betrokken kunnen worden, is iets de provincie nog verder zal moeten vormgeven. Hierbij kan in overweging worden genomen dat uit onderzoek blijkt dat vroege betrokkenheid door inwoners zeer gewaardeerd wordt.[14] Maatwerk binnen een gestandaardiseerde aanpak zou dan als voordeel hebben dat inwoners zich gelijkelijk behandeld zullen voelen.

In onderstaand schema staat het handelingsperspectief van de provincie uitgewerkt.

Doel	Maatregel	Mogelijke rol provincie
Ontwikkeling robuuste en slimme elektriciteits-voorziening in relatie tot ruimtelijke kwaliteit	Integrale gebiedsvisie ontwikkelen voor optimale ruimtelijke inpassing diverse functies.	Opnemen in ruimtelijk-economisch beleid.
	Geografische spreiding vraag en aanbod van energie zo klein mogelijk houden.	Opnemen in ruimtelijke-economisch beleid.
	Onderzoek naar mogelijkheid voor bij elkaar plaatsen zonne- en windopwekking om claims op de transportcapaciteit te verlagen.	Onderzoek doen, eventueel opnemen in ruimtelijk beleid.
	Onderzoek naar mogelijke alternatieven om de energievraag te reguleren, zonder gebruik van het landelijk netwerk, en onderzoek naar het ruimtegebruik dat hiervoor nodig is.	Onderzoek doen (met netbeheerders), eventueel opnemen in ruimtelijk beleid.
	Piekvraag terugdringen door 'slimme' apparatuur en auto's.	Innovatie en opschaling aanjagen.
Realisatie energieopslag	Duidelijkheid over rollen en verantwoordelijkheden van publieke en private partijen.	Hierop aandringen bij Rijk en Europese Unie.
	Onderzoek naar nieuwe technologische mogelijkheden.	Kansrijke opties aanjagen.
	Ruimte aanwijzen voor toekomstige opslag.	Handhaving ruimtelijke reserveringen en milieu- en externe veiligheidscontouren havengebied
Realisatie warmtenetten	Duidelijkheid scheppen met betrekking tot de marktordening en kostenverdeling.	Hierop aandringen bij het Rijk.
	Rolverdeling bepalen en wettelijk vastleggen in de herziening van de huidige Warmtewet.	Op snelheid aandringen bij het Rijk.
	Optimale tracés bepalen in MRA en Noord-Holland Noord.	Onderzoek laten doen. Partijen bij elkaar brengen.
	Inzicht verwerven in potentie geothermie in MRA.	Op (mede)financiering onderzoek aandringen bij het Rijk.
	Aanboren geothermie-potentieel.	Aandringen bij het Rijk op proefboringen. Onrendabele toppen meefinancieren.
Realisatie CO2-net of -leidingen	Aanleg stimuleren daar waar dit leidt tot grotere kosteneffectiviteit en leveringszekerheid.	Onderzoek en onrendabele toppen meefinancieren.
Algemeen	Optimalisatie tracés in de ondergrond.	Partijen verbinden. Als aandeelhouder van Alliander aandringen op één capaciteitskaart.
	Maatschappelijk draagvlak creëren voor inpassing nieuwe infrastructurele elementen.	Gemeenten en netbeheerders ondersteunen bij participatieprocessen. Eigen participatieprocessen goed vormgeven.

14 De provincie en de burger: een spannend avontuur? (USBO 2015).

Impact en consequenties

De aanpassingen aan de energie-infrastructuur zijn randvoorwaardelijk voor het slagen van de energietransitie. Het tempo ervan is evenzeer bepalend voor het tempo van de energietransitie in de vraagsectoren. Dit vereist goede afstemming op lokaal en regionaal niveau tussen de ontwikkeling van vraag naar, aanbod van en infrastructuur voor energie. Een planmatige aanpak is belangrijk gezien de beperkingen aan mens- en organisatiecapaciteit bij netbeheerders en bouw- en installatiebedrijven. De impact van het wel of niet handelen van de provincie is bij een aantal maatregelen niet goed te bepalen, omdat de provincie niet (alleen) verantwoordelijk is en slechts kan stimuleren en bij anderen kan aandringen op actie. De provincie speelt uiteraard een grote rol in het ruimtelijke inpassing van functies ten behoeve van de ruimtelijke kwaliteit

Tijdpad

De uitvoering van de energietransitie, en daarmee van een aantal van bovengenoemde maatregelen, neemt zo'n dertig jaar in beslag. Van belang is vooral dat er tijdig begonnen kan worden en dat er qua fasering aangesloten wordt op de ontwikkelingen in vraag en aanbod. In de gebouwde omgeving zal de warmtetransitie naar verwachting volgens een programmatische aanpak gebeuren.

BIJLAGEN

DEELSTUDIE ENERGIE-INFRASTRUCTUUR

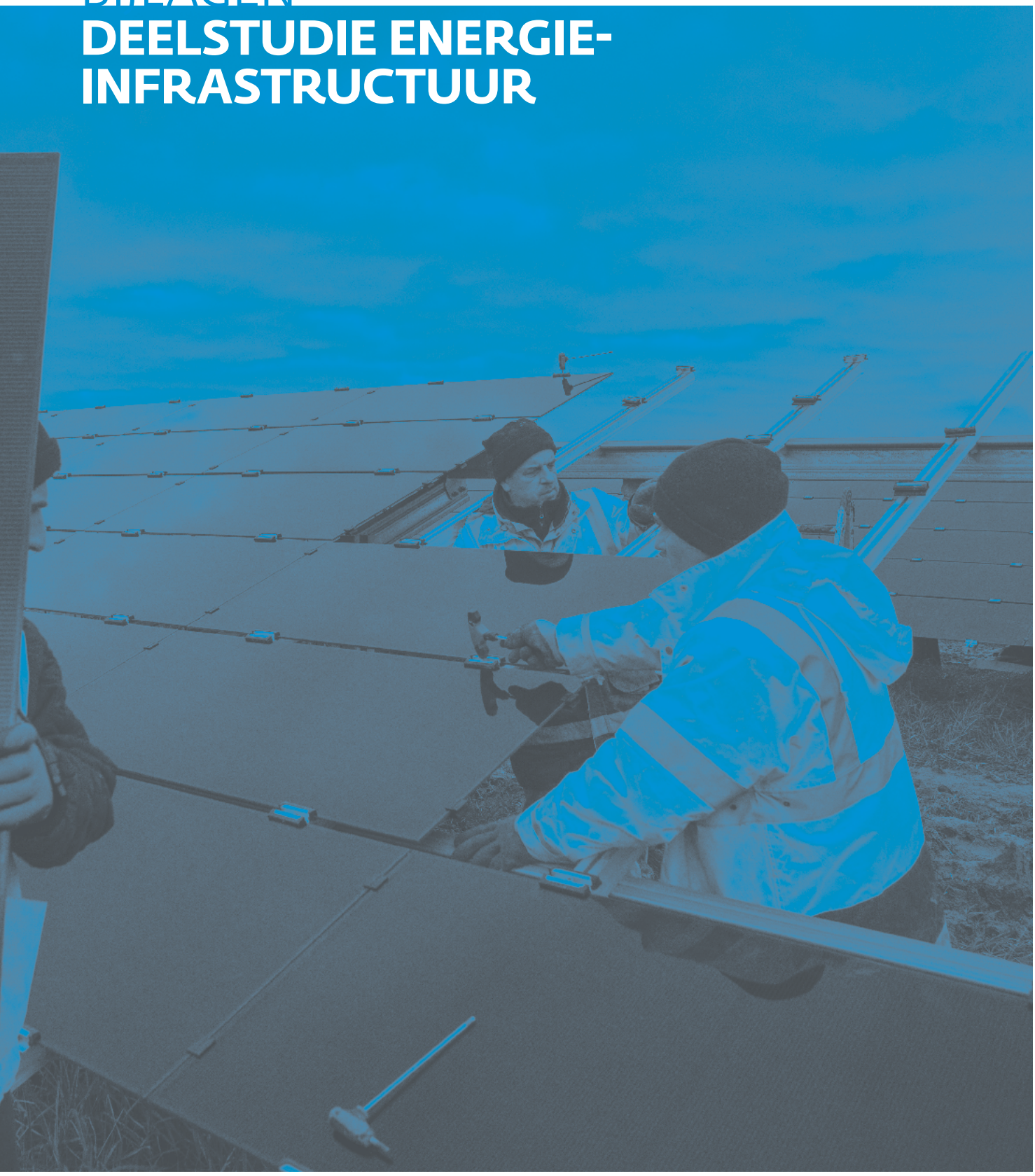

1

BIJLAGE

Marktordening en rolverdeling in de elektriciteitsvoorziening

Om concurrentie op de elektriciteits-infrastructuur mogelijk te maken, is er sinds 2006 sprake van splitsing van het transportnetwerk enerzijds en de productie- en levering van elektriciteit anderzijds. De Energiekamer van de Autoriteit Consument en Markt (ACM) houdt toezicht op de hele elektriciteitsmarkt en bepaalt de tarieven die nutsbedrijven (de netbeheerders) mogen rekenen. Het Rijk heeft in wetgeving15 de kaders en uitgangspunten vastgelegd voor de elektriciteitsmarkt. Daarnaast maken provincies en gemeenten uiteraard de ruimtelijke inpassing van infrastructuur (kabels, masten, stations) voor het laag- en middenspanningsnet mogelijk.16 Tot slot spelen het Rijk en de decentrale overheden een rol als eigenaren van de netbeheerders.

Transportnetwerk

De netbeheerders zijn nutsbedrijven. Ze zijn niet alleen eigenaar en beheerder van het elektriciteitsnet, maar zijn ook verantwoordelijk voor het fysieke transport van elektriciteit.

- De netbeheerder van het landelijk hoogspanningsnet (100kV of hoger) is TenneT, die de balans tussen vraag en aanbod bewaakt. De aandelen van TenneT zijn voor 100 procent in handen van de rijksoverheid.
- De regionale netbeheerders beheren de middenspannings- en laagspanningsnetwerken in Nederland (10 t/m 110 kV en het lichtnet). Zij verzorgen ook de aansluitdienst en meetdienst. In de Nederlandse wet is vastgelegd dat overheden een meerderheidsbelang in de aangewezen netbeheerders moeten hebben. Commerciële partijen mogen er überhaupt geen belang in hebben. De netbeheerders in Noord-Holland zijn Liander (onderdeel van Alliander*) en Stedin.

Daarnaast zijn er bedrijven die energie-infrastructuur aanleggen en onderhouden, zoals Liandon, ook onderdeel van Alliander*.

De levering van elektriciteit: de keten van producent tot afnemer

- Producenten van elektriciteit, die via hun elektriciteitscentrales stroom opwekken (zoals Eneco, Nuon, Essent, Vattenval), maar ook kleinschaligere producenten als zonneparken, windparken of bijvoorbeeld afvalenergiecentrales.
- De Programmaverantwoordelijken (PV). Zij kopen als groothandelaren de stroom in voor leveranciers (bij elkaar, ook wel bilateraal genoemd, of op een elektriciteitsbeurs) en hebben een leveringsplicht aan de leverancier. De PV is verantwoordelijk voor het in balans houden van de in- en verkoopvolumes van de elektriciteit.
- De Leveranciers, die elektriciteit kopen bij de PV en leveren aan de eindgebruiker.
- Consumenten (particulieren en organisaties) zijn in principe de afnemers, maar kunnen de stroom die ze opwekken met bijvoorbeeld zonnepanelen ook leveren aan het net. Consumenten kunnen niet van netbeheerder veranderen, wel van leverancier. Bij levering aan het net krijgen ze een (verplichte) terugleververgoeding van de PV-partij, via de leverancier. Grootste terugleveranciers zijn de telers uit de glastuinbouw, die via WKK's zelf (op zeer efficiënte wijze) uit gas elektriciteit opwekken.

Bij grote bedrijven als Essent en Eneco vallen de producenten, de PV-partijen (de groothandel) en de leveranciers onder dezelfde groep. Er zijn echter ook eigenstandige leveranciers, zoals Greenchoice, die bij onafhankelijke PV-partijen inkopen.

15 Elektriciteitswet 1998, Wet Onafhankelijk Netbeheer ('Splitsingswet', 2006) en diverse ministeriële regelingen, zoals de Regeling Experimenten Elektriciteitswet. De Wet Voortgang Energietransitie ('wet VET') is in de maak.

16 Voor verbindingen van 150 kV en lager geldt dat het technisch mogelijk is om deze ondergronds aan te leggen. Bij 220 kV en hoger geldt dat de leveringszekerheid niet gegarandeerd is bij ondergrondse aanleg.

* Alliander is een zelfstandig bedrijf dat voortgekomen is uit Nuon (dat inmiddels is overgenomen door Vattenfal). Alliander bestaat uit de onderdelen Liander (netbeheerder) en Liandon (aanleg en onderhoud energie-infrastructuur). Het bedrijf verzorgt de distributie van energie in een derde deel van Nederland. Alle aandelen van Alliander zijn in handen van een aantal Nederlandse provincies. Provincie Noord-Holland heeft bijvoorbeeld 9 procent van de aandelen, Gelderland 45 procent.

2

BIJLAGE

BRONNEN

Ruimtelijke Visie Greenport Aalsmeer 2015-2015.

The Potential of Carbon Capture, Transport, Usage and Storage (Ecofys, 2017).

Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017).

FLEXibility of the power system in the NETherlands' (FLEXNET) (ECN, 2017).

De ruimtelijke effecten van de energietransitie in Noord-Holland (ECN, 2015).

Energie en ruimte Noord-Holland Noord. Verkenning van ruimtelijke perspectieven voor de energietransitie in Noord-Holland Noord (2017).

Ruimtelijke verkenning Energietransitie MRA (ECN/Marco.Broekman/Posad 2017).

De provincie en de burger: een spannend avontuur? (USBO 2015).

Warmteladder voor de MRA (ECN/TNO 2017).

Geraadpleegde websites:

https://www.rvo.nl/sites/default/files/bijlagen/Stadsverwarming_0.pdf.

http://energiekaart.net/engie-sluit-2-gascentrales/.

https://www.bloc.nl/nl/bloc-works/co2-smart-grid/.

http://www.greendeals.nl/gd163-co2-voorziening-glastuinbouw-noord-holland/.

Deelstudie Energie-infrastructuur

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie
Noord-Holland

Deelstudie sector Gebouwde omgeving

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

5 | 2 Huidige situatie

7 | 3 Relevante trends

10 | 4 Eindbeeld van het energieverbruik

14 | 5 Het transitiepad

16 | 6 Het speelveld

25 | 7 Handelingsperspectief Provincie Noord-Holland

27 | Bijlagen

28 | Bijlage 1
Stimuleringsbeleid gericht op verduurzaming van de gebouwde omgeving

29 | Bijlage 2
Regelgeving aangaande de gebouwde omgeving

30 | Bijlage 3
Definities van (bijna) energieneutrale gebouwen

31 | Bijlage 4
Verduurzaming van monumenten

32 | Bijlage 5
Bronnen

1 INLEIDING

De sector Gebouwde omgeving omvat twee deelsectoren, namelijk de huishoudens (wonen) en de diensten (utiliteitsbouw). De deelsectoren kunnen op diverse manieren onderverdeeld worden, maar voor het bepalen van het handelingsperspectief van de provincie is het vooral relevant om te kijken naar de eigendomsstructuur. Die laat immers zien wie voor welke maatregelen verantwoordelijk is. De onderverdeling wordt dan als volgt:

Huishoudens	Eigenaar-bewoner (koopwoningen)
	Corporatie huur
	Particuliere huur
Diensten	Commercieel vastgoed - eigendom
	Commercieel vastgoed - huur
	Maatschappelijk vastgoed - eigendom
	Maatschappelijk vastgoed - huur
	Dienstverlening - zonder gebouw

Onder ‘diensten’ valt een grote diversiteit aan activiteiten. Onder ‘commercieel vastgoed’ vallen bijvoorbeeld kantoren, bedrijfsgebouwen, winkels, loodsen, schuren en datacenters. Onder ‘maatschappelijk vastgoed’ vallen alle gebouwen met een publieke functie op het gebied van politiek en bestuur, onderwijs, sport, cultuur, welzijn en (medische) zorg. Onder ‘diensten’ vallen verder ook bouwwerken als lantaarnpalen, gemalen en zendmasten.

De twee deelsectoren, huishoudens en diensten, hebben vergelijkbare opties om te verduurzamen. Wel is het van belang om onderscheid te maken in (nog te realiseren) nieuwbouw en bestaande bouw, omdat oplossingen behoorlijk verschillen. Hoofdmoot van de opgave vormt de zogenoemde ‘warmtetransitie’. In de huidige situatie wordt er vooral van aardgas gebruikt gemaakt om de gebouwde omgeving te verwarmen. Hiervoor moeten alternatieven komen.

Centraal staan de volgende vragen: in welke mate het energieverbruik en de CO_2-uitstoot van de sector Gebouwde omgeving kan verminderen, hoe dit tot stand kan worden gebracht, welke partijen hierbij een rol spelen en wat de provincie kan doen om de benodigde verduurzaming tot stand te brengen of te versnellen.

Uitgangspunten

- Waar het in dit onderdeel gaat over 'het energieverbruik van de gebouwde omgeving', betreft het alle elektriciteit, gas en warmte die door andere partijen geleverd wordt. Het gaat dan dus om de totale energievraag, minus de zelf opgewekte energie.
- Het energieverbruik van de gebouwde omgeving is afhankelijk van de buitentemperatuur en kan over de jaren heen fluctueren. Uiteraard is dit in de gebruikte cijfers verwerkt.
- Het energieverbruik van utiliteitsgebouwen in de landbouw en industrie valt onder de sector Land- en tuinbouw dan wel de sector Industrie.
- Het energieverbruik van gebouwen wordt gesplitst in 'gebouwgebonden energieverbruik' en 'niet-gebouwgebonden energieverbruik'. Gebouwgebonden energie is alle energie die noodzakelijk is voor het verwarmen, koelen, ventileren en verlichten van een gebouw, onafhankelijk van het gebouwgebruik. Computers en huishoudelijke apparaten vallen hier niet onder. Momenteel richt veel beleid zich specifiek op het gebouwgebonden verbruik, bijvoorbeeld de zogenoemde 'EPC-eisen' voor nieuwbouw[1] en het energielabel voor gebouwen. Een overzicht van de termen waarmee de mate van energieneutraliteit van gebouwen wordt geduid, staat in de bijlage 'Definities van (bijna) energieneutrale gebouwen'.
- De sector kan biomassa gebruiken als vervanging van fossiele brandstoffen, maar biomassa zal schaars zijn. Biomassa zal zoveel mogelijk beschikbaar moeten blijven voor de sectoren Industrie en Mobiliteit en Transport.

Raakvlakken met andere sectoren en opgaven

- De industrie en energiesector kan restwarmte leveren die door huishoudens en diensten benut kan worden door het aanleggen van warmtenetten. Wat hiervoor aan infrastructuur nodig is, komt aan de orde in het deelstudie 'Energie-infrastructuur'.
- Elektriciteitsverbruik voor het thuis opladen van een elektrisch voertuig valt onder de sector Mobiliteit en Transport, maar wordt via de huishoudelijke energierekening in rekening gebracht. Op dit moment is dit verbruik nog verwaarloosbaar, maar op termijn kan dit relevant worden.
- De gebouwde omgeving wordt niet alleen afnemer van elektriciteit, maar ook aanbieder van lokaal opgewekte elektriciteit (via zonnepanelen). Verder kan de gebouwde omgeving een rol gaan spelen in de opslag van elektriciteit en de balancering van vraag en aanbod van elektriciteit, via thuisbatterijen, de batterij van de elektrische auto en 'slimme apparaten'. Dit komt aan de orde in het deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Er wordt eerst ingegaan op de huidige situatie en de ontwikkelingen tot 2050. Daarna wordt het verwachte toekomstbeeld voor het energieverbruik in 2050 geschetst, waarbij ook wordt ingegaan op onzekerheden. Per deelsector wordt geschetst wat de aangrijpingspunten zijn, wat het speelveld is (welke actoren zijn betrokken en hoe beïnvloeden ze elkaar). Tot slot wordt ingegaan op het handelingsperspectief van de provincie.

1 EPC is de energieprestatiecoëfficiënt. Het is een nationale norm, afgeleid van Europese wetgeving. Hoe lager de EPC, hoe energiezuiniger een gebouw is. Voor nieuwbouwwoningen wordt de norm steeds verder aangescherpt, zodat de sector in 2020 bijna energieneutrale woningen zal bouwen.

2 HUIDIGE SITUATIE

De gebouwde omgeving is verantwoordelijk voor 44 procent (112 PJ) van het energieverbruik in Noord-Holland (254 PJ). Huishoudens nemen 63 PJ voor hun rekening, diensten 49 PJ.

In Noord-Holland staan momenteel ongeveer 1,3 miljoen woningen. Hiervan is ongeveer de helft eigendom van de bewoner. Corporaties hebben zo'n 33 procent van de woningvoorraad in Noord-Holland in handen en de resterende 17 procent is in handen van particuliere verhuurders. De laatste groep is heel divers. Sommige eigenaren hebben één woning in de verhuur, sommige wel tientallen of honderden.[4] In de deelsector Diensten is sprake van ongeveer 150.000 utiliteitsgebouwen.[5]

Noord-Holland wijkt wat betreft samenstelling van de woningvoorraad enigszins af van het landelijk gemiddelde. Ten eerste is de woningvoorraad gemiddeld ouder, en oude gebouwen verbruiken gemiddeld meer energie dan jonge gebouwen. Ten tweede heeft Noord-Holland een groot aandeel meergezinswoningen (appartementen). Deze zijn kleiner dan eengezinswoningen en verbruiken dan ook minder energie.

Huidige energiemix

Het energieverbruik van de deelsectoren is als volgt verdeeld:

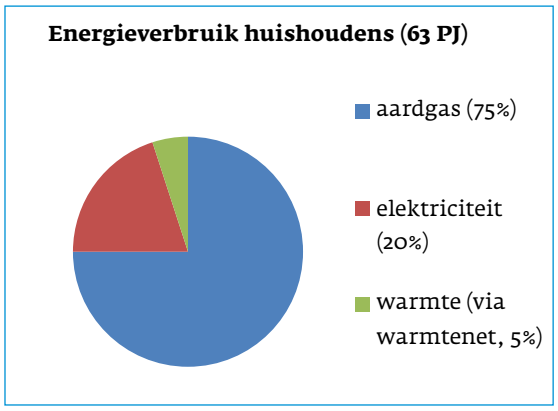

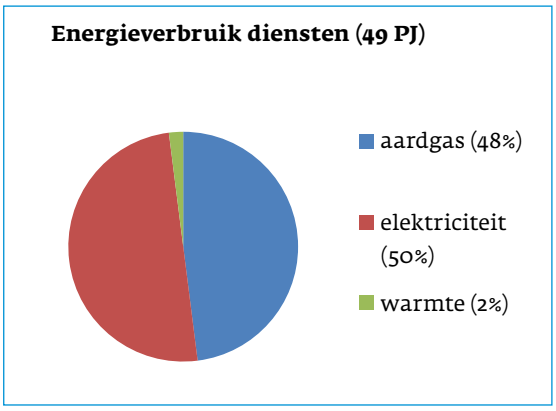

- Huishoudens gebruiken energie voor ruimteverwarming, tapwater, koken en huishoudelijke apparatuur. Vooral de warmtevraag, die meestal met aardgas wordt ingevuld, vraagt veel energie (al gauw zo'n 80 procent van het totaal).
- Diensten verbruiken het overgrote deel aan energie voor ruimteconditionering (verwarming, koeling, ventilatie) en verlichting. Daarnaast wordt elektriciteit verbruikt voor ICT en apparatuur. Door de vele apparatuur is het aandeel elektriciteit groter dan dat van aardgas. 10 procent van het elektriciteitsverbruik van de deelsector Diensten wordt verbruikt via bouwwerken die geen gebouwen zijn (bijvoorbeeld lantaarnpalen, zendmasten, gemalen).
- In Noord-Holland is zo'n veertig procent van de via een warmtenet geleverde warmte afkomstig van fossiele aardgascentrale (Diemen). De rest komt uit biomassa en afvalverbranding[6]. Collectieve warmtepompen/WKO, geothermie en industriële restwarmte worden nog bijna niet gebruikt.

2 Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018).
3 https://opendata.cbs.nl/#/CBS/nl/dataset/81955NED/table?ts=1512486543577.
4 https://www.nvm.nl/actueel/blogderden/2017/gj_particuliere_beleggers.
5 Het CBS gaat uit van 200.000 niet-woningen in Noord-Holland. (CBS Statline, 2017).
RVO.nl gaat ervan uit dat circa driekwart van de niet-woningen aan de Diensten gerelateerd kunnen worden.
Bron: Monitor energiebesparing gebouwde omgeving (RVO.nl, 2015).
6 Het aandeel biogeen afval bepaalt in hoeverre de warmte als hernieuwbaar beschouwd wordt.

Tussen 2000 en 2015 is in de Nederlandse gebouwde omgeving het energiegebruik voor warmte met circa 20 procent gedaald, door een verbeterde isolatie van gebouwen, efficiëntere verwarmingsketels en vervangende nieuwbouw. Dit vertaalt zich vooral in minder aardgasverbruik. Het verbruik van elektriciteit groeide in deze periode echter met 20 procent door een toename van het gebruik van elektrische apparaten. Al met al daalde het totale eindverbruik in de gebouwde omgeving landelijk netto met 11 procent. We verwachten dat dit in Noord-Holland vergelijkbaar is.

3 RELEVANTE TRENDS

Om inzicht te krijgen in het verwachte energieverbruik van de gebouwde omgeving in Noord-Holland in 2050, is het van belang te kijken hoe het volume van de sector zich zal ontwikkelen en welke trends een rol spelen bij de verduurzaming van de sector.[7]

Relevante trends bij Huishoudens

- **Toename aantal huishoudens inclusief vergrijzing**
  De Noord-Hollandse bevolking zal stijgen van 2,8 miljoen inwoners in 2017 naar bijna 3,2 miljoen in 2040. De bevolking vergrijst, ondanks de instroom van jonge mensen. De huishoudensgroei zit daardoor bijna volledig bij oudere paren en alleenstaande huishoudens.[8] Er zijn zo'n 220.000 extra woningen nodig, vooral in en rond Amsterdam.[9]
- **Nieuwbouw: inhaalslag**
  De komende jaren zal eerst de woningbouwachterstand van de afgelopen jaren moeten worden ingelopen. Daarna zal er naar verwachting niet zoveel nieuwbouw meer bij hoeven te komen. In een aantal gemeenten zal al na 2030 zelfs mogelijk leegstand optreden. Rond 2050 zal 15 procent van de gebouwde omgeving ná 2017 gebouwd zijn.[10]
- **Nieuwbouw is op korte termijn (bijna) energieneutraal**
  Europees beleid dwingt af dat vanaf 2020 alle nieuwbouw 'bijna-energieneutraal'[11] (BENG) zal zijn.[12] De regering heeft een aantal maatregelen aangekondigd om dit kracht bij te zetten, zoals het schrappen van de aansluitplicht in de Gaswet. Het streven is 'aardgasvrije nieuwbouwontwikkelingen' vanaf juli 2018. In Amsterdam worden al bijna alle nieuwbouwwoningen aardgasvrij gebouwd.
- **Van aansluitplicht op gas naar warmterecht**
  In het regeerakkoord wordt aangekondigd dat de aansluitplicht van gas wordt vervangen door een warmterecht waarmee eindgebruikers aanspraak kunnen maken op een aansluiting op een (verzwaard) elektriciteitsnet of een warmtenet. Nieuwbouw wordt vanaf juli 2018 niet meer standaard aangesloten op het gasnet. In de provincie Noord-Holland heeft de verdere uitrol van warmtenetten en de overschakeling van het warmtenet in Purmerend op biomassa al bijgedragen aan een lager gasverbruik.
- **Elektriciteitsvraag neemt toe**
  De vraag van huishoudens naar elektriciteit zal naar verwachting stijgen door het elektrisch rijden en door (gedeeltelijke) elektrificatie van de warmtevoorziening en het elektrisch koken. Ook het gebruik van huishoudelijke apparaten zal toenemen, maar dit wordt gecompenseerd doordat apparaten energiezuiniger worden, mede onder invloed van strengere Europese wetgeving.[13] Alles bij elkaar wordt verwacht dat de totale vraag naar elektriciteit sterk zal toenemen en dat dit consequenties zal hebben voor de zwaarte van de aansluiting van huishoudens op het elektriciteitsnet.

7 Bronnen: NEV 2017; Bevolkingsprognose Noord-Holland 2017-2040 (PNH).
8 Het CBS voorspelt dat in 2060 zeker 44 procent van de huishoudens in Nederland uit één persoon zal bestaan. Nu is dat nog 36 procent (https://www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2011/14/een-miljoen-huishoudens-meer-in-2045). Bijna de helft van de eenpersoonshuishoudens zal in 2050 uit 65-plussers bestaan (nu nog 31 procent).
9 Bevolkingsprognose Noord-Holland 2017-2040, p. 34.
10 Bevolkingsprognose Noord-Holland 2017-2040, p. 34.
11 Ter indicatie, voor een 'gemiddelde' tussenwoning van 125 m2, komt de BENG-eis neer op een verlaging van het gebouwgebonden energiegebruik met circa 75 procent. Bovendien moet de helft van dit energieverbruik ingevuld zijn met de productie van duurzame energie, bijvoorbeeld met een warmtepomp of met zonnepanelen.
12 Energy Performance of Buildings Directive (2010, 2012, laatste aanpassing 30 november 2016).
13 NEV 2017, p. 147.

- **Lokale opwekking van hernieuwbare energie groeit substantieel**
  Door de verdergaande marktpenetratie van naar verwachting steeds goedkopere en efficiëntere zonnepanelen (die bovendien inmiddels ook te huren zijn) zal de lokale opwekking van elektriciteit op gebouwen sterk toenemen.
- **Stijgende bewustwording over energieverbruik, mede door meer feedback**
  De verdergaande impact van de klimaatverandering, het energiebeleid en de introductie van slimme meters en apparaten zal leiden tot een toenemend bewustzijn van het energieverbruik bij een groot deel van de bevolking.

Relevante trends bij Diensten:

- **Vraag naar tijdelijke huisvesting neemt toe**
  Toerisme is wereldwijd één van de snelst groeiende economische sectoren en de verwachting is dat de groei doorgaat tot 2050. Op dit moment zijn er jaarlijks 16,8 miljoen internationale toeristen in Nederland. In Noord-Holland is het toerisme in 2017 met zo'n 5 procent gegroeid.[14] Dit legt grote (ruimtelijke) druk op de MRA (hotels, vakantiehuizen).[15]
- **Vraag naar kantoorruimte blijft stabiel**
  De huidige kantorenvoorraad in Noord-Holland wordt momenteel geschat op 6,7 miljoen m2 bvo, waarvan 6,3 miljoen bvo in Noord-Holland-Zuid. De leegstand daalt behoorlijk door sloop, absorptie door de markt of transformatie naar woningen, en ligt inmiddels op ongeveer 15 procent.[16] In 2030 zal er, afhankelijk van de economische groei, behoefte zijn aan 380.000 en 470.000 m2 bvo kantoorruimte extra, vooral in de MRA. De stijging is zeer beperkt, doordat de beroepsbevolking redelijk stabiel blijft en het kantoorgebruik per werknemer stabiliseert na een periode van daling. Wel zal de Brexit waarschijnlijk leiden tot extra vestiging van kantoren in Amsterdam. Voor de periode 2030-2050 verwachten we daarom stabilisering van de markt.
- **Minder winkels, meer leisure**
  De Noord-Hollandse detailhandel heeft een vloeroppervlakte van circa 4.216.000 m2 bvo, waarvan ca. 484.000 m2 aan leegstand.[17] De vraag naar winkeloppervlak neemt het komende decennium af door de groei van online aankopen, vergrijzing en krimp in sommige delen van Noord-Holland. Op lange termijn is het denkbaar dat ook meer dagelijkse boodschappen thuisbezorgd gaan worden, waardoor de functie van de supermarkt om de hoek ook zal gaan afnemen. Het belang van de vrijetijdseconomie (leisure) neemt daarentegen toe. De aantrekkelijke locaties zullen (zonder ingrepen) steeds drukker worden.[18]
- **Sterke afname gasverbruik**
  Het gasverbruik is al met circa 15 procent gedaald in de periode 2005-2015 onder andere als gevolg van energiebesparing, sloop, energiezuinige nieuwbouw, uitbreiding van warmtenetten en het gebruik van elektrische warmtepompen, in plaats van aardgasgestookte ketels. Richting 2030 zal het gasverbruik nog met circa 25 à 30 procent verder afnemen.[19]
- **Nieuwbouw is op korte termijn (bijna) energieneutraal**
  Ook voor de dienstensector dwingt Europees beleid af dat vanaf 2020 alle nieuwbouw minimaal 'bijna-energieneutraal' (BENG) zal zijn, waarbij het gebouwgebonden verbruik bijna nul zal zijn.[20] Zie ook de bijlage 'Definities van (bijna) energieneutrale gebouwen'.
- **Financiële sector jaagt verduurzaming verder aan**
  Een recente ontwikkeling is dat banken bepaalde energielabels eisen bij nieuwe financieringen voor commercieel vastgoed. Dit wordt gestuurd door EU-regelgeving: aangezien vanaf 2023 kantoren niet meer verhuurd mogen worden als ze geen label C hebben, daalt de waarde van dit vastgoed. Naar verwachting zal de EU na enige jaren nog hogere labels afdwingen, De banken anticiperen daarop om financiële verliezen later te voorkomen. Zo wil bijvoorbeeld de Rabobank binnen tien jaar al het commercieel vastgoed waarvoor de bank leningen verstrekt (dus ook winkels, bedrijfshallen en verhuurde woningen), verduurzaamd hebben. ING wil de financiering van kantoren intrekken als klanten geen plan hebben om deze op energielabel C of hoger te krijgen.[21]

14 https://noord-holland.toeristischebarometer.nl/Current.
15 NBTC: https://www.nbtc.nl/nl/homepage/cijfers-trends/algemene-cijfers-toerisme/toerisme-in-perspectief-2017-1.htm.
16 NB: Ook leegstand verbruikt energie. ECN heeft in 2014 bepaald dat gemiddeld het gas- en elektriciteitsverbruik van leegstaand kantooroppervlak circa 7% respectievelijk 17% is van het gas- en elektriciteitsverbruik van oppervlak dat in gebruik is.
17 Cijfers uit 2015. Bron: Noord-Holland in cijfers (PNH 2017)
18 Bron: NBTC, 2017.
19 NEV 2017, p. 155. Naar aanleiding van het Nationaal Energieakkoord is er meer beleid in gang gezet en gaat het tempo omhoog. Ook wordt rekening gehouden met klimaatverandering en warmere winters.
20 Energy Performance of Buildings Directive (2010, 2012, laatste aanpassing 30 november 2016).
21 https://fd.nl/ondernemen/1219400/rabo-vergroent-commercieel-vastgoed.

- **Elektriciteitsverbruik**
  Nationaal gezien is de stijgende elektriciteitsvraag voor ICT recent gestopt vanwege energiebesparende maatregelen bij bedrijven.[22] Doordat er steeds meer gebruik wordt gemaakt van externe hosting en clouddiensten, worden serverruimtes bij bedrijven zelf minder belangrijk.[23] In Noord-Holland wordt deze nationale trend echter doorbroken doordat grote nieuwe datacenters zich vooral hier vestigen (zie ook de factsheet Datacenters). Het grootste deel van de datacenters in Nederland is momenteel gelegen in Noord-Holland en ze vervullen een belangrijke systeemfunctie binnen de digitaliserende samenleving. Hun energieverbruik is zeer hoog, al wordt er sterk ingezet op energiebesparing en gebruik van groene stroom.[24]

22 Trends ICT en Energie 2013-2030. Energiegebruik ICT in Nederland 2013, trendontwikkeling 2020 en 2030 (CE Delft 2016).
23 NEV 2017, p. 156.
24 Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Buck Consultants, december 2017, p.22.

4 EINDBEELD VAN HET ENERGIEVERBRUIK

Mede aan de hand van bovengenoemde trends kan nu eerst het verwachte volume van de sector Gebouwde omgeving bepaald worden. Vervolgens wordt gekeken welke energiebesparende maatregelen de sector kan nemen, en daarna hoe de resterende energievraag verduurzaamd kan worden. Zo ontstaat een beeld van de omvang van het energieverbruik van de sector in 2050, en hoe dit naar verwachting ingevuld zal worden, dus met welke 'energiemix'.

Volume

Gezien de trends zal het aantal woningen in Noord-Holland naar verwachting met circa 15 procent toenemen tot 2050. Omdat na 2020 alle nieuwbouw minimaal 'bijna-energieneutraal' (BENG) moet zijn, vertaalt de groei in volume zich niet evenredig in energieverbruik.
Gezien de trends zal de utiliteitsbouw van de deelsector diensten met circa 15 procent gegroeid zijn in 2035 (gerekend in bvo). We veronderstellen dat na 2035 de groei afzwakt. In 2050 is Diensten dan 20 tot 25 procent groter dan nu. Ook hier geldt dat vanaf 2020 te realiseren nieuwbouw nagenoeg geen energie meer vergt voor het gebouwgebonden energieverbruik.

Energiebesparing

Energiebesparing binnen de gebouwde omgeving is mogelijk op drie vlakken:

- **Reductie warmtevraag door isolatie en efficiëntere ventilatie.** In veel gebouwen zijn op dit moment slechts enkele isolerende maatregelen genomen, bijvoorbeeld dubbel glas of spouwmuurisolatie. Als woningen worden geïsoleerd, moeten deze ook beter geventileerd worden. Het ventilatiesysteem heeft grote invloed op de warmtevraag en het comfortniveau van de woning. De isolatie en de keuze van het ventilatiesysteem kan tot verschillende niveaus worden doorgevoerd, waarbij het meest kosteneffectieve niveau afhangt van het gebouw, de keuze voor de warmtevoorziening (zie onder) en de prijzen van de verschillende energiedragers. Voor het overstappen naar een geheel elektrische warmtevoorziening (all-electric, met warmtepompen), is verregaande isolatie overigens wel noodzakelijk.
- **Efficiëntieverbeteringen.** Hieronder valt energiebesparing bij zowel apparaten bedoeld voor de opwekking van warmte of koude (onder andere warmtepompen), als voor huishoudelijk gebruik (onder andere koelkasten en wasmachines) en verlichting (onder andere led).
- **Energiebesparing door aanpassingen in gedrag.** Op termijn zullen gebruikers hierbij geholpen worden door 'slimme' apparaten, mits aangeschaft en goed gebruikt (gedrag). Binnen de dienstensector is vaak nog veel te winnen door betere afstelling van regelsystemen en het voorkomen van energie-inefficiënt gedrag (bijvoorbeeld open ramen bij centrale klimaatbeheersing).

Verduurzaming resterend energieverbruik: een duurzame warmtevoorziening

De verwachte energiemix in 2050 is afhankelijk van de vraag hoe de warmtevoorziening van de bestaande gebouwenvoorraad wordt verduurzaamd en hoeveel energie er wordt bespaard. Hieronder volgt een overzicht van de mogelijkheden, waarna een mogelijk eindbeeld voor 2050 geschetst wordt.

Voor het verduurzamen van de warmtevraag liggen er vier opties voor, zie schema hieronder.

Optie	Mate van benodigde isolatie	Benodigde installatie	Geschikte woningen	Voor- en nadelen
Geheel elektrisch (all- electric)	Zeer hoge mate van gebouw-isolatie nodig.	Warmtepomp.	- Nieuwbouwwoningen. - (Vergaand) gerenoveerde woningen.	- Hoge kosten. Deze kunnen echter dalen door meer grootschalige en gestandaardiseerde aanpak. - Bij grote vraag naar elektriciteit in een wijk zal het elektriciteitsnet verzwaard moet worden
Aansluiting op een warmtenet, gevoed door geothermie, restwarmte, biomassa of een combinatie daarvan	De gekozen levertemperatuur bepaalt wat er aan isolatie noodzakelijk is.	Warmtepomp, indien de temperatuur van het via een warmtenet geleverde water ter plaatse verhoogd moet worden.	Zowel nieuwbouw als bestaande bouw, mits er een grote concentratie van voldoende deelnemers is.	- Radiatoren hoeven vaak niet vervangen te worden. - Vanwege de kosten is het van belang dat in een bepaald gebied zoveel mogelijk gebouwen die ervoor in aanmerking komen, daadwerkelijk aansluiten. - Veel betrokken actoren, lange processen, vaak geen goede business case
Groen gas uit biomassa[25]	Gebouwen moeten zoveel mogelijk geïsoleerd worden.	Hr-ketel. Hybride warmtepomp. Individuele WKK.[26]	Zowel nieuwbouw als bestaande bouw, maar gezien de schaarste aan biomassa alleen toepassen daar waar geen kosteneffectieve alternatieven zijn, bijvoorbeeld de vooroorlogse binnensteden.	- Verwachte schaarste aan biomassa - Geen nieuwe infrastructuur binnenshuis/buitenhuis nodig - Groen gas is tot drie keer duurder dan aardgas en nog maar beperkt beschikbaar. - Op termijn kan er misschien gas uit elektriciteit gemaakt worden (power to gas ofwel P2G).
Ketel of kachel op individuele vaste biomassa	Gebouwen moeten zoveel mogelijk geïsoleerd worden.	Houtkachel of biomassaketel, eventueel met pellets.[27]	Er is opslag nodig van pellets of hout.	- Verwachte schaarste aan biomassa. - Kan fijnstof opleveren, wat slecht is voor de lokale luchtkwaliteit.

Aanvullend op bovenstaande opties kan warmtekoudeopslag (WKO) ingezet worden. Dit is vooral relevant voor utiliteitsgebouwen waar ook een koelbehoefte is (bijvoorbeeld ziekenhuizen en grote kantoorgebouwen). De koelbehoefte zal naar verwachting toenemen vanwege extremere temperaturen. WKO heeft overigens wel een back-up nodig voor de piekvraag naar warmte in de winter. Dat is nu meestal een gasgestookte ketel, maar dat zou ook een warmtenet of biomassa of biogas kunnen zijn.

Transitioneel is de hybride warmtepomp een oplossing. Deze werkt deels op elektriciteit en deels op gas, waardoor de benodigde verzwaring van het elektriciteitsnet wellicht uitgesteld kan worden. Mocht groen gas echter op grote schaal doorbreken, dan zou de hybride warmtepomp een blijvende rol kunnen spelen. En mocht waterstof (P2G) toch doorbreken, dan zou ook de zogenoemde 'micro-WKK'[28] op basis van een brandstofcel, een rol kunnen spelen als vervanger van een cv-ketel.

Bij een warmtenet dat warmte op lage temperatuur transporteert, kan tot slot nog gekozen worden tussen een individuele warmtepomp per woning of een collectieve warmtepomp (op buurtniveau) om de temperatuur in de woning op de gewenste hoogte te krijgen. Voordeel van een collectieve warmtepomp is dat het lokale elektriciteitsnet minder verzwaard hoeft te worden.

Warmtepomp

Een warmtepomp verwarmt water door warmte uit de lucht, bodem of het grondwater te halen tot een bruikbare temperatuur bereikt is[29]. De warmtepomp gebruikt hiervoor stroom, daardoor neemt het elektriciteitsverbruik wel toe. Daar staat tegenover dat er veel minder of geen gas meer wordt verbruikt. Per saldo verlaagt een warmtepomp het energiegebruik wel tot een-derde van wat een hr-ketel verbruikt, door het benutten van al aanwezige omgevingswarmte.

25 Groen gas wordt momenteel gemaakt door biogas op te waarderen tot het dezelfde kwaliteit heeft als aardgas. Biogas wordt geproduceerd uit biomassa als slib, afval van stortplaatsen, tuinafval, resten groente en fruit, en dierlijke restproducten zoals koeienmest.
26 'WKK' staat voor warmtekrachtkoppeling. Dit is een apparaat waarmee uit gas warmte en elektriciteit gemaakt kan worden. Een micro-WKK is geschikt voor kleinverbruikers.
27 Pellets zijn kleine, samengeperste brokjes hout die gemaakt zijn van zaagsel en snippers.
28 Een micro-WKK is een warmtekrachtkoppeling die geschikt is voor kleinverbruikers.
29 Voor warm tapwater zijn zonneboilers ook een optie. Een warmtepomp in combinatie met zonnepanelen levert echter ongeveer hetzelfde op, met als bijkomend voordeel dat er minder aanpassingen aan het gebouw nodig zijn.

De keuze van een eigenaar voor een bepaalde warmteoptie wordt door een aantal zaken beïnvloed, zoals:
- omgevingskenmerken (mogelijkheid van aansluiting op een warmtenet),
- gebouwkenmerken (huidige schil, isolatiemogelijkheden),
- persoonlijke voorkeuren (met name bij huishoudens),
- financiële aspecten (benodigde investeringen, rendement, terugverdienperiode, subsidies of belastingkortingen).[30]

In opdracht van de provincie heeft CE Delft voor alle gemeenten in Noord-Holland op buurtniveau in beeld gebracht welke optie vanuit maatschappelijk oogpunt het goedkoopst is in een bepaald toekomstbeeld, uitgaande van de aanname dat gas op termijn volledig duurzaam opgewekt is en circa driemaal zo duur is.[31] Ook heeft CE Delft in beeld gebracht waar een gemeente het beste kan beginnen met de warmtetransitie. Dat zijn de buurten waar de kosten van de alternatieve optie toch al goedkoper zijn dan aardgas en waar de meerkosten om over te stappen relatief laag zijn. Bijvoorbeeld omdat er toch al stadsvernieuwing of een rioolvervanging gepland staat.
Al met al blijkt dat er een lappendeken aan opties per gemeente zal ontstaan. De ideale optie kan immers per wijk verschillen. Een knelpunt hierbij is dat de oplossingen die maatschappelijk gezien voordelig zijn, vaak relatief hoge kosten en veel 'gedoe' voor individuele huishoudens betekenen. Dat kan het draagvlak voor de warmtetransitie doen afnemen. Hierop wordt ingegaan bij het speelveld.

Verduurzaming warmtenetten
Uiteraard is een warmtenet pas volledig duurzaam als bij de warmteopwekking geen CO_2 wordt uitgestoten. In Noord-Holland Noord biedt geothermie voldoende potentie en deze optie is volledig duurzaam indien de pompen die nodig zijn op duurzaam opgewekte elektriciteit werken. In de MRA wordt de benutting van restwarmte uit de industrie nader onderzocht. Hieraan wordt een CO_2-ladder gekoppeld om inzicht te geven in de CO_2-uitstoot van de restwarmtebron, zodat dit aspect meegenomen kan worden bij het maken van keuzes.

Verduurzaming resterend elektriciteitsverbruik
Na bovengenoemde besparing door energie-efficiënte maatregelen en de transitie naar een duurzame warmtevoorziening zal de gebouwde omgeving nog steeds een behoefte hebben aan elektriciteit. De verwachting is dat huishoudens en diensten in 2050 hierin zoveel mogelijk voorzien door zelf energie op te wekken, vooral via zonnepanelen. Met name bij hoogbouw is dit echter lastig. Op termijn kunnen technologische innovaties wellicht een oplossing bieden, denk aan zonnecellen die geïntegreerd zijn in de gebouwen (bijvoorbeeld in gevelbekleding). Deze innovatie staat nu echter nog ver van de markt af.

Eindbeeld en energiemix voor huishoudens

De mate waarin energie kan worden bespaard, is vooral afhankelijk van op welk niveau gebouwen geïsoleerd gaan worden en de warmterugwinning uit ventilatielucht. Dit zal mede weer afhangen van de keuze in warmtevoorziening (zie onder). Een gemiddeld geïsoleerd rijtjeshuis (spouw, hr++-glas, dakisolatie) kan zo'n 30 procent besparen ten opzichte van een vergelijkbaar ongeïsoleerd huis en een nul-op-de-meter-woning zelfs 60 procent.
Al met al betekent dit dat er voor de sector gebouwde omgeving als geheel geen concreet besparingspercentage genoemd kan worden.

De aanname is dat warmtenetten een relatief grote rol gaan spelen, vooral in stedelijke gebieden. Redenen hiervoor zijn dat veel nieuwbouw plaatsvindt in de nabijheid van bestaande warmtenetten, dat Noord-Holland Noord een groot geothermiepotentieel heeft en dat er in de MRA restwarmte beschikbaar zal zijn. Niet alle wijken zullen echter op warmtenetten kunnen worden aangesloten. Al met al ontstaat dan het volgende eindbeeld:
- Nieuwbouw (vanaf 2017): warmtenet (50 procent), all-electric (45 procent), (groen) gas (5 procent).
- Bestaande bouw: warmtenet (40 procent), all-electric (40 procent), hybride warmtepomp (10 procent), groen gas (5 procent), hout (5 procent).

30 Met name voor de dienstensector kunnen sommige alternatieven financieel nog niet uit als er sprake is van lagere gas- en elektriciteitsprijzen (grootverbruikerstarief).
31 Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017).

De resulterende energiemix voor de deelsector Huishoudens (waarbij zowel de warmtevoorziening als de andere energiebehoeften zijn meegenomen) ziet er dan als volgt uit:

- 45 procent elektriciteit (all-electric),
  40 procent warmte (levering),
- 10 procent (groen) gas,
- 5 procent hout.

Eindbeeld en energiemix voor diensten

Naar verwachting zullen wijkgebonden gebouwen als scholen en winkels meeliften op de verduurzaming van de warmtevoorziening van de woningen. Bij een grote koelbehoefte zal er echter voor warmtekoudeopslag (WKO) als basisoptie gekozen worden. Voor diensten die niet in woonwijken staan maar op een bedrijventerrein of kantorenlocatie, zal de keuze afhankelijk zijn van de locatie, de dichtheid van de warmtevraag, de koelbehoefte en de afstand tot een warmtenet of een individuele warmtebron.

Zo ontstaat de volgende energiemix (waarbij zowel de warmtevoorziening als de andere energiebehoeften zijn meegenomen):

- 70 procent elektriciteit (all-electric inclusief WKO)
- 20 procent warmte (levering)
- 10 procent (groen) gas en/of biomassa (houtpellets)

Randvoorwaarde 1: aanpassingen aan het elektriciteitsnet

Het elektriciteitsnet zal verzwaard moeten worden om tegemoet te kunnen komen aan de toenemende elektriciteitsvraag. Ook zal het elektriciteitsnet geschikt gemaakt moeten worden voor invoeding van lokaal opgewekte elektriciteit. Dit komt aan de orde in het deelstudie ‘Energie-infrastructuur’.

Randvoorwaarde 2: uitbreiding bestaande en realisatie nieuwe (duurzame) warmtenetten

Het bovenstaande eindbeeld vereist een flinke groei van de huidige warmtenetten (met name rond de MRA) en de realisatie van nieuwe warmtenetten (met name in de IJmond en Noord-Holland-Noord). Momenteel is er onvoldoende duidelijkheid over de rolverdeling en de kostenverdeling bij de aanleg en exploitatie van warmtenetten, wat een snelle realisatie in de weg kan staan. Hierop wordt uitgebreid ingegaan bij het deelstudie ‘Energie-infrastructuur’. Ook is er actie nodig om voldoende aanbod aan (duurzame) warmte te realiseren. Dit komt aan de orde in het deelstudie ‘Opwekking van hernieuwbare energie’.

Randvoorwaarde 3: goed geregisseerde warmtetransitie

De warmtetransitie vereist zowel aanpassingen in de energie-infrastructuur als aanpassingen aan de woningvoorraad. Als deze trajecten niet goed op elkaar afgestemd worden, worden veel onnodige kosten gemaakt en kansen gemist. Er is dus een goede regie nodig. Het Rijk heeft weliswaar aangegeven dat gemeenten de regie zullen krijgen voor wat betreft de warmtetransitie. Gemeenten hebben echter nog niet de formele bevoegdheid gekregen om samen met de netwerkbedrijven te bepalen waar welke duurzame warmtevoorziening komt. Ook is er maatschappelijk draagvlak nodig om alle benodigde aanpassingen te kunnen realiseren. Dit komt aan de orde bij het deelstudie ‘Energie-infrastructuur’.

5 HET TRANSITIEPAD TOT 2050

De vraag is vervolgens hoe de transitie tot het bovengenoemde eindbeeld in 2050 zou kunnen verlopen. In het schema hieronder staat dit in de tijd uitgewerkt aan de hand van vijf aangrijpingspunten.

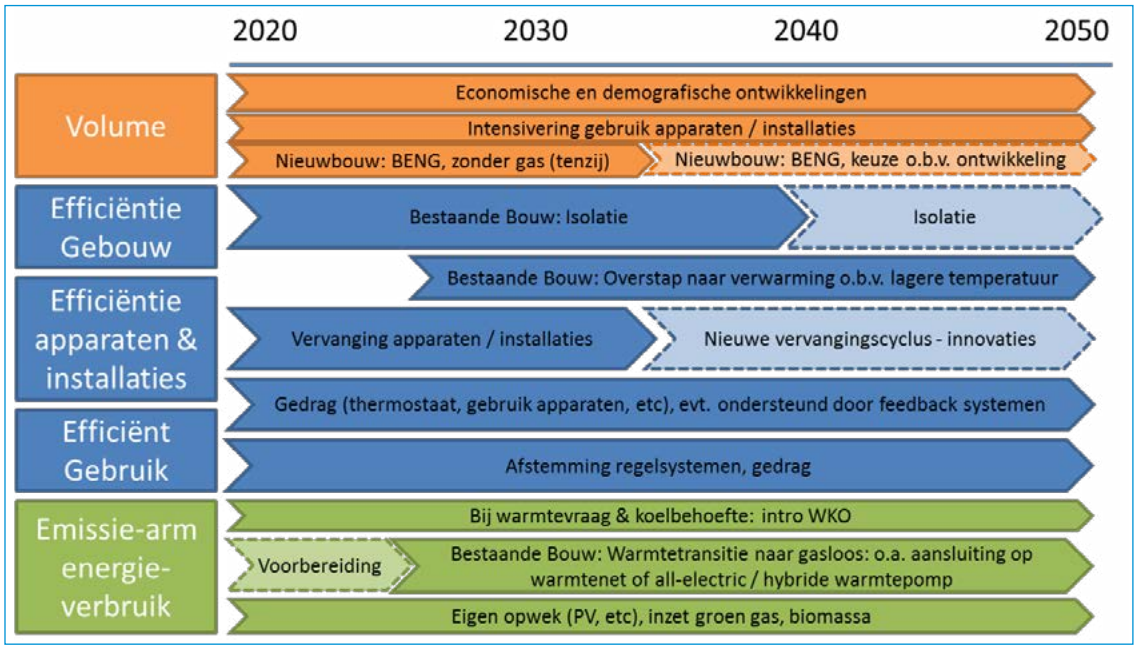

Toelichting

1. Volumeontwikkeling van de sector: de groei in het aantal woningen en het aantal m² bvo in utiliteitsgebouwen.
2. Efficiëntie van een gebouw: verminderen van het gebouwgebonden energieverbruik door isoleren en het efficiënt ventileren en verwarmen.
3. Efficiëntie van apparaten en verlichting: het verminderen van het energieverbruik van apparaten en verlichting binnen een gebouw.
4. Efficiënt gedrag: het verminderen van het energieverbruik door aanpassingen in het gedrag.
5. Emissie-arm energieverbruik: verlagen van de CO_2-emissies van het energieverbruik. Dus het verwarmen van gebouwen zonder aardgas en lokale opwekking van duurzame energie.

Onzekerheden in het eindbeeld en transitiepad

Het eindbeeld en transitiepad zijn sterk afhankelijk van een aantal (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op (vaak) nationaal en mondiaal niveau. De belangrijkste onzekerheden zijn:

- **Groei van de ICT-sector (vooral datacenters) in Noord-Holland**
  De grote groei aan datacenters kan het Noord-Hollandse elektriciteitsverbruik stevig beïnvloeden. Een datacenter kan echter ook restwarmte leveren die gebruikt kan worden voor verwarming van de gebouwde omgeving.
- **Snelheid van de warmtetransitie**
  Voor de snelheid van de warmtetransitie is het van cruciaal belang dat er op korte termijn duidelijkheid komt over de rolverdeling en de kostenverdeling. Ook voldoende maatschappelijk draagvlak voor de warmtetransitie is essentieel. Het tempo waarin de transitie daadwerkelijk zal plaatsvinden hangt vooral af van de tijd die nodig is voor het aanpassen van de energie-infrastructuur en bestaande gebouwen. Versnelling kan door beleid gestimuleerd of afgedwongen worden. Dit komt aan de orde bij ‘speelveld’.

- **Beschikbaarheid technisch personeel in de bouw- en installatiebranche**
  Het aanpassen van een groot deel van de gebouwde omgeving is een majeure opgave, die in heel Nederland een groot beslag zal leggen op het beschikbaar (technisch vakbekwaam) personeel in de bouw- en installatiebranche. De beschikbaarheid van personeel is van invloed op het tempo waarmee gebouwen aangepast kunnen worden. Dit komt aan de orde bij 'speelveld'.
- **Prijsontwikkeling van gas en duurzame alternatieven.**
  Bij lage prijzen voor fossiele energie zullen investeringen in besparingsmaatregelen minder snel renderen.

Beleid kan zeker bijdragen tot versnelde verduurzaming van de sector. Dit komt in de volgende paragraaf aan de orde.

6 HET SPEELVELD

De meest relevante actoren binnen de sector Gebouwde omgeving zijn:

Actoren	
Huishoudens	Eigenaren van koopwoningen, verenigingen van eigenaren, belangenverenigingen (Vereniging Eigen Huis)
	Woningcorporaties, koepelorganisatie Aedes
	Particuliere eigenaren van huurwoningen
	Huurders, huurdersorganisaties bewonerscommissies; Woonbond (= koepelorganisatie)
Diensten (commercieel en maatschappelijk vastgoed)	Eigenaren/beheerders van commercieel vastgoed
	Huurders van commercieel vastgoed
	Eigenaren/beheerders van maatschappelijk vastgoed
	Huurders van maatschappelijk vastgoed
	Publieke dienstverleners (bouwwerken zonder bewoners) - overheden (verkeerslichten / bewegwijzering, gemalen, bruggen, gemalen en sluizen) - overige semipublieke/private partijen (telefoonbedrijven GPS-masten)
Bouw- & installatiebedrijven	Bouwbedrijven en installatiebedrijven en hun brancheverenigingen
Overheden	Europa, Rijk, Provincies (IPO), gemeenten (VNG); waterschappen
Energie-opwekking en -levering	Netbedrijven, energieleveranciers, restwarmteleveranciers (industrie, RWZI's) Lokale energiecoöperaties
Overige	Projectontwikkelaars, beleggers
	Financiële instellingen
	Kennisinstellingen (o.a. Platform 31), Monumentenzorg
	ESCo's (Energy Service Companies)

In Noord-Holland zullen er binnen een tijdsbestek van 32 jaar bij 1,3 miljoen bestaande woningen en 150.000 bestaande utiliteitsgebouwen maatregelen getroffen moeten worden, enerzijds op het gebied van energiebesparing, anderzijds op het gebied van verduurzaming van de warmtevraag. Dat is gemiddeld circa 40.000 woningen per jaar.[32]
CE Delft heeft berekend dat de totale investeringsomvang hiervan tussen de 19 en 25 miljard euro zal liggen, exclusief btw. Bijna de helft bestaat uit investeringen in warmtenetten, de rest bestaat uit investeringen in gebouwen en installaties.[33] Kortom, de opgave is enorm.
Hieronder wordt eerst ingegaan op de verwachte rolverdeling in de warmtetransitie, daarna op de maatregelen die gebouweigenaren zullen moeten nemen, zowel voor wat betreft de warmtevoorziening als de verduurzaming van het overig energieverbruik. Ook de wijze waarop overheden eigenaren kunnen stimuleren komt aan de orde. Voor monumenten gelden overigens andere regels, zie hiervoor de bijlage 'Verduurzaming van monumenten'.

32 Er wordt van uitgegaan dat er in de beginjaren minder, en later (door verbeterde efficiëntie) meer woningen per jaar aangepast kunnen worden.
33 Hierbij is het CEGOIA-rekenmodel gebruikt.

De warmtetransitie

In onderstaand schema staat de verwachte toekomstige rolverdeling in de warmtetransitie weergegeven.

Partij	(Mogelijke) rol	Nodig
Rijk	Systeemverantwoordelijk voor het gehele energiesysteem, w.o. gelijk speelveld warmtevoorziening; kaderstellend.	Draagvlak in de samenleving.
Gemeente	- Regie op warmtevoorziening. - Opstellen warmtetransitieplan.	- Mandaat voor het bepalen van de collectieve warmteoptie per buurt. - Geld, menskracht en kennis om de regierol uit te kunnen voeren. - Gelijk speelveld collectieve warmte-infrastructuren (voor draagvlak). - Draagvlak uit de samenleving.
Provincie	Afstemmen lokale en regionale plannen.	
Gebouweigenaar	Maatregelen voor de warmtevoorziening in het eigen gebouw.	- Inzicht in opties en tijdspad. - Betaalbare opties, eventueel subsidie. - Financieringsmogelijkheden. - Ontzorging.
Bouw- en installatiebedrijven	Uitvoering maatregelen ten behoeve van de warmtevoorziening in gebouwen.	- Kennis. - Capaciteit (opleidings- en stageplaatsen).
Energieleveranciers	Verantwoordelijk voor levering van energie.	Zie ook deelstudie 'Energie-infrastructuur'
Netbeheerders	Eventueel verantwoordelijk voor aanleg en beheer van de infrastructuur voor alternatieve warmteopties.	Eventueel: wettelijke borging taak voor warmtenetten. Zie ook deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Het Rijk wil de gemeenten tot regievoerder van de warmtetransitie benoemen. Gemeenten zullen dan een warmtetransitieplan moeten opstellen, waarin ze aangeven welke wijken voor welke warmteopties in aanmerking zullen komen, en vanaf wanneer. Een gemeente kan dan beslissen in een bestaande wijk het gasnet te verwijderen en beslissen welke infrastructuur daarvoor in de plaats komt. Op dit moment hebben gemeenten daartoe echter nog geen wettelijk mandaat.

De provincie is dan verantwoordelijk voor de afstemming tussen de lokale en regionale plannen. Daarnaast kunnen provincies de gemeenten faciliteren met kennis en uitvoeringskracht (procesbegeleiding), in samenhang met een eventueel op te richten nationaal kenniscentrum.

Bouw- en installatiebedrijven en netbeheerders zullen de plannen uiteindelijk uitvoeren. Al in 2016 hebben de provincie en Bouwend Nederland een samenwerkingsagenda opgesteld met betrekking tot duurzaamheidsactiviteiten. Een van de activiteiten is het bepalen van een wijkkansenkaart, een kaart waarmee ondernemers kunnen inschatten welke wijk interessant is om actie voor energiebesparende maatregelen te starten.

Het is van groot belang voor het tempo van de energietransitie dat in deze branche voldoende kennis en capaciteit aanwezig zijn. Momenteel kampt de branche met vergrijzing, wat de productie al onder druk zet. Het is van belang dat meer jongeren voor de bouw- en installatiesector kiezen, dat er genoeg opleidings- en stageplaatsen zijn en dat de juiste vaardigheden worden aangeleerd. De studiekeuze en het beschikbaar stellen van stageplaatsen kan financieel gestimuleerd worden door de overheid. Overigens werkt de provincie al samen met bedrijfsleven en onderwijs in het samenwerkingsverband TerraTechnica, met als doel technische opleidingen beter te laten aansluiten op de arbeidsmarkt.

Door innovatie, verdere professionalisering en verbeterde werkprocessen, verwacht de branche dat werkzaamheden met minder mankracht en tegen 30 procent lagere kosten kunnen worden uitgevoerd.[34] Hier kan de provincie een rol in spelen via innovatiebeleid.

34 Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, (Buck Consultants, 2017), p.29.

Om tot een warmtetransitieplan te komen zullen gemeenten een aantal stappen moeten zetten. (zie schema). De provincie kan gemeenten hierbij faciliteren. Ook zullen gemeenten een plan moeten opstellen om inwoners te betrekken bij de te maken keuzes. Dit laatste is lokaal maatwerk en een rol van de provincie ligt niet voor de hand.

Stap	Omschrijving	Aandachtspunt	(Mogelijke) rol provincie
1	Inzicht verwerven in opties, benodigde infrastructuur, kosten en impact.	Hierbij moet helder zijn wat de ruimtelijke en maatschappelijke impact is van de diverse opties en infrastructuur en wie wat moet gaan betalen.	De provincie Noord-Holland ondersteunt al met een warmtebronnenregister en diverse studies, zoals onderzoek naar warmteopties op buurtniveau.[35]
2	Vaststellen rolverdeling van alle betrokken partijen, in samenspraak.	Hieraan kunnen regionale strategieën, uitvoeringsorganisaties en uitvoeringsplannen gekoppeld worden.	De provincie Noord-Holland kan kennis en capaciteit bieden en partijen verbinden
3	Besluitvorming: welke buurt krijgt welke warmtevoorziening?	De regering wil naar verwachting dat gemeenten uiterlijk in 2021 duidelijkheid bieden.	
4	Planning.	Voor de periode na 2030 geldt dat gemeenten beter nog geen definitieve keuzes kunnen maken, om ruimte te houden voor nieuwe technologische, economische en maatschappelijke ontwikkelingen.	De provincie Noord-Holland kan kennis en capaciteit bieden.
5	Uitvoering.	Gemeenten hebben geen wettelijk mandaat om opdracht te geven tot uitvoering. Ook is nog niet duidelijk wie er straks verantwoordelijk wordt voor de aanleg van warmtenetten (publieke of marktpartijen), en wie welke kosten gaat dragen.	De provincie Noord-Holland kan bij het Rijk aandringen duidelijkheid en mandaat.

Aanpassen van bestaande gebouwen

Gebouweigenaren zijn momenteel zelf verantwoordelijk voor de maatregelen die ze in hun gebouwen nemen om energie te besparen of om hun huis geschikt te maken voor een alternatieve warmtevoorziening, Dit heeft voor- en nadelen, zie onderstaand schema.

Bestaande bouw	Voordelen eigenaar-bewoner	Nadelen eigenaar	Maatschappelijke voordelen	Maatschappelijke nadelen
Energie-efficiënte maatregelen	Meer comfort Lagere energierekening Hogere woningwaarde.	Hoge kosten. Rompslomp.	Lager energieverbruik = minder CO2-uitstoot.	-
Aanpassingen voor alternatieve warmtevoorziening	Hogere woningwaarde.	Hoge kosten. Rompslomp.	Minder tot geen CO2-emissies, afhankelijk van warmtebron.	Verzwaring elektriciteitsnet nodig.

Huishoudens

Voor wat betreft huishoudens, geldt dat momenteel nog weinig woningen verregaand worden aangepast, buiten een aantal kleinschalige demonstratieprojecten. De kosten zijn namelijk hoog. Ter indicatie: het nul-op-de-meter brengen van een gemiddelde rijtjeshuiswoning uit de jaren ’70, kost momenteel zo’n 90.000 euro. Het lastige hierbij is dat kosten sneller oplopen dan het effect als maatregelen gecombineerd worden. Isolatie van een woning kan leiden tot een halvering van de energievraag. Een hybride warmtepomp kan dat ook. Gecombineerd leveren ze misschien wel tot 75 procent reductie van de energievraag, maar de investeringskosten van de afzonderlijke maatregelen blijven hetzelfde.[36]

Een collectieve warmtevoorziening, ofwel aansluiting op een warmtenet (op buurt-, wijk- of regionaal niveau) geniet de voorkeur als de maatschappelijke kosten ervan het laagst zijn en er voldoende duurzame warmtebronnen zijn. Uiteraard is een collectieve optie alleen aantrekkelijk voor een gebouweigenaar als de kosten ervan lager zijn dan van individuele alternatieven. In situaties waarin de maatschappelijke kosten laag zijn maar de individuele kosten hoog, kan gedacht worden aan subsidies om gebouweigenaren tot deelname te bewegen. Gebouweigenaren zullen naar verwachting niet tot deelname aan een collectieve warmtevoorziening verplicht worden, aangezien dat tot grote maatschappelijke weerstand zal leiden. Wel zal de gebouweigenaar een alternatief geregeld moeten hebben als de gasaansluiting verdwijnt.
Als in een wijk een collectieve optie wordt aangeboden, is het van belang om zoveel mogelijk gebouweigenaren hierbij te betrekken, om tot een positieve businesscase te komen. Het aanbod moet dan met een aantrekkelijke

35 Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017).
36 Nationale kosten energietransitie in 2030 (PBL 2017), p.5.

financieringsoptie gepaard gaan, aangezien de kans groot is dat het momentum van de warmte-aanbieding niet gelijk loopt met de 'natuurlijke' investeringsmomenten van een gebouweigenaar. Ook moet tijdig bekend zijn in welke wijken collectieve opties worden aangeboden, om te voorkomen dat een groot aantal gebouweigenaren al andere keuzes heeft gemaakt. Dit zou de businesscase negatief beïnvloeden. Daarbij geeft het tijdig informeren van gebouweigenaren hen de gelegenheid te anticiperen.

Als bekend is of en wanneer er een collectieve voorziening zal worden aangeboden, kunnen gebouweigenaren vervolgens op natuurlijke investeringsmomenten, eventueel gefaseerd, maatregelen treffen voor de beoogde warmtevoorziening. Als gebouweigenaren gefaseerd aan de slag willen, moet hen duidelijk zijn welke maatregelen op elkaar aansluiten en welke ze wanneer zouden kunnen nemen. Hierbij is goede voorlichting van belang, iets waar gemeenten en provincies een rol in kunnen nemen.
Over het algemeen zal de verkoop van een pand het moment zijn waarop met een renovatie en verduurzamingsmaatregelen wordt begonnen. Wanneer een verkoper de woning binnen zes maanden na aankoop doorverkoopt, geldt er momenteel een vrijstelling voor de betaling van overdrachtsbelasting. Het kan interessant zijn deze termijn te verlengen, indien de tijd wordt benut om een pand aantrekkelijker te maken voor doorverkoop door het te verduurzamen. Dit laatste zal vooral in de commerciële vastgoedmarkt aan de orde zijn. Hier zou de provincie bij het Rijk op kunnen aandringen.

Of maatregelen nu gefaseerd of in één keer genomen worden, in beide gevallen zal een aantal gebouweigenaren 'ontzorgd' willen worden door technische totaalconcepten en één-loket-concepten, inclusief aantrekkelijke financieringsopties en zonder 'gedoe' of keuzestress. Zowel op het vlak van technische innovatie als op het vlak van ontzorging liggen kansen voor marktpartijen (zie het kader over ESCO's), maar het is ook van belang dat overheden, ieder binnen hun eigen mogelijkheden, proefprojecten stimuleren en innovatie aanjagen. Om nieuwe ideeën op dit vlak te genereren, zou hier bijvoorbeeld een prijsvraag voor kunnen worden uitgeschreven of kan dit worden meegenomen als onderdeel van innovatieprogramma's van provincie en gemeenten.

Energy Service Company (ESCo): garantie tot energiebesparing

Een Energy Service Company (ESCo) is een organisatie die diensten aanbiedt aan particulieren en/of bedrijven waarbij ze garandeert dat er energiebesparing gerealiseerd wordt. Dit kan in diverse vormen, waarbij de ESCo bijvoorbeeld zorgdraagt voor isolatiemaatregelen of het beter afstemmen van verwarming- en ventilatiesystemen. Ook kan een ESCo vaak voor voorfinanciering zorgen, en hiermee barrières wegnemen voor individuele huis- of gebouweigenaren. In Nederland slaat dit concept tot nu toe nog niet sterk aan.
Voor huishoudens is er recent wel in Deventer 'Het Woningabonnement' gestart waarmee huishoudens worden ontzorgd. Dit Deventer concept is gericht op het volledig ontzorgen van de particuliere woningeigenaar voor wat betreft het verduurzamen van zijn woning tegen een redelijke prijs. Het concept biedt een energiebesparingsadvies op maat, inclusief een investeringsvoorstel. De benodigde maatregelen worden vervolgens uitgevoerd. Een eigenaar kiest voor een abonnement van tien, vijftien of twintig jaar. Dat is de periode waarin de consument een vast bedrag per maand betaalt (ongeveer gelijk aan de besparing op de maandelijkse energielasten), in ruil voor de garantie dat de beloofde energiebesparing behaald zal worden.

Diensten

Veel diensten zijn verplicht tot het nemen van maatregelen. De Wet milieubeheer bepaalt namelijk dat alle bedrijven en instellingen die onder deze wet vallen, alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of korter moeten realiseren. Hiertoe is een 'erkende maatregelenlijsten voor energiebesparing' opgesteld, die het bedrijven gemakkelijker maakt om aan de verplichtingen te voldoen.
Daarnaast verplicht de EED-richtlijn grote bedrijven en instellingen tot het uitvoeren van 'energie-audits'. Hiermee kunnen besparingsmogelijkheden en impact ervan bepaald worden. Er is echter geen verplichting om maatregelen te nemen. Deze verplichting zou overigens wel kunnen worden opgenomen in de vergunningverlening.
Provincie en gemeenten hebben de uitvoering van vergunningverlening, toezicht en handhaving (VTH) in het kader van de Wet milieubeheer en de EED-richtlijn belegd bij omgevingsdiensten. Overwogen kan worden om de VTH-taken te intensiveren om ervoor te zorgen dat alle bedrijven daadwerkelijk de maatregelen nemen die ze moeten nemen.[37]
Onderzoek is nodig om te zien of uitbreiding van VTH-taken zinvol is. Indien dit zinvol wordt geacht, dan zal de provinciale bijdrage aan de omgevingsdienst naar verwachting moeten stijgen.
Verder kan de provincie maatregelen aanjagen door deze te subsidiëren.

Overheidsbeleid

Gezien het belang, de grootte en het tijdpad van de opgave zal er naar verwachting een flinke impuls vanuit de overheid nodig zijn om gebouweigenaren tijdig in beweging te krijgen. Als het gros niet meedoet, ontstaat er geen schaalvoordeel. Eigenaren kunnen verplicht, verleid of gefaciliteerd worden. Een combinatie is het beste, omdat louter dwingend beleid tot weerstand zal leiden.
De provincie Noord-Holland jaagt verduurzaming al aan door middelen beschikbaar te stellen via de Regionale Actieprogramma's Wonen en door het beoogde programma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad in Noord-Holland'. Dit richt zich onder meer op het ondersteunen van vrijwilligers, de ontwikkeling van innovatieve financieringsconcepten, financiering van programma's en de ontwikkeling van software voor energieadvies. Een aantal andere provincies en gemeenten biedt de Nationale Duurzaamheidslening aan voor de verduurzaming van bestaande woningen (NEF). Diverse gemeenten hebben bovendien een subsidieregeling om de extra kosten voor het NOM-maken van een woning te dekken, daarbij is kennisuitwisseling als randvoorwaarde meegenomen.
De financiering van verduurzaming van gebouwen biedt overigens 'meekoppelkansen' voor renovatie en het oplossen van problemen (en andersom). Zo biedt de gemeente Zaanstad gebouweigenaren bijvoorbeeld een erfpachtregeling die het financieel mogelijk maakt om zowel aan funderingsherstel te doen én aan schilisolatie. Deze regeling helpt bovendien te voorkomen dat maatregelen uitblijven omdat binnen een woningblok een of enkele eigenaren de kosten van herstel niet kunnen opbrengen. Ook deze regeling kan eventueel ondersteund worden met het nog vast te stellen provinciale subsidieprogramma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad Noord-Holland'.
In mei 2017 hebben het Rijk, energieleveranciers, netbeheerders en aanbieders van besparingsproducten en -diensten alvast een nationaal convenant afgesloten om 10 PJ extra te besparen. Dit moet bereikt worden door huishoudens en kleinzakelijke verbruikers meer inzicht te bieden in hun energieverbruik en –kosten, door besparingsmaatregelen financieel te stimuleren en een markt voor energiebesparingsproducten en –diensten te ontwikkelen.

37 Momenteel worden tot en met 2021 jaarlijks 10-15 bedrijven die onder gezag van PNH vallen door de OD NZKG bezocht, waarbij afspraken worden gemaakt over energiebesparing. Tevens wordt vanaf volgend jaar ook toezicht gehouden op de implementatie van de afgesproken maatregelen. Hiervoor is jaarlijks 100.000 euro beschikbaar gesteld, en vanaf volgend 2018 140.000 euro.

Hieronder staat een overzicht van instrumenten die de diverse overheden kunnen inzetten en al inzetten. Uiteraard geldt voor iedere maatregel dat deze versterkt of verzwakt kan worden, waarbij de effecten zullen toe- of afnemen.

Type instrument	Maatregel ter bevordering verduurzaming gebouwen	Wie aan zet?	Wat wordt er al gedaan
Communicatie en voorlichting	Bewustwordingscampagne over nut, noodzaak en urgentie van het nemen van maatregelen.	Alle overheden	Rijkscampagne 'Energie besparen doe je nu'. Gemeentelijke campagnes.
	Voorlichting met als doel kennis over de te nemen maatregelen (collectief en maatwerk).	Idem	PNH ondersteunt Energieloket. PNH financiert de ontwikkeling van software voor energieadviezen.
Financiële prikkels	Belastingaftrek voor verduurzamingsmaatregelen.	Rijk	
	Subsidies.	Alle overheden	Zie bijlage 'Stimuleringsbeleid'.
	Goedkope leningen en hypotheken, al dan niet gebouwgebonden[38], eventueel ook voor Verenigingen van Eigenaren.	Financiële instellingen	Het ontwikkelen van gebouwgebonden financiering is een voornemen in het regeerakkoord. Provincie Noord-Holland ondersteunt financieel de ontwikkeling van een aantal innovatieve financieringsvormen voor particulieren.[39]
	Prijs van fossiele energie verhogen.	Rijk	
	Eigen opwekking stimuleren.	Alle overheden	Zie bijlage 'Stimuleringsbeleid'. Provincie Noord-Holland ondersteunt lokale energiecoöperaties.
	Korting op de verhuurdersheffing van corporaties.[40]	Rijk	Voornemen in het regeerakkoord. Hiervoor wordt 100 miljoen euro per jaar gereserveerd.
Normering, regulering	Energielabels toekennen (inzicht bieden in energieverbruik).	Rijk	Energielabels zijn verplicht gesteld.
	Energielabels verfijnen.	Rijk	
	Verbod op verkoop/verhuur van gebouwen met lage energielabels.	EU, Rijk	EU-regelgeving verplicht vanaf 2023 label C voor kantoren.
	Verplicht minimum energielabel.	EU, Rijk	Het Rijk is voornemens dit ook voor corporaties in te voeren.
	Energieadvies verplichten in hypotheekverstrekkingsproces.	Rijk	
	Planning verduurzaming vastleggen in prestatieafspraken gemeenten- corporaties.	Gemeenten	Per gemeente verschillend.
	VTH-taken in het kader van de Wet milieubeheer en energie-audits intensiveren.	Provincie en gemeenten	
Wetgeving	Huurrecht aanpassen inzake toestemming huurder voor ingrepen.	Rijk	
	Huurder mee laten betalen aan verduurzamingsmaatregelen (energieprestatievergoeding sociale huurwoningen).	Rijk	
Stimuleren innovatie	Innovatiebeleid.	Alle overheden	Voornemen in het regeerakkoord: doel is kostenreductie bij installatiebedrijven.

Toelichting op bovenstaand schema

Wat **communicatie en voorlichting** betreft, zal naar verwachting één grote, nationale campagne het meest impact hebben. Deze campagne zou zich dan moeten richten op de gehele energietransitie en de gevolgen ervan op inwoners, organisaties en bedrijven. Regionaal en lokaal kan hierop worden voortgeborduurd. Een mogelijk nadeel van de huidige campagne 'Energie besparen doe je nu' is dat gebouweigenaren kunnen denken dat ze na het nemen van energiebesparende maatregelen al voldoende hebben gedaan. Ook de energieleveranciers kunnen overigens een rol spelen in het geven van voorlichting.

38 Door een lening voor verduurzaming te koppelen aan het gebouw in plaats van de eigenaar, worden langer lopende investeringen aantrekkelijker. Aflossing en rente kunnen worden voldaan uit bespaarde energiekosten. Bij verkoop van het gebouw gaat de lening als het ware 'mee' naar de nieuwe eigenaar.

39 Dit is in lijn met het SER-energieakkoord uit 2013, waarin provincies en gemeenten hebben toegezegd een faciliterende rol te vervullen bij de verduurzaming van de woningvoorraad.

40 De verhuurdersheffing wordt door het rijk aan woningcorporaties opgelegd en brengt 1,7 miljard euro op.

Energielabels voor gebouwen zijn al door het Rijk verplicht versteld om inzicht te verschaffen in het energieverbruik van een bepaald type gebouw[41]. Een indicatief energielabel, variërend van A++ tot G en gebaseerd op gebouwtype en bouwjaar, geeft een aanstaande huurder of koper een indicatie wat er nog aan maatregelen nodig zullen zijn om de energie-efficiëntie te verbeteren. Eigenaren kunnen investeren in energiebesparing, waardoor hun gebouw een hoger (en definitief) energielabel krijgt. Inmiddels heeft 38 procent van de woningen in Noord-Holland een energielabel.[42] Ook utiliteitsgebouwen hebben een energielabel.
Het energielabelsysteem zou verder verfijnd kunnen worden, zodat het label het werkelijk energieverbruik van een gebouw weergeeft, aangeeft in welke mate een gebouw is geïsoleerd en welke temperatuur er nodig is om het gebouw te verwarmen. Ook de opwekking van energie zou in een label meegenomen kunnen worden. Verder zou verkoop of verhuur van vastgoed met een bepaald label op enig moment verboden kunnen worden, zodat er óf maatregelen genomen moeten worden om op een hoger label te komen, óf een gebouw uit de markt wordt gehaald. Dit kan misschien op provinciaal niveau bepaald worden. Gezien echter het feit dat het energielabel een nationaal systeem is en om de markten aan de grenzen van de provincie niet onnodig te verstoren, ligt het meer voor de hand dat het Rijk maatregelen op dit vlak neemt.
Er is wellicht een extra prikkel nodig bij gebouwen met meerdere eigenaren, zoals appartementencomplexen. Individuele eigenaren zijn voor veel maatregelen immers afhankelijk van wat de meerderheid van de andere eigenaren (binnen de VvE) wil. Stimulering door de overheid kan de balans eerder doen doorslaan naar het nemen van maatregelen.

Wat **wetgeving** betreft, is het wegnemen van belemmeringen in het huurrecht van belang. Als een verhuurder de kosten van verduurzamingsmaatregelen niet in de huurprijs kan verdisconteren, is er sowieso sprake van een negatieve prikkel (wel de lasten, niet de lusten). Dit geldt voor zowel woningen als andersoortige gebouwen. Voor woningeigenaren van sociale huurwoningen is hiervoor de zogenoemde 'energieprestatievergoeding' (EPV) in het leven geroepen. Dit is een bedrag dat de verhuurder de huurder in rekening mag brengen voor een energiezuinige woning[43], waarbij de totale woonlasten niet mogen stijgen. De EPV is er echter alleen voor nul-op-de-meter-woningen, en bestaande woningen naar nul op de meter brengen vraagt forse investeringen. Er zijn dan ook méér prikkels nodig om verhuurders te motiveren maatregelen te nemen.
Verdere aanpassing van het huurrecht zou het mogelijk maken dat de verhuurder niet langer toestemming aan de huurder hoeft te vragen bij verduurzamingsingrepen als de daaraan gerelateerde huurverhoging niet hoger wordt dan de besparing in energielasten. Dit zou dan moeten gelden voor particuliere verhuur én sociale huur.

Gemeenten kunnen in hun prestatieafspraken met corporaties verder vastleggen dat corporaties langetermijnplannen opstellen om te komen tot een energie-efficiënte woningvoorraad. Zie kader 'Prestatieafspraken'. Een aantal corporaties is aan de slag gegaan met verduurzaming, maar de huidige afspraken zijn niet ambitieus genoeg om de doelstellingen, zoals die zijn vastgelegd in een huurconvenant met het Rijk, te realiseren.[44] Overigens wilde het vorige kabinet woningbouwcorporaties verplichten om hun woningvoorraad gemiddeld naar ten minste label B te brengen in 2021. Deze verplichting beoogt in 2020 een extra besparing van 5 PJ.[45] De corporaties willen liever met het Rijk afspreken dat er gezamenlijk een plan komt voor een energieneutrale corporatievoorraad in 2050, inclusief een opzet hoe daar te komen. Hier is nog geen uitsluitsel over.

Prestatieafspraken

In de herziene Woningwet (2015) is vastgelegd dat woningcorporaties, gemeenten en huurdersorganisaties ('de lokale driehoek') jaarlijks gezamenlijk afspraken kunnen maken over de prestaties die de corporaties gaan leveren. Bijvoorbeeld welke woningen de corporaties gaan bouwen voor welke doelgroepen, en over de kwaliteit en duurzaamheid van woningen. De achterliggende gedachte is dat de maatschappelijke investeringen van corporaties moeten bijdragen aan het gemeentelijk volkshuisvestingsbeleid.
Als een gemeente een Woonvisie heeft, zullen deze afspraken daar in worden opgenomen en zijn ze verplichtend. Als een gemeente geen Woonvisie heeft, dan zijn prestatieafspraken niet verplicht. Corporaties zijn echter sowieso verplicht gemeenten jaarlijks te informeren over hun plannen voor sloop en nieuwbouw. Het Rijk houdt toezicht op nakoming van de afspraken.

41 Binnen de gebouwde omgeving zijn alleen fabriekshallen en monumenten niet labelplichtig.
42 Klimaatmonitor, 2017.
43 Dit zijn dan woningen met een warmtevraag van minder dan 50 kWh per m2 per jaar.
44 NEV 2017, paragraaf 5.1.2.
45 NEV 2017, paragraaf 5.1.2.

Als bovenstaande belemmeringen in het huurrecht weggenomen zijn, zal er echter nog wel méér nodig zijn om (vooral particuliere) verhuurders zover te krijgen om maatregelen te nemen. Als er sprake is van krapte in de huurmarkt (zoals nu in de MRA), raken gebouwen immers toch wel verhuurd. Dit geldt voor zowel de huishoudens als voor de diensten. Het is daarom van belang de verhuurders uit de vrije sector niet alleen te 'ontzorgen' en te faciliteren of te verleiden, maar ook via wet- en regelgeving te dwingen. Dat kan bijvoorbeeld door de al eerder genoemde optie om verhuur van vastgoed met een bepaald laag label op enig moment te verbieden. Hier zijn op korte termijn nog geen maatregelen voor voorzien bij woningverkoop of -verhuur. De provincie zou hier wel bij het Rijk op kunnen aandringen.

Diensten

Voor wat betreft de Diensten moet in ogenschouw genomen worden dat bij commercieel vastgoed andere financiële afwegingen een rol spelen dan bij huishoudens. Gebouwen zijn na circa veertig jaar afgeschreven. Als eigenaren de kosten van verduurzaming (al dan niet afgedwongen via de Wet milieubeheer) te hoog vinden, zullen zij snel geneigd zijn het gebouw af te stoten of te slopen en iets nieuws te bouwen. Een dynamiek in de kantorenmarkt die hierbij van belang is, is dat veel kantoren uit de jaren tachtig en negentig begrotingstechnisch niet zijn afgeschreven, maar praktisch gezien wel. Ze hebben een gedateerde indeling. Ze staan op monofunctionele locaties aan de rand van de stad of in randgemeenten. Inmiddels is echter een heel ander type kantoren in zwang: nieuwbouw in kernen, dichtbij voorzieningen en OV-knooppunten. Ook prestige speelt een rol, en duurzaamheid is representatief en dus prestigieus. Het renoveren van een niet-afgeschreven gebouw (waardoor het kan concurreren met nieuwbouw) is alleen nog relevant als de locatie nog aantrekkelijk genoeg is voor de huidige of een andere functie. Verdere verduurzaming wordt bovendien momenteel aangejaagd door de financiële sector, die geen gebouwen met een te laag label willen financieren (zie paragraaf 3, Trends).
Voor wat betreft het commercieel vastgoed moet rekening gehouden worden met het feit dat in de MRA veel panden in handen zijn van grote marktpartijen, waarbij de panden onderdeel zijn van internationale beleggingsportefeuilles. Prikkels op alleen Nederlands niveau worden dan minder snel gevoeld. De EU is hierbij aan zet. Wel kan het Rijk overgaan tot dwingende regelgeving.

Nieuwbouw

Vanaf 1 januari 2021 moeten alle nieuwe gebouwen in Nederland minimaal 'bijna energieneutrale gebouwen' (BENG) zijn (zie bijlage voor definities). Dit komt voort uit het Energieakkoord voor duurzame groei en uit de Europese richtlijnen.[46] Dit zal naar verwachting op korte termijn in het Bouwbesluit worden opgenomen. Als optie voor de warmtevoorziening ligt all-electric bij nieuwbouw het meest voor de hand, behalve als er al een warmtenet in de nabijheid ligt.[47] De gemeente kan dit als vereiste in de plannen opnemen.

Daarop vooruitlopend wil de huidige regering dat nieuwbouw na juli 2018 al niet meer standaard op het gasnet wordt aangesloten. De regering heeft een aantal maatregelen aangekondigd om dit kracht bij te zetten, zie kader.

In het regeerakkoord aangekondigde maatregelen betreffende nieuwbouw van woningen

- Het aanscherpen van de energieprestatie-eisen (EPC) voor nieuwbouw.
- Het wijzigen van wetgeving, waardoor de aansluitplicht van gas wordt vervangen door een warmterecht. Hiermee kunnen eindgebruikers aanspraak maken op een aansluiting op een (verzwaard) elektriciteitsnet of een warmtenet.
- In nieuwbouwwijken wordt niet meer standaard een gasnet aangelegd.

46 Energie Efficiëntie Richtlijn 2012/27/EU van het Europese Parlement en de Raad, 25-10-2012; en Energy Performance of Buildings Directive 2010/31/EU van het Europese Parlement en de Raad, 19-5-2010.

47 Voor inbreidingslocaties, kan nieuwbouw in bepaalde gevallen nog aan het gasnetwerk worden aangesloten, als dit de beoogde lange termijn oplossing is.

Binnen de MRA hebben de gemeenten in februari 2018 een intentieovereenkomst gesloten met als doel om alle nieuwbouwwoningen waarover het besluit om te bouwen vanaf dat moment genomen wordt, op te leveren zonder aardgasaansluiting. Technisch gezien is het gemakkelijk om nieuwbouw nul op de meter te maken, maar dit vergt soms wel extra investeringen van de kant van de bouwers. Er is soms dan ook een extra overheidsprikkel nodig. Zo faciliteert de Omgevingsdienst NZKG bouwers in Amsterdam met advies. De provincie zet het Servicepunt Duurzame Energie in om gemeenten te adviseren hoe een en ander juridisch geregeld moet worden. Het Servicepunt gaat op verzoek van gemeenten in gesprek met projectontwikkelaars om hen te informeren over de mogelijkheden.

Inpassing infrastructuur
Een warmtetransitieplan vergt ook een visie op de ruimtelijke inpassing van infrastructuur. Dit komt aan de orde bij het deelstudie 'Energie-infrastructuur'. Een planmatige, gefaseerde aanpak voor de gebouwde omgeving is belangrijk, omdat er voldoende voortgang moet worden geboekt, terwijl de organisatiecapaciteit bij alle betrokken partijen beperkt is en op elkaar moet worden afgestemd. Ook mag het elektriciteitsnet niet overbelast raken. Dit komt aan de orde in het deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Draagvlak: noodzaak, urgentie en betaalbaarheid

Om draagvlak voor de warmtetransitie te verkrijgen, zullen gemeenten hun inwoners, organisaties en bedrijven bewust moeten maken van noodzaak en urgentie van de warmtetransitie. Bovendien moeten zij zéér tijdig inzicht geven in hun handelingsperspectief en de termijn waarop bepaalde collectieve opties al dan niet worden aangeboden. De provincie heeft de gemeenten hierbij gefaciliteerd met het onderzoek "Noord-Holland: warmte in transitie" door CE Delft. De provincie zou gemeenten verder kunnen faciliteren op het gebied van de afstemming tussen de planningen van de bij de warmtetransitie betrokken partijen, waarvan velen immers bovenlokaal handelen.

Voor het draagvlak is verder van belang dat de kosten van de collectieve warmtevoorziening aanvaardbaar blijven en 'eerlijk' verdeeld worden. In de huidige situatie kunnen er grote verschillen in kosten voor eigenaren ontstaan, al naar gelang:

- een gebouw wel of niet goed geïsoleerd is of te isoleren valt,
- er wel of geen collectieve optie zal worden aangeboden,
- de kosten van de aanleg van de infrastructuur voor warmtenetten privaat of publiek worden gefinancierd.

Vanuit maatschappelijk draagvlak gezien zou het uitgangspunt moeten zijn dat een warmtevoorziening voor iedereen betaalbaar en ongeveer even duur is. Het Rijk is hiervoor aan zet en voert momenteel al onderzoek uit naar de opbouw en mogelijke toedeling van kosten bij verschillende energiedragers en -infrastructuren. Dit inzicht kan dienen als basis om te komen tot een maatschappelijk aanvaardbare kostenstructuur. De provincie kan er bij het Rijk op aandringen dat zo'n maatschappelijk aanvaardbare kostenstructuur er inderdaad moet komen. Daarnaast kunnen provincie en gemeenten ESCo's stimuleren, die het nemen van maatregelen door particulieren vergemakkelijkten. Het beoogde programma 'Verduurzaming bestaande woningvoorraad in Noord-Holland' biedt hier de mogelijkheid al toe. Verder is het niet handig als voorlopers uiteindelijk duurder uit zijn dan de achterblijvers. Dat dreigt nu te gebeuren, omdat concepten in beginfase nu eenmaal duurder zijn dan als ze eenmaal opgeschaald worden. Juist de voorlopers, die nodig zijn om concepten verder te ontwikkelen, zullen beloond moeten worden. Bijvoorbeeld met extra hoge subsidies, individuele begeleiding en advies. Dit geldt voor zowel gemeenten als voor projectontwikkelaars, gebouweigenaren en bouw- en installatiebedrijven. Ook hier kan de provincie via subsidies een rol in spelen.
Tot slot kan het ondersteunen van initiatieven 'van onderop' leiden tot meer draagvlak voor de warmtetransitie. Denk aan subsidies of kennisondersteuning voor lokale energiecoöperaties die met eigen alternatieven komen, of aan het right to challenge voor lokale en regionale partijen in de warmtevoorziening.

7 HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

Gezien de rolverdeling die het Rijk voor ogen heeft, waarbij gemeenten de regie krijgen op de warmtevoorziening, ligt de rol van de provincie niet op het vlak van normering of regulering, maar vooral op het vlak van faciliteren en stimuleren van de andere betrokken partijen. Vooral het faciliteren van gemeenten ligt daarbij voor de hand. Dit doet de provincie momenteel via het Servicepunt Duurzame Energie (zie kader).

Het Servicepunt Duurzame Energie Noord-Holland

Het Servicepunt is opgezet door de provincie Noord-Holland als instrument om de energietransitie in de gebouwde omgeving te versnellen, door gemeenten, woningcorporaties en uitvoeringsdiensten te ondersteunen. Dit doet het Servicepunt door advisering (waar nodig in samenwerking met de bestaande energieloketten), het opzetten van pilotprojecten, het actief benaderen van stakeholders en door leerervaringen te delen, bijvoorbeeld over de wijze waarop projecten zijn op te schalen.
Momenteel ligt de focus vooral bij de warmtetransitie. Aansluitend bij het onderzoek van CE Delft naar de warmtetransitie op buurtniveau[48], wil het Servicepunt gemeenten ten eerste ondersteunen bij het opstellen van een warmtevisie en uitvoeringsagenda. Ten tweede wil het Servicepunt gemeenten laten zien wat er nu al mogelijk is om tot aardgasloos bouwen over te gaan, via pilots.
Bij het eerste type pilots gaat het om verschillende aanpakken die moeten resulteren in aardgasloze wijken in de bestaande bebouwde omgeving (binnen tien jaar). Bij het tweede type pilots gaat het om aanpakken die erop gericht zijn huiseigenaren te stimuleren hun woning (in fases) te verduurzamen en gereed te maken voor het verwarmen zonder aardgas.
Jaarlijks wordt voor het Servicepunt 500.000 euro beschikbaar gesteld, bedoeld voor personele capaciteit.

Impact en consequenties

De warmtetransitie is een enorme opgave. Een planmatige, gefaseerde aanpak voor de gebouwde omgeving is belangrijk, omdat er voldoende voortgang moet worden geboekt en de organisatiecapaciteit bij de betrokken partijen beperkt is. Ook mag het elektriciteitsnet niet overbelast raken. Bijkomend voordeel van een gefaseerde aanpak is dat leerervaringen uit het begin verwerkt kunnen worden in het latere proces. De capaciteit van de bouw- en installatiesector is een mogelijk knelpunt.

Tijdspad en keuzemomenten

Van belang is dat de komende drie tot vijf jaar de strategieën bepaald worden en de rolverdeling duidelijk wordt. Dit gaat niet alleen om de warmtetransitie, maar ook om de afstemming van de warmtetransitie met maatregelen die genomen moeten worden aan de kant van energieopwekking en energie-infrastructuur. Op korte en middellange termijn zijn vooral het aanjagen van innovatie en voorlopers, en het ondersteunen van gemeenten met kennis en capaciteit voor het opstellen van een strategisch warmtetransitieplan van belang. Op de lange termijn gaat het om gefaseerde, programmatische uitvoering die ondersteund moet worden.

48 Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017).

De provincie Noord-Holland kan op korte termijn:
- onderzoek doen naar de effecten van het intensiveren van de VTH-taken, wat ertoe zou moeten leiden dat bedrijven en instellingen daadwerkelijk de energiebesparende maatregelen nemen die ze zouden kunnen, dan wel moeten nemen.
- lobbyen bij het Rijk voor een gelijk speelveld in de warmtevoorziening.
- gemeenten ondersteunen door:
  - hen te faciliteren met kennis en capaciteit (à la het warmtebronnenregister),
  - opties per buurt in beeld te brengen, evenals de gevolgen (ruimtelijk, financieel),
  - betrokken partijen bij elkaar te brengen,
  - lokale warmteplannen/warmtetransitieplannen af te stemmen,
  - een regionaal convenant als basis voor uitvoering op te stellen.
- financieel of anderszins bijdragen aan de maatregelen die genomen moeten worden om gebouwen die nog voor 2021 gebouwd worden, tot 'nul op de meter' te brengen.
- een proefproject met een ESCo in gang zetten (eventueel samen met gemeenten).

De provincie Noord-Holland kan bij het Rijk aandringen op:
- het verfijnen van energielabels.
- het verbieden van verkoop en verhuur van gebouwen met lage energielabels.
- het verplichten van energieadvies bij hypotheekverstrekking.
- het aanpassen van het huurrecht inzake de benodigde toestemming van een huurder voor ingrepen, en de huurder mee laten betalen aan verduurzamingsmaatregelen,
- het belonen van voorlopers (gebouweigenaren, gemeenten, bouw- en installatiebedrijven, corporaties).
- het subsidiëren van de extra maatregelen die genomen moeten worden voor de huizen die gebouwd worden tussen 2018 en 2021.

De provincie Noord-Holland kan continu:
- bijdragen aan bewustwording en voorlichting voor gebouweigenaren,
- bijdragen aan het creëren van draagvlak voor maatregelen bij gebouweigenaren,
- proefprojecten en innovatie stimuleren (zowel technisch als gericht op financiering en ontzorging),
- voorlopers direct of indirect financieel stimuleren.

BIJLAGEN
DEELSTUDIE SECTOR GEBOUWDE OMGEVING

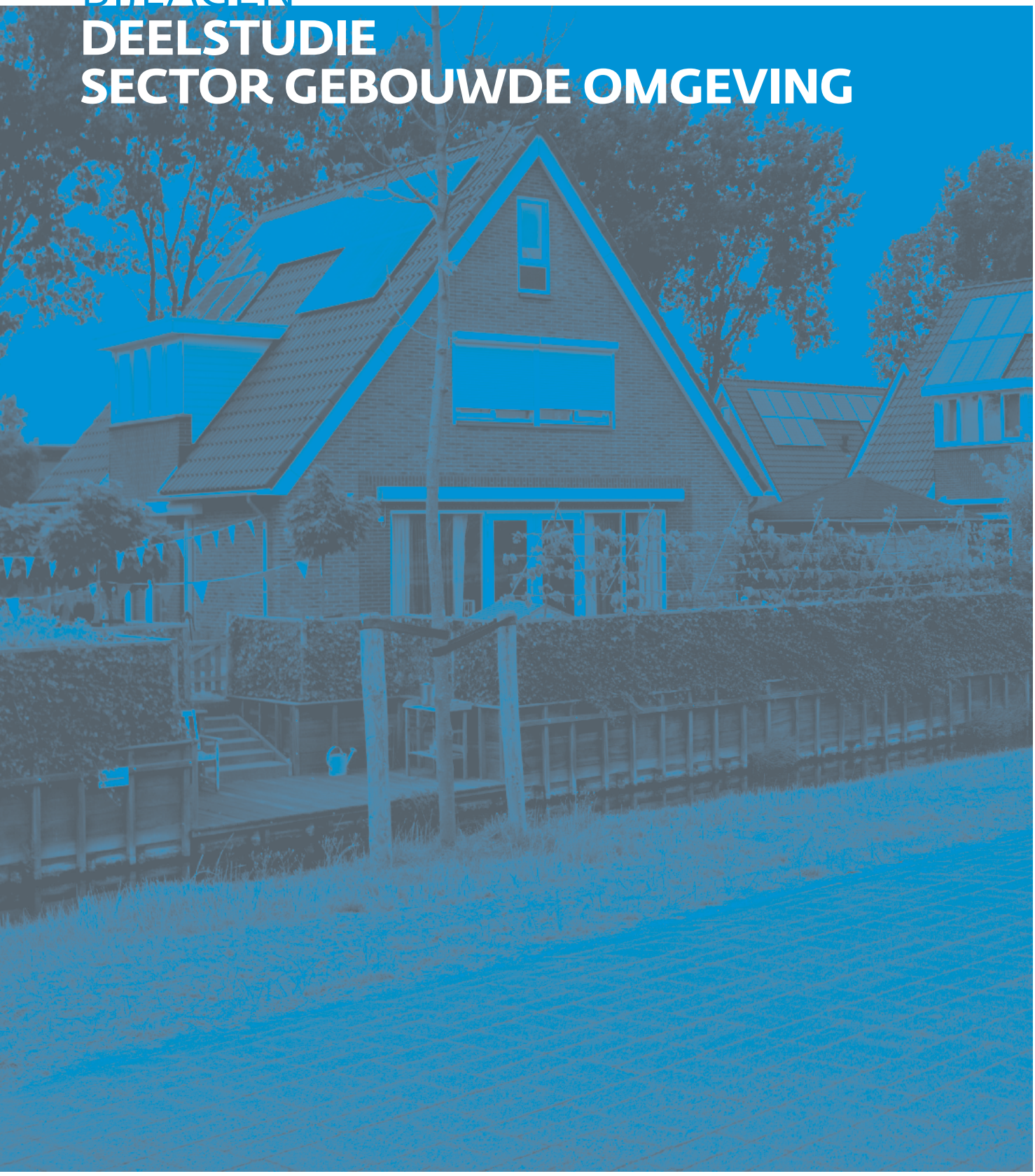

BIJLAGE

Stimuleringsbeleid gericht op verduurzaming van de gebouwde omgeving (bron: RVO.nl)

Algemene Rijksregelingen:

- De Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE) geeft particulieren, woningcorporaties én bedrijven een tegemoetkoming voor de aanschaf van zonneboilers, warmtepompen, biomassaketels en pelletkachels.

- Energie-investeringsaftrek (EIA) biedt fiscaal voordeel voor bedrijven, stichtingen en verenigingen die investeren in energiezuinige technieken en duurzame energie.

Rijksregelingen voor specifieke doelgroepen

Bewoners-eigenaren

- Subsidie energiebesparing eigen huis, de subsidie stimuleert energiebesparing in bestaande woningen in de particuliere koopsector. Eigenaar-bewoners en Verenigingen van Eigenaren kunnen gebruik maken van de regeling. Momenteel is de subsidieregeling gesloten voor eigenaar-bewoners.

Verhuurders van woningen

- Het Fonds energiebesparing huursector (FEH) biedt verhuurders van woningen de mogelijkheid een lening met een lage rente aan te vragen.

- De Stimuleringsregeling energieprestatie huursector (STEP) biedt subsidie voor ondernemers in de huursector die investeren in maatregelen om het energielabel van huurwoningen te verbeteren.

Maatschappelijk vastgoed

- Subsidieregeling Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties (EDS) helpt sportverenigingen en sportstichtingen met investeren in energiebesparing en toepassing van duurzame energie

- Subsidie extern advies verduurzaming scholen stimuleert de verduurzaming en verfrissing van bestaande scholen in Nederland. Scholen voor primair en voortgezet komen in aanmerking.

2

BIJLAGE

Regelgeving aangaande de gebouwde omgeving (niet uitputtend)

Europese regelgeving

- **Europese richtlijn energieprestatie gebouwen - Energy Performance of Buildings**
  De EPBD-richtlijn stimuleert een verbeterde energieprestatie voor gebouwen binnen de EU. De EPBD-richtlijn stelt ten eerste minimumeisen voor de energieprestatie van gebouwen (nieuw en na renovatie) en ten tweede eisen aan de methode om de energieprestatie van gebouwen te berekenen.

- **Europese energie-efficiency richtlijn - European Energy Efficiency Directive**
  De EED-richtlijn beoogt een 20 procent lager Europees energieverbruik in 2020. De richtlijn geeft verplichtingen voor zowel lidstaten als bedrijven. Zo moeten grote ondernemingen energie-audits uitvoeren. De energie-audit is een systematische, vierjaarlijkse aanpak met als doel informatie te verzamelen over het actuele energieverbruik van een onderneming. De energie-audit geeft een gedetailleerd overzicht van alle bestaande energiestromen binnen de onderneming en de inzet van energiedragers. Dit helpt uiteraard inzicht te verkrijgen in de vraag waar de impact van energiebesparende maatregelen het grootst zal zijn. Er is geen verplichting om maatregelen te nemen.
  EU-overheden moeten jaarlijks onder meer energie-efficiënte renovatiemaatregelen treffen bij ten minste 3 procent van het vloeroppervlak van hun gebouwen en ze mogen alleen zeer energie-efficiënte gebouwen aankopen. EU-landen moeten verder langetermijnstrategieën opstellen voor gebouwrenovatie en deze opnemen in hun nationale energiebesparingsplannen.
  Toezicht, handhaving en beoordeling van de audits wordt uitgevoerd door de omgevingsdienst.

- **Effort Sharing Regulation (breder dan de sector):**
  De Europese Commissie heeft in juli 2016 de ESR-verordening voorgesteld voor de periode 2021-2030 met per lidstaat vastgestelde doelen voor broeikasemissies die niet onder het ETS vallen. Dit betreft onder meer het transport, de gebouwde omgeving en de landbouw. De ESR is de opvolger van de Effort Sharing Decision (ESD), die doelen stelt voor de periode 2013-2020. Voor Nederland komt het voorstel neer op een reductie van de niet-ETS emissies van 36 procent in 2030 ten opzichte van 2005.

Rijksregelgeving

- **Wet milieubeheer**
  Deze wet bepaalt dat een groot aantal bedrijven en inrichtingen alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of korter moeten realiseren (inclusief vervoermanagement). Hiertoe is een ‘erkende maatregelenlijsten voor energiebesparing’ opgesteld, die het bedrijven gemakkelijker maakt te voldoen aan de verplichtingen. De verwachting is dat hiermee een hogere energiebesparing mogelijk is. De lijsten met energiebesparende maatregelen leveren daarmee een belangrijke bijdrage aan de doelstelling van extra energiebesparing. De provincie en gemeenten zijn bevoegd gezag. De omgevingsdiensten voeren de VTH-taken uit (met als inzet: eerst wortel, dan stok).

3

BIJLAGE

Definities van (bijna) energieneutrale gebouwen

De in Nederland gebruikte maat voor energiezuinigheid van gebouwen heet energieprestatiecoëfficiënt (EPC). Deze maat is vastgelegd in de norm NEN 7120: Energieprestatie van gebouwen (EPG). Hoe lager de ECP, hoe minder energie er verbruikt wordt. Op dit moment mogen nieuwe gebouwen een EPC hebben van maximaal 0,4. De maximale EPC wordt om de paar jaar verlaagd.

- **Bijna Energie Neutraal Gebouw (BENG)**
  Vanaf 2021 moet alle nieuwbouw tenminste als Bijna Energie Neutraal Gebouw gebouwd worden. Een BENG zal een gebouwgebonden energieverbruik hebben dat vergelijkbaar is met EPC van 0,2 of lager.

- **Energieneutraal gebouw**
  Energieneutrale gebouwen wekken minimaal zelf de energie op die nodig is voor het gebouwgebonden energieverbruik. De EPC is dan 0.

- **Nul op de meter (NOM)**
  Bij een nul-op-de-meter-woning gaat het om het gebouwgebonden energieverbruik én het gebruikersgebonden energieverbruik op basis van een gemiddeld verbruik. Bij een NOM-gebouw staat de elektriciteitsmeter aan het eind van het jaar bij gemiddeld verbruik weer op nul; er is dan gedurende het jaar evenveel energie opgewekt als verbruikt (of zelfs meer, de EPC kan ook lager zijn dan 0). Dit wil overigens niet zeggen dat energieopwekking en -verbruik continu in balans zijn. In de zomer zal er meestal meer opgewekt worden dan nodig, en in de winter juist minder. Ook wordt het eventuele energieverbruik in aardgas weggestreept tegen het netto overschot aan de energie-opwekking in elektriciteit.

4

BIJLAGE

VERDUURZAMING VAN MONUMENTEN

Er zijn bijna 23.000 monumenten in Noord-Holland. De diversiteit is enorm: van woning tot kerk, van fabriek tot fort. Het betreft circa 14.000 rijksmonumenten, circa 600 provinciale monumenten en circa 8.350 gemeentelijke monumenten. Lang niet alle bouwwerken gebruiken energie, want ook bijvoorbeeld grenspalen, duikers of dijken kunnen onder 'monumenten' vallen. De energie die wel in monumentale gebouwen verbruikt wordt, wordt vooral verbruikt voor ruimteverwarming. Monumenten zijn, ongeacht gebruiksfunctie, vrijgesteld van enige labelverplichting.

Monumenten zijn meestal slecht geïsoleerd en voorzien van verouderde verwarmingsinstallaties. Het aanbrengen van isolatie of energiezuinige installaties wordt vaak ongewenst geacht, omdat dit het beeld of de materialen van het gebouw aantast. Om deze reden zijn zonnepanelen op het dak meestal ook niet mogelijk. Verduurzaming van monumenten is dan ook moeilijk, maar niet onmogelijk. Het gaat om maatwerk waarbij het gebouw bepaalt wat wel en niet mogelijk is. De Green Deal Groene Grachten (2013, inmiddels afgerond) was gericht op het verspreiden van kennis en het opschalen van technieken voor de verduurzaming van monumenten.

Voor wat betreft het vervullen van de warmtebehoefte, ligt de optie all-electric niet voor de hand, omdat deze een hoge mate van gebouwisolatie vereist. Een mogelijke optie is aansluiting op een warmtenet als dit in de nabijheid aanwezig is. Een warmtenet vereist vaak wel extra radiatoroppervlak of leidingen in vloeren of muren, wat het monument weer kan aantasten. Tot slot is een HR-ketel of micro-WKK op groen gas (uit biomassa) een optie.

Het is het meest kostenefficiënt om verduurzamingsmaatregelen uit te voeren tijdens een restauratie of onderhoudsbeurt. Voor gebouweigenaren zijn speciale hypotheken en leningen beschikbaar, zoals de Duurzame Monumenten-Lening en het Duurzame Scholenfonds. De provincie Noord-Holland heeft de 'Noord-Hollandse Monumenten Hypotheek voor woonhuizen' en de 'Noord-Hollandse Monumenten-hypotheek: niet-woonhuis' beschikbaar gesteld voor eigenaren van monumenten voor restauratie, verduurzaming en herbestemming. De hoogte van de lening kan afhankelijk zijn van de investeringen in energiebesparende maatregelen.

Bronnen: *Erfgoedmonitor; Restauratiefonds; Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg.*

5

BIJLAGE

BRONNEN

Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018).

Nationale Energie Verkenning (ECN 2017).

Noord-Holland: warmte in transitie (CE Delft, 2017).

Verkenningen NH2050 (PNH 2016).

Monitor energiebesparing gebouwde omgeving (RVO.nl, 2015).

Monitoring warmte 2015 (ECN 2017).

Noord-Holland in cijfers (Provincie Noord-Holland 2017).

Trends ICT en Energie 2013-2030. Energiegebruik ICT in Nederland 2013, trendontwikkeling 2020 en 2030 (CE Delft 2016).

Lente-akkoord. Zeer energiezuinige nieuwbouw. *Zie:* https://www.lente-akkoord.nl/zeer-energiezuinige-nieuwbouw-zen/

CBS Statline, 2017.

Website NVM.
Zie: https://www.nvm.nl/actueel/blogderden/2017/gj_particuliere_beleggers

Energy Performance of Buildings Directive.
Zie: https://ec.europa.eu/energy/en/topics/energy-efficiency/buildings.

Toeristische barometer Noord-Holland, (PNH 2017).
Zie: https://noord-holland.toeristischebarometer.nl/Current

Toerisme in perspectief 2017 (NBTC 2017).
Zie: https://www.nbtc.nl/nl/homepage/cijfers-trends/algemene-cijfers-toerisme/toerisme-in-perspectief-2017-1.htm

Economische kansen en bedreigingen Energietransitie (Buck Consultants, 2017).

De systeemkosten van warmte voor woningen (Ecofys, 2015).

Financieel Dagblad, 21 september 2017: *zie* https://fd.nl/ondernemen/1219400/rabo-vergroent-commercieel-vastgoed.
Erfgoedmonitor: *zie* https://erfgoedmonitor.nl.
Restauratiefonds: *zie* www.restauratiefonds.nl.
Stichting Erkende Restauratiekwaliteit Monumentenzorg: *zie* www.stichtingerm.nl.
RVO.nl: *zie* https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen.

Deelstudie sector Gebouwde omgeving

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie
Noord-Holland

Deelstudie sector Industrie

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

5 | 2 Huidige situatie

7 | 3 Relevante trends

8 | 4 Eindbeeld van het energieverbruik

11 | 5 Het transitiepad

13 | 6 Het speelveld

16 | 7 Handelingsperspectief Provincie Noord-Holland

18 | Bijlagen

19 | Bijlage 1
Regelingen voor energiebesparing in de industrie

21 | Bijlage 2
Stimuleringsbeleid voor de sector Industrie in het kader van de energietransitie

24 | Bijlage 3
Tata Steel en de energietransitie

27 | Bijlage 4
Haven Amsterdam en het Noordzeekanaalgebied

28 | Bijlage 5
Bronnen

1 INLEIDING

Deze deelstudie gaat in op de energietransitie van de sector Industrie in Noord-Holland. De sector 'Industrie' omvat alle bedrijven die machinaal producten maken en verwerken. Deze sector kent een flink aantal subsectoren, van voedingsmiddelen en bouwmaterialen tot chemie en staal. Ook de bouwnijverheid valt onder deze sector. De ICT-gerelateerde bedrijven (waaronder datacenters) en de creatieve industrie vallen niet onder de sector Industrie, maar onder de sector Gebouwde omgeving/ diensten.
Het is voor de Routeplanner niet zinvol om ons op deze indeling in subsectoren te richten. Voor het handelingsperspectief van de provincie is het onderscheid tussen zogenoemde 'ETS-bedrijven' en niet-ETS-bedrijven wel van belang. ETS-bedrijven zijn grote industriële bedrijven die broeikasgassen uitstoten en onder het Europese emissiehandelssysteem vallen (zie kader). Bedrijven die onder het ETS vallen zijn meestal grote, energie-intensieve bedrijven uit de elektriciteitssector, raffinage, chemische industrie en de metaalsector.

Emission Trading System (ETS)

Emissiehandel is de handel in rechten om broeikasgas uit te stoten (emissierechten). Er is op EU-niveau een emissieplafond (cap) vastgesteld, en dit is vertaald naar emissierechten. Op twee manieren vindt toewijzing van emissierechten aan bedrijven plaats: een deel verloopt via gratis toewijzing en daarnaast brengt de overheid een steeds groter deel van de emissierechten via veilingen op de markt. Bedrijven die deelnemen aan emissiehandel moeten voor elke ton CO_2 die zij uitstoten een emissierecht inleveren. Bedrijven die minder emissierechten beschikbaar hebben dan zij hebben uitgestoten, moeten emissierechten bijkopen, terwijl bedrijven die minder hebben uitgestoten dan zij aan emissierechten hebben, hun overschot aan rechten mogen verkopen. Door de vraag naar en het aanbod van emissierechten ontstaat er een marktprijs voor emissierechten. CO_2-uitstoot is dan niet langer gratis.

De EU verlaagt het plafond stelselmatig. Hierdoor wordt het aantal emissierechten kleiner. Als de prijs van emissierechten toeneemt, wordt het voor bedrijven interessanter om maatregelen te nemen die de uitstoot terugdringen, zodat ze minder emissierechten hoeven te kopen of resterende emissierechten kunnen verkopen. Energiebesparende maatregelen zijn daar onderdeel van.
Het systeem biedt momenteel echter nog weinig prikkel om de CO_2-uitstoot te verlagen. Sinds de start van het ETS hebben bedrijven veel (gratis) CO_2-rechten gekregen die ze hebben opgespaard, onder andere tijdens de crisis. Er is dus veel aanbod en weinig vraag in de markt. De huidige CO_2 prijs is daardoor nog laag, waardoor het effect van het ETS op de CO_2-uitstoot beperkt is.

Europese lidstaten kunnen overigens zelf ook een minimale CO_2-prijs vastleggen. De regering heeft aangekondigd hier werk van te willen maken voor de elektriciteitssector.

In deze deelstudie staan de volgende vragen centraal: in welke mate het energieverbruik en de CO_2-uitstoot van de sector Industrie kan verminderen, hoe dit tot stand kan worden gebracht, welke partijen hierbij een rol spelen en wat het handelingsperspectief van de provincie hierbij is.

Uitgangspunten

In lijn met de Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018) en de Nationale Energieverkenning (ECN 2017) zijn de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- De industrie gebruikt energie enerzijds voor haar productieprocessen (energetisch gebruik), anderzijds als grondstof (olie wordt bijvoorbeeld gebruikt om plastic van te maken). Deze deelstudie gaat alleen in op het energetisch verbruik, meer specifiek het finaal eindverbruik.[1] Het gaat dan met name om hoge-temperatuurwarmte en elektriciteit.
- De Nederlandse energiesector bestaat uit de aardolie- en aardgaswinning, de cokesfabrieken, de aardolie-industrie en de elektriciteits- en warmteproductiebedrijven. Deze bedrijven worden niet tot de industrie gerekend, met uitzondering van de cokesfabrieken voor de staalproductie.
- Het verminderen van het gebruik van brandstof voor transport van personen en goederen ten behoeve van de industrie valt onder sector Transport en Mobiliteit.
- Het energieverbruik van (kantoor)gebouwen die aan de industriële productie gerelateerd zijn, valt onder de sector Industrie en niet onder de Gebouwde omgeving.[2]
- De industrie kan biomassa gebruiken als vervanging van fossiele brandstoffen en grondstoffen, maar concurreert hierbij met biomassa-toepassingen in andere sectoren. Er wordt daarom van uitgegaan dat biomassa alleen wordt toegepast als er geen kosteneffectief alternatief is.

Raakvlakken met andere sectoren en opgaven

- Industriële bedrijven kunnen restwarmte leveren aan de gebouwde omgeving, de glastuinbouw en andere industriële bedrijven. Hierdoor vermindert de CO_2-uitstoot bij deze afnemers.
- De industrie kan helpen om het aanbod en de vraag van hernieuwbaar opgewekte elektriciteit in balans te brengen door op bepaalde tijdstippen haar eigen energievraag aan te passen.
- De bouwnijverheid valt onder de sector Industrie, maar heeft een belangrijke rol in de energietransitie van de gebouwde omgeving. Deze rol wordt daar beschreven.

1 Finaal eindverbruik is verbruik door eindverbruikers waarna geen nuttige energie meer resteert en waarbij omzettingsverliezen buiten beschouwing blijven

2 Een uitzondering hierop vormen gebouwen die gehuurd worden van vastgoedbedrijven, die vallen wel onder de gebouwde omgeving.

2 HUIDIGE SITUATIE

De industrie heeft een aandeel van 24 procent, oftewel 61 PJ, in het totale finale energieverbruik van Noord-Holland.

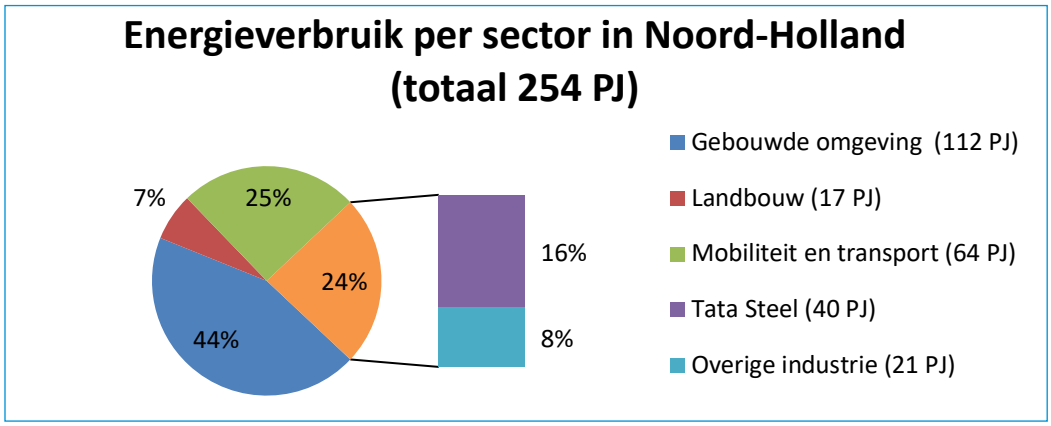

De industrie vervult een belangrijke systeemfunctie en biedt veel werkgelegenheid: in 2016 werkten er 148.360 werknemers bij 35.950 bedrijfsvestigingen. Dat is ca. 10% van het totaal aantal werkenden in Noord-Holland.[3] Daarnaast zorgt de industrie voor afgeleide werkgelegenheid bij toeleveranciers en afnemers, in de havens en in de logistieke sector. De bruto toegevoegde waarde van de sector was in 2015 7,8 miljard euro.
Wat opvalt is, dat de bruto toegevoegde waarde van de industrie in Nederland als geheel sinds 1995 met bijna 50 procent is gegroeid, tot meer dan 70 miljard, maar dat deze in Noord-Holland vrijwel constant is gebleven.[4] Zie figuur hieronder.

Figuur: Ontwikkeling van de bruto toegevoegde waarde tegen basisprijzen van de industrie in Nederland en Noord-Holland. Bron: CBS[5]

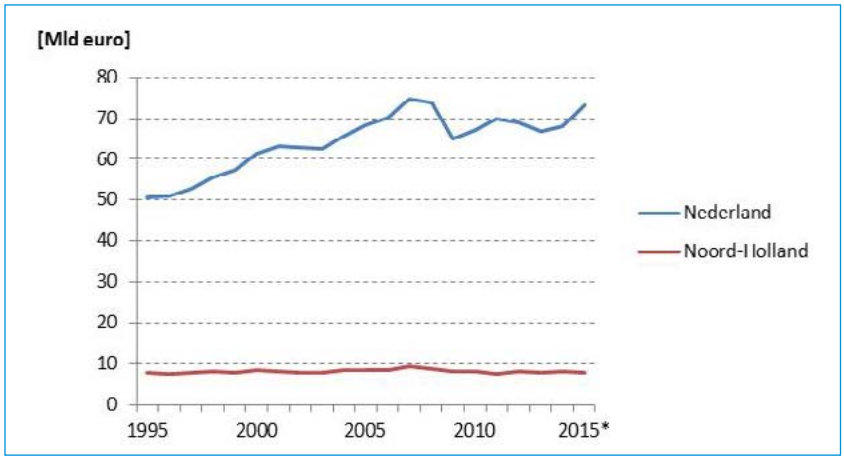

3 Website Provincie Noord-Holland, Noord-Holland in cijfers (2017).
4 Een mogelijke oorzaak is dat de samenstelling van de sector Industrie afwijkt van het landelijk gemiddelde.
5 Productieproces; bedrijfstak en regio; nationale rekeningen, CBS, 2017.

De bedrijven met de grootste CO_2-uitstoot zijn geclusterd in het Noordzeekanaalgebied (NZKG). De provincie is voor 138 industriële bedrijven het bevoegd gezag (2015).[6] Een aantal van deze bedrijven valt echter onder het zogenoemde ETS en neemt deel aan het MEE-convenant (zie bijlage 'Regelingen voor energiebesparing in de industrie'). Dat betekent dat ze onder het Rijk vallen als het gaat om CO_2-emissies en energiebesparing. Bij de overige bedrijven hebben de provincie en gemeenten wel invloed op het nemen van energie-efficiënte maatregelen.

De ETS-bedrijven nemen gezamenlijk zo'n 80 procent oftewel 48 PJ van het energieverbruik voor hun rekening.[7]

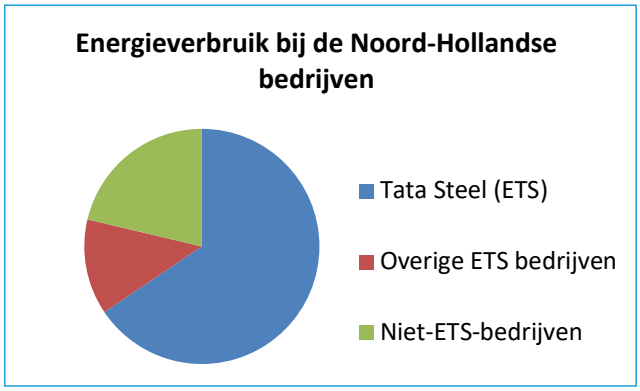

De energiebehoefte van de Nederlandse industrie wordt gedomineerd door olie en aardgas. Noord-Holland wijkt hier echter sterk van af met een dominante rol voor kolen. Dit komt door de aanwezigheid van Tata Steel en de beperkte aanwezigheid van de chemische sector.[8] De sector wekt een deel van de elektriciteit die zij nodig heeft zelf op met behulp van WKK-installaties die (aard)gas omzetten in elektriciteit en warmte.
Zoals eerder vermeld, heeft Tata Steel een finaal energieverbruik van circa 40 PJ, waarvan ongeveer de helft op basis van kolen (en daarvan afgeleide energiedragers) en de rest voornamelijk aardgas.[9] De 21 PJ die de overige bedrijven gebruiken betreft circa 70 procent aardgas en circa 30 procent elektriciteit.
In tegenstelling tot de sectoren Gebouwde omgeving en de Land- en tuinbouw, heeft de sector Industrie slechts een zeer beperkte vraag naar lage temperatuurwarmte, omdat het energieverbruik van de (kantoor)gebouwen die onder de industriesector vallen, relatief gering is.

6 Een bedrijf valt onder het bevoegd gezag van de provincie als het in een bepaalde milieucategorie valt. Het energieverbruik is hiervoor geen criterium.
7 Er zijn ook niet-industriële organisaties in Noord-Holland die onder het ETS vallen, zoals het VU MC/AMC. Deze vallen buiten de reikwijdte van deze deelstudie.
8 Er is een aantal bedrijven in Noord-Holland actief in de chemie, echter niet in de meest energie-intensieve chemie.
9 Het finaal energieverbruik van Tata Steel is bepaald in lijn met nationale methodiek. Op het terrein van Tata Steel vinden diverse omzettingen plaats die niet meegeteld worden in het finaal energieverbruik.

3 RELEVANTE TRENDS

Relevante trends in de industrie

De voorliggende vraag is nu hoe de sector zich tot 2050 zal ontwikkelen en wat dat betekent voor het energieverbruik. Hiervoor is het van belang te kijken naar relevante trends en de ontwikkelingen:[10]

- **Economische ontwikkelingen – meer vraag én meer concurrentie**
  Er komen nieuwe afzetmarkten bij in opkomende economieën in Azië, Latijns-Amerika en Afrika. Tegelijkertijd wordt de internationale concurrentie heviger en verschuift het zwaartepunt van de mondiale wereldeconomie naar Azië. Door vergrijzing zullen in Nederland de beroepsbevolking en arbeidsproductiviteit dalen. De Nederlandse industrie zal sterk moeten innoveren om concurrerend te blijven. Er wordt een bescheidener economisch groeipad voorzien.
- **Schaarste aan grondstoffen en opkomst van de circulaire economie**
  Uitputting, een groeiende wereldbevolking en wereldwijd toenemende welvaart leiden tot toenemende schaarste aan bepaalde grondstoffen. Deze schaarste, gecombineerd met geopolitieke onzekerheden, kunnen leiden tot hogere en meer fluctuerende grondstofprijzen. Materiaalbesparing en hergebruik van grondstoffen (de circulaire economie) zal daarom belangrijker worden voor de industrie. De schaarste kan uiteindelijk ook effect hebben op de productie van zonnecellen, windturbines en elektrische auto's.
- **Samenwerking in de keten wordt belangrijker**
  De energietransitie vereist dat iedere branche over de hele keten (dus gezamenlijk met gespecialiseerde toeleveranciers, klanten en kennisclusters) naar energie-efficiënte manieren van productie gaat kijken. Dit vergt veelal afstemming binnen de keten om alle kennis en kunde te verbinden.
- **Veranderende marktwensen**
  Bedrijven concurreren op prijs, maar kwaliteit, flexibiliteit en snelheid van oplevering zijn ook belangrijk. Klanteisen worden steeds specifieker en er is meer maatwerk vereist.
- **Opkomst van de *smart industry***
  Dit gaat over vergaande digitalisering en verweving van apparaten en organisaties waardoor nieuwe manieren van produceren ontstaan, met nieuwe businessmodellen tot gevolg. Er wordt ook wel gesproken van een 'Vierde Industriële Revolutie' of 'The Internet of Things'. Nanotechnologie, 3D-printing, nieuwe sensortechnologie en big data spelen hierin allemaal een rol. Naar verwachting zal deze nieuwe manier van produceren leiden tot meer maatwerk, hogere productiviteit en kostenbeheersing, ander ruimtegebruik, minder en ander grondstoffengebruik, en minder brandstofgebruik.

Op basis van bovengenoemde trends nemen we aan dat de sector Industrie zal moeten innoveren om relevant te blijven en dat productiewijzen zullen veranderen. Het is niet te voorzien in welke mate de samenstelling of het volume van de sector hierdoor zal veranderen.

10 TKI voor Energie en Industrie (https://topsectorenergie.nl); Verkenningen NH2050 (Provincie Noord-Holland 2016).

4 EINDBEELD VAN HET ENERGIEVERBRUIK

Mede aan de hand van bovengenoemde trends kan nu eerst het verwachte volume van de sector in 2050 bepaald worden. Vervolgens zal geanalyseerd worden wat de sector aan energiebesparende maatregelen kan nemen, en daarna hoe de resterende energievraag verduurzaamd kan worden. Zo ontstaat een beeld van het energieverbruik van de sector in 2050. In tegenstelling tot andere sectoren schetsen we voor de Industrie slechts op hoofdlijnen hoe dit ingevuld kan worden, dus met welke 'energiemix' . De redenen hiervoor zijn de te grote onzekerheid en de te beperkt beschikbare informatie voor deze sector.

Volume

Gezien de eerder genoemde trends, de geringe groei van de sector Industrie in Noord-Holland in de afgelopen decennia en de aanname dat de samenstelling van het type bedrijven in de Noord-Hollandse industrie niet wezenlijk zal veranderen, is de aanname dat de sector qua volume gelijk blijft. Dit is overigens wel sterk afhankelijk van de toekomstige ontwikkeling van energiegrootverbruiker Tata Steel.

Energiebesparing

De vraag is dan wat de sector Industrie aan energie-efficiënte maatregelen zal hebben doorgevoerd in 2050, en wat het effect daarvan is op het energieverbruik. Uit onderzoek naar het besparingspotentieel van bedrijven waarvoor de provincie Noord-Holland het bevoegd gezag is,[11] blijkt dat energiebesparing mogelijk moet zijn door:

- efficiëntieverbeteringen in bestaande processen, apparaten en machines. Hieronder valt ook het gebruik van restwarmte.
- Procesinnovaties. Bijvoorbeeld het vervangen van chemische processen door biotechnologische processen die een veel lagere temperatuur vergen. Of de inzet van membraantechnologie voor scheiding van vloeistoffen, iets waar nu hoge temperaturen voor worden gebruikt. Procesinnovaties zijn vaak complex en vergen veelal grote investeringen.

De verwachting is dat enerzijds bedrijven zelf voor energiebesparing zullen kiezen, gedreven door economische afwegingen, anderzijds door nationaal en internationaal beleid (veelal indirect via prijsprikkels). Het potentieel aan energiebesparing is echter nog maar beperkt, omdat veel maatregelen de afgelopen jaren al genomen zijn. De onderstaande afbeelding van VEMW[12] laat dit zien. De curve vlakt af wanneer de huidige energiebesparingsmogelijkheden volledig ingezet zijn (optimalisatie-plus). Alleen vergaande innovatie kan dan nog tot verdergaande besparing leiden.

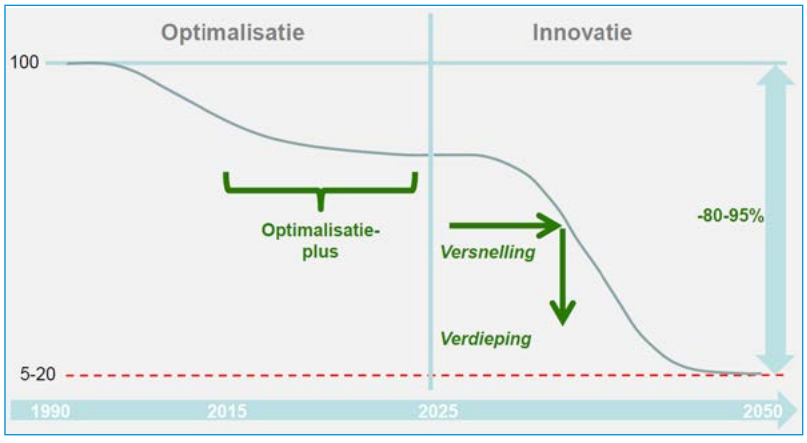

11 Nulmeting energiebesparing industrie. Energiebesparingspotentieel bij industrie waarvoor de provincie Noord-Holland het bevoegd gezag is (ECN, 2017).

12 Samen op weg naar minder. Hoe Nederlandse energie-intensieve bedrijven helpen om de CO_2-uitstoot te verlagen (VEMW, 2016), p. 21.

We gaan ervan uit dat de benodigde innovatie zal plaatsvinden. Ook hierbij bepalen de ontwikkelingen bij Tata Steel het beeld. Binnen de staalindustrie wordt geëxperimenteerd met diverse technologieën die moeten leiden tot minder CO_2-uitstoot.[13] Een zo'n technologie is 'HIsarna', die zou kunnen leiden tot circa 20% vermindering van CO_2-uitstoot. Een andere mogelijke techniek is ULCOLYSIS/ULCOWIN, op basis van elektrolyse. Daarnaast kan Tata Steel op middellange termijn CO_2-emissies reduceren door middel van CO_2-afvang, -gebruik en -opslag (zie kader). In combinatie met HIsarna zou dit zelfs een emissiereductie van 80 procent kunnen opleveren, alleen zal dan het gerelateerde energieverbruik minder dan de oorspronkelijke 20 procent reduceren, omdat er energie nodig is voor CO_2-opslag. Welke technologieën uiteindelijk gekozen en toegepast worden, zal afhangen van onder meer de kosten, effectiviteit en betrouwbaarheid. De ontwikkeling van het HIsarna-proces is verder gevorderd dan van ULCOLYSIS/ULCOWIN-processen, maar ULCOLYSIS/ULCOWIN heeft een groter effect op de CO_2-uitstoot. Zie de bijlage over Tata Steel voor meer informatie.

CO_2-afvang, -opslag en -gebruik

Bij vrijwel alle industriële processen komt CO_2 vrij (zowel uit energieverbruik als uit niet-energetische toepassing). Het is vaak mogelijk dit af te vangen en te gebruiken (Carbon Capture and Usage, CCU), bijvoorbeeld in de glastuinbouw[14], of ondergronds op te slaan (Carbon Capture and Storage – CCS). Vooral CCS kan een flinke bijdrage leveren aan het verlagen van de CO_2-uitstoot. CCS biedt daarmee een transitionele oplossing voor een aantal productieprocessen. Denk hierbij aan de productie van ruwijzer, ammoniak en waterstof.
Er is momenteel nog geen beleid op de uitrol van CCS. Beleid gericht op de de afvang en opslag van CO_2 kan bestaan uit (combinaties van) verplichtingen, beprijzing of subsidiëring. Voor de aanleg en ontwikkeling van de transportinfrastructuur en opslagfaciliteiten zal centrale regie nodig zijn, zeker bij clusters met meerdere CO_2-bronnen en opslagpunten.[15]
De opslagcapaciteit bij CCS, bijvoorbeeld in lege gasvelden in de Noordzee, zal beperkt zijn, dus is het van groot belang deze beperkte opslagcapaciteit efficiënt in te zetten, en de CO_2 liefst hoog geconcentreerd op te slaan. Het is momenteel overigens nog niet kostenefficiënt om CO_2 ondergronds op te slaan, mede vanwege de lage CO_2-prijs. Naar verwachting zal CCS echter op de middellange termijn[16] bij een aantal toepassingen wel tot de goedkopere maatregelen behoren.[17] Tot slot zijn ook nog niet alle partijen het erover eens dat CO_2-opslag de 'juiste' oplossing is. Hiertegenover staat dat de klimaatdoelstellingen zonder de toepassing van CCS echter moeilijker tijdig te realiseren zijn, en het tijdig verminderen van de CO_2-uitstoot essentieel is om de klimaatopwarming te beperken.
Van belang voor dit onderdeel van de Routeplanner is vooral dat de techniek om emissies af te vangen in de staalindustrie circa 20 procent extra energie vergt.[18] De doelstelling van klimaatneutraliteit kan hiermee de doelstelling van energieneutraliteit in de weg zitten.

Het overige industriële bedrijfsleven zal in 2050 door innovatie naar verwachting circa 35 procent (6 à 7 PJ) van het huidige energieverbruik kunnen besparen. Al met al veronderstellen we dat de energiebesparing in de sector Industrie, dus inclusief Tata Steel, tot 2050 kan oplopen tot 30 à 40 procent (bij gelijkblijvende productie). Het finaal energieverbruik zou dus terug kunnen gaan van 61 PJ richting de 43 PJ.

13 Er is geen duidelijk inzicht hoe het finaal energieverbruik van Tata Steel eruit ziet na de implementatie van HIsarna. Het kan zijn dat de emissiewinst voornamelijk gerealiseerd wordt in het energieverbruik dat niet onder het finaal energieverbruik valt (het saldo van overige omzettingen)
14 Het potentieel op de lange termijn hiervan is nog onduidelijk. Bron: Onderzoek naar mogelijk ondersteuningsbeleid m.b.t. nieuwe toepassingsmogelijkheden van CO2 als grondstof feedstock (Vito, 2016)
15 Nationale kosten van de energietransitie in 2030, (PBL 2017)
16 Bij CCS voor procesemissies en staalproductie geeft PBL een range van 0-50 euro/ton CO2 (nationale kosten). Voor andere types CCS zijn de kosten hoger. Bron: Nationale kostenenergietransitie in 2030, (PBL 2017).
17 Rapport IBO kostenefficiëntie CO2-reductiemaatregelen (Rijksoverheid 2016).
18 Iron and Steel CCS Study (Techno-Economics Integrated Steel Mill), 2013/04 (IEA, 2013).

Verduurzaming resterend energieverbruik

Na bovengenoemde besparing zal de sector Industrie nog steeds een grote behoefte hebben aan energie. Het gaat dan vooral om een behoefte aan elektriciteit en hoge-temperatuurwarmte (HTW, vanaf 100°C), want de behoefte aan lage temperatuurwarmte (LTW) is slechts gering. Hieronder staat uiteengezet hoe dit resterend energieverbruik verduurzaamd kan worden.

- **elektriciteit:** de industrie zal zelf slechts een klein deel van haar elektriciteitsvraag kosteneffectief kunnen opwekken, bijvoorbeeld via zonnepanelen. De businesscases van andere opties binnen de eigen sector (bijvoorbeeld een WKK op biomassa/biogas) zijn namelijk niet rendabel ten opzichte van de elektriciteitsprijs op de markt. De resterende benodigde energie zal dus elders opgewekt moeten worden. Gezien de ligging van het NZKG-cluster zal hier mogelijk een deel van de elektriciteit uit 'wind op zee' benut kunnen worden.[19]
- **HTW:** De verwachting is dat rond 2050 de behoefte aan HTW voornamelijk ingevuld wordt met biomassa[20], elektriciteit of duurzaam gecreëerd gas (Power-to-Gas, zie kader). De keuze hiertussen hangt af van de behoefte van het type proces waar de warmte voor nodig is. In combinatie met CO_2-afvang en -opslag, kan een deel van de warmtebehoefte wellicht ook nog met fossiele bronnen worden ingevuld, zolang er geen alternatieven voorhanden zijn. Ultradiepe geothermie is voor de Noord-Hollandse industrie overigens niet van belang. Ultradiepe geothermie levert namelijk warmte tot 'slechts' circa 200°C, terwijl de industrie vooral temperaturen boven de 200°C nodig heeft.
- **LTW:** de verwachting is dat de (geringe) behoefte aan LTW ingevuld kan worden via eigen opwekking (bijvoorbeeld geothermie) of aansluiting op een (rest)warmtenet als dat aanwezig is, al dan niet aangevuld met warmtepompen. Zo'n restwarmtenet kan dan gevoed worden met restwarmte van processen die HTW nodig hebben (cascadering).

Power-to-Gas (P2G)

Het aanbod aan elektriciteit uit zon en wind loopt niet gelijk op met de vraag. Bij bepaalde weersomstandigheden is er daardoor een te groot aanbod aan elektriciteit. Dit kan wel opgeslagen worden in accu's, maar deze zijn kostbaar, slijten en kennen verliezen bij het laden en ontladen. Momenteel worden windturbines en zonnecentrales soms zelfs tijdelijk uitgezet, omdat men de opwekte elektriciteit niet kwijt kan. Power-to-Gas (P2G) is een nieuwe techniek om elektriciteit om te zetten in gas. Een voorbeeld is om via elektrolyse water (H_2O) om te zetten in waterstofgas (H_2) en zuurstof (O_2). Met een andere technologie kan methaangas gemaakt worden. (Waterstof)gas is gemakkelijker op te slaan dan elektriciteit en kan indien nodig ingezet worden op momenten dat er juist een tekort aan elektriciteit is. Daarnaast kun je met waterstofgas ook gebouwen verwarmen of een auto rijden, net als met aardgas. Een nadeel van P2G kan zijn dat het uiteindelijk energieverbruik hoger uitvalt door de energieverliezen als gevolg van de extra omzettingen.
De businesscase van P2G is op de korte en middellange termijn nog niet rendabel, wellicht met uitzondering van enkele specifieke niche-toepassingen.[21]

Eindbeeld en energiemix

We baseren ons eindbeeld op de verwachting dat het volume van de sector niet zal toenemen en dat de sector zo'n 30 tot 40 procent energie kan besparen. Hieraan zal ook Tata Steel een bijdrage leveren door een volledige overstap op het HIsarna-proces, met toepassing van CO_2-afvang en -opslag.
Voor wat betreft de resterende energievraag is de verwachting dat de industrie slechts voor een klein deel in haar elektriciteitsvraag kosteneffectief kan voorzien, dat de grote behoefte aan HTW voornamelijk ingevuld wordt met biomassa, elektriciteit of duurzaam gecreëerd gas, terwijl de geringe behoefte aan LTW met eigen opwekking of restwarmte kan worden ingevuld.

De uiteindelijke energiemix in 2050 is mede afhankelijk van de beschikbaarheid van betaalbare elektriciteit, biomassa en groen gas, waterstof, geothermische energie en CO_2-opslagcapaciteit. Daarnaast wordt verwacht dat een deel van het resterend energieverbruik binnen de staalsector nog van fossiele oorsprong zal zijn (kolen).[22] Vanwege de te grote onzekerheid en de te beperkte beschikbare informatie, is besloten om het eindbeeld van deze sector niet uit te werken naar energiedrager.

19 De voor de Noord-Hollandse kust opgewekte energie is niet per definitie toegewezen aan Noord-Holland. Gezien transportverliezen en het reduceren van netverzwaring kan het wel zinvol zijn om deze energie zo dicht mogelijk bij de kust te verbruiken.
20 PBL/ECN schetsen voor biomassa een relatief grote rol in de warmteproductie in 2050. Zie: Verkenning van klimaatdoelen. Van lange termijn beelden naar korte termijn actie (PBL/ECN 2017).
21 The role of Power-to-Gas in the future Dutch energy system (ECN, 2014).
22 Verkenning van klimaatdoelen. Van lange termijn beelden naar korte termijn actie (PBL/ECN 2017).

5 HET TRANSITIEPAD

De vraag is vervolgens hoe de transitie tot het eindbeeld van 2050 zou kunnen verlopen. In het schema hieronder staat het transitiepad uitgewerkt aan de hand van een viertal aangrijpingspunten.

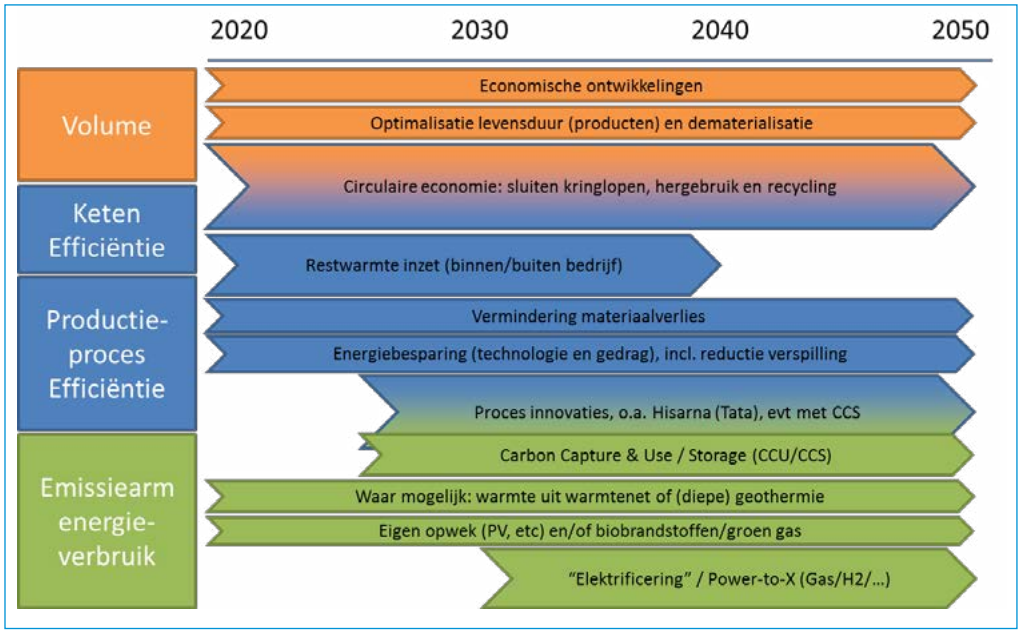

Toelichting op de aangrijpingspunten:

1. **Volumeontwikkeling** = de marktontwikkeling van industriële producten. Deels is dit afhankelijk van de marktvraag, die weer beïnvloed wordt door de economische ontwikkeling en de concurrentiepositie van het Nederlandse bedrijfsleven. Binnen Noord-Holland speelt de ontwikkeling van de staalindustrie een grote rol.
2. **Efficiëntie van de keten** = verminderen energieverbruik over de gehele productieketen, bijvoorbeeld door bij de productie van materialen en halffabricaten rekening te houden met het productieproces bij de afnemer. Van belang voor Noord-Holland is hierbij de opkomst van de circulaire economie en het nuttig gebruik van restwarmte (mede om het energieverbruik voor koeling te verlagen). Deze verbeteringen worden primair gedreven door de businesscase van de betrokken bedrijven en (inter) nationaal beleid.
3. **Efficiëntie van het productieproces** = het verminderen van het energieverbruik van een productieproces binnen een bedrijf. Dit kan zowel met kleine stappen (energiebesparende maatregelen binnen het proces) als met grote stappen (procesinnovatie) plaatsvinden. De industrie is hiervoor zelf aan zet. De procesinnovaties vergen meestal grote investeringen en gaan met risico's gepaard. Toch zijn ze vaak de enige mogelijkheid om grote wijzigingen in het energieverbruik en de gerelateerde CO_2-emissies te realiseren. De keuzes worden bepaald door de businesscase en de alternatieve investeringsmogelijkheden (bijvoorbeeld productontwikkeling), maar dit kan beïnvloed worden door overheidsbeleid.
4. **Emissiearm energieverbruik** = verlagen van de CO_2-emissies door over te stappen naar een energiemix met lagere CO_2-emissies of door CO_2 emissies af te vangen en nuttig aan te wenden of langdurig op te slaan. Dit is vooral interessant voor de Noord-Hollandse staalindustrie. Daarnaast kan verregaande elektrificering en een grotere rol voor (P2G-)waterstof een grote bijdrage leveren aan het verlagen van de emissies uit de industrie. Eigen opwekking zal naar verwachting slechts een kleine bijdrage kunnen leveren.

In andere sectoren is ook ingegaan op het aangrijpingspunt 'gedrag'. Bij de industrie is gedrag echter lastig te onderscheiden van het productieproces, daarom is dit hier samengevoegd. Wel valt het nemen van investeringsbeslissingen onder 'gedrag'. Dit is door overheidsbeleid te beïnvloeden.

Per industriële bedrijfstak zal het tempo verschillen: voor de ene branche zijn maatregelen gemakkelijker te treffen dan voor andere.

Onzekerheden in het eindbeeld en transitiepad

Bovenstaand eindbeeld en transitiepad zijn sterk afhankelijk van een aantal (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op nationaal en mondiaal niveau. De belangrijkste onzekerheden zijn:

- **Economische ontwikkelingen.** Deze beïnvloeden onder meer de investeringsmogelijkheden van bedrijven. Een ander belangrijk aspect is de prijsontwikkeling van zowel energiedragers (fossiel als hernieuwbaar) als CO_2.
- **Ontwikkeling in het ETS en de resulterende CO_2-prijs**
  Zo'n 80 procent van het huidige energieverbruik van de sector valt onder het ETS. Een sterke verlaging van het emissieplafond of het uit de markt nemen van emissierechten zal resulteren in een hogere CO_2-prijs. Hierdoor verbetert de businesscase voor verregaande energiebesparing inclusief elektrificering en procesinnovaties, en ook voor het toepassen van afvang en opslag van CO_2. Het omgekeerde geldt uiteraard ook.
- **Technologiekeuze Tata Steel**
  Het is onzeker of Tata Steel op alternatieve productieprocessen gaat inzetten, en zo ja, welke.
- **Prijsontwikkeling van hernieuwbare en fossiele energie**
  Bij lage prijzen voor fossiele energie (ten opzichte van de kosten van hernieuwbare alternatieven) zullen investeringen in energiebesparing en hernieuwbare energie minder snel rendabel zijn. Dit zou dan de transitie vertragen.
- **Beschikbare biomassa voor verduurzaming hoge temperatuurwarmte**
  Gezien de verwachte schaarste is het de vraag in welke mate biomassa beschikbaar is om aan de behoefte aan hoge-temperatuurwarmte te voldoen. Het is de verwachting dat deze sector een grote aanspraak zal doen op de beschikbare biomassa.
- **Nuttige aanwending van restwarmte**
  Hoe aantrekkelijk deze optie is, zal mede afhangen van de vraag of er een betaalbaar en betrouwbaar systeem van lokale en regionale warmtenetten economisch en technologisch haalbaar is. Het bedrijfsleven zal zich over het algemeen niet graag voor langere termijn willen vastleggen voor (rest)warmtelevering. Als de kosten te hoog zijn of de onzekerheden te groot, zal de industrie voor andere opties kiezen.[23] Mede gezien de beschikbaarheid van andere instrumenten (onder andere energiebelasting en CO_2 prijs) wordt een verbod op lozing van restwarmte niet verwacht in Nederland.
- **Snelheid van de ontwikkeling van technologische innovaties**
  Voor CO_2-opslag en -afvang, verregaande elektrificering en overige procesinnovaties geldt dat de technologie nog niet volledig uitontwikkeld is en dat voor de marktintroductie nog onderzoeks- en demonstratieprojecten nodig zijn. Afhankelijk van het ontwikkelingsstadium van de technologie, kan dit nog enige tot vele jaren duren. Voor het volledig ontwikkelen van CCS voor een bepaalde regio – bijvoorbeeld IJmond – ligt het voor de hand om met een totale doorlooptijd van minimaal 10 jaar rekening te houden volgens het PBL.[24]
- **Maatschappelijke acceptatie van technologische innovaties**
  In sommige gevallen zal ook maatschappelijke acceptatie, met name rond CO_2-opslag, de snelheid kunnen beïnvloeden.

Overheidsbeleid kan bijdragen aan versnelde verduurzaming van de sector. Dit komt in de volgende paragraaf aan de orde.

23 Op dit moment is, in tegenstelling tot de markt voor gas en elektriciteit, de ontwikkeling en het beheer van een warmtenet in private handen. Dit levert een aantal barrières op voor de realisatie van warmtenetten. Het Rijk kijkt momenteel naar een herziening van de relevante wetgeving waardoor deze mogelijk worden weggenomen.

24 Nationale kosten energietransitie in 2030 (PBL, 2017).

6 HET SPEELVELD

Relevante actoren binnen de sector Industrie zijn:

Actoren	
Leveranciers	Leveranciers van grondstoffen, halffabricaten, technologieën en kapitaalgoederen Dienstverleners
Afnemers en gebruikers	Consumenten, industrie, diensten, overheden (in binnen- én buitenland)
Logistiek en distributie	Transportbedrijven
Overheden en semi-overheden	EU, Rijk (diverse ministeries en hun agentschappen), provincies, gemeenten, ontwikkelingsbedrijven
Onderzoek	Kennisinstellingen
Belangenbehartiging	Brancheverenigingen, ondernemersverenigingen
Energielevering	Energiebedrijven, gasbedrijven, energienetwerkbedrijven
Restwarmte-afnemers	Industrie, glastuinbouw, gebouwde omgeving
CO_2 - en CO-afnemers[25]	Glastuinbouwbedrijven en andere industriële bedrijven

Bedrijven zijn eerstverantwoordelijk voor het nemen van maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie en verduurzaming van de energievraag. Dit valt binnen hun bedrijfsvoering en vanwege Europese mededingingsregels is staatsteun niet toegestaan.
Overheden kunnen regulerend, stimulerend of faciliterend optreden. In het algemeen geldt dat het meestal niet mogelijk is om generieke maatregelen voor te schrijven, omdat industriële processen daarvoor te complex en te divers zijn. Wel kan er invloed worden uitgeoefend door prijsprikkels op energie en CO_2, of door normering van CO_2-uitstoot.
Er zal binnen iedere bedrijf, binnen iedere branche en keten gezocht moeten worden naar maatregelen in de zeer specifieke processen en producten om verduurzaming te realiseren, al dan niet in samenwerking met kennisinstellingen. Wel kunnen overheden individuele transitiepaden met bedrijven bespreken en opstellen, te beginnen bij de grootste verbruikers. Het gaat dan om zowel het nemen van energie-efficiënte maatregelen en implementeren van innovatieve productieprocessen als om de verduurzaming van de resterende energievraag.

Energie-efficiënte maatregelen

Veel CO_2-reducerende maatregelen bestaan al wel, maar worden momenteel niet genomen omdat het rendement te laag is. De afnemer vraagt er nog in onvoldoende mate om en betaalt er nog geen hogere prijs voor. En zoals eerder beschreven geeft ook het ETS-systeem nog onvoldoende prikkel tot energie-efficiëntie, vanwege de lage CO_2-prijs.
Er zullen extra aanvullende prikkels vanuit de overheid moeten komen om versnelling te bereiken. Zo kan de EU het ETS-systeem aanscherpen om energie-efficiëntie aan te jagen. Dit is dan wel een delicate evenwichtsoefening, omdat bij een te hoge beprijzing 'weglekeffecten' kunnen ontstaan. Productie verdwijnt dan uit Europa naar andere landen en per saldo zal de wereldwijde CO_2-uitstoot er niet mee afnemen.
Op nationaal niveau kan het Rijk een systeem in het leven roepen om CO_2, binnen een of meerdere sectoren, te beprijzen. In het regeerakkoord 2017-2021 heeft de regering al aangegeven een CO_2-minimumprijs in de elektriciteitssector te introduceren. Dat zou het Rijk ook voor industriële bedrijven kunnen doen. Bovendien kan het Rijk de energiebelasting die ze aan alle Nederlandse bedrijven oplegt, veranderen. Het Rijk heft momenteel energiebelasting voor alle Nederlandse bedrijven. Bepaalde

25 Tijdens staalproductie ontstaat CO (koolstofmonoxide). Dit gas wordt verbrand om elektriciteit en warmte te produceren, waarbij er CO2 ontstaat. De CO kan echter relatief eenvoudig afgevangen worden en dienen als grondstof voor de chemische industrie. Hierdoor wordt de koolstof voor lange termijn vastgelegd en komt dan niet vrij in de vorm van CO2.

bedrijven, die meedoen aan MJA3- en MEE en dus afspraken hebben gemaakt om energie-efficiënter te worden, worden hiervoor beloond met een teruggave. Verder wil de regering volgens het Regeerakkoord de SDE+ regeling verbreden waardoor bedrijven ook voor CO_2-afvang en -opslag subsidie kunnen aanvragen.

Het provinciaal beleid om besparing af te dwingen wordt ingeperkt doordat het Rijk al maatregelen treft. Daarbij kent eigen provinciaal beleid als risico dat dit de concurrentiepositie van het Noord-Hollandse bedrijfsleven zou kunnen verslechteren. Wel ligt er een belangrijke rol voor provincies en gemeenten op het gebied van toezicht en handhaving op energiebesparende maatregelen. De bedrijven vallen hierbij onder verschillende regelingen, zie de bijlage 'Regelingen voor energiebesparing in de industrie'.
Provincie en gemeenten hebben de uitvoering van vergunningverlening, toezicht en handhaving (VTH) in het kader van de Wet milieubeheer en de EED-richtlijn belegd bij omgevingsdiensten. De Wet milieubeheer bepaalt dat alle bedrijven, uitgezonderd ETS-bedrijven, alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of korter moeten realiseren. Tot de komst van het energie-akkoord heeft de provincie geen prioriteit gegeven aan toezicht en handhaving als het gaat om energiebesparing en werd dit niet of beperkt meegenomen in de werkzaamheden. Er is nu sprake van een inhaalslag. In de huidige opdracht aan de Omgevingsdienst NZKG is opgenomen dat van nagenoeg alle grootverbruikers uiterlijk 1 januari 2021 zal moeten zijn vastgesteld of zij voldoen aan de Wet milieubeheer, dus dat alle maatregelen zijn genomen of dat hierover afspraken zijn gemaakt. Bij middelgrote verbruikers van energie wordt het onderwerp energiebesparing meegenomen bij reguliere VTH-werkzaamheden. Overwogen kan worden om de VTH-taken verder te intensiveren om ervoor te zorgen dat alle bedrijven daadwerkelijk de maatregelen nemen die ze moeten nemen.[26] Daarnaast verplicht de EED-richtlijn grote ondernemingen tot het uitvoeren van 'energie-audits'. Hiermee kunnen besparingsmogelijkheden en impact ervan bepaald worden. Er is echter geen verplichting om maatregelen te nemen. Deze verplichting zou wel kunnen worden opgenomen in de vergunningverlening. Onderzoek is nodig om te zien of bovengenoemde uitbreiding van VTH-taken zinvol is. Zo ja, dan zal de provinciale bijdrage aan de omgevingsdienst naar verwachting moeten stijgen. Een andere mogelijkheid is dat de Wet milieubeheer zodanig wordt aangepast dat bedrijven moeten bewijzen waarom ze maatregelen niet kunnen nemen. Dit kan ervoor zorgen dat het bevoegd gezag met minder inspanning kan handhaven. Tot slot heeft de provincie de mogelijkheid om het nemen van energie-efficiënte maatregelen te subsidiëren.

Innovatie in het productieproces

Op een gegeven moment is de potentie van energie-efficiënte maatregelen volledig benut en kan alleen vergaande innovatie van het productieproces nog leiden tot minder energieverbruik en/of verminderen van de CO_2-uitstoot. Aanpassingen in productieprocessen kosten vaak veel tijd. Bovendien worden veel innovaties pas geïmplementeerd op natuurlijke investeringsmomenten. Daarbij concurreren investeringen op het gebied van verduurzaming met andere type investeringen, zoals op het gebied van productontwikkeling: een bedrijf kan zijn middelen immers maar één keer inzetten.
De overheid kan er door cofinanciering, subsidie of garantstelling voor zorgen dat er eerder gekozen wordt om de beschikbare middelen in innovaties ten behoeve van vermindering van de CO_2-uitstoot te investeren. Omdat het zoveel tijd kost om de industrie te laten omschakelen, is het juist van belang dat dit zo vroeg mogelijk gebeurt.

Ook bij energie-efficiëntie en innovatie geldt dat maatregelen door bedrijven zelf genomen moeten worden, en dat overheden vooral voorwaardenscheppend, stimulerend en normerend zijn. Denk aan het aanpassen van regelgeving, het bijeenbrengen van stakeholders, het wegnemen van financiële belemmeringen, het stimuleren van innovatie, ondersteuning voor haalbaarheidsonderzoek en het financieren van onrendabele toppen. Een aantal maatregelen is al genomen of is de regering voornemens om te nemen, zie ook de bijlage 'Stimuleringsbeleid voor de sector Industrie in het kader van de energietransitie'. Overigens zou ervoor gekozen kunnen worden om meer algemene subsidieregelingen voor innovatie, in ieder geval voor de korte termijn, in te perken tot innovatiemaatregelen ten behoeve van de energietransitie.

Verduurzaming resterende energievraag

De resterende energievraag na besparingen zullen bedrijven zo duurzaam mogelijk moeten invullen. Industrieclusters als het NZKG bieden door hun massa en geografische concentratie kansen voor opschaling van hernieuwbare energie en industriële symbiose (uitwisseling van reststromen, waaronder warmte en CO_2). Ook kunnen clusters fungeren als balancing hubs binnen de energievoorziening (door opslag en omzetting, denk aan P2G). Nieuwkomers die

26 Momenteel worden tot en met 2021 jaarlijks 10-15 bedrijven die onder gezag van PNH vallen door de OD NZKG bezocht, waarbij afspraken worden gemaakt over energiebesparing. Binnenkort wordt er ook toezicht gehouden op de implementatie van de afgesproken maatregelen. Hiervoor is vanaf 2018 140.000 euro beschikbaar gesteld.

meerwaarde kunnen bieden aan het cluster, kunnen gestimuleerd worden om zich hier te vestigen.
Dit NZKG-cluster ligt ook nog eens aan de kust, waar de in de Noordzee opgewekte elektriciteit kan 'aanlanden'. Door juist dit cluster te elektrificeren en hier de opgewekte elektriciteit meteen in te zetten, is er minder ruimte nodig voor extra hoogspanningsleidingen die verder het land ingaan. Bovendien kan in het NZKG elektriciteit worden omgezet en opgeslagen. Dit vereist wel inzet op innovatie op het gebied van energieopslag (P2G) en dus een ondersteunend innovatiebeleid.
Gezien de kansen die er liggen binnen het cluster NZKG, kan het relevant zijn om als provincie de organisatie van de bedrijven in dit cluster aan te jagen, proefprojecten op het gebied van industriële elektrificatie en energieopslag te stimuleren en het cluster en de nieuwe initiatieven ruimtelijk te accommoderen.

Voor de hele industriesector geldt overigens dat de sector verder kan elektrificeren. Op korte termijn is onderzoek nodig naar waar het elektriciteitsnet wanneer verzwaard moet worden, waarna dit naar verwachting op middellange termijn dient te worden uitgevoerd. Dit wordt diepgaander behandeld in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.
Verder kan de industrie warmte leveren aan warmte-afnemers buiten de eigen sector. Wat hiervoor nodig is, wordt behandeld in de deelstudies Land- en tuinbouw, Gebouwde omgeving en Energie-infrastructuur.

Overig beleid

De energietransitie kan tot een wezenlijke verandering in bedrijfstakken of tot de vorming van nieuwe bedrijfstakken leiden (bijvoorbeeld op het gebied van conversie en opslag van energie). Tegelijkertijd zijn er wellicht ook bedrijven die hun CO_2-emissies onvoldoende kunnen reduceren en geen systeemfunctie vervullen. Voor deze bedrijven zal in 2050 misschien geen plaats meer zijn. De overheid, in dit geval de provincie, kan helpen om een 'zachte landing' te faciliteren, bijvoorbeeld door flankerend scholings- en arbeidsmarktbeleid in te zetten. Voor 2040 zal naar verwachting duidelijk zijn om welke industriële bedrijven in Noord-Holland dit gaat.

Belangrijk voor de sector als geheel is vooral dat overheidsbeleid duidelijk, consistent en consequent is en prikkels geleidelijk versterkt worden, om de concurrentiepositie van het bedrijfsleven niet overmatig te schaden en het bedrijfsleven in de gelegenheid te stellen hun bedrijfsvoering hierop aan te passen. 'Weglekeffecten' moeten voorkomen worden. Daarbij zal het beleid moeten inspelen op de investerings- en onderhoudscycli van bedrijven om lock-ins te vermijden en kansen te benutten.

7 HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

De situatie in Noord-Holland kenmerkt zich door een beperkt aantal, internationaal opererende, grote bedrijven die een groot aandeel hebben in het industrieel energieverbruik. Ze zullen voor zware emissiereducties hun productieprocessen moeten innoveren. Het handelingsperspectief van een provincie is hierbij zeer beperkt, omdat het toezicht op deze bedrijven bij het Rijk ligt. Daarnaast is er sprake van veel kleine bedrijven die onder provinciaal, maar vooral gemeentelijk toezicht vallen, waar minder energie verbruikt wordt. In het algemeen geldt dat de industrie, door de lange investeringstermijnen, heel veel tijd nodig zal hebben voor omschakeling naar energieneutraliteit. Het is daarom juist voor deze sector van belang zo snel mogelijk te beginnen.

De provincie kan de volgende maatregelen inzetten:

Aangrijpingspunt	Mogelijke maatregel	Toelichting
Stimuleren energie-efficiëntie	Onderzoek naar intensivering van de VTH-taken in het kader van de Wet milieubeheer, en/of lobbyen bij het Rijk voor aanpassing van de wet zodat bedrijven moeten bewijzen waarom ze maatregelen niet kunnen nemen. Besparingsmaatregelen die voortkomen uit energie-audits opnemen in de vergunning.	Mogelijke consequentie van intensivering van VTH-taken is dat de provinciale bijdrage aan de omgevingsdienst stijgt. Aanpassing van de Wet milieubeheer kan ervoor zorgen dat het bevoegd gezag met minder inspanning kan handhaven.
	Individuele transitiepaden met bedrijven bespreken en opstellen.	Te beginnen met de grootste energieverbruikers (niet-ETS).
	Als opdrachtgever bedrijven aanjagen om energie-efficiënt en innovatief te werken.	Bijvoorbeeld op het gebied van asfalt in de wegenbouw.
Elektriciteit van 'wind op zee' direct inzetten bij NZKG	Lobby bij Rijk om 'wind op zee' direct te benutten in NZKG-cluster.	Er is dan geen extra e-infrastructuur nodig om de elektriciteit verder landinwaarts te brengen.
Behoefte aan HTW anders dan met biomassa invullen	Omzetting elektriciteit in waterstofgas (power to gas) bevorderen door innovatie te stimuleren.	Innovatie en opschaling kunnen leiden tot kostenverlaging.
Gebruik van elkaars reststromen stimuleren	Onderzoek stimuleren naar de kansen voor het gebruik van elkaars reststromen (warmte, CO en CO_2).	Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG.
	Innovatie stimuleren als het gaat om het gebruik van elkaars reststromen (warmte en CO_2).	Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG.
	Partijen verbinden ten behoeve van het gebruik van reststromen	Vooral kansrijk binnen het cluster NZKG.
Afvang en opslag van CO_2 stimuleren	Bij het Rijk aandringen een afwegingskader op te stellen voor CO_2-afvang en –opslag. Met dit kader kan de vraag beantwoord worden welke bedrijven hiervoor het eerst in aanmerking komen.	Onderzoek loopt al en is van belang in verband met de beperkte opslagcapaciteit. Let wel: het elektriciteitsverbruik stijgt bij CO_2-afvang en opslag
	Ruimtelijke inpassing van transport en opslag van CO_2 onderzoeken en vormgeven via reserveringen.	
	Werken aan maatschappelijk draagvlak voor afvang en opslag van CO_2, bijvoorbeeld via een publiekscampagne (samen met andere overheden).	
Overige	Zorgen voor de uitwisseling van leerervaringen tussen de verschillende industriële regio's in verschillende provincies.	
	'Zachte landing' faciliteren door flankerend scholings- en arbeidsmarktbeleid voor bedrijven die niet mee kunnen in de energietransitie.	Welke bedrijven dit zijn, wordt naar verwachting tussen 2030 en 2040 duidelijk.

Een aantal maatregelen is al in gang gezet: voor wat betreft het Noordzeekanaalgebied, heeft het Bestuursplatform NZKG opdracht gegeven voor een ontwikkelingsstrategie. Hierbij ligt betrokkenheid van de provincie voor de hand, omdat het Noordzeekanaalgebied de gemeentegrenzen overstijgt. Zie ook de bijlage 'Haven Amsterdam en het Noordzeekanaalgebied'. Voor wat betreft het aanjagen van innovatie heeft de provincie innovatiebeleid. Zie de factsheet 'Innovatiebeleid Provincie Noord-Holland (2017)'. Tot slot stimuleert de provincie in haar opdrachtgevende en inkopende rol bedrijven om energie-efficiënt en innovatief te werk te gaan. Zie hiervoor de factsheet 'Eigen organisatie'.

Ten tijde van het afronden van deze deelstudie heeft de minister van Economische zaken en Klimaat aangekondigd dat grote bedrijven in 2022 moeten stoppen met het gebruik van gas uit Groningen en hun energievoorziening moeten verduurzamen óf overstappen op ander (hoogcalorisch[27]) gas. Voor de industrie komt dat moment echter zo snel, dat de sector dit naar verwachting niet als prikkel zal ervaren om massaal in procesinnovatie zal investeren.

Impact en consequenties

De provincie is niet het bevoegd gezag voor het onderdeel energie als het gaat om de bedrijven die de meeste energie verbruiken. Bij een aantal andere bedrijven heeft de provincie wel invloed. Veel maatregelen op het gebied van energie-efficiëntie in apparatuur zijn de afgelopen jaren echter al genomen en alleen procesinnovatie kan dan nog tot een flinke besparingen leiden. Om stappen te maken, is het dan van belang dat bedrijven geprikkeld worden om in deze procesinnovaties te investeren.

Tijdspad en keuzemomenten

Zoals eerder geschetste zullen bedrijven veel tijd nodig hebben om hun processen te verduurzamen. Juist in deze sector is het daarom van belang zo vroeg mogelijk te beginnen en verduurzaming doorlopend te stimuleren. Hieronder is uiteengezet wanneer de provincie welke maatregelen zou kunnen nemen.

Korte termijn:
- alle bovengenoemde onderzoeken in gang zetten
- VTH-taken intensiveren
- individuele transitiepaden opstellen, te beginnen met grootverbruikers.
- eventuele maatregelen in gang zetten die blijkens de nog op te stellen ontwikkelingsstrategie voor het NZKG nodig zullen zijn.

Middellange termijn (komende 10 jaar):
- werken aan draagvlak voor CO_2-afvang en opslag
- ruimtelijke inpassing voor CO_2 opslag en transport vormgeven

Op lange termijn (na 2030):
- zachte landing faciliteren voor bedrijven die niet mee kunnen in de energietransitie

Doorlopend:
- stimuleren innovaties en onderzoek
- partijen verbinden, leerervaringen uitwisselen
- innovatie stimuleren (gezien de tijd die gemoeid is met aanpassingen in productieprocessen, is het wel van belang dat er zo vroeg mogelijk begonnen wordt).
- als opdrachtgever andere bedrijven aanjagen tot verduurzaming

27 In Nederland wordt over het algemeen laagcalorisch gas gebruikt met een hoger aandeel stikstof. Industrie die van laagcalorisch gas over moet stappen op hoogcalorisch gas, zal een aantal installaties (bijvoorbeeld branders) moeten vervangen. De complexiteit en kosten van een overstap zijn afhankelijk van de situatie en kunnen sterk verschillen.

BIJLAGEN
DEELSTUDIE SECTOR INDUSTRIE

1

BIJLAGE

Regelingen voor energiebesparing in de industrie

De volgende regelingen zijn van belang voor de sector Industrie:

1) European Union Emissions Trading Scheme (EU-ETS of kortweg ETS)

In Europa vallen grote, energie-intensieve bedrijven met veel uitstoot aan CO_2 en andere broeikasgassen onder de ETS-regeling. Dit zijn bedrijven uit de elektriciteitssector, raffinage, chemische industrie, metaalsector, enzovoorts. Deze bedrijven nemen verplicht deel aan een emissiehandelssysteem dat hen moet stimuleren hun uitstoot te beperken. Bij deze bedrijven mogen op dit moment in de vergunning geen energievoorschriften worden opgenomen.

2) MEE

Het convenant 'Meerjarenafspraak energie-efficiëntie ETS-ondernemingen (MEE)' betreft meerjarenafspraken tussen de Nederlandse overheid en Nederlandse ETS-bedrijven over het efficiënter en effectiever inzetten van energie. Dit is dus aanvullend op de Europese ETS-regeling.
Elk bedrijf dat deelneemt aan het convenant moet iedere vier jaar een EEP (energie-efficiëntieplan) opstellen. Het bevoegd gezag heeft geen rol in de totstandkoming van dit EEP. Het bevoegd gezag kan wel, als het EEP toch wordt ontvangen, maatregelen uit het EEP vastleggen in de vergunning. Ook het energieverbruik van de inrichting vormt onderdeel van het EEP, maar dit zal in principe niet in de vergunning worden opgenomen.
In het Energieakkoord is afgesproken dat de energie-intensieve industrie – in aanvulling op de afspraken in het MEE-convenant – energie-efficiëntie maatregelen zal nemen om in 2020 9 PJ extra finale energiebesparing te realiseren. Recent heeft het Rijk dit laten varen, omdat de betrokken bedrijven akkoord zijn gegaan met een individuele besparingsopgave per bedrijf.

3) Wet milieubeheer

Deze wet bepaalt dat alle bedrijven, uitgezonderd ETS-bedrijven, alle energiebesparende maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of korter moeten realiseren (inclusief vervoermanagement). Hiertoe is een 'erkende maatregelenlijsten voor energiebesparing' opgesteld, die het bedrijven gemakkelijker maakt te voldoen aan de verplichtingen. De verwachting is dat hiermee een hogere energiebesparing mogelijk is. De lijsten met energiebesparende maatregelen leveren daarmee een belangrijke bijdrage aan de doelstelling van extra energiebesparing. De provincie of gemeenten zijn bevoegd gezag. De omgevingsdiensten voeren de VTH-taken uit (met als inzet: eerst wortel, dan stok).

4) MJA3

Het convenant 'Meerjarenafspraak energie-efficiëntie 2001-2020' (MJA3) betreft afspraken tussen de Nederlandse overheid en niet ETS-bedrijven over het effectiever en efficiënter inzetten van energie. De doelstelling van MJA3 is om bij de aangesloten bedrijven 30 procent energie-efficiëntieverbetering te bereiken in de periode 2005–2020. Bedrijven worden hiervoor beloond met een teruggave van de energiebelasting.
MJA3-bedrijven vallen onder de Wet milieubeheer. Elk bedrijf dat deelneemt aan het convenant moet iedere vier jaar een EEP (energie-efficiëntieplan) opstellen. Het EEP is belangrijk voor de invulling van het energieaspect in het kader van het Activiteitenbesluit of de milieuvergunning. De provincie of gemeenten zijn het bevoegd gezag.

5) EED-richtlijn en de energie-audits

In de Europese Energy Efficiency Directive (EED-richtlijn) is onder meer bepaald dat bepaalde ondernemingen energie-audits moeten uitvoeren. Deze plicht geldt voor grote ondernemingen met meer dan 250 medewerkers en/of een jaaromzet groter dan 50 miljoen euro en/of balanstotaal groter dan 43 miljoen euro.
De energie-audit is een systematische, vierjaarlijkse aanpak met als doel informatie te verzamelen over het actuele energieverbruik van een onderneming. De energie-audit geeft een gedetailleerd overzicht van alle bestaande energiestromen binnen de onderneming en welke energiedragers ingezet worden. Dit helpt om duidelijk te maken waar de impact van energiebesparende maatregelen het grootst zal zijn. Er is geen verplichting om maatregelen te nemen.
Uitgezonderd van de eis in de EED-richtlijn om een energie-audit uit te voeren, zijn de bedrijven die al deelnemen aan een andere regeling, te weten ETS, MEE of MJA3 en die al aan bepaalde voorwaarden hebben voldaan (bijvoorbeeld ISO-gecertificeerde bedrijven).
De provincie is bevoegd gezag voor 46 EED-auditplichtige bedrijven. Hier vallen groot-, middelgroot- en kleingebruikers van energie onder. Toezicht, handhaving en beoordeling van de audits wordt uitgevoerd door de omgevingsdienst OD NZKG.
De omgevingsdienst is in opdracht van de provincie begonnen met het systematisch bezoeken en nalopen van de stand van zaken van realisatie van energiebesparing bij grootverbruikers van energie. Voor middelgrote en kleinverbruikers van energie geldt dat energie onderdeel is van integrale controles door de omgevingsdienst.

2

BIJLAGE

Stimuleringsbeleid voor de sector Industrie in het kader van de energietransitie

Voorbeelden Europese regelingen

- **Bio-economie in Horizon 2020**
  Subsidieregeling gericht op onderzoek, technologische ontwikkeling of innovatie op het gebied van biobased economy.

- **MKB-innovatie in Horizon 2020**
  Samenwerkingsprogramma voor mkb-ondernemers om kennis te benutten en uit te wisselen, niches te vinden en innovaties naar de markt te brengen.

- **Eurostars - subsidie internationale marktgerichte R&D**
  Subsidieregeling voor het MKB voor het ontwikkelen van technologie voor nieuwe producten, processen of diensten.

- **INTERREG**
  Regeling die internationale samenwerking op het gebied van innovatie en milieu stimuleert.

Voorbeelden van landelijke regelingen

- **Borgstelling MKB Kredieten (BMKB)**
  Bij de BMKB staat de overheid onder voorwaarden borg voor bedrijfsfinanciering van MKB-ondernemingen.

- **Carbon Capture, Utilisation and Storage (CCUS)**
  Voor innovatieve oplossingen voor knelpunten bij afvang, gebruik, transport en opslag van CO_2

- **DEI-regeling (Demonstratie Energie Innovatie):** subsidieregeling van de Topsector Energie voor energie-innovaties die potentie hebben voor verkoop in het buitenland en voor de werkgelegenheid in Nederland.

- **Demonstratieregeling Klimaattechnologieën en -innovaties in transport**
  Subsidieregeling voor ondernemers en kennisinstellingen om samen de CO_2-uitstoot van de transportsector te verminderen door innovatieve technieken en oplossingen te bedenken, te ontwikkelen en te demonstreren in een praktijksituatie.

- **EIA (Energie Investering Aftrek):** fiscale regeling om energiezuinige technieken en duurzame energie te stimuleren.

- **Energietransitie Financieringsfaciliteit (ETFF):** overheidsgarantie bij investeringen in 'nog niet volwassen' deelmarkten binnen de energietransitie zoals geothermie, energiebesparing, energieopslag en biomassa

- **Hernieuwbare Energie (HE):** regeling voor innovatieve projecten die leiden tot (additionele) duurzame energieproductie in 2030.

- **Garantie Ondernemingsfinanciering (GO)**
  Een regeling die (middel)grote ondernemingen helpt bij het aantrekken van bankleningen en bankgaranties.

- **Innovatiekrediet:** hiermee financiert het ministerie van Economische Zaken en Klimaat de ontwikkeling van nieuwe producten, processen of diensten met een sterke businesscase.

- **Investeringssubsidie ISDE** (voor aanschaf zonneboilers, warmtepompen, biomassaketels en pelletkachels en -ketels door kleinere bedrijven.

- **Invest-NL**
  Investeringsinstelling die ondernemers ondersteunt bij het doen van investeringen, onder andere op het gebied van verduurzaming.

- **Maatschappelijk Verantwoord Innoveren MVI-Energie:** subsidieregelingen voor technische energie-innovaties, die ook vragen om maatschappelijke vernieuwingen.

- **MIA (Milieu Investering Aftrek) en VAMIL:** fiscale regelingen om milieu-investeringen te stimuleren.

- **Risico's dekken voor aardwarmte (RNES Aardwarmte)** verzekert uw bedrijf tegen de financiële risico's van misboring bij een aardwarmteproject.

- **Subsidieregeling Indirecte emissiekosten ETS**
  Ondernemingen uit sectoren die hogere elektriciteitskosten hebben door emissiehandel kunnen met deze subsidie compensatie krijgen.

- **SDE+**
  Subsidieregeling voor hernieuwbare energietechnieken.

- **SEED Capital**
  Met deze regeling ondersteunt de overheid innovatieve ondernemingen op technologisch en creatief gebied bij het verkrijgen van risicokapitaal.

- **Subsidieregeling Waterstof (tijdelijk gesloten)**
  Waterstof kan bijdragen aan de transitie naar een klimaatneutraal energiesysteem. Deze energiedrager kan bijvoorbeeld meerwaarde bieden in de industrie, verkeer en vervoer en vervoer en in de energiesector.

- **Vroege Fase Financiering (VFF)**
  Deze vorm van financiering moet ervoor zorgen dat een innovatie van de planfase in de startfase komt.

Provinciale regelingen

Het stimuleringsbeleid van de Provincie Noord-Holland staat weergegeven in de factsheet 'Innovatiebeleid Provincie Noord-Holland'

Topsectorenbeleid

Het Rijk stelt via het topsectorenbeleid middelen beschikbaar voor R&D-inspanningen. Dit heeft als doel de positie van Nederland als kennis- en innovatie-economie te versterken. 'Energie' is een van de negen topsectoren binnen deze regeling. De topsector Energie stimuleert nieuwe initiatieven die de transitie naar duurzame energie versnellen. Daarbinnen zijn er vijf consortia en vier doorsnijdende thema's te onderscheiden:

- **Het TKI Biobased Economy** richt zich op biobased innovaties over de gehele biomassawaardeketen. Van plant tot eindproduct, inclusief recycling;
- **Het TKI Energie en Industrie** draagt bij aan de duurzaamheidsdoelen van de procesindustrie door het genereren en toepassen van nieuwe kennis in samenwerkingsverbanden en demonstratieprogramma's.
- **Het TKI Gas** organiseert gassector-breed een systematische aanpak voor innovaties die voortbouwen op de sterke (kennis)positie die Nederland van oudsher heeft op de terreinen exploratie en productie, transport en handel, en (eind)toepassingen van gas.
- **Het TKI Urban Energy** stimuleert, verbindt en ondersteunt Nederlandse bedrijven en kennisinstellingen bij de

ontwikkeling en toepassing van innovaties voor een snelle transitie naar een duurzaam, betrouwbaar en betaalbaar energiesysteem in de gebouwde omgeving en de infrastructuur.
- **Het TKI Wind op Zee** faciliteert onderzoek, ontwikkeling, demonstratie, kennisoverdracht, (internationale) samenwerking en marktontwikkeling, zodat de kostenvermindering en economische impact zo groot mogelijk zijn.

Thema's:
- **Human Capital Agenda** - is gericht op de kennis en kunde die (toekomstige) werknemers nodig hebben binnen de energiesector.
- **Internationale export en kennisagenda** - richt zich op intensieve samenwerking met de andere topsectoren en het internationaal delen van kennis.
- **Maatschappelijk Verantwoord Innoveren Energie** - is een programma dat de waardering en acceptatie van energie-innovaties binnen de maatschappij onderzoekt.
- **Systeemintegratie** - richt zich voor alle TKI's op systeemveranderingen om te kunnen bepalen hoe verschillende innovaties in één energiesysteem van de toekomst passen.

In het regeerakkoord 2017-2021 heeft de regering aangegeven dat het topsectorenbeleid nog sterker zal focussen op de economische kansen van energietransitie/duurzaamheid.

In het regeerakkoord 2017-2021 heeft de regering aangegeven het MKB een krachtiger rol in het innovatiebeleid te willen geven. De MKB Innovatiestimulering Regio en Topsectoren (MIT) en de innovatiekredieten voor het MKB worden uitgebreid.

3

BIJLAGE

Tata Steel en de energietransitie

Tata Steel in IJmuiden is een belangrijke economische drager in Noord-Holland: het bedrijf biedt veel werkgelegenheid, te weten 9.000 directe banen en nog eens 18.000 indirecte banen. Tata Staal is goed voor bijna 40 procent van de totale toegevoegde waarde van het havengebied.

De provincie Noord-Holland is WABO bevoegd gezag (bijvoorbeeld voor emissies) voor Tata Steel, met uitzondering van de energiebesparingsverplichtingen uit de Wet milieubeheer. Daarvoor liggen het toezicht en het gezag bij de Nationale Emissieautoriteit.

Tata Steel produceert jaarlijks zo'n 7 miljoen ton staal, waarbij veel energie gebruikt wordt. Bij iedere ton staal die geproduceerd wordt, komt er 1,7 ton aan CO_2 vrij.[28] Met de huidige techniek is voor de productie van staal uit ijzererts extreme hitte van meer dan 1.500 graden Celsius noodzakelijk. Alleen met cokeskolen (bewerkte kolen) kan die extreme hitte momenteel worden gegenereerd, waarbij behoorlijk veel CO_2 wordt uitgestoten. Hierdoor is Tata Steel het bedrijf met de grootste CO_2-uitstoot van Nederland. In Noord-Holland neemt Tata Steel circa 16 procent (40 PJ) van het totale energieverbruik van de hele provincie voor zijn rekening. Daarnaast is er nog een aanzienlijke hoeveelheid energieverbruik, voornamelijk kolen, van circa 60 PJ, dat niet onder het finaal eindverbruik van de sector Industrie wordt meegerekend.[29]

De staalmarkt is een globale markt. Dat betekent dat Tata Staal concurreert met staalfabrieken wereldwijd. De afgelopen decennia is het aantal staalfabrieken flink gegroeid (vooral in China). Het aanbod aan staal groeide daardoor zelfs harder dan de vraag naar staal. De staalmarkt is daarbij sowieso al conjunctuurgevoelig, waardoor er zeker in tijden van recessie overcapaciteit is. Dit vertaalt zich dan in lage prijzen op de wereldmarkt.
De marktpositie van Tata Steel in IJmuiden is relatief sterk omdat het op efficiënte wijze hoogwaardig staal[30] levert tegen relatief lage kosten. Tata Steel bedient vooral de Europese markt, zoals de auto-industrie (circa 30 procent) en de verpakkingsindustrie.
Na een periode van beperkte vraag als gevolg van de economische crisis, stijgt de vraag naar staal weer, vooral in industrielanden als China en India, maar ook in Europese landen. Zo is bijvoorbeeld staal nodig voor de productie van windturbines. Dit betekent ook dat de totale CO_2-uitstoot van de staalindustrie toeneemt.
In Europa wordt geprobeerd via het zogenoemde 'ETS-systeem' de emissies (en indirect het energiegebruik) van de industriesector terug te dringen. Europese tarieven op CO_2-uitstoot zorgen ervoor dat bedrijven hun investeringen in energiebesparende maatregelen of de inzet van hernieuwbare energie sneller kunnen terugverdienen. Wel gaat hierdoor de kostprijs van Europese producten omhoog. Als productie zich hierdoor verplaatst van de EU naar andere werelddelen, spreekt men van carbon leakage. Uiteraard heeft zo'n productieverplaatsing een negatief effect op de Europese economie en werkgelegenheid. Daarbij is zo'n verplaatsing vaak geen verbetering vanuit energie- en

28 De totale uitstoot is 11,9 mln. ton CO2 per jaar, dat is 6 procent van het totaal in Nederland in CO2-equivalenten. Bron: Sustainability Report Tata Steel in the Netherlands, 2015-2016 (Tata Steel 2016).
29 Deel hiervan betreft het niet-energetisch verbruik is (voor reductie erts tot ijzer), een ander deel betreft energieverbruik dat onder de elektriciteitssector valt, een derde betreft omzettingen.
30 Hoogwaardig staal is gemaakt van een goede kwaliteit ijzererts, en heeft een bewerking ondergaan. Het is bijvoorbeeld verzinkt, gecoat of opgeruwd. Bij hoogwaardig staal kunnen de transportkosten economisch gezien uit. IJmuiden heeft daarbij het voordeel dat het een eigen haven heeft.

klimaatperspectief, enerzijds omdat er buiten Europa vaak minder strenge emissieregels gelden, anderzijds omdat de Europese industrie vaak meer energie-efficiënt is.
Om ongewenste carbon leakage te voorkomen, is Europees vastgelegd dat de industrie die een (significant) risico loopt op carbon leakage door hun nationale overheid mag worden gecompenseerd door (een deel van de) emissierechten gratis te verstrekken. Dit is onder meer van toepassing op de hele Europese staalindustrie, dus ook op Tata Steel in Nederland.
Hoopvol gegeven is dat landen als China, India en Brazilië, die nu nog goedkoop staal op de markt brengen, ook het klimaatakkoord van Parijs hebben ondertekend. Van China is al bekend dat het ook een nationaal emissiehandelssysteem wil invoeren. Dit zou op termijn kunnen leiden tot een meer gelijk speelveld.

De vraag is hoe Tata Steel vanuit deze lastige positie dan toch kan bijdragen aan de energietransitie. Dit kan door energiebesparing, door waar en wanneer het kan gebruik te maken van hernieuwbare opwekking, en door CO_2 af te vangen en op te slaan.

Energiebesparing

Tata Steel is lid van de Europese organisatie ULCOS (Ultra Low CO_2 Steel Making) en neemt deel aan de Meerjarenafspraak Energie-efficiëntie ETS-ondernemingen (MEE). Dit betekent dat het iedere vier jaar een Energie-Efficiency Plan (EEP) moet opstellen. In dit plan beschrijft Tata Steel welke energiebesparingsmaatregelen uitgevoerd gaan worden. Hiertoe kan Tata Steel de volgende type maatregelen inzetten:

- **Vermindering van de hoeveelheid staal in producten**
  Producten kunnen vaak lichter of sterker gemaakt worden, waardoor er minder staal nodig is per gerealiseerd product (ketenefficiency).
- **Overstap naar een nieuw productieproces**
  Op termijn zijn er voor de staalproductie twee dominante alternatieve (niet combineerbare) productieroutes:
  a) Voortzetting van de productie op basis van kolen in combinatie met CCS, al dan niet met nieuwe processen ('HIsarna', zie kader). De innovatieve HIsarnatechniek kan met 20 procent minder kolengebruik eenzelfde hoeveelheid staal produceren;[31]
  b) Productie op basis van elektrolyse (ULCOLYSIS/ULCOWIN). Hierbij wordt net als bij zink of aluminiumproductie erts met elektriciteit gereduceerd tot metaal.
  De ontwikkeling van het HIsarna proces is veel verder gevorderd dan van ULCOLYSIS/ULCOWIN-processen, terwijl de laatsten groter effect hebben op de CO_2-uitstoot en beter passen bij de meest ambitieuze emissiereductie scenario's (95%) of als CCS opslagcapaciteit te beperkt is. Beide productieprocessen vergen een langdurig overgangsproces en grote investeringen.
  Tata Steel heeft onlangs een HIsarna proeffabriek in IJmuiden gebouwd. Indien de proef succesvol is, kan dit nieuwe productieproces mogelijk worden opgeschaald naar zo'n 15 procent van de totale staalproductie. Dit vergt echter een grote investering (circa 300 miljoen euro). Hiervoor wordt naar publieke medefinanciering gezocht (in EU programma's/fondsen).[32]
- **Aanpassingen binnen het productieproces**
  Voor een aantal van de huidige productiestappen wordt momenteel fossiele brandstoffen gebruikt die vervangen kunnen worden door duurzamer alternatieven. Denk bijvoorbeeld aan duurzamer geproduceerde waterstof en biogas in plaats van kolen.
- **Recycling van staal**
  Staal kan in principe oneindig volledig gerecycled worden, zonder kwaliteitsverlies. Dit kan met elektriciteit in plaats van met kolen.
- **Hergebruik van restwarmte**
  Tata Steel heeft een onbenut (intern) vermogen van 200 MW aan restwarmte, met een temperatuur boven 30 graden Celsius. Tata Steel kan zijn restwarmte hergebruiken in zijn eigen industriële processen of (tegen betaling) aanbieden voor hergebruik aan andere industrie of in de gebouwde omgeving. Per saldo leidt dit tot energiebesparing. Tata Steel heeft berekend dat 74 MW van de 200 MW op dit moment in aanmerking komt voor warmtenetten. Het resterende deel van deze restwarmte zit namelijk in vaste stoffen, en is alleen met hoge investeringen terug te winnen. Momenteel wordt onderzoek gedaan naar de mogelijkheid om de restwarmte van Tata Steel in de gebouwde omgeving te benutten.

31 Verkenning van klimaatdoelen (PBL 2017).
32 Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, Buck Consultants, december 2017.

CO_2-afvang en CO_2-opslag en -hergebruik

Zoals eerder gesteld is staalproductie zonder kolen, en dus CO_2-uitstoot, vooralsnog niet haalbaar. Wel kan door CO_2-afvang en opslag of hergebruik CO_2-emissie bijna volledig voorkomen worden. Voor wat betreft het hergebruik is een voordeel dat de CO_2 van staalproductie van bijna geheel zuivere kwaliteit is.
Een andere optie betreft de afvang van de CO (koolstofmonoxide) die tijdens de staalproductie ontstaat. Dit gas wordt momenteel verbrand om elektriciteit en warmte te produceren, waarbij er CO_2 ontstaat. De CO kan echter relatief eenvoudig afgevangen worden en dienen als grondstof voor de chemische industrie. Hierdoor wordt de koolstof voor lange termijn vastgelegd en komt dan niet vrij in de vorm van CO_2.

Hernieuwbare opwekking

Tata Steel werkt aan de opwekking van duurzame energie, door de plaatsing van 80.000 zonnepanelen en drie windturbines op zijn bedrijventerrein (totaal vermogen 31 MW, goed voor circa 0,1 PJ hernieuwbare elektriciteit). Uiteraard is de hoeveelheid hiermee op te wekken energie slechts zeer gering ten opzichte van het huidig energiegebruik van 40 PJ.

De vraag is tot slot wat de overheden kunnen doen om de CO_2-uitstoot van Tata Steel te verminderen, zonder afbreuk te doen aan zijn concurrentiepositie. Europa zou importtarieven kunnen heffen op minder milieuvriendelijk geproduceerd staal dat van buiten Europa komt, voor een gelijk(er) speelveld met Europese staalbedrijven die onder het ETS vallen. Het Rijk en de provincie kunnen (het onderzoek naar) andere productiemethoden stimuleren, evenals het hergebruik van staal en de afvang en opslag van CO_2.

4

BIJLAGE

HAVEN AMSTERDAM EN HET NOORDZEEKANAALGEBIED

De Amsterdamse haven is de vierde haven van West-Europa. Samen met het Noordzeekanaalgebied (NZKG) vormt het één groot industrieel complex dat werkgelegenheid biedt aan meer dan 67.000 mensen. Naast Tata Steel zijn ook de energieproducenten NUON en AEB hier gevestigd.

De Amsterdamse haven houdt zich nu voornamelijk bezig met op- en overslag van fossiele brandstoffen, te weten benzine, diesel en kolen. De kolen blijven deels in Nederland (Tata Steel, Nuon) en worden deels geëxporteerd naar Duitsland. De kolenoverslag zal naar verwachting voor 2030 uitgefaseerd worden. De transportbrandstoffen worden vooral voor de export naar niet-Europese landen overgeslagen. Naar verwachting zal dit rond 2040 uitgefaseerd worden. De haven zoekt daarom naar een nieuw businessmodel. Hiertoe wordt een Roadmap Energietransitie opgesteld.
Een mogelijke nieuwe rol voor de haven en het NZKG ligt in de opwekking, omzetting, opslag en distributie van duurzame energie (elektriciteit, groen gas en synthetisch gas) en reststromen (CO_2). Het NZKG is immers gunstig gelegen aan de Noordzeekust en daarmee vlakbij 'wind op zee'. Het heeft de fysieke en de milieuruimte om als een regionale en (inter)nationale draaischijf te fungeren, wat weer kan leiden tot innovatie, kennisontwikkeling en werkgelegenheid.
Deze ruimte moet dan wel behouden blijven voor de toekomst, ook moet onderzocht worden welke infrastructuur hierbij nodig is en of bestaande infrastructuur hierbij benut kan worden.

Op korte termijn kan de haven een rol spelen als 'proeftuin' voor bijvoorbeeld opslag van elektriciteit. Ook kunnen de daken van bedrijven in het havengebied ingezet worden voor zonnepanelen.
Het Bestuurlijk Platform NZKG heeft opdracht gegeven om, samen met partners en belanghebbenden, in het kader van de energietransitie een ontwikkelingsstrategie op te stellen voor het NZKG.

5

BIJLAGE

BRONNEN

Staat van de transitie (PNH 2018).

Noord-Holland in cijfers (PNH, 2017).

Productieproces; bedrijfstak en regio; nationale rekeningen, CBS, 2017.

Verkenningen NH2050 (PNH 2016).

Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, (Buck Consultants 2017).

Nulmeting energiebesparing industrie. Energiebesparingspotentieel bij industrie waarvoor de provincie Noord-Holland het bevoegd gezag is (ECN, 2017).

Samen op weg naar minder. Hoe Nederlandse energie-intensieve bedrijven helpen om de CO_2-uitstoot te verlagen (VEMW, 2016).

Verkenning van klimaatdoelen: Van lange termijn beelden naar korte termijn actie (PBL, 2017).

Onderzoek naar mogelijk ondersteuningsbeleid m.b.t. nieuwe toepassingsmogelijkheden van CO_2 als grondstof / feedstock (VITO, 2016).

Nationale kosten van de energietransitie in 2030, (PBL 2017).

Rapport IBO kostenefficiëntie CO_2-reductiemaatregelen (Rijksoverheid 2016).

Iron and Steel CCS Study (Techno-Economics Integrated Steel Mill), 2013/04 (IEA, 2013).

The role of Power-to-Gas in the future Dutch energy system (ECN, 2014).

Sustainability Report Tata Steel in the Netherlands, 2015-2016 (Tata Steel 2016).

Vooruitzicht Amsterdamse haven: stevig geworteld en op weg naar vernieuwing (ING Economische Bureau 2017).

Economische Verkenningen MRA 2016 (Gemeente Amsterdam Economie 2016).

RVO.nl: *Zie* https://www.rvo.nl/subsidies-regelingen.

Deelstudie sector Industrie

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie
Noord-Holland

Deelstudie sector Land- en tuinbouw

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

5 | 2 Huidige situatie

7 | 3 Relevante trends in de glastuinbouw

9 | 4 Eindbeeld energieverbruik

13 | 5 Het transitiepad

15 | 6 Het speelveld

17 | 7 Overige subsectoren Land- en tuinbouw

19 | 8 Handelingsperspectief Provincie Noord-Holland

21 | Bijlagen

- 22 | Bijlage 1
  Stand van zaken CO_2-levering in de glastuinbouw
- 23 | Bijlage 2
  Toelichting op diverse technieken in de glastuinbouw
- 25 | Bijlage 3
  Voor- en nadelen van de belangrijkste warmteopties
- 26 | Bijlage 4
  Stimuleringsbeleid voor de sector Land- en tuinbouw in het kader van de energietransitie
- 27 | Bijlage 5
  Bronnen

1 INLEIDING

Deze deelstudie gaat in op de energietransitie van de sector Land- en tuinbouw. Deze sector kent een aantal subsectoren, te weten:

- Glastuinbouw (inclusief zaadveredeling)
- Veehouderij
- Open teelt (akkerbouw, teelt van bloembollen en buitenbloemen, boomkwekerij, fruitteelt)
- Bedekte teelt (in gebouwen)
- Visserij
- Bosbouw
- Loonwerkers

De volgende vragen staan centraal: in welke mate het energieverbruik en de daarmee gepaard gaande CO_2-uitstoot van de sector Land- en tuinbouw kan verminderen, hoe dit tot stand kan worden gebracht, welke partijen hierbij een rol spelen en wat de provincie kan doen om dit te bevorderen. De glastuinbouw is verantwoordelijk voor het grootste deel van het energieverbruik van de sector, bovendien is de transitie naar duurzame energie bij de glastuinbouw het meest complex, daarom ligt de focus van deze deelstudie op de glastuinbouw. In hoofdstuk 7 wordt kort ingegaan op de overige landbouw.

Uitgangspunten

- Het gebruik van brandstof ten behoeve van voertuigen, werktuigen en vaartuigen wordt behandeld in de deelstudie ‘Mobiliteit & Transport’. Het energieverbruik van de subsectoren loonwerkers, bosbouw en visserij valt hier grotendeels onder en komt daarom niet specifiek aan de orde in deze deelstudie.
- Elk type bedrijf (groenten, bloemen en potplanten) binnen de glastuinbouw kent zijn eigen verdienmodellen, marktdynamiek, kansen en risico’s, afhankelijk van het product. Het voert te ver om daarop in te gaan. In deze deelstudie wordt alleen ingegaan op de gemeenschappelijkheden.
- De sector Land- en tuinbouw is niet alleen vrager, maar soms ook leverancier van hernieuwbare energie of warmte. Dit wordt behandeld in de deelstudie ‘Opwekking van hernieuwbare energie’.
- De sector kan biomassa gebruiken als vervanging van fossiele brandstoffen, maar biomassa zal schaars worden en de sector concurreert dan met biomassa-toepassingen in andere sectoren. Daarom wordt ervan uitgegaan dat biomassa alleen wordt toegepast als er geen kosteneffectief alternatief is.

Raakvlakken met andere transitiepaden

- Industriële bedrijven of bijvoorbeeld datacenters kunnen restwarmte leveren aan de glastuinbouw. Dit komt mede aan de orde in de deelstudies 'Industrie', 'Gebouwde omgeving' en 'Energie-infrastructuur'.

Belangrijke notie vooraf is dat in de glastuinbouw vooral veel gas wordt verbruikt, om de kas te verwarmen. Al jaren zetten tuinders bovendien WKK-technologie[1] in om uit gas, op eigen terrein, elektriciteit en CO_2 op te wekken. Elektriciteit die de tuinder niet zelf benut, wordt dan aan het net geleverd. Dit is uiteraard gunstig bij een lage gasprijs en hoge elektriciteitsprijs. Het eindbeeld voor 2050 is gebaseerd op de huidige verwachting van de toekomstige prijsontwikkelingen, te weten een relatief laag blijvende gasprijs en lage elektriciteitsprijs[2]. Hieruit volgt de aanname dat de WKK grotendeels zal verdwijnen. Dit betekent dat de vraag naar gas minder en de vraag naar elektriciteit en CO_2 relatief groter zal zijn in de glastuinbouw in 2050. Tuinders zullen echter pas afstand doen van aardgas en hun WKK als ze verzekerd zijn van voldoende warmte, elektriciteit en CO_2. Hiervoor zijn verzwaring van het elektriciteitsnet en aanvoer van CO_2 (al dan niet per leiding) randvoorwaardelijk.

Een uitgebreide toelichting op de in deze deelstudie genoemde technieken staat in de bijlage 'Toelichting op diverse technieken in de glastuinbouw'.

1 Warmtekrachtkoppeling – een technologie die de afgelopen jaren gangbaar is geworden in de glastuinbouw. Inmiddels is zo'n twee-derde van het totale glastuinbouwareaal voorzien van WKK.
2 Bron ECN, NEV 2016 o.b.v. diverse internationale studies.

2 HUIDIGE SITUATIE

De sector Land- en tuinbouw heeft momenteel een aandeel van circa 7 procent, oftewel 17 PJ, in het energieverbruik van Noord-Holland (254 PJ). Daarvan komt 10 PJ voor rekening van de glastuinbouw, die vooral aardgas verbruikt. En 7 PJ komt voor rekening van de overige landbouw. De verduurzaming van de glastuinbouw is veel ingewikkelder dan die van de landbouw, daarom wordt in deze deelstudie voornamelijk hierop ingegaan. Zie paragraaf 7 voor een beschouwing over de overige landbouwsectoren.

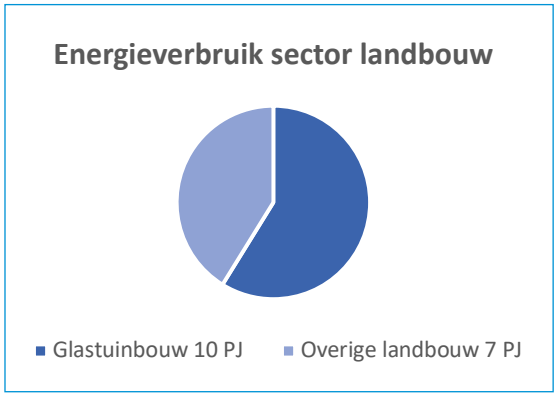

De glastuinbouw in Noord-Holland

De glastuinbouw heeft behoefte aan energie om de kassen te verwarmen, te verlichten (assimilatiebelichting) en van CO_2 (voor snellere plantengroei) te voorzien. Energie is dan ook een belangrijke kostenpost voor een tuinder: ondanks een verlaagd energietarief voor energiebelasting bedragen de energiekosten bij een glastuinbouwbedrijf al gauw 25 procent van de totale kosten. Investeringen in energiebesparingen kunnen zich snel terugverdienen, wat maakt dat de glastuinbouw op dit vlak zeer innovatief is. De laatste jaren is er echter slechts beperkt in nieuwe technologieën geïnvesteerd als gevolg van de crisis.

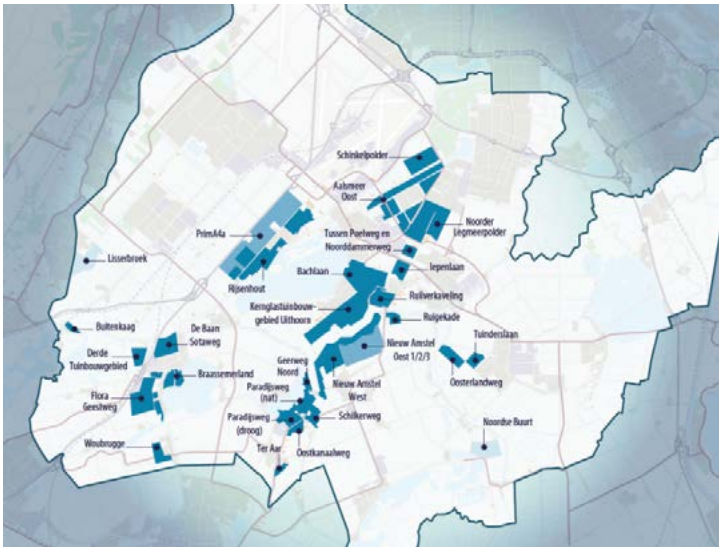

Bron: Ruimtelijke Visie Greenport Aalsmeer 2015-2025

De economische waarde van de glastuinbouw in Noord-Holland is groot. Negenhonderd bedrijven op circa 1600 ha grond zorgen gezamenlijk voor 61.000 banen en 1 miljard aan toegevoegde waarde. Zo'n 1.000 hectare ligt in de glasconcentratiegebieden Agriport A7, Alton en Grootslag,

Heemskerkbinnenduingebied en Greenport Aalsmeer. Hiervan is nog 40 ha uitgeefbaar en is 220 ha bestemd voor uitplaatsing van kassen uit naburige transformatiegebieden. Zo'n 600 ha (40 procent) is in het buitengebied gelegen 'verspreid glas'.

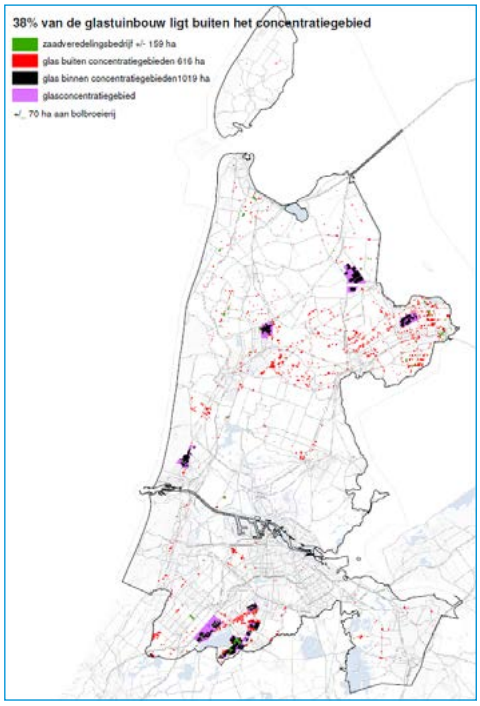

Bron: PNH 2017 1

Het beleid van de provincie richt zich op verdere concentratie van kassen in clusters. Dit zorgt namelijk voor efficiënt ruimte- en grondstofgebruik en de mogelijkheid een logisch samenhangend netwerk van productie, handel, logistiek en R&D te vormen, wat nodig is om de internationale concurrentie het hoofd te bieden. Clustering biedt ook een betere businesscase voor opties als warmtenetten, geothermie en collectieve CO_2-aanvoer. Het is daarbij van belang om activiteiten die niet aan glastuinbouw gerelateerd zijn, maar het cluster zullen versterken, toe te staan om zich bij het cluster te vestigen.
Van de 600 hectare aan verspreid glas zou ongeveer de helft, dus 300 ha, in aanmerking kunnen komen voor verplaatsing naar concentratiegebieden, mits daar voldoende ruimte voor is (er is zeker nog zo'n 100 ha extra hiervoor nodig)[3]. Voor de resterende 300 ha aan verspreid glas geldt dat het niet opportuun is om dit naar een glasconcentratiegebied te verplaatsen. Dit betreft bolbroeierijen (circa 70 ha), zaadveredelingsbedrijven (circa 160 ha) en onverwarmde teelt in 'koude' kassen. Voor zaadveredelingsbedrijven is de kans op besmetting de reden, terwijl de bolbroeierijen sterk grondgebonden zijn, omdat de bollen veelal eerst in de grond en later in de kas gaan. Hierdoor zijn de bollenbroeierijen ook zeer kapitaalintensief.

De glastuinbouw heeft op het gebied van energietransitie de Meerjarenafspraak Energietransitie Glastuinbouw 2014-2017 met het Rijk gemaakt.[4] De doelen voor 2020 zijn onder andere:
- Een CO_2 emissie van maximaal 4,6 ton (inclusief de CO_2-emissie van elektriciteitslevering);
- Een energiebesparing in 2020 van 11 PJ, zoals afgesproken in het Energieakkoord.

Daarnaast zijn de volgende ambities voor 2020 geformuleerd:
- In nieuwbouwkassen wordt klimaatneutraal geproduceerd, dus netto zonder de inzet van fossiele energie;
- In bestaande kassen worden teeltconcepten en –technieken ontwikkeld, waarmee op economisch rendabele wijze met de helft van de fossiele brandstof ten opzichte van 2011 (inclusief inkoop van fossiel geproduceerde elektriciteit), geproduceerd kan worden;

Er wordt op dit moment gewerkt aan actualisering van de Meerjarenafspraak voor de periode 2018-2020. De glastuinbouwsector wil in 2050 klimaatneutraal zijn.

Hiertoe werken belangenvereniging LTO Glaskracht en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat samen in het beleids- en uitvoeringsprogramma Kas als Energiebron. Dit initiatief helpt tuinders deze doelstellingen te realiseren, door een brede aanpak (onderzoek, kennis delen, subsidies, best practices).

3 De provincie heeft onlangs opdracht gegeven voor een verkenning naar de ruimtebehoefte bij Alton.
4 Kas als Energiebron (https://www.kasalsenergiebron.nl/over-ons/kas-als-energiebron/#meerjarenafspraak)

3 RELEVANTE TRENDS IN DE GLASTUINBOUW

De voorliggende vraag is nu hoe de glastuinbouw zich tot 2050 zal ontwikkelen en wat dat betekent voor het energieverbruik. Hiervoor is het van belang te kijken naar relevante trends en de ontwikkelingen.

- **Concurrentie en afzetmarkt**
  De afzetmarkt stagneert en de concurrentie uit andere landen neemt toe. Dit geldt voor zowel sierteelt, potplanten als groenten. Er is in het buitenland bovendien een toenemende belangstelling voor lokaal geteelde gewassen, terwijl 75 procent van de Nederlandse glastuinbouw bedoeld is voor de export. Om de concurrentie het hoofd te bieden, zijn vraaggericht telen, een aantrekkelijk assortiment, hoge kwaliteit en goede service essentieel. Kansen liggen er in nieuwe markten, zoals bollenbroei en de *biobased economy*.[5]
- **Schaalvergroting en herstructurering**
  Bedrijven worden steeds kapitaalintensiever: het aantal bedrijven neemt al decennialang af terwijl het productieareaal en de productie per m^2 steeds groter worden, om bijvoorbeeld de investeringen in automatisering te kunnen dekken. Vooral in de glasgroenteteelt is er sprake van schaalvergroting. In niches zijn meer kleinschalige bedrijven te vinden.
  Herstructurering van glastuinbouwconcentratiegebieden maakt het mogelijk aanpassingen in de infrastructuur op het gebied van glasvezel, wegen, energie, warmte, water en CO_2 daarin mee te nemen. Soms blijft herstructurering echter uit, door gebrek aan financiële investeringsruimte bij ondernemers en gebrek aan 'schuifruimte' op de gewenste locatie.
- **Efficiëntie**
  Toenemende automatisering en robotisering zorgt voor efficiëntere informatie-uitwisseling, productie, en het terugdringen van arbeidskosten. Hiervoor is wel enige extra elektriciteit nodig.
- **Ketenintegratie**
  Glastuinbouwbedrijven gaan steeds meer schakels in de keten zelf organiseren. Het wordt namelijk belangrijker ziekten en virussen te kunnen herleiden tot de oorsprong. Ook neemt de directe verkoop, dus zonder tussenkomst van de veiling, toe, wat mede mogelijk wordt gemaakt door inzet van ICT.[6] Dit leidt tot minder vervoersbewegingen.
- **Waardecreatie**
  De consument wil steeds vaker toegevoegde waarde, zoals gebruiksgemak, smaakbeleving en verduurzaming. Retailers vragen producenten hiermee rekening te houden.
- **Waterbeheer**
  Per 1 januari 2018 (Activiteitenbesluit Milieubeheer) geldt voor de glastuinbouw een verplichte zuivering van restwaterstromen. Voor collectieve zuiveringen is dat soms 2021. Bij aanpassingen van waterinfrastructuur kan het interessant zijn andere infrastructuur daarin mee te nemen, dus voor energie, warmte en/of CO_2.
- **Toenemende elektrificering**
  Door energiebesparende maatregelen neemt de energiebehoefte van de glastuinbouw af. Tegelijkertijd verschuift de behoefte aan gas naar een behoefte aan elektriciteit, door de inzet van andere technologieën: de WKK, waarmee de tuinder op eigen terrein uit gas elektriciteit produceert, zal bijvoorbeeld grotendeels verdwijnen. De warmtepomp, die elektriciteit van het net gebruikt om lage temperatuurwarmte op te waarderen, zal daarentegen gangbaar worden. Verder leiden intensievere belichting en de eerder genoemde automatisering en robotisering tot een toenemende vraag naar elektriciteit.[7]

5 De biobased economy betreft een economie die draait op biomassa als grondstof voor niet-voedsel toepassingen. Bijvoorbeeld stoffen uit planten voor de farmaceutische industrie.
6 In het regeerakkoord 2017-2021 heeft de regering aangegeven dat de Mededingingswet zal worden aangepast, zodat samenwerking in de land- en tuinbouw expliciet wordt toegestaan. Dit om de ongelijke machtsverhoudingen in de keten te compenseren.
7 Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat als bij stijgend energieverbruik ook de opbrengst stijgt, per saldo de energie per eenheid product afgenomen kan zijn.

- **Groeiende inzet biomassa**
  Momenteel groeit het gebruik van biomassa in de glastuinbouw snel. Gezien de verwachte schaarste aan biomassa in de toekomst en het feit dat er sectoren zijn die niet zonder kunnen, denken we dat biomassa slechts beperkt zal worden gebruikt in de glastuinbouw in 2050.

4 EINDBEELD VAN HET ENERGIEVERBRUIK - GLASTUINBOUW

Mede aan de hand van bovengenoemde trends kan nu eerst het verwachte volume van de glastuinbouw in 2050 bepaald worden. Vervolgens zal geanalyseerd worden wat de glastuinbouw aan energiebesparende maatregelen kan nemen, en daarna hoe de resterende energievraag verduurzaamd kan worden. Zo ontstaat een beeld van de omvang van het energieverbruik van de sector in 2050, en hoe dit naar verwachting ingevuld kan worden, dus met welke 'energiemix'. Hierbij wordt gebruik gemaakt van een recent uitgevoerd onderzoek voor het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, Opties voor energieneutrale agrosectoren in 2025.

Volume

Mede op basis van eerder genoemde trends is de aanname dat in 2050 de sector qua omvang in hectaren gelijk blijft. De sector is in 2050 grotendeels gevestigd in de huidige en voorgenomen concentratiegebieden, met uitzondering van bollenbroeiers, zaadverdelingsbedrijven en 'koude teelt'. Door innovaties als meerlaagse teelt en verdergaande automatisering zal de productiviteit van de sector wel zijn toegenomen. Het kan zijn dat er in 2050 sprake is van een andere verdeling van type gewassen, wat effect kan hebben op de behoefte aan elektriciteit en warmte, maar dit is nu niet in te schatten. Daarom veronderstellen we voor 2050 een vergelijkbaar teeltplan.

Energie-efficiëntie

Gezien de vervangingstermijn van de kassen (economisch circa twaalf jaar, in de praktijk soms twintig jaar) gaan we ervan uit dat in 2050 alle kassen in ieder geval voorzien zijn van de innovaties op het gebied van energiebesparing die in 2030 opgeld deden, zie kader 'Energiebesparende maatregelen in de kas'. Hierbij is Het Nieuwe Telen van het grootste belang, want alleen hiermee kan een tuinder al tot zo'n 30 procent aan energie besparen, zowel in nieuwe als in bestaande kassen.

Energiebesparende maatregelen in de kas

In het programma Kas als Energiebron worden veel mogelijkheden tot energiebesparing geschetst. Bijvoorbeeld:

- Het Nieuwe Telen, oftewel gebruik van natuurwetenschappelijk kennis om de teelt optimaal te sturen door onder andere klimaatregeling, vochtregeling en CO_2-dosering;
- betere isolatie van de kas (innovaties als folies, coatings en energieschermen maken dit mogelijk zonder afbreuk te doen aan de lichtopbrengst);
- het sluiten van de kas (als de overtollige zomerwarmte kan worden opgeslagen voor de winter, is zomers ventileren niet altijd meer nodig. Warmteverliezen blijven beperkt en het indringen van ziektes en plagen wordt bovendien gereduceerd. Het sluiten van de kas wordt mogelijk gemaakt door inzet van warmtekoudeopslag (WKO);
- zuiniger verlichting door inzet van ledverlichting, sturing op optimale lichtonderschepping door gewassen op de juiste momenten en optimaal gebruik van natuurlijk licht. Overigens betekent de vervanging van reguliere verlichting (die tevens warmte genereert) door ledverlichting (die nauwelijks warmte genereert) wel dat de warmtevraag in de kas enigszins stijgt.
- inzet van gelijkstroom in plaats van wisselstroom. De verwachting is dat dit beperkt blijft tot bedrijfsnetwerken (dus 'achter de meter').

Zie ook de bijlage 'Toelichting op diverse technieken in de glastuinbouw'

De verwachting is dat in 2050, als zowel de vervanging van alle kassen als de overgang naar duurzame warmtevoorzieningen grotendeels afgerond is, de glastuinbouw een sterke reductie heeft gerealiseerd in haar energieverbruik. De warmtevraag zou op basis van de ambitie van het programma Kas als Energiebron met 50 procent[8] gedaald moeten zijn (bij gelijkblijvend areaal en gemiddelde teelt). De substantiële besparing bij elektriciteit zal naar verwachting wegvallen tegen de verwachte intensivering.

Al met al wordt verwacht dat na besparende maatregelen het totale energieverbruik van de glastuinbouw in Noord-Holland zal afnemen van circa 10 PJ naar circa 7 PJ. Het aandeel elektriciteitsgebruik zal daarbij verhoudingsgewijs zijn toegenomen, door toenemende intensivering en ook afhankelijker worden van levering van het net, omdat de tuinder niet langer met een WKK zelf elektriciteit uit gas produceert.

Verduurzaming resterende energievraag

Na bovengenoemde maatregelen zal de tuinder nog steeds een vraag hebben naar elektriciteit en warmte. Hoe kan deze ingevuld worden? De elektriciteit zal afgenomen worden via het net of (deels) duurzaam ingevuld worden vanuit eigen productie, bijvoorbeeld door zonnepanelen op werk- en opslagruimtes. Om zijn warmtebehoefte in te vullen, heeft de tuinder verschillende opties. Deze worden hieronder toegelicht.

Warmte

De glastuinbouw heeft een karakteristiek warmteprofiel[9]: in de winter is er een enorm grote vraag naar warmte, in de zomer heeft de kas soms zelfs een overschot aan warmte. Op basis van de beschikbare kennis binnen ECN en de verwachte ontwikkelingen, verwachten we dat de warmtevoorziening van de glastuinbouw in 2050 er als volgt uitziet (zie ook de bijlage ‘Voor- en nadelen van de belangrijkste warmte-opties’):

1) Geothermie zal uit economisch oogpunt de eerste keuze zijn, mits er potentie is in een gebied. De potentie is echter voor Noord-Holland Zuid nog onbekend.
2) Restwarmte zal economisch gezien het meest aantrekkelijk zijn in gebieden waar geothermiepotentieel ontbreekt, maar waar warmtebronnen nabij zijn. Denk aan industrie en datacenters. De laatste categorie heeft als bijkomend voordeel dat er wellicht nog gestuurd zou kunnen worden op de vestigingslocatie van nieuwkomers. Zie ook de factsheet Datacenters. De businesscase van restwarmte wordt negatief beïnvloed door:
    - de forse benodigde investeringen in een net. Aangezien deze kosten momenteel niet gesocialiseerd zijn, betekent dit dat de individuele tuinders de kosten hiervan moeten dragen.
    - een te hoge elektriciteitsprijs. Er is namelijk een extra warmtepomp (op elektriciteit) nodig om de aangeboden restwarmte op de benodigde (hogere) temperatuur te kunnen brengen.
    - de afwezigheid van of onbekendheid met voldoende verschillende type aanbieders van (rest)warmte die leveringszekerheid willen bieden.
3) Warmtekoudeopslag (WKO) is daarna economisch het meest interessant voor alle gebieden en bedrijven die niet in aanmerking komen voor geothermie of een warmtenet, vanwege hun ligging buiten clusters of omdat ze de investeringen niet op kunnen brengen. Deze optie is ook geschikt voor zogenoemde ‘koude teelt’, waarbij slechts het vorstvrij houden van de kas in de winter de voornaamste warmtevraag betreft. Ook bij WKO moet vaak een warmtepomp worden ingezet.

Alle bovengenoemde opties zijn emissieloos en vergen geen aardgas, maar wel extra elektriciteit voor de benodigde warmte- en waterpompen. Verder kunnen alle drie de opties niet op kostenefficiënte wijze volledig aan de piekvraag in de winter voldoen (zie kader). Dit betekent dat er altijd een aanvullende warmtevoorziening nodig is, die overigens meteen als backup-systeem zal fungeren om leveringszekerheid te kunnen garanderen.
De piekvraag kan ingevuld worden met HR-ketels op biogas of andere op biomassa gestookte opties[10]. De inzet van deze energiebronnen zou echter wel tot een minimum beperkt moeten worden, gezien de toekomstige schaarste aan biogas en biomassa en het feit dat er andere sectoren zijn die niet zonder zullen kunnen. Een alternatief is weerstandsverwarming op - duurzaam opgewekte - elektriciteit. Ook WKK-installaties zouden in principe deze aanvullende rol kunnen vervullen, maar de verwachting is dat dit in 2050 financieel niet aantrekkelijk genoeg is. Een WKK kan immers alleen uit bij een relatief hoge elektriciteitsprijs ten opzichte van de (bio)gasprijs.

8 van circa 30 m^3 naar 15 m^3 gas per m^2.
9 Uiteraard afhankelijk van de lokale situatie en het teeltplan (soort en intensiviteit).
10 Zoals bijvoorbeeld houtpelletkachels. Momenteel worden vooral lokale houtsnippers gebruikt.

Basisoptie	Aanvullend t.b.v. piekvraag in winter
Geothermie	HR-ketel op biogas
Restwarmte	Weerstandsverwarming op elektriciteit
WKO	WKK op biogas

NB. alle basisopties hebben zelf ook een beperkte elektriciteitsvraag voor ondersteunende apparatuur, zoals regelapparatuur en (warmte) pompen.

Invulling van de piekvraag in de winter

Geothermie heeft een constante warmteafgifte, dus hetzelfde in de zomer en in de winter. Het is economisch niet rendabel om de bron op de piekvraag in de winter af te stemmen, omdat hierdoor in de zomer een warmteoverschot ontstaat waar op dat moment geen afnemers voor zijn, terwijl er met de opwekking wel operationele kosten gemoeid zijn en de bron eerder uitgeput zal raken. Afvoer van het zomerse overschot kost bovendien onnodig veel extra energie.
Ook bij een restwarmtenet, met lage-temperatuurwarmte en gevoed vanuit één of meerdere warmtebronnen, is een constante afname het meest efficiënt omdat ook de aanbodopties een constant karakter hebben.
En hoewel warmtekoudeopslag (WKO) juist wel aansluit bij de variërende warmtebehoefte door het jaar heen, kan het over het algemeen ook niet voldoen aan de enorme piekvraag in de winter, aangezien WKO slechts zoveel warmte mag onttrekken in de winter als het in de zomer heeft opgeslagen. Er is dus altijd een aanvullende optie nodig om aan de winterse piekvraag van de glastuinbouw te voldoen.

Eindbeeld en energiemix in 2050

Zoals eerder gesteld, wordt verwacht dat na besparende maatregelen het totale energieverbruik van de glastuinbouw in Noord-Holland zal afnemen van circa 10 PJ naar circa 7 PJ, waarbij het elektriciteitsverbruik verhoudingsgewijs zal zijn toegenomen. Het eindbeeld voor de warmtevraag ziet er naar verwachting als volgt uit:

- 50 procent geothermie (individueel of in clusterverband aangelegd)
- 10 procent restwarmte
- 20 procent elektriciteit (voor warmtepompen en dergelijke)
- 20 procent biogas, inclusief beperkte inzet van biomassa

De resulterende energiemix voor de deelsector glastuinbouw (waarbij zowel de warmtevoorziening als de andere energiebehoeften zijn meegenomen) ziet er dan als volgt uit:

- 55 procent elektriciteit
- 30 procent geothermie
- 10 procent biogas, inclusief beperkte inzet van biomassa
- 5 procent restwarmte

Randvoorwaarden

Bovengenoemde uitkomsten zijn een inschatting van ECN. De exacte cijfers en verhoudingen zullen op termijn duidelijk worden. Daarbij moet bovendien aan enkele randvoorwaarden voldaan zijn, te weten:

1. **Een zwaardere infrastructuur**
   Er zullen aanpassingen in de zwaarte van het elektriciteitsnet nodig zijn om aan de toegenomen vraag naar elektriciteit te kunnen voldoen. In sommige gebieden is de netcapaciteit momenteel onvoldoende om aan de toenemend elektriciteitsvraag te voldoen. Dit komt aan de orde in de deelstudie ‘Energie-infrastructuur’. Zo lang tuinders niet verzekerd zijn van voldoende en zekere aanbod aan elektriciteit, zullen ze geen afstand durven doen van hun WKK’s. Overigens geven telers aan dat er ook andere aanpassingen nodig zijn, bijvoorbeeld dat de tariefstructuur meer rekening moet houden met lokale productie.[11]

11 Voor elektra geldt dat de huidige prijssystematiek ongunstig uitwerkt voor verduurzaming. Tuinders betalen relatief veel voor de capaciteit van hun aansluiting, ongeacht of zij van die capaciteit gebruik maken. Een transitie naar een systematiek op basis van verbruik zal ervoor zorgen dat tuinders slimmer omgaan met gebruik van elektra maar geen zorgen hebben over de capaciteit van hun aansluiting.

2. CO2-levering

Momenteel gebruikt de glastuinbouw CO_2 om planten beter te laten groeien. Een deel van de gebruikte CO_2 komt op de locatie zelf vrij, bij de verbranding van aardgas in de WKK of HR-ketel (dit betekent overigens dat er soms ook op warme dagen gestookt wordt, niet voor de warmte maar voor de CO_2). Het resterende deel wordt aangevoerd over de weg of - in Aalsmeer - via de zogeheten OCAP-leiding[12]. Als geothermie, restwarmte of WKO worden ingezet, zal bij de tuinders die nu nog zelf CO_2 opwekken, CO_2 moeten worden aangevoerd om aan de behoefte te voldoen. Indien CO_2-transport over de weg plaatsvindt, veroorzaakt dit extra verkeersbewegingen, bovendien moeten de tuinders dan een buffer op eigen terrein hebben. De aanleg van een CO_2-net (CO_2 smart grid) geniet dan ook de voorkeur, mits dit kosteneffectief kan. De aangevoerde CO_2 moet verder voldoende zuiver zijn, er moeten voldoende bronnen beschikbaar zijn, en er is een seizoensbuffer nodig. Veiligheidsaspecten spelen uiteraard ook een rol, dus moet er gekeken worden naar de wet- en regelgeving omtrent CO_2-opslag en -transport.
De financiële haalbaarheid van aanleg van een CO_2-net hangt enerzijds af van de grootte van de vraag (die al gebundeld is in concentratiegebieden) en anderzijds van de afstand tot de bronnen en eventueel al bestaande (bruikbare) infrastructuur. Daarnaast is de onrendabele top in de afvangst(installatie) van belang. In Noord-Holland wordt hier momenteel volop onderzoek naar gedaan. In 2018 zal PrimA4a op de OCAP-leiding worden aangesloten. Voor meer informatie, zie de deelstudie ‘Energie-infrastructuur’.

12 De OCAP-leiding is een 83 km lange oude oliepijpleiding tussen Rotterdam en Amsterdam, gedeeltelijk langs de A4, die nu wordt gebruikt voor CO2-transport.

5 TRANSITIEPADEN

De vraag is vervolgens hoe de transitie tot het eindbeeld van 2050 kan verlopen. Het verwachte transitiepad naar 2050 is gekoppeld aan een vijftal aangrijpingspunten, zie het schema.

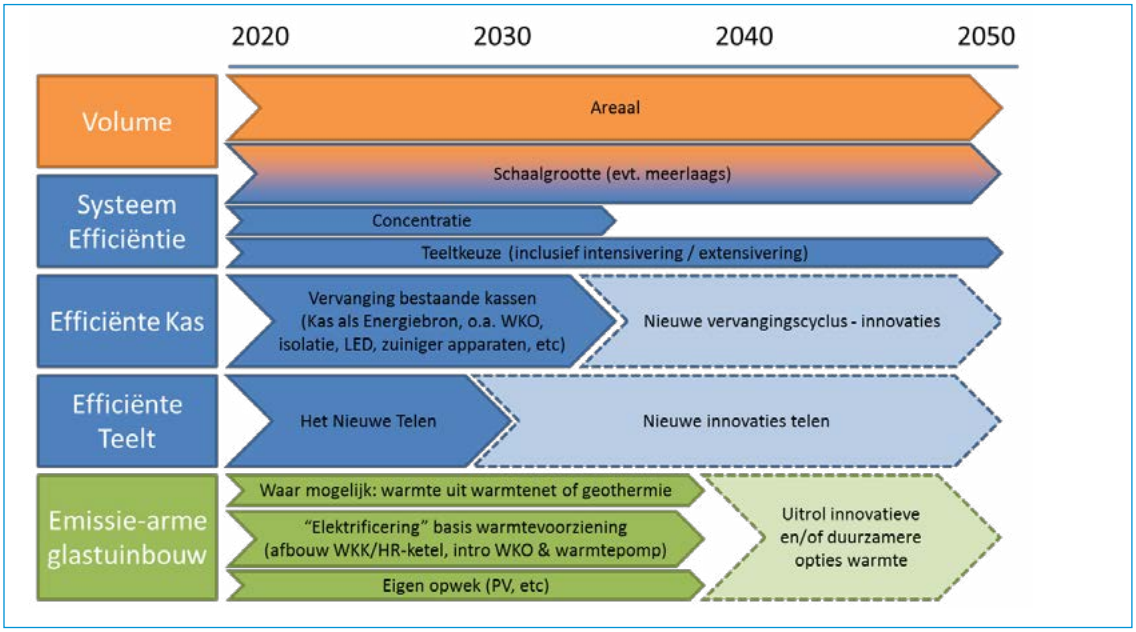

Toelichting op de aangrijpingspunten:

1. **Volume:** de ontwikkeling van het volume wordt bepaald door de ontwikkeling van de markt en productiviteitsvergroting per hectare. Dit zal rechtstreeks van invloed zijn op de ontwikkeling van het energieverbruik van de sector tot 2050.
2. **Energie-efficiëntie van het systeem:** hier is vooral verdere concentratie van kassen van belang. De keuze om zich in een concentratiegebied te vestigen, wordt gedreven door de businesscase van de individuele tuinder. We verwachten dat de voornaamste concentratie rond 2035 een feit zal zijn.
3. **Energie-efficiënte kas:** dit gaat over energiezuinige kassen. De vervanging van kassen vindt in principe plaats op de natuurlijke momenten, en zou dus binnen vijftien tot twintig jaar, rond 2035, voltooid moeten kunnen zijn. Zo'n moment kan uiteraard ook gebruikt worden voor een verhuizing naar een geschiktere locatie bij een cluster of bij een specifieke warmtebron. Hier dient dan wel genoeg ruimte voor te zijn. Een aantal mogelijke besparingsmaatregelen hoeft niet te wachten tot een vervangingsmoment van de gehele kas (denk bijvoorbeeld aan introductie van ledverlichting).
4. **Efficiënte teelt:** dit betreft keuzes in teelttechnieken. Bij veel vormen van teelt zorgt gedoseerde CO_2, bevochtiging en belichting voor versnelde groei, en daarmee tot versnelde productie (bij een vrijwel gelijk gebruik van warmte en elektriciteit door het jaar heen) en dus meer oogst per m^2. Dit is onderdeel van de bedrijfsvoering van de tuinder.
5. **Emissie-arme glastuinbouw:** dit gaat over reductie van de CO_2-uitstoot.
   De verwachting is dat de WKK's rond 2035-2040 uitgefaseerd zijn, aangezien het momenteel niet rendabel is om WKK's aan het einde van hun levensduur te vervangen door nieuwe WKK's. Wellicht met een beperkt aantal uitzonderingen, zoals locaties waar biogas lokaal geproduceerd wordt (en de elektriciteitsprijs voldoende hoog is),
   Indien een tuinder niet verzekerd is van levering van goede en goedkope CO2, zal hij niet gauw van zijn WKK en/of HR-ketel afstand doen. Om te voorkomen dat tuinders bij de keuze voor een alternatieve warmtevoorziening de komende jaren terugvallen op een gasgestookte ketel, is snel

duidelijkheid nodig over de beoogde ontwikkelingen van geothermie, warmtenetten (met name rond de MRA) en CO_2 netwerken.
Indien er genoeg bekend is over de potentie van geothermie - vooral in de MRA - en dit economisch uit kan (eventueel geholpen door subsidie en garantstelling bij misboring), zal geothermie gestaag groeien. Gezien de doorlooptijd zullen dan rond 2030-2035 de meeste geschikte locaties aangeboord zijn op plaatsen waar voldoende warmtevraag is.

Onzekerheden in het eindbeeld en transitiepad

Bovenstaand eindbeeld en transitiepad zijn sterk afhankelijk van een aantal (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op nationaal en mondiaal niveau. De belangrijkste onzekerheden zijn:

- **Ontwikkeling van de glastuinbouw**
  De teeltkeuze en de mate van intensivering zijn cruciaal voor de ontwikkeling van de energievraag, zo is voor snijbloemen meer energie per m² nodig dan bij pot- en perkplanten. De teeltkeuze wordt uiteraard vooral gestuurd door de markt van vraag en aanbod en de intensivering door de businesscase.
- **Businesscase van duurzame warmteopties**
  Als duurzame warmteopties economisch aantrekkelijk genoeg zijn, kan de transitie snel gaan.
  Echter, bij een lage gasprijs en een hoge elektriciteitsprijs zal de WKK lang een aantrekkelijke optie blijven. Dit zou dan de transitie vertragen.[13] Een hoge gasprijs en een lage elektriciteitsprijs maken de overstap op alternatieven aantrekkelijker en kan de transitie versnellen. Het is niet waarschijnlijk dat de gasprijs alleen in Nederland zal worden verhoogd, omdat dit de internationale concurrentiepositie zou ondermijnen, onder meer van de glastuinbouw.
- **Potentie van geothermie**
  Als blijkt dat het daadwerkelijk potentieel in Noord-Holland tegenvalt, kan dit tot gevolg hebben dat de verschillende sectoren zullen concurreren om duurzame warmte.
- **Ontwikkeling van lokale en regionale warmtenetten**
  Het is maar de vraag of er een betaalbaar en betrouwbaar systeem van lokale en regionale warmtenetten economisch en technologisch haalbaar is. Nog onduidelijk is wie welke kosten zou moeten gaan dragen. Hierbij is het ook van belang dat een gelijk speelveld met elektriciteit en gas wordt gerealiseerd. Als de kosten te hoog zijn of de onzekerheden te groot, zullen de tuinders voor andere opties kiezen.[14]
- **Beschikbaarheid van zuivere CO_2**
  Als levering van relatief goedkope en CO_2 van de juiste kwaliteit uitblijft, zullen veel tuinders niet of laat afstappen van hun gasgestookte optie (WKK en/of HR-ketel).
- **Beschikbaarheid van een zwaarder elektriciteitsnet**
  Als verzwaring van het elektriciteitsnet lang op zich laat wachten, zullen veel tuinders niet of laat afstappen van hun WKK of HR-ketel. De netbeheerder (Liander, onderdeel van Alliander) is reactief en mag pas aan de slag als klanten zich hebben aangemeld. Zo wachten klant en leverancier op elkaar. Daarbij komt dat de netbeheerder zelf weer afhankelijk is van andere partijen. Als er ook een hoogspanningsstation moet komen, is daarvoor bijvoorbeeld TenneT aan zet.
- **Beleid voor de WKO**
  Op dit moment is het potentieel van WKO beperkt, omdat landelijk is bepaald dat de opslag niet warmer dan 25°C mag zijn. Deze restrictie is uit voorzichtigheid, omdat men nog niet weet wat het effect van WKO op de ondergrond is. Hier wordt onderzoek naar gedaan. Mocht de restrictie losgelaten worden, dan zou een groter deel van de seizoensopslag via WKO geregeld kunnen worden, en zou deze optie een grotere rol in het eindbeeld kunnen hebben. Wel is WKO nog erg duur.
- **Investeringsruimte**
  Mocht de glastuinbouw in financieel zwaar weer terechtkomen, dan zal de ruimte voor investeringen beperkt zijn, wat de transitie vertraagt.

Beleid kan bijdragen tot versnelde verduurzaming van de sector, zie de mogelijkheden hiervoor hieronder bij ‘Het speelveld’.

13 Tuinders kopen momenteel massaal gas in voor de komende vier jaar omdat dit zo goedkoop is.
14 Op dit moment is de ontwikkeling en het beheer van warmtenetten in private handen. Het Rijk kijkt momenteel naar een herziening van de relevante wetgeving waardoor dit mogelijk verandert.

6 HET SPEELVELD

Relevante actoren binnen de glastuinbouw zijn:

Actoren	
Productie	Zaadveredeling en – vermeerdering producenten groenten en sierteeltproducten
Tussenhandel	Groothandel, detailhandel, veilingen
Kopers en gebruikers	Consumenten, afnemende bedrijven
Logistiek en distributie	Transportbedrijven
Overheden en semi-overheden	EU, Rijk (diverse ministeries en hun agentschappen), provincies, gemeenten, ontwikkelingsbedrijven
Onderzoek	Kennisinstellingen
Belangenbehartiging	Brancheverenigingen, ondernemersverenigingen, Greenports
Energielevering	Energiebedrijven, netwerkbedrijven, (rest)warmteleveranciers
CO_2-levering	CO_2 leveranciers (industrie)

Private actoren

De glastuinbouw betreft de hele keten van zaadveredeling- en vermeerdering via productie en handel tot aan de detailhandel. De ondernemers zijn verenigd in ondernemers- en brancheverenigingen. De belangen van alle productie en handel binnen de glastuinbouw komen samen in de Greenports. Deze Greenports zijn samenwerkingsverbanden die partijen bij elkaar brengen en de ontwikkeling van het cluster organiseren en faciliteren door subsidies aan te vragen, onderzoek te doen etc.

Het bedrijfsleven is zelf eerstverantwoordelijk om maatregelen te nemen om het energieverbruik terug te dringen, zoals vervanging van kassen door energiezuiniger kassen en energiebesparende maatregelen in bestaande kassen op het gebied van verwarming en licht.
De glastuinbouw is hier zelf zeer bij gebaat, omdat de marges aan de productiekant laag zijn en energiekosten een groot deel van de totale kosten vormen. Uiteindelijk worden maatregelen alleen genomen als ze wettelijk verplicht zijn en/of een goede businesscase hebben, waarbij de banken tot het verstrekken van leningen bereid moeten zijn.
Wel kunnen overheden versnelde invoering van maatregelen stimuleren door Green Deals, subsidies, heffingen en fiscale maatregelen, maar ook door garantstellingen. Het belang van kennisinstituten is groot: onderzoek ligt immers aan de basis van innovatie. Belangen- en ondernemersverenigingen helpen best practices voor het voetlicht te brengen, zoals in het programma Kas als Energiebron.
Concentratie van verwarmde kassen gebeurt alleen als er een goede businesscase aan ten grondslag ligt, waarbij de overheid een rol speelt door dit ruimtelijk en juridisch mogelijk te maken en financieel te stimuleren.
Voor wat betreft warmtenetten, CO_2-netten en geothermie geldt dat het soms nodig of nuttig kan zijn om met partijen uit andere sectoren op te trekken, bijvoorbeeld de industrie of de woningbouw. Overheden kunnen onderzoek (laten) doen, partijen bij elkaar brengen, helpen de onrendabele top te financieren en investeringsrisico's mede dragen. Onderzoek is bijvoorbeeld nodig naar de potentie van geothermie in Noord-Holland Zuid, waar nog relatief weinig over de ondergrond bekend is.
Voor wat betreft de handel en logistiek geldt dat de concentratie van glas de bundeling van ladingstromen vergemakkelijkt. Tegelijkertijd neemt door ketenintegratie het belang van de veiling af. Hierdoor zijn minder vervoersbewegingen nodig. Dit heeft effect op het brandstofverbruik.
De opwekking van duurzame energie kan zowel door individuele ondernemers als collectief in clusters worden opgepakt. Verder kan bij aansluiting op een warmtenet de warmtevraag zowel via geothermie, als met restwarmte van derden (TATA, afvalcentrales, datacenters en de industrie) of warmte uit overschotten aan elektriciteitsopwekking worden ingevuld, mits de afstand tussen aanbieder en afnemer

niet te groot is. Het interessante aan datacenters daarbij is dat er zich nog voortdurend nieuwe partijen vestigen in Noord-Holland. Momenteel wordt er geen specifiek vestigingsbeleid gevoerd op datacenters, wat opvallend is gezien hun grote ruimtevraag, hun energievraag en de grote hoeveelheid restwarmte die ze genereren, die wellicht in de glastuinbouw benut kan worden. Zie ook de factsheet Datacenters.
De WKK blijft zeker de komende jaren als back-up en als piekoplossing. Daarmee zorgt de WKK overigens ook voor wendbaarheid van de sector: als er andere opties in beeld komen, kan men de WKK als back-up gedurende een langere periode afschrijven, en zo risico's verminderen.
Van belang voor een positieve businesscase is dat de tuinders hun warmtevraag weten te organiseren, maar ook dat er voldoende verschillende type aanbieders van (rest)warmte binnen een regio zijn die leveringszekerheid kunnen en willen bieden voor een langere periode. Verder is cascadering relevant. Bij cascadering wordt hoge-temperatuurwarmte eerst in de industrie gebruikt, waarna de restwarmte met een lagere temperatuur gebruikt wordt in de glastuinbouw en de gebouwde omgeving.

Overheden

Ondanks dat de marktpartijen een grote rol spelen in de verduurzaming van deze sector, kan beleid bijdragen tot een versnelling door bepaalde barrières weg te nemen of ontwikkelingen te stimuleren (met wortel, stok en/of preek). Onderstaande tabel bevat op hoofdlijnen het beleid waarmee de overheden kunnen bijdragen aan deze versnelling in de glastuinbouw. Stimuleringsbeleid van de EU is voornamelijk opgenomen in het algemeen landbouwbeleid.

	Rijk	**Provincie**	**Gemeenten**
Volume	N.v.t.	N.v.t.	N.v.t.
Efficiëntie van het systeem	Onderzoek naar effecten opslag hogere temperaturen bij WKO.	Stimuleren van concentratie, relocatie en sanering door ruimtelijk beleid en financiële tegemoetkomingen.	Stimuleren van concentratie, relocatie en sanering door ruimtelijke beleid en financiële tegemoetkoming.
Efficiëntie van de kas	- Subsidies op maatregelen. - Stimuleren onderzoek en innovatie.	- Subsidies op maatregelen. - Stimuleren onderzoek en innovatie. - Lobbyen bij het Rijk voor maatregelen.	- Subsidies op maatregelen. - Stimuleren onderzoek en innovatie.
Efficiëntie van de teelt	- Subsidies op maatregelen - Stimuleren onderzoek, innovatie en kennisdeling.	- Subsidies op maatregelen. - Stimuleren onderzoek, innovatie en kennisdeling. - Lobbyen bij het Rijk t.b.v. subsidies.	- Subsidies op maatregelen. - Stimuleren onderzoek, innovatie en kennisdeling.
Emissie-arme glastuinbouw	Onrendabele toppen financieren bij aanleg warmtenetten, CO2-netten en geothermieboringen.	- Kansrijkheid projecten en infrastructuur onderzoeken. - Partijen bij elkaar brengen. - Ruimtelijk beleid voeren op vestiging van datacenters. - Bijdragen aan financiering onrendabele top bij aanleg warmtenetten, CO2-netten, geothermieboringen, en/of hiertoe lobbyen bij het Rijk.	Ruimtelijk beleid voeren op vestigingen datacenters.

Op dit moment bestaan er al diverse regelingen die de glastuinbouw, en grotendeels ook overige subsectoren in de sector Land- en tuinbouw, stimuleren in de verduurzaming, zie de bijlage 'Stimuleringsbeleid voor de sector land- en tuinbouw in het kader van de energietransitie'.
Versnelling kan bovendien afgedwongen worden door normering of standaardisering, of gestimuleerd worden door convenanten als Green Deals, de Impulsagenda Greenports 3.0 en keurmerken.[15]

15 'Green Deals' zijn publiek-private samenwerkingsconvenanten tussen diverse partijen met als doel door samenwerking en acties te bundelen de weg vrij te maken voor duurzame initiatieven.

7

OVERIGE SUBSECTOREN LAND- EN TUINBOUW

Voor wat betreft het energieverbruik van de overige landbouw gaat het om veeteelt, open teelt/ akkerbouw, bedekte teelt (in gebouwen) en loonwerkers, bosbouw en visserij. Het energieverbruik van deze sectoren bedraagt in Noord-Holland 7 PJ. Dit is exclusief het gebruik van motorbrandstoffen, wat aan de orde komt in de deelstudie 'Mobiliteit en Transport'. Er is sprake van een behoorlijke elektriciteitsbehoefte in de akkerbouw en veeteelt voor apparatuur voor verwarmen, koelen, verlichten, drogen, ventileren en het melken van vee.

Volgens Agrimatie.nl/Noord-Holland besloeg het areaal cultuurgrond (inclusief kassen) in Noord-Holland ongeveer 156.000 ha in 2016. Het areaal cultuurgrond is licht afgenomen sinds 2000. Een groot deel (68.000 ha) is in gebruik als grasland. Het gemiddelde Noord-Hollandse bedrijf is met 34,4 ha iets (1,4 ha) groter dan het gemiddelde van Nederland. De intensieve veeteelt speelt geen rol van betekenis.
Er zijn 1014 melkveehouderijen, met gemiddeld 91 koeien. Rond de afschaffing van de melkquotering per 1 april 2015 zijn de bedrijven flink gegroeid. Met de invoer van het fosfaatreductieplan zal de veestapel in 2017 weer krimpen. De andere diersoorten zijn - op slachtkuikens na - tussen 2000 en 2016 niet noemenswaardig in aantal toegenomen.[16]

Trends en ontwikkelingen[17]

- wereldwijd stijgt de vraag naar voedsel, vooral gezond en duurzaam voedsel;
- de schaalvergroting zet door;
- de beschikbaarheid van grond is beperkt;
- de productie stijgt wel per hectare;
- de sector verduurzaamt, mede door inzet van inzet van ICT en GPS die precisielandbouw mogelijk maakt;
- door klimaatverandering is er sprake van grotere fluctuaties in het weer. Dit zorgt voor fluctuaties in opbrengsten en prijzen;
- de wereldwijde vraag naar zuivel blijft licht stijgen (2 à 3 procent per jaar);
- wet- en regelgeving met betrekking tot fosfaat, ammoniak kan de landbouw onder druk zetten.

Volume

Op basis van trends en ontwikkelingen nemen we aan dat de omvang van de sector in hectare gelijk blijft. Mede als gevolg van automatisering zal de productiviteit toenemen. Eventuele toename in energieverbruik als gevolg van groei in volume valt naar verwachting weg tegen de energie-efficiënte maatregelen die in de sector genomen zullen worden.

Energie-efficiëntie

Hoewel de aandacht in de agrarische sector vaak uitgaat naar energieopwekking, gezien de mogelijkheden die agrariërs hebben op hun land en gebouwen, is energie-efficiëntie ook zeer belangrijk. De kosten van energiebesparende maatregelen liggen namelijk over het algemeen lager dan die van energieproductie.[18] Wel dalen de kosten van energieproductie snel.
Het elektriciteitsverbruik is mede afhankelijk van de kwaliteit van apparatuur, de wijze van gebruik en onderhoud en de wijze waarop het is aangelegd, ingeregeld en afgestemd op andere apparatuur. Ook de dimensionering is van belang (overcapaciteit leidt meestal tot hoger energieverbruik).[19] RVO.nl heeft in

16 Agrimatie, informatie over de landbouwsector, WUR 2016:
zie http://www.agrimatie.nl/PublicatiePage.aspx?subpubID=2518&sectorID=7230&themaID=2286&indicatorID=2911
17 https://www.rabobankcijfersentrends.nl/index.cfm?action=branche&branche=Akkerbouw
18 Verkenning mogelijkheden voor verlagen van energiegebruik in de melkveehouderij, RVO juli 2014
19 Verkenning, RVO juli 2014

2014 onderzocht in hoeverre het energieverbruik teruggebracht kan worden in de melkveehouderij, uitgaande van bestaande energiebesparende technieken.[20] Hieruit bleek dat bij nieuwe melkstallen zo'n 40 tot 50 procent aan energie bespaard kan worden. Opvallende conclusie van RVO.nl is overigens dat het blijkbaar jaren duurt voordat bekende en bewezen energiebesparende technieken standaard opgenomen zijn in de bedrijfsvoering. Binnen de sector is echter inmiddels instrumentarium ontwikkeld om deze besparingsopties onder de aandacht te brengen. Verder bleek dat een aantal activiteiten die nu met diesel uitgevoerd worden, zoals mestmixen, ook heel goed met elektriciteit uitgevoerd kunnen worden.

Resterende energiebehoefte

De resterende behoefte aan energie zal dan worden ingevuld door duurzaam opgewekte elektriciteit, eventueel op eigen grond en gebouwen. Voor de (melk)veehouderij is mestvergisting (al dan niet in combinatie met een WKK) ook een optie. Gebruik van biogas en biomassa van buiten de eigen sector is naar verwachting niet aan de orde. Dit is immers schaars en ook nodig voor andere sectoren, zoals transport en industrie. Houtketels en biogasinstallaties kunnen wel transitioneel, dus tijdens de energietransitie, worden ingezet.

Speelveld

De benodigde besparingsmaatregelen zullen door de agrariërs zelf genomen moeten worden. Hiertoe is in 2008 het convenant 'Schone en Zuinige agrosectoren' afgesloten tussen de overheid en landbouwsector. Het doel is jaarlijks 2 procent energiebesparing en minstens een derde aan duurzaam opgewekte energie door de sector in 2020.
Het Rijk kan verduurzaming stimuleren door fiscale maatregelen, subsidies en wetgeving, zoals de recente uitbreiding van de Wet milieubeheer naar de sector Land- en tuinbouw (met uitzondering van de glastuinbouw) en bijvoorbeeld de Regeling Groenprojecten en Borgstelling Landbouw. De regering heeft in het regeerakkoord aangegeven dat, ten opzichte van het emissiepad bij ongewijzigd beleid, de broeikasgasemissies uit de landbouw in 2030 met 3,5 megaton moeten afnemen. Daarbij hebben technische maatregelen (mestverwerking, voedselmix, etc.) de voorkeur boven volumebeperkende maatregelen.
De provincie zal slechts een beperkte rol kunnen spelen, bijvoorbeeld in het aanjagen van maatregelen door subsidies, het stimuleren van innovatie en onderzoek, het verspreiden van kennis en het aanbieden van energiescans. Zo is de Energiewijzer bijvoorbeeld met 50 procent subsidie door de provincie ontwikkeld. Zie ook de bijlage 'Stimuleringsbeleid voor de sector land- en tuinbouw in het kader van de energietransitie'.
Wel staat de provincie aan de lat voor de handhaving van de Wet milieubeheer, waarmee landbouwers verplicht kunnen worden tot het nemen van besparingsmaatregelen met een terugverdientijd van maximaal vijf jaar.

20 Verkenning, RVO juli 2014

8 HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

De provincie heeft- zoals onder de paragraaf 'Speelveld' al geschetst - een rol in de verduurzaming van de glastuinbouw en de overige subsectoren binnen de sector Land- en tuinbouw. Het handelingsperspectief van de provincie wordt hieronder samengevat, waarna een overzicht wordt gegeven van de belangrijkste (politieke) keuzemomenten voor de provincie op de route naar een energieneutraal Noord-Holland.

Stimulering concentratie glastuinbouw

Lagere overheden spelen een belangrijke rol bij de verdere concentratie van de glastuinbouw. Dit maakt collectieve verduurzaming mogelijk en zorgt voor betere businesscases. Het is dan ook van belang de grootste energie- en warmtevragers, die nog niet geconcentreerd zijn, het snelst naar concentratiegebieden te verplaatsen. Dit gaat alleen lukken als de infrastructuur voor warmte en CO_2 aanwezig is.
Uiteraard zijn in nieuwe, grootschalige glastuinbouwgebieden, zoals PrimA4a, duurzaamheidsconcepten gemakkelijker te implementeren. Deze gebieden leveren ook de schuifruimte die nodig is om bestaande gebieden te herstructureren.

Doelstelling	Wat kan PNH doen?	Huidige inzet PNH
Clustervorming stimuleren	Reserveren extra ruimte voor clustervorming.	Bestaande gebieden kleiner dan 100 ha zijn vaak te klein om over te gaan op grootschalige voorzieningen voor duurzaamheid. Nog niet alle relevante bedrijven zijn geconcentreerd en volledige concentratie betekent dat er 100 ha extra gereserveerd moet worden tot 2050.
	Compenserende regelingen instellen voor het opruimen van oud glas in ruil voor nieuw glas.	
	Beperken van uitbreidingsmogelijkheden van verspreid glas.	
	Bij stimuleren van duurzaamheidsinvesteringen verspreid glas uitsluiten.	
	Niet-glastuinbouwbedrijven die bijdragen aan verduurzaming van het cluster, toelaten in het cluster.	
	Subsidie voor verplaatsing koppelen aan verduurzamingsmaatregelen.	
Aanjagen verduurzaming warmtevoorziening	In kaart brengen huidige en toekomstige warmtebronnen.	Hier is al mee gestart (Grand Design MRA, warmtebronnenregister PNH).
	Kansrijkheid netten en mogelijke tracés onderzoeken.	
	De kansrijkheid van geothermie en restwarmtenetten laten onderzoeken, hieraan bijdragen, of hier bij het Rijk op aandringen.	
	Meerdere aanbieders en meerdere afnemers van restwarmte bij elkaar brengen.	Zowel aanbieders als afnemers willen niet afhankelijk zijn van één tegenpartij, maar zeker zijn van respectievelijk afname en aanbod.
	Ruimtelijk beleid voeren op de vestiging van datacenters, die restwarmte aan kassen kunnen leveren.	Te grote sturing kan datacenters doen uitwijken naar andere landen. Het is daarom van belang vooral de wortel, en niet zozeer de stok in te zetten.
Aanjagen verzwaring elektriciteitsnet (zie ook deelstudie 'Energie-infrastructuur')	Aangezien de glastuinbouw elektrificeert, moet het elektriciteitsnet vaak verzwaard worden. Hiervoor is de netbeheerder aan zet.	De provincie kan als aandeelhouder meebeslissen over de strategie van Alliander/Liander, maar niet tot in detail.
Stimuleren aanvoer zuivere CO_2	De kansrijkheid van CO_2-leidingen laten onderzoeken, hieraan bijdragen, of hier bij het rijk op aandringen.	
	De onrendabele top bij aanleg van CO_2-leidingen, CO_2-afvang of CO_2-zuivering mede-financieren.	De provincie neemt momenteel al een rol, zie bijlage.
	Aanbieders en afnemers van CO_2 bij elkaar brengen.	Zowel aanbieders als afnemers zullen niet afhankelijk willen zijn van één tegenpartij.
Overige mogelijkheden	Coördineren en afstemmen van regionale pilotprojecten met andere provincies.	Hierdoor kunnen inzet en bevindingen breder gedeeld worden.
	Innovatie aanjagen door subsidies te verstrekken en proeftuinen te creëren.	
	Best practices zichtbaar maken en belonen.	

Impact en consequenties

Bovengenoemde maatregelen helpen vooral om de energietransitie in de sector Land- en tuinbouw te versnellen en soepeler te laten verlopen. Het verder concentreren van de glastuinbouw kan de economische structuur versterken en de ruimtelijke kwaliteit verbeteren. Het is daarbij dan van belang om activiteiten die niet aan glastuinbouw gerelateerd zijn, maar het cluster op het gebied van duurzaamheid kunnen versterken, toe te staan om zich bij het cluster te vestigen.

Tijdspad en keuzemomenten van de provincie

De grote opgaven in de glastuinbouw betreffen het afstand doen van de WKK's en de overstap naar alternatieve warmtevoorziening. Voldoende elektriciteit en CO_2 is daarbij randvoorwaardelijk. Om de doelstelling van 2050 te halen, is het van belang dat de energie-efficiëntie van de kassen in 2035 geoptimaliseerd is en dat de kassen die daartoe in aanmerking komen, rond 2030-2035 geconcentreerd zijn. Hier zal het beleid rekening mee moeten houden.

Op korte termijn (komende 2 à 3 jaar) is het van belang beleid te ontwikkelen omtrent de vestiging van datacenters, om de restwarmtekansen te benutten. Ook is het zinvol om de potentie van geothermie in de MRA snel in kaart te brengen. Tegelijkertijd kan het provincie bij het Rijk aandringen op aanpassingen in de elektriciteitsvoorziening, om concurrentie tussen datacenters en kassen te verminderen.

BIJLAGEN

DEELSTUDIE SECTOR LAND- EN TUINBOUW

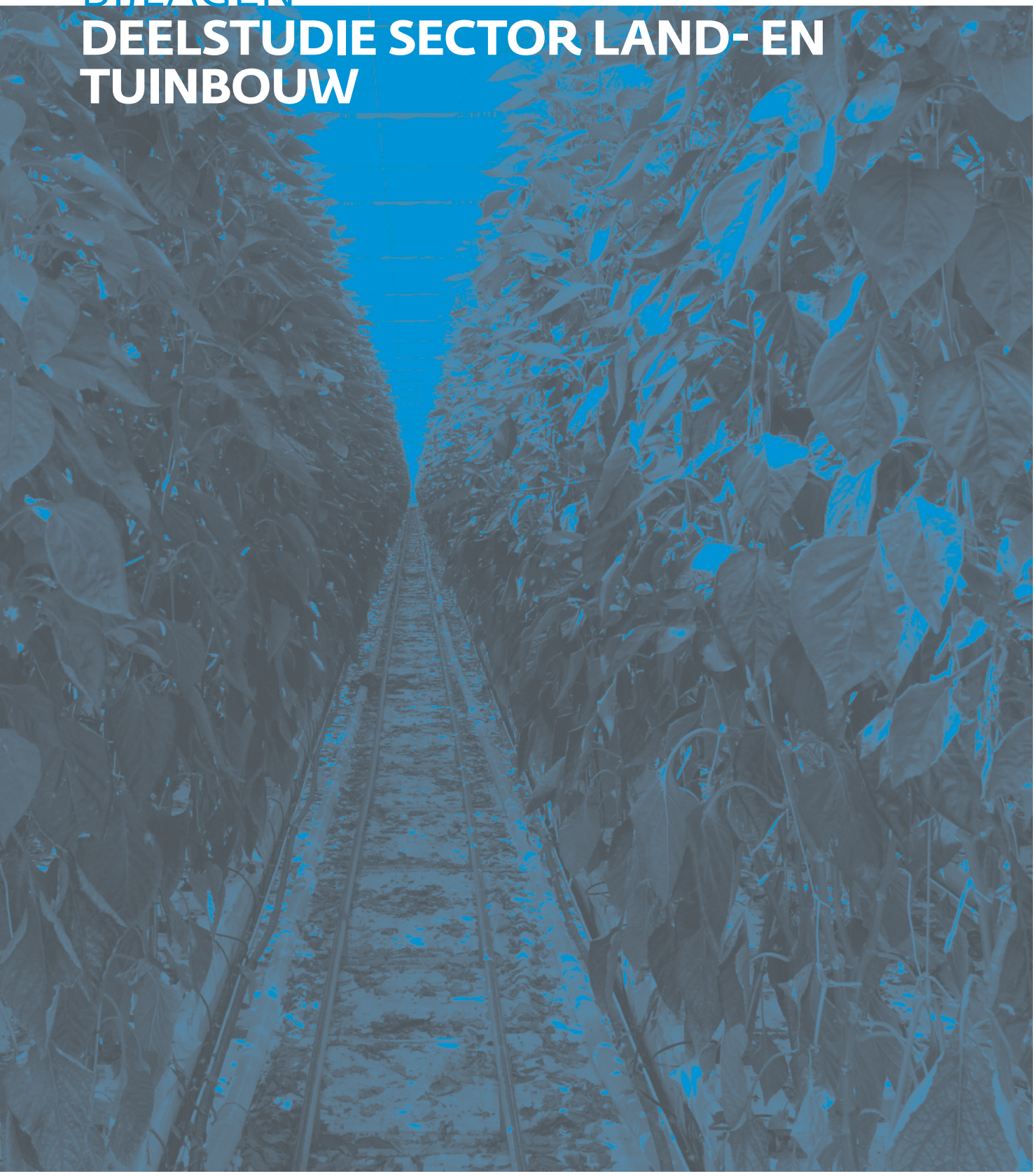

1

BIJLAGE

Stand van zaken CO_2-levering in de glastuinbouw

Glasdriehoek (Agriport A7, het Grootslag en Alton)

Op Agriport A7 heeft ECW[21] een lokaal leidingnetwerk aangelegd voor CO_2-transport. De CO_2 wordt nu nog geleverd per vrachtwagen. CO_2-leverancier OCAP werkt aan een businesscase voor een lokaal CO_2-netwerk op Het Grootslag en Alton, waarbij de CO_2 eveneens per vrachtwagen geleverd zou worden. De onrendabele top is € 2 à 3 miljoen op een totale investering van € 20 miljoen. Er wordt gezocht naar financiering.

Een consortium van bedrijven en overheden[22] heeft een voorlopige businesscase opgesteld voor het afvangen, vloeibaar maken en distribueren van CO_2 van afvalcentrale HVC ten behoeve van de gehele Glasdriehoek. De onrendabele top van dit project ligt rond de € 13 miljoen. Subsidiemogelijkheden worden onderzocht. Voor de totale CO_2-vraag van de Glasdriehoek zullen er overigens nog meer CO_2-bronnen gevonden moeten worden.

Binnenduinrand Heemskerk

Als gevolg van het type teelt (koude- en vollegrondteelt) is de totale vraag naar CO_2 in Heemskerk relatief klein. Wel is bedrijf Floricultura in 2016-2017 begonnen met het toevoegen van CO_2 in zijn kassen op de hoofdlocatie in Heemskerk.

Greenport Aalsmeer

Er ligt momenteel al een CO_2-leiding tussen de Rotterdamse haven en Amsterdam-West, de zogenoemde 'OCAP-leiding'. Deze wordt gevoed door de bedrijven Shell Pernis en Alco en loopt voor een groot deel langs de A4 en daarmee relatief dicht langs Aalsmeer en PrimA4a (Rijsenhout). In 2018 zal PrimA4a aangesloten worden op deze OCAP-leiding. Dit project kende een hoge onrendabele top, omdat er alvast rekening wordt gehouden met een volgende fase, te weten uitrol richting De Kwakel (Uithoorn) en Schinkelpolder (Amstelveen). Hiervoor zijn er bij PrimA4a al leidingen met grotere diameters nodig. Deze onrendabele top (€ 4 miljoen) is gefinancierd vanuit het Fonds Economische Structuurversterking (FES). De uitrol naar De Kwakel en Schinkelpolder betekent dat de transportleiding onder de Westeinderplassen doorgetrokken moet worden naar Kudelstaart. Hier liggen twee belemmeringen. Ten eerste is ook hier sprake van een onrendabele top (circa €4 miljoen op een totale investering van ca. € 12 miljoen). In 2018 wordt een mogelijk bijdrage vanuit de provinciale TWIN-H middelen onderzocht. Ten tweede moet de OCAP over voldoende aanbod van CO_2 kunnen beschikken. Het is daarom van belang dat er een of meer extra bronnen bij komen, plus een seizoensbuffer voor de leveringszekerheid. Een mogelijke extra bron is bijvoorbeeld het afvalbedrijf AEB in Amsterdam, die bovendien deels 'groene CO_2' (uit biomassa) kan leveren. Om voldoende zuivere CO_2 te kunnen leveren, is echter filtering bij AEB nodig. Deze businesscase heeft een onrendabele top van meer dan € 50 miljoen. Hiervoor is het ministerie van Economische Zaken en Klimaat om financiële ondersteuning gevraagd.

Mocht bovengenoemde opzet slagen, zal de hele Greenport Aalsmeer in haar CO_2-behoefte zijn voorzien.

21 Energie Corporatie Wieringermeer. Dit is de particuliere netbeheerder voor gas, elektra en warmte productie en transport op Agriport A7

22 Dit consortium bestaat uit:HVC, ECW (Energie Combinatie Wieringenmeer), Linde Gas/OCAP, het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord (ONHN), LTO Glaskracht en Greenport Noord-Holland Noord

2

BIJLAGE

Toelichting op diverse technieken in de glastuinbouw

Assimilatiebelichting

Aanvullend op het zonlicht wordt bij bepaalde gewassen kunstverlichting (assimilatie-belichting) ingezet ter verbetering van de kwaliteit. Dit gebeurt vooral 's nachts (80 procent).
Zo'n 80 procent van het huidig elektriciteitsverbruik van een tuinder wordt ingezet voor belichting.

Ledverlichting

De afgelopen jaren is bij bepaalde gewassen een grote slag gemaakt door ledverlichting in te zetten. Ledverlichting verbruikt minder energie en gaat langer mee. Led maakt het ook mogelijk om in meerdere lagen te kweken, waardoor de ruimte optimaal benut wordt. Er wordt onderzocht in hoeverre led ook relevant is bij andere gewassen.
Led bespaart meer dan 30 procent aan elektriciteit ten opzichte van tot nut toe gebruikte SON-T[23] belichting. Ook is de levensduur van de lamp vijf keer zo lang. Ledverlichting kan nog duurzamer worden uitgevoerd in gelijkspanning (zie onder). De verwachting is dat het gebruik van led in de komende vijf à tien jaar een schaalsprong gaat maken.

Gelijksstroom versus wisselstroom

De inzet van gelijkspanning (DC) in plaats van wisselspanning (AC) zorgt voor minder energieverliezen door conversie, de meningen verschillen echter over de mate van besparing. Bijkomend voordeel van DC is dat apparatuur op DC langer meegaat. Er is vroeger desondanks gekozen voor wisselspanning voor het elektriciteitsnet in plaats van gelijkspanning omdat gelijkspanning toen niet efficiënt over grote afstand te transporteren was. In de loop der jaren is de techniek echter verbeterd. DC is nu – via goedkopere kabels - over langere afstanden te transporteren dan AC. Kolencentrales leveren nog AC, maar duurzame opwekking levert DC. Ook accu's (opslag) en steeds meer huishoudelijke apparaten werken op DC. Momenteel worden steeds omvormers ingezet om DC naar AC om te zetten en omgekeerd, wat echter weer met energieverlies gepaard gaat.
Het is nog te complex om het hele elektriciteitsnet naar DC om te zetten. Decentrale netten in woonwijken, op bedrijventerreinen en in kassengebieden kunnen echter wel op DC werken. Bijkomend voordeel is dat DC traploos en per apparaat regelbaar is. Omdat er geen AC omgezet wordt, kan de levensduur van apparaten ook langer zijn. Dit alles zorgt voor minder kosten.
Alliander heeft een aantal proeftuinen waarin dit concept verder onderzocht wordt op haalbaarheid.

Voor kassen geldt dat DC sowieso rendabel is bij verlichting in nieuwe kassen en de verwachting is dan ook dat DC standaard wordt in nieuwbouw. Bij bestaande kassen is de aanleg van DC duurder omdat de bestaande infrastructuur moet worden aangepast. Mogelijk wordt DC de komende vijf jaar als gevolg van een schaalsprong rendabel in vervangingssituaties. Een mogelijke ontwikkeling die de toepassing van DC assimilatiebelichting kan versnellen zijn leaseconstructies, waarbij telers DC-armaturen kunnen leasen en dus minder risico lopen.

23 Hogedruk natriumlampen

Warmtekrachtkoppeling (WKK)

Veel glastuinbouwtuinders gebruiken tegenwoordig WKK's, waarmee op efficiënte wijze zowel warmte, elektriciteit als CO_2 wordt opgewekt. Bijkomend (financieel) voordeel is dat tuinders de overtollige elektriciteit aan het net terug kunnen leveren.
Met een WKK wordt kracht en warmte opgewekt uit aardgas, biogas of biomassa. De kracht wordt gebruikt om een generator aan te drijven die elektriciteit opwekt. De bij dit proces vrijkomende CO_2 wordt veelal in de eigen kas benut. Bij een WKK wordt 95 tot 98 procent van de energie nuttig besteed.
Rond 2009-2010 was de glastuinbouw door inzet van WKK's verantwoordelijk voor circa 10 procent van de nationale elektriciteitsproductie. De economische rendabiliteit van WKK staat momenteel echter onder druk door de ongunstige verhouding tussen de gasprijs en de elektriciteitsprijs, de spark spread. Die verhouding bepaalt of het economisch interessant is om ook stroom aan het net te leveren naast de dekking van het eigen verbruik (voornamelijk voor belichting).
Het huidige WKK-park in de glastuinbouw voorziet in heel Nederland ruim 7.000 ha kassen (70 procent) van warmte en elektriciteit.

Warmtekoudeopslag (WKO)

Dit is een methode om energie in de vorm van warmte of koude op te slaan in de bodem en naar boven te halen als gebouwen verwarmd of gekoeld moeten worden. Bij een open systeem wordt grondwater opgehaald en langs een warmtewisselaar geleid om daar warmte (of kou) af te geven. Bij een gesloten systeem wordt geen grondwater rondgepompt, maar water met antivriesmiddel (door een gesloten buizensysteem). Dit onttrekt vervolgens warmte (of juist kou) aan de ondergrond. De energiebesparing die hiermee gemoeid is, is afhankelijk van de lokale ondergrond. Het verschil met geothermie is de diepte, en het feit dat bij geothermie gebruikt gemaakt wordt van de van nature in de grond aanwezige warmte..
De inzet van WKO maakt het ook mogelijk om de kas 'te sluiten': door de zomerse koeling door de afvoer van warmte is het niet meer nodig om de kas te ventileren, waardoor er geen CO_2 meer verloren gaat.
Omdat een WKO momenteel wettelijk beperkt is tot opslag tot 25°C, wordt vaak een extra warmtepomp ingezet om de warmte naar een hoger niveau te brengen. Mocht de restrictie tot 25°C in de toekomst verdwijnen, dan is er misschien geen warmtepomp meer nodig, wat de business case van WKO kan veranderen.[24]

Warmtepomp

De warmtepomp brengt lage-temperatuurwarmte uit de bodem of de lucht naar een hogere temperatuur, zodat deze geschikt is voor bijvoorbeeld ruimteverwarming. Weliswaar gebruikt de warmtepomp hiervoor elektriciteit, maar het gasverbruik vermindert hierdoor aanzienlijk. Per saldo resulteert de warmtepomp dan ook in een energiebesparing. De warmtepomp wordt vaak ingezet bij WKO en gebruik van restwarmte. Bij geothermie wordt de warmtepomp vaak juist gebruikt om het retourwater dieper af te koelen.

Geothermie

Bij geothermie wordt heet water van grote diepte uit de aarde opgepompt uit zgn. 'watervoerende lagen'. Dit is direct inzetbaar voor de verwarming van bijvoorbeeld kassen, industrie of gebouwen. Zie voor een uitgebreidere toelichting de factsheet Geothermie.

24 De provincie is de vergunningverlener voor open bodemenergiesystemen als WKO, maar gaat daarbij uiteraard uit van de landelijke regels en richtlijnen.

3

BIJLAGE

Voor- en nadelen van de belangrijkste warmteopties

Opties 2050 voor warmte	Beschrijving	Voordelen	Nadelen
Warmtekracht-koppeling	Zeer efficiënte omzetting van (bio)gas in warmte en elektriciteit.	- Hoge efficiëntie - Makkelijk inpasbaar. - Vrijkomende CO2 beschikbaar voor teelt.	- Beperkte beschikbaarheid biogas (concurrentie door andere sectoren). - Vereist continuïteit gasnetwerk. - Economische rendement sterk afhankelijk van prijsverhouding gas-elektriciteit. - Lokale emissies. - Er is een backup-systeem nodig bij uitval en onderhoud, bijv. een hr-ketel
Houtpellet-kachel etc. (Biomassa)	Warmteopwekking op basis van biomassa.	- Makkelijk inpasbaar. - Vrijkomende CO2 beschikbaar voor teelt.	- Schaarste biomassa (concurrentie sectoren). - Zonder afvang hebben lokale emissies van o.a. stikstofoxiden hebben negatieve impact op lokale/ regionale luchtkwaliteit.
Warmte-Koude Opslag (Elektriciteit)	Opslag van de zomerse warmte uit de kas in lokaal grondwater, zodat dit 's winters gebruikt kan worden. De pomp werkt op elektriciteit, dus wordt de warmtevraag geëlektrificeerd.	- Geen lokale emissies. - Werkt op duurzaam opgewekte elektriciteit. - Inpasbaar bij vervanging.	- Koeling en verwarming moet in balans blijven. - In winter aanvullende bijstook nodig (andere optie). - Lastig inpasbaar buiten natuurlijke vervangmomenten. - Er komt geen CO2 vrij: extra aanvoer CO2 nodig voor de teelt. - Maakt sluiten van de kas mogelijk.
Geothermie (eigen voorziening van telers)	Aardwarmte voor ruimteverwarming, eventueel met een warmtepomp, en soms gecombineerd met een lokaal warmtenet naar andere gebruikers in directe omgeving.	- Geen lokale emissies. - Hernieuwbaar. - Inpasbaar bij vervanging. - Economisch rendabel.	- Niet alle gebieden hebben potentieel. - Aanzienlijke investering. - Financieel risico bij misboring. - Putten moeten 'herladen' worden na langdurig gebruik. - Vereist extra voorziening voor piekvraag. - Er komt geen CO2 vrij: extra aanvoer CO2 nodig voor de teelt.
Restwarmte / Warmtenet	Aanleg warmtenet maakt gebruik restwarmte mogelijk.	- Geen lokale emissies. - Inpasbaar bij vervanging. - Aantrekkelijke combinatie met restwarmte van datacenters.	- Hoge kosten aanleg, bij voldoende schaalgrootte kan het economisch uit. - Lastig inpasbaar buiten natuurlijke vervangmomenten. - Vereist nabijheid duurzame (rest)warmtebronnen. - Geen vrijkomende CO2 beschikbaar voor teelt.

4

BIJLAGE

STIMULERINGSBELEID VOOR DE SECTOR LAND- EN TUINBOUW IN HET KADER VAN DE ENERGIETRANSITIE

Voorbeelden van bestaande landelijke regelingen:

- MEI-regeling (Marktintroductie Energie-innovaties)
  Subsidieregeling voor het verminderen van CO_2 uitstoot door investeringen in de verduurzaming van kassen.
- EHG-Regeling (Regeling Investeringen in Energie Glastuinbouw, voorheen IMM)
  Subsidieregeling voor investering in milieuvriendelijke maatregelen.
- Garantiefonds geothermie / garantieregeling aardwarmte
  Dit fonds zorgt voor dekking bij misboren en achterblijven werkelijk vermogen op geschat vermogen.
- De Borgstelling Landbouw (BL).
  Via de regeling kan de overheid garant staan voor een deel van een banklening bij investeringen in groene maatregelen.
- SDE+
  Deze subsidie compenseert het gat tussen de prijs van grijze en groene stroom. Tweemaal per jaar kan SDE worden aangevraagd. Hierbij geldt dat duurzame energieopwekking met een lage kostprijs voorrang krijgt. Dus, hoe lager de inschrijving, hoe groter de kans dat de subsidie verstrekt wordt.
- EIA (Energie Investering Aftrek)
  Fiscale regeling om energiezuinige technieken en duurzame energie te stimuleren.
- Energietransitie Financieringsfaciliteit (ETFF)
  Overheidsgarantie bij investeringen in 'nog niet volwassen' deelmarkten binnen de energietransitie zoals geothermie, energiebesparing, energieopslag en biomassa.
- MIA (Milieu Investering Aftrek) en VAMIL
  Fiscale regelingen om milieu-investeringen te stimuleren.
- DEI-regeling (Demonstratie Energie Innovatie)
  Subsidieregeling van de Topsector Energie van waaruit ook het project 'gelijkspanning Haarlemmermeer' is medegefinancierd.
- Regeling Hernieuwbare Energie
  Subsidieregeling voor innovatieve energiebesparende projecten.
- Investeringssubsidie ISDE
  Regeling voor de aanschaf van zonneboilers, warmtepompen, biomassaketels en pelletkachels en -ketels door kleinere bedrijven.
- MIT : MKB Innovatiestimulering topsectoren Tuinbouw en uitgangsmaterialen
- Groenfinanciering: regeling waarbij investeringen met een positief effect op natuur en milieu in aanmerking komen voor lagere rente.

Huidige provinciale regelingen:

- Verplaatsingsregeling Glastuinbouw Noord-Holland
- POP3: regeling van de provincie voor het stimuleren van innovaties in de agrarische sector.
- Participatiefonds PDENH

5

BIJLAGE

BRONNEN

Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018)

Nationale Energie Verkenning 2016

Verkenning bollenbroeierij Noord-Holland; Ontwikkelingen tot 2030 en effecten op het landschap, Bureau Buiten, 2015

Energiemonitor van de Nederlandse glastuinbouw 2015 (WUR 2015)

De rol, het instrumentarium en de monitoringstools van de provincie Noord-Holland; Bouwstenen voor beleid duurzame landbouw (LEI/WUR 2016)

Ruimtelijke_Visie_Greenport_Aalsmeer 2015-2025

Verkenning mogelijkheden voor verlagen van het energiegebruik in de melkveehouderij (RVO 2014)

Greenports en de wisselwerking met de Mainports - Tussentijdse bevindingen MIRT onderzoek

Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, (Buck Consultants 2017)

Geraadpleegde websites:

Kas als energiebron
https://www.kasalsenergiebron.nl/content/docs/WKK/LEI_rapport_Efficiency_WKK.pdf

ANB AMRO Verzekeringen. Trends en ontwikkelingen in de glastuinbouw (2017)
www.risicosinbeeld.nl/sectoren/agrarisch/glastuinbouw_agrarisch/trends_en_ontwikkelingen_glastuinbouw/

Compendium voor de leefomgeving. http://www.clo.nl/indicatoren/nl2123-glastuinbouw

Rabobank Trends en ontwikkelingen. Sector economie
https://www.rabobank.nl/bedrijven/cijfers-en-trends/tuinbouw/?intcamp=be-cijfers-en-trends&inttype=link-tuinbouw&intsource=bedrijven.cijfers-en-trends

Energiewijzer Greenport Noord-Holland Noord
https://www.rudnhn.nl/Ondernemers/Energiebesparing/Agrarische_ondernemingen/Energiewijzer_GreenPort_Noord_Holland_Noord

Deelstudie sector Land- en tuinbouw

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie
Noord-Holland

Deelstudie sector Mobiliteit en Transport

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

5 | 2 Huidige situatie

6 | 3 Relevante trends

8 | 4 Eindbeeld van het energieverbruik

11 | 5 Het transitiepad

15 | 6 Het speelveld

19 | 7 Scheepvaart

21 | 8 Spoor

22 | 9 Handelingsperspectief Provincie Noord-Holland

26 | Bijlagen

27 | Bijlage 1
Duurzame transportbrandstoffen

30 | Bijlage 2
Stimuleringsbeleid voor de sector Mobiliteit en Transport in het kader van de energietransitie

31 | Bijlage 3
Bronnen

1 INLEIDING

Deze deelstudie gaat in op de energietransitie in de sector Mobiliteit en Transport. Deze sector kan onderverdeeld worden in diverse subsectoren, zie onder.

Subsector	Vervoermiddel
Wegverkeer (licht/ korte afstanden) ↕ (zwaar/lange afstanden)	weewielers: fietsen, e-bikes, brommers, scooters, snorfietsen, motorfietsen Personenvoertuigen Bestelwagens Vrachtwagens: solobak Vrachtwagens: trekkers met opleggers Bussen Touringcars (lange afstand) Mobiele werktuigen (landbouw-, bouwvoertuigen, etc.).
Spoor	Tram/metro Treinen
Scheepvaart	Ponten Recreatievaart Visserschepen Binnenvaart Internationale scheepvaart (short sea en deep sea)
Luchtvaart	Vliegtuigen

**NB in Noord-Holland rijden geen dieseltreinen*

De volgende vragen staan centraal: in welke mate kan het energieverbruik en de daarmee gepaard gaande CO_2¬-uitstoot van de sector Mobiliteit en Transport verminderen, hoe kan dit tot stand worden gebracht, welke partijen spelen hierbij een rol en wat kan de provincie doen? Het gaat er dan om of alle voertuigen zo veel mogelijk emissievrij zijn. Het vraagstuk of de gebruikte brandstoffen duurzaam zijn opgewekt, komt namelijk in de deelstudie 'Opwekking van hernieuwbare energie' aan de orde.

Uitgangspunten:

- de internationale scheepvaart en luchtvaart zijn buiten beschouwing gelaten, omdat de emissies niet goed toerekenbaar zijn naar individuele landen. Hierover worden naar verwachting mondiaal afspraken gemaakt.
- er wordt uitgegaan van energieverbruik op basis van brandstofverkoop, en niet op basis van waar de voertuigen de getankte brandstof gebruiken.
- het energieverbruik van álle voertuigen wordt beschouwd, ook al zijn die voertuigen actief in een andere sector. Zo vallen bijvoorbeeld landbouwvoertuigen onder de sector Mobiliteit en Transport en niet onder de sector Landbouw.
- de verduurzaming van de infrastructuur en bijbehorende objecten valt onder de sector Industrie. Dit geldt bijvoorbeeld voor de CO_2-uitstoot die vrijkomt bij het produceren van grondstoffen voor het aanleggen van wegen. De verbruikte brandstof voor de daarbij gebruikte bouwvoertuigen valt daarentegen wel onder de sector Mobiliteit en Transport.
- er liggen nog kansen op het gebied van opwekking bij wegen, kunstwerken en het areaal eromheen, denk bijvoorbeeld aan SolaRoad of zonnepanelen in geluidsschermen. Hier wordt er aandacht aan besteed in de factsheet 'De eigen organisatie'.
- energieverbruik voor wegverlichting en infrastructuur gerelateerde zaken (verkeerslichten, slagbomen, etc.) komt aan de orde bij 'diensten' in de deelstudie 'Gebouwde omgeving'.
- De sector kan biomassa – of daaruit geproduceerde biobrandstoffen - gebruiken als vervanging van fossiele brandstoffen, maar biomassa zal schaars zijn. Biomassa zal zoveel mogelijk beschikbaar moeten blijven voor (deel)sectoren die geen alternatief hebben. In dit hoofdstuk wordt er daarom van uitgegaan dat biomassa alleen wordt toegepast als er geen kosteneffectief alternatief is.

Raakvlakken met andere sectoren en opgaven

- Het elektriciteitsnet kan zwaar belast worden als veel elektrische voertuigen gelijktijdig geladen worden. Daar staat tegenover dat elektrische voertuigen in principe ook kunnen bijdragen aan het balanceren van het elektriciteitsnet. Deze consequenties van het elektrisch rijden komen aan de orde in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Er wordt eerst ingegaan op de huidige situatie en de ontwikkelingen tot 2050. Daarna wordt het verwachte toekomstbeeld in 2050 geschetst. Daarbij wordt ook ingegaan op onzekerheden. Vervolgens wordt apart ingegaan op de subsectoren wegverkeer, scheepvaart en het spoor. Per subsector wordt geschetst wat de aangrijpingspunten zijn en wat het speelveld is. Tot slot wordt ingegaan op het handelingsperspectief van de provincie.

2 HUIDIGE SITUATIE

De sector Mobiliteit en Transport heeft momenteel een aandeel van circa 25 procent ofwel 64 PJ, in het energieverbruik van Noord-Holland. Dit is bepaald op basis van een inschatting door ECN van de in Noord-Holland verreden kilometers.

Onderstaande figuur toont voor het Nederlandse wegvervoer het aandeel in het voertuigenpark en de emissies van CO2¬. Hieruit blijkt dat, hoewel personenauto's het meest voorkomen[1], het vrachtverkeer, busverkeer en speciale voertuigen een relatief groot aandeel in de CO2¬-uitstoot hebben. Op dit moment bestaat het energieverbruik van de transportsector voor het grootste deel uit conventionele motorbrandstoffen, zoals benzine en diesel.

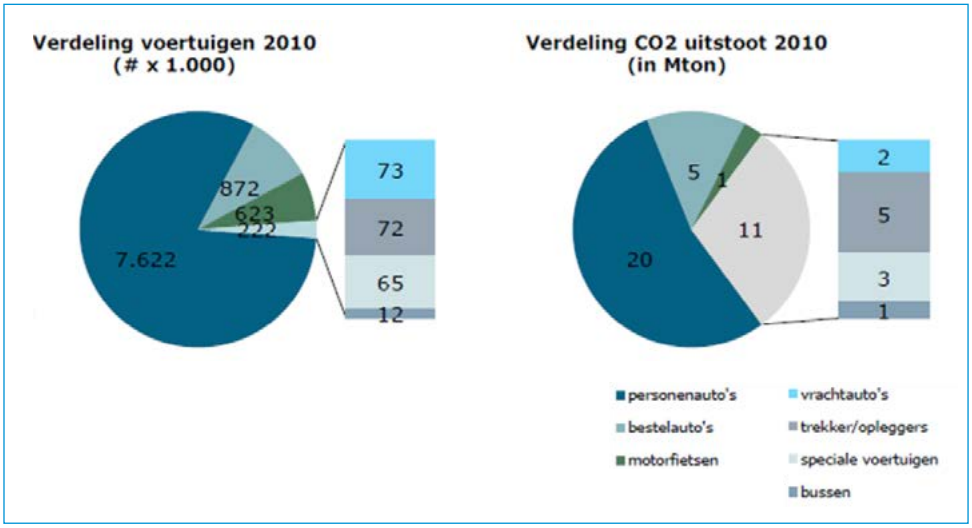

1 Zie Staat van de Transitie (PNH, 2018) en Noord-Holland in cijfers (PNH, 2017). Er zijn 1.181.698 geregistreerde personenauto's en 270.465 geregistreerde bedrijfsvoertuigen in Noord-Holland (min of meer gelijk verdeeld over bestelwagens en vrachtwagens). In Noord-Holland is het aandeel personenauto's wat groter dan in Nederland als totaal, aangezien veel leasemaatschappijen hun auto's in Noord-Holland registreren wegens de lage opcenten.

3 RELEVANTE TRENDS

De vraag is hoe de sector er in 2050 uit zal kunnen zien. Hiervoor is het van belang te kijken naar de trends en ontwikkelingen in de sector. In de meest recente Nationale Markt- en Capaciteitsanalyse (NMCA, 2017) concludeert het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat dat de vraag naar mobiliteit en transport in Noord-Holland in de periode 2014 tot 2040 nog flink zal groeien. Deze groei is met name te verklaren door de rol van de MRA als economische motor van Nederland, waar bovendien nog flink bijgebouwd moet gaan worden om in de grote woningbehoefte te voorzien. Het gaat dan om 20 procent groei in mobiliteitsbehoefte bij lage economische groei tot 46 procent bij hoge economische groei. Vooral het wegverkeer zal groeien, met wel 27 procent tot 63 procent. Het fietsverkeer zal slechts gering groeien, met 1 procent tot 10 procent. Wel groeit het gebruik van de e-bike sterk. In Amsterdam zal het tramgebruik afnemen ten faveure van de Noord-Zuidlijn. Er zijn geen redenen om aan te nemen dat dit na 2040 sterk zal veranderen of afzwakken, tenzij dit vanuit beleid wordt afgedwongen.

Andere relevante trends, zoals onder meer genoemd in Verkenningen NH2050, zijn:

- **Grote regionale verschillen in de mobiliteitsbehoefte**
  De lage huishouddichtheid in landelijke gebieden maakt OV onrendabel, waardoor kwaliteit en betaalbaarheid in het gedrang komen. Dit zorgt voor blijvende afhankelijkheid van de auto. Tegelijkertijd loopt men in verstedelijkte gebieden en langs corridors tegen de grenzen van de capaciteit aan. Hier is sprake van voldoende kritische massa in vraag, een fijnmaziger netwerk en dichter bij elkaar liggende activiteiten. Hier is dan ook ruimte voor alternatieven, zoals OV en fiets. Ook is de verwachting dat in verstedelijkte gebieden nieuwe systemen – zoals autodelen – door de markt worden opgepakt. In gebieden waar marktpartijen geen diensten aanbieden, zal een sterkere rol van de overheid nodig zijn. Hier wordt gedacht aan maatwerk in de vorm van Mobility as a Service (MaaS)[2].
- **Concentratie werkgelegenheid in steden**
  De werkgelegenheid concentreert zich in steden, vooral in Amsterdam, en de verkeerstromen tussen steden nemen toe. Tegelijkertijd zorgt de groei van de vrijetijdseconomie voor een diffuser verplaatsingspatroon.
- **Meer e-commerce**
  De internethandel zorgt enerzijds voor minder verplaatsingen naar detailhandelcentra, anderzijds voor meer bestelbusjes in woongebieden (die vaak gevuld heenrijden en leeg terugrijden). Inpassing van vrachtverkeer wordt een steeds grotere uitdaging. Dit biedt wel kansen voor nieuwe concepten in stadslogistiek.
- **Industrieën concentreren en specialiseren zich**
  De omvang van goederenvervoer groeit. De circulaire economie kan een rem op de groei van goederenstromen zetten, maar ook zorgen voor kleinere en diffusere stromen. Bundeling van goederenstromen biedt kansen om efficiënter om te gaan met logistieke stromen.
- **Scheidslijnen tussen modaliteiten zullen vervagen**
  Personenauto's worden naar verwachting steeds vaker collectief benut, terwijl grootschalig collectief OV en kleinschalig vraaggestuurd OV gecombineerd zullen worden. De e-bike kan het OV gedeeltelijk vervangen, maar ook de ketenmobiliteit OV-fiets verbeteren.
- **Zelfrijdende voertuigen zijn in opkomst**
  Naar verwachting kunnen zelfrijdende voertuigen op termijn efficiënter gebruikmaken van de weg omdat zij de onderlinge afstand kunnen verkleinen. Hierdoor kan de bestaande infrastructuur waarschijnlijk een deel van de eventuele volumegroei accommoderen.

2 Bij MaaS staat de vraag naar mobiliteit centraal, in plaats van een specifiek vervoermiddel. Nieuwe diensten combineren openbaar vervoer, vraaggestuurd vervoer en privé voertuigen. Inzet van ICT maakt daarbij handige koppelingen en uitwisseling van informatie mogelijk.

Het NMCA concludeert dat er zonder aanvullende maatregelen rond 2030 grote knelpunten in heel Nederland zijn en dat deze verergeren richting 2040. Het Rijk en de provincies kunnen mobiliteitsbeleid inzetten om deze knelpunten te voorkomen. Enerzijds door de groei proberen af te remmen (volumegroeireductie), anderzijds door het infrastructuursysteem uit te breiden of efficiënter te benutten. Bij dit laatste bieden ICT en data-uitwisseling veel kansen. Ook grote innovaties rond hubs kunnen hierbij in overweging worden genomen.[3] De keuzes die gemaakt worden met betrekking tot de volumegroei, hebben uiteraard gevolgen voor het energiegebruik en de daaraan gerelateerde CO_2-uitstoot.

3 Zo zijn er ideeën omtrent een testtraject van een hyperloop bij Lelystad. In een hyperloop worden passagiers in wagons met een snelheid van meer dan duizend kilometer per uur door buizen vervoerd. Consequenties van een hyperloop kunnen zijn: hoge kosten en aantasting van het bestaande landschap.

4 EINDBEELD VAN HET ENERGIEVERBRUIK

Mede aan de hand van bovengenoemde trends kan het verwachte volume van de sector in 2050 bepaald worden. Vervolgens zal geanalyseerd worden wat de sector aan energiebesparende maatregelen kan nemen, en daarna hoe de resterende energievraag verduurzaamd kan worden. Zo ontstaat een beeld van het energieverbruik van de sector in 2050, en hoe dit ingevuld kan worden, dus met welke 'energiemix'.

Volume

Zoals in de voorgaande paragraaf geschetst, wordt verwacht dat de sector in 2050 flink is gegroeid. De groeiende behoefte kan teruggedrongen worden door mobiliteitsbeleid. Denk aan het stimuleren van thuiswerken en teleconferencing. Ook ruimtelijke beleid heeft invloed: door wonen, werken en voorzieningen dicht bij elkaar te plaatsen of door bedrijven in dezelfde keten dicht bij elkaar te plaatsen, neemt de behoefte aan mobiliteit af. Er is nog te weinig bekend over de wijze waarop hiermee omgegaan wordt, om een bepaald percentage tot uitgangspunt te nemen. We verwachten dat de groei tussen de 20 en 46 procent zal liggen.

Energie-efficiëntie

Energie-efficiëntie kan bereikt worden door aanpassingen in voer- en vaartuigen, aanpassingen aan het infrastructureel systeem of door aanpassingen in het gedrag van bestuurders.
Door innovaties kunnen voer- en vaartuigen zuiniger in gebruik worden.
Het transportsysteem als geheel kan beïnvloed worden door verbeterd ontwerp en betere benutting van wegen en vervoersmiddelen, dus bevordering van de doorstroming. De inzet van ICT biedt hierbij kansen. Men spreekt dan van smart mobility bij personenvervoer en smart logistics bij goederenvervoer. Ook modal shift-beleid valt hieronder, waarbij andere modaliteiten dan auto's of vrachtauto's ingezet worden. Aansluitend daarop kunnen multimodale hubs ontwikkeld worden waar water, spoor, weg en soms zelfs lucht samenkomen. Ook liggen er kansen in efficiëntere benutting van bestelbussen die momenteel gevuld de stad ingaan en leeg terugkomen. Als deze benut worden voor de afvoer van reststromen, zijn er minder vervoersbewegingen in de stad nodig.

Modal shift-beleid

- Bij **personenvervoer** heeft *modal shift*-beleid als doel om reizigers vaker voor OV of fiets te laten kiezen in plaats van voor de auto, en voor de (HSL-)trein in plaats van het vliegtuig. Dit kan gestimuleerd worden door prijsbeleid, parkeerbeleid, betere digitale reisplanning, investeringen in infrastructuur, OV-concessies, netwerkoptimalisatie en ruimtelijke beleid. Een voorbeeld van ruimtelijk beleid is OV-knooppuntenbeleid. Verder kan het instellen van autoluwe, autovrije en emissievrije zones het auto*gebruik* ontmoedigen. Het ontmoedigen van auto*bezit*, bijvoorbeeld door het stimuleren van autodelen of het verhogen van belastingen, zal de drempel tot autogebruik ietwat verhogen. Dwingend of ontmoedigend beleid ontneemt de reiziger echter keuzevrijheid.
- Voor wat betreft **vrachtvervoer** is het doel van *modal shift*-beleid om goederen meer via vrachtschepen en -treinen in plaats van vrachtauto's te vervoeren. Dit kan enerzijds bevorderd worden door beprijzing van het wegvervoer, anderzijds door investeringen in spoor- en waterinfrastructuur. Mede door toenemende heffingen en congestie op het Europese wegennet, wordt dit voor bepaalde type lading die over lange afstanden vervoerd moet worden (> 500 km) steeds aantrekkelijker. Voorbeelden zijn de Green Rail (vervoer van planten per spoor)[4] en Blue Road (binnenvaart). Een ander alternatief voor vrachtvervoer is kustvaart, oftewel short *sea shipping*.

4 http://vanderslot.nl/bestanden/artikelen/2/5_FloraHolland_Magazine.pdf

Verduurzaming resterend energieverbruik

In de Brandstofvisie van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat wordt uitgegaan van drie kansrijke niet-fossiele energiedragers die in 2050 zullen worden ingezet om de sector in zijn geheel te verduurzamen. Alle drie de energiedragers zijn in principe emissieloos,[5] en kunnen gezamenlijk de hele sector afdekken. De benodigde technieken zijn voorhanden en ze zijn hard op weg naar de commerciële uitrol. In onderstaande tabel staan ze toegelicht.

Energiedrager	Geschikt voor	Kanttekening
Elektriciteit	Lichter verkeer en vervoer vanwege kleine actieradius en beperkte accucapaciteit	Pas duurzaam als de elektriciteit hernieuwbaar wordt opgewekt. Veel minder energie nodig per kilometer dan bij een vergelijkbaar voertuig met een verbrandingsmotor[6].
Waterstof	Middelzwaar verkeer en vervoer vanwege wat grotere actieradius, maar niet zeer groot als gevolg van lage energiedichtheid/grootte tank	Pas duurzaam als de waterstof hernieuwbaar wordt opgewekt. Veel minder energie nodig per kilometer dan bij een vergelijkbaar voertuig met een verbrandingsmotor.
Biobrandstof (Bio-LNG[7]. Biodiesel, Ethanol)	Zwaar vervoer/grote actieradius Deel van de mobiele werktuigen	Biobrandstof zal ook op termijn schaars zijn, en alleen daar worden ingezet waar elektriciteit of waterstof geen alternatief is.

Als overbruggingsopties kunnen aardgas (CNG), hernieuwbaar gas (bio-CNG) en LNG, en het bijmengen van biobrandstoffen (ethanol, biodiesel) worden ingezet, zo lang de overstap naar elektriciteit, waterstof en biobrandstof (zoals bio-LNG) nog niet haalbaar en/of betaalbaar is. Ze zijn een stap in de goede richting, maar niet geschikt als permanente optie, omdat ze niet CO_2-emissieloos zijn of niet emissieloos worden opgewekt, of omdat ze een relatief lage energiedichtheid hebben waardoor een grote tank is vereist. In de bijlage 'Duurzame transportbrandstoffen/ energiedragers' staan de verschillende energiedragers met hun voor- en nadelen uitgewerkt.

Tijdens de transitieperiode zijn plug-in **hybride voertuigen** ook een optie. Deze rijden zoveel mogelijk op elektriciteit, maar als de accu bijna leeg is, schakelen ze over op de verbrandingsmotor. Voordeel is dat de omvang van de accu beperkt kan blijven, nadeel is dat de onderhoudskosten hoog zijn. Verwacht wordt dat ze snel minder aantrekkelijk gaan worden als gevolg van innovaties en kostenreducties voor all-electric-voertuigen.

6 Doordat een elektromotor geen omzettingen nodig heeft, levert een elektrisch aangedreven voertuig met minder elektriciteit dezelfde prestatie als een vergelijkbare auto met een verbrandingsmotor (benzine of diesel), waardoor de benodigde energie daalt met circa 60%.

7 LNG is liquified natural gas, oftewel vloeibaar aardgas (methaan). Het kan uit biomassa geproduceerd worden via diverse methoden (vergisting, vergassing).

Eindbeeld

Onderstaande tabel bevat een inschatting van ECN van de energiedragers per vervoermiddel in 2050 en hun mogelijke aandeel, mede gebaseerd op de Brandstofvisie. De verhoudingen tussen energiebronnen zijn slechts indicatief en kunnen gebruikt worden voor een inschatting van de energiebehoefte van de sector Mobiliteit en Transport voor 2050.

Subsector	Vervoermiddel	(Mix) energiedragers
Licht wegverkeer / korte afstanden	Fiets	n.v.t.
	E-bikes, scooters, brommers, snorfietsen	Elektriciteit (100%)
	Motorfietsen	Elektriciteit (100%)
	Personenvoertuigen	Elektriciteit (80%) Waterstof (20%)
	Bestelwagens	Elektriciteit (60%) Waterstof (40%)
	Vrachtwagens: solobak, trekkers met opleggers	Elektriciteit (10% - stedelijk), Waterstof (40%) Biobrandstof, met name Bio-LNG (50% - zwaar/internationaal transport)
	Bussen, touringcars	Elektriciteit (40%), Waterstof (40%) Biobrandstof, met name Bio-LNG (20%)
Zwaar wegverkeer / lange afstanden	Mobiele werktuigen (landbouw-, bouwvoertuigen)	Biobrandstof, met name Biodiesel en Bio-LNG (100%)
Spoor	Tram/Metro	Elektriciteit (100%)
	Treinen*	Elektriciteit (100%)
Scheepvaart	Ponten	Elektriciteit (100%)
	Recreatievaart	Elektriciteit (100%)
	Binnenvaart	Biobrandstof, met name Bio-LNG (100%)
	Visserij	Biobrandstof, met name Bio-LNG (100%)

**NB in Noord-Holland rijden geen dieseltreinen*

In bovengenoemd eindbeeld zijn alle voertuigen emissieloos, in die zin dat ze geen CO_2 uitstoten of dat de CO_2-emissies niet meetellen omdat ze van biogene oorsprong zijn. Het eindbeeld is uitgewerkt naar de volgende indicatieve energiemix voor 2050. De mix is indicatief omdat zij veronderstelt dat de structuur van de sector gelijk blijft, en alle deelsectoren even snel groeien:

- Elektriciteit: 50 procent
- Waterstof: 15 procent
- Biobrandstof (met name bio-LNG): 35 procent

5 HET TRANSITIEPAD

Onderstaand schema laat de verwachte ontwikkelingen in brandstofgebruik zien waar de provincie haar beleid op dient aan te sluiten. De jaartallen zijn gebaseerd op de Brandstofvisie, die mede met de sector is opgesteld. In deze tijdsplanning is rekening gehouden met de termijn waarmee een wagenpark geheel vervangen kan worden.

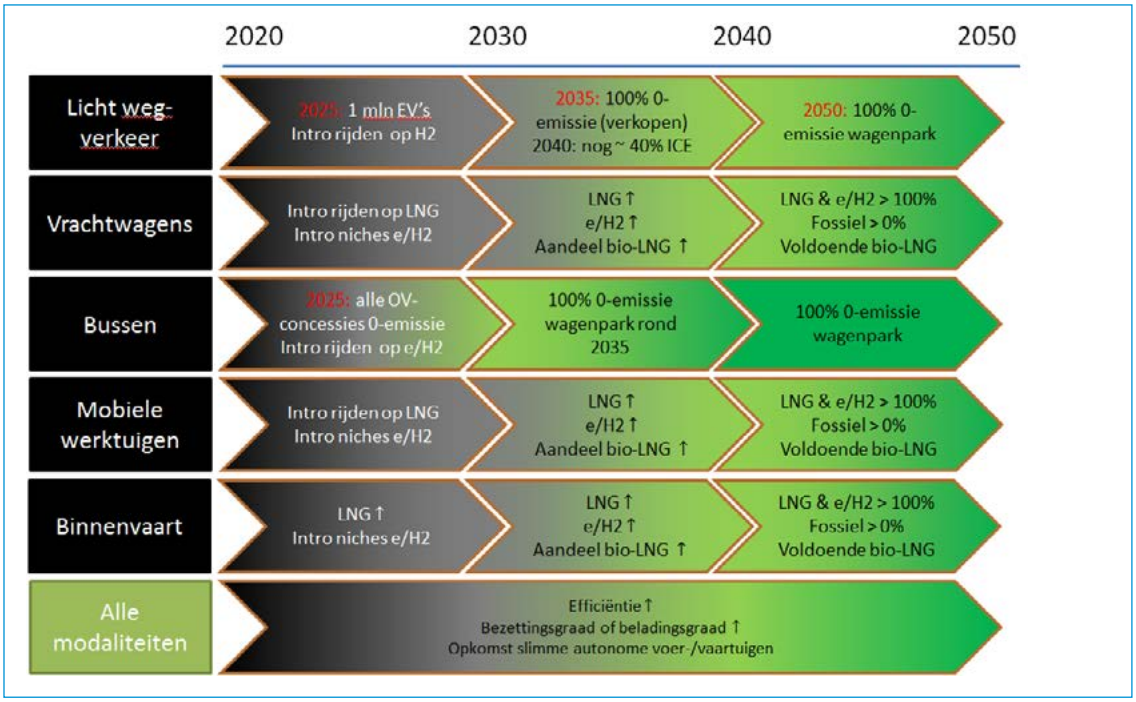

Of in 2050 alle vervoermiddelen daadwerkelijk zullen zijn vervangen, is afhankelijk van het tempo waarin de transitie plaats gaat vinden. Dit tempo is per vervoermiddel verschillend, en hangt vooral af van:

- De economische levensduur van een vervoermiddel. Voor bijvoorbeeld een personenauto is deze gemiddeld zo'n vijftien jaar, voor andere vaar- en voertuigen is dit korter.[8] Dus als vanaf 2035 alle nieuwverkopen emissieloos zijn, zullen in de vijftien jaar erna alle resterende voertuigen op fossiele brandstoffen geleidelijk vervangen worden door emissieloze voertuigen. De regering heeft aangegeven zelfs te willen streven naar 2030.
- De financiële aantrekkelijkheid van een overstap.
- De snelheid waarmee verschillende brandstofopties commercieel doorbreken en zich een robuuste businesscase aandient.
- De beschikbaarheid van tank- of laadinfrastructuur.
- De mate waarin een overstap beleidsmatig afdwingbaar is. Zo kunnen concessieverleners afdwingen dat busvervoer op alternatieve brandstoffen overstappen.

Als overbrugging zullen vervoermiddelen worden ingezet die duurzamer zijn dan de huidige fossiele brandstoffen, maar niet emissieloos.

8 De vervangingstermijnen van vrachtwagens is vier tot zeven jaar, van bussen circa acht jaar (maar daarna als reserve nog inzetbaar). Bij vaartuigen wordt meestal ingezet op vervanging van de motor, die tien tot 20 jaar meegaat. Bij mobiele werktuigen is het beeld niet eenduidig door de grote diversiteit.

In het schema hieronder staat hoe het transitiepad tot 2050 dan kan verlopen, op basis van vijf aangrijpingspunten.

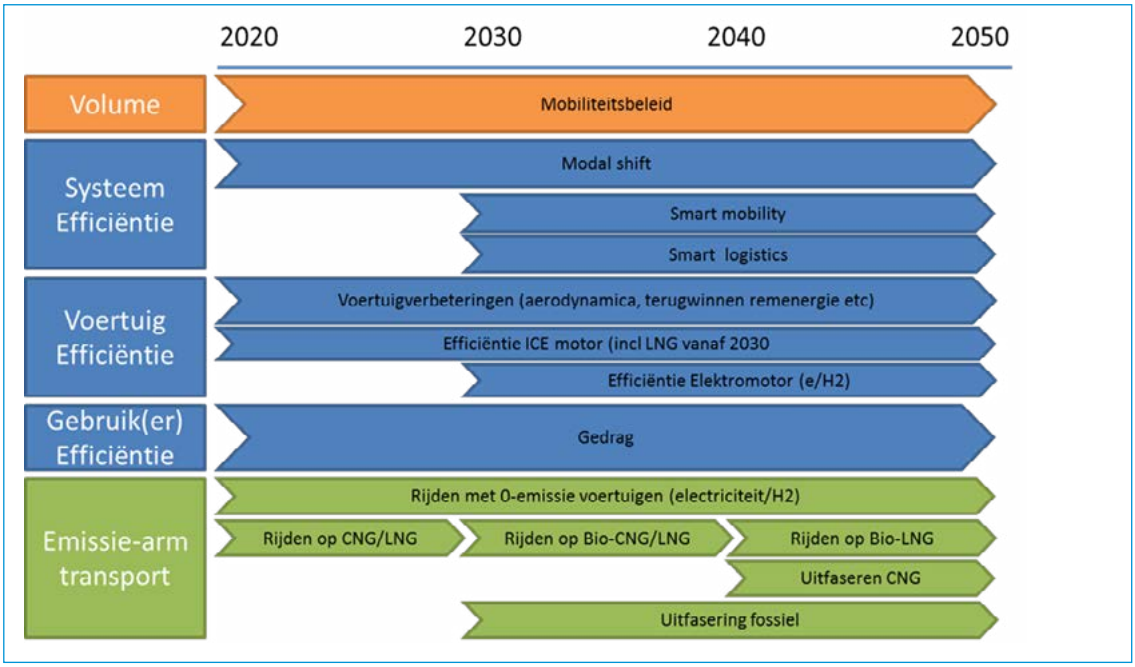

Toelichting

1. **Volume.** Dit gaat over het aantal verkeersbewegingen. Hier kan invloed op worden uitgeoefend via mobiliteitsbeleid. Dit kan de behoefte aan mobiliteit terugdringen of juist accommoderen.
2. **Efficiëntie van het systeem.** Dit betreft het transportsysteem als geheel en kan beïnvloed worden door verbeterd ontwerp en betere benutting van wegen en vervoersmiddelen, dus bevordering van de doorstroming. Ook een verschuiving naar efficiëntere modaliteiten valt hieronder. Veel (smart) innovaties vergen nog enige doorlooptijd voordat zij grootschalig toegepast kunnen worden.
3. **Efficiëntie van de vervoermiddel.** Dit kan beïnvloed worden door een vervoermiddel zuiniger in gebruik te maken, dus door ontwerp van motoren/of chassis. Van belang is wel om te realiseren dat de inzet van innovatie op energiebesparing bij bestaande technieken, zoals de verbrandingsmotor, alleen zinvol is op de korte termijn. Er is immers sprake van een systeemwijziging waardoor bestaande technieken als de verbrandingsmotor op termijn verdwijnen en plaatsmaken voor bijvoorbeeld een elektromotor.
4. **Efficiënt gedrag.** Zuiniger rijgedrag van de bestuurder wordt vooral bevorderd door bewustwording. Feedback op het rijgedrag (bijvoorbeeld door slimme ICT in de auto) kan daarbij helpen, en zal belangrijk blijven.
5. **Emissiearm transport.** Dit gaat over het overstappen naar brandstoffen met lagere CO_2-emissie en ontwikkelt zich in lijn met de verwachte opkomst van de betreffende technieken.

Hieronder staan deze aangrijpingspunten uitgewerkt naar mogelijke maatregelen (niet uitputtend).

Aangrijpingspunt	Voorbeeld maatregelen
Volumereductie / afremmen volumegroei	- Beprijzing mobiliteit en autobezit. - Stimuleren thuiswerken en teleconferenties, onder andere door goede digitale infrastructuur - Carpoolen, OV-pendels; flexibel en slim OV. - Ruimtelijke inrichting via verstedelijkingsbeleid: wonen, werken en voorzieningen bij elkaar brengen. - Vestigingsbeleid in de keten (bedrijfsleven). - Beleid op het gebied van milieuzonering, parkeren, etc.
Efficiëntie van het systeem	- Het verhogen van de bezettingsgraad/beladingsgraad van vervoermiddelen. - Modal shift-beleid (onder andere OV uitbreiden/fijnmazig inzetten). - Verbetering doorstroming door betere koppeling rijks- en provinciale wegen. - Betere logistieke planning, ontkoppelpunten voor stadsdistributie, optimalisatie venstertijden. - Verbetering infrastructuur-systeem voor efficiëntere routes en betere doorstroming, door intelligent transport systems (vehicle-to-vehicle) en data-uitwisseling (vehicle-to-infrastructure) - Combineren OV en doelgroepenvervoer.
Efficiëntie van het vervoermiddel	- Verbeteren ontwerp voertuigen: lager gewicht, stroomlijning. - Kiezen voor juiste trekker/werktuigcombinatie. - Ontwerpen zuiniger motoren. - Ontwerpen zuiniger airco's. - Keuze voor Zuiniger banden/grootte bandmaat. - Hybridisering (terugwinnen van remenergie).
Efficiënt gedrag	- Het Nieuwe Rijden: lagere en gelijkmatige rijsnelheid; schakelgedrag, motor afzetten bij kortere stops, ideale bandenspanning en bewust aircogebruik. - ICT die bestuurder feedback geeft op zijn rijgedrag.
CO2-emissie van brandstof verlagen	- Ontwikkeling nieuwe voertuig-brandstofcombinaties (elektriciteit, waterstof, LNG). - Ontwikkeling tank- en laadinfrastructuur voor elektriciteit, waterstof en LNG. - Inzetten van biobrandstoffen.

Bepaalde innovaties zullen betrekking hebben op meerdere aangrijpingspunten. Zo zijn autonoom rijdende voertuigen zuiniger in gebruik, maar bieden ze ook de kans om in kolonne te rijden. Dit zorgt voor minder luchtweerstand en betere verkeersdoorstroming, en daardoor minder brandstofverbruik. Dit effect kan echter gedeeltelijk teniet gedaan worden doordat een betere doorstroming ook meer mobiliteit uitlokt.

Onzekerheden in het eindbeeld en transitiepad

Bovenstaand eindbeeld en transitiepad zijn sterk afhankelijk van een aantal (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op nationaal en mondiaal niveau. De belangrijkste onzekerheden zijn:

- **Elektriciteit of waterstof.** Het is nog onduidelijk welke innovatieve technologie gaat domineren. Beide zijn nog niet volledig uitontwikkeld. Alhoewel rijden op elektriciteit momenteel dichter bij de markt is, kan het door het ontbreken van een goede robuuste businesscase (oftewel: een zeer duidelijke 'winnaar') toch nog beide kanten op. Veel betrokken partijen zijn daarom huiverig om vol in te zetten op een van de twee routes. Dit geldt zowel voor de technologieontwikkeling rond de voertuigen als voor de uitrol van een dekkende tank/laad-infrastructuur. Het Rijk heeft onlangs wel circa acht miljoen euro beschikbaar gesteld om op korte termijn landelijk zeven vulpunten voor waterstof te realiseren, waarvan zeker twee in Amsterdam.

Kenmerken	Elektriciteit	Waterstof
Factoren die de acceptatie door consumenten beïnvloeden	- Lange laadtijd. - Beperkte actieradius. - Beschikbaarheid (snel)laadpunten. - Accu's gaan minder lang mee dan voertuig.	- Snel tanken bij de pomp (zoals nu). - Grotere actieradius. - (Internationale) beschikbaarheid vulpunten. - Brandstofcel gaat even lang mee als voertuig. - Perceptie: minder veilig[9].
Benodigde tank/laad infrastructuur	- Decentraal fijnmazige laad-infrastructuur en snelladers leiden op termijn tot inpassingsvraagstuk.	- Centrale brandstofvoorziening op bestaande tankstations, waarbij de waterstof via tankwagens of via leidingen moet worden aangevoerd. - Grote aanloopverliezen bemoeilijken vroege uitrol.
Benodigde (systeem)innovatie	- Distributienet moet zwaarder en/of slimmer worden. - Goedkopere accu's. - Accu's die sneller laden/opkomst supersnel laden (300-500 kW).	- Goedkopere productie (elektrolyse) - Hoger rendement van de brandstofcel. - Opschaling opslag en distributie (pijplijn). - Goedkopere auto's.

9 Waterstofvulpunten zijn even veilig als of veiliger dan LPG-vulpunten. Bron: Thrive, (ECN 2011). De veiligheid van waterstoftransport in tunnels is nog in onderzoek.

- **Mate van groei in mobiliteit over de weg.** Gedrag en overheidsbeleid (modal shift-beleid, ruimtelijk beleid) spelen hierin een rol, maar de economische groei zal het meest bepalend zijn. De zelfrijdende auto kan op termijn leiden tot een nog sterkere groei in mobiliteit, zeker als het autonoom rijden het hoogste ontwikkelingsniveau bereikt. Denk bijvoorbeeld aan een auto die oma uit Friesland zelfstandig ophaalt, waardoor ze vaker naar Noord-Holland komt. Alleen als tegelijkertijd de mate van (ICT) geoptimaliseerd autodelen óók opkomt, blijft deze groei beheersbaar (zonder aanvullend regulerend beleid).
- **Technologische ontwikkeling.** Wat zal de invloed zijn van technologische ontwikkelingen en substantiële systeeminnovaties? Denk bijvoorbeeld aan de eventuele impact van deelauto's en autonoom rijdende auto's op het OV. Maar ook aan de eventuele impact van 3D-printen en de circulaire economie op het goederenvervoer.
- **Biomassa.** Zal er voldoende betaalbare biomassa zijn voor het zwaar transport? De wereldwijde beschikbaarheid van biomassa zal naar verwachting beperkt zijn en er zal vanuit diverse sectoren om geconcurreerd worden.
- **Snelheid van ontwikkelingen.** Als ontwikkelingen niet snel genoeg gaan, bestaat het risico dat transitionele oplossingen als CNG langer aanblijven door gevestigde belangen, zoals nog niet afgeschreven tank-infrastructuur.

Overheidsbeleid kan bijdragen aan versnelde verduurzaming van de sector. Dit komt in de volgende paragraaf aan de orde.

6 SPEELVELD (WEGVERKEER)

De interactie tussen de spelers binnen de sector Mobiliteit en Transport is sterk bepalend voor wat er mogelijk en haalbaar is voor wat betreft de energietransitie in de sector. Het gaat om de volgende spelers:

Actoren	
Productie	Fabrikanten en toeleveranciers.
Tussenhandel	Importeurs en dealers.
Kopers en gebruikers	Transportbedrijven.
	Leasemaatschappijen.
	Overige bedrijfsleven.
	Particulieren.
	Overheden en semi-overheden.
Overheden	EU, Rijk (diverse ministeries en hun agentschappen), provincies, gemeenten.
Brandstoflevering	Oliemaatschappijen, exploitanten tankstations, concessieverleners tankstations, aanbieders tank-/laadinfrastructuur, netbeheerders, energiemaatschappijen.
Onderhoud/services	Garages, pechhulp, verzekeringsmaatschappijen, etc.
Aanbieders mobiliteitsconcepten	Uber-achtige bedrijven, autodeelbedrijven, expediteurs, verladers, etc. OV-aanbieders, taxibedrijven.
Onderzoek	Kennisinstellingen.
Belangenbehartiging	Brancheverenigingen en belangenverenigingen.

Hieronder worden de voornaamste rollen en instrumenten van de meest relevante spelers geschetst, evenals de interactie tussen partijen op hoofdlijnen, en voor welke type maatregelen iedere partij dan logischerwijze aan zet is. Het doel is inzicht te geven in het speelveld, en niet om uitputtend weer te geven wat er mogelijk is.

De markt: producenten en hun afnemers

Voertuigproducenten en hun toeleveranciers hebben de belangrijkste rol in het zuiniger maken van vervoermiddelen en het ontwikkelen van voertuigen op elektriciteit, waterstof en LNG. Gezien de vele onzekerheden hanteren de meest producenten momenteel een zogenoemde 'portfoliostrategie', waarbij de meeste niet op één optie wedden, maar voertuigen op basis van verschillende brandstoffen uitbrengen.

Uiteraard bepaalt de klantvraag welke type voertuigen uiteindelijk het grootste marktaandeel zullen behalen. De keuze van kopers wordt bepaald door factoren als prijs, onderhoudskosten en restwaarde (*total cost of ownership*), en betrouwbaarheid, comfort, status en duurzaamheid. Branche- en belangenorganisaties spelen een rol voor wat betreft hun beoordelingen. De overheid kan invloed uitoefenen op de productiekant door regulering, stimuleren van innovatie, op de consumptiekant door fiscaal beleid (bijvoorbeeld de Autobrief[10]) en bewustwordingscampagnes die invloed uitoefenen op de klantvraag. De overheid heeft echter vooral een (regelgevende) rol in creëren van de benodigde nieuwe laadinfrastructuur, samen met netbeheerders en energiemaatschappijen, want zonder dekkend net zal de klantvraag uiteraard beperkt blijven.De EU heeft een dominante rol in het bepalen van CO_2-normen die steeds strenger worden. Het is voor de huidige generatie benzine- en dieselvoertuigen met verbrandingsmotor steeds duurder om hieraan te voldoen, terwijl de elektrische voertuigen steeds goedkoper worden door het behalen van schaalvoordelen bij stijgende productieaantallen. De verwachting is dat als de CO_2 norm rond de 70 gr/km komt, een elektrisch voertuig goedkoper wordt dan benzine- of dieselvoertuigen. De norm lag in 2015 op 130 gr/km, en wordt in 2021 95 gr/km.

10 De Autobrief betreft het belastingstelsel inzake auto's. Het wetsvoorstel Autobrief II is in april 2016 door de Tweede Kamer aangenomen. Volgens dit wetsvoorstel zullen volledig elektrische auto's sterker fiscaal gestimuleerd worden, ten koste van de fiscale stimulering plug-in hybridevoertuigen.

Gebruikers van vervoermiddelen

Gebruikers van vervoermiddelen kunnen allerlei maatregelen nemen om de CO_2-uitstoot van de sector terug te dringen. Zie tabel onder.

Gebruiker	Personenvervoer	Bedrijfsleven / transport	Prikkels overheid
Vraag naar mobiliteit verminderen	Thuiswerken / telecon-ferenties.	Vestigingsbeleid in de keten. Verhogen beladingsgraad (bijvoorbeeld dubbele laadvloer). Betere ritplanning.	Beprijzing mobiliteit. Wetgeving omtrent thuiswerken. Zorgen voor goede digitale infrastructuur.
Zuiniger rijden	'Het Nieuwe Rijden'.	Opleiden. Campagnes gericht op gedrag Gebruik snelheidsbegrenzers	Campagnes gericht op gedrag. Snelheidsregulering. Verkeersmanagement gericht op betere doorstroming.
Vraag naar mobiliteit anders invullen	Kiezen voor zuiniger vervoermiddel. Carpoolen.	Kleinere en lichtere transportmiddelen in-zetten.	Differentiatie belastingen naar CO_2-uit-stoot. Carpoolbeleid. Modal shift-beleid. Stimuleren zero-emissie vervoer in deel-markten (doelgroepenvervoer, OV, taxi en scooter).

Uiteraard zijn bij het vrachtverkeer transporteurs aan zet, maar verladers/opdrachtgevers kunnen er invloed op uitoefenen door criteria op te nemen in hun aanbesteding.
Overheden kunnen bedrijven beïnvloeden door regelgeving omtrent bovenstaande. Dit gebeurt ook al. Op grond van de Wet milieubeheer, het Activiteitenbesluit milieubeheer en de Europese Energie-Efficiency Richtlijn zijn bedrijven bovendien verplicht de nadelige gevolgen van vervoer zoveel mogelijk te voorkomen. Tot nu toe is hier echter niet of nauwelijks op gehandhaafd.

Brandstofleveranciers

Brandstofleveranciers hebben een rol in het aanbieden van schonere brandstoffen en bijmenging van biobrandstoffen (dit is inmiddels deels verplicht door huidig EU- en Nederlands beleid). Dit is in principe commercieel gedreven, maar is met concessieverlening wel te beïnvloeden. Zowel het Rijk, de provincies als gemeenten verlenen concessies voor tankstations.
Door hun verantwoordelijkheid voor een betrouwbare elektriciteitsvoorziening, staan de netbeheerders voor de taak om de extra (piek)vraag naar elektriciteit, als gevolg van de opkomst van rijden op elektriciteit, te faciliteren.

Overheden

Zoals in paragraaf 5 beschreven hebben overheden een vijftal aangrijpingspunten voor vermindering van energieverbruik en CO_2-uitstoot in het wegverkeer. De tabel hieronder laat zien welke overheid 'geschikt' is voor welk type maatregel. Het gaat er vooral om of de overheid in kwestie een bepaalde maatregel nog efficiënt en effectief kan uitvoeren. Dit wil niet zeggen dat al die maatregelen ook daadwerkelijk genomen zullen worden. De mate van 'geschiktheid' wordt bepaald door criteria als reikwijdte van maatregelen en level playing field. Waar het de concur-rentiepositie van individuele landen schaadt om maatregelen op te leggen, zullen landen deze maatregelen vaak niet zelf nemen, maar dwingend EU-beleid afwachten. Hetzelfde geldt voor provincies en gemeenten in relatie tot het Rijk.

Verder geldt uiteraard dat alle overheden ook gewoon organisaties zijn, met personeel en een wagenpark. Ze kunnen het goede voorbeeld geven, als inkopende organisatie, als werkgever, en als opdrachtgever. Meer informatie over de voorbeeldrol van de provincie Noord-Holland staat in de factsheet 'Eigen organisatie'. Voor wat betreft het OV zijn de overheden bovendien concessieverlener. Ze kunnen criteria opnemen op onder andere het gebied van CO_2-uitstoot, schonere brandstof, gebruik van technologieën en bij de concessieverlening. Dit is een belangrijk onderdeel van de Green Deal Zero-Emissie Stadsvervoer.
De hieronder genoemde overheidsmaatregelen zijn vaak het meest effectief als verschillende instrumenten gelijktijdig worden ingezet, als de verschillende schaalniveaus goed op elkaar zijn afgestemd en als investeringen elkaar versterken. Sommige maatregelen kunnen dan ook beter in samenwerkingsverbanden opgepakt worden, zoals in MRA-verband of op de schaal van Noord-Holland Noord. Daarbij kan de provincie Noord-Holland aanspraak maken op verschillende Europese subsidieprogramma's om de eigen Noord-Hollandse doelstellingen (versneld) te realiseren. Versnelling kan bovendien afgedwongen worden door normering of standaardisering, of gestimuleerd worden door convenanten als Green Deals en keurmerken.[11] Verder kunnen overheden uiteraard bij elkaar aandringen op het

11 'Green Deals' zijn publiek-private samenwerkingsconvenanten tussen diverse partijen met als doel door samenwerking en acties te bundelen de weg vrij te maken voor duurzame initiatieven.

nemen van maatregelen (lobby).

Type maatregel	Actie	EU	Rijk	Provincie NH	Gemeenten
Behoefte aan mobiliteit en transport verminderen	Stimuleren thuiswerken en teleconferenties.		Convenanten. Campagnes. Wetgeving. Verbeteren digitale infrastructuur.	Convenanten. Campagnes. Verbeteren digitale infrastructuur.	Convenanten. Campagnes. Verbeteren digitale infrastructuur.
	Beprijzing mobiliteit (bezit en gebruik).	Energiebeleid waarin externe effecten (zoals CO) wordt meegenomen	Motorrijtuigen-belasting verhogen of differentiëren. Fiscale maatregelen m.b.t. gebruik. Kilometerheffing. Accijns/energiebelasting.	(Brandstof-afhankelijk) beprijzen invoeren. Belasting differentiëren o.b.v. brandstof of CO2-efficientie. Milieuvignet provinciale wegen invoeren.	Parkeergelden verhogen. Milieuvignet gebieden of wegen. Parkeren goedkoper maken voor emissieloze auto's.
	Ruimtelijk beleid.		OV-knooppunten-beleid.	Locatiebeleid bedrijven. Allocatie wonen, werken, voorzieningen Stimuleren OV-knooppuntenbeleid.	Locatiebeleid bedrijven. Allocatie werken, wonen, voorzieningen. OV-knooppuntenbeleid
Efficiëntie van mobiliteit en transport vergroten	Verhogen bezettingsgraad vervoermiddelen (carpoolen).	Onderzoek.	Aanleg carpoolstroken en carpoolplaatsen. Verwijderen knelpunten.	Onderzoek. Aanleg carpoolstroken en carpoolplaatsen. Criteria bij aanbesteding busvervoer.	Onderzoek. Aanleg carpoolstroken en carpoolplaatsen. Criteria bij aanbesteding stads-OV en doelgroepen-vervoer.
	Grotere logistieke efficiëntie/ beladingsgraad.	Onderzoek.	Onderzoek . Campagnes. Green Deals met transportsector.	Ruimte reserveren voor logistieke overslagpunten voor stadsdistributie.	Ruimte reserveren voor logistieke overslagpunten voor stadsdistributie. Venstertijden optimaliseren. Stimuleren slimme stadsdistributie, bijvoorbeeld via pilots.
	Grotere efficiëntie OV en doelgroepen-vervoer.	Onderzoek. Campagnes.	Onderzoek. Campagnes.	Criteria bij aanbesteding busvervoer.	Criteria opnemen bij aanbesteding OV en doelgroepenvervoer.
	Modal shift-beleid	Strengere Europese norm voor CO2-uitstoot. Stimuleren van één geïntegreerd vervoers-netwerk voor modal shift-beleid.	Investeringen in spoorinfrastructuur en treinen. Investeringen in fietsinfrastructuur en fietsenstallingen bij NS-stations.	Investeringen in infrastructuur OV, (bussen) en fiets. Combineren grootschalig collectief en kleinschalig vraaggericht OV. Stimuleren/invoeren digitale planningsmogelijkheden. Ruimtelijk beleid, onder andere OV-knooppunten.	Investeringen in infrastructuur OV en fiets.; Combineren grootschalig collectief en kleinschalig vraaggericht OV. Stimuleren invoeren digitale planningsmogelijkheden. Parkeer- en stallingsbeleid. Instellen emissievrije, autoluwe en autoloze zones. Ruimtelijk beleid.
Voertuigen zuiniger in gebruik maken (productie)		Strengere Europese norm voor CO2-uitstoot. Onderzoek. Regelgeving inzake maximale CO2-uitstoot. Innovatie stimuleren.	Onderzoek. Innovatie stimuleren.	Onderzoek. Innovatie stimuleren. Aanjagen klantvraag: criterium bij aanbesteding busvervoer.	Onderzoek. Innovatie stimuleren. Criterium bij aanbesteding stadsbussen en doelgroepenvervoer en in opdrachtgeverschap.
Zuiniger rijgedrag		onderzoek.	Onderzoek. Campagnes. Door technische maatregelen lagere en gelijkmatige rijsnelheid afdwingen.	Onderzoek. Campagnes. Criterium bij aanbesteding busvervoer. Door technische maatregelen lagere rijsnelheid afdwingen	Onderzoek. Campagnes. Criterium bij aanbesteding stadsvervoer en doelgroepenvervoer. Door technische maatregelen lagere rijsnelheid afdwingen.

Gebruik van brandstoffen met lagere CO2 uitstoot		Strengere Europese norm voor CO2-uitstoot; Minimale laadinfra-structuur, en duurzaamheids-voorwaarden biobrandstoffen (RED II). Innovatiebeleid. Normering, standaardisering Toekennen energielabels	Innovatiebeleid. Klantvraag prikkelen met fiscale maatregelen. Faciliteren van tank- en laadinfrastructuur. Inzet op verhogen bijmengpercentages biobrandstoffen (transitioneel). Visie op behoud van nulemissie-auto's voor de Nederlandse tweedehands markt.	Innovatie stimuleren. Criterium bij aanbesteding busvervoer. Faciliteren via tank- en laadinfrastructuur.	Innovatie stimuleren. Criterium bij aanbesteding stadsvervoer en doelgroepenvervoer en in opdrachtgeverschap. Criterium bij vergunningverlening aan taxi's. Faciliteren via tank- en laadinfrastructuur.

De provincie Noord-Holland wil de keuzevrijheid van de reiziger faciliteren[12], wat naar verwachting betekent dat er in alle modaliteiten geïnvesteerd zal worden. De provincie investeert de komende twee jaar sowieso elf miljoen euro in slimme technieken voor een betere doorstroming en verkeersveiligheid op weg en water. De Vervoerregio start in 2018 met een Investeringsagenda Smart Mobility (het digitaliseren van mobiliteit) voor haar gemeenten. Deze investeringen moeten onder meer bijdragen aan een betere bereikbaarheid van de regio en het reizen veiliger en comfortabeler maken. Het Rijk bereidt beprijzing van het vrachtverkeer voor. De zogenoemde 'vrachttaks' zal naar verwachting rond 2021 geïmplementeerd worden. Verder is in het regeerakkoord aangekondigd dat er pilots komen met het beprijzen van het autoverkeer. Hier zou de provincie bij kunnen aansluiten.

12 Koers NH2050 (PNH, 2017).

7 SCHEEPVAART

Ook in de scheepvaart staat de inzet op energiebesparende maatregelen voorop. Denk aan efficiëntere schepen en motoren en aan het toegangsregime bij de havens. Bij gedrag gaat het om snelheid en routes. De keuzes op het gebied van brandstof zullen bij scheepvaart niet anders zijn dan bij wegverkeer: bij lichtere vaartuigen of waar de actieradius beperkt zal zijn, zal in 2050 gekozen zijn voor elektriciteit. Bij iets zwaardere vaartuigen of grotere actieradius, zal gekozen worden voor waterstof. Alleen de zware vaartuigen zullen overgaan op bio-LNG (eventueel in combinatie met elektrisch), gezien de verwachte schaarste aan biobrandstof. Transitioneel is LNG dan aan de orde. Ook biodiesel kan een rol blijven spelen.

Door vergrote inzet op de overstap naar LNG, kan de energietransitie versneld worden én milieuwinst worden geboekt. LNG is stiller, goedkoper en schoner (tot 15 procent) dan diesel. Een motor die geschikt is voor LNG, is ook geschikt voor bio-LNG. In het Noordzeekanaal is al een mobiel LNG Bunkerstation (Titan). Er zijn echter belemmeringen die een overstap naar LNG bemoeilijken, zo blijkt mede uit onderzoek van RVO.nl:[13]

- **Methaanslip.** De aanpassing van dieselmotoren naar LNG is geen goede optie, want die zorgt voor methaanslip (onverbrand methaan dat via uitlaatgassen in de buitenlucht terecht komt). Bij grotere motoren (cilinderinhoud) is het lastiger methaanslip te beheersen.[14]
- **Lange terugverdientijd.** Motoren op bestaande schepen zouden dus vervangen moeten worden. En hoewel LNG goedkoper is dan de gebruikelijke fossiele brandstoffen, is de terugverdientijd van zo'n verduurzamingsslag lang.
- **Beperkte financieringsmogelijkheden.** Dot geldt voor de visserij en de binnenvaart.
- **Ruimte aan boord.** De opslag van LNG in cryogene (koudmakende) tanks vergt veel ruimte en de tanks zijn duur. Vooral voor kleinere vaartuigen (< 40 meter) is dit niet aantrekkelijk en soms zelf onmogelijk. Er zijn innovatieve oplossingen nodig, maar als het type vloot klein is, is het niet rendabel om passende LNG-opslagsystemen te ontwikkelen;
- **Veiligheid op zee.** Er bestaat onzekerheid over de veiligheid van LNG en toevoer van LNG naar de verbrandingsmotor, gezien de dynamische omstandigheden op zee;
- **Aanvoer LNG.** Er moeten voldoende bunkerstations op afzienbare afstand zijn, deze zijn er nog niet. Levering vindt nu per truck plaats, op aangewezen plaatsen. Dit veroorzaakt veel extra vervoersbewegingen.
- **Kennis.** De samenhang tussen verschillende kennisvelden, die het mogelijk maakt om ombouw- of nieuwbouw kritisch af te wegen, ontbreekt; verzekeringsmaatschappijen zijn vaak onbekend met regelgeving.
- **Regelgeving.** De regelgeving inzake veiligheid van LNG op zee is niet toegespitst op vissersschepen, maar gericht op LNG-transport naar de offshore.

De oplossingen liggen dus op het gebied van financiering, innovatie, infrastructurele verbeteringen en kennis van regelgeving (evenals de wil om deze knelpunten aan te pakken). Verder kunnen acties worden aangejaagd door emissiebeperkingen en heffingen. Gezien het internationale karakter van de scheepvaart is dit aan de EU. Het Rijk zou daarbij milieuzoneringen kunnen instellen voor de binnenvaart.

13 Alternative Fuels for Fishing Vessels (RVO, 2013)
14 Methaan is een zeer sterk broeikasgas en beperkte methaanslip kan eventuele emissiewinst op het vlak van CO_2 volledig ongedaan maken.

Bij de binnenvaart is het overigens juist de bedoeling dat het volume gaat toenemen, in het kader van de modal shift. Hierbij is sprake van een onderlinge afhankelijkheid: hoe meer de binnenvaart en kustvaart worden ingezet, hoe beter de businesscase voor verduurzaming wordt.
Nederland beschikt over een uitgebreid netwerk aan vaarwegen en terminals in het binnenland. Per binnenvaartschip is dan ook bijna elk magazijn tot op korte afstand bereikbaar. Ook hier is echter sprake van factoren die groei belemmeren, zoals:

- Contractuele verplichtingen, interne processen die zijn afgestemd op wegvervoer, en de afwezigheid van retourlading. De overstap van weg naar water betreft bovendien maatwerk, omdat iedere bevoorradingsketen anders is. Deels is het echter ook een kwestie van onbekendheid met vervoer over water.
  Verladers, wegvervoerders, binnenvaartoperators, containerterminals en hun branchevereningen zullen gezamenlijk naar de keten moeten kijken om de logistiek zo efficiënt mogelijk te maken. De EU, het Rijk maar ook de provincies kunnen een rol pakken op het gebied van onderzoek, het promoten van best practices, en het bij elkaar brengen van partijen om deze samenwerking tot stand te brengen.
- Knelpunten in het waternet in aansluiting op het wegennet en op het gebied van doorsnijdingen. Deze moeten in beeld gebracht en opgelost worden.
  Gezien het inter-Europese karakter van de binnenvaart is hier sowieso een rol voor de EU en het Rijk weggelegd, als investeerders en in het doen van onderzoek waar de investeringen het beste tot hun recht komen. De EU zet hiertoe overigens al het programma Naiades in. De provincie kan een rol spelen in onderzoek, bewustwording, het stimuleren van innovatie en het bij elkaar brengen van partijen.

Visserij

Noord-Holland heeft drie visafslagen (IJmuiden, Den Helder en Den Oever) met een gezamenlijke omzet van 90 miljoen euro. De visverwerking in Noord-Holland is vooral geconcentreerd in IJmuiden, Enkhuizen en Volendam. Voor wat betreft de visserij geldt dat verduurzaming, buiten de eerdergenoemde belemmeringen, financieel gezien extra lastig is. De voorgaande jaren is door lage opbrengsten te weinig gedaan aan onderhoud en vernieuwing van apparatuur en materieel en netten.[15] Eerst zal hierin dus geïnvesteerd moeten gaan worden. Daarbij ligt de solvabiliteit in de visserij vaak aan de lage kant en kan de visserij geen beroep doen op een borgstellingskrediet.
Ook voor de visserij geldt dat de hele keten (fabrikanten van scheepsmotoren en LNG-installaties, afbouwwerven, reders, banken, etc.) gezamenlijk naar de keten moeten kijken om de transitie te bewerkstelligen. Deels zal dit nodig zijn om aan de toekomstige wensen vanuit afnemers te doen waaronder supermarkten, restaurants en consumenten, die duurzame vis willen (ver)kopen.

De EU en het Rijk kunnen een rol pakken op het gebied van onderzoek, gerichte innovatiesubsidies, het aanwijzen en stimuleren van bunkerstations, het promoten van best practices, en het bij elkaar brengen van partijen om deze samenwerking tot stand te brengen. In de bijlage ‘Stimuleringsbeleid voor de sector Mobiliteit en Transport’ staat een overzicht van de subsidies die door Europa en het Rijk al worden ingezet om de scheepvaart te verduurzamen.
De regering heeft aangekondigd een Green Deal voor verduurzaming van de zeevaart, binnenvaart en havens te willen opstellen. Ook wil de regering zich bij Europa inzetten voor lage-emissiezones in Europese wateren.[16]

Mogelijke maatregelen van de provincie voor verduurzaming van de scheepvaart

- Stimuleren van kennis, innovatie door onderzoek.
- Subsidies gericht op innovatie in de scheepvaart (motoren, veiligheid van tanken en opslag aan boord).
- Promoten van best practices.
- Verbinden: het bij elkaar brengen van partijen.
- Lobbyen bij het Rijk voor milieuzonering en aanpassen regelgeving voor LNG op zee, en aandringen op een lobby van het Rijk bij de EU.
- Bijdragen aan de realisatie van vulpunten voor waterstof en (bio-)LNG.

15 Alternative Fuels for Fishing Vessels.
16 Regeerakkoord 2017.

8 SPOOR

In de provincie Noord-Holland is al het personenvervoer over het spoor elektrisch, door de afwezigheid van spoortrajecten zonder bovenleiding. In principe biedt het spoor, bij voldoende bezettings- en beladingsgraad, een goed alternatief voor het efficiënt vervoeren van grote hoeveelheden personen of vracht. **Modal shift-beleid** richt zich erop om de systeemefficiëntie te verbeteren, veelal door vervoer per spoor aantrekkelijker te maken. Denk aan het uitrollen van ***smart mobility services***,[17] het verhogen van de kwaliteit en capaciteit van fietsenstallingen rond stations en het organiseren van betere aansluitingen op andere treinen en voor- en natransport. Dit zijn dan ook precies de maatregelen die de regering de komende jaren wil gaan faciliteren, vaak via cofinanciering, waarbij de provincies en gemeenten bovendien de ruimte krijgen om met nieuwe vormen van kleinschalig vraaggericht vervoer te experimenteren.
Daarnaast zijn er nog diverse mogelijkheden om het vervoer over het spoor nog aan efficiëntie te laten winnen. Deze mogelijkheden zijn die veelal vergelijkbaar met de algemene maatregelen zoals beschreven voor de overige subsectoren. Denk bijvoorbeeld aan 'het nieuwe treinrijden', vlootvernieuwing en het terugwinnen van remenergie (nog in studiefase).

De voornaamste actoren in deze sector zijn de NS en andere gebruikers van het spoor, en ProRail, de beheerder van de railinfrastructuur. Het spoor valt onder het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat. De provincie kan een rol spelen in het stimuleren van het gebruik van het vervoer over het spoor en hier ook door de ruimtelijke inrichting op een strategisch vlak aan bijdragen, zoals met haar beleid rond OV-knooppunten.

17 Smart mobility is het digitaliseren van mobiliteit. Smart mobility services gaat over het inzetten van ICT voor een betere mobiliteitsdienstverlening.

HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

In paragraaf 6 staan alle maatregelen die de provincie zou kunnen nemen om het energieverbruik en de CO2-uitstoot van de sector Mobiliteit en Transport terug te brengen. Hieronder wordt ingegaan op de belangrijkste maatregelen en het tijdstip waarop deze uiterlijk genomen moeten worden om nog relevant te zijn.

Voor wat betreft het luchtverkeer en internationale scheepvaartverkeer (die buiten de reikwijdte van deze Routeplanner vallen), kan de provincie Noord-Holland er bij het Rijk op aandringen om de route naar 2050 inzichtelijk te maken, gezien het feit de provincie zowel een luchthaven als een zeehaven op haar grondgebied heeft.

Volume

De provincie Noord-Holland heeft te maken met een sterke volumegroei op het gebied van mobiliteit. Zelfs als er wordt uitgegaan van het minst gunstige economische scenario, zal de mobiliteit flink groeien tot 2040. Vooral in de MRA is de druk hoog.

Ruimtelijk beleid (zoals OV-knooppuntenbeleid, waarbij wonen, werken en voorzieningen bij elkaar worden gebracht) kan de mobiliteitsgroei enigszins afremmen, maar zal de groei niet teniet doen. Hetzelfde geldt voor beleid inzake carpoolen of thuiswerken (waarbij er een adequate digitale infrastructuur moet zijn). Overigens ligt hier wel onbenutte potentie: op grond van de Wet milieubeheer, het Activiteitenbesluit milieubeheer en de Europese Energie-Efficiency Richtlijn zijn bedrijven verplicht de nadelige gevolgen van vervoer zo veel mogelijk te voorkomen. De provincie is toezichthouder hierop. Tot nu toe is hier echter niet of nauwelijks op gehandhaafd. Voor wat betreft verplicht vervoermanagement geldt daarbij dat de meeste werkgevers de keuzevrijheid van hun werknemers niet zullen willen aantasten, vooral niet bij een krappe arbeidsmarkt.
Vanuit de Omgevingsvisie en het provinciale mobiliteitsbeleid zal bepaald moeten worden hoe ambitieus er ingezet wordt op het reduceren of faciliteren van de verwachte volumegroei. Uiteraard zullen keuzes die gemaakt worden impact hebben op de hoeveelheid (elders duurzaam op te wekken) energie voor de sector Mobiliteit en Transport.

Door eerdergenoemde volumegroei zal de druk op het huidig infrastructureel systeem aanzienlijk toenemen, waardoor er minder capaciteit is voor modal shift-beleid. Bedenk dat als bijvoorbeeld 5 procent van de autogebruikers naar het OV overstapt, dit een volumetoename van circa 30 procent bij het OV betekent, bovenop de al verwachte autonome volumegroei. Dit zou het huidige OV niet aankunnen. Er is dan een schaalsprong in het OV nodig. Om vervoer over water of spoor verder te stimuleren, zal het nodig zijn om knelpunten en doorsnijdingen op te lossen in het infrastructuursysteem. Als bijvoorbeeld een brug steeds open moet voor de binnenvaart, heeft dit immers grote effecten op de capaciteit van en de doorstroming op de weg en/of het spoor.

Omdat infrastructurele maatregelen vaak veel tijd vergen, is het van belang spoedig een langetermijnvisie te ontwikkelen op het vraagstuk van de groeiende mobiliteitsvraag en de rol die de modal shift daarin kan spelen. Dit kan dan gaan over de rol en omvang van het OV in relatie tot de capaciteit over weg en water en welke knelpunten hierbij opgelost moeten worden. Relevant voor vooral het stedelijk gebied is een visie op een optimale benutting van de e-scooter, e-bike en fiets. Relevant voor stedelijk én landelijk gebied is bundeling van de mobiliteitsvraag. Hierin kunnen dan ook doelgroepen- en werknemersvervoer in worden meegenomen. In landelijk gebied zal kleinschalig vraaggericht vervoer aanvullend zijn op grootschalig collectief vervoer.
Kansen liggen er op het gebied van innovatief verkeersmanagement om daarmee de capaciteit van huidige infrastructuur te verhogen, zoals realtime informatie en planningsapps voor reizigers die daarop

de keuze van hun vervoermiddel baseren, en stadslogistiek (optimale ritplanning, vergroting beladingsgraad op heen- én terugweg).

Transitie naar CO2-arme brandstof

Naar verwachting zal de commerciële uitrol van nieuwe emissiearme voertuig-brandstofcombinaties in de periode tot 2025 sterk versnellen. Elektrische voertuigen zijn er al en de verwachting is dat het rijden op waterstof binnen vijf jaar opkomt. Zowel voor elektriciteit, waterstof als LNG is een dekkende tank- en laadinfrastructuur nodig die qua uitrol in de pas loopt met het volume van het nieuwe wagenpark. De regering heeft al aangegeven voldoende laad- en infrastructuur te willen realiseren. De provincie kan dit langs de provinciale wegen met financiële instrumenten stimuleren, maar ook als concessieverlener van de 24 'eigen' tankstations gelegen langs de provinciale wegen. Verder kan de provincie het gesprek aangaan met andere overheden en exploitanten over de optimale locatie van de nieuwe tankstations. Gezien de impact op het elektriciteitsnet en de lange doorlooptijd van aanpassing aan het elektriciteitsnet, zou een planning tijdig beschikbaar moeten zijn, liefst ruim voor 2020.
Een belangrijke vraag is hoe marktpenetratie van de e-auto in de particuliere markt kan versnellen. Stimuleringsmaatregelen zijn nu immers vooral voor de zakelijke markt, deze zouden naar de particuliere markt uitgebreid kunnen worden. Daarbij is ook het behoud van de e-auto voor de Nederlandse tweedehands markt van belang. De provincie kan er bij het Rijk op aandringen om hier nationaal beleid op te maken.
Vanuit haar voorbeeldfunctie kan de provincie ook haar eigen voertuigenpark verduurzamen. En tot slot kan de provincie subsidies verstrekken die het prijsverschil tussen reguliere voer- en vaartuigen en emissiearme voer- en vaartuigen helpen overbruggen. De provincie Gelderland heeft in het nieuwe programma 'Logistiek als Gelderse motor' bijvoorbeeld al aangekondigd het gebruik van LNG in het zwaar transport zo te stimuleren.
Versnelling kan optreden als de particulier gestimuleerd wordt om voor een elektrische auto te kiezen. Hiervoor is het ook van belang om tweedehands elektrische auto's voor de Nederlandse markt te behouden. De provincie kan bij het Rijk aandringen op beleid hieromtrent.

Voor het OV is in de Green Deal Zero-Emissie Stadsvervoer vastgelegd dat vanaf 2025 alle concessies nul-emissie als voorwaarde moeten hebben. De provincie heeft als concessieverlener deze Green Deal ondertekend. Ook elektrificatie van het OV heeft een grote impact op het elektriciteitsnet.

15 Alternative Fuels for Fishing Vessels.
16 Regeerakkoord 2017.

In onderstaande tabel staan de mogelijke maatregelen van de provincie uiteengezet

Doelstelling	Maatregel	Wat kan PNH doen?	Huidige inzet PNH
Sturing op behoefte aan mobiliteit en transport	Stimuleren thuiswerken en teleconferenties.	Afspraken/convenanten. Bewustwordingscampagnes.	
	Beprijzing mobiliteit (bezit en gebruik).	(Brandstofafhankelijke) beprijzing Belasting differentiëren op basis van het brandstofgebruik. Milieuvignet provinciale wegen invoeren	
	Ruimtelijk beleid.	Locatiebeleid. Allocatie wonen, werken, voorzieningen. Stimuleren OV-knooppuntenbeleid.	OV-knooppuntenbeleid. Locatiebeleid is onderdeel van economisch beleid in Plabeka en NH-N en van de HIRB-subsidieregeling.
Efficiëntie van mobiliteit en transport vergroten	Verhogen bezettingsgraad vervoermiddelen (carpoolen).	Onderzoek. Aanleg carpoolstroken en carpoolplaatsen. Criterium opnemen bij aanbesteding busvervoer.	Criterium bij aanbesteding busvervoer
	Grotere logistieke efficiëntie/beladings-graad.	Innovatie stimuleren.	Duurzaamheid is opgenomen in innovatiebeleid.
	Grotere efficiëntie mobiliteit binnen één vervoermiddel.	Criteria opnemen bij aanbesteding busvervoer en opdrachtverlening.	Criteria opgenomen in aanbesteding busvervoer en opdrachtverlening.
	Grote efficiency op wegennet (ook vaarwegen) = doorstroming.	Doorstroming bevorderen.	Actieve geleiding verkeersstromen. Maatregelen in het kader van het programma 'Beter Benutten'.
	Modal shift-beleid.	Investeringen in infrastructuur OV, (bussen) en fiets. Ruimtelijk beleid, onder andere OV-knooppunten.	OV-knooppuntenbeleid. Inzet op 'Beter Benutten', gericht op stimuleren vervoer over water
Voertuigen zuiniger in gebruik maken (productie)	Innovatie en opschaling	Onderzoek. Innovatie stimuleren Aanjagen klantvraag. Criterium bij aanbesteding busvervoer. Criterium bij opdrachtverlening. Inkoop voertuigen eigen organisatie.	Innovatie/onderzoek: Onderzoek door MRA-E en MKB Innovatiefonds. Duurzaam 0-emissie busvervoer criterium.
Zuiniger rijgedrag		Onderzoek. Campagnes. Criterium bij aanbesteding busvervoer.	
Gebruik van brandstoffen met lagere CO2-uitstoot (productie)	Innovatie en opschaling	Innovatie stimuleren Criterium bij aanbesteding busvervoer. Faciliteren via aanleg adequate tank- en laadinfrastructuur. Bij het Rijk aandringen op stimuleringsbeleid voor particulieren en beleid voor de tweedehands markt.	MRA elektrische laadpalenbeleid. Eigen organisatie. Nul-emissie is een criterium bij de aanbesteding van het busvervoer.

Consequenties en impact

Voor alle genoemde maatregelen in de tabel hierboven geldt dat versterkte inzet een groter effect op het energieverbruik en de CO_2-uitstoot kan hebben. Maatregelen die inwoners en bedrijven in de portemonnee raken of hun keuzevrijheid aantasten, zullen op meer weerstand stuiten. Bij verplicht vervoermanagement wordt dit risico als het ware naar de werkgevers verschoven, die al kampen met een krappe arbeidsmarkt. Voor modal shift-beleid geldt dat dit het OV zwaar kan belasten: als 5 procent van de autorijders overstapt op het OV, dan kan het aantal passagiers in het OV wel met 30 procent stijgen. Dit vereist een uitbreiding van het OV indien dit grotendeels rond de piektijden plaatsvindt. De Provincie Noord-Holland heeft niet voor modal shiftbeleid gekozen, omdat de effectiviteit van modal shiftbeleid niet bewezen is.

Het gebruik van niet-fossiele energiedragers/brandstoffen zal een groot effect hebben op het energieverbruik van de sector. Naast het feit dat duurzaam opgewekte transportbrandstoffen minder tot geen CO_2-uitstoten, verbruikt een elektrisch aangedreven auto circa 40 procent van de hoeveelheid energie die een auto met verbrandingsmotor gebruikt. Vanuit het oogpunt van de energietransitie genieten maatregelen die het gebruik van fiets, OV/spoor en binnenvaart weten te stimuleren de voorkeur boven maatregelen die het (individueel) (vracht)autogebruik bevorderen.

Tijdspad en keuzemomenten

Hieronder is uiteengezet wanneer welke keuzes gemaakt zullen moeten zijn, als voor bepaalde maatregelen wordt gekozen.

Korte termijn (komende twee à drie jaar), mede gezien de lange doorlooptijd van aanleg van verkeersinfrastructuur:

- Visie op OV en positie e-bike ontwikkelen.
- Plan opstellen voor de ontwikkeling en inpassing van grootschalige tank- en laadinfrastructuur (elektriciteit, waterstof, LNG), inclusief een actieplan om de impact op het elektriciteitsnet te beperken (met netbeheerder).
- Bepalen van het smart mobility-beleid voor de middellange en lange termijn, rekening houdende met ontwikkelingen als autonome voertuigen, infrastructuur, data en Mobility as a Service.

Uiterlijk 2030-2035

- Bepalen of uitfasering van de fossiele tankinfrastructuur actie vergt.
- Als (inter)nationaal beleid onvoldoende tot verduurzaming van het wagenpark leidt, een alternatief plan bedenken voor de verduurzaming van de resterende energievraag van de sector.

Doorlopend:

- OV-knooppuntenbeleid uitvoeren.
- Digitale infrastructuur op orde houden.
- Green Deal implementeren met betrekking tot nul-emissie bij OV-concessies.
- innovatieve verkeers- en vervoersconcepten aanjagen via fondsvorming, onderzoek, proeftuinen en als launching customer.
- Continueren inzet op de verdere verduurzaming van het eigen wagenpark (zie ook de factsheet ‘De eigen organisatie en de energietransitie’).

BIJLAGEN

DEELSTUDIE SECTOR MOBILITEIT EN TRANSPORT

1

BIJLAGE

Duurzame transportbrandstoffen

Waterstof

Waterstof wordt geproduceerd door stroom door water te sturen (elektrolyse), dat zich daardoor splitst in de gassen zuurstof en waterstof. De zuurstof verdwijnt in de lucht, de waterstof wordt opgeslagen. De waterstof kan vervolgens door verbranding in warmte worden omgezet, of weer in elektriciteit worden omgezet. Dit laatste kan door met een brandstofcel waterstof te laten reageren met de zuurstof uit de lucht. Hierdoor ontstaat weer elektriciteit en (schoon) water.
Waterstof wordt momenteel al dagelijks in gas- of vloeibare vorm gebruikt in de industrie. Bijvoorbeeld bij de productie van chemicaliën, voedingsmiddelen en elektronica.

Voordelen van waterstof:
- Waterstof is geurloos en niet giftig. Het is lichter dan lucht en als het in gasvorm vrijkomt, diffundeert het meteen in de lucht. Er is dus geen verontreiniging van lucht, bodem of grondwater.
- Bij de productie ontstaan geen schadelijke bijproducten.
- Waterstof is het meest voorkomende element op aarde en is dus ruimschoots aanwezig. Waterstof zit namelijk in water en in alle organische stoffen.
- Waterstof heeft in vergelijking met alle andere brandstoffen de hoogste calorische waarde per kilo. Tien liter water levert een kilo waterstof op. Met vijf kilo waterstof heeft een auto een volle tank en een gemiddelde actieradius van zo'n 600 kilometer.
- Waterstof kan goed opgeslagen worden, in tegenstelling tot elektriciteit. In tanks of leidingen kan het vervoerd worden naar plaatsen waar het gebruikt wordt.
- Een brandstofcel gaat langer mee dan een accu.

Nadelen van waterstof:
- Het kost veel elektriciteit om waterstof te maken.
- Om duurzame waterstof te maken, moet deze benodigde elektriciteit duurzaam opgewekt zijn.
- Waterstof vloeibaar opslaan gaat alleen onder hoge druk en bij zeer lage temperatuur. Dit vereist veilige opslagtanks en het maakt de aanleg van waterstoftankstations erg duur.
- Waterstof is brandbaar (maar niet explosief, behalve bij kernfusie).

Dit alles maakt waterstof duur. Pas als de techniek verder is ontwikkeld en de productie van brandstofcellen en de benodigde infrastructuur wordt opgeschaald, kan waterstof goedkoper worden.

Waterstof kan verder omgezet worden in andere stoffen, bijvoorbeeld ammonia, dat onder minder hoge druk bewaard hoeft te worden. Nadelen van deze toepassing is dat het weer extra geld kost en dat er weer wat energie verloren gaat.

Op diverse plekken in Nederland worden de eerste stappen gezet richting een 'waterstofeconomie'. Zo wil Nuon in de Eemshaven elektriciteit uit wind- en zonne-energie op slaan in ammonia. En in de Wieringermeer bouwen waterstofleverancier HYGRO, windturbinefabrikant Lagerwey en onderzoeksinstituut ECN aan de eerste waterstofmolen ter wereld. Begin 2019 moet deze waterstof leveren aan vijf waterstoftankstations en honderd waterstofvrachtwagens.

Biobrandstof

Biobrandstof is een verzamelnaam voor verschillende soorten brandstoffen, zowel in vloeibare als in gasvorm, die gemaakt worden uit biomassa. Biomassa betreft producten die bestaan uit plantaardig landbouw- of bosbouwmateriaal of plantaardig afval, kurkafval of houtafval, wat gebruikt kan worden als brandstof om de energetische inhoud ervan te benutten. Vloeibare biobrandstoffen worden vooral geproduceerd om benzine en diesel te vervangen. Doordat de koolstof in biobrandstoffen van biogene oorsprong is, en relatief recent uit de atmosfeer onttrokken is (kort-cyclisch), is mondiaal afgesproken dat de emissies die vrijkomen bij de verbranding van biomassa en biobrandstoffen, niet meetellen voor de CO2-emissies.

Een aandachtspunt bij biomassa is dat de emissiewinst over de keten volledig kan worden teniet gedaan als de productie van biomassa leidt tot emissies als gevolg van veranderd landgebruik (bijvoorbeeld bij ontbossing van regenwoud). Hiervoor heeft de Europese Commissie richtlijnen opgesteld, en heeft in Nederland de Commissie Corbey aanbevelingen gedaan. Een van de aanbevelingen is hantering van het principe van cascadering: biomassa wordt alleen ingezet voor productie van biobrandstoffen als er geen andere doeleinden met hoger nut beschikbaar zijn, zoals voedselvoorziening. Hierdoor zal het mondiale aanbod van biobrandstoffen beperkt blijven, tenzij de toekomstige generaties het mogelijk maken alternatieve biomassabronnen te ontsluiten.

Gezien de verwachte schaarste aan biobrandstoffen zullen landen en sectoren hierom concurreren. Dit betekent dat biobrandstof alleen dáár zal moeten worden ingezet waar geen alternatieve duurzame energiebronnen voorhanden zijn, zoals in de industrie (hoge temperatuurwarmte) en voor het zwaar transport (transportbrandstof).

Brandstof	Geschiktheid	Kenmerken	Rol in transitie (overbrugging)	Rol in eindbeeld
Benzine / Diesel / LPG	gehele sector	- Conventionele fossiele motorbrandstoffen - Verbrandingsmotor nodig (laag rendement) - Hoge energiedichtheid, hoge actieradius - Aanpassingen voor luchtkwaliteit nodig via katalysatoren etc.	Zeker tot 2035 blijft de verbrandingsmotor de dominante technologie. Transitioneel mogelijk: efficiëntie-verbeteringen en bijmenging biobrandstoffen.	Geen optie: er zijn duurzamer alternatieven beschikbaar
Vloeibare biobrandstoffen (ethanol en biodiesel) uit biomassa	gehele sector	- Vergen schaarse biomassa die mogelijk met voedselproductie concurreert - Verbrandingsmotor nodig (laag rendement) - Hoge energiedichtheid, hoge actieradius - Aanpassingen voor luchtkwaliteit nodig via katalysatoren etc.	Zeker tot 2035 blijft de verbrandingsmotor de dominante technologie, en kan inzet van biobrandstoffen leiden tot lagere emissies.	Geen optie: er zijn duurzamere alternatieven beschikbaar
CNG (Compressed Natural Gas)	licht vervoer / korte afstanden	- Aardgas onder druk: hoofdbestanddeel methaan - Verbrandingsmotor nodig (laag rendement). - Lagere energiedichtheid dan LNG, daardoor beperktere actieradius dan LNG - Scoort relatief goed op luchtkwaliteit en geluid - Beperkte emissiereductie ten opzichte van benzine/diesel (maar niet zuiniger) - Risico op methaanslip.	Inzetbaar (zeker tot 2035); met name uit oogpunt van geluid en luchtkwaliteit.	Geen optie: er zijn duurzamere alternatieven
Bio-CNG	Zie CNG	verkregen door biogas op te werken tot aardgaskwaliteit (vergt nabewerking), vanuit vergisting of (in de toekomst mogelijk) vergassing	Inzetbaar (zeker tot 2035); met name uit oogpunt van geluid en luchtkwaliteit.	Geen optie: er zijn duurzamere alternatieven
LNG (Liquified Natural Gas)	zwaar en/of lange afstand vrachtvervoer (ook binnenvaart en treinen)	- Aardgas in vloeibare vorm - Verbrandingsmotor nodig (laag rendement) - Hogere energiedichtheid - Vloeibaar maken en koeling vergt wel extra energie - Scoort beter op luchtkwaliteit - risico op methaanslip	Inzetbaar. Biedt ook de mogelijkheid om luchtkwaliteit te verbeteren.	Geen optie: er is een duurzamer alternatief beschikbaar in de vorm van bio-LNG
Bio-LNG	zwaar en/of lange afstand vrachtvervoer (ook binnenvaart en treinen)	Is LNG verkregen door biogas op te werken tot aardgaskwaliteit (vergt nabewerking) en vloeibaar te maken	Op dit moment nog onvoldoende beschikbaar door nog relatief hoge kosten	Inzetbaar. Risico: beperkte beschikbaarheid biomassa op termijn
Waterstof	gehele sector (ook binnenvaart en treinen). Inzet op middelzware segment, vanwege combinatie actieradius en tanksnelheid	- Gasvormig waterstof (onder hoge druk) - Brandstofcel zet waterstof om in elektriciteit voor elektromotor (rendement ca. 60%) - Relatief hoge energiedichtheid - Geen lokale emissies buiten waterdamp .	Transitioneel inzetbaar indien met fossiel aardgas opgewekt. Op middellange termijn beschikbaar: de marktintroductie van waterstof-brandstofcelvoertuigen wordt verwacht in de komende 5 jaar.	Inzetbaar, mits uit hernieuwbare bron.
Elektriciteit	lichter vervoer / kortere afstanden	- Elektriciteit in (zware) accu - Elektromotor nodig (bijna geen rendementsverlies) - Lage energiedichtheid - Beperkte actieradius - Redelijk lange laadtijd	Transitioneel inzetbaar indien met fossiele brandstoffen opgewekt. De marktintroductie van elektrische voertuigen is in volle gang.	0-emissie / inzetbaar Vereist: opwek uit hernieuwbare bron

2

BIJLAGE

Stimuleringsbeleid voor de sector Mobiliteit en Transport in het kader van de energietransitie

Voorbeelden Europese regelingen

- CEF-Transport: voor overheden, bedrijven of samenwerkingsverbanden die een bijdrage leveren aan de bouw van het Trans Europese Transportnetwerk (TEN-T).

Voorbeelden van landelijke regelingen

- Demonstratieregeling Klimaattechnologieën en -innovaties in transport
  Subsidieregeling voor ondernemers en kennisinstellingen om samen de CO2-uitstoot van de transportsector te verminderen door innovatieve technieken en oplossingen te bedenken, te ontwikkelen en te demonstreren in een praktijksituatie.
- Subsidieregeling Waterstof (tijdelijk gesloten)
  Waterstof kan bijdragen aan de transitie naar een klimaatneutraal energiesysteem. Deze koolstofvrije energiedrager kan bijvoorbeeld meerwaarde bieden in de industrie, verkeer en vervoer en vervoer en in de energiesector.
- Subsidieregeling Duurzame Scheepsbouw (SDS)
  Subsidie voor ondernemers voor op verbetering van de duurzame ontwikkeling gerichte innovatieve scheepsbouw.

Algemene landelijke regelingen gericht op innovatie:

- DEI-regeling (Demonstratie Energie Innovatie): subsidieregeling van de Topsector Energie voor energie-innovaties die potentie hebben voor verkoop in het buitenland en voor de werkgelegenheid in Nederland.
- EIA (Energie Investering Aftrek): fiscale regeling om energiezuinige technieken en duurzame energie te stimuleren.
- Energietransitie Financieringsfaciliteit (ETFF): overheidsgarantie bij investeringen in ‘nog niet volwassen’ deelmarkten binnen de energietransitie zoals geothermie, energiebesparing, energieopslag en biomassa.
- Hernieuwbare Energie (HE): regeling voor innovatieve projecten die leiden tot (additionele) duurzame energieproductie in 2030.
- Innovatiekrediet: hiermee financiert het ministerie van Economische Zaken en Klimaat de ontwikkeling van nieuwe producten, processen of diensten met een sterke businesscase.
- Maatschappelijk Verantwoord Innoveren MVI-Energie: subsidieregelingen voor technische energie-innovaties, die ook vragen om maatschappelijke vernieuwingen.
- MIA (Milieu Investering Aftrek) en VAMIL: fiscale regelingen om milieu-investeringen te stimuleren.

Voorbeelden van provinciale regelingen

- Het stimuleringsbeleid van de provincie staat in de factsheet ‘Innovatiebeleid Provincie Noord-Holland’

3

BIJLAGE

BRONNEN

Staat van de Transitie (Provincie Noord-Holland, 2018).

Noord-Holland in cijfers (Provincie Noord-Holland, 2017).

Nationale Markt- en Capaciteitsanalyse 2017 (Ministerie van Verkeer en Waterstaat, 2017).

Koers NH2050 (PNH, 2017).

Regeerakkoord 2017-2021, 'Vertrouwen in de Toekomst', oktober 2017.

Alternative Fuels for Fishing Vessels (RVO.nl, 2016).

THRIVE: Study on roll-out of Fuel Cell Electric Vehicles and Hydrogen Refuelling Infrastructure for the Netherlands (ECN 2011).

Geraadpleegde website
http://vanderslot.nl/bestanden/artikelen/2/5_FloraHolland_Magazine.pdf.

Deelstudie sector Mobiliteit en Transport

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie Noord-Holland

Deelstudie Opwekking van hernieuwbare energie

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

DEELSTUDIE

INHOUD

3 | 1 Inleiding

5 | 2 Huidige situatie

6 | 3 Relevante trends

7 | 4 Het eindbeeld

11 | 5 Het transitiepad naar 2050

14 | 6 Het speelveld

16 | 7 Handelingsperspectief Provincie Noord-Holland

18 | Bijlagen

19 | Bijlage 1
Hoeveelheden en verhoudingen m.b.t. energie

20 | Bijlage 2
Geothermie

22 | Bijlage 3
Windenergie

23 | Bijlage 4
Zonne-energie

25 | Bijlage 5
Biomassa

27 | Bijlage 6
Overige vormen van opwekking van hernieuwbare energie

28 | Bijlage 7
Stimuleringsbeleid gericht op opwekking van hernieuwbare energie (bron RVO.nl)

29 | Bijlage 8
Bronnen

1 INLEIDING

In deze deelstudie wordt ingegaan op de opwekking van hernieuwbare energie. We spreken van hernieuwbare energie als deze uit niet-fossiele energiebronnen komt die constant worden aangevuld. Hieronder staat een overzicht van de meest voorkomende verschijningsvormen.

Energiebron	Technologie	Elektriciteit/gas/warmte
Aardwarmte	Geothermie (ondiepe en diepe)	Warmte
	Bodemwarmtepomp	Warmte
Windenergie	Windturbine	Elektriciteit
Zonne-energie	Zonnepaneel	Elektriciteit
	Zonnecollector (zonneboiler)	Warmte (zonthermie)
Biomassa	(Bij- en meestook van) biomassa in kolencentrales	Elektriciteit
	Biomassaverbranding (ketels)	Warmte
	Thermische conversie van biomassa	Warmte en elektriciteit
	Biomassavergassing	Gas
	Vergisting (mest, GFT, etc.)	Gas, warmte en elektriciteit
	Pelletkachels en houtkachels	Warmte
Omgevingswarmte[1]	Warmtepomp	Warmte
Energie uit water	Waterkracht	Elektriciteit
	Golfenergie	Elektriciteit
	Vrije-stromingsenergie	Elektriciteit
	Osmose[2]	Elektriciteit
Slib (uit afval/rioolwaterzuivering)	Vergisting	Elektriciteit en/of warmte

Centraal staat de vraag hoe de provincie Noord-Holland haar energievraag zo volledig mogelijk kan invullen met hernieuwbaar opgewekte energie, zodat de provincie energieneutraal wordt. Hierbij wordt aangegeven wat de provincie zou kunnen doen om bovengenoemde technologie-opties te realiseren, en welke maatregelen welke consequenties hebben. Zo wordt het handelingsperspectief van de provincie inzichtelijk gemaakt.

In lijn met de Nationale Energie Verkenning 2017 en de eerste Staat van de energietransitie Noord-Holland zijn in deze deelstudie de volgende uitgangspunten gehanteerd:

- Windenergie die op zee wordt opgewekt, wordt momenteel niet op een of andere wijze toegerekend aan provincies. Wellicht zal het Rijk 'wind op zee' in de toekomst verdelen naar rato van het aandeel van de provincies in het Nederlandse elektriciteits- of energieverbruik.[3] In deze deelstudie wordt van zo'n verdeling naar rato uitgegaan.
- De inkoop van groene stroom door certificaten of garanties van oorsprong[4], wordt niet beschouwd als lokaal opgewekte hernieuwbare energie.
- De hoeveelheid lokaal verbruikte biobrandstoffen (uit biomassa) telt mee als lokaal opgewekte hernieuwbare energie. De productie van biobrandstoffen voor verkoop telt niet mee, aangezien dit onder de raffinage valt.

1 Inclusief energie uit oppervlaktewater.
2 Bij osmose wordt het verschil in zoutgehalte van wateren benut om energie op te wekken. Dit wordt ook wel blue energy genoemd.
3 Sommige aandeelhouders in windparken op zee, waaronder HVC, rekenen deze opwekking van hernieuwbare elektriciteit wel aan zichzelf toe.
4 Garanties van oorsprong dienen als bewijsmiddel dat elektriciteit duurzaam is opgewekt.

- Het gebruik van omgevingswarmte door een warmtepomp (bijvoorbeeld uit de aarde, lucht of oppervlaktewater) wordt momenteel in mindering gebracht op het energieverbruik van de vraagsector waarin de warmtepomp zich bevindt. De omgevingswarmte wordt wel als opwekking van hernieuwbare energie gezien, maar dus in de categorie 'achter de meter'. Het elektriciteitsverbruik van de warmtepomp wordt wel meegenomen als energieverbruik en is qua orde grootte ongeveer een derde van de geleverde warmte.
- Het gebruik van restwarmte uit de industrie valt niet onder energieopwekking. Hergebruik van warmte wordt beschouwd als een vorm van energiebesparing. Het komt aan de orde bij de deelstudies 'Industrie', 'Gebouwde omgeving', 'Land- en tuinbouw' en 'Energie-infrastructuur'.

Leeswijzer

Er wordt eerst ingegaan op de huidige situatie en de ontwikkelingen tot 2050. Daarna worden het verwachte toekomstbeeld in 2050 en het transitiepad ernaartoe geschetst. Daarbij wordt ook ingegaan op onzekerheden. Vervolgens wordt geschetst wat de aangrijpingspunten zijn en wat het speelveld is: welke actoren zijn betrokken en hoe beïnvloeden ze elkaar? Tot slot wordt ingegaan op het handelingsperspectief van de provincie.

2 HUIDIGE SITUATIE

Nederland heeft, vergeleken met de andere EU-lidstaten, een zeer laag aandeel hernieuwbare energie. In 2016 maakte hernieuwbare energie 5,9 procent uit van het totale Nederlandse finaal energiegebruik.[5] Circa 10 procent van deze hernieuwbaar opgewekte energie wordt verbruikt in de sector Mobiliteit en Transport (voornamelijk biobrandstoffen, grotendeels geïmporteerd), en het resterende deel wordt in de vorm van warmte of elektriciteit door de overige vraagsectoren verbruikt.

Figuur 1: Aandeel hernieuwbare energie in finaal energieverbruik Nederland (Bron: CBS)

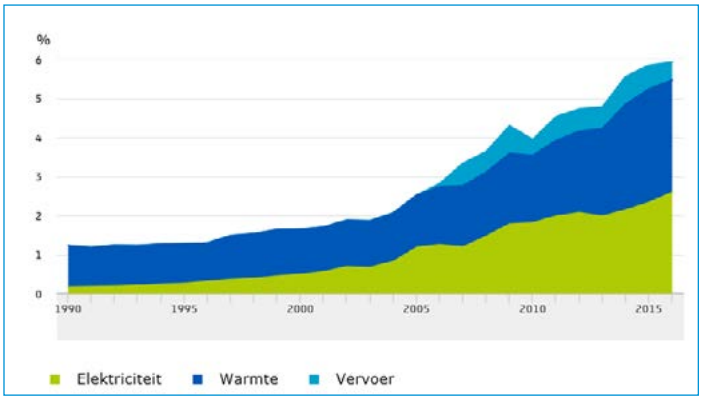

Bijna 70 procent van bovengenoemde hernieuwbare energie is gerealiseerd door biomassa, op ruime afstand gevolgd door windenergie (circa 20 procent).
In het Nationaal Energieakkoord zijn afspraken gemaakt over de beoogde groei van het aandeel van hernieuwbare energie. In lijn met de EU-doelstellingen moet dit stijgen naar 14 procent in 2020 en naar 16 procent in 2023. Op basis van het vaststaande en voorgenomen beleid wordt verwacht dat de doelstelling in 2023 binnen bereik ligt.[6] Voor de periode daarna wordt een behoorlijke stijging verwacht van het aandeel hernieuwbare energie, tot mogelijk 28 procent in 2035. Dit is ingeschat op basis van huidige subsidieaanvragen en de effecten van het vastgestelde en voorgenomen beleid.

In Noord-Holland is in 2016 12,9 PJ hernieuwbare energie opgewekt: 7,0 PJ elektriciteit, 5,6 PJ warmte en 0,3 PJ biogas. Daarnaast is circa 1,7 PJ aan biobrandstoffen ingezet in de transportsector. Dit komt overeen met circa 6 procent van het eigen finaal energieverbruik en is daarmee nagenoeg gelijk aan het gemiddelde voor Nederland.[7]

5 Hierbij is de EU-definitie toegepast.
6 Nationale Energieverkenning 2017 (ECN, 2017).
7 Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018).

3 RELEVANTE TRENDS

De volgende trends en ontwikkelingen spelen een rol bij hernieuwbaar opgewekte energie:

- **De opwekking van hernieuwbare energie wordt steeds kostenefficiënter**
  Door ontwikkeling en grootschalige uitrol van technologieën wordt de kostprijs van hernieuwbare energie substantieel lager. Hernieuwbare energie blijft vooralsnog echter duurder dan fossiele energie, en is zonder subsidie voorlopig nog niet rendabel. Een uitzondering hierop vormen mogelijk de windparken op zee die rond 2023 gebouwd worden, maar dit is nog met veel onzekerheden (zoals de rentestand en staalprijs) omgeven.[8]
- **De wens tot energie-onafhankelijkheid stimuleert de lokale opwekking**
  Door veel landen wordt hernieuwbare energie gezien als een middel om minder afhankelijk te zijn van gas- en olie-leverende landen. Steden, buurten, individuele organisaties en huishoudens willen ook steeds vaker zelfvoorzienend zijn.
- **Windenergie zal in 2023 de grootste bijdrage leveren bij voorgenomen beleid**
  Door een substantiële groei van wind op land en wind op zee, zal rond 2023 de opwekking van energie uit wind in Nederland iets groter zijn dan de opwekking uit biomassa. De groei van wind op land zal plaatsvinden door nieuwe parken en opstellingen, en door het vervangen en opschalen van bestaande parken. Het maatschappelijk draagvlak blijft wel een aandachtspunt.
- **Energie uit zon, aard- en omgevingswarmte groeien substantieel**
  Door sterke kostenreducties en de huidige economische situatie (lage rente en stimulerend beleid), wordt verwacht dat zonne-energie en energie uit aard- en omgevingswarmte in Nederland de komende jaren jaarlijks met circa 20 procent zal groeien. Desondanks blijven deze opties in omvang nog aanzienlijk achter bij windenergie en biomassa.
- **Variabele elektriciteitsproductie vraagt om slimme oplossingen**
  Door het stijgende aandeel van variabele elektriciteitsproductie uit wind en zon ontstaan er op korte tot middellange termijn knelpunten op het elektriciteitsnet. Oplossingen liggen op het vlak van slimme netten, uitwisseling met andere landen en slimmere apparaten (die pas aan gaan wanneer er veel aanbod is aan energie). Zie hiervoor de deelstudie Energie-infrastructuur.
- **Inpassing opwekking hernieuwbare energie heeft invloed op ruimtelijke kwaliteit**
  Windturbines en zonneweides kunnen een grote invloed hebben op de kwaliteit van het landschap en lokaal weerstand oproepen. Overheidsbeleid kan beperkend zijn voor de groei van deze vormen van hernieuwbare opwekking.
- **Concurrentie om biomassa neemt toe, zowel lokaal als mondiaal**
  Tot 2030 is er naar verwachting voldoende biomassa in Europa voorhanden. Wereldwijd is de potentie aan biomassa beperkt en er is onvoldoende om in alle vraag te voldoen. Er zal dus druk blijven bestaan op het zoeken naar alternatieve vormen van duurzame energie. Zie ook de bijlage ‘Biomassa’.
- **Nieuwe technologieën zijn nog volop in onderzoek**
  Er wordt volop onderzoek gedaan naar nieuwe technologieën, zoals energie uit water en vergassing van biomassa, maar het is nog onduidelijk op welke termijn deze technologieën klaar zijn voor grootschalige toepassing.

8 Hierbij zijn de kosten van netaansluiting niet meegenomen in de businesscase.

4 HET EINDBEELD

Op basis van de deelstudies naar de vraagsectoren verwachten we dat de finale energievraag van Noord-Holland in 2050 ergens tussen de 160 PJ en de 200 PJ uitkomt (het huidige verbruik is 254 PJ). Dit is gebaseerd op de verwachte ontwikkeling van het volume van de vraagsectoren en de potentie van energie-efficiënte maatregelen. Eventuele 'opwekking achter de meter', bijvoorbeeld elektriciteit die een huiseigenaar met zonnepanelen opwekt en verbruikt, is al verwerkt in deze cijfers. Gezien de onzekerheden (bijvoorbeeld de groei aan mobiliteit en transport, of de vestiging van datacenters) is er een ruime marge aangehouden.
De vraag is hoe deze energievraag in 2050 met hernieuwbaar opgewekte energie ingevuld zal worden. Het eindbeeld voor 2050 blijkt in hoge mate af te hangen van overheidsbeleid.

Maximale potentie van vormen van hernieuwbare opwekking in Noord-Holland

In opdracht van de provincie is onderzoek gedaan naar de maximale potentie van de meest voorkomende technieken voor de opwekking van hernieuwbare energie (zie tabel 1). Hierbij is alle ruimte in Noord-Holland benut en is geen rekening gehouden met provinciaal beleid. Er is slechts rekening gehouden met wettelijke kaders omtrent het ruimtebeslag van de genoemde technologieën en een aantal beschermingsgebieden. Zo is bijvoorbeeld de restrictie van lijn-opstellingen voor wind op land niet meegenomen en zijn er zijn geen afwegingen gemaakt met eventueel concurrerende claims (bijvoorbeeld vanuit voedsel of klimaatadaptatie).
Het maximale gezamenlijk potentieel, dus van alle technologieën bij elkaar opgeteld, is in theorie 473,5 PJ. Dit is groter dan de verwachte energievraag (na besparingsmaatregelen) van maximaal 200 PJ in 2050. Zelfs het realiseren van 200 PJ is echter al een enorme opgave, die enorme consequenties zal hebben voor de leefomgeving. Bij het huidig provinciaal beleid zal 200 PJ niet gerealiseerd kunnen worden, doordat met name zon en wind ver onder het maximum potentieel blijven. Verder blijkt uit dit onderzoek dat de vraag naar transportbrandstoffen (nodig voor het zwaar transport met grote actieradius) en hoge temperatuur-warmte voor de industrie (>140 graden) naar verwachting alleen met biomassa kan worden ingevuld.

Tabel 1: Potentiëlen en de kosten voor hernieuwbare energietechnieken.[11]

	Beschikbare ha	ha/PJ	Potentieel PJ	Kosten MEUR/PJ
Wind opland (waarvan 7 PJ uit 685,5 MW)	21072	141/ 671	149,7	18
Zon-PV op zonneweides	4S321	347	130,6	31
Warmte en elektriciteit uit geïmporteerde vaste biomassa	n.v.t	0	55,6	31
Diepe geothermie	n.v.t.	<<1	34,6	17
Wind op zee		650	30,9	26
Zon-PV op daken	5435	347	15,6	54
Ondiepe geothermie	n.v.t.	<<1	15,2	12,5
Transportbrandstoffen uit geïmporteerde biomassa	n.v.t	<<1	10,0	18
Transportbrandstoffen uit eigen biomassa		10300	10,0	18
Energie uit water	n.v.t.	<1	6,9	159
Eigen vaste biomassa		5650	5,1	5,3
Microwind	n.v.t.	694	3,6	131
Groen gas uit biogas van reststromen	n.v.t.	<1	2,9	23
Zonthermie		57	2,8	38
Totaal alle technieken			**473,5**	

9 Staat van de energietransitie Noord-Holland.
10 De ruimtelijke effecten van de energietransitie in Noord-Holland (ECN 2015).
11 Uiteraard kan het potentieel bij 'transportbrandstoffen uit geïmporteerde biomassa' verhoogd worden door meer import.

Maximale potentie van hernieuwbaar opgewekte energie bij huidige provinciaal beleid

Uit een vervolgonderzoek[12] blijkt dat binnen bestaand provinciaal beleid zo'n 110 PJ ingevuld kan worden met opties die kostentechnisch en ruimtelijk optimaal scoren, indien de provinciale beleidsruimte maximaal wordt benut. Uitgangspunten in dit onderzoek zijn dat alle woningen naar label A+ gaan[13], dat alle personenauto's elektrisch worden, dat alle bedrijfsgebouwen alle besparingsmaatregelen met een terugverdientijd tot twintig jaar nemen en dat de industrie jaarlijks 1,5 procent energie bespaart. Verder is al het potentieel aan geothermie, groen gas, zon-pv, zonthermie en de reststromen van vaste biomassa benut en is Noord-Holland een aandeel van de hernieuwbare elektriciteit uit wind op zee (circa 30 PJ) toegekend. De verdeling over de opties is daarbij dan als volgt:

Figuur 2: Overzicht potentieel van hernieuwbare energiebronnen in 2050 die ruimtelijk én economisch preferabel zijn (in PJ)

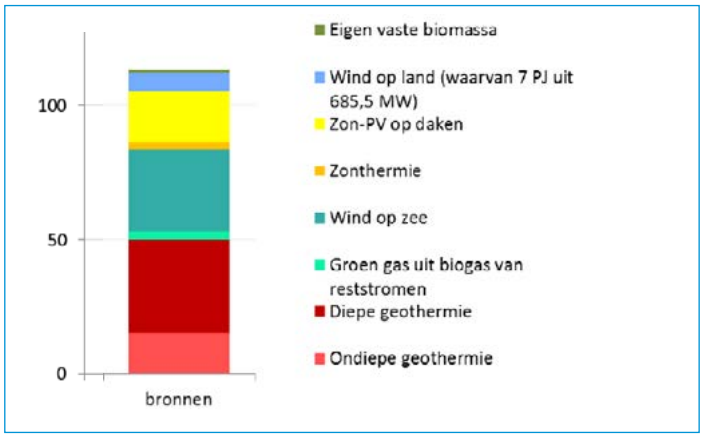

Een optie als zonneweides is in bovengenoemd overzicht niet meegenomen, omdat het provinciaal beleid nog niet bekend was toen eerder genoemd vervolgonderzoek werd opgesteld. Opties als energie uit water[14] en micro-windturbines vallen weg als preferente energiebron, omdat deze relatief erg duur zijn. Voor wat betreft wind op land is uitgegaan van de door het Rijk opgelegde 685,5 MW aan energieopwekking, omdat de provincie geen plannen heeft om dit uit te breiden. Verder moet er rekening mee gehouden worden dat er alleen naar kosten en ruimte is gekeken, en niet naar bijvoorbeeld maatschappelijk draagvlak of gevolgen voor natuur of landbouw. Tot slot blijkt dat er binnen Noord-Holland geen energiebron beschikbaar is die 50 PJ aan industriële warmte (hoge-temperatuurwarmte) en biobrandstoffen voor zwaar transport kan leveren. Daarom veronderstelt het onderzoek de import van biomassa/biobrandstof. Hoe deze vraag naar industriële warmte en transportbrandstoffen zich gaat ontwikkelen, is nog onbekend. Hierbij spelen discussies over de wenselijkheid van inzet en afhankelijkheid van biomassa en biobrandstoffen een rol.

Provinciale keuzemogelijkheden om tot energieneutraliteit te komen

Zoals eerder geschetst, verwachten we op basis van de deelstudies naar de vraagsectoren dat de energievraag van Noord-Holland in 2050 ergens tussen de 160 PJ en de 200 PJ uitkomt. Het onderzoek laat zien dat er bij ongewijzigd provinciaal beleid en maximale inspanning circa 110 PJ op het grondgebied van Noord-Holland kan worden opgewekt (dit is inclusief een aandeel van circa 30 PJ in wind op zee). Er zou dan nog circa 50 tot 90 PJ aan hernieuwbare energie nodig zijn om de vraag van Noord-Holland naar hernieuwbare energie in te vullen. Hierbij zouden dan wel alle eerder genoemde uitgangspunten uit bovengenoemd vervolgonderzoek gerealiseerd moeten worden, anders valt de maximale opgave nog hoger uit. Wat dit betekent aan extra opgave voor hernieuwbare opwek, is echter niet te voorspellen.

De provincie staat voor de keuze: hoeveel van de (resterende) energievraag wil de provincie nog op eigen grondgebied laten opwekken, en hoeveel wil (of kan) de provincie laten importeren? Biomassa zal na 2030 echter schaars zijn. Op eigen grondgebied kan de provincie kiezen uit (een mix van) wind op land, zonneweides en -opstellingen, microwind en energie uit water, aangezien de potentie van andere vormen van duurzame opwekking al volledig is benut. De kosten van microwind en energie uit water (zoals osmose) zijn in verhouding tot de opbrengsten echter dusdanig hoog dat deze buiten beschouwing worden gelaten.

12 Perspectieven op een volledig hernieuwbare energievoorziening in Noord-Holland (ECN 2016).
13 Een deel van de woningen heeft een warmtepomp 'achter de meter'.
14 Dit betreft bijvoorbeeld energie uit de stroming van rivieren, de stroming van eb en vloed, golfbewegingen, het verschil tussen zout zeewater en zoet rivierwater (osmose), aquatische biomassa (wieren, algen, etc.) en thermische energie uit oppervlaktewater. Dit heeft slechts een beperkt potentieel in Noord-Holland, zo blijkt uit onderzoek.

In het geval van wind op land en zonneweides zal het huidig ruimtelijk beleid, zoals uiteengezet in de bijlagen 'Windenergie' en 'Zonne-energie', moeten worden aangepast. Beiden tonen overigens als solitaire optie al voldoende potentieel om de resterende energievraag volledig in te vullen. Iedere optie heeft voor- en nadelen, zie onderstaand schema:

Techniek	Voordelen	Nadelen
Biomassa/ biobrandstoffen (import)	Lokaal weinig ruimtebeslag.	Afwenteling ruimtegebruik op andere landen. Discussie rond duurzaamheid. Niet de meest kostenefficiënte optie.
Wind op land	Aanzienlijk kostenefficiënter dan bijvoorbeeld biomassa en zonneweides. Op eigen grondgebied opgewekt.	Grote ruimtelijke impact. Maatschappelijke weerstand.
Zonneweides en -installaties	Minder visuele impact op landschap. Op eigen grondgebied opgewekt.	Groot ruimtebeslag.

Kosten en ruimtelijke impact van de opwekking van hernieuwbare energie

Vanuit oogpunt van kostenbeheersing is zoveel mogelijk wind op land de beste keuze, maar dit heeft een grote ruimtelijke impact. Vanuit ruimtebeslag is het optimaal om zoveel mogelijk biomassa te importeren. Een derde mogelijkheid is het beperken van de import van biomassa, zodanig dat alleen in de vraag uit de sectoren Mobiliteit & Transport en Industrie wordt voorzien.

Binnen de MRA en in Noord-Holland Noord zijn vervolgens verkenningen verricht naar de ruimtelijke consequenties van de inpassing van de opwekking, opslag en het transport van hernieuwbare energie.[15] Ook zijn mogelijkheden en onmogelijkheden, kansen en knelpunten in beeld gebracht.
In Noord-Holland Noord blijkt er voldoende potentieel aan energie uit zon en wind en aardwarmte om in de eigen vraag te voorzien, in de MRA is dit niet het geval.
In Noord-Holland Noord stuit benutting van zon en wind op ruimtelijke en economische beperkingen. Het aanbod aan aardwarmte lijkt in principe meer dan voldoende om te voorzien in de behoefte aan lage-temperatuurwarmte (LTW). Een eventuele uitdaging ligt dan vooral in het eventuele transport van het surplus aan LTW naar de MRA, aangezien de MRA naar verwachting niet zelf in haar behoefte kan voorzien. In hoeverre dat mogelijk is, moet onderzocht worden. Hier kan de provincie een rol in nemen. Een eventueel overschot aan elektriciteit uit zon en wind in Noord-Holland Noord kan direct via het elektriciteitsnet de regio verlaten, of eerst worden omgezet en tijdelijk worden opgeslagen. Dit is mogelijk via een innovatieve conversietechnologie, zoals power-to-gas, maar dit is nog duur. Via haar innovatiebeleid kan de provincie hier een rol in nemen. Dit komt aan de orde in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

De MRA zal naar verwachting niet op eigen grondgebied aan haar energievraag kunnen voldoen. Ruimte voor grootschalige opwekking van energie is in de MRA voornamelijk te vinden in het landelijk gebied, maar dit conflicteert met andere regionale belangen. Wel liggen er kansen om de extensief gebruikte restruimte rond Schiphol en de haven in te zetten voor de energietransitie. Dit vraagt dan om een gebiedsgerichte aanpak. Inmiddels heeft het Bestuurlijk Platform NZKG al opdracht gegeven om, samen met partners en belanghebbenden, een ontwikkelingsstrategie op te stellen voor het NZKG. Deze is een eerste aanzet tot zo'n gebiedsgerichte aanpak. Schiphol (dat landzijdig vooral een vraag naar elektriciteit en warmtekoudeopslag heeft) heeft overigens afspraken gemaakt met Eneco, zodat Eneco de terreinen van Schiphol kan gebruiken als proeftuin voor innovaties.[16]

De ruimtelijke verkenningen laten verder zien dat de energietransitie sterke relaties heeft met verstedelijking, mobiliteit, economie en landschap. Waar en hoe er gebouwd wordt, bepaalt bijvoorbeeld wat er aan gebouwgebonden opwekking kan plaatsvinden of wat er aan energie-infrastructuur nodig is. Er liggen kansen voor meervoudig ruimtegebruik, zoals het combineren van energie-infrastructuur met verkeersinfrastructuur, zoals SolaRoad (een wegdek met zonnepanelen die elektriciteit opwekken), of het benutten van braakliggende terreinen voor zonnepanelen. Een risico is bijvoorbeeld verrommeling van het landschap. Vanuit haar rol als beleidsbepaler is de provincie verantwoordelijk voor de ruimtelijke inrichting. Door innovatie te stimuleren kunnen nieuwe combinaties zoals SolaRoad gezocht en verbeterd worden.

15 Energie en ruimte Noord-Holland Noord. Verkenning van ruimtelijke perspectieven voor de energietransitie in Noord-Holland Noord (2017); Ruimtelijke verkenning Energietransitie MRA (ECN/Marco.Broekman/Posad 2017).
16 Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, (Buck Consultants 2017).

Een beeld van de duurzame energiemix in 2050 is niet te schetsen zonder vooruit te lopen op keuzes die de Provincie Noord-Holland nog gaat maken, onder meer in de Omgevingsvisie. Wellicht is er sprake van een schaalsprong in bepaalde technologieën, of wordt de opgave lager door energiebesparende innovaties die we nu nog niet kunnen voorzien. Van groot belang is wel dat de ruimtelijke keuzes voor 2050 in ieder geval op korte termijn gemaakt worden, gezien de relaties met verstedelijking, mobiliteit en economie. Er is een integrale afweging nodig. Als deze afweging en de besluitvorming niet tijdig plaatsvinden, kan dat betekenen dat de energietransitie vertraagt, dat de doelen niet gehaald worden óf dat kansen als meervoudig ruimtegebruik gemist worden.

5 HET TRANSITIEPAD NAAR 2050

De groei aan opwekking van hernieuwbare energie zal slechts geleidelijk plaatsvinden. Redenen hiervoor zijn dat hernieuwbare energie doorgaans duurder is dan fossiele energie en dat de energie-infrastructuur zich met de ontwikkeling van vraag en aanbod zal moeten meeontwikkelen. Per vorm van duurzame opwekking is hieronder uiteengezet wat er moet gebeuren om de opwekpotentie in 2050 te benutten. Opties als energie uit water en microwindturbines zijn buiten beschouwing gelaten, omdat deze relatief duur zijn en voorlopig niet relevant worden geacht. Innovatie zal nodig zijn om deze opties kostenefficiënter te maken.

- **Geothermie** is relatief kostenefficiënt (misboringen daargelaten, maar daar is een Rijksregeling voor getroffen[17]). Investeringen verdienen zich snel genoeg terug, dankzij de bestaande subsidieregelingen (zie bijlage 'Subsidieregelingen'). In de MRA is nog onderzoek nodig naar de mogelijkheden voor geothermie. In Noord-Holland Noord, waar meer dan voldoende potentie is vastgesteld, kan de realisatie echter direct beginnen: de techniek en de markt zijn er klaar voor. Ook is er voldoende behoefte aan lage-temperatuurwarmte in de glastuinbouw en de gebouwde omgeving. Het tempo van de ontwikkeling van geothermie zal dan vooral worden bepaald door de snelheid van de ontwikkeling van warmtenetten – in combinatie met de benodigde aanpassingen in de gebouwde omgeving.
  Om het maximale potentieel aan geothermie te realiseren, moeten putten optimaal over de beschikbare ruimte verdeeld worden.[18] Enerzijds is er namelijk een minimale afstand tussen verschillende putten nodig (1,5 km), anderzijds wordt de potentie niet optimaal benut als de afstanden tussen putten te groot zijn. Er is dan ook een visie nodig op de verkaveling van de beschikbare ruimte voor putten en infrastructuur Hier kan de provincie een rol in nemen.
- **Wind op land** is duurder dan geothermie, maar nog steeds relatief kostenefficiënt. De techniek en de markt zijn er klaar voor en investeringen verdienen zich snel genoeg terug, dankzij de bestaande subsidieregelingen. De verdere ontwikkeling wordt echter ingeperkt door provinciaal beleid, zodat er op basis van de huidige afspraken niet meer dan 685,5 MW opgewekt zal worden. Zie ook de bijlage 'Windenergie'.
  Mocht er toch ruimte komen om deze optie verder te ontwikkelen, dan zal het tempo van realisatie mede bepaald worden door de beschikbare hoeveelheid subsidie, de termijn waarop locaties beschikbaar zijn, de wijze waarop locaties benut worden en het maatschappelijk draagvlak.
- **Zonneweides en losse opstellingen** kunnen snel gerealiseerd worden, op de plaatsen waar ze zijn toegestaan. Het is duurder dan geothermie en wind op land, maar de benodigde investeringen verdienen zich vaak terug, dankzij de bestaande subsidieregelingen. De ontwikkeling van grootschalige zonneweiden wordt momenteel bepaald door de Noord-Hollandse beleidskaders, zie hiervoor de bijlage 'Zonne-energie'.
- **Biomassa/biobrandstof** kan op eigen grondgebied geproduceerd worden of geïmporteerd worden. Op eigen grondgebied is in Noord-Holland slechts beperkte productie van biomassa en biogas uit reststromen mogelijk. Technieken die hierbij ingezet worden, zijn vergisting en vergassing.
  Bij vergisting gaat het om agrarische of industriële reststromen (natte biomassa).[19] De ruimtelijke consequenties van vergisting zijn beperkt, wel moet er onder meer een omgevingsvergunning voor de installatie worden aangevraagd. Met de juiste vergunningen is ook subsidie aan te vragen.[20] Zie ook de bijlage 'Biomassa'.

17 De regeling Risico's dekken voor aardwarmte (RNES Aardwarmte), ingesteld door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat, verzekert een bedrijf tegen de financiële risico's van misboring bij een aardwarmteproject.
18 Energie en ruimte Noord-Holland Noord. Verkenning van ruimtelijke perspectieven voor de energietransitie in Noord-Holland Noord (Studio Marco Vermeulen 2017).
19 http://eduweb.eeni.tbm.tudelft.nl/TB141E/?groen-gas.
20 https://groengas.nl/documenten/factsheet-verplichte-vergunningen-voor-biogasproductie-installaties.pdf.

Een tweede techniek is vergassing van vaste biomassa. Vergassing is een snel en goed beheersbaar proces dat bij een gelijk volume aan biomassa meer biogas oplevert dan vergisting.[21] Bij HVC in Alkmaar is een demonstratie-installatie ('Milena') voor de vergassing van biomassa (geïmporteerd hout) geplaatst. Er is een installatie ('Olga') aan toegevoegd voor de teerverwijdering uit het geproduceerde gas. Het schone biogas dat zo geproduceerd wordt, wordt opgewerkt tot 'groen gas', dat qua kwaliteit gelijk is aan aardgas. De provincie heeft aan dit proefproject meebetaald.
Naar verwachting kan in Nederland, in 2020, biogas circa 15-20 PJ bijdragen aan de nationale hernieuwbare energiedoelstelling (5 tot 7 procent), en volgens de prognoses kan dit de periode 2020-2030 groeien tot wel 45 tot 60 PJ.[22] Wel is het zo dat het geïmporteerde biomassa betreft, waardoor het ruimtebeslag op andere landen afgewenteld wordt. Biomassa wordt naar verwachting schaars, wat betekent dat de kosten waarschijnlijk zullen stijgen. De inzet van (eventueel geïmporteerde) biomassa, zal naar verwachting hand in hand gaan met het tempo waarin de vraagsectoren deze kunnen en willen toepassen. Dit hangt af van de beschikbaarheid en de kosten.

- **Gebouwgebonden opwekking** gaat om de energieopwekking die in en op gebouwen plaatsvindt:
  - **Zon op daken** - waar toegestaan, kunnen zonnepanelen (zon-pv) of zonnecollectoren (zonthermie) direct geplaatst worden. De investeringen verdienen zich snel genoeg terug om aantrekkelijk te zijn, dankzij de bestaande subsidie- en salderingsregeling. Bij de huidige prijzen van gas en elektriciteit zijn zonnepanelen echter aantrekkelijker voor een gebouweigenaar dan zonnecollectoren.[23] Een groot deel van de daken is overigens niet geschikt voor zonnepanelen of -collectoren vanwege constructie, ligging of situering.
    Door de grote hoeveelheid individuele actoren (gebouweigenaren) dat in beweging moet komen, zal het lang duren voordat zonnepanelen en -collectoren op alle daarvoor geschikte daken gerealiseerd zijn. Wat hiervoor nodig is, komt aan de orde in de deelstudie 'Gebouwde omgeving'.
  - **Omgevingswarmte** – warmte uit de omgeving kan benut worden met een **warmtepomp**, die de temperatuur verhoogt tot hetgeen wat nodig is voor gebouwverwarming. De investeringen verdienen zich in pakweg zeven tot vijftien jaar terug (eventueel met subsidie). De warmtepomp verbruikt elektriciteit, daar staat tegenover dat er veel minder energie (voornamelijk gas) wordt gebruikt door het gebruik van omgevingswarmte. Nadelen zijn dat de warmtepomp binnenshuis ruimte in beslag neemt en dat het systeem vrij lawaaierig is. Warmtepompen kunnen overigens ook warmte uit de bodem of het grondwater benutten, maar die opties zijn flink duurder. Verder kan de warmtepomp ingezet worden om de temperatuur van een lage-temperatuurwarmte uit een warmtenet of van het water van een WKO-installatie verhogen. Gezien de gebouwaanpassingen die nodig zijn, zal het lang duren voordat alle potentie in de gebouwde omgeving is benut. Het speelveld hierbij komt aan de orde in de deelstudies 'Gebouwde omgeving' en – voor wat betreft de combinatie met warmtenetten – in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Het tempo van toepassing van bovengenoemde opties kan afgeremd worden door:

- een tekort aan beschikbare capaciteit van de bouw- en installatiesector,
- onvoldoende kritische massa aan warmtevragers op het moment van aanbod,
- een achterblijvende ontwikkeling van de energie-infrastructuur. Zie hiervoor de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

21 http://eduweb.eeni.tbm.tudelft.nl/TB141E/?groen-gas.
22 Routekaart hernieuwbaar gas (ECN 2015).
23 Bij aanschaf is een zonneboiler weliswaar voordeliger, maar bij zonnepanelen is het rendement hoger en de terugverdientijd korter. Plaatsing van een zonneboiler vereist bovendien meer aanpassingen in huis.

Onzekerheden in het eindbeeld en transitiepad

Bovenstaand eindbeeld en transitiepad zijn sterk afhankelijk van een aantal (deels niet te beïnvloeden) ontwikkelingen op nationaal en mondiaal niveau.

- **Ontwikkelingen in het energie- en klimaatbeleid**
  Voor een substantiële groei in de opwekking van hernieuwbare energie is een relatief stabiel toekomstperspectief nodig, om investeerders zekerheid te bieden. Europees en nationaal beleid spelen hierin een belangrijke rol.
- **Macro-economische ontwikkelingen**
  De prijsontwikkeling van fossiele energie in vergelijking met hernieuwbare energie is bepalend voor de economische aantrekkelijkheid. Ook is de beschikbare investeringsruimte van belang.
- **Technologische ontwikkeling**
  Veel bestaande technologieën zijn nog niet volledig uitontwikkeld, bovendien kan innovatie leiden tot nieuwe technologieën. Het is nog niet duidelijk welke technologie gaat domineren, daarom zijn betrokken partijen vaak huiverig om ergens vol op in te zetten. Dit geldt niet alleen voor hernieuwbaar opgewekte energie, maar ook voor vormen van energiebesparing en opslag en transport van energie (met name elektriciteit).
- **Maatschappelijk draagvlak**
  De grootte van het maatschappelijk draagvlak voor bepaalde technologieën kan invloed hebben op de mate waarin de potentie ervan wordt benut. Dit kan het eindbeeld beïnvloeden.
- **Beschikbaarheid biomassa**
  Zal er voldoende betaalbare biomassa zijn voor Noord-Holland? De wereldwijde beschikbaarheid van biomassa zal naar verwachting beperkt zijn en er zal vanuit diverse sectoren en landen om geconcurreerd worden.

13 Het gaat hier om een systeem waarbij de kosten voor warmte gelijkelijk verdeeld worden, ongeacht of dit via elektriciteit of direct als warmte wordt geleverd.

6 HET SPEELVELD

Het speelveld rond de opwekking is divers. Bijna altijd betreft het initiatieven van één of meerdere private partijen, die mogelijk worden gemaakt met financiële steun van de overheid en waarbij de netwerkbedrijven de ontwikkelingen moeten faciliteren. Onderstaande tabel laat dit zien.

Technologie opwek	Geothermie	Wind op land	Zonneweides	Biomassa	Gebouw-gebonden opwek[24]
Initiatiefnemer (particulier)	Tuinder(s). Warmtebedrijf.	Grondeigenaar. Energiecoöperatie. Energiebedrijf. Projectontwikkelaar.	Grondeigenaar. Energiecoöperatie. Energiebedrijf. Projectontwikkelaar.	Zeer divers, onder andere: - Agrariër - Energiebedrijf - Brandstofproducent - Industrie	Huiseigenaar (bewoner). Vastgoedbedrijf inclusief woningbouwcorporatie. Energiecoöperatie.
Overheidsprikkel	Stimulering via SDE+	Stimulering via SDE+.	Stimulering via SDE+.	Stimulering via SDE+.	Stimulering via SDE+/ISDE.
Vergunning-verlening	Rijk voor de boring (STRONG). Gemeente voor eventuele leiding.	Rijk (100 MW+). Provincie (5 -100 MW). Gemeente (1 tot 5 MW).	Rijk (50 MW+) en anders gemeente. Provincie toetst.	Afhankelijk van situatie, meestal milieugerelateerd.	Veelal niet nodig.
Rol Rijksoverheid	Wetgeving (Mijnbouwwet).	Wetgeving ruimtelijke inpassing (bij >100 MW).	Wetgeving.	Wetgeving.	Wetgeving (incl. EPC).
Rol provincie	Wet- en regelgeving voor efficiënte ruimtelijke inpassing.	Aanvullend beleid.[25] Ruimtelijke inpassing via PIP (5-100 MW).	Aanvullend beleid.[26] Wet en regelgeving rond ruimtelijk inpassing.	Meestal niet van toepassing of vanuit milieu indien bevoegd.	Niet van toepassing.
Rol gemeente		Ruimtelijke inpassing (0-5 MW).		Meestal niet van toepassing of vanuit milieu indien bevoegd.	Wet- en regelgeving rond inpassing en eventueel Bouwbesluit.[27]
Rol netbeheerder	Niet van toepassing.	Aansluitplicht, boven 10 MVA (MW) maatwerk.	Aansluitplicht, boven 10 MVA (MW) maatwerk.	Niet van toepassing.	Zorgplicht voor betrouwbaar distributienetwerk.

Toelichting op bovenstaand schema:

Het speelveld is afhankelijk van de schaal van de opwekking en of de opgewekte energie voor eigen gebruik is of niet.

Kleinschalige opwekking – primair voor eigen gebruik

Een klein deel van de hernieuwbare opwekking wordt door huiseigenaren of bedrijven op eigen terrein gerealiseerd, om hun energieverbruik te verduurzamen. Toepassingen hebben vaak een beperkte invloed op de directe omgeving.

De initiatiefnemer heeft, afhankelijk van de toegepaste techniek en de lokale situatie, slechts in een beperkt aantal situaties een vergunning nodig, bijvoorbeeld bij een monument. De gemeente is verantwoordelijk voor de vergunningverlening. Bij een aantal technieken zal de initiatiefnemer de netbeheerder moeten verzoeken om de aansluiting op het elektriciteitsnetwerk aan te passen.

De provincie kan de toepassing van deze vorm van opwekking versnellen door stimulerende maatregelen. Deze maatregelen komen aan de orde bij de deelstudie ‘Gebouwde omgeving’.

Grootschalige opwekking – primair voor eigen gebruik

Soms leidt een lokaal initiatief tot grootschalige opwekking. Denk hierbij bijvoorbeeld aan geothermie

24 Zonnepanelen op daken, zonthermie (zonnecollectoren/zonneboiler), omgevingswarmte (warmtepomp).
25 Zie bijlage ‘Windenergie’ voor details provinciaal beleid.
26 Zie bijlage ‘Zonne-energie’ voor details provinciaal beleid.
27 https://www.rijksoverheid.nl/documenten/brochures/2010/07/20/zonnecollectoren-en-zonnepanelen.

voor een cluster van tuinders. Meestal is de gemeente verantwoordelijk voor de vergunningverlening, en zal de initiatiefnemer de netbeheerder moeten verzoeken voor de juiste aansluiting op het netwerk.
Uitzondering: bij geothermie is de Rijksoverheid verantwoordelijk voor de vergunningverlening, aangezien dit de diepe ondergrond betreft. De eventuele inpassing van de leidingen van de put naar de afnemers of het regionale warmtenet, valt wel weer onder de gemeente.
De provincie kan ervoor zorgen dat de maximale potentie van geothermie gerealiseerd wordt, door regie te nemen op de optimale ruimtelijke verdeling van geothermieputten.

Grootschalige opwekking – meestal voor de markt
Grootschalige opwekking wordt meestal geïnitieerd door projectontwikkelaars en investeringsmaatschappijen, mede vanuit commercieel belang. Het Rijk verstrekt subsidie om de onrendabele top te compenseren (regeling Stimulering Duurzame Energieproductie -SDE+).
Deze grootschalige opwekking moet, naast de wettelijke vereisten, passen binnen de vastgestelde provinciale en gemeentelijke beleidskaders. Afhankelijk van de grootte van de opwekking, is het Rijk of de provincie vergunningverlener.
De provincie kan grootschalige opwekking versnellen door beleidskaders voor wind- en zonne-energie te verruimen. Dit heeft uiteraard grote consequenties voor de ruimtelijke kwaliteit van het landelijk gebied. Verder zal de energie-infrastructuur invoeding van hernieuwbare opwekking mogelijk moeten maken en zal er soms ruimte moeten worden gecreëerd voor de opslag en eventuele omzetting van opgewekte energie. De rol die de provincie daarbij kan innemen, komt aan de orde in de deelstudie ‘Energie-infrastructuur’.

Maatschappelijk draagvlak
Het ruimtebeslag van duurzame energieopwekking zal groot zijn. Ook inwoners die nut, noodzaak en urgentie van de energietransitie onderschrijven, kunnen ruimtelijke ingrepen in hun eigen omgeving echter afwijzen. Het particulier belang en het algemeen belang botsen dan. Hoewel de vraag óf zo’n ruimtelijke ingreep moet plaatsvinden niet gesteld kan worden (dat leidt alleen maar tot afwenteling), kunnen inwoners wel vroegtijdig betrokken worden bij de vraag hoe de inpassing moet plaatsvinden. Dit is meestal een gemeentelijke opgave. De provincie kan gemeenten hierbij wel ondersteunen.
Het maatschappelijk draagvlak zal naar verwachting vergroten als er ruim baan wordt gegeven aan initiatieven van onderop, zoals van lokale energiecorporaties of van gemeenten. De Omgevingswet zal daarbij de opdracht tot burgerparticipatie bij initiatiefnemers neerleggen. Van belang is dat overheden, in dit geval de provincie, aan initiatiefnemers én inwoners duidelijkheid bieden wat er onder een adequaat participatieproces verstaan wordt, om rechtsongelijkheid te voorkomen.

7 HANDELINGSPERSPECTIEF PROVINCIE NOORD-HOLLAND

De provincie kan de energietransitie helpen versnellen dan wel realiseren door maatregelen te nemen op het gebied van opwekking van hernieuwbare energie. Deze staan hieronder per technologie aangegeven, inclusief de consequenties.

Geothermie

Geothermie is relatief kostenefficiënt en neemt bovengronds weinig ruimte in beslag. Er is weinig maatschappelijke weerstand. De provincie heeft geen rol in de vergunningverlening en er is geen aanpassing van het bestaand provinciaal beleid nodig om tot realisatie van de maximale potentie te komen. Wel is van belang dat een overheid regie neemt op de 'verkaveling' van deze boorputten, ten behoeve van optimale benutting van het beschikbare potentieel. Als beleidsontwikkelaar en regelaar zou de provincie deze rol goed op zich kunnen nemen.

Wind op land

De provincie realiseert al 685,5 MW aan windenergie op land. Om méér te realiseren, zal het beleidskader verruimd moeten worden, zie de bijlage 'Windenergie'. Hierbij moet rekening gehouden worden met het feit dat de impact van windturbines op de ruimtelijke kwaliteit en leefbaarheid groot is. Windturbines kunnen van grote afstand al zichtbaar zijn, bovendien is er sprake van geluidsproductie en slagschaduw. Dit kan zorgen voor maatschappelijke weerstand. Deelname van bewoners in lokale initiatieven kan het draagvlak dan weer vergroten. Verder is er sprake van een economisch belang: de aanleg en het onderhoud van windparken zorgt voor veel nieuwe werkgelegenheid.

Zonneweides en -opstellingen

Het ruimtebeslag van opstellingen van zonnepanelen kan groot zijn, maar de opstellingen zijn vaak niet erg zichtbaar van grote afstand, en ze produceren geen hinderlijke slagschaduw of geluid. Het effect van zonneweides op de bodem (voor toekomstige landbouw) is nog onbekend. Hier zou de provincie onderzoek naar kunnen doen. Duidelijk is wel dat zonneweides op agrarische gronden de productie van voedsel, biomassa of producten voor de biobased economy grotendeels uitsluit.
Meervoudig gebruik is technisch gezien mogelijk. Denk aan verkeersinfrastructuur (inclusief bermen, geluidswallen, parkeerterreinen en dergelijke) of de combinatie met windturbines. Er kan onderzoek gedaan worden naar de kansen en risico's voor veiligheid en ruimtelijke kwaliteit.
De provincie heeft ruimtelijk beleid voor zonneweides en –opstellingen, zie de bijlage 'Zonne-energie'. Indien dit beleid verruimd wordt, bijvoorbeeld ten aanzien van de (situatieafhankelijke) maximale omvang van de opstellingen, kan dit leiden tot meer en/of grotere opstellingen, en dus tot meer hernieuwbaar opgewekte energie.

Biomassa en biogas

Reststromen uit de landbouw en industrie kunnen goed verwerkt worden via vergisting, maar dit potentieel is beperkt. De provincie heeft hierbij geen rol. Vergassing van biomassa biedt groot potentieel en de provincie heeft een demonstratie-installatie hiervoor (Milena-Olga) mede gefinancierd. Wel is het zo dat het ruimtegebruik van de benodigde biomassa wordt afgewenteld op ander landen, en de import zelf ook energie kost (scheepvaart). Zie ook de bijlage 'Biomassa'.

Opwekking in de gebouwde omgeving (zonnepanelen, zonnecollectoren, warmtepompen)

Om de opwekpotentie in de gebouwde omgeving te benutten, moet een veelheid aan gebouweigenaren in beweging worden gebracht. Dit komt aan de orde in de deelstudie 'Gebouwde omgeving'. De rol van de provincie hierbij is die van aanjager, stimulator en verbinder.
De invoeding van een eventueel surplus aan opgewekte elektriciteit op het net, en de impact van

warmtepompen op de piekvraag, vereist vooral initiatief van de netbeheerders. Dit komt aan de orde in de deelstudie 'Energie-infrastructuur'.

Al met al geldt dat geothermie en opwekking in de gebouwde omgeving hun maximale potentie kunnen realiseren binnen de beleidsruimte die de provincie Noord-Holland biedt. Vooral in de gebouwde omgeving kan de provincie versnelling bewerkstelligen door gebouweigenaren te stimuleren de benodigde aanpassingen aan gebouwen te realiseren. Dit komt aan de orde bij de deelstudie 'Gebouwde omgeving'.

Impact en consequenties

De provincie kan duurzaam in de resterende energievraag voorzien, maar dat vergt keuzes: hoeveel ruimte is er voor windturbines op land, zonneweides en zonne-opstellingen? En hoeveel import van biomassa vindt straks plaats? Méér van het een betekent dat er minder van het andere nodig is.
Een beeld van de duurzame energiemix in 2050 is niet te schetsen zonder vooruit te lopen op keuzes die de provincie nog gaat maken, onder meer in de Omgevingsvisie. Wellicht komen er ook nieuwe mogelijkheden. Of wordt de opgave lager door energiebesparende innovaties die we nu nog niet kennen.

Tijdpad en keuzemomenten

Alle drie de genoemde opties zijn relatief snel te realiseren. Vanuit het oogpunt van de energietransitie zijn keuzemomenten daarmee vooral afhankelijk van (nationale) doelstellingen en afspraken. Dat neemt niet weg dat er wel tijdig een integrale afweging en besluitvorming moet plaatsvinden, gezien de relatie die energieopwekking heeft met verstedelijking, mobiliteit en economie. Alleen dan kunnen de kansen voor meervoudig ruimtegebruik worden benut en kan verrommeling van het landschap worden voorkomen.

Op korte termijn kan de provincie:

- een visie opstellen voor de verkaveling van de ruimte voor een optimale verdeling van geothermieputten. Hoe eerder de grond optimaal verkaveld is, hoe meer de potentie van geothermie benut kan worden,
- onderzoek doen naar de mogelijkheden van transport van lage-temperatuurwarmte over lange afstanden,
- onderzoek doen naar de effecten van zonneweides op landbouwgrond,
- onderzoek doen naar de kansen en risico's van meervoudige gebruik van ruimte voor opwekking van duurzame energie,
- innovatie stimuleren met betrekking tot opslag van energie,
- met stakeholders een gebiedsgerichte aanpak opstellen voor clusters als het NZKG, Schiphol en de Greenport.
- onderzoek doen naar de beste wijze om rechtsongelijkheid bij participatievraagstukken te voorkomen.

De provincie is al bezig met onderzoek naar de mogelijkheden van opwekking van hernieuwbare energie voor wat betreft de eigen organisatie, als eigenaar van gronden en infrastructuur. Zie hiervoor de factsheet 'Eigen organisatie'.

De provincie kan duurzaam in de resterende energievraag voorzien, maar dan moeten er keuzes gemaakt worden tussen hoeveelheden **windturbines op land, zonneweides en zonne-opstellingen,** en **import van biomassa.** Méér van het een betekent dat er minder van het andere nodig is. Hierbij moet rekening gehouden worden met verwachte wereldwijde schaarste aan biomassa, terwijl de andere opties door innovatie en opschaling steeds kostenefficiënter zullen worden. Verder wordt bij geïmporteerde biomassa het ruimtebeslag (met het risico van verdringing van voedselproductie of aantasting van natuurwaarden) afgewenteld op andere gebieden of landen. Bij wind op land en zonneweides en –opstellingen zal de provincie het belang van hernieuwbare energieopwekking moeten afwegen tegen zaken als ruimtelijke kwaliteit, leefbaarheid en andere vormen van agrarische benutting.

Alledrie de opties zijn technisch gezien relatief snel te realiseren. Vanuit het oogpunt van de energietransitie zijn keuzemomenten daarmee vooral afhankelijk van (nationale) doelstellingen en afspraken. Echter, gezien de relaties met verstedelijking, mobiliteit en economie is er wél een tijdige integrale afweging en besluitvorming nodig om kansen als meervoudig ruimtegebruik te benutten en risico's als verrommeling van het landschap te vermijden.

BIJLAGEN

DEELSTUDIE OPWEKKING VAN HERNIEUWBARE ENERGIE

BIJLAGE

Hoeveelheden en verhoudingen m.b.t. energie

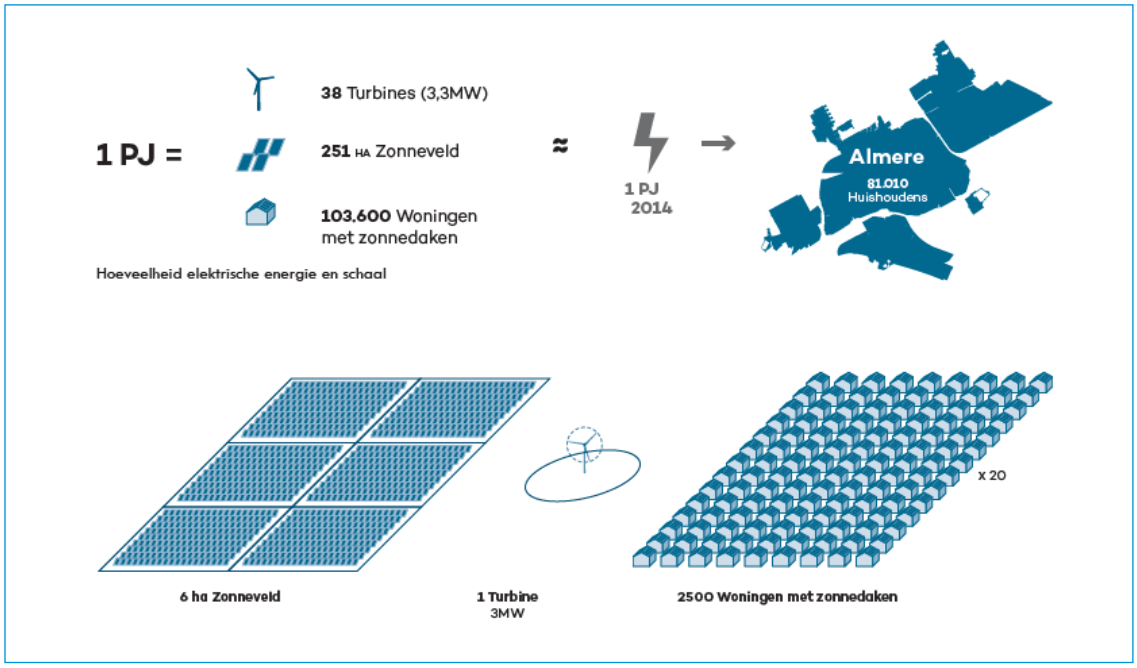

Bron: Ruimtelijke Verkenning Energietransitie MRA

kilo (k)	*10^3
mega (M)	*10^6
giga (G)	*10^9
tera (T)	*10^{12}
peta (P)	*10^{15}

1 J/sec	Watt (W)
3.600.000 J	Kilowattuur (kWh)
31,65 MJ/m3	Aardgasequivalent
MWth	Megawatt thermisch vermogen
MWe	Megawatt elektrisch vermogen

Ruimtegebruik in ha per bron voor de opwekking van 4 TJ:	
Zonneweide	1
Windturbine 2,3 MW	7
Biomassateelt energiegewassen	21
Zon op daken	22
Biomassa co-vergisting (mest)	20
Biomassa co-vergisting akkerbouw	198

2

BIJLAGE

GEOTHERMIE

Bij geothermie wordt heet water van grote diepte uit de aarde opgepompt uit zgn. 'watervoerende lagen'. Op 1,5 km diepte is het water in Nederland zo'n 70°C. Bij elke kilometer dieper de ondergrond in stijgt de temperatuur met ongeveer 30°C. Bij geothermie dieper dan vier kilometer is er sprake van 'ultradiepe geothermie'. Het water komt dan als stoom naar boven.

Hoe werkt geothermie?

Eerst worden er twee putten geboord. Het warme water komt naar boven via een productieput en gaat door een warmtewisselaar, deze brengt het koude water uit de bovengrondse verwarmingsbuizen op temperatuur. Dit warm geworden water gaat via het leidingennetwerk verder, bijvoorbeeld om de kassen te verwarmen. Het afgekoelde grondwater (circa 30° C) gaat via een injectieput weer terug de ondergrond in, zodat de grondwaterdruk gelijk blijft.
Er is overigens een zekere afstand tussen putten nodig. Dit betekent dat als ergens geboord wordt, een boring elders onmogelijk kan worden. Om inefficiënte verkaveling te voorkomen, is bovenlokale regie nodig.

Voor- en nadelen ten opzichte van andere vormen van energieopwekking

Het voordeel is dat geothermie niet afhankelijk is van weersomstandigheden. Aardwarmte is echter niet oneindig beschikbaar. Het hete grondwater komt sneller uit de ondergrond naar boven dan de aarde het afgekoelde water, dat via de injectieput teruggepompt wordt, kan verwarmen. Het is nog onduidelijk hoe lang het precies duurt wanneer het grondwater begint af te koelen. Een ruwe schatting, gebaseerd op geologisch onderzoek, is dat een put minimaal zestig jaar meegaat. Daarna kan een put een tijd lang niet gebruikt worden.
Een ander voordeel is dat het een zogenoemde 'puntbron' betreft, met een hoog vermogen aan energie op een zeer klein oppervlak. De ruimtelijke inpassing is daardoor niet erg ingewikkeld.

Het boren van een productieput en een injectieput kost tussen de zeven en vijftien miljoen euro. Dat bedrag kan in de toekomst nog naar beneden. Bijvoorbeeld door de stalen boren te vervangen door sterke koolstofcomposiet. De zeer diepe geothermieboringen zijn een stuk duurder, namelijk tussen de veertig en vijftig miljoen euro per put. Voor glastuinbouw en de gebouwde omgeving (compacte bouw) is vooral de geothermie relevant welke relatief laagwaardige warmte levert. De kosten liggen dan op circa 45 euro per MWh.
Geothermie staat nog aan het begin van de ontwikkeling met vijftien gerealiseerde projecten (waarvan veertien in de glastuinbouw). Binnen het kader van het Nationaal Energieakkoord (2013) is er een versnellingsplan opgesteld, zodat er zo'n vier à vijf projecten per jaar gerealiseerd worden in plaats van één. Inzet hierbij is vooral op verbetering van de (moeizame) financiering, kennisontwikkeling en professionalisering van de hele aardwarmteketen.

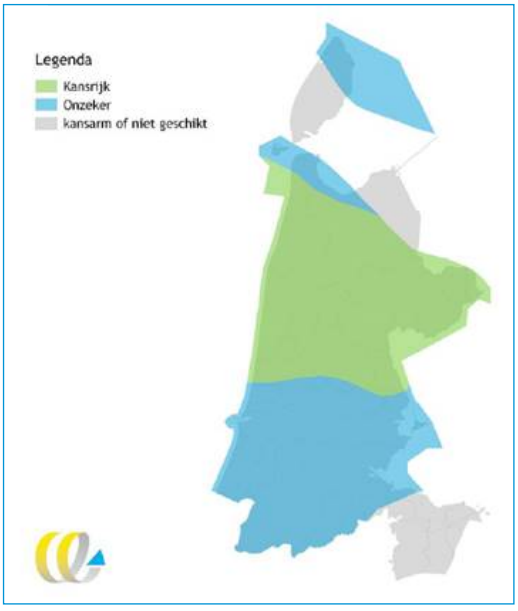

Bron: CE Delft

In Noord-Holland Noord is geothermie kansrijk, maar de benodigde investeringen zijn hoog en de risico's op misboringen groot. Clustervorming en samenwerking kan helpen om businesscases rond te krijgen en risico's beter te spreiden. Door met andere regio's en andere partijen een risicofonds te ontwikkelen worden risico's draaglijk. Het is daarbij van belang dat ook andere sectoren (woningbouw, industrie) geothermie als kans gaan zien, zodat samen opgetrokken kan worden.
In Noord-Holland Zuid wordt geothermie vooralsnog als minder kansrijk gezien. Soms omdat de bodem niet geschikt zou zijn, soms omdat er twijfel bestaat of geschikte gebieden warm genoeg zijn. Meer onderzoek is nodig.

Veiligheid

Het risico op aardbevingen is bij geothermie minder groot dan bij gaswinning. Bij geothermie wordt opgepompt water weer teruggepompt, waardoor er geen grote verschillen in druk in de ondergrond ontstaan. Wel kan de ondergrond instabieler worden als er bijvoorbeeld door een breuklijn wordt geboord. Deze breuklijnen worden echter vooraf via seismisch onderzoek in kaart gebracht.
Geothermie heeft daarnaast risico's voor de drinkwatervoorziening. Bij boringen kunnen kleilagen worden doorboord, waardoor de waterlaag die voor drinkwater wordt gebruikt vervuild kan raken (door vervuild of zout water dat vanuit boven- of ondergelegen lagen indringt of door chemische middelen die bij het boren worden gebruikt). Ook kan de aardwarmte die naar boven wordt gehaald, via uitstraling het grondwater verwarmen, met bacteriegroei als gevolg. De provincies zijn primair verantwoordelijk voor de bescherming van het grondwater ten behoeve van de drinkwatervoorziening. In provinciale verordeningen is mijnbouw in gebieden met drinkwatervoorraden daarom meestal uitgesloten.
De Ontwerp Structuurvisie Ondergrond (Strong) is opgesteld om de belangen met betrekking tot de drinkwatervoorziening en de belangen met betrekking tot geothermie met elkaar in overeenstemming te brengen en de drinkwatervoorziening te beschermen.

3

BIJLAGE

WINDENERGIE

Windturbines kunnen op land, maar ook op een dijk of in een meer geplaatst worden. De kostenstructuur verschilt bij deze verschillende ondergronden, en is ook sterk afhankelijk van de schaalgrootte. Windturbines kennen een klein direct ruimtebeslag op de grond, maar vanwege het risico van afbreken van rotorbladen mogen ze niet te dicht op kwetsbare bestemmingen als woningen of voorzieningen staan. Ook is er afstand tot andere windturbines nodig. Hierdoor is het indirecte ruimtebeslag groot. Deze ruimte kan vaak wel meervoudig gebruikt worden.

Wat doet de provincie Noord-Holland?

Het Rijk heeft de provincie Noord-Holland opgedragen de opwekking van 685,5 megawatt (MW) aan elektriciteit door middel van windenergie ruimtelijk mogelijk te maken. In 2015 is het ruimtelijk beleid voor opwekking van windenergie op land door PS vastgelegd in de Provinciale Ruimtelijke Verordening (PRV). De provincie realiseert de ruimte voor de 685,5 MW op vier manieren:

- Door mee te werken aan de realisatie van Windpark Wieringermeer (circa 250 MW).
- Door nieuwe windparken toe te staan. Een nieuw windpark moet gelegen zijn in een zogenoemd ‘herstructureringsgebied’. Er zijn negen van deze herstructureringsgebieden aangewezen en in de PRV opgenomen. Inmiddels is er vergunning verleend voor zes nieuwe windparken.
- Door de eis te stellen dat het bouwen of opschalen van één windturbine alleen mag na verwijdering van ten minste twee andere windturbines op grondgebied van de provincie, zodat de totale hoeveelheid windturbines in Noord-Holland afneemt.
- Door het vermogen van windturbines die jonger zijn dan tien jaar en in 2020 het einde van hun economische levensduur nog niet bereikt hebben, mee te tellen. Dit realiseert al meer dan de helft van de door het Rijk gevraagde 685,5 MW.

De provincie staat overigens niet toe dat een omgevingsvergunning méér dan 685,5 MW ruimtelijk mogelijk maakt.

Er is vergunning verleend voor zes nieuwe windparken, te weten:

- Nieuwe Hemweg, gemeente Amsterdam
- Windpark Havenwind, gemeente Amsterdam
- Windpark Ferrum (Tata Steel), gemeente Velsen
- Windpark Waardpolder, gemeente Hollands Kroon
- Windpark Groetpolder, gemeente Hollands Kroon
- Windpark Spuisluis, gemeente Velsen

NB. 11 aanvragen voor windparken zijn afgewezen.

Een nieuw windpark moet voldoen aan de volgende regels:

- windparken moeten in een lijnopstelling staan van minimaal 6 turbines,
- er moet minimaal 600 meter afstand zijn tussen een turbine en woningen of bijvoorbeeld een school of ziekenhuis,
- voor elke nieuw te bouwen turbine, worden twee oude turbines verwijderd.

Daarnaast zijn er regels gesteld voor bijvoorbeeld ashoogte, rotordiameter en verschijningsvorm.

4

BIJLAGE

ZONNE-ENERGIE

Met behulp van zonne-energie kan zowel elektriciteit worden opgewekt (zonnepanelen ofwel PV-panelen) of warmte worden geleverd ten behoeve van procesverwarming, ruimteverwarming of warm tapwater (zonnecollectoren met zonneboiler). Zonnepanelen kunnen worden geplaatst op daken en variëren dan van heel klein (een paar kW bij huishoudens) tot meer dan 1 MW. Grootschalige veldopstellingen (zonneweides) zijn veel groter, vanaf circa1 MW tot tientallen MW. De financiële aantrekkelijkheid van zonnepanelen is afhankelijk van schaalgrootte (hoe groter hoe kostenefficiënter, ook als je rekening houdt met extra kosten voor een netaansluiting) en de vraag of er wel of niet aan het net geleverd wordt (in verband met energiebelasting).

Wat doet de provincie Noord-Holland?

In de Provinciale Ruimtelijke Verordening (1 maart 2017) en de 'Uitvoeringsregeling opstellingen voor zonne-energie in het landelijk gebied' (12 juli 2016) stelt de provincie Noord-Holland een aantal voorwaarden en regels voor opstellingen voor zonne-energie, zoals bijvoorbeeld 'zonneweides', zie hier onder.

Wie gaat waarover?

- De provincie gaat over het landelijk gebied, de gemeenten over het stedelijk gebied.
- Gemeenten kunnen geen regels en bestemmingen in een bestemmingsplan opnemen die zonne-opstellingen in het landelijk gebied mogelijk maken.
- Wel kan een bestemmingsplan voorzien in de mogelijkheid voor zonne-opstellingen op gronden waar al nutsvoorzieningen zijn. Dit geldt weer niet voor leidingtracés (gas, water, elektriciteit) of infrastructuur (weg-, spoor-, water- en vliegverkeer, inclusief bermen, parkeerterreinen en dergelijke).

Vergunningverlening

- Er is een omgevingsvergunning nodig.
- Een vergunning kan worden verleend voor vijf tot 25 jaar. Daarna moeten opstellingen verwijderd worden. Voor dit laatste moet financiële zekerheid worden gesteld. De reden hiervoor is dat zonneparken worden gezien als tijdelijke functie, voor de middellange termijn. Op lange termijn verwacht men de energiebehoefte door innovaties op andere wijze in te kunnen vullen.

Eisen aan locatie, omvang en opstelling

- Er mogen geen zonne-opstellingen worden geplaatst in de EHS (Natuurnetwerk Nederland) en provinciale Ecologische verbindingszones, het UNESCO-erfgoed de Stelling van Amsterdam, bufferzones en weidevogelleefgebieden.
- Een zonne-opstelling sluit aan minimaal één zijde aan op bestaand stedelijk gebied. Indien de locatie grenst aan woonbebouwing, dan dient de afstand tussen de opstelling en de woonbebouwing minimaal 50 meter te bedragen.
- De omvang is gemaximeerd (5-25 ha). Daarbij geldt dat hoe meer een locatie aansluit op bestaand stedelijk gebied of de bepaalde infrastructuur, hoe groter de omvang van de opstelling mag zijn. Wel kan uit oogpunt van ruimtelijke kwaliteit hiervan worden afgeweken.
- De hoogte van een opstelling voor zonne-energie bedraagt maximaal 1,50 meter, gemeten vanaf het maaiveld.
- De bodem onder de opstelling mag niet worden verhard of verdicht.
- De terreinafscherming moet passend in de omgeving en faunavriendelijk zijn.

Onzekerheden

Er is maar beperkt onderzoek gedaan naar de ecologische effecten van zonneparken. De gevolgen voor landbouw zijn ook nog onduidelijk: zowel voor wat betreft concurrentie met voedselvoorziening als om effect op de regionale landbouwstructuur (verkaveling, schaalvoordelen).

5

BIJLAGE

BIOMASSA

Biomassa betreft producten die bestaan uit plantaardig landbouw- of bosbouwmateriaal of plantaardig afval, kurkafval of houtafval, waar biobrandstof van gemaakt kan worden. Vaak wordt het volgende onderscheid gemaakt:

- Conventionele biobrandstoffen: gemaakt uit suikers, zetmeel, plantaardige olie of dierlijke vetten. De productie hiervan concurreert sterk met voedselproductie.
- Geavanceerde biobrandstoffen: gemaakt uit houtachtige planten of uit oneetbare gedeelten van voedselgewassen. De productie concurreert daardoor minder met voedselproductie. Hieronder vallen ook nieuwe ontwikkelingen, denk aan algen en zeewier.

Hernieuwbare energieopwekking

Er worden diverse omzettingsprocessen gebruikt om energie uit biomassa op te wekken. Deze energie telt als 'hernieuwbaar opgewekt', omdat de koolstof in biomassa en biobrandstof van biogene oorsprong is, en relatief recent uit de atmosfeer onttrokken is (kort-cyclisch). Mondiaal is daarom afgesproken dat de emissies die vrijkomen bij de verwerking van biomassa en verbranding van biobrandstoffen, niet meetellen voor de CO_2-uitstoot.

Omzettingsprocessen zijn bijvoorbeeld:

- Het **verbranden** van biomassa (vooral snoeihout en tak- en tophout uit het bosbeheer), in grote of kleine ketels voor de productie van elektriciteit en/of warmte in de industrie of in huishoudens.
- Het **vergisten** van natte biomassa (mest, slib, reststromen uit de voedingsindustrie, GFT-afval, gras, in de toekomst wellicht zeewier) tot biogas. Hiervoor is een vergistingsinstallatie nodig.[28] Biogas kan ingezet worden als vervanging voor aardgas of er kan bio-LNG[29] voor het zwaar transport van gemaakt worden. Het restproduct van vergisting is digestaat. Afhankelijk van het type biomassa dat gebruikt is en de nabewerking, kan digestaat als meststof gebruikt worden of als afvalproduct eindigen.
- Het **vergassen** van droge biomassa (meestal geïmporteerde houtpellets, ofwel gecomprimeerde houtsnippers) tot synthesegas ('syngas'), waterstof en/of methaan. Vergassing is een snel en goed beheersbaar proces dat bij een gelijk volume aan biomassa meer biogas oplevert dan vergisting.[30]
- Het **roosteren** van houtmassa (torrefactie). Deze voorbewerking maakt biomassa makkelijker te vermalen, wat van belang is voor bijstook van biomassa in kolencentrales en het samenpersen tot pellets, maar wordt in Nederland nauwelijks toegepast. De regering is voornemens om de bijstook van biomassa in kolencentrales na 2024 stop te zetten

Als biogas uit vergisting of methaan uit vergassing gezuiverd is en op dezelfde kwaliteit als aardgas is gebracht, mag het 'groen gas' worden genoemd en kan het ingevoed worden op het aardgasnet. Deze opwerking kost wel weer extra energie.

28 Hierbinnen wordt weer onderscheid gemaakt tussen 'monovergisting' uit één reststroom (meestal mest), en 'co-vergisting' uit meerdere reststromen. Het gaat dan om minimaal 50 procent mest in combinatie met vaste biomassa.
29 Liquified natural gas.
30 http://eduweb.eeni.tbm.tudelft.nl/TB141E/?groen-gas.

Producenten

Verbranding van biomassa in ketels gebeurt op diverse plaatsen in de industrie, veelal daar waar lokaal warmtevraag is en regionaal biomassa beschikbaar. Ook bij huishoudens wordt nog een aanzienlijke hoeveelheid hout gestookt. Mogelijke producenten van biogas uit vergisting zijn agrarische en industriële bedrijven die hun eigen afvalstromen verwerken, of afvalverwerkingsbedrijven en afvalwaterzuiveringsbedrijven.[31]

Schaarste

De productie van biomassa kan leiden tot ontbossing van regenwoud of concurreren met de voedselvoorziening. Het overgrote deel van de biomassa dat momenteel in Nederland wordt ingezet, bestaat overigens uit rest- en afvalstromen waarbij deze issues niet optreden. Voor het borgen van de duurzaamheid van biomassa heeft de Europese Commissie richtlijnen opgesteld, en heeft in Nederland de Commissie Corbey aanbevelingen gedaan. In het kader van het energieakkoord hebben bedrijven en groene ngo's samen duurzaamheidseisen opgesteld voor de biomassa die voor bij- en meestook in kolencentrales gaat worden geïmporteerd.
Een van de aanbevelingen bij gebruik van biomassa is hantering van het principe van cascadering: biomassa wordt alleen ingezet voor productie van energie als er nog onvervulde vraag naar dezelfde biomassa is voor andere doeleinden met hoger nut, zoals voedselvoorziening. Hierdoor zal het mondiale aanbod van biomassa voor energie beperkt blijven, tenzij de toekomstige generaties het mogelijk maken alternatieve biomassabronnen te ontsluiten.
Gezien de verwachte schaarste aan biobrandstoffen, zullen landen en sectoren om biomassa concurreren. Dit betekent dat biomassa/biobrandstof alleen dáár zal moeten worden ingezet waar geen alternatieve duurzame energiebronnen voorhanden zijn, zoals in de industrie (hoge temperatuurwarmte) en voor het zwaar transport (transportbrandstof).

Het potentieel aan vaste, droge biomassa voor energie dat voor Nederland beschikbaar kan zijn is onzeker, maar 250 PJ lijkt een redelijk zeker minimum[32]. De energie-inhoud van het nationale potentieel aan biogas in 2020 is naar verwachting circa 15-20 PJ in 2020 en kan volgens de prognoses in de periode 2020-2030 verdrievoudigen.[33]

31 http://eduweb.eeni.tbm.tudelft.nl/TB141E/?groen-gas
32 IPCC Special Report on Renewables: http://www.ipcc.ch/report/srren/;geeft een vrij zeker minimum potentieel van 100 EJ; bij een verdeling naar Nederland op basis van aandeel NL in de toekomstige wereldbevolking ('per capita') van 0,25 procent geeft dat 250 PJ.
33 Routekaart hernieuwbaar gas (ECN 2015)

6

BIJLAGE

OVERIGE VORMEN VAN OPWEKKING VAN HERNIEUWBARE ENERGIE

Energie uit water

Nederland is een relatief vlak land en het verval van rivieren is gering. Toch zijn er manieren om met water elektriciteit op te wekken. Het totaalpotentieel is echter niet enorm groot:

- de bestaande civiele werken in rivieren, zoals sluizen, kunnen voldoende valhoogte creëren om elektriciteit op te wekken in waterkrachtcentrales.
- uit de stroming van water kan zogeheten vrijestromingsenergie worden opgewekt, bijvoorbeeld bij getijdenstroming door damdoorlatingen of bij zeeweringen.
- osmose is een manier waarbij elektriciteit kan worden opgewekt door het verschil in zoutconcentratie tussen zoet en zout water te benutten. Deze vorm van elektriciteitsopwekking bevindt zich echter nog sterk in het innovatiestadium, waardoor kosten nog hoog zijn en het nog niet op commerciële schaal beschikbaar is.

Energie uit lucht, water of bodem (met inzet van warmtepomp, WKO)

De warmtepomp brengt lage-temperatuurwarmte uit lucht, water of bodem naar een hogere temperatuur, zodat deze geschikt is voor bijvoorbeeld ruimteverwarming. Weliswaar gebruikt de warmtepomp hiervoor elektriciteit, maar het totale energieverbruik vermindert hierdoor aanzienlijk door de nuttige aanwending van omgevingswarmte. Per saldo resulteert de warmtepomp dan ook in een energiebesparing. De warmtepomp wordt vaak ingezet bij gebruik van restwarmte, en altijd bij warmtekoudeopslag (zie hieronder). Warmtepompen kunnen overigens ook warmte uit de bodem of het grondwater benutten, maar die opties zijn flink duurder.

Warmtekoudeopslag is een methode om energie in de vorm van warmte of koude op te slaan in de bodem (tot circa 100 meter) en naar boven te halen als gebouwen verwarmd of gekoeld moeten worden. Bij een open systeem wordt grondwater opgehaald en langs een warmtewisselaar geleid om daar warmte (of kou) af te geven. Bij een gesloten systeem wordt geen grondwater rondgepompt, maar water met antivriesmiddel (door een gesloten buizensysteem). Dit onttrekt vervolgens warmte (of juist kou) aan de ondergrond. De energiebesparing die hiermee gemoeid is, is afhankelijk van de lokale ondergrond. Besparingen van 95% op koeling en 40-50% op verwarming zijn in principe mogelijk.

7

BIJLAGE

STIMULERINGSBELEID GERICHT OP OPWEKKING VAN HERNIEUWBARE ENERGIE (BRON RVO.NL)

Algemene rijksregelingen:

- **Energie-investeringsaftrek (EIA)**
  Deze regeling biedt fiscaal voordeel voor bedrijven, stichtingen en verenigingen die investeren in energiezuinige technieken en duurzame energie.

- **Risico's dekken voor aardwarmte (RNES Aardwarmte / Garantiefond geothermie)**
  Deze regeling zorgt voor dekking bij misboren en achterblijven van het werkelijk vermogen op het geschat vermogen.

- **De Investeringssubsidie duurzame energie (ISDE)**
  Geeft particulieren, woningcorporaties én bedrijven een tegemoetkoming voor de aanschaf van zonneboilers, warmtepompen, biomassaketels en pelletkachels.

- **Regeling groenprojecten**
  Fiscaal voordeel voor ondernemers, particulieren, overheden en organisaties die groen sparen of beleggen, of groene projecten willen financieren.

- **SDE+**
  Deze subsidie compenseert het gat tussen de prijs van grijze en groene stroom. Tweemaal per jaar kan SDE worden aangevraagd. Hierbij geldt dat duurzame energieopwekking met een lage kostprijs voorrang krijgt. Dus, hoe lager de inschrijving, hoe groter de kans dat de subsidie verstrekt wordt.

- **Energietransitie Financieringsfaciliteit (ETFF)**
  Overheidsgarantie bij investeringen in 'nog niet volwassen' deelmarkten binnen de energietransitie zoals geothermie, energiebesparing, energieopslag en biomassa.

- **MIA (Milieu Investering Aftrek) en VAMIL**
  Fiscale regelingen om milieu-investeringen te stimuleren.

- **DEI-regeling (Demonstratie Energie Innovatie)**
  Subsidieregeling van de Topsector Energie t.b.v. energie-innovaties met potentieel voor verkoop in het buitenland en werkgelegenheid in Nederland.

8

BIJLAGE

BRONNEN

Toekomstperspectieven energietransitie Noord-Holland.

De ruimtelijke effecten van de energietransitie in Noord-Holland (ECN, 2015).

Energie en ruimte Noord-Holland Noord. Verkenning van ruimtelijke perspectieven voor de energietransitie in Noord-Holland Noord (Studio Marco Vermeulen 2017).

Ruimtelijke verkenning Energietransitie MRA (ECN/Marco Broekman/Posad 2017).

Staat van de energietransitie Noord-Holland (PNH 2018).
Nationale Energie Verkenning (ECN 2017).

Verkenningen NH2050 (PNH 2016).

Economische kansen en bedreigingen Energietransitie. Analyse voor de Provincie Noord-Holland, (Buck Consultants 2017).

Deelstudie Opwekking van hernieuwbare energie

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Provincie
Noord-Holland

FACTSHEETS

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

FACTSHEET

DATACENTERS

Wat zijn datacenters?

Een datacenter is een faciliteit waar bedrijfskritische ICT-apparatuur als servers worden ondergebracht. Single datacenters of corporate datacenters zijn telkens van één bedrijf. Steeds vaker worden datacenters echter aan derden verhuurd, de zogenoemde hoteldatacenters of multi-tenant datacenters. Bedrijven kunnen hier voorzieningen als klimaatbeheersing, back-up stroomvoorziening en veiligheidsmaatregelen delen. In Nederland hebben de datacenters zich verenigd in de Dutch Data Center Association.

Het belang van datacenters

De digitale economie groeit sterk en de datacenters faciliteren deze groei. De aanwezigheid van (clusters van) datacenters trekt dan ook andere technologiebedrijven aan. De digitale infrastructuur, waarin de datacenters een centrale rol vervullen, is daarmee van vergelijkbare betekenis als de Rotterdamse haven en Schiphol. Datacenters bieden ook werkgelegenheid: tussen de 5 en 30 fte per datacentrum. Aanvullend creëert het bouwproces veel werkgelegenheid. Amerikaans onderzoek toont aan dat de economische impact van een nieuw datacenter met een waarde van $1 miljard vergelijkbaar is met de economische impact van een hoofdkantoor met 1.700 nieuwe banen.[1]

Locatie van datacenters en ruimtevraag

In heel Nederland staan momenteel (najaar 2017) 206 datacentra, waarvan ruwweg 132 (64 procent) in de MRA. Datacenters vestigen zich graag in Amsterdam omdat hier een knooppunt van kabels ligt, genaamd AMS-IX, die Europa en Amerika verbindt. Dit maakt Amsterdam tot het op een na grootste internetknooppunt (hub) van Europa.
Inmiddels heeft Amsterdam al vijf datacenterclusters. De datacentersector groeit enorm hard: de afgelopen jaren met gemiddeld 17,5 procent per jaar en op korte termijn wordt in de MRA een verdubbeling van het aantal vierkante meters verwacht. De ruimtevraag is circa 2 ha per jaar, dus zo'n 25-30 ha in de periode tot 2030.
Uit onderzoek van bureau Stratix blijkt dat er vooral verdere groei van datacenters verwacht wordt bij Schiphol Rijk en Amsterdam Science Park, omdat de datacenters zich hier bezighouden met activiteiten waar groei in verwacht wordt: het 'internet der dingen' en opslag in de cloud. Voor veel bedrijven is clustering bovendien van belang om snel internet te kunnen garanderen. Langere verbindingskabels (glasvezelkabels) zorgen immers voor lagere internetsnelheid.

Andere vestigingsvoorwaarden

Naast goed geschoold personeel, is vooral de continue, verzekerde levering van voldoende elektriciteit een voorwaarde voor vestiging. Datacenters gebruiken namelijk continu veel elektriciteit:

- kleinere datacenters 0-2 MW,
- middelgrote datacenters 2-10 MW,
- grote datacenters 10 MW en daarboven. Een enkele buitencategorie datacenter als Microsoft kan zelfs boven de 100 MW aan vermogen hebben.[2]

1 http://www.areadevelopment.com/data-centers/Data-Centers-Q1-2015/impact-of-data-center-development-locally-2262766.shtml.
2 Opgave van Dutch Data Center Association, januari 2018.

In heel Nederland verbruikten datacenters 1,4 Twh/5,4 PJ in 2013. De verwachting is dat dit zal stijgen naar 1,67 TWh/6 PJ in 2020. Ongeveer de helft van het energieverbruik is gerelateerd aan apparatuur, zo'n 20 procent aan koeling en de rest aan ondersteunende infrastructuur, zoals verlichting en veiligheidssystemen.[3] Zo'n 90 procent van de verbruikte energie wordt omgezet in warmte. Deze warmte kan gebruikt worden om gebouwen mee te verwarmen.

Zeker als datacenters zich clusteren, kan dit veel vragen van het plaatselijk elektriciteitsnet. Netverzwaring kan nodig zijn. Netbeheerders TenneT en Liander mogen echter alleen reactief te werk gaan en kunnen pas aan de slag als bedrijven zich aangemeld hebben. Anticiperen op toekomstige ontwikkelingen is daarmee voor hen heel lastig. Een tekort aan elektriciteit vormt op dit moment de grootste bedreiging voor verdere groei van de sector. De sector dreigt de grenzen van haar groei in Noord-Holland te bereiken. Een mogelijke tijdelijke oplossing is de benutting van storingsreserves voor extra transportcapaciteit. Hiervoor heeft de netbeheerder een ontheffing van de Autoriteit Consument en Markt nodig. In de Haarlemmermeer is zo'n ontheffing in november 2017 verleend voor de vestiging van vier datacenters.

Verder speelt een rol dat datacenters een groot beslag leggen op capaciteit van het elektriciteitsnet. Wat aan capaciteit ingekocht wordt, wordt overigens niet altijd verbruikt. Hierdoor is er echter wel onvoldoende capaciteit voor elektriciteit beschikbaar voor andere gebruikers. Zo vist de glastuinbouw soms achter het net. Er wordt aan uitbreiding van de capaciteit gewerkt, maar dit soort trajecten heeft een lange doorlooptijd.

De toekomstige vestiging van datacenters kan in gevaar komen door onvoldoende beschikbaarheid van energie of de afwezigheid van leveringsgarantie. Met de huidige regelgeving bereikt de sector de grenzen van haar groei in Noord-Holland. Hier wordt momenteel onderzoek naar gedaan door onderzoeksbureau Stratix.

Warmte en koude

De servers in de datacenters produceren veel warmte (met een temperatuur van circa 30-40 graden Celsius) en hebben juist koeling nodig. Deze restwarmte zou gebruikt kunnen worden voor de verwarming van kassen en gebouwen, met als bijkomend voordeel dat er dan minder airco's nodig zijn om de datacenters te koelen. Een eindgebruiker kan vervolgens een warmtepomp inzetten om de aangeboden restwarmte op een hogere temperatuur te brengen, maar dat kost extra elektriciteit. Deze optie is alleen aantrekkelijk als de totale kosten van de restwarmte lager zijn dan de gasprijs. Omdat elektriciteit momenteel duurder is dan gas, komt dit gebruik van restwarmte van datacenters niet goed van de grond, zeker niet als de afstanden groot zijn. Bij een kleinere afstand tussen datacenter en afnemer zal echter weer rekening gehouden moeten worden met de geluidhinder van datacenters, welke wordt veroorzaakt door airco's en dieselaggregaten.[4]

Het initiatief voor het gebruik van restwarmte van datacenters kan van beide kanten komen: zowel van het datacenter als van de gebruiker. Datacenters hebben daarbij als prikkel dat ze met de gratis koude die het warmtenet levert, een flinke kostenbesparing tot stand kunnen brengen omdat er dan geen of minder airco's nodig zijn.

Er zijn momenteel enkele kleinschalige projecten in Nederland bekend. Een voorbeeld is KPN, dat is aangesloten op het warmtenet Hi Tech Campus in Eindhoven. Grootschalige projecten, waarbij datacenters aangesloten zijn op een lage-temperatuurwarmterotonde, zijn niet of nauwelijks bekend.

3 https://datacenterworks.nl/2016/04/01/energiegebruik-van-ict-daalt-groei-bij-datacenters-zet-door/.

4 Deze diesaggregaten vormen de energie-backup in noodgevallen. Maandelijks worden ze getest, wat zowel uitstoot als geluidoverlast op levert.

EIGEN ORGANISATIE

Provincie Noord-Holland en energieneutraliteit

De provincie Noord-Holland heeft een jaarlijks gasverbruik van 141.000 m3 (voornamelijk voor ruimteverwarming) en een jaarlijks elektriciteitsverbruik van 9 GWh, waarvan het overgrote deel is gerelateerd aan de infrastructuur voor mobiliteit en transport. Deze 9 GWh (0,0324 PJ) wordt als 'groene stroom' van het elektriciteitsnet afgenomen. Er zijn circa 950 aansluitingen op het elektriciteitsnet, waarvan negen voor de panden voor ambtelijke en politieke huisvesting. De andere aansluitingen zijn gerelateerd aan verkeersregelinstallaties en het OV.

Om energieneutraal te worden, heeft de provincie de volgende aangrijpingspunten:

- Als gebouweigenaar kan de provincie haar panden zo veel mogelijk verduurzamen, door energie-efficiënte maatregelen te nemen, voor een duurzame warmtevoorziening te kiezen en energie duurzaam op te (laten) wekken.
- Als eigenaar van infrastructurele bouwwerken kan de provincie het elektriciteitsverbruik terugbrengen, door bijvoorbeeld ledverlichting toe te passen in openbare verlichting en verlichtingsniveaus terug te brengen (uiteraard binnen veiligheidskaders).
- Als eigenaar van vervoermiddelen kan de provincie kiezen voor een zo duurzaam mogelijk vervoermiddel, binnen kaders van veiligheid, actieradius, etc.
- Als eigenaar van gronden kan de provincie deze gronden tijdelijk dan wel permanent ter beschikking stellen voor energieopwekking. Denk aan zonnepanelen langs wegen of biomassa op gereserveerde gronden.
- Als werkgever kan de provincie sturen op de keuze van vervoermiddelen van haar personeel.
- Als organisatie kan de provincie bezoekers stimuleren tot het maken van duurzame keuzes in vervoermiddelen.
- Als opdrachtgever en klant kan de provincie duurzaamheid een rol geven bij de keuze van aannemers en leveranciers.

Hieronder wordt aangegeven wat de stand van zaken is met betrekking tot energie-efficiënte maatregelen en de verduurzaming van het energieverbruik, en waar nog kansen liggen.

Gebouweigenaar

Het totale elektriciteitsverbruik van de gebouwen (dus inclusief het niet-gebouwgebonden verbruik) is zo'n 2,39 GWh en het gasverbruik is 141.000 m3. De gerenoveerde gebouwen (Houtplein en Dreef) en het Huis van Hilde wekken voor een deel zelf energie op via WKO met warmtepomp en (ingeval van het Houtplein) zonnepanelen. Deze panden verbruiken geen gas meer, alleen nog (groene) elektriciteit. De andere zes panden verbruiken wel gas, vooral om in de warmtebehoefte te kunnen voorzien. Twee panden aan de Paviljoenslaan (nummer 7 en 9) zullen in 2019 worden afgestoten.

Energie-efficiënte maatregelen: de provincie voert vierjaarlijks een EED-energieaudit uit. Het eindrapport laat zien welke energiebesparende maatregelen al zijn genomen met betrekking tot gebouwen en vervoer en welke maatregelen nog genomen kunnen worden. In de loop van 2018-2019 zullen de maatregelen met een terugverdientijd van vijf jaar of minder daadwerkelijk genomen worden. Maatregelen met een langere terugverdientijd zijn ook in beeld gebracht. Deze maatregelen worden bij de gebouwen uitgevoerd als dat in het onderhoud goed mogelijk is, dus ook onafhankelijk van de terugverdientijd. De panden aan de Paviljoenslaan zullen in 2018 inwendig worden verbouwd en dan wordt bijvoorbeeld ook alle verlichting vervangen door led, terwijl dit een langere terugverdientijd heeft dan vijf jaar.

Warmtetransitie: Om ook in de andere panden in de toekomst zonder gas te kunnen, is het van belang te onderzoeken of deze kunnen 'meeliften' op een collectieve warmtevoorziening zoals een warmtenet, indien dit wordt aangeboden. De gemeenten zullen uiterlijk in 2021 besluiten of er een collectieve warmtevoorziening wordt aangeboden, en zo ja, per wanneer. Voor monumenten geldt dat aansluiting op een warmtenet soms niet mogelijk is, als dit het karakter van een gebouw te veel aantast. De opties voor de monumentale gebouwen aan de Paviljoenslaan staan beschreven in de bijlage 'Verduurzaming van monumenten'.
In interprovinciale overleggen Facility Management wordt tussen provincies informatie uitgewisseld over duurzaamheidsinitiatieven op het gebied van het gebouwgebonden én niet-gebouwgebonden energieverbruik.

Eigenaar van infrastructurele werken

Het overgrote deel van het energieverbruik van de provincie Noord-Holland is gerelateerd aan infrastructuur voor mobiliteit en transport. Binnen de komende vier jaar zal het energieverbruik flink verminderen door in één slag alle gebruikte verlichting te vervangen door led. Hierdoor zal het totale elektriciteitsverbruik van de provincie van 9 GWh naar 7 Gwh kunnen dalen.

Eigenaar en leaser van vervoermiddelen

De provincie least al haar personenwagens. Van de negen poolauto's rijden er zeven op aardgas en twee op elektriciteit. De auto's van Gedeputeerde Staten en weginspecteurs rijden nog op diesel. Het is beleid om binnen de eisen die gesteld zijn, zoals actieradius en veiligheid, steeds de meest duurzame keus te maken. Met een toenemend aanbod aan personenwagens op elektriciteit en waterstof zal het wagenpark naar verwachting binnen afzienbare tijd geheel verduurzamen.
Verder heeft de provincie 22 pick-ups en vier schepen in eigendom. Ook hiervoor geldt dat het beleid is om binnen de eisen die gesteld zijn, zoals actieradius en veiligheid, steeds de meest duurzame keus te maken.

Grondeigenaar

In februari/maart 2017 heeft de provincie Noord-Holland een duurzaamheidsdeal ondertekend met Rijkswaterstaat over energieopwekking op het eigen areaal. Het plan is om in 2018 onderzoek uit te voeren naar de benuttig van provinciale gronden voor al dan niet tijdelijke duurzame energieopwekking (zonnepanelen en biomassa).

Werkgever

Vervoersbewegingen kunnen worden voorkomen door bijvoorbeeld thuiswerken en videoconferencing/ videotelefonie. Deze mogelijkheden worden bij de provincie gefaciliteerd. Voor wat betreft woon-werkverkeer en dienstverkeer zijn de personeelsregelingen gericht op bevordering van gebruik van OV en fiets. Bij de jaarlijkse (verplichte) rijvaardigheidstraining voor vaste berijders van GS en B&U voertuigen wordt aandacht geschonken aan het zuinig rijden. Bezoekers van het Houtplein en de Dreef ontvangen geen uitrijkaarten voor garage, om de keuze voor het OV te bevorderen.
In zijn algemeenheid geldt dat het reisgedrag van medewerkers wordt gemonitord, zodat duidelijk is welke prikkels waar nodig zijn om het reisgedrag zo duurzaam mogelijk te laten zijn.

De provincie als opdrachtgever en klant

De provincie heeft voor het beheer en onderhoud van de gebouwen en installaties een contract met een leverancier. In dit contract zijn incentives opgenomen op basis van KPI's en een bonus-malussysteem om de installaties zo optimaal mogelijk te laten presteren. Overal worden de geldende eisen van duurzaam inkopen toegepast.
De provincie besteedt al haar infrastructurele werken uit aan de markt. Hierbij kan zij expliciet eisten stellen bij de aanbesteding of in de contracteisen op het gebied van energiebesparing en energietransitie. Vooral bij de productie van bouwstoffen, het transport en de verwerking of aanleg wordt veel energie gebruikt. Door eisen aan reductie of alternatieven te stellen, kan veel winst worden geboekt. De CO_2-prestatieladder is een instrument waarbij onze opdrachtnemers in hun bedrijfsvoering aandacht moeten besteden aan CO_2-reductie en daarmee energiebesparing,

Verduurzaming van het resterend energieverbruik

Na energie-efficiënte maatregelen zal de provincie nog zo'n 7 GWh aan elektriciteit verbruiken. Dit wordt als 'groene stroom' ingekocht. Ter indicatie: om deze 7 GWh duurzaam op te wekken is, een ruimtegebruik van 10 ha aan zonnepanelen nodig. Gepoogd zal worden het resterend energieverbruik zelf duurzaam op te wekken. NV Afvalzorg kan hier wellicht een rol in spelen, omdat het grondgebied dubbel kan worden gebruikt: voor afvalopslag en zonnepanelen.

HET RIJK EN DE ENERGIETRANSITIE

Voor de energietransitie wordt de wetgeving aangepast, zie de wetgevingsagenda hieronder. Daarnaast staat in het regeerakkoord dat de hoofdlijnen van de afspraken op het terrein van klimaat en energie worden vastgelegd in een Klimaatwet, waarin de milieudoelstellingen voor de lange termijn worden vastgelegd. Het innovatiebeleid wordt sterker gericht op energie- en klimaatopgaven.

Aanpassen wetgeving: de wetgevingsagenda

De wetgevingsagenda energietransitie omvat de volgende wetten: de Elektriciteitswet, de Gaswet, de Warmtewet, de Wet windenergie op zee en de Mijnbouwwet. Doel van de wetgevingsagenda is om deze wetten gereed te maken voor de transitie naar een CO_2-arme energievoorziening waarbij ook de betrouwbaarheid, betaalbaarheid en veiligheid zijn geborgd.

Wet	Omschrijving	(Beoogde) aanpassing
Wet onafhankelijk netbeheer ('splitsingswet' 2006)	Deze wet bepaalt onder andere dat netbeheerders geen andere (commerciële) activiteiten mogen uitvoeren dan het beheer van de elektriciteits- en gasnetten. Ook bepaalt het welke netten aan TenneT moeten worden overgedragen (> 110 kV).	Wetsvoorstel Voortgang Energietransitie (VET) en Energiewet 2.0 Dit wetsvoorstel is de opvolger van het verworpen wetsvoorstel Stroom. Doelen - Herziening en samenvoeging van de Elektriciteitswet 1998 en Gaswet in een nieuwe Energiewet. - Rollen en verantwoordelijkheden verduidelijken (onder andere netbeheerders). - Ruimte voor experimenten creëren - Wijziging aansluitplicht op het gasnet. - Prikkelen marktpartijen om businesscases te ontwikkelen voor vraagsturing, opslag, conversie en andere vormen van flexibiliteit. - Betere aansluiting bij de huidige en toekomstige Europese regelgeving (implementatie Europese regelgeving) Behandeling van Wet VET was in januari 2018, behandeling Energiewet is voorzien in de eerste helft 2019.
Elektriciteitswet 1998	Deze wet regelt zaken als organisatie van de markt, tarieven en gegarandeerde toegang tot het net. De wet maakt het elektriciteitsnetwerk geschikt voor marktwerking en de overgang van een aanbod- naar een vraaggestuurde energievoorziening, Latere aanpassing legt de omgang met congestiemanagement vast.	
Gaswet (2000)	Deze wet regelt de organisatie van de gasmarkt. In secundaire wetgeving zijn onderwerpen als kwaliteit van het netbeheer, leveringszekerheid, tarieven en de aanleg van nieuwe infrastructuur vastgelegd.	
Warmtewet (2014)	De wet geeft regels omtrent stadsverwarming, blokverwarming en warmtekoudeopslag. De wet is gericht op kleinverbruikers, zoals consumenten, om hen te beschermen tegen te hoge tarieven, onacceptabele storingen en onduidelijke regels van de warmteleverancier.	Wetsvoorstel Uitbreiding warmtewet Doel: ordening van de markt (onafhankelijk netbeheer, derdentoegang en verduurzaming). Behandeling in de Tweede Kamer voorzien in 2019.
Wet Windenergie op zee (2015)	De wet regelt de inpassing van parken en kabeltracés op zee en de kosten van het aansluiten van windparken op het elektriciteitsnet	Wetsvoorstel Wijziging Wet windenergie op zee Doel: aanpassing wetgeving op mogelijke subsidieloze biedingen. Eerste behandeling in de Tweede Kamer begin 2018; indiening zomer 2018
Mijnbouwwet (2002)	De wet geeft regels voor de winning en opsporing van delfstoffen en aardwarmte en het opslaan van stoffen in de ondergrond dieper dan 500 meter.	Wetsvoorstel Geothermie Doel: ontwikkeling van nieuwe projecten beter faciliteren en komen tot een veilige en verantwoorde ontwikkeling van geothermie, waarbij rekening gehouden wordt met drinkwatervoorziening.
		Wetsvoorstel over de ontmanteling van de Nederlandse olie- en gasinfrastructuur Doel: ontmanteling gas- en olie- infrastructuur mogelijk maken.

Voornemens in het Regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst'

In het regeerakkoord staan onder meer de volgende voornemens opgenomen ten behoeve van de energietransitie:

Industrie en elektriciteitssector

- Het kabinet zal met de grote industriële clusters (Havengebied Rotterdam, NZKG, Westland) in overleg treden over gebruik van reststromen en CO2-afvang en -opslag.
- Er zal een minimumprijs van CO2 voor de elektriciteitssector worden geïntroduceerd.

Gebouwde omgeving

- De verhuurdersheffing voor woningcorporaties wordt afhankelijk gemaakt van de investeringen in energiebesparingen.
- Er worden vormen van gebouwgebonden financiering ontwikkeld om het aanpassen van gebouwen aantrekkelijk te maken voor particuliere woningeigenaren.
- Gestreefd wordt naar een programmatische aanpak, samen met decentrale overheden en netbeheerders.
- De aansluitplicht van gas wordt vervangen door een warmterecht (zie wetgevingsagenda hierboven); in nieuwbouwwijken wordt niet meer standaard een gasnet aangelegd.
- De energieprestatie-eisen voor nieuwbouw worden aangescherpt.
- Er komt een aparte regeling voor energiecoöperaties die het mogelijk maakt dat omwonenden makkelijker kunnen participeren in duurzame energieprojecten in hun directe omgeving.

Mobiliteit en Transport

- Er zal een kilometerheffing voor vrachtverkeer worden ingevoerd. De middelen die hierdoor beschikbaar komen, zullen binnen de sector worden ingezet voor verduurzaming.

Hernieuwbare opwekking

- Het aanbod van kavels voor windenergie op zee wordt vergroot.
- De salderingsregeling voor duurzame elektriciteit wordt in 2020 omgevormd tot een nieuwe regeling.

Uitfasering fossiele energie

- De kolencentrales worden uiterlijk in 2030 gesloten (het tijdspad wordt nog uitgewerkt).
- De subsidiëring van de bijstook van biomassa in kolencentrales wordt na 2024 stopgezet.

Aanpassen regelgeving subsidies

- De Stimuleringsregeling Duurzame Energieproductie (SDE+) wordt verbreed.
- Subsidieregelingen en financieringsregelingen op het gebied van energie en klimaat worden verlengd of uitgebreid (regeling Energiebesparing en duurzame energie sportaccommodaties, InvestNL).
- Door aanpassing van de energiebelasting wordt belasting op gas en elektriciteit vanuit CO2-optiek evenwichtiger. Onderdeel hiervan is de introductie van een minimumprijs van CO2 voor de elektriciteitssector. Hierdoor ontstaan prikkels voor energiebesparing en emissiereductie. We vergroenen de belastingen voor burgers en bedrijven.

Governance:

- Een aanzienlijk deel van de extra middelen van het Rijk zal ter beschikking komen van de decentrale overheden. Er wordt 300 miljoen euro per jaar gereserveerd voor de zogenoemde 'klimaatenvelop'. In een bestuursakkoord (IPO, VNG, Waterschappen) wordt dit nader uitgewerkt.

INNOVATIEBELEID PROVINCIE NOORD-HOLLAND (2017)

De provincie Noord-Holland stimuleert innovaties op het gebied van de energietransitie op verschillende manieren, rekening houdend met het ontwikkelingsproces van innovaties.

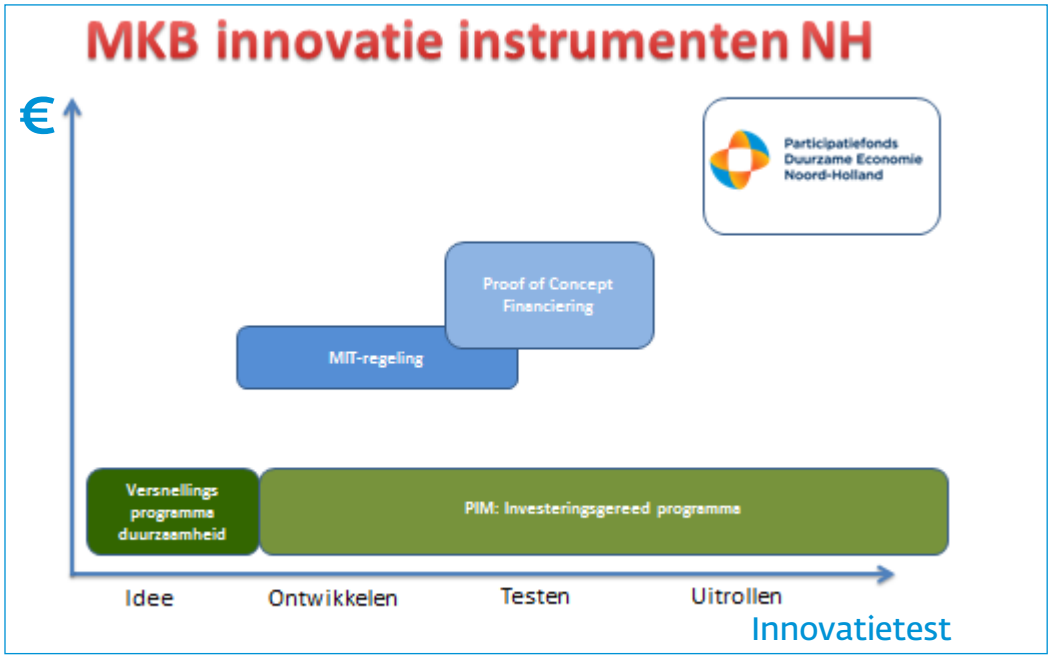

- Het **Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland** PDENH) is er voor gevestigde en startende bedrijven die zich richten op energietransitie, circulaire economie en duurzame mobiliteit. Het fonds investeert in bedrijven die innovatieve technologieën en projecten hebben ontwikkeld en naar de markt willen brengen. Het betreft bedragen vanaf 500.000 euro (bij uitzondering vanaf 250.000 euro).
  Het fonds is revolverend: als een initiatief succesvol is, dan vloeien de opbrengsten (deels) terug in het fonds, zodat daarmee nieuwe initiatieven ondersteund kunnen worden. Momenteel is er 30 miljoen euro beschikbaar. Bij succes wordt dit uitgebreid tot maximaal 85 miljoen euro.
- Via de **MKB-innovatie-instrumenten** worden duurzame innovaties op verschillende manieren gestimuleerd. Ieder instrument is specifiek gericht op een andere fase van productontwikkeling, zodat een product in het hele proces van tekentafel tot markt iedere keer een stap verder geholpen wordt (zie kader). Voor de MKB-innovatie-instrumenten was oorspronkelijk achttien miljoen euro beschikbaar, waarvan tien miljoen euro specifiek voor duurzaamheid.
  - Er is een innovatiefonds in oprichting (beoogde start: maart 2018) voor de financiering van vroege-fase-innovaties in de zogenaamde proof of conceptfase, dus de fase waarin innovaties vanuit de theorie praktisch getest worden. Hier is in totaal 21 miljoen euro voor beschikbaar (acht miljoen euro vanuit de provincie, acht miljoen euro vanuit de Amsterdamse kennisinstellingen en vijf miljoen euro vanuit EFRO-subsidie). Vijf miljoen euro hiervan wordt gealloceerd voor duurzame initiatieven binnen de circulaire economie, duurzame mobiliteit en energietransitie.
  - De GO!-NH Accelerators versnellen MKB-bedrijven en startups op het gebied van duurzame mobiliteit en circulaire economie. Praktische ondersteuning moet helpen innovaties op te schalen en naar de markt te brengen.
  - Programma Investeringsgereed Innovatief MKB Noord-Holland (PIM) betreft voorlichting over financieringsmogelijkheden. De helft van de ondersteuning is bedoeld voor innovaties op het gebied van duurzaamheid.

De provincie Noord-Holland stimuleert innovaties op het gebied van de energietransitie op verschillende manieren, rekening houdend met het ontwikkelingsproces van innovaties.

- Het **Participatiefonds Duurzame Economie Noord-Holland** PDENH) is er voor gevestigde en startende bedrijven die zich richten op energietransitie, circulaire economie en duurzame mobiliteit. Het fonds investeert in bedrijven die innovatieve technologieën en projecten hebben ontwikkeld en naar de markt willen brengen. Het betreft bedragen vanaf 500.000 euro (bij uitzondering vanaf 250.000 euro).
  Het fonds is revolverend: als een initiatief succesvol is, dan vloeien de opbrengsten (deels) terug in het fonds, zodat daarmee nieuwe initiatieven ondersteund kunnen worden. Momenteel is er 30 miljoen euro beschikbaar. Bij succes wordt dit uitgebreid tot maximaal 85 miljoen euro.
- Via de **MKB-innovatie-instrumenten** worden duurzame innovaties op verschillende manieren gestimuleerd. Ieder instrument is specifiek gericht op een andere fase van productontwikkeling, zodat een product in het hele proces van tekentafel tot markt iedere keer een stap verder geholpen wordt (zie kader). Voor de MKB-innovatie-instrumenten was oorspronkelijk achttien miljoen euro beschikbaar, waarvan tien miljoen euro specifiek voor duurzaamheid.
  - Er is een innovatiefonds in oprichting (beoogde start: maart 2018) voor de financiering van vroege-fase-innovaties in de zogenaamde proof of conceptfase, dus de fase waarin innovaties vanuit de theorie praktisch getest worden. Hier is in totaal 21 miljoen euro voor beschikbaar (acht miljoen euro vanuit de provincie, acht miljoen euro vanuit de Amsterdamse kennisinstellingen en vijf miljoen euro vanuit EFRO-subsidie). Vijf miljoen euro hiervan wordt gealloceerd voor duurzame initiatieven binnen de circulaire economie, duurzame mobiliteit en energietransitie.
  - De GO!-NH Accelerators versnellen MKB-bedrijven en startups op het gebied van duurzame mobiliteit en circulaire economie. Praktische ondersteuning moet helpen innovaties op te schalen en naar de markt te brengen.
  - Programma Investeringsgereed Innovatief MKB Noord-Holland (PIM) betreft voorlichting over financieringsmogelijkheden. De helft van de ondersteuning is bedoeld voor innovaties op het gebied van duurzaamheid.

Daarnaast stelt de provincie Noord-Holland via de regeling **MKB Innovatiestimulering Topsectoren** (MIT) jaarlijks twee miljoen euro beschikbaar voor innovatie, wat door het ministerie van Economische Zaken en Klimaat wordt verdubbeld. In de praktijk gaat dit veelal (voor minimaal 50 procent) naar duurzame initiatieven.

Ook via Europese subsidies worden middelen beschikbaar gesteld voor innovaties en duurzaamheid. Een deel van deze middelen wordt gebruikt voor duurzame innovaties. Bij **Kansen voor West** gaat het dan om circa vijftien miljoen euro tot 2020. Bij **Interreg** gaat het om verschillende calls per jaar per programma waarbij projecten in omvang variëren van vier miljoen euro tot elf miljoen euro.
In het coalitieakkoord is tevens vastgelegd dat de provincie Europese projecten cofinanciert. Voor 2018 is bij de kaderbrief hiervoor drie miljoen euro beschikbaar gesteld. Verder draagt Provincie Noord-Holland bij aan het innovatieprogramma van de Amsterdam Economic Board, dat jaarlijks circa één miljoen euro kost. Een derde daarvan komt bij de provincie vandaan.

FACTSHEETS

Routeplanner Energietransitie 2020-2050

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Integrale Opgaven en Transities

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Xeroxmediaservices

Haarlem, februari 2018

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap

Cultuur in een open samenleving

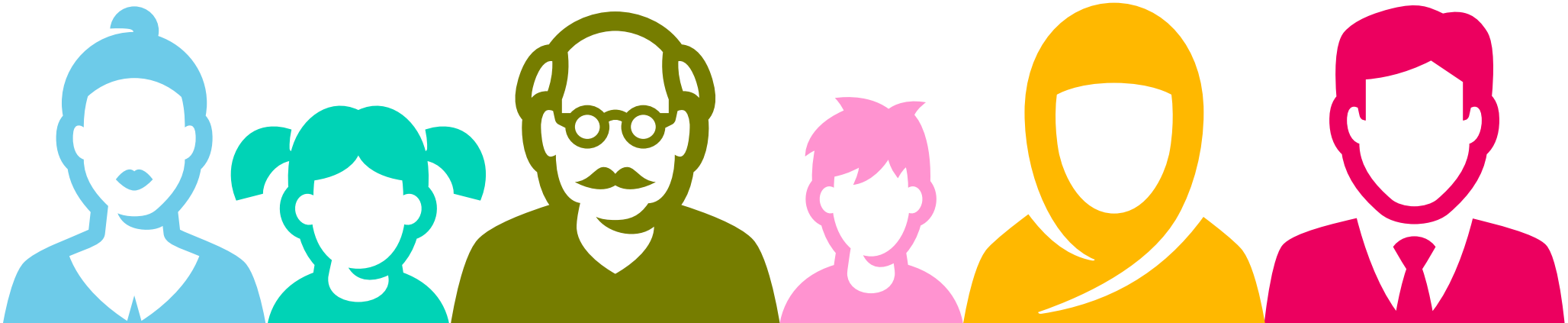

Inleiding: de waarde van cultuur 3

Cultuur maakt nieuwsgierig 7

Ruimte voor nieuwe cultuur en makers 12

Een leefomgeving met karakter 14

Cultuur is grenzeloos 19

Een sterke culturele sector 21

Voorbereiding periode 2021-2024 23

Financiën 26

Tot slot 27

Inleiding: de waarde van cultuur

Nederland is een open samenleving; een land in een delta, waar van nature ideeën in en uit stromen. Net zo min als de Rijn zich bij Lobith laat tegenhouden, stoppen kunsten en erfgoed bij de landsgrenzen. De scheiding tussen binnen en buiten, de scherpe lijn tussen wat er hier in Nederland gebeurt, en wat zich buiten in de wereld afspeelt, is een fictieve – en dat weten we al lang. De kunsten en het erfgoed laten ons het eigene met andere ogen zien. Schrijvers, theatermakers, filmers, ontwerpers en beeldend kunstenaars vertellen de verhalen over onze omgeving en de wereld. Ze dagen onze verbeeldingskracht uit. Dankzij hun beelden en verhalen kunnen we onze eigen voorstelling van de wereld kritisch toetsen en ontwikkelen.

Neem bijvoorbeeld de Hindelooper-kamer in het Fries Museum in Leeuwarden, die wordt gezien als toppunt van Fries erfgoed. Als je goed kijkt, blijkt dat erfgoed elementen te bevatten die ooit als 'vreemd' en exotisch werden gezien. Zo kwamen de sitsen stoffen uit India en het porselein uit China. Wat ervaren wordt als Fries erfgoed, is een samenspel van internationale invloeden. Het erfgoed vertelt dit verhaal van samenspel en laat ons met andere ogen naar verleden, heden en toekomst kijken.

Cultuur heeft in de eerste plaats een eigen, intrinsieke waarde. Als uiting van allerdiepste gedachten of zielenroerselen, van schoonheid en verfijning, of juist van confrontatie en rauwheid. Daarnaast heeft cultuur ook een belangrijke maatschappelijke functie, als thermometer voor de tijdgeest. Cultuur kan vooruit lopen op de tijdgeest en die (mede)bepalen. Cultuur kan de tijdgeest vangen en ertegenin gaan. Een samenleving met een sterke culturele sector voelt beter aan wat de tijd vraagt dan een samenleving die het zonder die thermometer moet stellen. In onze tijd zijn die maatschappelijke functies van cultuur onmisbaar. Als rationalisering en rendement dominante thema's zijn in een samenleving, is cultuur als tegenkracht van cruciaal belang.

In een tijd waarin ontwikkelingen elkaar opvolgen in een tempo dat voor velen soms niet meer bij te houden is, ervaren veel mensen onzekerheid. Angst voor het onbekende doet terug-grijpen naar het 'eigene'. Dat is op zichzelf begrijpelijk. Maar het mag er niet toe leiden dat angst en behoud leidende principes

worden voor de samenleving als geheel. Een open samenleving als Nederland kan zich stilstand eenvoudigweg niet veroorloven. Kunst verzet zich tegen stilstand. Als het land dreigt in te dutten, schudden kunstenaars het weer wakker.

Tegelijkertijd is houvast belangrijk. Een samenleving die louter uit vernieuwing en confrontatie bestaat, is onleefbaar. Een gezonde samenleving kent een evenwicht tussen het nieuwe en het vertrouwde. Een herkenbare leefomgeving speelt daarbij een belangrijke rol. Monumenten, landschappen en historische gebouwen zijn bakens in een veranderende omgeving.

Erfgoed, zoals monumenten en musea, laat zien waar we vandaan komen, wat ons heden is en hoe we ons ontwikkelen. Cultuur heeft betekenis voor de toekomst van ons land, voor het debat over identiteit en voor de zoektocht naar wat ons allen bindt. Het kabinet vindt het belangrijk de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden te vergroten. Vanuit deze kennis over onze eigen achtergrond leren we waar we vandaan komen en leren we daarop te reflecteren. Van hieruit kunnen we onszelf en de samenleving verder ontwikkelen. Het biedt in de veranderende wereld van globalisering een houvast voor de toekomst. Het erfgoed is van belang om het verhaal te blijven vertellen van het dorp, de stad en Nederland in Europa.

Erfgoed is daarmee een mooi voorbeeld van hoe cultuur een verbindende kracht in onze samenleving kan zijn. In een tijd waarin het lijkt alsof sociale verbanden vluchtiger worden en maatschappelijke tegenstellingen toenemen, is dat een niet te onderschatten waarde. Daarom is het belangrijk dat zo veel mogelijk mensen – van jongs af aan - meedoen aan cultuur; het maken of er gewoon van genieten. Deelnemen aan cultuur is een manier om deel te nemen en mede vorm te geven aan de samenleving - een essentieel element van burgerschap.

Cultuur is daarom van en voor iedereen. Ongeacht de plek waar je woont, uit welk gezin je komt of welke culturele achtergrond je hebt, ongeacht leeftijd, geslacht, beperking of opleiding. Dat lijkt vanzelfsprekend, maar is het niet. Onze samenleving wordt de komende jaren steeds diverser, onder meer in de culturele achtergrond van haar bewoners, en dus ook van haar makers, cultuurbeoefenaars en –liefhebbers. Nieuwe generaties hebben een voorkeur voor andere genres en verhalen. Bij de toegankelijkheid van cultuur hoort een evenwichtige spreiding. Het Regeerakkoord is daar duidelijk over: ‘Het is belangrijk dat het kunst- en cultuuraanbod voor iedereen bereikbaar is, zowel in de Randstad als de regio.’[1]

Het kabinet vindt het belangrijk om hierop in te spelen. Een aantal van de maatregelen van dit kabinet is er dan ook op gericht om de diversiteit in het culturele veld te stimuleren.[2] Door aandacht voor andere kunstvormen en nieuwe generaties

1 Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. VVD, CDA, D66 en Christenunie, 10 oktober 2017, p. 19.

2 De woorden ‘het culturele veld’ verwijzen in deze brief naar de gehele breedte van cultuur (kunsten, erfgoed en creatieve industrie).

wil het kabinet ook die groepen bereiken die zich misschien minder aangesproken voelen door de verhalen die nu in schouwburgen, concertzalen en musea verteld worden.

Dit kabinet benoemt niet alleen de waarde van cultuur maar investeert er ook flink in. Voor het erfgoed is de komende jaren 325 miljoen extra beschikbaar. Dit doet het kabinet om ervoor te zorgen dat ook toekomstige generaties hiervan blijven genieten en het erfgoed blijven beleven. Ook investeert het kabinet extra in cultuur en in historisch-democratisch bewustzijn: dit bedrag loopt op van 25 miljoen in 2018 tot 80 miljoen in de jaren daarna. Zo kiest het kabinet ervoor 'gericht extra te investeren in kwaliteit.'[3]
Deze brief gaat over de waarde van cultuur en bevat een uitwerking van de plannen in het regeerakkoord. De uitwerking van het cultuurbeleid van het kabinet volgt aan de hand van vijf thema's: *cultuur maakt nieuwsgierig, ruimte voor nieuwe makers en cultuur, een leefomgeving met karakter, cultuur is grenzeloos en een sterke culturele sector*. Ook blikt deze brief vooruit op het cultuurbeleid in de periode na 2020. Een belangrijk aandachtspunt daarbij is de samenwerking tussen het culturele veld en de verschillende overheden. Hierover heeft de Raad voor Cultuur eind vorig jaar een verkenning uitgebracht.

Het kabinet ziet een wens van stedelijke regio's zich meer te profileren met cultuur. Het wil die ontwikkeling in goede samenwerking met de overheden stimuleren. Die samenwerking is een belangrijke voorwaarde voor een sterk cultuurbeleid. Het kabinet roept zijn medebestuurders dan ook op om eveneens extra te investeren, zodat we een goed vertrekpunt hebben voor gezamenlijke afspraken.

De wettelijke basis voor de verantwoordelijkheid van de minister is de Wet op het specifiek cultuurbeleid: 'Onze Minister is belast met het scheppen van voorwaarden voor het in stand houden, ontwikkelen, sociaal en geografisch spreiden of anderszins verbreiden van cultuuruitingen; hij laat zich daarbij leiden door overwegingen van kwaliteit en verscheidenheid'.

In de uitwerking van het cultuurbeleid volgt het kabinet de Raad voor Cultuur:

- Creatieve en kunstzinnige talenten krijgen kansen en mogelijkheden om zich artistiek te ontplooien
- Iedereen heeft, ongeacht leeftijd, culturele achtergrond, inkomen en woonplaats, toegang tot cultuur
- Er is een pluriform aanbod van cultuur, waarin het bestaande wordt gekoesterd en het nieuwe wordt omarmd
- Er is een veilige haven voor cultuur om te kunnen reflecteren op de samenleving en haar burgers, waarop ook kritiek geleverd kan worden.[4]

Deze uitgangspunten die voor alle overheden gelden, keren in de verschillende thema's van het cultuurbeleid van het kabinet terug.

3 Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. VVD, CDA, D66 en Christenunie, 10 oktober 2017, p. 19.

4 Raad voor Cultuur. Cultuur voor stad, land en regio. De rol van stedelijke regio's in het cultuurbestel. Den Haag (Raad voor Cultuur), 2017.

Het kabinet investeert de komende kabinetsperiode € 325 miljoen in erfgoed en monumenten. Daarvan wordt in deze brief het grootste deel van maatregelen voorzien. In cultuur (en historisch democratisch bewustzijn) investeert het kabinet vanaf 2018 € 25 miljoen, oplopend tot € 50 miljoen vanaf 2019 en € 80 miljoen structureel vanaf 2020. In deze brief is de reeks 2018 van € 25 miljoen structureel voorzien van maatregelen. In de begrotingen van 2019 en 2020 geeft het kabinet invulling aan de volgende reeksen.

Cultuur maakt nieuwsgierig

Cultuur is voor iedereen in Nederland. Dit is niet alleen een doel van makers, programmeurs, beheerders van erfgoed en bestuurders. Ook uit de cijfers blijkt dat Nederland een belangstellend publiek heeft. Negen op de tien Nederlanders van zes jaar en ouder bezoeken jaarlijks ten minste één keer een culturele voorstelling, tentoonstelling, evenement of instelling. Zowel het aanbod van cultuur als het bezoek is tussen 2009 en 2016 in de meeste cultuursectoren toegenomen. Vooral het bezoek aan tentoonstellingen in musea en films laten een flinke groei zien in het aantal bezoeken.[5] De openbare bibliotheken worden door alle bevolkingsgroepen bezocht. Ze vormen door hun goede spreiding en brede bereik een belangrijke toegang tot cultuur.

In Nederland doen we ook zelf veel aan cultuur. Meer dan zes op de tien Nederlanders van twaalf jaar en ouder beoefenen cultuur in de vrije tijd. Bijna een derde van de bevolking ondersteunt de cultuur als vrijwilliger, vriend of donateur.[6] Zo'n tien procent van de Nederlandse bevolking is actief als vrijwilliger. Bijvoorbeeld bij een muziek- of toneelvereniging, in een museum of op een festival.

Meer dan inwoners van de meeste andere EU-landen gebruiken Nederlanders internet voor culturele toepassingen. 65 procent van de Nederlanders speelt en streamt games, kijkt films en luistert naar muziek, tegen gemiddeld 51 procent van de mensen elders in Europa.[7] Bovendien vervaagt de grens tussen consument en producent. Vooral jongere generaties ontwikkelen zelf games, maken films en vlogs.

Dat laat onverlet dat er doelgroepen zijn die we minder goed bereiken. Het publiek van een aantal klassieke podiumkunsten vergrijst. Het cultuurbeleid moet bij de tijd blijven om meer mensen, vooral ook jongere generaties aan te spreken met andere verhalen en cultuurvormen. Dat zal de komende jaren een aandachtspunt zijn in het cultuurbeleid.

Cultuur wordt levend gehouden door mensen en is daarom steeds in ontwikkeling. Door cultuur nemen mensen deel aan de maatschappij. Cultuur heeft ook een verbindende kracht. Zo brengt Leeuwarden als culturele hoofdstad van Europa mensen en groepen samen die elkaar anders niet zomaar zouden tegenkomen. Dat wil niet zeggen dat elke cultuuruiting verbindend of harmonieus is. Mensen hebben ook eigen culturele voorkeuren waarmee ze zich onderscheiden.

5 Meer cijfers over bezoek en beoefening en ontwikkelingen in de gesubsidieerde en niet- gesubsidieerde cultuur zijn te vinden in de publicatie Cultuur in Beeld. Ministerie van OCW. Cultuur in Beeld 2017. Den Haag (OCW) 2017.

6 SCP. Sport en cultuur. Patronen in belangstelling en beoefening. Den Haag (SCP), 2016, p. 50-53.

7 Eurostat. Culture Statistics. Edition 2016. Luxemburg. 2016, p. 141.

Die voorkeuren kunnen naast elkaar bestaan, tegen elkaar ingaan of zelfs in conflict met elkaar zijn.[8] Die spanning is kenmerkend voor een dynamische samenleving.

Cultuur heeft een eigen waarde, maar staat niet op zichzelf.

Als ouderen cultuur bezoeken, draagt dit eraan bij dat zij zo lang mogelijk mee kunnen doen. Daarom is het belangrijk om als overheden de grenzen tussen het cultuurbeleid en andere beleidsterreinen te slechten. Dit geldt niet alleen voor de verbinding met zorg en welzijn, maar ook voor die met creatieve industrie, sport, toerisme en economisch beleid (vestigingsklimaat). Dit kabinet hecht aan een aanpak over de grenzen van beleidsterreinen heen waarbij de overheden elkaar door samenwerking versterken.[9]

Het is belangrijk dat iedereen al vroeg met cultuur in aanraking komt. Cultuur is 'niet het sluitstuk op de basisschool, maar misschien wel de kern voor de ontwikkeling van jonge mensen', om met SCP-directeur Kim Putters te spreken.[10] Het gaat erom dat jongeren leren nieuwsgierig te zijn naar wat anders en onbekend is, dat zij zichzelf en hun creativiteit ontwikkelen. Om in een open samenleving te kunnen slagen moeten jongeren leren nieuwsgierig te zijn.

Het kabinet wil 'de kennis over onze gedeelde geschiedenis, waarden en vrijheden vergroten.'[11] Daarom maakt het kabinet het financieel mogelijk dat alle kinderen tijdens hun schooltijd het Rijksmuseum of een ander museum bezoeken. Meer aandacht voor historische en maatschappelijke ontwikkelingen helpt bij het begrijpen van elkaars achtergronden en cultuur. Het is belangrijk dat we oog hebben voor ongemakkelijke waarheden die lang buiten het historische bewustzijn vielen, zoals het Nederlandse slavernijverleden.

Het kabinet vindt dat kunst en cultuur thuishoort in het curriculum op het primair en voortgezet onderwijs. In de komende periode ontwikkelen negen teams van leraren en schoolleiders bouwstenen voor een vernieuwd curriculum, samen met experts.[12] Een van de teams doet dit voor kunst en cultuur. Ook in de andere teams is aandacht voor verbindingen met kunst en cultuur. De ontwikkelteams presenteren de bouwstenen in 2019.

Het Regeerakkoord benoemt het belang onze Nederlandse historie en waarden actief uit te dragen. In het kader van de kennis van onze geschiedenis, waarden en vrijheden zal het Wilhelmus, inclusief de context daarvan op scholen geleerd worden. Het denken over hoe de Nederlandse identiteit een plek krijgt in het geactualiseerde curriculum en hoe het Wilhelmus als nationaal symbool hieraan bijdraagt is onderdeel van de herziening van het curriculum.

8 Zie daarvoor ook Pascal Gielen, Sophie Elkhuizen, Quirijn van den Hoogen, Thijs Lijster, Hanka Otte. De waarde van cultuur. Groningen (Rijksuniversiteit Groningen, Arts in society) 2014, o.a. p. 12 en p. 75-85.

9 Zie hiervoor het Regeerakkoord over 'programmatische afspraken met gemeenten en provincies', de 'aanpak van regionale knelpunten' en de 'deals' met decentrale overheden. Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. VVD, CDA, D66 en Christenunie, 10 oktober 2017, p. 7, 21 en 33.

10 Martin Visser. Wat biedt ons nog houvast? Interview met Kim Putters. De Telegraaf, 13 oktober 2017.

11 Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. 10 oktober 2017, p. 19.

12 Curriculum.nl

Het kabinet vindt dat kunst en cultuur thuishoort in het curriculum op het primair en voortgezet onderwijs.

Muziek heeft een belangrijke intrinsieke waarde. Daarnaast zijn 'muzikale vaardigheden, waaronder luisteren naar en meezingen met muziek, nauw verstrengeld (....) met een scala aan sociale, emotionele, cognitieve en motorische vaardigheden.'[13] Het kabinet wil dat nog meer scholen goed muziekonderwijs kunnen geven.

Het kabinet wil scholen ook uitdagen cultuur te bezoeken die schuurt.

Het jeugdtheater, de jeugdfilm en kinderboeken uit Nederland hebben een sterke reputatie als het gaat om een confrontatie met een andere zienswijze. Zij schuwen actuele, voor jongeren soms lastig te bespreken onderwerpen zoals homoseksualiteit, discriminatie, loverboys en pesten niet. Cultuur kan de weg vrij maken voor nieuwe ideeën en helpt ons anderen te begrijpen. Zo was bij de kinderjury van de Prix de Rome in 2017 duidelijk een vonk overgeslagen. Scholieren tussen de tien- en veertien jaar wezen hun favoriet Katarina Zdjelar aan en waren vol lof over dit 'superruimdenkende werk'.[14]

Het kabinet gaat daarvoor het volgende doen:

- Het kabinet stelt extra middelen beschikbaar voor scholen in het primair onderwijs om musea en historische plaatsen te bezoeken, via de prestatiebox. Scholen kunnen zelf een keuze maken. Er zijn veel musea met prachtige collecties. Intussen hebben zich 12 musea uit heel Nederland aangesloten bij het canonnetwerk van musea; meer musea volgen snel. De verwachting is dat veel scholen ervoor kiezen het Rijksmuseum in Amsterdam te bezoeken. Daarom stelt het kabinet aan het Rijksmuseum extra middelen beschikbaar om meer scholieren uit het basisonderwijs te ontvangen.
- In overleg met de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wordt bezien hoe bezoek aan het parlement mogelijk wordt gemaakt.
- De in 2006 opgestelde canon wordt uitgereikt aan jongeren die de leeftijd van 18 jaar bereiken en aan personen die het Nederlanderschap verwerven. Hiervoor wordt samen met jongeren een geschikte vorm ontwikkeld.
- Het kabinet investeert extra in EYE Filmmuseum en in jeugdtheatergezelschappen. Daarnaast vraagt het kabinet de fondsen om bij hun toekomstige programma's voor vernieuwing en talentontwikkeling ook aanbod voor de jeugd te stimuleren.
- Het kabinet verdubbelt het budget voor de laatste aanvraagronde van de subsidieregeling *impuls muziekonderwijs*. Daarnaast laat het onderzoek uitvoeren naar de effecten van deze impuls en de regeling professionalisering muziek-

13 Henkjan Honing, Gaan we kinderen weer horen zingen in de klas? De Volkskrant, 3 november 2014. Zie ook Henkjan Honing, Iedereen is muzikaal. Wat we weten over het luisteren naar muziek. Amsterdam. Nieuw Amsterdam. 2012. Erik Scherder. Singing in the brain. Amsterdam. Atlas Contact. 2017.

14 https://www.mondriaanfonds.nl/blog/voor-wie-zijn-ogen-opent.

onderwijs op de PABO. Het kabinet voert daarmee de motie van de Kamerleden Asscher en Bergkamp uit.[15]

- Goed cultuuronderwijs vergt een lange adem en commitment van alle betrokkenen: schoolbesturen en hun scholen, culturele instellingen en overheden. Het bestuurlijk kader cultuur en onderwijs loopt tot en met 2023. Het huidige, succesvolle programma Cultuureducatie met kwaliteit loopt tot en met 2020. Het kabinet wil dat de positieve ontwikkeling die in gang is gezet zich voortzet. Het reserveert dan ook reeds nu middelen voor dit doel en roept ook de andere overheden op dit te doen.
- Met de Tweede Kamer vindt het kabinet dat meer inzicht in de 'niet-bezoeker' van culturele voorstellingen zinvol is. Het voert daarom de motie van de Kamerleden Bergkamp, Dik-Faber, Rutte en Asscher uit en laat onderzoek verrichten.[16]
- Ik heb de Tweede Kamer toegezegd met het culturele veld en belangengroepen in gesprek te gaan over de toegankelijkheid van cultuur voor mensen met een fysieke beperking. Ik kijk welke acties we al op de korte termijn in gang kunnen zetten.[17]
- De ministeries van OCW, VWS en SZW overleggen over de toegankelijkheid van cultuur voor kinderen die opgroeien in gezinnen met een laag inkomen. Het Jeugdsportfonds en het Jeugdcultuurfonds voeren dit uit.

Financieel kader Cultuur maakt nieuwsgierig

	2018	2019	2020	2021
Scholenbezoek musea	2,1	4,9	4,9	4,9
Cultuureducatie en talentontwikkeling jeugdtheater	0,9	0,9	0,9	0,9
Cultuureducatie EYE Filmmuseum	0,6	0,6	0,6	0,6
Impuls muziekonderwijs	5,0			
Uitreiking canon	0,5			
TOTALE UITGAVEN	**9,1**	**6,4**	**6,4**	**6,4**

(alle bedragen x € 1 miljoen)

Investeringen vanaf 2019 en 2020 zullen in de desbetreffende rijksbegrotingen worden opgenomen.

15 Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, Kamerstuk 34775-VII nr. 28.

16 Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, Kamerstuk 34775-VIII nr. 26.

17 Verslag van een wetgevingsoverleg, gehouden op 13 november 2017, over de vaststelling van de begrotingsstaten van het Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (VIII) voor het jaar 2018, onderdeel cultuur. Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, 34775 VII, p. 66.

Ruimte voor nieuwe cultuur en makers

In het Nederlands cultuurbeleid is vanouds oog voor de grote kwaliteit van gerenommeerde gezelschappen, symfonische orkesten en musea. Zij dragen bij aan het rijke kunstlandschap dat we kennen. Ze zijn en blijven belangrijk. Daarnaast wil dit kabinet andere kunstvormen, bijvoorbeeld digitale cultuur, virtual reality-kunst en mode een impuls geven. Dit geldt ook voor de urban arts, de verzamelnaam voor eigentijdse cultuurvormen zoals hiphop, spoken word, dance, urban film en theater. Het is niet vanzelfsprekend dat Nederland zijn internationale toppositie behoudt als we niet ook in deze kunstvormen investeren.

De afgelopen jaren was de ruimte voor de ontwikkeling van de toekomstige top beperkt. De ontwikkeling van talent krijgt tegenwoordig langs verschillende wegen vorm. De loopbaan van kunstenaars verloopt niet enkel langs de geijkte paden, bijvoorbeeld van toneelschool via productiehuis naar een gezelschap. Makers trekken zich steeds minder van de scheidslijnen tussen genres aan. Ze verzamelen uiteenlopende expertise en maken gebruik van verschillende platforms. Zo werken veel jonge ontwerpers samen in netwerken, buiten instituties. Hierin stimuleren zij elkaars werk, werken gezamenlijk aan opdrachten en treden samen naar buiten voor presentaties op beurzen. Ze vormen een collectief en staan zo sterker. Ook makers in andere disciplines kiezen steeds vaker voor deze netwerken. Deze initiatieven missen vaak de middelen om een stap vooruit te zetten. Ze hebben ruimte nodig om verder te groeien.

Dit kabinet wil deze nieuwe groepen makers de kans bieden in de voorhoede te komen.

Met die nieuwe generatie zullen we de diversiteit van het culturele leven vergroten. De nieuwe generatie spreekt een eigen taal, heeft eigen verhalen en spreekt het publiek van deze tijd aan.

Het kabinet gaat daarvoor het volgende doen:

- Het kabinet investeert via een aanvullende subsidie, zoals voor het wetgevingsoverleg cultuur bekendgemaakt, in 2018 - 2020 extra in instellingen gefinancierd door het

Fonds Podiumkunsten. Deze hebben eerder een positieve beoordeling gekregen over hun prestaties, maar er was toen niet genoeg geld beschikbaar. Bovendien is ook reeds besloten in de periode 2018 - 2020 geld beschikbaar te stellen voor de andere cultuurfondsen om instellingen met nieuwe genres een impuls te geven.

- Zoals afgesproken in het regeerakkoord komt er meer ruimte voor vernieuwing en talentontwikkeling bij de cultuurfondsen. Het kabinet ondersteunt talentvolle makers via een nieuw gezamenlijk programma van de zes cultuurfondsen van het rijk. Daarnaast krijgen de fondsen in aanloop naar de nieuwe periode de uitnodiging na te denken over hun bestaande instrumentarium en waar nodig nieuwe voorstellen te ontwikkelen die gericht zijn op doorgroei van talent, cultureel ondernemerschap, aanbod voor een jong en nieuw publiek (inclusief jeugdaanbod) en het stimuleren van de diversiteit van aanbod en publiek. Deze voorstellen kunnen als input dienen voor de besteding van de volgende reeksen uit het regeerakkoord.
- Het kabinet stelt extra middelen beschikbaar voor een select aantal culturele instellingen dat een belangrijke rol speelt in talentontwikkeling: de Rijksakademie voor Beeldende Kunsten en de Ateliers. Ook de Tweede Kamer heeft verzocht om aandacht voor deze instellingen, die anders de tijd tot de nieuwe periode niet zouden kunnen overbruggen.
- In de routes Kunst: onderzoek en innovatie in de 21e eeuw, Levend Verleden en Smart, liveable cities van de Nationale Wetenschapsagenda onderzoeken wetenschappers en kunstenaars de werking van kunst en erfgoed. Zoals ik uw Kamer heb toegezegd in mijn brief van 30 november jl., kom ik dit voorjaar met concrete plannen voor het wetenschapsbeleid en de Nationale Wetenschapsagenda.[18]

Financieel kader Ruimte voor nieuwe cultuur en makers

	2018	2019	2020	2021
Aanvullende subsidie cultuurfondsen	10,0	10,0	10,0	10,0
Vernieuwing en talentontwikkeling via de cultuurfondsen	2,7	4,9	4,9	4,9
Talentontwikkeling beeldende kunst	0,7	0,7	0,7	0,7
TOTALE UITGAVEN	**13,4**	**15,6**	**15,6**	**15,6**

(alle bedragen x € 1 miljoen)

Investeringen vanaf 2019 en 2020 zullen in de desbetreffende rijksbegrotingen worden opgenomen.

18 https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2017/11/30/kamerbrief-over-investeringen-in-onderwijs-en-wetenschap.

Een leefomgeving met karakter

Mensen hechten aan een herkenbare leefomgeving. De mogelijke sloop van historische boerderijen, de leegstand van kerken en ook de vernieuwende architectuur in binnensteden raken ons. Het is van belang om op een goede manier met onze monumenten, ons cultuurlandschap, onze dorpen en steden om te gaan en de kracht van ontwerp te benutten.

Bij de grote veranderingen in onze leefomgeving zien we hoe langer hoe meer de kracht van het erfgoed. Het belang van erfgoed voor de identiteit en de aantrekkelijkheid van onze leefomgeving wordt breed gedeeld. We zien de toegenomen waarde van ons erfgoed voor recreatie en toerisme, voor het vestigingsklimaat en de toekomst van onze wijken, dorpen en steden. Maar voor alles hebben monumenten, historische binnensteden, cultuurlandschappen en musea een waarde in zichzelf: ze zijn de dragers van het verleden die we koesteren om hun eigen kracht en schoonheid. We geven hen dan ook graag door aan toekomstige generaties.

Die kracht en schoonheid van onze leefomgeving vinden we ook terug in onze architectuur, stedenbouw en het ontwerp van onze huizen, kantoren en alledaagse producten. Nederland is een land waarin de mens het landschap met vernuft zelf heeft gemaakt. Het land is vormgeven door architecten, stedenbouwkundigen en andere ontwerpers. Hun visie is ook in de toekomst onontbeerlijk.

Dit kabinet wil de betekenis van erfgoed en ontwerp behouden door het te verbinden aan de actuele opgaven waar we nu voor staan.

Want de wereld om ons heen verandert snel.Klimaatadaptatie en energietransitie, krimp en stedelijke groei zijn transities die de leefomgeving sterk beïnvloeden. Erfgoed en ontwerp leveren hieraan een bijdrage. Met creativiteit en ontwerp en vanuit onze traditie van vormgeving wil het kabinet meewerken aan oplossingen die bijdragen aan een leefomgeving met karakter en met kwaliteit. Dit doet het kabinet onder meer met de Actieagenda Ruimtelijk Ontwerp, die de inzet van ontwerp voor maatschappelijke opgaven stimuleert.[19]

19 Zie www.samenwerken-aanontwerpkracht.nl.

In de leefomgeving zien we onze cultuurgeschiedenis terug in de archeologische vindplaatsen, monumenten en het landschap. Die leefomgeving is ook het podium van de cultuurbeoefening van nu: van concertzalen en theaters tot bibliotheken, festivals en broedplaatsen in de rafelranden van steden. Die broedplaatsen - vaak gaat het om industrieel erfgoed – vind ik van belang voor vernieuwing. Verdergaande verstedelijking maakt echter dat steeds meer rafelranden aan de stad verdwijnen. Plekken waar eens kunstenaars als pioniers de toon zetten en autonoom werk maakten, maken plaats voor restaurants en appartementen. Het kabinet vindt het belangrijk dat er in steden, dorpen en in het landelijk gebied ruimte blijft voor creativiteit. Voor de aantrekkelijkheid van de steden en voor innovatie en vernieuwing zijn deze broedplaatsen nodig.

De waarde van erfgoed ligt vaak in de combinatie van gebruik, maatschappelijke betekenis en de cultuurhistorische betekenis. Denk aan kerken in binnensteden die voor al het publiek toegankelijk zijn, hofjes die maatschappelijk zwakkeren een woonruimte tegen lage huur bieden of historische buitenplaatsen die hun parken en tuinen open stellen. Zulke monumenten worden niet gebruikt om er een maximaal rendement uit te halen door ze te herbestemmen. Het kabinet hecht aan de toegankelijkheid van erfgoed en wil daarom onderzoeken of aspecten als sociale waarde, toegankelijkheid en verduurzaming kunnen worden vertaald in financiële ondersteuning.[20]

Het kabinet investeert in het erfgoed: de komende jaren 325 miljoen. We bereiken de beste resultaten als eigenaren en overheden samen optrekken en met een open creatieve blik kansen benutten. Het kabinet heeft hierbij speciale aandacht voor monumentale kerken. Het rijk wil gemeenten aanmoedigen kerkenvisies op te stellen om gezamenlijk te kunnen besluiten waar we bij ons religieus erfgoed op in gaan zetten.

Volkscultuur (immaterieel erfgoed) is wat mensen samen beoefenen en wat hen verbindt. Dat is van betekenis voor ons gesprek over identiteit en diversiteit. Het kabinet vindt een eigentijdse en brede benadering van belang. Het gaat om cultuuruitingen van alle groepen die in Nederland wonen, van ouderen en jongeren, van het vak van molenaar tot het Rotterdams Zomercarnaval. Het kabinet vindt het belangrijk aan te sluiten bij de eigentijdse benadering in het culturele veld; ook jonge designers laten zich inspireren door oude ambachten en maken nieuwe, eigentijdse producten.

Erfgoed is een gemeenschappelijk goed voor de samenleving en heeft een belangrijke sociale waarde. Mensen geven betekenis aan hun leefomgeving door verhalen over en betrokkenheid bij erfgoed. Het kabinet erkent en waardeert de vele vrijwilligers die zich inzetten voor ons erfgoed. Het wil de inzet van mensen bij het behoud en de ontwikkeling van erfgoed stimuleren en ondersteunen. Erfgoed kan een schakel vormen tussen oud en jong, tussen verschillende groepen in de samenleving.

20 Motie van de Kamerleden Ellemeet en Dik-Faber die de regering verzoekt ‘om, bij de besteding van de middelen van erfgoed de toegankelijkheid, waaronder culturele functies, te stimuleren. Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, 34775 VII, nr. 22.

Kinderen vinden molens en kastelen spannend; een bijzondere bestemming kan een monument ook aantrekkelijk maken. Ze vertellen het verhaal van Nederland, zoals de canon dat ook doet. Een mooi voorbeeld hiervan is het enthousiasme waarmee mensen cultureel erfgoed beleven in het Europees Erfgoed Jaar 2018. Musea, archieven en monumenten laten door beelden, verhalen, film, muziek en ambachten zien hoe we in een Europese traditie staan en Europese waarden delen.

Het bereik van cultuur via internet is de afgelopen jaren gegroeid, ook voor erfgoed.[21] Recent onderzoek in de landen van de Europese Unie laat zien dat ten minste de helft van de burgers zich via internet informeert over cultureel erfgoed. Voor Nederland ligt dit percentage veel hoger: 83 procent.[22] Daarom vindt het kabinet het belangrijk te investeren in digitale toegankelijkheid van erfgoed. Digitale ontwerpbureaus bieden nieuwe mogelijkheden om erfgoed te beleven en de verhalen rondom erfgoed te delen. Schrijvers maken bijvoorbeeld dankbaar gebruik van gedigitaliseerde collecties van musea, archieven en bijzondere bibliotheken. Ook voor wetenschappers vormen gedigitaliseerde erfgoedcollecties belangrijke bronnen, die zij met nieuwe onderzoeksmethoden kunnen bevragen en analyseren.

Nieuwe aankopen verrijken de collecties van Nederlandse musea en bieden inspiratie voor nieuwe presentaties voor een groot publiek. Bekende voorbeelden daarvan zijn Rembrandts portretten van Marten en Oopjen, de aankoop door het Fries Museum van het schilderij *Entrance of the Theatre* van Lawrence Alma-Tadema en Trix, de tyrannosaurus rex van Naturalis. Het kabinet hecht aan de toegankelijkheid van collecties voor een groot publiek en wil musea aanmoedigen objecten - ook uit hun depots - uit te wisselen.

Het kabinet gaat daarvoor het volgende doen:

- Het kabinet verhoogt het budget van het Nationaal Aankoopfonds. Dit fonds is na de aankoop van de twee Rembrandt-portretten van Marten en Oopjen vrijwel leeg. Dit soort aankopen van nationale betekenis moet ook in de toekomst mogelijk blijven. Met de aanvulling doe ik de toezegging gestand over de versterking van het museaal aankoopfonds; het museaal aankoopfonds bereikt hiermee weer het niveau van 2010.[23] Aankopen zijn in de praktijk alleen maar mogelijk dankzij genereuze bijdragen van sponsors, vriendenstichtingen, de Vereniging Rembrandt en De Bankgiroloterij. Ik waardeer dit brede maatschappelijk draagvlak voor nieuwe aankopen en draag vanuit de rijksoverheid bij.
- Het kabinet investeert extra in volkscultuur, via het Fonds voor Cultuurparticipatie. Ik vraag het fonds bij het stimuleren van nieuw gebruik van oude ambachten nauw samen te werken met het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie.
- Burgers en lokale verenigingen krijgen de mogelijkheid om zelf het initiatief te nemen voorstellen in te dienen voor het behoud en gebruik van erfgoed in hun directe omgeving

21 Cultuur in Beeld 2017. Den Haag (OCW) 2017, p. 15.

22 Europese Commissie. Special Eurobarometer 466 on Cultural Heritage, december 2017, p 14.

23 Eerste Kamer, verslag van de vergadering van 8 december 2015 (2015-2016 nr. 11). Tijdens dit verslag zei de minister van OCW: 'Vanzelfsprekend hecht ik eraan dat het museaal aankoopfonds weer wordt aangevuld. Ik hoop dat ik dat binnen vijf jaar kan doen.'

(Right to challenge). Een voorbeeld vinden we in Groningen, waar bewoners in vijf dorpen rond Kloosterburen een aantal jaar geleden de wens hadden zelf verantwoordelijkheid te nemen voor het erfgoed en de leefbaarheid van het gebied.

- Voor monumenten in Groningen stelt het kabinet de komende vier jaar extra middelen beschikbaar. Dit bedrag komt bovenop de middelen voor schadeherstel waarvoor de Nederlandse Aardolie Maatschappij aansprakelijk is. Ook de provincie maakt meer budget vrij voor erfgoed. De inzet van de extra middelen gebeurt in overleg met de provincie Groningen en het ministerie van Economische Zaken en Klimaat.
- Het kabinet stelt extra middelen beschikbaar voor
  - het revolving fund plus voor restauratie en herbestemming van rijksmonumenten.
  - de restauratie en verduurzaming van (grote) monumenten, waaronder kerken.
  - de bestrijding van leegstand van religieus erfgoed.
- Het kabinet investeert extra in de digitale toegankelijkheid van erfgoed, archieven en collecties, waaronder ontwerptekeningen van Nederlandse architecten die Het Nieuwe Instituut beheert.
- Het voormalig eiland Schokland behoort tot het werelderfgoed. Het kabinet stelt extra middelen uit het regeerakkoord beschikbaar voor een reddingsplan van het werelderfgoed Schokland. Ook de provincie Flevoland, de gemeente Noordoostpolder, het Flevo-landschap en het Waterschap Zuiderzeeland dragen hieraan bij.

- Het kabinet investeert extra in archeologie: dit bedrag is bestemd voor scheepswrakken die door natuurlijke erosie worden aangetast, archeologische monumenten, bijzondere vondsten en activiteiten die archeologie aan een breed publiek presenteren.
- In sommige vakgebieden, zoals de restauratiesector en oude ambachten, dreigt een tekort aan vakmensen of dreigt kennis die van generatie op generatie is overgedragen, verloren te gaan. Het kabinet investeert daarom extra in de opleiding van vakmensen en het ontwikkelen van richtlijnen. Ook wordt het erfgoed in het Digitaal Stelsel Omgevingswet opgenomen. Het kabinet maakt voor deze plannen gebruik van ideeën die de sector heeft aangereikt.
- Het kabinet legt de relatie tussen erfgoed, ruimte en leefomgeving in (uitvoerings)trajecten het rijk, zoals de Omgevingswet, de Nationale Omgevingsvisie, de transitie naar duurzame energie, het Deltaprogramma en de Agenda Stad. Het gebruikt hiervoor het advies van de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur en de Raad voor Cultuur.
- Voor Nederland start het kabinet een onderzoek naar de ratificatie van het Faro-verdrag van de Raad van Europa. Het Faro-verdrag maakt de grote sociale waarde van erfgoed voor de samenleving duidelijk en versterkt de betrokkenheid van mensen bij het erfgoed.[24] Ook laat het kabinet, in het kader van het Europees Erfgoedjaar, onderzoek doen naar goede voorbeelden in Nederland.

Financieel kader Een leefomgeving met karakter

	2018	2019	2020	2021
Museaal aankoopfonds	25,0	15,0	10,0	
Restauratie monumenten, waaronder kerken	30,0	30,0	25,0	10,0
Restauratie en herbestemming rijksmonumenten Revolving Fund Plus	30,0			
Archeologie	3,3	11,1	11,1	6,0
Restauratie monumenten Groningen	2,0	4,0	4,5	4,5
Bestrijding leegstand religieus erfgoed	1,0	4,5	4,2	3,8
Restauratie en digitalisering ontwerptekeningen Het Nieuwe Instituut	5,5	5,5		
Maatschappelijke ontwikkelingen erfgoedsector	1,4	0,8	0,8	0,8
Digitale toegankelijkheid van erfgoed, archieven en collecties	0,1	6,1	6,1	0,1
Volkscultuur	1,0	1,0	1,0	1,0
TOTALE UITGAVEN	**99,3**	**78,0**	**62,7**	**26,2**

(alle bedragen x € 1 miljoen)

24 Voor meer informatie zie http://cultureelerfgoed.nl/dossiers/internationaal-beleid/internationale-verdragen.

Cultuur is grenzeloos

Nederland heeft architecten, beeldend kunstenaars, schrijvers en ontwerpers die tot de internationale top behoren. Zij laten Nederland zien als land dat zich internationaal kan meten met een rijk en gevarieerd cultuuraanbod, als een land dat open staat voor internationale samenwerking en als een land dat voor innovatieve oplossingen zorgt. Ontwikkeling en vernieuwing zijn van belang, ook voor een sterke internationale positie van Nederland. Nederland onderscheidt zich door een vernieuwend en onconventioneel profiel.

Recent is richting gegeven aan het Nederlandse internationale cultuurbeleid.[25] De doelstellingen sluiten goed aan bij de passages in het regeerakkoord over het belang van cultuur, de inzet om de vooraanstaande internationale positie van onze topinstellingen te handhaven en de bijdrage die het kabinet wil leveren aan een duurzame, toekomstbestendige, internationale samenleving en het behoud van vrede en veiligheid in de landen rondom Europa.[26] Samenwerking tussen cultuurbeleid en buitenlandbeleid heeft daarbij een meerwaarde. Het kabinet werkt in het kader van het topsectorenbeleid aan het versterken van de creatieve industrie, die ook buiten de landsgrenzen een bijdrage levert aan urgente opgaven die wereldwijd spelen, zoals verstedelijking, klimaatverandering en energietransitie.

Het cultuurbeleid verdient een stevige plaats in het Europese beleid. Het kabinet vindt het belangrijk dat Nederland zich inzet – zonder afbreuk te doen aan het subsidiariteitsbeginsel – voor cultuur. Ik beschouw de Europese Unie vooral als een gemeenschap van waarden. Cultuur geeft uitdrukking aan essentiële waarden als vrijheid van meningsuiting, tolerantie en culturele diversiteit. Het erfgoed hoort bij die waarden.

In een tijd waarin de diplomatieke paden door spanningen soms smaller worden, blijkt cultuur vaak een belangrijke en nog steeds goed begaanbare weg.

Door cultuur kunnen we het gesprek aangaan over gevoelige onderwerpen.

25 Beleidskader internationaal cultuurbeleid 2017-2020.

26 Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. VVD, CDA, D66 en Christenunie, 10 oktober 2017, p. 19 en p. 49.

Het beleidskader voor het internationaal cultuurbeleid kent een nadrukkelijke rol toe aan cultuur om sociale en economische belangen van Nederland in het buitenland uit te dragen, waaronder de rol van cultuur bij het ondersteunen van beleidsdoelstellingen op het gebied van gendergelijkheid en LHBTI.

Het kabinet gaat daarvoor het volgende doen:

- Het kabinet investeert extra in de versterking van het internationale culturele profiel van Nederland. Dit bedrag is bestemd voor de cultuurfondsen en geeft een impuls aan internationale culturele samenwerking.

Financieel kader Cultuur is grenzeloos

	2018	2019	2020	2021
Versterken internationele culturele profiel Nederland	2,0	2,0	2,0	2,0
TOTALE UITGAVEN	**2,0**	**2,0**	**2,0**	**2,0**

(alle bedragen x € 1 miljoen)

Investeringen vanaf 2019 en 2020 zullen in de desbetreffende rijksbegrotingen worden opgenomen.

Een sterke culturele sector

De culturele sector is er de afgelopen jaren in geslaagd 'nieuwe geldstromen, nieuw publiek en verrassende samenwerkingsvormen' te vinden en ontwikkelt zich als sterke sector.[27] Dit blijkt ook uit de *De arbeidsmarktagenda cultuur en creatieve sector 2017-2023*.[28] Het kabinet waardeert de verantwoordelijkheid die de sector hierin neemt.

De sector stelt zich als doel dat goed werkgeverschap, goed opdrachtgeverschap en goed ondernemerschap 'het nieuwe normaal worden'. Daar hoort een redelijke beloning bij. De arbeidsmarktagenda werkt toe naar het jaar 2023. In de eerste helft van dit jaar wordt duidelijk welke agendapunten het culturele veld zelf op korte en middellange termijn uitvoert, en voor welke punten het ondersteuning vraagt van de overheid.

De Tweede Kamer heeft gevraagd om een actieplan voor verbetering van de positie van werkenden in de sector. Het kabinet bouwt hiervoor verder voort op de adviezen uit *Passie gewaardeerd*. De regiegroep van de Arbeidsmarktagenda heeft mij verzocht middelen voor de arbeidsmarktagenda te reserveren en er het komende begrotingsjaar voor te zorgen dat opgestarte projecten kunnen worden voortgezet.

Cultuurverandering gaat niet van vandaag op morgen.

Verbetering van arbeidsvoorwaarden vraagt om duidelijke keuzes en een realistische blik.

Het is belangrijk dat de sector zelf initiatief blijft tonen. Deze positieve ontwikkeling wil het kabinet in aanloop naar 2021, de start van de nieuwe subsidieperiode, verder stimuleren.

Het kabinet gaat daarvoor het volgende doen:

- In 2018 ondersteunt het kabinet de verdere uitwerking van de arbeidsmarktagenda.
- Voor de invulling van de komende jaren overlegt het kabinet met de regiegroep van de arbeidsmarktagenda. Het kabinet ziet voor zichzelf een rol op het terrein van scholing en de verdere ontwikkeling van honoreringsrichtlijnen. De cultuurfondsen van het rijk kunnen hierbij een rol spelen; ook voor niet-gesubsidieerde disciplines.
- In het jaar 2021 start de nieuwe subsidieperiode. Een aantal trajecten moet dan regulier onderdeel worden van de

27 Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017-2021. VVD, CDA, D66 en Christenunie, 10 oktober 2017, p. 19.

28 Kunsten '92. Arbeidsmarktagenda culturele en creatieve sector 2017-2027. Amsterdam, Kunsten '92, 2017.

bedrijfsvoering van de sector en de voorwaarden van het subsidiebeleid. Dit geldt bijvoorbeeld voor het naleven van de Fair Practice Code en de honoreringsrichtlijnen.

- De komende jaren werken kabinet en sector samen aan goede voorwaarden voor ondernemerschap. Daarnaast kijkt het kabinet hoe uitvoering kan worden gegeven aan de motie van de Kamerleden Ellemeet en Asscher.[29]
- In het verlengde van de motie van de Kamerleden Ellemeet en Rutte zal in samenwerking met het ministerie van Economische Zaken en Klimaat gekeken worden of financieringsinstrumenten toegankelijker gemaakt kunnen worden voor zelfstandigen in de culturele sector. Ik zal de Raad voor Cultuur ook vragen hier naar te kijken in het kader van zijn advies over financiering in de culturele sector.
- Het kabinet heeft besloten dat de Geefwet blijft.
- Samen met de minister voor Rechtsbescherming zal ik uw Kamer binnenkort informeren over de eerste ervaringen met de wet auteurscontractenrecht.
- Duurzaam ondernemerschap, bedrijfsvoering en de Fair Practice Code staan op de agenda bij de gesprekken met medebestuurders in voorbereiding op de nieuwe subsidieperiode.

Investeringen in de arbeidsmarkt vanaf 2019 en 2020 zullen in de desbetreffende rijksbegrotingen worden opgenomen.

29 Tweede Kamer, vergaderjaar 2017-2018, 34775-VIII-19, 13 november 2017.

Voorbereiding periode 2021-2024

De samenstelling en interesses van de bevolking zijn de afgelopen vijfentwintig jaar veranderd.[30] De bevolking in steden blijft de komende vijftien jaar groeien, terwijl kleinere kernen krimpen en sterker vergrijzen.[31] Dat heeft gevolgen voor de vraag naar het (gesubsidieerde) aanbod. Een nieuwe generatie betreedt met andere kunstvormen het podium en speelt in op het publiek van deze tijd. Er is dus alle reden om de samenstelling van het gesubsidieerde aanbod tegen het licht te houden. Het kabinet wil ruimte bieden aan een diversiteit van verhalen en kunstuitingen en aan een nieuwe generatie makers, zodat het cultuurbeleid bij de tijd blijft en het aanbod aantrekkelijk blijft voor de gehele bevolking.

Het kabinet wil de nieuwe periode in overleg met de steden en provincies voorbereiden. Zij investeren in cultuur, bieden ruimte aan nieuwe generaties door werkplaatsen, ateliers en platformen beschikbaar te stellen en weten welke verhalen en kunstuitingen inspelen op de samenstelling van de bevolking. Ook het regeerakkoord benoemt de 'aanjagende functie' van steden.[32]

Aansluitend bij de Verkenning van de Raad voor Cultuur nodigt het kabinet de andere overheden uit om stedelijke en regionale profielen op te stellen. Zo kunnen we bij de samenstelling van de basisinfrastructuur, zoals de Raad voor Cultuur bepleit, sterker rekening te houden 'met de samenstelling en de behoefte van de bevolking, met de identiteit en verhalen uit de regio, en met het lokale klimaat voor de makers en kunstenaars.' De profielen zullen we als overheden gezamenlijk voorleggen aan de Raad voor Cultuur, waarna de Raad met een stelseladvies zal komen.

Met het culturele veld en de Raad voor Cultuur vindt het kabinet het belangrijk dat de toekomstige plannen niet van bovenop worden vormgegeven, maar aansluiten bij de kracht en de ontwikkelingen in het culturele veld zelf.[33] Het kabinet vraagt de andere overheden dan ook de profielen samen met het culturele veld op te stellen. De komende tijd overleg ik met de andere overheden over de precieze invulling van de profielen. De Raad heeft in zijn verkenning al goede uitgangspunten genoemd: er moet aandacht zijn voor 'basis-, keten- en topvoorzieningen die passen bij de identiteit en mogelijkheden van de regio' en voor aanbod en publiek, participatie en cultuuronderwijs.

30 Anne Roeters, Annemarie Wennekers, Andries van den Broek, Ine Pulles en Annet Tiessen-Raaphorst: Vrije tijd. In: Sociaal en Cultureel Planbureau. De Sociale Staat van Nederland, 2017, p. 258: 'terwijl het stelsel hetzelfde bleef, evolueerden de smaakvoorkeuren en samenstelling van de bevolking en erodeerde hierdoor het voetstuk van de 'hoge' kunst.'

31 Centraal Bureau voor de Statistiek, Planbureau voor de Leefomgeving. Regionale bevolkings- en huishoudensprognose 2016.

32 Regeerakkoord, p. 19.

33 Nederlandse Associatie voor Podiumkunsten. Input NAPK voor toekomstig en lopend beleid, 10 januari 2018, p. 3.

Daarnaast verwacht het kabinet dat de profielen een visie op cultuurbeleid schetsen vanuit de eigen kracht van de stad of regio, ingaan op uitdagingen (die per regio verschillend zullen zijn), ingaan op voorzieningen en programma's en duidelijkheid bieden over de financiering. Het kabinet verwacht dat de andere overheden eveneens investeren.

Het is belangrijk dat de profielen elkaar aanvullen en bijdragen aan een pluriform cultureel aanbod.

Het kabinet gaat daarbij, aansluitend bij de verkenning van de Raad, uit van maximaal 16 samenwerkingsverbanden. Het verwacht voor het bestuurlijk overleg van dit voorjaar van de andere overheden een voorstel voor deze samenwerkingsverbanden. Het kabinet hecht aan goede afstemming tussen vraag en aanbod, pluriformiteit, de internationale dimensie van cultuur en de verantwoordelijkheid van het rijk, zoals deze in verschillende wetten is vastgelegd. Zo financiert het rijk geen bibliotheken, gemeentelijke en provinciale musea, schouwburgen en filmtheaters. Het rijk ondersteunt amateurkunst via het Fonds voor Cultuurparticipatie.

Een ander aandachtspunt is de vermindering van administratieve lasten. Nu hebben gemeenten, provincies en rijk verschillende subsidieperiodes. Sommige steden kennen een periode van drie jaar, andere steden en het rijk hanteren een periode van vier jaar. Een culturele instelling die zowel van het rijk als van een provincie of een stad subsidie ontvangt, moet nu voldoen aan de eisen van drie verschillende overheden. Dat is een onnodige bureaucratische rompslomp.

Het kabinet gaat ter voorbereiding op de subsidieperiode 2021-2024 het volgende doen:

- Vooruitlopend op de nieuwe subsidieperiode investeert het kabinet in vernieuwing en talentontwikkeling, via de cultuurfondsen van het rijk.
- Het Rijk participeert vanaf 2019 in proeftuinen die voortkomen uit de profielen. Deze vormen een experiment in aanloop naar de subsidieperiode 2021-2024.
- De inzet van de extra middelen uit het regeerakkoord zal gericht zijn op de nieuwe basisinfrastructuur.
- Het kabinet overlegt met zijn medebestuurders over de vermindering van administratieve lasten voor de periode 2021-2024.

De planning voor de totstandkoming van de subsidieperiode 2021-2024 is als volgt:

- Mei 2018: bestuurlijk overleg over het opstellen van de profielen.
- Juni - november 2018: andere overheden stellen met het culturele veld profielen op.
- Najaar van 2018: bestuurlijk overleg over gezamenlijke adviesaanvraag aan de Raad voor Cultuur.
- Voorjaar 2019: advies van de Raad voor Cultuur.
- Zomer 2019: minister van OCW presenteert de uitgangspunten voor periode 2021-2024 met concept-regeling en aanwijzingen aan de cultuurfondsen.
- September 2019: bestuurlijk overleg over regeling.
- Oktober 2019: vaststelling regeling periode 2021-2024.
- 2020: instellingen dienen hun aanvragen in, advies Raad voor Cultuur .
- Prinsjesdag 2020: minister van OCW presenteert subsidiebesluiten periode 2021-2024.
- 1 januari 2021: start periode 2021-2024.

Financiën

Samenvattend financieel kader

	2018	2019	2020	2021
Beschikbare middelen				
Regeerakkoord reeks Cultuur	25,0	50,0	80,0	80,0
Regeerakkoord reeks Intensivering erfgoed en monumenten *	98,5	140,0	60,0	25,0
TOTAAL BESCHIKBARE MIDDELEN	**123,5**	**190,0**	**140,0**	**105,0**
Aangekondigde uitgaven per briefthema				
Cultuur maakt nieuwsgierig	9,1	6,4	6,4	6,4
Ruimte voor nieuwe cultuur en makers	13,4	15,6	15,6	15,6
Een leefomgeving met karakter	99,3	78,0	62,7	26,2
Cultuur is grenzeloos	2,0	2,0	2,0	2,0
TOTAAL IN BRIEF AANGEKONDIGDE UITGAVEN	**123,8**	**102,0**	**86,7**	**50,2**
waarvan dekking uit reeks Cultuur, tranche 2018	25,0	25,0	25,0	25,0
waarvan dekking uit reeks Intensivering erfgoed en monumenten	98,5	77,0	60,0	25,0
waarvan dekking uit cultuurbegroting	0,3	0,0	1,7	0,2
RESTERENDE MIDDELEN REGEERAKKOORD	**0,0**	**88,0**	**55,0**	**55,0**
waarvan reeks Cultuur	0,0	25,0	55,0	55,0
waarvan reeks Intensivering erfgoed en monumenten	0,0	63,0	0,0	0,0

(alle bedragen x € 1 miljoen)

* Het verloop van deze reeks zoals hier vermeld, wijkt af van het Regeerakkoord als gevolg van:

1. een kasschuif met het onderwijsbeleid (vierde Nota van wijziging bij de OCW-begroting 2018);
2. een overboeking van € 1,5 miljoen in 2018, rechtstreeks van het ministerie van Financiën naar het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, voor Fort Oranje (St. Eustatius, besluit MR).
3. een tweede kasschuif met het onderwijsbeleid: € 10 milljoen verschuift van 2018 naar 2020.

Op de inzet van de middelen die vermeld zijn bij ‘resterende middelen Regeerakkoord’ zal het kabinet nader ingaan in de rijksbegrotingen van 2019 en 2020.

Tot slot

Deze brief schetst de agenda voor het cultuurbeleid van het kabinet en bevat een uitwerking van de thema's uit het regeerakkoord. Het kabinet kiest ervoor flink in cultuur te investeren. Cultuur is onmisbaar in een open en dynamische samenleving.

Het kabinet kiest ervoor kinderen en jongeren vertrouwd te maken met kunst en erfgoed. Vernieuwing en talentontwikkeling krijgen meer ruimte bij de cultuurfondsen, er komt een bredere blik op cultuur. Daarnaast wil het kabinet monumenten, kunstwerken en archieven beschermen en toegankelijk maken. Het heeft hierbij speciaal oog voor monumentale kerken.

Voor deze cultuuragenda zoekt het kabinet goede samenwerking met de andere overheden. De verschillende overheden versterken elkaar. Met het culturele veld is het kabinet van mening dat 'een combinatie van een sterke landelijke regie en een op de praktijk gerichte benadering' de beste voorwaarden schept voor een bloeiend cultureel klimaat.[34] Het kabinet roept de andere overheden op het voorbeeld van het kabinet te volgen en ook in cultuur te investeren.

34 Kunsten '92, Reactie op verkenning Raad voor Cultuur 'Cultuur voor stad, land en regio'.
Brief aan de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Amsterdam, 23 januari 2018.

CULTUUREDUCATIE

INLEIDING
Het CDA wil de visiebrief 'Cultuur in een open samenleving' van het ministerie van OC&W graag bespreken in de commissie EEB. Aanleiding is de oproep in deze brief aan andere overheden nu reeds middelen voor het vervolg van het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK) te reserveren, net als het kabinet zelf. Het huidig CMK programma loopt van 2017-2020. CMK is een matchingsregeling ter stimulering van cultuureducatie door het Rijk (uitgevoerd door het landelijk Fonds voor Cultuurparticipatie). Grote gemeenten en provincies hebben hierop in kunnen schrijven.

ALGEMEEN
De Wet op het specifiek cultuurbeleid schrijft geen verplichtingen voor aan provincies en gemeenten om geld voor cultuur uit te trekken Dat geldt dus ook voor cultuureducatie en –participatie. De eigen keuzes in lokaal en regionaal cultuurbeleid heeft als gevolg dat de infrastructuur per gemeente en provincie verschilt.

Het IPO formuleert een van de kerntaken van de provincie als volgt:

6. Culturele infrastructuur en monumentenzorg
Kunst, cultuur en geschiedenis vinden we overal om ons heen. Een culturele identiteit en culturele voorzieningen maken een provincie aantrekkelijk om in te wonen, werken en recreëren. De provincie zet zich in voor het behoud en de ontwikkeling van deze culturele identiteit en zorgt ervoor dat culturele voorzieningen goed toegankelijk zijn en blijven.

*De provincie richt zich onder andere op het behoud, ontwikkeling en herbestemming van het culturele erfgoed. De provincie is daarnaast verantwoordelijk voor monumentenzorg en cultuureducatie voor jongeren en ondersteunt gemeenten bij taken op het terrein van erfgoed en archeologie.(ipo.*nl)

BRIEF MINISTER
In haar brief 'Cultuur in een open samenleving' van deze maand, geeft minister van Engelshoven van OCW aan, het succesvolle programma Cultuureducatie Met Kwaliteit (CMK), voort te willen zetten. Dat programma loopt nu tot 2020. Het programma is een deel van de uitvoering van het bestuurlijk kader cultuur en onderwijs. Dat kader loopt tot en met 2023 en is mede ondertekend door PNH. Eén van de kaders die daarin meegegeven wordt, is goed cultuuronderwijs. Het kabinet reserveert nu al geld om de positieve ontwikkeling van CMK die zich nu aftekent, te kunnen voortzetten <u>én het kabinet roept in deze brief, andere overheden op om dat ook te doen.</u>

SITUATIE PNH Het coalitieprogramma 2015-2019 zegt het volgende:

Kunst- en cultuureducatie en amateurkunst vallen onder de verantwoordelijkheid van het Rijk en gemeenten. Als culturele uitingen van (boven-)regionaal belang zijn, kan er een rol weggelegd zijn voor de provincie om deze door middel van sponsoring te ondersteunen.
Wij zetten in op volledige verzelfstandiging van de Cultuurcompagnie. De activiteiten worden verbonden met het bedrijfsleven en het onderwijs, zodat cultuur ook een reguliere economische activiteit wordt. Hierdoor blijft werkgelegenheid in stand. Onze bijdrage aan het programma Cultuureducatie met kwaliteit zetten wij voort.

Financieel betekent dat deze coalitieperiode € 250.000,- per jaar tot 2020 is gereserveerd voor cultuureducatie, voor het programma Cultuureducatie met Kwaliteit (CMK). Dit is in lijn met eerdere afspraken die met deelnemende en uitvoerende partijen waren gemaakt. Uitvoerend orgaan voor het provinciaal programma CMK en penvoerder voor 32 kleine en middelgrote gemeenten in NH, is

Stichting Plein C. Plein C is binnen 3 jaar tijd gereduceerd tot een kleine flexibele organisatie met vakkundige medewerkers en ZZP'ers die leerkrachten en kunstvakdocenten korte en langere opleidingen aanbieden voor cultuuronderwijs en zelf actief betrokken zijn bij de uitvoering van het programma CMK in het primair onderwijs. Ook worden culturele organisaties (uit de omgeving) ingehuurd die het CMK programma aan scholen kunnen vorm geven.

Ieder kind heeft evenveel recht op goed cultuuronderwijs. Dit is een onderwerp van de lange adem, het is niet van de een op de andere dag geregeld. CMK wordt betiteld als een succesvol programma, maar er zijn verschillende gemeenten in Noord-Holland die niet aan dit programma meedoen en waarvan onduidelijk is hoeveel er aan cultuureducatie wordt gedaan, aldus het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst) en Plein C. Duidelijk is wel dat zij aan de onderkant zitten. Dat zijn m.n. de gemeenten Hollands Kroon, Langedijk, Uitgeest, Diemen, Heemstede, Landsmeer, Zeevang. Dat zijn dus belangrijke witte plekken als het gaat om cultuureducatie voor basisschoolleerlingen.

Daarnaast doen in de gemeenten die wél mee doen aan CMK, niet alle basisscholen mee aan het CMK programma. Ook daar liggen dus witte plekken.
Het is niet realistisch om cultuureducatie op alle basisscholen in Noord-Holland gelijk te trekken. Maar de provincie heeft volgens CDA NH wél vanuit haar kerntaken en zorg voor infrastructuur verantwoordelijkheid eraan bij te dragen dat een minimum overal gegarandeerd is.

Het lijkt van belang om zowel het programma CMK voort te zetten na 2020, als het programma een impuls te geven om meer leerlingen te bereiken.

VRAGEN / PUNTEN VAN DISCUSSIE VOOR ZOWEL GEDEPUTEERDE ALS POLITIEKE PARTIJEN

- De minister roept o.m. provincies op om nu al geld te reserveren om de positieve ontwikkeling van CMK die zich nu aftekent, te kunnen voortzetten.
  - Wat vindt de commissie dat het college nu zou moeten of kunnen doen?
  - Hoe gaat het college gehoor geven aan deze oproep?
- Zowel het LKCA (Landelijk Kennisinstituut Cultuureducatie en Amateurkunst) als Plein C geven aan dat er witte plekken zijn in de provincie Noord-Holland waar het gaat om het aanbod van cultuureducatie op basisscholen.
  - Delen het college en de commissie de opvatting van het CDA NH dat de provincie een regierol en een verantwoordelijkheid heeft waar het gaat om een meer evenwichtige verdeling van het aanbod en de kwaliteit van cultuureducatie en hierover met Plein C in gesprek moet gaan?

HK 220318

Discussienota van GroenLinks, SP en 50PLUS inzake provinciale bemoeienis met het behoud van zorgboerderij de Boterbloem

Aan de rand van Amsterdam-Osdorp, in de Lutkemeerpolder, ligt de ecologische zorgboerderij de Boterbloem. Er wordt biologisch verbouwd, op de akkerlanden nestelen vogels en er vindt een aantal psychiatrische patiënten en andere kwetsbare mensen dagbesteding. Bovendien is de boerderij cultuurhistorisch erfgoed en dus van grote waarde voor onze provincie.

De Boterbloem werd (en wordt in mindere mate) lange tijd in haar voortbestaan bedreigd. Projectontwikkelaar SADC, dat in feite een overheidsbedrijf is met de gemeenten Amsterdam, Haarlemmermeer, de provincie Noord-Holland en Schiphol als aandeelhouders (ieder 25%) stuurt al lange tijd aan op de algehele bedrijfsbeëindiging van ecologische zorgboerderij de Boterbloem in de Lutkemeerpolder, omdat zij het terrein willen ontwikkelen (bedrijventerrein).

Op 14 maart jl nam de Amsterdamse gemeenteraad unaniem een motie (bijlage) aan die stelt dat behoud van De Boterbloem en haar akkers belangrijk is voor de stad vanwege de maatschappelijke waarde, de historische kavels en biologisch gecertificeerde grond. Concreet betekent dit dat het nieuwe gemeentebestuur in deze periode met SADC aan tafel moet gaan om serieus te kijken naar inpassing en het vinden van manieren om, terwijl het terrein ontwikkeld wordt, tot een mogelijk eindbeeld inclusief behoud van {delen van} de Boterbloem te komen en intussen de maatschappelijke meerwaarde van de Boterbloem zo kort en zo minimaal mogelijk te onderbreken, door bijvoorbeeld het veranderen van de ontwikkelvolgorde.

De aangenomen motie uit Amsterdam betekent een stap in de goede richting voor wat betreft het voortbestaan van de Boterbloem. Maar garantie is er nog niet.

Net zoals de gemeente Amsterdam heeft de Provincie Noord-Holland, als een van de vier aandeelhouders, invloed op SADC en kan haar belangen via de aandeelhouderslijn inbrengen. De Statenfracties van GroenLinks en SP vinden dat deze unieke plek behouden moet blijven en willen graag met de commissie en de gedeputeerde in gesprek om te verkennen welke mogelijkheden er zijn en welke inspanning(en) de provincie zou kunnen verrichten om de Boterbloem, inclusief haar akkers, niet verloren te laten gaan.

Zita Pels (GroenLinks)
Carlien Boelhouwer (SP)
Olga de Meij (50PLUS)

Gemeente Amsterdam
Gemeenteraad
Gemeenteblad

Motie

Jaar	**2018**
Afdeling	**1**
Nummer	**316**
Publicatiedatum	**21 maart 2018**
Ingekomen onder	**O**
Ingekomen op	**woensdag 14 maart 2018**
Behandeld op	**woensdag 14 maart 2018**
Status	**Aangenomen**

Onderwerp

Motie van de leden Nuijens en Geenen inzake het uitwerken van meerdere scenario's voor het behoud van (zoveel mogelijk van) zorgboerderij De Boterbloem.

Aan de gemeenteraad

Ondergetekenden hebben de eer voor te stellen:

De raad,

Gehoord de discussie over de actualiteit van de leden Nuijens, Geenen, Van Lammeren en N.T. Bakker inzake het uitwerken van scenario's voor behoud van zorgboerderij De Boterbloem (Gemeenteblad afd. 1, nr. 291).
Overwegende dat:
- De Boterbloem een grote maatschappelijke meerwaarde heeft, doordat ze naast de functie van biologische akkerbouw ook een zorgfunctie heeft;
- De rechter heeft bepaald dat ontruiming van De Boterbloem mag;
- Het maatschappelijk potentieel van De Boterbloem of haar functies, als onderdeel van een divers, groen en multifunctioneel bedrijventerrein zo mogelijk nog groter kan zijn;
- De indruk bestaat dat ook Amsterdam als aandeelhouder en de directie van SADC/GEM mogelijkheden zien voor behoud van een groot deel van de functies en maatschappelijke meerwaarde van De Boterbloem;
- SADC/GEM zelf niet spreken van een monofunctioneel bedrijventerrein met louter functies gericht op Schiphol, maar van een groen, duurzaam, divers, multifunctioneel terrein met functies die mede gericht zijn op de stad als geheel.

Constaterende dat:
- Het vinden van een oplossing die uitgaat van behoud van zoveel mogelijk van de akkerlanden van De Boterbloem dan wel een oplossing die gericht is op behoud van zoveel van de maatschappelijke meerwaarde van De Boterbloem tijd en rust vergt;
- Ook het vinden van manieren om, terwijl de Lutkemeerpolder ontwikkeld wordt, tot een mogelijk eindbeeld inclusief behoud van {delen van} De Boterbloem te komen en intussen de maatschappelijke meerwaarde van De Boterbloem zo kort en zo minimaal mogelijk te onderbreken een complexe puzzel is, die meerdere mogelijke varianten heeft;
- Hierbij onder andere aan de orde zouden moeten zijn; het voorstel van de Boterbloem zelf, een ander exploitatiemodel dat de kernwaarden en maatschappelijke meerwaarde overeind houdt maar misschien zou kunnen volstaan met minder akkers, het niet verloren laten gaan van de biologische

grond, het veranderen van de ontwikkelvolgorde, en de met alle scenario's gepaard gaande financiële consequenties.

Verzoekt het college van burgemeester en wethouders:

1. In samenwerking met SADC en GEM de raad meerdere eindbeeldvarianten voor een groene, diverse, multifunctionele Lutkemeerpolder voor te leggen, die allen uitgaan van zowel een bedrijventerrein als van behoud van zoveel mogelijk van de (functies en maatschappelijke meerwaarde van) de Boterbloem;
2. Hierbij – naast de variant die door de Boterbloem zelf is ingebracht – ook eindbeeldvarianten voor te leggen die uitgaan van (geheel en gedeeltelijk) behoud van de akkers, al dan niet met behoud van {een deel van} de historische stroken en kavels;
3. Naast eindbeeldvarianten ook overgangsscenario's richting deze groene eindbeelden voor te leggen, die uitgaan van zo lang mogelijk behoud van zoveel mogelijk van de Boterbloem in huidige vorm, totdat overgegaan wordt van realisatie van het definitieve eindbeeld.
4. In de eindbeeldvarianten ook te betrekken welke rol de gemeente kan spelen in het faciliteren van behoud op lange termijn, waarbij – bijvoorbeeld – een (eventueel) exploitatiegat als gevolg van een (eventueel) verlies van een deel van de akkers kan worden opgevangen door een ander exploitatiemodel dat minder grond en meer zorg intensief is.
5. De verschillende eindbeeldvarianten en overgangsscenario's (waar nodig) te voorzien van een overzicht van de financiële consequenties.

De leden van de gemeenteraad

J.W. Nuijens
T.A.J. Geenen

Aan de leden van Provinciale Staten van Noord-Holland

Datum ingekomen vragen : 1 november 2017
Datum GS-besluit: : 21 november 2017

Vragen nr. 95

Vragen van mevrouw drs. ing. **O.A.C. de Meij** (50plus) en mevrouw **J.M.E. de Groot** (SP) over de Lutkemeerpolder en De Boterbloem

De voorzitter van Provinciale Staten van Noord-Holland deelt u overeenkomstig het bepaalde in artikel 45 van het Reglement van Orde voor de vergaderingen en andere werkzaamheden van Provinciale Staten mede, dat op 1 november 2017 door de leden van Provinciale Staten, mevrouw drs. ing. **O.A.C. de Meij** (50plus) en mevrouw **J.M.E. de Groot** (SP), de volgende vragen bij Gedeputeerde Staten zijn ingekomen.

INLEIDING VRAGEN

De provincie Noord-Holland heeft een deelneming van 25% in de SADC (Schiphol Area Development Company N.V.). De SADC is actief aan het promoten om het grotendeels leegstaande bedrijventerrein in de Lutkemeerpolder vol te krijgen met bedrijvigheid. Fase 1 van dit bedrijventerrein (Business Park Amsterdam Osdorp) is in ontwikkeling, maar nog lang niet vol. Onlangs (in juli 2017) werd door Amsterdam Nieuw West het startsein voor fase 2 van het bedrijventerrein gegeven. Op het nog niet ontwikkelde gedeelte van het terrein van Business Park Amsterdam Osdorp ligt de ecologische zorgboerderij De Boterbloem. Voor zover wij kunnen nagaan zit De Boterbloem op de grond van fase 2 van het bedrijventerrein.
De provincie Noord-Holland verleent HIRB- subsidies. Dit om bestaande bedrijventerreinen te herstructureren en beter te benutten. Als gevolg van de herstructurering zouden er minder nieuwe bedrijventerreinen nodig zijn omdat leegstand en verpaupering door middel van de juiste inzet van de HIRB- subsidies tegengegaan kunnen worden.

VRAGEN INCLUSIEF BEANTWOORDING GEDEPUTEERDE STATEN

Vraag 1:
Kunnen de bedrijven, voor welke fase 2 van het bedrijventerrein Business Park Amsterdam Osdorp wordt ontwikkeld, niet elders rondom Schiphol terecht? Graag uw toelichting.

Antwoord 1:
Ja, op een aantal locaties rondom Schiphol kunnen bedrijven terecht. In grote mate zijn dit terreinen die bedoeld zijn voor bedrijven die een zekere binding hebben met Schiphol, zoals

luchtvrachtafhandelaars. Het terrein dat in de Lutkemeerpolder in twee fases wordt aangelegd, geheten Business Park Amsterdam Osdorp, is echter deels 'internationaal georiënteerd' (vroeger geheten 'Schipholgebonden') en deels stedelijk georiënteerd, om vestigingsmogelijkheden te bieden voor bedrijven die op de stad gericht zijn. Daar ligt ook een behoefte en er zijn relatief weinig vestigingsmogelijkheden voor deze doelgroep. Voor dergelijke bedrijven is het geen optie om naar terreinen rondom Schiphol (zoals Schiphol Logistics Park en Schiphol Trade Park bij Hoofddorp) te gaan, aangezien deze terreinen ingericht zijn op de behoeftes van grootschalige, op Schiphol georiënteerde logistiek, waar ook veel vraag naar is. Daarnaast is het zo dat voor de afstemming van bedrijventerreinen we altijd op regionale schaal naar vraag en aanbod kijken (in Noord-Holland zuid doen we dat in Plabeka-verband). Dit doen we in kwantitatieve, maar ook in kwalitatieve zin. De ontwikkeling van Business Park Amsterdam Osdorp past dus binnen een regionaal afgestemde behoefte.

Vraag 2:
Voor zover wij kunnen nagaan hebt u voor de volgende bedrijventerreinen in de gemeenten Amsterdam en Haarlemmermeer reeds HIRB- subsidies verstrekt: Carel Reyniershaven, NDSM-werf Oost, De Hoek, De Liede, De Heining, De Weeren, Hoofddorp- Noord, Spoorzicht, bedrijvengebied Zuidoost, Hamerstraatgebied, Sloterdijk II en IV en Amstel Business Park. Moeten nieuwe bedrijfsvestigingen - in de geest van HIRB - niet eerst naar deze terreinen worden toegeleid? Graag uw toelichting.

Antwoord 2:
Nee, want de ruimte die op bestaande geherstructureerde terreinen vrijkomt, is onvoldoende om de totale vraag van bedrijven voor vestigingsruimte te kunnen invullen. De HIRB subsidie is vooral bedoeld voor het toekomstbestendig maken van bedrijventerreinen, bijvoorbeeld door het opknappen van de publieke ruimte en verbeteren van infrastructuur en veiligheid. Dat is goed voor ons vestigingsklimaat, want daarmee blijven terreinen aantrekkelijk en worden zittende bedrijven geprikkeld om ook te investeren in hun bedrijfspanden. Ook draagt de HIRB daarmee bij aan het behouden van bedrijven op bestaande terreinen, hetgeen wij net zo belangrijk vinden als de vestiging van nieuwe bedrijven. Regelmatig komt door herstructurering extra ruimte vrij, maar dit zijn doorgaans kleine kavels die zich niet voor de vestiging van elk type bedrijvigheid lenen. Ruimte die beschikbaar is, wordt via de reguliere kanalen (bedrijfsmakelaars) aangeboden. Ook voor deze ruimte (ook in de zin van leegstand) die beschikbaar is op bestaande terreinen geldt dat deze meegewogen is in de regionale afstemming van vraag en aanbod.

Vraag 3:
Fase 1 van het bedrijventerrein Business Park Amsterdam Osdorp is nog lang niet volgebouwd. Van de 17 beschikbare kavels zijn er 12 bebouwd, twee gereserveerd (dus nog niet verkocht) en drie nog vrij. Zo'n 30% van deze kavels is dus nog beschikbaar. De bedrijfsverzamelgebouwen in het midden staan voor een groot deel leeg. Zij worden dus niet volledig gebruikt. Vind u - als deelnemer in de SADC en als GS - dat fase 2 al van start moet gaan? Graag uw toelichting.

Antwoord 3:
Ja, wij vinden dat de voorbereiding voor fase 2 van start moet gaan. Volgens onze informatie is de feitelijke situatie rondom Business Park Amsterdam Osdorp dat er nog twee kavels vrij beschikbaar en twee kavels gereserveerd zijn. De twee gereserveerde kavels zijn in vergevorderd stadium van planuitwerking. Van de gerealiseerde bebouwing op Business Park

Amsterdam Osdorp fase 1 staat 6,5% nog leeg. Dit betreft drie units in Business Court (een bedrijfsverzamelgebouw), iedere unit heeft een oppervlak van 1.300 m^2 (1.000 m^2 bedrijfshal en 300 m^2 kantoor). Deze units zijn voor een specifieke markt. Het terrein is een ontwikkeling van SADC en de gemeente Amsterdam (voormalig Stadsdeel Nieuw-West). Met het Stadsdeel is in de voorbereidingsfase afgesproken dat de start van de ontwikkeling van fase 2 afhankelijk is van het kwantitatieve én kwalitatieve aanbod in fase 1. Er is 1,5 à 2 jaar voorbereiding nodig voordat er daadwerkelijk kavels kunnen worden uitgegeven. Naar verwachting is in de periode van 1,5 à 2 jaar fase 1 helemaal 'uitverkocht'. Daarom wordt nu begonnen met de voorbereiding van fase 2. Mede gelet op de markt voor bedrijventerreinen die de laatste jaren weer sterk is aangetrokken, zijn wij het eens met deze planning.

Vraag 4:
Aanvankelijk kreeg De Boterbloem, een ecologische zorgboerderij in de Lutkemeerpolder, op 1 augustus 2017 een aanzegging dat de SADC de bruikleenovereenkomst per 1 november 2017 opzegt. Inmiddels schijnt aan De Boterbloem wat meer tijd gegund te zijn. In Provinciale Staten is het biologisch boeren een issue. In elk geval willen Provinciale Staten graag duurzame landbouw. De Boterbloem combineert duurzame landbouw met een zorgfunctie. In dit geval is er dus sprake van duurzame verbrede landbouw. Op welke wijze bent u bereid het boerenbedrijf van De Boterbloem, in uw rol als deelnemer in de SADC en als GS, ter zijde te staan? Is het mogelijk dit duurzame landbouwbedrijf in de Lutkemeerpolder te behouden? Zo ja, voor welke termijn? Kunt u uw antwoord toelichten?

Antwoord 4:
Wij zijn bereid De Boterbloem bij te staan door SADC te steunen die namens de gemeenschappelijke exploitatiemaatschappij (GEM) van het bedrijventerrein mogelijke rollen voor De Boterbloem op het terrein aandraagt en een eventuele verkenning naar een alternatieve locatie. De gemeenschappelijke exploitatiemaatschappij ziet kansen voor een nieuwe rol voor de Zorgboerderij De Boterbloem in relatie tot het circulaire bedrijventerrein Business Park Amsterdam Osdorp fase 2 en heeft daar verschillende mogelijkheden voor aangedragen. Dit ging over het ontwikkelen en beheren van het groen in het bedrijventerrein, bijvoorbeeld door het verbouwen van gewassen aldaar, het leveren van streekproducten aan de bedrijven, de inzet van de boerderij als 'communitycenter' voor het bedrijvenpark en het creëren van een 'bufferzone' tussen het bedrijvenpark en de bebouwing langs de Lutkemeerweg, waar vervolgens stadslandbouw zou kunnen plaatsvinden. Ook heeft de gemeenschappelijke exploitatiemaatschappij onlangs per brief aan de exploitant een voorstel gedaan voor het tijdelijk beschikbaar stellen van een strook grond van ca 2 hectare, zodat zij tijdelijk haar activiteiten kan voortzetten in afwachting van een definitieve afspraak over de rol van de Boterbloem in de toekomst.

Reeds in 2008 hebben wij de exploitant aangeboden om in samenwerking met de gemeente Amsterdam geschikte alternatieve vestigingsmogelijkheden te verkennen voor De Boterbloem. Daar heeft de exploitant geen gebruik van gemaakt, maar dit aanbod staat nog steeds wat ons betreft. Daarnaast weet de exploitant al sinds 2008 dat er een moment komt dat bruikleenovereenkomst niet meer verlengd zal worden en dat fase 2 van Business Park Amsterdam Osdorp van start zal gaan.

Vraag 5:
Kan GS aangeven op welke wijze de toenmalige gedeputeerde Hooijmaijers bij de voorbereiding, besluitvorming en ontwikkeling van het bedrijventerrein Lutkemeerpolder (Business Park Amsterdam Osdorp) betrokken is geweest?

Antwoord 5:
De heer Hooijmaijers was in de hoedanigheid van gedeputeerde ruimtelijke ordening voorzitter van het Bestuursforum Schiphol (BFS), een samenwerkingsverband tussen Noord-Holland, Haarlemmermeer, Amsterdam en Schiphol Group om te komen tot een gezamenlijke visie en beleid voor de ruimtelijk-economische ontwikkeling van de Schipholregio. De locatie Business Park Amsterdam Osdorp was en is één van de locaties van de Schipholregio en kon als zodanig besproken worden in het BFS. De locatie stond echter al vóór het aantreden van de heer Hooijmaijers bekend als een te ontwikkelen bedrijfslocatie van de Schipholregio. Verder is de heer Hooijmaijers als voorzitter van het BFS en als aandeelhouder namens GS betrokken geweest bij de start van SADC-III. Dit gaat om de aandeelhoudersovereenkomst voor het inbrengen van gronden van de deelnemers in SADC in een vernieuwde SADC, waar onder meer Business Park Amsterdam Osdorp door de gemeente Amsterdam is ingebracht in SADC. SADC heeft hierdoor een belang van 80% in de gronden van dit bedrijventerrein.

Vraag 6:
Klopt het dat de strafeis tegen de heer Hooijmaijers mede was gegrond op het door hem verrichten van diensten in de vorm van adviseren en/of bemiddelen bij de verwerving door [bedrijf 5][1] van gronden in de Lutkemeerpolder?

Antwoord 6:
Ja, de strafeis bevatte mede de tekst 'het verrichten van diensten aan private partijen in de vorm van adviseren en/of bemiddelen bij de verwerving door [bedrijf 5] van gronden in de Lutkemeerpolder en (ten gunste van [betrokkene 1] en/of [bedrijf 5]) (pogen te) beïnvloeden van besluitvormingsprocedures van de provincie Noord-Holland met betrekking tot de ontwikkeling van het gebied Lutkemeren'. Onder 5.5 van de geciteerde uitspraak is overigens te lezen dat de heer Hooijmaijers door de Rechtbank Noord-Holland schuldig is bevonden ten aanzien van deze feiten. Het Gerechtshof heeft deze feiten op 7 april 2015 eveneens bewezen verklaard (https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:GHAMS:2015:1212).

Vraag 7:
Welke verplichtingen vloeien voor de provincie nu nog voort uit de door de heer Hooijmaijers namens de provincie en/of namens hemzelf aangegane overeenkomsten e.d.?

Antwoord 7:
Er vloeien in relatie tot Business Park Amsterdam Osdorp geen verplichtingen voort uit overeenkomsten die door de heer Hooijmaijers namens de provincie zijn aangegaan.

Vraag 8:
Ziet u - gezien in het licht van natuur aan de stadsrand en de trage groei van het bedrijventerrein Business Park Amsterdam Osdorp - de ontwikkeling van een bedrijventerrein in

[1] https://uitspraken.rechtspraak.nl/inziendocument?id=ECLI:NL:RBNHO:2013:11551

de groene Lutkemeerpolder nog steeds als een gewenste ontwikkeling? Graag uw antwoord toelichten.

Antwoord 8:
Zie ook ons antwoord bij vragen 1 en 2. Het bedrijventerrein Business Park Amsterdam Osdorp vervult een reële behoefte van bedrijven. We vinden groen belangrijk, maar ook ruimte voor bedrijven is van groot belang voor werkgelegenheid en het economisch klimaat in Noord-Holland. De afweging van belangen is zorgvuldig gemaakt en we zien geen aanleiding om daarop terug te komen. We houden ons aan gemaakte afspraken.

Vraag 9:
In hoeverre hebben GS invloed op de besluiten die door de SADC genomen worden? En in hoeverre en op welke wijze kunnen Provinciale Staten invloed op de besluitvorming binnen de SADC uitoefenen? Graag uw toelichting.

Antwoord 9:
Wij hebben als één van de vier aandeelhouders invloed op SADC en kunnen onze belangen via de aandeelhouderslijn inbrengen. Provinciale Staten kunnen Gedeputeerde Staten hierover suggesties meegeven. De aandeelhouders gaan over de grote strategische lijnen van het ontwikkelingsbedrijf door goedkeuring te verlenen aan de jaarstukken, het bedrijfsplan en de strategisch koers. Als aandeelhouder hebben wij geen rol in de dagelijkse besluiten van de directie. De directievoering wordt gecontroleerd door een onafhankelijke Raad van Commissarissen. Op grond van de Provinciewet nemen GS besluiten waar de provincie optreedt als aandeelhouder. Indien sprake is van besluiten die ingrijpende gevolgen kunnen hebben voor de provincie, informeren wij PS over de voorgenomen besluiten.

Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht (**editie 11 – 20 februari 2018)**

Geachte Raadsleden en Statenleden van de Metropoolregio Amsterdam,

Met deze maandelijkse brief informeren wij u graag in het kort over actuele ontwikkelingen van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam (MRA).

In de periode januari tot en met 23 februari wordt onder alle lezers van het MRA Raads- en Statenleden Bericht een enquête gehouden met het doel het Bericht verder te verbeteren.
Vul de enquête eenvoudig in via https://nl.surveymonkey.com/r/EnqueteMRARaads-enStatenleden

Nieuws uit de Metropoolregio Amsterdam
- Overheden MRA bundelen investeringen voor hoogwaardig fietsroutenetwerk
- Geen gasaansluiting meer in nieuwbouwwoningen MRA
- 143 nieuwe buitenlandse bedrijven in Metropoolregio Amsterdam

De zinnen van 16 februari 2018
Tijdens de MRA Raads- en Statenleden Conferentie op vrijdag 16 februari gingen ruim 150 Raads- en Statenleden en bestuurders uit de gehele Metropoolregio Amsterdam in Hoofddorp met elkaar in gesprek over de grote opgaven waaraan in regionaal verband wordt samengewerkt.
Over de volgende onderwerpen zijn aan gesprekstafels zinnen geformuleerd, die kunnen worden opgenomen in college- of raadsprogramma's of de MRA Agenda: versnelling van de woningbouw, energietransitie, betrokkenheid bij de MRA, de arbeidsmarkt van de toekomst, toerisme en bereikbaarheid.

Geüpdatete MRA Agenda en MRA Brochure
De geüpdatete versie van de MRA Agenda en de MRA Brochure ('Samenwerken aan de toekomst - Een overzicht van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam in 2018'), die tijdens de MRA Raads- en Statenleden bijeenkomst afgelopen vrijdag in Hoofddorp zijn gepresenteerd kunt u downloaden via de MRA website. Ook de laatste update van de 45 MRA-actiepunten (versie januari 2018) vindt u op de site.

Activiteiten voor Raads- en Statenleden: Bijeenkomst over komst EMA
Samen met het Rijk wordt door de Metropoolregio Amsterdam de komst van het Europees Geneesmiddelenagentschap (EMA) begin 2019 voorbereid. De verhuizing van EMA met circa 900 medewerkers en, in haar kielzog, de mogelijke komst van life science-gerelateerde bedrijven biedt kansen én uitdagingen voor de regio. Denk aan werkgelegenheid, woningen en internationale onderwijscapaciteit. Op dinsdagavond 6 maart a.s. van 19.30-21.30 uur is er een informatiesessie bij InAmsterdam in het WTC in Amsterdam (i-toren, Strawinskylaan 1779, ingang Zuidplein).

Inwerkprogramma's voor gemeenteraden
Na de gemeenteraadsverkiezingen op 21 maart 2018 worden in de deelregio's inwerkprogramma's georganiseerd. Op dit moment wordt in overleg met griffiers gewerkt aan 'op maat'-programma's', waarin de nieuwe raad wordt geïnformeerd en het gesprek tussen raadsleden en bestuurders over de inhoudelijke samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam wordt gevoerd. Dit wordt per deelregio ook met de Vervoerregio Amsterdam afgestemd.

De reeds geplande inwerkprogramma zijn op:

4 april 2018 Gooi en Vechtstreek (Hilversum, Gooise Meren, Wijdemeren, Weesp)
11 april 2018 Zaanstreek-Waterland
26 april 2018 Gooi- en Vechtstreek (BEL-gemeenten)
23 mei 2018 Amstelland-Meerlanden

MRA-factsheets
Op de MRA-website staat een overzicht van cijfermateriaal en andere 'harde' feiten van acties binnen de Metropoolregio Amsterdam. Ook de Amsterdam Economic Board stelt informatie beschikbaar. Materiaal dat te gebruiken is door iedereen die bezig is met teksten en presentaties over de MRA.

Maandelijks 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' op de website na te lezen
Het maandelijkse Bericht wordt ook gearchiveerd op de website. De meest actuele versie van het 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' wordt u aangeboden via uw Raads- of Statengriffier.

Middels deze brief hopen wij u voor dit moment voldoende te hebben geïnformeerd.
Het volgende 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' wordt uiterlijk eind volgende maand naar u verzonden.

Met vriendelijke groet,
Rijk van Ark
Directeur MRA Bureau

*) De 36 deelnemers van de MRA zijn de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel, Uithoorn, Amsterdam, Almere, Lelystad, Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren, Weesp, Wijdemeren, Beverwijk, Heemskerk, Uitgeest, Velsen, Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland, Wormerland, Zaanstad, Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Heemstede, Zandvoort, de provincies Noord-Holland en Flevoland, en de Vervoerregio Amsterdam.

**) De 7 regio's zijn: Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden, Amsterdam, Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland.

Dit digitale 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt maandelijks, met uitzondering van de zomermaanden.

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 16 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr J.J. van den Berg
BEL/BS

Telefoonnummer +31235144076
bergjj@noord-holland.nl

Verzenddatum

16 FEB. 2018

Kenmerk
1043625/1043628

Uw kenmerk

Betreft: Interbestuurlijk Programma

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u bijgaand het Interbestuurlijk Programma toe. Op 14 februari 2017 is hierover een akkoord bereikt tussen het kabinet, het IPO, de VNG en de Unie van Waterschappen. Het Interbestuurlijk Programma is bedoeld om, in aansluiting op het regeerakkoord, de komende regeerperiode te fungeren als richtsnoer bij de interbestuurlijke en interdepartementale samenwerking bij de aanpak van grote maatschappelijke opgaven.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

plv.

provinciesecretaris
H.J. Schartman

voorzitter
J.W. Remkes

1 bijlage(n)

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Programmastart IBP

Samen meer bereiken als één overheid. Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen starten met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijke agenda

Overhedenoverleg van 14 februari 2018

Inhoudsopgave

Ondertekening 2

I. Inleidend: samen meer bereiken als één overheid 4

Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen starten met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijke agenda. 4

II. Vijf afspraken over de start van het IBP 6

1. Met de gezamenlijke agenda pakken we maatschappelijke opgaven aan die we niet afzonderlijk kunnen realiseren. 6
2. Uitgangspunten voor de samenwerking zijn wederzijdse afhankelijkheid, ruimte per opgave en partnerschap. 7
3. We kiezen voor een ondersteunende programmastructuur die ruimte biedt aan trekkers van opgaven en tegelijkertijd kansen en knelpunten tussen opgaven agendeert. 8
4. Het IBP volgt drie stappen: Na de programmastart volgt een verdieping en uitwerking, waarna definitieve afspraken per opgave worden vormgegeven en gemonitord. 9
5. We formuleren vooraf een aantal financiële uitgangspunten. 10

III. Gezamenlijke agenda met een toelichting per opgave 11

1. Samen aan de slag voor het klimaat 11
2. Toekomstbestendig wonen 13
3. Regionale economie als versneller 16
4. Naar een vitaal platteland 18
5. Merkbaar beter in het sociaal domein 20
6. Problematische schulden voorkomen en oplossen 23
7. Nederland en migrant voorbereid 24
8. Goed openbaar bestuur in een veranderende samenleving 26
9. Passende financiële verhoudingen 29
10. Overkoepelende thema's 31

IV. Bijlagen 34

Bijlage 1 - Complete tekst samen aan de slag voor het klimaat 34
Bijlage 2 - Sector inzetten behorende bij onderdeel klimaat en energie 41
Bijlage 3 - Normeringsystematiek gemeentefonds en provinciefonds 46
Bijlage 4 - Weerbare democratie, weerbaar bestuur: tegengaan ondermijning democratische rechtsorde 49

Ondertekening

De minister-president M. Rutte	De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties K.H. Ollongren
De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport H.M. de Jonge	De voorzitter van het Interprovinciaal Overleg J.W. Remkes
De voorzitter van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten J.H.C. van Zanen	De voorzitter van de Unie van Waterschappen J.H. Oosters

De minister van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit C.J. Schouten	De staatssecretaris van Financiën M. Snel
De minister van Economische Zaken en Klimaat E.D. Wiebes	De staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid T. van Ark
De minister van Infrastructuur en Waterstaat C. van Nieuwenhuizen Wijbenga	De staatssecretaris van Infrastructuur en Waterstaat S. van Veldhoven - Van der Meer
De minister van Justitie en Veiligheid F.B.J. Grapperhaus	De minister voor Rechtsbescherming S. Dekker
De staatssecretaris van Justitie en Veiligheid M.G.J. Harbers	De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap I.K. van Engelshoven
De minister voor Basis- en Voortgezet Onderwijs en Media A. Slob	

I. Inleidend: samen meer bereiken als één overheid

Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen starten met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijke agenda.

Voor de samenwerking tussen Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen geldt net zoals voor andere partnerschappen: alleen ga je sneller, maar samen bereik je meer. Dat is het uitgangspunt van het Interbestuurlijke Programma (IBP) dat deze kabinetsperiode start. Samen meer bereiken voor mensen in Nederland. Een gezamenlijke bestuurlijke aanpak die past bij de aanpak van maatschappelijke opgaven van deze tijd. Dit is wat burgers, maatschappelijke organisaties en bedrijven van hun contact met de overheid verwachten.

De maatschappelijke opgaven van nu manifesteren zich op lokaal, regionaal, nationaal, Europees en mondiaal niveau. Vaak spelen ze op meerdere schaalniveaus tegelijk en liggen oplossingen niet in het bereik van één overheidslaag. Een toenemend aantal maatschappelijke opgaven is alleen op te lossen wanneer gemeenten, provincies, waterschappen en Rijk als één overheid samenwerken richting partners. Hier liggen drie zaken aan ten grondslag.

1. Vervlechting tussen maatschappelijke opgaven vraagt om samenwerking.
Klimaatverandering vraagt bijvoorbeeld om aanpassing van het vervoer, landgebruik, waterbeheer en energieconsumptie in de woon- en werkomgeving. Provincies, waterschappen, gemeenten, het Rijk, het bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties zijn op elkaar aangewezen en kunnen op dit terrein gezamenlijk meer bereiken dan individueel.

Ook voor groepen zoals eenzame ouderen, jongeren in onveilige omgevingen en kwetsbare kinderen is een integrale aanpak van belang. Samen optreden als overheden is hierbij cruciaal om knelpunten op te lossen en resultaten te boeken voor deze groepen.

2. Voor het vertrouwen van de burger is opereren als één overheid noodzakelijk.
De democratische legitimiteit van het openbaar bestuur vraagt om continue aandacht. Denk aan het tegengaan van ondermijning, aanpassen aan een informatiesamenleving en nadenken over nieuwe vormen van democratie.

De burger verwacht van overheden dat zij
a) concrete maatschappelijke resultaten boeken (samen met private partners)
b) burgers op alle niveaus betrekken bij besluitvorming
c) steun geven aan initiatieven vanuit de samenleving
d) transparant en begrijpelijk verantwoording afleggen over hun optreden.

Overheden kunnen die resultaten niet los van elkaar boeken. We hebben elkaar en andere partners dus nodig om aan de verwachtingen van burgers te voldoen. Dit wordt ook aangekaart in de vierde beschouwing op de Code Interbestuurlijke Verhoudingen. Daarin stelt de Raad van State dat "*aard en intensiteit van de interbestuurlijke verhoudingen in hoge mate bepalend zijn geworden voor de doelmatigheid en kwaliteit van het overheidsbeleid zoals deze door de burger worden ervaren*".

3. Maatschappelijke opgaven worden meer op sub- en supranationaal niveau aangepakt.
In het sociaal domein zijn per 2015 verantwoordelijkheden van het Rijk naar gemeenten overgegaan. In 2021 wordt de Omgevingswet ingevoerd. Op basis van een bestuursakkoord (2015) wordt dit momenteel gezamenlijk voorbereid. Dit zijn voorbeelden van veranderingen die zorgen voor nieuwe verhoudingen tussen gemeenten, Rijk, provincies en waterschappen.

Voor steeds meer maatschappelijke opgaven wordt op regionaal niveau naar oplossingen gezocht. Denk aan de grote hoeveelheid gemeenschappelijke regelingen (bijv. veiligheidsregio, arbeidsmarktregio en andere bovengemeentelijke samenwerkingsverbanden). We zullen in dit verband in goed overleg de Wet gemeenschappelijke regelingen herzien.

Ook zien we dat er regionaal en lokaal grote verschillen zijn in opgaven, problemen en kansen. De woningmarkt in Amsterdam is bijvoorbeeld echt wat anders dan die in de Achterhoek. Daarom zullen we in het IBP meer gebruik maken van kansen op regionale/gebiedsgerichte ontwikkeling en *deals* tussen bedrijfsleven en overheden.

Tot slot is samen optrekken van overheden in Europa steeds meer van belang om effectief op te treden en mogelijke implementatieproblemen van wet- en regelgeving te signaleren.

In het licht van deze ontwikkelingen maken we in de nieuwe kabinetsperiode als overheden een vliegende start met een interbestuurlijk programma en een gezamenlijk agenda.
Als overheden kiezen we de komende vier jaar in aansluiting op het regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst' (2017-2021) voor interbestuurlijke en interdepartementale samenwerking bij de aanpak van grote opgaven als één overheid. We zetten als overheden in op urgente maatschappelijke opgaven, die alleen gerealiseerd kunnen worden door een gezamenlijke inzet. Daarnaast houden we oog voor dwarsverbanden tussen deze opgaven, voor overkoepelende thema's en voor andere initiatieven die raken aan onze gezamenlijke agenda.

We werken vanuit het besef dat we voortgang willen boeken op de opgaven en in de wetenschap dat we elkaar hiervoor nodig hebben. Ieder draagt daaraan bij vanuit de eigen rol en verantwoordelijkheid. Wij werken samen op basis van een gelijkwaardig partnerschap, waarin elke partner eventuele financiële of wettelijke belemmeringen en kansen bespreekbaar kan maken.

We nemen de tijd om op de diverse schaalniveaus met onze partners de opgaven nader te verkennen en het gesprek te voeren over hoe we deze afspraken gaan realiseren. Vanuit de urgente maatschappelijke opgaven en het belang van de burger formuleren we met elkaar wat er moet gebeuren en wie dat het beste kan doen. Zo starten we in partnerschap en in vertrouwen aan het interbestuurlijke programma.

We starten het IBP door op vijf onderdelen afspraken te maken.
1. Gezamenlijke agenda
2. Uitgangspunten samenwerking
3. Programmastructuur
4. Vervolgproces en tijdpad
5. Financiële uitgangspunten.

II. Vijf afspraken over de start van het IBP

1. Met de gezamenlijke agenda pakken we maatschappelijke opgaven aan die we niet afzonderlijk kunnen realiseren.

In de 'III Gezamenlijke agenda met een toelichting per opgave' staan in meer detail de maatschappelijke opgave, gezamenlijke ambitie en ingrediënten voor het IBP beschreven.

		Opgave
Fysiek		1. Samen aan de slag voor het klimaat
		2. Toekomstbestendig wonen
		3. Regionale economie als versneller
		4. Naar een vitaal platteland
Sociaal		5. Merkbaar beter in het sociaal domein
		6. Nederland en Migrant goed voorbereid
		7. Problematische schulden voorkomen en oplossen
Overkoepelend		8. Goed openbaar bestuur in een veranderende samenleving
		9. Passende financiële verhoudingen
		10. Overkoepelende thema's

Tussen deze opgaven bestaan dwarsverbanden. Zo bestaat er bijvoorbeeld overlap tussen 'samen aan de slag voor het klimaat' en 'toekomstbestendig wonen' op het gebied van een duurzame bebouwde omgeving. 'Nederland en migrant voorbereid' en 'merkbaar beter in het sociaal domein' raken elkaar op het thema inburgering.

Daarnaast kan er overlap zijn met andere bestaande thema's en initiatieven die buiten de opgaven van interbestuurlijk programma staan. Een aantal van deze overkoepelende thema's staan onder punt 10 beschreven.

Al deze dwarsverbanden, of 'crossovers', zullen de komende tijd in kaart gebracht worden. Het IBP stimuleert dat kansen en knelpunten op deze dwarsverbanden waar nodig besproken worden om effectief te kunnen samenwerken.

2. Uitgangspunten voor de samenwerking zijn wederzijdse afhankelijkheid, ruimte per opgave en partnerschap.

De prioriteit ligt bij urgente opgaven met wederzijdse afhankelijkheid.

- Het IBP richt zich op een beperkt aantal urgente opgaven, waar de toegevoegde waarde van het programma duidelijk is.
- Het IBP is alleen voor opgaven die niet onder de verantwoordelijkheid van één overheid kunnen worden gerekend en niet door een afzonderlijke bestuurslaag kunnen worden aangepakt.
- Deelnemende partijen (aan een specifieke opgave) hebben een aanzienlijk belang (halen en brengen).

Het IBP sluit aan op, ondersteunt en activeert bestaande structuren en trekkers.

- Binnen opgaven opereren we slagvaardig en maken we gebruik van bestaande structuren. Zo beperken we de bestuurlijke drukte.
- De regietafel bestaat om onbenutte kansen of schurende raakvlakken *tussen opgaven* te bespreken en vervangt niet de stuurgroepen *per opgave*.
- Dwarsverbanden worden in een vroeg stadium geëxpliciteerd, anders kan er geen rekening mee gehouden worden. Dit om te voorkomen dat een overmatige zoektocht naar integraliteit de effectiviteit per opgave benadeelt.

We werken op basis van gelijkwaardig partnerschap.

- We ondersteunen elkaar bij de realisatie van de opgaven en zadelen elkaar niet ongevraagd of onbedoeld op met nieuwe opgaven.
- Projecten worden waar mogelijk opgepakt in interbestuurlijke teams.
- We bedenken samen hoe we de opgave met elkaar het beste kunnen aanpakken. Dat betekent dat het Rijk meedenkt over lokale/regionale effecten en gemeenten, provincies en waterschappen over de invulling van systeeminterventies.
- We investeren in de kwaliteit van het openbaar bestuur en in relaties in de volle breedte van de overheden en met andere partners.

3. We kiezen voor een ondersteunende programmastructuur die ruimte biedt aan trekkers van opgaven en tegelijkertijd kansen en knelpunten tussen opgaven agendeert.

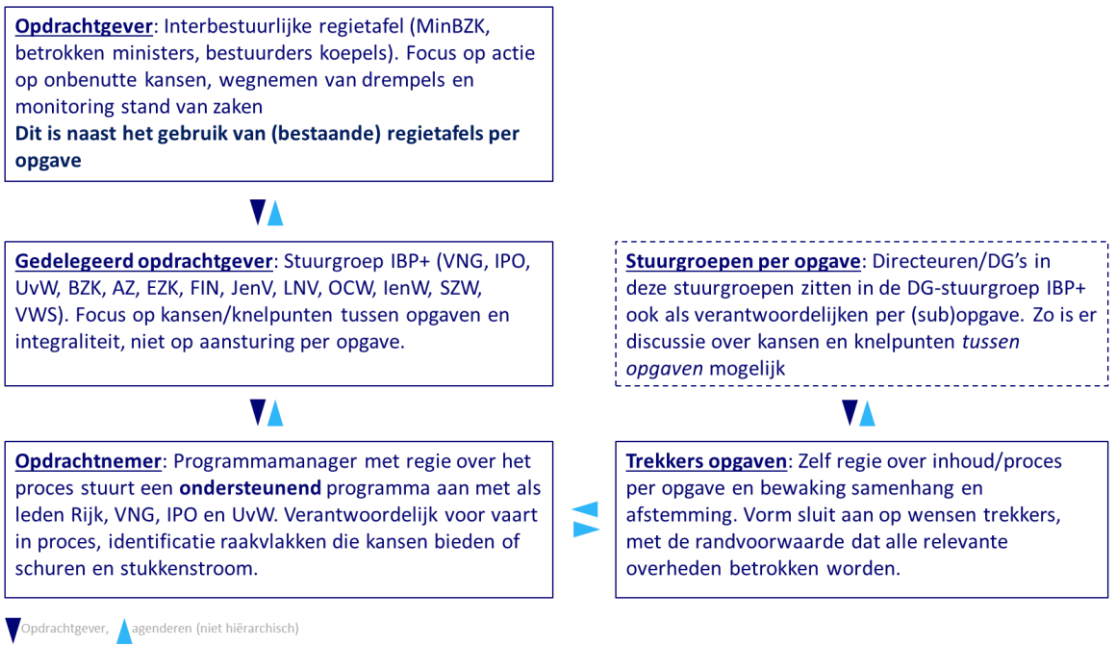

Het IBP werkt op een vernieuwende manier samen: interdepartementaal en interbestuurlijk. De uitwerking en bestuurlijke toetsing *per opgave* is een verantwoordelijkheid van de trekkers per opgave. Zo bestaat er voor migratie al een Hoogambtelijke Taskforce en aparte regietafel. Voor het Sociaal Domein is er ook een directeurenoverleg en regietafel. Kortom, voor alle opgaven zijn (of worden) aparte interbestuurlijke stuurgroepen gevormd.

Het interbestuurlijk programma ondersteunt de agendering van onbenutte kansen en schurende raakvlakken *tussen opgaven* voor de stuurgroep IBP+ (hoogambtelijk) en de interbestuurlijke regietafel (bestuurlijk). Deze twee lijnen zorgen ervoor dat er slagvaardig geopereerd wordt (in de stuurgroepen per opgave) en er aandacht is voor dwarsverbanden (in de stuurgroep IBP+ en de interbestuurlijke regietafel). Er is geen hiërarchisch verband tussen de stuurgroep IBP+ en de directe aansturing van de opgaven.

Samenwerking wordt op verschillende niveaus bevorderd na 14 februari 2018.
Het interbestuurlijk programma ondersteunt de trekkers bij het vinden van de juiste kennis en contacten voor het verdiepen, uitwerken en toetsen op uitvoerbaarheid van afspraken per opgave. Dit vanuit de gedachte dat het vroeg bijeenbrengen van multidisciplinaire en lokale expertise zal leiden tot betere oplossingen en afspraken.

Trekkers worden ondersteund bij het identificeren en bespreken van dwarsverbanden tussen de opgaven op ambtelijk niveau.

De stuurgroep IBP+ bespreekt deze dwarsverbanden en de integraliteit tussen opgaven onder het voorzitterschap van de DG Bestuur en Wonen. De minister van BZK is voorzitter van de interbestuurlijke regietafel. Hier wordt de voortgang gemonitord en op bestuurlijk niveau doorgesproken over onderwerpen die hoogambtelijk geagendeerd worden door de stuurgroep IBP+.

4. Het IBP volgt drie stappen: Na de programmastart volgt een verdieping en uitwerking, waarna definitieve afspraken per opgave worden vormgegeven en gemonitord.

A

Programmastart:
Algemeen:
- Gezamenlijke agenda
- Uitgangspunten
- Programmastructuur
- Procesplanning
- Financiële uitgangspunten

Per opgave:
- Maatschappelijke opgave (probleem)
- Gezamenlijke ambitie
- Ingrediënten IBP (afspraken)

B

Verdieping en uitwerking
Algemeen:
- Verder vormgeven samenwerking en gebruik ondersteunend interbestuurlijk programmabureau
- Bundelen overzicht van crossovers

Per opgave:
- Inrichten governance
- Procesplanning
- Identificeren crossovers
- Verdiepen analyse problemen en oplossingen (bijv. juridische of bestuurlijke drempels)
- Toetsen uitvoerbaarheid
- Financiële uitwerking

C

Afspraken en monitoring
Per opgave:
- Vormgeven van definitieve afspraken tussen partijen over bekostiging, inzet instrumenten, governance, samenwerking met derden etc.
- Bepalen van uitvoerings-proces en monitoring

Algemeen
- Opnieuw bespreken van kansen, knelpunten en crossovers die in de uitvoering van afspraken aan de orde komen

De verantwoordelijken per opgave bepalen hun eigen tempo na de programmastart. Wel is er een gezamenlijke deadline voor het in beeld hebben van de crossovers.
De programmastart is op 14 februari. Vervolgens bepalen trekkers van opgaven de vorm, aanpak en snelheid van hun eigen proces. Onderstaande figuur geeft dit schematisch weer. Zoals te zien is, doorloopt opgave drie in dit voorbeeld het proces sneller dan opgave twee.

Ze houden zich echter wel beiden aan de deadline ‘crossovers in beeld’ bij het doorlopen van fase B (verdieping en uitwerking). Dit om te voorkomen dat een overmatige zoektocht naar integraliteit in de beleidsvorming de slagvaardigheid per opgave benadeelt. Op deze manier kunnen er afspraken per opgave tot stand komen. Dat neemt niet weg dat de stuurgroep IBP+ nieuwe kansen, knelpunten en crossovers kan bespreken als die bij de uitvoering en monitoring van afspraken in beeld komen.

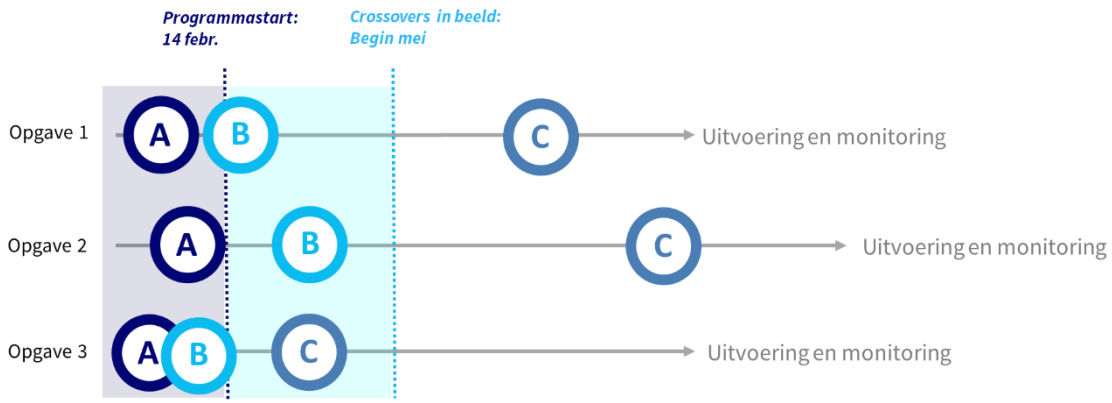

5. We formuleren vooraf een aantal financiële uitgangspunten.

Klimaat, wonen, regionale economie, vitaal platteland, sociaal domein, migratie, problematische schulden en goed openbaar bestuur zijn bij uitstek opgaven waarbij alle overheden een cruciale rol hebben. Alle overheden zullen zich ook financieel inzetten voor de opgaven waarbij zij betrokken zijn.

Het kabinet stelt accres beschikbaar aan de decentrale overheden.
Het kabinet heeft met de medeoverheden besloten de trap-op-trap-af systematiek aan te zetten en de basis voor de normeringsystematiek te verbreden naar de totale uitgaven onder het uitgavenplafond. Door de verbreding van de normering en door de intensiveringen van het Rijk die doorwerken via de nieuwe systematiek komen meer middelen beschikbaar voor het gemeente- en provinciefonds en neemt naar verwachting de stabiliteit van de accresontwikkeling toe. Dit geeft gemeenten en provincies meer vrij besteedbaar budget.

Het Rijk en de decentrale overheden stellen ook andere middelen beschikbaar.
Het kabinet heeft voor een aantal van de gezamenlijke opgaven enveloppen of andere intensiveringen voorzien in het regeerakkoord. Ook gemeenten, provincies en waterschappen stellen middelen beschikbaar. Dit blijkt bijvoorbeeld uit de investeringsagenda van de decentrale overheden en zal blijken uit de (nieuwe) college- en raadsprogramma's. Daarmee is er een brede financiële basis voor de uitwerking van de maatschappelijke opgaven.

Ambities en middelen zijn in balans.
Wij hebben het vertrouwen dat we met de beschikbaar gestelde middelen samen de benodigde resultaten kunnen bereiken op de negen maatschappelijke opgaven. Onderdeel van het IBP en "samen meer bereiken" is dat bij onvoorziene ontwikkelingen het Rijk en decentrale overheden met elkaar in gesprek treden.

We monitoren de uitkomsten van gezamenlijke afspraken.
We maken afspraken om de uitkomsten van de inspanningen van de overheden in het IBP te monitoren. Over de uitkomsten gaan we als overheden met regelmaat in gesprek.

III. Gezamenlijke agenda met een toelichting per opgave

1. Samen aan de slag voor het klimaat

Maatschappelijke opgave

Er ligt een grote opgave om tot een duurzaam Nederland te komen. Het tegengaan van klimaatverandering, aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering en een transitie naar een circulaire economie zijn randvoorwaarden voor behoud van onze welvaart. Een florerend regionaal ecosysteem is essentieel om een duurzaam Nederland te realiseren. Daarnaast biedt de transitie kansen voor economische ontwikkeling.

Een duurzaam Nederland vereist een transitie op economisch, sociaal, ruimtelijk en ecologisch gebied en een fundamentele verandering van denken en handelen. Het gaat om grote maatschappelijke, economische én ruimtelijke veranderingen waarin we van iedere inwoner, ieder bedrijf en tal van betrokken organisaties iets vragen. Dat kan alleen als de samenleving begrip heeft voor en actief deelnemer is aan de te nemen maatregelen.

Gezamenlijke ambitie

De ambities zijn neergelegd in het Regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst' en in de investeringsagenda 'Naar een duurzaam Nederland' van VNG, IPO en de UvW.

We zetten ons in voor:
a) *Klimaatmitigatie*: Rijk en decentrale overheden streven gezamenlijk de doelstelling na om te komen tot 49 % CO_2-reductie in 2030.

b) *Klimaatadaptatie*: Daarnaast dient Nederland zich tijdig aan te passen aan de (versnelde) klimaatverandering zodat de schade beperkt wordt. In 2050 is Nederland klimaatbestendig en waterrobuust ingericht. Daarvoor moeten we in 2020 in alle sectoren klimaatbestendig handelen.

c) *Circulaire economie*: de transitieagenda's circulaire economie worden uitgevoerd om te komen tot een circulair Nederland in 2050.

De gezamenlijk ambitie van de overheden is om inhoudelijke resultaten te behalen op deze drie thema's die alle overheden ondersteunen. Inhoudelijke afspraken waar ook bedrijfsleven en maatschappelijke partijen verantwoordelijkheid voor dragen worden vastgelegd in het Klimaatakkoord. Daarnaast leggen Rijk en medeoverheden inhoudelijke afspraken vast in een akkoord over klimaatadaptatie (zoals aangekondigd in het regeerakkoord) en bij de uitvoering van de transitieagenda circulaire economie.

Als overheden zetten wij ons in om deze transitie met de samenleving vorm te geven en daarbij oog te hebben voor de sociaaleconomische aspecten ervan. Versnelling van de transitie en opschaling van initiatieven kan alleen als overheid en alle partijen in de samenleving samen optrekken.

Een integrale gebiedsgerichte aanpak

De opgaven binnen klimaat- en energie, klimaatadaptatie en circulaire economie komen samen in de regio. Een samenhangende regionale visie en aanpak is daarom essentieel. In de

uitvoering krijgen veel ambities een concrete vertaling naar de gebieden en daarmee een eigen ruimtelijk beslag waarvoor de democratische verantwoordelijkheid ligt bij decentrale overheden. De verdeling van bevoegdheden tussen Rijk en decentrale overheden moet elkaar niet in de weg zitten maar juist versterken. Overheden leggen bestuurlijke keuzes vast voor ten minste de periode tot 2030 in onder meer omgevingsvisies (NOVI, POVI, GOVI) en omgevingsplannen.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

In bijlage 1 staan de afspraken die we verder willen uitwerken. Hieronder staan de hoofdlijnen.

Klimaatmitigatie

Alle overheden zetten samen de schouders onder de totstandkoming van het Klimaatakkoord. Het IBP is versterkend aan het Klimaatakkoord dat tot stand komt onder regie van de minister van EZK. Voor de uitvoering is een goede werkstructuur en regelmatig bestuurlijk overleg tussen het Rijk en decentrale overheden nodig. We zetten ons bij het Klimaatakkoord in voor een meerjarige programmatische nationale aanpak met landsdekkend integrale regionale energie- en klimaatstrategieën, waarbij de koepels het voortouw nemen om dit samen met het Rijk uit te werken. De klimaat- en energietransitie geven we vorm met aandacht voor een waardevol landschap. De Omgevingswet biedt ons als overheden de instrumenten om samen tot keuzes te komen en die aanvullend vast te leggen.

Klimaatadaptatie

Op het gebied van klimaatadaptatie hebben overheden al afgesproken in het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie de aanpak van klimaatadaptatie te versnellen en te intensiveren en de nadruk te leggen op de klimaatbestendige inrichting van Nederland. Er wordt gewerkt aan een bestuursakkoord klimaatadaptatie tussen overheden zoals aangekondigd in het regeerakkoord. Voor Klimaatadaptatie wordt door Rijk en decentrale overheden gebruikgemaakt van de bestaande (regionale) werkstructuren van het Deltaprogramma ruimtelijke adaptatie en de Nationale adaptatiestrategie (NAS). Voor klimaatadaptatie worden vanaf 2018 middelen van het Rijk en de medeoverheden ingezet.

Circulaire economie

De overheden stellen regionale circulaire economie strategieën op, zo mogelijk in combinatie of afstemming met de regionale energie en klimaatstrategieën. Belangrijke invalshoek hierbij is welke initiatieven kansrijk en opschaalbaar zijn en waarbij een gezamenlijke inspanning van regio en Rijk nodig is. Er worden afspraken gemaakt over het circulair aanbesteden van gebouwen en infrastructuur.

Wijze van samenwerking

In de bijlage staan ook de verantwoordelijkheidsverdeling waarmee we tot een goede borging van de uitvoeringsafspraken willen komen. Er staat beschreven dat we knelpunten in wet- en regelgeving inventariseren en bezien of oplossingen kunnen worden geboden. Tot slot staan er afspraken over het benutten van crossovers tussen de drie thema's in de planvorming, voorbereiding en uitvoering.

2. Toekomstbestendig wonen

Maatschappelijke opgave

Sinds het einde van de crisis is de vraag naar woningen sterk toegenomen. Er zijn meer woningen nodig van goede kwaliteit, op de juiste locatie en passend bij de financiële mogelijkheden en wensen van bewoners. Daarom moet de komende periode extra aandacht besteed worden aan het vergroten en versnellen van de bouwproductie.
Naast het bijbouwen is het goed benutten en transformeren van de bestaande woningvoorraad belangrijk (doorstroming en meer flexibiliteit) en moet er aandacht zijn voor betaalbaarheid en duurzaamheid. Ook de relatie met het blijven garanderen van de mobiliteit (weg en openbaar vervoer) is van groot belang.

Er is sprake van grote regionale verschillen. Enerzijds spelen er in schaarstegebieden vraagstukken rondom de ontwikkeling van de woningbouwbehoefte, het woningtekort en de uitdagingen en knelpunten om woningbouw en transformatie van bestaand vastgoed aan te jagen. Anderzijds spelen er in krimpgebieden weer vraagstukken rondom sloop en herstructurering en het bereikbaar houden van voorzieningen. Dit vraagt om maatwerk per regio gericht op de specifieke opgaven.

Hierbij moet oog zijn voor enkele specifieke aandachtgroepen. Deze zijn (niet uitputtend) statushouders, studenten, ouderen, spoedzoekers en personen met verward gedrag (GGZ-problematiek). Vakantieparken functioneren soms (onbedoeld) als opvanglocatie voor diverse groepen kwetsbare burgers. Er is er een grote beweging in de samenleving naar langer thuis wonen en extramuralisering. Deze vraagstukken markeren de veranderende vraag op de woningmarkt en de antwoorden die daarop nodig zijn.

De relatie tussen de ontwikkelingen op de woningmarkt en de klimaat- en energietransitie is evident. De gebouwde omgeving en de woningen zelf moeten worden verduurzaamd. De relatie tussen het wonen en de klimaat- en energietransitie wordt in het IBP geborgd en is verder uitgewerkt in de IBP-opgave ‘samen aan de slag voor het klimaat’.

Gezamenlijke ambitie

We zetten in op aanvullende afspraken tussen de overheidslagen om de opgaven op de woningmarkt aan te pakken en deze met grote(re) maatschappelijke meerwaarde te realiseren. We pakken de maatschappelijke opgaven interbestuurlijk en domeinoverstijgend op. Natuurlijk zijn voor het realiseren van deze opgaven woningcorporaties, private partijen en vertegenwoordigers van bewoners nodig. Daarom wordt er momenteel met deze partijen gewerkt aan een brede nationale woonagenda. De afspraken uit dit IBP zullen in die woonagenda verder worden geconcretiseerd.

De discussie over de lange termijn woningbehoefte, zowel binnen- als buitenstedelijk levert besluiten op die van grote en blijvende invloed kunnen zijn op de inrichting van Nederland. Het proces hier naartoe vraagt om zorgvuldigheid en dient daarom nu al aan te vangen. Partijen hebben de plicht om goed met bestaand gebruik van ruimte en bebouwing (omgevingskwaliteit) om te gaan. Derhalve zal bestrijding van leegstand, het bevorderen van transformatie en doorstroming blijvende aandacht vragen.

In de samenleving is een bredere ontwikkeling te zien waarin mensen zelf meer invulling willen geven aan de manier waarop zij wonen. De wooncoöperatie is hier een voorbeeld van waarbij gelijkgezinden, ouderen of mensen in sociale huurwoningen het beheer of eigendom willen overnemen of gezamenlijk een zelfbouwproject willen starten. Hierdoor wordt ook de

betrokkenheid van de bewoners bij de leefomgeving vergroot omdat ze een deel van het beheer van openbare ruimten voor hun rekening nemen.

Meer woningen- zowel binnen als buiten bestaand bebouwd gebied- geeft een extra druk op de bereikbaarheid van met name de steden en hun agglomeraties. Met de toenemende verstedelijking dient de binnenstedelijke mobiliteit en de mobiliteit 'van deur tot deur' optimaal en zo duurzaam mogelijk ingericht te blijven. De realisatie van nieuwbouwlocaties, zowel binnenstedelijk als in de nabijheid van binnenstedelijke gebieden vereist een goede bereikbaarheid van deze locaties (hierbij mag het punt van betaalbaarheid ook niet uit het oog worden verloren). Dit vereist goede afstemming tussen woningbouw- en bereikbaarheidsinvesteringen en een fijn samenspel tussen betrokken overheden. Bij een inzet op ruimtelijke ontwikkeling zijn goed bereikbare (HOV) locaties essentieel.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

Het vergroten en/of aanpassen van de woningvoorraad

- Om de regio's te ondersteunen bij de complexe uitdaging rondom het invullen van de regionale woningbehoefte neemt het Rijk de komende jaren een actievere rol op zich. Het Rijk gaat daarover de komende maanden in gesprek met de regio's. Die gesprekken monden uit in concrete afspraken over hoe de in de regio aanwezige knelpunten worden opgelost en wie daarbij welke rol heeft. Het kan hierbij gaan om het vergroten van de woningvoorraad, maar ook om sloop en transitie van de woningvoorraad.
- In deze gesprekken neemt het Rijk het voortouw om samen met de medeoverheden een analyse te maken van de in de regio aanwezige (kwantitatieve en kwalitatieve) woningbehoefte, de mogelijkheden om daaraan te voldoen, de doelgroepen en de knelpunten. Ook krimpsituaties kunnen om een transformatie vragen. Afhankelijk van de specifiek regionale knelpunten kunnen afspraken bijvoorbeeld betrekking hebben op:
  - Beschikbaarheid van voldoende plancapaciteiten het lostrekken van ingewikkelde locaties.
  - Inzet van de Crisis- en herstelwet om projecten te versnellen. Zo nodig wordt belemmerende regelgeving aangepast.
  - Gerichte inzet van de expertteams.
  - Bij binnenstedelijke transformatie mag van gemeenten en marktpartijen verwacht worden dat ze reële aannames hanteren bij de vormgeving van de transformatie, om op die manier de 'businesscase' rond te krijgen. Gebleken is echter dat deze businesscase voor binnenstedelijke transformatie, niet altijd in één keer sluitend is te maken. In het kader van de nationale woonagenda wordt daarom met betrokken partijen en overheden gekeken naar de mogelijkheid van een (revolverend) fonds om voorfinanciering en investeringen mogelijk te maken.
  - Een samenhangende aanpak van alle betrokken partijen op de terreinen van onder andere wonen, zorg, bereikbaarheid, onderwijs en economie in krimpsituaties (zie ook de tekst over krimp en bevolkingsdaling onder *10. Overkoepelende thema's*). Daarbij wordt naar het instrumentarium gekeken en kan zo nodig belemmerende regelgeving worden aangepast of experimenteerruimte worden gecreëerd. Onderdeel hiervan is dat de betrokken partijen en overheden samen onderzoeken met wat voor financiële constructies de transformatieopgaven in krimpgebieden gerealiseerd kunnen worden.
- Daarnaast wordt ingezet op meer ruimte voor andere woonvormen, naast traditionele koop en (sociale) huur. De wooncoöperatie is hiervan een goed voorbeeld. De komende periode wordt bezien hoe Rijk en gemeenten ervoor kunnen zorgen dat wooncoöperaties gestimuleerd worden. Bijvoorbeeld door prestatieafspraken, het wegnemen van belemmeringen in het overnemen en realiseren van woningen en het stimuleren van zelfbeheer.

Doelgroepen

- Om meer kansen op de woningmarkt voor kwetsbare groepen en spoedzoekers te realiseren starten provincies, gemeenten en het Rijk een project om woonruimteverdeling, huurvormen en woonvormen beter af te stemmen op de woonbehoefte van deze groepen.
- Voor ouderen, mensen met licht verstandelijke beperkingen en psychische, psychosociale en verslavingsproblematiek is nog weinig aanbod tussen thuis en een instelling en is er een tekort aan beschikbare betaalbare woningen. Het toenemend aantal ouderen vraagt om meer levensloopbestendige woningen en meer aanpassingen van bestaande woningen. Er wordt ingezet op het verbeteren van de doorstroming en een betere aansluiting tussen vraag en aanbod. Hiervoor benutten we de trajecten die reeds gestart zijn vanuit het Pact voor ouderenzorg, het initiatief 'Weer thuis', het Meerjarenprogramma beschermd wonen en maatschappelijke opvang en het actieplan Toegankelijkheid voor de bouw. In de lokale afspraken over uitbreiding van het aantal beschikbare betaalbare woningen en nieuwe woonvormen zal de verbinding worden gelegd met zorg en begeleiding (Wmo, WLZ, ZVW en de Jeugdwet) en schuldhulpverlening.
- Het Rijk gaat overleg voeren met gemeenten en andere betrokken partijen die actief bezig zijn met de aanpak van vakantieparken. Met gemeenten en andere samenwerkingspartners wordt een landelijke ondersteuningsstructuur opgezet, gericht op concrete ondersteuning van gemeenten en andere partners bij de aanpak van problematische vakantieparken.
- Samen met onder meer gemeenten en kennisinstellingen wil het Rijk afspraken maken over de aanpak van huisjesmelkers en de huisvesting van (internationale) studenten.
- Het Rijk en de VNG ontwikkelen in overleg met een aantal gemeenten een visie op het standplaatsenbeleid, dat in overeenstemming is met het mensenrechtelijk kader met betrekking tot woonwagenbewoners, en dragen deze visie uit, waarbij ook de provincies worden betrokken.

Toekomstbestendig wonen en mobiliteit

- De opgaven op de woningmarkt hangen samen met de keuzes met betrekking tot het mobiliteitssysteem. In het IBP wordt dit uitgangspunt vastgelegd. Er worden afspraken gemaakt over hoe de op te lossen woningbehoefte en de toekomstige mobiliteitsvraag in samenhang kunnen worden opgelost. De koppeling tussen mobiliteit en woningbouw is een belangrijk onderwerp in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).

Duurzaamheid, circulaire bouw, klimaat- en energietransitie

- De ontwikkelingen op de woningmarkt en de klimaat- en energietransitie zullen samen op moeten gaan. Duurzaamheid in de gebouwde omgeving is verder uitgewerkt in de IBP-opgave 'samen aan de slag voor het klimaat'.
- Bij de plannen voor het vergroten en aanpassen van de woningvoorraad wordt expliciet rekening gehouden met ruimtelijke consequenties en waterbelangen zoals waterberging in de stad, waterrobuust bouwen, de kwaliteit van de openbare ruimte, groen, nabijheid van werk en voorzieningen, etc.

3. Regionale economie als versneller

Effectief voortbouwen op samenwerking aan economische structuurversterking

Maatschappelijke opgave

Het economisch systeem op regionaal niveau is te zien als een 'ecosysteem', waarbij succes wordt bepaald door een groot aantal factoren. Dan gaat het bijvoorbeeld om een goed functionerende arbeidsmarkt, opgeleide beroepsbevolking, actief en innovatief bedrijfsleven en aanwezig leiderschap. Maar ook om bereikbaarheid, digitalisering, verduurzaming en de kwaliteit van de woon- en leefomgeving met goede voorzieningen, cultuur en erfgoed. Ieder gebied heeft door de onderscheidende economische structuur en omstandigheden zijn eigen kansen en problemen.

- Volgens Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) heeft Nederland behoefte aan een nieuw regionaal-economisch beleid: een beleid waarin nationale en regionale agenda's op elkaar zijn afgestemd.
- Dit vraagstuk en de interbestuurlijke én integrale samenwerking die dat vraagt maakt ook onderdeel uit van het thema 'naar een duurzame concurrerende economie' binnen het traject van de Nationale Omgevingsvisie.

Gezamenlijke ambitie

Het versterken van de regionale economie is bij uitstek een opgave waarbinnen diverse ambities van provincies, gemeenten en meerdere rijksdepartementen samenkomen. Dat betreft een breed spectrum van innovatie, internationalisering en vestigingsklimaat en mobiliteit tot arbeidsmarktvraagstukken met betrekking tot onderwijsaanbod, participatie en beschikbaarheid of bereikbaarheid van relevante kennis voor bedrijven. Ook de transities op het terrein van energie, klimaat en circulair vergen een duurzame economische groei in de regio.

Welke van deze opgaven in een bepaalde regio dominant zijn verschilt sterk van gebied tot gebied. In een krimpregio spelen andere vragen gekoppeld aan de regionale economie, dan in een regio die enorm groeit. Wel is duidelijk dat economische dynamiek zich in toenemende mate op regionale schaal voordoet (niet als bestuurlijke begrenzing bedoeld). De ambitie is om op die schaal de beleidsinzet effectief interbestuurlijk en integraal met elkaar te verbinden. Daarbij wordt gebruikgemaakt van ervaringen en inzichten die zijn opgedaan bij reeds succesvolle samenwerking tussen provincies, gemeenten en meerdere departementen en de kennis die dat heeft opgeleverd over kansrijke ingrepen. Denk aan thema's als grensoverschrijdend ondernemen, aansluiting onderwijs-arbeidsmarkt in techniek en '21st century skills' (Techniekpact), het stimuleren van startups (Startup Delta), de ruimtelijk economische ontwikkel strategie (REOS), het versterken van vitale winkelgebieden (Retailagenda) en bedrijventerreinen en het stimuleren van innovatie van het mkb (mkb samenwerkingsagenda).
De kunst zal zijn om passend bij de regionale omstandigheden de verschillende beleidsdomeinen te verbinden en zo ieders eigen ambities te realiseren.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

De gezamenlijke ambitie vergt een gemeenschappelijke basis die vervolgens als maatwerk voor elke regio concreet moet worden ingevuld over de grenzen van de bestuurslagen en de sectoren heen. Daarom maken gemeenten, provincies en de betrokken departementen afspraken over:

- Het verbeteren van de scharnierfunctie door inzet van gezaghebbende, interdepartementaal werkende regio-ambassadeurs in de front-office van de Rijksoverheid. Dit zou moeten leiden tot herkenbare, aanspreekbare en meedenkende vertegenwoordigers van één of meer departementen in de regio.

- Het ontwikkelen van programma's voor een brede regionaal economische aanpak waarbij we met een beperkt aantal regio's oefenen in het verbinden van de regionale en de nationale agenda. Hier ligt een relatie met het spoor gebiedsgerichte aanpak en het instrumentarium dat daar ontwikkeld wordt. Er wordt voortgebouwd op ervaringen die zijn opgedaan in de samenwerkingen bij de ontwikkeling van bijvoorbeeld *de Actieagenda Brainport*, de proeftuinen *Maak Verschil*, het *Investeringsprogramma Zeeland* en het programma *Matchen op Werk* in de arbeidsmarktregio's.
- De huidige samenwerking tussen Rijk en regio vanuit de thematische invalshoek wordt met kracht voortgezet.
- In het voortgezet onderwijs en middelbaar beroepsonderwijs daalt het aantal leerlingen in veel regio's (niet alleen de 'krimpregio's) fors. Ruim 80 procent van de vo-besturen krijgt te maken met leerlingendaling; deze daling is substantieel en houdt lang aan. Leerlingdaling kan leiden tot regionale knelpunten, omdat onderwijsaanbod onder druk komt te staan. Om een toekomstbestendig onderwijsaanbod in een regio te realiseren en daarmee de (economische) leefbaarheid te bewaren, is regionale samenwerking noodzakelijk.
- Het topsectorenbeleid wordt meer toegesneden op de economische kansen van maatschappelijke opgaven en sleuteltechnologieën. Benutting van kansrijke crossovers zijn hieraan behulpzaam. Ook hier geldt dat het verbinden van de agenda's van de topsectoren met de agenda's en de stip aan de horizon van regio's leidt tot versterking van de regionale verdienkracht én het nationaal verdienvermogen.
- Beter samen optrekken in Europa: de Nederlandse inzet voor een nieuwe periode van structuurfondsen vanaf 2021 richt zich zowel op meer synergie met andere onderdelen van de Europese investeringsagenda (zoals EFSI/9de kader), op innovatie, vergroening en grensoverschrijdende samenwerking als op vereenvoudiging van de fondsen. Dit is een breed gedragen standpunt van Rijksoverheid, provincies, gemeenten en waterschappen. Beoogd wordt het beschikbaar maken van fondsen voor Nederland en daarmee de Nederlandse regio's en dat we binnen lidstaat Nederland als overheden nadere afspraken maken over effectieve en efficiënte inzet van deze middelen voor innovatie om transitie te versnellen.
- Voor een strategisch economische focus die ook is gericht op internationalisering is het van belang om krachten te bundelen met die gremia waarin medeoverheden, private partijen en kenniswereld reeds samenwerken. Denk daarbij o.a. aan de International Strategic Board (gericht op een overkoepelende nationale internationaliseringsagenda) en het netwerk Trade NL (op de ISB gerichte ondersteunende activiteiten en faciliteiten).

Speciale aandacht is er voor crossovers met andere onderdelen van dit interbestuurlijk programma.

- Er ligt een nauwe relatie met het sociaal domein als het gaat over het functioneren van de arbeidsmarkt en participatie. De komende maanden geven we met elkaar een traject vorm om deze raakvlakken scherper te krijgen.
- De energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie hebben allemaal een regionale/lokale component en investeringen van de overheden en het faciliteren en aanjagen van investeringen kunnen bij uitstek de regionale economie versterken. In het bijzonder zetten we met elkaar in op het wegwerken van het tekort aan arbeidskrachten (bv installatietechnici) die nodig zijn om woningen, bedrijfspanden, maatschappelijk vastgoed te isoleren en voorzien van duurzame energie.
- Digitalisering is een onderwerp dat volop speelt binnen de overheid (zie ook 'goed openbaar bestuur'), waar ook met name het mkb/kleinere bedrijven nog een flinke slag hebben te maken. Het ontwikkelen we een gezamenlijke digitaliseringsagenda kan een doorontwikkeling betekenen voor de mkb-samenwerkingsagenda.

4. Naar een vitaal platteland

Integrale aanpak opgaven Natuur, Landbouw en kwaliteit van de leefomgeving in het landelijk gebied.

Maatschappelijke opgave

De komende decennia komen enkele grote structurele veranderingsopgaven bij elkaar in het landelijke gebied, Dat vraagt om een integrale, regiospecifieke benadering, waarbij opgaven voor Landbouw, natuur, kwaliteit van de leefomgeving, milieu en water (nog) meer hand in hand gaan en in samenhang met elkaar worden opgepakt. Een stevige opgave waar actoren gezamenlijk voor staan. Urgente opgaven waar het landelijk gebied voor staat, zijn:

- Gezond en veilig voedsel, geproduceerd door een innovatieve en economisch krachtige agrarische sector die met haar kennis helpt de wereld te voeden. Tegelijkertijd heeft de landbouw in de huidige vorm grote invloed op thema's als gezondheid, klimaat, lucht- en waterkwaliteit, waterbeheer, biodiversiteit en kwaliteit van het landschap.
- Gezonde ecosystemen, die zorgen dat we duurzaam kunnen leven in ons dichtbevolkte land. Ook gezien alle uitdagingen die op ons afkomen als gevolg van de klimaatveranderingen.
- Waardevolle natuur en landelijk gebied waar we van kunnen genieten, wat een belangrijk deel van onze identiteit vormt, die bijdraagt aan een goed economisch vestigingsklimaat en een veilige en gezonde leefomgeving.

Gezamenlijke ambitie

- Het inzetten van een structurele verandering naar een duurzamere landbouw en waarbij de landbouw (met name de veehouderij) geen ongewenste risico's geeft voor de volksgezondheid en leefbaarheid voor boeren, burgers en milieu. Dat is een traject van langere adem. De komende jaren wordt de structurele verandering ingezet in prioritaire gebieden en in verschillende sectoren. Daarnaast zullen we werken in het platteland aan de klimaatopgave, in samenhang met de luchtkwaliteit en bestaande programma's voor het waterkwaliteit en -beheer. Het gaat hierbij om zaken als meststoffen, gewasbeschermingsmiddelen, ecologische waarden en genoeg zoetwater van voldoende kwaliteit.
- Het ingezette beleid voor natuur en biodiversiteit, zoals de uitbreiding van het natuurnetwerk, is effectief, maar het is op dit moment nog niet voldoende om alle doelen volledig te realiseren. Daarom moet ook worden doorgegaan met dat ingezette beleid, onder meer met extra impulsen die goed zijn voor de natuur.
- Om van het landelijk gebied te kunnen blijven genieten is het van belang dat alle betrokken actoren zorg dragen voor een goed toezicht in het landelijke gebied.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

- We gaan met en in kansrijke gebieden aan de slag met een integrale aanpak. We gebruiken daarvoor de nationale omgevingsvisie en de omgevingsagenda's om afspraken te maken. We denken bij kansrijke gebieden aan veenweidegebieden, zwaar belaste gebieden met een hoge veedichtheid, gebieden rond Natura2000 waar vaak ook een wateropgave is: kansrijk in die zin dat er voldoende draagvlak, opgave en omvang is voor een ambitieuze aanpak. Hierbij benutten we ook de kansen die een nieuw GLB ons biedt. Het gaat ook om realiseren nieuw verdienmodel voor landbouw.
- We versterken met de aanpak kringlooplandbouw als onderdeel van de circulaire economie en een integrale aanpak van gezondheidsrisico's en leefbaarheid- en milieuproblemen die samenhangen met de veehouderij in veerijke gebieden.

- Een gezamenlijke aanpak voor de klimaatopgave vraagt een integrale aanpak in het kader van klimaatakkoord. Deze aanpak wordt verder uitgewerkt bij de opgave ‘samen aan de slag voor het klimaat’. De crossovers met de opgave ‘naar een vitaal platteland’ worden in beeld gebracht.
- Spelregels bij dit onderdeel van het interbestuurlijk programma, zijn:
  - Eerder gemaakte (decentralisatie-)afspraken zijn leidend – we zoeken naar een additionele inzet die nodig is op enkele majeure dossiers, waar opgaven alleen met een gezamenlijke aanpak tot realisatie kunnen komen.
  - Op nationaal niveau worden doelen of normen van bescherming vastgelegd, uitvoering en keuze inzet van instrumenten gebeurt zoveel mogelijk op decentraal niveau.

5. Merkbaar beter in het sociaal domein

Het kabinet en de VNG hebben overeenstemming bereikt over de door de gemeenten ervaren tekorten in het sociaal domein. Met het IBP is de discussie over de door gemeenten ervaren financiële problematiek in het sociaal domein afgerond en is een streep onder het verleden gezet. We kunnen vol vertrouwen naar de toekomst kijken.

Maatschappelijke opgave

Veel mensen in Nederland hebben het 'goed'. Ze hebben een baan, inkomen, sociale contacten, voelen zich gewaardeerd, geaccepteerd, weerbaar en beschermd. Voor een beperktere groep mensen is dat helaas niet het geval. Tegen hun zin en vaak buiten hun macht worden ze geconfronteerd met een gebrek aan eigenwaarde en zelfredzaamheid, met gevoelens van eenzaamheid en vervreemding, met situaties van uitsluiting, onveiligheid of zelfs mishandeling, met onbenutte talenten, kwetsbaarheid in het onderwijs of op de arbeidsmarkt, of met andere terugkerende intens beleefde negatieve ervaringen. Meestal zijn het problemen die niet op zichzelf staan, maar met elkaar samenhangend de levensloop van mensen bepalen. De aanwezigheid van dergelijke problemen in een welvarend land als Nederland voelt wrang. Als gezamenlijke overheden willen we ons - binnen onze mogelijkheden - sterk maken hier wat aan te doen. Hiervoor liggen kansen binnen het sociaal domein, al hebben veel van deze vraagstukken dwarsverbanden met andere opgaven in het IBP, zoals 'problematische schulden voorkomen en oplossen', 'toekomstbestendig wonen', 'Nederland en migrant voorbereid' en 'regionale economie als versneller'.

Gezamenlijke ambitie

De afgelopen jaren is de beleidsmatige en praktische aanpak van zorg en ondersteuning, werk en inkomen, aanzienlijk veranderd: de zogeheten transformatie van het sociale domein. De kern hiervan is dat de verantwoordelijkheid zo dicht mogelijk bij mensen - in hun straat, in hun buurt - wordt belegd: bestuurlijk bij gemeenten, praktisch bij professionals (en personen in de omgeving) die mensen concreet en levensbreed kunnen helpen hun problemen te verlichten en op te lossen. Deze majeure verandering draagt ertoe bij dat mensen de zorg en ondersteuning ontvangen die past bij hun wensen, behoeften en mogelijkheden. Die verandering is zeker nog niet klaar en heeft ook nog niet iedereen 'bereikt'. De transformatie vraagt de komende tijd nog de nodige bestuurlijke aandacht, zowel van en binnen gemeenten als bij het Rijk. Om de daadwerkelijke ervaringen van mensen die te maken hebben met bovengenoemde problemen ook echt ten positieve om te buigen, is extra interbestuurlijke inspanning nodig. Dat maakt het mogelijk verbinding te leggen tussen de verschillende domeinen, zoals de aansluiting tussen zorg, onderwijs en arbeidsmarkt, of tussen zorg en veiligheid, zodat veiligheidsrisico's afnemen en interventies vanuit beide domeinen elkaar kunnen versterken. Bij die extra interbestuurlijke inspanning wordt gebruikgemaakt van het *Programma Sociaal Domein*, waarin Rijk, gemeenten met cliënten, professionals, aanbieders en maatschappelijke organisaties aan diverse deelthema's werken.[1]

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

We willen de komende vier jaar merkbaar verschil maken op een twaalftal iconische 'programmatische' thema's:

1. *Mensen die te maken hebben met eenzaamheid*
2. *Kinderen die binnen verschillende vormen van jeugdzorg en –hulp tussen wal en schip vallen*
3. *Ouderen en mensen met een beperking die hulp nodig hebben om in hun eigen vertrouwde omgeving te (blijven) wonen*
4. *Mensen voor wie een gezonde manier van leven geen vanzelfsprekendheid is*
5. *Mensen met afstand tot de arbeidsmarkt perspectief op werk bieden*

[1] Gemeenten en Rijk zullen sommige thema's uitvoeren samen met landelijke en lokale partners, zoals de politie. De gewone gezagsverhoudingen, waarin de burgemeester en het OM gezamenlijk de inzet van de politie lokaal bepalen, wordt door de afspraken in het IBP niet doorkruist.

6. *Mensen die zich met het Nederlands niet goed kunnen redden*
7. *Personen die te maken hebben met huiselijk geweld (waaronder kinderen)*
8. *Personen die vatbaar zijn voor extremisme en radicalisering (waaronder jongeren)*
9. *Mensen die om wat voor reden dan ook (tijdelijk) verward gedrag vertonen*
10. *Recidive na detentie voorkomen (door meer aansluiting tussen detentie en gemeenten)*
11. *Vrouwen, mannen en kinderen die slachtoffer zijn van mensenhandel*
12. *Kansen creëren voor minder zelfredzame jongeren.*

---

1. Mensen die te maken hebben met eenzaamheid

De kans op een eenzame oude dag neemt toe: mensen worden ouder en blijven langer thuis wonen. De opgave is eenzaamheid te signaleren, bespreekbaar te maken en mensen met elkaar te verbinden. Daarom werken maatschappelijke organisaties, gezamenlijke overheden, bedrijven en ervaringsdeskundigen samen aan een programma tegen eenzaamheid.

2. Kinderen die binnen verschillende vormen van jeugdzorg en -hulp tussen wal en schip vallen

Sommige jongeren en gezinnen krijgen nog niet de hulp die we in Nederland als norm houden. Daarom is verdere professionalisering van de jeugdhulp nodig met goed opgeleide professionals, minder bureaucratie, goede aansluiting van zorg en onderwijs en goede ordening van het zorglandschap en de regio's. Er komt daarom een gezamenlijk programma *Zorg voor Jeugd* van Rijk, gemeenten/VNG en veld.

3. Ouderen en mensen met een beperking die hulp nodig hebben om in hun eigen vertrouwde omgeving te (blijven) wonen

Het aantal ouderen stijgt en de meesten willen in de vertrouwde thuisomgeving blijven wonen. Om voor deze kwetsbare mensen een veilige (woon)omgeving te creëren is naast geschikte woningen ook voldoende, nabije goede informele en professionele zorg en ondersteuning nodig. Dit pakken we gezamenlijk op in het programma *Langer thuis*.

4. Mensen voor wie een gezonde manier van leven geen vanzelfsprekendheid is

Armoede en een ongezonde levensstijl hebben een negatieve invloed op de levensloop en gezondheid van kinderen én volwassenen. Door domeinoverstijgend naar gezondheidsvraagstukken te kijken en het leggen van verbindingen tussen het medisch en sociaal domein kunnen we daarin verbetering aanbrengen en bijdragen aan een betere/goede start voor kinderen en goede gezondheid voor kinderen en volwassenen.

5. Mensen met afstand tot de arbeidsmarkt perspectief op werk bieden

Het hebben van werk is een belangrijke route voor participatie en maatschappelijk welbevinden. Dat is een belangrijk uitgangspunt om extra inzet te plegen voor mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt (inclusief statushouders). Dat doen we door intensievere begeleiding door klantmanagers, verlaging van de caseload en waar nodig het bieden van een specialistische aanpak. Met een gezamenlijke inspanning van gemeenten en Rijk, UWV, private bemiddelaars, onderwijs, activering en dienstverlening kunnen we deze mensen beter helpen en werkgevers in staat stellen de juiste banen te bieden. Meer investeren in participatie en werk leidt ook tot een daling van het aantal personen met een bijstandsuitkering. Hiermee kan de door gemeenten ervaren problematiek rond het macrobudget bijstand opgelost worden.

6. *Mensen die zich met het Nederlands niet goed kunnen redden*

Rond de 2,5 miljoen mensen van 16 jaar en ouder zijn laaggeletterd. Ze lopen in het dagelijks leven (bijvoorbeeld werk) tegen grenzen aan, hebben vaker schulden, moeite met gezondheidsinformatie, overheidscommunicatie en alledaagse digitale toepassingen. Rijk en gemeenten trekken samen op om laaggeletterdheid te voorkomen en verminderen. Via het actieprogramma *Tel mee met taal* worden gemeenten ondersteund bij het opzetten van een duurzaam netwerk voor laaggeletterdheid.

7. Personen die te maken hebben met huiselijk geweld (waaronder kinderen)
Huiselijk geweld en kindermishandeling vormen één van de grootste maatschappelijke problemen, met enorme (directe en indirecte) impact, persoonlijk én maatschappelijk. We gaan daarom de aanpak intensiveren, niet alleen om problemen op te lossen maar ook om als het ware de kraan dicht te draaien. In een vierjarig actieprogramma van Rijk en gemeenten staat daarbij de uitvoeringspraktijk centraal staat, met aandacht voor verschillende 'specifieke groepen'. Het Rijk gaat systemische knelpunten oplossen en gemeenten gaan een dekkend netwerk van lokaal/regionaal sluitende aanpakken inrichten om deze vormen van geweld te voorkomen of duurzaam te stoppen.

8. Personen die vatbaar zijn voor extremisme en radicalisering (waaronder jongeren)
Radicalisering en extremisme heeft vele oorzaken en voedingsbodems. De integrale lokale aanpak (met verbinding zorg, onderwijs en veiligheid) moet worden doorontwikkeld en bestendigd. Het Rijk biedt gericht expertise en ondersteuning, ontwikkelt waar nodig relevante instrumenten en stelt de bestaande ‘versterkingsgelden’ en trainingen ter beschikking aan gemeenten. Doel is een landelijk dekkend netwerk van regionale leerkringen waarbinnen gemeenten van elkaar leren, expertise delen en (casus)overleg voeren.

9. Mensen die om wat voor reden dan ook (tijdelijk) verward gedrag vertonen
Te veel personen die verward gedrag vertonen krijgen nog niet de hulp die zij nodig hebben. De aanpak heeft baat bij optimalisering van de samenwerking tussen zorg- en veiligheidsdomein. In deze periode willen gemeenten en de regio’s tot een zichtbare effectieve aanpak komen om personen die verward gedrag vertonen tijdig gepaste hulp te bieden. Daarbij wordt een voorziening ingericht voor de eerste opvang om traumatisering te voorkomen. Hierbij wordt zo veel mogelijk gebruikgemaakt van bestaande structuren als de Zorg- en Veiligheidshuizen. Waar nodig draagt het Rijk zorg voor wettelijke kaders die hierbij ondersteunen.

10. Recidive na detentie voorkomen (door meer aansluiting tussen detentie en gemeenten)
Te veel mensen vallen na detentie terug in de criminaliteit met overlast en (lokale) maatschappelijke schade als gevolg. Extra - gezamenlijke - inspanningen zijn nodig om de recidive omlaag te brengen. Het Rijk verbetert daarom de sanctie-uitvoering en gemeenten verbeteren de begeleiding en terugkeer in de samenleving. Samen met andere maatschappelijke partners ontwikkelen en implementeren zij hiervoor een sluitende aanpak. Dat betekent bijvoorbeeld dat zorg en begeleiding kunnen doorlopen tijdens en na detentie, of tijdens detentie kunnen worden opgestart. Gemeenten en Rijk delen de benodigde informatie voor de advisering over de sanctie-uitvoering (omgevingsadvies). Het Rijk versterkt ook de lokale en regionale inbedding van de sanctie-uitvoering. Gemeenten intensiveren de regie over re-integratie van (ex-)gedetineerden.

11. Vrouwen, mannen en kinderen die slachtoffer zijn van mensenhandel
Alhoewel het voor velen onzichtbaar is, kent Nederland ook zijn (getraumatiseerde) slachtoffers van mensenhandel. Samenwerking tussen de zorg- en veiligheidsketens is essentieel. Dit vergt een aanpak op meer niveaus: passende regionale opvang, ondersteuning en nazorg en een landelijk dekkend netwerk van zorgcoördinatoren (commissie Lenferink). Elke gemeente heeft over 4 jaar een duidelijk beleid om de aanpak van mensenhandel te borgen.

12. Kansen creëren voor minder zelfredzame jongeren
Gemeenten, de ministeries van VWS, SZW, OCW en JenV en maatschappelijke partners in de driehoek zorg, onderwijs en arbeidsmarkt zijn samen aan de slag met de aanpak ‘Samen slim en slagvaardig kansen creëren voor minder zelfredzame jongeren.’ Op de Jongvolwassenentop van 27 november 2017 hebben bestuurders in alle betrokken sectoren hiervoor een manifest omarmd met een regionale en landelijke aanpak. Deze heeft als doel om jongeren van 16-27 jaar op een integrale manier te ondersteunen, zodat zij binnen hun eigen mogelijkheden zo duurzaam mogelijk kunnen participeren in de maatschappij. De werkagenda 18-18+ maakt hier onderdeel van uit.

6. Problematische schulden voorkomen en oplossen

Maatschappelijke opgave

Maatschappelijke opgave is het aantal mensen met problematische schulden terug te dringen en mensen met schulden effectiever te helpen.

Gezamenlijk ambitie

De ambitie is het aantal mensen met problematische schulden substantieel terug te dringen en mensen met schulden effectiever te helpen door beginnende schulden vroeg te signaleren en stapeling te voorkomen en door mensen die minder zelfredzaam zijn te ontzorgen. Gemeenten krijgen ook meer mogelijkheden om de kosten van het zogeheten beschermingsbewind te beheersen. Gemeenten/VNG en het Rijk gaan gezamenlijk optrekken in het kader van de brede schuldenaanpak van het kabinet, waar ook andere partijen bij betrokken worden.

Ingrediënten interbestuurlijk programma

Specifieke onderdelen die gemeenten/VNG en het Rijk nadrukkelijk samen oppakken en intensiveren, zijn:

- Landelijke afspraken met grote uitvoerders (Manifestpartijen: Belastingdienst, UWV, SVB, CJIB, CAK, DUO) en gemeenten over sociale incasso, toegankelijkheid schuldhulpverlening, voorkomen oplopende schulden en verbeteren randvoorwaarden.
- Gemeenten/VNG zetten zich met name in om de schuldhulpverlening te verbeteren, denk hierbij aan de inzet op verbeteren toegang, verkorten wachttijden, integraal werken en stress sensitieve dienstverlening, preventie en vroegsignalering, samenwerking met grote uitvoerders, lokaal actieve (maatschappelijke) organisaties en vrijwilligersorganisaties.
- Het Rijk zet zich, mede in het kader van de brede schuldenaanpak, met name in om de Rijksincassovisie[2] te concretiseren, waaronder sociale incasso en het voorkomen van onnodige schuldenoploop.

Daarnaast gaan gemeenten/VNG en het Rijk samen onder meer aan de slag met:

- In kaart brengen van knellende wet- en regelgeving en er mee aan de slag gaan.
- Samen in beeld brengen vanuit de praktijk: wie, waarmee sociaal en technisch ontzorgen.
- Het bieden van ruimte voor maatwerk, waarbij we naar oplossingen zoeken vanuit een integraal perspectief.

Aanpak

De opgave ‘problematische schulden voorkomen en oplossen’ valt onder de overkoepelende paraplu van de brede schuldenaanpak[3] van het kabinet:

- Hiervan zijn naast de maatregelen op het terrein van schulden uit het Regeerakkoord ook (bestaande) maatregelen van de verschillende actoren/initiatieven uit het veld onderdeel.
- Draagvlak voor en samenwerking in deze aanpak met andere betrokken partijen is essentieel. Daarom is het een aanpak met de meest betrokken departementen (SZW, J&V, FIN, VWS, EZK, OCW, BZK) met de VNG, gemeenten en grote overheidsorganisaties (waaronder de Belastingdienst, de Sociale Verzekeringsbank (SVB), het Uitvoeringsinstituut werknemersverzekeringen (UWV), Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO), het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB) en het CAK). De vele initiatieven van deze en andere partijen zullen goed worden betrokken en met elkaar in verbinding worden gebracht.
- In het voorjaar van 2018 is duidelijk hoe de verdere aanpak in samenwerking met alle betrokken partijen wordt vormgegeven.

[2] Kamerstukken II, 2015-2016, 24515-336.
[3] Kamerstukken II, 2017-2018, 2017Z18330.

7. Nederland en migrant voorbereid

Maatschappelijke opgave

De ontwikkeling van internationale migratiestromen is zodanig onzeker dat we ook in de komende jaren rekening moeten houden met grote schommelingen in de asielinstroom; zowel qua volume als qua samenstelling. Dit vraagt om een asielsysteem dat hier flexibel op inspeelt en daarmee duurzaam is. Degenen die mogen blijven moeten snel kunnen meedoen in onze samenleving. Dat betekent onder andere dat we het taalniveau en de arbeidsparticipatie van nieuwkomers, waaronder vluchtelingen, zullen verbeteren. Degenen die uiteindelijk niet mogen blijven dienen zo snel mogelijk terug te keren. Doordat ze dit niet altijd doen worden Rijk en gemeenten geconfronteerd met de problematiek van migranten zonder verblijfstitel die zich in gemeenten bevinden en daar aanspraak maken op voorzieningen.

Gezamenlijke ambitie

Asielmigranten worden adequaat opgevangen, krijgen snel duidelijkheid over hun verblijf en zijn zo snel als mogelijk in staat om volwaardig in Nederland te participeren. Uitgeprocedeerde asielzoekers keren terug.

De samenwerking tussen Rijk, medeoverheden en maatschappelijke organisaties om te zorgen voor goede opvang, begeleiding, huisvesting, integratie of terugkeer van vluchtelingen wordt geïntensiveerd. In 2018 worden ongeveer 30.000 nieuwkomers verwacht. Het interbestuurlijk programma draagt bij aan de samenwerking door een platform te bieden waarin lokale en landelijke belangen op dit terrein naar een gezamenlijk belang en overheidsbrede acties kunnen worden vertaald.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

- De overheden trekken gezamenlijk op bij een brede benadering van het migratie- en integratievraagstuk en betrekken daarbij ook andere (maatschappelijke) actoren. Bestaande structuren zoals de Landelijke Regietafel Migratie en Integratie en de Taskforce Werk en Integratie spelen hierin een centrale rol en worden verder doorontwikkeld. Ook regionaal ligt de focus op samenwerking.
- Het Rijk werkt met medeoverheden aan een flexibel en effectief asielstelsel dat sneller en beter kan inspelen op veranderingen in de asielinstroom. Daartoe worden verschillende maatregelen in de asielketen uitgewerkt: het ontwerpen van een efficiënter en flexibel asielproces, het ontwikkelen van een gezamenlijk planningsysteem in de asielketen en gezamenlijke huisvesting van ketenpartners op zogenaamde gemeenschappelijke vreemdelingenlocaties. Gemeenten worden beter betrokken bij de prognoses en planning in de asielketen. Daarnaast wordt gestreefd naar meer flexibele vormen van asielopvangcapaciteit, waarmee schommelingen in de asielinstroom efficiënter kunnen worden opgevangen. Met lokale overheden wordt gewerkt aan afspraken over de mogelijkheden om lokaal flexibele vormen van asielopvangcapaciteit te realiseren. Ook het vasthouden van de grote inzet die vele gemeenten hebben laten zien in het tijdig huisvesten van vergunninghouders is van belang voor een goed functionerend stelsel – we streven ernaar vergunninghouders nog sneller uit de opvang te krijgen.
- Daarnaast moet voor asielzoekers met een grote kans op verblijf en vergunninghouders spoedige huisvesting, integratie en participatie in de gemeenten voorop staan. Onderdeel hiervan is dat er gestuurd wordt op plaatsing in de regio waar zij worden gehuisvest, daarbij rekening houdend met werkkwalificaties en het regionale en lokale baanaanbod en het minimaliseren van verhuisbewegingen. Het belang van kinderen wordt daarbij expliciet meegewogen.

- Verder moet een flexibel en effectief stelsel bijdragen aan effectieve en snelle terugkeer. Voorwaarde hiervoor is dat er vroegtijdig in het asielproces een onderscheid kan worden gemaakt tussen asielzoekers met een grote kans op verblijf en zij met een kleine tot geen kans op verblijf. Waar de eerste groep zo snel mogelijk wordt geplaatst in de regio van huisvesting, wordt de tweede groep opgevangen op centrale locaties (GVL's), zodat de procedure zo snel en effectief mogelijk kan verlopen en verplaatsingen kunnen worden beperkt. Waar bij de eerste groep de focus ligt op integratie en participatie, gaat het bij de tweede groep om vergroten van de kansen op terugkeer. Ervaringen met deze doelgroep in andere Europese landen worden daarbij benut.
- De integratie van vluchtelingen die mogen blijven, begint op een zo vroeg mogelijk moment waarbij gemeenten meer regie krijgen. We maken het mogelijk dat zij snel starten met het leren van de Nederlandse taal en zorgen voor doorlopende begeleiding van vluchtelingen tussen opvang en het landen in gemeenten. Verhuisbewegingen worden tot een minimum beperkt.
- Van nieuwkomers in de Nederlandse samenleving wordt verwacht dat zij zo snel mogelijk zelfstandig kunnen participeren in de Nederlandse samenleving, liefst via betaald werk. Om dit proces effectiever en efficiënter te laten verlopen krijgen gemeenten meer regie op inburgering. Gemeenten hebben sinds de verhoogde asielinstroom 2015-2017 nieuwe werkwijzen ontwikkeld die in de komende kabinetsperiode moeten worden doorontwikkeld. Het doel is om integrale trajecten op maat te bieden aan nieuwkomers waarbij er een combinatie gemaakt wordt tussen inburgering, opleiding, geleiding naar werk, financiële zelfredzaamheid en gezondheid. Onderdeel hiervan is ook de uitwerking van een 'ontzorgend en activerend systeem' dat gemeenten meer mogelijkheden biedt om aandacht te geven aan moeilijkere doelgroepen. Het streven is hierbij een taalniveau te bereiken dat aansluit bij de arbeidsmarkt. In nauw overleg met betrokken partijen (waaronder onderwijs, werkgevers, vluchtelingenorganisaties) en aansluitend bij bestaande structuren wordt de nieuwe praktijk doorontwikkeld.
- De realisatie van acht gezamenlijke landelijke vreemdelingenvoorzieningen (onderdaks- en begeleidingsvoorzieningen in gemeenten voor mensen zonder recht op verblijf) is met nadruk een opgave die Rijk en gemeenten gezamenlijk ter hand moeten nemen. De LVV's dienen een belangrijke bijdrage te leveren aan de aanpak van illegaal verblijf en de verbetering van terugkeer of realisatie van een andere duurzame oplossing voor de doelgroep. Een doelstelling van de ontwikkeling van de LVV's is dat alle gemeenten met eigen opvangvoorzieningen zich hier uiteindelijk bij aansluiten. Hiervoor willen Rijk en gemeenten met een gezamenlijk programma onder gedeeld opdrachtgeverschap effectieve lokale voorzieningen ontwikkelen. Gemeenten en lokale NGO's, Rijk en organisaties in de migratieketen, spannen zich daartoe de komende drie jaar met mensen en middelen in waarbij begonnen wordt met pilot-LVV's en een landelijk programma dat het LVV-concept moet ontwikkelen.

8. Goed openbaar bestuur in een veranderende samenleving

Maatschappelijke opgave

De veranderende samenleving roept vragen op over welke kernwaarden, grondrechten en principes wij in de samenleving willen hanteren. De samenleving verwacht van het openbaar bestuur concrete resultaten op maatschappelijke opgaven. Daarvoor is het bestuur steeds meer aangewezen op initiatieven vanuit diezelfde samenleving. De overheid moet zich positioneren als onderdeel van de samenleving en staat voor de uitdaging vertrouwen te verkrijgen en te behouden in een veranderende (informatie)samenleving. Complexe opgaven vragen om een sterke democratie en bestuur dat in staat is om problemen op te lossen en dat te doen op een wijze die aansluit bij de eisen van deze tijd. Dat betekent opereren als democratische overheid (betrokken, betrouwbaar, effectief), als één overheid (samenwerkend in de uitvoering) en als iOverheid (die digitalisering en informatie-uitwisseling benut).

Gezamenlijke ambitie

Samen met de samenleving concrete resultaten halen en tegelijkertijd de verbinding met burgers onderhouden vergt een andere werkwijze en een proces met permanente interactie. Het vraagt om een kaderstelling met voldoende mandaat, optreden als collegiaal bestuur zonder sectorale tussenschotten en met oog en oor voor situationele verschillen. Om op lokaal niveau opgaven krachtig te kunnen oppakken zijn een sterke lokale democratie en een sterk, weerbaar bestuur nodig dat een breed vertrouwen heeft en niet polariseert maar verbindt. We investeren in de kwaliteit van onze besturen. De bedreigingen die zich voordoen voor onze democratische rechtsorde en die deze ondermijnen vragen daarnaast om bijzondere aandacht. Burgers verwachten daarnaast dat de overheid transparant en integer is, dat zij haar eigen kerntaken excellent uitvoert en optimaal gebruikmaakt van de mogelijkheden die de informatiesamenleving henzelf en hun overheid biedt. Digitale mogelijkheden worden ingezet voor betere dienstverlening en gegevensuitwisseling, vergroting van openbaarheid/transparantie en het op orde krijgen van de informatiehuishouding.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

Modern besturen vergt investeren in mensen en competenties, in nieuwe werkwijzen en processen, in flexibiliteit en wendbaarheid van de organisatie en in professionele toerusting en zorgvuldig en transparant beheer. Dat verbinden wij aan de maatschappelijke opgaven in het interbestuurlijk programma en daaraan gerelateerde (lopende) projecten en voornemens, geclusterd volgens drie onderscheiden rollen:

1. Eén overheid: Samen met de samenleving en private partners willen wij (Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen) als één overheid werken aan de realisatie van concrete resultaten. Dat vergt meer situationele arrangementen en vormen van samenwerken met een meer flexibele organisatie en een meer adaptieve werkwijze (geen blauwdrukken).
Hiertoe wordt een *programma* opgesteld waarin het Rijk van decentrale overheden die (regionaal) samenwerken aan een vernieuwende aanpak van de opgaven in dit IBP kunnen leren en samen kunnen experimenteren in een proeftuin of pilotproject.
Parallel gaan wij *de Code interbestuurlijke verhoudingen* actualiseren op grond van de uitgangspunten in dit IBP en hebben wij de ambitie om de betrokkenheid van de medeoverheden te verstevigen bij totstandkoming van EU-regelgeving.
We gaan werken aan *vernieuwing van het interbestuurlijk en financieel toezicht*, zodat het

toezicht zo effectief mogelijk is en passend is bij een gezamenlijke aanpak van maatschappelijke opgaven.

Maatschappelijke opgaven worden interbestuurlijk en domeinoverstijgend opgepakt. Steeds meer overheidstaken worden ook op regionale schaal georganiseerd. Denk aan de grote hoeveelheid aan gevormde gemeenschappelijke regelingen. We zullen in dit verband na goed overleg en zo nodig de Wet gemeenschappelijke regelingen herzien.

2. Democratische overheid: Burgers willen grip houden op de inzet van hun overheid en erop vertrouwen dat het handelen van het openbaar bestuur kundig, integer en democratisch is en gelegitimeerd door gemeenteraden, Provinciale Staten, algemeen besturen van de waterschappen en het parlement. Een onafhankelijke nieuwsvoorziening is daarbij een belangrijke randvoorwaarde. Ook in kleine gemeenten moeten raadsleden meer tijd vrij kunnen maken voor raadswerk en raadsleden moeten voldoende kunnen worden toegerust met ondersteuningsaanbod en opleidingen.
Een sterke democratie en een sterk, weerbaar bestuur dat kan rekenen op breed vertrouwen vergt investeren in de relatie tussen kiezer en gekozene, investeren in de toerusting en ondersteuning van decentrale volksvertegenwoordigers en bestuurders en investeren in een weerbare democratie, een weerbaar bestuur en weerbare samenleving.
Deze ambitie wordt voor de zomer van 2018 uitgewerkt in een *actieprogramma versterking democratie en bestuur*. Door de interbestuurlijke partners worden daarbij afspraken gemaakt over de gezamenlijke financiering van een aantal onderdelen van dit actieprogramma en de benodigde wettelijke en financiële randvoorwaarden om de investeringen duurzaam te borgen. In de uitwerking van de afspraken en het actieprogramma wordt samengewerkt met relevante partijen als de beroeps- en belangenverenigingen van burgemeesters (NGB), wethouders (WHV), raadsleden (Raadslid.Nu), griffiers (VvG) en gemeentesecretarissen (VGS), Statenleden, politieke partijen, AenO fonds, ProDemos, BZK en koepels VNG, IPO, UvW. Voor ogen staat een flexibel programma waaraan steeds nieuwe, actuele thema's kunnen worden toegevoegd en een menging van activiteiten met een meer generiek en met een meer specifiek karakter.

Weerbaar tegen ondermijning van de democratische rechtsorde:
De interbestuurlijke Toekomstagenda Ondermijning vormt de leidraad voor (de versterking van) de aanpak van georganiseerde en ondermijnende criminaliteit. De activiteiten die in het kader van het IBP worden opgezet zullen daar aanvullend aan zijn en niet mee overlappen. Het IBP beoogt een stevige gezamenlijke investering in een weerbare samenleving, een weerbare democratie en weerbaar bestuur, inclusief het ambtenarenapparaat, te realiseren. Centraal in deze investering staat de bescherming en de toerusting van politieke ambtsdragers ten behoeve van het tegengaan van ondermijning van de democratische rechtsorde door de georganiseerde criminaliteit, door antidemocratische groeperingen en door ongewenste buitenlandse inmenging. In dit kader voorziet het IBP in concrete afspraken ter verbetering van onder andere de informatiepositie/informatiehuishouding van gemeenten; ter versterking en vormgeving van de gebiedsgerichte aanpak bij ondermijningsgevoelige gebieden en ter investering in een weerbaar bestuur. Hierbij geldt dat de activiteiten die plaatsvinden in het kader van het IBP in het verlengde liggen van hetgeen plaatsvindt in het kader van de reeds bestaande inzet zoals die plaatsvindt in de uitvoering van de Toekomstagenda Ondermijning en de reeds geïnitieerde activiteiten die plaatsvinden binnen de context van de al bestaande aanpak van ongewenste buitenlandse inmenging.

3. iOverheid: De 'informatiesamenleving' biedt veel kansen voor samenleving en openbaar bestuur. Digitalisering biedt mogelijkheden om de mens, de woning, de wijk of het bedrijf centraal te zetten bij het oplossen van maatschappelijke vraagstukken. Een excellente

uitvoering van kerntaken, actieve openbaarmaking van informatie en systematisch op orde brengen van de informatiehuishouding. Maar het roept ook vragen op over de kernwaarden die de samenleving wil hanteren en de rol die de overheid daarin speelt (bijvoorbeeld het aspect van privacy). De oplossing van veel dilemma's ligt in het (situationeel) handelen van de professional op de werkvloer en de inrichting van werkprocessen.
Aspecten van 'modern openbaar bestuur' en 'moderne democratie' en de waardenvraagstukken die daarbij aan de orde zijn willen wij ophalen vanuit de praktijk en aan de hand van dialoog over de invalshoeken van goed openbaar bestuur, en neerleggen in een *Code Goed Digitaal Openbaar Bestuur.*
Bij elke opgave bieden we een *'challenge informatiesamenleving'* aan. Samen met wetenschap en innovatiesectoren en bedrijfsleven gaan we kijken hoe het vraagstuk op een vernieuwende manier kan worden benaderd en wat het betekent voor het openbaar bestuur.
Samengevat gaan we georganiseerd 'denken' (experts), 'doen' (proeftuinen) en het 'debat' aan (maatschappelijk, politiek-bestuurlijk).

9. Passende financiële verhoudingen

Randvoorwaarde bij gezamenlijke ambities in maatschappelijke opgaven

De inrichting van de financiële verhoudingen tussen Rijk en medeoverheden is te beschouwen als een randvoorwaarde voor een succesvolle uitvoering van dit programma. Het Rijk en de medeoverheden werken daarom binnen het interbestuurlijk programma aan afspraken over passende financiële verhoudingen. Over de normeringssystematiek is reeds overeenstemming bereikt; over de herziening van de financiële verhoudingen, de EMU-normering, de overheveling van de Integratie-uitkering Sociaal Domein (IUSD) en diverse fiscale thema's is onderstaande aanzet voor afspraken opgenomen.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

Herziening financiële verhoudingen

- Naar aanleiding van het rapport 'Rekening houden met verschil' werken we gezamenlijk aan het herzien van de financiële verhoudingen tussen Rijk en medeoverheden. We hebben hierbij oog voor de grote verschillen tussen het provinciaal en gemeentelijk takenpakket, wat maakt dat de invulling van de principes die ten grondslag liggen aan die verhoudingen niet identiek hoeft te zijn.

Normeringssystematiek

- Rijk, gemeenten en provincies bevestigen de in het Regeerakkoord vastgelegde methodiek dat met ingang van 2018 de evenredigheid in de normeringssystematiek wordt versterkt door als basis niet langer de netto gecorrigeerde rijksuitgaven te hanteren, maar de totale rijksuitgaven (inclusief zorg en sociale zekerheid). Deze bredere basis zorgt naar verwachting ook voor meer stabiliteit in de accresontwikkeling. Een gedetailleerde beschrijving van de normeringssystematiek is bijgevoegd als bijlage 3.

Bijdrage decentrale overheden aan houdbare overheidsfinanciën (EMU-normering)

- Het Rijk en de decentrale overheden zijn in Nederland samen verantwoordelijk voor gezonde overheidsfinanciën. Op grond van de Wet houdbare overheidsfinanciën (hof) leveren het Rijk en de decentrale overheden een gelijkwaardige inspanning aan het bereiken van houdbare overheidsfinanciën in Nederland.
- In lijn met het Regeerakkoord en in overeenstemming met de Wet hof maken we afspraken over het aandeel van de decentrale overheden in het EMU-saldo voor de jaren 2019 – 2021 (of 2022). De invulling van een 'gelijkwaardige inspanning' door de decentrale overheden aan het EMU-saldo van de collectieve sector is een politiek-bestuurlijke weging.
- We maken afspraken over een basispad (op basis van raming CPB) voor het EMU-saldo en een iets ruimere EMU-norm (als buffer), zodat bij een beperkte afwijking niet direct sprake is van escalatie naar het correctiemechanisme. De komende tijd wordt in de werkgroep Financiën van het interbestuurlijk programma een besluit voorbereid zodat de bestuurlijke weging kan plaatsvinden in het voorjaar/Bestuurlijk Overleg Financiële verhoudingen (BOFv).

Overheveling IUSD

- Rijk en gemeenten bevestigen de in het Regeerakkoord opgenomen overheveling van het integreerbare deel van de integratie-uitkering Sociaal domein naar de algemene uitkering van het gemeentefonds. Per 2019 gaan de volgende onderdelen over:
  - IUSD Wmo en IU Wmo, met uitzondering van Beschermd wonen;
  - IUSD Jeugdhulp, met uitzondering van Voogdij/18+;
  - IUSD Participatie, onderdeel Re-integratie klassiek.

- Ter voorbereiding op de overheveling werken Rijk en gemeenten de noodzakelijke technische vraagstukken verder uit (uniformeren verdeelmaatstaven, peildata, zichtbaarheid in de vorm van (sub)clusters, toepassen uitkeringsfactoren etc.) waarbij het streven is om herverdeeleffecten zoveel mogelijk te beperken. De technische uitwerking zal zijn beslag krijgen in de circulaires.
- Enkele onderdelen van de integratie-uitkering Sociaal domein zijn (nog) niet integreerbaar.[4] Rijk en gemeenten bespreken hoe deze onderdelen optimaal kunnen worden vormgegeven.
- Vanwege de grote invloed van de BUIG op de gemeentelijke begrotingen verkennen we de mogelijkheden om de timing van informatieverstrekking vanuit het Rijk aan gemeenten beter aan te sluiten op de gemeentelijke begrotingscyclus van gemeenten.
- Rijk en gemeenten spreken af te verkennen hoe de voorwaarden op basis waarvan gemeenten aanspraak maken op verschillende vangnetregelingen op elkaar afgestemd kunnen worden.

Procesafspraken fiscale thema's

- Decentrale belastingstelsels hebben regulier onderhoud nodig om in goede staat te blijven en toekomstbestendig te zijn. Rijk en medeoverheden gaan aan dit onderhoud werken en verkennen daarnaast de mogelijkheden die decentrale belastingstelsels bieden om de realisatie van gezamenlijke ambities te faciliteren.
- We spreken af om eventuele knelpunten in de fiscale regelgeving, op het niveau van zowel de Rijksoverheid als de medeoverheden, te inventariseren die belangrijke doelstellingen van zowel Rijk als decentrale overheden in de weg staan (bijvoorbeeld op het gebied van duurzaamheid en de circulaire economie) en om te bezien of er, met inachtneming van bestaande wet- en regelgeving, oplossingen kunnen worden geboden.

Kennisuitwisseling over financiering van maatschappelijke opgaven

- In het kader van dit interbestuurlijk programma willen overheden kennis en informatie uitwisselen over effectieve financiering van projecten waarbij private partners betrokken zijn. Overheden vervullen daarbij een stimulerende of regierol en kunnen optreden als subsidieverstrekker, garantsteller, leningverstrekker of participant. Door planningen, investeringsagenda's en opgaven te bundelen kunnen innovatieve financieringswijzen worden gevonden en kan de effectiviteit van projectfinanciering worden vergroot.
- Bij de uitwerking van het interbestuurlijk programma voorkomen we verhoging van de administratieve lasten en denken we na over mogelijkheden voor deregulering.

[4] De volgende onderdelen van de IUSD zijn (nog) niet integreerbaar in de algemene uitkering: IUSD Wmo, onderdeel Beschermd wonen; IUSD Jeugdhulp, onderdeel Voogdij/18+; IUSD Participatie, onderdelen Wsw en Re-integratie nieuwe doelgroepen.

10. Overkoepelende thema's

Een aantal overkoepelende thema's raken meerdere opgaven. Daarnaast bestaan crossovers tussen de opgaven. Het interbestuurlijk programma houdt overzicht over overlap tussen opgaven en tussen overlap met overkoepelende thema's. Hieronder staat een aantal thema's waarvan bekend is dat ze meerdere opgaven raken. In de verdieping en uitwerkingsfase worden de crossovers en overkoepelende thema's verder in kaart gebracht.

Regionale gebiedsgerichte aanpak

In het regeerakkoord wordt ingezet op een sterkere samenwerking tussen regio's en Rijk. Naast de thematische insteek die in dit Interbestuurlijk Programma centraal staat, gaat het dan ook over gebiedsgerichte samenwerking. Daarvoor zijn in het regeerakkoord ook verschillende instrumenten benoemd: o.a. regionale deals, city deals, de regionale envelop en regionale energie en klimaatstrategieën (REKs).

De samenwerking tussen regio's en Rijk is belangrijk, omdat de regio in toenemende mate de relevante schaal is om maatschappelijke opgaven op te pakken. Regionale partijen (samenwerkende gemeenten, provincies, waterschappen, bedrijven en kennisinstellingen) en het Rijk hebben elkaar nodig om effectief en in samenhang deze regionale en nationale opgaven op te kunnen pakken. Door in 'coalitions of the willing' tot samenwerkingsafspraken te komen kunnen nationale en regionale agenda's op elkaar worden afgestemd en deze kunnen elkaar versterken. Een breed scala aan opgaven kan daarbij aan de orde zijn: economie, arbeidsmarkt, onderwijs, vestigingsklimaat, woningmarkt, klimaatadaptatie, natuur, milieu, etc.

In de afgelopen periode is o.a. in het kader van Agenda Stad, de Proeftuinen Maak Verschil, de MIRT-tafels ervaring op gedaan met nieuwe vormen van samenwerking tussen regio's en Rijk. In deze werkwijze is de (integrale) regionale opgave centraal gesteld en zijn daaromheen (interbestuurlijke) coalities gevormd die de opgave kunnen realiseren. Deze werkwijze zal met onder andere de inzet van de instrumenten deals en regionale envelop breder worden toegepast. Gebiedsspecifieke (regionale) opgaven die meer dan één overheid raken, zullen worden opgepakt op basis van een gezamenlijke analyse van de regionale knelpunten en kansen. Regio en Rijk kunnen vervolgens een 'deal' sluiten waarin zij (vernieuwende) oplossingen overeen komen en deze gezamenlijk uitvoeren. In de 'deal' kunnen, afgestemd op de regiospecifieke opgaven en omstandigheden, afspraken worden gemaakt over experimenteerruimte, (tijdelijke) uitzonderingen, de Omgevingswet, governance-arrangementen en/of financiële bijdragen.

Krimp en Bevolkingsdaling

Nederland kent 20 regio's, veelal gelegen aan de randen van het land, die nu of in de nabije toekomst te maken hebben met bevolkingsdaling en huishoudensdaling. Deze krimp- en anticipeerregio's zien zich gesteld voor leefbaarheidsproblematiek die zich manifesteert door sociale en fysieke problemen (verschraling van voorzieningen en leegstand). Een effectieve aanpak van deze problemen overstijgt al snel het gemeentelijke niveau. De krimp- en anticipeerregio's dragen bij aan de nationale economische groei en bieden kansen voor bijdragen aan diverse nationale transitieopgaven, denk aan bijvoorbeeld de energietransitie en verstedelijking.

De aanpak van de gevolgen van bevolkingsdaling is een integraal vraagstuk en wordt dan ook als zodanig benaderd. Versterking van de krimp- en anticipeerregio's vergt partnerschap van de overheden. Verkokerde manieren van werken vormen hierbij een valkuil. Vanuit het oogpunt van integraliteit worden in een regionale maatwerkaanpak verbindingen gelegd tussen

domeinen. Het domein van de woningmarkttransitie kan niet los worden gezien van de economische versterkingsopgave waarvan onderwijs en arbeidsmarkt belangrijke pijlers vormen. Regionale krimpopgaven maken onderdeel uit van de gebiedsgerichte opgaven, waarop Regio en Rijk een 'deal' kunnen sluiten, zoals beschreven in bovenstaande paragraaf.

Nationale Omgevingsvisie (NOVI)

De druk op de leefomgeving vraagt voortdurend om afweging van verschillende belangen welke voortkomen uit urgente en grote opgaven, waaronder wonen, duurzame economie, energie & klimaat, bereikbaarheid, landbouw en natuur. In dit Interbestuurlijk Programma leggen we met de NOVI een koppeling tussen de opgaves 1 tot en met 4. Al deze opgaven spelen dwars door schaalniveaus, beleidsterreinen en bestuurlijke grenzen heen. De opgaven en ambities leggen allemaal een claim op de gelimiteerde leefomgeving, zowel in ruimtelijke zin als op aspecten als milieu, gezondheid, veiligheid en cultuurhistorie. Dit maakt keuzes en combinaties noodzakelijk. Keuzes die in gezamenlijkheid worden gemaakt over hoe de leefomgeving wordt ingericht en de manier waarop daar gebruik van wordt gemaakt nu en in de toekomst. Conform de Omgevingswet wordt gewerkt aan de Nationale Omgevingsvisie waarin de keuzes worden vastgelegd die op *nationaal* niveau worden gemaakt inzake de uiteenlopende belangen die claims leggen op de beperkte fysieke leefomgeving. Ook op provinciaal en gemeentelijk niveau wordt gewerkt aan Omgevingsvisies. Om de opgaven gezamenlijk daadkrachtig op te pakken is het van belang dat deze visies elkaar versterken en op elkaar aansluiten. Om de samenwerking te bekrachtigen, wordt aan de NOVI een bestuursakkoord gekoppeld. Vervolgens zal in de gebiedsgerichte Omgevingsagenda's concreet invulling gegeven worden aan het gezamenlijk oppakken van de opgaven.

Europese Unie

Het interbestuurlijk programma richt zich op samenwerking voor grote maatschappelijke opgaven en hierin dient de EU te worden meegenomen. EU-beleid en regelgeving hebben een grote invloed op de beleidsvorming in Nederland. Een belangrijk deel van de verantwoordelijkheid van de uitvoering en naleving van EU-beleid ligt bij de decentrale overheden. Het is daarom van belang dat alle bestuurslagen op EU-dossiers samenwerken om als Nederland optimaal effectief te zijn in het EU-besluitvormingsproces.

Samenwerking vraagt van zowel het Rijk als de decentrale overheden een inspanning: decentrale overheden moeten op concrete en bruikbare wijze hun expertise en belangen kenbaar maken, terwijl het Rijk ruimte moet bieden voor de inbreng van de decentrale overheden. Het is van belang dat Rijk en decentrale overheden op dossiers die voor alle bestuurslagen van belang zijn in een zo vroeg mogelijk stadium in het besluitvormingsproces deze samenwerking aanvangen, zodat de samenwerking voor alle fasen van de beleidscyclus (voorfase, onderhandelingen en implementatie) wordt versterkt. In de praktijk werken Rijk en decentrale overheden op specifieke dossiers al nauw samen.

Samenwerking vindt ook plaats binnen de Europese Agenda Stad (EAS), die er op gericht is om de invloed van decentrale overheden op Europees beleid en regelgeving te vergroten. Elf Nederlandse steden zijn rechtstreeks betrokken bij de Partnerschappen van de EAS. Deze partnerschappen doen op stedelijke thema's aanbevelingen op het gebied van betere EU-regelgeving, financiering en kennis. In de "Taskforce EAS" stemmen departementen, koepels en leden van Partnerschappen onder leiding van het ministerie van BZK de Nederlandse inbreng en positie over voorstellen van de Partnerschappen af.

Afspraken

- Het Rijk en koepels verkennen op welke thema's het Rijk en de decentrale overheden de samenwerking dienen te versterken. Te denken valt aan thema's binnen dit Interbestuurlijk Programma, maar ook thema's zoals regionale gebiedsgerichte aanpak (ESI-fondsen), milieu (o.a. klimaatadaptatie/mitigatie, circulaire economie), digitale interne markt en natuur/landbouw.
- Het Rijk en koepels verkennen welke nieuwe vormen van samenwerking van toegevoegde waarde kunnen zijn. Deze verkenning vindt plaats op basis van eerder gemaakte afspraken, zoals deze zijn neergelegd in de Code Interbestuurlijke Verhoudingen van 2013, en de aanbevelingen uit het rapport 'Samen sterk in Europa'[5]. Hierbij kan gedacht worden aan het betrekken van de decentrale overheden bij het opstellen van instructies voor de raadswerkgroepen en een meer strategische samenwerking op prioritaire thema's. Daarnaast wordt ook verkend welke goed functionerende samenwerkingsvormen op EU-dossiers, zoals de interbestuurlijke dossierteams, die nu nog beperkt worden ingezet, uitgebreid kunnen worden naar thema's die voor decentrale overheden van belang zijn.
- De minister van BZK zal op basis van deze verkenningen in 2018 een voorstel doen voor prioritaire thema's voor versterkte samenwerking tussen Rijk en decentrale overheden. In dit voorstel zal de minister ook aangeven op welke van deze thema's nieuwe samenwerkingsvormen dan wel bestaande samenwerkingsvormen worden ingezet.
- Belangrijke voorwaarde om effectief invulling te geven aan de versterking van de samenwerking is dat de decentrale overheden voldoende capaciteit organiseren om snel en concreet inhoudelijke input te leveren op voor hen relevante dossiers.
- Er wordt een periodiek overleg georganiseerd tussen de permanente vertegenwoordiging bij de EU en de decentrale overheden over voor decentrale overheden relevante EU-dossiers en thema's.

Het bovengenoemde voorstel van de minister van BZK en de voortgang op deze acties wordt besproken tijdens het periodieke Bestuurlijke Overleg Europa tussen de ministers van BZK, BZ en de koepels.

Grensoverschrijdende Samenwerking

De Commissiemededeling "Groei en cohesie stimuleren in grensregio's" (september 2017) maakt duidelijk dat het wegnemen van barrières voor grensregio's leidt tot een verbetering van de economische groei in de grensgebieden. Rijk en koepels werken daarom samen om oplossingen voor knelpunten voor te stellen en uit te laten voeren. Zo zetten Rijk, provincies en gemeenten zich ten volle in bij de uitvoering van de actiepunten uit het rapport Actieteam Grensoverschrijdende Economie en Arbeid (januari 2017). Verder beziet het IPO in hoeverre voorstellen tot internationalisering van de Nationale Omgevingsvisie een bijdrage kunnen leveren aan de grensoverschrijdende governance. Over de inrichting van deze governance met Nedersaksen, Noordrijn-Westfalen en Vlaanderen/België voeren momenteel de Commissarissen van de Koning van respectievelijk Groningen, Limburg en Zeeland een verkenning uit op verzoek van BZK, waarin ook de follow-up van het Actieteam zal worden meegenomen. Namens het kabinet brengt de staatssecretaris van BZK periodiek verslag uit aan de Kamer over de voortgang van de implementatie van de actiepunten uit het rapport van het eerdergenoemde Actieteam en over de voortgang en invulling van de grensoverschrijdende governance.

[5] Kamerstuk 34 300 VII, nr. 6.

IV. Bijlagen

Bijlage 1 - Complete tekst samen aan de slag voor het klimaat

We zetten ons in voor klimaatmitigatie, klimaatadaptatie en circulaire economie

Maatschappelijke opgave

Er ligt een grote opgave om tot een duurzaam Nederland te komen. Het tegengaan van klimaatverandering, aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering en een transitie naar een circulaire economie zijn randvoorwaarden voor behoud van onze welvaart. Een florerend regionaal ecosysteem is essentieel om een duurzaam NL te realiseren. Daarnaast biedt de transitie kansen voor economische ontwikkeling. De ambities zijn neergelegd in het Regeerakkoord 'Vertrouwen in de toekomst' en in de investeringsagenda 'Naar een duurzaam Nederland' van VNG, IPO en de UvW.

Rijk en decentrale overheden streven gezamenlijk de doelstelling na om te komen tot 49 % CO_2-reductie in 2030. Daarnaast dient Nederland zich tijdig aan te passen aan de (versnelde) klimaatverandering zodat de schade beperkt wordt. Tevens worden de transitieagenda's circulaire economie uitgevoerd om te komen tot een circulair Nederland in 2050.

Een duurzaam Nederland vereist een transitie op economisch, sociaal, ruimtelijk en ecologisch gebied en een fundamentele verandering van denken en handelen. Het gaat om grote maatschappelijke, economische én ruimtelijke veranderingen waarin we van iedere inwoner, ieder bedrijf en tal van betrokken organisaties iets vragen. Dat kan alleen als de samenleving begrip heeft voor en actief deelnemer is aan de te nemen maatregelen. Als overheden zetten wij ons in om deze transitie met de samenleving vorm te geven en daarbij oog te hebben voor de sociaaleconomische aspecten ervan. Versnelling van de transitie en opschaling van initiatieven kan alleen als overheid en alle partijen in de samenleving samen optrekken.

Gezamenlijke ambitie

De gezamenlijk ambitie van de overheden richt zich op drie onderdelen:

Samen werken aan inhoudelijke resultaten

Alle overheden ondersteunen:

a) de doelstellingen van het Akkoord van Parijs (ruim onder de 2 graden opwarming en streven naar 1,5 graad) en daarmee de inhoudelijke ambitie zoals verwoord in het Regeerakkoord (49% CO_2-reductie in 2030 t.o.v. 1990). Deze doelen zullen nader uitgewerkt worden in het Klimaatakkoord.
b) de doelstellingen in het Akkoord van Parijs dat landen zich ook moeten aanpassen en weerbaar maken tegen klimaatveranderingen en de uitgangspunten en ambities van het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie en de Nationale adaptatiestrategie (NAS). In 2050 moet ons land klimaatbestendig en waterrobuust zijn ingericht. Daarvoor moeten we in 2020 klimaatbestendig handelen in alle sectoren. Deze doelen worden verder uitgewerkt in een bestuursakkoord met medeoverheden over klimaatadaptatie (conform regeerakkoord).
c) de afspraken gemaakt in het Grondstoffenakkoord en de Transitieagenda's Circulaire Economie. We streven samen naar een circulaire economie in 2050.

Rijk en decentrale overheden treden samen op en versterken elkaar bij het behalen van bovenstaande doelen. Inhoudelijke afspraken waar ook bedrijfsleven en maatschappelijke partijen verantwoordelijkheid voor dragen gaan we vastleggen in het Klimaatakkoord. Daarnaast leggen Rijk en medeoverheden inhoudelijke afspraken vast in een akkoord over

klimaatadaptatie (zoals aangekondigd in het regeerakkoord) en bij de uitvoering van de transitieagenda circulaire economie.

We zijn samen verantwoordelijk voor een goede borging van de uitvoeringsafspraken:

a. De minister van BZK zorgt vanuit haar verantwoordelijkheid voor de interbestuurlijke en financiële verhoudingen voor inhoudelijke integraliteit en samenhang en de onderlinge samenwerking. Hiertoe voert de minister van BZK regie over het proces van het Interbestuurlijk programma en de borging van de afspraken. Tevens is de minister van BZK verantwoordelijk voor de ruimtelijke ordening van NL en daarmee voor een zorgvuldige ruimtelijke inpassing van de klimaatopgaven. De staatssecretaris van Financiën is betrokken als medefondsbeheerder.
b. De minister van EZK coördineert in nauwe samenwerking met de ministers van LNV en BZK en de minister en staatssecretaris van IenW de inhoudelijke inbreng van het Rijk in het Interbestuurlijke programma op het thema 'Samen aan de slag voor het klimaat'. Hij is tevens coördinerend bewindspersoon voor de samenhang met het Klimaatakkoord en borgt daarbij de in het Interbestuurlijk Programma gemaakte afspraken en betrokkenheid van de decentrale overheden bij deze akkoorden.
c. De minister van IenW is verantwoordelijk voor klimaatadaptatie en coördineert in nauwe samenwerking met andere betrokken departementen, VNG, IPO en UvW de Nationale Adaptatiestrategie (NAS). De minister van IenW werkt samen met VNG, IPO en UvW aan het deltaprogramma ruimtelijke adaptatie.
d. VNG, IPO en UvW starten ten behoeve van de coördinatie een gezamenlijk bestuurlijk overleg.

Een integrale gebiedsgerichte aanpak

De opgaven binnen klimaat- en energie, klimaatadaptatie en circulaire economie komen samen in de regio. Een samenhangende regionale visie en aanpak is daarom essentieel. In de uitvoering krijgen veel ambities een concrete vertaling naar de gebieden en daarmee een eigen ruimtelijk beslag waarvoor de democratische verantwoordelijkheid ligt bij decentrale overheden. Waar dit niet het geval is raakt de rijksbevoegdheid direct aan deze verantwoordelijkheden. Deze verdeling van bevoegdheden tussen Rijk en decentrale overheden moet elkaar niet in de weg zitten maar juist versterken. De 'vertaling' van de gezamenlijke ambities naar de praktijk kan daarom alleen plaatsvinden mits de regio's zelf aan zet zijn voor het vastleggen van de opgaven op de drie genoemde thema's in concrete plannen en het Rijk hier mede coördinator van is.

Knelpunten

Het realiseren van de gezamenlijke ambitie door overheden en het bedrijfsleven vraagt om het waar nodig wegnemen van knelpunten in wet- en regelgeving. Concreet betekent dit:
Rijk en decentrale overheden werken aan een gezamenlijk beeld van de belemmerende wet- en regelgeving (waaronder fiscale) en zetten zich in om deze naar vermogen binnen dit akkoord op te lossen. Voor klimaat en energietransitie gebeurt dit in het kader van het Klimaatakkoord.

Het benutten van crossovers tussen de drie thema's> synergie.

Tussen de drie thema's zijn zowel in de planvorming, voorbereiding als uitvoering veel dwarsverbanden te leggen. Hierover spreken we het volgende af:

a. We gaan zorgen dat (decentrale) overheden in synergie kunnen werken aan de klimaatopgaven zoals opgenomen in dit akkoord: mitigatie, adaptatie en circulair.
b. Maatregelen en regionale uitvoeringsplannen die nodig zijn voor klimaatopgaven bij woningen, openbare ruimte, agrarisch gebied, bedrijven etc. (stedelijk en landelijk gebied) moeten voor burgers, bedrijven en overheden en tal van organisaties waar mogelijk in samenhang ontwikkeld, uitgevoerd en beheerd kunnen worden.
c. Er wordt bij deze synergie in elk geval rekening gehouden met (no-regret) onderwerpen zoals bijvoorbeeld veenbodemdaling, grondwaterbeheer en aanleg en beheer van infrastructuur, gebouwen en openbare ruimte.

d. Daarvoor worden ´mensen en middelen´ op lokaal/regionaal aangesteld om verbindingen te leggen tussen de afzonderlijke adaptatie-, klimaat- en energiestrategieën die ontwikkeld worden.
e. Daarbij is de randvoorwaarde dat het geen vertraging mag opleveren.

Ingrediënten voor het interbestuurlijk programma

Afspraken Klimaat en Energie

Werken aan het nieuwe Klimaatakkoord

a. Het IBP is versterkend aan het Klimaatakkoord. Het Klimaatakkoord komt tot stand onder regie van de minister van EZK. Alle overheden zetten samen de schouders onder de totstandkoming van het Klimaatakkoord. Dit betekent:
    I. Dat de drie decentrale overheden zitting nemen aan de vijf sectortafels van het Klimaatakkoord[6].
    II. Dit geldt ook voor deelname van decentrale overheden aan de coördinatietafel van het klimaatakkoord, maar de vormgeving en de samenstelling van de coördinatietafel is nog onderwerp van gesprek.
    III. Dat Rijk en decentrale overheden met regelmaat overleg voeren over de vijf sectoren.

b. Alle overheden brengen in beeld wat zij kunnen bijdragen in het kader van de klimaatopgave en wat nodig is om te komen tot een akkoord dat leidt tot 49% CO_2-reductie in 2030.

c. Inhoudelijke raamwerk: voor invulling van de CO_2-reductie zijn de volgende uitgangspunten aan de Tweede Kamer gecommuniceerd:
    I. Kostenefficiënte uitrol van maatregelen die al op korte termijn tot kostenefficiënte CO_2-reductie leiden. Dit omdat het van belang is om direct meters te maken met het oog op het streefdoel voor 2030.
    II. Pilotprojecten voor maatregelen waarvan de kosten op dit moment nog hoog zijn, maar die naar verwachting een grote rol zullen spelen richting 2050.
    III. Innovatietrajecten voor innovatieve maatregelen, die van belang zijn om de transitie richting 2050 verder vorm te kunnen geven.

    Dit raamwerk wordt door de decentrale overheden onderschreven. Naast deze uitgangspunten zijn ‘maatschappelijke acceptatie’ en ‘integraliteit over de sectoren’ en ‘integraliteit tussen de regio’s’ belangrijk voor de uitwerking en uitvoering van het interbestuurlijk programma.

Meerjarige programmatische nationale aanpak met landsdekkend integrale regionale energie en klimaat strategieën

a. Voor de uitvoering van initiatieven en projecten van het (toekomstig) Klimaatakkoord, is nationale en regionale programmatische samenwerking tussen verschillende overheden, bedrijven, maatschappelijke partners (op nationaal en regionaal niveau) en burgers van groot belang. Gezamenlijke ambities en commitment op de uitvoering – ook op decentraal niveau – worden hiermee geborgd.

b. Daarvoor is een goede interbestuurlijke werkstructuur nodig, waarbij we zoveel als mogelijk gebruikmaken van bestaande structuren. Een programmatische werk- en besluitvormingsstructuur stelt ons allen beter in staat om op het juiste schaalniveau als overheden effectief en efficiënt te opereren en samenwerking aan te gaan met anderen. Daarmee wordt zorg gedragen voor draagvlak, kostenefficiëntie, ruimtelijke kwaliteit, integraliteit, schakelen tussen niveaus en ambitie. De meerjarige

[6] In bijlage 2 zijn als voorbereiding hierop afspraken per sector opgenomen tussen het Rijk en de decentrale overheden.

programmatische nationale aanpak is daarmee een uitvoeringsvehikel om de energieambities concreet te maken, geen doel op zich.

c. IPO, VNG en UvW nemen het voortouw om samen met het Rijk een precieze invulling te geven aan de hierboven genoemde werkstructuur van de integrale regionale energie- en klimaatstrategieën (REKS).

d. Het Rijk en de decentrale overheden zetten zich in om bij het Klimaatakkoord de punten a, b en c te bewerkstelligen.

e. Vier keer per jaar vindt een Bestuurlijk Overleg Klimaat- en Energietransitie plaats. Hierbij wordt onder meer gesproken over de voortgang van de afspraken, de maatschappelijke consequenties, draagvlak en integrale ruimtelijke impact.

f. Op basis van de landsdekkende integrale regionale energie en klimaat strategieën, leggen overheden bestuurlijke keuzes vast voor ten minste de periode tot 2030 in onder meer omgevingsvisies (NOVI, POVI, GOVI) en omgevingsplannen.

<u>Klimaat- en energietransitie in een waardevol landschap/omgevingswet</u>

a. De klimaat- en energietransitie zal ons landschap veranderen. Het vraagt om een ontwikkelend perspectief op onze ruimtelijke ordening waarbij we opgaven slim combineren en de kwaliteit van het landschap bewaren. Ruimtelijke ateliers zijn daarbij onmisbaar. De Omgevingswet biedt ons als overheden de instrumenten om samen tot keuzes te komen en die aanvullend vast te leggen.
b. De rol van Rijk, gemeenten en provincies in de ruimtelijke inpassing i.c. de bevoegdheid tot het vaststellen van een omgevingsvisie en een omgevingsplan is daarbij essentieel, omdat daarmee de vertaalslag wordt geborgd van regionale invulling van de strategieën naar nationale-, provinciale- en gemeentelijke omgevingsvisies, -plannen en –verordeningen. Hiermee geven we het bedrijfsleven zekerheden om te kunnen investeren en de kwaliteit van ons landschap te behouden voor de toekomst.
c. Inzetten lokale verordeningen: gemeenten, provincies en waterschappen zetten zich in voor ‘vergroening’ van de eigen verordeningen en leges.

Klimaatadaptatie

Uitgangspunten

a. In het Deltaplan Ruimtelijke adaptatie hebben gemeenten, provincies, waterschappen en het Rijk gezamenlijk afgesproken de aanpak van klimaatadaptatie te versnellen en te intensiveren. We brengen kwetsbaarheden met betrekking tot wateroverlast, hittestress, droogte en waterveiligheid in beeld via stresstesten (uiterlijk 2019) en gaan dialogen voeren (uiterlijk 2019) om te komen tot regionale klimaatstrategieën en uitvoeringagenda´s met maatregelen (uiterlijk 2020). Er wordt hierbij expliciet aandacht besteed aan het landelijk en het stedelijk gebied. Gemeenten en waterschappen staan hiervoor aan de lat. Bodemdaling wordt, waar dat speelt, in de stresstesten nadrukkelijk meegenomen. Waar het gaat om de ruimtelijke inrichting maken provincies (en gemeenten) beleid. De problematiek van de veenweiden en die van bodemdaling is (mede) een verantwoordelijkheid van provincies.
b. Vanuit het Deltaplan Ruimtelijke Adaptatie en de Nationale Adaptatiestrategie (NAS) leggen de overheden meer dan ooit de nadruk op de klimaatbestendige inrichting van Nederland. In het IBP wordt deze ambitie verbonden met opgaven van de energietransitie en circulaire economie, 'toekomstbestendig wonen', 'naar een vitaal platteland' en 'regionale economie als versneller' (crossovers).
c. Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten zullen ook hun maatschappelijk vastgoed klimaatbestendig maken.

Relatie tot andere akkoorden

In het regeerakkoord is aangekondigd dat in een bestuursakkoord met medeoverheden afspraken worden gemaakt over klimaatadaptatie (verder: ´bestuursakkoord klimaatadaptatie´). Daarin is ruimte om afspraken te maken over de volgende onderdelen:

a. De exacte opgave voor wateroverlast, hittestress en droogte is nog niet bekend. Met behulp van de stresstesten worden de opgaven uiterlijk in 2019 in beeld gebracht. Hieruit kan een totaalplaatje komen van benodigde investeringen voor alle overheden.
b. De financiering van de benodigde investeringen. Voor klimaatadaptatie worden vanaf 2018 middelen van het Rijk en de medeoverheden ingezet.
c. Aanpassing van benodigde regelgeving zoals bouwregelgeving.
d. De beschikbaarheid van lokale gegevens op het gebied van bodemdaling, neerslag, droogte en hitte.
e. Het concretiseren van maatregelen bij het handelen in het geval van calamiteiten, zoals extreme wateroverlast.
f. Onderzoeken van omgaan met het risico restschade van wateroverlast.

Bodemdaling

a. Het tegengaan van en omgaan met veenbodemdaling raakt naast de IBP-opgave 'samen aan de slag voor het klimaat' ook aan de opgaven 'naar een vitaal platteland' en 'toekomstbestendig wonen'. Bodemdaling wordt binnen het IBP in synergie met deze opgaven opgepakt.
b. Bodemdaling wordt meegenomen in de stresstesten en regionale en lokale dialogen die in het kader van het Deltaprogramma Ruimtelijke Adaptatie worden uitgevoerd.
c. Rijk en de drie decentrale overheden werken samen aan de ontwikkeling van veenbodemvisies en vertalen dit naar strategieën om bodemdaling en de effecten daarvan in stedelijk en landelijk gebied tegen te gaan.
d. Deze afspraak wordt geconcretiseerd in het Klimaatakkoord en het Bestuursakkoord Klimaatadaptatie met concrete afspraken over inzet van alle betrokken relevante partijen (activiteiten, producten en middelen).

Regionale uitvoering

a. Voor de uitvoering van de afspraken uit het Klimaatakkoord en het bestuursakkoord klimaatadaptatie is regionale samenwerking essentieel. Specifiek voor klimaatadaptatie is het opstellen van adaptatiestrategieën met alle betrokkenen in het kader van het Deltaprogramma ruimtelijke adaptatie een belangrijke manier om te komen tot het opstellen en uitvoeren van maatregelen. Ook in het kader van andere regionale aanpakken, kunnen afspraken worden gemaakt voor de realisatie van afspraken over adaptatie.
b. Voor klimaatadaptie wordt gewerkt vanuit de landsdekkende regionale indeling, die door de UvW, de VNG en de regio´s is voorgesteld in het kader van het deltaprogramma. Daarbinnen wordt uiterlijk in 2019 een beeld gevormd van de kwetsbaarheden (via stresstesten). Uiterlijk in 2020 zijn de adaptatiestrategieën opgesteld en zijn de te nemen maatregelen voor klimaatadaptatie bekend.
c. De Veenbodemvisies en de strategieën om bodemdaling en de effecten daarvan in stedelijk en landelijk gebied tegen te gaan zullen onderdeel uitmaken van de regionale aanpak (zoals REKS en adaptatiestrategieën). Bodemdaling is een bouwsteen voor de Nationale Omgevingsvisie (NOVI).
d. Overheden leggen bestuurlijke keuzes vast voor ten minste de periode tot 2030 in onder meer omgevingsvisies (NOVI, POVI, GOVI) en omgevingsplannen.
e. Maatregelen hebben crossovers met andere opgaven (zoals regionale economie, woningbouw, landbouw, natuurontwikkeling etc.). Mogelijke crossovers met andere opgaven uit het IBP worden gesignaleerd en synergie hiervan wordt geborgd.
f. Het gaat bijvoorbeeld (niet uitsluitend) om het realiseren van synergie bij het maken van afspraken over de aanpak van veenbodemdaling, klimaatmitigatie, grondwaterbeheer, aanleg en beheer van infrastructuur, klimaatbestendig maken van gebouwen en openbare ruimte[7].

Ruimtelijke inrichting

a. Provincies en gemeenten stellen, in samenspraak met de waterschappen, in hun omgevingsvisies de kaders vast vanuit hun verantwoordelijkheid voor de ruimtelijke inrichting. Voor het landelijk gebied heeft de provincie de overkoepelende verantwoordelijkheid voor ruimte en natuur en een verbindende rol met betrekking tot de wateropgaven met de andere maatschappelijke opgaven in het gebied. Daarbij worden medeoverheden, bewoners, ondernemers en andere belanghebbers betrokken.
b. Bij de aanpak van klimaatadaptatie zal door de overheden goed gekeken worden naar de mogelijkheid voor het koppelen met andere opgaven en crossovers (zoals met klimaatbestendige woningbouw, vitaal platteland en regionale economie).

Werkstructuur

a. Voor Klimaatadaptatie wordt door Rijk en decentrale overheden gebruikgemaakt van de bestaande werkstructuren van het Deltaprogramma ruimtelijke adaptatie en de Nationale adaptatiestrategie (NAS).

[7] Voorbeelden van uitwerkingen van deze crossovers zijn het klimaatbestendig maken van publieke vastgoed, waarbij naast aan hittestress en het voorkomen van wateroverlast, tegelijk ook wordt gewerkt aan het terugbrengen van de CO_2-emissie. Bodemdaling is een urgente nationale opgave, die vraagt om veenbodemvisies. Daarin kan een samenhangende aanpak worden opgenomen gericht op het tegengaan van veenbodemdaling en CO_2-uitstoot en vermindering van nutriëntenemissie naar oppervlaktewater; kan de transitie naar een duurzame landbouw op gang komen en kunnen stijging van kosten voor het waterbeheer en schade aan funderingen (paalrot) en infrastructuur zoveel mogelijk worden voorkomen.

Circulaire economie

Uitgangspunten en relatie tot andere akkoorden

a. Afspraken over Circulaire Economie in het IBP sluiten aan bij de ambities van het Rijksbrede Programma Circulaire Economie, waarin o.a. wordt aangegeven dat op het gebied van circulaire economie de samenwerking tussen de overheden geïntensiveerd moet worden, en bij de afspraken uit het Grondstoffenakkoord, dat in 2017 is opgesteld en ondertekend door IPO, UvW en VNG. Het Grondstoffenakkoord onderschrijft de ambitie van het Rijk om in 2050 volledig circulair te zijn.
b. Als uitwerking van het Grondstoffenakkoord zijn vijf transitieagenda's circulaire economie opgesteld. Deze agenda's zijn op 15 januari gepresenteerd. VNG, UvW, IPO, het Rijk, maar ook de sociale partners en de maatschappelijke organisaties zullen elk voor zich in de eerste helft van 2018 hun inzet voor de uitvoering van deze transitieagenda's bepalen. Het lijkt logisch dat daarvoor een gezamenlijke inzet wordt gehanteerd. Dit vormt de basis voor de afspraken in het IBP.
c. Afspraken over CE in het IBP sluiten aan op dat wat er al in gang is gezet door gemeenten en provincies, regio's en waterschappen.

Regionale uitvoering

a. De overheden stellen regionale circulaire economie strategieën op, zo mogelijk in combinatie of afstemming met de regionale energie en klimaatstrategieën. Belangrijke invalshoek hierbij is welke initiatieven kansrijk en opschaalbaar zijn en waarbij een gezamenlijke inspanning van regio en Rijk nodig is.
b. Hierbij zoeken het Rijk, de provincies, gemeenten en waterschappen samen naar mogelijkheden om circulaire initiatieven financieel aantrekkelijker te maken;
c. Alle overheden maken afspraken over circulair inkopen.

Gebouwen en infrastructuur

a. Overheden stellen een programma op voor circulair aanbesteden van gebouwen en infrastructuur; uitwisseling van informatie over processen en inhoud.
b. Verder zorgen decentrale overheden ervoor dat initiatieven voor circulair bouwen (renovatie en sloop) worden opgeschaald.
c. Het Rijk geeft voorlichting over het gedrag dat circulaire economie van mensen vraagt en geeft daarbij het goede voorbeeld.

Kennisdeling en arbeidspotentieel

a. De overheden doen ervaring op en delen ervaringen in bijvoorbeeld een expertise- en versnellingscentrum voor het opschalen van de transitie. Hierbij investeert het Rijk in kennisontwikkeling.
b. Decentrale overheden stimuleren het arbeidspotentieel met Human Capital-agenda's, met aandacht voor inzet van mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt, curricula in het onderwijs en de koppeling tussen onderwijs en bedrijfsleven via bijvoorbeeld stageplekken.

Bijlage 2 - Sector inzetten behorende bij onderdeel klimaat en energie

1. Sector Industrie

Doel: een sterke industrie die CO_2-neutraal produceert in 2050.
De opgave is additioneel 21 Mton CO_2-emissiereductie in 2030 ten opzichte van 1990

Samenwerking met de regio

Industriële clusters

a. Hoe de samenwerking tussen de Rijksoverheid en decentrale overheden vorm krijgt, wordt nader uitgewerkt in het Klimaatakkoord.
b. De decentrale overheidspartijen met een duidelijke rol rondom de 12 grootste industriële CO_2 uitstotende bedrijven en de 5 industrieclusters[8] worden betrokken.
c. Relevant voor de transitie van de industrie is restwarmte benutting/uitkoppeling naar de gebouwde omgeving. Van belang is dat ook het aanbod van industriële restwarmte (potentie ca 100 PJ) wordt betrokken in de planvorming van gemeentes/provincies. Van belang is verder de koppeling aan Circulaire Economie en de infrastructuur van industrieclusters (CCS/CCU en warmtenetten, waterstof, elektrificatie e.d.).
d. Ook wordt, als vervolg op het bestaande energie-akkoord, ingezet op versnellen van energiebesparing bij bedrijven via wet- en regelgeving, afspraken met bedrijven en vergunning toezicht en handhaving.
e. De Rijksoverheid heeft onder andere een verantwoordelijkheid vanuit het regelgevende kader en alsook een stimulerende rol bij grootschalige investeringstrajecten. De regio is van belang voor:
    - Stimulering
        - Visievorming rond regionale transitie (stip op de horizon, wenkend perspectief 2050, plan 2030)
        - Benutten sector/functionaliteit overschrijdende opties
        - Realisatie Infrastructuur
    - Financiering
    - Handhaving
    - Vergunningen

De inzet van decentrale overheden (voor dit transitiepad met name de provincies) richt zich o.a. op:

a. Opzetten, faciliteren en meefinancieren regionale industriële clusterorganisaties (zoals SDR en Chemport Europe) en gezamenlijk met de stakeholders de agenda bepalen
b. Inzet ruimtelijk instrumentarium
c. Uitwerken visie op duurzaam gebruik en beheer van de ondergrond (STRONG)
d. Realiseren van crossovers naar andere transitiepaden
e. Organiseren van kennisdeling tussen clusters
f. Bevorderen van maatschappelijk draagvlak in de regio
g. Flankerend arbeidsmarkt- en scholingsbeleid voeren gericht op het verzilveren van nieuwe werkgelegenheid
h. Mede realiseren van infrastructuur (o.a. financieringsarrangementen)
i. Handhaving
j. Vergunningen

[8] De 5 industrieclusters: Noord-Nederland: industriecluster Eemsdelta en Emmen; Noordzeekanaalgebied; Rotterdam-Moerdijk; Zeeland-West-Brabant en Chemelot

2. Sector Landbouw en Natuur

Landbouw, landgebruik en natuur leveren een belangrijke bijdrage aan de uitstoot en vastlegging van broeikasgassen. Daarbij gaat het niet alleen om CO_2, maar ook om methaan en lachgas. Een gezamenlijke inzet van zowel de sectoren als betrokken overheidslagen is essentieel voor de reductie van deze groep emissies en het vergroten van het vasthoudend vermogen. Klimaat is één van de publieke taken ten aanzien van landbouw en landgebruik, daarom maken Rijk, decentrale overheden, agrarische ketenpartijen en natuurbeheerders in het klimaat- en energieakkoord afspraken over de reductie van deze emissie en over de instrumenten die partijen daarvoor inzetten. Deze opgave kan versterkend werken aan de inspanningen die partijen en overheden al leveren aan de verduurzaming van de landbouw en het landgebruik, waarmee deze opgave een grote samenhang heeft.

Uitgangspunten voor dit onderdeel in het klimaat- en energieakkoord:

a. Rijk en provincies gaan gezamenlijk het gesprek aan met landgebruikers, zoals de agrarische ketenpartijen en natuurbeheerders, en met de andere bestuursorganen, om de opgaven, benodigde inzet en het noodzakelijke instrumentarium te concretiseren.
b. De bestuurlijke afspraken in het klimaat- en energieakkoord zijn aanvullend op bestaande (decentralisatie-) afspraken. De betrokken overheden zetten hun bevoegdheden effectief in voor deze opgave. Daarbij wordt ook bezien hoe bestaande uitvoeringsstructuren (zoals gebiedscommissies en agrarische collectieven), kunnen bijdragen aan deze opgave.
c. Naast generieke afspraken met de betrokken ketenpartijen zal realisatie van de opgave op regionaal niveau plaatsvinden. De betrokken nationale en regionale overheden zetten hun eigen instrumentarium gecoördineerd in ten behoeve van deze opgaven, wetend dat de opgave op gebiedsniveau tot uitvoering zal moeten komen in samenhang met andere ruimtelijke opgaven. Er kan spanning ontstaan tussen deze opgaven. Als deze spanning ontstaat tussen deze kaders maken Rijk en decentrale overheden, al dan niet in overleg met de EC, hier nadere afspraken over.
d. In het regeerakkoord zijn als opgaven voor het klimaat- en energieakkoord genoemd: mestopslagen, glastuinbouw en landgebruik inclusief veenweide, naast een bestuurlijk akkoord over adaptatie. Deels zijn hiervoor in het Regeerakkoord al middelen en instrumenten benoemd. Afspraken over deze middelen en instrumenten, en de benodigde kennis, worden verder geconcretiseerd in het klimaat- en energieakkoord.
e. In het klimaat- en energieakkoord worden concrete afspraken gemaakt over de opgaven, waarbij realisatie van het doel centraal staat en de directe relatie wordt gelegd met de daarvoor benodigde instrumenten en noodzakelijke additionele middelen.
f. In het klimaat- en energieakkoord zal aandacht worden besteed aan de problematiek in de veenweidegebieden, waar veel opgaven samen komen, waaronder de bijdrage van bodem aan klimaat. Op basis van lopende en nieuwe initiatieven op het gebied van ontwikkeling en uitrol van innovaties en op het gebied van inrichting en beheer van gebieden worden in het Klimaatakkoord afspraken gemaakt over slimmer landgebruik in deze gebieden.

3. Sector Gebouwde omgeving

Afspraken t.a.v. de gebouwde omgeving

Planontwikkeling naar aardgasvrij

a. Bij de invulling van de klimaatdoelstellingen voor de gebouwde omgeving ligt een grote rol voor de medeoverheden, met een regierol voor gemeenten op het gebied van aardgasvrije buurten en wijken. Met het oog daarop is de inzet dat alle gemeenten uiterlijk in 2021 een planning vaststellen in de gemeenteraad voor de transitie van de gebouwde omgeving naar aardgasvrij (woningen, maatschappelijk- en commercieel

vastgoed) gericht op een CO_2-arme gebouwde omgeving in 2050. Voor alle buurten die voor 2030 van het aardgas af gaan is in 2021 ook bekend wat het alternatief voor aardgas is.

b. Rijk en medeoverheden werken bovenstaande inzet uit met het oog op de nadere invulling van de gebouwde omgeving in het KEA. Daarbij wordt in beeld gebracht welke bevoegdheden en randvoorwaarden rond financiering, wetgeving en keuzes over energie- en kostenverdelingsvraagstukken die gemeenten, provincies, waterschappen en andere partijen nodig hebben om tot planvorming en democratische verankering van besluiten te komen.

Nieuwbouw

c. Het Rijk spant zich in het wetsvoorstel waarin de aansluitplicht op gas vervalt (wetsvoorstel TK 34723) zo snel mogelijk na aanvaarding door het parlement in werking te laten treden. Hierbij is het uitgangspunt dat in beginsel nieuwbouw aardgasvrij kan worden gebouwd, omdat de aansluitplicht vervalt. Het Rijk zet zich er daarbij verder voor in dat de gemeente uitzonderingsgevallen waarbij wel een aansluiting op aardgas nodig is, kunnen toestaan.

d. Decentrale overheden en Rijk zullen bijvoorbeeld bij de uitgifte van grond voor woningbouw of ander vastgoed aansturen dat er geen vastgoed gerealiseerd wordt dat aangesloten wordt op het aardgasnet, tenzij dit leidt tot maatschappelijk onaanvaardbare kosten.

Aardgasvrije bestaande wijken

e. De opgave voor verduurzaming in de gebouwde omgeving is enorm. Er moeten ruim 200.000 woningen/gebouwen per jaar worden geïsoleerd en van duurzame warmte en energie worden voorzien om in 2050 (vrijwel) CO_2-vrij te zijn. De ambitie in het regeerakkoord is om in 2021 circa 50.000 nieuwbouwwoningen per jaar aardgasvrij op te leveren en 30.000-50.000 bestaande woningen per jaar aardgasvrij te maken of 'aardgasvrij-ready'.

f. Het Rijk en de decentrale overheden onderzoeken of een gezamenlijk meerjarig programma voor de aanpak van aardgasvrije wijken (particuliere- en huurwoningen, maatschappelijk en commercieel vastgoed) kan worden gestart. Beoogd is in 2018 daadwerkelijk een start te maken met een betekenisvol aantal wijken ("grootschalige proeftuinen") gericht op ervaring opdoen hoe een effectieve aanpak kan worden vormgegeven om in de toekomst te komen tot de 200.000 gebouwen per jaar ("joint fact finding").
   Elementen van deze aanpak zijn (1) inzet van (bestaande) wetgeving en experimenteerruimte, (2) financieringsinstrumenten van Rijk en decentrale overheden en derden, (3) inzet van duurzame bronnen (o.a. elektriciteit, restwarmte, geothermie, aquathermie), (4) het versterken van draagvlak bij gebouweigenaren en (5) kennisuitwisseling en communicatie.

g. Het Rijk ontwikkelt met medeoverheden in de eerste helft van 2018 de criteria, het instrumentarium en de organisatievorm die nodig zijn om tot een keuze voor proeftuinen aardgasvrije wijken te komen, waarbij geborgd is dat er voldoende spreiding is in regio, gebouwtype en aanpak. De uitwerking wordt afgestemd met de partijen betrokken bij de tafel voor de gebouwde omgeving in het Klimaatakkoord gelet op hun betrokkenheid bij de uitvoering.

Maatschappelijk vastgoed

h. Streven is dat nieuwbouw van maatschappelijk vastgoed in opdracht van Rijk, medeoverheden en andere partijen, vanaf 2020 zo wordt opgeleverd dat afkoppeling van aardgas mogelijk is.

i. Maatschappelijk vastgoed in eigendom van derden dat in gebruik wordt genomen door Rijk of medeoverheden, wordt in tranches verduurzaamd gericht op een energieneutrale voorraad in 2040.

j. Rijk en medeoverheden stellen – samen met de maatschappelijke partners, die de opgave moeten realiseren – een aanpak op waarmee het eigen bestaand vastgoed de komende jaren in tranches wordt verduurzaamd gericht op energieneutraal in 2040 (met tussenstap 2030). Dit plan wordt voor 1 mei besproken tussen Rijk en decentrale overheden.
k. Voor het jaar 2020 gaan Rijk en medeoverheden uit van de additionele doelstelling van de uitvoeringsagenda van het Energieakkoord[9] ter grootte van 2,5 PetaJoule voor maatschappelijke vastgoed. Ook hiervoor wordt op korte termijn een plan gemaakt door Rijk, medeoverheden en maatschappelijke partners waarin de benodigde randvoorwaarden in beeld worden gebracht.

4. Sector Elektriciteit

De transitie in de elektriciteitssector vraagt om een aanpak op meerdere bestuursniveaus en om een intensieve interbestuurlijke samenwerking voor de invulling van de transitie-opgave. Het Rijk is daarbij onder andere verantwoordelijk voor het regelgevende kader voor de elektriciteitssector en de financiële stimulering van CO_2-arme elektriciteitsproductie. Decentrale overheden zijn onder andere belangrijk voor het realiseren en stimuleren van CO_2-arme elektriciteitsproductie op land en het bijdragen aan draagvlak voor CO_2-arme elektriciteitsprojecten. Realisatie van de transitie vraagt om een gefaseerde aanpak. Het startpunt hiervan zijn de afspraken over CO_2-arme elektriciteitsproductie op land in 2030 die worden gemaakt in het Klimaatakkoord.
Concreet betekent dit:

a. Het vertalen van de afspraken uit het Klimaatakkoord naar regionale bijdrages. De Regionale Energie en Klimaatstrategieën (REKS) kunnen een goede basis bieden voor de formulering en uitwerking van deze regionale bijdrages. De exacte invulling hiervan is maatwerk per regio.
b. Het formuleren van gedeelde uitgangspunten op basis waarvan in samenspraak tussen Rijk en decentrale overheden keuzes gemaakt kunnen worden. Met deze gezamenlijk gedefinieerde uitgangspunten kunnen de regionale bijdrages ten opzichte van elkaar en ten opzichte van de bijdrages aan de afspraken uit het Klimaatakkoord beoordeeld worden. Voorbeelden van dergelijke gedeelde uitgangspunten zijn betaalbaarheid, solidariteit en leefbaarheid.
c. Het vastleggen van de gemaakte bestuurlijke keuzes voor ten minste de periode tot 2030 in provinciale en gemeentelijke omgevingsvisies, omgevingsplannen en projectbesluiten binnen het kader van de omgevingswet.

5. Sector Mobiliteit

Gezamenlijke ambitie
De verduurzaming van de mobiliteit is een brede opgave en raakt aan veel thema's (bereikbaarheid, verkeersveiligheid, stadlogistiek, enz.) en modaliteiten (fiets, elektrische auto, binnenvaart, enz.). De klimaatopgave voor mobiliteit is alleen te halen wanneer overheden, de industrie en het bedrijfsleven, zowel binnen als buiten de sector, samenwerken. Ieder draagt bij op het terrein waar zijn verantwoordelijkheid ligt om zo tot een gezamenlijk succes te komen. De opgave wordt daarom zo integraal mogelijk en vanuit alle modaliteiten bekeken.

Samenwerking met de regio
Deze integrale aanpak organiseert het Rijk op landelijk niveau (in samenspraak met decentrale overheden) vanuit de sectorale tafel voor het transitiepad mobiliteit. Regionaal zorgen decentrale overheden (in samenspraak met het Rijk) dat mobiliteit wordt opgenomen in de Regionale Energie- en Klimaatstrategieën (REKS), alsmede gemeentelijke en provinciale

[9] ligt nog ter besluitvorming voor in de SER

omgevingsvisies. Op alle niveaus worden afspraken zoveel mogelijk gemaakt binnen bestaande bestuurlijke structuren, zoals BO MIRT, en (Regionale) OV- en Spoortafels.
Op dit momenten wordt in diverse regio's al geëxperimenteerd met het werken aan integrale opgaven, ook met het oog op een integraal Mobiliteitsfonds dat vanaf 2030 gerealiseerd moet worden.

Thema's
Om de klimaatdoelstelling te halen is inzet nodig op alle modaliteiten. Gelet op het CO_2-reductiepotentieel focussen de decentrale overheden en de Rijksoverheid zich met name op een aantal thema's:

- *Elektrische voertuigen (zowel batterij- als brandstofcel-elektrische voertuigen)*: Elektrificatie van het wegverkeer is noodzakelijk om mobiliteit structureel te verduurzamen. Het kabinet streeft dan ook naar honderd procent nieuwverkoop van emissievrije personenauto's vanaf 2030. Elektrisch vervoer faciliteren betekent onder meer voor het zorgen voor voldoende publieke en semipublieke laadpunten. Ook andere instrumenten (bijvoorbeeld ontheffing voor milieuzones, lagere parkeertarieven) kunnen emissieloos rijden stimuleren. Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten spreken af dat ieder op zijn eigen terrein de randvoorwaarden helpt creëren om laadinfrastructuur voor elektrische voertuigen in het elektriciteitsnetwerk en tankinfrastructuur voor duurzaam geproduceerde waterstof (bijvoorbeeld voor treinen, zwaar vervoer en binnenvaart) mogelijk te maken. Er kunnen afspraken gemaakt worden om bestaande afspraken zoals Bestuursakkoorden of green deals versneld te implementeren of uit te breiden.
- *Logistiek (naar nul-emissie stadslogistiek)*: Reductie van CO_2 is ook in het goederenvervoer van belang. De sector heeft aangegeven de ambitie te hebben en de verantwoordelijkheid te nemen om te excelleren in duurzame logistiek. Gemeenten en bedrijven hebben hierbij de sleutel in handen. De inzet richt zich erop om de opgedane kennis en ervaring uit green deals breder toe te passen en op te schalen. Zo willen zij afspraken maken om de stadslogistiek emissievrij te maken, met als uitgangspunt de afspraken uit de Green Deal Zero-Emissie Stadslogistiek. Ook zullen de betrokken overheden verkennen hoe binnenvaart en spoorwegen ingezet kunnen worden om het vervoer over de weg en daarmee de uitstoot te beperken.
- *Anders reizen (m.b.v. een werkgeversaanpak en inclusief fiets)*: De transitie naar een duurzaam mobiliteitssysteem vraagt om een andere kijk op autogebruik en stimuleren van gebruik van OV en fiets. Dit biedt kansen voor nieuwe mobiliteitsconcepten. Positieve ervaringen uit lopende pilots zullen de gezamenlijke overheden breder gaan toepassen. In een goed functionerende mobiliteitsketen spelen lopen, fiets, openbaar vervoer en deelmobiliteit een belangrijke rol. Dit vraagt om een frequent en betrouwbaar aanbod, betaalbaarheid, goede reisinformatie, een veilig en gemakkelijk betaalsysteem en onderlinge aansluiting van modaliteiten. Zo kan het zijn dat belemmeringen weggenomen moeten worden om openbaar vervoer- en taxibedrijven flexibel en vraaggericht vervoer ('mobility as a service') te kunnen aanbieden. Provincies en vervoerregio's die met nieuwe vormen van doelgroepenvervoer, openbaar vervoer en MaaS- deelsystemen willen experimenteren, krijgen daarvoor de ruimte. Zo kan het zijn dat belemmeringen weggenomen moeten worden om openbaar vervoer- en taxibedrijven flexibel en vraaggericht vervoer ('mobility as a service') te kunnen aanbieden. Bij het stimuleren van fietsen wordt de aanpak vanuit de Tour de Force centraal wordt gesteld.

De Rijksoverheid zet zelf aanvullend in op de volgende twee thema's:

- Banden (zowel inzet op gebruik van energiezuinige banden als banden op juiste spanning).
- Biobrandstoffen (ook nieuw te ontwikkelen hernieuwbare brandstoffen).

Ten slotte kunnen de gezamenlijke overheden de inkoopkracht inzetten om de uitrol van duurzame voertuigen en brandstoffen te versnellen.

Bijlage 3 - Normeringsystematiek gemeentefonds en provinciefonds

Dit memo beschrijft de normeringsystematiek van het gemeentefonds en provinciefonds, zoals met de afspraken van 14 februari 2018 wordt bevestigd door het kabinet Rutte III en de vertegenwoordigers van decentrale overheden. Dit memo beschrijft de uitgangspunten van de normeringsystematiek alsook de wijze van presentatie en berekening. De systematiek treedt in werking vanaf kalenderjaar 2018.

Uitgangspunten

- De normeringsystematiek 'samen trap op, samen trap af' bestaat sinds 1994 en bewerkstelligt een evenredig, actuele, inzichtelijke en beheersbare indexatie van het Gemeentefonds en Provinciefonds. Het betreft één integrale indexatie voor zowel loon-, prijs- als volumeontwikkelingen. Hier lopen de intensiveringen en/of ombuigingen van het Rijk in mee.
- Doel van de normeringsystematiek is dat budgettaire lusten of lasten op rijksniveau evenredig worden doorvertaald naar de ontwikkeling van de fondsen voor decentrale overheden. De evenredigheid wordt in de normeringsystematiek versterkt door een koppeling aan de totale rijksuitgaven. Deze bredere basis zorgt voor meer stabiliteit in de accresontwikkeling. Immers, verschuivingen tussen de verschillende budgettaire deelplafonds hebben niet langer effect op de accresontwikkeling.
- Deze wijziging in de normeringsystematiek is in lijn met de belangrijkste conclusies van zowel de evaluatie van de normeringsystematiek uit 2016 als de 15de Studiegroep Begrotingsruimte. De grotere stabiliteit doordat het accres gekoppeld is aan de totale uitgaven waarop het Rijk stuurt, komt tegemoet aan de wens van decentrale overheden. De normeringsystematiek blijft afgezien van de koppeling aan de totaal rijksuitgaven hetzelfde.
- De normeringsystematiek bestaat uit twee delen: een rekenkundige uitkomst en een bestuurlijke weging. De bestuurlijke component voorziet erin dat alle partijen (Rijk, VNG of IPO) de rekenkundige uitkomsten in het halfjaarlijkse bestuurlijk overleg financiële verhoudingen aan de orde kunnen stellen. Het is goed om te realiseren dat de normeringsystematiek meer is dan alleen een rekenkundige exercitie. De ervaring heeft namelijk geleerd dat de financiële verhouding zoveel facetten omvat dat het niet goed mogelijk is om alle situaties op voorhand volledig te voorzien zowel bij de gemeenten en provincies als bij het Rijk. Ook bij eventuele wijzigingen van de systematiek blijft het bestuurlijke gesprek noodzakelijk om over een volwaardige normeringsystematiek te kunnen spreken.

Presentatie normeringsystematiek

Tabel 3 Normeringsystematiek Gemeentefonds en Provinciefonds						
(in miljoenen euro, tenzij anders aangegeven)	2017[1]	2018	2019	2020	2021	2022
Uitgaven Rijksbegroting	106.995	126.574	139.811	144.273	147.135	151.348
Uitgaven Sociale zekerheid	77.388	78.937	82.029	85.563	88.642	92.057
Uitgaven Zorg	68.828	72.762	72.896	77.581	82.087	87.487
A) Netto uitgaven onder uitgavenplafond	**253.211**	**278.274**	**294.736**	**307.418**	**317.864**	**330.892**
B) Correcties	-30.086	-40.086	-42.054	-43.533	-44.746	-46.220
w.v. Gemeentefonds, Provinciefonds en BTW-Compensatiefonds	-22.255	-23.082	-31.623	-32.968	-33.989	-35.284
w.v. overige Rijksbijdragen aan gemeenten en provincies	-17.147	-17.005	-10.431	-10.565	-10.757	-10.937
w.v. overboekingen met GF, PF en BCF	0	0	0	0	0	0
w.v. overige financieringsverschuivingen	9.316	0	0	0	0	0
C) Accresrelevante uitgaven (aru) = A+B	**223.125**	**238.188**	**252.682**	**263.885**	**273.117**	**284.671**
D) Ontwikkeling aru (%) = (Ct - Ct-1)/Ct-1	1,14%	6,75%	6,09%	4,43%	3,50%	4,23%
Gemeentefonds						
E) Grondslag (t-1)	16.702	16.654	17.461	25.682	26.782	27.660
F) Accres (= E * D)	190	1.124	1.063	1.139	937	1.170
G) accres cumulatief	**190**	**1.314**	**2.377**	**3.515**	**4.452**	**5.622**
Provinciefonds						
H) Grondslag (t-1)	2.494	2.410	2.234	2.349	2.435	2.446
I) Accres (= H * D)	28	163	136	104	85	103
J) accres cumulatief	**28**	**191**	**327**	**431**	**516**	**620**

[1] De normeringsystematiek wijzigt per 2018. Voor 2017 blijven de afspraken van het kabinet Rutte II van toepassing

Berekening van de accresontwikkeling

- Gemeenten en provincies beschikken over verschillende inkomstenbronnen om de uitgaven voor hun taken te financieren. Eén van de belangrijkste inkomstenbronnen voor decentrale overheden is de algemene uitkering uit het gemeentefonds en het provinciefonds.
- Beleidsintensiveringen, ombuigingen, mee- en tegenvallers en nominale ontwikkelingen op de Rijksbegroting hebben via de normeringsystematiek direct invloed op de omvang van de fondsen (‘samen de trap op, samen de trap af’). De jaarlijkse toe- en afname van het gemeentefonds en het provinciefonds die voortvloeit uit de koppeling aan de Rijksuitgaven wordt het accres genoemd.
- Bij de bepaling van de omvang van accresrelevante uitgaven (aru) vormen de netto uitgaven onder het uitgavenplafond het startpunt. Netto wil zeggen dat de Rijksuitgaven worden gesaldeerd met de niet-belastingontvangsten. Op de netto uitgaven onder het uitgavenplafond (A) worden correcties (B) doorgevoerd voor verschillende posten zoals het Gemeentefonds en Provinciefonds zelf. Het saldo (C) geeft de accresrelevante uitgaven en vormt de basis voor de accresberekening.
- Het accres is vervolgens het product van de grondslag (E en H) en de aru in procenten (D).

Technische uitwerking

<u>Bepaling accresrelevante uitgaven (aru).</u>
Om de aru te berekenen wordt uitgegaan van de netto Rijksuitgaven onder het uitgavenplafond inclusief drie type correcties:

1. *Rijksuitgaven aan gemeenten en provincies*
   Uitgaven onder het uitgavenplafond die het Rijk overmaakt naar gemeenten en provincies worden uit de aru gecorrigeerd. Deze overdrachten zijn immers bestemd voor de financiering van uitgaven door gemeenten en provincies zelf en maken derhalve geen onderdeel uit van de rijksuitgaven waarop de trap-op-trap-af van toepassing is. Het corrigeren van de overdrachten is ook nodig om een onbedoelde

doorwerking van accres op accres in hetzelfde jaar te voorkomen. Rijksuitgaven die op deze wijze gecorrigeerd worden zijn onder andere de algemene-, decentralisatie- en integratie-uitkeringen van het gemeentefonds en provinciefonds, de uitgaven van het Btw-compensatiefonds, de bijstand en de integratie uitkering sociaal domein.

2. *Uitgavenmutaties in de WW als gevolg van conjunctuur*
   In de begrotingsregels van het kabinet Rutte III is afgesproken dat gedurende de regeerperiode het uitgavenplafond gecorrigeerd wordt voor mutaties in de WW-uitgaven als gevolg van de conjunctuur. Het Rijk hoeft zodoende mee- en tegenvallers in de WW-uitgaven als gevolg van conjunctuur niet op te vangen binnen het uitgavenplafond en zijn om deze reden ook niet accresrelevant.
3. *Financieringsverschuivingen gedurende de kabinetsperiode*
   Financieringsverschuivingen zijn verschuivingen van geldstromen binnen het Rijk die niet tot meer of minder bestedingsruimte van het Rijk leiden, maar zonder correctie wel effect zouden hebben op het accres. Dit zijn dus verschuivingen tussen accresrelevante uitgaven en niet-accresrelevante uitgaven.
   Bij een schuif is per saldo geen sprake van meer of minder uitgaven op rijksniveau, maar is alleen sprake van een andere financieringsbron. Denk bijvoorbeeld aan overhevelingen van departementale begrotingen naar het gemeentefonds en provinciefonds en financieringsverschuivingen tussen de inkomsten- en de uitgavenkant.
   Door de verbreding van de basis waarop de normeringsystematiek is gebaseerd zijn alle correcties die samenhangen met historische financieringsverschuivingen vervallen.

Grondslag

De normeringsystematiek is van toepassing op alle middelen die worden verantwoord onder het gemeentefonds en provinciefonds en vallen onder het uitgavenplafond Rijksbegroting (voorheen genaamd: uitgavenkader Rijksbegroting in enge zin). Daarmee is de grondslag waarover de normeringsystematiek wordt uitgekeerd dus breder dan alleen de algemene uitkering van beide fondsen. Het accrespercentage dat volgt uit de normeringsystematiek wordt ook gebruikt voor indexatie van het plafond van het BTW-compensatiefonds.
Voor de berekening van het accres in jaar t wordt de grondslag van het voorgaande jaar (t-1) genomen. Het accrespercentage in jaar t betreft immers ook de groei van de aru ten opzichte van het voorgaande jaar (t-1). Als de aru met x% stijgen in jaar t groeien het gemeentefonds en het provinciefonds via het accres in jaar t ook met x%. Hiermee wordt het principe van trap-op-trap-af gewaarborgd.
Dit heeft tot gevolg dat mutaties in de grondslag altijd met een jaar vertraging doorwerken in de normeringsystematiek. Via taakmutaties kunnen departementen geld toevoegen of onttrekken aan één van beide fondsen, dit werkt door als grondslagmutatie. Uitgangspunt is dat bij taakmutaties geen jaren ontstaan zonder indexatie van deze overgehevelde budgetten. Dat betekent dat bij overheveling van of naar het gemeentefonds of provinciefonds het verantwoordelijke departement een reeks overhevelt met indexatie over het lopende jaar.

Timing en publicatie

- Twee keer per jaar worden gemeenten en provincies geïnformeerd over de actuele accresontwikkeling, via de mei- en septembercirculaire over beide fondsen. Deze circulaires zijn gebaseerd op de besluitvorming van het Rijk in het kader van de Voorjaars- en Miljoenennota.
- Het accres wordt definitief vastgesteld op basis van de realisatiestanden uit het Financieel Jaarverslag van het Rijk, zodat de normeringsystematiek actueel en narekenbaar is.
- De accresontwikkeling wordt meerjarig gereserveerd op de aanvullende post van het Rijk en jaarlijks geactualiseerd tot en met t+5. Bij Voorjaarsnota en Miljoenennota worden de geactualiseerde tranches voor het jaar t-1 en t (bij Voorjaarsnota), t en t+1 (bij Miljoenennota) budgettair verwerkt op de begroting van het gemeentefonds en provinciefonds.

Bijlage 4 - Weerbare democratie, weerbaar bestuur: tegengaan ondermijning democratische rechtsorde

Investeren in goed openbaar bestuur betekent dat er aandacht moet zijn voor het vormgeven van een openbaar bestuur dat weerbaar is tegen ondermijning van onze democratische rechtsorde. Dat vergt inzet van maatregelen over een breed front en betrokkenheid van vele partijen. Centraal in deze investering staat de bescherming en de toerusting van politieke ambtsdragers en hun ambtenaren ten behoeve van het voorkomen en tegengaan van ondermijning door de georganiseerde criminaliteit, door antidemocratische groeperingen en door ongewenste buitenlandse inmenging. Daarnaast gaat het om het zorgdragen voor een weerbare samenleving als zodanig. Deze brede benadering sluit ook aan bij de in het Regeerakkoord opgenomen algemene ambitie om pal te staan voor het Nederland van vrijheden, democratie en rechtsstaat. Het tegengaan van ondermijning van de democratische rechtsorde in al zijn facetten, zoals boven aangeduid, vormt in het huidige tijdsgewricht een steeds groter thema. Niet alleen voor het Rijk, maar zeker ook voor de decentrale overheden.

Het Rijk, de gemeenten, de provincies en de waterschappen geven in dit kader gezamenlijk vorm aan een versterkte en brede gezamenlijke aanpak van ondermijning van de democratische rechtsorde. Uitgangspunt bij de uitwerking van deze aanpak is de overtuiging dat samenwerking tussen landelijke organisaties, regionale en lokale partijen en het hebben van aandacht voor een gebiedsgerichte – specifiek op de lokale situatie toegesneden – aanpak de grootste meerwaarde opleveren. Voorts wordt geredeneerd vanuit de gedachte dat de gemeente de spil is in het lokale web van organisaties, inwoners, ondernemers, verenigingen, kortom de lokale maatschappij. Juist in die lokale werelden dienen de mogelijkheden te worden gezocht om de voedingsbodem waarin de ondermijning van de democratische rechtsorde kan gedijen, aan te pakken.

Afbakening en afstemming uitwerking afspraken

Uitgaande van de inzet van maatregelen voor de aanpak van ondermijning van de democratische rechtsorde, is het enerzijds van belang om af te bakenen welke afspraken en vervolgacties in welke (inter)bestuurlijke trajecten of gremia worden uitgewerkt. Anderszins is afstemming van belang om de samenhang tussen de te onderscheiden activiteiten te bewaken met het oog op een effectieve integrale aanpak op nationaal, regionaal en lokaal niveau. Er zijn reeds twee hoge bestuurlijke gremia waarbinnen het tegengaan van ondermijning van de democratische rechtsorde wordt uitgewerkt en aangejaagd en waarmee dubbelingen - tussen deze gremia en (de governance van) het IBP - voorkomen moet worden: het betreft de Stuurgroep aanpak ondermijning die de Toekomstagenda Ondermijning uitwerkt (met daarin de ministeries van JenV, BZK, de VNG, de regioburgemeesters, de Belastingdienst, de politie en het openbaar ministerie) en de integrale aanpak van ongewenste buitenlandse inmenging zoals die is vormgegeven binnen het reeds bestaande interdepartementale traject Ongewenste Buitenlandse Inmenging (OBI).

Toekomstagenda Ondermijning[10]

De overheidspartners -(regio)burgemeesters, Openbaar Ministerie, politie, Belastingdienst, LIEC en de ministeries van JenV, BZK en Financiën- hebben gezamenlijk een Toekomstagenda Ondermijning opgesteld, die de basis vormt voor de versterking en verbreding van de integrale aanpak van georganiseerde en ondermijnende criminaliteit. Zo zet de Toekomstagenda onder meer in op een veranderstrategie, het wegnemen van gelegenheidsstructuren, het weerbaar maken van het openbaar bestuur en private sectoren tegen vermenging en beïnvloeding door georganiseerde criminaliteit, de aanpak van criminele markten, de repressieve aanpak van criminelen en criminele groeperingen en op aanpassing aan de verdergaande technologisering

10 Kamerstukken II, 2016/17, 29 911, nr. 167 (bij brief d.d. 14 juli 2017)

en mondialisering om georganiseerde criminaliteit tegen te gaan. Om de gewenste beweging in de regio's tot stand te brengen en te stimuleren, is een governancestructuur in oprichting die past bij wat nodig is voor de uitvoering van de Toekomstagenda, de vormgeving van de 'Ondermijningswet' en het beheer van het ondermijningsfonds. Deze governancestructuur, waaronder ondermijningswetgeving en het ondermijningsfonds, functioneert onder coördinatie van JenV.
Oplossingen voor mogelijke (nu nog niet voorziene) dubbelingen tussen (de governance van) het IBP en (de governancestructuur van) de Toekomstagenda Ondermijning worden in de Stuurgroep Aanpak Ondermijning besproken. Daar wordt vastgesteld onder welk traject en governance de actie wordt belegd.

Reeds bestaande inzet op ongewenste buitenlandse inmenging
In de afgelopen maanden heeft er een interdepartementaal traject Ongewenste Buitenlandse Inmenging (OBI) gelopen, gericht op een efficiëntere en meer effectieve inrichting van de bestaande samenwerking, een versterking van reeds in gang gezette trajecten en onderzoek naar nieuwe mogelijkheden. De actuele dan wel voorstelbare dreiging, de belangen die in het geding zijn en de bestaande weerstand zijn daarbij bezien. Daarbij is helder geworden dat er verschillende vormen van inmenging plaatsvinden en dat er verschillende doelen worden beoogd. Voorbeelden hiervan zijn het verspreiden van desinformatie, het intimideren en afpersen van migrantengroepen en het financieren van organisaties die een fundamentalistische, antidemocratische ideologie verspreiden. Al deze vormen van inmenging vormen een potentiële bedreiging voor het functioneren van de democratische rechtsorde. Niet alleen omdat hiermee democratische processen kunnen worden beïnvloed, maar ook omdat hiermee mensenrechten kunnen worden ingeperkt of het onderlinge vertrouwen tussen bevolkingsgroepen kan worden aangetast. In dit kader wordt er in de komende periode door de verschillende partijen gezamenlijk geïnvesteerd in:

a. Een betere informatiepositie
b. Een steviger coördinatie op de gezamenlijke inzet
c. Versterkte strategische communicatie
d. Meer intensieve internationale samenwerking
e. Het verminderen van dreiging bij de bron
f. Meer bewustwording en weerbaarheid
g. Het versterken van de binding aan de Nederlandse democratische rechtsorde
h. Het zorgdragen voor meer transparantie in financieringsconstructies
i. Het versterken van het handelingsinstrumentarium.

Afbakening en afstemming
Uitgangspunt is dat de activiteiten die worden gecoördineerd op verschillende plekken en vanuit verschillende structuren – zoals hierboven genoemd- elkaar moeten versterken en aanvullen.

Hiertoe wordt *in het kader van het IBP,* in aanvulling op de activiteiten die worden gecoördineerd vanuit de genoemde structuren, door het Rijk, de gemeenten, provincies en waterschappen gezamenlijk geïnvesteerd in activiteiten op het terrein van:

1. *Een weerbare democratie*: voorkomen van ongewenste buitenlandse inmenging door in de samenleving en in de besluitvormingsprocessen van onze overheid door te investeren in bewustwording en het leren herkennen van de signalen en het actief ontwikkelen van instrumentarium om deze beïnvloeding tegen te gaan.
2. *Een weerbaar bestuur*: zorgdragen voor integere bestuurders, volksvertegenwoordigers en ambtenaren en een openbaar bestuur dat zich veilig en beschermd weet tegen vormen van beïnvloeding die zich niet goed verhouden tot de democratische rechtsorde.
3. *Een weerbare samenleving*: een samenleving waarin op het brede terrein van de leefbaarheid een zodanige inzet wordt gepleegd dat de voedingsbodem die aan ondermijning van de democratische rechtsorde ten grondslag ligt wordt gereduceerd.

Afspraken

In het kader van het IBP worden de volgende interbestuurlijke afspraken vastgelegd. Deze afspraken weerspiegelen de brede benadering die door het Rijk, de gemeenten, de provincies en de waterschappen wordt gekozen waar het gaat om het voorkomen en tegengaan van ondermijning van de democratische rechtsorde. Steeds geldt hierbij dat ervan uit wordt gegaan dat de kosten zowel door de inbreng van gelden vanuit het Rijk als door inbreng vanuit de gemeenten, de provincies als de waterschappen gedekt moeten gaan worden. Daarbij moet wel in acht worden genomen dat het hier om voorlopige inschattingen gaat en dat maatvoering (op hoeveel gemeenten dan wel politieke ambtsdragers zijn de inspanningen gericht etc.) bepalend zal zijn. Voorts is het uitganspunt een 50/50 verdeling van de kosten, maar een precieze verdeling op basis van ter beschikking staande dan wel bij voorjaarnota of anderszins ter beschikking komende middelen zal in een latere fase van meer gedetailleerde uitwerking tot stand moeten komen.

1. Het verbeteren van de informatiepositie/informatiehuishouding van gemeenten

Deze investering is gericht op het geven van een vervolg aan de verkenning die op dit moment plaatsvindt in de uitvoering van de City Deal 'Zicht op Ondermijning'. Deze verkenning is gericht op het bepalen van de mogelijkheden en onmogelijkheden die geavanceerde data-analyse met zich meebrengen om beter zicht te krijgen op fenomenen die ondermijnend zijn opdat vervolgens een meer gerichte beleidsinzet kan plaatsvinden. De huidige verkenning wordt uitgevoerd door 5 gemeenten, het CBS, de politie, de belastingdienst, min. JenV en min. BZK. Voor 2018 is de verwachting dat de City Deal een steile leercurve doorloopt en dat er vruchten geplukt kunnen worden waarna er eerst een grotere groep gemeenten met de data gedreven aanpak van ondermijning van de democratische rechtsorde kan gaan starten en er uiteindelijk een landelijke uitrol kan gaan plaatsvinden. Ter voorbereiding op een gefaseerde verbreding van deze aanpak kan in 2018 gestart worden met de werving en bestuurlijke voorbereiding van de volgende groep van circa 25 gemeenten. Hierbij kan gebruik worden gemaakt van de ervaringen die zijn opgedaan in het kader van de Landelijke Aanpak Adreskwaliteit, waarbij met behulp van data-analyse en risicoprofielen adresfraude wordt aangepakt bij inmiddels 238 gemeenten.

2. Versterken en vormgeven van de gebiedsgerichte aanpak bij ondermijningsgevoelige gebieden, met aandacht voor regionale samenwerking

Een cumulatie van factoren, zoals sociaaleconomische en/of sociaal-culturele factoren, kunnen een vruchtbare voedingsbodem vormen voor ondermijning van de democratische rechtsorde. Bijvoorbeeld waar deze leiden tot parallelle samenlevingen waar sprake is van eigenrichting en aantasting van het gezag van de overheid. Het gaat hierbij om een aanpak op maat, die aansluit bij specifieke regionale en/of lokale knelpunten om deze voedingsbodem te verminderen. Te denken valt aan buitengebieden, bedrijventerreinen, kwetsbare wijken en vakantieparken. Een effectieve aanpak van de aanwezige multiproblematiek is gebaat bij een integrale, gebiedsgerichte aanpak, waarbij sprake is van een intensieve samenwerking tussen Rijk(sdiensten), decentrale overheden, brancheorganisaties en het maatschappelijk middenveld. In het kader van het IBP worden maatregelen uitgewerkt en middelen ter beschikking gesteld die zien op het ondersteunen van gemeenten bij een integrale aanpak van de multiproblematiek in dergelijke gebieden. Er wordt een tijdelijke, nader samen te stellen, werkgroep gecreëerd met deelnemers vanuit het Rijk en decentrale overheden die gericht is op het verbreden en verdiepen van het (in) zicht. Op basis van dat (in)zicht wordt bezien welke ondersteuning door middel van expertise waar nodig is en of aanpassing van wetgeving aan de orde is. Hierbij geldt dat er in ieder geval specifieke aandacht zal zijn voor het creëren van oplossingen voor huisvesting van spoedzoekers waar het gaat om de vakantieparken-problematiek. In de aanpak wordt gekozen voor een gefaseerde opbouw waarbij in eerste instantie op een beperkt aantal gebieden wordt ingezet en er vervolgens wordt toegewerkt naar een landelijke inzet. Hierbij wordt voortgebouwd op reeds bestaande initiatieven en wordt gebruik gemaakt van het reeds bestaande zicht op de problematiek van kwetsbare gebieden. Voorts wordt ingezet op ondersteuning van gemeenten bij hun integrale aanpak van kwetsbare

gebieden, zoals dat naar voren komt uit onder andere de Leefbaarometer en de inzet van de Wet bijzondere maatregelen grootstedelijke problematiek.

3. Investeren in weerbaar bestuur

Hierbij gaat het om het vormgeven van de *bescherming* en *toerusting* van politieke ambtsdragers en hun ondersteuning op een manier die aansluit bij de huidige dreiging die uitgaat van verschillende vormen van ondermijning van de democratische rechtsorde die zich in Nederland voordoen.

Inzet op het beschermen van de veiligheid en integriteit van politieke ambtsdragers en hun ondersteuning

In een veranderende context (waarin ondermijning van democratie en bestuur als gevolg van georganiseerde ondermijnende criminaliteit, antidemocratische groeperingen/tendensen en ongewenste buitenlandse inmenging de aard van agressie en geweld richting politieke ambtsdragers heeft veranderd en er nieuwe integriteitsvraagstukken opdoemen) is het nodig het beveiligingsinstrumentarium en het screeningsinstrumentarium voor politieke ambtsdragers tegen het licht te houden. Er wordt voorgesorteerd op een versterkte bescherming van de veiligheid en integriteit van politieke ambtsdragers. Hierbij gaat het bijvoorbeeld om het kunnen vormgeven van een hoger preventief basis beveiligingsniveau voor politieke ambtsdragers bestaande uit een basisprogramma persoonlijke veiligheid (1) waartoe persoonsgebonden risico inventarisaties en bijbehorende advisering over beveiligingsmaatregelen behoren en (2) de daadwerkelijke uitvoering van preventieve beveiligingsmaatregelen die buiten het stelsel Bewaken en Beveiligen vallen. Daarnaast wordt verkend of de mogelijkheden van politieke partijen en gemeenteraden kunnen worden uitgebreid om preventief eventuele kwetsbaarheden en (integriteits)risico's van kandidaat-volksvertegenwoordigers en –bestuurders vooraf te kunnen toetsen en transparant te maken. Ook wordt onderzocht of uitbreiding mogelijk is van het instrumentarium van burgemeesters en commissarissen van de Koning voor de aanpak van (aanhoudende) bestuurlijke- of integriteitsproblemen in gemeenten of provincies. Dat vraagt aan de andere kant ook van decentrale overheden de opstelling van risico-analyses en -profielen voor een passende screening. Deze activiteiten worden mede in relatie tot het Netwerk Weerbaar Bestuur ingezet.

Inzet op het toerusten van politieke ambtsdragers en hun ondersteuning in het tegengaan van ondermijning van de democratische rechtsorde

Binnen gemeenten is er behoefte aan een meer toegespitste toerusting om ondermijning van democratie en bestuur als gevolg van georganiseerde ondermijnende criminaliteit, antidemocratische groeperingen/tendensen en ongewenste buitenlandse inmenging tegen te kunnen gaan. Aanvullend aan het werk wat het LIEC en de RIEC's op dit vlak doen (qua handelingsperspectief verrichten) wordt voorgesteld om gezamenlijk te investeren in een versterkte bewustwording en kennis over de democratische rechtsorde (wat valt er te beschermen), de genoemde vormen van ondermijning en de manieren waarop zij zich manifesteren (ontwikkeling leergangen met gebruikmaking van wat er al is). Daarnaast wordt voorgesteld gezamenlijk op te trekken in een verkenning naar en ontwikkeling van nieuw (al dan niet wettelijk) instrumentarium, voor zover dat buiten de scope van het huidige wetgevingstraject in het kader van de in het Regeerakkoord aangekondigde "ondermijningswet" valt. Deze "ondermijningswet", die onder coördinatie van Justitie en Veiligheid wordt uitgewerkt, is een kapstok waar verschillende aanpassingen van wetgeving die, geheel of gedeeltelijk, de aanpak van ondermijning versterken. Dat iets momenteel buiten de scope valt wil niet zeggen dat het op een later moment, door aangedragen wensen en knelpunten, nog wel binnen deze ondermijningswet zal vallen. Hetzelfde geldt voor de initiatieven die in het kader van het tegenaan van ongewenste buitenlandse inmenging en antidemocratische groeperingen en tendensen reeds zijn ingezet onder het OBI.

Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht (**editie 13 - 27 maart 2018)**

Geachte Raadsleden en Statenleden van de Metropoolregio Amsterdam,

Met deze maandelijkse brief informeren wij u graag in het kort over actuele ontwikkelingen van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam (MRA).

Dit is het eerste MRA Raads- en Statenleden Bericht na de gemeenteraadsverkiezingen, en informeert alle (nieuwe) raadsleden over het nieuws, de activiteiten en belangrijke informatie over de Metropoolregio Amsterdam.

Dit MRA Bericht wordt maandelijks opgesteld en via de griffiers aan alle Raads- en Statenleden verspreid. Dit gebeurt op deze manier, omdat in elke gemeente en provincie andere afspraken zijn gemaakt over de communicatie richting de Raads- en Statenleden.

Het maandelijkse Bericht wordt ook gearchiveerd op de MRA-website.

Nieuws uit de Metropoolregio Amsterdam

- Rijk investeert fors in verbeteren bereikbaarheid Metropoolregio Amsterdam
- MRA-brede aanpak voor circulaire economie

MRA Congres is 19 oktober 2018
De MRA Agendacommissie heeft besloten dat het tweejaarlijkse MRA Congres wordt gehouden op vrijdag 19 oktober. De locatie wordt mogelijk de Haarlemmermeer.

Ondersteuning voor de samenstellers en schrijvers van college- en raadsprogramma's
Op de MRA-website staat informatie ter ondersteuning en inspiratie voor de opstellers van college-akkoorden en raadsprogramma's. De tekstvoorstellen zijn gebaseerd op de MRA Agenda, het MRA Convenant en gemaakte afspraken binnen de drie bestuurlijke MRA-platforms Economie, Ruimte en Mobiliteit. Niet alleen tekstvoorstellen, ook achterliggende informatie en contactgegevens van de ambtelijk trekkers van de actiepunten treft u hier.

Inwerkprogramma's voor gemeenteraden
Na de gemeenteraadsverkiezingen op 21 maart 2018 worden in de deelregio's inwerkprogramma's georganiseerd. Op dit moment wordt in overleg met griffiers gewerkt aan 'op maat-programma's', waarin de nieuwe raad wordt geïnformeerd en het gesprek tussen raadsleden en bestuurders over de inhoudelijke samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam wordt gevoerd. Dit wordt per deelregio ook met de Vervoerregio Amsterdam afgestemd. In de MRA Brochure ('Samenwerken aan de

toekomst - Een overzicht van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam in 2018') treft u al veel informatie over de Metropoolregio Amsterdam,

De reeds geplande inwerkprogramma zijn op:

4 april 2018 Gooi en Vechtstreek (Hilversum, Gooise Meren, Wijdemeren, Weesp)
11 april 2018 Zaanstreek-Waterland
12 april 2018 Amsterdam
26 april 2018 Gooi- en Vechtstreek (BEL-gemeenten)
23 mei 2018 Amstelland-Meerlanden
24 mei 2018 IJmond

Regiegroep
De agenda van de MRA Regiegroep op 13 april staat op de website. Hier treft u ook de Globale MRA Begroting en de Verantwoording 2017.

Geüpdatete MRA Agenda en MRA Brochure
De geüpdatete versie van de MRA Agenda en de MRA Brochure ('Samenwerken aan de toekomst - Een overzicht van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam in 2018'), die tijdens de MRA Raads- en Statenleden bijeenkomst van 16 februari 2018 in Hoofddorp zijn gepresenteerd, kunt u downloaden via de MRA-website. Dat geldt ook voor de laatste update van de 45 MRA-actiepunten.

Middels deze brief hopen wij u voor dit moment voldoende te hebben geïnformeerd.
Het volgende 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt eind volgende maand.

Met vriendelijke groet,

Rijk van Ark
Directeur MRA Bureau

*) De 36 deelnemers van de MRA zijn de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel, Uithoorn, Amsterdam, Almere, Lelystad, Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren, Weesp, Wijdemeren, Beverwijk, Heemskerk, Uitgeest, Velsen, Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland, Wormerland, Zaanstad, Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Heemstede, Zandvoort, de provincies Noord-Holland en Flevoland, en de Vervoerregio Amsterdam.

**) De 7 regio's zijn: Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden, Amsterdam, Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland.

Dit digitale 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt maandelijks, met uitzondering van de zomermaanden.

Maandelijks MRA Raads- en Statenleden Bericht (**editie 12 – 13 maart 2018)**

Geachte Raadsleden en Statenleden van de Metropoolregio Amsterdam,

Met deze maandelijkse brief informeren wij u graag in het kort over actuele ontwikkelingen van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Dit is het laatste MRA Raads- en Statenleden Bericht voor gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018.

Nieuws uit de Metropoolregio Amsterdam
- Startschot aanpak stationsomgevingen Kennemerlijn
- Staatssecretaris benadrukt belang afstemming spreidingsstrategieën toerisme
- Almere krijgt nieuwe campus voor internationaal onderwijs
- Stakeholders House of Skills leggen basis voor regionaal 'skills-akkoord'

Ondersteuning voor de samenstellers en schrijvers van college- en raadsprogramma's
Op de MRA-website staat sinds deze week informatie ter ondersteuning en inspiratie voor de opstellers van college-akkoorden en raadsprogramma's. De tekstvoorstellen zijn gebaseerd op de MRA Agenda, het MRA Convenant en gemaakte afspraken binnen de drie bestuurlijke MRA platforms Economie, Ruimte en Mobiliteit. Niet alleen tekstvoorstellen, ook achterliggende informatie en contactgegevens van de ambtelijk trekkers van de actiepunten treft u hier.

Inwerkprogramma's voor gemeenteraden
Na de gemeenteraadsverkiezingen op 21 maart 2018 worden in de deelregio's inwerkprogramma's georganiseerd. Op dit moment wordt in overleg met griffiers gewerkt aan 'op maat-programma's', waarin de nieuwe raad wordt geïnformeerd en het gesprek tussen raadsleden en bestuurders over de inhoudelijke samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam wordt gevoerd. Dit wordt per deelregio ook met de Vervoerregio Amsterdam afgestemd.

De reeds geplande inwerkprogramma zijn op:
4 april 2018 Gooi en Vechtstreek (Hilversum, Gooise Meren, Wijdemeren, Weesp)
11 april 2018 Zaanstreek-Waterland
12 april 2018 Amsterdam
26 april 2018 Gooi- en Vechtstreek (BEL-gemeenten)
23 mei 2018 Amstelland-Meerlanden
24 mei 2018 IJmond

Regiegroep en Agendacommissie
De agenda van de Regiegroep op 13 april staat op de website. Hier treft u ook de Globale MRA Begroting en de Verantwoording 2017.

Geüpdatete MRA Agenda en MRA Brochure
De geüpdatete versie van de MRA Agenda en de MRA Brochure ('Samenwerken aan de toekomst - Een overzicht van de samenwerking in de Metropoolregio Amsterdam in 2018'), die tijdens de MRA Raads- en Statenleden bijeenkomst van 16 februari 2018 in Hoofddorp zijn gepresenteerd, kunt u downloaden via de MRA-website. Ook de laatste update van de 45 MRA-actiepunten (versie januari 2018) vindt u op de site.

Enquête MRA Raads- en Statenleden Bericht
In de periode januari tot en met 23 februari is onder alle lezers van het MRA Raads- en Statenleden Bericht een enquête gehouden met het doel het Bericht verder te verbeteren. De inhoud wordt gemiddeld gewaardeerd met een 6,5. De frequentie van de verzending van het bericht is voor de meeste ontvangers goed. Door het Bericht wordt de betrokkenheid van de lezers bij de MRA-samenwerking versterkt. Enkele deelnemers aan de enquête hebben suggesties en aanbevelingen gedaan om het Bericht te verbeteren, onder meer over de opmaak en over de terugkoppeling van afgeronde projecten. Deze aanbevelingen proberen we zo goed mogelijk te verwerken, zodat het Bericht voor u nog waardevoller wordt.

Maandelijks 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' op de website na te lezen
Het maandelijkse Bericht wordt ook gearchiveerd op de website. De meest actuele versie van het 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' wordt u aangeboden via uw Raads- of Statengriffier.

Middels deze brief hopen wij u voor dit moment voldoende te hebben geïnformeerd.
Het volgende 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' wordt end deze maand naar u en de nieuwe raadsleden verzonden.

Met vriendelijke groet,
Rijk van Ark
Directeur MRA Bureau

*) De 36 deelnemers van de MRA zijn de gemeenten Aalsmeer, Amstelveen, Diemen, Haarlemmermeer, Ouder-Amstel, Uithoorn, Amsterdam, Almere, Lelystad, Blaricum, Gooise Meren, Hilversum, Huizen, Laren, Weesp, Wijdemeren, Beverwijk, Heemskerk, Uitgeest, Velsen, Beemster, Edam-Volendam, Landsmeer, Oostzaan, Purmerend, Waterland, Wormerland, Zaanstad, Bloemendaal, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Heemstede, Zandvoort, de provincies Noord-Holland en Flevoland, en de Vervoerregio Amsterdam.

**) De 7 regio's zijn: Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden, Amsterdam, Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland.

Dit digitale 'MRA Raads- en Statenleden Bericht' verschijnt maandelijks, met uitzondering van de zomermaanden.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN - 8 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw R.M.L. Kanne
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144970
kanner@noord-holland.nl

Betreft: onderzoek Airbnb Noord-Holland

Verzenddatum

- 8 FEB. 2018

Kenmerk 1039373/1039379

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u het rapport Airbnb in Noord-Holland.

Aanleiding onderzoek

Het fenomeen van vakantieverhuur[1] krijgt steeds meer aandacht. De grootste speler, Airbnb, is een online marktplaats voor de verhuur en boeking van voornamelijk vakantieverhuuradressen en is de afgelopen jaren fors gegroeid. Op dit moment is Airbnb actief in meer dan 191 landen en biedt het vier miljoen accommodaties aan. Ook in Noord-Holland is het een populair medium om vakantieverblijven te boeken. Amsterdam staat wereldwijd op de zevende plaats qua aanbod op Airbnb. Op de verblijfsrecreatieve markt wordt Airbnb een steeds belangrijkere speler en concurrent van andere aanbieders zoals hotels en bungalowparken. Toch is over Airbnb weinig informatie beschikbaar. Zowel in de Metropoolregio Amsterdam (MRA) als in Noord-Holland Noord (NHN) lopen processen om te komen tot regionaal beleid voor verblijfsrecreatie. Onderdeel daarvan is onderzoek naar het 'reguliere' aanbod (hotels, campings, bungalowparken, etc.), maar gegevens over Airbnb in Noord-Holland ontbraken nog. Op verzoek van de regio's hebben wij opdracht gegeven voor deze inventarisatie.

Toelichting op de gebruikte onderzoeksmethode en reikwijdte

Via webscraping is het mogelijk om inzicht te krijgen in enkele gegevens van Airbnb. Scraping is een computertechniek waarbij met behulp van software publieke data van de website wordt gehaald. Meer informatie over deze onderzoeksmethode is terug te vinden in het rapport.

[1] het hobbymatig verhuren van (een deel van) de eigen woning aan toeristen

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

BeFormation houdt voor enkele gemeenten in Noord-Holland via deze methode bij hoe en waar de groei van Airbnb plaatsvindt. Als bouwsteen voor het regionale beleid heeft provincie Noord-Holland opdracht gegeven om voor het eerst in kaart te brengen hoe Airbnb in de gehele provincie is vertegenwoordigd. Daarbij kijkt het onderzoek specifiek naar het economische belang van de sector en hoe deze zich verhoudt tot andere vormen van verblijfsrecreatie. Het is belangrijk daarbij in overweging te nemen dat scrapen een beeld oplevert van de aanwezigheid van Airbnb in Noord-Holland, het levert helaas geen absolute data op. Dit omdat de cijfers zijn gebaseerd op enkele aannames.
Dit onderzoek biedt een goed handvat om een meer inhoudelijk gesprek over de relatieve rol van Airbnb te faciliteren en om inzicht te krijgen in de impact die de website tenminste heeft. Het onderzoek gaat specifiek in op het aanbod van Airbnb in gemeenten, op het aantal woningen en huishoudens, geeft een beeld van de herkomstlanden van de bezoekers, spreiding van boekingen en minimale bezettingsgraad.

Belangrijkste onderzoeksresultaten
In Noord-Holland met daarbij Lelystad en Almere (onderdeel MRA) werden 22.865 advertenties aangeboden door 19.101 verschillende aanbieders. Van deze advertenties waren er 19.803 (86.6%) tenminste eenmaal verhuurd, afgaande op het feit dat deze minimaal één recensie hebben ontvangen. Het plaatsen van een recensie bij een advertentie is alleen mogelijk na een verblijf via Airbnb. In Noord-Holland waren 22.656 advertenties actief gedurende de meetperiode, waarvan 1.853 in NHN. Onderstaande afbeelding geeft inzicht in de geografische spreiding van de advertenties.

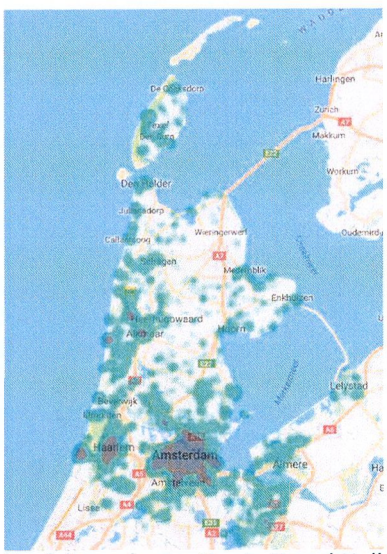

Verdeling advertenties in Noord-Holland

Grootste aanbieder is Amsterdam met meer dan 17.000 advertenties. Daarna volgen Haarlem (915), Bergen (498) en Zandvoort (364). In Zaanstad, Amstelveen, Alkmaar, Texel en Schagen worden rond de 250 advertenties aangeboden. In de meeste plaatsen gaat het om gehele woningen die te huur worden aangeboden.

Op basis van de overnachtingen kan een minimumomzet worden berekend, zowel per advertentie als voor hele gemeente of regio. Voor de maanden juni, juli en augustus 2017 wordt deze minimumomzet in Noord-Holland geschat op meer dan 25 miljoen euro, waarvan zo'n 78% betrekking heeft op Amsterdam.

Om een beeld te schetsen van de relatieve grootte van het aanbod via Airbnb in de markt van verblijfsrecreatie wordt gebruik gemaakt van data uit een eerder onderzoek naar verblijfsrecreatie. Als onderdeel van de regionale aanpak voor verblijfsrecreatie heeft onderzoeksbureau ZKA in zowel de MRA als NHN in beeld gebracht hoe objecten met een recreatieve functie zijn verspreid over de regio. Deze data vormen het uitgangspunt voor een vergelijking tussen de verblijfsrecreatie en verhuurde objecten via Airbnb.
Gemiddeld is het aandeel van Airbnb 22% van het aanbod verblijfsrecreatie, echter de verschillen per gemeente zijn groot. Zichtbaar wordt dat vooral in de steden in Noord-Holland Airbnb een belangrijke speler is t.o.v. overige vormen van verblijfsrecreatie: in Haarlem (45%), Zaanstad (44%), Amsterdam (38%), Amstelveen (22%) en Alkmaar (17%). Ook in veel kustgemeenten vormt Airbnb een belangrijk onderdeel van het aanbod.

In het onderzoek is ook het aanbod Airbnb gekoppeld aan het aantal woningen en huishoudens per gemeente. Onderstaand de top tien van gemeenten met de meeste Airbnb advertenties per duizend woningen.

Gemeente	Aantal woningen september 2017	Aantal advertenties	Aantal advertenties per duizend woningen
Amsterdam	430.023	17.256	40.1
Zandvoort	9.519	364	38.2
Texel	6.537	246	37.6
Bergen	15.122	498	32.9
Waterland	7.249	131	18.1
Haarlem	74.463	915	12.3
Schagen	20.052	218	10.9
Bloemendaal	9.803	106	10.8
Wijdemeren	10.543	110	10.4
Ouder-Amstel	5.853	56	9.6

Vervolgstappen

Dit onderzoek vormt één van de bouwstenen voor het regionale beleid voor verblijfsrecreatie in NHN en de MRA dat in ontwikkeling is. De regionale visies zijn de uitwerking van de afspraken zoals vastgelegd in de "Uitvoeringsregeling regionale afspraken nieuwe stedelijke ontwikkelingen 2017" (GS besluit 800345-912532) van de PRV waar verblijfsrecreatie valt onder 'overige stedelijke voorzieningen'. Hierin is vastgelegd dat de gemeenten gezamenlijk afspraken maken over de

wijze van regionaal afstemmen. De provincie Noord-Holland speelt daarbij een faciliterende rol.
In NHN wordt de informatie uit dit onderzoek meegenomen in de brede visie voor verblijfsrecreatie. In de MRA is de wens uitgesproken tot de ontwikkeling van een regionaal beleid voor particuliere vakantieverhuur, waarbij de focus ligt op regelgeving. Dit rapport is hiervoor een belangrijke bron van informatie, gemeenten werken zelf beleid uit.
Om de effecten van particuliere vakantieverhuur op de woningmarkt zichtbaar te maken is aanvullend onderzoek nodig.
Het onderzoeksrapport en bijbehorende infographic komen openbaar beschikbaar via de website van de provincie.

Wij hopen u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd,

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

2 bijlagen
- Onderzoeksrapport Airbnb in Noord-Holland
- Infographic met de belangrijkste resultaten onderzoek Airbnb in Noord-Holland

Airbnb in Noord-Holland

Door: Maarten Sukel

contact@beformation.nl

december 2017

Onderzoek uitgevoerd door BeFormation in opdracht van provincie Noord-Holland

Provincie Noord-Holland

BEFORMATION

1. INHOUDSOPGAVE

1. Inhoudsopgave 2

2. Inleiding 3

Termen 4
Methode 4
BeFormation 4
Onderzoeksgebied 5
Onderzoeksperiode 5

3. Hoe is het aanbod van Airbnb verspreid over Noord-Holland? 6

Woningtype 7
Prijs 8
Capaciteit 9
Per duizend woningen 11
Per duizend huishoudens 12

4. Hoeveel objectovernachtingen vinden er minimaal plaats via Airbnb in Noord-Holland? 13

Overnachtingen 13

5. Hoe vaak worden objecten verhuurd via Airbnb? 15

Gehele onderzoeksgebied 15
Metropoolregio Amsterdam 16
Noord-Holland Noord 16
Per woningtype 17
Per prijs 17

6. Wat voor een omzet wordt er minimaal gemaakt via Airbnb in Noord-Holland? 18

7. Wat is de herkomst van bezoekers via Airbnb? 19

Noord-Holland 19
Metropoolregio Amsterdam 20
Noord-Holland Noord 21
Per woningtype 22
Per prijs 23

8. Hoe verhoudt Airbnb zich in vergelijking met andere overige vormen van verblijfsrecreatie? 24

Metropoolregio Amsterdam 24
Noord-Holland Noord 26

9. Bijlage 27

Aanvullende voorzieningen 27
Aantallen per gemeente 28
Prijs per gemeente 29
Capaciteit per gemeente 30
Overnachtingen en omzet per gemeente 31

2. INLEIDING

Het fenomeen van vakantieverhuur (het hobbymatig verhuren van de hele woning aan toeristen voor een deel van het jaar) krijgt steeds meer aandacht. De grootste speler in deze sector, Airbnb, is een online marktplaats voor de verhuur en boeking van voornamelijk vakantieverhuuradressen en is de afgelopen jaren fors gegroeid. Op dit moment is Airbnb actief in meer dan 191 landen en biedt het vier miljoen accommodaties aan[1]. Ook in Noord-Holland is het een populair medium om vakantieverblijven te boeken. Amsterdam staat wereldwijd op de zevende plaats qua aanbod op Airbnb[2]. Airbnb wordt een steeds belangrijkere speler in de verblijfsrecreatie markt. Onderstaande figuur onderstreept dit. Desondanks gaat het hier om een sector waar weinig informatie over beschikbaar is. Airbnb geeft geen inzicht in de boekingscijfers.

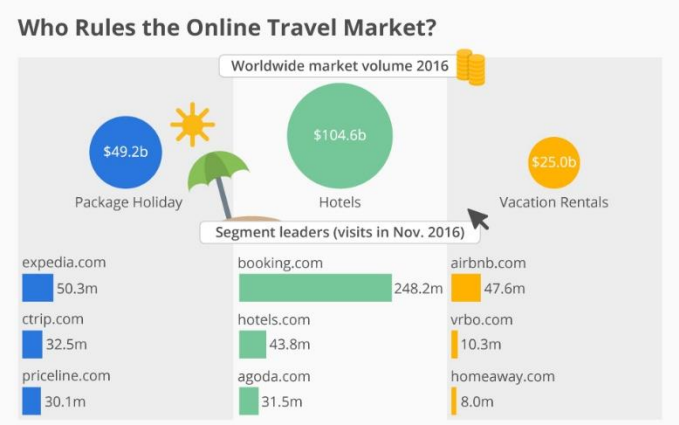

Figuur 1: Overzicht online vakantieverhuur, bron: Digital Market Outlook, SimilarWeb

Om een goede discussie te faciliteren over verblijfsrecreatie in de regio is correcte data erg belangrijk. Via webscraping is het alsnog mogelijk om inzicht te krijgen in de Airbnb boekingscijfers. Scraping is een computertechniek waarbij met behulp van software publieke data van de website wordt gehaald. Analyse hiervan brengt interessante inzichten. Voor enkele gemeenten in Noord-Holland wordt door BeFormation via deze methode bijgehouden hoe en waar de groei van Airbnb plaatsvindt, maar dit onderzoek brengt in kaart hoe Airbnb in de gehele provincie is vertegenwoordigd. Daarbij kijkt het specifiek naar het economische belang van de sector en hoe deze zich verhoudt tot andere vormen van verblijfsrecreatie. Het is belangrijk daarbij in overweging te nemen dat scrapen een beeld oplevert van de aanwezigheid van Airbnb in de regio, het levert helaas geen absolute data op. Dit omdat de cijfers zijn gebaseerd op enkele aannames. Deze worden waar relevant toegelicht.

Dit onderzoek is dus niet ingegeven vanuit het idee om absolute gegevens op tafel te krijgen over de particuliere vakantieverhuur. Het biedt echter een goed handvat om een meer inhoudelijk gesprek over de relatieve rol van Airbnb te faciliteren en om inzicht te krijgen in de impact die de website tenminste heeft. Het biedt inzichten in de spreiding van nationaliteiten, spreiding van boekingen en minimale bezettingsgraad. Zoals het figuur hierboven laat zien zijn er meer bedrijven actief op het gebied van particuliere vakantieverhuur. Airbnb is wereldwijd echter een factor vier groter dan haar grootste concurrent en lokaal is dit verschil nog veel groter. Met het uitgangspunt dat dit onderzoek hoofdzakelijk relatieve inzichten biedt is er gekozen om niet een scraping proces voor de andere websites uit te voeren. Het zou uiteraard kunnen dat een website als vrbo.com meer populariteit geniet in Aziatische landen en daardoor een aanvullend beeld kan bieden voor de particuliere vakantieverhuur aan Aziatische vakantiegangers.

[1] https://press.atairbnb.com/app/uploads/2017/08/4-Million-Listings-Announcement-1.pdf
[2] https://www.forbes.com/sites/niallmccarthy/2016/07/07/which-cities-have-the-most-airbnb-listings-infographic/#7e81d6ac4d1b

BEFORMATION

TERMEN

ADVERTENTIES

Een advertentie kan gezien worden als een aanbieding van een verblijf op Airbnb. Een advertentie wordt ook wel een listing of aanbieding genoemd. Een advertentie kan dus gezien worden als de aanbieding van een verhuurbaar object. Het is overigens mogelijk dat een verhuurbaar object meerdere malen wordt aangeboden en dus meerdere advertenties heeft die ook meerdere malen in de data voorkomt.

AANBIEDERS

De aanbieder, ofwel host, is de persoon of organisatie die een object adverteert. Sommige aanbieders hebben slechts een enkele advertentie, het is echter ook mogelijk om meerdere objecten te verhuren. Wanneer een aanbieder een groot aantal objecten aanbiedt gaat het vaak om een organisatie die meerdere objecten beheert.

METHODE

De data over Airbnb is verzameld door middel van *scrapen*, ofwel het geautomatiseerd ophalen van *webgegevens*.

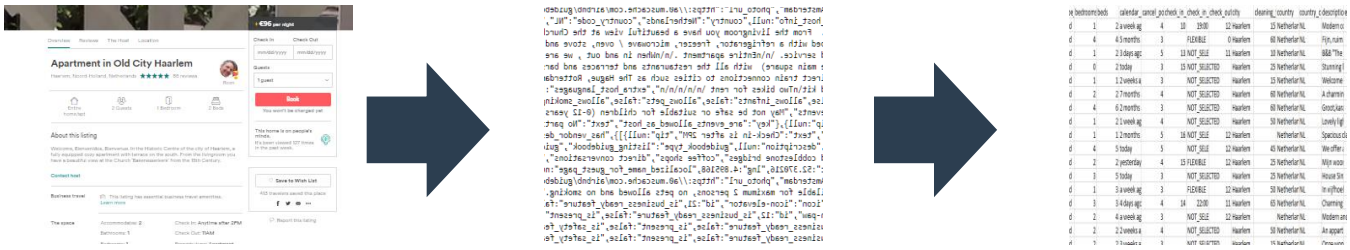

Figuur 2: Van webpagina, naar broncode, naar geordende data

Eerst is er op Airbnb gezocht naar advertenties in Noord-Holland en het overige onderzoeksgebied. Dit proces is herhaald met diverse filters om te garanderen dat alle advertenties die op het moment van verzamelen online waren zijn verzameld. Hierdoor zijn de cijfers betrouwbaar. De gevonden advertenties zijn gefilterd zodat enkel de advertenties die zich met zekerheid binnen de grenzen van het onderzoeksgebied bevinden overblijven. Er zijn 23.737 advertenties gevonden die zich mogelijk in het onderzoeksgebied bevonden. Van 22.865 (96.33%) advertenties kon met grote zekerheid de gemeente van het object worden vastgesteld en dus ook of zij zich in het onderzoeksgebied bevinden. Op deze advertenties zijn de cijfers in deze rapportage gebaseerd.

Van de gevonden advertenties is zoveel informatie verzameld als mogelijk. Vervolgens is door middel van data analyse op de verzamelde data een zo compleet mogelijk beeld geschetst van Airbnb in het onderzoeksgebied.

BEFORMATION

BeFormation is een onderzoeksbureau dat helpt met het verzamelen van data en het verzorgen van informatie voor het creëren van inzichten over nieuwe ontwikkelingen.

www.beformation.nl

Benieuwd naar de mogelijkheden? Neem contact op met contact@beformation.nl

ONDERZOEKSGEBIED

Het onderzoeksgebied is de gehele provincie Noord-Holland. Op sommige momenten doet het rapport uitspraken over de Metropoolregio Amsterdam (MRA). Gemeente Lelystad en Almere zijn ook onderdeel van de Metropoolregio Amsterdam. Op onderstaande kaart is het onderzoeksgebied te zien met de verdeling tussen Metropoolregio Amsterdam en Noord-Holland Noord.

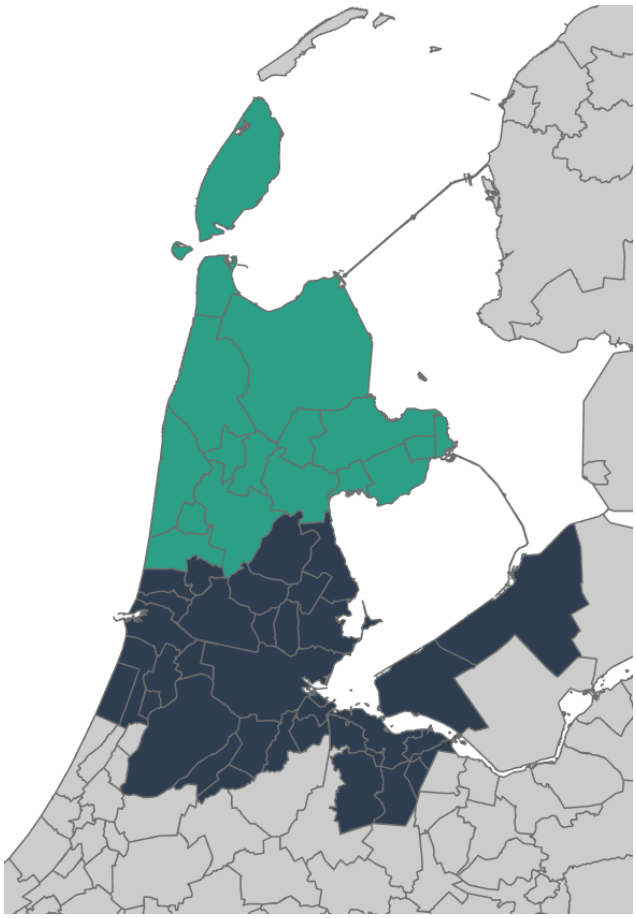

Figuur 2: Het gehele onderzoeksgebied, onderverdeeld in Metropoolregio Amsterdam en Noord-Holland Noord

Provincie Noord-Holland

Gemeenten: Aalsmeer, Alkmaar, Amstelveen, Amsterdam, Beemster, Bergen, Beverwijk, Blaricum, Bloemendaal, Castricum, Den Helder, Diemen, Drechterland, Edam-Volendam, Enkhuizen, Gooise Meren, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Heemskerk, Heemstede, Heerhugowaard, Heiloo, Hilversum, Hollands Kroon, Hoorn, Huizen, Koggenland, Landsmeer, Langedijk, Laren, Medemblik, Oostzaan, Opmeer, Ouder-Amstel, Purmerend, Schagen, Stede Broec, Texel, Uitgeest, Uithoorn, Velsen, Waterland, Weesp, Wijdemeren, Wormerland, Zaanstad en Zandvoort

Metropoolregio Amsterdam (MRA)

Gemeenten: Aalsmeer, Almere, Amstelveen, Amsterdam, Beemster, Beverwijk, Blaricum, Bloemendaal, Diemen, Edam-Volendam, Gooise Meren, Haarlem, Haarlemmerliede en Spaarnwoude, Haarlemmermeer, Heemskerk, Heemstede, Hilversum, Huizen, Landsmeer, Laren, Lelystad, Oostzaan, Ouder-Amstel, Purmerend, Uitgeest, Uithoorn, Velsen, Waterland, Weesp, Wijdemeren, Wormerland, Zaanstad en Zandvoort

Noord-Holland Noord

Gemeenten: Heiloo, Schagen, Hollands Kroon, Den Helder, Heerhugowaard, Bergen, Alkmaar, Enkhuizen, Langedijk, Koggenland, Drechterland, Medemblik, Opmeer, Hoorn, Stede Broec, Texel en Castricum

ONDERZOEKSPERIODE

Het webscrape-proces heeft gelopen tussen 15 en 24 september 2017. Het gaat hier om een momentopname van advertenties die actief waren in deze periode. Alle cijfers over Airbnb in deze rapportage zijn gebaseerd op data verzameld in dit tijdsbestek. Aangezien voor het gehele onderzoeksgebied de data in hetzelfde tijdsbestek is verzameld zijn de cijfers voor de verschillende gebieden zeer goed met elkaar te vergelijken. Voor het maken van een trend analyse met bijvoorbeeld de groei of daling van het aanbod in een bepaalde regio is het verzamelen van gegevens over een bredere onderzoeksperiode van belang.

3. HOE IS HET AANBOD VAN AIRBNB VERSPREID OVER NOORD-HOLLAND?

In Noord-Holland waren 22.656 advertenties actief gedurende de meetperiode. Het merendeel (76%) van de advertenties bevind zich in gemeente Amsterdam, dat zijn 17.256 advertenties. In Noord-Holland met daarbij Lelystad en Almere (onderdeel Metropoolregio Amsterdam) werden 22.865 er advertenties aangeboden door 19.101 verschillende aanbieders. Van de 22.865 advertenties waren er 19.803 (86.6%) tenminste eenmaal verhuurd, afgaande op het feit dat deze minimaal één recensie hebben ontvangen. Het plaatsen van een recensie bij een advertentie is alleen mogelijk na een verblijf via Airbnb.

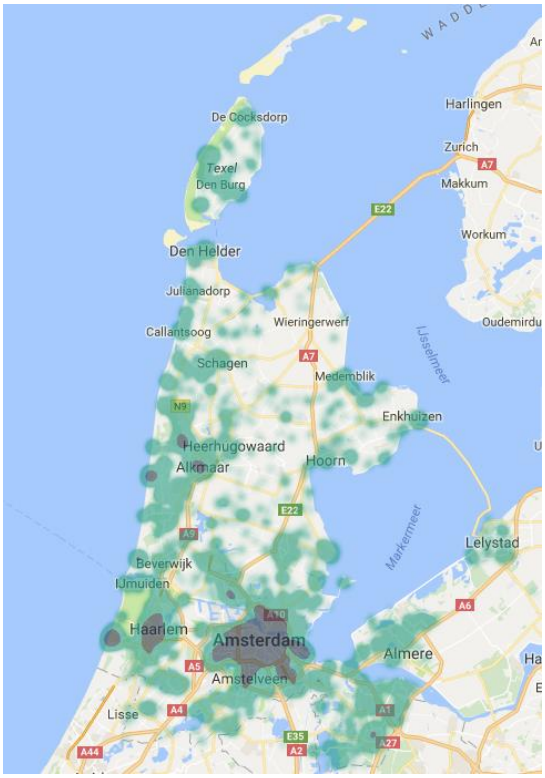

Figuur 3: Verdeling advertenties Noord-Holland

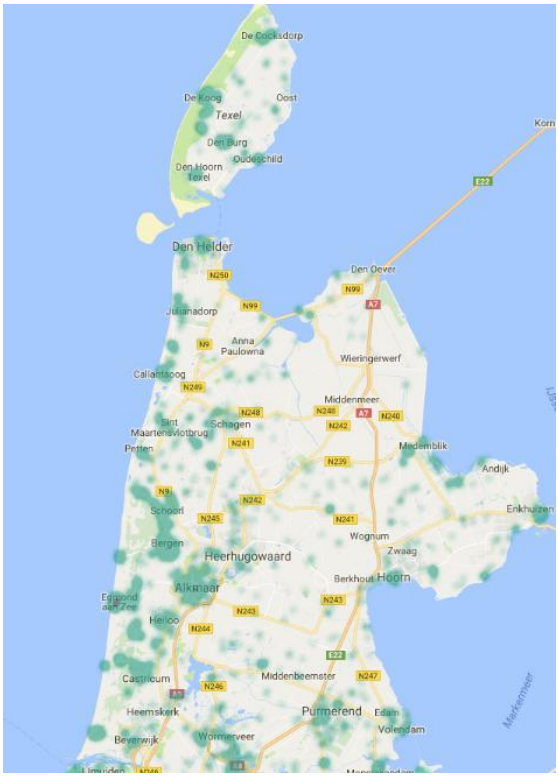

Figuur 4: Verdeling advertenties Noord-Holland Noord

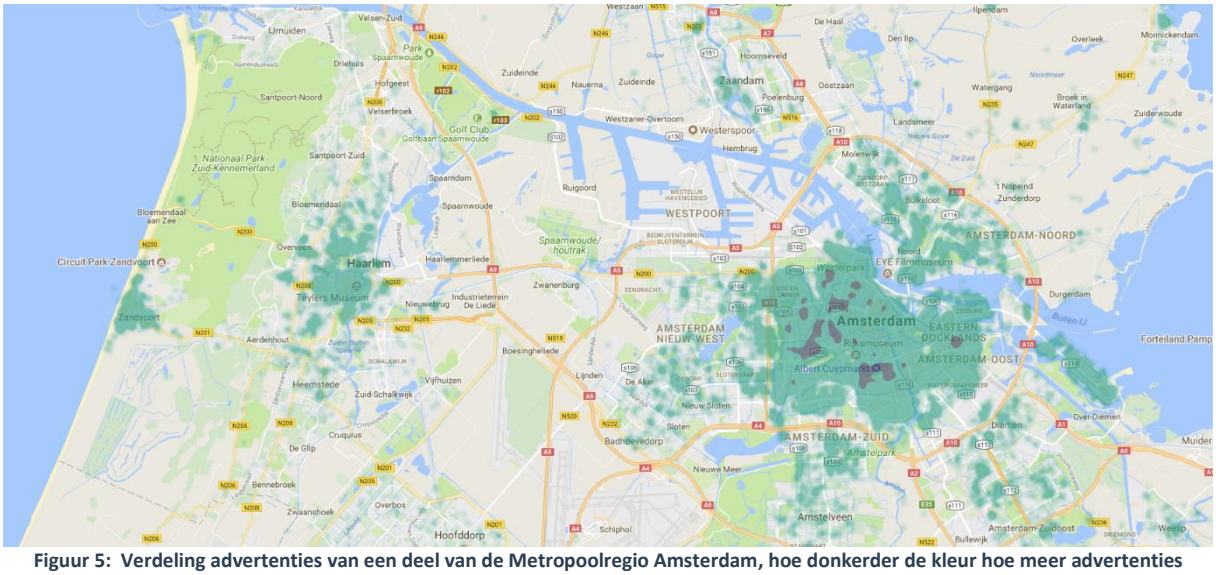

Figuur 5: Verdeling advertenties van een deel van de Metropoolregio Amsterdam, hoe donkerder de kleur hoe meer advertenties

WONINGTYPE

Er zij drie verschillende woningtypes op Airbnb, namelijk: gehele woningen, privé-kamers en gedeelde kamers. Deze woningtypes zijn hieronder beschreven zoals gedaan door Airbnb:

"Gedeelde kamers zijn geschikt voor jou als je houdt van een comfortabele, gemeenschappelijke ervaring en het niet erg vindt om een ruimte met anderen te delen. Met een gedeelde kamer deel je je slaapkamer en de rest van de ruimte met een of meerdere personen. Deze kamers zijn uitermate geschikt voor de flexibele reiziger op zoek naar een budgetvriendelijk verblijf.

Privé-kamers zijn geschikt voor jou als je graag privacy hebt maar ook lokale contacten op prijs stelt, bovendien betaal je vaak slechts een derde van de kosten voor een hotelkamer. Met een privé-kamer deel je een aantal ruimtes met je verhuurder maar heb je je eigen slaapkamer. Begroet je nieuwe vrienden 's ochtends in de keuken en geniet van de vrijheid om ze 's avonds weer gedag te zeggen.

Gehele huizen/appartementen zijn geschikt voor jou als je op zoek bent naar thuis ver weg van huis, met volledige privacy en de vrijheid om met opgetrokken benen in een hoekje van de bank te relaxen. Met het huren van een gehele woning heb je de hele ruimte voor jezelf. Doe alsof je thuis bent, maak je eigen ontbijt maar vergeet niet om de accommodatie te behandelen met het respect en de hoffelijkheid zoals je dat thuis ook zou doen." Bron: Airbnb

In provincie Noord-Holland waren tijdens de meetperiode minimaal 22.656 advertenties actief. Het gaat hierbij vooral om het woningtype gehele woning of appartement, namelijk 17.922 keer. Verder werden er 4.639 privé-kamers aangeboden in Noord-Holland. Relatief werden er zeer weinig gedeelde kamers aangeboden, slechts 95 (minder dan 0.005% van het totaal aantal advertenties).

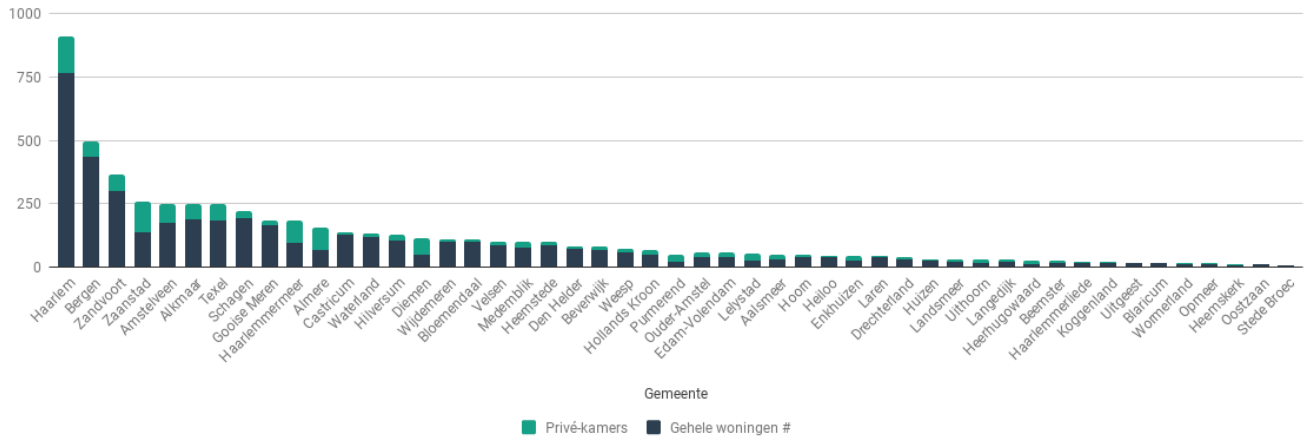

Figuur 6: Aantal advertenties voor privé-kamer advertenties en gehele woning advertenties per gemeente exclusief Amsterdam zodat de andere gemeenten goed vergeleken kunnen worden.

Gemeente	Totaal aantal advertenties	Aantal aanbieders	Gehele woningen	Privé-kamers	Gedeelde kamers	Gehele woningen %
Amsterdam	17.256	14.820	13.714	3.477	65	79.47%
Haarlem	915	766	768	141	6	83.93%
Bergen	498	375	437	59	2	87.75%
Zandvoort	364	195	299	65	0	82.14%
Zaanstad	260	194	137	121	2	52.69%
Amstelveen	250	218	173	77	0	69.20%
Texel	246	174	183	63	0	74.39%
Schagen	218	167	190	28	0	87.16%
Alkmaar	216	177	157	58	1	72.69%
Gooise Meren	182	165	163	19	0	89.56%
Haarlemmermeer	182	132	96	86	0	52.75%
Almere	156	117	64	89	3	41.03%
Castricum	139	129	126	12	1	90.65%
Waterland	131	104	118	12	1	90.08%
Hilversum	128	113	102	26	0	79.69%

Tabel 1: Aantallen voor vijftien gemeenten met het grootste aantal advertenties: Totaal aantal advertenties, totaal aantal aanbieders, totaal aantal gehele woningen of appartementen, totaal aantal privé-kamers, totaal aantal gedeelde kamers en relatief aandeel

Gemeente	Totaal aantal advertenties	Aantal aanbieders	Gehele woningen	Privé-kamers	Gedeelde kamers	Gehele woningen %
Provincie Noord-Holland	22.656	18.948	17.922	4.639	95	79.10%
MRA inclusief Amsterdam	21.012	17.709	16.500	4.418	94	78.53%
MRA exclusief Amsterdam	3.756	2.947	2.786	941	29	74.18%
Noord-Holland Noord	1.853	1.426	1.510	339	4	81.49%

Tabel 2: MRA, Noord-Holland Noord: Totaal aantal advertenties, totaal aantal aanbieders, totaal aantal gehele woningen of appartementen, totaal aantal privé-kamers, totaal aantal gedeelde kamers en relatief aandeel gehele woningen of appartementen

PRIJS

De gemiddelde prijs van een overnachting in een accommodatie aangeboden via Airbnb in Noord-Holland is €157,92. De gemiddelde prijs voor een overnachting in een gehele woning is €172,31. Voor een overnachting in een privé-kamer is de gemiddelde prijs €103,22. Per verblijf wordt er gemiddeld €30,13 aan schoonmaakkosten gerekend, er zijn echter ook objecten waar geen schoonmaakkosten worden gerekend. In onderstaande figuren en tabellen zijn de gemiddelde prijzen voor de verschillende gemeenten en regio's weergeven.

Uit gegevens van gemeente Amsterdam die zijn verzameld op 1 juli 2017 blijkt dat Airbnb in Amsterdam duurder is dan in veel andere steden. Een advertentie in Amsterdam was toen gemiddeld €136 gevolgd door €109 in London en €97 in Barcelona. in bijvoorbeeld Berlijn kost een overnachting via Airbnb gemiddeld €59 euro.

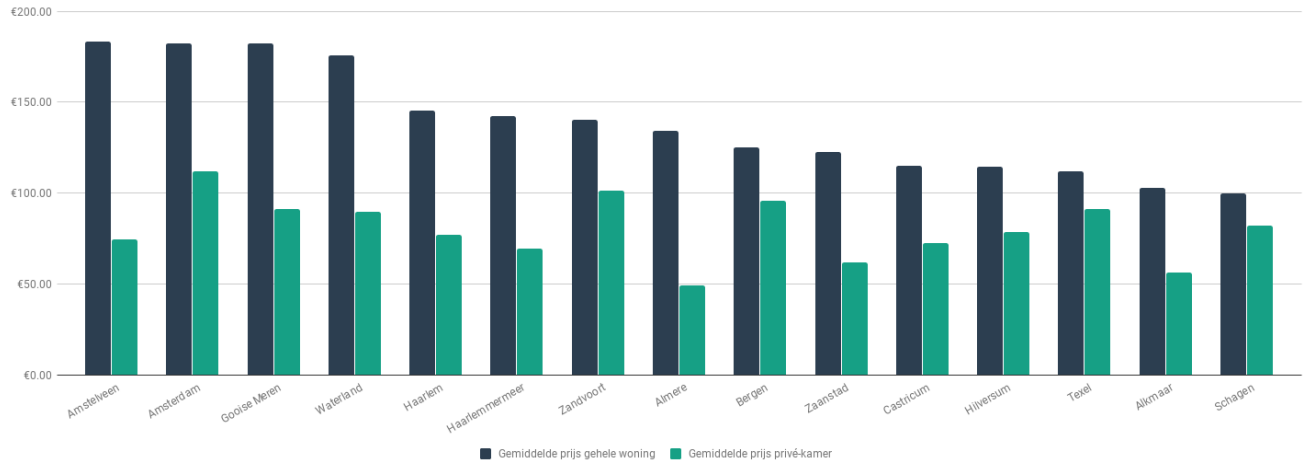

Figuur 7: De prijs voor gehele woningen en privé-kamers voor de vijftien gemeenten met het grootste aantal advertenties van geheel Noord-Holland

Gemeente	Gemiddelde prijs advertentie	Gemiddelde prijs gehele woning	Gemiddelde prijs privé-kamer	Gemiddelde schoonmaakkosten per verblijf
Amsterdam	€ 167,97	€ 182,32	€ 112,16	€ 37,64
Haarlem	€ 134,34	€ 145,19	€ 77,01	€ 42,34
Bergen	€ 122,26	€ 125,09	€ 95,78	€ 50,48
Zandvoort	€ 133,30	€ 140,26	€ 101,29	€ 48,53
Zaanstad	€ 93,73	€ 122,65	€ 61,88	€ 30,22
Amstelveen	€ 149,84	€ 183,33	€ 74,60	€ 49,50
Texel	€ 106,67	€ 112,00	€ 91,19	€ 45,57
Schagen	€ 97,30	€ 99,58	€ 81,82	€ 48,40
Alkmaar	€ 89,99	€ 102,79	€ 56,33	€ 31,97
Gooise Meren	€ 172,65	€ 182,15	€ 91,11	€ 50,71
Haarlemmermeer	€ 107,80	€ 142,26	€ 69,34	€ 30,12
Almere	€ 83,53	€ 134,16	€ 49,19	€ 26,57
Castricum	€ 110,86	€ 114,90	€ 72,67	€ 42,27
Waterland	€ 168,04	€ 175,64	€ 89,83	€ 49,36
Hilversum	€ 107,08	€ 114,37	€ 78,46	€ 34,32

Tabel 3: De prijzen voor de vijftien gemeenten met het grootste aantal advertenties, in de bijlage zijn alle gemeenten meegenomen

Regio	Gemiddelde prijs advertentie	Gemiddelde prijs gehele woning	Gemiddelde prijs privé-kamer	Schoonmaakkosten per verblijf
Provincie Noord-Holland	€ 157,92	€ 172,31	€ 103,22	€ 30,26
MRA inclusief Amsterdam	€ 161,50	€ 177,30	€ 103,61	€ 38,64
MRA exclusief Amsterdam	€ 131,78	€ 152,60	€ 72,04	€ 43,68
Noord-Holland Noord	€ 108,88	€ 115,34	€ 79,45	€ 45,63

Tabel 4: de gemiddelde prijs per nacht en de schoonmaakkosten per verblijf voor de verschillende regio's

CAPACITEIT

Om een beeld te schetsen van de capaciteit wordt hieronder gekeken naar het maximale aantal personen, het aantal bedden en het aantal slaapkamers.

De maximale capaciteit is gelijk aan het maximale aantal personen waarvoor een advertentie geboekt kan worden via Airbnb. Gemiddeld geeft elke advertentie een maximale capaciteit aan van 3.14 personen. De aangegeven maximale capaciteit van alle advertenties samen is 72.008 personen. In de meeste gevallen is een ruimte beschikbaar voor maximaal 2 of 4 personen. In Figuur 8 is de verdere verdeling te zien.

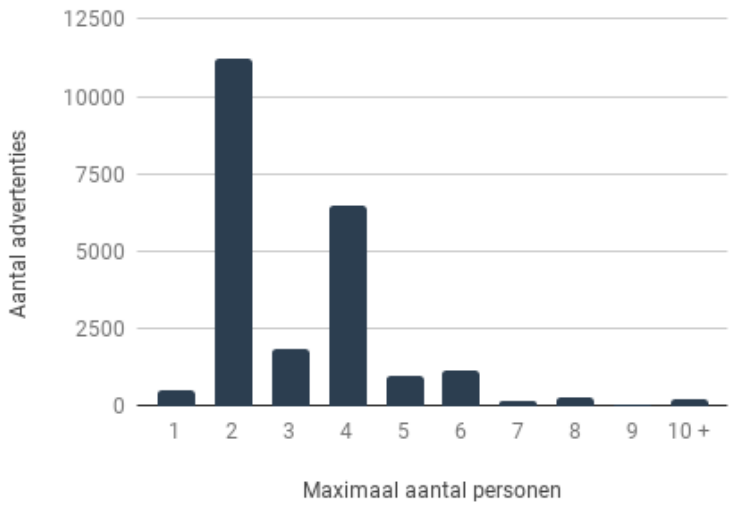

Figuur 8: Verdeling maximale aantal personen van provincie Noord-Holland. Op de horizontale as de capaciteit in personen, op de verticale as het relatieve aantal advertenties

Gemiddeld geeft een advertentie in het onderzoeksgebied aan 2.15 bedden te hebben, in totaal wordt er aangegeven dat er 49.349 bedden beschikbaar zijn. Een oorzaak voor het verschil tussen de maximale capaciteit (72.008) en het aantal bedden (49.349) is dat er soms ook bedden zijn voor twee personen maar het is bijvoorbeeld ook mogelijk dat huurders hun eigen slaapbenodigdheden meenemen.

De advertenties geven aan dat het verhuurbare object gemiddeld 1.54 slaapkamers bevat. In totaal worden er 35.338 slaapkamers aangeboden.

Gemeente	Maximale capaciteit	Aantal bedden	Aantal slaapkamers
Amsterdam	50.028	31.927	24.529
Haarlem	3.426	2.550	1.817
Bergen	1.965	1.699	942
Zandvoort	1.170	862	517
Amstelveen	1.009	747	558
Schagen	983	848	470
Texel	904	811	414
Zaanstad	900	671	398
Alkmaar	900	679	434
Gooise Meren	891	736	503
Waterland	637	520	310
Haarlemmermeer	603	422	285
Castricum	591	467	280
Wijdemeren	551	448	241
Bloemendaal	526	432	308

Tabel 5: De vijftien gemeenten met de hoogste maximale capaciteit: De maximale capaciteit, het aantal bedden en het aantal slaapkamers per gemeente. In de bijlage zijn deze cijfers per gemeente beschikbaar

Regio	Maximale capaciteit	Aantal bedden	Aantal slaapkamers
Provincie Noord-Holland	71.359	48.883	35.034
MRA inclusief Amsterdam	64.523	43.063	31.798
MRA exclusief Amsterdam	14.495	11.136	7.629
Noord-Holland Noord	7.485	6.286	3.540

Tabel 6: MRA en Noord-Holland Noord: De maximale capaciteit, het aantal bedden en het aantal slaapkamers per gemeente. In de bijlage zijn alle gemeenten opgenomen

PER DUIZEND WONINGEN

Om te zien hoeveel advertenties er in een gemeente zijn relatief aan het aantal woningen in een gemeente, is in Tabel 7 het aantal advertenties per duizend woningen weergegeven. De cijfers over het aantal woningen zijn afkomstig van het CBS, de definitie van een woning is:

"De kleinste binnen één of meer panden gelegen en voor woondoeleinden geschikte eenheid van gebruik, ontsloten via een eigen toegang vanaf de openbare weg, een erf of een gedeelde verkeersruimte. Voorbeelden zijn vrijstaande woningen, eengezinswoningen, flat- of portiekwoningen, studentenhuizen. Alle verblijfsobjecten met minimaal een woonfunctie en eventueel een of meer andere gebruiksfuncties worden als woning aangemerkt."

Gemeente	Aantal woningen september 2017	Aantal advertenties	Aantal advertenties per duizend woningen
Amsterdam	430.023	17.256	40.1
Zandvoort	9.519	364	38.2
Texel	6.537	246	37.6
Bergen	15.122	498	32.9
Waterland	7.249	131	18.1
Haarlem	74.463	915	12.3
Schagen	20.052	218	10.9
Bloemendaal	9.803	106	10.8
Wijdemeren	10.543	110	10.4
Ouder-Amstel	5.853	56	9.6
Castricum	15.777	139	8.8
Diemen	12.846	113	8.8
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	2.311	19	8.2
Weesp	8.873	71	8.0
Heemstede	12.530	98	7.8
Gooise Meren	26.299	182	6.9
Landsmeer	4.774	29	6.1
Beemster	3.818	23	6.0
Amstelveen	41.749	250	6.0
Medemblik	18.712	98	5.2
Enkhuizen	8.685	43	5.0
Alkmaar	50.789	248	4.9
Drechterland	8.156	37	4.5
Beverwijk	19.117	79	4.1
Heiloo	10.439	43	4.1
Zaanstad	67.708	260	3.8
Aalsmeer	12.887	49	3.8
Edam-Volendam	14.874	56	3.8
Blaricum	4.763	16	3.4
Hollands Kroon	20.668	66	3.2
Velsen	30.811	98	3.2
Hilversum	41.876	128	3.1
Uitgeest	5.617	17	3.0
Haarlemmermeer	60.536	182	3.0
Den Helder	28.013	82	2.9
Opmeer	4.743	13	2.7
Oostzaan	4.070	10	2.5
Langedijk	11.377	27	2.4
Uithoorn	12.871	27	2.1
Koggenland	9.284	18	1.9
Wormerland	6.795	13	1.9
Purmerend	35.684	60	1.7
Huizen	18.827	31	1.6
Hoorn	32.719	46	1.4
Heerhugowaard	22.922	24	1.0
Stede Broec	9.075	7	0.8
Heemskerk	17.486	11	0.6

Tabel 7: Per gemeente: Aantal advertenties, aantal woningen september 2017 (bron: CBS) en aantal advertenties per duizend woningen. Laren ontbreekt i.v.m. afwezigheid in cijfers CBS.

PER DUIZEND HUISHOUDENS

Om te zien hoeveel advertenties er in een gemeente zijn relatief aan het aantal huishoudens is het aantal advertenties per duizend huishoudens berekend. De cijfers over huishoudens zijn afkomstig van het CBS, de definitie van een particulier huishouden is:

"Eén of meer personen die samen een woonruimte bewonen en zichzelf niet-bedrijfsmatig voorzien van de dagelijkse behoeften."

Gemeente	Totaal particuliere huishoudens 2016	Aantal advertenties	Aantal advertenties per duizend huishoudens
Zandvoort	8.325	364	43.7
Texel	6.227	246	39.5
Amsterdam	456.462	17.256	37.8
Bergen	13.644	498	36.5
Waterland	7.445	131	17.6
Haarlem	76.564	915	12.0
Bloemendaal	9.417	106	11.3
Schagen	20.005	218	10.9
Wijdemeren	10.264	110	10.7
Ouder-Amstel	5.935	56	9.4
Castricum	15.092	139	9.2
Laren	4.909	43	8.8
Diemen	13.508	113	8.4
Heemstede	11.843	98	8.3
Weesp	8.688	71	8.2
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	2.373	19	8.0
Gooise Meren	25.338	182	7.2
Beemster	3.649	23	6.3
Landsmeer	4.720	29	6.1
Amstelveen	42.636	250	5.9
Medemblik	18.153	98	5.4
Enkhuizen	8.459	43	5.1
Alkmaar	50.431	248	4.9
Drechterland	7.977	37	4.6
Heiloo	9.954	43	4.3
Beverwijk	18.532	79	4.3
Edam-Volendam	14.433	56	3.9
Aalsmeer	12.831	49	3.8
Zaanstad	68.240	260	3.8
Blaricum	4.286	16	3.7
Hollands Kroon	20.107	66	3.3
Velsen	30.335	98	3.2
Den Helder	26.485	82	3.1
Hilversum	41.554	128	3.1
Uitgeest	5.542	17	3.1
Haarlemmermeer	60.211	182	3.0
Opmeer	4.645	13	2.8
Oostzaan	4.001	10	2.5
Langedijk	11.280	27	2.4
Uithoorn	12.729	27	2.1
Koggenland	9.129	18	2.0
Wormerland	6.824	13	1.9
Almere	82.509	156	1.9
Huizen	18.115	31	1.7
Purmerend	35.558	60	1.7
Lelystad	33.271	53	1.6
Hoorn	32.417	46	1.4
Heerhugowaard	22.336	24	1.1
Stede Broec	9.003	7	0.8
Heemskerk	17.330	11	0.6

Tabel 8: Per gemeente: Aantal advertenties, aantal huishoudens 2016 (bron: CBS) en aantal advertentie per duizend huishoudens

4. HOEVEEL OBJECTOVERNACHTINGEN VINDEN ER MINIMAAL PLAATS VIA AIRBNB IN NOORD-HOLLAND?

Het aantal overnachtingen is niet direct via webscraping te achterhalen. Er is echter wel een methode om alsnog uitspraken te doen over het minimaal objectovernachtingen via Airbnb. Een objectovernachting is een overnachting van 1 of meer personen in bijvoorbeeld een gehele woning of een privé-kamer. Er valt een inschatting te maken van het minimale aantal objectovernachtingen doordat bij de recensies een publicatiedatum is vermeld. Aangezien niet van elk verblijf bekend is hoeveel gasten er zijn gaat het om het aantal objectovernachtingen en niet om het aantal gastenovernachtingen.

OVERNACHTINGEN

Op basis van de verzamelde recensies kan berekend worden wat het minimale aantal objectovernachtingen is dat heeft plaatsgevonden. Een recensie kan namelijk alleen geplaatst worden nadat er een verblijf heeft plaatsgevonden via Airbnb. In Figuur 9 is te zien hoeveel recensies er per maand zijn achterhaald vanaf januari 2015.

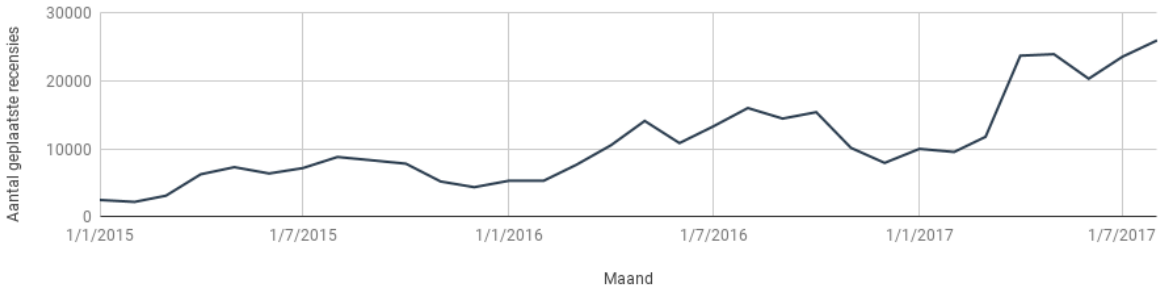

Figuur 9: Aantal recensies per maand vanaf januari 2015

Omdat er bij een advertentie een minimale aantal nachten wordt gegeven voor een verblijf, kan het aantal recensies worden vermenigvuldigd met het minimale aantal nachten. Omdat het minimale aantal nachten kan veranderen wordt hier een maximum van drie nachten gehanteerd om de verstorende effecten van eventuele uitschieters te voorkomen (met de correctie is het minimale aantal nachten gemiddeld 2.46). Ervan uitgaande dat 80% van de huurders na een verblijf ook een recensie schrijft, wordt er gecompenseerd voor de ontbrekende 20%. Er wordt uitgegaan van 80% zodat er een schatting van het minimale aantal objectovernachtingen kan worden gegeven, aangezien dit aandeel hoogst waarschijnlijk lager ligt.

Regio	Maand	Aantal recensies	Minimale aantal objectovernachtingen
Provincie Noord-Holland	juni 2017	19.398	47.368
	juli 2017	22.478	54.774
	augustus 2017	24.681	62.040
MRA inclusief Amsterdam	juni 2017	18.004	44.130
	juli 2017	20.782	50.875
	augustus 2017	22.747	57.428
MRA exclusief Amsterdam	juni 2017	4.223	9.229
	juli 2017	4.965	10.814
	augustus 2017	5.768	13.346
Noord-Holland Noord	juni 2017	1.670	3.806
	juli 2017	2.063	4.654
	augustus 2017	2.370	5.496

Tabel 9: MRA en Noord-Holland Noord: Aantal recensies en minimale aantal objectovernachtingen per maand. In de bijlage zijn deze cijfers per gemeente beschikbaar

In de bovenstaande tabellen is het minimale aantal objectovernachtingen per maand te zien voor de verschillende gebieden. Dit zijn de overnachtingen die te bewijzen zijn uit de data. Het gaat om een minimum om een aantal redenen. (1) Alleen de recensies van actieve advertenties gedurende het meetpunt zijn meegenomen, advertenties die niet meer of tijdelijk niet actief waren zijn dus niet meegenomen in deze telling. (2) Om tot exactere cijfers te komen zijn er meer metingen over een breder tijdsbestek vereist. Ondanks deze tekortkomingen is het minimale aantal overnachtingen betrouwbaar en uitermate geschikt voor een vergelijking tussen verschillende gebieden. Het is mogelijk dat het werkelijke aantal nachten hoger uitkomt, lager is echter vrijwel uitgesloten.

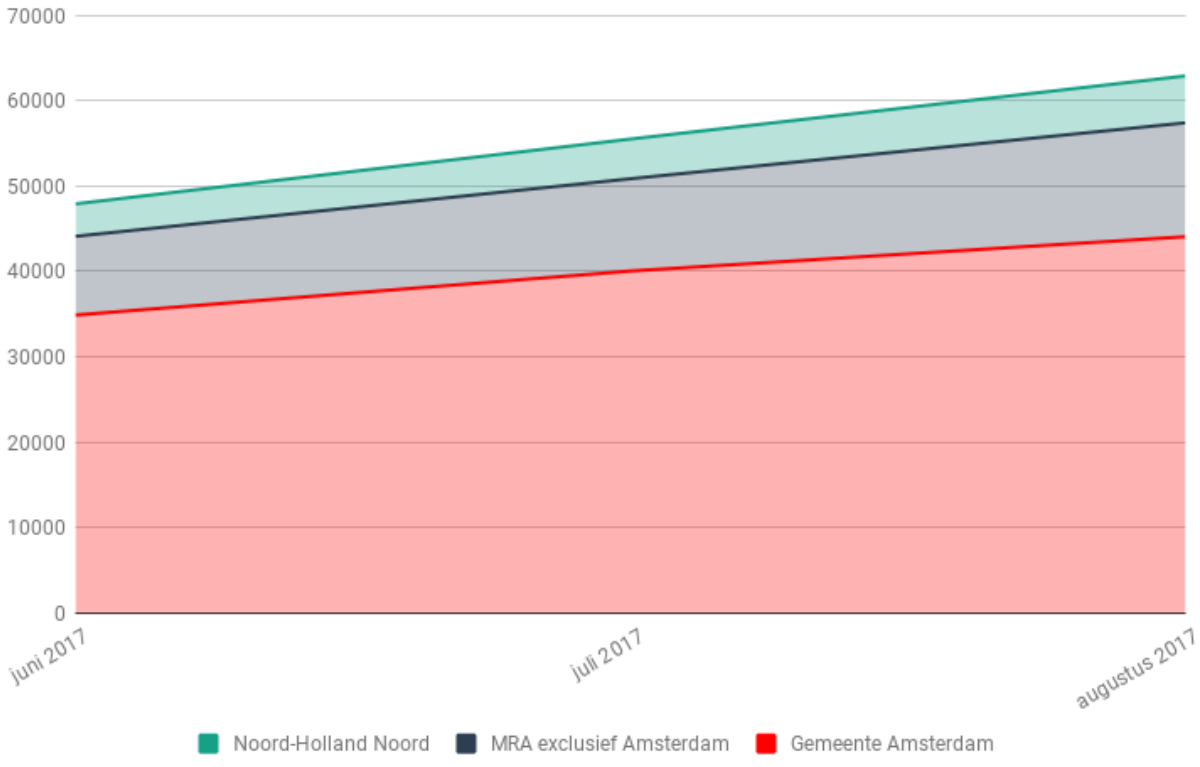

Figuur 10: Minimale aantal objectovernachtingen voor juni, juli en augustus 2017 per regio

Om een beeld te schetsen van het aantal overnachtingen door het jaar heen zijn in Figuur 11 het minimale aantal objectovernachtingen per maand weergeven, gebaseerd op het meest recente complete kalenderjaar. Augustus is de drukste maand gevolgd door de maand mei.

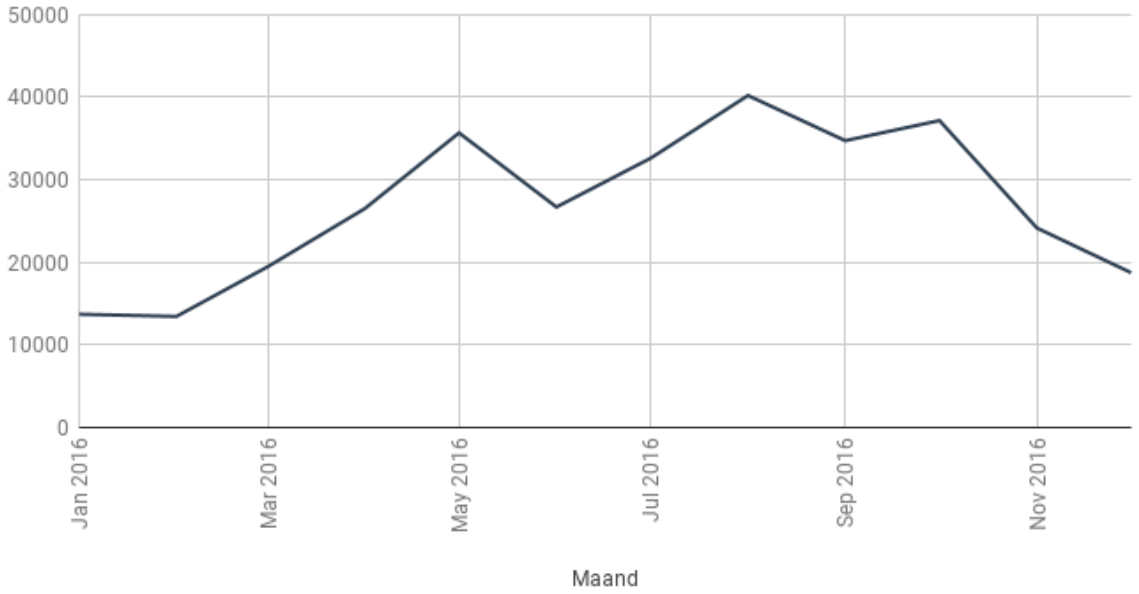

Figuur 11: Minimale aantal objectovernachtingen per maand van 2016

5. HOE VAAK WORDEN OBJECTEN VERHUURD VIA AIRBNB?

Er wordt vaak gesteld dat Airbnb een vorm van vakantieverhuur faciliteert die reguliere verblijfsrecreatie aanvult. Het gaat dan om particulieren die hun woonhuis tijdelijk als vakantieverblijf aanbieden. Er zijn verschillende platformen die vergelijkbare diensten aanbieden (zoals vrbo.com en homeaway.com), maar Airbnb is de grootste speler. De cijfers over Airbnb geven een goed beeld van de mate waarin deze particuliere verhuur zich verhoudt tot reguliere verblijfsrecreatie.

Advertenties op Airbnb zijn echter niet allemaal afkomstig van particulieren. Ook reguliere hotels, vakantiehuizen en/of Bed & Breakfasts kunnen worden aangeboden op Airbnb. Om volledig in beeld te brengen hoe deze reguliere verblijfsrecreatie zich verhoudt tot verhuurde woonverblijven moet voor elk object apart bepaald worden welke functie het heeft. Deze globale analyse maakt gebruik van een minder intensieve aanpak. De meeste advertenties worden aangeboden vanuit de gemeente Amsterdam. In Amsterdam is het niet toegestaan een gehele woning of appartement voor meer dan 60 nachten per jaar te verhuren. Om deze reden wordt er onderscheid gemaakt tussen meer of minder dan 60 nachten. Het is vanuit dit uitgangspunt aannemelijk dat objecten die in een jaar tijd meer dan 60 nachten zijn verhuurd een recreatieve functie hebben. Het gaat dan om hotels, vakantiehuizen en/of Bed & Breakfasts. Het gaat hier wederom om een beeld op hoofdlijnen. Het is goed mogelijk dat objecten met een woonfunctie wel meer dan 60 nachten per jaar verhuurd worden en dat het aan handhaving schort. Tegelijkertijd is het ook aannemelijk dat hotels in beperkte mate verhuren via Airbnb.

Om een beeld te krijgen van de bezetting van de advertenties op Airbnb wordt hier gekeken naar het aantal nachten dat advertenties minimaal zijn verhuurd in een jaar. Belangrijk is hier dat het gaat om schatting van het minimale aantal nachten, in werkelijkheid is het mogelijk dat het aantal nachten een stuk hoger uitkomt. De kans dat er minder overnachtingen hebben plaatsgevonden is zeer klein. De werkelijke bezetting van een object kan hoger zijn dan dat van een advertentie, bijvoorbeeld als er meerdere advertenties zijn op Airbnb maar mogelijk ook op andere verhuurplatforms.

GEHELE ONDERZOEKSGEBIED

Om een beeld te schetsen van de verdeling voor een geheel jaar is er gekeken naar de periode van 01/09/2016 tot 01/09/2017. In deze periode is er bij 11.4% van de advertenties meer dan 60 nachten verhuurd in het gehele onderzoeksgebied.

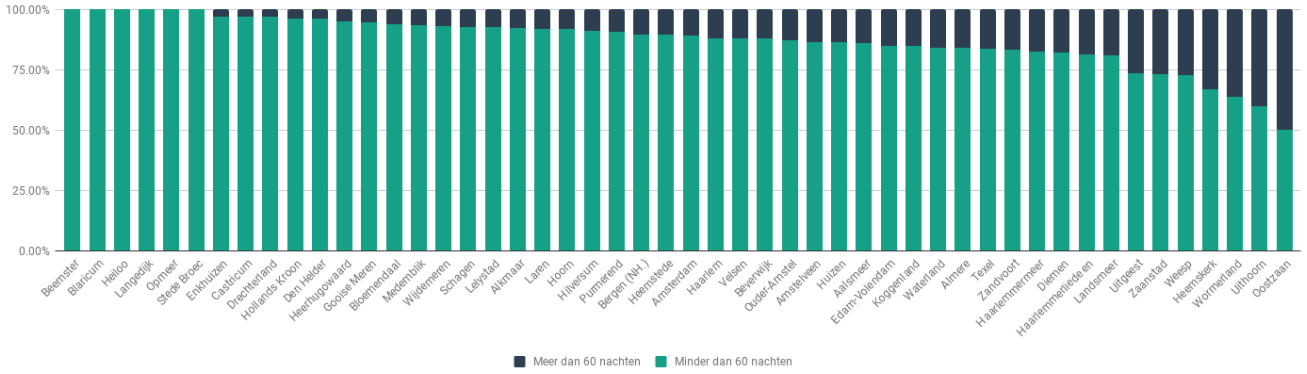

Figuur 12: Verdeling van het aandeel meer dan 60 nachten verhuur en minder dan 60 nachten verhuur per gemeente

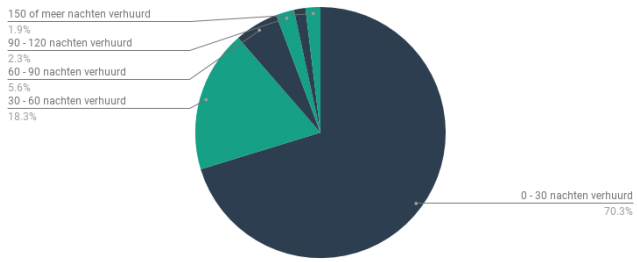

Figuur 13: Verdeling van het minimale aantal nachten in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 in het gehele onderzoeksgebied

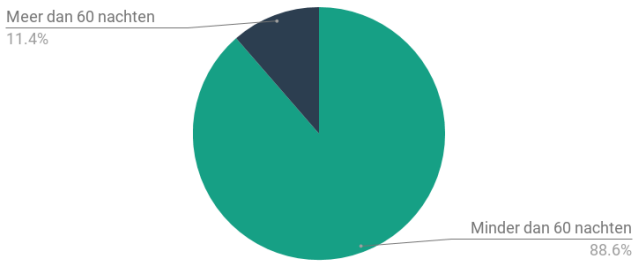

Figuur 14: Cirkeldiagram van objecten verdeeld aan de hand van hoeveel deze verhuurd zijn in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 in het gehele onderzoeksgebied

METROPOOLREGIO AMSTERDAM

In Metropoolregio Amsterdam in de periode van 01/09/2016 tot 01/09/2017 heeft 11.66% van het aanbod meer dan 60 nachten verhuurd. Ongeveer 70% van het aanbod wordt minder verhuurd dan 30 nachten.

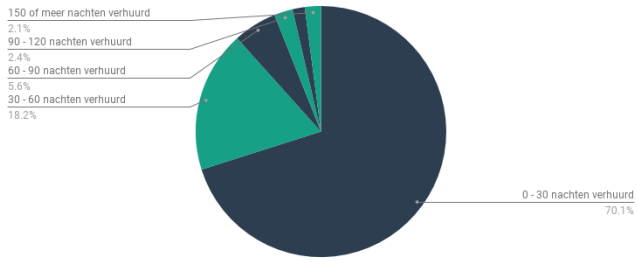

Figuur 15: Verdeling van het minimale aantal nachten in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 voor de Metropoolregio Amsterdam

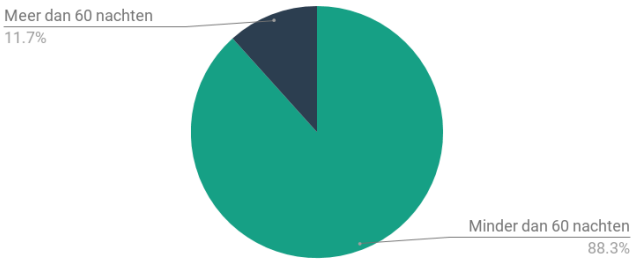

Figuur 16: Cirkeldiagram van objecten verdeeld aan de hand van hoeveel deze verhuurd zijn in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 in de Metropoolregio Amsterdam

NOORD-HOLLAND NOORD

In de periode van 01/09/2016 tot 01/09/2017 is 8.36% van de aangeboden advertenties in Noord-Holland Noord meer dan 60 nachten verhuurd. Dit aandeel is lager dan in de rest van het onderzoeksgebied.

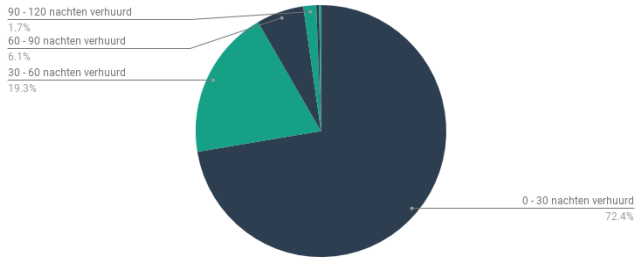

Figuur 17: Verdeling van het minimale aantal nachten in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 in Noord-Holland Noord

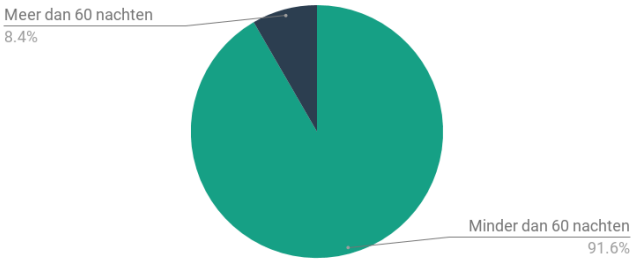

Figuur 18: Cirkeldiagram van objecten verdeeld aan de hand van hoeveel deze verhuurd zijn in de periode 01/09/2016 tot 01/09/2017 in Noord-Holland Noord

PER WONINGTYPE

Wanneer er gekeken wordt naar het woningtype, privé-kamer of gehele woning of appartement dan valt op dat privé-kamers vele malen vaker meer dan 60 nachten worden verhuurd. Ook hier is gekeken naar de periode 2016/09/01 tot 2017-09-01.

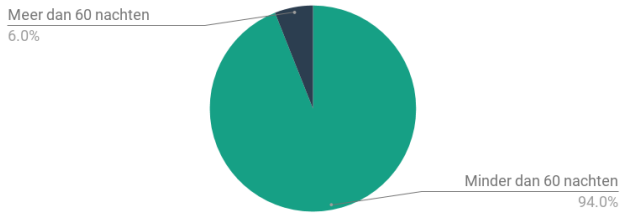

Figuur 19: Cirkeldiagram voor aandeel meer dan 60 nachten en aandeel minder dan 60 nachten van gehele woningen of appartementen over het gehele onderzoeksgebied

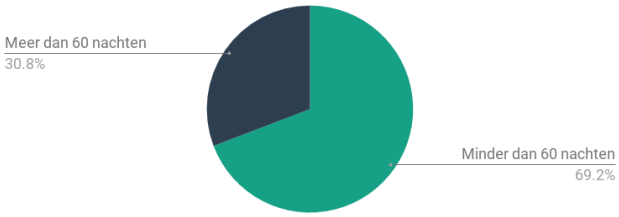

Figuur 20: Cirkeldiagram voor aandeel meer dan 60 nachten en aandeel minder dan 60 nachten van privé-kamers over het gehele onderzoeksgebied

PER PRIJS

Kijkende naar het gehele onderzoeksgebied zijn de objecten die meer worden verhuurd over het algemeen ook goedkoper dan de objecten die minder worden verhuurd, zoals te zien is in Figuur 19. De gemiddelde prijs van een advertentie die meer dan 60 nachten is verhuurd is €123,76. De gemiddelde prijs van een advertentie die minder dan 60 nachten verhuurd is €158,55.

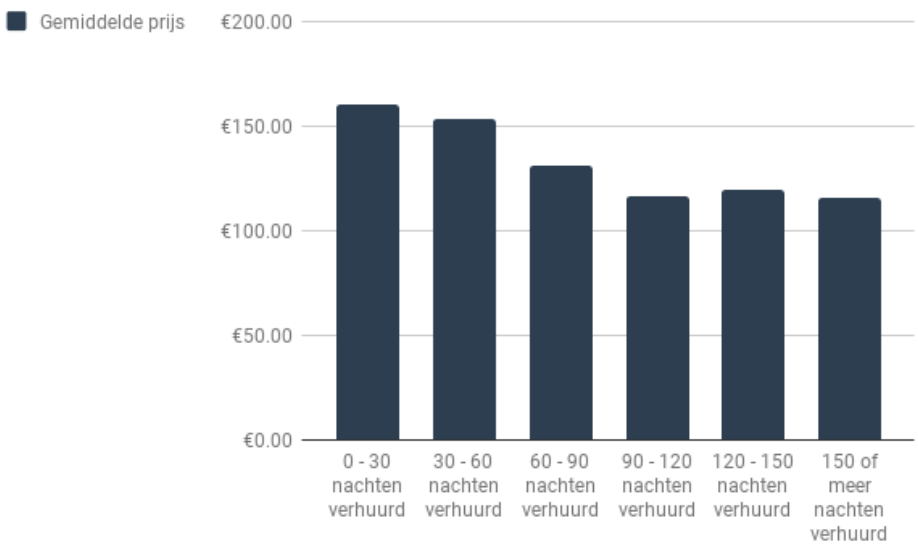

Figuur 21: Gemiddelde prijs per minimale aantal nachten verhuurd voor het gehele onderzoeksgebied

6. WAT VOOR EEN OMZET WORDT ER MINIMAAL GEMAAKT VIA AIRBNB IN NOORD-HOLLAND?

Op basis van de overnachtingen kan een minimumomzet worden berekend, zowel per advertentie als voor een hele gemeente of regio. De omzet die wordt berekend is de verzamelde omzet van de verhuurder en Airbnb, aangezien een deel van de opbrengsten van de verhuur naar Airbnb gaan. Het gaat hier om een schatting aangezien het zeer waarschijnlijk is dat de huidige prijzen anders zijn dan in het verleden. Om een goede schatting te kunnen maken is er gekozen om alleen voor de periode van de afgelopen 3 maanden de omzet te berekenen.

De minimale omzet uit de overnachtingen wordt berekend door het minimale aantal nachten per advertentie te vermenigvuldigen met de prijs. Vervolgens worden de schoonmaakkosten per verblijf toegevoegd om zo tot een minimale omzet per maand te komen.

Het is niet bekend hoeveel personen er overnachten, de extra kosten die soms per persoon worden gerekend zijn in deze berekening dus niet meegenomen. Aanvullende diensten die mogelijk nog worden geleverd, zoals bijvoorbeeld het verhuren van een fiets, zijn in deze berekening ook niet meegenomen.

Aangezien deze berekeningen zijn gebaseerd op een eenmalige meting is er slechts voor de maanden juni, juli en augustus een goede schatting te maken van de minimale omzet. Naarmate er meer meetpunten zijn kan er over een bredere periode een minimale omzet worden berekend.

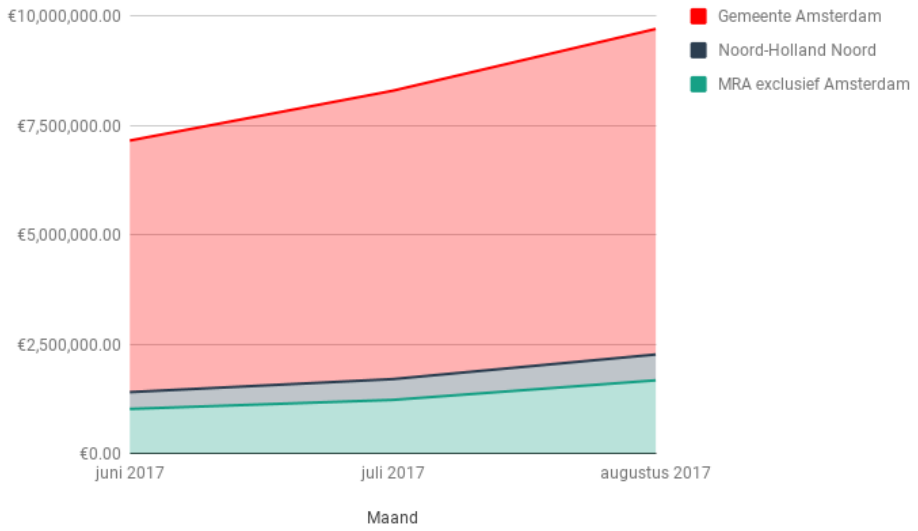

Figuur 22: Minimale omzet voor de maanden juni, juli en augustus 2017

Regio	Maand	Aantal recensies	Minimale aantal objectovernachtingen	Minimale omzet overnachtingen	Minimale omzet schoonmaak	Totaal minimale omzet
Noord-Holland	juni 2017	20.313	47.936	€ 6.573.725,00	€ 584.635,00	€ 7.158.360,00
	juli 2017	23.537	55.529	€ 7.615.732,50	€ 681.231,25	€ 8.296.963,75
	augustus 2017	25.946	62.924	€ 8.888.890,00	€ 820.385,00	€ 9.709.275,00
MRA Inclusief Amsterdam	juni 2017	18.004	44.130	€ 6.236.617,50	€ 537.017,50	€ 6.773.635,00
	juli 2017	20.782	50.875	€ 7.195.315,00	€ 625.938,75	€ 7.821.253,75
	augustus 2017	22.747	57.428	€ 8.364.017,50	€ 754.561,25	€ 9.118.578,75
MRA exclusief Amsterdam	juni 2017	4.223	9.229	€ 921.092,50	€ 102.631,25	€ 1.023.723,75
	juli 2017	4.965	10.814	€ 1.108.481,25	€ 121.667,50	€ 1.230.148,75
	augustus 2017	5.768	13.346	€ 1.511.820,00	€ 165.950,00	€ 1.677.770,00
Noord-Holland Noord	juni 2017	1.670	3.806	€ 337.107,50	€ 47.617,50	€ 384.725,00
	juli 2017	2.063	4.654	€ 420.417,50	€ 55.292,50	€ 475.710,00
	augustus 2017	2.370	5.496	€ 524.872,50	€ 65.823,75	€ 590.696,25

Tabel 10: Minimale omzet voor de maanden juni, juli en augustus 2017 voor de regio's. In de bijlage zijn deze cijfers per gemeente beschikbaar

7. WAT IS DE HERKOMST VAN BEZOEKERS VIA AIRBNB?

Bij elke geplaatste recensie is waar mogelijk achterhaald wat de herkomst van de bezoekers is, hierdoor is in de meeste gevallen bekend wat het land (99%>) of zelfs de stad (90%>) van herkomst van de bezoeker is. Doordat alleen de actieve recensies kunnen worden achterhaald zijn de aantallen recensies rondom een meetpunt (het webscrapen van Airbnb) het meest betrouwbaar, hoe verder hier vandaan hoe meer recensies ontbreken doordat de bijbehorende advertenties mogelijk niet meer beschikbaar zijn. Belangrijk is dat het hier gaat om geplaatste recensies en niet daadwerkelijke bezoeken. Het zou mogelijk kunnen dat bezoekers uit bepaalde landen vaker geneigd zijn om een recensie te plaatsen en hierdoor een groter aandeel hebben.

NOORD-HOLLAND

Het voornaamste deel van de bezoekers via Airbnb komt uit de Verenigde Staten (16.5%), gevolgd door Duitsland (13.8%), Frankrijk (12.6%) en het Verenigd Koninkrijk (11.8%). 6.5% van de bezoekers via Airbnb komt uit eigen land.

In Figuur 24 is te zien hoeveel recensies per maand worden geplaatst gekeken naar nationaliteit van de bezoekers. Opvallend is dat in de maanden juni en juli er relatief veel bezoekers zijn uit de Verenigde Staten. In augustus komt het grootste deel van de bezoekers via Airbnb uit Duitsland.

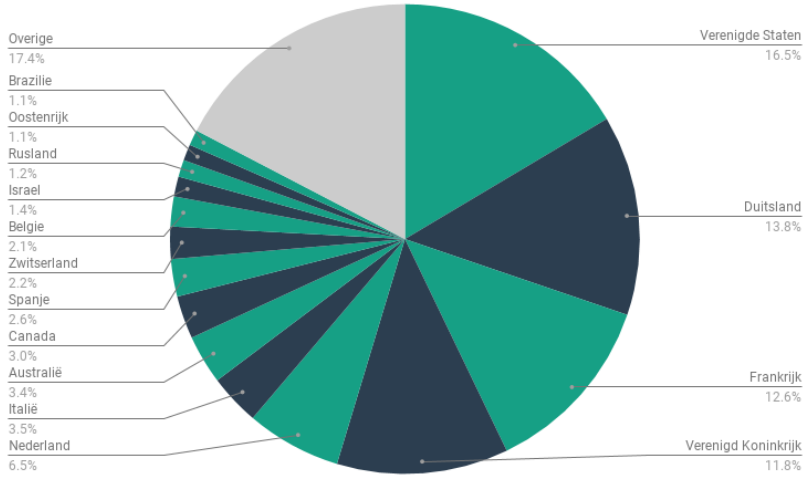

Figuur 23: Aandeel bezoekers per land in provincie Noord-Holland

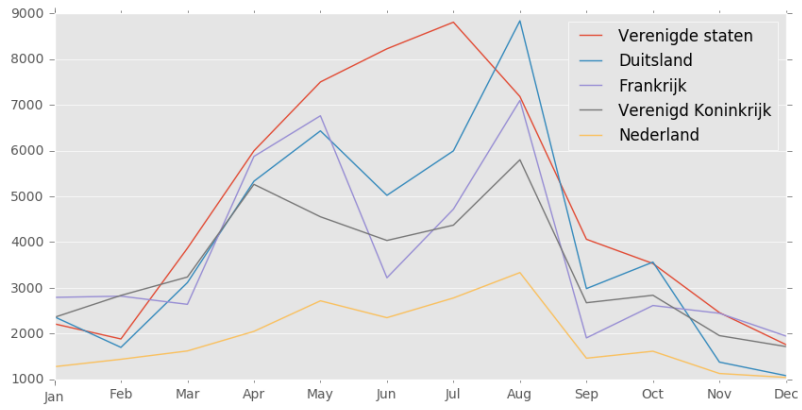

Figuur 24: Het aantal achtergelaten recensies per maand, verdeeld over de 5 landen met het grootste aantal bezoekers, voor Noord-Holland

METROPOOLREGIO AMSTERDAM

In Metropoolregio Amsterdam zijn er voornamelijk bezoekers uit de Verenigde Staten(17.32%), Frankrijk(13.51%), Verenigd Koninkrijk (12.42%) en Duitsland (12.40%). Vergeleken met het onderzoeksgebied komen er (relatief) minder Nederlanders naar Metropoolregio Amsterdam (4.42%). Opvallend is dat bezoekers uit de Verenigde Staten relatief vaak in de maanden juni en juli Metropoolregio Amsterdam bezoeken.

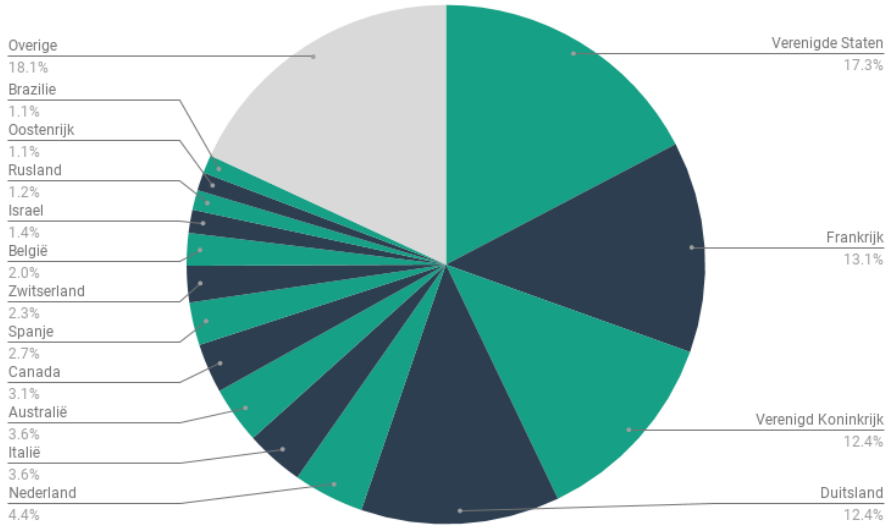

Figuur 25: Aandeel bezoekers per land in Metropoolregio Amsterdam

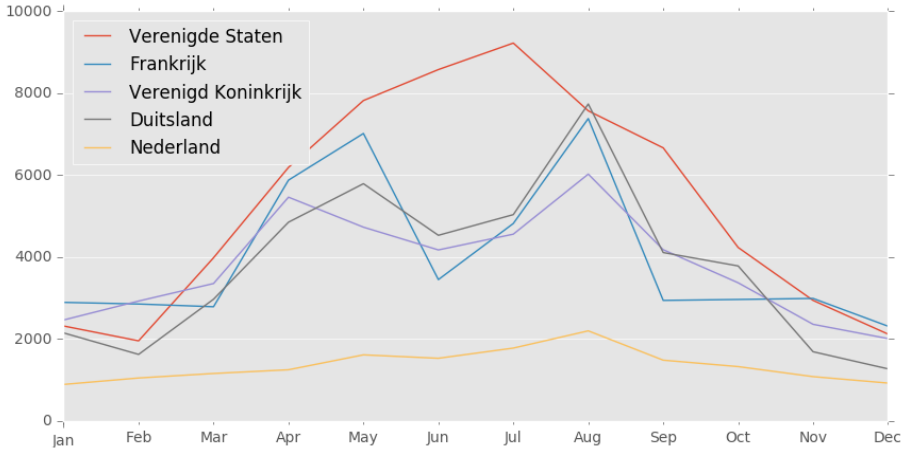

Figuur 26: Het aantal achtergelaten recensies per maand, verdeeld over de 5 landen met het grootste aantal bezoekers, voor Metropoolregio Amsterdam

NOORD-HOLLAND NOORD

In regio Noord-Holland Noord komt het grootste deel van de bezoekers via Airbnb uit Nederland (38.31%) en Duitsland (34.69%). Vooral het grote aandeel van Nederlandse bezoekers is hier opvallend, in vergelijking met de Metropoolregio Amsterdam.

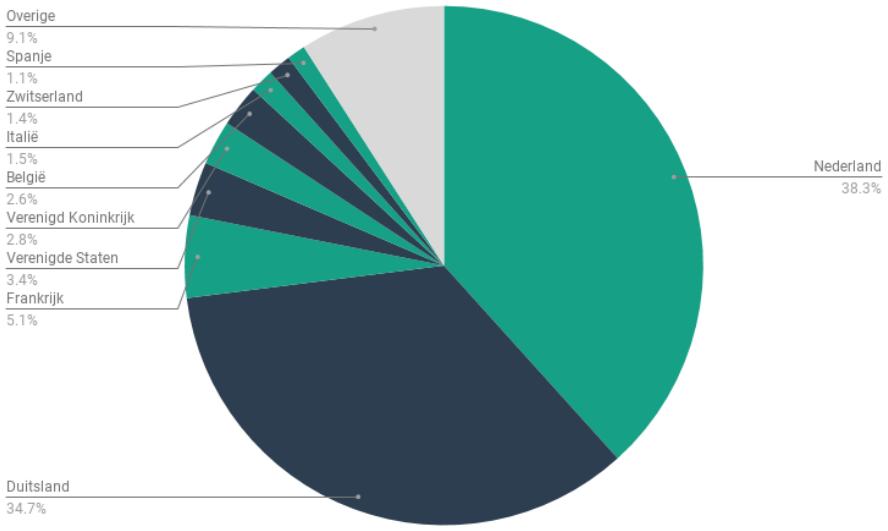

Figuur 27: Aandeel bezoekers per land in Noord-Holland Noord

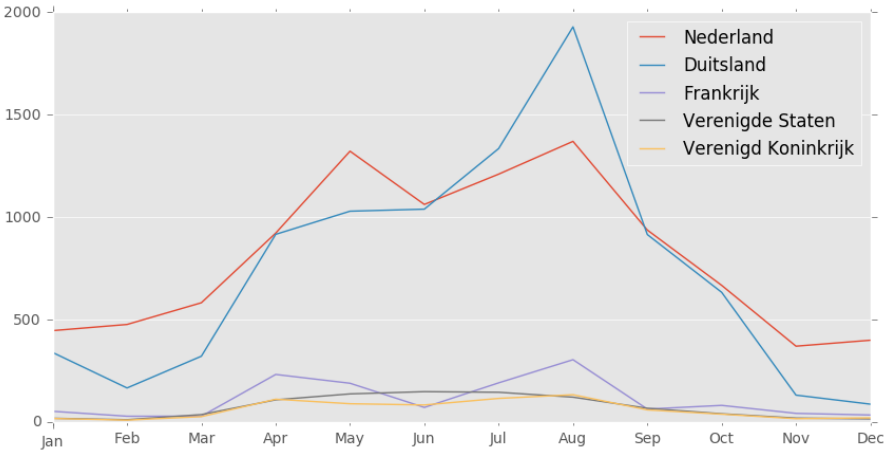

Figuur 28: Het aantal achtergelaten recensies per maand, verdeeld over de 5 landen met het grootste aantal bezoekers, voor Noord-Holland Noord

PER WONINGTYPE

Wat voor woningtype bezoekers huren via Airbnb verschilt ook lichtelijk per land. Duitsers huren relatief vaker een gehele woning of appartement dan een privé-kamer en bezoekers uit de Verenigde Staten huren relatief vaker een privé-kamer dan een gehele woning of appartement.

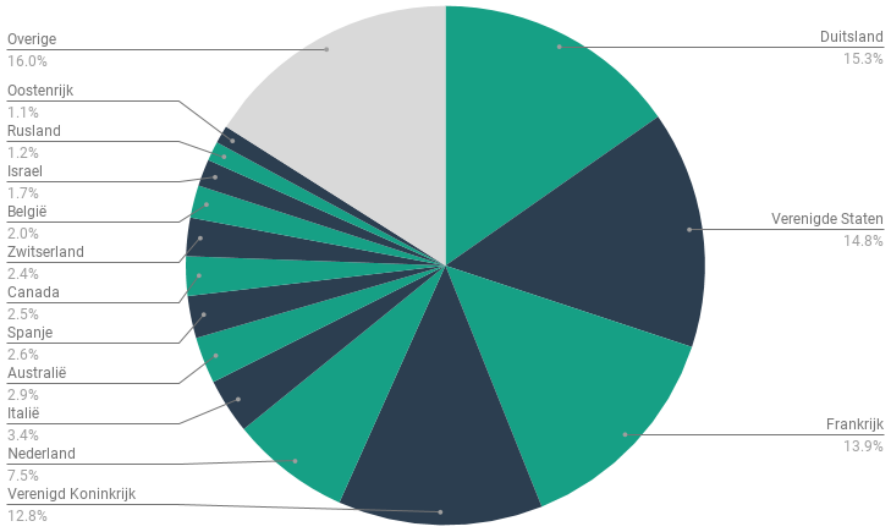

Figuur 29: Cirkeldiagram met verdeling van afkomst bezoekers van gehele woningen of appartementen van Noord-Holland

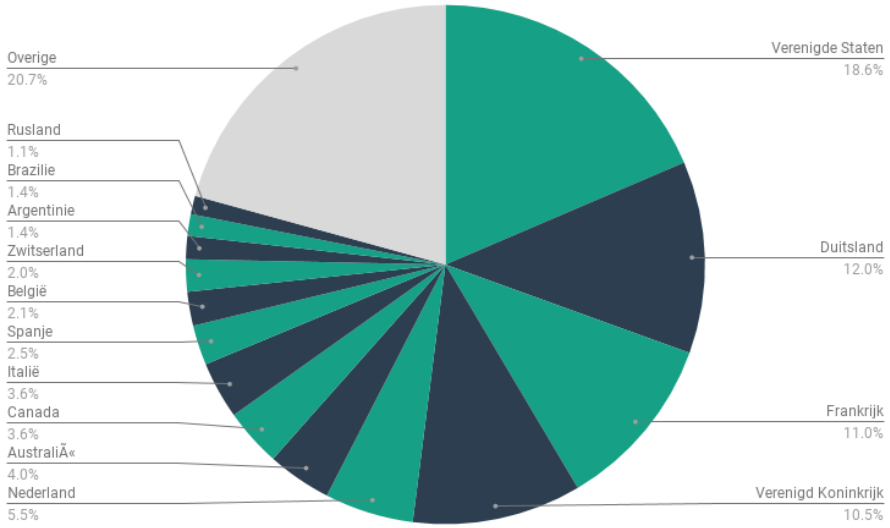

Figuur 30: Cirkeldiagram met verdeling van afkomst bezoekers van privé-kamers van Noord-Holland

PER PRIJS

Om te kijken wat voor accommodaties er door bezoekers uit diverse landen worden geboekt is er gekeken naar de gemiddelde prijs van de bezochte advertenties. Opvallend is dat Nederlanders gemiddeld voor een goedkopere bestemming kiezen dan huurders uit andere landen.

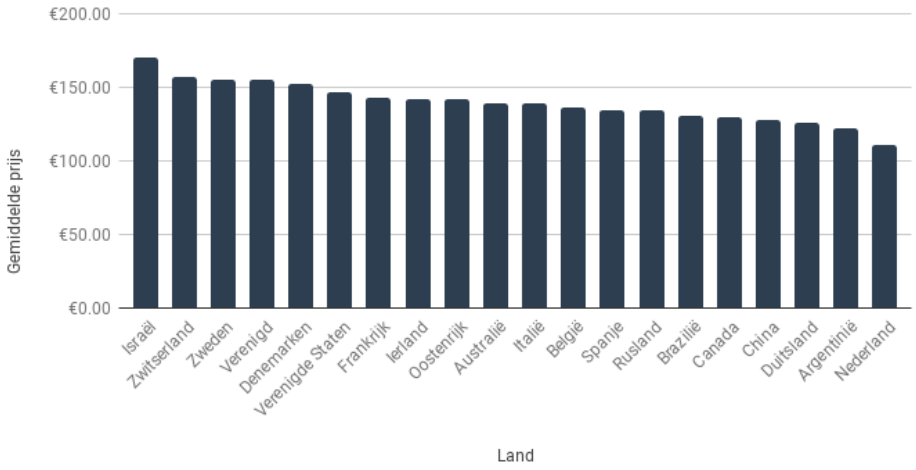

Figuur 31: Gemiddelde prijs gekeken naar land van afkomst voor de 20 landen met het grootste aandeel in bezoekers van Noord-Holland

8. HOE VERHOUDT AIRBNB ZICH IN VERGELIJKING MET ANDERE OVERIGE VORMEN VAN VERBLIJFSRECREATIE?

Om een beeld te schetsen van de relatieve grootte van het aanbod via Airbnb in de markt van overige vormen van verblijfsrecreatie wordt hier gebruik gemaakt van data uit een eerder onderzoek naar overige vormen van verblijfsrecreatie. Onderzoeksbureau ZKA heeft in beeld gebracht hoe objecten met een recreatieve functie zijn verspreid over de regio. Deze data vormt het uitgangspunt voor een vergelijking tussen de verblijfsrecreatie en verhuurde objecten. Eerder genoemde uitgangspunten vormen daarbij nog steeds een belangrijk kader. Zoals dat er via Airbnb ook overige vormen van verblijfsrecreatie worden aangeboden en dat objecten mogelijk meerdere keren worden aangeboden. De gemeente van een object is bepaald door te kijken naar het adres van het object, op dezelfde wijze is ook de locatie van de Airbnb objecten bepaald. Belangrijk is om rekening te houden met het feit dat objecten uit deze data ook kunnen worden aangeboden op Airbnb, ook is het niet bekend of het hier gaat om het gehele aanbod van verblijfsrecreatie. Onderstaande cijfers zijn dus voornamelijk bedoeld als een indicatie voor de verhoudingen tussen Airbnb en andere vormen van verblijfsrecreatie.

METROPOOLREGIO AMSTERDAM

De data over Metropoolregio Amsterdam bevat 1.342 objecten. Om een beeld te schetsen van het aandeel van Airbnb is in Tabel 11 per gemeente de maximale capaciteit van Airbnb advertenties en het aantal slaapplaatsen uit het andere onderzoek weergeven. Gemiddeld is het indicatieve aandeel van Airbnb 22%, echter zijn de verschillen per gemeente groot.

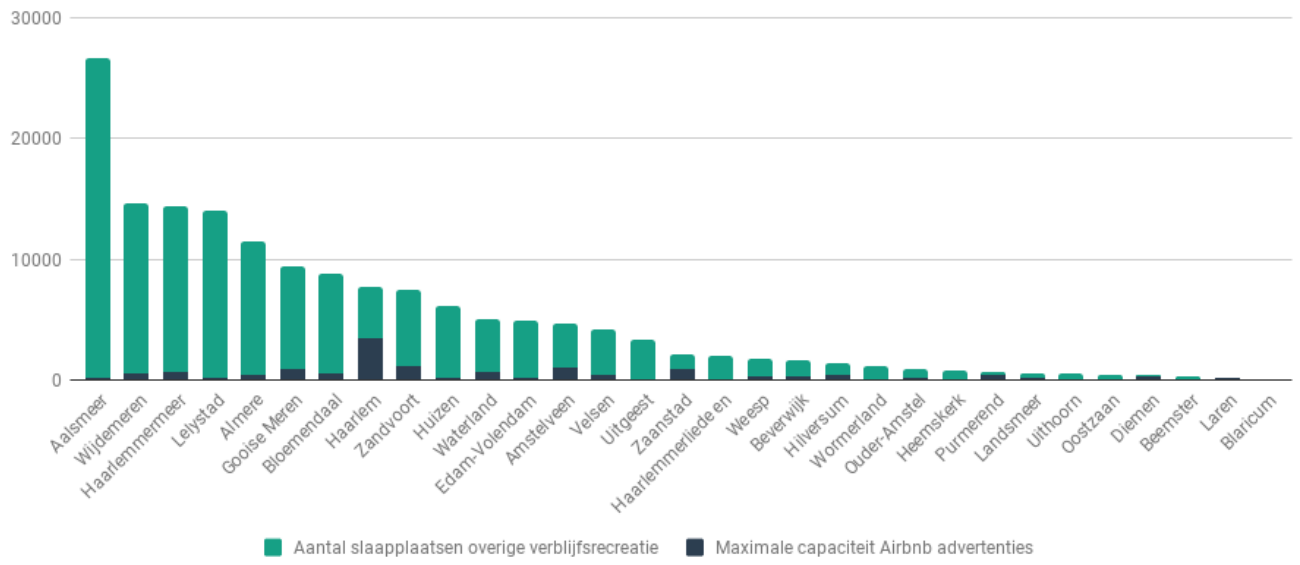

Figuur 32: De maximale capaciteit van Airbnb accommodaties in Metropoolregio Amsterdam vergeleken met het aanbod van overige verblijfsrecreatie. Voor de leesbaarheid van de grafiek is gemeente Amsterdam weggelaten.

Gemeente	Maximale capaciteit Airbnb advertenties	Aantal slaapplaatsen overige verblijfsrecreatie	Indicatie aandeel Airbnb overige verblijfsindicatie *
Diemen	337	25	93%
Laren	156	16	91%
Blaricum	50	17	75%
Purmerend	379	219	63%
Haarlem	3.426	4.214	45%
Zaanstad	900	1.151	44%
Amsterdam	50.028	82.828	38%
Hilversum	434	982	31%
Beemster	84	217	28%
Ouder-Amstel	219	656	25%
Amstelveen	1.009	3.614	22%
Landsmeer	123	446	22%
Beverwijk	311	1.300	19%
Uithoorn	88	412	18%
Weesp	299	1.431	17%
Zandvoort	1.170	6.268	16%
Waterland	637	4.362	13%
Oostzaan	41	328	11%
Gooise Meren	891	8.511	9%
Velsen	377	3.789	9%
Bloemendaal	526	8.323	6%
Heemskerk	40	721	5%
Wormerland	60	1.104	5%
Haarlemmermeer	603	13.781	4%
Edam-Volendam	204	4.686	4%
Almere	450	10.974	4%
Wijdemeren	551	14.123	4%
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	69	1.863	4%
Uitgeest	69	3.234	2%
Huizen	115	6.057	2%
Lelystad	199	13.780	1%
Aalsmeer	177	26.476	1%
Totaal	64.022	225.908	22%

Tabel 11: De maximale capaciteit van Airbnb accommodaties in Metropoolregio Amsterdam vergeleken met het aanbod van overige verblijfsrecreatie.
***Bij het aandeel van Airbnb is geen rekening gehouden met overlap tussen de objecten en het gaat dan dus ook om een indicatie**

NOORD-HOLLAND NOORD

In Noord-Holland Noord is het berekende aandeel van Airbnb advertenties (3%) een stuk lager dan in Metropoolregio Amsterdam (22%). Het onderscheid per gemeente is te zien in Figuur 33 en Tabel 12.

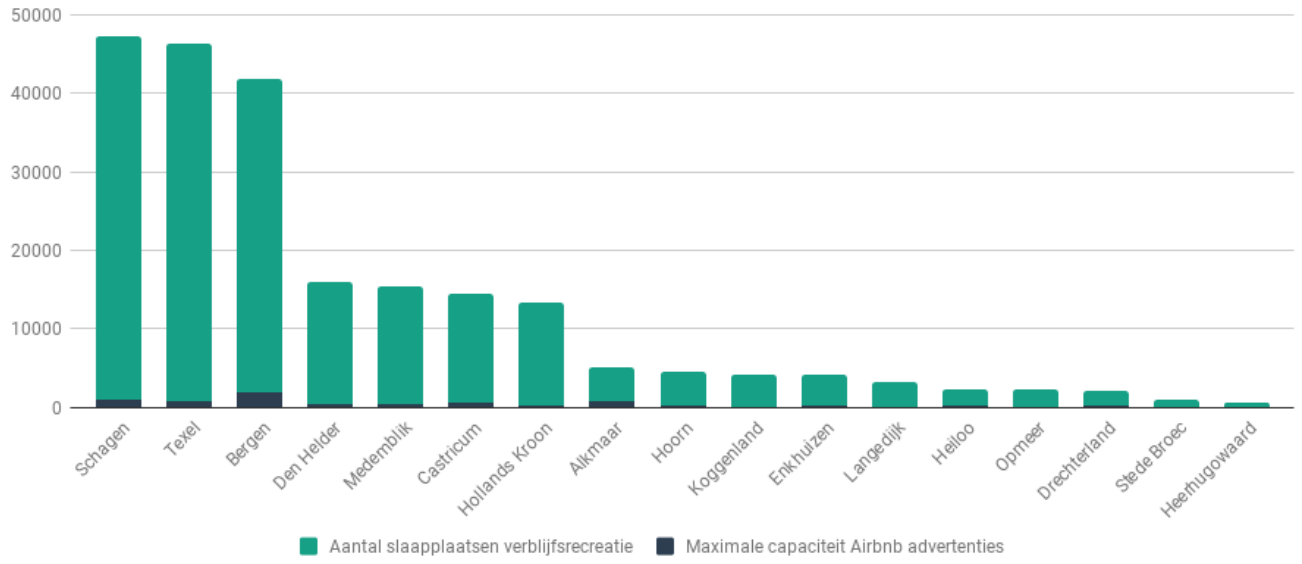

Figuur 33: De maximale capaciteit van Airbnb accommodaties in Noord-Holland Noord vergeleken met het aanbod van overige verblijfsrecreatie.

Gemeente	Maximale capaciteit Airbnb advertenties	Aantal slaapplaatsen overige verblijfsrecreatie	Indicatie aandeel Airbnb overige verblijfsindicatie *
Alkmaar	900	4.298	17%
Heerhugowaard	96	482	17%
Heiloo	178	2.184	8%
Drechterland	159	1.975	7%
Enkhuizen	209	3.967	5%
Bergen	1.965	39.871	5%
Hoorn	195	4.445	4%
Castricum	591	13.825	4%
Langedijk	93	3.107	3%
Medemblik	434	14.975	3%
Stede Broec	26	943	3%
Opmeer	58	2.207	3%
Den Helder	370	15.542	2%
Koggenland	88	4.130	2%
Schagen	983	46.209	2%
Texel	904	45.500	2%
Hollands Kroon	236	13.169	2%
Totaal	7.485	216.829	3%

Tabel 12: De maximale capaciteit van Airbnb accommodaties in Noord-Holland Noord vergeleken met het aanbod van overige verblijfsrecreatie. *Bij het aandeel van Airbnb is geen rekening gehouden met overlap tussen de objecten en het gaat dan dus ook om een indicatie

9. BIJLAGE

AANVULLENDE VOORZIENINGEN

Om een vollediger beeld te schetsen van wat voor objecten er worden aangeboden is er ook gekeken naar de aangegeven aanvullende opties. De aanwezigheid van internet is de meest voorkomende voorziening (97.52%). Bij ongeveer 10% van het aanbod wordt aangegeven dat er ook een ontbijt beschikbaar is.

Op het gebied van brandveiligheid geeft 74.61% aan een rookmelder te hebben, 40.64% van de advertenties geeft aan te beschikken over een brandblusser, 34.80% geeft aan een koolmonoxide-detector te hebben en 16.84% geeft aan een veiligheidskaart aanwezig te hebben.

Voorziening	Aandeel aanwezig
Internet	97.52%
Wifi	97.11%
Verwarming	96.42%
Keuken	90.64%
Televisie	80.26%
Rookmelder	74.61%
Wasmachine	72.16%
Kledinghangers	63.47%
Familie en kindvriendelijk	58.17%
Laptop werkplek	57.53%
Strijkbout	55.65%
Shampoo	55.37%
Föhn	54.76%
Kabel TV	43.81%
Droger	43.45%
EHBO doos	41.52%
Brandblusser	40.64%
Koolmonoxide-detector	34.80%
Parkeren op terrein	27.57%
Privé-ingang	18.65%
Veiligheidskaart	16.84%
Intercom	16.80%
24 uurs check in	13.79%

Voorziening	Aandeel aanwezig
Koelkast	12.15%
Bestek en zilverwerk	11.72%
Basis kookspullen	11.52%
Beddengoed	11.36%
Slot op slaapkamer deur	10.86%
Koffiemaker	10.63%
Huisdieren toegestaan	10.58%
Fornuis	10.06%
Ontbijt	10.02%
Oven	10.01%
Openhaard	9.02%
Lift	8.80%
Vaatwasmachine	8.76%
Huisdieren aanwezig	8.69%
Magnetron	8.52%
Balkon of patio	6.70%
Rolstoeltoegang	6.57%
Roken toegestaan	5.76%
Kat	5.61%
Badkuip	5.38%
Extra kussen en deken	4.92%
Tuin	4.67%

Tabel 13: Voorzieningen die aanwezig zijn bij het aanbod met het percentage van het aanbod waar de voorziening aanwezig is. Niet alle mogelijk aanwezige voorzieningen zijn hier meegenomen, het betreft hier een selectie van veel voorkomende voorzieningen. Cijfers zijn gebaseerd op het gehele onderzoeksgebied.

BEFORMATION

AANTALLEN PER GEMEENTE

Gemeente	Totaal aantal advertenties	Aantal aanbieders	Gehele woningen	Privé-kamers	Gedeelde kamers	Gehele woningen %
Amsterdam	17.256	14.820	13.714	3.477	65	79.47%
Haarlem	915	766	768	141	6	83.93%
Bergen	498	375	437	59	2	87.75%
Zandvoort	364	195	299	65	0	82.14%
Zaanstad	260	194	137	121	2	52.69%
Amstelveen	250	218	173	77	0	69.20%
Alkmaar	248	205	188	59	1	75.81%
Texel	246	174	183	63	0	74.39%
Schagen	218	167	190	28	0	87.16%
Gooise Meren	182	165	163	19	0	89.56%
Haarlemmermeer	182	132	96	86	0	52.75%
Almere	156	117	64	89	3	41.03%
Castricum	139	129	126	12	1	90.65%
Waterland	131	104	118	12	1	90.08%
Hilversum	128	113	102	26	0	79.69%
Diemen	113	91	49	63	1	43.36%
Wijdemeren	110	70	100	10	0	90.91%
Bloemendaal	106	96	97	9	0	91.51%
Velsen	98	85	85	13	0	86.73%
Medemblik	98	67	75	23	0	76.53%
Heemstede	98	93	87	11	0	88.78%
Den Helder	82	64	71	11	0	86.59%
Beverwijk	79	67	64	14	1	81.01%
Weesp	71	54	57	14	0	80.28%
Hollands Kroon	66	51	48	18	0	72.73%
Purmerend	60	36	18	30	12	30.00%
Ouder-Amstel	56	48	40	15	1	71.43%
Edam-Volendam	56	44	37	18	1	66.07%
Lelystad	53	40	24	29	0	45.28%
Aalsmeer	49	40	28	21	0	57.14%
Hoorn	46	46	36	10	0	78.26%
Heiloo	43	42	36	7	0	83.72%
Enkhuizen	43	32	26	17	0	60.47%
Laren	43	42	38	5	0	88.37%
Drechterland	37	23	28	9	0	75.68%
Huizen	31	27	25	6	0	80.65%
Landsmeer	29	26	21	8	0	72.41%
Uithoorn	27	22	14	13	0	51.85%
Langedijk	27	23	19	8	0	70.37%
Heerhugowaard	24	16	12	12	0	50.00%
Beemster	23	19	16	7	0	69.57%
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	19	16	13	5	1	68.42%
Koggenland	18	12	17	1	0	94.44%
Uitgeest	17	15	15	2	0	88.24%
Blaricum	16	16	13	3	0	81.25%
Wormerland	13	13	12	1	0	92.31%
Opmeer	13	13	12	1	0	92.31%
Heemskerk	11	10	5	6	0	45.45%
Oostzaan	10	9	8	2	0	80.00%
Stede Broec	7	6	6	1	0	85.71%

Tabel 14: Aantallen voor alle gemeenten in het onderzoeksgebied: Totaal aantal advertenties, totaal aantal aanbieders, totaal aantal gehele woningen of appartementen, totaal aantal privé-kamers, totaal aantal gedeelde kamers en relatief aandeel gehele woningen

BEFORMATION

PRIJS PER GEMEENTE

Gemeente	Gemiddelde prijs advertentie	Gemiddelde prijs gedeelde kamer	Gemiddelde prijs gehele woning	Gemiddelde prijs privé-kamer	Gemiddelde schoonmaakkosten per verblijf
Bloemendaal	€ 200,85		€ 211,15	€ 89,78	€ 59,08
Koggenland	€ 181,83		€ 186,88	€ 96,00	€ 38,64
Heemstede	€ 180,72		€ 195,61	€ 63,00	€ 64,07
Gooise Meren	€ 172,65		€ 182,15	€ 91,11	€ 50,71
Waterland	€ 168,04	€ 209,00	€ 175,64	€ 89,83	€ 49,36
Amsterdam	€ 167,97	€ 126,91	€ 182,32	€ 112,16	€ 37,64
Weesp	€ 157,04		€ 177,47	€ 73,86	€ 48,60
Wijdemeren	€ 156,64		€ 164,26	€ 80,40	€ 89,19
Blaricum	€ 153,44		€ 160,85	€ 121,33	€ 61,88
Laren	€ 152,53		€ 156,92	€ 119,20	€ 54,55
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	€ 152,37	€ 50,00	€ 189,46	€ 76,40	€ 51,09
Amstelveen	€ 149,84		€ 183,33	€ 74,60	€ 49,50
Ouder-Amstel	€ 148,75	€ 299,00	€ 166,03	€ 92,67	€ 47,65
Oostzaan	€ 145,20		€ 169,25	€ 49,00	€ 43,13
Landsmeer	€ 137,48		€ 158,29	€ 82,88	€ 36,90
Haarlem	€ 134,34	€ 92,50	€ 145,19	€ 77,01	€ 42,34
Zandvoort	€ 133,30		€ 140,26	€ 101,29	€ 48,53
Beemster	€ 131,91		€ 155,13	€ 78,86	€ 44,92
Wormerland	€ 131,23		€ 135,17	€ 84,00	€ 31,67
Huizen	€ 129,13		€ 148,04	€ 50,33	€ 46,59
Enkhuizen	€ 127,63		€ 157,46	€ 82,00	€ 43,95
Uitgeest	€ 126,06		€ 134,87	€ 60,00	€ 39,69
Edam-Volendam	€ 123,61	€ 78,00	€ 144,51	€ 83,17	€ 37,71
Bergen	€ 122,26	€ 285,00	€ 125,09	€ 95,78	€ 50,48
Heiloo	€ 118,77		€ 108,89	€ 169,57	€ 47,74
Velsen	€ 118,06		€ 128,29	€ 51,15	€ 42,51
Hoorn	€ 116,61		€ 133,28	€ 56,60	€ 40,07
Aalsmeer	€ 115,88		€ 157,50	€ 60,38	€ 35,79
Diemen	€ 111,37	€ 87,00	€ 154,55	€ 78,17	€ 29,34
Den Helder	€ 111,15		€ 116,49	€ 76,64	€ 55,79
Castricum	€ 110,86	€ 60,00	€ 114,90	€ 72,67	€ 42,27
Beverwijk	€ 109,86	€ 119,00	€ 113,25	€ 93,71	€ 33,38
Haarlemmermeer	€ 107,80		€ 142,26	€ 69,34	€ 30,12
Hilversum	€ 107,08		€ 114,37	€ 78,46	€ 34,32
Texel	€ 106,67		€ 112,00	€ 91,19	€ 45,57
Medemblik	€ 103,56		€ 108,72	€ 86,74	€ 48,26
Drechterland	€ 103,27		€ 115,00	€ 66,78	€ 36,50
Schagen	€ 97,30		€ 99,58	€ 81,82	€ 48,40
Alkmaar	€ 96,89	€ 32,00	€ 109,81	€ 56,80	€ 35,18
Zaanstad	€ 93,73	€ 39,00	€ 122,65	€ 61,88	€ 30,22
Opmeer	€ 90,77		€ 93,33	€ 60,00	€ 63,13
Hollands Kroon	€ 90,39		€ 96,38	€ 74,44	€ 35,11
Uithoorn	€ 84,93		€ 111,50	€ 56,31	€ 31,94
Purmerend	€ 84,43	€ 41,92	€ 150,56	€ 61,77	€ 19,70
Almere	€ 83,53	€ 22,00	€ 134,16	€ 49,19	€ 26,57
Lelystad	€ 80,79		€ 118,04	€ 49,97	€ 28,31
Stede Broec	€ 80,57		€ 82,00	€ 72,00	€ 47,14
Heemskerk	€ 80,18		€ 109,80	€ 55,50	€ 21,78
Langedijk	€ 79,15		€ 89,95	€ 53,50	€ 37,95
Heerhugowaard	€ 75,63		€ 114,58	€ 36,67	€ 35,67

Tabel 15: De gemiddelde prijs per gemeente, de gemiddelde prijs van een gedeelde kamer per gemeente, de gemiddelde prijs van een gehele woning of appartement per gemeente, de gemiddelde prijs van een privé-kamer per gemeente en de gemiddelde schoonmaakkosten per verblijf

BEFORMATION

CAPACITEIT PER GEMEENTE

Gemeente	Maximale capaciteit	Aantal bedden	Aantal slaapkamers
Amsterdam	50.028	31.927	24.529
Haarlem	3.426	2.550	1.817
Bergen	1.965	1.699	942
Zandvoort	1.170	862	517
Amstelveen	1.009	747	558
Schagen	983	848	470
Texel	904	811	414
Zaanstad	900	671	398
Alkmaar	900	679	434
Gooise Meren	891	736	503
Waterland	637	520	310
Haarlemmermeer	603	422	285
Castricum	591	467	280
Wijdemeren	551	448	241
Bloemendaal	526	432	308
Heemstede	501	429	317
Almere	450	314	214
Medemblik	434	376	209
Hilversum	434	296	217
Purmerend	379	343	88
Velsen	377	308	192
Den Helder	370	300	182
Diemen	337	239	177
Beverwijk	311	246	133
Weesp	299	233	143
Hollands Kroon	236	191	105
Ouder-Amstel	219	154	117
Enkhuizen	209	183	86
Edam-Volendam	204	178	92
Lelystad	199	152	90
Hoorn	195	147	98
Heiloo	178	144	93
Aalsmeer	177	129	89
Drechterland	159	145	56
Laren	156	121	87
Landsmeer	123	103	64
Huizen	115	91	59
Heerhugowaard	96	86	46
Langedijk	93	63	44
Uithoorn	88	72	37
Koggenland	88	75	40
Beemster	84	72	40
Uitgeest	69	59	38
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	69	58	37
Wormerland	60	50	27
Opmeer	58	53	30
Blaricum	50	38	30
Oostzaan	41	27	24
Heemskerk	40	36	20
Stede Broec	26	19	11

Tabel 16: De maximale capaciteit per gemeente, het aantal bedden per gemeente en het aantal slaapkamers per gemeente

BEFORMATION

OVERNACHTINGEN EN OMZET PER GEMEENTE

Gemeente	Maand	Aantal recensies	Minimale aantal objectovernachtingen	Minimale omzet overnachtingen	Minimale omzet schoonmaak	Totaal minimale omzet
Aalsmeer	juni 2017	59	119	€ 10.852,50	€ 1.358,75	€ 12.211,25
	juli 2017	58	121	€ 9.265,00	€ 1.326,25	€ 10.591,25
	augustus 2017	70	140	€ 11.657,50	€ 1.580,00	€ 13.237,50
Alkmaar	juni 2017	238	473	€ 36.012,50	€ 4.528,75	€ 40.541,25
	juli 2017	295	578	€ 45.891,25	€ 5.317,50	€ 51.208,75
	augustus 2017	374	799	€ 69.213,75	€ 9.102,50	€ 78.316,25
Almere	juni 2017	203	450	€ 24.431,25	€ 2.628,75	€ 27.060,00
	juli 2017	278	600	€ 35.133,75	€ 3.771,25	€ 38.905,00
	augustus 2017	327	700	€ 46.608,75	€ 5.112,50	€ 51.721,25
Amstelveen	juni 2017	262	514	€ 51.327,50	€ 5.006,25	€ 56.333,75
	juli 2017	306	608	€ 65.725,00	€ 6.421,25	€ 72.146,25
	augustus 2017	334	749	€ 96.120,00	€ 9.783,75	€ 105.903,75
Amsterdam	juni 2017	13.781	34.901	€ 5.315.525,00	€ 434.386,25	€ 5.749.911,25
	juli 2017	15.817	40.061	€ 6.086.833,75	€ 504.271,25	€ 6.591.105,00
	augustus 2017	16.979	44.081	€ 6.852.197,50	€ 588.611,25	€ 7.440.808,75
Beemster	juni 2017	22	50	€ 6.985,00	€ 950,00	€ 7.935,00
	juli 2017	28	68	€ 7.005,00	€ 785,00	€ 7.790,00
	augustus 2017	30	61	€ 5.386,25	€ 558,75	€ 5.945,00
Bergen	juni 2017	426	1.093	€ 103.718,75	€ 15.295,00	€ 119.013,75
	juli 2017	439	1.144	€ 112.292,50	€ 16.658,75	€ 128.951,25
	augustus 2017	504	1.360	€ 144.302,50	€ 18.203,75	€ 162.506,25
Beverwijk	juni 2017	65	170	€ 15.301,25	€ 1.018,75	€ 16.320,00
	juli 2017	94	244	€ 24.998,75	€ 1.780,00	€ 26.778,75
	augustus 2017	102	281	€ 28.092,50	€ 2.702,50	€ 30.795,00
Blaricum	juni 2017	1	4	€ 303,75	€ -	€ 303,75
	juli 2017	3	9	€ 898,75	€ -	€ 898,75
	augustus 2017	5	16	€ 1.648,75	€ 62,50	€ 1.711,25
Bloemendaal	juni 2017	53	109	€ 12.455,00	€ 1.181,25	€ 13.636,25
	juli 2017	74	139	€ 17.155,00	€ 1.425,00	€ 18.580,00
	augustus 2017	95	245	€ 42.936,25	€ 3.762,50	€ 46.698,75
Castricum	juni 2017	96	224	€ 22.781,25	€ 2.076,25	€ 24.857,50
	juli 2017	107	288	€ 32.150,00	€ 3.183,75	€ 35.333,75
	augustus 2017	162	435	€ 47.080,00	€ 4.693,75	€ 51.773,75
Den Helder	juni 2017	70	138	€ 11.817,50	€ 1.928,75	€ 13.746,25
	juli 2017	91	175	€ 14.406,25	€ 2.641,25	€ 17.047,50
	augustus 2017	108	218	€ 20.257,50	€ 2.590,00	€ 22.847,50
Diemen	juni 2017	183	343	€ 31.317,50	€ 2.291,25	€ 33.608,75
	juli 2017	222	446	€ 44.498,75	€ 2.856,25	€ 47.355,00
	augustus 2017	206	433	€ 43.393,75	€ 2.877,50	€ 46.271,25
Drechterland	juni 2017	24	53	€ 6.127,50	€ 931,25	€ 7.058,75
	juli 2017	54	115	€ 12.765,00	€ 1.781,25	€ 14.546,25
	augustus 2017	61	131	€ 11.840,00	€ 1.443,75	€ 13.283,75
Edam-Volendam	juni 2017	85	140	€ 13.190,00	€ 686,25	€ 13.876,25
	juli 2017	108	196	€ 18.260,00	€ 1.177,50	€ 19.437,50
	augustus 2017	145	251	€ 24.885,00	€ 1.652,50	€ 26.537,50
Enkhuizen	juni 2017	35	63	€ 7.155,00	€ 450,00	€ 7.605,00
	juli 2017	41	69	€ 6.362,50	€ 206,25	€ 6.568,75
	augustus 2017	52	106	€ 11.616,25	€ 368,75	€ 11.985,00
Gooise Meren	juni 2017	98	205	€ 24.082,50	€ 2.646,25	€ 26.728,75
	juli 2017	148	334	€ 37.960,00	€ 4.035,00	€ 41.995,00
	augustus 2017	213	583	€ 81.255,00	€ 9.727,50	€ 90.982,50
Haarlem	juni 2017	848	2.003	€ 222.737,50	€ 24.656,25	€ 247.393,75
	juli 2017	893	2.123	€ 246.987,50	€ 27.355,00	€ 274.342,50
	augustus 2017	1.174	2.961	€ 375.778,75	€ 42.658,75	€ 418.437,50
Haarlemmerliede en Spaarnwoude	juni 2017	24	51	€ 6.565,00	€ 780,00	€ 7.345,00
	juli 2017	26	63	€ 11.938,75	€ 1.236,25	€ 13.175,00
	augustus 2017	31	66	€ 7.903,75	€ 827,50	€ 8.731,25

Gemeente	Maand	Aantal recensies	Minimale aantal objectovernachtingen	Minimale omzet overnachtingen	Minimale omzet schoonmaak	Totaal minimale omzet
Haarlemmermeer	juni 2017	340	613	€ 64.008,75	€ 6.757,50	€ 70.766,25
	juli 2017	368	665	€ 65.571,25	€ 6.836,25	€ 72.407,50
	augustus 2017	390	723	€ 75.640,00	€ 8.110,00	€ 83.750,00
Heemskerk	juni 2017	19	39	€ 3.868,75	€ 557,50	€ 4.426,25
	juli 2017	18	35	€ 2.965,00	€ 465,00	€ 3.430,00
	augustus 2017	21	44	€ 3.800,00	€ 311,25	€ 4.111,25
Heemstede	juni 2017	64	146	€ 13.783,75	€ 1.198,75	€ 14.982,50
	juli 2017	86	194	€ 21.226,25	€ 2.081,25	€ 23.307,50
	augustus 2017	132	338	€ 48.856,25	€ 4.690,00	€ 53.546,25
Heerhugowaard	juni 2017	29	50	€ 3.242,50	€ 318,75	€ 3.561,25
	juli 2017	41	69	€ 4.161,25	€ 381,25	€ 4.542,50
	augustus 2017	54	86	€ 5.007,50	€ 356,25	€ 5.363,75
Heiloo	juni 2017	16	46	€ 4.676,25	€ 420,00	€ 5.096,25
	juli 2017	21	68	€ 7.413,75	€ 878,75	€ 8.292,50
	augustus 2017	31	101	€ 11.228,75	€ 1.453,75	€ 12.682,50
Hilversum	juni 2017	81	169	€ 14.187,50	€ 1.430,00	€ 15.617,50
	juli 2017	104	196	€ 17.457,50	€ 2.003,75	€ 19.461,25
	augustus 2017	131	281	€ 27.482,50	€ 2.768,75	€ 30.251,25
Hollands Kroon	juni 2017	61	111	€ 8.038,75	€ 1.590,00	€ 9.628,75
	juli 2017	102	191	€ 13.886,25	€ 2.153,75	€ 16.040,00
	augustus 2017	119	205	€ 16.215,00	€ 2.811,25	€ 19.026,25
Hoorn	juni 2017	54	100	€ 9.015,00	€ 887,50	€ 9.902,50
	juli 2017	80	150	€ 14.335,00	€ 1.481,25	€ 15.816,25
	augustus 2017	101	208	€ 21.080,00	€ 2.481,25	€ 23.561,25
Huizen	juni 2017	35	75	€ 6.782,50	€ 606,25	€ 7.388,75
	juli 2017	53	104	€ 9.040,00	€ 1.137,50	€ 10.177,50
	augustus 2017	47	104	€ 12.352,50	€ 1.668,75	€ 14.021,25
Koggenland	juni 2017	16	34	€ 3.012,50	€ 393,75	€ 3.406,25
	juli 2017	21	50	€ 4.878,75	€ 575,00	€ 5.453,75
	augustus 2017	22	51	€ 5.685,00	€ 712,50	€ 6.397,50
Landsmeer	juni 2017	50	120	€ 13.816,25	€ 1.187,50	€ 15.003,75
	juli 2017	50	123	€ 14.807,50	€ 1.125,00	€ 15.932,50
	augustus 2017	67	178	€ 22.573,75	€ 1.683,75	€ 24.257,50
Langedijk	juni 2017	15	23	€ 1.921,25	€ 731,25	€ 2.652,50
	juli 2017	18	31	€ 2.410,00	€ 525,00	€ 2.935,00
	augustus 2017	30	53	€ 4.690,00	€ 818,75	€ 5.508,75
Laren	juni 2017	16	39	€ 3.398,75	€ 143,75	€ 3.542,50
	juli 2017	23	58	€ 5.700,00	€ 425,00	€ 6.125,00
	augustus 2017	38	94	€ 10.491,25	€ 1.018,75	€ 11.510,00
Lelystad	juni 2017	73	119	€ 8.640,00	€ 960,00	€ 9.600,00
	juli 2017	89	155	€ 11.360,00	€ 1.221,25	€ 12.581,25
	augustus 2017	109	184	€ 13.380,00	€ 1.422,50	€ 14.802,50
Medemblik	juni 2017	61	146	€ 11.718,75	€ 1.352,50	€ 13.071,25
	juli 2017	86	198	€ 19.276,25	€ 2.177,50	€ 21.453,75
	augustus 2017	101	243	€ 22.550,00	€ 2.480,00	€ 25.030,00
Oostzaan	juni 2017	19	41	€ 4.011,25	€ 300,00	€ 4.311,25
	juli 2017	17	39	€ 4.823,75	€ 212,50	€ 5.036,25
	augustus 2017	32	78	€ 9.182,50	€ 1.075,00	€ 10.257,50
Opmeer	juni 2017	11	19	€ 1.578,75	€ 525,00	€ 2.103,75
	juli 2017	14	24	€ 1.920,00	€ 581,25	€ 2.501,25
	augustus 2017	15	33	€ 3.360,00	€ 806,25	€ 4.166,25
Ouder-Amstel	juni 2017	88	169	€ 15.867,50	€ 1.548,75	€ 17.416,25
	juli 2017	117	256	€ 26.403,75	€ 2.543,75	€ 28.947,50
	augustus 2017	115	260	€ 31.321,25	€ 2.950,00	€ 34.271,25
Purmerend	juni 2017	123	191	€ 14.332,50	€ 1.823,75	€ 16.156,25
	juli 2017	166	251	€ 16.778,75	€ 1.963,75	€ 18.742,50
	augustus 2017	167	254	€ 17.542,50	€ 1.781,25	€ 19.323,75
Schagen	juni 2017	216	526	€ 41.545,00	€ 8.716,25	€ 50.261,25
	juli 2017	252	619	€ 47.745,00	€ 9.397,50	€ 57.142,50
	augustus 2017	254	614	€ 51.456,25	€ 9.563,75	€ 61.020,00

Gemeente	Maand	Aantal recensies	Minimale aantal objectovernachtingen	Minimale omzet overnachtingen	Minimale omzet schoonmaak	Totaal minimale omzet
Stede Broec	juni 2017	6	15	€ 1.057,50	€ 331,25	€ 1.388,75
	juli 2017	5	16	€ 1.125,00	€ 400,00	€ 1.525,00
	augustus 2017	11	31	€ 2.310,00	€ 587,50	€ 2.897,50
Texel	juni 2017	296	695	€ 63.688,75	€ 7.141,25	€ 70.830,00
	juli 2017	396	871	€ 79.398,75	€ 6.952,50	€ 86.351,25
	augustus 2017	371	824	€ 76.980,00	€ 7.350,00	€ 84.330,00
Uitgeest	juni 2017	33	93	€ 10.793,75	€ 891,25	€ 11.685,00
	juli 2017	26	74	€ 8.106,25	€ 537,50	€ 8.643,75
	augustus 2017	38	101	€ 11.733,75	€ 1.097,50	€ 12.831,25
Uithoorn	juni 2017	85	135	€ 9.826,25	€ 1.225,00	€ 11.051,25
	juli 2017	102	161	€ 11.665,00	€ 1.450,00	€ 13.115,00
	augustus 2017	112	183	€ 13.318,75	€ 1.518,75	€ 14.837,50
Velsen	juni 2017	102	244	€ 24.736,25	€ 3.598,75	€ 28.335,00
	juli 2017	150	344	€ 33.565,00	€ 4.685,00	€ 38.250,00
	augustus 2017	160	375	€ 40.660,00	€ 5.198,75	€ 45.858,75
Waterland	juni 2017	133	300	€ 36.323,75	€ 3.828,75	€ 40.152,50
	juli 2017	150	351	€ 43.461,25	€ 4.961,25	€ 48.422,50
	augustus 2017	189	470	€ 66.426,25	€ 6.916,25	€ 73.342,50
Weesp	juni 2017	70	178	€ 19.106,25	€ 1.612,50	€ 20.718,75
	juli 2017	93	250	€ 36.690,00	€ 3.175,00	€ 39.865,00
	augustus 2017	123	323	€ 34.596,25	€ 3.056,25	€ 37.652,50
Wijdemeren	juni 2017	54	129	€ 14.898,75	€ 2.800,00	€ 17.698,75
	juli 2017	81	184	€ 23.471,25	€ 4.432,50	€ 27.903,75
	augustus 2017	111	255	€ 36.063,75	€ 5.693,75	€ 41.757,50
Wormerland	juni 2017	20	53	€ 5.691,25	€ 587,50	€ 6.278,75
	juli 2017	20	51	€ 6.543,75	€ 662,50	€ 7.206,25
	augustus 2017	19	60	€ 7.316,25	€ 906,25	€ 8.222,50
Zaanstad	juni 2017	531	1.079	€ 87.347,50	€ 11.540,00	€ 98.887,50
	juli 2017	622	1.204	€ 96.883,75	€ 12.960,00	€ 109.843,75
	augustus 2017	601	1.234	€ 104.823,75	€ 13.287,50	€ 118.111,25
Zandvoort	juni 2017	384	1.144	€ 130.122,50	€ 16.830,00	€ 146.952,50
	juli 2017	392	1.171	€ 132.135,00	€ 16.620,00	€ 148.755,00
	augustus 2017	434	1.325	€ 158.592,50	€ 19.488,75	€ 178.081,25

Tabel 17: Per gemeente voor de maanden juni, juli en augustus 2017: minimale aantal overnachtingen en minimale omzet

Onderzoek Airbnb Noord-Holland

Provincie Noord-Holland

Klik op het pijtje om verder te gaan

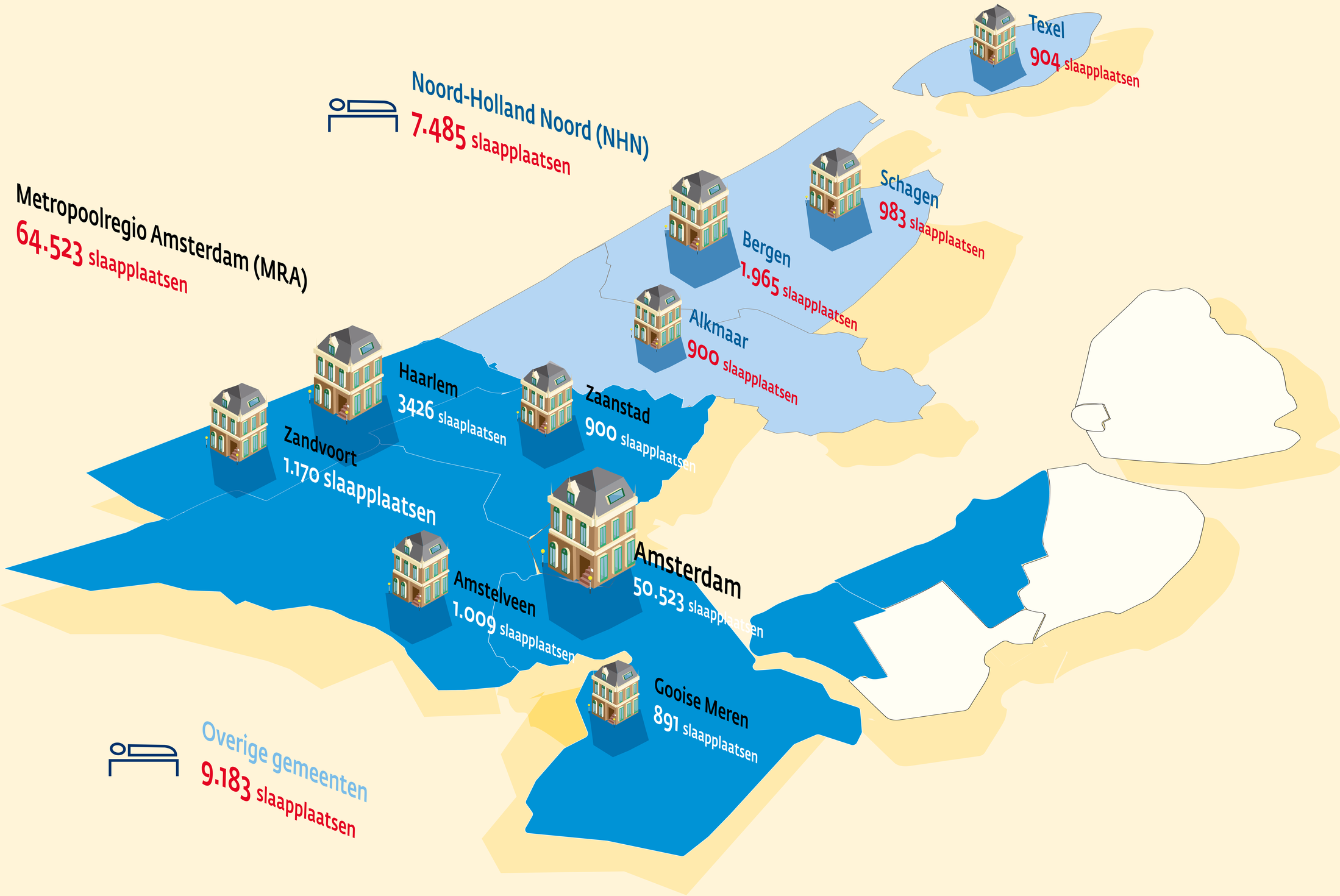

Bron **BeFormation in opdracht van provincie Noord-Holland**

Onderzoek Airbnb Noord-Holland

Provincie Noord-Holland

1 NHN

- Aantal advertenties **1.853**
- Aantal aanbieders **1.426**
- Gehele woningen **1.510**
- Privé-kamers **339**
- Gedeelde kamers **4**
- Gehele woningen % **81.49%**

2

- Gemiddelde prijs advertentie **€ 108,88**
- Gemiddelde prijs gehele woning **€ 115,34**
- Gemiddelde prijs privé-kamer **€ 79,45**
- Schoonmaakkosten per verblijf **€ 45,63**

3 gem.prijs nacht-accommodatie

op 30 september 2017

- Bergen **122,-**
- Texel **107,-**
- Schagen **97,-**
- Alkmaar **90,-**

4 t.o.v. de overige verblijfsrecreatie

- Alkmaar **17%**
- Bergen **5%**
- Schagen **2%**
- Texel **2%**

5 t.o.v. aantal woningen in de gemeente

- Texel **3,80%**
- Bergen **3,30%**
- Schagen **1,10%**
- Alkmaar **0,50%**

6 herkomst landen

1. **Nederland**
2. **Duitsland**
3. **Frankrijk**
4. **Verenigde Staten**
5. **Groot Brittannië**

Gemiddelde prijs per nacht per accommodatie op 1 juli 2017

- Amsterdam **€ 136,-**
- Londen **€ 109,-**
- Barcelona **€ 97,-**
- Berlijn **€ 59,-**

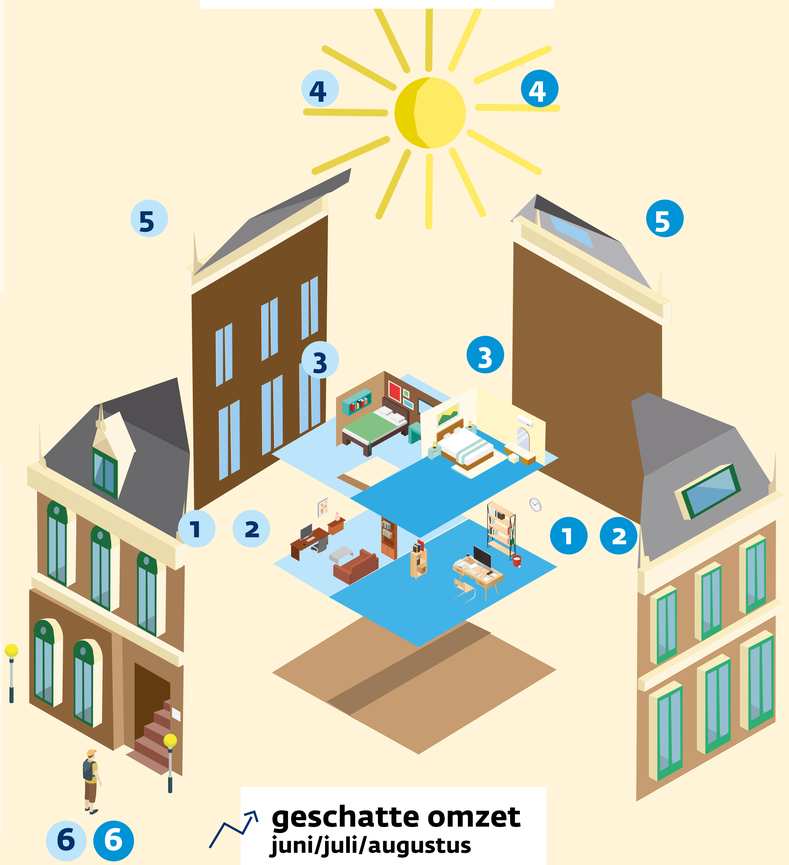

geschatte omzet juni/juli/augustus

- Noord-Holland **€ 25.164.599,-**
- waarvan Amsterdam **€ 19.781.825,-**

Klik op het pijtje om terug te gaan

1 MRA

- Aantal advertenties **21.012**
- Aantal aanbieders **17.709**
- Gehele woningen **16.500**
- Privé-kamers **4.418**
- Gedeelde kamers **94**
- Gehele woningen % **78.53%**

2

- Gemiddelde prijs advertentie **€ 161,50**
- Gemiddelde prijs gehele woning **€ 177,30**
- Gemiddelde prijs privé-kamer **€ 103,61**
- Schoonmaakkosten per verblijf **€ 38,64**

3 gem.prijs nacht-accommodatie

op 30 september 2017

- Gooise Meren **173,-**
- Amsterdam **168,-**
- Amstelveen **150,-**
- Haarlem **134,-**
- Zandvoort **133,-**
- Zaanstad **94,-**

4 t.o.v. de overige verblijfsrecreatie

- Haarlem **45%**
- Zaanstad **44%**
- Amsterdam **38%**
- Amstelveen **22%**
- Zandvoort **16%**
- Gooise Meren **9%**

5 t.o.v. aantal woningen in de gemeente

- Amsterdam **4%**
- Zandvoort **3,80%**
- Haarlem **1,20%**
- Gooise Meren **0,70%**
- Amstelveen **0,60%**
- Zaanstad **0,40%**

6 herkomst landen

1. **Verenigde Staten**
2. **Frankrijk**
3. **Groot Brittannië**
4. **Duitsland**
5. **Nederland**

Bron **BeFormation in opdracht van provincie Noord-Holland**

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 7 MAART 2018

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon

mw L. van der Kruk

BEL/REE

Telefoonnummer +31235143663

krukl@noord-holland.nl

Verzenddatum

- 7 MAART 2018

Kenmerk

773858/1042276

Uw kenmerk

Betreft: Vaststelling Uitvoeringsregeling MKB Innovatie Stimulering Topsectoren (MIT) 2018

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u het volgende toe: de Uitvoeringsregeling MKB Innovatiestimulering Topsectoren 2018.

Deze regeling is één van de instrumenten binnen de uitwerkingsrichtingen MKB innovatiefondsen Noord-Holland, zoals besproken in de commissie Economie, Energie en Bestuur op 24 oktober 2016 (780851 / 852990).

De regeling werd eerder uitgevoerd in 2016 en 2017. Hierbij werken we samen met het ministerie van Economische Zaken en Klimaat. Het Rijk verdubbelt onze bijdrage aan de regeling. Hierdoor is er in totaal ca. € 4 miljoen beschikbaar voor financiering van haalbaarheidsprojecten en Research&Development-samenwerkingsprojecten.

Ten opzichte van 2017 zijn er drie wijzigingen:

- Er wordt geen subsidie meer verleend voor innovatieadviesdiensten. Van deze mogelijkheid werd weinig gebruik gemaakt en het past dan ook in de lijn van vereenvoudiging van de regeling om deze mogelijkheid te schrappen. Dit is landelijk zo afgesproken.
- Er is subsidie mogelijk voor grotere R&D samenwerkingsprojecten. Eerder was de maximale subsidie € 200.000 per project. Er is nu € 350.000 subsidie per project mogelijk. Wel is besloten dat er maximaal 50% van het budget naar deze grotere projecten mag gaan. In andere regio's is hier in 2016 en 2017 ervaring mee opgedaan.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

- De regeling wordt ook opengesteld voor de Topsector Creatieve Industrie. We verwachten dat ook vanuit deze Topsector er aanvragen zullen komen die bijdragen aan een circulaire economie.

In 2017 zijn er een groot aantal subsidies verleend, maar is er een kleine onderbesteding geweest van € 363.112. Dit proberen we dit jaar te voorkomen, door de samenwerking met de innovatieprogramma's PIM en Go!-NH en door de hogere subsidiemogelijkheid per project bij de R&D-samenwerkingsprojecten.

Eerder (met brief 1020750 / 1020751) werd u geïnformeerd over de verstrekte subsidies voor de innovatieadviesdiensten en haalbaarheidsonderzoeken in 2017. In de bijlage vindt u de lijst van verstrekte subsidies in het kader van de R&D-samenwerkingstrajecten in de tender van 2017.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

2 bijlagen:

- Uitvoeringsregeling MKB innovatiestimulering Topsectoren 2018
- Lijst gehonoreerde projecten R&D samenwerking MIT 2017

Besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland van DATUM, nr. kenmerk , tot vaststelling van de Uitvoeringsregeling subsidie MKB innovatiestimulering topsectoren Noord-Holland 2018.

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland;

Overwegende dat het gewenst is om door middel van subsidieverlening duurzame innovaties in het MKB te bevorderen ten einde een bijdrage te leveren aan een duurzame, vernieuwende en ondernemende economie;

Gelet op artikel 25 van de Verordening (EU) Nr. 651/2014 van de Commissie van 17 juni 2014 waarbij bepaalde categorieën steun op grond van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag met de interne markt verenigbaar worden verklaard (PbEU, L187);

Gelet op artikel 2 van de Algemene subsidieverordening Noord-Holland 2011;

Besluiten:

Paragraaf 1 Algemene bepalingen

Artikel 1 Begripsbepalingen
In deze regeling wordt verstaan onder:

a. Algemene groepsvrijstellingsverordening: Verordening (EU) Nr. 651/2014 van de Commissie van 17 juni 2014 waarbij bepaalde categorieën steun op grond van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag met de interne markt verenigbaar worden verklaard (PbEU, L187);
b. innovatieprogramma's topsectoren: thema's zoals omschreven in de landelijke MIT programma's en plannen voor de topsectoren die vindbaar zijn via www.rvo.nl/mit;
c. experimentele ontwikkeling: experimentele ontwikkeling als bedoeld in artikel 2, onder 86 van de Algemene groepsvrijstellingsverordening;
d. haalbaarheidsproject: een project dat bestaat uit het verrichten van een haalbaarheidsstudie of een combinatie van een haalbaarheidsstudie en industrieel onderzoek of een experimentele ontwikkeling als bedoeld in artikel 2, onder respectievelijk 85, 86 en 87 van de Algemene groepsvrijstellingsverordening;
e. industrieel onderzoek: industrieel onderzoek als bedoeld in artikel 2, onder 85 van de Algemene groepsvrijstellingsverordening;
f. MKB-onderneming: een onderneming als bedoeld in artikel 2, tweede lid van de Algemene groepsvrijstellingsverordening.

Artikel 2 Doelgroep
Subsidie kan worden verstrekt aan een MKB-onderneming.

Artikel 3 Algemene vereisten
Om voor subsidie op grond van deze regeling in aanmerking te komen, wordt voldaan aan de volgende vereisten:

a. de begunstigde of een van de begunstigden, in het geval van een Research & Development samenwerkingsproject, heeft een vestiging in de provincie Noord-Holland waar bedrijfsactiviteiten plaats vinden;
b. de activiteiten waarvoor subsidie wordt aangevraagd passen binnen een van de innovatieprogramma's topsectoren:
    1. agri & food;
    2. biobased economy;
    3. chemie;
    4. creatieve industrie;
    5. energie;
    6. logistiek;
    7. tuinbouw & uitgangsmaterialen; of
    8. water;
c. de uitvoering van de activiteit waarvoor subsidie wordt verleend en de daarmee beoogde te realiseren innovatie mogen geen onevenredige inbreuk maken op de economische, ecologische of sociale dimensie van duurzaamheid.

Artikel 4 Algemene vereisten aan de subsidieaanvraag

1. Een aanvraag om subsidie bevat tenminste:
    a. een begroting van de kosten van de activiteit;
    b. een financieringsplan van de kosten van de activiteit;
    c. een projectplan met een inhoudelijke beschrijving van de activiteit;
    d. een samenvatting van het project waarvoor subsidie wordt aangevraagd, alsmede schriftelijke toestemming dat deze samenvatting kan worden gebruikt voor een ieder toegankelijke publicaties.
2. Een aanvraag om subsidie wordt ingediend door middel van het voor deze uitvoeringsregeling op www.noord-holland.nl/Loket/Subsidies beschikbaar gesteld aanvraagformulier en projectplanformulier.

Artikel 5 Algemene weigeringsgronden

Subsidie wordt geweigerd indien:

a. de activiteit niet financieel haalbaar is;
b. de uitvoering van de activiteit is gestart voordat de aanvraag is ontvangen;
c. aanvrager een onderneming is die in moeilijkheden verkeert als bedoeld in paragraaf 2.2 van de Communautaire richtsnoeren inzake reddings- en herstructureringssteun aan niet-financiële ondernemingen in moeilijkheden (PbEU, 2014/C 249/01);
d. tegen aanvrager een terugvorderingsbevel is gegeven omdat eerdere steun onrechtmatig en onverenigbaar is verklaard met de interne markt.

Artikel 6 Vaststelling

1. Bij subsidies van minder dan € 10.000,- gaat geen subsidieverlening aan de subsidievaststelling vooraf.
2. Een aanvraag tot vaststelling wordt ingediend binnen 13 weken na voltooiing van de activiteit.
3. Gedeputeerde staten beslissen binnen 13 weken na ontvangst van de aanvraag tot vaststelling van de subsidie.

Paragraaf 2 Haalbaarheidsproject

Artikel 7 Subsidiabele activiteiten
Subsidie op grond van deze paragraaf kan worden verstrekt voor het uitvoeren van een haalbaarheidsproject in voorbereiding op een Research & Development samenwerkingsproject.

Artikel 8 Vereisten haalbaarheidsproject
Om voor subsidie voor een haalbaarheidsproject, als bedoeld in artikel 7, in aanmerking te komen, wordt voldaan aan de volgende vereisten:
a. het project bestaat voor
    1. ten minste 60% uit een haalbaarheidsstudie;
    2. ten hoogste 40% uit industrieel onderzoek of experimentele ontwikkeling;
b. de voorgenomen activiteiten waarop het haalbaarheidsproject betrekking heeft, zijn in technische en financiële zin voldoende risicovol om het haalbaarheidsproject te rechtvaardigen;
c. het project geeft voldoende inzicht in het economisch perspectief en de uitvoerbaarheid van de voorgenomen activiteiten waarop het haalbaarheidsproject betrekking heeft;
d. het project draagt bij aan het creëren van economische waarde voor de aanvrager, de topsectoren, Noord-Holland en Nederland;
e. de kwaliteit van het projectplan is voldoende.

Artikel 9 Subsidiabele kosten
1. Subsidie voor het uitvoeren van een haalbaarheidsproject, als bedoeld in artikel 7 wordt verstrekt voor de kosten genoemd in artikel 25, derde en vierde lid, van de Algemene groepsvrijstellingsverordening.
2. Indien personeelskosten van de aanvrager onderdeel uitmaken van de kosten, als bedoeld in het voorgaande lid, worden deze berekend als een vast uurtarief van € 60,-.

Artikel 10 Subsidiebedrag
1. De subsidie voor het uitvoeren van een haalbaarheidsproject als bedoeld in artikel 7 bedraagt 40% van de subsidiabele kosten, tot een maximum van € 25.000,-.
2. In afwijking van het voorgaande lid wordt, indien reeds uit andere hoofde subsidie wordt verstrekt voor dezelfde subsidiabele kosten, slechts een zodanig bedrag aan subsidie verstrekt dat het totale bedrag aan subsidies niet meer bedraagt dan op grond van artikel 25 van de Algemene groepsvrijstellingsverordening is toegestaan.
3. Gedeputeerde Staten verstrekken geen subsidies van minder dan € 5.000,-.

Artikel 11 Specifieke weigeringsgronden
Onverminderd artikel 5 wordt subsidie als bedoeld in artikel 7 geweigerd indien aan de aanvrager in dezelfde openstellingsperiode reeds subsidie is verstrekt op grond van deze paragraaf.

Artikel 12 Subsidieplafond
Het subsidieplafond voor het uitvoeren van haalbaarheidsprojecten, als bedoeld in artikel 7 bedraagt € 1.152.000,-.

Artikel 13 Openstellingsperiode en beslistermijn

1. Een aanvraag om subsidie op grond van deze paragraaf is tijdig ingediend indien de aanvraag in de periode van 17 april tot en met 6 september 2018 voor 17:00 uur is ontvangen.
2. Een aanvraag om subsidie die buiten de in het vorige lid genoemde periode wordt ontvangen, wordt niet in behandeling genomen.
3. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 16 weken na ontvangst van een aanvraag om subsidieverlening op grond van deze paragraaf.

Artikel 14 Volgorde van behandeling

1. Aanvragen om subsidie op grond van deze paragraaf, worden behandeld op volgorde van ontvangst.
2. Wanneer een aanvrager op grond van artikel 4:5 van de Algemene wet bestuursrecht de gelegenheid heeft gehad de aanvraag aan te vullen, geldt als datum van ontvangst van de aanvraag, de datum waarop de aanvraag is aangevuld.
3. Indien meerdere aanvragen op dezelfde dag worden ontvangen en door honorering van deze aanvragen het subsidieplafond zou worden overschreden, wordt rangschikking van die aanvragen bepaald door loting.

Artikel 15 Verplichtingen

In de subsidieverlening kunnen Gedeputeerden Staten een verplichting opnemen omtrent de datum waarop de gesubsidieerde activiteiten zijn afgerond.

Paragraaf 3 Research & Development samenwerkingsproject

Artikel 16 Subsidiabele activiteit

Subsidie op grond van deze paragraaf kan worden verstrekt voor het uitvoeren van een Research & Development samenwerkingsproject dat bestaat uit industrieel onderzoek of experimentele ontwikkeling of een combinatie hiervan.

Artikel 17 Vereisten Research & Development samenwerkingsproject

Om voor subsidie voor een Research & Development samenwerkingsproject in aanmerking te komen, wordt voldaan aan de volgende vereisten:

a. aanvrager neemt deel aan een samenwerkingsverband van twee of meer MKB-ondernemingen;
b. het samenwerkingsverband heeft tot doel de uitvoering van het project;
c. het samenwerkingsverband heeft geen rechtspersoonlijkheid;
d. de kwaliteit van het samenwerkingsverband is toereikend om het project uit te voeren;
e. geen van de deelnemers aan het samenwerkingsverband neemt meer dan 70% van de subsidiabele kosten voor zijn rekening;
f. het project draagt bij aan het creëren van economische waarde voor de deelnemers in het samenwerkingsverband, de topsectoren, Noord-Holland en Nederland;
g. ten minste 50% van de subsidiabele kosten van het project worden gedragen door de aanvrager of de andere deelnemers die zijn gevestigd in Noord-Holland;
h. de kwaliteit van het projectplan is voldoende.

Artikel 18 Vereisten subsidieaanvraag

Onverminderd artikel 4 bevat een aanvraag om subsidie op grond van deze paragraaf:

a. een beschrijving van de deelnemers waarmee wordt samengewerkt in het samenwerkingsverband als bedoeld in artikel 17, onder a;
b. een toelichting waaruit tenminste de verdeling van de projectactiviteiten, financiën en gevraagde subsidie blijkt;
c. een machtiging aan een van de begunstigden om de communicatie omtrent de subsidieverstrekking namens de deelnemers te mogen verrichten en de na subsidieverstrekking door Gedeputeerde Staten te betalen bedragen te ontvangen.

Artikel 19 Subsidiabele kosten

1. Subsidie wordt verstrekt voor de kosten genoemd in artikel 25, derde lid, van de Algemene groepsvrijstellingsverordening.
2. Indien personeelskosten van de aanvrager onderdeel uitmaken van de kosten, als bedoeld in het voorgaande lid, worden deze berekend als een vast uurtarief van € 60,-.

Artikel 20 Subsidiebedrag

1. De subsidie op grond van deze paragraaf bedraagt 35% van de subsidiabele kosten tot een maximum van € 350.000,-.
2. Indien de totale te verstrekken subsidie zoals genoemd in het eerste lid € 200.000,- of minder bedraagt, bedraagt de subsidie per begunstigde minimaal € 25.000,- en maximaal € 100.000,-.
3. Indien de totale te verstrekken subsidie zoals genoemd in het eerste lid meer dan € 200.000,- bedraagt, bedraagt de subsidie per begunstigde minimaal € 25.000,- en maximaal € 175.000,-.
4. In afwijking van de voorgaande leden wordt, indien reeds uit andere hoofde subsidie wordt verstrekt voor dezelfde subsidiabele kosten, slechts een zodanig bedrag aan subsidie verstrekt dat het totale bedrag aan subsidies niet meer bedraagt dan op grond van artikel 25 van de Algemene groepsvrijstellingsverordening is toegestaan.

Artikel 21 Specifieke weigeringsgronden

Onverminderd artikel 5 wordt subsidie als bedoeld in artikel 16 geweigerd indien aan de aanvrager of een van de deelnemers van het samenwerkingsverband in dezelfde openstellingsperiode reeds subsidie is verstrekt op grond van deze paragraaf.

Artikel 22 Subsidieplafond

1. Het subsidieplafond voor het uitvoeren van een Research & Development-samenwerkingsproject als bedoeld in artikel 16 bedraagt € 2.688.000,-.
2. Van het plafond zoals genoemd in het voorgaande lid wordt maximaal 50% aan subsidies verleend aan samenwerkingsverbanden die meer dan € 200.000,- aan subsidie ontvangen.

Artikel 23 Openstellingsperiode en beslistermijn

1. Een aanvraag om subsidie op grond van deze paragraaf is tijdig ingediend indien de aanvraag in de periode van 2 juli tot en met 6 september 2018 voor 17:00 uur is ontvangen.
2. Een aanvraag om subsidie die buiten de in het vorige lid genoemde periode wordt ontvangen, wordt niet in behandeling genomen.

3. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 16 weken na sluiting van de indieningstermijn op de aanvraag.

Artikel 24 Verdeelcriteria

1. Tijdige en volledige aanvragen die voor subsidie in aanmerking komen op grond van deze paragraaf, worden gerangschikt op een prioriteitenlijst waarbij aanvragen met een hoger aantal punten voorgaan op aanvragen met een lager aantal punten.
2. De rangschikking wordt bepaald door het totaal aantal punten dat wordt gehaald op basis van de volgende criteria:
   a. de te verwachten technologische vernieuwing of wezenlijke nieuwe toepassingen van een bestaand product, proces of dienst te waarderen met maximaal 30 punten;
   b. de te creëren economische waarde voor de deelnemers in het samenwerkingsverband, voor de innovatieprogramma's topsectoren of de economie in de provincie Noord-Holland te waarderen met maximaal 30 punten;
   c. de kwaliteit van de samenwerking, ten minste blijkend uit de mate van complementariteit van de deelnemers, de capaciteiten van de deelnemers en de kwaliteit van de projectorganisatie te waarderen met maximaal 30 punten;
   d. het aantal sectoroverstijgende combinaties en combinaties van de innovatieprogramma's topsectoren die niet conventioneel zijn, te waarderen met maximaal 10 punten.
3. Aanvragen die na de rangschikking minder dan 50 punten behalen worden geweigerd.
4. Indien meerdere aanvragen op dezelfde plaats op de prioriteitenlijst eindigen en door honorering van deze aanvragen het subsidieplafond wordt overschreden, wordt rangschikking van die aanvragen bepaald door loting.

Paragraaf 4 Slotbepalingen

Artikel 25 Slotbepalingen

1. Deze regeling treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin zij wordt geplaatst.
2. Deze regeling vervalt met ingang van 1 januari 2019.
3. Deze regeling wordt aangehaald als Uitvoeringsregeling subsidie MKB innovatiestimulering topsectoren Noord-Holland 2018.

Haarlem, 201*.

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland

J.W. Remkes, voorzitter.

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris.

Uitgegeven op *

Namens Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris.

		UVR MIT 2017. Prioriteitenlijst R&D. Wbs-code 06.2076-1019					
Project nummer	Aanvrager en partner	Project titel	top sector	Plaatsnaam	Provincie	subsidie verlening	Samenvatting
9	**Sympower B.V.**	**Dynamische vraagsturing energiebehoefte middels geharmoniseerde load balancing**	**Energie**	**Amsterdam**	**NH**	**€ 199.255**	**Tegenwoordig worden er steeds meer warmtenetten gecreëerd om woonwijken te voorzien van warmte. Door de leidingen van een warmtenet stroomt warm water naar huizen en gebouwen, na een afleverset wordt dit binnen de woning gebruikt voor verwarming en warm tapwater. Nederland wil de overstap naar meer warmtenetten versnellen. Op dit moment werken warmtenetten reactief, dit houdt in dat er constant exact even veel warmte gegenereerd wordt als er verbruikt wordt. Dit is in de meeste gevallen niet de efficiëntste manier van warmte opwekken. Het doel van dit innoverende project van Sympower en Hero Balancer is om een warmtenet van continue verwarming te converteren naar een vraag gestuurd warmtenet. Dit heeft de potentie om grote besparingen in de warmte opwekking te creëren voor consumenten en bedrijven. Zo kan eenbijdrage worden geleverd aan een duurzame toekomst. Eveneens is dit project in lijn met de ambities van de Topsector Energie, specifiek de roadmap Urban Energy. In dit project moet technologie (programmatuur en hardware) worden ontwikkeld om het verwachte warmtegebruik middels machine learning/neural networks te voorspellen. Ook zal worden voorspelt hoe de warmtevraag zo efficiënt mogelijk opgewekt kan worden. Het einddoel is om naar een zo efficiënt mogelijk warmtenet systeem te werken waarin door gezamenlijke ontwikkelingen van Sympower en Hero Balancer een energiebesparing van 15% en een kostenbesparing van 40% gerealiseerd kan worden. De eerste proefprojecten hebben eenkostenbesparing van 25% laten zien. Dit komt overeen met de besparing die CE Delft in zijn rapport 'Kansen voor warmte' van februari 2014 laat zien.**
9	**Hero Balancer B.V.**			**Amsterdam**	**NH**		
20	ABAC Holland B.V.	Mechanisatie Saffraanoogst	T&U	Juliannadorp	NH	€ 192.451	In dit project willen de projectpartners - ABAC Holland B.V. (hierna: ABAC) en Firma M.A. van der Sluis (hierna: Van der Sluis) - een werkend prototype ontwikkelen van een machine die zelfstandig saffraan uit saffraanbloemen kan oogsten. Een dergelijke machine is wereldwijd vernieuwend; saffraan wordt nu nog over de hele wereld handmatig geoogst uit de bloemen. De teelt van saffraan vindt vaak plaats op arme, afgelegen en onderontwikkelde gebieden in landen als Iran, Afghanistan en Marokko. Het teeltproces van saffraan is zeer arbeidsintensief. Planten en oogsten gebeurt meestal handmatig of met een os, doordat bestaande machines (zelfrijdende machines en machines in combinatie met een tractor) te duur en weinig geschikt zijn voor de wijze waarop saffraan meestal geteeld wordt. Nu is er voor de teelt van een kilo saffraan 300 tot 400 uur arbeid nodig. Het meeste werk is fysiek erg belastend doordat het zwaar werk is, er veel gebukt moet worden en er onder zware weersomstandigheden (warm en stoffig) gewerkt moet worden. In dit project willen de projectpartners een machine ontwikkelen die de saffraan gemechaniseerd uit de bloemen kan oogsten. Dit is op dit moment nog het missende puzzelstukje in de mechanisering van de saffraanteelt en de reden waarom deze teelt vrijwel alleen in de armste gebieden financieel haalbaar is.
20	Firma M.A. van der Sluis			Juliannadorp	NH		
8	**QC United B.V.**	**SFM: Smart Freight Matching realizing the hands-free supply chain**	**Logistiek**	**Amsterdam**	**NH**	**€ 190.300**	**De terughoudendheid bij verladers en logistiek dienstverleners om collectieve planningssoftware in hun bedrijfsprocessen toe te passen leidt tot grote inefficiënties in de transportsector. Vrachtwagens zijn nu voor 30% van de afgelegde afstanden leeg. Tevens veroorzaken lege vrachtwagens nog andere problemen. Ze vervuilen de lucht, ze verstoppen de wegen wat lijdt tot files en ongevallen. Deze inefficiëntie kost Europa naar schattingen € 160 mid. Ook in de provincie Noord-Holland en de rest van Nederland zijn lege vrachtwagens zeer schadelijk voor de economie en voor het milieu. Lege vrachtwagens zijn daarom een groot ongebruikt potentieel. Tel daarbij de significante groei in transportbewegingen als gevolg van e-commerce bestellingen en de toenemende verwachting van klanten dat producten binnen een dag worden geleverd en teruggestuurd kunnen worden. Ook producenten en distributeurs verwachten snelle leveringen en vaak ook buiten de reguliere planning. Voor vervoerders wordt de planning daardoor ingewikkelder. Maar ook voor verladers vereist een ad-hoc levering veel extra tijd in de planning. Quicargo en eMagiz Services willen dit potentieel benutten en in dit R&D samenwerkingsproject het concept van de "hands-free supply chain" realiseren. Daarvoor zal een volledig automatische, realtime Cross Chain Control Center (4C) ontwikkeld en getest worden. Het systeem verbindt verladers met vervoerders en treedt als 4PL ketenregisseur op. Lege ruimte in vrachtwagens wordt meteen door het systeem gedetecteerd en aan vervoersaanvragen van verladers gekoppeld. Daarbij blijven alle ketenpartijen gewoon hun eigen planning en management tools gebruiken. Deze tools geven alle relevante gegevens en informatie door aan het 4C platform, waar ze verzameld, met real-time informatie uit on-board apparatuur verrijkt en gecombineerd worden. Het hele proces wordt automatisch afgehandeld zonder menselijke tussenkomst ("hands free"). Daarbij worden ook lastminute vervoersaanvragen van verladers en leveringen naar randgebieden en buiten het verzorgingsgebied van hun huisvervoerder optimaal ingepland. Door machine learning intelligentie toe te passen leert het systeem deze ad-hoc leveringen te voorspellen en in de planning te voorzien. Verder verzorgt het platform ook meldingen over het vervoer zoals "track and trace" informatie en Proof of Delivery, en regelt het de betaling snel en veilig. Door de automatische, onmiddellijke planning wordt een duurzame, efficiënte goederenvervoersopiossing gerealiseerd waarbij tevens een significante verbetering van de luchtkwaliteit en veiligheid op de Noord-Hollandse en Nederlandse wegen wordt gerealiseerd.**

8	**eMagiz Services B.V.**			**Hellendoorn**	**Overijssel**		
11	P. Dekker & Zn Holding B.V.	Beïnvloeding van plantengroei met een regelbaar lichtspectrum	T&U	Hensbroek	NH	€ 200.000	De Noord-Hollandse bedrijven in de veredeling, vermeerdering en productie van chrysanten; P. Dekker & Zn BV, gevestigd in Hensbroek (Noord Holland), bloementeler Fred van Paassen VOF en technology provider Greensimplicity, beiden gevestigd in Andijk (Noord Holland), werken in 2018 en 2019 samen aan het project "Beïnvloeding van plantengroei met een regelbaar lichtspectrum". In het project wordt onderzoek gedaan naar mogelijkheden om met LED belichting de wortelvorming en uniformiteit van de plant te verbeteren en wordt sturingssoftware ontwikkeld. Het plantkundig onderzoek wordt hoofdzakelijk uitgevoerd op de productie- en onderzoekslocaties van P. Dekker &Zn BV en Fred van Paassen VOF. De software ontwikkeling is in handen van Greensimplicity. Het project is mede mogelijk gemaakt door de financiële steun van de provincie Noord-Holland en het Ministerie van Economische Zaken.
11	Fred van Paassen vof			Andijk	NH		
11	Green Simplicity			Andijk	NH		
10	**Tow-Botic B.V.**	**Towbotic, de autonome sleepboot**	**Water**	**Amsterdam**	**NH**	**€ 140.532**	**Sinds honderden jaren worden sleepboten gebruikt voor het manoeuvreren van schepen in havens. De aanvrager Tow-botic Systems is een start-up die een gerobotiseerd vaartuig (Towbotic) als vervanging van sleepboten ontwikkeld. Dit remote aangestuurde vaartuig wordt onder de waterlijn magnetisch aan de romp van een schip gekoppeld. Het schip kan vervolgens direct en remote worden gemanoeuvreerd. Elementair onderdeel van de Towbotic is de voorstuwing. De partner Veth Propulsion is wereldwijd een koploper op het gebied van scheepsvoorstuwing. De partners willen met de Towbotic een baanbrekende innovatie realiseren. Bestaande Sleepboten hebben praktische als ook systeemtechnische tekortkomingen zoals CO2-uitstoot van dieselmotoren, hoge personeelskosten en operationele risico's voor bemanning, tijdsverlies bij manoeuvreren van trek naar duw positie en geen directe aansturing voor de stuurman van het schip. De Towbotic is een volledig elektrisch aandrijving die magnetisch aan de romp van het schip wordt gekoppeld en belangrijke voordelen met zich meebrengt, zoals geen uitstoot door elektrische aandrijving, 24 uur per dag inzetbaar, geen beperkingen door beschikbaarheid bemanning, lage arbeidskosten, direct aansturing waarbij reactietijd 98% verbetert, autonome inzetbaarheid en verlaging van de operationele kosten van 25%-50%.**
10	**Veth Motoren Holding B.V.**			**Papendrecht**	**ZH**		
15	Klinkenberg Zaandstad B.V.	Magna pellet uit biomassareststromen	Energie	Krommenie	NH	€ 197.904	Het doel van het project is door R&D-activiteiten meer inzicht te krijgen in de precieze parameters voor optimaai bedrijf van een torrefactie-installatie. Hierdoor kan een nauwkeuriger pakket van eisen worden opgesteld voor het ontwerp van een demonstratie-installatie. Hiertoe worden de volgende activiteiten ondernomen: 1. Bouw van een kieinschaiige mobieie testinstailatie, die maximaal gebruik maakt van de kennis, die recenteiijk op de TU/e is ontwikkeid. 2. Aanpassen van de huidige instaiiatie van Bioiake, ten einde de bottienecks in de huidige instaiiatie op te iossen. Hierbij zuiien de resuitaten van eerdere studies van Bioiake gebruikt worden, net als de resultaten uit de mobieie testinstaiiatie, en de bevindingen van de TU/e. 3. Uitvoeren van tests met deze ge-update instaiiatie ten einde de energiehuishouding te optimaiiseren en schaalparameters af te ieiden. Het resuitaat van deze activiteit zai zijn dat we, samen met het werk met de kleine iab opsteiling, een voiledig beeld krijgen van de energiehuishouding van het proces en hoe we met een minimaal verlies van calorische waarde een optimaal inzetbare brandstof krijgen met alle gunstige eigenschappen die inherent zijn aan het torrefactieproces. Daarmee komen we in de gelegenheid om installaties van het formaat van de huidige eenheid, maar ook met een factor van maximaal 10 opgeschaalde productie installaties te bouwen en verkopen. Door gebruik te maken van getorreficeerd materiaal kan biomassa veel beter worden opgeslagen. De getorreficeerde korrel is waterafstotend. Dit betekent dat het niet vochtig wordt en nog belangrijker, ook niet uit elkaar valt bij vocht. Een tweede voordeel is dat de biomassa veel gelijkmatiger verbrandt. In de praktijk betekent dit minder walmen en daardoor minder overlast. In de gebouwde omgeving is dit een hele belangrijke eigenschap. Op deze wijze kan de gebouwde omgeving middels pelletketels verduurzaamd worden. De pelletketels zijn in het bijzonder geschikt voor de vervanging van WKK's en ketels in stadsverwarmingssystemen en grotere gebouwcomplexen. Dit past mooi bij het streven naar gasloos wonen.
15	Biolake B.V....			Wieringerwaard	NH		

7	**Mocean Offshore B.V.**	**Motion Forecast Service**	**Water**	**Amsterdam**	**NH**	**€ 171.327**	**Elk dag vinden honderden operaties plaats op de Noordzee waarbij scheepsbewegingen in golven kritisch zijn. Zijn de bewegingen te hoog, dan komt de veiligheid van de bemanning in het geding en is er een kans dat kostbare apparatuur aan boord van schepen wordt beschadigd. De zogenaamde offshore operaties hebben vrijwel altijd te maken met het winnen van energie uit olie en gas, uit wind of het transporteren van kostbare lading. Momenteel worden beslissingen genomen op basis van golfcondities. Echter, in de praktijk zijn niet de golven die operaties limiteren, maar de bewegingen van het schip in deze golven. De samenwerkende partijen ontwikkelen in onderhavig project een voorspellingstool waarop scheepseigenaren, kapiteins en bemanning op basis van actuele metocean informatie een realistische inschatting kunnen maken van de inzetbaarheid van schepen en eventuele risico's bij offshore operaties. De tooi voorspelt een betere methode voor het real time analyseren van complexe scheepsbewegingen o.b.v. golfgegevens. De tooi zal hierdoor bijdragen aan het efficiënter inzetten van schepen. Dit heeft een positieve invloed heeft op de veiligheid, en zal leiden tot een enorme kostenreductie.**
7	**Siri Marine B.V.**			**Appingedam**	**Groningen**		
13	Metalbolic Coöperatief U.A.	Chem DSS	Chemie	Amsterdam	NH	€ 149.378	Ongeveer 80% van alle milieu impacts worden vastgelegd tijdens het ontwerp process van chemische producten. ChemDSS maakt het zo dat product ontwerpers hun impact van inkoop, productie, consumptie, en afhandeling kunnen verminderen, waarbij tot wel 90% verminderingen in C02 kunnen worden bewerkstelligd door het inruilen van een enkele ingredient. De sector als geheel zou tot 50% van haar uitstoot kunnen elimineren, wat gelijk zou staan aan het C02-neutraal maken van Duitsland. De werkelijke waarde van ChemDSS gaat veel verder dan C02 uitstoot. ChemDSS geeft inzicht over watergebruik, verschillende soorten giftigheid, verlies van biodiversiteit, energieconsumptie, en afvalproductie tijdens de besluitvorming processen. ChemDSS is een decision-support tooi (DSS) dat bedrijven helpt om tijdens het ontwerpproces moeiteloos en snel de veiligheid- en duurzaamheidsaspecten van hun nieuwe chemische producten te maximaliseren. Deze tooi is gebaseerd op marktleidende databases en geavanceerde computationele scheikunde, wat ervoor zorgt dat het direct inzicht geeft over de gezondheid- en duurzaamheidsscores van bestaande en nieuw ontworpen chemische producten, en automatisch veiligere, duurzamere alternatieven voorstelt tijdens het ontwerpproces van bijvoorbeeld verf, lotion, of shampoo. De tooi modelleert het risico voor mens en milieu op basis van de manier waarop het product wordt gebruikt, waar het wordt gebruikt, en uiteindelijk de manier van afhandelen. Ongeveer 80% van alle milieu impacts worden vastgelegd tijdens het ontwerpproces van chemische producten. ChemDSS maakt het zo dat product ontwerpers hun impact van inkoop, productie, consumptie, en afhandeling kunnen verminderen, waarbij tot wel 90% verminderingen in C02 kunnen worden bewerkstelligd door het inruilen van een enkele ingrediënt. De sector als geheel zou tot 50% van haar uitstoot kunnen elimineren, wat gelijk zou staan aan het C02-neutraal maken van Duitsland. De werkelijke waarde van ChemDSS gaat veel verder dan C02 uitstoot. ChemDSS geeft inzicht over watergebruik, verschillende soorten giftigheid, verlies van biodiversiteit, energieconsumptie, en afvalproductie tijdens de besluitvorming processen.
13	Synthesis Vof			Schiedam	ZH		
2	**Ceyes B.V.**	**Storm-water Green-Roof retentie paneis van recycled rubber**	**Chemie**	**Haarlem**	**NH**	**€ 174.790**	**Ceys B.V. te Haarlem, tezamen met Rubber Upcycling B.V. en Joru Support Greenroof Management B.V., willen in een MIT-R&D-samenwerkingsproject, een product en een proces ontwikkelen om van recycled rubber uit de kunstgrasvelden een innovatief composiet materiaal te ontwikkelen dat gebruikt kan worden om hiervan een laag co2 retentie panel te produceren wat voldoet aan dichtheid, hardheid, compressiekracht, windbelasting, afschuiving- en spanning-relaxatie en adequate waterretentie, drainage en evaporatie capaciteit voor de aanleg van groen of groenblauwe daken. Het retentie panel zal in een innovatieve one-shot compression-transferinjection moulding, calibration en chamferring technology geproduceerd worden om de Juiste samenstelling, vorm en eigenschappen van het retentie panel te waarborgen. Er moet in het proces rekening gehouden worden met het feit dat het recycled rubber afkomstig is van verschillende bronnen en het haar elasticiteit tijdens het gebruik deels heeft verloren. Binnen dit project wordt samengewerkt met derden zoals de Universiteit Twente (afdeling Elastomer Technology and Engineering) om te komen tot een recyclingmethode voor een afvalstroom waarvoor nog geen recyclingmethode bestaat. Het project draagt daarom bij aan de doelstellingen van de Topsector Chemie door de ontwikkeling van een milieuvriendelijke oplossing voor het sluiten van de ketens voor rubber afvalstromen. Op dit moment worden deze afvalstromen, kunstgrasvelden en banden, massaal gedumpt en stapelen de problemen zich op. De samenwerkingspartners zullen binnen dit project een oplossing ontwikkelen met een uitstekend commercieel perspectief ten behoeve van de upcycling van kunstgrasvelden. Het produceren van stormwater greenroof retentie panels draagt bij aan de verlaging van Urban City Heat en energiegebruik, voorkoming van overstromingen, absorptie van co2 en verbetering van de leefbaarheid in steden en vervanging van milieubelastend plastic materialen. Aan het eind van het leven van het retentie panel is deze d.m.v. pyrolyse of UHP waterjetten weer te hergebruiken.**
2	**Rubber Upcycling BV**			**Oldenzaal**	**Overijssel**		

2	**Joru Support Creenroof Management BV**			**Horst**	**Limburg**		
17	The Venture Repository B.V.	Concurrerende Prestaties Elektrisch Varen	Water	Amsterdam	NH	€ 101.596	geen.
17	Rogier Hoetmer, Aluminium & Techniek			Nederhorst den Berg	NH		
12	**JOZ B.V.**	**Ruwvoershuffie 2.0**	**A&F**	**Westerwoud**	**NH**	**€ 199.308**	**De melkveehouderij professionaliseert steeds verder. Een onderdeel daarvan is verdere automatisering van de werkzaamheden. De automatisering van het voeren van ruwvoer aan koeien en andere herkauwers blijft echter achter. Door exacter en vaker te voeren, is een hogere efficiëntie mogelijk omdat geen voer meer verloren gaat. Daarnaast bespaart het arbeid waardoor de veehouder meer aandacht aan de verzorging kan besteden De bestaande technieken zijn niet flexibel, complex, vragen een grote Investeringen hebben hoge onderhoudskosten. JOZ BV te Westhoud en Borst Reparatie- en Constructietechniek BV te De Meern zijn voornemens een volledig autonoom werkende ruwvoershuffie te ontwikkelen met een relatief lage aanschafprijs en lage onderhoudskosten. Zowel voor de software als voor hardware worden innovatieve oplossing ontwikkeld voor het navigeren, besturen, implementeren van boerderij managementsysteem, vullen, mengen, doseren en energievoorziening. Het doei van dit project is om een prototype shuffle te ontwikkelen waarmee in praktijkomstandigheden getest kan worden.**
12	**Borst Reparatie- en Constructiebedrijf BV**			**De Meern**	**Utrecht**		
4	Besseling CA Systems BV	Universal Controlled Atmosphere Platform	A&F	Oosterblokker	NH	€ 200.000	Er zijn verschillende manieren om producten langer vers te houden, waaronder het bewaren onder Controlled Atmosphere (CA) condities. Met deze techniek wordt het zuurstofgehalte in de lucht verlaagt en worden schadelijke gassen in de lucht gecontroleerd om zo de beste omstandigheden te creëren voor het bewaren van producten. In de Agri&Food sector zijn een aantal trends te zien. Namelijk, geavanceerder, dynamischer en "slimmer" worden van de gebruikte technieken. Tevens spelen schaalvergroting en een hogere oedselveiligheids- en kwaliteitseisen ervoor dat bedrijven hun conserveringsinstallaties nauwkeuriger moeten aansturen. Door deze ontwikkelingen wordt ook het aantal metingen en de daaruit voortvloeiende hoeveelheid data groter en wordt de aansturing van de installaties complexer. Controlled Atmosphere installaties bestaan uit verschillende facetten: 1) de bewaarcel; 2) aanmaak van CA gassen; en 3) de machinekamer. Elk van deze onderdelen dient te worden ingesteld en levert ook gegevens tijdens het functioneren. Nadeel is dat alle facetten een eigen aansturing vereisen die niet gekoppeld zijn aan elkaar. Het koppelen van deze facetten vraagt maatwerk en is daarmee tijdrovend en duur. Dit resulteert in een "spaghettistructuur", waar een mengelmoes van datastromen door veel verschillende besturingssystemen vertaald moet worden om gelezen en gekoppeld te kunnen worden. Dit probleem begint al op het niveau van elke afzonderlijke conserveringsinstallatie en hierdoor gaat veel tijd en vermogen verloren in de sector. De doelstelling van dit R&D-samenwerkingsproject is de ontwikkeling van de Universal Controlled Atmosphere Platform (UCAP): een integraal besturingssysteem dat de verschillende facetten van een conserveringsinstallatie met elkaar laat communiceren. Met deze ontwikkeling wordt het mogelijk op een laagdrempelige manier de volledige installatie centraal aan te sturen en/of uit te breiden, ongeacht merk, type of leverancier. Een "domme koelcel" wordt een "slimme conserveringsinstallatie", welke op basis van ingestelde parameters zorgt voor optimale atmosferische condities.
4	Van der Laan B.V.			Zwaag	NH		
6	**PeelPioneers B.V.**	**Cellulose uit Citrusafval**	**A&F**	**Amsterdam**	**NH**	**€ 156.905**	**In dit MIT R&D Samenwerkingsproject wordt een nieuw productieproces voor de terugwinning van de hoogwaardige grondstoffen cellulose en mogelijk ook flavonoïde uit citrusafval ontwikkeld. Hiertoe wordt de kennis van Miscancell B.V. over het terugwirmen van cellulose uit miscanthus gecombineerd met de kennis van PeelPioneers B.V. over de verwerking van citrusafval. De hoofddoelstelling van onderhavig R&D-samenwerkingsproject is om cellulose te extraheren uit albedo, het witte sponsachtige materiaal waar de citrusschil primair uit is opgebouw'd. De fysicochemische karakteristieken van de albedo duiden op een hoge mate van zuiverheid, lage kristallmiteit en gunstige waterhoudende eigenschappen. Een secundaire doelstelling van het project is om flavonoïden uit de citrusschil terug te winnen. In één van de stappen in het bioraffinage-concept voor miscanthus worden fenohsche componenten teruggewormen. Deze processtap is mogehjk ook geschikt om flavonoïden uit citrusafval terug te winnen.**
6	**Miscancell B.V.**			**Zevenaar**	**Gelderland**		

14	Gebr.Bakker Zaadteelt en Zaadhandel B.V.	Veelzijdige aubergines voor de veeleisende consument	T&U	Noord-Scharwoude	NH	€ 85.876	De consumptie van aubergine in Noordwest Europa en Noord Amerika is groeiend, maar nog relatief laag in vergelijking met een aantal andere groentesoorten. Consumenten geven aan meer aubergine te willen eten als het makkelijker en sneller te gebruiken is. De telers van Purple Pride BV zijn gespecialiseerd in de teelt en verkoop van hoge kwaliteit aubergines en willen zich graag verder onderscheiden met een breder assortiment en vernieuwende producten. Bakker Brothers uit Noord Scharwoude heeft de zaaizaadtechnologie en kennis in huis om nieuwe types aubergines te produceren die tot een meer significante marktuitbreiding zal leiden. Door samen te werken met de telers en het marketing team van Purple Pride is het mogelijk om zowel de productie en verkoop van aubergine zaad als ook de aubergine productie en consumptie verder te verhogen. Er worden binnen dit R&D samenwerkingsproject twee nieuwe soorten aubergine ontwikkeld, die aansluiten op de trends in de markt: a) een type aubergine die ook rauw gegeten kan worden en daarmee voldoet aan de groeiende consumentenvraag naar gezonde en makkelijk te consumeren snacks. b) een rauw eetbare aubergine waarvan het vruchtvlees niet oxideert ('ver-bruint') als de aubergine wordt doorgesneden; hiermee kan de aubergine ook als voorgesneden groente en als onderdeel van voorverpakte groente mixen op de markt worden gebracht; Doel van dit R&D samenwerkingsproject tussen Bakker Brothers en Purple Pride is het gezamenlijk realiseren van de marktdifferentiatie en -uitbreiding in de aubergine sector. Door samen te investeren in de ontwikkeling van een consumentenproduct zullen alle ketenpartners hun omzet en winst significant kunnen verhogen. Aan het eind van het tweejarige R&D project zal op basis van experimentele ontwikkeling de twee nieuwe soorten aubergine in productie genomen kunnen worden door de telers van Purple Pride BV en is het zaaizaad hiervoor commercieel beschikbaar bij Bakker Brothers.De verdere versterking van de innovatiekracht en ontwikkeling van nieuwe hoogwaardige groentezaden door Bakker Brothers in samenwerking met Purple Pride is belangrijk voor de economische positie van de participerende bedrijven. Daarnaast draagt dit project ook bij aan de doelen van de Topsector Tuinbouw & Uitgangsmaterialen en de verdere profilering van het Noord-Hollandse Seed Valley als mondiale speler in de groentezaden sector.
14	Purple Pride			Steenbergen	NH		
14	Gebr. van Duijn Beheer BV			Steenbergen	NH		
1	**Firma de Boer**	**Robotiseren inzetten rood- en witlof in de snijmolen**	**T&U**	**Spierdijk**	**NH**	**€ 87.297**	**Het inzetten van rood- en witlofpennen in de snijmoien is een sterk repeterende handeling en zwaar en eentonig werk. De uitval onder medewerkers die deze arbeid verrichten is hoog. Voornaamste reden voor deze samenwerking zijn dan ook verbetering van arbeidsomstandigheden waarbij verbetering van kwaliteit en flexibilisering van roductiemogelijkheden nevendoelstellingen zijn. Het samenwerkingsverband Firma De Boer en Rolan Robotics wil de werkzaamheden van het inzetten van pennen in de snijmolen gaan robotiseren. Dit is de tweede fase in het productieproces, de eerste fase is reeds geautomatiseerd. De robot zal de pennen op de transportband goed gaan leggen voor de snijmolen. De knelpunten zijn een grijper die kan omgaan met dit tereproduct en de visiontechnologie voor de herkenning van de pennen. Elke pen is namelijk anders vanwege ras- en partijverschillen en verschil in inplanting van de krop. Het resultaat is een geautomatiseerde productielijn waarbij menselijke arbeid benodigd is voor het toezicht houden op dit proces. Het project zal naar verwachting eind 2019 afgerond zijn indien zich geen tegenslagen voordoen. Provincie Noord-Holland is hofleveranciers van witlof in de wereld. Deze koppositie willen de aanvragers, ondersteund door witlofcoöperatie Quality Growers, GreenportNHN en Proeftuin Zwaagdijk, behouden door te innoveren in samenwerking met elkaar.**
1	**Rolan Robotics B.V.**			**Zwaadijk**	**NH**		
5	Gourmet Trading B.V.	Reststroomontwikkeling Uienverwerking	A&F	Lutjebroek	NH	€ 193.081	
5	Vorstman Business Consultancy			Limmen	NH		
5	Wiskerke Onions B.V			Kruiningen	Zeeland		
	Toegekend					**€ 2.640.000**	

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN 21 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr M. van Wijk
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144268
wijkm@noord-holland.nl

Betreft: Monitors Werklocaties 2017 en Plabeka 2016-2017

Verzenddatum

21 FEB. 2018

Kenmerk
1043681 / 1043682

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u het volgende toe:

- Monitor Werklocaties Noord-Holland 2017
- Monitor Plabeka 2016-2017

Toelichting
De rapporten geven voor de uitvoering van het beleid t.a.v. werklocaties belangrijke informatie over feitelijke ontwikkelingen, maar bevatten geen conclusies over aanpassing of wijziging van het provinciaal beleid. Omdat het twee soortgelijke producten betreft die allebei betrekking hebben op het ruimtelijk-economisch beleid van de provincie en deze vrijwel tegelijkertijd gereed zijn gekomen wordt in deze brief de aanbieding van beide producten gecombineerd.

De Monitor Werklocaties is een jaarlijks product van de Provincie Noord-Holland. De publicatie geeft informatie over de werkgelegenheid en feitelijke ontwikkelingen op de bedrijventerreinen en kantoorlocaties in geheel Noord-Holland. De informatie wordt grotendeels verzameld via een enquête die wordt uitgezet bij de gemeenten. Daarnaast wordt gebruik gemaakt van informatie uit andere bronnen.

De Monitor Plabeka is een jaarlijks product van het Platform Bedrijven en Kantoren van de Metropoolregio Amsterdam. De publicatie baseert zich op gegevens uit de Monitor Werklocaties en geeft eveneens informatie over de werkgelegenheid en feitelijke ontwikkelingen op de bedrijventerreinen en kantoorlocaties in de MRA. De Plabeka monitor richt zich ook op de regionale afspraken die gemaakt zijn in het kader van de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 in 2017.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Algemeen beeld

In voorgaande monitors ging het vooral om het terugdringen van leegstand en overaanbod van werklocaties door te voorkomen dat plannen in uitvoering werden gebracht, het terugbrengen van het aantal vierkante meters. Hoewel dat nog steeds een belangrijk doel is, wordt met de Plabeka-monitor ook gekeken naar de kwaliteit van de locaties. Door de aantrekkende economie, maatschappelijke en technische ontwikkelingen verandert de behoefte van ondernemers en werknemers steeds. Door de toenemende behoefte aan samenwerking en kennisdeling winnen werkplekken die goed met het openbaar vervoer te bereiken zijn aan populariteit. Onder invloed van technologische vooruitgang gaan werken en wonen op gemengde locaties in stedelijke gebieden steeds beter samen.

Nieuw in de monitor Plabeka is daarom een analyse van vastgoed en banen buiten de formele bedrijventerreinen en kantoorlocaties. Ook biedt de monitor inzicht in de kwalitatieve ontwikkeling van de markt voor bedrijfsvastgoed, in de transformatie van werklocaties en in de kwalitatieve aansluiting van vraag en aanbod op de werklocatiemarkt. Daarnaast is er aandacht voor aspecten als waardeontwikkeling en duurzaamheid van vastgoed.

Uiteraard brengen de monitors ook de trends en ontwikkelingen op de werklocatiemarkt en de ruimtelijke spreiding van werken in beeld. De werkgelegenheid is toegenomen. De dalende leegstand in de kantorenmarkt valt op, mede door voortvarend transformeren, maar ook de stijging van het aantal uitgegeven kavels voor bedrijventerreinen. De monitor Plabeka geeft inzicht in kansrijke en kansarme werklocaties, die op hun beurt weer kansrijk kunnen zijn voor transformatie naar wonen. Door een betere benutting van de schaarse ruimte door functiemenging van werklocaties met wonen én door het faciliteren van nieuwe bedrijven op de kansrijke werklocaties komt de markt verder in evenwicht en wordt de concurrentiekracht van de Provincie Noord-Holland en de MRA sterker.

De ontwikkeling van Noord-Hollandse bedrijventerreinen wordt inzichtelijk in de Monitor Werklocaties. Een groot deel van de verouderde locaties wordt aangepakt met herstructureringsprojecten, met duidelijke regionale verschillen en variërend in vorm en ontwikkelingsfase. Duurzaam beheer in de vorm van parkmanagement komt daarbij weinig van de grond. Een deel van de bedrijventerreinen zal naar verwachting ook van bestemming wijzigen, de transformatieambities in Amsterdam en Zaanstreek-Waterland zijn sterk toegenomen.

uitzondering van de IJmond - is er een transformatieambitie tot 50 hectare.

Gebruik en publicatiemedia
De verbreding en verdieping in de monitoring van werklocaties hebben geleid tot een latere publicatiedatum dan gebruikelijk. De cijfers hebben betrekking op de periode 2016-217. Hierdoor wordt direct aansluitend op publicatie actuele monitors opgesteld. Op basis van de Monitors Plabeka 2016-2017 en 2017-2018 wordt onder andere de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 geactualiseerd.

De resultaten van de Monitor Werklocaties worden via de website van Provincie Noord-Holland gepubliceerd. Daarnaast worden ze beschikbaar gesteld en actief verspreid onder gemeenten en belangstellende partijen. De Monitor Plabeka wordt door de voorzitter van Plabeka aan de MRA-colleges aangeboden en beschikbaar gesteld via de website van de MRA.

Om het gebruik door provincies, gemeenten en andere belangstellenden beter mogelijk te maken zijn de onderliggende databases steeds meer digitaal en online beschikbaar, ook voor gebruik in analysetools. De Monitor Plabeka is daarom ook in de vorm van dashboards beschikbaar via de website van de MRA.

Wij vertrouwen erop u hiermee te hebben voorzien van belangrijke achtergrondinformatie voor het provinciaal ruimtelijk en economisch beleid.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

2 bijlagen
- Monitor Werklocaties 2017
- Monitor Plabeka 2016-2017

Feiten en cijfers
De werkgelegenheid in de provincie Noord-Holland is tussen 2015 en 2016 gestegen met 30.000 banen (+1,8%), tot een totaal van 1.488.000 fulltime en parttime banen. In de Metropoolregio Amsterdam (Noord-Holland Zuid plus Almere en Lelystad) is de economie en de werkgelegenheid ook gegroeid, met 27.000 banen (2,1%) ten opzichte van 2015. Ruim 60% van de banen in de MRA is gesitueerd op gemengde werkmilieus, verspreid over woonwijken (50%), centrumgebieden (20%) en creatieve wijken (20%).

Van de totale Noord-Hollandse voorraad op kantoorlocaties staat 15,7% leeg. Dat is een daling ten opzichte van 2016. De procentuele leegstand ligt in Noord-Holland Noord met 20% hoger dan in Noord-Holland Zuid (15,4%). De leegstand daalt door transformatie in alle MRA deelregio's, is het hoogst in Almere- Lelystad (29%) en is het laagst in Amsterdam en Zaanstreek-Waterland (11 à 13%). In deze laatste twee deelregio's komt ook de 8% frictieleegstand in beeld. De leegstand van kantoren in centrumgebieden van de MRA is met 9,7% veel lager dan in andere milieus en de huurprijs ligt er hoog.

In Noord-Holland is netto 31 hectare aan kavels op bedrijventerreinen uitgegeven, en 9 hectare op zeehaventerreinen. Hiermee ligt de uitgifte gemiddeld boven het niveau van 2015 en 2014. Dit geldt ook voor de MRA. De uitgifte was het hoogste in Amstelland-Meerlanden. Ook in de regio's Zaanstreek-Waterland en Alkmaar lagen de uitgiften boven het gemiddelde, terwijl in de Kop van Noord-Holland en Amsterdam juist minder werd uitgegeven aan reguliere bedrijventerreinen. Er is voldoende planaanbod tot 2030 in Noord-Holland.

Van de totale hoeveelheid bedrijventerrein is 15% verouderd, oftewel 1.446 ha. In Noord-Holland Zuid is het verouderde oppervlakte (16%) groter dan in Noord-Holland Noord (11%). De percentages verouderde oppervlakte lopen sterk uiteen van 5% in de IJmond tot 49% in Gooi en Vechtstreek. 96 van de 129 verouderde terreinen worden aangepakt met herstructureringsprojecten. In de regio Noord-Holland Noord zijn de projecten veelal van de lichtere categorie (facelifts) terwijl in regio Noord-Holland Zuid vaak wordt ingezet op zwaardere vormen van herstructurering (revitalisering en herprofilering). Ook valt op dat in Noord-Holland Noord maar 4% van de plannen in uitvoering is, in regio Zuid is dat 45%. Zowel in Noord-Holland Noord als in Zuid is duurzaam beheer middels parkmanagement nauwelijks aanwezig of in ontwikkeling.

In Amsterdam is de transformatieambitie in het kader van Haven-Stad fors naar boven bijgesteld; tot aan 2030 is de verwachting dat 255 ha bedrijventerreinen transformeert. Ook in Zaanstreek-Waterland is de transformatieambitie met 140 ha fors. In alle andere deelregio's - met

Provincie
Noord-Holland

Monitor Werklocaties Noord-Holland 2017

Kantoren, bedrijventerreinen en werkgelegenheid

ECONOMIE

Monitor werklocaties Noord-Holland 2017

Kantoren, bedrijventerreinen en werkgelegenheid

Colofon

Uitgave
Provincie Noord-Holland
Postbus 123 | 2000 MD Haarlem
Tel.: 023 514 31 43 | Fax: 023 514 40 40
www.noord-holland.nl
post@noord-holland.nl

Eindredactie
Provincie Noord-Holland
Directie Beleid | Sector Regionale Economie en Erfgoed

Fotografie
Provincie Noord-Holland

Grafische verzorging
Provincie Noord-Holland, MediaProductie

Haarlem, februari 2018

INHOUD

3 | Inleiding

6 | Managementsamenvatting

8 | 1 Kantorenmarkt Noord-Holland

8 | 1.1 Bestaande kantoren: gebruik en leegstand

12 | 1.2 Plancapaciteit

14 | 2 Bedrijven- en zeehaventerreinen Noord-Holland

14 | 2.1 Uitgifte

16 | 2.2 Aanbod bedrijven- en zeehaventerreinen

21 | 2.3 Analyse bestaande voorraad

27 | 3 Werkgelegenheid en gebruik werklocaties Noord-Holland

27 | 3.1 Ontwikkelingen 2007-2017

28 | 3.2 Werkgelegenheid per locatietype

31 | Bijlagen

42

INLEIDING

Voor u ligt de Monitor Werklocaties Noord-Holland 2017. Deze monitor biedt inzicht in de ontwikkelingen van het afgelopen jaar op de markt voor bedrijventerreinen en kantoorlocaties in de provincie Noord-Holland. Daarnaast geeft de monitor informatie over de werkgelegenheidsontwikkeling op werklocaties en daarbuiten. Deze vereenvoudigde editie heeft als peildatum 1-1-2017 en beschrijft de ontwikkelingen in het jaar 2016.

De monitorresultaten zijn grotendeels gebaseerd op de gegevens over werklocaties die alle Noord-Hollandse gemeenten in het najaar van 2017 via een internetapplicatie van de provincie Noord-Holland hebben aangeleverd. Daarnaast worden externe databronnen gebruikt, zoals het arbeidsplaatsenregister LISA en de marktinformatie van Kantorenmonitor B.V.

Deelregio's Noord-Holland Noord en Noord-Holland Zuid

De Monitor Werklocaties hanteert een onderscheid tussen deelregio's in Noord-Holland Noord (Kop van Noord-Holland, West-Friesland en Regio Alkmaar (inclusief Castricum en Uitgeest) en deelregio's in Noord-Holland Zuid (Amsterdam, Amstelland-Meerlanden, Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland). Een overzicht van gemeenten per deelregio vindt u in de bijlage.

Andere monitors, beleid en gegevensbronnen

De Monitor Noord-Holland verschijnt naast andere publicaties zoals de Monitor Plabeka (Platform Bedrijventerreinen en Kantoren) die de ontwikkelingen in de Metropoolregio Amsterdam (Noord-Holland Zuid plus Almere/Lelystad) analyseert, en de Monitor Ruimte-Intensivering Noordzeekanaalgebied. De resultaten tussen de publicaties zijn onderling afgestemd.

De beleidsdocumenten van het provinciale bedrijventerreinenbeleid en de databestanden waarop voorliggende rapportage is gebaseerd zijn te vinden op de website van de provincie Noord-Holland.

Leeswijzer

De monitor is als volgt opgebouwd:

- Hoofdstuk 1 beschrijft de situatie en ontwikkelingen op de kantorenmarkt;
- Hoofdstuk 2 analyseert de ontwikkelingen op de markt voor bedrijven- en zeehaventerreinen;
- Hoofdstuk 3 biedt inzicht in de werkgelegenheidsontwikkeling.

MANAGEMENTSAMENVATTING

De Monitor Werklocaties Noord-Holland biedt inzicht in de markt voor kantoren, bedrijven- en zeehaven-terreinen en in de werkgelegenheidsontwikkeling in de provincie Noord-Holland. Deze editie van de monitor beschrijft de ontwikkelingen in het jaar 2016 en de situatie per 1-1-2017, tenzij anders vermeld.

Kantoren

Voorraad: De provincie Noord-Holland heeft een totale kantorenvoorraad van 12,5 mln. m2. Daarvan is 6,5 mln. m2 gelegen op de 123 formele kantorenlocaties in de provincie, en de overige 6 mln. m2 buiten kantoorlocaties (deels op gemengde locaties verspreid over de stad, en deels op bedrijventerreinen). Van de formele kantoorlocaties zijn er 106 gelegen in Noord-Holland Zuid (met een totale voorraad van 6,2 mln. m2), en het overige deel in Noord-Holland Noord. Ten opzichte van 1-1-2016 is de kantorenvoorraad licht gekrompen. Van de totale kantorenlocatievoorraad staat drie-vijfde in Amsterdam en voor één derde in Amstelland-Meerlanden. In Noord-Holland Noord kent de Regio Alkmaar de grootste voorraad op kantoorlocaties.

Leegstand: Van de totale Noord-Hollandse voorraad op kantoorlocaties staat 15,7% (1 mln. m2) leeg. Dat is een daling ten opzichte van 2016. De procentuele leegstand ligt in Noord-Holland Noord met 20% hoger dan in Noord-Holland Zuid (15,4%). Regio's Zaanstreek-Waterland (11,3%) en Amsterdam (14%) hebben leegstand onder het provinciegemiddelde, Regio Alkmaar (21,8%) en Gooi en Vechtstreek (22%) juist daar boven. De vijf grootste kantorenlocaties in Noord-Holland zijn allen in Amsterdam gelegen, waarbij de Zuidas per 1-1-2017 de grootste is. In Amsterdam (155.000 m²) en Amstelland-Meerlanden (43.000 m²) is de kantorenleegstand deels gedaald door onttrekking van kantoren uit de voorraad en herontwikkeling naar wonen. In Noord-Holland Noord wordt met name getransformeerd in de regio Alkmaar (15.000 m²), waar zich ook de grootste kantorenvoorraad en procentuele leegstand bevindt.

Plancapaciteit: De plancapaciteit op kantoorlocaties in de provincie Noord-Holland bedraagt ruim 1,7 mln. m² op 1-1-2017 en is grotendeels hard. Dit is een lichte groei ten opzichte van 1-1-2016. De capaciteit is grotendeels gesitueerd in Amsterdam (1,1 mln. m², waarvan 475.000 m² Zuidas) en Amstelland-Meerlanden (361.000 m²). In Noord-Holland Noord zijn de planlocaties kleiner; hier voert de NUON-locatie in Alkmaar met 37.000 m2 de top-vijf aan. Amsterdam heeft ook een substantiële zachte plan-voorraad tot 2030 (Minervahaven en AMC, 226.000m²).

Bedrijven- en zeehaventerreinen

Uitgifte: In Noord-Holland is in 2016 netto 31 hectare aan kavels op bedrijventerreinen uitgegeven, en 9 hectare op zeehaventerreinen. Hiermee ligt de uitgifte gemiddeld boven het niveau van 2015 en 2014. In de deelregio's Amstelland-Meerlanden, Zaanstad-Waterland en Alkmaar lagen de uitgiften boven het gemiddelde, terwijl in de Kop van Noord-Holland en Amsterdam juist minder werd uitgegeven aan reguliere bedrijventerreinen. De totale uitgifte in Noord-Holland landt voor een belangrijk gedeelte op gemengde (15,5 ha) en logistieke (9,1 ha) bedrijventerreinen en kadegebonden zeehaventerreinen (9,3 ha). Dit beeld is vergelijkbaar met voorgaande jaren.

Aanbod: Het aanbod aan bedrijventerreinen bestaat uit uitgeefbare kavels op bestaande terreinen en de plancapaciteit voor nieuwe terreinen. In alle deelregio's is harde planvoorraad aanwezig tot 2030, in totaal goed voor ca. 1.250 netto ha aan planaanbod op bedrijventerreinen (incl. niet-kadegebonden haventerreinen). In Zuid-Kennemerland en IJmond is geen zachte planvoorraad tot 2030 te vinden; in de overige regio's wel. Planvoorraad na 2030 is alleen te vinden in de deelregio's Kop van Noord-Holland, West-Friesland en Amstelland-Meerlanden. De zachte planvoorraad is in Noord-Holland Noord afgenomen ten opzichte van 2016. In Noord-Holland Noord is de harde planaanbod met name beschikbaar in het segment gemengd en logistiek; het harde planaanbod in Noord-Holland Zuid is juist zeer divers.

Het aanbod op kadegebonden zeehaventerreinen concentreert zich in het Noordzeekanaalgebied en heeft per 1-1-2017 een omvang van 275 netto ha (waarvan 161,5 ha in het havengebied van Amsterdam).

Veroudering: Van de totale hoeveelheid bedrijventerrein (per 1-1-2017: ca. 9.900 bruto ha, incl. niet-kadegebonden haventerreinen en excl. planlocaties) is 15% verouderd, oftewel 1.446 ha. In Noord-Holland Zuid is het verouderde oppervlakte (1.123 ha, 16% van het totale bruto oppervlakte) zowel absoluut als relatief groter dan in Noord-Holland Noord (323 ha, 11%). De percentages verouderde oppervlakte lopen sterk uiteen van 5% in de IJmond tot 49% in Gooi en Vechtstreek. Veroudering speelt op zeehaventerreinen veel minder een rol dan op bedrijventerreinen.

Herstructurering en parkmanagement: Een groot deel van de verouderde terreinen wordt aangepakt met herstructurerings-projecten; op 96 van de 129 verouderde terreinen is herstructurering voorzien of al in uitvoering. In regio Noord-Holland Noord zijn de projecten veelal van de lichtere categorie (facelifts) terwijl in regio Noord-Holland Zuid vaak ingezet op zwaardere vormen van herstructurering (revitalisering en herprofilering). Ook valt op dat in Noord-Holland Noord maar 4% van de plannen in uitvoering is, in regio Zuid is dat het tienvoudige (45%).
Eén van de maatregelen om kwaliteit en levensduur van een bedrijventerrein te borgen is het instellen van beheer, onder meer in de vorm van parkmanagement. Zowel in Noord-Holland Noord als in Zuid is dat parkmanagement nauwelijks aanwezig of in ontwikkeling.

Transformatie: In Amsterdam is de transformatieambitie in het kader van het Programma Haven-Stad in de afgelopen jaren fors naar boven bijgesteld; tot aan 2030 is de verwachting dat 255 ha bedrijventerreinen transformeert. Ook in Zaanstreek-Waterland is de transformatieambitie met 140 ha fors. In alle andere deelregio's - met uitzondering van de IJmond - is er een transformatieambitie tot 50 hectare.

Werkgelegenheid

De werkgelegenheid in de provincie Noord-Holland is tussen 2015 en 2016 gestegen met 30.000 banen (+1,8%), tot een totaal van 1.488.000 fulltime en parttime banen. Deze ontwikkeling is duidelijk positiever dan in 2014-2015, toen de groei +1,3% bedroeg. De groei is voor de helft aan Amsterdam toe te schrijven (+17.000 banen), terwijl in de andere deelregio's sprake is van een lichte groei.

Het aantal banen op kantoorlocaties in Noord-Holland ligt in 2016 op 267.000; een toename van bijna 10.000 banen t.o.v. 2015. Amsterdam is de deelregio met de meeste banen op kantoorlocaties in absolute zin (149.000, 56% van alle banen op kantoorlocaties in Noord-Holland), gevolgd door Amstelland-Meerlanden (82.000, 31% van het Noord-Hollandse totaal).

Het aantal banen op bedrijven- en zeehaventerreinen in Noord-Holland is stabieler dan het aantal banen op kantorenlocaties. Tussen 2015 en 2016 is het aantal banen 306.000 banen gebleven. Ook in eerdere jaren bleef het aantal banen op bedrijventerreinen net boven de 300.000.

De meeste werkgelegenheid in de provincie Noord-Holland (913.000 banen) bevindt zich buiten formele werklocaties. Het aantal banen op overige en gemengde locaties neemt sinds 2006 toe, maar vanaf 2010 beweegt het aantal banen rond 900.000. Tussen 2015 en 2016 is er sprake van een groei van ca. 2% (18.000 banen).

1 KANTORENMARKT

Dit hoofdstuk beschrijft de situatie en ontwikkelingen op de kantorenmarkt in de Provincie Noord-Holland. In paragraaf 1.1 komen gebruik, leegstand en transformatie van bestaande kantoren aan bod op basis van cijfers van Kantorenmonitor B.V. Vervolgens wordt in 1.2 ingegaan op de plancapaciteit op kantoorlocaties op basis van een inventarisatie onder gemeenten.

1.1 Bestaande kantoren: gebruik, leegstand, transformatie

Kantoorlocaties

Onder kantoorlocaties worden locaties verstaan met (overwegend) kantoorgebouwen op aaneengesloten kavels, en met een totale voorraad van minimaal 2.000 m² bruto vloeroppervlak (gerealiseerd c.q. te realiseren). Locaties kleiner dan 2.000 m² BVO gelden niet als formele kantoorlocaties en worden in deze monitor aangeduid als “overige locaties”. Enkel in Noord-Holland Zuid is informatie over de kantorenvoorraad op overige locaties beschikbaar. Een nadere uitleg over de gebruikte begrippen is inbegrepen in de bijlage.

De provincie Noord-Holland telt in totaal 123 formele kantoorlocaties (incl. planlocaties), waarvan veruit de meeste zich bevinden in Noord-Holland Zuid, met name Amsterdam en Amstelland-Meerlanden. Er zijn 49 kantoorlocaties in Amsterdam en 35 in de deelregio Amstelland-Meerlanden (zie figuur 1.1, diagram links).

De totale voorraad op kantoorlocaties in de provincie Noord-Holland is voor drie-vijfde in de gemeente Amsterdam gesitueerd en voor bijna een derde in Amstelland-Meerlanden. Ca. 6% van de totale kantorenvoorraad op kantoorlocaties is te vinden in Noord-Holland Noord (figuur 1.1, diagram rechts).

Figuur 1.1 Verdeling aantal kantorenlocaties per deelregio (links) en aandeel kantorenvoorraad op kantoorlocaties van deelregio in provincietotaal (rechts; in m2 BVO), 1-1-2017

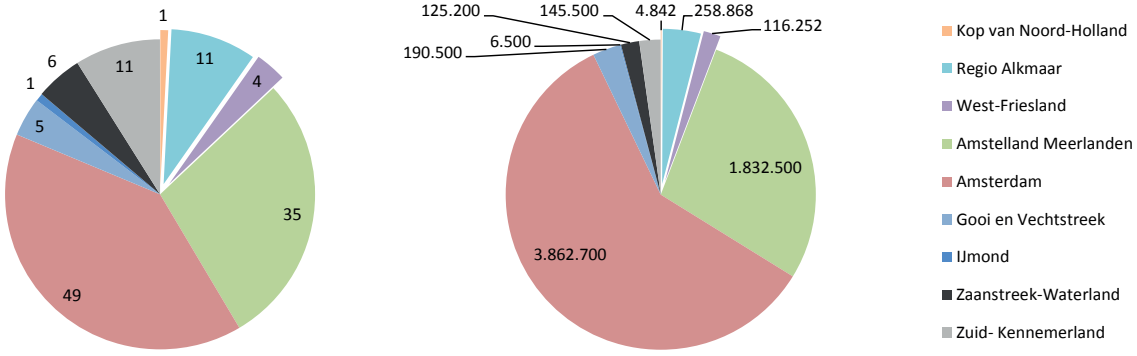

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

Kantorenvoorraad

Figuur 1.2 laat de bestaande kantorenvoorraad per deelregio zien op kantoorlocaties (voor alle deelregio’s) en op overige locaties (enkel in Noord-Holland Zuid). Per 1-1-2017 bedraagt de totale kantorenvoorraad in Noord-Holland[1)] ca. 12,5 mln. m². Dat is een daling van 0,3 mln. m² ten opzichte van 2016, vergelijkbaar

1 Excl. kantorenvoorraad op overige locaties in Noord-Holland Noord

met de daling in 2015. Het hoge aantal getransformeerde kantoormeters in 2015 en 2016 ligt hieraan ten grondslag. Van de 12,2 mln. m² in Noord-Holland Zuid is iets meer dan de helft (6,2 mln. m²) gevestigd op formele kantoor-locaties, en het overige deel op overige locaties.

Amsterdam kent van alle deelregio's de grootste kantorenvoorraad (3,9 mln. m² op kantoorlocaties en 3,3 mln. op overige locaties), gevolgd door de deelregio Amstelland-Meerlanden (1,8 mln. m² op kantoorlocaties en 0,7 mln. m² op overige locaties). In Noord-Holland Noord kent de deelregio Alkmaar met 0,26 mln. m² verreweg de grootste voorraad op kantoorlocaties. In Gooi en Vechtstreek, IJmond, Zaanstreek-Waterland en Zuid-Kennemerland is een groot deel van de kantorenvoorraad juist buiten formele kantoorlocaties te vinden.

Figuur 1.2 Kantorenvoorraad naar deelregio op kantoorlocaties en overige kantoren (in m² BVO), 1-1-2017

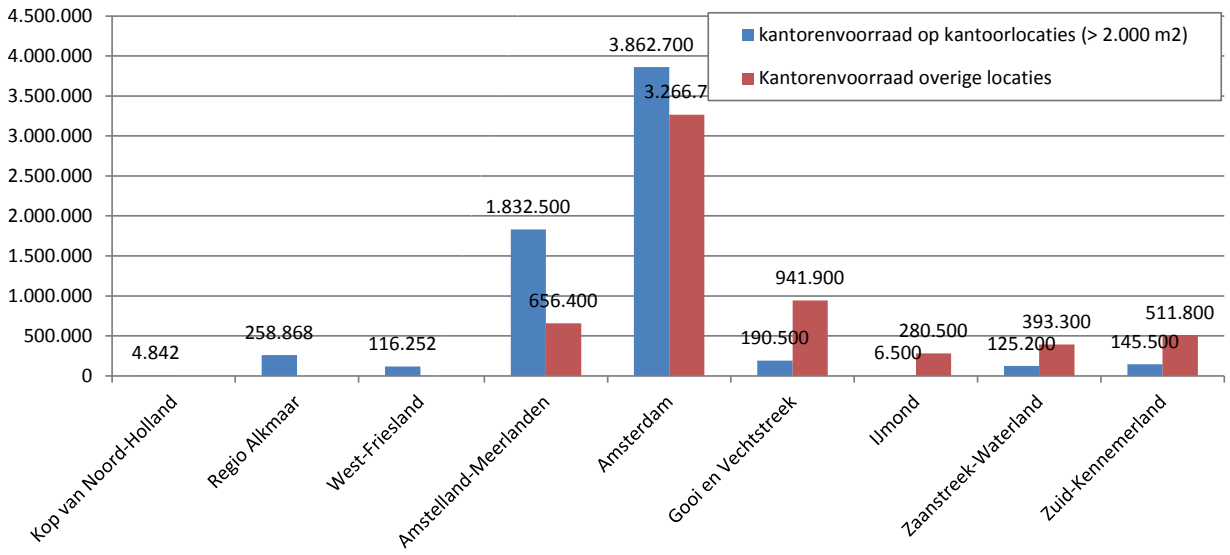

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

Kantorenleegstand

Figuur 1.3a brengt de leegstand op kantoorlocaties per deelregio in beeld. Per 1-1-2017 staat 15,7% (ruim 1 mln. m2) van de voorraad op Noord-Hollandse kantoorlocaties leeg; in Noord-Holland Noord ligt de leegstand met 20% hoger dan in Noord-Holland Zuid (15,4%). In Zaanstreek-Waterland (11,3%) en Amsterdam (14%) staan relatief weinig kantoren op kantoorlocaties leeg, in Regio Alkmaar (21,8%) en Gooi en Vechtstreek (22%) juist relatief veel.

De kantorenleegstand op niet-kantorenlocaties is voor Noord-Holland-Zuid ook in beeld gebracht. Figuur 1.3b laat zien dat het leegstandpercentage op niet-kantorenlocaties iets lager ligt (14,1%) dan op de formele kantorenlocaties (15,4). Amstelland-Meerlanden vormt hierbij als deelregio een uitzondering met een lagere leegstand op de formele kantorenlocaties.

Figuur 1.3a Leegstandspercentages kantorenmarkt per deelregio in Noord-Holland 1-1-2017

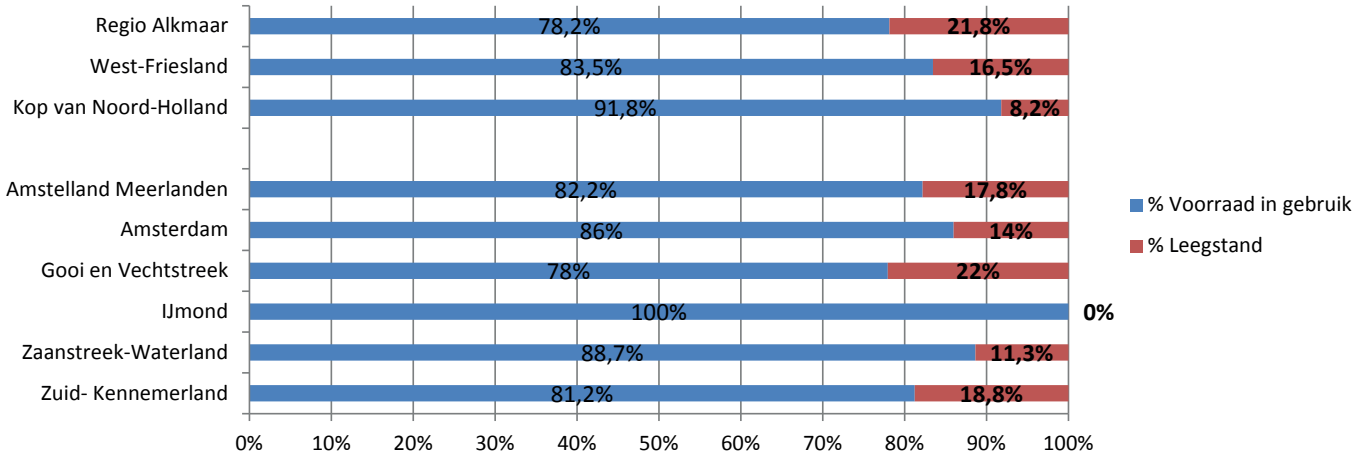

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

Figuur 1.3b Leegstandspercentages kantoren buiten formele kantoorlocaties, per deelregio in Noord-Holland Zuid, 1-1-2017

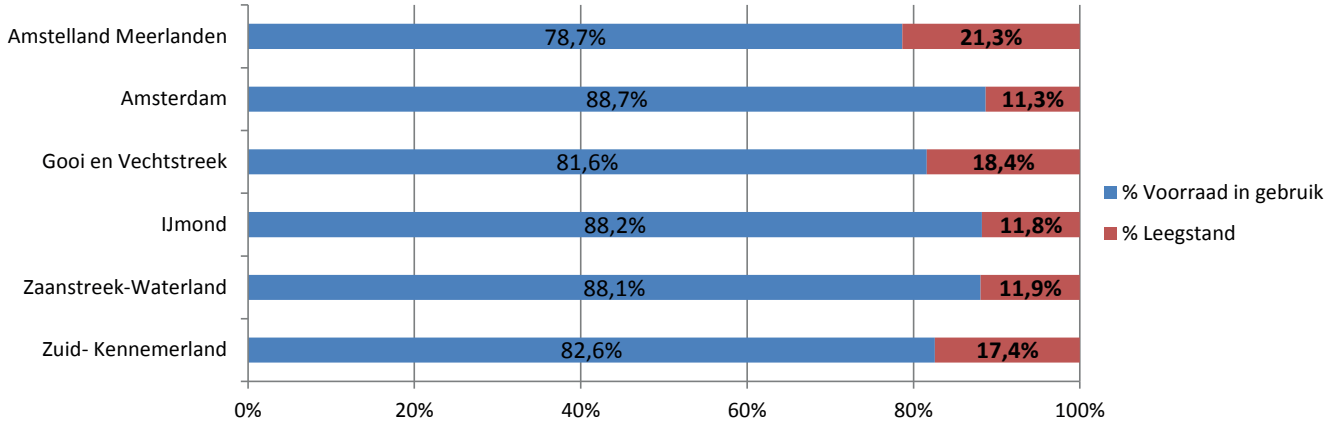

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

De figuren 1.4 en 1.5 tonen de voorraad en leegstand op de grootste kantoorlocaties in Noord-Holland Noord en Zuid per 1-1-2017. Op de vijf grootste locaties in Noord-Holland Noord staat gemiddeld 18% van de totale voorraad leeg, met uitschieters op de Viaanse Molen (Alkmaar, 30%) en de Nieuwe Steen (Hoorn, 21%). Ten opzichte van 2016 is Hoornse Vaart (28.335 m2 voorraad) nieuw in de top-5.

Figuur 1.4 Kantorenvoorraad in gebruik en leegstand op 5 grootste kantoorlocaties (in m² BVO), Noord-Holland Noord, 1-1-2017

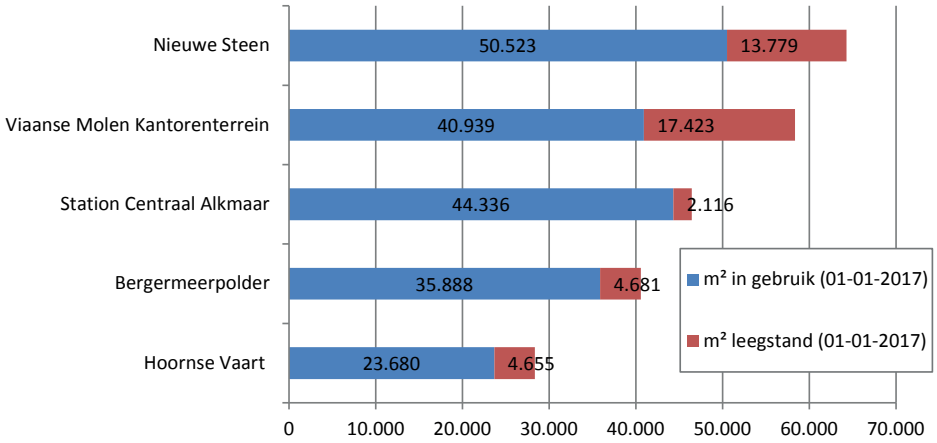

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

De vijf grootste kantorenlocaties in Noord-Holland Zuid zijn allen in Amsterdam gelegen; de top-5 is ongewijzigd ten opzichte van 2016. De Zuidas is de grootste kantorenlocatie in Noord-Holland Zuid, gevolgd door Amstel III. In Noord-Holland Zuid ligt het gemiddelde leegstandspercentage van de grootste kantorenlocaties lager dan in Noord-Holland Noord, al wisselt ook hier het beeld per locatie sterk. Terwijl op Amstel III (Amsterdam) 23% leegstaat, is op Hoofdcentrum Amsterdam-Zuidoost 8% van de totale voorraad niet in gebruik. Ook op de Zuidas is het leegstandspercentage met 10% relatief laag. De kantorenvoorraad in Amsterdam Hoofdcentrum Zuidoost en Teleport is kleiner dan vorig jaar. Dit is het gevolg van onttrekking van kantoren uit de voorraad en herontwikkeling voor andere functies, zoals wonen. In Noord-Holland Noord wordt met name getransformeerd in de regio Alkmaar.

Figuur 1.5 Kantorenvoorraad in gebruik en leegstand 5 grootste kantoorlocaties (m² BVO), in Noord-Holland Zuid, 1-1-2017

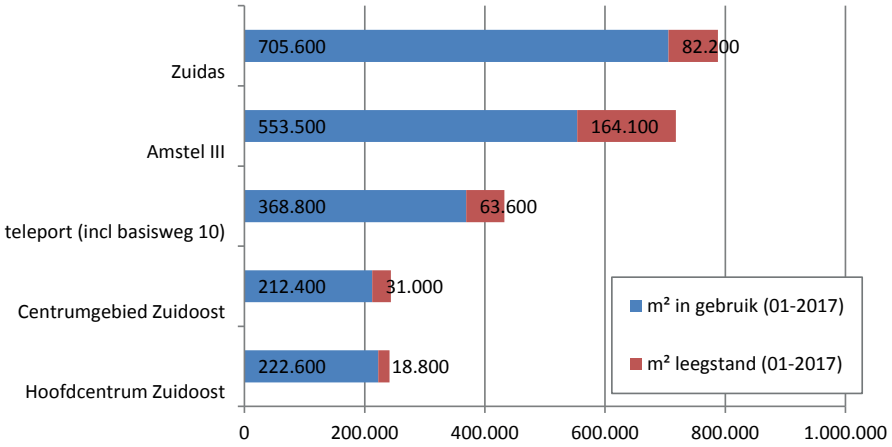

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

Figuur 1.6 Transformatie kantoren Noord-Holland per deelregio, 2016 (in m2 bvo)

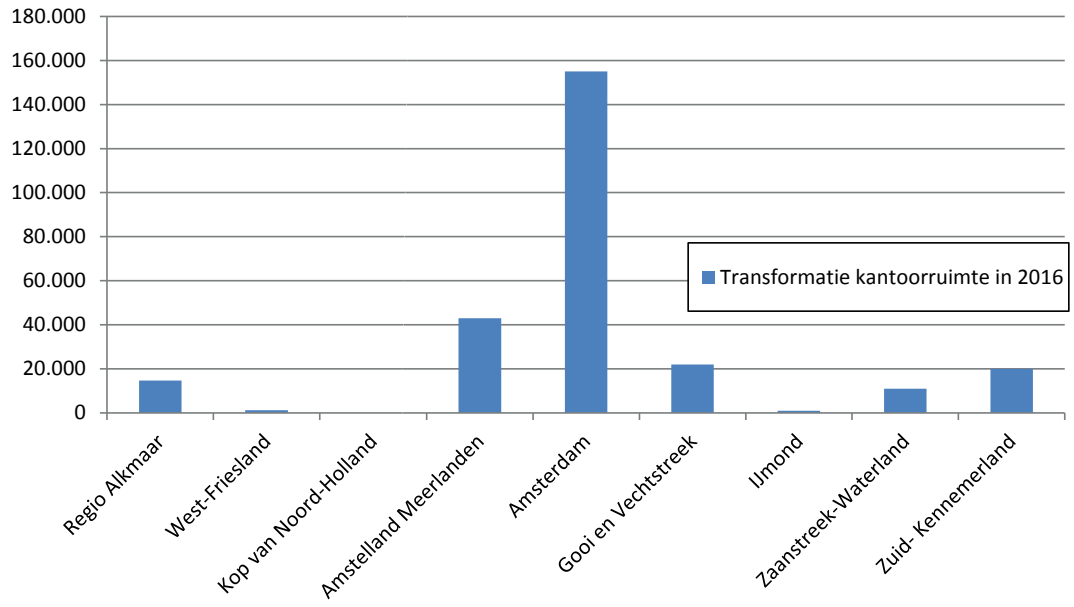

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017

1.2 Plancapaciteit

De plancapaciteit op kantoorlocaties in de provincie Noord-Holland bedraagt ruim 1,7 mln. m², grotendeels gesitueerd in Amsterdam (1,1 mln. m²) en Amstelland-Meerlanden (361.000 m²). De planvoorraad is grotendeels hard, tot 2030 (tabel 1.1). Alleen Amsterdam heeft een substantiële zachte planvoorraad (ruim 300.000 m²).

Tabel 1.1 Planaanbod t/m 2030 op kantoorlocaties per deelregio (in m² BVO), 1-1-2017

	Harde planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Totale planvoorraad 1 januari (m2 BVO)
Kop van Noord-Holland	0	0	0
Regio Alkmaar	69.500	0	69.500
West-Friesland	8.000	2.000	10.000
Amsterdam	826.161	303.069	1.129.230
Amstelland-Meerlanden	326.100	35.000	361.100
Gooi en Vechtstreek	95.000	0	95.000
IJmond	0	0	0
Zaanstreek-Waterland	38.000	3.000	41.000
Zuid-Kennemerland	38.000	0	38.000
Totaal Noord-Holland	**1.400.761**	**343.069**	**1.743.830**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

De plancapaciteit voor de grootste kantorenlocaties in Noord-Holland Noord is grotendeels hard en is vooral gesitueerd in Alkmaar (tabel 1.2). In Noord-Holland Zuid is de grootste kantorenplancapaciteit met name in Amsterdam en Schiphol te vinden, hier is naast hard planaanbod ook zacht planaanbod gesitueerd. Ten opzichte van 2016 is in 2017 de harde planvoorraad op Amsterdam Science Park flink toegenomen.

Tabel 1.2 Planaanbod t/m 2030 op 5 grootste kantorenlocaties voor Noord-Holland Noord en Zuid (in m² BVO), 1-1-2017

Noord-Holland Noord

	Gemeente	Harde planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Totale planvoorraad 1 januari (m2 BVO)
NUON locatie	Alkmaar	37.000	0	37.000
Station Centraal Alkmaar	Alkmaar	25.000	0	25.000
Kantorenlocatie Wognum	Medemblik	8.000	0	8.000
Connexxion	Alkmaar	7.500	0	7.500
Maelsonstraat	Hoorn	0	2.000	2.000

Noord-Holland Zuid

	Gemeente	Harde planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m2 BVO)	Totale planvoorraad 1 januari (m2 BVO)
Zuidas	Amsterdam	475.000	0	475.000
Minervahaven	Amsterdam	0	115.569	115.569
Schiphol Elzenhof	Haarlemmermeer	100.000	0	100.000
Amsterdams Medisch Centrum MBP	Amsterdam	0	100.000	100.000
Science Park Amsterdam	Amsterdam	154.761	0	154.761

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

2 BEDRIJVENTERREINEN EN ZEEHAVENTERREINEN

Dit hoofdstuk beschrijft de ontwikkelingen op de Noord-Hollandse markt voor bedrijven- en zeehaventerreinen, te beginnen met de uitgiften van bedrijfskavels in 2016 (paragraaf 2.1). In paragraaf 2.2 en 2.3 komen de planvoorraden van bedrijven- en zeehaventerrein aan bod, waarna paragraaf 2.4 inzoomt op veroudering, herstructurering, functiemenging en transformatie op bestaande terreinen.

2.1 Uitgifte

In heel Noord-Holland is in 2016 netto 31 ha. aan kavels op bedrijventerreinen en niet-kadegebonden zeehaventerreinen uitgegeven, en 9 ha op kadegebonden zeehaventerreinen (figuur en tabel 2.1). Hiermee ligt de uitgifte in 2016 boven het niveau van 2015 (31 ha op bedrijven- en zeehaventerreinen samen. De uitgiften van bedrijventerreinen ligt rond het meerjarig gemiddelde, terwijl de uitgifte van zeehaven-terreinen (voornamelijk Havengebied Amsterdam) in 2016 ruim boven het gemiddelde lag.

Figuur 2.1 Uitgiften bedrijven- en zeehaventerreinen 1998-2016, Noord-Holland Noord en Zuid (netto ha)

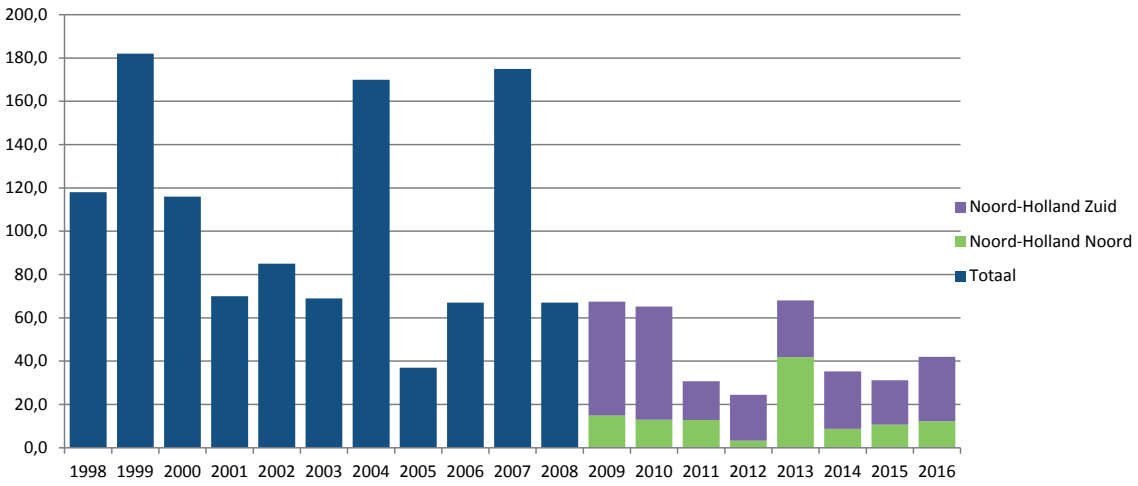

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Tabel 2.1 Uitgiften bedrijven- en kadegebonden zeehaventerreinen (netto ha) in 2016 en gemiddelde 2011-2016[2)]

	Bedrijventerrein (incl. niet-kadegebonden haventerreinen)		Kadegebonden zeehaventerrein	
	Uitgifte 2016	Gemiddelde 2011-2016	Uitgifte 2016	Gemiddelde 2011-2016
Kop van Noord-Holland	2,7	10,0	0,0	0,1
Regio Alkmaar[3)]	7,2	3,4	0,0	0,0
West-Friesland	1,7	1,5	0,7	0,1
Totaal Noord-Holland Noord	**11,6**	**14,9**	**0,7**	**0,2**
Amstelland-Meerlanden	12,5	6,6	0,0	0,0
Amsterdam	1,8	5,5	8,4	3,4
Gooi en Vechtstreek	1,0	1,2	0,0	0,0
IJmond	0,9	0,3	0,3	1,3
Zaanstreek-Waterland	3,1	0,7	0,0	0,0
Zuid-Kennemerland	0,4	0,9	0,0	0,0
Totaal Noord-Holland Zuid	**19,7**	**15,1**	**8,6**	**4,7**
Totaal Noord-Holland	**31,3**	**30,0**	**9,3**	**4,9**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

In de regio's Amstelland-Meerlanden, Zaanstad-Waterland en Alkmaar lagen de uitgiften boven het gemiddelde, terwijl in de Kop van Noord-Holland en Amsterdam juist minder werd uitgegeven aan reguliere bedrijventerreinen.

Figuur 2.2 laat zien hoe de uitgifte op bedrijven- en zeehaventerreinen is verdeeld over de segmenten die de monitor onderscheidt (zie onderstaande kadertekst voor een korte toelichting). De totale uitgifte in Noord-Holland landt voor een belangrijk gedeelte op gemengde (15,5 ha) en logistieke (9,1 ha) bedrijventerreinen en kadegebonden zeehaventerreinen (9,3 ha). Dit beeld is vergelijkbaar met voorgaande jaren.

Figuur 2.2 Uitgiften bedrijven- en zeehaventerreinen in Noord-Holland in 2016 naar segment (netto ha)

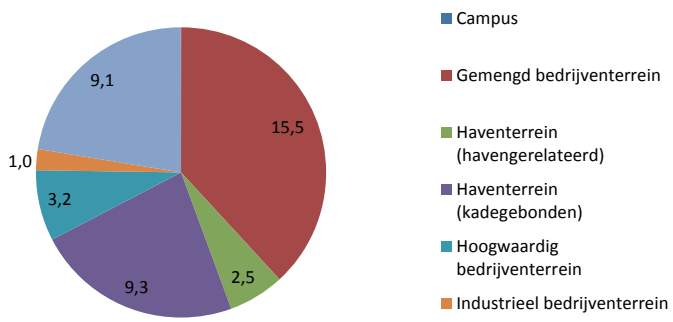

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

2 De verdeling van de gemiddelde jaarlijkse uitgifte over bedrijven- en zeehaventerreinen verschilt van eerdere monitoredities als gevolg van de herijking van de gebiedsafbakening van zeehaventerreinen conform de definities van het Projectbureau NZKG. Hierdoor gelden sommige (delen van) bedrijventerreinen nu als zeehaventerrein en vice versa. Tabel 2.1 is berekend op basis van de herijkte gebiedsindeling.
3 In de monitor Werklocaties wordt de gemeente Castricum tot de Regio Alkmaar gerekend. In de monitor Plabeka geldt Castricum (hoewel het geen MRA-gemeente is) echter als onderdeel van de regio IJmond; de uitgifte in 2016 in Castricum (0,4 netto ha) wordt daarom in de laatgenoemde monitor bij de regio IJmond gerekend, waardoor de totale uitgifte in de regio in de monitor Plabeka 1,5 ha bedraagt.

Segmenten bedrijven- en haventerrein

Bedrijven- en haventerreinen zijn ingedeeld in kwalitatieve segmenten, gebaseerd op verschillen in doelgroepen, ligging, milieucategorie, ruimtelijke kwaliteit en bereikbaarheid. In het kader van de nieuwe Plabeka-monitor is de segmentering geactualiseerd; dit is ook toegepast in deze monitor werklocaties. Een overzicht van oude en nieuwe segmenten:

- Modern-gemengd terrein = gemengd bedrijventerrein
- Gemengd-plus terrein = industrieel bedrijventerrein
- Parkachtig terrein = hoogwaardig bedrijventerrein
- Transport- en distributieterrein = logistiek bedrijventerrein

Voor haventerreinen is de segmentering niet aangepast; het onderscheid tussen de volgende segmenten blijft van toepassing:

- Kadegebonden terreinen
- Havengerelateerde terreinen

Zie de definitielijst in de bijlage voor een beschrijving van elk segment

2.2 Aanbod bedrijven- en zeehaventerreinen

Het aanbod aan bedrijventerreinen bestaat uit uitgeefbare kavels op bestaande terreinen en de plancapaciteit voor nieuwe terreinen. Het aanbod is onderverdeeld in harde planvoorraad (tot en met 2030 ontwikkelbaar), zachte planvoorraad ontwikkelbaar tot en met 2030, en zachte planvoorraad na 2030 ontwikkelbaar (tabel 2.2). Dit aanbod is verdeeld over de Noord-Hollandse regio's. In alle deelregio's is harde planvoorraad aanwezig tot 2030; in totaal gaat het om bijna 900 netto ha in de gehele provincie. De meeste deelregio's beschikbaar daarnaast ook nog over een zachte planvoorraad; enkel Zuid-Kennemerland en IJmond kennen geen zachte planvoorraad tot 2030. Planvoorraad na 2030 is alleen te vinden in de deelregio's Kop van Noord-Holland, West-Friesland en Amstelland-Meerlanden.

Tabel 2.2 Overzicht hard en zacht planaanbod bedrijventerreinen incl. niet-kadegebonden zeehaventerreinen (netto ha) naar deelregio, 1-1-2017

	Harde planvoorraad t/m 2030	Zachte planvoorraad t/m 2030	Planvoorraad na 2030
Kop van Noord-Holland	91,6	80,5	38,0
Regio Alkmaar	127,4	61,8	0,0
West-Friesland	136,3	44,0	23,0
Totaal Noord-Holland Noord	**355,3**	**186,3**	**61,0**
Amstelland Meerlanden	267,0	68,0	46,5
Amsterdam	363,9	25,4	0,0
Gooi en Vechtstreek	7,7	3,6	0,0
IJmond	33,5	0,0	0,0
Zaanstreek-Waterland	184,8	5,8	0,0
Zuid- Kennemerland	41,4	0,0	0,0
Totaal Noord-Holland Zuid	**898,3**	**102,8**	**46,5**
Totaal Noord-Holland	**1.253,6**	**289,1**	**107,5**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Hard planaanbod regio Noord-Holland Noord

In Noord-Holland Noord is het harde planaanbod met name beschikbaar in het segment gemengd en logistiek (figuur 2.3). Tabel 2.3 laat de terreinen zien met het grootste harde uitgeefbare aanbod in Noord-Holland Noord. Het bedrijventerrein met de grootste harde planvoorraad tot en met 2030 is Boekelermeer Zuid (fase II) in Alkmeer (71,4 ha). Dit terrein is overigens niet terstond ontwikkelbaar (afgaande op de monitor Werklocaties van vorig jaar). Op Distriport (Koggenland) is de ontwikkeling van nog eens 69 netto ha tot aan 2030 voorzien (eveneens niet terstond uitgeefbaar, afgaande op de monitoreditie van vorig jaar). Overige terreinen met veel planaanbod zijn Zevenhuis in Hoorn (29,2 ha), Breekland in Langedijk (18,5 ha) en Robbenplaat in Hollands Kroon (16,5 ha).

Figuur 2.3 Hard planaanbod bedrijven- en zeehaventerreinen t/m 2030, per segment in Noord-Holland Noord (netto ha)

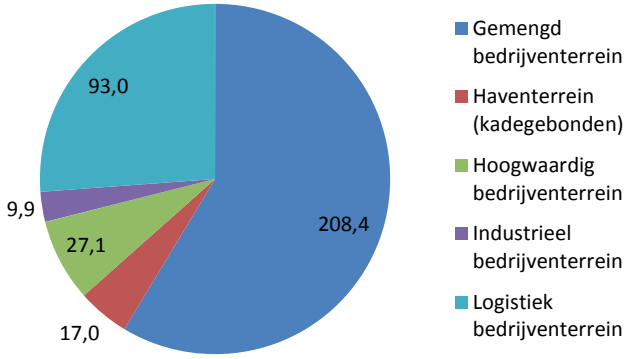

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Tabel 2.3 De terreinen met grootste areaal hard planaanbod t/m 2030 (netto ha, excl. kadegebonden zeehaventerreinen), Noord-Holland Noord

Terrein	Gemeente	Deelregio	Segment	ha
Boekelermeer Zuid fase II*	Alkmaar	Regio Alkmaar	Gemengd	71,4
Distriport Noord-Holland	Koggenland	West-Friesland	Logistiek	69,0
Zevenhuis	Hoorn	West-Friesland	Gemengd	29,2
Breekland	Langedijk	Regio Alkmaar	Gemengd	18,5
Regionaal bedrijvenpark Robbenplaat	Hollands Kroon	Kop van Noord-Holland	Hoogwaardig	16,5

* Exclusief Boekelermeer Heiloo (10 netto ha) en Boekelermeer Zuid fase I (10,5 netto ha)

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Hard planaanbod regio Noord-Holland Zuid

Het harde planaanbod in Noord-Holland Zuid is zeer divers (figuur 2.4 en tabel 2.4). Het grootste aanbod betreft haventerreinen (213 ha kadegebonden + 188 ha havengerelateerd) en logistieke bedrijventerreinen (181 ha), gevolgd door gemengde terreinen (138,3 ha). De terreinen met het grootste areaal hard planaanbod zijn te vinden aan het Noordzeekanaal (Westpoort-Zuid met 101,6 ha, Hoogtij met 55 ha en Afrika- en Amerikahaven met 48,7 ha) en nabij luchthaven Schiphol (STP, 43,7 ha).

Figuur 2.4 Hard planaanbod bedrijven- en zeehaventerreinen t/m 2030, per segment in Noord-Holland Zuid (netto ha)

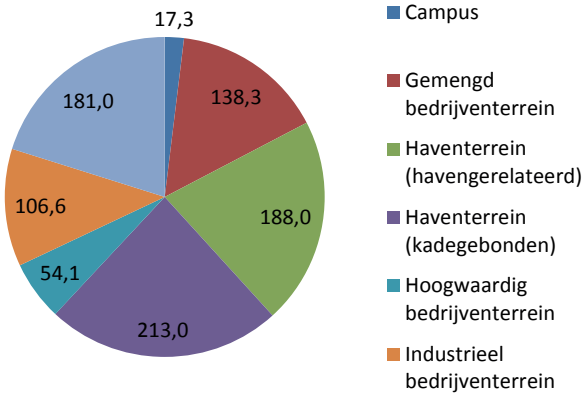

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Tabel 2.4 De terreinen met grootste areaal hard planaanbod t/m 2030 (ha netto, excl. kadegebonden zeehaventerreinen), Noord-Holland Zuid

Terrein	Gemeente	Deelregio	Segment	ha
Westpoort-Zuid	Amsterdam	Amsterdam	Haventerrein (havengerelateerd)	101,6
De Baanstee Noord	Purmerend	Zaanstreek-Waterland	Gemengd bedrijventerrein	79,0
Hoogtij (niet kadegebonden)	Zaanstad	Zaanstreek-Waterland	Industrieel bedrijventerrein	55,0
Afrika- en Amerikahaven (niet kadegebonden)	Amsterdam	Amsterdam	Haventerrein (havengerelateerd)	48,7
Schiphol Trade Park (logistiek)	Haarlemmermeer	Amstelland Meerlanden	Logistiek bedrijventerrein	43,7

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Zacht planaanbod regio Noord-Holland Noord

De zachte planvoorraad in het noordelijk deel van Noord-Holland is 186,3 ha. In 2016 was er nog 347 ha niet-terstond, waarvan een deel naar hard is omgezet. Dit zachte aanbod is gespreid over verschillende kwalitatieve segmenten, waaronder gemengd, hoogwaardig, logistiek en haventerrein (figuur 2.5). De zachte planvoorraad bevindt zich in de gemeenten Heerhugowaard, Enkhuizen, Opmeer en Hollands Kroon (tabel 2.5).

Figuur 2.5 Zacht planaanbod bedrijven- en zeehaventerreinen (voor en na 2030) per segment, Noord-Holland Noord (netto ha), 1-1-2017

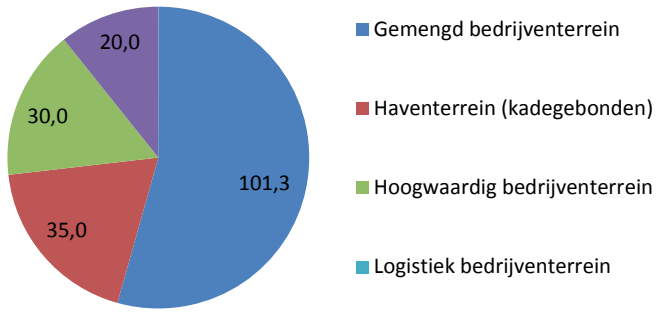

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Tabel 2.5 De 5 terreinen met grootste areaal zacht planaanbod (voor of na 2030, netto ha, excl. kadegebonden zeehaventerreinen), Noord-Holland Noord

Terrein	Gemeente	Deelregio	Segment	ha
De Vaandel	Heerhugowaard	Regio Alkmaar	Gemengd	58,0
Schepenwijk 2	Enkhuizen	West-Friesland	Gemengd	20,0
Robbenplaat Zuid Zuid	Hollands Kroon	Kop van Noord-Holland	Hoogwaardig	15,0
Robbenplaat Zuid Zuid Reserve	Hollands Kroon	Kop van Noord-Holland	Hoogwaardig	15,0
De Veken 4, fase2	Opmeer	West-Friesland	Industrieel	14,8

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Zacht planaanbod regio Noord-Holland Zuid

Het zachte planaanbod in het zuidelijk deel van Noord-Holland is zichtbaar in figuur 2.6 en tabel 2.6. Dit aanbod is beperkt in omvang (102,8 ha), segmenten (enkel gemengd en logistiek) en aantal locaties (voornamelijk Amsterdam-Osdorp, Amstelveen-Zuid en Schiphol).

Figuur 2.6 Zacht planaanbod bedrijven- en zeehaventerreinen (voor en na 2030) per segment, Noord-Holland Zuid (netto ha), 1-1-2017

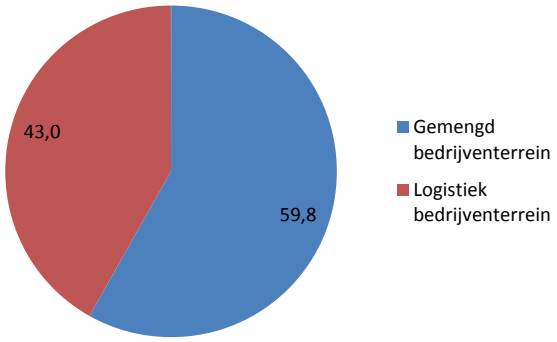

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Tabel 2.6 De 5 terreinen met grootste areaal zacht planaanbod (voor of na 2030, netto ha, excl. kadegebonden zeehaventerreinen), Noord-Holland Zuid

Terrein	Gemeente	Deelregio	Segment	ha
Amstelveen Zuid (N201)	Amstelveen	Amstelland Meerlanden	Gemengd	45,0
Airport Business Park Amsterdam Osdorp	Amsterdam	Amsterdam	Logistiek	25,0
Schiphol Logistics Park	Haarlemmermeer	Amstelland Meerlanden	Logistiek	13,0
Oosthuizerweg Uitbreiding[4)]	Edam-Volendam	Zaanstreek-Waterland	Gemengd	5,8
Amstel Business Park Zuid	Ouder-Amstel	Amstelland Meerlanden	Gemengd	5,0

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

De figuren 2.7 en 2.8 laten de verdeling van de planvoorraad in de tijd zien. Tot 2030 is er zowel in Noord-Holland-Noord als -Zuid een substantiële harde en zachte planvoorraad, terwijl het aanbod na 2030 in het zuidelijk deel van Noord-Holland beperkt is

Figuur 2.7 Verdeling totale plancapaciteit bedrijven- en zeehaventerreinen Noord-Holland Noord, 1-1-2017 over harde plannen t/m 2030, zachte plannen t/m 2030, en zachte plannen na 2030).

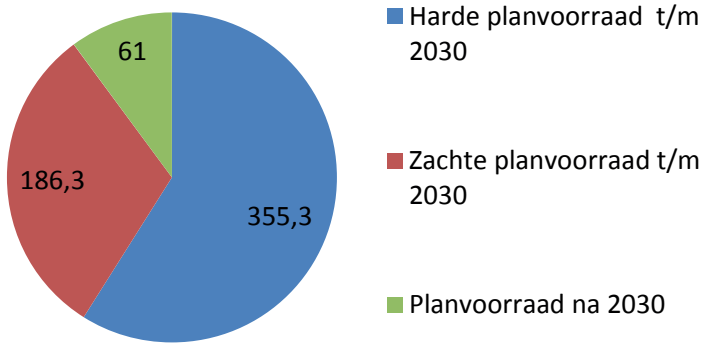

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

4 In overleg met betrokken gemeente en provincie opgenomen als zacht planaanbod. De Raad van State heeft in 2016 beslist dat het terrein voorlopig niet tot ontwikkeling mag komen.

Figuur 2.8 Verdeling totale plancapaciteit bedrijven- en zeehaventerreinen Noord-Holland Zuid, 1-1-2017 over harde plannen t/m 2030, zachte plannen t/m 2030, en zachte plannen na 2030).

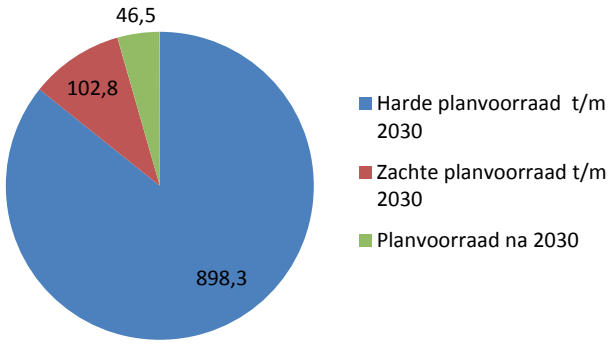

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Planaanbod zeehaventerreinen

De zeehaventerreinen in Noord-Holland concentreren zich in het Noordzeekanaalgebied en de Kop van Noord-Holland (Den Helder). De grootste terreinen liggen in Amsterdam (Westpoort) en IJmuiden (o.a. Tata-steel).

Tabel 2.7 Hard en zacht planaanbod kadegebonden zeehaventerreinen (netto ha) per deelregio, 1-1-2017[5)]

	Harde planvoorraad t/m 2030	Zachte planvoorraad t/m 2030	Planvoorraad na 2030
Kop van Noord-Holland	15,0	35,0	10,0
West-Friesland	2,0	0,0	0,0
Noord-Holland Noord	**17,0**	**35,0**	**10,0**
Amsterdam	161,5	0,0	0,0
IJmond	8,5	0,0	0,0
Zaanstreek-Waterland	43,0	0,0	0,0
Noord-Holland Zuid	**213,0**	**0,0**	**0,0**
Totaal Provincie	**230,0**	**35,0**	**10,0**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Het beschikbare planaanbod aan zeehaventerreinen heeft per 1-1-2017 een omvang van 275 ha. Daarvan is een groot gedeelte hard en gelegen in de Haven van Amsterdam (161,5 ha), met name de Afrika- en Amerikahaven (136,2 ha, zie tabel 2.8). Kleinere hoeveelheden aan planvoorraden zijn gelegen in Zaanstad (43 ha) en IJmond (8,5 ha). In Noord-Holland Noord is nog 70 ha zachte haventerreinen beschikbaar tot 2030.

Tabel 2.8 De 5 zeehaventerreinen met grootste harde planvoorraad t/m 2030 (netto ha)

Terrein	Gemeente	Deelregio	Segment	ha
Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)	Amsterdam	Amsterdam	Haventerrein (kadegebonden)	136,2
Hoogtij (kadegebonden)	Zaanstad	Zaanstreek-Waterland	Haventerrein (kadegebonden)	26,0
Hembrugterrein (kadegebonden)	Zaanstad	Zaanstreek-Waterland	Haventerrein (kadegebonden)	17,0
Regionaal Havengebonden Bedrijventerrein	Hollands Kroon	Kop van Noord-Holland	Haventerrein (kadegebonden)	15,0
Westhaven (kadegebonden)	Amsterdam	Amsterdam	Haventerrein (kadegebonden)	9,8

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

5 De toename van het planaanbod op zeehaventerreinen in Noord-Holland Noord komt doordat twee terreinen met planaanbod (Regionaal Havengebonden Bedrijventerrein in Hollands Kroon en Schelphoek in Hoorn) in deze monitor als zeehaventerreinen zijn gedefinieerd. In eerdere monitors waren deze terreinen aan meerdere segmenten toebedeeld. In deze monitor is elk terrein – conform de monitor Plabeka – aan maximaal één segment toebedeeld; voor beide terreinen werd kadegebonden haventerrein het best passend geacht.

2.3 Analyse bestaande voorraad

Naast een analyse van het planaanbod bevat de monitor Werklocaties ook een analyse van de bestaande voorraad aan bedrijven- en zeehaventerreinen. Hierbij komen achtereenvolgens de mate van veroudering op terreinen, herstructurering, parkmanagement, en verkleuring c.q. transformatie aan bod.

Veroudering bedrijventerreinen

Figuur 2.9 laat per regio het totale en het verouderde oppervlakte aan bedrijventerrein zien op basis van opgaven van gemeenten. Van de totale hoeveelheid bedrijventerrein (per 1-1-2017 ca. 9.900 bruto ha, incl. niet-kadegebonden zeehaventerreinen) is 15%, oftewel 1.446 ha. Het totale aantal hectare verouderde bedrijventerrein is vergelijkbaar met 2016.

In Noord-Holland Zuid is het verouderde oppervlakte (1.123 ha, 16% van het totale bruto oppervlakte) zowel absoluut als relatief groter dan in Noord-Holland Noord (323 ha, 11%). De percentages verouderde oppervlakte lopen sterk uiteen van 5% in de IJmond tot 49% in Gooi en Vechtstreek.

Vormen van veroudering van bedrijven- en zeehaventerreinen

Als bedrijventerreinen of zeehaventerreinen verouderen, verliezen zij hun aantrekkelijkheid voor het bedrijfsleven en hun functionaliteit. Er bestaan verschillende typen veroudering (die uiteraard ook tegelijkertijd kunnen spelen):

- **technische veroudering:** de infrastructuur en openbare ruimten functioneren niet goed meer;
- **economische veroudering:** er is relatief veel leegstand en incourant vastgoed;
- **ruimtelijke veroudering:** Het terrein is onderhavig aan verrommeling, de beeldkwaliteit van het terrein en veiligheid op het terrein zijn een probleem.

Om de vitaliteit van terreinen te behouden grijpen overheden en private partijen in, door te investeren in het versterken van de economische functie van het terrein (herstructurering), of door transformatie naar een andere functie te faciliteren. Ook kan parkmanagement veroudering helpen voorkomen.

Figuur 2.9 Veroudering op bedrijventerreinen en niet-kadegebonden zeehaventerreinen: totale en verouderde oppervlakte (bruto ha), 1-1-2017[6)]

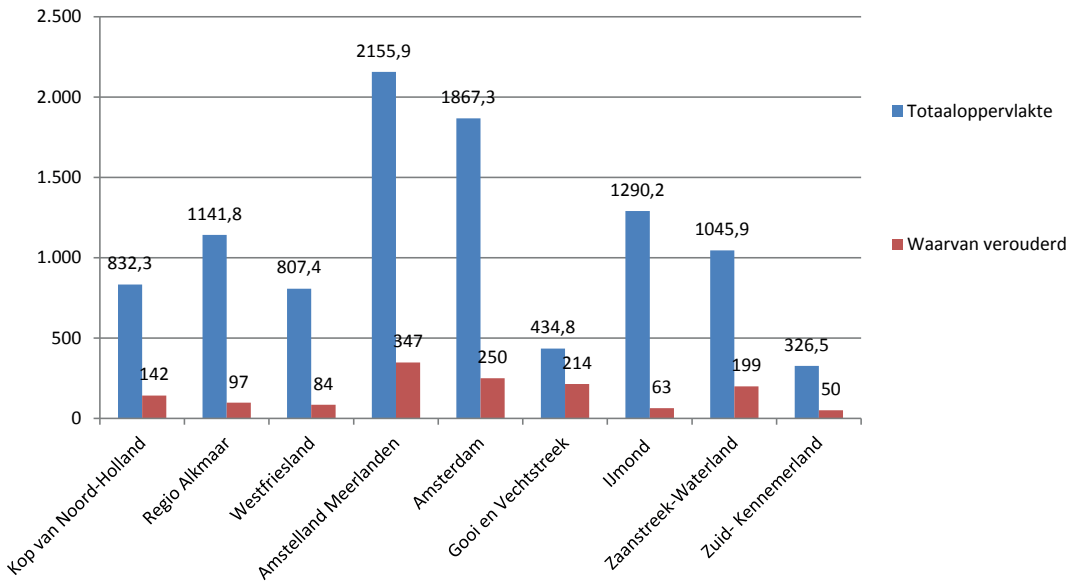

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Veroudering kadegebonden zeehaventerreinen

Veroudering speelt op kadegebonden zeehaventerreinen veel minder een rol dan op bedrijventerreinen en niet-kadegebonden haventerreinen. In 2016 was slechts 16 ha van kadegebonden zeehaventerreinen verouderd voor zover bekend. Hierbij wordt

6 De deelregionale totalen van de bruto oppervlakten van bedrijventerreinen (incl. niet-kadegebonden haventerreinen; figuur 2.10) en kadegebonden zeehaventerreinen (figuur 2.11) zijn bijgesteld t.o.v. eerdere monitoredities. Dit hangt samen met de herindeling van de zeehaventerreinen in het Noordzeekanaalgebied (conform de monitor Plabeka en de monitor Ruimte-Intensivering NZKG) en met een herijking van de totale bruto oppervlakten voor samengevoegde c.q. nieuw toegevoegde terreinen.

opgemerkt dat voor de terreinen in Noord-Holland Zuid in 2016 de veroudering niet conform de nieuwe gebiedsindeling van haventerreinen is uitgevraagd (zie voetnoot 2). Het is dus wel degelijk mogelijk dat een deel van de bijna 1.600 bruto ha kadegebonden haventerreinen in Noord-Holland Zuid verouderd is.

Figuur 2.10 Veroudering kadegebonden zeehaventerreinen: totale en verouderde oppervlakte (bruto ha), 1-1-2017

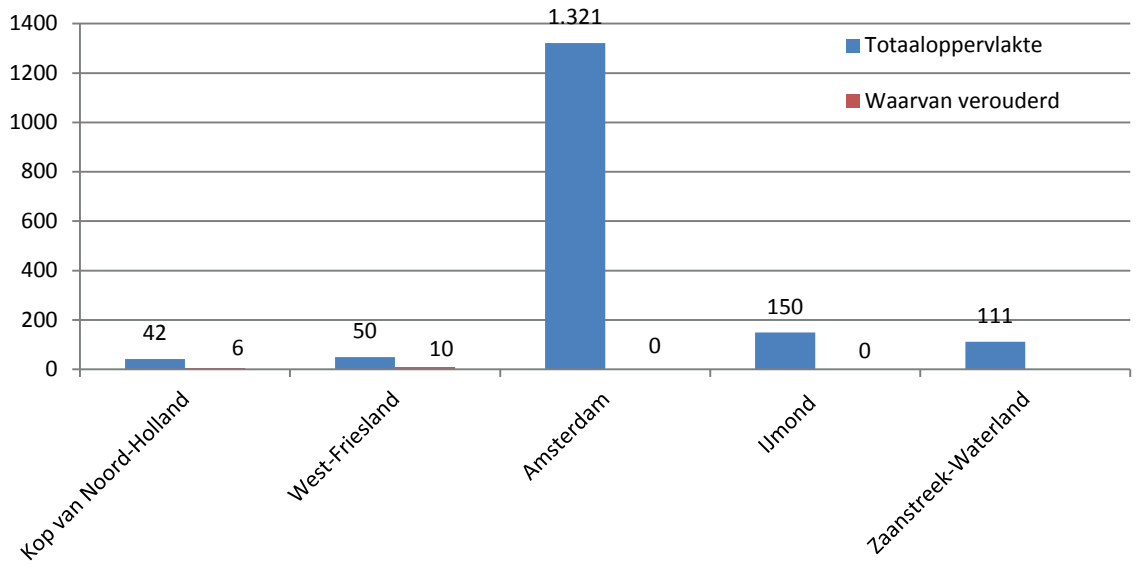

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Herstructurering bedrijven- en haventerreinen

Om veroudering van terreinen tegen te gaan en de economische vitaliteit te vergroten, zetten publieke en private partijen in op herstructurering (zie ook kadertekst). Figuur 2.11 laat het aantal bedrijven- en haventerreinen zien waar herstructurering plaatsvindt, afgezet tegen het aantal verouderde terreinen. Op 74% (96 van de 129) verouderde terreinen zijn herstructureringsplannen gemaakt of in uitvoering[7]; het betreft hier 91 bedrijventerreinen en vijf kadegebonden zeehaventerreinen.

Figuur 2.11 Aantal verouderde bedrijven- en zeehaventerreinen en herstructurering, 1-1-2017

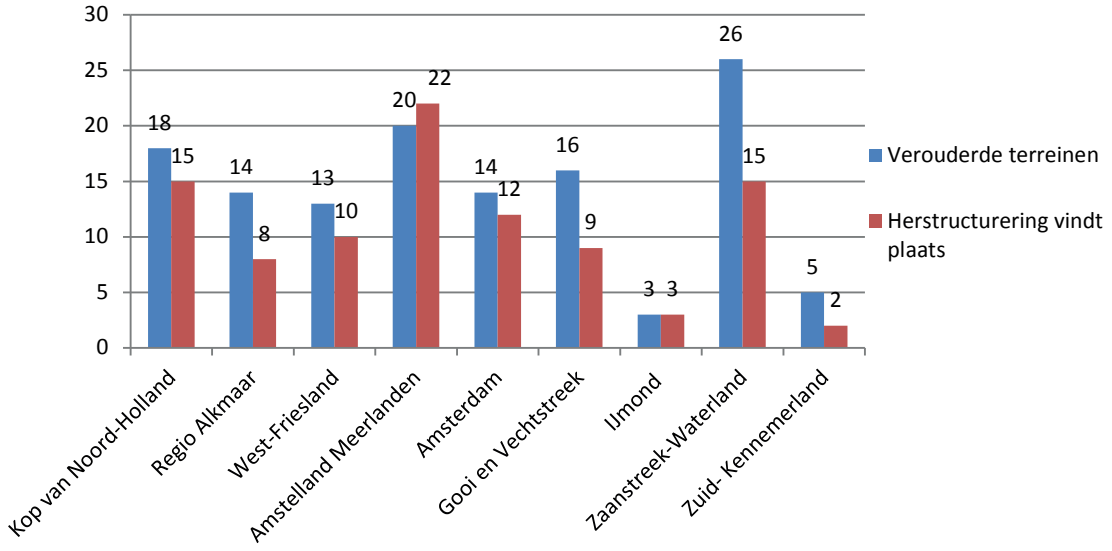

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

7 Alle planfasen van herstructurering (studiefase, planfase, voorbereiding, uitvoering) zijn meegenomen in deze grafiek

Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties en uitvoering

De Provincie Noord-Holland voert sinds september 2009 een actieve rol in herstructurering. Het Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties beschrijft hoe de provincie haar doelen op het gebied van herstructurering wil bereiken. De provincie geeft subsidie voor het verbeteren en verduurzamen van bestaande bedrijventerreinen. Door bestaande terreinen voor ondernemers aantrekkelijk te houden of weer aantrekkelijk te maken is er minder behoefte aan het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerreinen. Voor de periode 2017-2019 is in het coalitieakkoord 'Ruimte voor Groei' ruim € 10 miljoen uitgetrokken om dit programma voort te zetten. Naast procesmaatregelen en fysieke maatregelen t.b.v. herstructurering worden vanuit dit programma ook beheer, duurzame maatregelen, transformatie en aanleg van digitale infrastructuur gestimuleerd. Het betreft de subsidieregelingen voor Herstructurering en Intelligent Ruimtegebruik van Bedrijventerreinen (HIRB) voor fysieke maatregelen en voor maatregelen ter Ondersteuning van Toekomstbestendige Werklocaties (OTW).

Aard herstructurering

In de provincie Noord-Holland is per 1-1-2017 op 1.327 ha bedrijven- en zeehaventerreinen herstructurering voorzien of reeds in uitvoering, een lichte daling ten opzichte van 1-1-2016.

Van de herstructurering heeft 309 ha in Noord-Holland Noord plaats (figuur 2.12). Facelifts, de lichtste vorm van herstructurering, beslaan met 268 ha het merendeel van het totale te herstructureren areaal. Op een veel kleiner deel van het herstructureringsareaal vindt (zware) revitalisering en herprofilering (6%) plaats.

Figuur 2.12 Aard herstructurering in plan of uitvoering, bedrijven- en zeehaventerreinen Noord-Holland Noord (bruto ha)

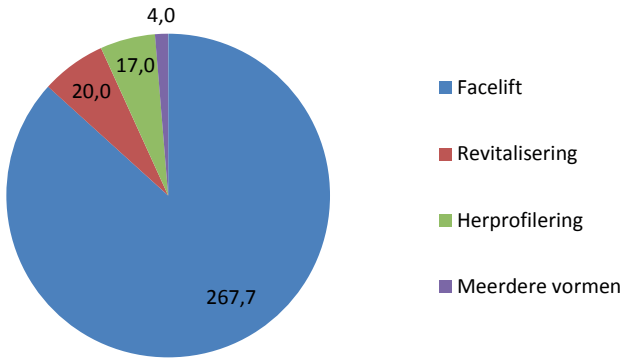

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

De herstructurering in regio Noord-Holland Zuid (figuur 2.15) verschilt wezenlijk van die in Noord-Holland Noord. Niet alleen is het totale herstructureringsgebied veel groter (1.018 ha), ook worden veel vaker zwaardere vormen van herstructurering ingezet, zoals (zware) revitalisering en herprofilering. Revitalisering vindt plaats op twee-derde van het totale areaal. Een facelift heeft in het zuidelijk deel van Noord-Holland maar bij 10% van de herstructureringslocaties plaats.

Figuur 2.13 Aard herstructurering in plan of uitvoering, bedrijven- en zeehaventerreinen Noord-Holland Zuid (bruto ha)

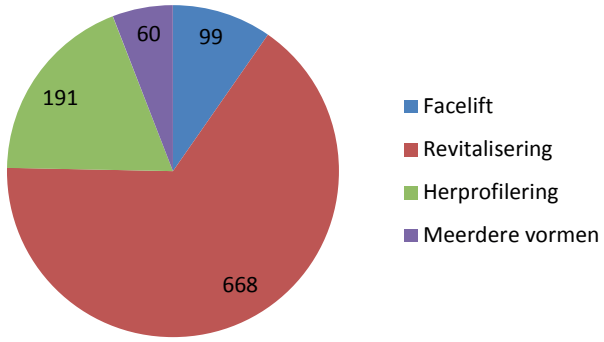

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Voortgang herstructurering

Niet alleen kent Noord-Holland Zuid zwaardere vormen van herstructurering dan Noord-Holland Noord, ook zijn de plannen voor herstructurering in Zuid gemiddeld genomen verder gevorderd. Het verschil in planfase herstructurering tussen Noord-Holland Noord en Zuid is in 2016 verder toegenomen.

In Noord-Holland Noord zit bijna 60% van het te herstructureren oppervlakte bedrijventerrein nog in de studiefase en ruim een kwart in de fase van planvorming (figuur 2.14). Slechts op 4% van het te herstructureren areaal zijn projecten in uitvoering. Daarentegen bevindt zich in Noord-Holland Zuid (figuur 2.15) een veel kleiner deel van het areaal in de studiefase (7%) en een veel groter deel in de uitvoering (45%).

Figuur 2.14 Herstructurering: % van bruto areaal naar planfase, Noord-Holland Noord, 1-1-2017

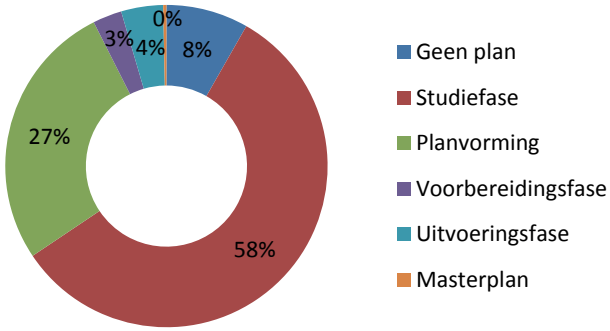

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Figuur 2.15 Herstructurering: % van bruto areaal naar planfase, Noord-Holland Zuid, 1-1-2017

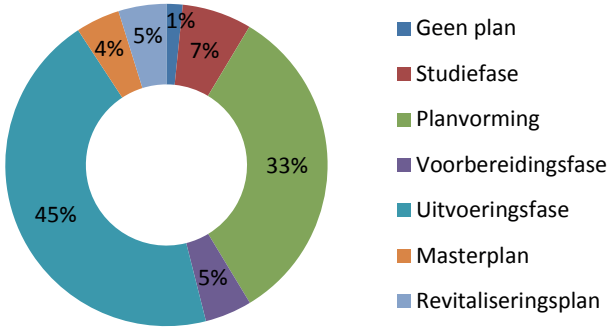

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Beheer

Eén van de maatregelen om kwaliteit en levensduur van een bedrijventerrein te borgen is het instellen van beheer, onder meer in de vorm van parkmanagement. Zowel in Noord-Holland Noord als in Zuid (figuur 2.16) kennen de meeste bedrijventerreinen – voor zover bekend – geen parkmanagement. In Noord-Holland Noord kent 15% van de terreinen parkmanagement, en is dit op 16% in ontwikkeling. In Noord-Holland Zuid verschilt het beeld niet wezenlijk; hier is op 10% van de terreinen parkmanagement aanwezig, en op 10% in ontwikkeling.

Figuur 2.16 (links) Aantal bedrijventerreinen met parkmanagement, Noord-Holland Noord (rechts) en Noord-Holland Zuid (links) per 1-1-2017 (excl. kadegebonden zeehaventerreinen)

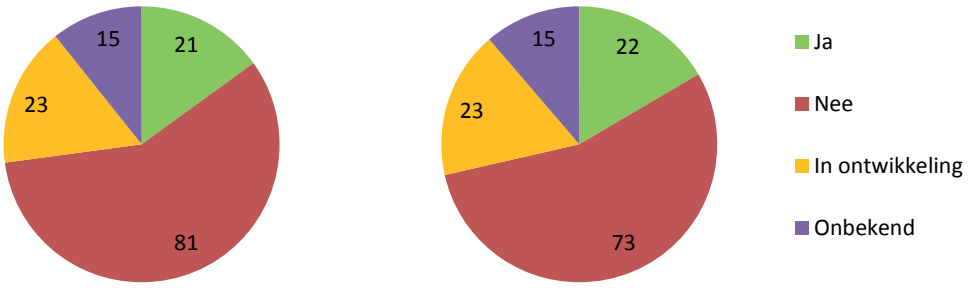

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Verkleuring en transformatie op bedrijventerreinen

Met name de verouderde en binnenstedelijke bedrijventerreinen hebben te maken met verkleuring naar andere functies als wonen. Figuur 2.17 laat zien dat zowel in Noord-Holland Noord (52 terreinen, 38% van het totaal aantal terreinen) als in Zuid (60 terreinen, 30%) verkleuring gepland is. Wonen is hierbij de meest voorkomende nieuwe functie: 75% in Noord-Holland-Noord en 43% in Noord-Holland-Zuid. Zeehaventerreinen kennen nauwelijks verkleuring en zijn daarom ook niet in figuur 2.19 opgenomen.

Figuur 2.17 Verkleuring / functiemenging bedrijventerreinen (aantal terreinen, excl. kadegebonden zeehaventerreinen), 1-1-2017

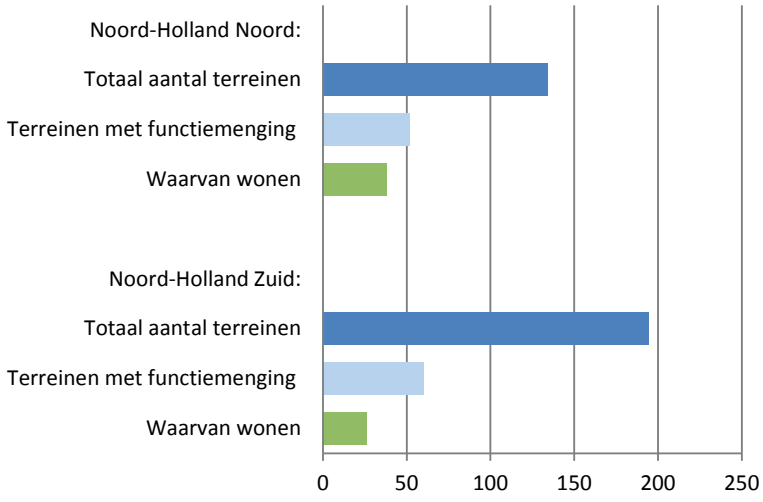

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

Eén stap verder dan verkleuring is transformatie, waarbij een bedrijventerrein geheel van functie verandert. Vooral voor verouderde binnenstedelijke terreinen in regio's met een hoge stedelijke druk is transformatie een haalbaar alternatief voor herstructurering.

Figuur 2.18 laat zien dat in Amsterdam (245 ha) en Zaanstreek-Waterland (140 ha) de meeste transformatie van bedrijventerrein voorzien is in de periode tot en met 2030. In alle andere regio's - met uitzondering van de IJmond - is er een transformatie-ambitie van minimaal 12 (Kop van Noord-Holland) tot maximaal 50 hectare (Gooi en Vechtstreek). In Amsterdam is de transformatieambitie in het kader van het programma Haven-Stad (transformatie van bedrijven- en haventerreinen binnen de Ring A10, met het doel om 40.000 tot 70.000 woningen aan de stad toe te voegen) ten opzichte van eerdere monitoredities sterk bijgesteld. Hierbij moet worden opgemerkt dat voor veel van de – nu nog monofunctionele – werklocaties een transformatie naar gemengd woon-werkgebied voorzien is. Niet al het werken verdwijnt met de Amsterdamse transformatie dus uit de stad.

Figuur 2.18 Verwachte transformatie bedrijventerreinen t/m 2030 (excl. kadegebonden zeehaventerreinen), 1-1-2017

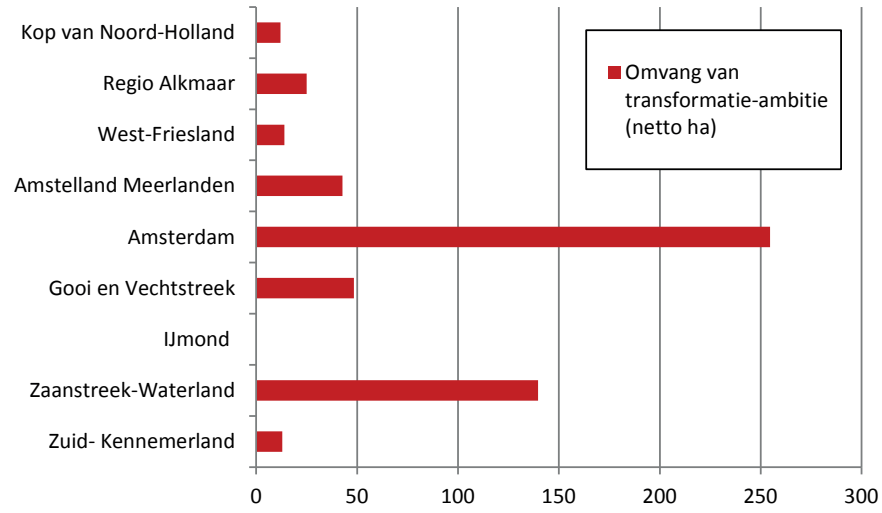

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017, bewerking Bureau BUITEN

3 WERKGELEGENHEID EN GEBRUIK WERKLOCATIES NOORD-HOLLAND

Dit hoofdstuk analyseert de werkgelegenheidsontwikkeling in Noord-Holland. Paragraaf 3.1 beschrijft de ontwikkeling op deelregionaal niveau, waarna paragraaf 3.2 op de ontwikkeling naar type werklocaties (kantoorlocaties, bedrijven- en zeehaventerreinen, overige locaties) beschrijft.

De gegevens over werkgelegenheidsontwikkeling zijn afkomstig uit LISA, een jaarlijkse enquête onder bedrijven en instellingen. Het peiljaar is 2016, de feitelijke peildatum kan per gemeente/deelregio licht verschillen.

3.1 Ontwikkelingen 2006-2016

Werkgelegenheid 2016

De provincie Noord-Holland kent in 2016 ca. 1.488.000 fulltime en parttime banen, waarvan 270.000 in regio Noord-Holland Noord en 1.200.000 in Zuid. De deelregio met de meeste werkgelegenheid is Amsterdam, waar 604.000 banen (40% van het provincietotaal) is gesitueerd. Na Amsterdam heeft Amstelland-Meerlanden het grootste aandeel in de provinciale werkgelegenheid: 237.000 banen oftewel 16% van het totaal in Noord-Holland (zie figuur 3.1).

Figuur 3.1 Werkgelegenheid (fulltime en parttime banen) 2016, naar deelregio

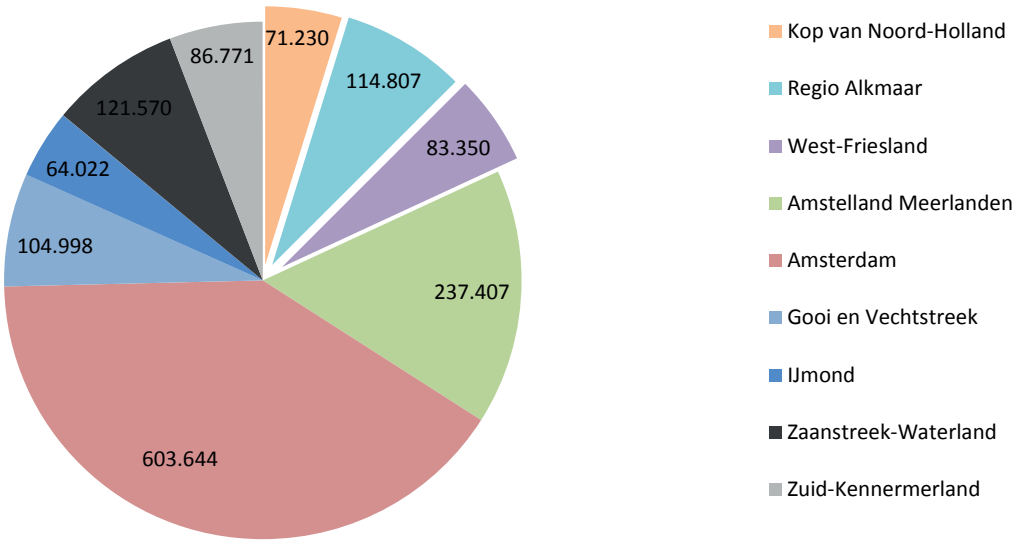

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

Werkgelegenheidsontwikkeling sinds 2006

Het aantal banen in Noord-Holland is tussen 2015 en 2016 met ruim 27.000 (+1,8%) toegenomen (zie figuur 3.2). De ontwikkeling is daarmee duidelijk positiever dan in 2015-2015 (+1,3%) en 2013-2014 (+0,4%). Amsterdam kent een sterke toename van het aantal banen (+17.000 banen), terwijl in de andere regio's sprake is van een lichte groei. Het aandeel van Amsterdam neemt daarmee toe tot 41%.

Figuur 3.2 Ontwikkeling werkgelegenheid Noord-Holland 2006-2016, naar deelregio

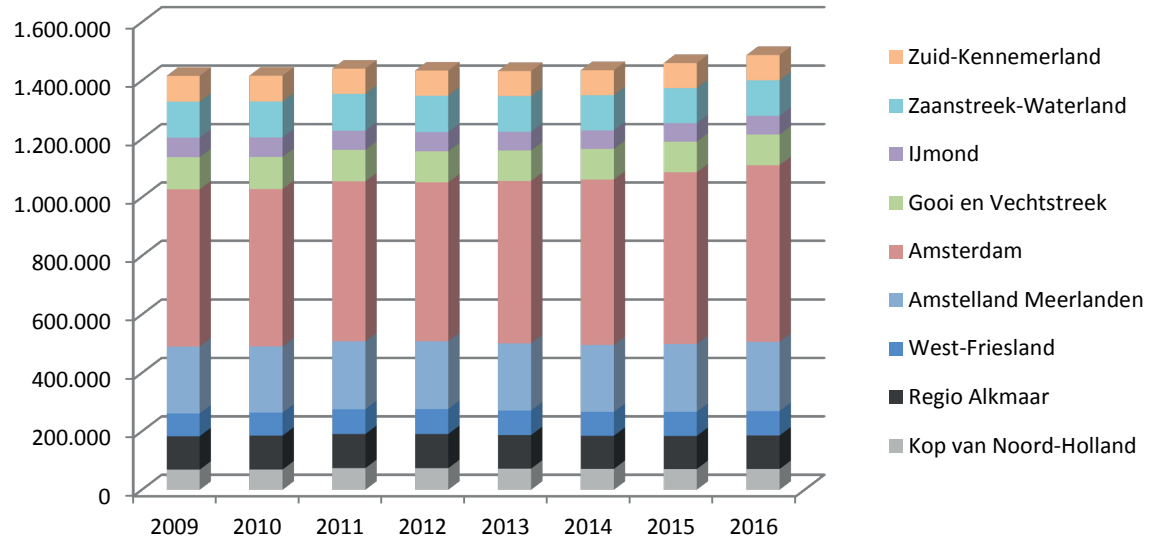

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

Figuur 3.3 laat de jaar-op-jaar-ontwikkeling van de werkgelegenheid per deelregio zien tussen 2010 en 2016. In de deelregio Amsterdam was enkel tussen 2011 en 2012 sprake van een daling in de werkgelegenheid; in de overige jaargangen steeg het aantal banen met ca. 10.000 per jaar, met 2014-2015 als uitschieter. De regio's Gooi en Vechtstreek, IJmond en Zuid-Kennemerland kennen in absolute zin weinig schommeling in het aantal banen. In Zaanstreek-Waterland, Amstelland-Meerlanden, en de deelregio's in Noord-Holland Noord verschilt het beeld per jaar, met veelal uitschieters omhoog in 2010-2011 en 2015-2016.

Figuur 3.3 Werkgelegenheidsontwikkeling jaar-op-jaar 2010-2016 per deelregio

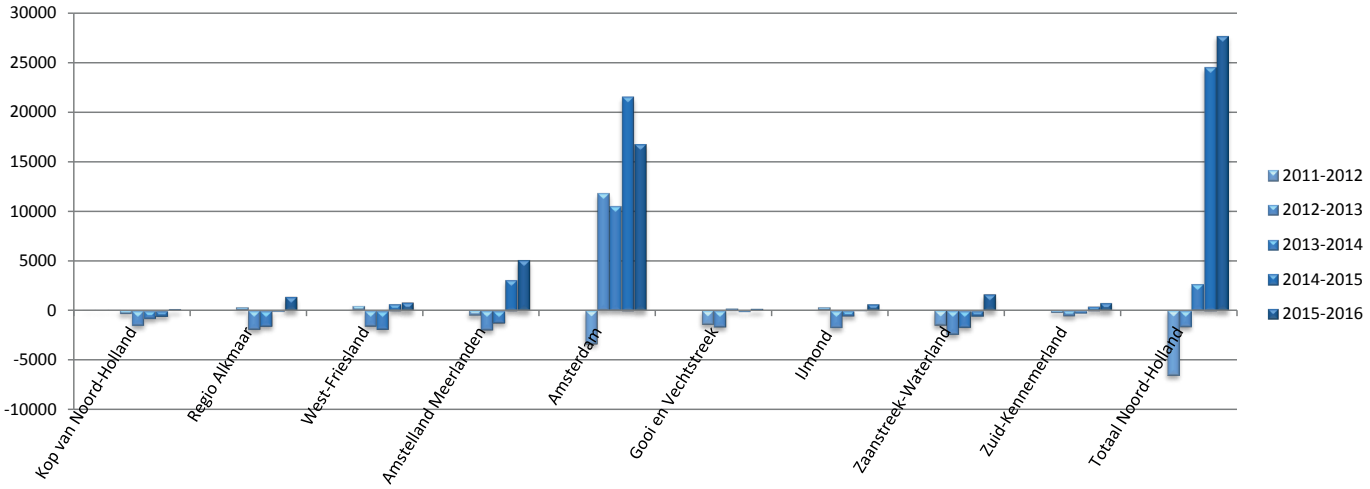

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

3.2 Werkgelegenheid per locatietype

Banen op kantoorlocaties

Het aantal banen op kantoorlocaties in Noord-Holland ligt in 2016 op 267.000; een toename van bijna 10.000 banen t.o.v. 2015. Ook tussen 2014 en 2015 nam het aantal banen op kantoorlocaties toe, maar minder sterk.

Amsterdam is de deelregio met de meeste banen op kantoorlocaties in absolute zin (149.000, 56% van alle banen op kantoorlocaties in Noord-Holland), gevolgd door Amstelland-Meerlanden (82.000, 31% van het Noord-Hollandse totaal). In 2016 haakt Amstelland-Meerlanden aan op het groeitempo dat Amsterdam al vanaf 2012 heeft ingezet.

Figuur 3.4 Werkgelegenheidsontwikkeling op kantoorlocaties 2006-2016, naar deelregio

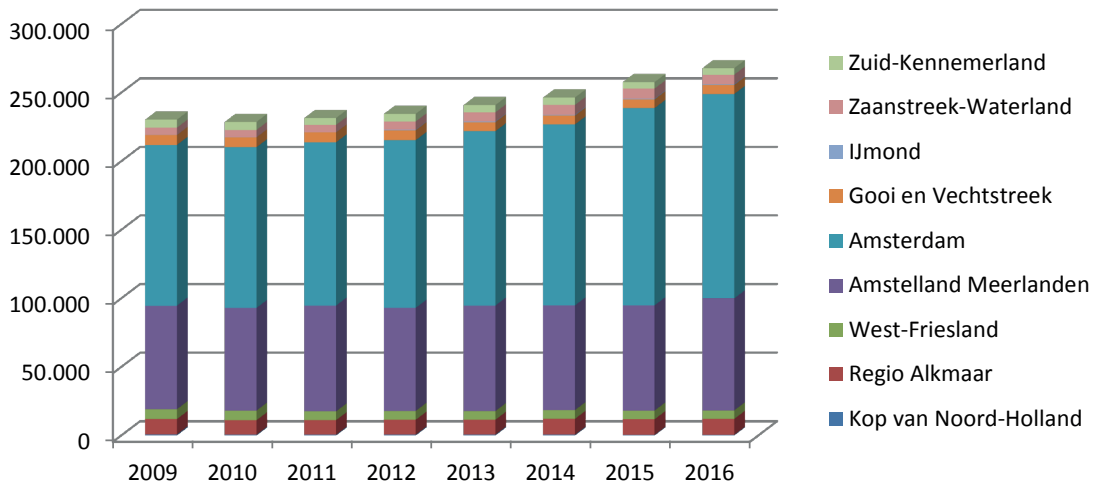

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

Banen op bedrijven- en zeehaventerreinen

Het aantal banen op bedrijven- en zeehaventerreinen in Noord-Holland is stabieler dan het aantal banen op kantorenlocaties. Tussen 2015 en 2016 is het aantal banen 306.000 banen gebleven. Ook in eerdere jaren bleef het aantal banen op bedrijventerreinen net boven de 300.000. Figuur 3.5 laat zien dat ook de verdeling over de regio's nauwelijks verschilt in de tijd.

Figuur 3.5 Werkgelegenheidsontwikkeling op bedrijven- en zeehaventerreinen 2006-2016, naar deelregio

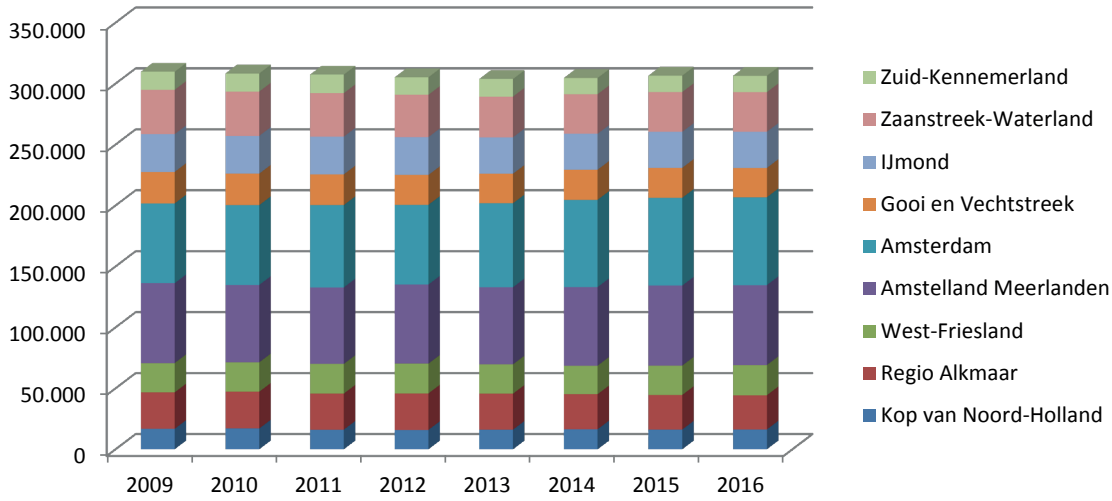

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

Banen op overige locaties

De meeste werkgelegenheid in de provincie Noord-Holland (913.000 banen) bevindt zich buiten formele werklocaties. Het aantal banen op overige of gemengde locaties neemt sinds 2006 toe, maar vanaf 2010 beweegt het aantal banen rond 900.000. Ten opzichte van 2015 is er sprake van een lichte groei van bijna 18.00 banen (2%). Deze groei is met name zichtbaar op centrum-stedelijke locaties in Amsterdam (11.500 banen erbij in de gehele gemeente) in minder mate in Regio Alkmaar en Zaanstreek-Waterland.

Figuur 3.6 Werkgelegenheidsontwikkeling op overige locaties 2006-2016, naar deelregio

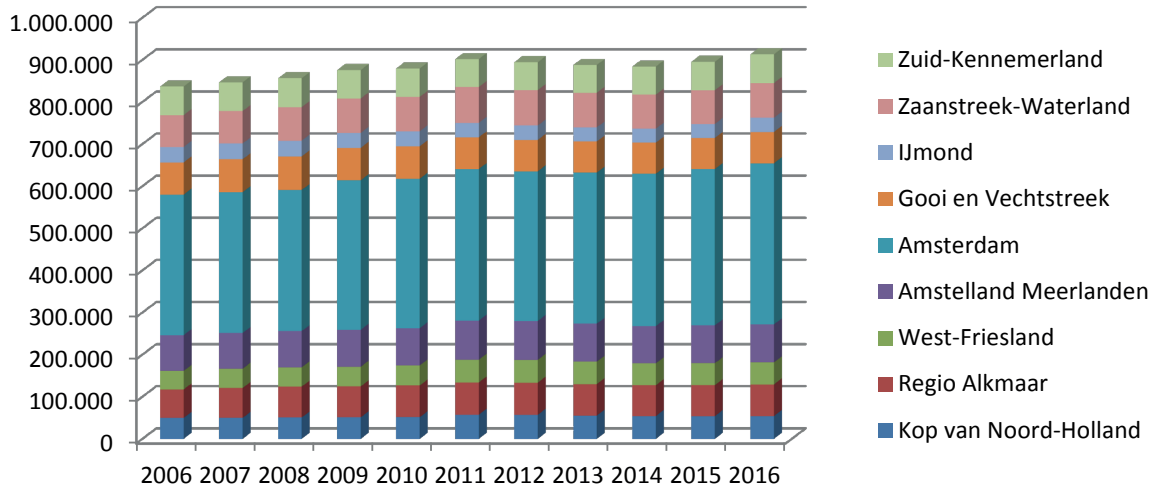

Bron: LISA 2017, Provincie Noord-Holland, bewerking Bureau Buiten

Ruimtelijke verdeling werkgelegenheid over werklocaties en overige locaties

Figuur 3.7 toont per deelregio de procentuele verdeling van de totale werkgelegenheid over de verschillende typen werklocaties. In bijna alle deelregio's is het aandeel van 'overige locaties' in de totale werkgelegenheid het grootst, maar er zijn ook duidelijke verschillen tussen de deelregio's zichtbaar. In de Kop van Noord-Holland, Gooi en Vechtstreek en Zuid-Kennemerland is zelfs meer dan 70% van de banen buiten formele werklocaties te vinden, en in Amsterdam 63%.

IJmond (53%) en Amstelland-Meerlanden (38%) kennen daarentegen relatief weinig banen buiten formele werklocaties. In IJmond is dit te verklaren door het relatief grote aandeel van de werkgelegenheid op bedrijventerreinen (46%), terwijl in Amstelland-Meerlanden 34% van de bedrijvigheid op kantoorlocaties te vinden is. Dit komt door de aanwezigheid van enkele grootschalige kantoorgebieden in de directe omgeving van de luchthaven Schiphol. Ten opzichte van 2015 is met name de groei van het aandeel werkgelegenheid op kantorenlocaties in Amsterdam (van 22% naar 25%) en Zaanstad (van 1% naar 6%) opvallend.

Figuur 3.7 Verdeling werkgelegenheid over locaties, per deelregio, 2016

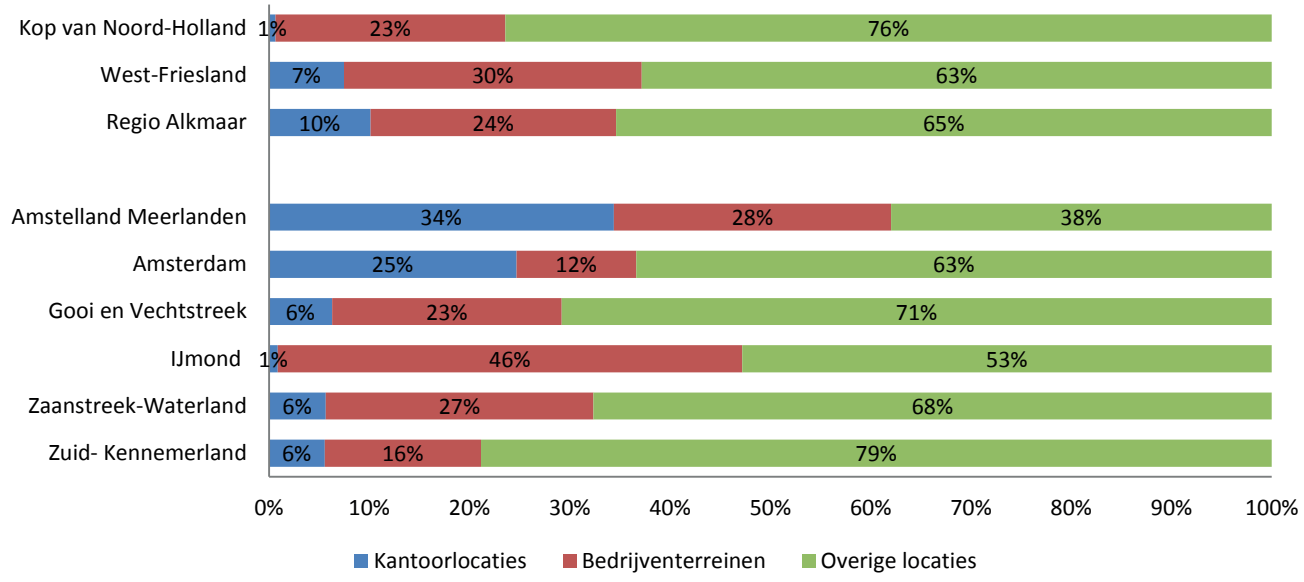

BIJLAGEN

1 COLOFON
2 BRONVERMELDING
3 DEFINITIES KANTOORLOCATIES
4 DEFINITIES BEDRIJVENTERREINEN
5 GEMEENTEN PER DEELREGIO
6 UITGIFTEHISTORIE
7 PLANCAPACITEIT BEDRIJVEN- EN ZEEHAVENTERREINEN
8 PLANCAPACITEIT KANTOREN

1 Colofon

De sector Regionale Economie en Erfgoed van de Provincie Noord-Holland heeft de monitor opgesteld. De online monitor-applicatie is opgesteld door V12 Online engineers. Een deel van de gebruikte data is verzameld en bewerkt door de sector Onderzoek en Informatie van de Provincie Noord-Holland. De dataverzameling onder gemeenten en de inhoudelijke redactie van de Monitor Werklocaties Noord-Holland is uitgevoerd door sector Regionale Economie en Erfgoed Provincie Noord-Holland en het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord en vervolgens bewerkt door Bureau BUITEN.

2 Bronvermelding

Voor deze publicatie zijn – naast de gegevens aangeleverd door gemeenten - de volgende bronnen gebruikt:

- Data bestand Kantorenmonitor BV (peildatum 1-1-2017)
- LISA werkgelegenheidsregister (maart-april 2016)
- Provinciaal Herstructureringsprogramma, stand van zaken 2017
- Monitor Uitvoeringsstrategie Plabeka, editie 2016-2017

3 Definities Kantoorlocaties

Bruto vloeroppervlakte (bvo)

Oppervlak gemeten op vloerniveau langs de buitenomtrek van de opgaande scheidingsconstructies die de desbetreffende ruimte of groep van ruimten omhullen.

Kantorenlocatie

Een perceel of een groepering van aaneengesloten percelen, waarop gebouwen gerealiseerd dan wel te realiseren zijn, die uitsluitend of hoofdzakelijk een kantoorfunctie hebben.
Voor kantoren bestemde percelen, waarop nog niet gebouwd is, tellen ook mee. De aaneengeslotenheid van percelen is van wezenlijk belang. Verspreid liggende kantoorpercelen in een buurt gelden bijvoorbeeld als verschillende locaties.
Kantoorruimte wordt gemeten in m2 bruto vloeroppervlakte (bvo). Waar in deze rapportage wordt gesproken over vierkante meters, wordt ook het bruto vloeroppervlakte bedoeld.
De analyse beperkt zich tot de grotere kantoorlocaties waar minimaal 2.000 m² bruto vloeroppervlak kantoorruimte staat of in de nabije toekomst te realiseren is. Wanneer in de rapportage de term ‘kantoorlocaties’ wordt gebruikt worden deze grotere locaties bedoeld.
Niet tot kantoren worden gerekend publieke en semipublieke instellingen als ziekenhuizen en onderwijsinstellingen.
Kantoorruimte die deel uitmaakt van fabrieks- of bedrijfsgebouwen wordt toegerekend aan de hoofdfunctie bedrijfsgebouw.

Overige kantoren

Kantoren op locaties met een bestaande plus de te realiseren aaneengesloten kantoorvloeroppervlakte dat in principe kleiner dan 2.000 m2 bvo is.

Kantorenvoorraad

Het aantal vierkante meters kantoorruimte dat in bestaande/zichtbare/fysieke kantoorgebouwen aanwezig is. Deze ruimte moet in gebruik, in aanbod of leegstaand zijn.

Kantoren in gebruik (voorraad in gebruik)

Het aantal vierkante meters kantoorruimte dat in het verleden betrokken is, en op de peildatum (1 januari 2016) in gebruik is.

Kantoorquotiënt

Aantal m2 bvo op een kantoorlocatie in gebruik (excl. leegstand) / aantal arbeidsplaatsen op een kantoorlocatie.

Leegstand

Kantoren die op de peildatum niet in gebruik zijn. Leegstand wordt uitgerekend door de totale bestaande voorraad te verrekenen met bestaande voorraad in gebruik.
In de metingen van leegstand wordt gerekend inclusief voorverhuur. Dit houdt in dat als een kantoor wel verhuurd maar nog niet in gebruik is het wel tot de leegstand gerekend wordt.

Plancapaciteit
Voornemens van gemeenten, projectontwikkelaars en bouwmaatschappijen voor de ontwikkeling van nieuwe kantoren.

Transformatie
Voornemens van gemeenten, projectontwikkelaars en bouwmaatschappijen voor de transformatie van bestaande kantoorruimte naar andere functies (wonen, horeca, bedrijfsverzamelgebouw).

4 Definities bedrijventerreinen

Bedrijventerrein / werklocatie
Een terrein dat vanwege zijn bestemming bestemd en geschikt is voor gebruik door handel, nijverheid, dienstverlening en industrie. Op deze terreinen kan ook enige commerciële en niet-commerciële dienstverlening (zoals kantoorgebouwen, detailhandel) aanwezig zijn, maar deze hebben samen een minderheidsaandeel in de terreinoppervlakte. Onder de omschrijving vallen daarmee tevens (delen van) werklocaties die gedeeltelijk bestemd zijn en geschikt zijn voor kantoren.
De volgende terreinen vallen er niet onder:
- terrein voor grondstoffenwinning, olie en gaswinning;
- terrein voor waterwinning;
- terrein voor agrarische doeleinden zonder verwerkende industrie en logistiek;
- terrein voor afvalstort.

Bruto oppervlakte bedrijventerrein
De totale oppervlakte van de werklocatie met bedrijfsbestemming. Totaal oppervlakte werklocatie (in ha) binnen de bruto contour, inclusief binnen de bruto contour aanwezige andere functies.

Hard en zacht planaanbod/planfasen
Harde plannen betreffen terreinen waar een bestemmingsplan voor is vastgesteld. Alle andere terreinen zijn zachte plannen. Deze plannen zijn bijvoorbeeld in studie of maken deel uit van een structuurvisie of ruimtelijk plan. De volgende planfasen zijn te onderscheiden:
- (Vastgesteld en) Onherroepelijk bestemmingsplan: een vastgesteld bestemmingsplan voor een werklocatie, dat onherroepelijk is geworden;
- Vastgesteld bestemmingsplan: is een bestemmingsplan voor een werklocatie dat door de gemeenteraad is vastgesteld waartegen nog beroepsmogelijkheden openstaan of waartegen beroep is ingesteld;
- Ontwerp bestemmingsplan: is een ontwerp voor een bestemmingplan voor een werklocatie dat door burgemeester en wethouders ter inzage is gelegd;
- Plan in structuurvisie: werklocatie opgenomen in een provinciale of gemeentelijke structuurvisie en waarvoor nog geen bestemmingsplanprocedure gestart is;
- Ruimtelijk plan: werklocatie niet opgenomen in een provinciale of gemeentelijke structuurvisie, maar waar wel een (master)plan voor is opgesteld en waarover bestuurlijk overleg plaatsvindt;
- Studiefase: locatie in studie

Herstructurering
Verbeteren en verduurzamen van bestaande bedrijventerreinen. Door bestaande terreinen voor ondernemers aantrekkelijk te houden of weer aantrekkelijk te maken is er minder behoefte aan het ontwikkelen van nieuwe bedrijventerreinen. Er zijn vier typen herstructurering:
- Facelift: doel van een facelift is de veroudering van de fysieke ruimte aan te pakken. Daarbij gaat het om ingrepen die de uitstraling van het terrein ten goede komen zoals de entree tot het terrein, straatverlichting en openbaar groen. Een facelift is de lichtste vorm van herstructurering. De kosten voor dit type ingrepen zijn relatief laag.
- Revitalisering: forse integrale verbetering van het terrein, waarbij naast ingrepen gericht op de uitstraling van het terrein (facelift) eveneens aandacht is voor het vernieuwen van de bestaande ondergrondse en bovengrondse infrastructuur en het oplossen van knelpunten zoals parkeerproblematiek, uitbreidingsruimte van bedrijven e.d.
- Zware revitalisering: Bij dit soort revitalisering is op delen van terreinen sprake van noodzakelijke verwerving van gronden waarna deze bouwrijp worden gemaakt. Bodemsanering, sloop van opstallen en de aanleg/herinrichting van (nieuwe) infrastructuur is veelal onderdeel van dit proces. De gronden kunnen aansluitend (deels) opnieuw worden uitgegeven. De huidige werkfunctie van het terrein, met reguliere bedrijfsruimtes, blijft behouden.

- Herprofilering: bij herprofilering wordt het bedrijventerrein grondig aangepakt (met bijvoorbeeld bedrijfsuitplaatsingen) waardoor het terrein in een ander (hoger) segment gesitueerd kan worden. De kosten voor dit type ingrepen zijn doorgaans hoog.

Kwalitatieve segmentering bedrijven- en zeehaventerreinen

Elk bedrijven- en zeehaventerrein in Noord-Holland is ingedeeld in één kwalitatief segment, conform de definities uit de Monitor Plabeka 2016-2017. De kwalitatieve segmenten zijn:

- Logistiek (voorheen transport & distributie): terreinen die specifiek zijn bestemd voor transport-, distributie- en groothandelsbedrijven. Denk aan bedrijven die activiteiten ontplooien op het vlak van de spoorwegen, het wegvervoer en de binnenvaart. Hieronder vallen ook veem- en pakhuisbedrijven, expediteurs, cargadoors, bevrachters en andere tussenpersonen en reisbureaus waarbij het hier echter alleen gaat om die delen van de reisbureaus die de administratieve taken vervullen. Het gaat dus niet om de zogenaamde 'frontoffices' van de reisbureaus waar men een reis boekt.
- Gemengd (voorheen modern gemengd): terreinen met een hindercategorie 1, 2, 3 of 4, bestemd voor reguliere bedrijvigheid en niet behorend tot de terreinen die zijn getypeerd als hoogwaardig bedrijvenpark of distributiepark. Deze terreinen kennen een gevarieerd aanbod aan bedrijvigheid voornamelijk bestaande uit licht moderne industrie en overige ('modale') industrie. In een enkele situatie kan men nog (wat) zwaar milieuhinderlijke industrie of een (klein) aantal transport- en distributiebedrijven aantreffen. Kenmerkend voor deze terreinen is de aanwezigheid van bedrijven uit de voedings- en genotmiddelenindustrie, textielindustrie, kledingindustrie, schoen- en lederwarenindustrie, hout- en meubelindustrie, papier- en papierwarenindustrie, bouwmaterialen-, aardewerk- en glasindustrie, metaalproductenindustrie, machine-industrie, elektrotechnische industrie, transportmiddelenindustrie, instrumenten- en optische industrie, de bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven. In mindere mate kan ook gedacht worden aan groothandelsbedrijven en luchthavengebonden transport- en distributiebedrijven.
- Hoogwaardig en campusachtig (voorheen parkachtig): hoogwaardige bedrijvenparken die specifiek zijn bestemd voor bedrijven met hoogwaardige (productie- en of R&D-) activiteiten. Kenmerkend voor deze terreinen is de aanwezigheid van bedrijven uit de elektrotechnische industrie, instrumenten- en optische industrie en overige hoogwaardige industrie zoals muziekmiddelenindustrie en fotolaboratoria. Ook moet gedacht worden aan bedrijven uit de IT-industrie die zich specifiek richten op onderzoek en/of productie van IT-middelen. In enkele situaties kan er ook bedrijvigheid uit de voedingsmiddelenindustrie, kledingindustrie, schoen- en lederwarenindustrie, houten meubelindustrie, papier- en papierwarenindustrie, bouwmaterialen-, aardewerken glasindustrie, metaalproductenindustrie, machine-industrie, transportmiddelenindustrie, de bouwnijverheid en bouwinstallatiebedrijven aangetroffen worden. Deze industrie mag echter niet beeldbepalend voor het terrein zijn.
- Industrie (voorheen gemengd plus): terreinen waar vestiging van alle soorten bedrijvigheid is toegestaan (incl. milieuhinderlijke bedrijven). Het gaat hier om terreinen waar minimaal bedrijvigheid in hindercategorie 5 is toegestaan. Voor het overgrote deel gaat het om zwaar milieuhinderlijke industrie. Dit geldt echter in minder sterke mate voor de gemeenten die over natte terreinen beschikken (vooral Amsterdam, Rotterdam, Delfzijl en Terneuzen). In een enkele situatie kan het hier ook gaan om 'modale industrie'. Vooral bedrijven met minder milieuvriendelijke activiteiten zullen vestiging op deze terreinen overwegen. Zeker indien afnemers of toeleveranciers (bijvoorbeeld recyclingbedrijven) zich hier al op bevinden.
- Binnenstedelijk. Terreinen gelegen in of nabij woonwijken. Vaak gekenmerkt door een kleinschaligere opzet en geschikt voor de lagere milieucategorieën (diensten en lichte industrie).
- Kadegebonden zeehaventerreinen. Het betreft hier terreinen die direct, zonder fysieke barrières, zijn gelegen aan een havenbekken of diep vaarwater en een kade of steiger hebben voor het laden en lossen van zeeschepen.
- Havengerelateerd zeehaventerrein. Het betreft hier terreinen, bestemd voor activiteiten die indirect gebruik maken van de haven voor de aan- en/of afvoer van goederen. Ze liggen op maximaal 2,5 kilometer van een havenbekken, zijn aangesloten op het Rijkswegennet zonder dat het transport daarbij door woonwijken moet en hebben een mogelijkheid voor een aansluiting op het goederenspoornet.

Netto oppervlakte bedrijventerrein

De som van alle uitgeefbare of in erfpacht uitgeefbare kavels in hectares, zowel niet uitgegeven als uitgegeven kavels.

Terreinquotiënt

Aantal arbeidsplaatsen op een bedrijventerrein/ omvang bedrijventerrein in netto ha in gebruik

Transformatie

Voornemens van gemeenten, projectontwikkelaars en bouwmaatschappijen voor de transformatie van bestaande bedrijventerreinen naar andere functies (wonen, kantoren, horeca, bedrijfsverzamelgebouw)

Veroudering

Vier processen kunnen van veroudering op bedrijventerreinen worden onderscheiden, namelijk:

A Technische veroudering. Betreft de fysieke en niet-fysieke infrastructuur, die niet langer past bij de vestigingseisen van bedrijven, zoals gebrek aan (grootschalig) onderhoud, maar ook het ontbreken van bijvoorbeeld glasvezelkabel, een te smal wegprofiel.

B Economische veroudering. Is het afnemen van de bijdrage, die het terrein levert aan de economische ontwikkeling van een gemeente/regio (bruto regionaal product, aantal arbeidsplaatsen), maar ook afname van de grondwaarde en technologische veroudering van het bedrijfsonroerend goed doordat perceel en gebouw incourant zijn geworden.

C Maatschappelijke veroudering. Betreft sociale veiligheid en andere aspecten van leefbaarheid, bijvoorbeeld door gewijzigde regelgeving (milieu, veiligheid, arbeidsomstandigheden).

D Ruimtelijke veroudering. Betreft de inrichting en lay-out van het bedrijventerrein en de ruimtelijke inpassing in de omgeving. Hierbij speelt ook een eventueel conflict tussen verschillende grondgebruikfuncties c.q. veranderde omgeving waardoor de locatie niet meer passend is voor de functie c.q. het type van bedrijventerrein. Bijvoorbeeld het ontbreken van openbaar vervoer voor arbeidsintensieve bedrijven.

Verkleuring

De stapsgewijze vestiging van andere ruimtelijke functies dan bedrijvigheid op bedrijventerreinen. Het gaat vaak om woningen, groot- en detailhandel, horeca en ruimte voor kunst- en cultuur.

5 Gemeenten per deelregio

Gemeente	Deelregio	Opmerkingen
Den Helder	Kop van Noord-Holland	
Hollands Kroon	Kop van Noord-Holland	
Schagen	Kop van Noord-Holland	
Texel	Kop van Noord-Holland	
Alkmaar	Regio Alkmaar	
Bergen (NH.)	Regio Alkmaar	
Castricum	Regio Alkmaar	In deze monitor onderdeel van de Regio Alkmaar; wordt binnen Plabeka-kader echter tot de IJmond gerekend.
Heerhugowaard	Regio Alkmaar	
Heiloo	Regio Alkmaar	
Langedijk	Regio Alkmaar	
Uitgeest	Regio Alkmaar	In deze monitor onderdeel van de Regio Alkmaar; wordt binnen Plabeka-kader echter tot de IJmond gerekend.
Drechterland	West-Friesland	
Enkhuizen	West-Friesland	
Hoorn	West-Friesland	
Koggenland	West-Friesland	
Medemblik	West-Friesland	
Opmeer	West-Friesland	
Stede Broec	West-Friesland	
Aalsmeer	Amstelland Meerlanden	
Amstelveen	Amstelland Meerlanden	
Diemen	Amstelland Meerlanden	
Haarlemmermeer	Amstelland Meerlanden	
Ouder-Amstel	Amstelland Meerlanden	
Uithoorn	Amstelland Meerlanden	
Amsterdam	Amsterdam	
Blaricum	Gooi en Vechtstreek	
Gooise Meren	Gooi en Vechtstreek	Per 1-1-2016 herindeling Bussum, Muiden, Naarden
Hilversum	Gooi en Vechtstreek	
Huizen	Gooi en Vechtstreek	
Laren	Gooi en Vechtstreek	
Weesp	Gooi en Vechtstreek	
Wijdemeren	Gooi en Vechtstreek	
Beverwijk	IJmond	
Heemskerk	IJmond	
Velsen	IJmond	
Beemster	Zaanstreek-Waterland	
Edam-Volendam	Zaanstreek-Waterland	Sinds 1-1-2016 inclusief gemeente Zeevang
Landsmeer	Zaanstreek-Waterland	
Oostzaan	Zaanstreek-Waterland	
Purmerend	Zaanstreek-Waterland	
Waterland	Zaanstreek-Waterland	
Wormerland	Zaanstreek-Waterland	
Zaanstad	Zaanstreek-Waterland	
Bloemendaal	Zuid- Kennemerland	
Haarlem	Zuid- Kennemerland	
Haarlemmerliede c.a.	Zuid- Kennemerland	
Heemstede	Zuid- Kennemerland	
Zandvoort	Zuid- Kennemerland	

6 Uitgiftehistorie bedrijven- en zeehaventerreinen 2008-2015

Kop Van Noord-Holland - Bedrijventerreinen											
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Den Helder	Dirksz Admiraal			0,3							**0,3**
Den Helder	Kooypunt	0,7	2,0	0,9	3,5	0,7	0,5	0,2		2,5	**11,0**
Schagen	Oudevaart Zuid	0,3	0,4					0,3			**1,0**
Schagen	Oudevaart		0,4								**0,4**
Schagen	Lagedijk		0,6	0,5							**1,1**
Texel	De Cocksdorp	0,9									**0,9**
Texel	Oudeschild	0,2									**0,2**
Texel	Oudeschild Ii (Uitbreiding)										**0,0**
Texel	Den Burg-Noordwest	0,2									**0,2**
Texel	Oosterend	0,2									**0,2**
Hollands Kroon	Winkelerzand		1,2	1,4	0,1						**2,7**
Hollands Kroon	Hoornseweg-Middenmeer	1									**1,0**
Hollands Kroon	Regionaal Bedrijvenpark Robbenplaat	2		3,5	0,5			2,0			**8,0**
Hollands Kroon	Agriport A7		3,5	1,8	0,7	0,3	40,0	2,4	3,4		**52,1**
Hollands Kroon	Industrieweg/Middenmeer		0,1		0,4	0,9					**1,4**
Hollands Kroon	Het Venster			0,1	0,2	0,1					**0,4**
Hollands Kroon	Kruiswijk III								0,2	0,2	**0,4**
Hollands Kroon	Den Oever/Zuid				0,5			0,3			**0,8**
Schagen	Jeweldijk/Zandweg										**0,0**
Schagen	Nijverheidsweg	1,8									**1,8**
Schagen	Trambaan	0,2									**0,2**
Texel	Oudeschild	0,2			0,4						**0,6**
Totaal		**7,7**	**8,2**	**8,5**	**6,3**	**2,0**	**40,5**	**5,2**	**3,6**	**2,7**	**84,7**

Regio Alkmaar											
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Alkmaar	Bergermeerpolder (Incl. Technopark)	1									**1,0**
Alkmaar	Boekelermeer Zuid Fase I	1									**1,0**
Alkmaar	Boekelermeer Zuid Fase Ii				1,0				1,1	4,6	**6,7**
Castricum	Nieuwelaan West	1,5									**1,5**
Castricum	Nieuwelaan Oost							0,4		0,4	**0,8**
Heerhugowaard	De Vaandel					1,0				1,0	**2,0**
Heiloo	Boekelermeer Zuid 3 (Boekelermeer Heiloo)	1,5	2	0,6	3,0	0,1			1,7		**8,9**
Langedijk	Breekland	1,6	0,4	0,8	0,4		0,5		3,3	1,2	**8,2**
Langedijk	De Mossel Ii	0,5	1								**1,5**
Langedijk	Zuiderdel							0,2			**0,2**
Alkmaar	De Volger Ii	0,4			0,2						**0,6**
Totaal		**7,5**	**3,4**	**1,4**	**4,6**	**1,1**	**0,5**	**0,6**	**6,1**	**7,2**	**32,4**

West-Friesland										
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Medemblik	Industrieterrein Oost	2	0,1	0,3							**2,4**
Drechterland	De Wijzend	6									**6,0**
Drechterland	Zuiderkogge			0,4	0,3			0,1		0,4	**1,2**
Enkhuizen	Schepenwijk 1			0,7				0,4		0,4	**1,5**
Hoorn	Schelphoek								0,4	0,7	**1,1**
Hoorn	Zevenhuis							0,8			**0,8**
Koggenland	Vredemaker-Oost		1,6	1,7	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	**5,8**
Koggenland	Hofland Ii	0,6									**0,6**
Medemblik	Unda Maris	0,2									**0,2**
Medemblik	Overspoor/Oost Uitbreiding 1e Fase				1						**1,0**
Medemblik	Bedrijventerrein Andijk Zuid				0,4						**0,4**
Opmeer	De Veken	2,3	0,3			0,3	0,5	0,5	0,3	0,3	**4,4**
Opmeer	De Veken 3+									0,3	**0,3**
Medemblik	Bedrijvenpark Wfo		1,9					0,9			**2,8**
Totaal		**11,1**	**3,9**	**3,1**	**2,1**	**0,7**	**0,9**	**3,1**	**1,0**	**2,4**	**28,3**

Amstelland-Meerlanden											
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Aalsmeer	Greenpark Aalsmeer		1						6	4	**11**
Amstelveen	De Loeten				1,3	0,3			1,2	2,5	**5,3**
Amstelveen	Meerlandenweg		0,5								**0,5**
Diemen	Verrijn Stuart							0,4			**0,4**
Haarlemmermeer	Abp Lijnden		2,7							0,7	**3,4**
Haarlemmermeer	Cruquius-Zuid	0,4	0,5	0,2	0,1					0,6	**1,8**
Haarlemmermeer	Lijnden Oost Q4	0,3	2,7	0,7					0,6		**4,3**
Haarlemmermeer	Nieuw-Vennep Zuid	1,4		1							**2,4**
Haarlemmermeer	Spoorzicht Noord	0,7									**0,7**
Haarlemmermeer	De President	3,4	2,5	1,7	0,2		2,1		1,1	2,1	**13,1**
Haarlemmermeer	Schiphol Logistics Park					1,6		9,5	2,6	2,6	**16,3**
Totaal		**6,2**	**9,9**	**3,6**	**1,6**	**1,9**	**2,1**	**9,9**	**11,5**	**12,5**	**59,2**

Amsterdam											
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Amsterdam	Atlaspark West			7,2							**7,2**
Amsterdam	Atlaspark Oost			7,8			0,4				**8,2**
Amsterdam	Bedrijvengebied Zuidoost		0,1		1,5			0,3			**1,9**
Amsterdam	Bedrijventerrein Cruquius		0,4								**0,4**
Amsterdam	Bedrijventerrein Steigereiland	0,5									**0,5**
Amsterdam	Cornelis Douwesterrein		9,9	0,3		0,3		0,5			**11,0**
Amsterdam	CD 2-3 (niet kadegebonden)									0,1	**0,1**
Amsterdam	Airport Business Park Amsterdam Osdorp	7		0,9			1,2				**9,1**
Amsterdam	Mercuriushaven (Gemengd)			0,8	1,4	0,9	2,5	0,1			**5,7**
Amsterdam	Coen-en Vlothaven (kadegebonden)									1,1	**1,1**
Amsterdam	Coen-en Vlothaven (niet kadegebonden)									0,2	**0,2**
Amsterdam	Minervahaven Hempoint (kadegebonden)									0,5	**0,5**
Amsterdam	Minervahaven Hempoint (niet kadegebonden)									0,5	**0,5**
Amsterdam	Petroleumhaven (Gemengd)							1,3			**1,3**
Amsterdam	Sloterdijk I		0,4			0,1	0,4				**0,9**
Amsterdam	Westhaven (Gemengd)	0,5	1,2								**1,7**
Amsterdam	Hemhavens (Gemengd)	2,4									**2,4**
Amsterdam	Sloterdijk III-Noord	3,7		3,5			0,7		2,6		**10,5**
Amsterdam	Sloterdijk III-Zuid	1,1	3	1,6	2,0	0,2	0,3	1,5	3,0		**12,7**
Amsterdam	Amerikahaven Zuidoost (Gemengd)				0,2						**0,2**
Amsterdam	Amerikahaven Zuidoost (Havengerelateerd)			0,9		1,5					**2,4**
Amsterdam	Afrikahaven (Havengerelateerd)		6,3								**6,3**
Amsterdam	Afrikahaven (Kadegebonden)		9,1								**9,1**
Amsterdam	Amerikahaven Noordwest (Havengerelateerd)	5,5	1,2		1,2	0,9					**8,8**
Amsterdam	Amerikahaven Zuidoost (Kadegebonden)	2,8			0,0		1,7				**4,5**
Amsterdam	Amerikahaven Zuidwest (Kadegebonden)							0,2			**0,2**
Amsterdam	Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)									0,4	**0,4**
Amsterdam	Atlaspark (Havengerelateerd)	3,3						2,6			**5,9**
Amsterdam	Hemhavens (Kadegebonden)	10,1	2,1							0,7	**12,9**
Amsterdam	Hemhavens (Havengerelateerd)	0,6	0,2							0,4	**1,2**
Amsterdam	Westhaven (Havengerelateerd)		0,2				0,1			0,6	**0,9**
Amsterdam	Westhaven (Kadegebonden)	5	0,3					1,5		5,7	**12,5**
Amsterdam	Mercuriushaven (Havengerelateerd)				0,1	1,0	2,4	0,4			**3,9**
Amsterdam	Mercuriushaven (Kadegebonden)				0,1	0,8	2,7	2,9			**6,5**
Amsterdam	Petroleumhaven (Kadegebonden)				0,8		1,9				**2,7**
Totaal		**42,5**	**34,4**	**23**	**7,3**	**5,7**	**14,3**	**11,3**	**5,6**	**10,2**	**154,2**

Gooi en Vechtstreek											
		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Hilversum	Mediapark				2	0,4					**2,4**
Hilversum	Mussenstraat					1,8					**1,8**
Huizen	Industriewijk						1				**1**
Naarden	Gooimeer Zuid		0,8								**0,8**
Blaricum	Businesspark 27					0,1	0,5	0,2		1	**1,8**
Totaal		**0**	**0,8**	**0**	**2**	**2,3**	**1,5**	**0,2**	**0**	**1**	**7,8**

IJmond		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Velsen	Noordwijkermeer					0,5			1,04		**1,5**
Heemskerk	De Trompet	1,3	0,2								**1,5**
Velsen	Grote Hout / Nam			2,6	0,5	0,4	0,4	0			**3,8**
Velsen	Grote Hout (Havengerelateerd)									0,8	**0,8**
Velsen	IJmond Haven	0,9			1,1	0,5	0,2	0,96			**3,7**
Velsen	Terrein(en) zeehaven Ijmuiden NV	0,3			0,6	0,5	0,1		1,6		**3,0**
Velsen	Haringhaven en Vissershaven (kadegebonden)									0,3	**0,3**
Velsen	Haringhaven en Vissershaven e.o (niet kadegebonden)									0,1	**0,1**
Totaal		**2,5**	**0,2**	**2,6**	**2,2**	**1,9**	**0,7**	**1,0**	**2,7**	**1,1**	**14,7**

Zaanstreek-Waterland		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Beemster	Insulindeweg	3									**3**
Purmerend	De Baanstee Noord									3	**3**
Oostzaan	Bombraak			3,5			0,8				**4,3**
Oostzaan	SKOON			3	0,5						**3,5**
Waterland	Ilpendam-Zuid	2									**2**
Zaanstad	Forbostrook /Saendelft	0,6	1,6								**2,2**
Zaanstad	Hoogtij	0,2	0,2								**0,4**
Zaanstad	Hoogtij (Havengerelateerd)									0,1	**0,1**
Zaanstad	Noorderveld	2									**2**
Totaal		**7,8**	**1,8**	**6,5**	**0,5**	**0**	**0,8**	**0**	**0**	**3,1**	**20,5**

Zuid-Kennemerland		2008	2009	2010	2011	2015	2013	2014	2015	2016	Totaal
Haarlem	Waarderpolder	1	1,1			0,5		0,1		0,4	**3,1**
Haarlemmerliede C.A.	Polanenpark					1,7		2,5			**4,2**
Totaal		**1**	**1,1**	**0**	**0**	**2,2**	**0**	**2,6**	**0**		**6,9**

7 Plancapaciteit bedrijven- en zeehaventerreinen

Kop van Noord-Holland Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
Agriport A7	Hollands Kroon	16	16	0	0
De Groet III	Schagen	3	0	3	0
Den Oever-Zuid	Hollands Kroon	0,9	0,9	0	0
Dirksz Admiraal	Den Helder	1	1	0	0
Het Venster	Hollands Kroon	12	12	0	0
Hoornseweg-Middenmeer	Hollands Kroon	2,7	2,7	0	0
Industrieweg Middenmeer	Hollands Kroon	1	1	0	0
Kolksluis 2	Schagen	5	2,5	2,5	0
Kooypunt	Den Helder	26	13	10	3
Kruiswijk III	Hollands Kroon	4,5	4,5	0	0
Lagedijk	Schagen	6,1	6,1	0	0
Regionaal bedrijvenpark Robbenplaat	Hollands Kroon	16,5	16,5	0	0
Regionaal Havengebonden Bedrijventerrein	Hollands Kroon	60	15	35	10
Robbenplaat Zuid Zuid	Hollands Kroon	15	0	15	0
Robbenplaat Zuid Zuid Reserve	Hollands Kroon	40	0	15	25
Witte Paal	Schagen	0,4	0,4	0	0
Totaal		**210,1**	**91,6**	**80,5**	**38**

Regio Alkmaar Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
Beveland	Heerhugowaard	1	1	0	0
Boekelermeer Heiloo	Heilo	10	10	0	0
Boekelermeer Zuid fase I (Delta)	Alkmaar	10,5	10,5	0	0
Boekelermeer Zuid fase II	Alkmaar	71,4	71,4	0	0
Breekland	Langedijk	18,5	18,5	0	0
Broekhorn	Heerhugowaard	4,2	4,2	0	0
De Vaandel	Heerhugowaard	67	9	58	0
MAG complex	Bergen (NH.)	3,8	0	3,8	0
Nieuwelaan Oost	Castricum	0,1	0,1	0	0
Westrand	Alkmaar	2,7	2,7	0	0
Totaal		**189,2**	**127,4**	**61,8**	**0**

West-Friesland Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
Bedrijvenpark WFO	Medemblik	1,3	1,3	0	0
Bedrijventerrein Andijk Oost	Medemblik	1	1	0	0
Bedrijventerrein Andijk Zuid	Medemblik	9,6	9,6	0	0
De Veken	Opmeer	1,3	1,3	0	0
De Veken 3+	Opmeer	4,4	4,4	0	0
De Veken 4, fase2	Opmeer	14,8	0	14,8	0
De Veken 4,Fase1	Opmeer	5,2	0	5,2	0
Distriport Noord-Holland	Koggenland	69	69	0	0
Hofland II	Koggenland	0,5	0,5	0	0
Overspoor-Oost uitbreiding 1e fase	Medemblik	3	3	0	0
Overspoor-Oost uitbreiding e fase	Medemblik	4	0	4	0
Schelphoek	Hoorn	2	2	0	0
Schepenwijk 1	Enkhuizen	2,3	2,3	0	0
Schepenwijk 2	Enkhuizen	20	0	20	0
Tender-uitbreiding	Medemblik	8	8	0	0
Unda Maris II	Medemblik	2	2	0	0
Vredemaker Oost	Medemblik	0,6	0,6	0	0
Zevenhuis	Hoorn	29,2	29,2	0	0
Zevenhuis II	Hoorn	23	0	0	23
Zuiderkogge	Drechterland	2,3	2,3	0	0
Totaal		**203,3**	**136,3**	**44**	**23**

Amstelland Meerlanden Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
FloraHolland Aalsmeer	Aalsmeer	20	20		
Green Park Aalsmeer	Aalsmeer	42	42		
Hornmeer (bedrijventerrein)	Aalsmeer	2	2		
Amstelveen Zuid (N201)	Amstelveen	45		45	
De Loeten	Amstelveen	17,9	17,9		
Nuon-Terrein (Logisitek)	Diemen	5		5	
Boesingheliede	Haarlemmermeer	0			
Corneliahoeve	Haarlemmermeer	9	9		
Cruquius-Zuid	Haarlemmermeer	2,2	2,2		
De Hoek Noord	Haarlemmermeer	5,9	5,9		
De Liede (nieuw)	Haarlemmermeer	28,9	28,9		
De President	Haarlemmermeer	28	20,5		7,5
Groenenbergterrein	Haarlemmermeer	9	9		
Lijndenhof	Haarlemmermeer	10	10		
Nieuw-Vennep Zuid (bedrijventerrein)	Haarlemmermeer	4	4		
Schiphol Logistics Park	Haarlemmermeer	26	13	13	
Schiphol Trade Park (campus)	Haarlemmermeer	28,4	17,3		11,1
Schiphol Trade Park (logistiek)	Haarlemmermeer	71,6	43,7		27,9
Schiphol-Zuidoost	Haarlemmermeer	6	6		
Spoorzicht Noord	Haarlemmermeer	3,6	3,6		
Wilhelminahoeve	Haarlemmermeer	7	7		
Amstel Business Park Zuid	Ouder-Amstel	5		5	
Industrieterrein Uithoorn	Uithoorn	5	5		
Totaal		**381,5**	**267**	**68**	**46,5**

Amsterdam **Gebied**	**Gemeente**	**Totaal Uitgeefbaar**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**
Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)	Amsterdam	136,2	136,2		
Afrika- en Amerikahaven (niet kadegebonden)	Amsterdam	48,7	48,7		
Airport Business Park Amsterdam Osdorp	Amsterdam	57,5	32,5	25,0	
Alfa-Driehoek (niet kadegebonden)	Amsterdam		3,5		
Bedrijventerrein Cruquius	Amsterdam		1,0		
Bedrijventerrein Schinkel	Amsterdam			0,4	
CD 0-1 (kadebonden)	Amsterdam	1,3	1,3		
CD 0-1 (niet kadegebonden)	Amsterdam	0,2	0,2		
CD 2-3 (niet kadegebonden)	Amsterdam	3,4	3,4		
Coen-en Vlothaven (kadegebonden)	Amsterdam	9,0	9,0		
Coen-en Vlothaven (niet kadegebonden)	Amsterdam	1,1	1,1		
Hemhavens (kadegevonden)	Amsterdam	5,3	5,3		
Hemhavens (niet kadegebonden)	Amsterdam	2,1	2,1		
Minervahaven Hempoint (niet kadegebonden)	Amsterdam	2,2	2,2		
Westhaven (kadegebonden)	Amsterdam	9,8	9,8		
Westhaven (niet kadegebonden)	Amsterdam	6,2	6,2		
Westpoort-Zuid	Amsterdam	101,6	101,6		
Totaal		**384,5**	**363,9**	**25,4**	**0,0**

Gooi en Vechtstreek **Gebied**	**Gemeente**	**Totaal Uitgeefbaar**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**
BusinessPark27	Blaricum	7,7	7,7		
Crailo/A1	Hilversum	3,6		3,6	
Totaal		**11,3**	**7,7**	**3,6**	**0**

Zuid-Kennemerland **Gebied**	**Gemeente**	**Totaal Uitgeefbaar**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**
Waarderpolder	Haarlem	19,6			0
Polanenpark	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	17,8			0
Bedrijventerrein N.Noord	Zandvoort	4			0
Totaal		**41,4**	**0**	**0**	**0**

IJmond Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
De Pijp Noord	Beverwijk	0,4	0,4		
De Pijp Zuid (kadegebonden)	Beverwijk	0,5	0,5		
De Pijp Zuid (niet kadegebonden)	Beverwijk	1,2	1,2		
Kagerweg	Beverwijk	1,7	1,7		
De Trompet	Heemskerk	1,9	1,9		
Businesspark IJmond e.o. (niet kadegebonden)	Velsen	1,3	1,3		
Grote Hout (niet kadegebonden)	Velsen	9,6	9,6		
Haringhaven en Vissershaven e.o (niet kadegebonden)	Velsen	1,7	1,7		
IJmondhaven (Kadegebonden)	Velsen	8,0	8,0		
IJmondhaven (niet kadegebonden)	Velsen	7,1	7,1		
Totaal		**33,5**	**33,5**		

Zaanstreek-Waterland Gebied	Gemeente	Totaal Uitgeefbaar	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)
Oosthuizerweg Uitbreiding	Edam-Volendam	5,8		5,8	
Bombraak	Oostzaan	0,9	0,9		
Skoon	Oostzaan	0,4	0,4		
De Baanstee Noord	Purmerend	79	79		
Katwoude	Waterland	1,2	1,2		
Bonar Floors	Zaanstad	2	2		
Hembrugterrein (kadegebonden)	Zaanstad	17	17		
Hoogtij (kadegebonden)	Zaanstad	26	26		
Hoogtij (niet kadegebonden)	Zaanstad	55	55		
Multifunctiestrook Saendelft	Zaanstad	2	2		
Westerspoor niet kadegebonden)	Zaanstad	1,3	1,3		
Totaal		**190,6**	**184,8**	**5,8**	

8 Plancapaciteit kantoren

Regio Alkmaar Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Connexxion	Alkmaar	7.500	7.500	0	15.000
NUON locatie	Alkmaar	37.000	37.000	0	0
Station Centraal Alkmaar	Alkmaar	25.000	25.000	0	0
Totaal		**69.500**	**69.500**	**0**	**15.000**

Westfriesland Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Kantorenlocatie Wognum	Medemblik	8.000	8.000	0	0
Maelsonstraat	Hoorn	2.000	0	2.000	0
Nieuwe Steen	Hoorn	0	0	0	15.000
Totaal		**10.000**	**8.000**	**2.000**	**15.000**

Amstelland-Meerlanden Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Bankrashof	Amstelveen	0			6.000
Bergwijkpark-Zuid	Diemen	0			6.200
Beukenhorst Zuid	Haarlemmermeer	82.700	82.700		
Beukenhorst-Noord	Haarlemmermeer	0			2.400
Beukenhorst-Oost	Haarlemmermeer	0			26.300
Beukenhorst-Oost-Oost	Haarlemmermeer	25.000		25.000	
Beukenhorst-West	Haarlemmermeer	0			57.600
Biesbosch	Amstelveen	0			7.000
Bovenkerk	Amstelveen	6.000	6.000		6.000
Bovenkerkerweg Oostzijde	Amstelveen	0			8.531
Burgemeester Rijnderslaan	Amstelveen	0			41.000
Business Garden	Haarlemmermeer	19.000	19.000		
De Hoek Noord (kantoren)	Haarlemmermeer	46.000	46.000		
Entrada	Ouder-Amstel	10.000		10.000	30.700
Groenelaan (kantorenlocatie)	Amstelveen	0			9.000
Heempark	Amstelveen	0			6.000
Kronenburg	Amstelveen	0			78.000
Schiphol Centrum	Haarlemmermeer	36.700	36.700		
Schiphol Elzenhof	Haarlemmermeer	100.000	100.000		
Schiphol Rijk	Haarlemmermeer	0			31.950
Schiphol-Oost (kantoren)	Haarlemmermeer	35.700	35.700		
Schuilhoeve (kantorenlocatie)	Haarlemmermeer	0			37.000
Startbaan	Amstelveen	0			14.145
Zonnestein / Beneluxbaan	Amstelveen	0			4.000
Totaal		**361.100**	**326.100**	**35.000**	**371.826**

Amterdam Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Alfa-Driehoek (kantoren)	Amsterdam	0			29.950
amstel III	Amsterdam	0			298.200
Amstelstation	Amsterdam	8.300	8.300		
Amsterdams Medisch Centrum MBP	Amsterdam	100.000		100.000	
Anton De Komplein	Amsterdam	600	600		68.000
Bijlmerdreef	Amsterdam	500	500		
Buiksloterham	Amsterdam	0			600
Buurt negen (Wonen en Werken)	Amsterdam	500	500		
Centrum Amsterdam Noord	Amsterdam	10.000	10.000		8.600
Cornelis lelylaan	Amsterdam	0			5.100
Cruquius	Amsterdam	2.500		2.500	
hamerstraat kantoren	Amsterdam	20.000	20.000		
IJburg Centrumeiland	Amsterdam	21.000	21.000		
IJburg Middeneiland	Amsterdam	5.000	5.000		
Karspeldreef	Amsterdam	3.900	3.900		450
Minervahaven (kantoren)	Amsterdam	115.569		115.569	
NDSM (Kantorenlocatie)	Amsterdam	55.000		55.000	
Oostenburgereiland	Amsterdam	0			600
Oosterdokseiland	Amsterdam	61.000	61.000		
Osdorp de Punt (Wonen en Werken)	Amsterdam	800	800		
Osdorp Midden Noord (Wonen en Werken)	Amsterdam	3.000	3.000		
OverAmstel (kantorenlocatie)	Amsterdam	15.000	15.000		7.900
Overhoeks	Amsterdam	30.000	30.000		
rid-gebied	Amsterdam	0			25.680
Riekerpolder	Amsterdam	16.800	16.800		55.050
Schinkel	Amsterdam	30.000		30.000	
Science Park Amsterdam	Amsterdam	154.761	154.761		
Teleport (inclusief Basisweg 10)	Amsterdam	0			98.040
Zuidas	Amsterdam	475.000	475.000		
Totaal		**1.129.230**	**826.161**	**303.069**	**598.170**

Gooi en Vechtstreek Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Arenapark	Hilversum	95.000	95.000		
Centrale Zone	Huizen	0			6.000
Station Hilversum	Hilversum	0			5.000
Totaal		**95.000**	**95.000**	**0**	**11.000**

Zaanstreek Waterland Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Centrale As	Purmerend	0			20.000
Inverdan Centrum Locatie (kantoren)	Zaanstad	35.000	35.000		
Kop van West/Steltenlopers	Purmerend	3.000	3.000		
Poort Clam Dycke	Zaanstad	3.000		3.000	
Totaal		**41.000**	**38.000**	**3.000**	**20.000**

Zuid-Kennemerland Naam kantoorlocatie	Gemeente	Totale planvoorraad 1 januari in M² BVO	Harde planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Zachte planvoorraad tot 2030 (m² BVO)	Transformatie-plannen t/m 2030 (m² BVO)
Houtplein	Haarlem	637	637		
Totaal		**637**	**637**	**0**	**0**

HAARLEM, FEBRUARI 2018

Monitor Plabeka: Ontwikkelingen werklocatiemarkt MRA 2016-2017

29 januari 2018

metropool regioamsterdam

BUREAUBUITEN economie & omgeving

Monitor Plabeka Ontwikkelingen werklocatiemarkt MRA 2016-2017

metropool regioamsterdam

Aangeboden aan:
Werkgroep Monitor Plabeka
29 januari 2018

Auteur(s):
Bureau Buiten: Joost Hagens, Maarten Kruger, Miles Copping, Wouter Maat

Dashboard: voortgang Plabeka 3.0

Kantoren

Ambitie Plabeka 3.0

Kantorenleegstand
Binnen 2 jaar <8%?
'Meter-voor-meter' in werking

Transformatie
1 mln. m^2 transformatie t/m 2030
(70.000 m^2/jaar)

Uitbreidingsvraag
Netto kantorengroei op kantoorlocaties 29.000 à 34.000 m^2 per jaar

Hard planaanbod
1,47 mln. m^2 tot 2030

Ontwikkeling MRA 2016 & stand 1-1-2017

Komt frictieleegstand (8%) in zicht per 1-1-2019?

- Amsterdam & Zaanstreek-Waterland: ja (<8,5%)
- Overige regio's: nee (> 10%)

Transformatie kantoorlocaties 2016 boven ambitie:

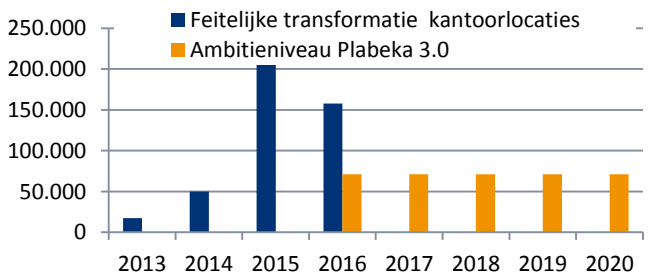

Netto kantorengroei boven bandbreedten vraagraming

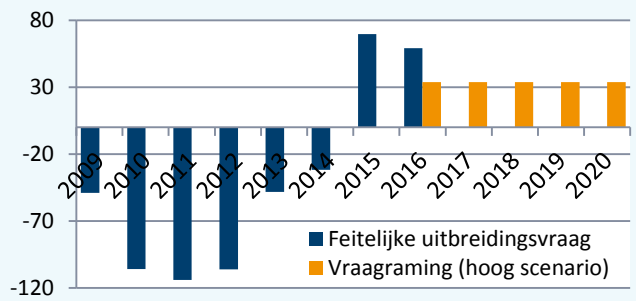

Planvoorraad MRA binnen plafonds Plabeka 3.0

Bedrijventerreinen

Ambitie Plabeka 3.0

Transformatie
Ca. 540 ha t/m 2030

Uitgifte
Jaarlijks 19 à 30 ha (ex. haventerreinen)

Hard planaanbod
960 ha t/m 2030

Ontwikkeling MRA 2016 & stand 1-1-2017

Transformatieplannen MRA op ambitieniveau Plabeka 3.0

	Totaal
Almere-Lelystad	23
Amstelland Meerlanden	43
Amsterdam	255
Gooi en Vechtstreek	48
Haarlem	13
IJmond	0
Zaanstreek-Waterland	157
MRA-totaal	**538**

Uitgifte 2016 binnen bandbreedten vraagraming

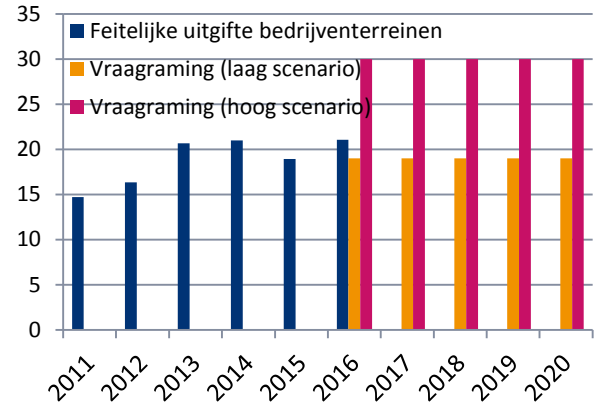

Planvoorraad MRA binnen plafonds Plabeka 3.0

Voorwoord bij de tiende editie van de Monitor Plabeka

Voor u ligt alweer de tiende Monitor Plabeka. Dat mag gerust een mijlpaal genoemd worden. In de eerste jaren ging het vooral om het terugdringen van leegstand door te voorkomen dat plannen in uitvoering werden gebracht, het terugbrengen van het aantal vierkante meters. Hoewel dat nog steeds het doel is, kijken we nu ook naar de kwaliteit van werklocaties. Door de aantrekkende economie, maatschappelijke en technische ontwikkelingen verandert de behoefte van ondernemers en werknemers steeds. Wil je in de top-5 van aantrekkelijke Europese vestigingslocaties blijven, dan moet je met die snel veranderende wensen rekening houden.

Zo komen er steeds meer ZZP'ers en kleine bedrijven, die steeds vaker thuis, in koffiezaken of op andere ontmoetingsplekken werken. Door de toenemende behoefte aan samenwerking en kennisdeling winnen werkplekken die goed met het openbaar vervoer te bereiken zijn aan populariteit. Onder invloed van technologische vooruitgang gaan werken en wonen op gemengde locaties steeds beter samen.

Nieuw in deze monitor is daarom een analyse van vastgoed en banen buiten de formele bedrijventerreinen en kantoorlocaties. Ook biedt de monitor inzicht in de kwalitatieve ontwikkeling van de markt voor bedrijfsvastgoed, in de transformatie van werklocaties en in de kwalitatieve aansluiting van vraag en aanbod op de werklocatiemarkt. Daarnaast is er aandacht voor aspecten als waardeontwikkeling en duurzaamheid. Uiteraard brengt de monitor ook nog steeds de trends en ontwikkelingen op de werklocatiemarkt en de ruimtelijke spreiding van werken in de MRA in beeld. Daarbij valt de dalende leegstand in de kantorenmarkt op, mede door voortvarend transformeren, maar ook de stijging van het aantal uitgegeven kavels voor bedrijventerreinen.

De monitor geeft daarmee inzicht in kansrijke en kansarme werklocaties, die op hun beurt weer kansrijk kunnen zijn voor transformatie naar wonen. Door een betere benutting van de schaarse ruimte door functiemenging van werklocaties met wonen én door het faciliteren van nieuwe bedrijven op de kansrijke werklocaties komt de markt verder in evenwicht en wordt de concurrentiekracht van de MRA sterker.

Jaap Bond
Voorzitter Platform Bedrijven en Kantoren (Plabeka) MRA

Samenvatting

Economie en werkgelegenheid MRA 2016

Groei economie en werkgelegenheid MRA voor derde jaar op rij
De economie van de MRA is in 2016 voor het derde jaar op rij gegroeid; het BRP steeg met 2,6%. Hiermee ligt de economische groei boven het nationale en Europese gemiddelde. Ook de werkgelegenheid is gegroeid, met 27.000 banen (2,1%) ten opzichte van 2015. Enkele trends op het gebied van werkgelegenheid in de MRA:

- **Economische verschillen tussen regio's:** in 2016 trekt de werkgelegenheid aan in de hele MRA, maar langjarig ligt de groei in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden een stuk hoger dan elders.
- **Verschillen per sector:** De werkgelegenheid groeide in 2016 in bijna alle sectoren. Over de afgelopen tien jaar zit de groei vooral in de zakelijke dienstverlening, horeca, ICT, zorg en groot- en detailhandel.
- **Schaalverkleining & meer ZZP-ers:** Tussen 2006 en 2016 is het aantal eenmanszaken meer dan verdubbeld.
- **Meer buitenlandse bedrijven in de MRA:** Het aantal buitenlandse vestigers en de banen die zij creëren groeit. Dit jaar zorgen vestigers uit de ICT en zakelijke dienstverlening voor veel nieuwe banen.
- **Groei zet door** De economische groei in de MRA zet in 2017 naar verwachting door. In veel regio's gaat dit gepaard met meer banen.

Ontwikkelingen gemengde milieus MRA 2016

Ruim 60% van de banen in de MRA is gesitueerd op gemengde werkmilieus, verspreid over woonwijken (50%), centrumgebieden (20%) en creatieve wijken (20%). Het aantal banen groeit vooral in creatieve wijken, al hangt dat samen met de groei in Amsterdam waar veel creatieve wijken zijn. Kantoorruimte concentreert zich in centrumgebieden en woonwijken. De leegstand van kantoren is in centrumgebieden met 9,7% veel lager dan in andere milieus en de huurprijs ligt er hoog.

Ontwikkelingen kantorenmarkt MRA 2016

Toename kantoorgebruik MRA en afname kantorenleegstand
De totale kantorenvoorraad in de MRA van 13 miljoen m^2 BVO is verdeeld over formele kantoorlocaties (6 mln. m^2), gemengde milieus (4,5 mln.) en bedrijventerreinen (2,5 mln.). Op kantoorlocaties is 19% van alle banen in de MRA te vinden. Het kantoorgebruik groeit in 2016 voor het tweede jaar op rij (+68.000 m^2 BVO oftewel +0,5%), ondanks de toenemende werknemersdichtheid (per werknemer wordt minder ruimte gebruikt). De uitbreidingsvraag ligt in de laatste 2 jaar boven de raming van Plabeka 3.0, maar het langjarig gemiddelde ligt hier nog ver onder. De leegstand daalt door transformatie in alle deelregio's, en is het laagst in Amsterdam, IJmond, Zaanstreek-Waterland (11 à 13%) en het hoogst in Almere-Lelystad (29%). Op internationale vestigingsmilieus is de kantorenleegstand veel lager dan in andere segmenten.

Transformatie kantoren geeft ruimte aan woningen in de MRA
In 2016 is per saldo 331.000 m^2 BVO aan de markt onttrokken, waarvan 156.000 m^2 op formele kantoorlocaties. Het transformatievolume ligt hiermee meer dan twee keer boven het ambitieniveau uit Plabeka 3.0. Bovendien is dit – op 2015 na – het hoogste transformatievolume ooit. Vooral in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden is veel getransformeerd, maar ook in Almere-Lelystad, Gooi en Vechtstreek en Zaanstreek-Waterland veranderen substantiële kantoorvolumes van functie. Wonen is de voornaamste nieuwe functie; minstens 145.000 m^2 kantoorruimte

krijgt in 2016 een woonfunctie. Uitgaande van 100 m^2 per woning gaat het hier om 1.450 woningen in de MRA. Andere bestemmingen zijn horeca, detailhandel, en onderwijs.

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantorenmarkt
Tot aan 2030 is nog ruim 1,4 miljoen m^2 aan harde planvoorraad op kantoorlocaties in de MRA beschikbaar, waarvan de helft binnen internationale vestigingsmilieus (o.a. op de Zuidas). Ook Amstelland-Meerlanden en Almere-Lelystad beschikken nog over substantiële planvoorraden. Op basis van de verwachte vraag zal zeker niet het gehele planaanbod tot ontwikkeling komen; zelfs als de forse transformatie-ambitie van bestaande kantoorruimte wordt gerealiseerd is het bestaande aanbod en het harde planaanbod tot aan 2030 nog ruim hoger dan de geraamde vraag. De vraag zal zich concentreren op aantrekkelijke, multimodaal bereikbare plekken met een hoog voorzieningenniveau; dit type locaties bevindt zich vooral op gemengde werkmilieus in de stad. In Amsterdam geeft de markt het signaal af dat het (plan)aanbod mogelijk onvoldoende is om in de toenemende vraag naar kantoorruimte te voorzien, al gaat het hier meer om een kwalitatieve mismatch dan om een kwantitatief tekort. De opgave is om in voldoende, passend aanbod van kantoorruimte voor (inter)nationale vestigers te voorzien, én daarbij de transformatie van leegstaande panden voort te zetten.

Ontwikkelingen markt bedrijventerreinen MRA 2016

Uitgifte 2016 op niveau vraagraming
De MRA beschikt over 6.000 netto hectare aan bedrijventerrein in gebruik, hier is 21% van alle banen gevestigd (42,6 banen per hectare). De uitgifte op bedrijventerreinen ligt in 2016 met bijna 30 ha (waarvan 8,6 op kadegebonden zeehaventerreinen en 9,1 ha op logistieke terreinen) iets hoger dan in de jaren 2011-2015, maar lager dan in de jaren daarvoor. De uitgifte was het hoogste in Amstelland-Meerlanden.

Relatief weinig leegstand bedrijventerreinen Amsterdam en Zaanstreek
Hoewel de leegstand op bedrijventerreinen zich niet eenvoudig in kaart laat brengen, duiden meerdere indicatoren (kantorenleegstand op bedrijventerreinen, leegstand industrieel vastgoed, aanbod en transacties van bedrijfsruimte) erop dat de markt voor bestaande bedrijfsruimte in Amsterdam, en in mindere mate in Zaanstreek-Waterland, krapper is dan elders in de MRA, en de leegstand op bedrijventerreinen lager.

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen
Als het volledige planaanbod aan bedrijventerreinen van 960 ha in de MRA tot ontwikkeling zou komen, zou dit leiden tot een fors overaanbod. Tegelijkertijd ontstaat er binnen sommige deelregio's en segmenten op termijn mogelijk krapte op de markt. De vraag is daarom: hoe ziet de kwalitatieve vraag naar bedrijventerreinen eruit, en in hoeverre voorziet het planaanbod hierin? Enkele belangrijke ruimtevragers op een rij:

- **Grootschalige logistiek:** een belangrijk deel van de ruimtevraag komt van de (retour)logistiek en groothandel. Naar verwachting is de MRA in het algemeen in staat deze vragers te huisvesten.
- **Stadsdistributie:** met de toename van E-commerce neemt ook de behoefte aan logistieke overslagpunten nabij de ring Amsterdam toe. De ruimte is beperkt en de vraag groot; mogelijk ontstaat hier krapte.
- **Industrie:** industriële bedrijven blijven om ruimte vragen. Naar verwachting is de MRA in staat deze vraag te huisvesten op bedrijventerreinen en – voor (kleinschalige) moderne maakindustrie - in de toekomst ook steeds meer op gemengde gebieden in de stad.
- **Datacenters:** deze functie neemt steeds meer ruimte in. De locatie-eisen zijn echter specifiek en geschikte locaties zijn hierdoor beperkt.

Inhoudsopgave

Dashboard, voorwoord en samenvatting 3

Deel 1: Rapportage ontwikkelingen MRA

1 Inleiding: Nieuwe Monitor Plabeka 8
1.1 Aanleiding nieuwe Monitor Plabeka 9
1.2 Totstandkoming nieuwe Monitor Plabeka 10
1.3 Opbouw en leeswijzer 10

2 Economie en werkgelegenheid MRA 13
2.1 Economische ontwikkeling MRA 2016 13
2.2 Ontwikkeling en spreiding werkgelegenheid MRA 14
2.3 Buitenlandse vestigers in MRA 16
2.4 Vooruitzichten economie en werkgelegenheid MRA 17

3 Gemengde Werkmilieus MRA 18
3.1 Afbakening en definitie gemengde werkmilieus 18
3.2 Ontwikkeling werkgelegenheid in gemengde werkmilieus 19
3.3 Ontwikkeling bedrijfsvastgoed in gemengde werkmilieus 19
3.4 Vooruitzichten ontwikkeling gemengde werkmilieus t/m 2030 21

4 Kantorenmarkt MRA 22
4.1 Segmentering kantoorlocaties MRA 22
4.2 Ontwikkeling gebruik en voorraad kantoren MRA 23
4.3 Transformatie kantoren MRA 26
4.4 Vooruitzichten kantoorlocaties MRA t/m 2030 27

5 Bedrijven- en zeehaventerreinen MRA 30
5.1 Segmentering bedrijventerreinen MRA 30
5.2 Ontwikkeling gebruik en voorraad bedrijventerreinen MRA 31
5.3 Transformatie bedrijventerreinen MRA 35
5.4 Vooruitzichten bedrijventerreinen MRA t/m 2030 35

Deel 2: Verdieping per MRA-deelregio

I Almere-Lelystad 36

II Amstelland-Meerlanden 43

III Amsterdam 49

IV Gooi en Vechtstreek 56

V Haarlem 62

VI IJmond 68

VII Zaanstreek-Waterland 74

Bijlagenrapport 80

Deel 1
Monitor Plabeka

Ontwikkelingen werklocatiemarkt op MRA-niveau

1. Inleiding: nieuwe monitor

1.1 Aanleiding vernieuwing Monitor Plabeka

Voor u ligt de Monitor Plabeka 2016-2017; de tiende jaargang van de monitor en de eerste editie sinds de nieuwe Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0. De monitor is vernieuwd qua vorm en inhoud. Nog steeds brengt de monitor trends en ontwikkelingen op de werklocatiemarkt en de ruimtelijke spreiding van werken in de MRA in beeld. Maar nieuw dit jaar is de analyse van vastgoed en banen *buiten* bedrijventerreinen en kantoorlocaties, oftewel op informele of gemengde werkmilieus. Ook biedt de monitor inzicht in de *kwalitatieve ontwikkeling* van de markt voor bedrijfsvastgoed, in de transformatie van werklocaties en in de *kwalitatieve* aansluiting van vraag en aanbod op de werklocatiemarkt.

Aan de vernieuwing van de monitor ging de herziening van het regionale afsprakenkader over werklocatiebeleid vooraf. De afspraken tussen MRA-gemeenten en provincies zijn in het 'Platform Bedrijventerreinen en Kantoren' (Plabeka) tot stand gekomen en vastgelegd in de "Uitvoerings-strategie Plabeka 3.0: Ruimte voor Werken in de MRA van Morgen". Doel is om bij te dragen aan de ambitie van de MRA om structureel tot de top-5 van metropolitane regio's in Europa te behoren. Aanleiding voor vernieuwing van de afspraken is de behoefte aan meer flexibiliteit en adaptief beleid dat inspeelt op de snel veranderende marktvraag. Ook gaven trends als toenemende functiemenging, een grote woningbouw-opgave gecombineerd met een groot transformatiepotentieel van werklocaties, en toenemende ruimtedruk aanleiding om de afspraken tegen het licht te houden. De volgende afspraken uit de Uitvoerings-strategie Plabeka 3.0 komen in de nieuwe Monitor Plabeka tot uiting:

- **Meter-voor-meter-regeling:** om kwaliteitsverbetering van de kantorenvoorraad te stimuleren, mogen 'oude' kantorenmeters die worden getransformeerd worden omgezet in nieuwe kantoormeters. Voorwaarde is dat de deelregionale kantorenleegstand binnen twee jaar naar verwachting onder de 8% (frictieleegstand) komt te liggen. De monitor laat zien of dit te verwachten is.
- **Kwalitatieve match tussen vraag en aanbod.** Vanwege het gewicht dat marktpartijen hechten aan kwalitatieve dimensies van vestigingsmilieus, is afgesproken dat deelregio's een kwalitatieve differentiatie van vraag en aanbod uitwerken. Deze monitor levert een aanzet hiertoe met kwalitatieve beschouwingen.
- **Transformatie kantoren en bedrijventerreinen:** Plabeka 3.0 benoemt de ambitie om tot aan 2030 1 miljoen m^2 kantoorruimte en 550 hectare aan bedrijventerrein in de MRA te transformeren. Dit kan zowel bijdragen aan evenwicht op de werklocatiemarkt, als aan de forse woningbouwopgave waar de MRA voor staat. De monitor herijkt de ambities en brengt in beeld hoe transformatie verloopt.
- **Planvoorraden.** De planvoorraden voor bedrijventerreinen en kantoren zijn per locatie en deelregio begrensd. De monitor laat zien of de ontwikkelplafonds worden gerespecteerd..
- **Belang informele, gemengde werkmilieus voor 'next economy':** Elke deelregio zet in op het creëren van multifunctionele, gemengde woon-werkomgevingen. De monitor besteedt aandacht aan de ontwikkeling van deze gemengde werkmilieus.
- **Afstemming Plabeka en NZKG:** deze monitor sluit aan op de Visie Noordzeekanaalgebied qua gebiedsafbakening en (plan)voorraad
- **Advies over bijstelling afspraken in volgende monitor:** deze editie van de monitor heeft betrekking op de ontwikkelingen in 2016; de monitor over 2017 zal naar verwachting in het voorjaar van 2018 beschikbaar zijn. Aan deze volgende editie zal ook een advies gekoppeld zijn aan het Platform Economie van de MRA over eventuele bijstelling van de bestuurlijke afspraken van Plabeka 3.0, op basis van de ontwikkelingen op de werklocatiemarkt in 2016 én 2017.

1.2 Totstandkoming nieuwe Monitor: aandacht voor kwaliteit van werklocaties én gemengde milieus

De monitor bevat meerdere, veelal kwalitatieve nieuwe indicatoren:

- In samenspraak met gemeenten uit alle zeven MRA-deelregio's is een kaart van 'gemengde werkmilieus' opgesteld. Hierbij zijn gemengde werkmilieus, oftewel alle niet-formele werklocaties in de MRA, ingedeeld in kwalitatieve segmenten. De kaart op p. 8 toont hiervan een overzicht op MRA-niveau. Hoofdstuk 3 beschrijft de analyse van werkgelegenheid en bedrijfsvastgoed op gemengde milieus.
- Ook is een kwalitatieve segmententering voor zowel kantoorlocaties als bedrijventerreinen opgesteld in samenspraak met de deelregio's. Hoofdstuk 4 (kantoren) en 5 (bedrijventerreinen) gaan hierop in.
- Aan alle MRA-gemeenten is gevraagd hoeveel de verwachte transformatie op kantoorlocaties en bedrijventerreinen in de periode tot en met 2030 bedraagt.
- Tot slot biedt de nieuwe monitor inzicht in de kwalitatieve ontwikkeling van de voorraad aan kantoren en bedrijfsruimte. Zo besteden we aandacht aan de transformatie van bestaande kantoren naar nieuwe functies, werknemersdichtheid op kantoren en bedrijventerreinen, de leegstand op bedrijventerreinen, waardeontwikkeling, én de duurzaamheid van bedrijfspanden.

Daarnaast heeft in samenspraak met de regio een herijking plaatsgevonden van enkele belangrijke bestaande indicatoren:

- De gebiedsafbakening van kantoorlocaties is tegen het licht gehouden. Hierbij zijn enkele 'formele kantoorlocaties' nauwer afgebakend of komen te vervallen, bijvoorbeeld waar een classificatie als 'gemengd werkmilieu' (bv. als gemengd centrumgebied) passender bleek. Hierdoor is de kantorenvoorraad op kantoorlocaties kleiner (en op gemengde milieus groter) ten opzichte van eerdere monitors. De totale kantorenmarkt is niet in omvang veranderd.
- Ook de gebiedsafbakening van bedrijven- en zeehaventerreinen is gewijzigd. De voornaamste wijziging is de herindeling van bedrijven- en zeehaventerreinen in (het havengebied van) Amsterdam. Hiermee is de monitor gelijkgesteld aan de monitor Ruimte-Intensivering van het Projectbureau Noordzeekanaalgebied.

1.3 Opbouw en leeswijzer

Ook qua vorm is de monitor vernieuwd. Zo kent de rapportage dit jaar een onderscheid tussen ontwikkelingen op MRA-niveau (deel 1) en een nadere verdieping op deelregionaal niveau (deel 2). Ook zijn alle gegevens in de monitor online ontsloten via interactieve Dashboards, waarmee lezers zelf dieper op het cijfermateriaal kunnen ingaan. De dashboards zijn te bezoeken via deze link (klik in PDF-bestand).

In hoofdstuk 2 van het MRA-deel komen de ontwikkeling van de economie en de werkgelegenheid in de MRA aan bod (hoofdstuk 2). Hierbij wordt in het bijzonder gekeken naar de komst van buitenlandse bedrijven. Ook kijken we naar de economische vooruitzichten voor de komende jaren. Hoofdstuk 3 behandelt de ontwikkeling van de werkgelegenheid en bedrijfsvastgoed op informele of gemengde werkmilieus. Hoofdstuk 4 gaat in op de ontwikkelingen op en verwachtingen voor de kantorenmarkt in de MRA, zowel op kantoorlocaties als daarbuiten. In hoofdstuk 5 komen tot slot bedrijven- en zeehaventerrein in de MRA aan de orde. Elk van de hoofdstukken in deel 1 van de monitor eindigt met de vooruitzichten voor de komende jaren: hoe ontwikkelen de markt zich in de komende jaren?

Deel 2 bestaat uit zeven hoofdstukken, één voor elke deelregio. Hierin wordt per regio dieper ingegaan op de ontwikkelingen op het gebied van economie, werkgelegenheid, en bedrijfsvastgoed. De kaarten op de volgende pagina's laten achtereenvolgens de indeling van de MRA in deelregio's zien en de werklocatiekaart van de MRA.

Overzichtskaart: indeling van de deelregio's in de MRA

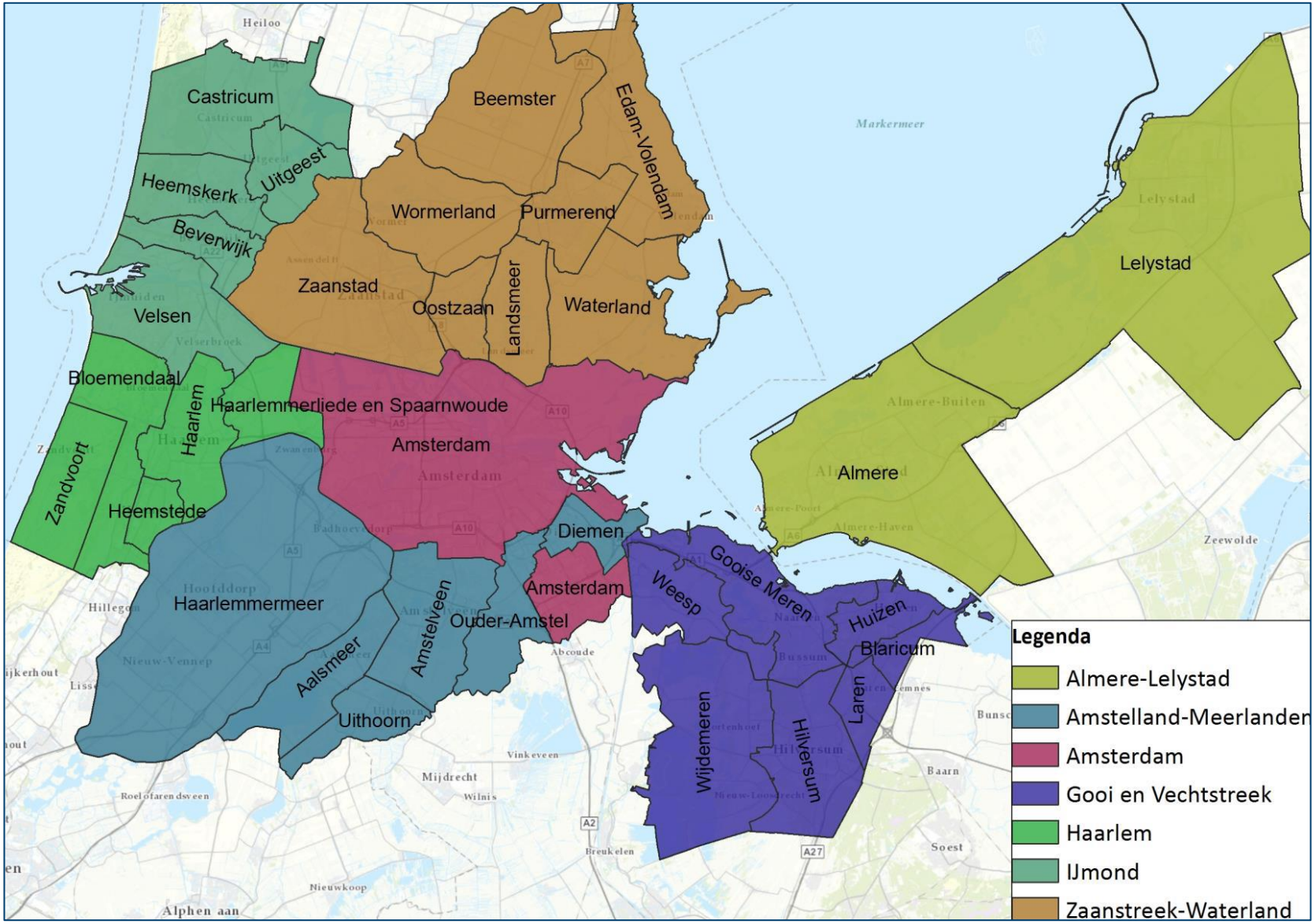

Overzichtskaart: Indeling van de kwalitatieve segmenten in de MRA

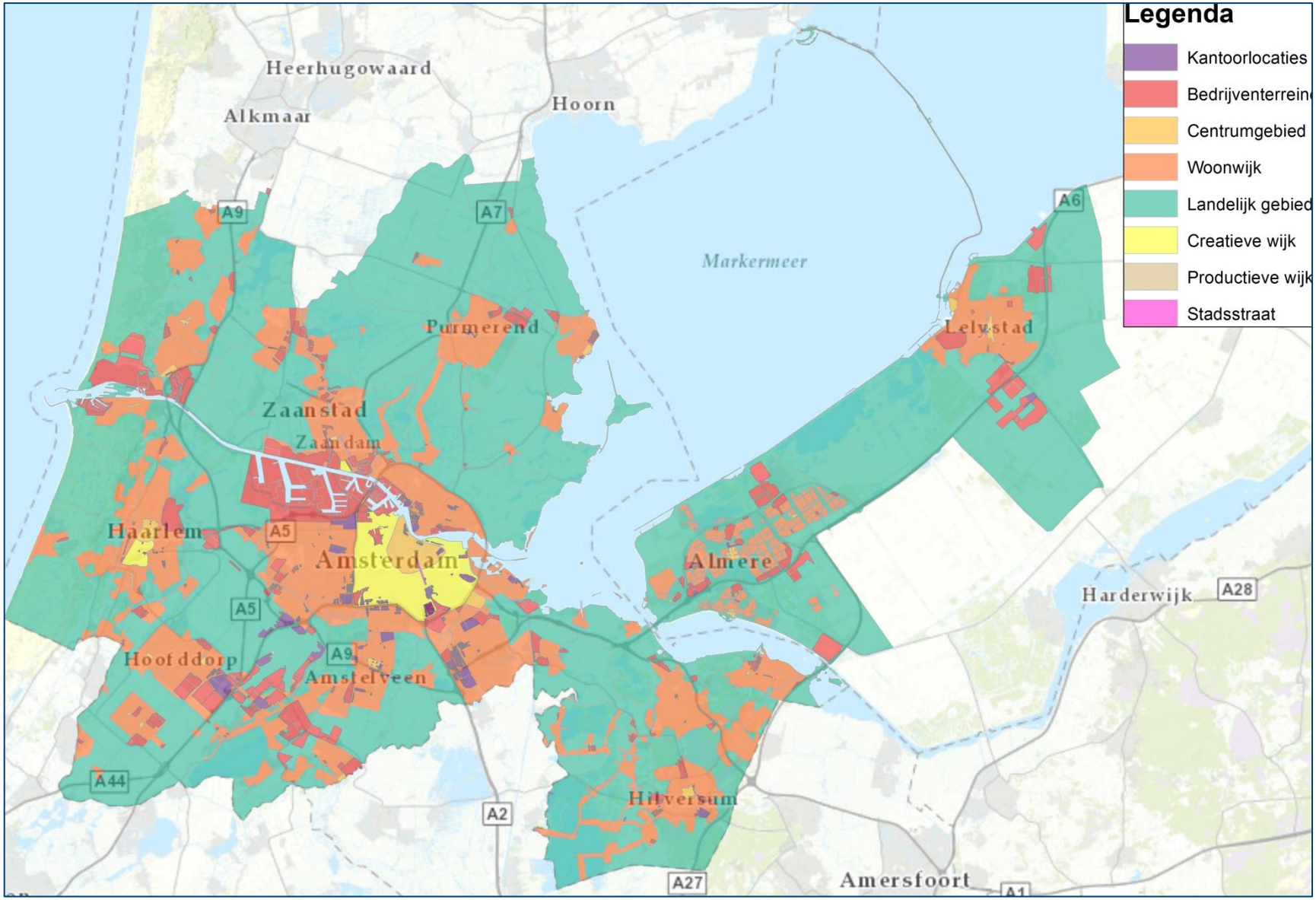

2. Economie en werkgelegenheid

De ontwikkelingen op de werklocatiemarkt hangen sterk samen met de regionale economische ontwikkeling in brede zin. In dit hoofdstuk komt daarom de ontwikkeling van de economie (2.1) en de werkgelegenheid (2.2) in de MRA aan de orde. We kijken daarbij specifiek naar buitenlandse vestigers (2.3). Aan de hand van de Economische Verkenning MRA komen tot slot de economische vooruitzichten aan bod (2.4).

2.1 Economische ontwikkeling MRA 2016

Ontwikkeling regionale economie

In 2016 groeit de economie van de MRA voor het derde jaar op rij. In de Economische Verkenning MRA is de verwachting opgenomen dat het Bruto Regionaal Product (BRP) met 2,6% toeneemt; meer dan gemiddeld in Nederland en de EU (zie figuur 2.1). Uit recente cijfers van het CBS[1] blijkt bovendien dat de groei in de provincie Noord-Holland (dus inclusief Noord-Holland Noord en exclusief Almere-Lelystad) in 2016 zelfs op 3% uitkomt. De robuuste groei van de regionale economie laat zich verklaren door de binnenlandse consumptie en aantrekkende investeringen, gevoed door toenemend vertrouwen (EV MRA, 2017).

Tussen de deelregio's zijn de verschillen aanzienlijk. MRA-breed groeit de toegevoegde waarde tussen 2010 en 2015 gemiddeld met 2,3% per jaar, maar in Amsterdam en Amstelland-Meerlanden groeit de economie veel harder. Elders ligt de groei lager (Almere-Lelystad, IJmond, Zaanstreek-Waterland), of krimpt de economie (Haarlem en Gooi en Vecht).

[1] Zie www.cbs.nl/nl-nl/nieuws/2017/17/sterkste-economische-groei-in-zaanstreek-en-amsterdam, 2017

Figuur 2.1 Economische ontwikkeling MRA / NL / EU28 (BBP/BRP-groei in %), 1996-2015 en prognose 2016 & 2017

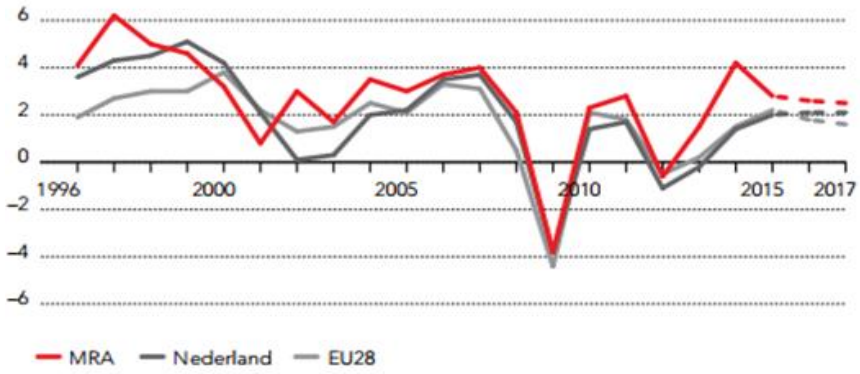

Bron: Economische Verkenning MRA, 2017

Figuur 2.2 Economische kerncijfers MRA en Nederland (ontwikkeling BBP/BRP), 2009-2015 en prognose 2016 & 2017

Kerngegevens Metropoolregio Amsterdam

	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
Nederland									
Bbp in mld euro (marktprijzen, nominaal)	617,5	631,5	642,9	645,2	652,7	663,0	676,5		
Reële bbp groei in % (CBS, CPB)	−3,8	1,4	1,7	−1,1	−0,2	1,4	2,0	2,1	2,1
Metropoolregio Amsterdam									
Brp in mld euro (marktprijzen, nominaal)	112,5	117,2	118,5	119,1	122,6	128,4	133,0	136,5	139,9
Reële groei in %	−4,4	2,2	2,8	−0,6	1,5	4,2	2,8	2,6	2,5

Bron: Economische Verkenning MRA, 2017

Figuur 2.3 Economische groei en werkgelegenheidsgroei naar MRA deelregio, 2010-2015

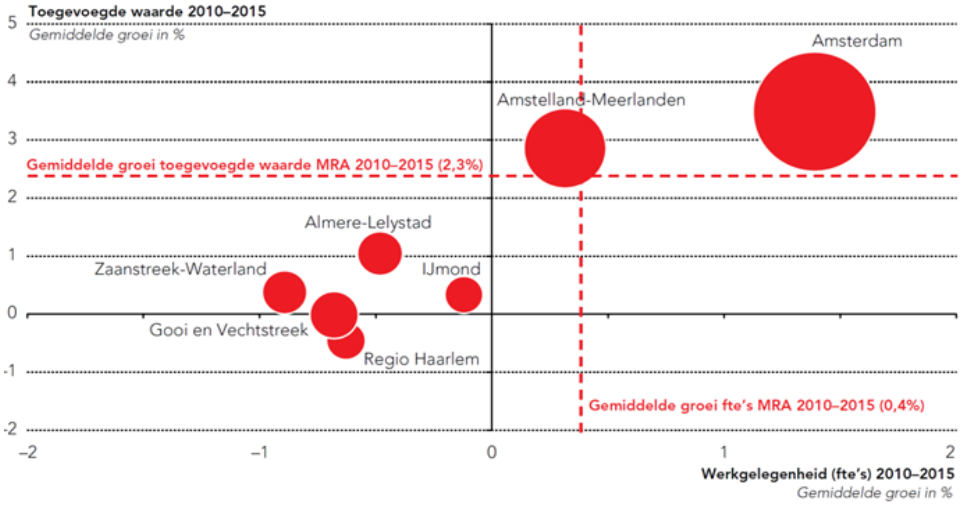

Bron: Economische Verkenning MRA, 2017

2.2 Ontwikkeling en spreiding werkgelegenheid MRA

Werken gebeurt in de MRA veelal buiten formele bedrijventerreinen en kantoorlocaties. In de MRA is 60% van de 1.342.000 banen geregistreerd op informele of 'gemengde werkmilieus' Hierbij kan gedacht worden aan centrumgebieden, woonwijken, solitaire kantoorpanden, bedrijvigheid in agrarisch gebied, en vele andere locaties. De overige werkgelegenheid is verdeeld over bedrijventerreinen (20,8% van alle banen) en kantoorlocaties (19,1%). In de ruimtelijke verdeling van werken zijn lichte verschuivingen zichtbaar; het aandeel werkgelegenheid op bedrijventerreinen nam tussen 2006 en 2016 af van 22,7% tot 20,8%; voor kantoorlocaties steeg het aandeel juist van 16,0% tot 19,1%. Het aandeel banen op gemengde werkmilieus schommelt tussen 60% en 61%.

De werkgelegenheid in de MRA groeit in 2016 met +2,1% ofwel 27.000 banen nog iets harder dan in 2015. In elke deelregio's neemt de werkgelegenheid toe; de groei is procentueel gezien het hoogst in Amsterdam (+2,9%), Amstelland-Meerlanden (+2,2%) en Almere-Lelystad (+1,6%), uitgaande van werkgelegenheidscijfers van LISA. Ook in de regio Haarlem is de groei fors; volgens cijfers van het CBS (die op een andere wijze tot stand komen dan LISA[2]) groeit de werkgelegenheid hier met 3% in 2016.

In Almere-Lelystad is sprake van een trendbreuk; in voorgaande jaren daalde de werkgelegenheid. Dit geldt ook voor Zaanstreek-Waterland, waar het aantal banen voor het eerst sinds 2011 toenam.

Figuur 2.4 Werkgelegenheidsontwikkeling MRA naar type werklocatie, 2006-2016

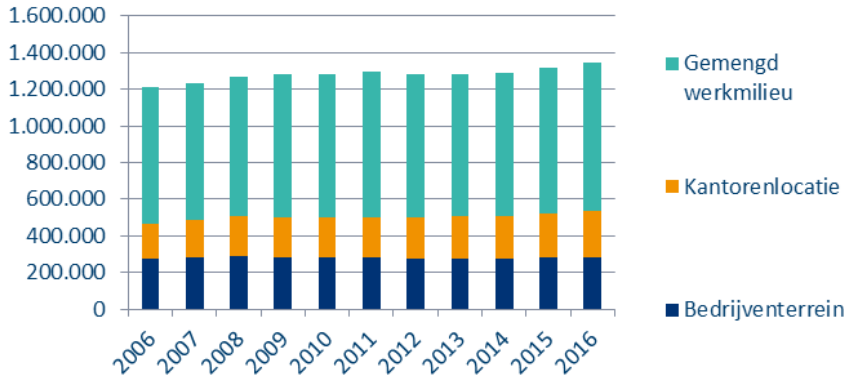

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten [3]

[2] Zie voor meer informatie: www.lisa.nl/data/verschillen-lisa-kvk-cbs/

[3] Deze monitor hanteert werkgelegenheidscijfers van LISA zoals door de Provincies Noord-Holland en Flevoland aangeleverd. De EV MRA hanteert een andere bron (CBS, bewerking TNO); hierdoor wijken werkgelegenheidscijfers in de EV MRA af van de Monitor Plabeka.

Figuur 2.5 Werkgelegenheidsontwikkeling MRA en per deelregio (indexcijfers, 2006 = 100), 2006-2016

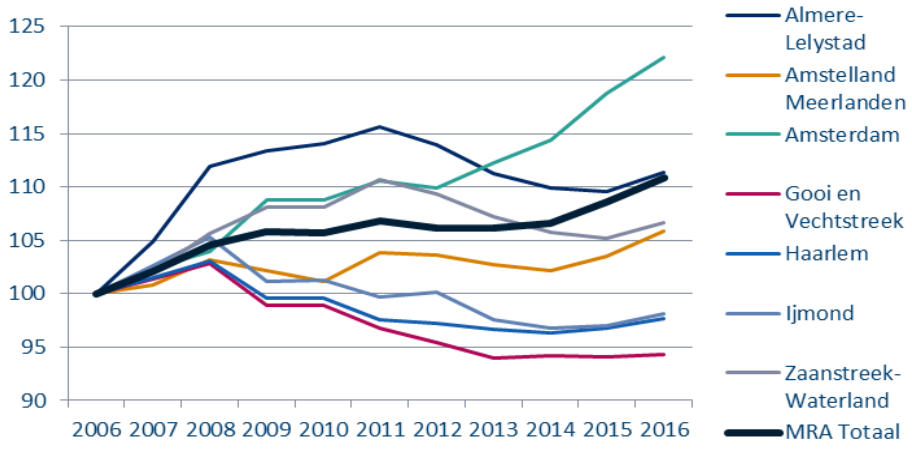

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Niet alleen tussen deelregio's, maar ook tussen sectoren verschilt de ontwikkeling van de werkgelegenheid aanzienlijk (figuur 2.6). Kijkend naar de langjarige ontwikkeling (2006-2016) valt op dat in de ICT (+28%), de zakelijke (+17%) en overige dienstverlening (+36%) en de horeca (+37%) de werkgelegenheid substantieel is toegenomen. Dit zijn bovendien sectoren die, vergeleken met het landelijke beeld, een relatief groot aandeel hebben in de werkgelegenheid van de MRA. In de industrie, bouw en logistiek is de werkgelegenheid in dezelfde periode juist gedaald met 6% à 10%; wel lieten deze sectoren in 2016 een lichte groei zien.

Figuur 2.6 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid in de MRA, 2006-2016

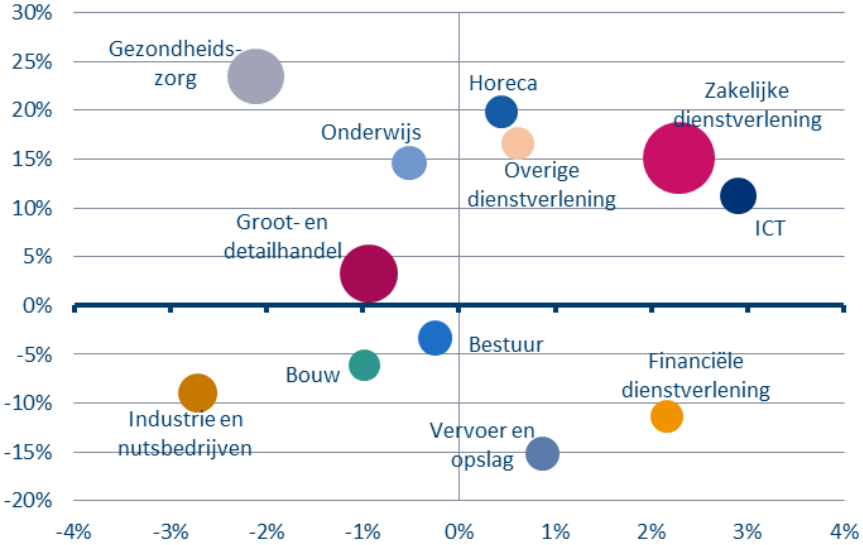

Horizontale as: regionale specialisatie (verschil tussen MRA en Nederland geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016)
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte v/d bol: omvang werkgelegenheid in 2016.
Bron: LISA, 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 2.7 Ontwikkeling werkgelegenheid naar bedrijfsgrootte in de MRA, 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

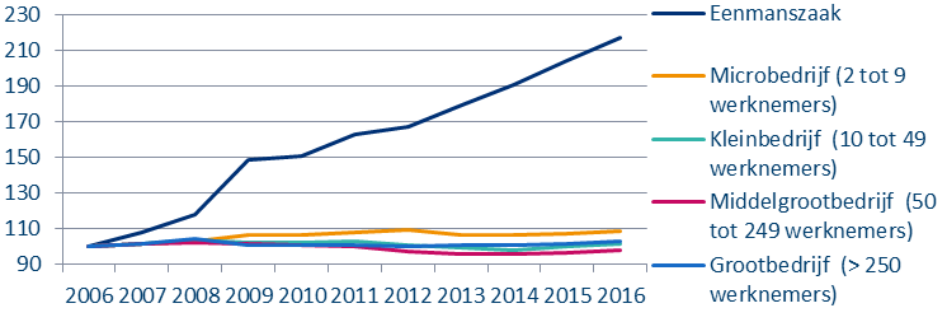

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

De flexibilisering en toenemende verzelfstandiging op de arbeidsmarkt is goed zichtbaar wanneer de werkgelegenheidsgroei in de MRA wordt uitgesplitst naar bedrijfsgrootte. Figuur 2.7 laat zien dat het aantal eenmanszaken in tien jaar tijd meer dan verdubbeld is (+117). ZZP-ers zijn hiermee verantwoordelijk voor het overgrote deel van de werkgelegenheidsgroei in de MRA tussen 2006 en 2016; inmiddels is 14,3% van de werkenden in de MRA een ZZP-er. De werkgelegenheid in micro- en kleinbedrijf (2 tot 49 werknemers) is tussen 2006 en 2016 licht gestegen, evenals in grote bedrijven (>250 werknemers).De werkgelegenheid in middelgrote bedrijven (50 à 249 werknemers) is juist licht gedaald.

2.3 Buitenlandse vestigers in MRA

De vestiging van buitenlandse bedrijven is een belangrijke indicator van de internationale concurrentiepositie van de MRA. De regio zet hier al jaren op in; Amsterdam, Almere, Amstelveen en Haarlemmermeer werken binnen Amsterdam In Business (AIB) samen om buitenlandse bedrijven aan te trekken. Met de naderende Brexit (uittreden Verenigd Koninkrijk uit de EU, naar verwachting in 2019) heeft de ontwikkeling van het aantal buitenlandse vestigers in de MRA nog meer aan relevantie gewonnen. Enerzijds kan de Brexit leiden tot het vertrek van bedrijven en instituten uit het Verenigd Koninkrijk naar elders in de EU. De aangekondigde verhuizing van de EMA (European Medicines Agency) van Londen naar Amsterdam is hier een voorbeeld van. Anderzijds kan de Brexit ook negatieve economische effecten hebben op Nederland en de MRA, als belangrijke handelspartner van het VK. Daar komt bij dat de hervestigingsopties in de EU legio zijn. Kortom, het daadwerkelijke economische effect van de Brexit moet in de komende jaren blijken.

De vier AIB-gemeenten trokken 157 buitenlandse bedrijven in 2016 aan, 17 meer dan in 2015. Daarmee laat het aantal buitenlandse vestigers een stijgende trend zien in de afgelopen jaren, met uitzondering van 2013. De buitenlandse vestigers brengen in 2016 3.300 arbeidsplaatsen naar de regio; meer dan in 2015 (3.000) en 2014 (1.300). Vestigers uit de VS zorgen in 2016 voor de meeste werkgelegenheid (1200 banen), gevolgd door het VK (440 banen), Frankrijk (320) en Zuid-Korea (300)..

Figuur 2.8 Aantal buitenlandse vestigers in de MRA 2006 – 2016

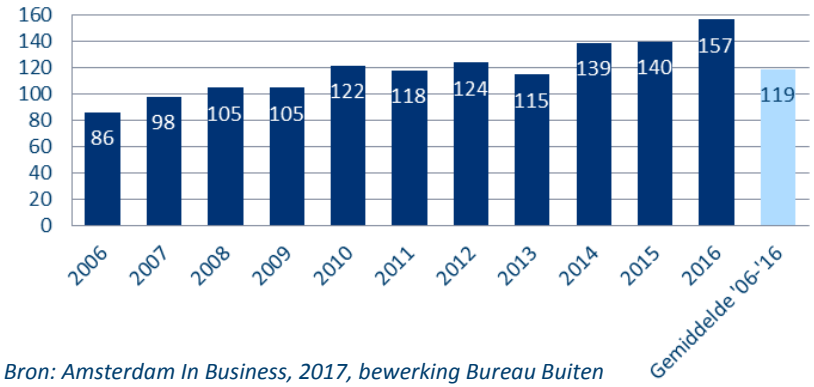

Bron: Amsterdam In Business, 2017, bewerking Bureau Buiten

De meeste buitenlandse vestigers zijn actief in de ICT (47 bedrijven, 1.100 banen), gevolgd door de creatieve industrie en de zakelijke en financiële dienstverlening. Kijkend naar type vestiging blijkt dat de 40 nieuwe hoofdkantoren (± 1100 banen) en de 59 Marketing & Sales-vestigingen (± 1000 banen) de meeste werkgelegenheid voor de MRA opleveren.

Figuur 2.9 Aantal buitenlandse vestigers (links) en banen (rechts) per sector, 2016

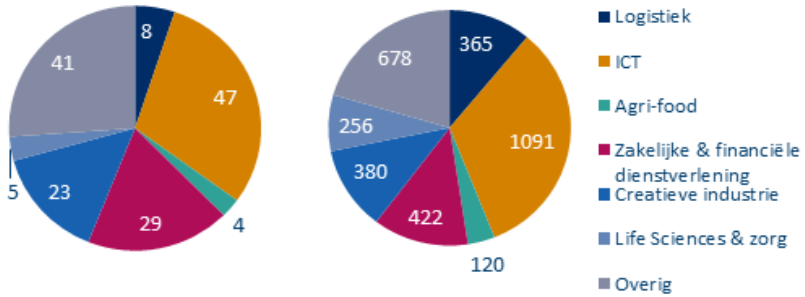

Bron: Amsterdam In Business, 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 2.10 Aantal buitenlandse vestigers (links) en banen (rechts) per type vestiging, 2016

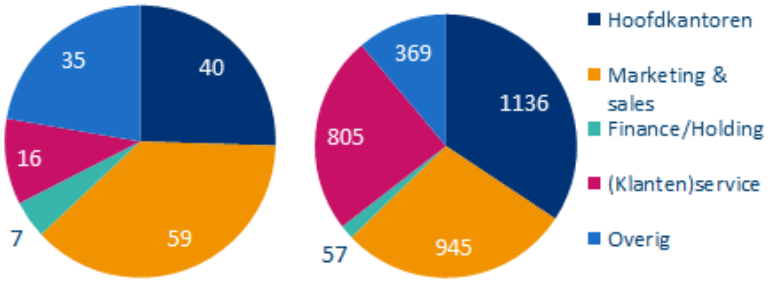

Bron: Amsterdam In Business, 2017, bewerking Bureau Buiten

2.4 Vooruitzichten economie en werkgelegenheid MRA

In 2017 ligt de economische groei in MRA (+2,5%) naar verwachting boven het landelijk gemiddelde (+2,1%). De verwachting is dat ook het aantal banen zal groeien, maar iets minder hard dan in 2016. De economieën van Almere-Lelystad, Amstelland-Meerlanden en Amsterdam zullen het sterkst groeien, waarbij dit zich in de laatste twee deelregio's ook vertaalt in werkgelegenheidsgroei. Ook in IJmond en Zaanstreek-Waterland neemt het aantal banen in 2017 naar verwachting toe.

Figuur 2.11 Vooruitzichten ontwikkeling BRP en werkgelegenheid per deelregio

	Verwachte % ontwikkeling 2017[4]	
Deelregio	**BRP**	**Werkzame personen**
Almere-Lelystad	++	–
Amstelland Meerlanden	++	++
Amsterdam	++	++
Gooi en Vechtstreek	+	–
Haarlem	O	–
IJmond	+	+
Zaanstreek-Waterland	+	++

Bron: Economische Verkenning MRA 2017

[4] Prognose EV MRA. – staat voor groei lager dan -0,5%; O voor groei tussen -0,5% en +0,5%; + voor groei tussen +0,5% en MRA gemiddelde; en ++ voor groei boven MRA gemiddelde

3. Gemengde Werkmilieus MRA

Ruim 60% van de werkenden in de MRA heeft een baan op een gemengd werkmilieu, bijvoorbeeld in een stadscentrum of woonwijk. Inzicht in de ruimtelijke verdeling en ontwikkeling van de ca. 800.000 banen buiten formele werklocaties is daarom zeer relevant. In dit hoofdstuk kijken we naar de gemengde werkmilieus in de MRA (3.1) en de ontwikkeling van de werkgelegenheid (3.2) en bedrijfsvastgoed daarbinnen. Tot slot kijken we vooruit: wat zijn de vooruitzichten voor de ontwikkeling van gemengde werkmilieus in de komende jaren?

3.1 Afbakening en definitie gemengde werkmilieus

In de MRA zijn 6 soorten gemengde werkmilieus aangewezen:

- **Centrumgebieden**: centra van gemeenten/woonkernen met meer dan 20.000 inwoners. Kenmerkend voor een centrumgebied is de concentratie aan voorzieningen. Type bedrijvigheid: retail, horeca, (overige) dienstverlening.
- **Woonwijken**: alles binnen het bestaand stedelijk gebied maar buiten het centrumgebied. Hiertoe behoren woonwijken, maar ook voorzieningen en groen binnen de stad. Type bedrijvigheid: onder meer ZZP-ers, bedrijven aan huis, scholen/onderwijsinstellingen, zorgfuncties, horeca, buurtwinkelcentra.
- **Landelijk gebied:** alles buiten het bestaand stedelijk gebied. Indicatief ligt de dichtheid van bebouwing hier lager dan 1.000 adressen per km^2. Type bedrijvigheid: onder meer land- en (glas)tuinbouw, leisure, uiteenlopende bedrijvigheid in landelijk gebied.
- **Creatieve wijken:** woon-werkgebieden in (grote) steden die door menging met zelfstandige kantoorruimtes voorzien in een behoefte aan informeel stedelijk werkmilieu. Type bedrijvigheid: onder meer creatieve industrie (moderne maakindustrie, mode, cultuur), kennis-/onderwijsinstellingen, retail, (creatieve) bedrijfsverzamelgebouwen.
- **Productieve wijken:** woon-werkgebieden in (grote) steden die bedrijven integreren in het stedelijk woonmilieu, en zo divers ondernemerschap voor de stad behouden. Type bedrijvigheid: moderne maakindustrie, stadsverzorgende bedrijvigheid, retail.
- **Stadsstraten:** economische functielinten met een duidelijke verkeersfunctie, maar ook een nadrukkelijke verblijfsfunctie. Type bedrijvigheid: onder meer retail, horeca, kantoorfuncties.

Uitgangspunt hierbij is dat het gehele oppervlakte van de MRA *buiten* formele werklocaties op kaart is ingedeeld in milieus, uitgaande van de situatie op 1-1-2017. Figuur 3.1 geeft per milieu het totaal aantal banen en de kantorenvoorraad weer. In de analyse zijn productieve en creatieve wijken samengevoegd, vanwege het geringe aantal productieve wijken.

Figuur 3.1 Overzicht gemengde werkmilieus: vastgoedvoorraad & banen per milieu in 2016

Segment	Aantal locaties	% oppervlakte MRA (excl. werklocaties)	Kantorenvoorraad (m^2 BVO) 1-1-2017	Banen 1-1-2016
Centrumgebied	28	0,93%	1.912.145	170.359
Woonwijk	41	24,11%	1.571.922	408.036
Landelijk gebied	35	72,87%	64.146	48.189
Creatieve/productieve wijk	7	2,07%	906.577	151.950
Stadsstraat	5	0,02%	87.182	5.124
Totaal MRA	**116**	100%	**4.541.972**	**807.803**[5]

Bron: LISA 2017, Kantorenmonitor B.V. 2017,inventarisatie & bewerking Bureau Buiten

[5] Inclusief 24.145 banen in de MRA die niet konden worden ingedeeld in 1 van de milieus

3.2 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus

Van alle banen op gemengde werkmilieus is meer dan de helft (408.000) in woonwijken geregistreerd. Hierbij kan gedacht worden aan wijk- en buurtwinkelcentra, aan bedrijfs- en kantoorfuncties in woonwijken (bv. in plinten, woningen of solitaire panden), aan zorgfuncties in de stad, en aan ZZP-ers in uiteenlopende sectoren die op hun woonadres geregistreerd staan. Centrumgebieden in de MRA huisvesten meer dan 20% van de banen buiten formele werklocaties, zo'n 170.000 in totaal. Het gaat onder meer om werkgelegenheid in de retail, horeca en zakelijke en overige dienstverlening (veelal in kantoorpanden). Creatieve en productieve woonwijken – waartoe ook het deel van Amsterdam tussen het centrum en de ringweg A10 (m.u.v. Amsterdam-Noord) wordt gerekend – geven ruimte aan ruim 150.000 banen in uiteenlopende sectoren (iets minder dan 20% van het totaal buiten werklocaties). In het landelijk gebied in de MRA zijn nog eens bijna 50.000 banen gevestigd, de land- en (glas)tuinbouw en op bedrijven gevestigd in het landelijk gebied. Stadsstraten beslaan slechts 0,02% van het totale oppervlakte van de MRA en geven hierbinnen ruimte aan bijna 1% van de werkgelegenheid.

Figuur 3.2 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment, MRA, 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

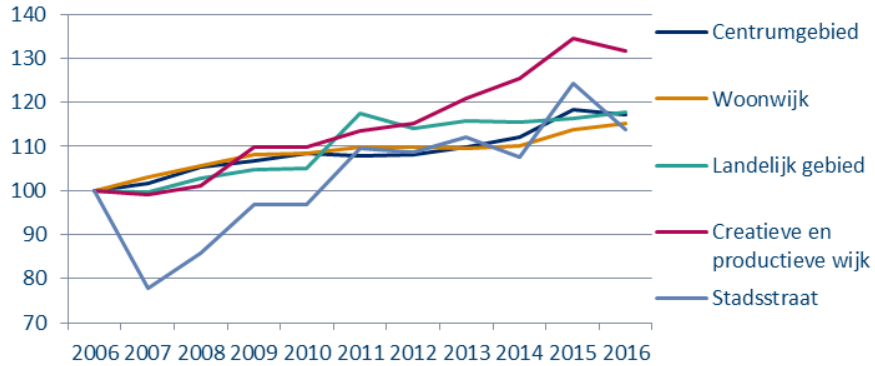

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 3.2 laat zien hoe de werkgelegenheid zich per gemengd werkmilieu heeft ontwikkeld tussen 2006 en 2016. Het aantal banen is het hardst gegroeid in creatieve en productieve wijken (+32%); de overige segmenten ontlopen elkaar nauwelijks (+15% à +19%). De groei van het creatieve segment hangt sterk samen met het grote aandeel van de gemeente Amsterdam in de werkgelegenheid in dit segment.

3.3 Ontwikkeling bedrijfsvastgoed gemengde werkmilieus

Een belangrijk deel (35%) van de totale kantorenvoorraad in de MRA bevindt zich op gemengde werkmilieus en dus niet op formele kantoorlocaties. In deze paragraaf kijken we kort naar de verdeling van de kantorenvoorraad over de gemengde werkmilieus en naar (verschillen in) de ontwikkeling van de kantorenmarkt per werkmilieu. De kantoren-markt als geheel komt in het volgende hoofdstuk uitgebreid aan bod.

Figuur 3.3 Verdeling totale kantorenvoorraad over gemengd werkmilieus in de MRA per 1-1-2017 (m^2 bvo)

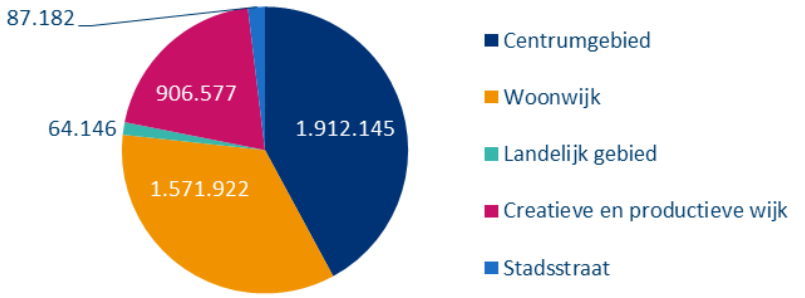

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Van de 4,54 miljoen m^2 BVO aan kantoorruimte op gemengde werkmilieus is 3,92 miljoen in gebruik en staat zo'n 0,62 miljoen (13,7%) leeg. Kantoorruimte is voornamelijk in centrumgebieden (42% van de totale voorraad) en in woonwijken (35%) te vinden, en voor 20% in

creatieve/productieve wijken. Slechts een klein deel van de totale kantorenvoorraad is in stadsstraten gevestigd (samen 2%), maar dit werkmilieus komt in de MRA als geheel ook maar weinig voor. In het landelijk gebied is nauwelijks kantoorruimte te vinden.

Het totale kantorengebruik (= kantorenvoorraad minus leegstand) op gemengde werkmilieus is sinds 2013 afgenomen van 4,16 tot 3,92 miljoen m^2 BVO. Ook in 2016 was er sprake van een lichte daling van het totale kantorengebruik buiten formele werklocaties (-1,3%). Vooral in woon- en creatieve wijken nam het kantorengebruik in het afgelopen jaar af. In centrumgebieden bleef de hoeveelheid kantoorruimte in gebruik gelijk, en in het landelijk gebied was sprake van een lichte toename.

Figuur 3.4 Netto ontwikkeling kantorengebruik op gemengde werkmilieus MRA (m^2 bvo)

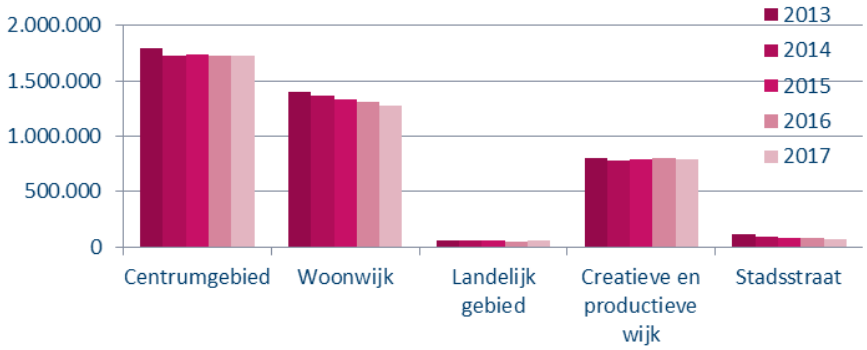

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenleegstand op gemengde werkmilieus is met 13,7% per 1-1-2017 lager dan op formele kantorenlocaties (17%). In de afgelopen jaren is het leegstandspercentage bovendien fors afgenomen, vooral als gevolg van transformatie (waarover meer in hoofdstuk 4). De leegstand verschilt nogal per werkmilieu. Zo ligt de kantorenleegstand in woonwijken met 18,6% relatief hoog en in centrumgebieden met 9,7% juist zeer laag. Als de trend van dalende leegstand in centrumgebieden verder doorzet (–4,7 procentpunt tussen 2014 en 2017) kan hier bovendien krapte op de markt ontstaan. In de andere gemengde milieus lijkt dit nog niet (op korte termijn) aan de orde; hier ligt de leegstand tussen de 12% en 18%.

Figuur 3.5 Ontwikkeling leegstandspercentage kantorenmarkt per werkmilieu MRA, 1-1-2013 t/m 1-1-2017

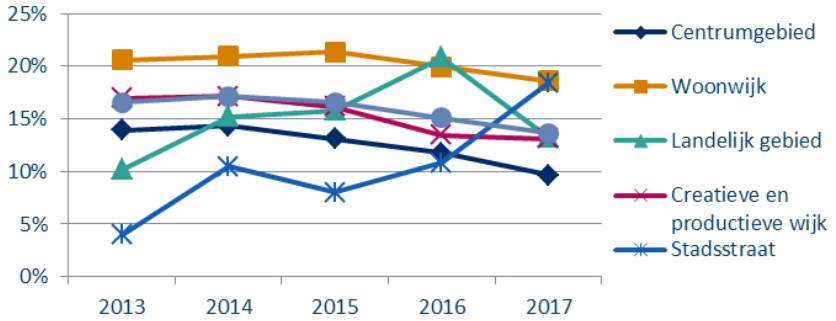

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 3.6 Aanbod en transactievolume bedrijfsruimte per gemengd werkmilieu in m^2, 2016

Segment	Geregistreerd aanbod per 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aanbod/ transacties
Centrumgebied	2.078	7.795	**0,3**
Woonwijk	197.177	72.554	**2,7**
Landelijk gebied	199.694	9.891	**20,2**
Creatieve/productieve wijk	40.508	2.008	**20,2**
Stadsstraat	270	0	-
Totaal alle segmenten	**439.727**	**92.248**	**4,8**

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 3.6 zet het aanbod aan bedrijfsruimte op gemengde werkmilieus per 1-1-2017 af tegen de transacties van bedrijfsruimte in 2016, als indicator van de marktsituatie voor bedrijfsruimte (hoe lager de factor aanbod/transacties, des te krapper de markt). In de MRA is het aanbod aan bedrijfsruimte (440.000 m² bvo per 1-1-2017) op gemengde locaties ongeveer 4,8 keer zo groot als het transactievolume in 2016 (92.000 m²). De verschillen tussen segmenten zijn aanzienlijk; de markt voor

bedrijfsruimte is binnen de stad – in centrumgebieden en woonwijken - veel krapper dan in het landelijk gebied. Voor de overige werkmilieus is te weinig data bekend voor een representatief beeld van de marktsituatie.

Figuur 3.7 Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed per gemengd werkmilieu in de MRA, 2016 (excl. stadstraten; geen data)

	Gemiddelde huurprijs in € per m^2 per jaar	Aantal objecten
Centrumgebied	121	127
Woonwijk	80	807
Landelijk gebied	69	424
Creatieve en productieve wijk	116	252
Gemiddelde alle segmenten	**81**	**1610**

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

3.4 Vooruitzichten ontwikkeling gemengde werkmilieus

Veel gebieden transformeren in de komende jaren van monofunctionele werklocatie naar gemengde werkmilieus. Zo wordt in 2015 en 2016 een recordhoeveelheid aan kantoorruimte getransformeerd naar andere functies, waarvan wonen de meest prominente is. De verwachting is dat de kantorentransformatie ook in de komende jaren doorzet. En in het kader van het programma Haven-Stad voegt Amsterdam in de komende jaren 40.000 tot 70.000 woningen toe in het noordwestelijke (haven-gebied) binnen de Ring A10. Veelal ontstaan hiermee 'productieve wijken', met ruimte voor wonen én werken.

In de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 is een forse transformatieambitie voor kantoren en bedrijventerreinen benoemd. Het gaat zowel om volledige transformatie van locaties als om gedeeltelijke transformatie waarmee gemengde werkmilieus ontstaan. Online is via deze link een kaart te zien met transformatieambities in de MRA. Alle locaties die volgens verwachting tot aan 2030 deels of geheel transformeren naar andere functies zijn hierop opgenomen. In hoofdstuk 4 en 5 komen de voortgang en verwachting van transformatie naar kantoren en bedrijventerreinen aan bod.

4. Kantorenmarkt MRA

In de MRA bevindt zich zo'n 13 miljoen m2 kantoorruimte . Het grootste deel van deze voorraad, 6 miljoen, is te vinden op monofunctionele kantoorlocaties. Hier werken 256.000 mensen (19% van de totale werkgelegenheid) in sectoren als de zakelijke en financiële dienstverlening, de ICT en op (hoofd)kantoren van bedrijven in tal van sectoren. De rest van de kantorenvoorraad bevindt zich ofwel in gemengde gebieden als stadscentra en woonwijken (4,5 miljoen m2), ofwel op bedrijventerreinen (2,5 miljoen m2).
Dit hoofdstuk behandelt de ontwikkeling van de totale kantorenvoorraad in de MRA, met extra aandacht voor formele kantoorlocaties. Eerst wordt een kwalitatieve segmentering van kantoorlocaties gepresenteerd (4.1), vervolgens de kwantitatieve en kwalitatieve ontwikkeling van de kantorenvoorraad (4.2), en de voortgang van transformatie (4.3). Paragraaf 4.4 kijkt vooruit en gaat in op de verwachte ontwikkeling van gebruik, leegstand, en transformatie en op de kwalitatieve aansluiting van vraag en aanbod.

4.1 Segmentering kantoorlocaties MRA

De 'formele' kantorenlocaties in de MRA zijn ingedeeld in 4 segmenten:

- Een **internationaal vestigingsmilieu** is een hoogwaardige, internationaal verbonden kantoorlocatie, geschikt voor vestiging van internationale hoofdkantoren, met veel voorzieningen in de omgeving
- Een **innovatiedistrict** is een woon-werkgebied waar, meestal rond een kennisinstituut, clusters van bedrijven verbinding zoeken voor de ontwikkeling van startups en nieuwe innovatieve concepten.
- Een **multimodaal knooppunt** is een locaties die door de aanwezige verkeersinfrastructuur uitstekend is verbonden met de stad en regio, en daardoor geschikt is als werkgebied met een kantorenconcentratie
- Een **functionele kantoorlocatie** is een meer generieke, (overwegend) monofunctionele kantoorlocatie, die niet nabij een multimodaal knooppunt gevestigd is.

Figuur 4.1 laat zien hoeveel de totale kantorenvoorraad en werkgelegenheid binnen het betreffende segment in de MRA bedraagt.

Figuur 4.1 Segmentering kantoorlocaties MRA: banen in 2016 en kantoorgebruik op 1-1-2017

Segment	Aantal terreinen	Kantoorgebruik (x1000 m²)	Aantal banen	Kantoor-quotiënt[6]
Internationaal vestigingsmilieu	10	1.439	75.745	19,0
Innovatiedistrict	6	277	20.019	13,8
Multimodaal knooppunt	21	1.536	72.430	21,2
Functionele kantoorlocatie	74	1.731	87.724	19,7
Totaal segmenten	**111**	**4.982**	**255.918**	**19,5**

Bron: LISA 2017, Kantorenmonitor B.V. 201 ,inventarisatie & bewerking Bureau Buiten

Van alle 111 formele kantoorlocaties in de MRA zijn er 74 als functionele kantoorlocaties aangeduid. Samen bevindt zich hier een 1,7 miljoen m^2 kantoorruimte; 35% van de voorraad op kantoorlocaties. De functionele kantoorlocaties geven ruimte aan ca. 88.000 banen in de MRA. 21 locaties zijn aangeduid als multimodale knooppunten, hier bevindt zich in totaal 1,5 mln. m^2 kantoorruimte in gebruik en 72.000 banen. De 10 internationale vestigingsmilieus bevatten 1,4 mln. m^2 kantoorruimte in gebruik en 76.000 banen. Tot slot kent de MRA zes innovatiedistricten, met een kantoorgebruik van 0,3 mln. m^2 en 20.000 banen.

[6] Aantal m² bruto vloeroppervlak aan kantoorruimte (per 1-1-2017) per baan (LISA, 2016)

Tot slot wordt opgemerkt dat formele kantoorlocaties slechts een deel van de totale kantorenmarkt beslaan. Veel kantoorruimte bevindt zich verspreid over gemengde milieus of op bedrijventerreinen. Dit hoofdstuk heeft betrekking op de *gehele* kantorenvoorraad, tenzij anders vermeld.

4.2 Ontwikkeling kantorenvoorraad MRA

Kwantitatieve ontwikkeling kantorenmarkt: kantorenvoorraad in gebruik, leegstand en nieuwbouw

Net als in 2015 neemt ook in 2016 de totale kantorenmarkt in omvang toe; de netto ontwikkeling of uitbreidingsvraag bedraagt 68.000 m^2. Dit ligt weliswaar onder het niveau van 2015, maar 2016 is wel het tweede jaar op rij waarin de totale kantorenvoorraad in gebruik groeit, na zes eerdere jaren van krimp. De bruto opname van kantoren – een indicator van de dynamiek in de markt – ligt in 2016 met 885.000 m^2 iets lager dan in 2015, maar nog altijd boven het niveau van de jaren 2011 t/m 2014.

Figuur 4.2 Totaal betrokken kantorenmeters en groei kantoorgebruik MRA, 2006 - 2016 (x1.000 m² bvo)

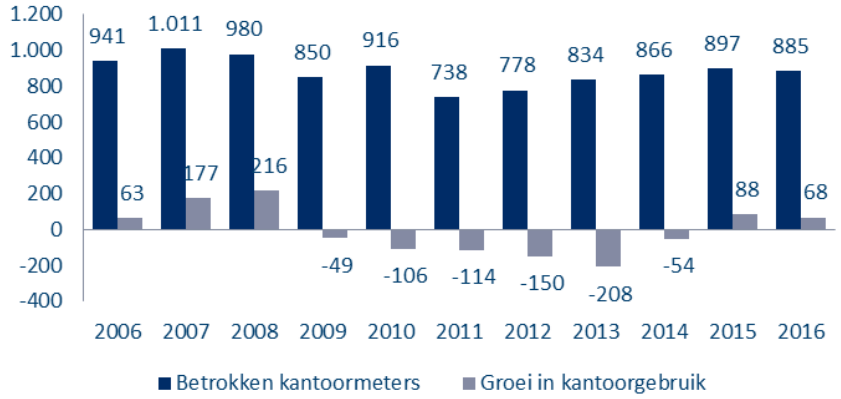

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.3 Procentuele verdeling voorraad op kantoorlocaties over segmenten, MRA

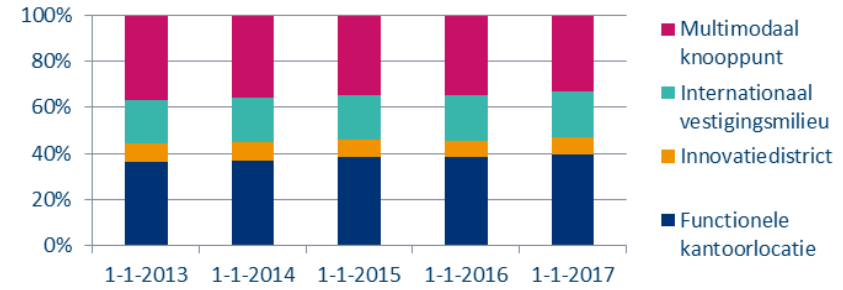

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.4 Ontwikkeling kantoorgebruik & leegstand MRA, 1-1-2007 - 1-1-2017 (x1.000 m² bvo)

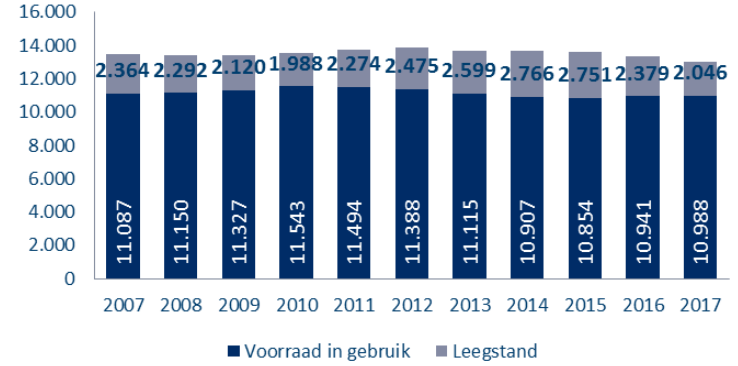

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.4 laat de ontwikkeling zien van kantorengebruik (donkerblauw), leegstand (lichtblauw) en de totale kantorenvoorraad (beide balken samen). Door de uitbreidingsvraag is de totale kantorenvoorraad in gebruik in 2016 toegenomen tot bijna 11 miljoen m². Hierdoor, maar ook door transformatie van leegstaande kantoren, is de leegstaande kantoorruimte in 2016 met 333.000 m^2 afgenomen (14% in 1 jaar tijd). Het leegstandspercentage in de MRA ligt in 2016 op 15,7%; 2,2 procentpunt lager dan in 2015. Het leegstandspercentage is in alle

deelregio's afgenomen; de daling was het sterkst in de regio's Zaanstreek-Waterland (-2,9 procentpunt) Amstelland-Meerlanden (-2,8), en Gooi en Vechtstreek (-2,7). De kantorenleegstand is procentueel gezien het laagst in de deelregio's IJmond (11,5%), Zaanstreek-Waterland (11,9%) en Amsterdam (12,8%). In paragraaf 4.4 komt de verwachte ontwikkeling van het leegstandspercentage voor de komende jaren aan bod.

Figuur 4.5 Leegstandspercentages kantoren per deelregio, 1-1-2007 – 1-1-2017

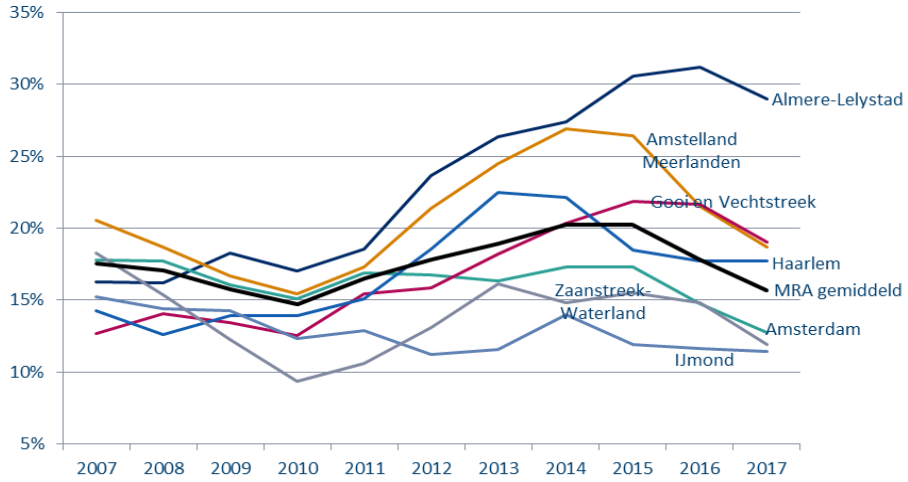

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Wanneer we inzoomen op de formele kantoorlocaties blijkt dat er substantiële verschillen bestaan in de procentuele leegstand tussen de kwalitatieve segmenten. Op internationale vestigingsmilieus ligt de leegstand in 2016 met 13,4% betrekkelijk lager dan op innovatiedistricten (17,2%) en op functionele (17,9%) en multimodale (20,5%) locaties. Enkele grote multimodale kantoorlocaties met relatief veel leegstand zijn het Amstelstation (Amsterdam), Zakencentrum (Almere) en Beukenhorst-West (gemeente Haarlemmermeer).

Figuur 4.6 Kantorenleegstand (%) per segment, MRA, 2016

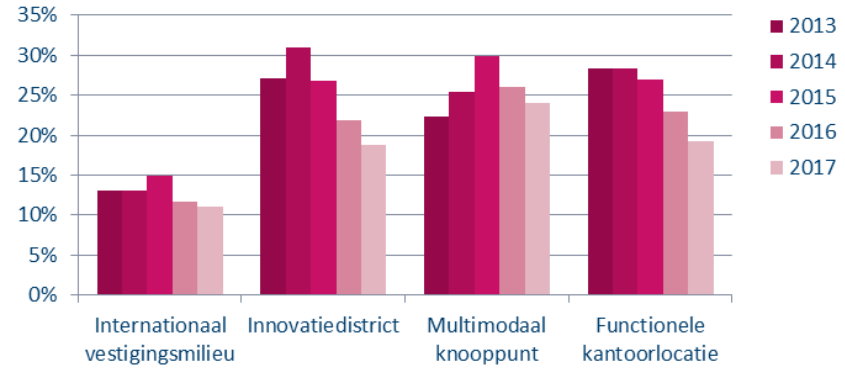

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De 74.000 m^2 kantoorruimte die in 2016 aan nieuwbouw is gerealiseerd, bevindt zich bijna volledig in Amsterdam. Het nieuwbouwvolume ligt op dat van de jaren 2012-2015, maar ruim onder dat van de jaren daarvoor.

Figuur 4.7 Nieuwbouw kantoren MRA per deelregio, 2010-2016 (x1.000 m^2 bvo)

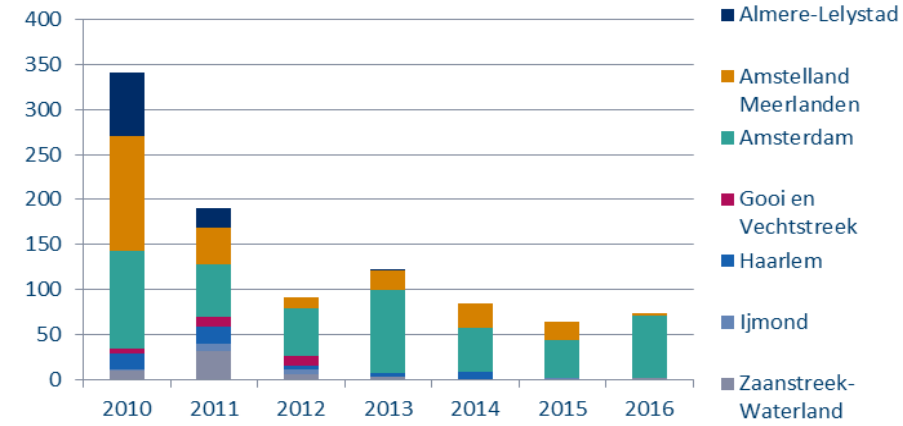

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve analyse kantorenmarkt: ruimtegebruik, duurzaamheid, waarde

In de afgelopen vijf jaar is het gebruik van kantoorruimte op formele kantoorlocaties in de MRA intensiever geworden; gemiddeld neemt één baan per 1-1-2017 19,5 m^2 aan kantoorruimte in[7]; per 1-1-2013 was dit nog 22,2 m^2. Deze toename laat zich mogelijk verklaren door het 'nieuwe werken', waarbij werknemers steeds meer flexibel zijn in waar en wanneer ze werken. Hierdoor neemt de behoefte aan vaste werkplekken en –tijden af, en wordt kantoorruimte efficiënter benut. Het beeld verschilt per kwalitatief segment; op innovatiedistricten gebruikt één werknemer ca. 14 m^2 BVO, in de overige segmenten 19 à 21 m^2.

Figuur 4.8 Ontwikkeling werknemersdichtheid 1-1-2013 t/m 1-1-2017, kantoorlocaties, in m^2 BVO per werknemer

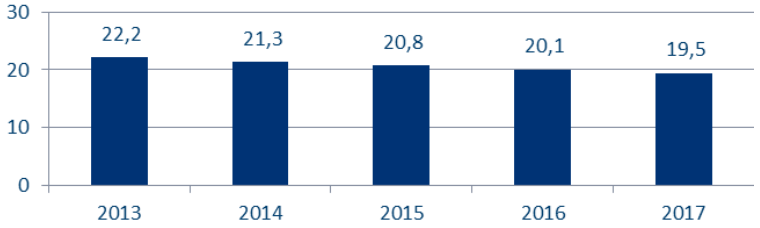

Bron: LISA 2017, Kantorenmonitor B.V. 2017,inventarisatie & bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.9 Werknemersdichtheid kantoorlocaties: m^2 BVO werknemer/deelregio, 1-1-2017

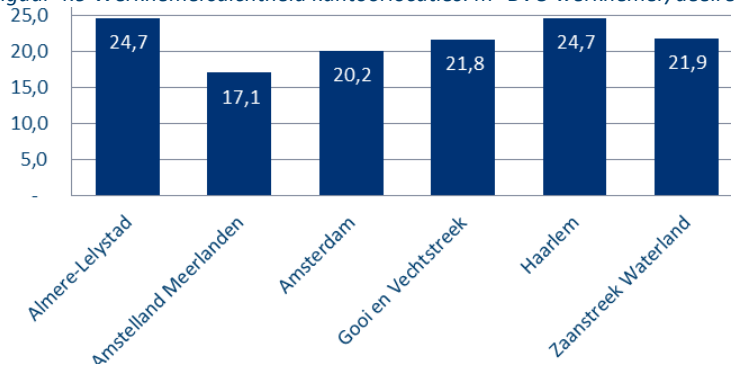

Bron: LISA 2017, Kantorenmonitor B.V. 2017,inventarisatie & bewerking Bureau Buiten

[7] Rekenend met voorraad in gebruik, dus excl. leegstaande voorraad. En: uitgaande van LISA 2016.

In Almere-Lelystad en Haarlem ligt de werknemersdichtheid op kantoorlocaties relatief hoog, in Amsterdam en Almere-Lelystad relatief laag.

De verduurzamingsopgave waar de MRA voor staat heeft ook haar weerslag op de gebouwde omgeving, en op kantoorpanden in het bijzonder. Vanaf 2023 moeten kantoorpanden namelijk minimaal energielabel C hebben. Als indicatie van de duurzaamheid van de huidige kantorenvoorraad is gekeken naar de energielabels van panden op kantoorlocaties. Hieruit blijkt dat, van de panden op kantoorlocaties waarvoor het energielabel bekend is, tweederde minimaal energielabel C heeft. Dat betekent dat de resterende 33% van de panden in de periode 2023 waarschijnlijk duurzaamheidsmaatregelen zal moeten treffen.[8]

Figuur 4.10: Procentuele verdeling panden op kantoorlocaties over energielabels, MRA

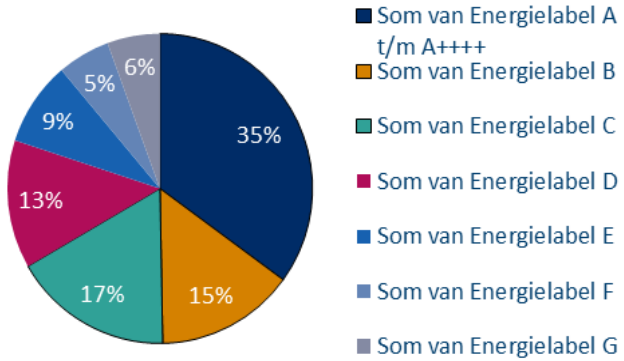

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Tot slot is de gemiddelde jaarlijkse huurprijs per m^2 voor vastgoed op kantoorlocaties in beeld gebracht voor de gemeenten Amsterdam, Almere en Haarlemmermeer (bron: Kantoren in cijfers, NVM Business, 2017). De huurprijzen in Amsterdam zijn het hoogste en namen sinds

[8] De verplichting zal waarschijnlijk niet voor álle panden gelden, bv. niet voor monumenten). De regeling wordt naar verwachting in 2018 opgenomen in het bouwbesluit

2015 toe; in Haarlemmermeer namen de huurprijzen vanaf 2015 juist af. De genoemde huurprijzen zijn exclusief eventuele incentives.

Figuur 4.11: Ontwikkeling huurprijzen op kantoorlocaties in de MRA, 2012-2016

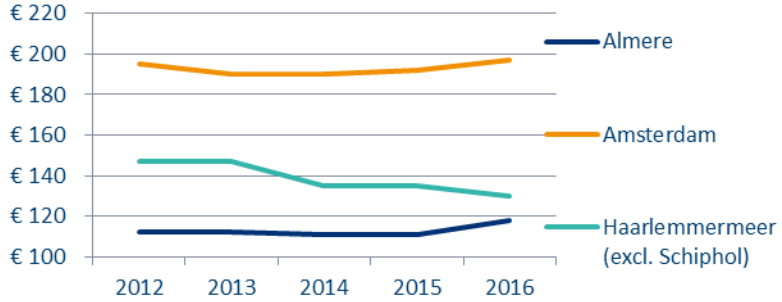

Bron: NVM Business, 2017

4.3 Transformatie kantoren MRA

De kantorenvoorraad is in beweging; in de afgelopen jaren heeft een groot deel van de leegstaande kantorenvoorraad een andere functie gekregen, zoals die van woonruimte of hotel. Transformatie van leegstaande kantoren draagt bij aan afname van de kantorenleegstand en dus aan evenwicht op de markt. Ook kunnen kantoorpanden door transformatie nieuwe functies huisvesten die om ruimte vragen. Zo kan de transformatie van kantoren een bijdrage leveren aan de forse woningbouwopgave waar de metropoolregio voor staat.

In 2016 is er ongeveer 378.000 m^2 aan kantoorruimte aan de markt onttrokken door transformatie of sloop; tegelijkertijd is er 47.000 m^2 kantoorruimte aan de markt toegevoegd door omzetting vanuit andere functies naar kantoorruimte. Per saldo is er daardoor 331.000 m^2 aan kantoorruimte aan de markt onttrokken. Dit is het op een na hoogste transformatievolume ooit in de MRA; enkel in 2015 werd nog 17.000 m^2 méér kantoorruimte onttrokken. De meeste transformatie vond plaats in Amsterdam (per saldo 156.000 m^2) en Amstelland-Meerlanden. In Almere-Lelystad lag het transformatievolume met 31.000 m^2 fors hoger dan in eerdere jaren. Van de getransformeerde kantorenvoorraad op kantoorlocaties behoort 50% tot het segment 'functionele kantoorlocaties', 33% tot multimodale knooppunten en 17% tot internationaal vestigingsmilieu.

Figuur 4.12 Saldo transformatie/onttrekkingen MRA per deelregio, 2010-2016 (x1.000 m^2 BVO)

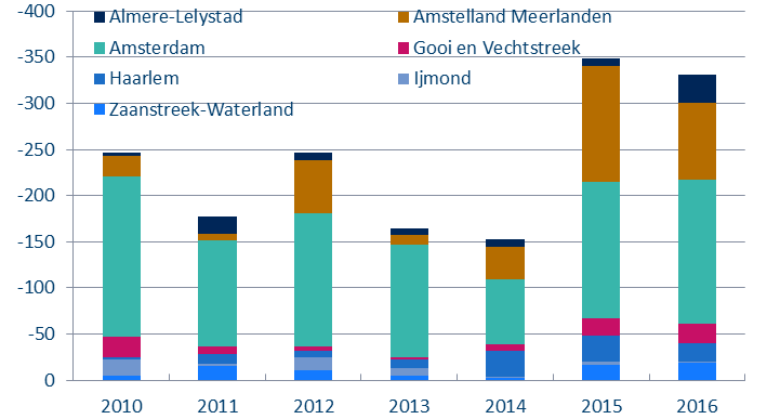

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.13 Realisatie transformatie kantoorlocaties vs. ambitieniveau Plabeka 3.0 (m^2 BVO)

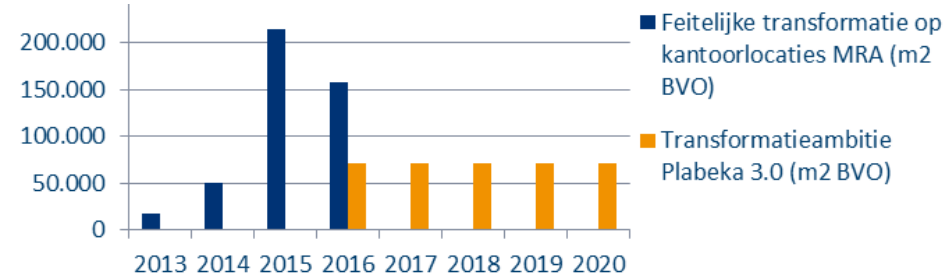

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Het transformatievolume van kantoren ligt in 2016 bijna 2,5 keer boven het ambitieniveau uit Plabeka 3.0 (figuur 4.12). Hierin is de ambitie benoemd om 1,1 miljoen m^2 kantoorruimte op formele kantoorlocaties te transformeren tussen 2016 en 2030, oftewel ca. 70.000 m^2 transformatie op kantoorlocaties per jaar. In 2016 lag het transformatievolume hier met 156.000 m^2 op formele kantoorlocaties ruim boven. Buiten formele kantoorlocaties is in 2016 eenzelfde hoeveelheid kantoorruimte getransformeerd; hiervoor is in Plabeka 3.0 geen ambitieniveau benoemd.

Figuur 4.14 Verdeling bruto transformatievolume (378.000 m^2 in 2016) naar nieuwe functie

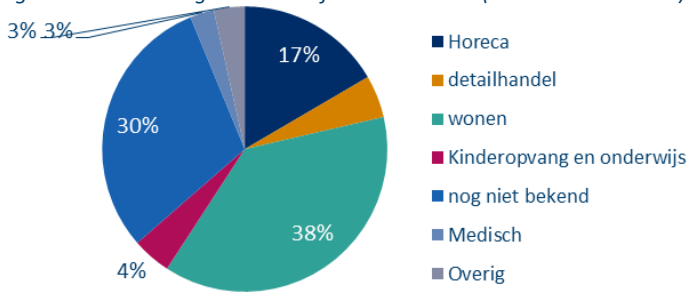

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Wonen is de voornaamste nieuwe functie van getransformeerde kantoorruimte; minstens 145.000 m^2 aan kantoorruimte (38% van het bruto transformatievolume) krijgt in 2016 een woonfunctie (figuur 4.12). Uitgaande van 100 m^2 per woning gaat het hier om ruimte voor 1.450 woningen in de MRA in 2016. Andere nieuwe bestemmingen zijn horeca, detailhandel, onderwijs en medische functies. Voor 30% van de onttrokken kantoorruimte is de nieuwe functie (nog) niet bekend.

4.4 Vooruitzichten kantorenmarkt MRA

Verwachte ontwikkeling leegstand

In de afgelopen jaren is de kantorenleegstand in absolute én procentuele zin in de meeste deelregio's substantieel afgenomen. De ontwikkeling van de afgelopen jaren is geëxtrapoleerd tot en met 2019. Dit beantwoordt de vraag of er in bepaalde deelregio's krapte op de markt te verwachten is. In de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 is afgesproken dat hiervan sprake is wanneer de leegstand onder de 8% komt.

Figuur 4.15 Verwachte leegstandsontwikkeling 1-1-2017 – 1-1-2019 per deelregio

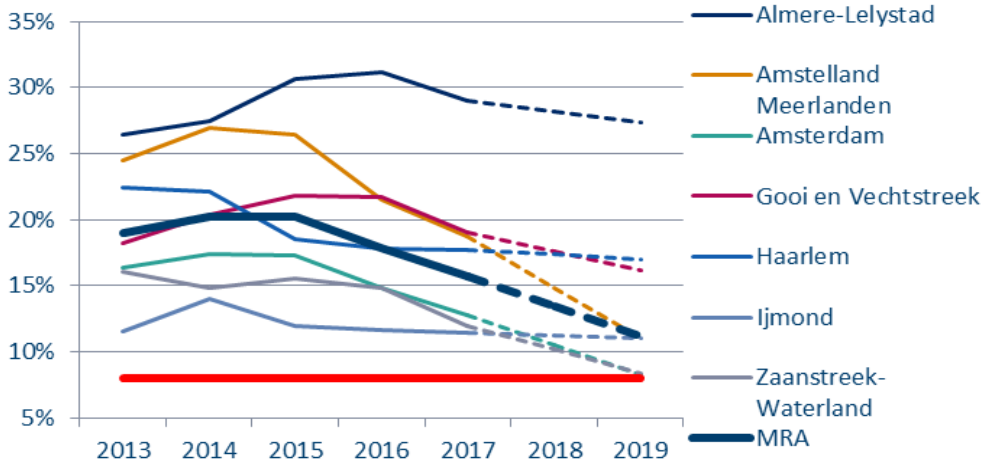

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Wanneer de kantorenleegstand zich in 2017 en 2018 net zo ontwikkelt als in de twee jaar daarvoor, staat in de MRA op 1 januari 2019 11,2% van de totale kantorenvoorraad leeg. In de meeste deelregio's ligt de leegstand dan nog ruim boven de 8% en is er dus geen sprake van krapte op de kantorenmarkt. Amsterdam en Zaanstreek-Waterland vormen hierop een

uitzondering; hier nadert het verwachte leegstandspercentage op 1-1-2019 de 8% (8,3% in Amsterdam en 8,4 in Zaanstreek-Waterland).

Realisatie versus vraagraming Plabeka 3.0

Figuur 4.14 zet de ontwikkeling van het netto kantoorgebruik af tegen de geraamde vraagontwikkeling die aan Plabeka 3.0 ten grondslag lag. De vraag op de kantorenmarkt ontwikkelt zich in 2016, net als in 2015, boven de bandbreedten van de vraagraming voor 2016-2030 (+29.000 à 34.000 m^2). Deze raming was echter alleen op formele kantoorlocaties van toepassing en niet op de kantoren daarbuiten. Echter, ook de uitbreidingsvraag louter op kantoorlocaties lag met 59.000 nog boven het niveau van de vraagraming. De langjarige gemiddelde ontwikkeling ligt echter rond de 0.

Figuur 4.16 Netto groei kantoorgebruik 2006-2016 vs. raming Plabeka 3.0 (x1.000 m^2)

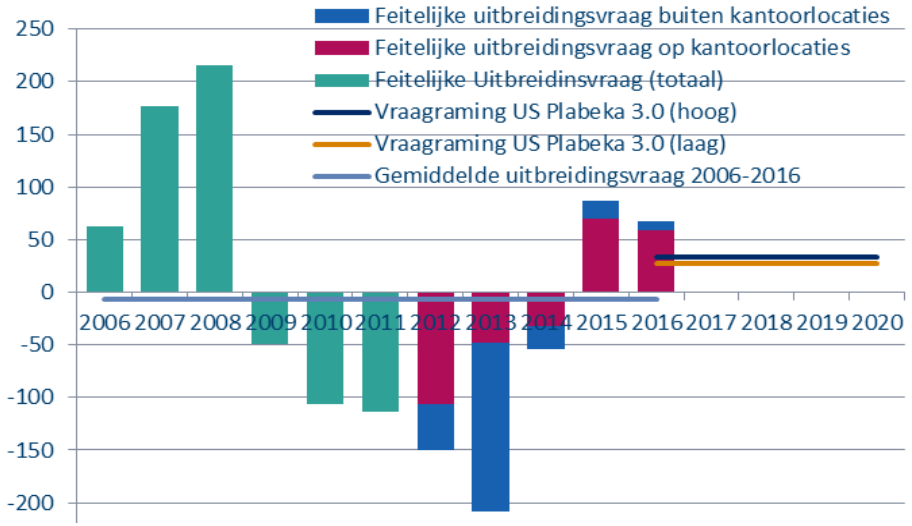

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Planvoorraad kantoorlocaties en transformatieambitie t/m 2030

De MRA beschikt nog over een harde planvoorraad van 1,47 miljoen m^2 kantoorruimte om de uitbreidingsvraag in de kantorenmarkt tot en met 2030 op te vangen. Het grootste deel van deze planvoorraad - zo'n 780.000 m^2 – bevindt zich op internationale vestigingsmilieus. Op functionele kantoorlocaties is nog bijna 350.000 m^2 beschikbaar. Van de totale planvoorraad is verreweg het grootste deel gelegen in Amsterdam (826.000 m² tot aan 2030), Amstelland-Meerlanden (326.000 m²) en Almere-Lelystad (146.000 m²). De planvoorraad ligt in alle deelregio's onder de plafonds uit Plabeka 3.0.

Figuur 4.17 Planaanbod kantoren MRA t/m 2030 per segment en deelregio per 1-1-2017 (m^2 bvo)

	Totaal	Functioneel	Innovatie	Internationaal	Multimodaal
Almere-Lelystad	**146.000**	*121.000*	*0*	*0*	*25.000*
Amstelland Meerl.	**326.000**	*107.000*	*0*	*119.000*	*100.000*
Amsterdam	**826.000**	*80.000*	*172.000*	*566.000*	*9.000*
Gooi en Vechtstreek	**95.000**	*0*	*0*	*95.000*	*0*
Haarlem	**38.000**	*38.000*	*0*	*0*	*0*
Zaanstreek-Waterl.	**38.000**	*3.000*	*0*	*0*	*35.000*
MRA totaal	**1.469.000**	*348.000*	*172.000*	*780.000*	*169.000*

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4.18 Transformatieambitie kantoren MRA t/m 2030, per deelregio per 1-1-2017

Deelregio	Transformatieplannen in m² bvo
Almere-Lelystad	6.796
Amstelland Meerlanden	371.826
Amsterdam	598.170
Gooi en Vechtstreek	11.000
Haarlem	83.300
Zaanstreek-Waterland	20.000
Totaal MRA	**1.091.092**

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In de metropoolregio is de verwachting dat ca. 1,1 miljoen m^2 BVO op kantoorlocaties tot en met 2030 transformeert. Bestaande panden kunnen een andere functies krijgen dan wel gesloopt worden. Het grootste deel van de verwachte transformatie gebeurt in Amsterdam (600.000 m^2 BVO) en Amstelland-Meerlanden (370.000 m2). Plannen voor informele kantoorlocaties zijn in de inventarisatie niet meegenomen; onder andere de deelregio Haarlem kent er hier veel van. Naar verwachting krijgen vooral functionele kantoorlocaties in de komende 15 jaar een andere functie (725.000 m^2 verwacht). Nog eens 310.000 m^2 kantoorruimte op multimodale knooppunten transformeert naar verwachting tussen 2017 en 2030.

Kwalitatieve match vraag en aanbod kantorenmarkt

Tot aan 2030 heeft de MRA nog ruim 1,4 miljoen m^2 aan hard planaanbod op kantoorlocaties, waarvan de helft binnen internationale vestigings-milieus (o.a. op de Zuidas). Ook Amstelland-Meerlanden en Almere-Lelystad beschikken nog over substantiële planvoorraden. Op basis van de verwachte vraag zal niet zeker het gehele planaanbod tot ontwikkeling komen (zie figuur 4.18); zelfs als de forse transformatie-ambitie van bestaande kantoorruimte wordt gerealiseerd is het bestaande aanbod en het harde planaanbod tot aan 2030 nog ruim hoger dan de geraamde vraag. De vraag zal zich vooral concentreren op aantrekkelijke, multimodaal bereikbare plekken met een hoog voorzieningenniveau; dit type locaties bevindt zich vooral op gemengde werkmilieus in de stad. In Amsterdam geeft de markt het signaal af dat het (plan)aanbod mogelijk onvoldoende is om in de toenemende vraag naar kantoorruimte te voorzien, al gaat het hier meer om een kwalitatieve mismatch dan om een kwantitatief tekort. De opgave is om in voldoende, passend aanbod van kantoorruimte voor (inter)nationale vestigers te voorzien, én daarbij de transformatie van leegstaande kantoorpanden voort te zetten.

Figuur 4.19 Vraag-aanbodconfrontatie MRA, vraagscenario's Laag en Hoog

Scenario	Vraag t/m 2030	Leegstand kantoorlocaties	Vervangingsvraag (transformatie)	Plan-aanbod	Saldo t/m 2030
'Laag'	408.487	1.054.204	1.091.092	1.469.261	1.023.886
'Hoog'	505.860	1.054.204	1.091.092	1.469.261	926.513

Bron: Kantorenmonitor (leegstand), Plabeka 3.0 (vraagraming), inventarisatie gemeenten

5. Bedrijven- en zeehaventerreinen

In de MRA is 21% van alle werkgelegenheid gevestigd op de ruim 6.500 netto hectare bedrijventerreinen in de regio. Voor sectoren als de industrie, de bouw, en de logistiek is voldoende en passend aanbod van fysieke ruimte en milieuruimte van groot belang. En voor de industrie en logistiek in de Havens van Amsterdam en IJmuiden zijn terreinen met toegang tot het water belangrijk, evenals ruimte voor havengerelateerde bedrijvigheid in de omgeving.

Niet alleen de kwantiteit, maar vooral ook de kwaliteit van het aanbod bepaalt of de regio in staat is bedrijven in de toekomst passend te huisvesten. Daarom wordt in paragraaf 5.1 een kwalitatieve segmentering van bedrijventerreinen gepresenteerd. Vervolgens komen de ontwikkeling van de voorraad in kwantitatieve (uitgifte en leegstand) en kwalitatieve (duurzaamheid en waardeontwikkeling) zin aan bod (5.2). Paragraaf 5.3 beschrijft de transformatieambitie voor bedrijventerreinen in de MRA. Tot slot kijken we naar de verwachte ontwikkeling op de markt voor bedrijventerreinen in de komende jaren, en naar de mate waarin vraag en aanbod kwalitatief op elkaar aansluiten (5.4).

5.1 Segmentering bedrijventerreinen MRA

De bedrijventerreinen in de MRA zijn ingedeeld in 6 segmenten:

- Een **campus** heeft een grote diversiteit aan kennisintensieve bedrijvigheid met lage milieuhinder. Terreinen hebben een duurzame en parkachtige uitstraling en liggen vaak nabij onderwijsinstellingen.
- **Gemengde bedrijventerreinen** zijn bestemd voor reguliere bedrijvigheid in milieuhindercategorie 1, 2, 3 en eventueel 4. Deze terreinen kennen een gevarieerd aanbod aan bedrijvigheid, voornamelijk lichte moderne industrie en overige ('modale') industrie.
- **Hoogwaardig bedrijventerrein** kenmerken zich door een hoog kwaliteitsniveau en een representatieve uitstraling. Ze zijn specifiek bestemd voor bedrijven met hoogwaardige activiteiten, onderzoek en zakelijke dienstverlening.
- Op **industriële terreinen** is overwegend zware industrie gevestigd. Bedrijvigheid in hindercategorie 5 is toegestaan.
- **Logistieke bedrijventerreinen** huisvesten (grootschalige) logistieke en distributieactiviteiten. Ze worden gekenmerkt door relatief grote kavels en een goede ontsluiting over weg, spoor, en/of water.
- **Zeehaventerreinen**, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen **kadegebonden** (direct aan een havenbekken of diep vaarwater, met laad- en losfaciliteiten) en **havengerelateerd** (binnen 2,5 km. van een havenbekken, bestemd voor activiteiten gerelateerd aan de haven zoals logistiek of dienstverlening).

Figuur 5.1 geeft zien hoeveel terreinen, hectaren en banen er zich in totaal binnen elk segment in de MRA bevinden. In de verdere analyse zijn de segmenten 'campus' en 'hoogwaardig' samengevoegd.

Figuur 5.1 Segmentering bedrijventerreinen MRA en voorraad en banen per segment

Segment	Aantal terreinen	Netto oppervlakte uitgegeven (ha)	Aantal banen in 2016
Gemengd	173	2.405	152.646
Hoogwaardig/campus	15	358	29.999
Industrieel	20	1.316	23.982
Logistiek	16	422	21.169
Zeehaventerrein			
Havengerelateerd	19	968	39.236
Kadegebonden	23	1.076	11.675
Totaal MRA	**269**	**6.545**	**278.707**

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland, bewerking Bureau Buiten

Ongeveer 41% van het totale areaal aan bedrijventerreinen in de metropoolregio geldt als gemengd terrein; hier bevinden zich ca. 153.000 banen (55%) van het totaal op bedrijventerreinen. Ook de haventerreinen hebben met 31,8% een groot aandeel in het totale areaal bedrijvigheid; tweederde hiervan (1.076 ha) is kadegebonden. Dat de bedrijvigheid hier relatief ruimte-extensief is, blijkt uit het feit dat maar 4,2% van de banen op bedrijventerreinen hier gevestigd is (ca. 12.000 banen). Hoogwaardige/campusachtige, industriële en logistieke terreinen huisvesten ieder 8% à 10% van de werkgelegenheid op bedrijventerreinen, maar industriële terreinen beslaan bijna vier keer zoveel areaal (1.316 ha) als hoogwaardige terreinen (333 ha). Dit hangt samen met het feit dat de industrie een relatief ruimte-extensieve sector is (lage dichtheid van banen per hectare).

5.2 Ontwikkeling uitgifte en voorraad

Uitgifte bedrijven- en zeehaventerreinen

De uitgifte van nieuwe kavels is een goede indicator van de situatie op de markt voor bedrijventerreinen. In 2016 is in de MRA 29,7 netto ha aan bedrijventerreinen uitgegeven, waarvan 8,6 op kadebonden haventerreinen. Dit is meer dan er vorig jaar (21 ha totaal) en in de jaren 2011-2015. In Amstelland-Meerlanden (12,5 ha) en Amsterdam (10,2) lag de uitgifte in 2016 het hoogst.[9] Een derde van de uitgifte in 2016 vindt op logistieke bedrijventerreinen plaats (9,1 ha); dit is relatief veel in vergelijking met het aandeel van dit segment in de totale bestaande voorraad (6,5%). Ook werd 8,6 ha aan kadegebonden zeehaventerreinen uitgegeven, en 5,3 ha aan gemengde terreinen.

Figuur 5.2 Uitgifte bedrijven- en zeehaventerreinen MRA, 2006-2016 (in netto ha)

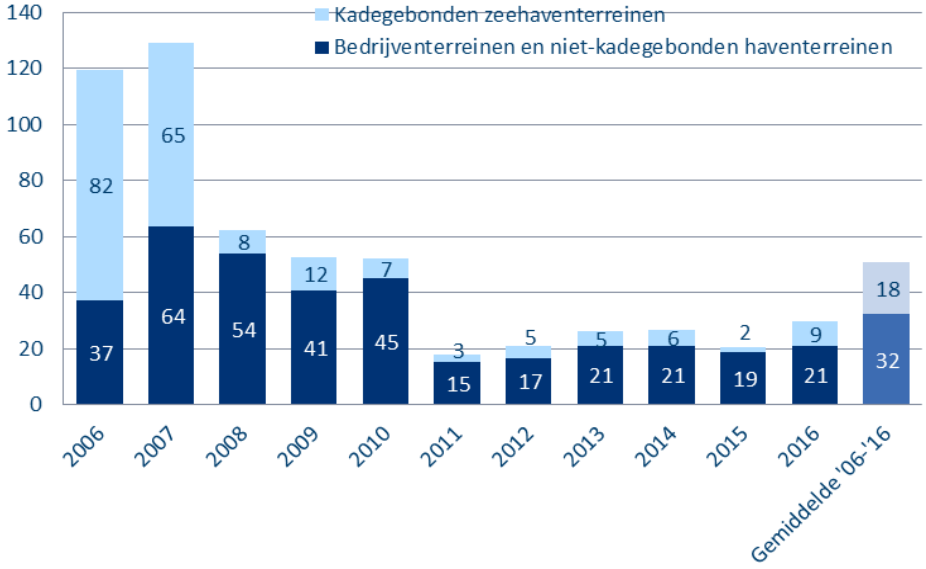

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

[9] De verdeling van de jaarlijkse uitgifte over bedrijven- en zeehaventerreinen (fig. 5.2) verschilt van eerdere monitoredities als gevolg van de herijking van de gebiedsafbakening van zeehaventerreinen conform de definities van het Projectbureau NZKG. Hierdoor gelden sommige (delen van) bedrijventerreinen nu als zeehaventerrein en vice versa. Figuur 5.2 is berekend op basis van de herijkte gebiedsindeling.

Figuur 5.3 Uitgifte bedrijven- en zeehaventerreinen per deelregio (netto ha), 2016

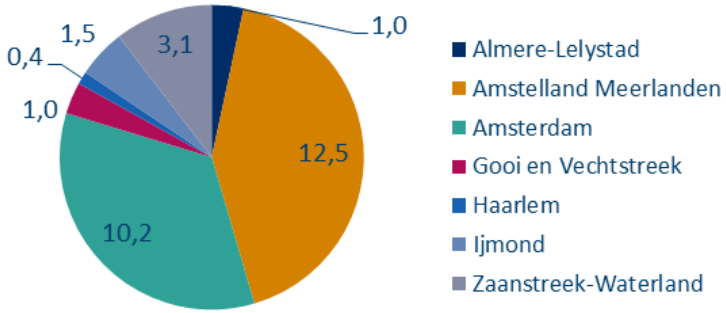

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Figuur 5.4 Uitgifte bedrijven- en zeehaventerreinen per segment (netto ha), 2016

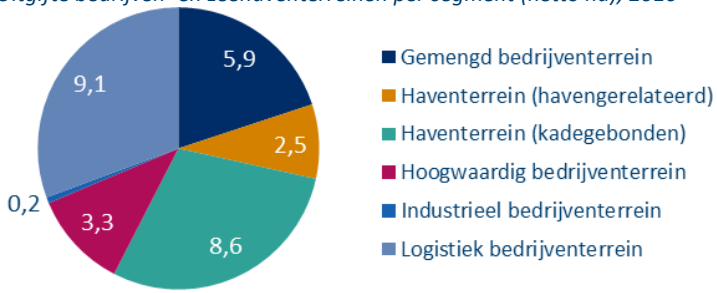

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Aanbod van en leegstand op bedrijven- en zeehaventerreinen

Een tweede belangrijke indicator van de marktsituatie voor bedrijventerreinen is het aanbod en de leegstand van bestaande bedrijfsruimte op bedrijventerreinen. De leegstand op bedrijventerreinen laat zich niet eenvoudig in beeld brengen; anders dan voor kantoorlocaties wordt niet consistent in de gehele MRA bijgehouden hoeveel bedrijfsruimte op bedrijventerreinen er leegstaat. Wel kan een aantal bronnen een indicatie van de marktsituatie en leegstand geven.

Figuur 5.5 zet het aanbod aan bedrijfsruimte op bedrijventerreinen per 1-1-2017 af tegen de transacties van bedrijfsruimte in 2016 (zie paragraaf 3.3 voor een toelichting). In de MRA is het aanbod aan bedrijfsruimte (1,1 mln. m² bvo per 1-1-2017) ongeveer 4,5 keer zo groot als het transactievolume in 2016 (0,25 mln. m²). De verschillen tussen de deelregio's zijn aanzienlijk; in Amsterdam (1,2), Amstelland-Meerlanden (4,0) en Zaanstreek-Waterland (6,3) is de factor aanbod/ transacties het laagst (de markt voor bedrijfsruimte is hier dus relatief krap). Als kanttekening geldt ook hier dat niet alle leegstaande bedrijfsruimte ook wordt aangeboden; de cijfers laten dus niet het complete beeld zien.

Figuur 5.5: Aanbod & transactievolume op bedrijven- en zeehaventerreinen, 2016

	Geregistreerd aanbod per 1-1-2017	Geregistreerde transacties in 2016	Factor aanbod/ transacties
Almere-Lelystad	324.202	7.996	40,5
Amstelland Meerlanden	328.466	82.061	4,0
Amsterdam	155.779	133.759	1,2
Gooi en Vecht	59.139	0	-
Haarlem	33.631	3.830	8,8
IJmond	78.157	940	83,1
Zaanstreek-Waterland	145.851	23.094	6,3
Totaal MRA	**1.125.225**	**251.680**	**4,5**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Op bedrijventerreinen in de MRA is een aanzienlijk deel van de totale kantorenvoorraad gevestigd (bijna 2,5 miljoen m^2 BVO), in de vorm van solitaire kantoorpanden die tussen de bedrijfsruimte staan. Hiervan staat ca. 15% leeg, oftewel 370.000 m^2. Ook hier verschilt het beeld per deelregio aanzienlijk (zie figuur 5.6). De leegstand in de deelregio's Amsterdam en IJmond ligt met 8% relatief laag; in Amstelland-Meerlanden (22%), Haarlem (23%) en Almere-Lelystad (27%) staat juist een groot deel van de kantoorruimte op bedrijventerreinen leeg.
Tot slot geeft het CBS aan hoeveel de leegstand in de gehele gemeente (zowel op bedrijventerreinen als elders) voor gebouwen met de functie 'industrie' bedraagt. De leegstand van industrieel vastgoed ligt relatief laag in Amsterdam (7%), Zaanstreek-Waterland (10%) en Almere-Lelystad (12%, en hoog in Amstelland-Meerlanden (21%) en de IJmond (27%).

Figuur 5.6: Kantorenleegstand op bedrijventerreinen MRA en per deelregio, 2016

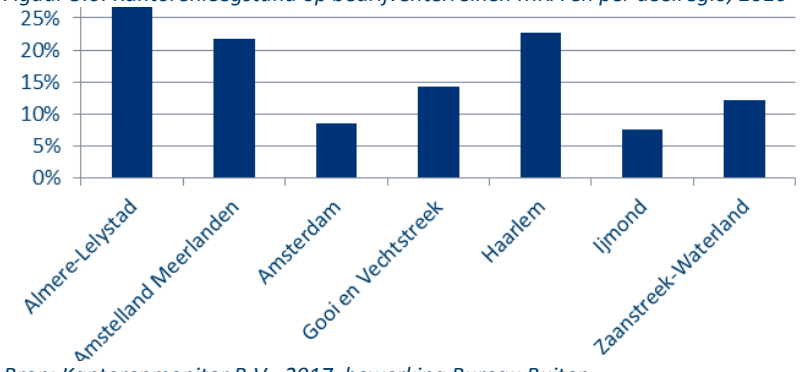

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 5.7: Leegstandscijfers CBS industrieel vastgoed MRA en per deelregio, 2015-2016

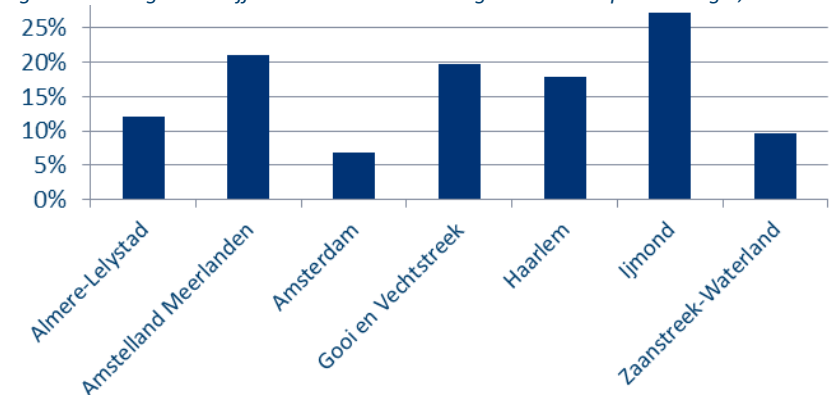

Bron: Leegstandsmonitor CBS, 2016, bewerking Bureau Buiten

Samenvattend is de markt voor bestaande bedrijfs- en kantoorruimte op bedrijventerreinen in Amsterdam beduidend krapper dan elders in de metropoolregio. In Amsterdam ligt het transactievolume van bedrijfsruimte verhoudingsgewijs veel hoger dan elders, ligt de leegstand van kantoorruimte op bedrijventerreinen lager, en staat significant minder industrieel vastgoed leeg. Ook in Zaanstreek-Waterland lijkt de leegstand op bedrijventerreinen en van industrieel vastgoed in algemene zin lager te liggen dan elders in de metropoolregio. Voor de overige deelregio's is het beeld minder eenduidig.

Kwalitatieve analyse bedrijventerreinen

Terwijl uitgifte en leegstand veel zeggen over de kwantitatieve markt-situatie, geven andere indicatoren een kwalitatieve beeld van de bedrijventerreinen in de MRA:

- **Uitgifte en aanbod grote kavels vooral op haven- en logistieke terreinen**. Het terrein met de grootste uitgifte in 2016 is Westhaven (kadebonden) in Amsterdam met 5,7 ha, gevolg door Greenpark Aalsmeer (4 ha) en Baanstee Noord in Purmerend (3 ha). Dit zijn terreinen in de MRA waar nog grote uitgeefbare kavels beschikbaar zijn. Ook in Almere (bv. Stichtse Kant), Lelystad (Flevokust Haven), Haarlemmermeer (bv. Schiphol Trade Park, De Liede), en in het Amsterdamse havengebied zijn nog grote kavels beschikbaar.
- **Ruimte hoge milieucategorieën in havengebied A'dam, Haarlemmer-meer en Zaanstreek.** In 2016 heeft op acht bedrijven- en zeehaventerreinen geschikt voor activiteiten in een hoge milieucategorie (4, 5 of 6) uitgifte plaatsgevonden. Hiervan landde in vier gevallen ook daadwerkelijk bedrijven met een hoge milieucategorie op de terreinen (allen in categorie 4), De locaties met het meeste beschikbare planaanbod voor hoge milieucategorieën zijn Hoogtij en De Baanstee Noord, beiden in Zaanstreek-Waterland. Ook in het Amsterdamse Havengebied, de Haarlemmermeer en Almere-Lelystad is nog ruimte voor milieuhinderlijke bedrijvigheid.
- **Duurzaamheid: 73% panden heeft energielabel C of hoger.** Net als voor kantoren is ook voor bedrijventerreinen de duurzaamheid van de panden in beeld gebracht aan de hand van energielabels. Van alle panden op bedrijventerreinen in de MRA waarvan het energielabel bekend is, heeft 73% een energielabel van C of hoger.
- **Werknemersdichtheid:** in deelregio's met veel haventerreinen (IJmond, Amsterdam, Zaanstreek) ligt het gemiddeld aantal werknemers per netto hectare relatief laag (zie figuur 5.9).

- **Huurprijzen laag op industriële en kadegebonden terreinen, hoog op hoogwaardige en haven-gerelateerde terreinen** De gemiddelde huurprijs van bedrijfsvastgoed verschilt per segment, maar ligt gemiddeld op €69 per m^2 per jaar. Vastgoed op industriële (€59/m^2) en kadegebonden terreinen (€64) is relatief laag, en op haven-gerelateerde (€74) en hoogwaardige terreinen (€73) relatief hoog.

Figuur 5.8 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen, MRA, 2016

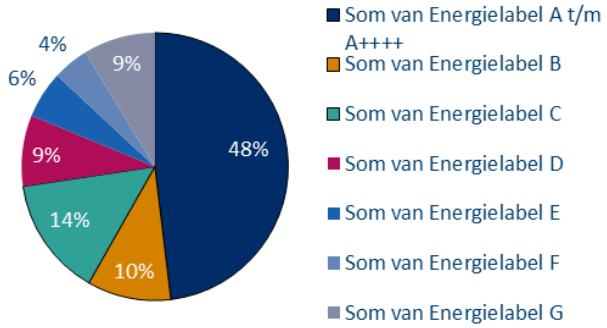

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 5.9 Ruimtegebruik (aantal werknemers per netto ha op bedrijventerrein, 2016)

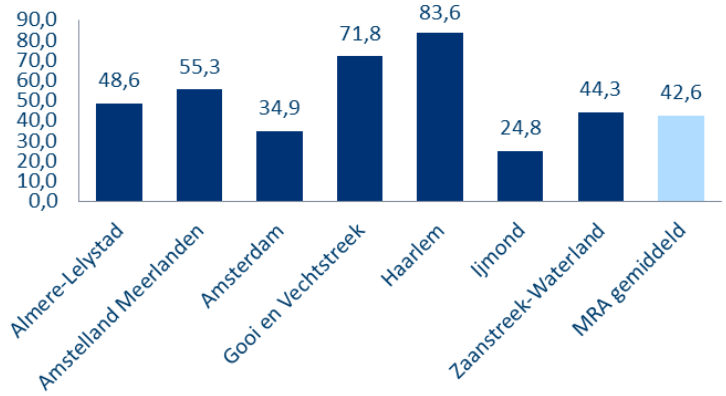

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland, LISA 2016, bewerking Bureau Buiten

Figuur 5.10 Grootste individuele uitgiften in 2016 (in netto ha)

Terrein	Gemeente	Uitgifte
Westhaven (kadegebonden)	Amsterdam	5,7
Green Park Aalsmeer	Aalsmeer	4,0
De Baanstee Noord	Purmerend	3,0
Schiphol Logistics Park	Haarlemmermeer	2,6
De Loeten	Amstelveen	2,5
De President	Haarlemmermeer	2,1
Coen-en Vlothaven (kadegebonden)	Amsterdam	1,1

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Figuur 5.11 Uitgiften op terreinen geschikt voor hoge milieucategorieën in 2016 (in netto ha)

Terrein	Gemeente	Milieu-categorie	Uitgifte 2016	Uitgifte hoge milieucategorie?
Westhaven (kadegebonden)	Amsterdam	5	5,7	Deels (5,5 ha)
De President	H'meer	4	2,1	Nee
Coen-en Vlothaven (kadegebonden)	Amsterdam	5	1,1	Deels (0,8 ha)
Coen-en Vlothaven (niet kadegebonden)	Amsterdam	5	0,2	Ja
Minervahaven Hempoint (kadegebonden)	Amsterdam	4	0,5	Nee
Minervahaven Hempoint (niet kadegebonden)	Amsterdam	4	0,5	Nee
Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)	Amsterdam	5	0,4	Ja
De Baanstee Noord	Purmerend	4	3,0	Nee

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Figuur 5.12 Transactiewaarde bedrijventerreinen per m², gemiddelde 2012-2016

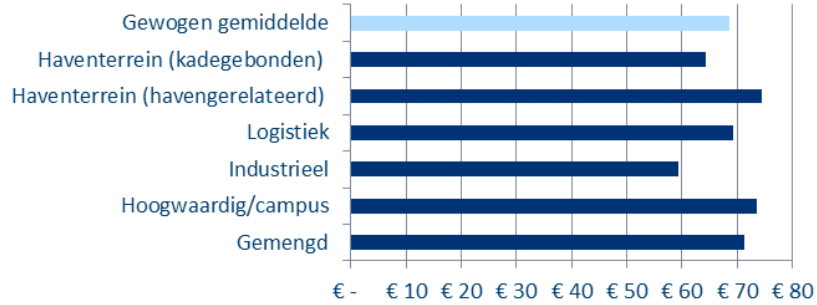

Bron: Kantorenmonitor BV, 2017, bewerking Bureau Buiten

5.3 Herstructurering en transformatie bedrijventerreinen MRA

Herstructurering: Provincie gaat veroudering tegen met HIRB regeling
De provincie Noord-Holland beoogt met de HIRB-regeling de veroudering van bedrijventerreinen tegen te gaan, door fysieke herstructurering en procesmaatregelen te ondersteunen. In 2016 is er voor 11 fysieke herstructureringsprojecten in de provincie subsidie ter beschikking gesteld. Hiermee kan 273 netto hectare worden aangepakt, onder meer in Amsterdam (125 ha), IJmond (62 ha) en Gooi en Vechtstreek (47 ha).

Figuur 5.13 Netto hectare fysieke herstructurering per deelregio met HIRB-gelden in 2016

Deelregio	Herstructurering 2016
Almere-Lelystad	
Amstelland Meerlanden	10,6
Amsterdam	125,0
Gooi en Vechtstreek	46,5
Haarlem	6,4
IJmond	62,4
Zaanstreek-Waterland	22,0

Bron: HIRB, 2016 Provincie Noord Holland

Transformatie bedrijventerreinen: forse ambitie t/m 2030
Net als voor kantoorlocaties geldt ook voor (verouderde) bedrijventerreinen in de MRA dat transformatie kan bijdragen aan evenwicht op de markt (door de leegstand te verminderen) én aan het huisvesten van nieuwe functies die om ruimte vragen, zoals wonen.
In de uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 is de ambitie benoemd om 548 netto ha aan ruimte op bedrijventerreinen te transformeren tussen 2016 en 2030. In het kader van deze monitor is gepeild of het ambitieniveau sindsdien gewijzigd is.

Zeven terreinen in Zaanstad - met een totale transformatieambitie van 25 ha - zijn dermate gemengd met andere functies dat deze in samenspraak met gemeenten als gemengde werkmilieus zijn aangewezen. In Amstelland-Meerlanden en Gooi- en Vechtstreek is de transformatieambitie bovendien nog naar boven bijgesteld t.o.v. Plabeka 3.0. Samenvattend leidt dit er toe dat de transformatieambitie – exclusief de 25 ha in Zaanstad die als gemengde milieus gelden – uitkomt op 538 ha, waarvan ongeveer de helft in Amsterdam voorzien is. Dit komt neer op ca. 35 netto ha transformatie per jaar t/m 2030. Dit jaar is de ambitie herijkt (figuur 5.14); vanaf volgend jaar wordt de voortgang van de transformatie onder gemeenten jaarlijks uitgevraagd en in beeld gebracht.

Figuur 5.14 Transformatieambitie bedrijventerreinen t/m 2030, per deelregio per 1-1-2017

	Totaal
Almere-Lelystad	23
Amstelland Meerlanden	43
Amsterdam	255
Gooi en Vechtstreek	48
Haarlem	13
IJmond	0
Zaanstreek-Waterland	157
MRA-totaal	**538**

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

Figuur 5.15 Totale transformatieambitie bedrijventerreinen t/m 2030, per segment, 1-1-2017

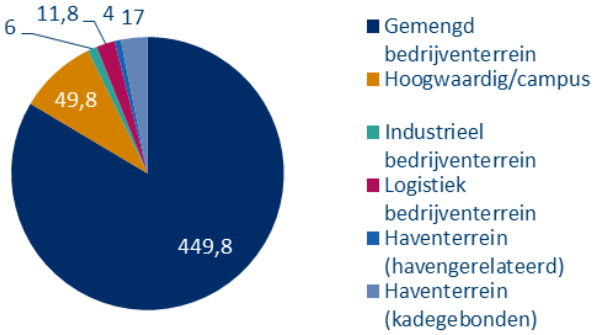

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring gemeenten, 2017

5.4 Vooruitzichten bedrijventerreinen MRA t/m 2030

Realisatie versus vraagraming Plabeka 3.0

Figuur 5.15 zet de ontwikkeling van de uitgifte van bedrijventerreinen (excl. kadegebonden zeehaventerreinen) af tegen de geraamde vraagontwikkeling uit Plabeka 3.0. De vraag naar bedrijventerreinen[10] ligt met 21 netto ha in 2016 binnen de bandbreedten van de vraagraming. Deze gaat uit van een netto uitgifte van 19 à 30 netto ha per jaar tot aan 2030. Ook in de jaren 2013-2015 lag de uitgifte binnen deze bandbreedten.

Figuur 5.15 Gerealiseerde uitgiften op bedrijventerreinen vs. raming Plabeka 3.0 (in netto ha)

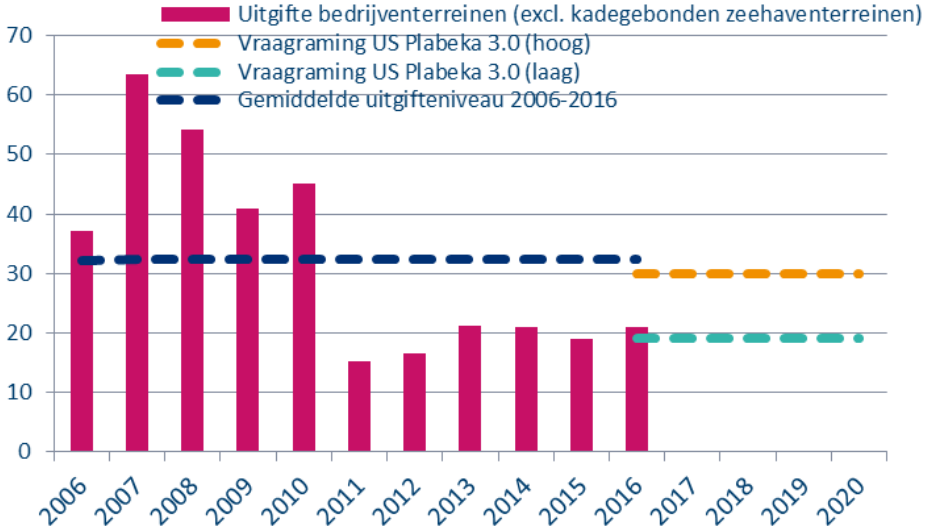

Bron: Provincie Noord-Holland en Flevoland o.b.v. monitoring en US Plabeka 3.0, 2016

Kwalitatieve verdeling planvoorraad tot aan 2030 over segmenten

In de MRA is tot en met 2030 nog ongeveer 1175 netto hectare uitgeefbaar, waarvan 218 op kadegebonden haventerreinen. De overige 957 netto ha planvoorraad bevindt zich voor een groot deel in Amsterdam (200, waarvan 165 op havengerelateerde zeehaventerreinen), Almere-Lelystad (278 ha), Amstelland-Meerlanden (267) en Zaanstreek-Waterland (185 ha). De segmenten met de meeste planvoorraad zijn de logistiek (bijna 250 ha), gemengde terreinen (225 ha), en havengerelateerde (207) en kadegebonden (218 ha) haventerreinen.

Figuur 5.16 Hard planaanbod bedrijventerreinen t/m 2030 per segment en deelregio, 1-1-2017

		Verdeling totale planaanbod t/m 2030 over segmenten						
Deelregio	**Totaal regio**	***Campus***	***Ge-mengd***	***Havenge-relateerd***	***Kade-gebonden***	***Hoog-waardig***	***Indus-trieel***	***Logis-tiek***
Almere-Lelystad	**277,5**	*16,0*	*86,8*	*19,0*	*4,8*	*61,3*	*21,2*	*68,4*
Amstelland-Meerl.	**267,0**	*17,3*	*34,2*			*34,5*	*32,5*	*148,5*
Amsterdam	**363,9**		*4,6*	*165,3*	*161,5*	*0,0*	*0,0*	*32,5*
Gooi en Vecht	**7,7**		*7,7*					
Haarlem	**41,4**		*4,0*			*19,6*	*17,8*	
IJmond	**33,6**		*2,4*	*21,3*	*8,5*		*1,3*	
Zaanstreek-Waterl.	**184,8**		*85,5*	*1,3*	*43,0*		*55,0*	
MRA totaal	**1.175,9**	***33,3***	***225,2***	***207,0***	***217,8***	***115,4***	***127,8***	***249,4***

In Plabeka 3.0 is een plafond afgesproken van 959 ha hard planaanbod tot aan 2030 in de hele MRA. Wanneer het aanbod op kadegebonden haventerreinen (geen onderdeel van Plabeka 3.0) van het MRA-totaal per 1-1-2017 wordt afgehaald (1.176 – 218 ha), blijkt dat het planplafond op MRA-niveau voor bedrijventerreinen wordt gerespecteerd.

[10] Exclusief de ontwikkeling op kadegebonden zeehaventerreinen maar inclusief niet-kadebonden haventerreinen; dit is in lijn met de vraagraming die aan de US Plabeka 3.0 ten grondslag ligt.

Kwalitatieve match vraag en aanbod bedrijventerreinen

Als het volledige harde planaanbod aan bedrijventerreinen tot aan 2030 tot ontwikkeling zou komen, zou dit – bij een uitgifte zoals geraamd in Plabeka 3.0 – leiden een overaanbod van 350 à 500 netto ha. Het is niet waarschijnlijk dat de gehele planvoorraad daadwerkelijk tot ontwikkeling komt. De vraag is daarom: naar welk segment bedrijventerreinen is er in de komende jaren een marktvraag te verwachten, en in hoeverre kan het (plan)aanbod in deze vraag voorzien? Een niet-uitputtend overzicht van enkele prominente ruimtevragers in de komende jaren:

- **Grootschalige logistiek:** een belangrijk deel van de vraag naar ruimte op bedrijventerreinen komen naar verwachting in de komende jaren veelal uit de grootschalige (retour)logistiek en groothandel. Dit type bedrijven landt vooral in Almere-Lelystad (met name uitzonderlijk grote vragers als Inditex, dat zich in 2017 met ca. 35 ha op het Lelystad Airport Business Center vestigt), Amstelland-Meerlanden) en Zaanstreek Waterland, waar veel logistieke bedrijvigheid verwant aan de (voedsel)industrie om ruimte vraagt. Naar verwachting is de MRA in het algemeen staat deze vragers te huisvesten.
- **Stadsdistributie en stadsverzorgende bedrijvigheid:** met de toename van E-commerce neemt ook de behoefte aan (kleinschalige) logistieke overslagpunten voor stadsdistributie toe. En ook de stadsverzorgende bedrijvigheid (installatiebedrijven, catering, dienstverlening, bouw, e.d.) blijft in de toekomst om ruimte vragen. Deels kunnen deze functies in gemengde, productieve wijken in de stad zelf een plek vinden, maar deels blijven deze functies om ruimte op bedrijventerreinen vragen. Met name in de ring Amsterdam is de ruimte beperkt en de vraag groot; mogelijk ontstaat hier krapte op de markt en neemt ook de marktdruk in de deelregio's om Amsterdam heen in de komende jaren toe.
- **Industrie:** industriële bedrijven – al dan niet in hoge milieu-categorieën – blijven ook in de komende jaren om ruimte vragen. Onder meer in Almere-Lelystad (waar nog veel fysieke ruimte en milieuruimte is, IJmond (o.a. in de maakindustrie en de haven-gerelateerde logistiek), Zaanstreek-Waterland (voedselverwerkende industrie), en op enkele locaties in en nabij de Haarlemmermeer is er vraag naar ruimte op industriële bedrijfsruimte. Naar verwachting is de regio in staat deze vraag te huisvesten. Tot slot kan moderne (kleinschalige) maakindustrie in de toekomst ook op gemengde woon-werkmilieus in de stad landen.
- **Datacenters:** deze functie neemt in de komende jaren meer ruimte in; gezien het economisch belang van een optimale digitale infrastructuur is voldoende ruimte hiervoor van groot belang. De locatie-eisen zijn specifiek: de nabijheid van zogeheten 'AMS-IX knooppunten' en de beschikbaarheid van voldoende elektriciteit (nabij een tussenschakelstation) en leveringszekerheid zijn cruciaal. Hierdoor zijn geschikte locaties voor datacenters in de MRA schaars.
- **Kantoorfuncties:** op bedrijventerreinen is ca. 2,5 miljoen m^2 BVO aan kantoorruimte gevestigd in uiteenlopende sectoren. Uitgaande van het (plan)aanbod op kantoorlocaties en het huidige leegstands-percentage op bedrijventerreinen van ca. 15% is de verwachting dat de marktsituatie voor kantoorfuncties op bedrijventerreinen in de komende jaren vrij ruim blijft, met uitzondering van Amsterdam.

Figuur 5.17 Vraag-Aanbodconfrontatie bedrijventerreinen MRA t/m 2030

	Ruimtevraag 2016-2030 (netto ha)	Vervangingsvraag (30% transformatie t/m 2030)	Planaanbod (Excl. kade-gebonden)	Saldo t/m 2030
Scenario 'Laag'	285,0	161,5	958,1	**511,6**
Scenario 'Hoog'	450,0	161,5	958,1	**346,6**

Bron: Kantorenmonitor B.V. (leegstand), Plabeka 3.0 (vraagraming), inventarisatie gemeenten (planvoorraden)

Deel 2
Monitor Plabeka

Verdieping per MRA-deelregio

metropool regioamsterdam

BUREAUBUITEN
economie & omgeving

Deelregio Almere-Lelystad

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus

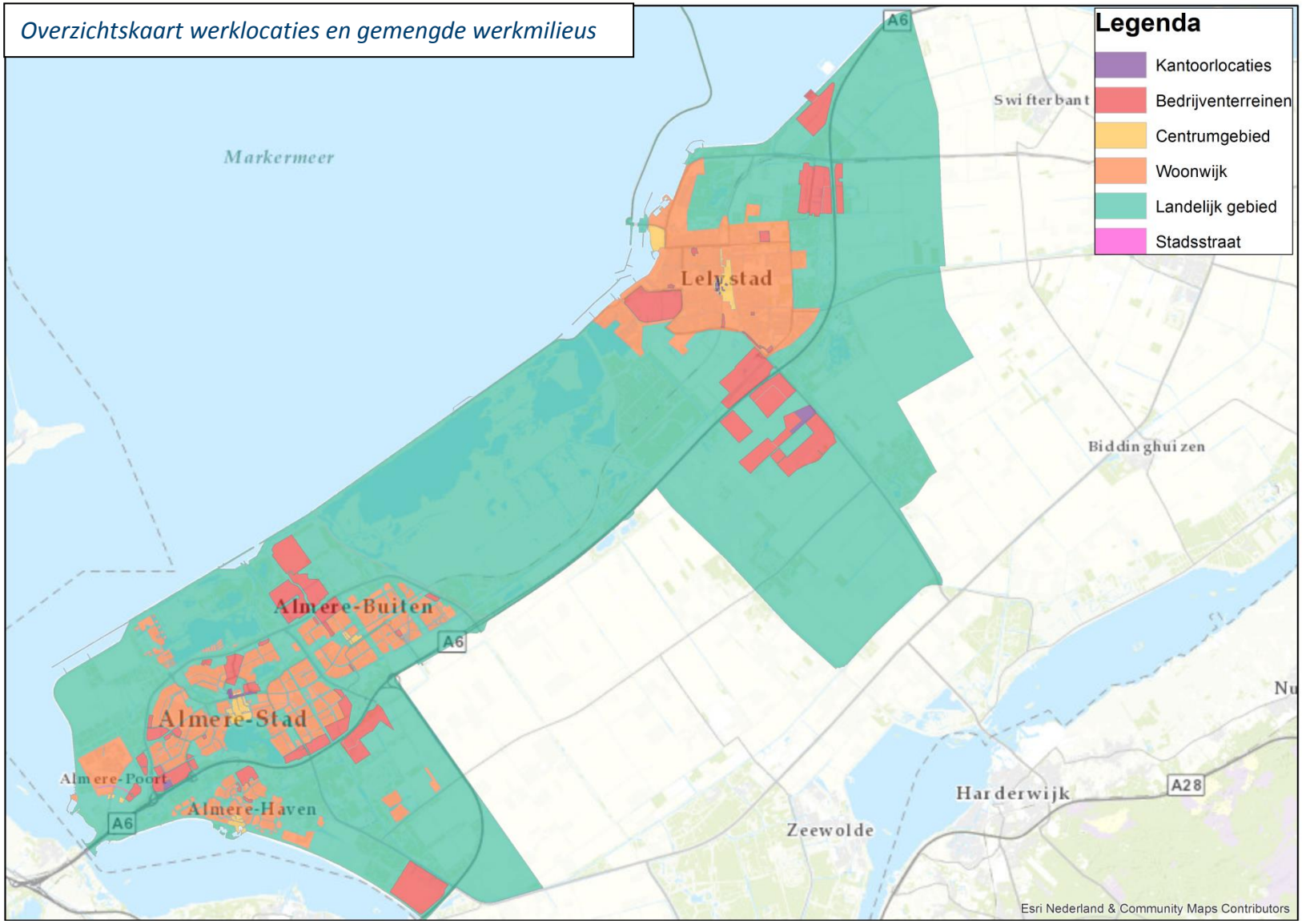

I.I Samenvattingstabel ontwikkelingen Almere-Lelystad 2016

Thema	*Situatie 2016*	*Toelichting*
	Kantoren	
Kantorenleegstand 1-1-2017	–	29%; boven MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	+	Daling leegstand met 2 procentpunt
Frictieleegstand 8% in beeld?	Nee	Verwachting 1-1-2019: 27%
Transformatie kantoren	+	Transformatie 2016 30.000 m^2 BVO; boven ambitieniveau Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	–	Onder niveau vraagraming Plabeka
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: overschot t/m 2030 (aanbod > vraag). *Kwalitatief*: concentratie centrale, multimodale plekken en nabij Lelystad Airport
	Bedrijventerreinen	
Leegstand bedrijfsruimte	O	Veel ruimte in aanbod, maar leegstand industrieel vastgoed onder MRA-gemiddelde
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	–	27%; boven MRA-gemiddelde (15%)
Transformatie bedrijventerreinen	+	Ambitie hoger dan in Plabeka 3.0; voortgang vanaf 2017 geraamd
Uitgifte bedrijventerreinen	–	Onder niveau vraagraming (maar in 2017 ruim erboven)
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: overschot t/m 2030 (aanbod > vraag). *Kwalitatief*: aanbod voorziet in vraag grote logistieke vestigers en milieuruimte

I.II Economie en werkgelegenheid

Almere-Lelystad is de deelregio die binnen de MRA voldoende en betaalbare ruimte biedt voor ondernemen. De regio is daarmee een belangrijk vestigingsgebied voor de logistieke sector, ook dankzij goed ontsloten terreinen per weg, spoor en water. De ontwikkeling van Lelystad Airport en het aantrekken van hoger onderwijs zijn belangrijke economische kansen voor de toekomst.

Ontwikkeling en verwachtingen economie en werkgelegenheid

Na de crisisjaren laat de economie van Almere-Lelystad weer een groei zien (2,8% BRP-groei in 2015). Ook het aantal banen neemt toe. Wel heeft de regio nog het hoogste werkloosheidscijfer in de MRA (7.6%; bron: EV MRA, 2017). Naar verwachting blijft het BRP ook in 2016 en 2017 groeien; dit lijkt echter niet te resulteren in werkgelegenheidsgroei.

Figuur 1 Economische kerncijfers Almere-Lelystad

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	*jaarlijkse groei in %*						
Bruto regionaal product	*mln euro*	8.681	6,5	1,4	–0,9	–3,2	3,1	2,8	+	++

Bron: Economische verkenning MRA 2017

De regio heeft relatief veel werkgelegenheid in de groot- en detailhandel en gezondheidszorg; in deze sectoren nam het aantal banen tussen 2006 en 2016 toe, net als in de ICT, horeca en overige dienstverlening. Zakelijke en financiële dienstverlening kenden in deze periode een afname van het aantal banen.

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 Almere-Lelystad

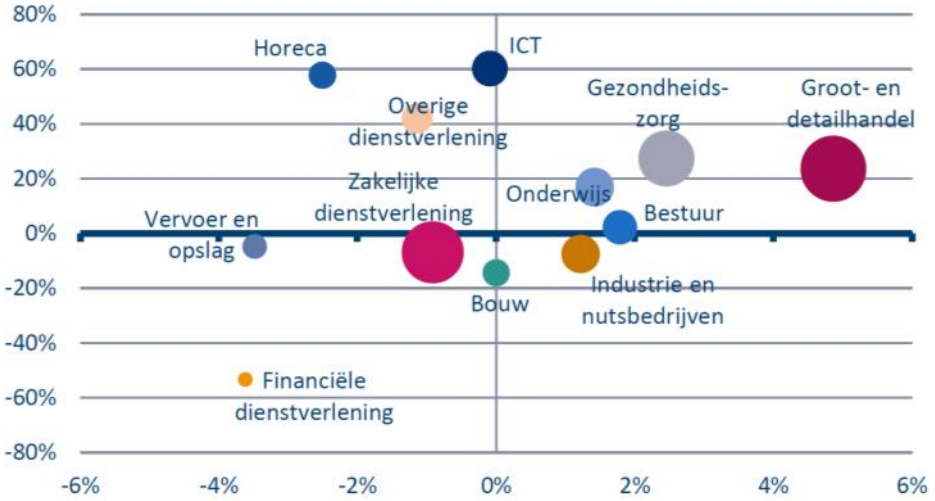

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Almere-Lelystad en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

I.III Gemengde werkmilieus in Almere-Lelystad

Bijna 60% van de werkgelegenheid van Almere-Lelystad bevindt zich in gemengde werkmilieus[1]. De werkgelegenheid nam hier tussen 2006 en 2016 met 18% toe, en dan met name in woonwijken (+30%). Dit laat zich mogelijk verklaren door de toename van het aantal ZZP-ers dat vanuit huis werkt.

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Almere-Lelystad

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Almere-Lelystad 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

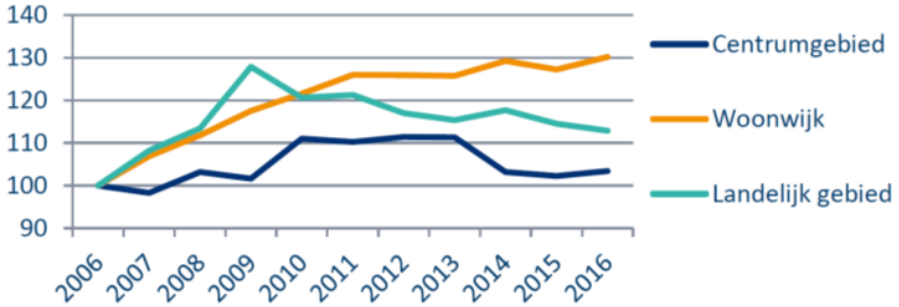

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

[1] De locatievoorkeuren van Almere-Lelystad wijken in deze monitor af van eerdere jaargangen van de monitor. Dit komt door een herijking van de gebiedsindeling.

I.IV Kantorenmarkt in Almere-Lelystad

Voorraad, leegstand en transformatie kantoren

Almere-Lelystad kent 4 formele, monofunctionele kantorenlocaties. In totaal bevindt hier zich 6% van de totale werkgelegenheid en 27% van de kantorenvoorraad in de regio. De overige kantoren bevinden zich op bedrijventerreinen (35%) en gemengde milieus (38%).

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype per 1-1-2017 (m² BVO), Almere-Lelystad

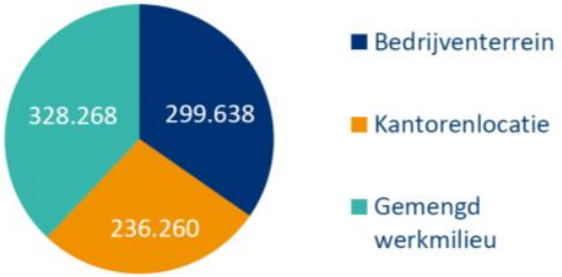

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenvoorraad van Almere-Lelystad bedraagt ca. 864.000 m² en neemt sinds 2012 geleidelijk af. De Plabeka-vraagraming gaat juist uit van een uitbreidingsvraag van in totaal minimaal 25.000 m^2 tot aan 2030.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand Almere-Lelystad in m² BVO van 1-1-2007 t/m 1-1-2017

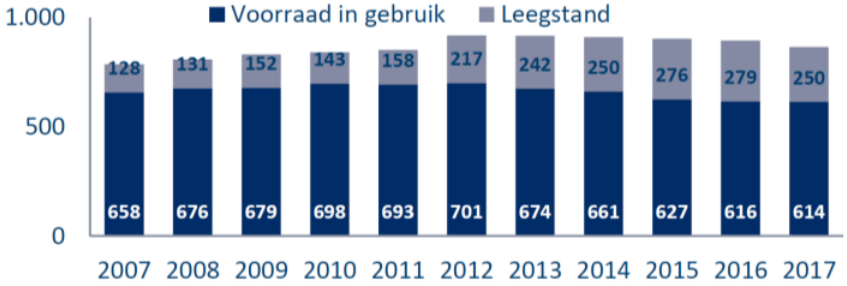

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In 2016 werd ruim 30.000 m² kantoorruimte getransformeerd; veel meer dan in jaren daarvoor. Hierdoor is de kantorenleegstand in 2016 voor het eerst sinds 2009 gedaald. De regio heeft de ambitie om tot aan 2030 nog 7.000 m^2 kantoorruimte te transformeren. Wel is het waarschijnlijk dat dit volume in praktijk hoger uitpakt; zo wordt transformatie naar wonen mogelijk gemaakt op drie kantorenconcentratiegebieden in Almere.

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen Almere-Lelystad, 2010-2016 in m² BVO

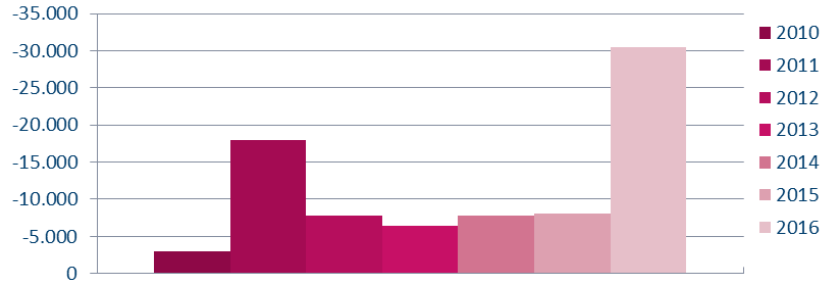

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 8 Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype Almere-Lelystad, 1-1-2013 – 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 9 Kantorenleegstand op kantoorlocaties per segment, per 1-1- 2017

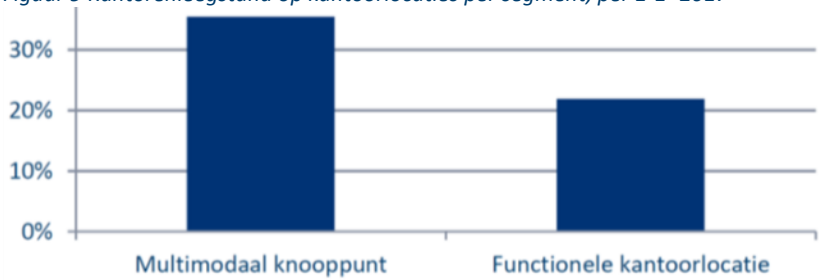

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenleegstand is op kantoorlocaties met 34% hoger dan op gemengde werkmilieus (27%). De regio heeft kantoorlocaties in de segmenten 'functioneel' en 'multimodaal'. Als de kantorenleegstand zich blijft ontwikkelen als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 op 27%

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Almere-Lelystad

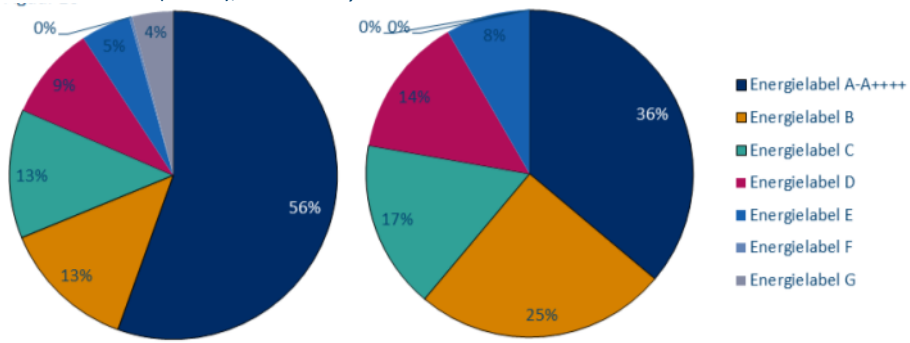

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

In Almere-Lelystad heeft 78% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten

Het planaanbod op kantoorlocaties in de regio Almere-Lelystad concentreert zich op functionele en multimodale locaties; Lelystad Airport Business Park is de locatie met de grootste planvoorraad. Typische kantoorsectoren als zakelijke en financiële dienstverlening zijn ondervertegenwoordigd in de regio; mede hierdoor is de verwachte ruimtevraag tot aan 2030 bescheiden. Wel kunnen de ICT-sector – die sterkt groeit in de deelregio – en dienstverlenende bedrijven gerelateerd aan Lelystad Airport de komende jaren om kantoorruimte vragen. Deze vraag richt zich in toenemende mate op centrale, multimodaal bereikbare locaties. De verwachting is dat de regio deze vraag ruimschoots binnen het (plan)aanbod kan huisvesten, aangezien de totale leegstaande kantorenvoorraad plus het planaanbod de geraamde vraag naar kantoorruimte overschrijdt. Hoogstwaarschijnlijk komen niet alle planlocaties in de regio (volledig) tot ontwikkeling tot aan 2030.

Figuur 11 Hard planaanbod Almere-Lelystad in m² BVO per segment t/m 2030[2]

Segment	m²
Multimodaal knooppunt	25.000
Functionele kantoorlocatie	121.000
Totaal Almere-Lelystad	**146.000**

Bron: Provincie Flevoland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

[2] Inclusief Kustzone

I.V Bedrijventerreinen in Almere-Lelystad

Er zijn 48 bedrijventerreinen in Almere-Lelystad, goed voor 40.500 banen op 834 netto ha. In Almere-Lelystad bedroeg de uitgifte in 2016 1 netto ha ; dit is vergelijkbaar met 2014 en 2015 maar ligt onder het niveau van de jaren daarvoor (4 à 9 ha) en van de vraagraming van Plabeka 3.0. Een belangrijke kanttekening is dat het uitgifteniveau in 2017 ruim boven de vraagraming ligt, met de vestiging van Inditex op een kavel van 35 op het Lelystad Airport Businesspark. Deze ontwikkeling wordt echter pas in de volgende editie van de monitor meegenomen (2017-2018).

Figuur 12 Uitgifte bedrijven- en haventerreinen Almere-Lelystad in netto ha, 2011-2016

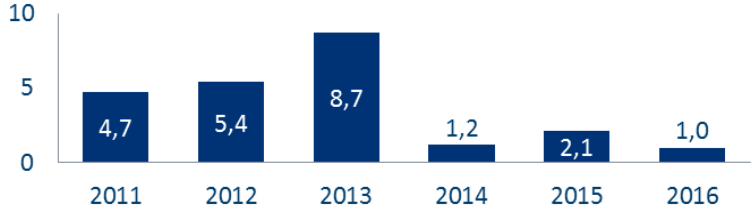

Bron: Provincie Flevoland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen

Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- Het transactievolume in 2016 (ca. 8.000 m^2 BVO) is relatief laag t.o.v. het aanbod aan bedrijfsruimte van ruim 324.000 m².
- De gemiddelde huurprijs van bedrijfsvastgoed op bedrijventerreinen ligt met €62 per m^2 per jaar lager dan gemiddeld in de MRA (€69').
- Van de kantorenvoorraad op bedrijventerreinen staat 27% leeg.
- In Almere-Lelystad ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 12% onder het MRA-gemiddelde van 16%.
- In Almere-Lelystad heeft 82% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72% (zie figuur 10).

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties op bedrijventerreinen per segment[3]

Segment	Geregistreerd aanbod per 1-1-2017	Geregistreerde transacties in 2016	Factor aanbod/ transacties
Gemengd	100.613	2.836	35
Industrieel	187.851	2.860	66
Logistiek	30.337	2.300	13
Totaal Almere Lelystad	**324.202**	**7.996**	**41**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 14 Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment, Almere-Lelystad van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

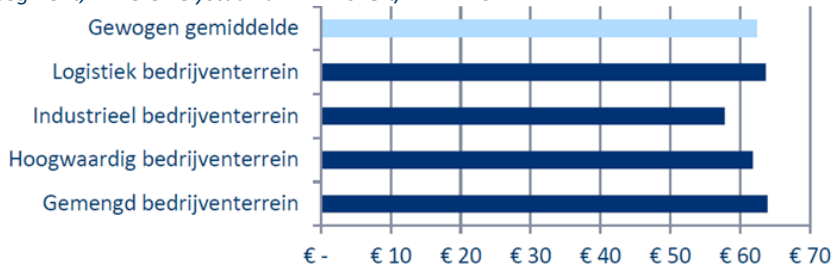

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15 Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment per 1-1-2017

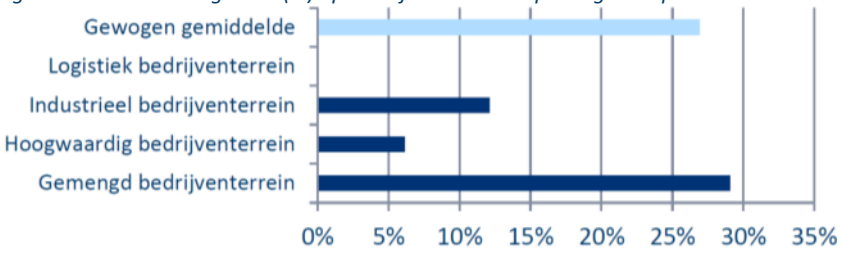

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

[3] Als N ≤ 10.000 m² dan wordt het aanbod niet meegenomen

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Almere-Lelystad

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld Almere-Lelystad	12,0%
Gemeente met hoogste leegstand	12,0% (Almere)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

De deelregio beschikt over een grote planvoorraad op (grootschalige) logistieke, hoogwaardige en gemengde bedrijventerreinen. Zelfs als de verwachte transformatie van bedrijventerreinen tot aan 2030 (ca. 23 netto ha) wordt meegerekend, zal de ruimtevraag waarschijnlijk lager uitvallen dan het harde planaanbod van 278 ha (zie figuur 17).

Met de Flevokust Haven biedt de regio ruimte aan kadegebonden bedrijven in hoge milieucategorieën. Vragers op de markt voor bedrijventerreinen komen naar verwachting in de komende jaren veelal uit de grootschalige (retour)logistiek en groothandel. De vestiging van het distributiecentrum van het Spaanse modebedrijf Inditex op een kavel van 35 hectare op het Lelystad Airport Businesspark (uitgifte vond in 2017 plaats en is daarom niet in deze monitor opgenomen) is hier een sprekend voorbeeld van. Ook de (voedselverwerkende) industrie is een belangrijke ruimtevrager; de regio kan ook verplaatsingsruimte bieden aan industrie uit andere deelregio's. Resumerend is er in geen van de segmenten een tekort aan bedrijfsruimte te verwachten en zal een groot deel van het planaanbod niet tot aan 2030 tot ontwikkeling komen, al kunnen enkele uitzonderlijk grote vestigers als Inditex dit beeld snel veranderen.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen Almere-Lelystad per segment t/m 2030 in netto ha.

Segment	Hectaren
Gemengd bedrijventerrein	87
Hoogwaardig/campus	80
Industrieel bedrijventerrein	21
Logistiek bedrijventerrein	68
Haventerrein (niet-kadegebonden)	19
Totaal	**278**

Bron: Provincie Flevoland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

II Deelregio Amstelland-Meerlanden

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus:

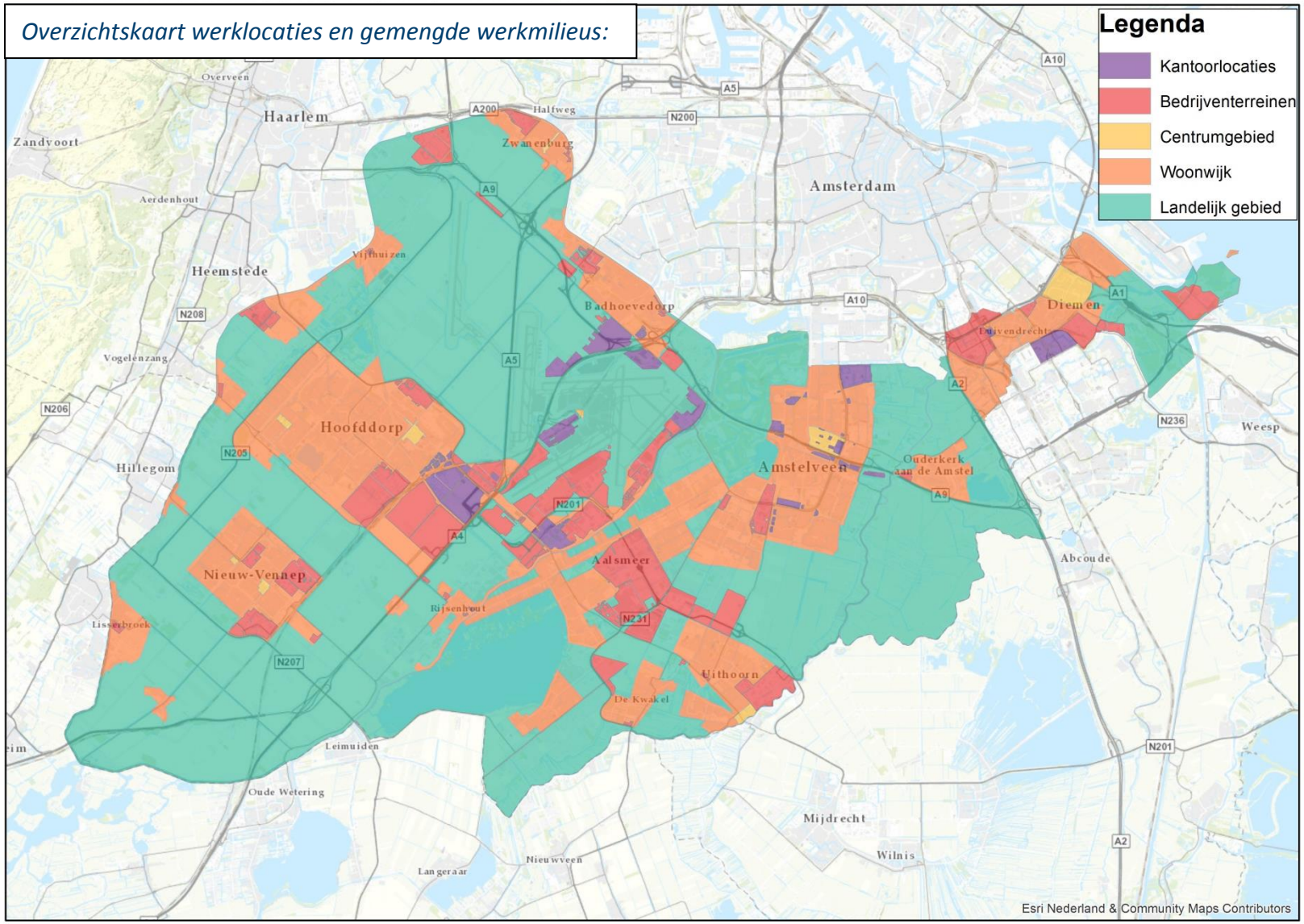

metropool regioamsterdam

II.I Samenvatting ontwikkelingen Amstelland-Meerlanden 2016

Thema	Situatie 2016	Toelichting
Kantoren		
Kantorenleegstand 1-1-2017	–	19%; boven MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	+	Daling leegstand met 3 procentpunt
Frictieleegstand 8% in beeld?	Nee	Verwachting 1-1-2019: 11,0%
Transformatie kantoren	+	Transformatievolume 2016 80.000 m^2 BVO; boven ambitieniveau Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	–	Onder niveau vraagraming Plabeka
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: mogelijk overschot tot aan 2030 *Kwalitatief*: regio voorziet in vraag naar internationale milieus. Meer gemengde locaties als opgave.
Bedrijventerreinen		
Leegstand bedrijfsruimte	O	Weinig aanbod bedrijfsruimte; leegstand industrieel vastgoed > MRA-gemiddelde
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	–	22%; boven MRA-gemiddelde (15%)
Transformatie bedrijventerreinen	+	Ambitie naar boven bijgesteld t.o.v. Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	Uitgifte 2016 boven niveau vraagraming Plabeka 3.0 en hoger dan eerdere jaren
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: mogelijk overaanbod ondanks hoge vraag en transformatieambitie *Kwalitatief*: voorziet in vraag logistiek, circulair. Stadsdistributie en datacenters aandachtpunt.

II.II Economie en werkgelegenheid

Amstelland-Meerlanden onderscheidt zich dankzij haar goede bereikbaarheid en internationale aantrekkingskracht. De Mainport Schiphol en de Greenport Aalsmeer zijn belangrijke economische trekkers en bieden kansen aan de sectoren logistiek en agrofood.

Figuur 1 Economische kerncijfers Amstelland-Meerlanden

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	28.693	21,6	4,0	1,0	0,1	6,0	3,2	++	++

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 in Amstelland-Meerlanden

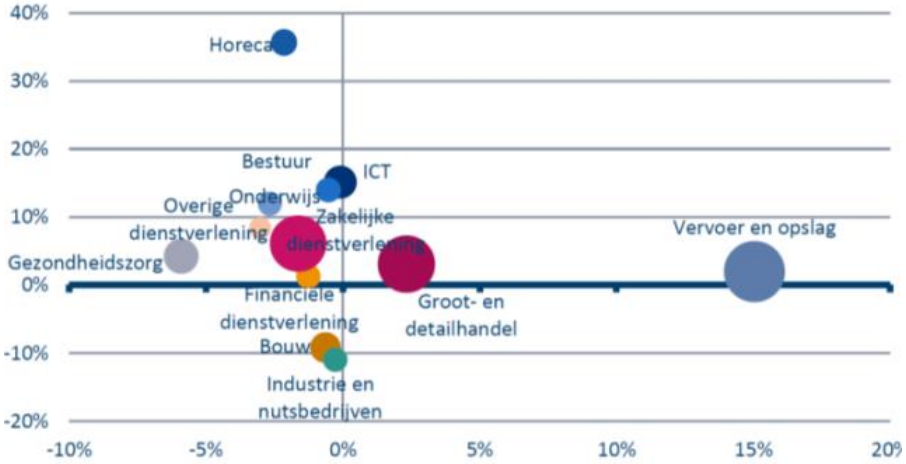

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Amstelland-Meerlanden en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

Het BRP van Amstelland-Meerlanden groeit in 2015 en 2016, evenals het aantal banen. Vervoer en opslag is zowel absoluut als relatief ten opzichte van de MRA een grote sector; de werkgelegenheid steeg in deze sector tussen 2006 en 2016 licht. Sterke groeiers waren de ICT-sector, de horeca, en de zakelijke dienstverlening. Bouw en industrie kenden een afname van de werkgelegenheid tussen 2006 en 2016. De economische vooruitzichten in Amstelland-Meerlanden zijn positief; ook voor 2016 en 2017 is groei van het BRP verwacht.

II.III Gemengde werkmilieus in Amstelland-Meerlanden

Amstelland-Meerlanden wordt traditioneel gekenmerkt door een hoge mate van functiescheiding; ca. 62% van de werkgelegenheid bevindt zich op formele werklocaties, veel meer dan elders in de MRA. Toch is het aantal banen op gemengde werkmilieus (dus buiten werklocaties) tussen 2006 en 2016 gegroeid, en dan procentueel gezien met name in het landelijk gebied (+29%). Ook centrumgebieden (+13%) en woonwijken (+10%) zagen een groei in de werkgelegenheid in de periode 2006-2016.

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Amstelland-Meerlanden

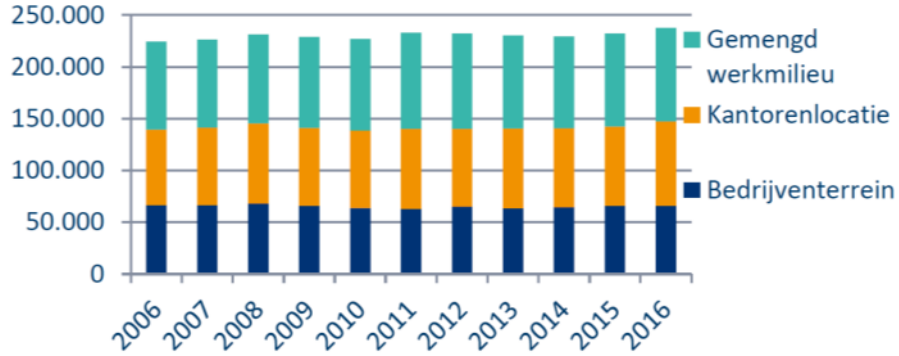

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Amstelland-Meerlanden 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

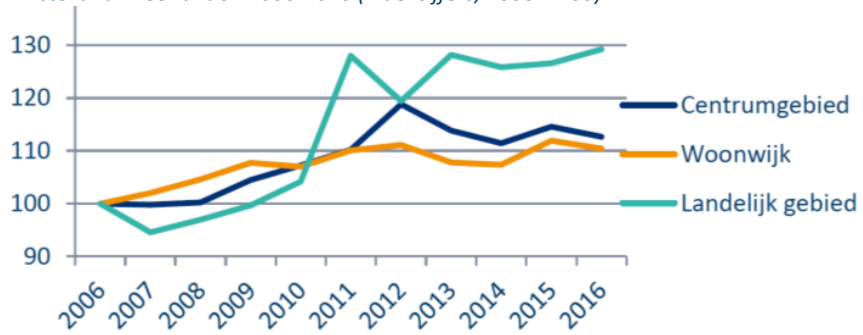

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

II.IV Kantorenmarkt in Amstelland-Meerlanden

Ontwikkelingen voorraad, uitgifte, leegstand

De totale kantorenvoorraad van Amstelland-Meerlanden bedraagt in 2017 ongeveer 2.450.00 m². Hiervan bevindt 70% zich op de 35 formele kantoorlocaties in de regio, deze huisvesten samen 34% van de totale werkgelegenheid. De kantorenvoorraad neemt sinds 2014 af, vooral dankzij de aanzienlijke transformatie van de afgelopen jaren. De regio heeft de ambitie om tot aan 2030 nog 375.800 m² te transformeren.

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype per 1-1-2017 (m² BVO), Amstelland-Meerlanden

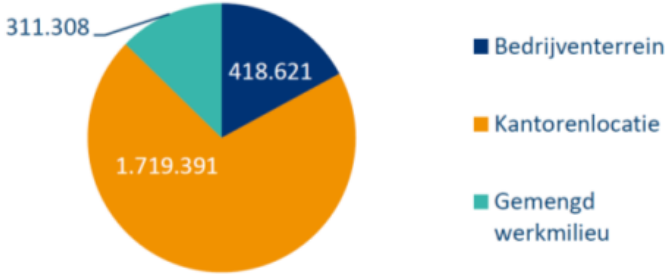

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand Amstelland-Meerlanden in m² BVO van 1-1-2007 t/m 1-1-2017

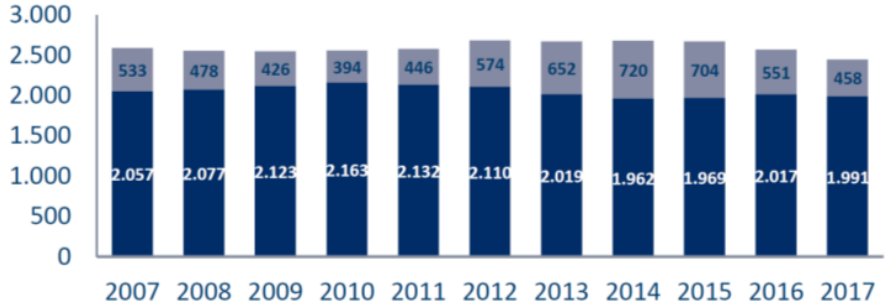

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen Amstelland-Meerlanden, 2010-2016 in m² BVO

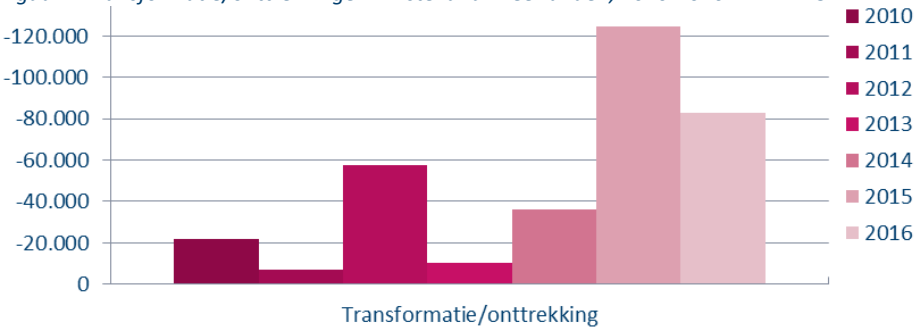

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Vooral door transformatie is de kantorenleegstand vanaf 2014 afgenomen tot 19% per 1-1-2017. Op kantoorlocaties is de leegstand het laagst op internationale vestigingsmilieus. Als de leegstand zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 op 11%.

De netto uitbreidingsvraag daalde in 2016 licht, en ligt daarmee onder het geraamde niveau van de uitvoeringsstrategie (jaarlijkse groei van 8.700 à 12.000 m² op formele kantoorlocaties).

Figuur 8: Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype Amstelland-Meerlanden, 1-1-2013 – 1-1-2017

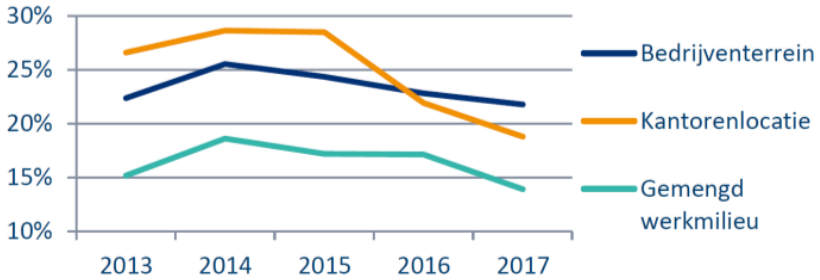

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 9: Kantorenleegstand per segment, per 1-1- 2017

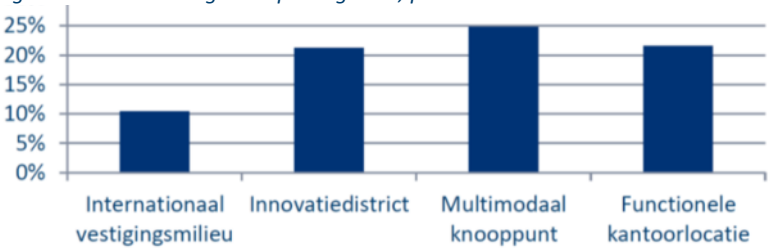

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Amstelland-Meerlanden

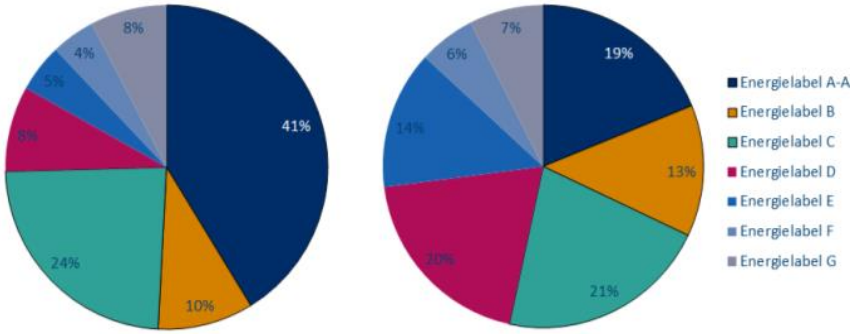

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

In Amstelland-Meerlanden heeft 53% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten
De deelregio heeft veel planvoorraad op kantoorlocaties in internationale en multimodaal bereikbare vestigingsmilieus. Vooral nabij Schiphol bevinden zich met Schiphol Elzenhof, Oost, en Centrum planlocaties van substantiële omvang, evenals op Beukenhorst Zuid in Hoofddorp. Het aanbod aan bestaande kantoorpanden is fors, al zet de regio flinke stappen in de transformatie van leegstaande kantoorruimte. De toekomstige vraag komt naar verwachting voor een belangrijk deel vanuit (luchtniet-kadegebondene) zakelijke dienstverlening en internationale hoofdkantoren (zoals recente vestigingen op Park2020) en landt veelal op multimodale locaties en op gemengde, stedelijke milieus; functiemenging op bestaande kantoorlocaties biedt een kans om meer gemengde woon-werkgebieden te creëren. De verwachting is dat de kantorenvraag ruimschoots binnen het aanbod kan worden gehuisvest en dat er in geen van de kwalitatieve segmenten een tekort optreedt.

Figuur 11 Hard planaanbod kantorenlocaties per segment t/m 2030 in m² BVO

Segment	m²
Internationaal vestigingsmilieu	119.400
Multimodaal knooppunt	100.000
Functionele kantoorlocatie	106.700
Totaal Amstelland-Meerlanden	**326.100**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

II.V Bedrijventerreinen in Amstelland-Meerlanden

De deelregio Amstelland-Meerlanden telt 64 bedrijventerreinen met daarop in 2016 28% van de werkgelegenheid. De circa 1.200 ha netto uitgegeven bedrijventerrein is verdeeld over de segmenten gemengd (57%), logistiek (27%), industrieel (9%) en hoogwaardig (7%).

Figuur 12 Uitgifte bedrijventerreinen Amstelland-Meerlanden, 2011-2016 (netto ha)

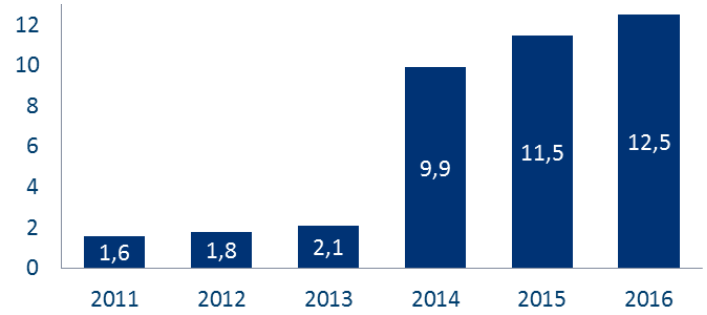

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

In 2016 bedroeg de uitgifte op bedrijventerreinen in Amstelland-Meerlanden 12,5 netto ha, het hoogste volume in de afgelopen zes jaar. De uitgifte ligt daarmee in 2016 boven het geraamde niveau in Plabeka 3.0, waarin is uitgegaan van 9 tot 12 ha uitgifte per jaar. In 2014 en 2015 werd het geraamde uitgifteniveau gehaald; in de jaren ervoor lag de uitgifte met 1,5 à 2 ha per jaar een stuk lager.

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen
Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- De regio kent per 1-1-2017 een aanbod van 328.500 m² bedrijfsruimte op bedrijventerreinen en een transactievolume in 2016 van 82.061 m². De verhouding tussen aanbod en transactievolume ligt hiermee lager dan gemiddeld in de MRA (indicator relatief krappe markt)
- De gemiddelde huurprijs per m^2 per jaar van bedrijfsvastgoed varieert tussen de €70 (gemengde en logistieke terreinen) tot €82 (hoogwaardige terreinen) en ligt hiermee boven het gemiddelde op MRA-niveau.
- De bedrijventerreinen kennen een kantorenvoorraad van ongeveer 418.600 m²; hiervan staat 22% leeg (vs. 15% gemiddeld in de MRA)
- In Amstelland-Meerlanden ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 21% boven het MRA-gemiddelde van 16%.
- In de regio heeft 75% van de panden op bedrijven-terreinen een energielabel **v**an C of hoger; MRA-breed is dit 72%.

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties bedrijfsruimte op bedrijventerreinen

Segment	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aanbod/transacties
Gemengd	240.838	78.628	3,1
Hoogwaardig	17.919	0	-
Logistiek	69.709	3.433	20,3
Totaal	**328.466**	**82.061**	**4,0**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 14: Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment Amstelland-Meerlanden van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15: Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment op 1-1-2017

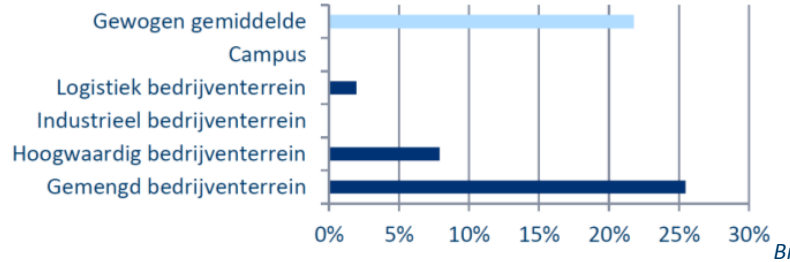

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Amstelland-Meerlanden

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld A-M	21,0%
Gemeente met hoogste leegstand	25,0% (Haarlemmermeer)
Gemeente met laagste leegstand	0% (Diemen)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

Het planaanbod aan bedrijventerreinen in de deelregio is divers; er is ruimte beschikbaar op hoogwaardige, logistieke, industriële en gemengde terreinen. Hoewel in de regio een forse ruimtevraag (+12,5 netto ha per jaar tot aan 2030) en transformatie (43 netto ha tot aan 2030) wordt voorzien, zou bij volledige ontwikkeling van het huidige harde planaanbod van 267 ha een overaanbod ontstaan.

De regio profileert zich met goed bereikbare bedrijventerreinen in de nabijheid van Amsterdam en Schiphol; enkele terreinen richten zich daarbij specifiek op circulaire bedrijvigheid. De toekomstige ruimtevraag komt naar verwachting vooral uit de logistieke sector, waarbij een onderscheid kan worden gemaakt tussen grootschalige logistiek en – vooral in de directe nabijheid van de stad Amsterdam - stadsdistributiecentra. Ook datacenters nemen in de komende jaren naar verwachting meer ruimte in; gezien het economisch belang van een optimale digitale infrastructuur is voldoende ruimte voor deze functie van groot belang. Daarnaast kunnen bedrijven die vanuit Amsterdam worden uitgeplaatst in de deelregio eveneens om ruimte vragen. Samenvattend is de regio in staat om de meerderheid van de ruimtevragers binnen het huidige planaanbod passend te huisvesten, maar is het zaak in beeld te brengen of dit ook voor stadsdistributiecentra en voor datacenters geldt. In de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 zijn voor beide sectoren uitwerkingsopgaven opgenomen.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen Amstelland-Meerlanden per segment t/m 2030 (netto ha)

Segment	Hectaren
Gemengd bedrijventerrein	34
Hoogwaardig /campus	52
Industrieel bedrijventerrein	33
Logistiek bedrijventerrein	149
Totaal Amstelland-Meerlanden	**267**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

III Deelregio Amsterdam

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus:

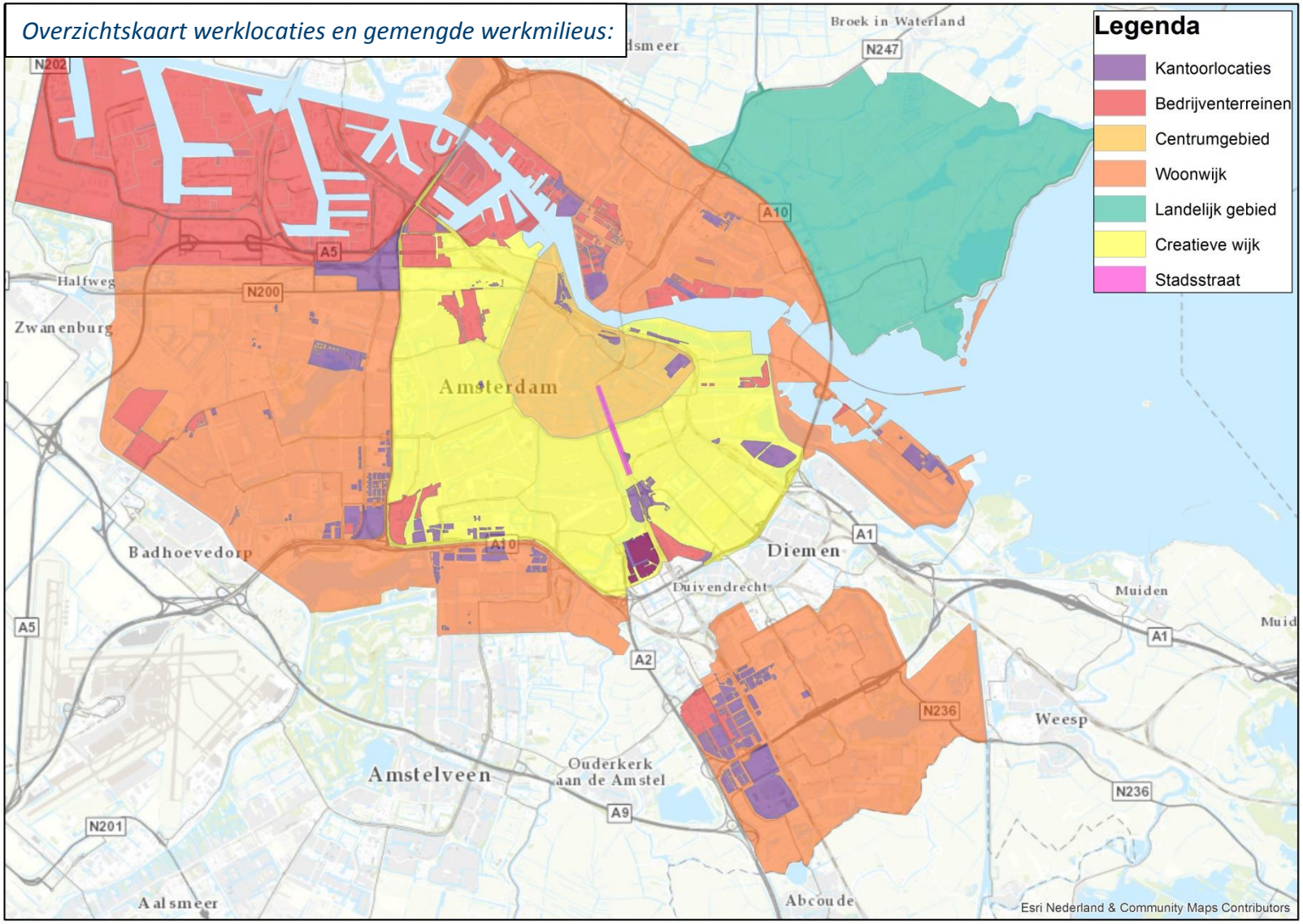

III.I Samenvatting ontwikkelingen Amsterdam 2016

Thema	Situatie 2016	Toelichting
Kantoren		
Kantorenleegstand 1-1-2017	+	12,8%; onder MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	+	Daling leegstand met 2 procentpunt
Frictieleegstand 8% in beeld?	Ja	Verwachting 1-1-2019: 8,3%
Transformatie kantoren	+	Transformatievolume 2016 156.000 m^2 BVO; realisatie boven ambitie Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	+	Boven niveau vraagraming Plabeka 3.0
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: (plan)aanbod t/m 2030 meer dan verwachte vraag, ondanks transformatie *Kwalitatief*: veel vraag internationale en creatieve topmilieus. Tekort binnen deze segmenten dreigt.
Bedrijventerreinen		
Leegstand bedrijfsruimte	+	Weinig aanbod bedrijfsruimte; leegstand industrieel vastgoed < MRA-gemiddelde
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	+	8%; onder MRA-gemiddelde (15%)
Transformatie	+	Ambitie op niveau Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	–	Onder niveau vraagraming (want haven-terreinen zijn geen onderdeel raming)
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: tekort verwacht door forse binnen-stedelijke transformatie t/m 2030. *Kwalitatief*: binnen alle segmenten tekort (m.u.v. haventerreinen). Ruimte voor kleinschalige bedrijvigheid in gemengde woon-werkgebieden

III.II Economie en werkgelegenheid

Amsterdam is het culturele centrum en de economische motor van de MRA, en heeft zeker een sterke aantrekkingskracht op burgers en bedrijven uit binnen- en buitenland. Door de hoge stedelijke druk en de forse transformatieambitie van werklocaties in de stad ontstaat een zeer krappe markt voor bedrijfsruimte.

Figuur 1 Economische kerncijfers Amsterdam

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	64.485	48,5	3,9	0,0	3,7	4,6	2,9	++	++

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 in Amsterdam

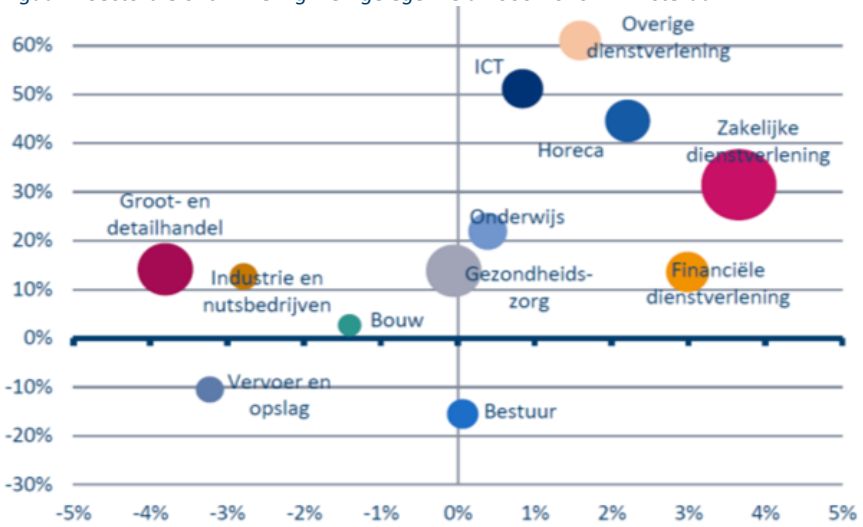

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Amsterdam en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

De economie van Amsterdam kende de afgelopen jaren van alle regio's de hoogste groei binnen de MRA. Ook in 2016 groeide de Amsterdamse economie met 3,2% t.o.v. 2015 het hardste van alle deelregio's[4]. Met een aandeel van 48,5 procent in de totale toegevoegde waarde, domineert Amsterdam de economische ontwikkeling van de MRA (2015).

Zakelijke dienstverlening is zowel absoluut als relatief ten opzichte van de MRA de grootste sector in Amsterdam. De ICT, zakelijke en overige dienstverlening, horeca, onderwijs, en zorg groeiden tussen 2006 en 2016 sterk in werkgelegenheid, al was de banengroei in Amsterdam in deze periode bijna sector-breed. Naar verwachting groeit het BRP en de werkgelegenheid in Amsterdam ook de komende jaren sterk.

III.III Gemengde werkmilieus in Amsterdam

Amsterdam kent in 2016 ongeveer 603.600 banen, waarvan 63% gevestigd is op gemengde werkmilieus. Tussen 2006 en 2016 is het aantal banen op gemengde milieus fors gestegen; dit geldt voor alle milieus.

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Amsterdam

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

[4] CBS, 2016, zie www.cbs.nl/nl-nl/publicatie/2017/50/de-regionale-economie-2016

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Amsterdam 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

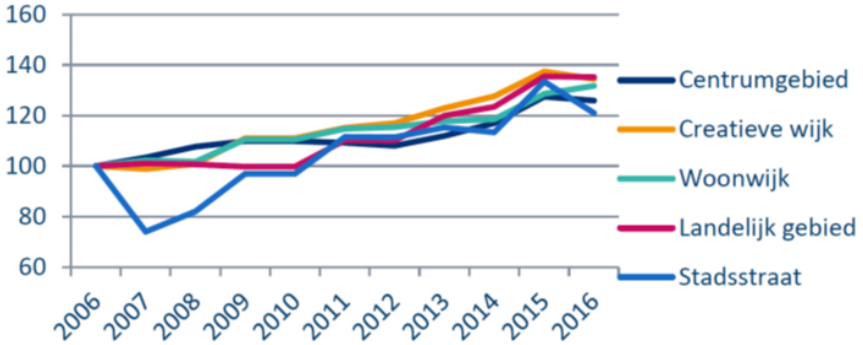

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

III.IV Kantorenmarkt in Amsterdam

Ontwikkelingen voorraad, gebruik, leegstand

Amsterdam telt 48 kantorenlocaties met daarop een kantorenvoorraad van 3.581.600 m²; 50% van de totale kantorenvoorraad in de stad. Deze kantorenlocaties vertegenwoordigen 25% van de totale werkgelegenheid van de deelregio.

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype per 1-1-2017 (m² BVO), Amsterdam

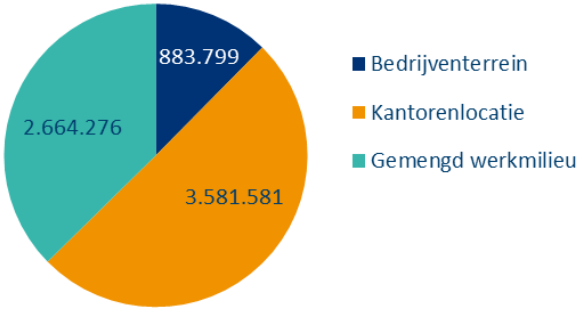

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De Amsterdamse kantorenvoorraad neemt sinds 2011 jaarlijks af, dankzij de forse transformatie van leegstaande kantoorpanden in Amsterdam. Ook in 2016 is er 155.600 m² getransformeerd. De regio heeft de ambitie om tot aan 2030 nog 598.200 m² kantoorruimte te transformeren.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand Amsterdam van 1-1-2007 – 1-1-2017 in m² BVO

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen Amsterdam, 2010-2016 in m² BVO

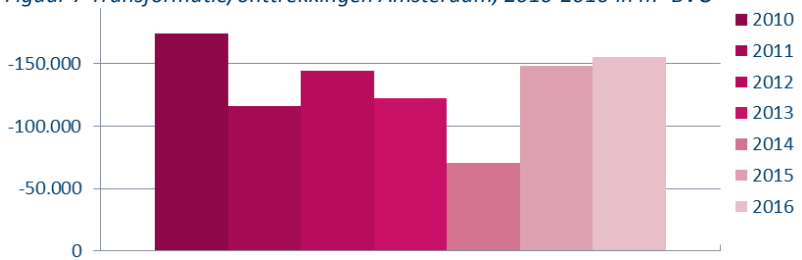

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenvoorraad in gebruik neemt in 2016 juist toe (+68.000 m^2). Hiermee groeit het kantoorgebruik in Amsterdam harder dan geraamd in de Uitvoeringsstrategie (+16.600 m² tot 19.200 m² per jaar). Wel gingen hier eerdere jaren van negatieve ontwikkeling aan vooraf.

Figuur 8 Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype Amsterdam, 1-1-2013 – 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenleegstand is tussen 1-1-2013 en 1-1-2017 afgenomen van 16% naar 13%. Met name de leegstand van kantoorpanden op bedrijventerreinen kende een forse procentuele afname; op gemengde locaties was de kantorenleegstand al laag en bedraagt deze per 1-1-2017 ca. 8%. Enkel kijkend naar formele kantoorlocaties ligt de kantorenleegstand binnen het internationaal vestigingsmilieu op ongeveer 14%, en in de overige segmenten op ca. 17%. Als de leegstand van de totale kantorenvoorraad zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 net boven de 8%.

Figuur 9 Kantorenleegstand op kantoorlocaties per segment, per 1-1- 2017

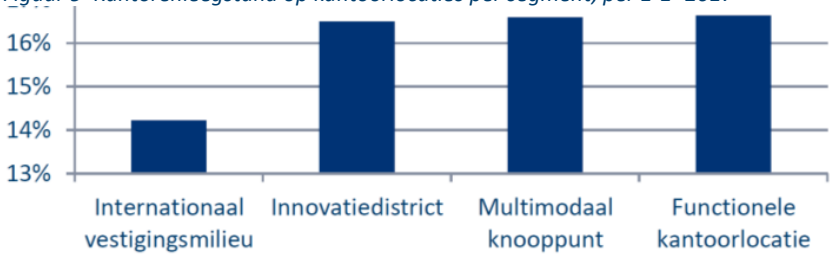

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In Amsterdam heeft 73% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Amsterdam

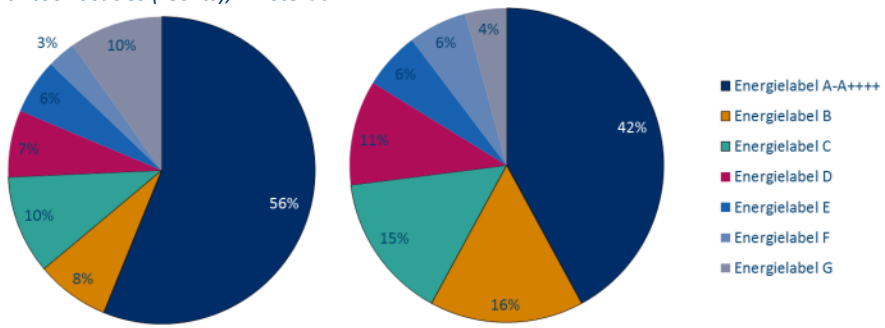

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties

Het planaanbod op kantoorlocaties in Amsterdam bevindt zich voornamelijk op de Zuidas, de voornaamste internationaal vestigingslocatie in de MRA. Elders in de stad bevinden zich ook nog grote planvoorraden en staat er nog veel kantoorruimte in bestaande panden leeg, maar die leegstand daalt snel en sluit ten dele ook niet aan op de vraag. Belangrijke ruimtevragers op de Amsterdamse kantorenmarkt zijn de zakelijke en financiële dienstverlening en de ICT. In toenemende mate landt deze vraag op hoogwaardige locaties die goed (H)OV-bereikbaar zijn en een hoog voorzieningenniveau kennen. Maar ook naar creatieve en 'rauwe' werkomgevingen, bijvoorbeeld langs het IJ, is steeds meer vraag. Hoewel Amsterdam volgens de Plabeka-vraagraming over voldoende aanbod beschikt om in de verwachte kantorenvraag te voorzien, geven media en vastgoedpartijen regelmatig het signaal af dat een tekort aan kantoorruimte dreigt. De opgave voor Amsterdam is dan ook om in voldoende kantoorruimte voor (inter)nationale vestigers op aansprekende kantoorlocaties en in gemengde stedelijke gebieden te blijven voorzien, én daarbij de transformatie van leegstaande, incourante kantoorpanden voort te zetten. Ook is het belangrijk de situatie op de kantorenmarkt – mede met het oog op een mogelijk "Brexit-effect" – nauwlettend te monitoren en passend op de markt in te spelen. Deze opgaven liggen dan ook ten grondslag aan de nieuwe kantorenstrategie die Amsterdam in 2017 heeft vastgesteld.

Figuur 11 Hard planaanbod kantorenlocaties Amsterdam (m² BVO) per segment t/m 2030

Segment	m²
Internationaal vestigingsmilieu	566.000
Innovatiedistrict	171.561
Multimodaal knooppunt	8.900
Functionele kantoorlocatie	79.700
Totaal Amsterdam	**826.161**

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

IV.V Bedrijventerreinen in Amsterdam

Amsterdam kent in totaal 2.065 netto ha uitgegeven bedrijven- en zeehaventerrein op 41 locaties. De voorraad is verspreid over zeehaventerreinen (driekwart van het totale areaal) en gemengde, logistieke en hoogwaardige bedrijventerreinen. Ongeveer 12% van de Amsterdamse werkgelegenheid bevindt zich op de bedrijventerreinen.

In 2016 is er 8,4 ha uitgegeven op kadegebonden zeehaventerreinen in Amsterdam en 1,8 op bedrijventerreinen en niet-kadegebonden zeehaventerreinen. Het uitgifteniveau ligt op bedrijventerreinen in 2016 lager dan in de jaren ervoor, terwijl dit op kadegebonden zeehaventerreinen juist hoger ligt. De uitgifte in 2016 ligt voor bedrijventerreinen bovendien onder het geraamde niveau van de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 (ruimtevraag 5 à 7 netto ha per jaar).[5]

[5] Hierbij merken we op de gebiedsafbakening van kadegebonden zeehaventerreinen in deze monitor is verruimd t.o.v. US Plabeka 3.0, conform de definities uit de Monitor Ruimte-intensivering van het Projectbureau NZKG. Wanneer de vorige gebiedsafbakening zou worden gehanteerd, zou de uitgifte op bedrijventerreinen in Amsterdam in 2016 hoger liggen, en die op zeehaventerreinen lager.

Figuur 12 Uitgifte bedrijventerreinen Amsterdam in netto ha, 2011-2016

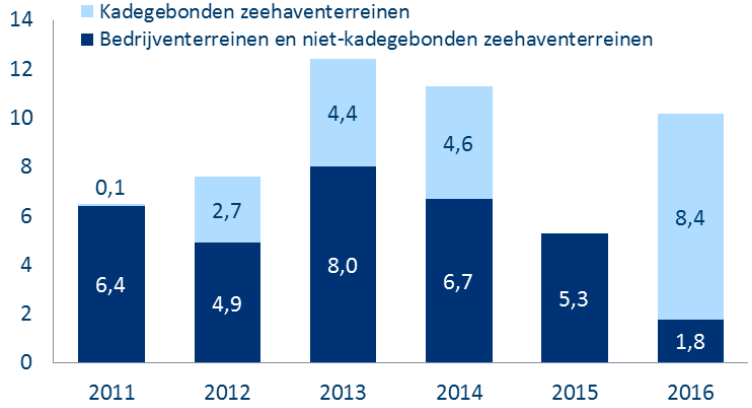

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen

Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- In Amsterdam ligt de verhouding tussen aanbod van bedrijfsruimte en transactievolume met 1,2 veel lager dan elders in de MRA. Dit is een indicator van krapte op de markt voor bedrijfsruimte in Amsterdam.
- Van de kantorenvoorraad op bedrijventerreinen van ca. 883.800 m². staat 8% leeg (vs. 15% gemiddeld in de MRA)
- In Amsterdam ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 6,8% onder het MRA gemiddelde van 16%.

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties bedrijfsruimte per segment

	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aanbod/ transacties
Gemengd	52.165	16.325	3,2
Niet-kadegebonden	82.926	13.434	6,2
kadegebonden	13.824	100.000	0,1
Hoogwaardig	1.536	0	-
Logistiek	5.328	4.000	1,3
Totaal segmenten	**155.779**	**133.759**	**1,2**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

- De gemiddelde huurprijs voor bedrijfsvastgoed per meter per jaar komt in Amsterdam uit op €85; fors meer dan gemiddeld in de MRA.
- In Amsterdam heeft 74% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72% (zie figuur 10)

Figuur 14 Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment Amsterdam, van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

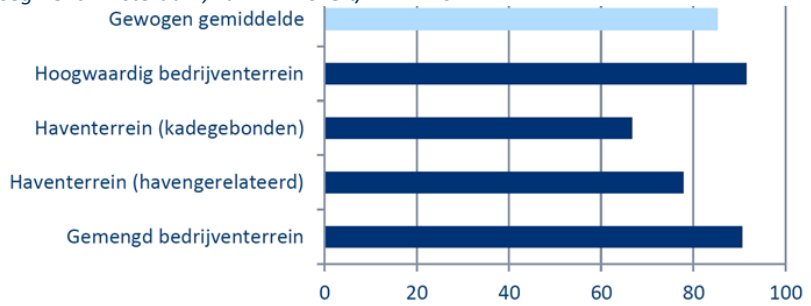

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15 Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment per 1-1-2017

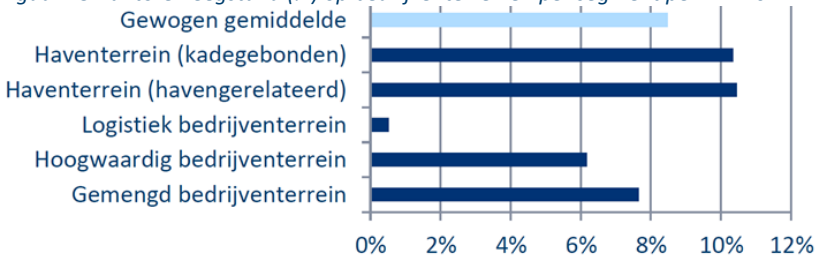

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Amsterdam

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld Amsterdam	6,8%

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

Amsterdam beschikt nauwelijks over planaanbod op bedrijventerreinen, met uitzondering van grote planvoorraden op zeehaventerreinen. Het gaat hier zowel om kadegebonden zeehaventerreinen als om niet-kadegebondene terreinen die bedrijven uit uiteenlopende sectoren huisvesten. Gezien de ambitie om een substantieel deel van de huidige voorraad aan bedrijventerreinen in de komende jaren te transformeren (255 netto ha t/m 2030) tot gemengde woon-werkgebieden ontstaat er in Amsterdam een tekort aan ruimte op bedrijventerreinen. Dit leidt naar verwachting tot uitplaatsing van grotere bedrijven en/of bedrijven in hogere milieucategorieën. Niet alle bedrijvigheid verdwijnt; er blijft behoefte aan stadsverzorgende bedrijvigheid in de directe nabijheid van de stad. Ook voor (kleinschalige) creatieve maakindustrie blijft in de toekomst naar verwachting nog ruimte op de Amsterdamse bedrijventerreinen of in gemengde woon-werkgebieden. Specifiek langs de rand van de stad liggen er kansen voor de ontwikkeling van kleinschalige logistieke 'overslagpunten' voor stadsdistributie.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen Amsterdam per segment, netto ha t/m 2030[6]

Segment	Hectaren
Gemengd bedrijventerrein	5
Logistiek bedrijventerrein	33
Haventerrein (niet-kadegebonden)	165
Haventerrein (kadegebonden)	161
Totaal Amsterdam	**364**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

[6] Planvoorraad (364 ha) ligt boven plafond Plabeka 3.0 (152 ha), maar planvoorraad op kade- en niet-kadegebonden haventerreinen is grotendeels niet meegenomen in Plabeka 3.0. Wanneer hiervoor wordt gecorrigeerd, blijkt dat de Amsterdamse planvoorraad wel binnen afgesproken plafonds blijft.

IV Deelregio Gooi en Vechtstreek

Overzichtskaart werklocaties en gemeente

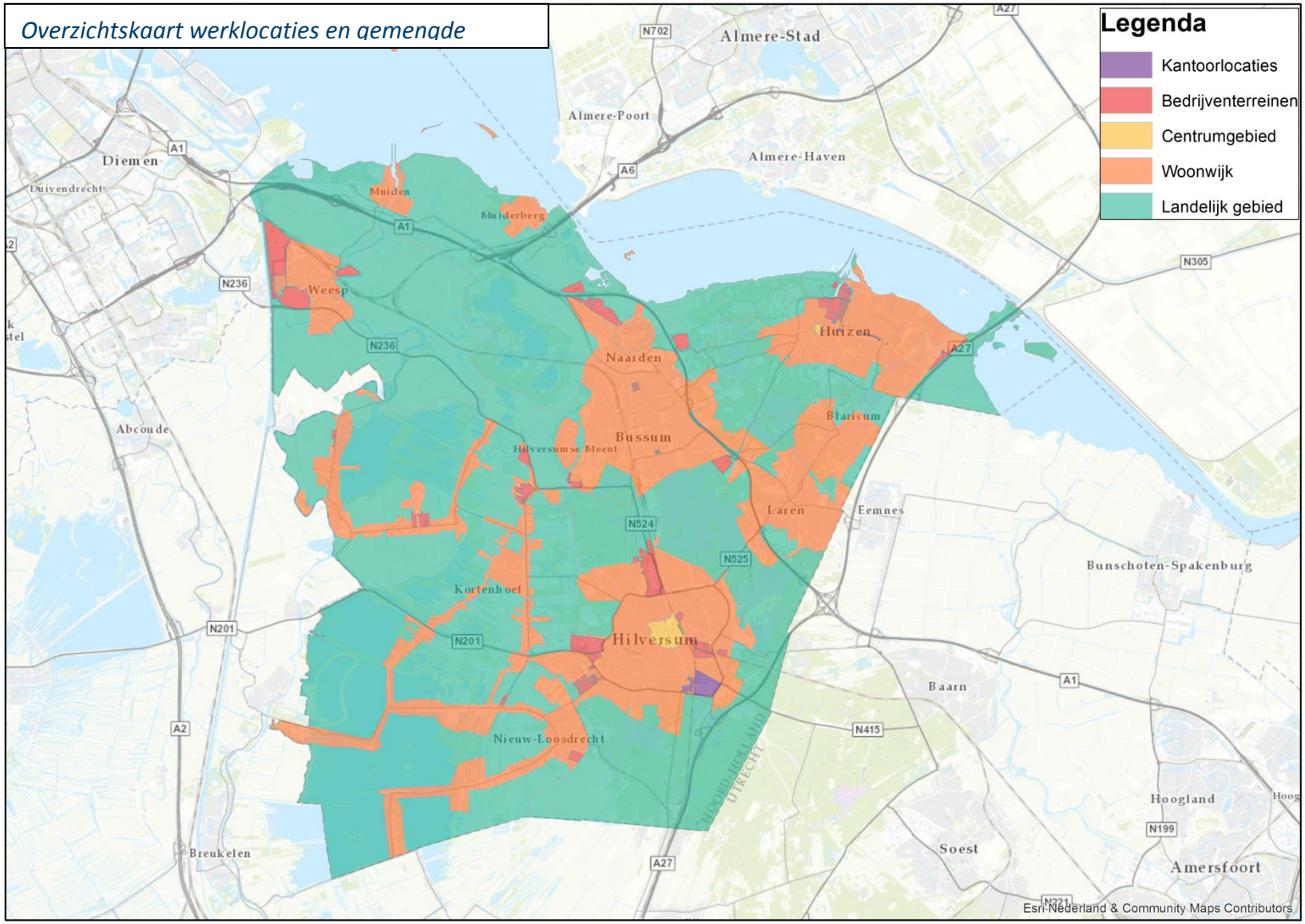

IV.I Samenvatting ontwikkelingen Gooi en Vechtstreek 2016

Thema	Situatie 2016	Toelichting
	Kantoren	
Kantorenleegstand 1-1-2017	–	19%; boven MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	+	Daalt in 2016 met 3 procentpunt
Frictieleegstand 8% in beeld?	Nee	Verwachting 1-1-2019: 16,2%
Transformatie kantoren	+	Transformatievolume 2016 22.000 m^2 BVO; realisatie boven ambitie Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	+	Boven niveau vraagraming Plabeka
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: beperkt planaanbod t/m 2030 kan naar verwachting voorzien in vraag *Kwalitatief*: vraag naar kleinschalige kantoor-panden in gemengde gebieden
	Bedrijventerreinen	
Leegstand bedrijfsruimte	–	Leegstand industrieel vastgoed boven MRA-gemiddelde
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	–	19,8%; boven MRA-gemiddelde (15%)
Transformatie bedrijventerreinen	+	Ambitie naar boven bijgesteld t.o.v. Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	Boven niveau vraagraming
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief*: beperkt planaanbod t/m 2030 kan naar verwachting voorzien in vraag *Kwalitatief*: vraag creatieve industrie en bestaande bedrijven

IV.II Economie en werkgelegenheid

Gooi en Vecht kenmerkt zich als een groene regio met een hoge kwaliteit van werken, wonen en recreëren, die vanuit Amsterdam en Utrecht snel te bereiken is. De sectorale structuur van de deelregio wordt gekenmerkt door de grote sectoren ICT, groot- en detailhandel en gezondheidszorg.

Figuur 1 Economische kerncijfers Gooi en Vechtstreek

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	10.017	7,5	–0,3	–2,4	–2,0	2,5	2,6	0	+

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 in Gooi en Vechtstreek

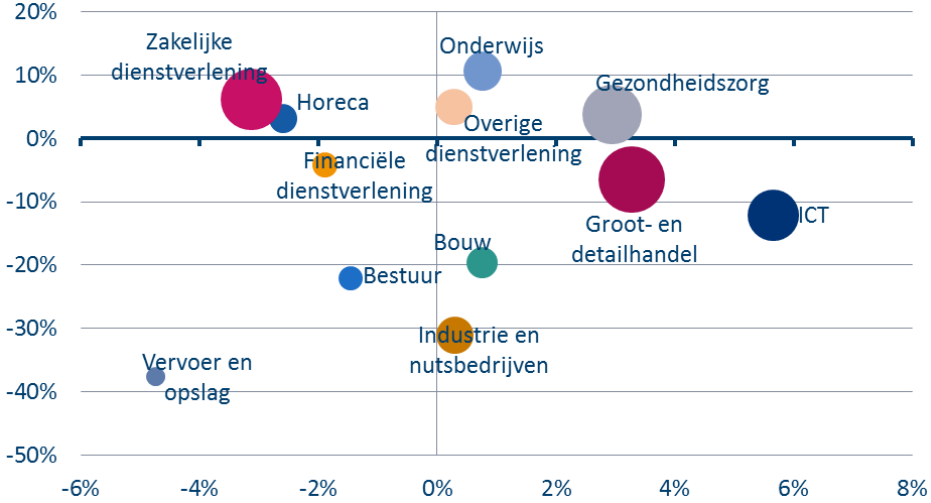

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Gooi en Vechtstreek en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

Het BRP van de regio steeg in de jaren 2014 en 2015, na eerdere jaren van krimp. In 2016 zet de groei in Gooi en Vecht door; de economie groeide met 3,0% t.o.v. 2015 (CBS, 2017). De werkgelegenheid bleef in 2016 ongeveer gelijk wanneer wordt uitgegaan van de cijfers van LISA, en daalde licht volgens de cijfers van het CBS.[7] Naar verwachting daalt de werkgelegenheid ook in de komende jaren.

Slechts vijf sectoren vertoonden groei tussen 2006 en 2016, waarvan de sector onderwijs als enige meer dan 10% groeide (zie figuur 2). Het ICT/media-cluster rond het Mediapark in Hilversum en de creatieve industrie blijven naar verwachting sterk presteren, net als zorg/farmacie.

IV.III Gemengde werkmilieus in Gooi en Vechtstreek

Van de ongeveer 105.000 banen in Gooi en Vechtstreek in 2016 landt een ruime meerderheid (71%) binnen gemengde werkmilieus. Binnen de gemengde werklocaties kenden alleen de landelijke gebieden tussen 2006 en 2016 een duidelijk werkgelegenheidsgroei (+13%).

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Gooi en Vechtstreek

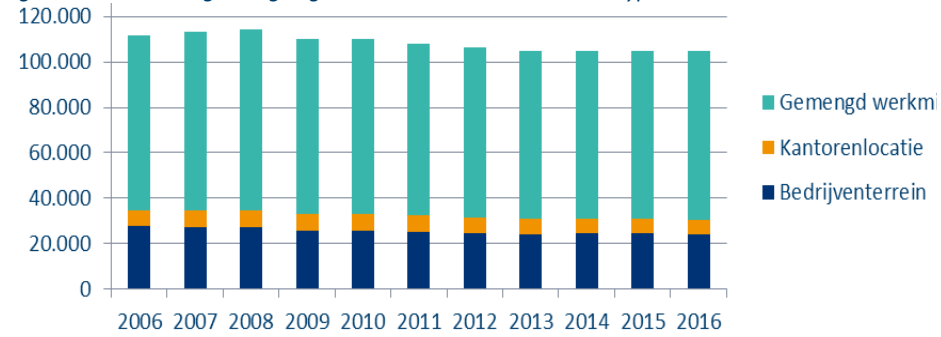

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

[7] Zie voor meer info over verschillen tussen CBS en LISA: www.lisa.nl/data/verschillen-lisa-kvk-cbs/

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Gooi en Vechtstreek 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

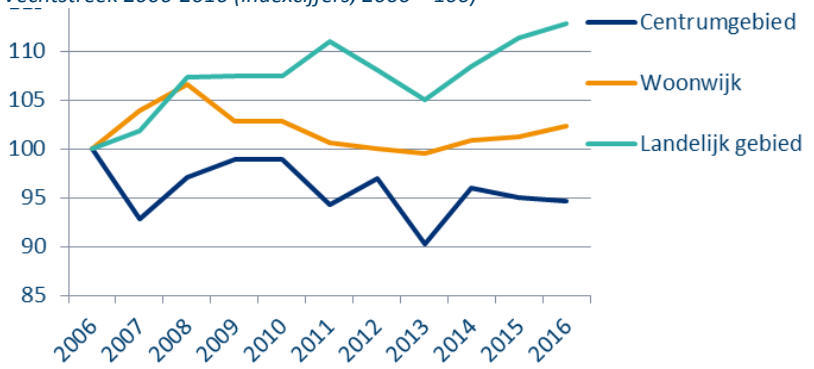

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

IV.IV Kantorenmarkt in Gooi en Vechtstreek

Ontwikkelingen voorraad, gebruik, leegstand

De regio Gooi en Vechtstreek telt 5 kantorenlocaties met daarop circa 6% van de deelregionale werkgelegenheid. Op de kantorenlocaties bevindt zich 16% van de kantorenvoorraad van de deelregio. De kantoorlocaties zijn verdeeld over de segmenten internationaal vestigingsmilieu (69%), multimodaal knooppunt (10%) en functionele kantoorlocaties (21%).

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype in m² BVO, Gooi en Vechtstreek

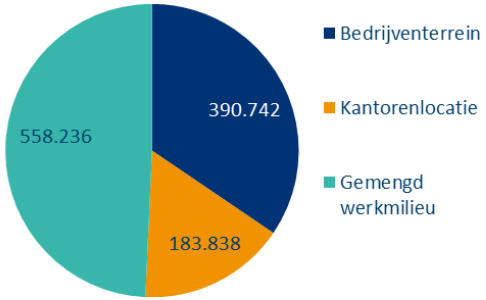

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Ongeveer de helft van de kantorenvoorraad van de deelregio zit in gemengde werkmilieus en een derde zit op bedrijventerreinen. De kantoorlocaties in Gooi en Vechtstreek vertegenwoordigen 16% van de kantorenvoorraad.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand (x1000 m² BVO), Gooi en Vechtstreek van 1-1-2007 t/m 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen Gooi en Vechtstreek, 2010-2016 in m² BVO

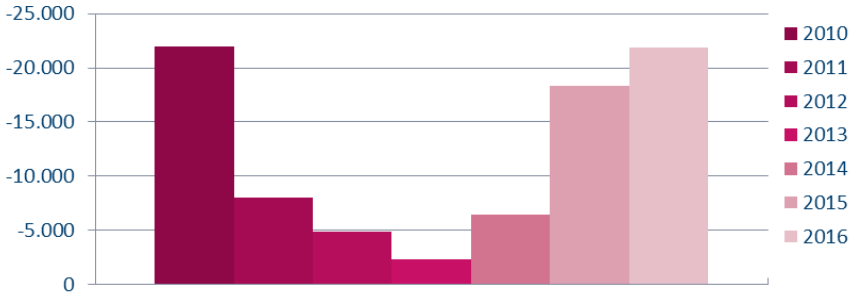

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De regio kent in 2017 een kantorenvoorraad van 1,13 miljoen m². Het kantoorgebruik is tussen 2016 en 2017 toegenomen met circa 13.000 m² terwijl de uitvoeringsstrategie uitgaat van gelijkblijvend gebruik.

Mede door transformatie neemt de voorraad van kantoren sinds 2009 af. De regio heeft de ambitie om tot aan 2030 nog 11.000 m² kantoorruimte te transformeren.

Figuur 8: Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype in m² BVO, Gooi en Vechtstreek, 1-1-2013 – 1-1-2017

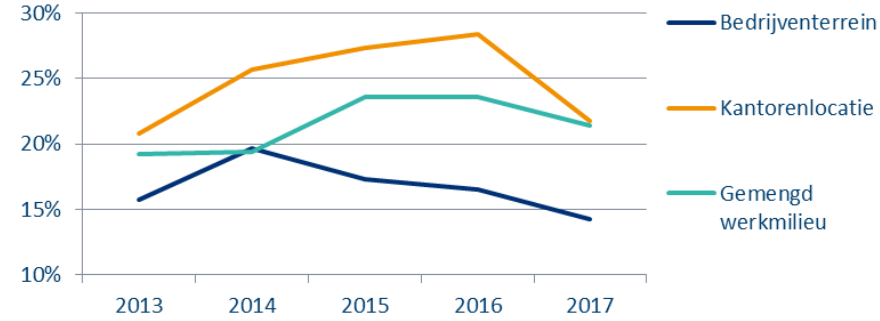

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Het leegstandspercentage bedraagt per 1-1-2017 ongeveer 19%. Als de kantorenleegstand zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 op 16%

Figuur 9: Kantorenleegstand op kantoorlocaties per segment, 1-1-2017

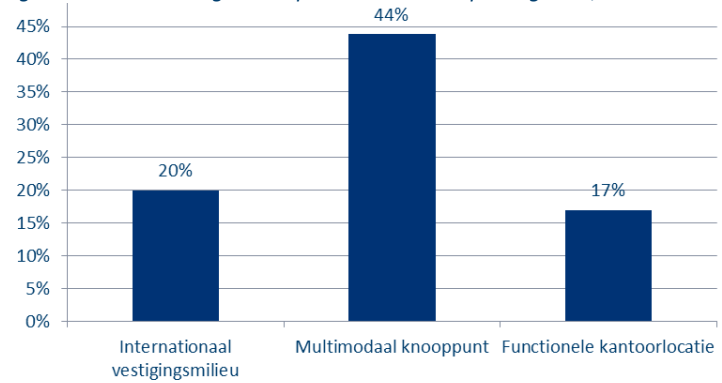

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Gooi en Vecht

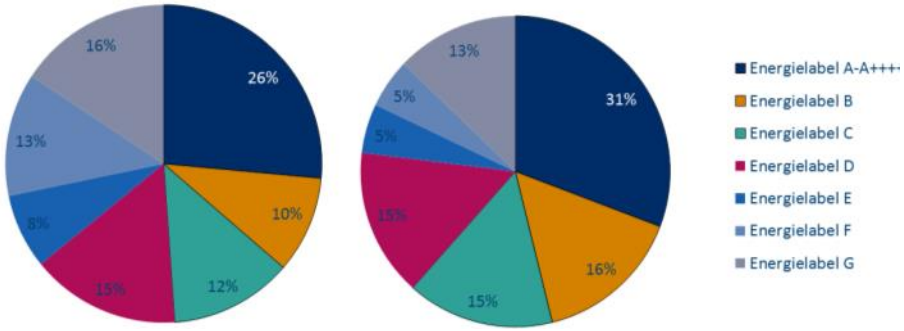

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

In Gooi en Vecht heeft 62% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten
De enige kantoorlocatie met planvoorraad in de regio Gooi en Vecht is het Arenapark in Hilversum; ook staat er verspreid over de regio nog bestaande kantoorruimte leeg. Extra ruimtebehoefte is in de komende jaren niet of nauwelijks voorzien. Wellicht komen er nog enkele gebruikers bij binnen het cluster media/ICT, al zal deze vraag grotendeels op informele locaties (bv. kleine kantoorvilla's) kunnen landen.

Figuur 11 Hard planaanbod kantorenlocaties in m² BVO, per segment t/m 2030

Segment	m²
Internationaal vestigingsmilieu	95.000
Totaal Gooi en Vechtstreek	**95.000**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

IV.V Bedrijventerreinen in Gooi en Vechtstreek

Gooi en Vechtstreek telt in totaal 26 bedrijventerreinen met een totaal uitgegeven oppervlak van 335 ha netto. De voorraad is verdeeld over de segmenten gemengd (211 ha) en hoogwaardig/campus (62ha). Ongeveer 23% van de werkgelegenheid bevindt zich op deze terreinen.

In Gooi en Vechtreek is in 2016 1 ha bedrijventerrein uitgegeven. Dit is meer dan geraamd; Plabeka 3.0 gaat er namelijk van uit dat er geen uitgifte in de deelregio meer plaatsvindt tot aan 2030. Ook in de jaren voor 2015 vond jaarlijks uitgifte plaats (0,2 à 2,3 ha per jaar).

Figuur 12 Uitgifte bedrijventerreinen Gooi en Vechtstreek in netto ha, 2011-2016

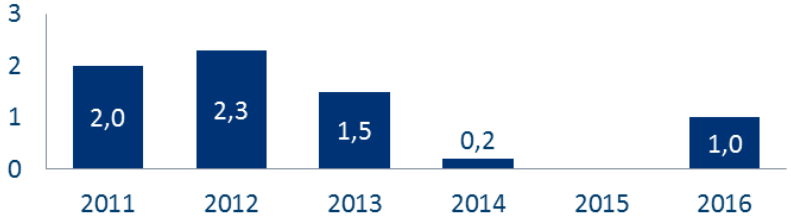

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen
Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- Op de bedrijventerreinen in de deelregio werd in 2017 ruim 59.000 m² bedrijfsruimte aangeboden, terwijl er in 2016 geen transacties werden geregistreerd.
- Er is een kantorenvoorraad van 390.700 m² op bedrijventerreinen in de regio, waarvan 14% leegstaat.
- De leegstand van industrieel vastgoed in de regio ligt met 19,8% boven het MRA gemiddelde van 16%.
- De gemiddelde huurprijs (per meter per jaar) van het aangeboden bedrijfsvastgoed ligt met €67 onder het MRA-gemiddelde van €69.

- In Gooi en Vecht heeft 49% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72%.

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties bedrijfsruimte op bedrijventerreinen

Segment	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aan-bod/transacties
Gemengd	28.936	0	-
Hoogwaardig	30.203	0	-
Totaal segmenten	**59.139**	**0**	**-**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 14: Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment, Gooi en Vechtstreek, van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

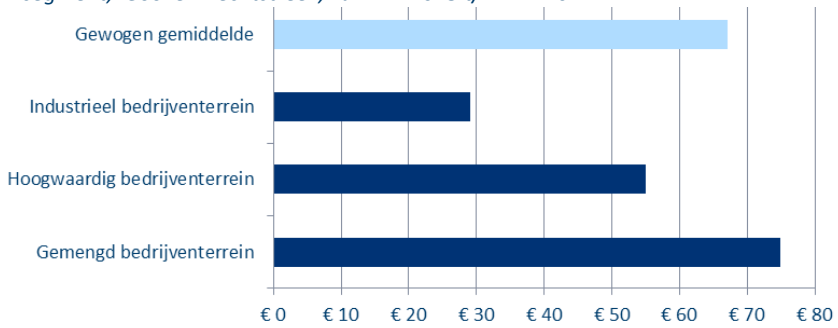

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15: Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment per 1-1-2017

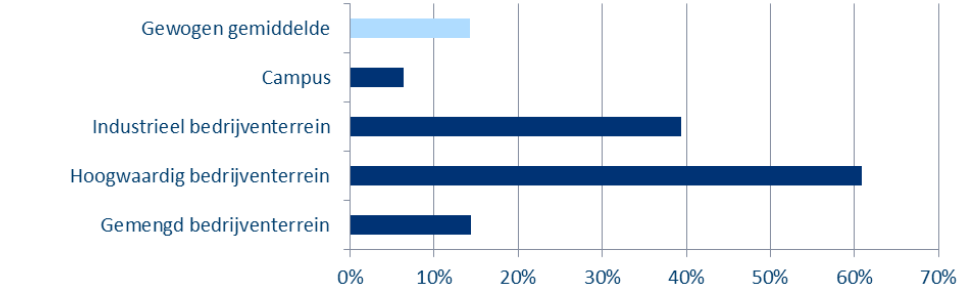

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Gooi en Vecht

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld Gooi en Vechtstreek	19,8%
Gemeente met hoogste leegstand	30,2% (Gooise Meren)
Gemeente met laagste leegstand	4,9% (Huizen)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

De regio kent met het gemengde bedrijventerrein Businesspark27 een kleine hoeveelheid planaanbod. De toekomstige vraag naar ruimte op bedrijventerreinen is naar verwachting zeer beperkt; mogelijk brengt de transformatie van bedrijventerreinen tot aan 2030 (naar verwachting 48 netto ha) echter wel een vervangingsvraag met zich mee.

Nieuwe bedrijven in sectoren als de creatieve industrie of zorggerelateerde medische technologie landen naar verwachting deels buiten formele werklocaties, en deels op vrijstaande ruimte op bestaande locaties. Enige ruimte op de markt biedt de regio overigens wel 'schuifruimte' om in te spelen op individuele uitbreidings- of vestigingsverzoeken.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen in netto ha. per segment t/m 2030

Segment	Hectaren
Gemengd	8
Totaal Gooi en Vechtstreek	**8**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

V Deelregio Haarlem (Zuid-Kennemerland)

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus:

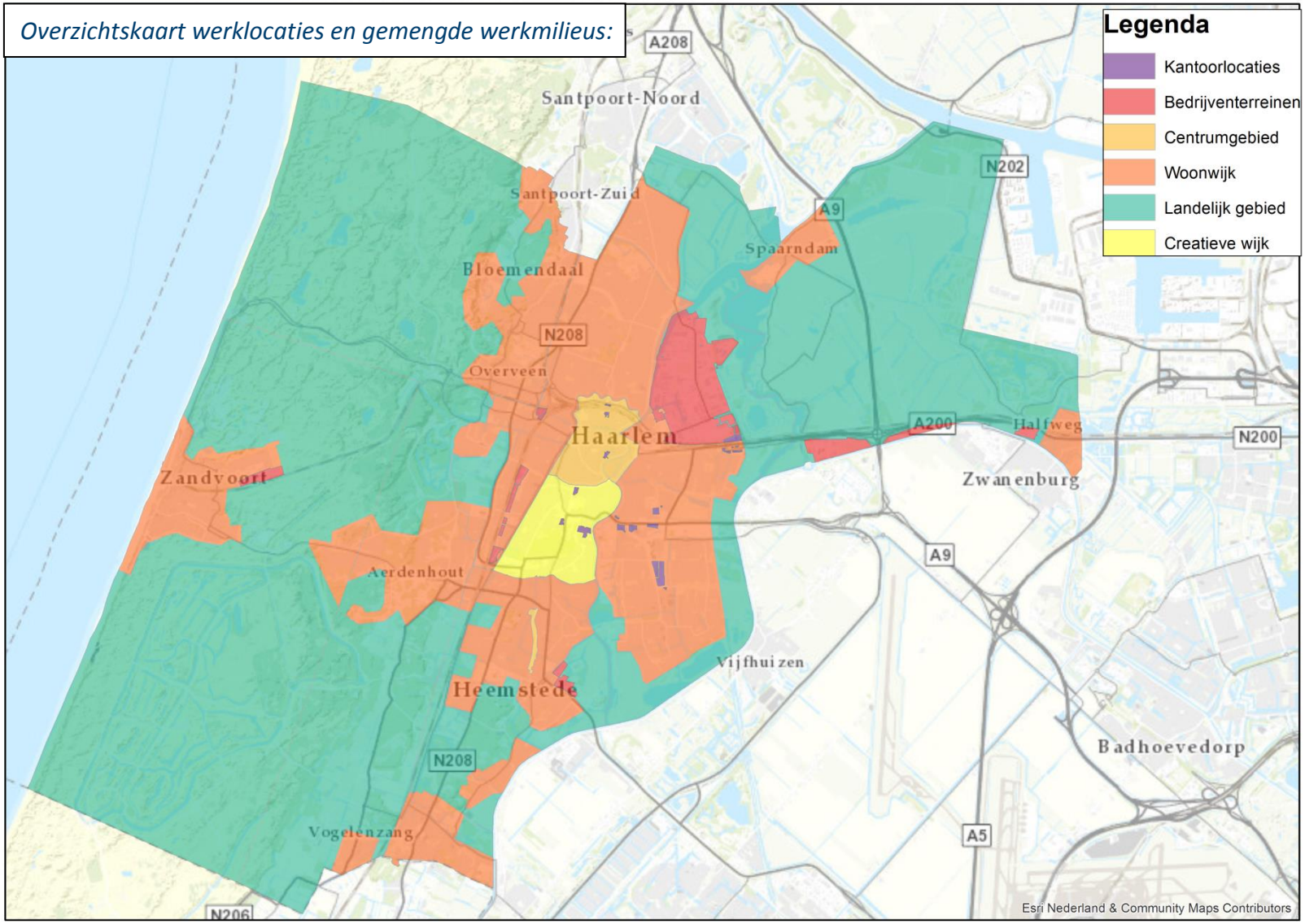

V.I Samenvatting ontwikkelingen Haarlem 2016

Thema	*Situatie 2016*	*Toelichting*
	Kantoren	
Kantorenleegstand 1-1-2017	**O**	17,7%; dichtbij MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	**O**	Blijft in 2016 gelijk
Frictieleegstand 8% in beeld?	Nee	Verwachting 1-1-2019: 17,0%
Transformatie kantoren	+	Transformatievolume 2016 20.000 m^2 BVO; realisatie boven ambitie Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	–	Onder niveau vraagraming Plabeka
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* (plan)aanbod voldoende om vraag t/m 2030 te huisvesten *Kwalitatief:* mogelijk op termijn tekort kleinschalige binnenstedelijke kantoorpanden
	Bedrijventerreinen	
Leegstand bedrijfsruimte	–	Relatief veel aanbod bedrijfsruimte en leegstand industrieel vastgoed iets boven MRA-gemiddelde. Wel meest intensieve ruimtegebruik in de MRA (83 banen/ha).
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	–	23%; boven MRA-gemiddelde (15%)
Transformatieambitie	+	Op ambitieniveau Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	Boven niveau vraagraming
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* mogelijk leegstand/overaanbod door bedrijfsonttrekkingen. *Kwalitatief:* aanbod binnen hoogwaardig en industrieel terrein voorziet in vraag

V.II Economie en werkgelegenheid

In de deelregio Haarlem – die ook wel bekend staat als regio Zuid-Kennemerland – gaat het aantrekkelijke stedelijke milieu van de stad samen met een aangenaam landschap voor toerisme en recreatie en ruimte voor ondernemen. Haarlem heeft een relatief hoogopgeleide bevolking en een toenemend aantal expats. De combinatie van kust, het metropolitane landschap, cultureel erfgoed en het hoogwaardige woonmilieu kenmerken de ruimtelijke structuur.

Figuur 1 Economische kerncijfers Haarlem

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	6.468	4,9	0,7	–4,7	–1,5	–0,7	2,7	0	0

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 Haarlem

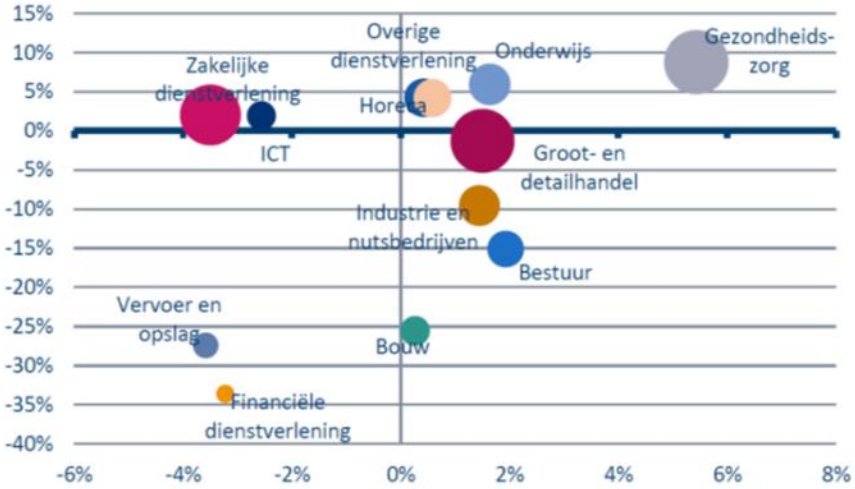

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Haarlem en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

Het BRP in Haarlem stijgt in 2015 met 2,7% en blijft in 2016 naar verwachting ongeveer gelijk. De werkgelegenheid stijgt in 2016 net als in 2015 na eerdere jaren van werkgelegenheidsdaling. Op basis van de recent uitgekomen CBS-cijfers bedraagt de banengroei zelfs +3,1% in 2016; fors hoger dan het landelijke gemiddelde van +2%.

De economische structuur van de deelregio Haarlem kenmerkt zich door de hoge vertegenwoordig banen in de sector gezondheidszorg en veel ZZP-ers in onder meer de creatieve sector. Deze sectoren en de dienstverlening en horeca groeiden ook het sterkst van alle sectoren tussen 2006 en 2016. De werkgelegenheid daalde in financiële dienstverlening, vervoer en opslag, bouw en bij de overheid.

V.III Gemengde werkmilieus in Haarlem

Van de 86.800 banen die Haarlem in 2016 telt zijn er 68.400 (78%) op gemengde werkmilieus gevestigd. Tussen 2006 en 2016 groeide de werkgelegenheid in de segmenten centrumgebieden (+5%) en woonwijken (+10%).

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Haarlem

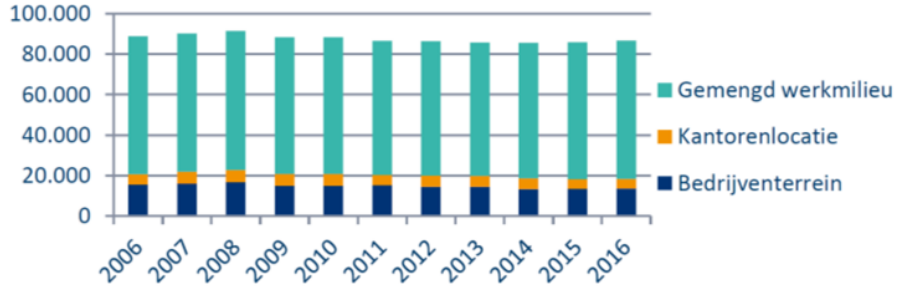

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Haarlem 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

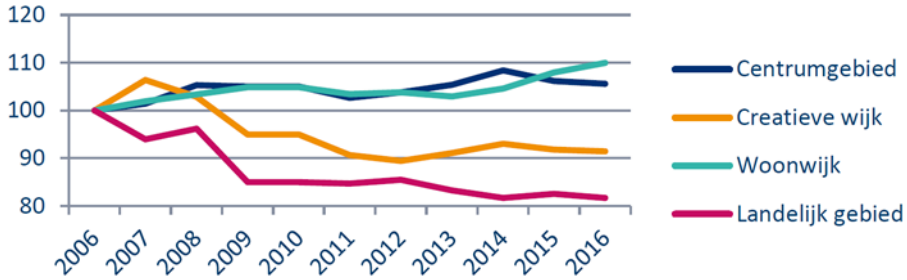

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

V.IV Kantorenmarkt in Haarlem

Ontwikkelingen voorraad, gebruik, leegstand

De regio Haarlem kent 11 kantorenlocaties met daarop een 146.200 m² aan kantoorruimte. Dit is slechts 22% van de totale kantorenvoorraad in de regio, het overige is te vinden buiten kantoorlocaties. Ongeveer 5.200 banen (6% van het totaal) is op kantoorlocaties te vinden. Het ruimtegebruik per kantoorbaan komt met 23 m^2 boven het MRA-gemiddelde van 20 m^2 uit.

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype, 1-1-2017, in m² BVO, Haarlem

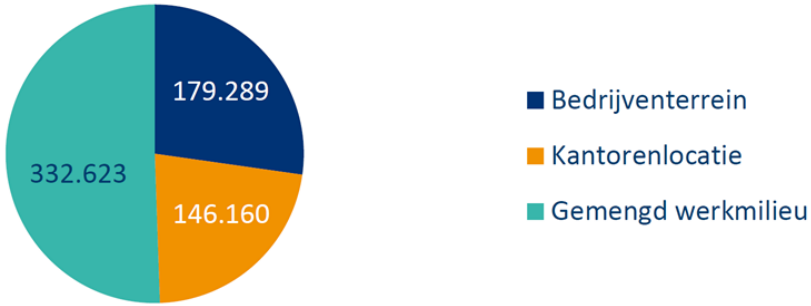

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenvoorraad in de deelregio Haarlem neemt door transformatie sinds 2013 substantieel af (in de gemeente Haarlem met 11%). Per 1-1-2017 kent Haarlem een voorraad van 658.100 m² waarvan ongeveer 117.000 m² (17,7%) leegstaat. Ook de voorraad in gebruik daalde in 2016 (-16.000 m^2), terwijl Plabeka 3.0 uitgaat van een kleine jaarlijkse groei.

De leegstand ligt lager dan in de piekjaren 2013 en 2014 maar hoger dan voor de crisis. Als de kantorenleegstand zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 op 17%.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand Haarlem in m^2 BVO, 1-1-2007 t/m 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen Haarlem, 2010-2016, in m² BVO

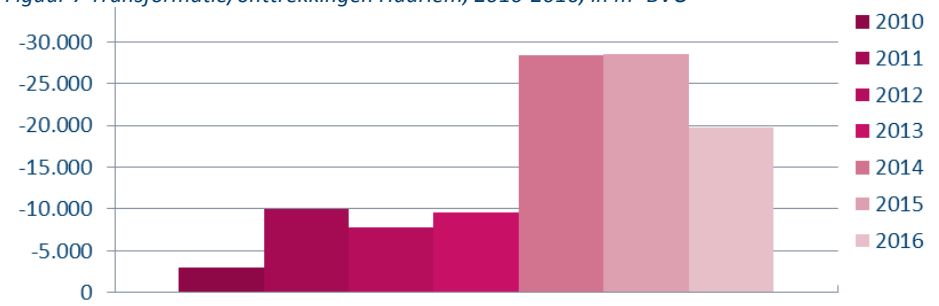

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De afname van de kantorenvoorraad is te relateren aan de transformatie van kantoren. In 2016 is voor circa 20.000 m² (3% van de totale voorraad) getransformeerd. De regio heeft bovendien de ambitie om tot aan 2030 nog 83.300 m² (12,7% van de kantoorvoorraad) te transformeren.

Figuur 8 Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype, 1-1-2013 – 1-12017

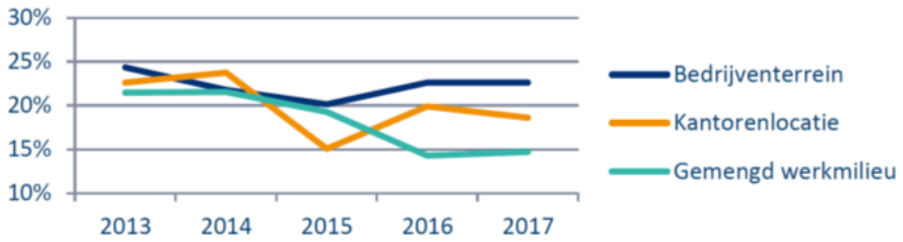

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 9 Kantorenleegstand op kantoorlocaties per segment, per 1-1-2017

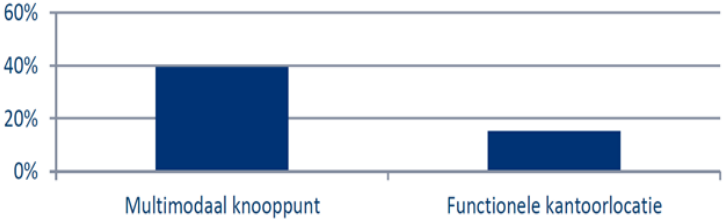

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In Haarlem heeft 52% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Haarlem

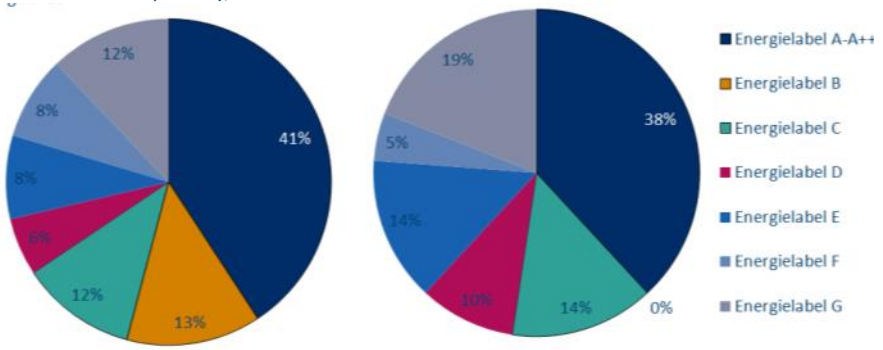

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten

Het planaanbod op kantoorlocaties in de regio Haarlem bevindt zich volledig op functionele kantoorlocaties (Waarderpolder Zuid en Kamperlaan in de gemeente Haarlem). Hoewel de verwachte uitbreidingsvraag – die veelal vanuit de zakelijke dienstverlening zal komen – in de komende jaren beperkt is, leidt de verwachte transformatie van bestaande kantoorlocaties tot aan 2030 mogelijk tot een tekort op de kantorenmarkt. In Haarlem is het daarom zaak om – indien door transformatie krapte op de kantorenmarkt ontstaat – transformatiemeters te vervangen door nieuw aanbod dat in de kwalitatieve vraag voorziet. Het zal hier gaan om beperkte volumes, op binnenstedelijke en/of op goed OV-ontsloten locaties.

Figuur 11 Hard planaanbod kantorenlocaties Haarlem per segment t/m 2030 in m² BVO

Segment	m²
Functionele kantoorlocatie	38.000
Totaal Haarlem	**38.000**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

V.V Bedrijventerreinen in Haarlem

Er zijn 8 bedrijventerreinen in de deelregio Haarlem, waarop in 2016 13.500 banen gevestigd zijn. Het reeds uitgegeven oppervlakte bedraagt 162 ha, waarvan het grootste deel (81%) in het segment 'hoogwaardig'.

Figuur 12 Uitgifte bedrijventerreinen Haarlem in netto ha, 2011-2016

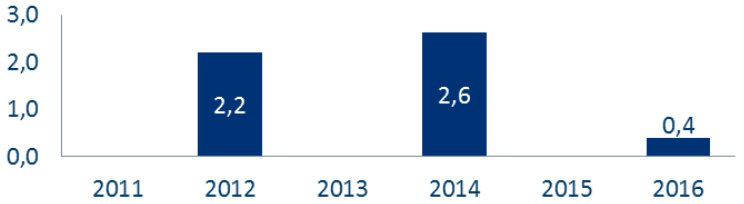

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Er is in Haarlem in 2016 0,4 ha bedrijventerrein uitgegeven. Dit is hoger dan het geraamde uitgifteniveau uit Plabeka 3.0; hierin wordt namelijk uitgegaan van een negatieve uitbreidingsvraag (doordat per saldo meer bestaande bedrijfsruimte wordt onttrokken dan dat er nieuwe uitgifte plaatsvindt). Ook in 2014 en 2012 vond uitgifte plaats.

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties bedrijfsruimte op bedrijventerreinen, per segment

Segment	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aanbod/ transacties
Gemengd	10.520	1.730	6,1
Hoogwaardig	23.111	2.100	11,0
Totaal alle segmenten	**33.631**	**3.830**	**8,8**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen

Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- Op de bedrijventerreinen in Haarlem werd in 2017 voor 33.600 m² aan bedrijfsruimte aangeboden. Het transactievolume lag in 2016 in vergelijking met de MRA als geheel naar verhouding laag (indicator van een relatief ruime markt).
- Er is in Haarlem in 2017 een kantorenvoorraad van 129.300 op bedrijventerreinen, hiervan staat 23% leeg (vs. 15% MRA-breed).
- In Haarlem ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 17,9% boven het MRA gemiddelde van 16%.
- De gemiddelde huurprijs van bedrijfsvastgoed op bedrijventerreinen komt in Haarlem uit op €79.
- In Haarlem heeft 66% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72%.

Figuur 14 Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment Haarlem, van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

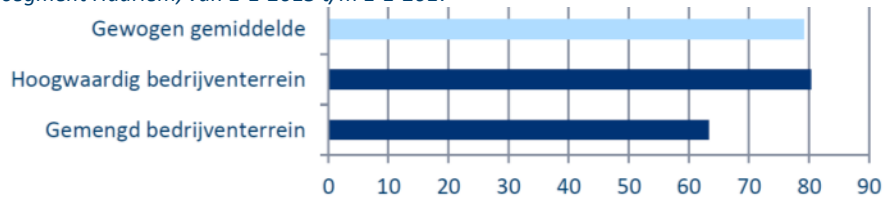

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15 Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment per 1-1-2017

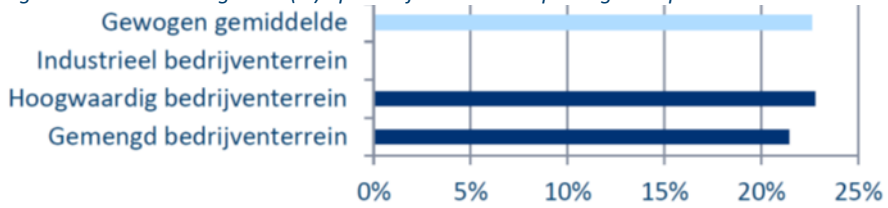

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Haarlem

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld Haarlem	17,9%
Gemeente met hoogste leegstand	42,7% (Haarlemmerliede en Spaarnwoude)
Gemeente met laagste leegstand	0% (Bloemendaal)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

Het planaanbod op bedrijventerreinen in bevindt zich in Haarlem deels binnen het hoogwaardige segment en deels binnen het industriële segment (Polanenpark). Er wordt echter – zonder extra beleidsinspanningen – een negatieve ruimtevraag verwacht; naar verwachting wordt er per saldo meer bedrijfsruimte onttrokken (bv. door bedrijfsverhuizingen) dan dat er nieuwe ruimte wordt gevraagd op bedrijventerreinen. Dit vertaalt zich mogelijk in toenemende leegstand op bedrijventerreinen. Omdat elders in de regio – bijvoorbeeld in de regio IJmond - juist een tekort aan ruimte voor bedrijven in hoge milieucategorieën ontstaat, is het echter niet onwaarschijnlijk het planaanbod op Polanenpark wel degelijk (deels) wordt benut. Concentratie van de regionale bedrijvigheid op het hoogwaardige bedrijventerrein Waarderpolder vlakbij de historische binnenstad biedt kansen om de regionale bedrijvenstructuur toekomstbestendig te maken.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen Haarlem per segment t/m 2030 in netto ha.

Segment	Hectaren
Gemengd	4
Hoogwaardig	20
Industrieel	18
Totaal Haarlem	**41**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

VI IJmond

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus:

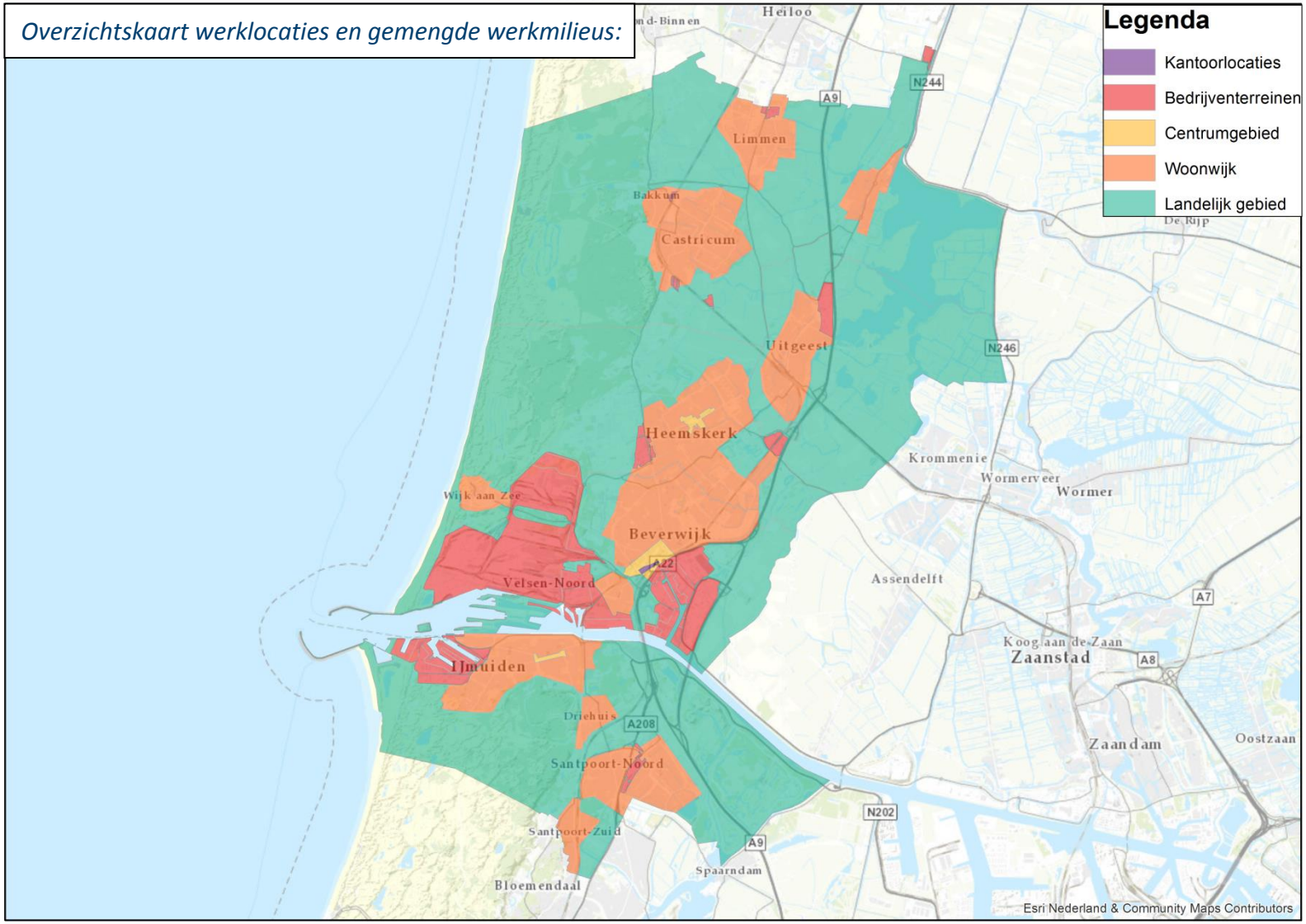

V.I Samenvatting ontwikkelingen IJmond 2016

Thema	Situatie 2016	Toelichting
	Kantoren	
Kantorenleegstand 1-1-2017	+	11,5%; onder MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	O	Blijft ongeveer gelijk (-0,2 procentpunt)
Frictieleegstand 8% in beeld?	Nee	Verwachting 1-1-2019: 11,0%
Transformatie kantoren	n.v.t.	Geen transformatieambitie
Uitbreidingsvraag kantoren	O	Op niveau vraagraming Plabeka (=blijft gelijk)
Planvoorraad	n.v.t.	Geen planvoorraad
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* beperkte vraag past in bestaand aanbod *Kwalitatief:* vraag en aanbod vooral buiten formele kantoorlocaties
	Bedrijventerreinen	
Leegstand bedrijfsruimte	–	Leegstand industrieel vastgoed relatief hoog
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	+	8%; onder MRA-gemiddelde (15%)
Transformatieambitie	+	Op ambitieniveau Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	Uitgifte 2016 binnen niveau vraagraming
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* mogelijk tekort op termijn, al kan intensivering op bestaande terreinen ruimte bieden. *Kwalitatief:* vooral vraag maakindustrie en logistiek. Geen ruimte grote logistieke vestigers (maar buurregio's wel)

VI.II Economie en werkgelegenheid

IJmond vormt als Techport het hart van de maakindustrie in de MRA. De zeehaventerreinen rond het Noordzeekanaal zijn niet alleen regionaal, maar ook (inter)nationaal van economisch belang. De triple-helix samenwerking binnen Techport kan de regio helpen om de kansen op het gebied van innovatie en verduurzaming binnen de maakindustrie te verzilveren. Zo heeft de IJmond een sleutelpositie als het gaat om bouw en onderhoud van offshore wind.

Figuur 1 Economische kerncijfers IJmond

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	6.204	4,7	–1,1	–1,6	2,1	4,5	2,6	+	+

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 in IJmond

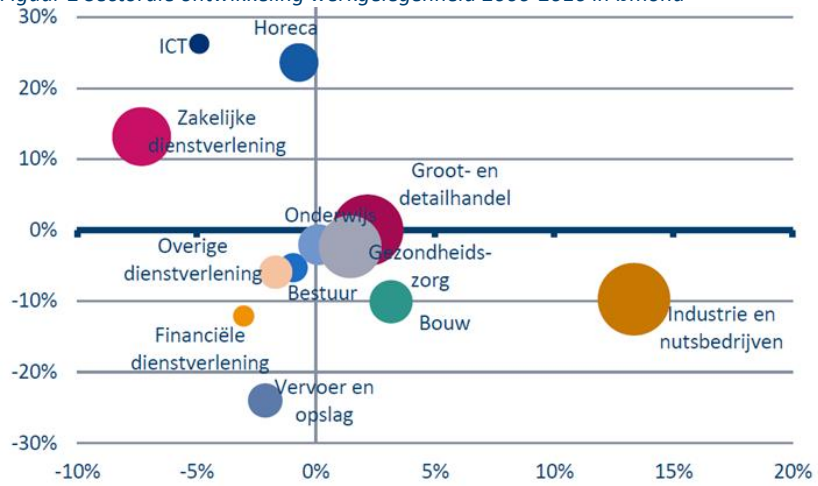

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen IJmond en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

Met het herstel van de industriële productie groeit het BRP van de IJmond flink na 2012. De BRP-groei in 2016 ligt met 2,5% iets boven de nationale ontwikkeling (2,2%) maar blijft iets achter op de MRA als geheel. De werkgelegenheidsgroei in 2016 bedraagt 1,2% (o.b.v. LISA, 2016), maar het aantal banen ligt nog ruim 5.000 onder de piek van 2008. Voor 2017 en 2018 zijn de vooruitzichten positief.

De sectorale structuur van IJmond wordt gekenmerkt door de grote omvang van de industrie en nutsbedrijven, zowel in absolute zin als in relatief ten opzichte van de MRA. Deze sector nam in de periode 2006-2016 af in werkgelegenheid. Tussen 2006 en 2016 zagen drie sectoren groei: zakelijke dienstverlening; ICT en horeca.

VI.III Gemengde werkmilieus in IJmond

Van de 74.400 banen in de deelregio IJmond bevinden er zich circa 57% in gemengde werkmilieus. Hierbinnen kende alleen het landelijk gebied tussen 2006 en 2016 een werkgelegenheidsgroei (+23%). Het aantal banen in woonwijken bleef in de afgelopen jaren ongeveer gelijk, terwijl de werkgelegenheid in centrumgebieden met 6% afnam.

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype IJmond

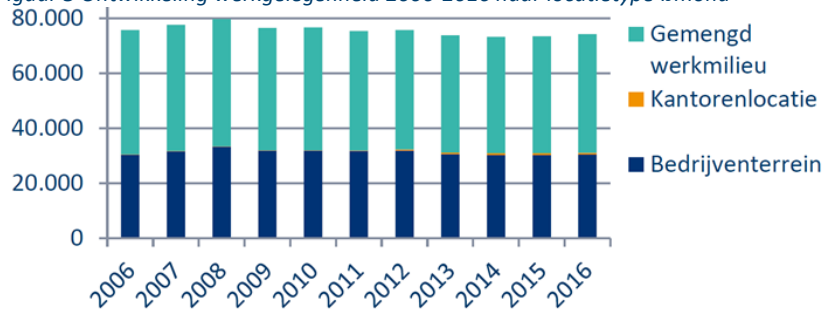

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in IJmond 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

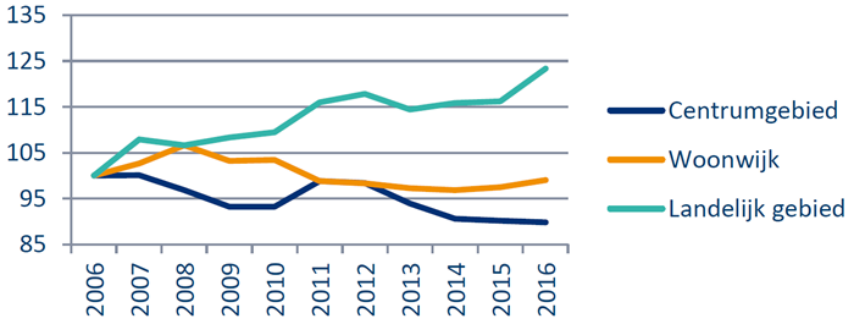

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

VI.IV Kantorenmarkt in IJmond

De regio IJmond kent één kantoorlocatie: Stationsgebied Beverwijk; de overige voorraad bevindt zich op bedrijventerreinen (142.100 m²) en op gemengde werkmilieus (138.300 m²).

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype, 1-1-2017, in m² BVO, IJmond

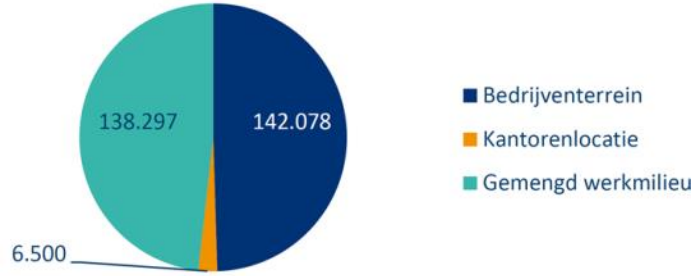

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In tegenstelling tot in veel andere regio's is de kantorenvoorraad in de regio IJmond nauwelijks afgenomen in de afgelopen jaren. Het

kantoorgebruik in IJmond bleef in het afgelopen jaar gelijk, conform de vraagraming uit Plabeka 3.0.

Vanaf 2014 kent de regio nauwelijks meer transformatie van kantoren. De kantorenleegstand bedraagt per 1-1-2017 ongeveer 11%. Als de totale kantorenleegstand zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 naar verwachting op 11%.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand IJmond in m² BVO van 1-1-2007 – 1-1-2017

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen IJmond in m² BVO, 2010-2016

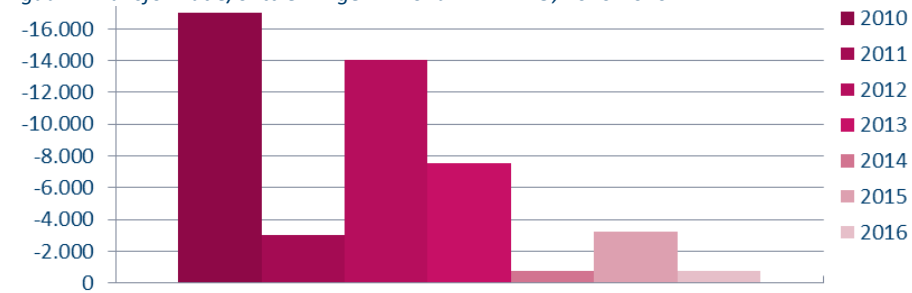

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 8: Ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype IJmond,1-1- 2013 – 1-1-2017

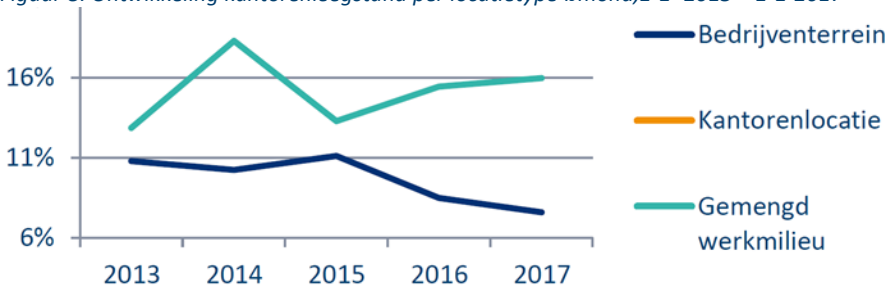

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten
De regio IJmond kent buiten het stationsgebied van Beverwijk geen formele kantoorlocaties. Het gros van de kantorenvoorraad is buiten formele werklocaties gevestigd. De toekomstige vraag naar kantoorruimte is naar verwachting zeer beperkt en kan binnen het bestaande aanbod worden gehuisvest.

VI.V Bedrijventerreinen in IJmond

De 31 formele bedrijventerreinen in de deelregio IJmond tellen in totaal ongeveer 30.500 banen (41% van de werkgelegenheid). De ruim 1.200 ha netto uitgegeven terreinen zijn verdeeld over de segmenten industrieel (64%), niet-kadegebonden (14%), gemengd (12%) en kadegebonden (9%).

In IJmond is in 2016 1,3 ha op bedrijventerreinen en niet-kadegebonden zeehaventerreinen uitgegeven en 0,3 ha op kadegebonden zeehaventerreinen. Dit ligt binnen de marges van de vraagraming Plabeka 3.0 (1 tot 2 ha uitgifte per jaar). In de voorgaande jaren werd voornamelijk ruimte op kadegebonden zeehaventerreinen uitgegeven.

Figuur 9 Uitgifte bedrijventerreinen IJmond in netto ha, 2011-2016

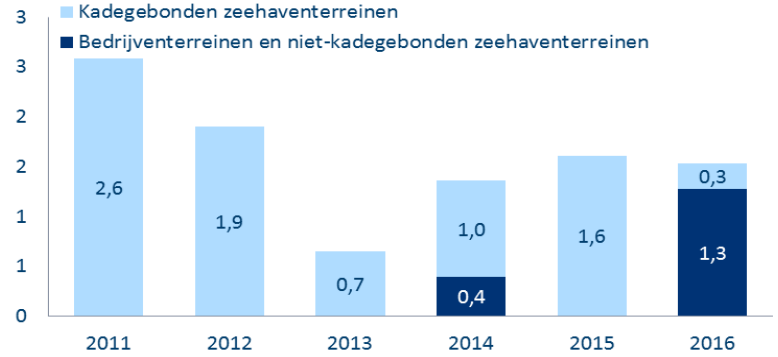

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen

Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- Op bedrijventerreinen is per 1-1-2017 78.000 m² bedrijfsruimte aangeboden, terwijl er in 2016 nauwelijks transacties zijn geregistreerd.
- De kantorenvoorraad op bedrijventerreinen bedraagt in IJmond circa 142.100 m². Hiervan staat 8% leeg; MRA-breed is dit 15%.
- In IJmond ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 27,2% boven het MRA gemiddelde van 16%.
- Gemiddeld is de huurprijs van bedrijfsvastgoed op bedrijventerreinen €64 per m^2 per jaar; dit ligt onder het MRA-gemiddelde van €69.
- In IJmond heeft 82% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72%.

Figuur 10 Aanbod en transacties bedrijfsruimte op bedrijventerreinen, per segment

	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Geregistreerde transacties 2016	Factor aanbod/transacties
Gemengd	15.979	0	-
Niet-kadegebonden	25.280	940	26,9
Industrieel	8.402	0	-
Totaal IJmond	**68.157**	**940**	**72,5**

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 11: Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar op bedrijventerreinen per segment in netto ha, Haarlem, van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

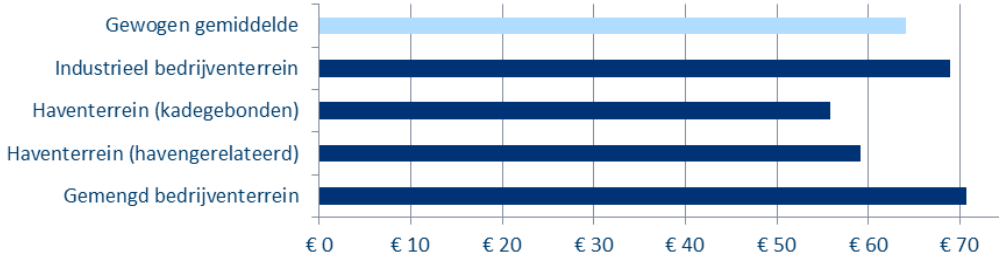

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 12: Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in IJmond

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld IJmond	27,2%
Gemeente met hoogste leegstand	35,2% (Velsen)
Gemeente met laagste leegstand	6,6% (Uitgeest)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 13 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen IJmond

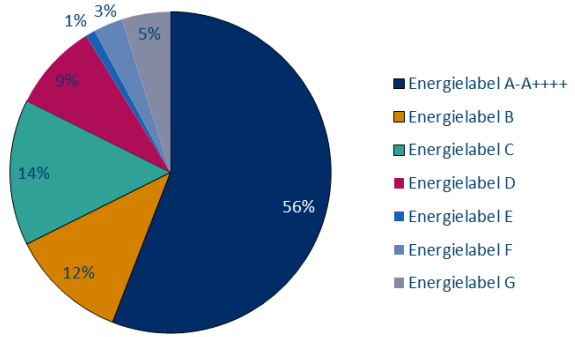

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

De regio IJmond vormt als Techport het hart van de maakindustrie in de MRA. De industriële bedrijvigheid op zeehaventerreinen rond het Noordzeekanaal is van groot economisch belang voor de regio. Bijna al het planaanbod in de regio bevindt zich op kadegebonden en gemengde zeehaventerreinen. De vraag naar ruimte op bedrijventerreinen komt in de komende jaren naar verwachting ook vooral uit de maakindustrie en de eraan gelieerde logistiek. Ook visopslag en visverwerking zijn relevant. Indien het planaanbod in de komende jaren niet voldoende is om in de ruimtevraag te voorzien, kan intensivering op bestaande terreinen nog ruimte bieden. Voor grote logistieke vestigingen die de verladers in de regio zouden kunnen bedienen, heeft de IJmond geen plek, maar zijn er wel vestigingsmogelijkheden in de buurregio's.

Figuur 14 Hard planaanbod bedrijventerreinen IJmond per segment t/m 2030 in netto ha.

Segment	Hectaren
Gemengd	2
Industrieel	1
Haventerrein (niet-kadegebonden)	21
Haventerrein (kadegebonden)	9
Totaal IJmond	**34**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

VII Zaanstreek-Waterland

Overzichtskaart werklocaties en gemengde werkmilieus:

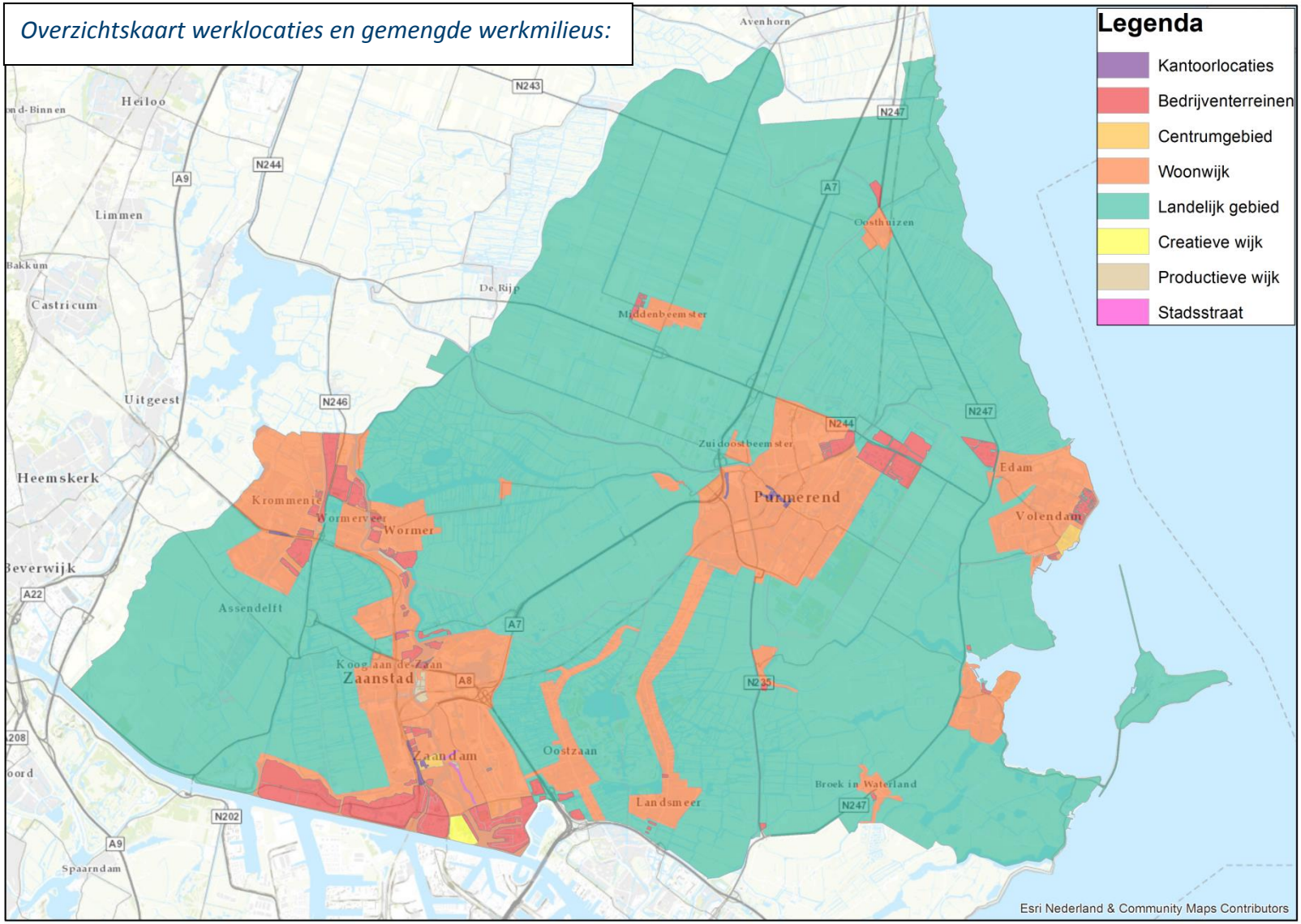

VII.I Samenvatting ontwikkelingen Zaanstreek-Waterland 2016

Thema	Situatie 2016	Toelichting
Kantoren		
Kantorenleegstand 1-1-2017	+	11,9%; onder MRA-niveau (16%)
Ontwikkeling leegstand 2016	+	Daalt in 2016 met 3 procentpunt
Frictieleegstand 8% in beeld?	Ja	Verwachting 1-1-2019: 8,4%
Transformatie kantoren	+	Transformatievolume 2016 19.400 m^2 BVO; realisatie boven ambitie Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	O	Op niveau vraagraming Plabeka
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* beperkte vraag t/m 2030, past naar verwachting binnen (plan)aanbod *Kwalitatief:* mogelijk tekort kleinschalige, hoogwaardige kantoorruimte op goed bereikbare plekken.
Bedrijventerreinen		
Leegstand bedrijfsruimte	+	Aanbod bedrijfsruimte gemiddeld. Leegstand industrieel vastgoed onder MRA-gemiddelde
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	+	12%; onder MRA-gemiddelde (15%)
Transformatieambitie	+	Ambitie op niveau Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	Boven niveau vraagraming Plabeka 3.0
Planvoorraad	+	Binnen plafonds Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod		*Kwantitatief:* overaanbod als planvoorraad t/m 2030 geheel wordt ontwikkeld, ondanks transformatie *Kwalitatief:* vraag vanuit (agro)industrie, logistiek, bouw. Vraagt om goed per water en spoort ontsloten terreinen.

VII.II Economie en werkgelegenheid

Zaanstreek-Waterland kenmerkt zich historisch als een regio die sterk is in de (agro-)industrie en hieraan gerelateerde logistiek en in nautische bedrijvigheid. De regio kan ook in de toekomst voldoende ruimte voor bedrijven in deze sector. De nauwe verbondenheid met Amsterdam biedt kansen voor stadsverzorgende diensten en bouwbedrijven. Daarnaast biedt de regio economische kansen voor creatieve ondernemers, mede gelet op de ligging in het groene en waterrijke achterland van Amsterdam.

Figuur 1 Economische kerncijfers Zaanstreek-Waterland [2]

		2015		2011	2012	2013	2014	2015	2016*	2017*
			aandeel in MRA (%)	jaarlijkse groei in %						
Bruto regionaal product	mln euro	8.493	6,4	1,4	–2,7	0,9	2,1	1,0	+	+

Bron: Economische verkenning MRA 2017

Figuur 2 Sectorale ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 Zaansteek-Waterland

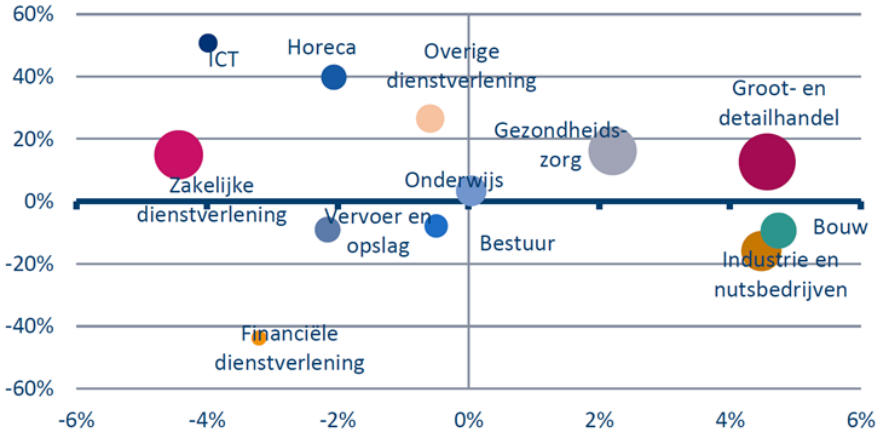

Horizontale as: regionale specialisatie in sector (verschil tussen Zaanstreek-Waterland en MRA geheel in aandeel sector in totale werkgelegenheid, in procentpunten, 2016).
Verticale as: totale groei 2006-2016 in %
Grootte van de bol: omvang werkgelegenheid in 2016. Bron: LISA 2017

De economie in Zaanstreek-Waterland is in 2016 flink gegroeid met ca. 3%. De Zaanstreek had met 3,3% zelfs de hoogste economische groei van alle COROP-regio's in Nederland. Ook de economie van Waterland lijkt zich te hebben hersteld van de krimp in de jaren ervoor. De vooruitzichten voor 2017 en 2018 zijn gunstig. De verwachting lijkt reëel dat de bovengemiddelde groei in 2016 zich ook vertaalt in groei in 2017.

Zaanstreek-Waterland kent een sterke vertegenwoordiging van de sectoren groot- en detailhandel, bouw en industrie en nutsbedrijven. ICT groeide in de periode 2006-2016 het sterkst van alle sectoren, gevolgd door horeca. Financiële dienstverlening liet de sterkste afname van de werkgelegenheid zien in de periode 2006-2016. De banengroei was in 2016 met 1,4% substantieel te noemen, maar het aantal banen ligt nog wel ruim 4.500 lager dan in het (voor deze regio) piekjaar 2011.

VII.III *Gemengde werkmilieus in Zaanstreek-Waterland*

Ruim 82.000 (of 68%) van de 121.600 banen in de deelregio bevinden zich in gemengde werkmilieus.

Figuur 3 Ontwikkeling werkgelegenheid 2006-2016 naar locatietype Zaanstreek-Waterland

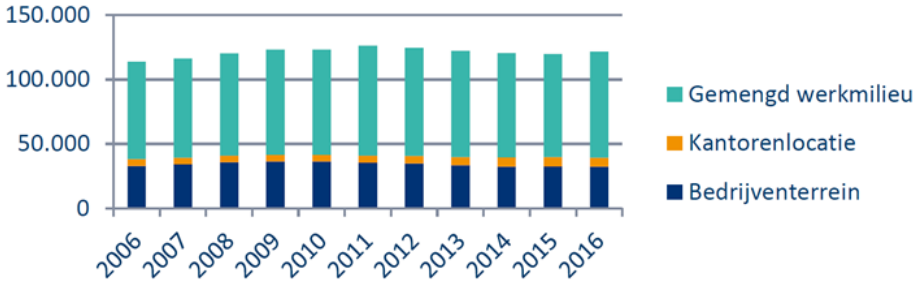

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 4 Ontwikkeling werkgelegenheid gemengde werkmilieus per segment in Zaanstreek-Waterland 2006-2016 (indexcijfers, 2006 = 100)

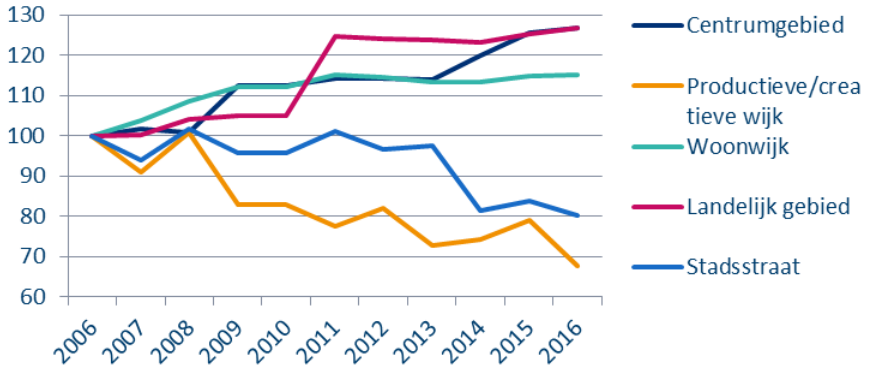

Bron: LISA 2017, bewerking Bureau Buiten

VII.IV *Kantorenmarkt in Zaanstreek-Waterland*

Zaanstreek-Waterland kent 6 kantoorlocaties met daarop 162.900 m² (32% van de totale voorraad). Ongeveer 6% van de totale werkgelegenheid van de deelregio bevindt zich op deze locaties.

Figuur 5 Kantorenvoorraad per locatietype, 1-1-2017, in m² BVO, Zaanstreek-Waterland

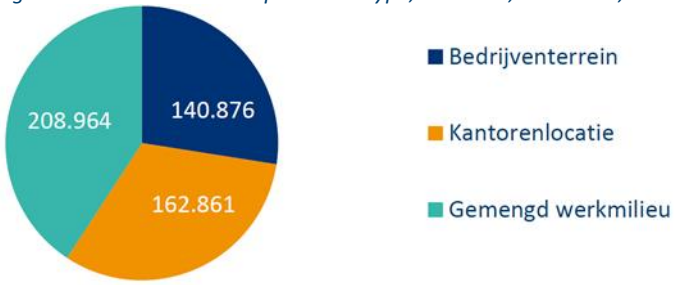

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

De kantorenvoorraad van de deelregio neemt door transformatie vanaf 2014 af. In 2016 werd een record van 19.400 m² getransformeerd. De leegstand is mede door de transformatie van de afgelopen jaren gedaald van 19% in 2013 tot 14% in 2017. De regio heeft bovendien de ambitie om tot aan 2030 nog 20.000 m² kantoorruimte te transformeren.

Het kantoorgebruik blijf afgelopen jaar ongeveer gelijk, conform de raming uit Plabeka 3.0. De leegstand liep relatief het meest terug in gemengde werkmilieus. Ook op kantorenlocaties is de leegstand afgenomen en bedraagt per 1-1-2017 nu 8%. Als de totale kantoren-leegstand zich in de komende jaren net zo ontwikkelt als in 2015 en 2016 ligt deze per 1-1-2019 op 8,4%.

Figuur 6 Ontwikkeling kantorengebruik en leegstand Zaanstreek-Waterland in m² BVO van 1-1-2007 – 1-1-2017

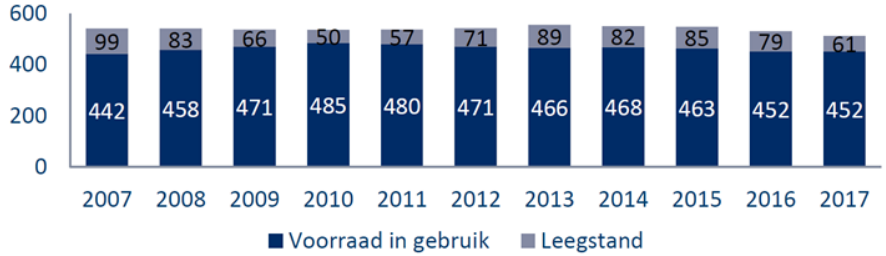

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 7 Transformatie/onttrekkingen in m² BVO Zaanstreek-Waterland, 2010-2016

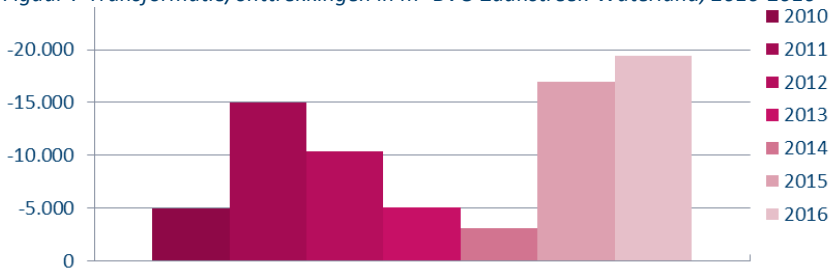

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 8: Procentuele ontwikkeling kantorenleegstand per locatietype, 1-1-2013 – 1-12017

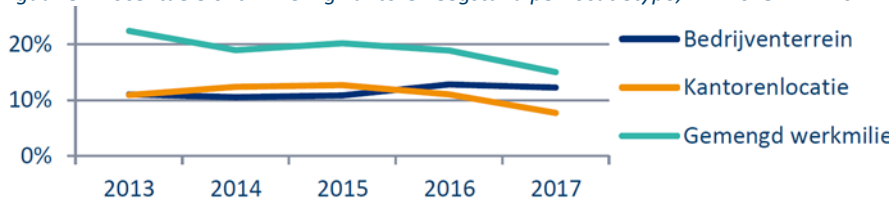

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 9 Kantorenleegstand op kantoorlocaties per segment, per 1-1-2017

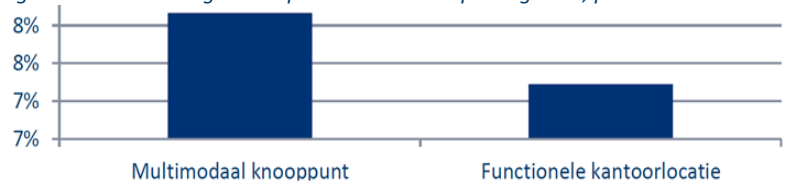

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

In Zaanstreek-Waterland heeft 64% van de panden op kantoorlocaties een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 67%.

Figuur 10 Procentuele verdeling energielabels panden op bedrijventerreinen (links) en kantoorlocaties (rechts), Zaanstreek-Waterland

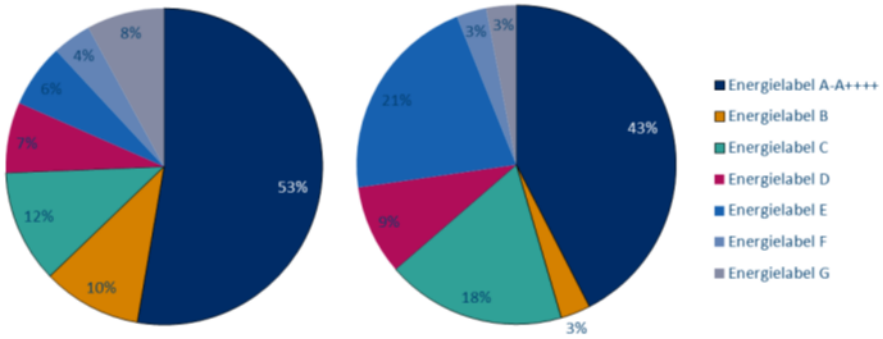

Bron: RVO 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod kantoorlocaties: vooruitzichten
Het planaanbod aan kantoorruimte in Zaanstreek-Waterland concentreert zich op een multimodaal knooppunten (Inverdan in de gemeente Zaanstad). Ook rond het stationsgebied van Purmerend bevindt zich nog planaanbod. Hoewel er nauwelijks uitbreidingsvraag op kantoorlocaties is geraamd voor de deelregio, is in de grote gemeenten (Purmerend en Zaanstad) het signaal vanuit de markt dat er onvoldoende aanbod is van kleinschalige, kwalitatief hoogwaardige kantoorruimte op goed bereikbare plekken.

Figuur 11 Hard planaanbod kantorenlocaties in m² BVO per segment t/m 2030

Segment	m²
Multimodaal knooppunt	35.000
Functionele kantoorlocatie	3.000
Totaal Zaanstreek-Waterland	**38.000**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

VII.V *Bedrijventerreinen in Zaanstreek-Waterland*

Zaanstreek-Waterland telt 52 bedrijventerreinen met een totale uitgegeven voorraad van ongeveer 730 ha netto. Daarvan is het grootste deel (65%) in het segment gemengd. De bedrijventerreinen tellen samen 32.500 banen (27% van de totale werkgelegenheid).

Figuur 12 Uitgifte bedrijventerreinen Zaanstreek-Waterland in netto ha, 2006-2016

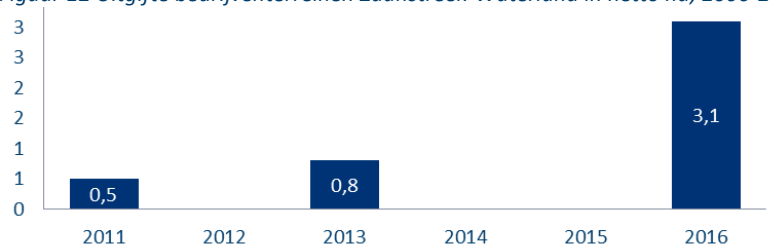

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

In Zaanstreek-Waterland is in 2016 3,1 ha bedrijventerrein uitgegeven. Dit is meer dan het geraamde uitgifteniveau; in Plabeka 3.0 wordt uitgegaan 0 tot 2 ha uitgifte per jaar. Ook ligt de uitgifte in 2016 hoger dan in de jaren ervoor (0 tot 1 netto ha).

Kwalitatieve aspecten bedrijventerreinen
Enkele kenmerken van bedrijventerreinen in de regio op een rij:

- De factor aanbod (per 1-1-2017)/transacties (in 2016) komt voor de regio uit op ca. 6,3, dit is iets meer dan MRA-gemiddeld.
- Er bevindt zich in de regio een kantorenvoorraad op bedrijventerreinen van 141.000 m², waarvan 12% leegstaat (vs. 15% in de MRA).
- In Zaanstreek-Waterland ligt de leegstand van industrieel vastgoed met 9,6% onder het MRA gemiddelde van 16%.
- De huurprijs van bedrijfsvastgoed op bedrijventerreinen ligt met €72 per m² iets boven het MRA-gemiddelde.
- In Zaanstreek-Waterland heeft 74% van de panden op bedrijventerreinen een energielabel van C of hoger; MRA-breed is dit 72%.

Figuur 13 Geregistreerd aanbod en transacties bedrijfsruimte op bedrijventerreinen

Segment	Geregistreerd aanbod 1-1-2017	Transacties in 2016	Factor aanbod/ transacties
Gemengd	106.261	18.504	5,7
Haventerrein (niet-kadegeb.)	4.065	4.590	0,9
Haventerrein (kadegebonden)	34.219	0	-
Industrieel	1.306	0	-
Totaal	**145.851**	**23.094**	**6,3**

Bron: Kantorenmonitor B.V., 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 14 Gemiddelde huurprijs bedrijfsvastgoed in €/jaar per bedrijventerreinsegment Zaanstreek-Waterland , van 1-1-2013 t/m 1-1-2017

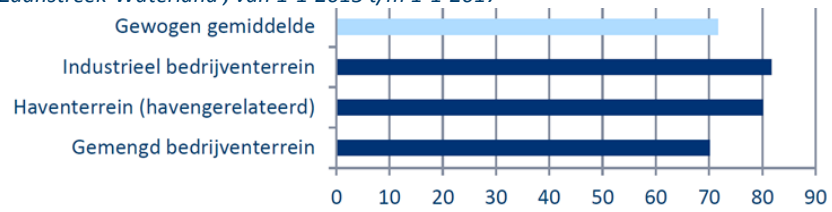

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 15 Kantorenleegstand (%) op bedrijventerreinen per segment per 1-1-2017

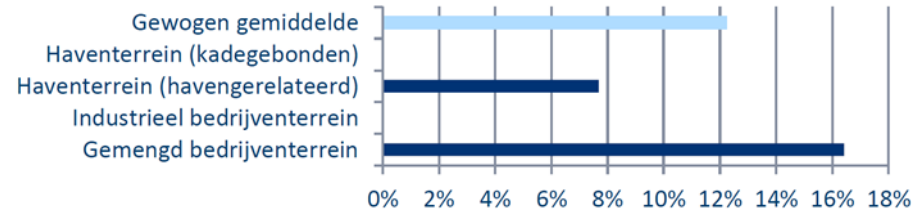

Bron: Kantorenmonitor B.V. 2017, bewerking Bureau Buiten

Figuur 16 Leegstandspercentage industrieel vastgoed in 2016 in Zaanstreek-Waterland

	% leegstand industrieel vastgoed
Gemiddeld MRA-niveau	16,0%
Gemiddeld Zaanstreek-Waterland	9,6%
Gemeente met hoogste leegstand	13,8% (Zaanstad)
Gemeente met laagste leegstand	0% (Oostzaan)

Bron: CBS Leegstandsmonitor 2017, bewerking Bureau Buiten

Kwalitatieve aansluiting vraag en aanbod bedrijventerreinen

Het planaanbod aan bedrijventerreinen in Zaanstreek-Waterland is verdeeld over industriële en gemengde bedrijventerreinen en kadegeboden zeehaventerreinen. De regio kenmerkt zich van oudsher door veel bedrijvigheid in de (voedsel)industrie en aanverwante logistiek. De toekomstige vraag naar bedrijfsruimte komt naar verwachting in de toekomst ook vooral vanuit deze sectoren. De beschikbaarheid van grote kavels op goed ontsloten bedrijventerreinen blijft daarom belangrijk, evenals het aanbod van watergebonden kavels. Daarnaast is de bouw een regionaal sterk vertegenwoordigde sector die ruimte vraagt. Naar verwachting voldoet het bestaande aanbod kwalitatief én kwantitatief aan de toekomstige ruimtevraag, zelfs als de forse transformatieambitie voor bedrijventerreinen in de regio tot een vervangingsvraag leidt, maar dat hangt sterk af van het tempo waarin transformaties zich zullen gaan voltrekken.

Figuur 17 Hard planaanbod bedrijventerreinen Zaanstreek-Waterland in netto ha. per segment t/m 2030

Segment	Hectaren
Gemengd	86
Industrieel	55
Haventerrein (niet-kadegebonden)	1
Haventerrein (kadegebonden)	43
Totaal Zaanstreek-Waterland	**185**

Bron: Provincie Noord-Holland o.b.v. inventarisatie gemeenten, 2017

Monitor Plabeka 2016-2017

Bijlagenrapport

metropool regioamsterdam

BUREAUBUITEN economie & omgeving

Bijlagen

1. Algemene informatie

Context Plabeka
De Plabeka monitor is een van de werklijnen van het Platform Bedrijventerreinen en Kantoren (Plabeka), een samenwerkingsverband van regionale en lokale overheden in de Metropoolregio Amsterdam. Plabeka is in 2005 opgericht, en maakt deel uit van het Platform Economie. Binnen Plabeka vindt de regionale afstemming plaats over de kwantiteit en kwaliteit van werklocaties. Het regionale werklocatiebeleid is in 2016 geactualiseerd in de Uitvoeringstrategie Plabeka 3.0 'Ruimte voor Werken in de MRA van Morgen'. Er is tevens afgesproken om de gemaakte afspraken jaarlijks te monitoren en de wijze van monitoren te vernieuwen; dit document is een uitwerking van deze afspraak.

Colofon
Deze tiende voortgangsrapportage is een product van de werkgroep Plabeka Monitor. Leden van de werkgroep zijn:

- Michel van Wijk (Provincie Noord-Holland); ambtelijk trekker
- Jan Appelman (Gemeente Haarlem); ambtelijk trekker
- Geert-Jan Put (Gemeente Lelystad); Programmamanager Plabeka
- Jalal Loutfi (Gemeente Amsterdam)
- Robert-Jan Moorman (Gemeente Lelystad)
- Jan Nijman (Gemeente Zaanstad)
- Tim Putting (MRA Bureau)
- Ad Reijneveld (Gemeente Haarlemmermeer)
- Paul Smeenk (Provincie Flevoland)
- William Stokman (Gemeente Amsterdam)
- Joost Hagens, Maarten Kruger, Miles Copping en Wouter Maat (Bureau BUITEN); proces, inhoud en redactie.

De online applicatie waarmee data over bedrijventerreinen is uitgevraagd is opgesteld door Crossmedia Communicatie-groep. Daarnaast is een aanzienlijk deel van de gebruikte data verzameld en bewerkt door de afdeling Kennis en Beleidsevaluatie van de Provincie Noord-Holland.

Bronvermelding
De belangrijkste bronnen voor de kwantitatieve data waarop deze voortgangsrapportage is gebaseerd zijn:

1. Kantorenmonitor B.V., vooral voor gegevens over de bestaande voorraad kantoren. De gegevens uit deze database zijn via veldwerk (eigen waarneming) verkregen, en nauwkeurig tot op adres-/pandniveau (zonder ondergrens aan grootte van transactie of mutatie) opgebouwd. Deze bron is de belangrijkste onderlegger voor de kantorendata
2. De Monitor Werklocatie 2016 van de Provincie Noord-Holland en Flevoland, zowel voor cijfers op het vlak van uitgifte en planaanbod van bedrijventerreinen als ook de plancapaciteit van kantoren.
3. Het LISA werkgelegenheidsregister voor de werkgelegenheidscijfers.

Voor de inventarisatie van aanbod en transacties van bestaande bedrijfsruimte (zie hoofdstuk 4) is gebruik gemaakt van de bronnen Funda, Realnext (beiden aanbod) en PropertyNL (transacties). Alle gepresenteerde data zijn bewerkt door Kantorenmonitor B.V.

Uiteraard is de monitor afgestemd op en met de Monitor Werklocaties van de provincie Noord-Holland, de Monitor Bedrijventerreinen van de provincie Flevoland, de Monitor Ruimte-Intensivering Noordzee-kanaalgebied van het projectbureau NZKG, en het Projectbureau Herstructurering Bedrijventerreinen in de provincie Noord-Holland.

Productie en vormgeving
Bureau BUITEN

Eindredactie
Bureau BUITEN en werkgroep Monitor Plabeka

Oplage
Online beschikbaar via deze link.[1]

Wilt u meer informatie?
Neem dan contact op met:

- Programmamanager Plabeka Geert-Jan Put, gj.put@lelystad.nl
- Ambtelijk trekker Werkgroep Plabeka Monitor: Michel van Wijk, Provincie Noord-Holland (wijkm@noord-holland.nl), Jan Appelman (j.appelman@haarlem.nl)
- Bureau Buiten: Maarten Kruger, maarten.kruger@bureaubuiten.nl.

2. Verklaring van gebruikte termen en methodiek

Bedrijventerrein
Een terrein dat vanwege zijn bestemming bestemd en geschikt is voor gebruik door handel, nijverheid, commerciële en niet-commerciële dienstverlening en industrie. Onder de omschrijving vallen daarmee tevens (delen van) werklocaties die gedeeltelijk bestemd zijn en geschikt zijn voor kantoren.
De volgende terreinen vallen er niet onder:

- terrein voor grondstoffenwinning, olie en gaswinning;
- terrein voor waterwinning;
- terrein voor agrarische doeleinden zonder verwerkende industrie en logistiek;
- terrein voor afvalstort.

[1] https://www.metropoolregioamsterdam.nl/pagina/20170126-plabeka

Een bedrijventerrein volgens de IBIS-definitie heeft een oppervlakte van min. 1 ha.

Behoefteraming Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0 (Ecorys, 2016).
De vraagraming of behoefteraming betreft de verwachte vraag naar kantoorlocaties, bedrijventerreinen en haventerreinen. Voor kantoren en bedrijventerreinen heeft Ecorys in 2016 de behoefteraming 'Vraagraming en Vraag-verdieping MRA' uitgevoerd. Deze dient als uitgangspunt voor de kwantitatieve afspraken in de Uitvoeringsstrategie Plabeka 3.0.

Deze vraagraming gaat uit van een hoog en een laag scenario, gebaseerd op de langetermijnscenario's van het WLO (http://www.wlo2015.nl/)

Bruto vloeroppervlakte (bvo)
Oppervlak gemeten op vloerniveau langs de buitenomtrek van de opgaande scheidingsconstructies die de desbetreffende ruimte of groep van ruimten omhullen.

Floor space index
Is de maat die het totale aantal vierkante meters bebouwing, inclusief de verdiepingen, binnen een plangebied vergelijkt met het totale, zowel bebouwde als onbebouwde, oppervlak van datzelfde plangebied.

Kantoorlocatie (definitie Provincie Noord-Holland)
Een perceel of een groepering van aaneengesloten percelen, waarop gebouwen gerealiseerd dan wel te realiseren zijn, die uitsluitend of hoofdzakelijk een kantoorfunctie hebben. Voor kantoren bestemde percelen, waarop nog niet gebouwd is, tellen ook mee. De mate waarin percelen aaneen gesloten zijn is van wezenlijk belang. Verspreid liggende kantoorpercelen in een buurt gelden bijvoorbeeld als verschillende locaties.
Kantoorruimte wordt gemeten in m² bruto vloeroppervlakte (bvo). De bestaande plus de te realiseren kantoorvloeroppervlakte op de aldus

afgebakende locatie moet ten minste 2.000 m² bvo zijn om als formele locatie in de monitor te worden opgenomen. Niet tot kantoren worden gerekend publieke en semi-publieke instellingen als ziekenhuizen en onderwijsinstellingen. Kantoorruimte die deel uitmaakt van fabrieks- of bedrijfsgebouwen wordt toegerekend aan de hoofdfunctie bedrijfsgebouw.

Overige locatie (ook wel informele locatie)
Een niet-IBIS locatie waar werkfuncties gelegen zijn.

Groei in kantoorgebruik (=Netto opname kantoren)
De netto ontwikkeling van het kantoorgebruik is het saldo van de kantoormeters in gebruik per 1 januari van het referentiejaar minus de kantoormeters in gebruik per 1 januari van het jaar ervoor. In tegenstelling tot de bruto opname van kantoormeters kan de netto ontwikkeling van het kantoorgebruik negatief uitvallen.

Transacties en aanbod Bedrijfsruimten
Bij de cijfers over transacties en aanbod bedrijfsruimte moeten een aantal belangrijke kanttekeningen geplaatst worden:

- Waar de kantorenmarkt vooral een huurmarkt is, wordt op de bedrijvenmarkt veel meer voor eigen gebruik gebouwd. In het totaal aan geregistreerde markttransacties ontbreekt naar verwachting dan ook een flink gedeelte van de bouw voor eigen gebruik zonder dat verhuur of verkoop via makelaars heeft plaatsgevonden.
- In de inventarisatie zijn alleen de officieel doorgegeven en geregistreerde transacties van onroerend goedmakelaars opgenomen. Het is een bekend gegeven dat niet alle transacties worden gemeld bij PropertyNL. Waarschijnlijk ontbreekt ook een substantieel deel van de transacties die wél via een makelaar hebben plaatsgevonden maar desondanks niet als transactie zijn aangemeld.
- De ondergrens van geregistreerde transacties is 750m². Transacties van kleinere bedrijfspanden, en de aanname is dat het om relatief veel panden gaat, zijn niet meegenomen in de inventarisatie.
- Er is geen inzicht in de omvang van het netto gebruik van bedrijfspanden, dan wel de ontwikkeling daarvan door de jaren heen.

Transactievolume
Het totaal aan bruto vierkante meters bedrijfsruimte die wordt in een transactie wordt verhandeld (huur of koop). Betreft alleen transacties van eerder betrokken bedrijfsruimte (bestaande bebouwing).

Transformatie kantoren
Van de in de hoofdtekst genoemde sloop en transformatie van kantoorruimte is een deel daadwerkelijk in 2015 getransformeerd (dus fysiek omgezet en opgeleverd) naar een andere functie dan kantoor. Een ander deel bestaat echter uit ‘zachte’ initiatieven en harde(re) voornemens die zijn uitgesproken door de eigenaars van de panden over toekomstige bestemming ervan (die anders is dan een kantoorbestemming). De betreffende panden worden niet meer actief aangeboden als kantoor, maar feitelijk moet de transformatie deels dus nog wel waargemaakt worden.
Er is overigens in de monitoringssystematiek geen dubbeling van cijfers: voorgenomen transformaties worden niet meegeteld in de hoogte van de huidige leegstand. Ze worden of als leegstand of als (initiatief tot) transformatie geregistreerd en bieden dus een vrij zuiver beeld van de stand van zaken. Daarnaast geldt bovendien: mocht de transformatie niet door blijken te gaan dan wordt de leegstand (met terugwerkende kracht) aangepast.

Uitgifte (bedrijventerreinen)
De hoeveelheid hectare bedrijventerrein dat is verkocht of in erfpacht is uitgegeven. De kavel wordt als verkocht beschouwd als een koopovereenkomst / erfpachtovereenkomst bij de notaris is gepasseerd.

Dit jaar mag in de toekomst liggen. Heruitgiften van bestaande kavels worden overigens niet tot de uitgiften zoals weergegeven in de monitor gerekend. Deze vallen onder de transacties in bedrijfsruimten, die worden uitgedrukt in M² BVO.

Totaal betrokken kantoormeters (= bruto opname kantoren)
Totaal van alle kantoren die een nieuwe gebruiker hebben gekregen
Indicator van dynamiek in de markt
Totaal verlaten kantoor wordt hiermee niet verrekend

Uitbreidingsvraag
De toekomstige ruimtevraag bovenop de bestaande voorraad (totaal aanwezig oppervlakte) naar kantoorlocaties, bedrijventerreinen en haventerrein.

Zeehaventerreinen (niet-kadegebonden)
Het betreft hier terreinen, bestemd voor activiteiten die indirect gebruik maken van de haven voor de aan- en/of afvoer van goederen. Ze liggen op maximaal 2,5 kilometer van een havenbekken, zijn aangesloten op het Rijkswegennet zonder dat het transport daarbij door woonwijken moet en hebben een mogelijkheid voor een aansluiting op het goederenspoornet.

Zeehaventerreinen (kadegebonden)
Het betreft hier terreinen die direct, zonder fysieke barrières, zijn gelegen aan een havenbekken of diep vaarwater en een kade of steiger hebben voor het laden en lossen van zeeschepen.

Zeehaventerreinen: herindeling in 2016
In deze editie van de monitor Plabeka is de gebiedsafbakening en indeling van de zeehaventerreinen in de regio's Amsterdam, IJmond en Zaanstreek-Waterland herijkt. Hiermee is de gebiedsindeling dit jaar conform de monitor Ruimte-intensivering van het Projectbureau Noordzeekanaal.

3. Toelichting bij samenvattingstabel per deelregio

Thema	*Situatie 2016*	*Toelichting*
	Kantoren	
Kantorenleegstand 1-1-2017	+	leegstand ≤2 procentpunt onder MRA-gemiddelde (≤13,7%)
	O	leegstand binnen 2 procentpunt MRA-gemiddelde (>13,7% en <17,7%)
	–	leegstand ≥2 procentpunt onder MRA-gemiddelde (≥17,7%)
Ontwikkeling leegstand in 2016	+	% leegstand deelregio gedaald in 2016
	O	% leegstand deelregio gelijk gebleven in 2016
	–	% leegstand deelregio gestegen in 2016
Frictieleegstand (8%) in beeld?	Ja	≤9% kantorenleegstand naar verwachting per 1-1-2019
	Nee	>9% kantorenleegstand naar verwachting per 1-1-2019
Transformatie kantoren	+	transformatievolume 2016 boven jaarlijkse ambitie Plabeka 3.0
	–	transformatievolume 2016 onder jaarlijkse ambitie Plabeka 3.0
Uitbreidingsvraag kantoren	+	boven niveau vraagraming Plabeka 3.0
	O	binnen bandbreedten vraagraming Plabeka 3.0
	–	onder niveau vraagraming Plabeka 3.0
Planvoorraad	+	hard planaanbod binnen plafond Plabeka 3.0
	–	hard planaanbod boven plafond Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod	Kwalitatieve toelichting	
	Bedrijventerreinen	
Leegstand bedrijventerreinen	+	Factor aanbod/transactie onder MRA-gemiddelde (≤4,5)
	O	Factor max. 1,5 keer MRA-gemiddelde (tussen 4,5 en 6,8)
	–	Factor >1,5 keer boven MRA-gemiddelde (>6,8)
Leegstand kantoren op bedrijventerreinen	+	leegstand ≤2 procentpunt onder MRA-gemiddelde (≤13%)
	O	leegstand binnen 2 procentpunt MRA-gemiddelde (13% - 17%)
	–	leegstand ≥2 procentpunt onder MRA-gemiddelde (≥17%)
Transformatie bedrijventerreinen	+	verwachte transformatie t/m 2030 boven of op ambitie Plabeka 3.0
	–	verwachte transformatie t/m 2030 onder ambitie uit Plabeka 3.0
Uitgifte bedrijventerreinen	+	boven niveau vraagraming Plabeka 3.0
	O	binnen bandbreedten vraagraming Plabeka 3.0
	–	onder niveau vraagraming Plabeka 3.0
Planvoorraad	+	hard planaanbod gereduceerd t.o.v. plafond Plabeka 3.0
	O	hard planaanbod op plafond Plabeka 3.0
	–	hard planaanbod boven plafond Plabeka 3.0
Match vraag-aanbod	Kwalitatieve toelichting	

4. Bijlagen kantorenmarkt

Figuur 1 Ontwikkeling van de kantorenmarkt in de regio Amsterdam januari 2016 - januari 2017 x 1.000 m² bruto vloeroppervlak naar deelregio

	Wijziging voorraad kantoren in 2016			Dynamiek		Wijziging kantoorgebruik		Situatie 1 januari 2017			
	Nieuwbouw opgeleverd	Saldo functie-wijziging	Groei voorraad	Betrokken (in gebruik genomen)	Vervangings-vraag (betrokken - groei)	Groei gebruik (uitbreidingsvraag)	Groei leegstand	Leegstand inclusief voorverhuur	Voorraad	Kantoor-gebruik	In aanbouw
Amsterdam	69	-155	-86	579	510	69	-155	911	7.129	6.218	71
Amstelland	0	-40	-40	45	40	5	-45	156	994	838	0
Meerlanden	3	-43	-40	85	85	0	-40	310	1.495	1.185	6
Zaanstreek	0	-11	-11	14	19	-5	-6	46	336	290	0
Waterland	1	-1	0	14	2	12	-12	15	183	168	0
Almere	0	-21	-21	37	35	2	-23	196	631	435	0
Zuid Kennemerland	0	-20	-20	29	45	-16	-4	116	657	541	0
IJmond	0	-1	-1	9	10	-1	0	33	287	254	0
Gooi- en Vechtstreek	0	-22	-22	67	54	13	-35	216	1.132	916	0
Lelystad	0	-9	-9	10	13	-3	-6	54	233	179	0
Metropoolregio	**73**	**-323**	**-250**	**889**	**813**	**76**	**-326**	**2.053**	**13.077**	**11.024**	**77**

Figuur 2 Ontwikkelingen kantorenmarkt naar gemeente

	wijziging voorraad kantoren in 2016			Dynamiek	wijziging kantoorgebruik		Situatie 1 januari 2017			
	Nieuwbouw opgeleverd	Saldo functie-wijziging	Groei voorraad	Betrokken (in gebruik enomen)	Groei gebruik (uitbrei-dingsvraag)	Groei leegstand	Leegstand inclusief voorverhuur	% leegstand inclusief voorverhuur	Kantoren-voorraad	In aanbouw
Amsterdam	69.100	-155.600	-86.500	578.600	68.900	-155.400	910.800	12,8%	7.129.400	71200
Diemen	0	-5.100	-5.100	4.100	-2.100	-3.000	25.800	12,0%	215.100	0
Ouder-Amstel	0	0	0	11.200	1.700	-1.700	30.100	15,4%	195.900	0
Amstelveen	0	-35.200	-35.200	29.300	5.300	-40.500	100.000	17,2%	582.700	0
Haarlemmermeer	3.300	-42.900	-39.600	79.700	600	-40.200	291.500	20,7%	1.407.500	6000
Aalsmeer	0	0	0	1.800	700	-700	7.600	21,9%	34.700	0
Uithoorn	0	100	100	3.200	-700	800	11.100	20,9%	53.000	0
Zaanstad	0	-10.300	-10.300	12.600	-4.900	-5.400	42.900	13,7%	313.900	0
Wormerland	0	-700	-700	1.800	-100	-600	3.000	13,6%	22.000	0
Beemster	0	-800	-800	100	0	-800	600	13,6%	4.400	0
Purmerend	0	-2.500	-2.500	9.900	5.200	-7.700	10.100	8,8%	114.500	0
Edam-Volendam	1.100	3.500	4.600	2.800	7.000	-2.400	3.100	9,3%	33.300	0
Waterland	0	-900	-900	0	-1.000	100	500	12,2%	4.100	0
Landsmeer	0	-600	-600	600	200	-800	500	3,9%	12.900	0
Oostzaan	0	0	0	400	0	0	400	3,0%	13.400	0
Almere	0	-21.000	-21.000	36.600	1.500	-22.500	196.400	31,1%	631.500	0
Haarlem	0	-15.600	-15.600	24.200	-12.500	-3.100	98.500	17,4%	565.200	0
Heemstede	0	-3.000	-3.000	1.900	-3.500	500	3.400	8,4%	40.700	0
Bloemendaal	0	-1.200	-1.200	400	-1.200	0	1.300	9,8%	13.300	0
Zandvoort	0	0	0	0	-600	600	600	7,0%	8.600	0
Haarlemmerliede c.a.	0	0	0	2.100	1.600	-1.600	12.700	43,1%	29.500	0
Velsen	0	-400	-400	5.900	2.500	-2.900	12.200	8,0%	153.100	0
Beverwijk	0	200	200	1.900	-400	600	12.300	18,4%	67.000	0
Heemskerk	0	-300	-300	700	-2.300	2.000	3.500	10,9%	32.000	0
Uitgeest	0	-100	-100	800	400	-500	900	8,3%	10.800	0
Castricum	0	-100	-100	200	-500	400	4.100	17,0%	24.100	0
Wijdemeren	0	0	0	100	-400	400	2.100	9,2%	22.800	0
Weesp	0	-3.200	-3.200	3.100	200	-3.400	22.700	27,6%	82.100	0
Gooise Meren	0	-1.000	-1.000	10.500	2.900	-3.900	20.100	12,2%	164.900	0
Huizen	0	-2.100	-2.100	9.100	-800	-1.300	14.500	16,4%	88.600	0
Blaricum	0	0	0	200	0	0	0	0,0%	4.600	0
Laren	0	-600	-600	1.400	-100	-500	1.800	7,5%	24.100	0
Hilversum	0	-15.000	-15.000	43.000	11.300	-26.300	154.200	20,7%	745.300	0
Lelystad	0	-9.500	-9.500	10.500	-3.400	-6.100	54.000	23,2%	232.800	0
Metropoolregio	**73.500**	**-323.900**	**-250.400**	**888.700**	**75.500**	**-325.900**	**2.053.300**	**15,7%**	**13.077.000**	**77.200**

Figuur 3 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Almere-Lelystad

Almere-Lelystad						
Deelregio	**Gemeente**	**Naam kantoorlocatie**	**Segment**	**Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)**
Almere-Lelystad	Almere	Gooisekant (kantoren)	Functionele kantoorlocatie			
Almere-Lelystad	Lelystad	Kantoren Stadscentrum	Multimodaal knooppunt	25.000		6.796
Almere-Lelystad	Lelystad	Kantorenzone Lelystad Airport Businesspark	Functionele kantoorlocatie	60.000		
Almere-Lelystad	Almere	Kustzone Almere	Functionele kantoorlocatie	61.000		
Almere-Lelystad	Almere	Randstad (kantorenlocatie)	Multimodaal knooppunt			
Almere-Lelystad	Almere	Zakencentrum	Multimodaal knooppunt			
Totaal Almere-Lelystad				**146.000**		**6.796**

Figuur 4 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Amstelland Meerlanden

Amstelland Meerlanden						
Deelregio	**Gemeente**	**Naam kantoorlocatie**	**Segment**	**Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)**
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Bankrashof	Functionele kantoorlocatie			6.000
Amstelland Meerlanden	Diemen	Bergwijkpark-Zuid	Multimodaal knooppunt			6.200
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Beukenhorst Zuid	Internationaal vestigingsmilieu	82.700		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Beukenhorst-Noord	Functionele kantoorlocatie			2.400
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Beukenhorst-Oost	Multimodaal knooppunt			26.300
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Beukenhorst-Oost-Oost	Functionele kantoorlocatie		25.000	
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Beukenhorst-West	Multimodaal knooppunt			57.600
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Biesbosch	Functionele kantoorlocatie			7.000
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Bovenkerk	Functionele kantoorlocatie	6.000		6.000
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Bovenkerkerweg Oostzijde	Functionele kantoorlocatie			8.531
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Burgemeester Rijnderslaan	Functionele kantoorlocatie			41.000
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Business Garden	Functionele kantoorlocatie	19.000		
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Commerce Park	Internationaal vestigingsmilieu			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Hoek Noord (kantoren)	Functionele kantoorlocatie	46.000		
Amstelland Meerlanden	Ouder-Amstel	Entrada	Functionele kantoorlocatie		10.000	30.700
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Gondel	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Groenelaan (kantorenlocatie)	Functionele kantoorlocatie			9.000
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Heempark	Functionele kantoorlocatie			6.000
Amstelland Meerlanden	Diemen	Holland Park	Innovatiedistrict			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Hoofdkantoor KLM	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Kantoren Badhoevedorp Zuid	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Kronenburg	Functionele kantoorlocatie			78.000
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Laan van Langerhuize	Internationaal vestigingsmilieu			

Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Nieuwer-Amstel/ Oude Dorp	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Rekencentrum ABN Amro	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Centrum	Internationaal vestigingsmilieu	36.700		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Elzenhof	Multimodaal knooppunt	100.000		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Noord-west	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Rijk	Functionele kantoorlocatie			31.950
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol-Oost (kantoren)	Functionele kantoorlocatie	35.700		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schuilhoeve (kantorenlocatie)	Functionele kantoorlocatie			37.000
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Stadshart (kantoren)	Internationaal vestigingsmilieu			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Startbaan	Functionele kantoorlocatie			14.145
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Wella gebouw	Functionele kantoorlocatie			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Zonnestein / Beneluxbaan	Functionele kantoorlocatie			4.000
Totaal Amstelland Meerlanden				**326.100**	**35.000**	**371.826**

Figuur 5 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Amsterdam

Amsterdam						
Deelregio	**Gemeente**	**Naam Kantoorlocatie**	**Segment**	**Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)**
Amsterdam	Amsterdam	Alfa-Driehoek (Kantoren)	Multimodaal Knooppunt			29.950
Amsterdam	Amsterdam	Amstel III	Functionele Kantoorlocatie			298.200
Amsterdam	Amsterdam	Amstelstation	Multimodaal Knooppunt	8.300		
Amsterdam	Amsterdam	Amsterdams Medisch Centrum Mbp	Innovatiedistrict		100.000	
Amsterdam	Amsterdam	Anton De Komplein	Multimodaal Knooppunt	600		68.000
Amsterdam	Amsterdam	Bijlmerdreef	Functionele Kantoorlocatie	500		
Amsterdam	Amsterdam	Bilderdijkkade	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Buiksloterham	Functionele Kantoorlocatie			600
Amsterdam	Amsterdam	Buitenveldert Zuidwest	Innovatiedistrict			
Amsterdam	Amsterdam	Buurt Negen (Wonen En Werken)	Functionele Kantoorlocatie	500		
Amsterdam	Amsterdam	Buurt Vijf	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Centrum Amsterdam Nieuw West	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Centrum Amsterdam Noord	Functionele Kantoorlocatie	10.000		8.600
Amsterdam	Amsterdam	Centrumgebied Zuidoost	Multimodaal Knooppunt			
Amsterdam	Amsterdam	Cornelis Lelylaan	Multimodaal Knooppunt			5.100
Amsterdam	Amsterdam	Cruquius	Functionele Kantoorlocatie		2.500	
Amsterdam	Amsterdam	Czaar Peterbuurt	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	De Klencke	Internationaal Vestigingsmilieu			
Amsterdam	Amsterdam	Eenhoorn (Kantorenlocatie)	Multimodaal Knooppunt			
Amsterdam	Amsterdam	Geuzenveld-Zuid	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Hamerstraat Kantoren	Functionele Kantoorlocatie	20.000		
Amsterdam	Amsterdam	Hoofdcentrum Zuidoost				

Amsterdam	Amsterdam	Ijburg	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Ijburg Centrumeiland	Functionele Kantoorlocatie	21.000		
Amsterdam	Amsterdam	Ijburg Middeneiland	Functionele Kantoorlocatie	5.000		
Amsterdam	Amsterdam	Karspeldreef	Functionele Kantoorlocatie	3.900		450
Amsterdam	Amsterdam	Koningin Wilhelminaplein	Multimodaal Knooppunt			
Amsterdam	Amsterdam	Minervahaven (Kantoren)	Functionele Kantoorlocatie		115.569	
Amsterdam	Amsterdam	Ndsm (Kantorenlocatie)	Functionele Kantoorlocatie		55.000	
Amsterdam	Amsterdam	Nieuw-Sloten	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Noordoever	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Oostelijke Handelskade	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Oostenburgereiland	Innovatiedistrict			600
Amsterdam	Amsterdam	Oosterdokseiland	Internationaal Vestigingsmilieu	61.000		
Amsterdam	Amsterdam	Osdorp De Punt (Wonen & Werken)	Functionele Kantoorlocatie	800		
Amsterdam	Amsterdam	Osdorp Midden Noord (Wonen & Werken)	Functionele Kantoorlocatie	3.000		
Amsterdam	Amsterdam	Overamstel (Kantorenlocatie)	Functionele Kantoorlocatie	15.000		7.900
Amsterdam	Amsterdam	Overhoeks	Internationaal Vestigingsmilieu	30.000		
Amsterdam	Amsterdam	Rid-Gebied	Functionele Kantoorlocatie			25.680
Amsterdam	Amsterdam	Riekerpolder	Innovatiedistrict	16.800		55.050
Amsterdam	Amsterdam	Schinkel	Functionele Kantoorlocatie		30.000	
Amsterdam	Amsterdam	Science Park Amsterdam	Innovatiedistrict	154.761		
Amsterdam	Amsterdam	Staalmanplein/Delflandplein	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Teleport (Inclusief Basisweg 10)	Multimodaal Knooppunt			98.040
Amsterdam	Amsterdam	Weespertrekvaart	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Westerdokseiland	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Westergasfabriek	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Wibautstraat (Kantorenlocatie)	Functionele Kantoorlocatie			
Amsterdam	Amsterdam	Zuidas	Internationaal Vestigingsmilieu	475.000		
Totaal Amsterdam				**826.161**	**303.069**	**598.170**

Figuur 6 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Gooi en Vechtstreek

Gooi en Vechtstreek						
Deelregio	**Gemeente**	**Naam kantoorlocatie**	**Segment**	**Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)**
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Arenapark	Internationaal vestigingsmilieu	95.000		
Gooi en Vechtstreek	Blaricum	BusinessPark27 (Kantorenlocatie)	Functionele kantoorlocatie			
Gooi en Vechtstreek	Huizen	Centrale Zone	Functionele kantoorlocatie			6.000
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Laapersveld	Functionele kantoorlocatie			
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Station Hilversum	Multimodaal knooppunt			5.000
Totaal Gooi en Vechtstreek				**95.000**	**0**	**11.000**

Figuur 7 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Haarlem

Haarlem						
Deelregio	**Gemeente**	**Naam kantoorlocatie**	**Segment**	**Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)**	**Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)**
Haarlem	Haarlem	Appelaar/Rechtbankcomplex	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Dreef Mr. Lottelaan	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Houtplein	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Kamperlaan (Mariastichting)	Functionele kantoorlocatie	8.000		
Haarlem	Haarlem	Kennemerplein	Multimodaal knooppunt			
Haarlem	Haarlem	Richard Holkade	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Schalkwijk	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Schipholpoort Romolenpolder	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Schipholweg/Pr.Bernardlaan	Functionele kantoorlocatie			
Haarlem	Haarlem	Spoorzone station	Multimodaal knooppunt			
Haarlem	Haarlem	Waarderpolder Zuid (bij Ns-Station Spaarnwoude)	Functionele kantoorlocatie	30.000		
Totaal Haarlem				**38.000**	0	0

Figuur 8 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio IJmond

IJmond						
Deelregio	Gemeente	Naam kantoorlocatie	Segment	Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)	Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)	Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)
IJmond	Beverwijk	Stationsgebied Beverwijk	Multimodaal knooppunt			
Totaal IJmond				**0**	**0**	**0**

Figuur 9 Overzicht kantoorlocaties: planaanbod, segment, transformatieambitie (stand 1-1-2017) in de regio Zaanstreek-Waterland

Zaanstreek-Waterland						
Deelregio	Gemeente	Naam kantoorlocatie	Segment	Hard planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)	Zacht planaanbod t/m 2030 (m2 BVO)	Transformatie t/m 2030 (m2 BVO)
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	Centrale As	Functionele kantoorlocatie			20.000
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Inverdan Centrum Locatie (kantoren)	Multimodaal knooppunt	35.000		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Kantorenpark op 't Spoor	Multimodaal knooppunt			
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	Kop van West/Steltenlopers	Functionele kantoorlocatie	3.000		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Poort Clam Dycke	Functionele kantoorlocatie		3.000	
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	Stationsgebied	Functionele kantoorlocatie			
Totaal Zaanstreek Waterland				**38.000**	**3.000**	**20.000**

5. Bijlagen bedrijventerreinen

Figuur 10 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 in Almere-Lelystad

Almere-Lelystad										
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Almere	Almere Buiten 3T (striptekenaar, stripmaker)		0,3					0,2			**0,5**
Almere	Almere Buiten Bouwmeesterbuurt	0,5									**0,5**
Almere	Almere Buiten De Rederij	0,3	0,1			0,2					**0,6**
Almere	Almere Buiten De Vaart I,II en III				1,0						**1,0**
Almere	Almere Buiten Faunabuurt					0,1					**0,1**
Almere	Almere Buiten Poldervlak		0,4								**0,4**
Almere	Almere Hout Stichtse Kant	3,8	2,6			1,2	1,0				**8,6**
Almere	Almere Poort Hoge Kant	1,6	0,1	0,2		0,2				0,4	**2,5**
Almere	Almere Stad De Uitgeverij	0,2			0,3						**0,5**
Almere	Almere Stad Het Atelier		0,2				0,1				**0,3**
Almere	Almere Stad Sallandsekant	3,0	1,4			0,4					**4,8**
Almere	Almere Stad Veluwsekant O+W	3,5					0,4				**3,9**
Almere	Ambachtsmark					0,2					**0,2**
Almere	Buitenhout				0,6						**0,6**
Almere	Columbus kwartier			0,2							**0,2**
Almere	De Vaart IV					0,8			0,9		**1,7**
Almere	Lage kant			0,3	1,7	1,9					**3,9**
Almere	Volgelweg			0,5	0,5						**1,0**
Lelystad	Flevokust						6,8				**6,8**
Lelystad	Flevopoort	1,6	1,2	4,0	0,2		0,1	0,5	0,4	0,3	**8,3**
Lelystad	Larserpoort 123	1,8	2,1							0,1	**4,0**
Lelystad	Luchthaven			0,6			0,3	0,2			**1,1**
Lelystad	Merwede (v/h Rivierenbrt ZO excl. Larserboog)			0,3							**0,3**
Lelystad	Middendreef					0,4					**0,4**
Lelystad	Noordersluis	2,2	1,1	0,3	0,4			0,3	0,9	0,1	**5,3**
Lelystad	Oostervaart	0,4		0,5					0,0	0,1	**1,0**
	Totaal Almere-Lelystad	**18,9**	**9,5**	**6,9**	**4,7**	**5,4**	**8,7**	**1,2**	**2,2**	**1,0**	**58,5**

Figuur 11 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 in Amstelland Meerlanden

Amstelland-Meerlanden											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Aalsmeer	Greenpark Aalsmeer								6,0	4,0	**10,0**
Amstelveen	De Loeten				1,3	0,2			1,2	2,5	**5,2**
Amstelveen	Meerlandenweg		0,5								**0,5**
Diemen	Verrijn Stuart							0,4			**0,4**
Haarl'meer	Cruquius Zuid	0,4	0,5	0,2	0,1					0,6	**1,8**
Haarl'meer	De President	3,4	2,5	1,7	0,2		2,1		1,1	2,1	**13,1**
Haarl'meer	Lijnden Oost Q4	0,3	2,7	0,7					0,6	0,7	**5,0**
Haarl'meer	Nieuw-Vennep Zuid	1,4		1,0							**2,4**
Haarl'meer	Schiphol Logistics park					1,6		9,5	2,6	2,6	**16,3**
Haarl'meer	Spoorzicht Noord	0,7									**0,7**
Totaal Amstelland - Meerlanden		**6,2**	**6,2**	**3,6**	**1,6**	**1,8**	**2,1**	**9,9**	**11,5**	**12,5**	**55,4**

Figuur 12 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 in Amsterdam

Amsterdam											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Amsterdam	Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)*									0,4	**0,4**
Amsterdam	Airport Business Park Amsterdam Osdorp	7,0		0,9			1,2				**9,1**
Amsterdam	Amerikahaven Zuidoost (gemengd)*			0,9	0,2						**1,1**
Amsterdam	Atlaspark Oost (grootschalig)**			7,8			0,4				**8,2**
Amsterdam	Atlaspark West (grootschalig)**			7,2							**7,2**
Amsterdam	Bedrijvengebied Zuidoost		0,1		1,5			0,3			**1,9**
Amsterdam	Bedrijventerrein Cruquius		0,4								**0,4**
Amsterdam	Bedrijventerrein Steigereiland	0,5									**0,5**
Amsterdam	CD 2-3 (niet kadegebonden)***									0,1	**0,1**
Amsterdam	Coen-en Vlothaven (kadegebonden)****									1,1	**1,1**
Amsterdam	Coen-en Vlothaven (niet kadegebonden)****									0,2	**0,2**
Amsterdam	Cornelis Douwesterrein ***		7,0	0,3		0,3					**7,6**
Amsterdam	Cornelis Douwesterrein 1 & 2***		2,9					0,5			**3,4**
Amsterdam	Hemhavens (kadegevonden)*****									0,7	**0,7**
Amsterdam	Hemhavens (niet kadegebonden)*****									0,4	**0,4**
Amsterdam	Mercuriushaven e.o.**	2,4		0,8	1,4	0,9	2,5	0,1			**8,1**
Amsterdam	Minervahaven Hempoint (kadegebonden)									0,5	**0,5**
Amsterdam	Minervahaven Hempoint (niet kadegebonden)									0,5	**0,5**
Amsterdam	Petroleumhaven (gemengd)*****							1,3			**1,3**
Amsterdam	Sloterdijk I**		0,4			0,1	0,4				**0,9**
Amsterdam	Sloterdijk III Noord**	2,3		3,5			0,7		3,0		**9,5**

Amsterdam	Sloterdijk III Zuid**		1,3	1,6	2,0	0,2	0,3	1,5	2,3		**9,2**
Amsterdam	Vervoerscentrum**	0,1									**0,1**
Amsterdam	Westhaven (kadegebonden)******									5,7	**5,7**
Amsterdam	Westhaven (niet kadegebonden)******									0,6	**0,6**
Amsterdam	Westhaven Oost******	0,5	1,2								**1,7**
Totaal Amsterdam		**12,8**	**13,3**	**23,0**	**5,1**	**1,5**	**5,5**	**3,7**	**5,3**	**10,2**	**80,4**

*Terreinen 'Afrika- en Amerikahaven' zijn nieuw in 2016; in monitoredities vóór 2015 bestonden terreinen uit verschillende bedrijven- en zeehaventerreinen, waaronder 'Amerikahaven Zuidoost (gemengd)

** Terreinen Atlaspark, Sloterdijk en Vervoerscentrum zijn in 2016 samengevoegd tot 'Westpoort Zuid'

*** Cornelis Douwesterrein is vanaf 2016 opgesplitst in 'CD0-1' en 'CD2-3' en elk van beiden weer in een kadegebonden en niet-kadegebonden deel

**** Terreinen 'Coen- en Vlothaven' zijn nieuw in 2016; maakten in monitoredities vóór 2015 deel uit van terrein Merucriushaven e.o.

***** Terreinen 'Hemhavens' zijn nieuw in 2016; in monitoredities vóór 2015 bestonden terreinen uit verschillende bedrijven- en zeehaventerreinen, waaronder 'Petroleumhaven (gemengd)

****** Terreinen 'Westhaven' zijn samengevoegd in 2016; bestonden in monitoredities vóór 2016 uit 'Westhaven Oost' en 'Westhaven West'

Figuur 13 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen2008-2016 in Gooi en Vechtstreek

Gooi en Vechtstreek											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Blaricum	BusinessPark 27					0,1	0,5	0,2		1,0	**1,8**
Hilversum	Mediapark				2,0	0,4					**2,4**
Hilversum	Mussenstraat					1,8					**1,8**
Huizen	Industriewijk						1,0				**1,0**
Gooise Meren	Gooimeer Zuid		0,8								**0,8**
Totaal Gooi en Vechtstreek		**0,0**	**0,8**	**0,0**	**2,0**	**2,3**	**1,5**	**0,2**	**0,0**	**1,0**	**7,8**

Figuur 14 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 in Haarlem

Haarlem											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Haarlem	Waarderpolder	1,0	1,1			0,5		0,1		0,4	**3,1**
Haarlemmerliede c.a.	Polanenpark					1,7		2,5			**4,2**
Totaal Haarlem		**1,0**	**1,1**	**0,0**	**0,0**	**2,2**	**0,0**	**2,6**	**0,0**	**0,4**	**7,3**

Figuur 15 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 in IJmond

IJmond											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Heemskerk	De Trompet	1,3	0,2								**1,5**
Castricum	Nieuwelaan Oost							0,4		0,4	**0,8**
Velsen	Grote Hout (NAM)			2,2	0,9	0,4	0,4		0,2	0,8	**4,9**
Velsen	Noordwijkermeer					0,5			1,0		**1,5**
Velsen	Zeehavens IJmuiden								1,6		**1,6**
Velsen	Haringhaven en Vissershaven (kadegebonden)*									0,3	**0,3**
Velsen	Haringhaven en Vissershaven e.o (niet kadegebonden)*									0,1	**0,1**
Totaal IJmond		**1,3**	**0,2**	**2,2**	**0,9**	**0,9**	**0,4**	**0,4**	**2,8**	**1,5**	**10,6**

* Terrein 'Haringhaven en Vissershaven maakte in monitoredities vóór 2016 onderdeel uit van 'Zeehavens IJmuiden'

Figuur 16 Overzicht uitgifte bedrijventerreinen 2008-2016 Zaanstreek-Waterland

Zaanstreek-Waterland											
Gemeente	**Naam bedrijventerrein**	**2008**	**2009**	**2010**	**2011**	**2012**	**2013**	**2014**	**2015**	**2016**	**Totaal**
Beemster	Insulindeweg	3,0									**3,0**
Oostzaan	Bombraak			3,5			0,8				**4,3**
Oostzaan	Skoon/Lolkweg Zuid			3,0	0,5						**3,5**
Purmerend	Ilpendam Zuid	2,0									**2,0**
Zaanstad	Hoogtij (kadegebonden)	0,2	0,2								**0,4**
Zaanstad	Hoogtij (niet kadegebonden)									0,1	**0,1**
Zaanstad	Saendelft Forbostrook (Assendelft)	0,6	1,6								**2,2**
Zaanstad	Noorderveld	2,0									**2,0**
Purmerend	De Baanstee Noord									3,0	**3,0**
Totaal Zaanstreek-Waterland		**7,8**	**1,8**	**6,5**	**0,5**		**0,8**	**-**		**3,1**	**20,5**

Figuur 17 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Almere-Lelystad

Almere-Lelystad							
Deelregio	**Gemeente**	**Naam bedrijventerrein**	**Segment**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**	**Transformatie tot 2030 (netto ha)**
Almere-Lelystad	Almere	Ambachtsmark	Gemengd bedrijventerrein				1,5
Almere-Lelystad	Almere	Bouwmeesterbuurt	Gemengd bedrijventerrein	0,3			1,0
Almere-Lelystad	Almere	Buitenhout					
Almere-Lelystad	Almere	Columbus kwartier					
Almere-Lelystad	Almere	De binderij	Gemengd bedrijventerrein				2,0
Almere-Lelystad	Almere	De paal	Gemengd bedrijventerrein				1,5
Almere-Lelystad	Almere	De rederij	Gemengd bedrijventerrein				1,0

Almere-Lelystad	Almere	De steiger	Gemengd bedrijventerrein			3,0
Almere-Lelystad	Almere	De striptekenaar	Gemengd bedrijventerrein	3,2		
Almere-Lelystad	Almere	De uitgeverij	Gemengd bedrijventerrein			0,5
Almere-Lelystad	Almere	De vaart i,ii & iii	Industrieel bedrijventerrein	0,8		
Almere-Lelystad	Almere	De vaart iv	Industrieel bedrijventerrein	10,0		
Almere-Lelystad	Almere	Draaiersplaats	Gemengd bedrijventerrein			0,6
Almere-Lelystad	Almere	Faunabuurt	Gemengd bedrijventerrein			0,6
Almere-Lelystad	Almere	Felsersplaats	Gemengd bedrijventerrein			2,0
Almere-Lelystad	Almere	Frezersplaats	Gemengd bedrijventerrein			2,0
Almere-Lelystad	Almere	Gietersplaats	Gemengd bedrijventerrein			1,5
Almere-Lelystad	Almere	Gooisekant	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Almere	Gooisepoort 1e&2e fase	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Almere	Het atelier	Gemengd bedrijventerrein	1,3		1,5
Almere-Lelystad	Almere	Hoge kant	Gemengd bedrijventerrein	9,3		
Almere-Lelystad	Almere	Hollandse kant	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Almere	Lage kant	Gemengd bedrijventerrein	8,0		
Almere-Lelystad	Almere	Markerkant (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Almere	Nobelhorst	Gemengd bedrijventerrein	6,0		
Almere-Lelystad	Almere	Poldervlak	Gemengd bedrijventerrein	0,8		3,0
Almere-Lelystad	Almere	Randstad (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein			1,5
Almere-Lelystad	Almere	Sallandsekant (bedrijventerrein)	Logistiek bedrijventerrein	6,1		
Almere-Lelystad	Almere	Stichtse kant	Logistiek bedrijventerrein	17,3		
Almere-Lelystad	Almere	Twentsekant (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Almere	Veluwse kant (o+w)	Gemengd bedrijventerrein	1,0		
Almere-Lelystad	Almere	Volgelweg				
Almere-Lelystad	Lelystad	Bio Science Park	Campus	16,0	16,0	
Almere-Lelystad	Lelystad	Flevokust	Haventerrein (niet-kadegebonden)	19,0	19,5	
Almere-Lelystad	Lelystad	Flevokust (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	4,8	4,8	
Almere-Lelystad	Lelystad	Flevopoort	Gemengd bedrijventerrein	38,3	19,9	
Almere-Lelystad	Lelystad	Gildenhof	Gemengd bedrijventerrein			
Almere-Lelystad	Lelystad	Griend	Gemengd bedrijventerrein			

Almere-Lelystad	Lelystad	Jol	Gemengd bedrijventerrein				
Almere-Lelystad	Lelystad	Kempenaar	Gemengd bedrijventerrein				
Almere-Lelystad	Lelystad	Ketelmeerstraat	Gemengd bedrijventerrein				
Almere-Lelystad	Lelystad	Larserpoort 123	Hoogwaardig bedrijventerrein	10,3			
Almere-Lelystad	Lelystad	Lelystad Airport Business Park A6 District	Logistiek bedrijventerrein	45,0			
Almere-Lelystad	Lelystad	Lelystad Airport Business Park Flight District	Hoogwaardig bedrijventerrein	51,0			
Almere-Lelystad	Lelystad	Lelystad Airport Business Park Tweede Fase	Onbekend			109,0	
Almere-Lelystad	Lelystad	Luchthaven	Gemengd bedrijventerrein	8,8		9,0	
Almere-Lelystad	Lelystad	Merwede	Gemengd bedrijventerrein	1,4			
Almere-Lelystad	Lelystad	Middendreef	Gemengd bedrijventerrein	0,0			
Almere-Lelystad	Lelystad	Noordersluis	Gemengd bedrijventerrein	8,4			
Almere-Lelystad	Lelystad	Oostervaart	Industrieel bedrijventerrein				
Almere-Lelystad	Lelystad	Oostervaart Oost	Industrieel bedrijventerrein	10,4			
Totaal Almere-Lelystad				**277,5**	**0**	**178,2**	**23,2**

Figuur 18 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Amstelland Meerlanden

Amstelland Meerlanden							
Deelregio	**Gemeente**	**Naam bedrijventerrein**	**Segment**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**	**Transformatie tot 2030 (netto ha)**
Amstelland Meerlanden	Aalsmeer	FloraHolland Aalsmeer	Logistiek bedrijventerrein	20,0			
Amstelland Meerlanden	Aalsmeer	Green Park Aalsmeer	Logistiek bedrijventerrein	42,0			
Amstelland Meerlanden	Aalsmeer	Hornmeer (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein	2,0			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Amstelveen Zuid (N201)	Gemengd bedrijventerrein		45,0		
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Bedrijventerrein Legmeer en Bovenkerk	Gemengd bedrijventerrein				9,0
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	De Loeten	Logistiek bedrijventerrein	17,9			
Amstelland Meerlanden	Amstelveen	Westwijk	Hoogwaardig bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Diemen	De Sniep	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Diemen	Nuon-Terrein (Industrieel)	Industrieel bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Diemen	Nuon-Terrein (Logisitek)	Logistiek bedrijventerrein		5,0		
Amstelland Meerlanden	Diemen	Stammerdijk	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Diemen	Verrijn Stuart	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	ABP Lijnden	Hoogwaardig bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Antoniushoeve	Gemengd bedrijventerrein				

Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Boesingheliede	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Corneliahoeve	Gemengd bedrijventerrein	9,0				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Cruquius-Zuid	Gemengd bedrijventerrein	2,2				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Hoek	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Hoek Noord	Logistiek bedrijventerrein	5,9				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Liede (Bestaand)	Industrieel bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Liede (nieuw)	Industrieel bedrijventerrein	28,9				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De President	Hoogwaardig bedrijventerrein	20,5		7,5		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	De Weeren	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Fokker Business Park	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Graan Voor Visch-Zuid	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Groenenbergterrein	Gemengd bedrijventerrein	9,0				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Hanepoel	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Hoofddorp-Noord	Gemengd bedrijventerrein					13,5
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Kalorama	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Lijnden Q4	Hoogwaardig bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Lijndenhof	Hoogwaardig bedrijventerrein	10,0				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Lisserbroek/ Kruisbaak	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Nieuw-Vennep Zuid (bedrijventerrein)	Hoogwaardig bedrijventerrein	4,0				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Oude Meer (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Pionier / Bolsterrein	Gemengd bedrijventerrein					6,7
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Rijsenhout Konnetlaantje, Centrum en A4	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Rozenburg	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Logistics Park	Logistiek bedrijventerrein	13,0	13,0			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Rijk/ Oude Meer	Logistiek bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Trade Park (campus)	Campus	17,3		11,1		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol Trade Park (logistiek)	Logistiek bedrijventerrein	43,7		27,9		
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol-Noord	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol-Oost (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol-Zuid	Logistiek bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schiphol-Zuidoost	Logistiek bedrijventerrein	6,0				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Schuilhoeve (bedrijventerrein)	Hoogwaardig bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Spoorzicht	Gemengd bedrijventerrein					
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Spoorzicht Noord	Industrieel bedrijventerrein	3,6				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	t Kabel	Gemengd bedrijventerrein					

Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Vicon	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Vijfhuizen (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Wildehorst	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Wilhelminahoeve	Gemengd bedrijventerrein	7,0			
Amstelland Meerlanden	Haarlemmermeer	Zwanenburg-Oost	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Ouder-Amstel	Ambachtenstraat	Gemengd bedrijventerrein				1,5
Amstelland Meerlanden	Ouder-Amstel	Amstel Business Park Noord	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Ouder-Amstel	Amstel Business Park Zuid	Gemengd bedrijventerrein		5,0		10,0
Amstelland Meerlanden	Ouder-Amstel	Molenkade - Industrieweg	Gemengd bedrijventerrein				2,0
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	Aan de Vuurlijn	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	De Kwakel	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	FloraHolland-Zuid	Logistiek bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	Industrieterrein Uithoorn	Gemengd bedrijventerrein	5,0			
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	Provincialeweg (N196)	Gemengd bedrijventerrein				
Amstelland Meerlanden	Uithoorn	Voorling	Gemengd bedrijventerrein				
Totaal Amstelland Meerlanden				**267,0**	**68,0**	**46,5**	**42,7**

Figuur 19 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Amsterdam

Amsterdam							
Deelregio	Gemeente	Naam bedrijventerrein	Segment	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)	Transformatie tot 2030 (netto ha)
Amsterdam	Amsterdam	Afrika- en Amerikahaven (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	136,2			
Amsterdam	Amsterdam	Afrika- en Amerikahaven (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	48,7			
Amsterdam	Amsterdam	Airport Business Park Amsterdam Osdorp	Logistiek bedrijventerrein	32,5	25,0		
Amsterdam	Amsterdam	Alfa-Driehoek (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
Amsterdam	Amsterdam	Alfa-Driehoek (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	3,5			
Amsterdam	Amsterdam	Amstel Business Park Oost	Hoogwaardig bedrijventerrein				20,0
Amsterdam	Amsterdam	Bedrijvencentrum Osdorp	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Bedrijvengebied Zuidoost	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Bedrijventerrein Cruquius	Gemengd bedrijventerrein	1,0			13,6
Amsterdam	Amsterdam	Bedrijventerrein Schinkel	Gemengd bedrijventerrein		0,4		24,0
Amsterdam	Amsterdam	Buiksloterham/Papaverweg	Gemengd bedrijventerrein				52,0
Amsterdam	Amsterdam	CD 0-1 (kadebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	1,3			
Amsterdam	Amsterdam	CD 0-1 (niet kadegebonden)	Gemengd bedrijventerrein	0,2			10,2
Amsterdam	Amsterdam	CD 2-3 (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
Amsterdam	Amsterdam	CD 2-3 (niet kadegebonden)	Gemengd bedrijventerrein	3,4			
Amsterdam	Amsterdam	Centrale Markthallen / FCA	Logistiek bedrijventerrein				11,8

Amsterdam	Amsterdam	Coen-en Vlothaven (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	9,0			
Amsterdam	Amsterdam	Coen-en Vlothaven (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	1,1			
Amsterdam	Amsterdam	Gembo-Terrein	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Hamerstraat	Gemengd bedrijventerrein				27,0
Amsterdam	Amsterdam	Havenstraat	Gemengd bedrijventerrein				9,0
Amsterdam	Amsterdam	Hemhavens (kadegevonden)	Haventerrein (kadegebonden)	5,3			
Amsterdam	Amsterdam	Hemhavens (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	2,1			
Amsterdam	Amsterdam	Houthavens Oost	Haventerrein (havengerelateerd)				4,0
Amsterdam	Amsterdam	IBM/AEG	Gemengd bedrijventerrein				2,9
Amsterdam	Amsterdam	Landlust	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Metaalbewerkerweg	Gemengd bedrijventerrein				10,0
Amsterdam	Amsterdam	Minervahaven Hempoint (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
Amsterdam	Amsterdam	Minervahaven Hempoint (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	2,2			
Amsterdam	Amsterdam	NDSM (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
Amsterdam	Amsterdam	NDSM (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)				
Amsterdam	Amsterdam	Overamstel (bedrijventerrein)	Gemengd bedrijventerrein				34,2
Amsterdam	Amsterdam	Overschiestraat II	Gemengd bedrijventerrein				3,0
Amsterdam	Amsterdam	Pereboomsloot/Zijkanaal Naar Nieuwendam	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Sloten-Slimmeweg	Gemengd bedrijventerrein				
Amsterdam	Amsterdam	Sloterdijk I	Gemengd bedrijventerrein				31,6
Amsterdam	Amsterdam	Steigereiland	Hoogwaardig bedrijventerrein				1,3
Amsterdam	Amsterdam	Westhaven (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	9,8			
Amsterdam	Amsterdam	Westhaven (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	6,2			
Amsterdam	Amsterdam	Westpoort-Zuid	Haventerrein (havengerelateerd)	101,6			
Amsterdam	Amsterdam	Zamenhofstraat	Gemengd bedrijventerrein				
Totaal Amsterdam				**363,9**	**25,4**	**0,0**	**254,6**

Figuur 20 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Gooi en Vechtstreek

Deelregio	Gemeente	Naam bedrijventerrein	Segment	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)	Transformatie tot 2030 (netto ha)
Gooi en Vechtstreek	Blaricum	BusinessPark27	Gemengd bedrijventerrein	7,7			3,7
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Franse Kampweg	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Givaudan-Terrein	Industrieel bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Gooimeer Noord	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Gooimeer Zuid	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Nieuwe Vaart	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Gooise Meren	Nijverheidswerf	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Crailo/A1	Gemengd bedrijventerrein		3,6		
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Havenkwartier	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Kerkelanden	Gemengd bedrijventerrein				5,0
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Korte Noorderweg	Gemengd bedrijventerrein				2,0
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Liebergerweg	Gemengd bedrijventerrein				4,0
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Media Park	Campus				15,0
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Mussenstraat	Gemengd bedrijventerrein				1,5
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Oude Amersfoortseweg	Gemengd bedrijventerrein				4,0
Gooi en Vechtstreek	Hilversum	Zeverijnstraat	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Huizen	Industriewijk	Gemengd bedrijventerrein				2,0
Gooi en Vechtstreek	Weesp	Nijverheidslaan	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Weesp	Noord	Hoogwaardig bedrijventerrein				11,2
Gooi en Vechtstreek	Weesp	Van Houten Industriepark	Industrieel bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	De Slenk	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	De Zodde	Hoogwaardig bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	Loodijk	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	Nieuw Walden/ Machineweg	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	Rading	Gemengd bedrijventerrein				
Gooi en Vechtstreek	Wijdemeren	Reeweg	Gemengd bedrijventerrein				
Totaal Gooi en Vechtstreek				**7,7**	**3,6**	**0,0**	**48,4**

Figuur 21 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Haarlem

Haarlem							
Deelregio	**Gemeente**	**Naam bedrijventerrein**	**Segment**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**	**Transformatie tot 2030 (netto ha)**
Haarlem	Haarlem	Delftstraat	Gemengd bedrijventerrein				1,0
Haarlem	Haarlem	Stephensonstraat	Gemengd bedrijventerrein				2,0
Haarlem	Haarlem	Waarderpolder	Hoogwaardig bedrijventerrein	19,6			2,3
Haarlem	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	Halfweg Ringvaart	Gemengd bedrijventerrein				
Haarlem	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	Polanenpark	Industrieel bedrijventerrein	17,8			
Haarlem	Haarlemmerliede en Spaarnwoude	SugarCity	Hoogwaardig bedrijventerrein				
Haarlem	Heemstede	Haven e.o.	Gemengd bedrijventerrein				1,5
Haarlem	Zandvoort	Bedrijventerrein N.Noord	Gemengd bedrijventerrein	4,0			6,1
Totaal Haarlem				**41,4**	**0,0**	**0,0**	**12,9**

Figuur 22 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in IJmond

IJmond							
Deelregio	Gemeente	Naam bedrijventerrein	Segment	Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)	Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)	Planaanbod na 2030 (netto ha)	Transformatie tot 2030 (netto ha)
IJmond	Beverwijk	De Pijp Noord	Gemengd bedrijventerrein	0,4			
IJmond	Beverwijk	De Pijp Zuid (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	0,5			
IJmond	Beverwijk	De Pijp Zuid (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	1,2			
IJmond	Beverwijk	Kagerweg	Haventerrein (havengerelateerd)	1,7			
IJmond	Castricum	Boekel/Kanaaldijk	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Castricum	Castricummerwerf	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Castricum	Heemstederweg	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Castricum	Nieuwelaan Oost	Gemengd bedrijventerrein	0,1			
IJmond	Castricum	Nieuwelaan West	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Castricum	Schulpstet/Stetweg	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Heemskerk	De Houtwegen	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Heemskerk	De Trompet	Gemengd bedrijventerrein	1,9			
IJmond	Heemskerk	De Waterwegen	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Uitgeest	Bedrijfsterrein Noord	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Velsen	Broekerwerf	Gemengd bedrijventerrein				
IJmond	Velsen	Businesspark IJmond e.o. (kadegevonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Businesspark IJmond e.o. (niet kadegebonden)	Industrieel bedrijventerrein	1,3			

IJmond	Velsen	Eerste en Tweede Rijksbinnenhaven	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Grote Hout (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Grote Hout (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	9,6			
IJmond	Velsen	Haringhaven en Vissershaven (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Haringhaven en Vissershaven e.o (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	1,7			
IJmond	Velsen	IJmondhaven (Kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	8,0			
IJmond	Velsen	IJmondhaven (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)	7,1			
IJmond	Velsen	Noordwijkermeerpolder (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Noordwijkermeerpolder (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)				
IJmond	Velsen	NUON Electriciteitscentrale	Industrieel bedrijventerrein				
IJmond	Velsen	Sluisplein (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)				
IJmond	Velsen	Sluisplein (niet kadegebonden)	Haventerrein (havengerelateerd)				
IJmond	Velsen	Tata Steel	Industrieel bedrijventerrein				
IJmond	Velsen	Zone Kromhoutstraat- Amperestraat	Haventerrein (havengerelateerd)				
Totaal				**33,6**	**0**	**0**	**0**

Figuur 23 Overzicht van planaanbod, segment, transformatieambitie van bedrijven- en zeehaventerreinen (stand 1-1-2017) in Zaanstreek-Waterland

Zaanstreek-Waterland							
Deelregio	**Gemeente**	**Naam bedrijventerrein**	**Segment**	**Hard planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Zacht planaanbod tot 2030 (netto ha)**	**Planaanbod na 2030 (netto ha)**	**Transformatie tot 2030 (netto ha)**
Zaanstreek-Waterland	Beemster	Bamestraweg	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Beemster	Insulindeweg	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Edam-Volendam	Julianaweg	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Edam-Volendam	Oosthuizen	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Edam-Volendam	Oosthuizerweg	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Edam-Volendam	Oosthuizerweg Uitbreiding	Gemengd bedrijventerrein		5,8		
Zaanstreek-Waterland	Edam-Volendam	Slobbeland Bedrijvenpark Noordeinde	Gemengd bedrijventerrein				4,0
Zaanstreek-Waterland	Landsmeer		Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Landsmeer	Scheepsbouwerweg	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Oostzaan	Bombraak	Gemengd bedrijventerrein	0,9			
Zaanstreek-Waterland	Oostzaan	Coentunnelweg-West/Kolkweg-Noord	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Oostzaan	Skoon	Gemengd bedrijventerrein	0,4			
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	De Baanstee Noord	Gemengd bedrijventerrein	79,0			
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	De Baanstee Oost	Gemengd bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	De Baanstee West	Gemengd bedrijventerrein				

Zaanstreek-Waterland	Purmerend	De Koog	Gemengd bedrijventerrein		13,0
Zaanstreek-Waterland	Purmerend	Ilpendam Zuid			
Zaanstreek-Waterland	Waterland	De Dollard/Het Schouw	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Waterland	Galgeriet	Gemengd bedrijventerrein		3,5
Zaanstreek-Waterland	Waterland	Hellingweg	Gemengd bedrijventerrein		1,8
Zaanstreek-Waterland	Waterland	Ilpendam-Zuid	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Waterland	Katwoude	Gemengd bedrijventerrein	1,2	
Zaanstreek-Waterland	Wormerland	Bruijnvisweg	Gemengd bedrijventerrein		5,0
Zaanstreek-Waterland	Wormerland	Eenhoorn	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Wormerland	Westerveer	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Achtersluispolder (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Achtersluispolder (niet kadegebonden)	Gemengd bedrijventerrein		34,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Aris Van Broekweg	Gemengd bedrijventerrein		2,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Assendelft Noord	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Blooksven/Smitsven	Gemengd bedrijventerrein		0,8
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Bonar Floors	Gemengd bedrijventerrein	2,0	
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	De Hemmes	Gemengd bedrijventerrein		3,5
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Diederik Sonoyweg	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Hembrugterrein (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	17,0	17,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Hoogtij (kadegebonden)	Haventerrein (kadegebonden)	26,0	
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Hoogtij (niet kadegebonden)	Industrieel bedrijventerrein	55,0	
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Hoogtij (Westzanerpolder)			
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Houthavenkade	Gemengd bedrijventerrein		2,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Kogerveld Noord	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Krommenie Oost incl. Noordervaartdijk	Gemengd bedrijventerrein		6,5
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Loders Croklaan	Industrieel bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Molletjesveer	Gemengd bedrijventerrein		18,5
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Multifunctiestrook Saendelft	Gemengd bedrijventerrein	2,0	
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Noorddijk	Industrieel bedrijventerrein		6,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Noorderveld	Gemengd bedrijventerrein		
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Oud Zaandijk	Gemengd bedrijventerrein		2,0

Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Overtuinen	Gemengd bedrijventerrein				5,0
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Stationsstraat Koog	Industrieel bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Tate & Lyle	Industrieel bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Verkade	Industrieel bedrijventerrein				
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Westerspoor	Haventerrein (kadegebonden)				
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Westerspoor	Haventerrein (niet-kadegebonden)	1,3			
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Zuiderhout	Haventerrein (kadegebonden)				
Zaanstreek-Waterland	Zaanstad	Zuiderhout	Gemengd bedrijventerrein				32,0
Totaal Zaanstreek-Waterland				**184,8**	**5,8**	**0,0**	**156,6**

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 14 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr S.B.C. Melis
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144331
meliss@noord-holland.nl

Verzenddatum
14 MAART 2018

Kenmerk
1051413/1051417

Uw kenmerk -

Betreft: Verhoging subsidieplafonds LEADER en instellingsbesluit adviescie EIP POP3

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis:

Op 13 maart 2018 hebben wij besloten:

1. de 'Lokale ontwikkelingsstrategie Kopkracht', versie juli 2016, vastgesteld door GS op 27 september 2016, in te trekken;
2. de 'Lokale ontwikkelingsstrategie Kopkracht' versie maart 2018 vast te stellen;
3. het subsidieplafond voor 'uitvoering van LEADER projecten' van de Uitvoeringsregeling POP3 subsidies Noord-Holland van € 1.800.000,- (GS besluit 855400-855404) te verhogen met € 1.510.000,- en vast te stellen op € 3.310.000,-;
4. het instellingsbesluit voor de adviescommissie POP3 'Samenwerking in het kader van Europese Innovatie Partnerschappen (EIP)' vast te stellen;
5. besluit 3 en 4 te publiceren in het Provinciaal Blad.

Toelichting
Het Plattelandsontwikkelingsprogramma Nederland 2014-2020 (POP3) is het derde zgn. Operationeel Programma voor het Europees Landbouwfonds voor Plattelandsontwikkeling (ELFPO). Een van de regelingen uit het POP3 is LEADER.

LEADER kennen we in Noord-Holland vanaf 2001. Het is een werkwijze om plattelandsontwikkeling en innovatie van onderop te ondersteunen. Op 10 maart 2015 hebben wij LEADER voor Noord-Holland opengesteld (547348-559055). Bij deze openstelling hebben wij € 1,8 mln aan Europese middelen beschikbaar gesteld. De Europese middelen moeten met € 1,8 mln worden gecofinancierd door de nationale overheid. Totaal was het programma dus €3,6 mln.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Er is in 2015 één voorstel voor een Lokale OntwikkelingsStrategie (LOS) LEADER 'Kopkracht' ingediend vanuit de Kop van Noord-Holland. De LOS is in nauwe afstemming met 'De Kop Werkt' en het ONHN opgesteld. De strategie draagt daarom ook bij aan de doelen van 'De Kop Werkt'. De aard van de projecten is veelal kleinschaliger.

Besluit 1 en 2: wijzigingen van de LOS

Op 16 februari 2016 hebben wij de ingediende 'LOS' vastgesteld en de bijbehorende Lokale actiegroep (LAG) LEADER ingesteld als adviesgroep. In deze groep zitten gemeenten uit de Kop en private vertegenwoordigers. Naar aanleiding van haar vergadering van december 2017 heeft de LAG ons een aantal financiële wijzingen van de LOS voorgesteld en heeft zij een voorstel voor een enkele inhoudelijke wijziging. De voorstellen hebben vooral als doel om de benutting van Europese middelen te versnellen.

In de LOS van 2016 was een begroting opgenomen waarin totaal € 3,6 mln aan overheidsbijdragen is opgenomen:

- € 1.800.000,- EU geld (conform het provinciaal plafond LEADER).
- € 765.000,- bijdragen van gemeenten
- € 765.000,- bijdrage van de provincie
- € 270.000,- incidenteel van overheden (mogelijk indien overheden zelf aanvragen).

In de nieuwe versie van LOS is de begroting als volgt:

- € 1.870.000,- EU geld (een verhoging van 70.000,- omdat dit bedrag extra voor Noord-Holland beschikbaar is gekomen voor LEADER);
- € 805.000,- bijdragen van gemeenten (verhoging van € 40.000,- voor voorbereidingskosten);
- € 1.105.000 bijdrage van provincie (verhoging van € 270.000 + 70.000 = € 340.000);
- € 0,- incidenteel van overheden (verlaging van € 270.000).

Een andere wijziging betreft een aanpassing waardoor ook projecten binnen de gemeente Den Helder kunnen worden ingediend. Wij hebben bij ons besluit overwogen om de helft van de extra benodigde € 340.000,- bij de gemeente te leggen. De gemeenten hebben aangegeven dat dit intern een procedure vergt van een half tot één jaar. Het Comité van Toezicht POP3 heeft provincies gevraagd om de uitvoering van het POP3 te versnellen om onderbesteding van Europese middelen te voorkomen. Gelet op deze wens, hebben wij besloten om het verzoek van de LEADER groep te honoreren en de LOS met de nieuwe begroting vast te stellen.

Besluit 3: verhoging van het subsidieplafond voor LEADER-projecten

Op 27-09-2016 hebben GS de regeling voor LEADER projecten vastgesteld en daarbij het plafond bepaald op € 1.800.000,- (855400-855404). Wij hebben besloten om het plafond te verhogen met het resterende budget van €1,51 mln.

De verhoging is nodig omdat het huidige plafond op korte termijn is verplicht voor de onderstaande projecten. In de tabel hieronder staat een overzicht van de projecten (de private bijdrage staat niet vermeld,

deze is minimaal 40%). Bovendien is een aantal projecten in behandeling.

Verleende subsidies LEADER-POP3:

	Projecttitel	Verleend	bedrag
1	Ku(n)stroute Zijpe aan Zee	30-8-2017	€ 50.000
2	Toerisme bij de Vis	24-1-2018	€ 330.839
3	Het bos roept! (Camping Robbenoordbos)	24-1-2018	€ 196.825
4	Huisduinen Ontzet (o.v. Vesting Den Helder)	31-1-2018	€ 326.108
5	Natuurbeleefcentrum Waddennatuur	1-2-2018	€ 439.777
			€ 1.343.548

In behandeling RVO.nl (LAG is akkoord):

	Projecttitel	Aangevraagde Subsidie
6	Factorie Werkleerbedrijf	€ 198.500
7	FoodFort Westoever	€ 144.000
8	Zijpermuseum	€ 72.000
9	Informatiecentrum Health& Energy (OLP Petten)	€ 204.061
		€ 618.561

In behandeling bij de LAG:

	Projecttitel	Aangevraagde Subsidie
10	Korenmolen De Hoop	€ 280.718
11	SEA (Science Encouters Art)	€ 100.000
		€ 380.718

De verhoging wordt gedekt met 50% EU middelen en 50% provinciale middelen met dekking uit de reserve Europese landbouwsubsidies. Met deze verhoging wordt het totale beschikbare resterende EU budget opengesteld. In het besluit van 2016 staat vermeld dat de regeling sluit op 15 november 2018. Deze datum hoeft niet te worden gewijzigd. De ambitie is dus om het totale LEADER-budget voor Noord-Holland in 2018 te verplichten.

Besluit 5: het instellingsbesluit voor de adviescommissie POP3 'Samenwerking in het kader van Europese Innovatie Partnerschappen (EIP)'.

In het openstellingsbesluit POP3 voor de regeling 'Samenwerking in het kader van Europese Innovatie Partnerschappen (EIP)' (GS besluit 17 oktober 2017) is opgenomen dat wij een adviescommissie instellen ter advisering over de ingediende projecten. De Europese Commissie schrijft voor dat er een 'tender' moet worden uitgeschreven voor het indienen van steunaanvragen. Aanvragen worden beoordeeld en gerangschikt op basis van de in het openstellingsbesluit aangegeven selectiecriteria. De adviescommissie heeft tot taak om aan ons advies uit te brengen over de rangschikking van de steunaanvragen in het kader van openstellingsbesluiten voor paragraaf 2.8 van de Uitvoeringsregeling POP3-subsidies Noord-Holland. Wij kunnen de adviezen van de commissie overnemen of er gemotiveerd van afwijken. Een en ander wordt weergegeven in de af te geven subsidies beschikkingen. De adviescommissie bestaat uit ambtenaren (niet zijnde de provincie Noord-Holland) van provincies met relevante deskundigheid en de landelijk coördinator EIP van Netwerk Platteland. Vacatievergoedingen zijn niet van toepassing.

Op dit moment loopt Noord-Holland ruimschoots op schema met de uitvoering van het POP3. Landelijk loopt het POP3 echter te langzaam en zijn provincies in december 2017 door het Comité van toezicht POP3 gevraagd de uitvoering te versnellen. Deze besluiten dragen bij aan de gewenste versnelling van het POP3.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
H.J. Heskes
BEL/REE

Doorkiesnummer +31235143630
heskesh@noord-holland.nl

INGEKOMEN 13 MAART 2018

Betreft: Wob-verzoek inzake Pallas

Verzenddatum
13 MAART 2018

Kenmerk
1045923/1055618

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u bij deze ons besluit met betrekking tot het Wob-verzoek dat wij op 8 februari 2018 ontvingen van NRC Handelsblad.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast.

Bijlage: GS brief aan NRC Handelsblad

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
Haarlem [2012 DE]
www.noord-holland.nl

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

NRC Handelsblad
De heer J. Leijten
Postbus 20673
1001 NR Amsterdam

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon

dhr H.J. Heskes

BEL/REE

Telefoonnummer +31235143630
heskesh@noord-holland.nl

Verzenddatum

13 MAART 2018

Kenmerk
1045923/1055615

Uw kenmerk

Betreft: Wob-verzoek inzake Pallas

Geachte heer Leijten,

Naar aanleiding van uw Wob-verzoek d.d. 1 februari 2018, door ons ontvangen op 8 februari 2018, berichten wij u het volgende.

Uw verzoek richt zich op de keuze die gemaakt is voor consortium ICHOS ten behoeve van het ontwerp en de bouw van de Pallas reactor. Uw verzoek ziet zowel op documentatie met betrekking tot deze keuze als op documentatie over andere biedingen.

De provincie Noord-Holland en het ministerie van Economische Zaken hebben gezamenlijk de Stichting Voorbereiding Pallas reactor opgericht. Voor de voorbereidende activiteiten hebben zowel de provincie Noord-Holland als het ministerie van Economische Zaken € 40 miljoen beschikbaar gesteld. Bij de voorbereidende activiteiten gaat het om het maken van het ontwerp van de nieuw te bouwen reactor en om het regelen van de noodzakelijke vergunningen, zoals de kernenergiewetvergunning.

Bij het selectieproces dat heeft geleid tot de keuze voor consortium ICHOS, waaraan op 24 januari 2018 de design & build opdracht verstrekt is, is de provincie Noord-Holland niet betrokken geweest. Wij

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

hebben daarom geen documenten in ons bezit die binnen de reikwijdte van uw Wob-verzoek vallen. Daarom wijzen wij uw Wob-verzoek af op grond van artikel 3 van de Wet openbaarheid van bestuur.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris voorzitter

R.M. Bergkamp J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast.

Als u belanghebbende bent kunt u binnen zes weken na de verzending, uitreiking of publicatie van dit besluit schriftelijk bezwaar aantekenen.

Het bezwaarschrift kunt u sturen aan Gedeputeerde Staten van Noord-Holland, ter attentie van de secretaris van de Hoor- en adviescommissie, Postbus 3007, 2001 DA Haarlem.

Voor meer informatie kunt u de provinciale website bezoeken: www.noord-holland.nl.

Wij willen bezwaren tegen besluiten graag op informele wijze behandelen. Als uw bezwaar in aanmerking komt voor deze informele behandeling nemen wij op korte termijn telefonisch contact met u op. In verband hiermee verzoeken wij u om in uw bezwaarschrift het telefoonnummer te vermelden waarop u overdag bereikbaar bent.

Bovenstaand besluit treedt in werking, ook al wordt een bezwaarschrift ingediend. Gelijktijdig met het indienen van een bezwaarschrift kunt u - bij een spoedeisend belang - een voorlopige voorziening vragen bij de Voorzitter van de Rechtbank Noord-Holland.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 22 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw J.C.M. van der Pluijm
BEL/REE

Telefoonnummer +31235143696
pluijmj@noord-holland.nl

Verzenddatum
22 MAART 2018

Kenmerk
916584/10501200

Uw kenmerk

Betreft: regionaal economische samenwerking NHN

Geachte leden,

Tijdens de vergadering van de Statencommissie EEB op 23 maart 2017 hebben wij u geïnformeerd over ons voornemen om de regionaal economische samenwerking in Noord-Holland Noord te continueren en verder te versterken gedurende de periode 2018 tot 2025.
Het is onze bedoeling daarbij het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord (ONHN) in te blijven zetten als uitvoeringsorganisatie voor deze regionaal economische samenwerking. Tevens hebben wij u geïnformeerd over de ontwerp-Aandeelhoudersovereenkomst en ontwerp-Dienstverleningsovereenkomst.

Parallel aan de informatieverstrekking aan uw Staten, zijn de gemeenteraden geïnformeerd.
Zowel in de raden van de 18 Noord-Holland Noord gemeenten als in uw Staten is vervolgens in het 3e kwartaal 2017 ingestemd met de begrotingsvoorstellen voor de financiële bijdrage van deze partijen aan het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord.

Een en ander heeft erin geresulteerd dat wij op 5 december 2017 hebben besloten om:

- als aandeelhouder in het kapitaal van ONHN een gewijzigde aandeelhoudersovereenkomst aan te gaan met de overige aandeelhouders van ONHN en het Ontwikkelingsbedrijf ONHN zélf;
- als opdrachtgever van ONHN tezamen met de overige opdrachtgevers een dienstverleningsovereenkomst met het Ontwikkelingsbedrijf ONHN aan te gaan.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Tijdens de Algemene vergadering van Aandeelhouders van het Ontwikkelbedrijf NHN op 7 december 2017 zijn beide overeenkomsten door alle gemeentelijke vertegenwoordigers en de vertegenwoordiger van de provincie (de portefeuillehouder Economie) ondertekend en is daarmee de voortzetting van de regionaal economische samenwerking voor 2018-2025 een feit.

Verder heeft u tijdens de vergadering van uw commissie EEB verzocht te kunnen beschikken over het functiehuis van het Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland Noord. Dit treft u als bijlage aan.

De door u verzochte jaarlijkse rapportage van het Ontwikkelingsbedrijf zal u in 2019 worden toegezonden (1 jaar na start van de nieuwe samenwerkingsperiode).

Op dit moment vinden in het Bestuurlijk Afstemming Overleg NHN (BAO) voorbereidingen plaats voor het uitvoeringsprogramma. Zodra dit gereed is, zullen wij u dit ter informatie toezenden.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast.

1 bijlage:

Functiehuis Ontwikkelingsbedrijf NHN

Functiegebouw Ontwikkelingsbedrijf Noord-Holland-Noord
1 januari 2018

Senior-projectleider (er is ruimte voor maximaal 2 seniors)
Projectleider
Projectmedewerker
Secretariaatsmedewerker
Controller
Office manager
Administratief medewerker.

Het salarisgebouw (bijgevoegde tabel) is gebenchmarkt met die van de gemeenten.

Salarisschalen en treden NHN per 1 januari 2018 (na verhoging met 1,56%)

Tredenummer	Senior Projectleider	Projectleider	Project Medewerker	Controller	Officemanager	Medewerker Financien	Project Secretaresse
	Trede = +114	*Trede = +114*	*Trede = +114*	*Trede = +104*	*Trede = +77*	*Trede = +77*	*Trede = +55*
0	€ 4.449,68	€ 3.570,42	€ 2.392,72	€ 3.726,67	€ 2.382,02		
1	€ 4.626,77	€ 3.689,18	€ 2.511,48	€ 3.835,02	€ 2.462,22		
2	€ 4.803,86	€ 3.807,93	€ 2.630,23	€ 3.943,35	€ 2.542,43		
3	€ 4.980,94	€ 3.926,69	€ 2.748,99	€ 4.051,69	€ 2.622,64	€ 2.115,76	€ 2.115,76
4	€ 5.158,03	€ 4.045,43	€ 2.867,73	€ 4.160,02	€ 2.702,86	€ 2.173,05	€ 2.173,05
5	€ 5.335,12	€ 4.164,18	€ 2.986,48	€ 4.268,35	€ 2.783,07	€ 2.230,35	€ 2.230,35
6	€ 5.512,20	€ 4.282,94	€ 3.105,24	€ 4.376,69	€ 2.863,27	€ 2.287,64	€ 2.287,64
7	€ 5.689,29	€ 4.401,69	€ 3.223,99	€ 4.485,02	€ 2.943,48	€ 2.344,93	€ 2.344,93
8	€ 5.866,38	€ 4.520,45	€ 3.342,75	€ 4.593,37	€ 3.023,70	€ 2.402,23	€ 2.402,23
9	€ 6.043,46	€ 4.639,20	€ 3.461,50	€ 4.701,70	€ 3.103,91	€ 2.459,52	€ 2.459,52
10	€ 6.220,55	€ 4.757,94	€ 3.580,24	€ 4.810,03	€ 3.184,12	€ 2.516,81	€ 2.516,81
11	€ 6.397,64	€ 4.876,70	€ 3.699,00	€ 4.918,37	€ 3.264,32	€ 2.574,10	€ 2.574,10
12	€ 6.574,72	€ 4.995,45	€ 3.817,75	€ 5.026,70	€ 3.344,53	€ 2.654,31	€ 2.654,31
13	€ 6.751,81	€ 5.114,21	€ 3.936,51	€ 5.135,04	€ 3.424,75	€ 2.734,52	€ 2.734,52
14	€ 6.928,90	€ 5.232,96	€ 4.055,26	€ 5.243,37	€ 3.504,96	€ 2.791,81	€ 2.791,81
15	€ 7.105,98	€ 5.351,70	€ 4.174,00	€ 5.351,70	€ 3.583,04	€ 2.849,10	€ 2.849,10

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 28 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr R. Cornfield
BEL/REE

Telefoonnummer +31235143643
cornfieldr@noord-holland.nl

Verzenddatum
28 MAART 2018

Kenmerk
954884/1058001

Uw kenmerk

Betreft: Wijziging Uitvoeringsregeling HIRB 2017

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis : Wijziging Uitvoeringsregeling HIRB 2017.

Op 20 februari jl. hebben wij eerder een besluit genomen met betrekking wijziging van de UVR HIRB 2017, en hebben u hierover ook per brief geïnformeerd. Gebleken is echter dat bij die wijziging enkele onjuistheden in de regeling zijn ontstaan. Zo was in de gewijzigde UVR o.a. niet voor alle subsidiecategorieën ook de wijze van berekening opgenomen. Verder werd daarin op enkele plaatsen verwezen naar een onjuist artikel en/of lid uit die regeling. Met de nu voorliggende wijziging wordt een en ander gecorrigeerd.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Provincie Noord-Holland

2018 *

PROVINCIAAL BLAD

Besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland van [datum], nr. 954884/1058001, tot wijziging van de Uitvoeringsregeling subsidie herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland 2017

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland;

Overwegende dat het om uitvoeringstechnische redenen noodzakelijk is de Uitvoeringsregeling subsidie herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland 2017 te wijzigen;

Gelet op artikel 2 van de Algemene subsidieverordening Noord-Holland 2011;

Besluiten:

ARTIKEL I

De regeling wordt als volgt gewijzigd:

A

Artikel 4 wordt als volgt gewijzigd:

1. Het eerste lid komt te luiden:

   1. Subsidie als bedoeld in artikel 3, eerste en vierde lid wordt verstrekt aan gemeenten en aan openbare lichamen die zijn ingesteld op grond van hoofdstuk I, II of IV van de Wet gemeenschappelijke regelingen;

2. In het derde lid wordt “vierde” vervangen door: derde.

B

Artikel 12 wordt als volgt gewijzigd:

1. Het derde lid komt te luiden:

   3. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3, derde lid, bedraagt 25% van de subsidiabele kosten voor procesmaatregelen tot maximaal € 100.000,-;

2. Lid 4 en lid 5 worden vernummerd naar lid 5 en lid 6;

3. Het vierde lid komt te luiden:

4. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3, vierde lid, bedraagt 25% van het door de aanvrager te besteden budget ten behoeve van de verbetering van het aanzicht van bedrijfspanden of duurzaamheidsmaatregelen tot maximaal € 100.000,-;

4. In het vijfde lid wordt “lid 1 in samenhang met lid 3” vervangen door: lid 1 in samenhang met lid 4;

5. In het zesde lid wordt “lid 1 in samenhang met lid 3” vervangen door: lid 1 in samenhang met lid 4.

ARTIKEL II

Dit besluit treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin het wordt geplaatst.

Haarlem, maart 2018

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

J.W. Remkes, voorzitter. [of plaatsvervangend voorzitter]

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris. [of plaatsvervangend provinciesecretaris]

Geconsolideerde tekst van Uitvoeringsregeling subsidie Herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland 2017 na wijziging.

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland;

Overwegende dat door het aanpakken van de veroudering op bestaande bedrijventerreinen de kwaliteit van deze bedrijventerreinen wordt gewaarborgd, waarmee uitvoering wordt gegeven aan het Provinciaal Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties 2017-2020;
Overwegende dat Gedeputeerde Staten in het kader van rechtvaardiging van de staatssteun, de volgende steunmaatregelen van toepassing achten:

De artikelen 56 ter en quater uit de Verordening (EU) Nr. 651/2014 van de Commissie van 17 juni 2014 waarbij bepaalde categorieën steun op grond van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag met de interne markt verenigbaar worden verklaard (PbEU, L187) (Algemene groepsvrijstellingsverordening);

Verordening (EG) Nr. 1407/2013 van de Commissie van 18 december 2013 betreffende de toepassing van de artikelen 107 en 108 van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie op de-minimissteun (PbEU, L 352) (De-minimisverordening);

Gelet op artikel 2 van de Algemene subsidieverordening Noord-Holland 2011;

Besluiten vast te stellen:

Uitvoeringsregeling subsidie herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland 2017

Artikel 1
In deze regeling wordt verstaan onder:
a. bedrijventerrein: een bedrijventerrein als bedoeld in de vigerende Provinciale Ruimtelijke Verordening;
b. fysieke maatregelen: eenmalige, duurzame ingrepen op een bedrijventerrein bij technische, economische, maatschappelijke en ruimtelijke veroudering, waaronder de aanleg van hoofdinfrastructuur ten behoeve van breedbandvoorzieningen;
c. procesmaatregelen: maatregelen ter voorbereiding en begeleiding bij de uitvoering van fysieke maatregelen;
d. transformatielocatie: een bedrijventerrein dat door wijziging van de functie voor meer dan 33% een niet-economische functie verkrijgt;
e. ruimtewinst: de extra ruimte die voor bedrijfsmatige activiteiten ter beschikking komt als gevolg van herstructurering ten opzichte van het huidige ruimtebeslag op een bestaand bedrijventerrein;
f. regulier of achterstallig onderhoud: noodzakelijke onderhoudswerkzaamheden, die geen wijzigingen in het ontwerp of profiel in zich hebben en niet bijdragen aan vernieuwing of herstructurering;
g. A-B-C-D lijsten: de A-B-C-D lijsten van bijlage 2 van het Provinciaal Uitvoeringsprogramma toekomstbestendige werklocaties 2017-2019;
h. aanzicht bedrijfspand: het vooraanzicht van een bedrijfspand inclusief gevel en voorterrein.

i. haventerrein: bedrijventerrein behorende tot een zee- of binnenhaven als bedoeld in artikel 2, punt 155 en 156 en de artikelen 56 ter en quater van de Algemene Groepsvrijstellingsverordening.

Artikel 2
Op deze regeling is titel 4.2 van de Algemene wet bestuursrecht van overeenkomstige toepassing.

Artikel 3
1. Subsidie kan worden verstrekt voor fysieke maatregelen ten behoeve van de herstructurering van bestaande bedrijventerreinen in Noord-Holland die zijn opgenomen in de A-B-C-D lijsten, niet zijnde ingrepen met betrekking tot het aanzicht van bedrijfspanden.
2. Subsidie kan worden verstrekt voor fysieke maatregelen ten behoeve van de herstructurering van bestaande haventerreinen in Noord-Holland die zijn opgenomen in de A-B-C-D lijsten, niet zijnde ingrepen met betrekking tot het aanzicht van bedrijfspanden.
3. Subsidie kan worden verstrekt voor met fysieke maatregelen verband houdende procesmaatregelen ten behoeve van de herstructurering van bestaande bedrijventerreinen en haventerreinen in Noord-Holland die zijn opgenomen in de A-B-C-D lijsten, niet zijnde ingrepen met betrekking tot het aanzicht van bedrijfspanden.
4. Ten behoeve van een bedrijventerrein waarvoor subsidie als bedoeld in lid 1 wordt verleend, kan aan dezelfde aanvrager subsidie worden verleend voor de verstrekking van één of meer subsidies door de subsidieontvanger aan natuurlijke personen en privaatrechtelijke rechtspersonen, uitsluitend voor fysieke maatregelen ten behoeve van de verbetering van het aanzicht van bedrijfspanden of voor duurzaamheidsmaatregelen voor bedrijfspanden.
5. Voor de activiteiten, genoemd in de leden 1 tot en met 3 wordt per bedrijventerrein één aanvraag in behandeling genomen.
6. Aanvragen waarbij voor meer dan 3 bedrijventerreinen of haventerreinen subsidie wordt aangevraagd, worden niet in behandeling genomen.

Artikel 4
1. Subsidie als bedoeld in artikel 3, eerste en vierde lid wordt verstrekt aan gemeenten en aan openbare lichamen die zijn ingesteld op grond van hoofdstuk I, II of IV van de Wet gemeenschappelijke regelingen;
2. Subsidie als bedoeld in artikel 3 tweede lid wordt verstrekt aan privaatrechtelijke rechtspersonen, die een zee- of binnenhaven beheren of exploiteren.
3. Subsidie als bedoeld in artikel 3 derde lid wordt verstrekt aan gemeenten, aan openbare lichamen die zijn ingesteld op grond van hoofdstuk I, II of IV van de Wet gemeenschappelijke regelingen en aan privaatrechtelijke rechtspersonen, die een zee- of binnenhaven beheren of exploiteren.

Artikel 5
Gedeputeerde Staten verstrekken geen subsidies van minder dan € 5.000,-.

Artikel 6
Bij subsidies van minder dan € 10.000,- gaat geen subsidieverlening aan de subsidievaststelling vooraf.

Artikel 7
Een aanvraag om subsidie bevat tenminste:
a. een begroting van de kosten van de activiteit;
b. een financieringsplan van de kosten van de activiteit;
c. een inhoudelijke beschrijving van de activiteit inclusief een analyse van de uitvoeringsrisico's en een toelichting op de investeringsbereidheid van de betrokken ondernemers voor zover het betreft subsidieaanvragen voor fysieke maatregelen.

Artikel 8
Gedeputeerde Staten stellen jaarlijks een subsidieplafond vast.

Artikel 9
1. GS stellen jaarlijks een periode vast, waarbinnen aanvragen om subsidie op grond van deze regeling kunnen worden ingediend.
2. Een aanvraag om subsidie wordt ingediend op een door Gedeputeerde Staten beschikbaar gesteld formulier en is tijdig ingediend indien deze in de in lid 1 genoemde periode is ontvangen;
3. Een aanvraag om subsidie die buiten de in lid 1 genoemde periode wordt ontvangen, wordt niet in behandeling genomen;
4. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 16 weken na afloop van de in lid 1 genoemde periode op de ingediende aanvragen.

Artikel 10
1. Subsidie wordt geweigerd indien:
   a. de activiteit niet financieel haalbaar is;
   b. met de uitvoering is gestart voordat de aanvraag is ontvangen;
   c. de activiteit voor meer dan de helft betrekking heeft op kantoor-, horeca-, detailhandel- of transformatielocaties;
   d. de activiteit betrekking heeft op regulier of achterstallig onderhoud;
   e. in het kader van deze regeling of een eerdere uitvoeringsregeling gericht op herstructurering en intelligent ruimtegebruik voor bedrijventerreinen voor dezelfde activiteit als bedoeld in artikel 3, eerste tot en met het derde lid al subsidie is verstrekt;
   f. de aanvraag bij toepassing van de in artikel 14 lid 2 a, b en c beschreven criteria minder dan 12 punten heeft behaald.
2. In afwijking van het bepaalde in het eerste lid, onderdeel e wordt voor activiteiten ter verbetering van het aanzicht van bedrijfspanden en duurzaamheidsmaatregelen een tweede aanvraag niet geweigerd.

Artikel 11
1. Subsidie als bedoeld in artikel 3 lid 1 wordt verstrekt voor de volgende kosten:
   a. de naar het oordeel van Gedeputeerde Staten noodzakelijke, rechtstreeks aan de activiteit toe te rekenen kosten;
   b. VAT kosten op de uitvoering van de activiteiten tot maximaal 7 % van de kosten genoemd onder a;
   c. onvoorziene kosten tot maximaal 10 % van de kosten genoemd onder a;
   d. de kosten van de inzet van externe kennis en ervaring bij het uitvoeren van procesmaatregelen.

2. Subsidie als bedoeld in artikel 3 lid 2 wordt verstrekt voor de volgende kosten, met inbegrip van planningkosten:
   a. investeringen ten behoeve van de bouw, vervanging of modernisering van haveninfrastructuur;
   b. investeringen ten behoeve van de bouw, vervanging of modernisering van toegangsinfrastructuur.
3. Subsidie wordt niet verstrekt voor de kosten van:
   a. bodemsanering;
   b. door de aanvrager verschuldigde BTW;
   c. personeelskosten van de aanvrager.

Artikel 12

1. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3 lid 1 bedraagt 25% van de subsidiabele kosten tot maximaal € 550.000,-;
2. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3 lid 2 bedraagt 25% van de subsidiabele kosten tot maximaal € 550.000,-;
3. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3, derde lid, bedraagt 25% van de subsidiabele kosten voor procesmaatregelen tot maximaal € 100.000,-;
4. De subsidie voor activiteiten genoemd onder artikel 3, vierde lid, bedraagt 25% van het door de aanvrager te besteden budget ten behoeve van de verbetering van het aanzicht van bedrijfspanden of duurzaamheidsmaatregelen tot maximaal € 100.000,-;
5. De totale op grond van lid 1 in samenhang met lid 4 te verlenen subsidie kan maximaal € 550.000,- bedragen.
6. Indien toepassing van lid 1 en van lid 1 in samenhang met lid 4 naar het oordeel van Gedeputeerde Staten zou leiden tot het overtreden van het verbod op het geven van staatsteun in de zin van artikel 107, eerste lid, van het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie, wordt het subsidiebedrag in afwijking van het eerste lid zodanig vastgesteld dat het totaal van alle subsidies voor de activiteiten niet hoger is dan het bedrag dat op grond van de Verordening (EU) nr. 1407/2013 van 18 december 2013 (de-minimissteun) verstrekt mag worden.

Artikel 13

Indien de subsidieontvanger voor dezelfde activiteit bijdragen of subsidie van derden ontvangt, wordt de subsidie zodanig berekend dat het totale bedrag niet meer bedraagt dan 100% van de kosten van de activiteit.

Artikel 14

1. Indien het subsidieplafond wordt bereikt worden aanvragen die voor subsidie in aanmerking komen gerangschikt op een prioriteitenlijst.
2. De rangschikking wordt bepaald door het totaal aantal punten dat wordt gehaald op basis van de volgende criteria:
   a. het effect van de ingreep ten opzichte van de investering;
   b. de urgentie van der herstructurering op basis van de A-B-C-D lijsten;
   c. de uitvoeringsperiode en uitvoerbaarheid van het project;
   d. de mate waarin het project bijdraagt aan beheer op het bedrijventerrein;
   e. de mate waarin praktische duurzame maatregelen in de fysieke uitvoering van het project zijn meegenomen.

3. Per criterium kan 1 tot en met 10 punten worden behaald;
4. Aan de in het vorige lid genoemde criteria worden de volgende wegingsfactoren toegekend:
   a. onderdeel a heeft een wegingsfactor van 2;
   b. onderdeel b heeft een wegingsfactor van 1,6
   c. onderdeel c heeft een wegingsfactor van 1,4;
   d. onderdeel d heeft een wegingsfactor van 1,2;
   e. onderdeel e heeft een wegingsfactor van 1.
5. De aanvragen worden gehonoreerd naar de volgorde op de prioriteitenlijst.
6. Indien meerdere aanvragen op dezelfde plaats op de prioriteitenlijst worden gerangschikt en door honorering van deze aanvragen het subsidieplafond wordt overschreden, wordt de aanvraag met de laagste projectkosten als eerste gehonoreerd.

Artikel 15

De subsidieontvanger is verplicht om:
1. uiterlijk één jaar na subsidieverlening met de activiteit te starten;
2. de met behulp van de subsidie gerealiseerde herstructurering minimaal 10 jaar in stand te houden.

Artikel 16

1. De aanvraag tot vaststelling van de subsidie wordt uiterlijk 1 augustus van het jaar volgend op het jaar waarin de activiteit is voltooid, ingediend.
2. Gedeputeerde Staten stellen voor de aanvraag als bedoeld in het eerste lid een formulier vast.
3. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 16 weken na ontvangst van de aanvraag tot vaststelling van de subsidie.

Artikel 17

1. Deze regeling treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin zij wordt geplaatst.
2. Deze regeling vervalt met ingang van 1 januari 2020.
3. Deze regeling wordt aangehaald als Uitvoeringsregeling subsidie Herstructurering en intelligent ruimtegebruik bedrijventerreinen Noord-Holland 2017.

Haarlem, 20 februari 2018

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

J.W. Remkes, voorzitter. [of plaatsvervangend voorzitter]

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris. [of plaatsvervangend provinciesecretaris]

Uitgegeven op *

Namens Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris.

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de Statengriffier, mw. K. Bolt,
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN 28 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
P.A.J.M. Kreuwel
CZ/JZ

Doorkiesnummer 023 514 4622
Kreuwelp@noord-holland.nl

Betreft: Wob Distriport

Verzenddatum

28 MAART 2018

Kenmerk
852230/1053923

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van artikel 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) informeren wij u over het volgende.

Naar aanleiding van de uitspraak van de rechtbank Noord-Holland d.d. 19 oktober 2017 (HAA 16/3908 WOB JOC1) hebben wij een nieuwe beslissing op bezwaar genomen inzake de Wob procedure aangespannen door Distriport Noord-Holland B.V. te Scharwoude.

Bijgevoegd treft u aan een afschrift van onze beslissing op het verzoek. Deze beslissing zal met het verzoek en de openbare informatie in geanonimiseerde vorm gepubliceerd worden via www.noord-holland.nl/Wob.

Vertrouwende u hiermee voldoende geïnformeerd te hebben,

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
Haarlem [2012 DE]
www.noord-holland.nl

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Houthoff Buruma
t.a.v. mr. A. de Snoo
Postbus 75505
1070 AM Amsterdam

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
P.A.J.M. Kreuwel
MID/JD

Doorkiesnummer +31235144622
kreuwelp@noord-holland.nl

Betreft: nieuwe beslissing op bezwaar Wob verzoek Distriport

Verzenddatum
28 MAART 2018

Kenmerk 852330/1053462

Uw kenmerk

Geachte heer De Snoo,

Op 19 oktober 2017 heeft de rechtbank Noord-Holland uitspraak gedaan inzake het door u namens uw cliënt, BV Distriport Noord-Holland ingediende beroep tegen ons besluit d.d. 15 juni 2016. De rechtbank heeft daarbij het beroep gegrond verklaard, ons besluit vernietigd en ons opgedragen een nieuwe beslissing op bezwaar te nemen. Hierbij treft u deze beslissing aan.

Uitspraak rechtbank
Kort samengevat stelt de rechtbank in zijn uitspraak het niet geloofwaardig te vinden dat de inventarislijst die bij het primaire besluit is gevoegd compleet is, gelet op het feit dat er gedurende de procedure steeds nieuwe documenten boven tafel zijn gekomen.
Ten aanzien van een aantal geweigerde documenten (taxatierapporten) is de rechtbank van oordeel dat de weigering onvoldoende gemotiveerd is.
Verder stelt de rechtbank zich op het standpunt dat gedeputeerde staten met betrekking tot alle 50 000 e-mails die naar aanleiding van een zoektocht op trefwoord 'Distriport' in de mailboxen van provinciale medewerkers zijn aangetroffen, dienen te onderzoeken of ze vallen binnen de reikwijdte van het Wob verzoek en of ze al dan niet openbaar gemaakt dienen te worden. In het primaire besluit, waarbij 89 e-mails openbaar zijn gemaakt, is volgens de rechtbank onvoldoende inzichtelijk gemaakt hoe de selectie van deze e-mails tot stand is gekomen.

Volledigheid
De inventarislijst die heeft geleid tot het primaire besluit is het resultaat geweest van een diepgaand en uitputtend onderzoek binnen de

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
Haarlem [2012 DE]
www.noord-holland.nl

systemen van de provincie Noord-Holland, met als doel om voor eens en voor altijd de discussie over het al dan niet bewust achterhouden van informatie uit de wereld te krijgen. Bij de totstandkoming van het primaire besluit zijn alleen de officieel (via het archief) bewaarde e-mails betrokken. In het onderhavige besluit zijn ook de e-mails met bijlagen betrokken die zijn aangetroffen bij een zoektocht in persoonlijke e-mailboxen op zoekterm 'Distriport'. Er zijn voor wat betreft de periode van 15 november 2011 (de datum van het laatste Wob verzoek waarover de Rechtbank een uitspraak heeft gedaan) tot en met 8 april 2015 (de datum van het laatste verzoek om informatie) geen andere documenten over Distriport aanwezig binnen onze organisatie.

Taxatierapporten

We hebben besloten om de taxatierapporten die bij het primaire besluit zijn geweigerd vertrouwelijk te houden. Het gaat om de documenten genoemd op de bij het primaire besluit gevoegde inventarislijst onder de nummers 30, 170 en 218a. Wij menen dat het belang dat met openbaarheid van deze documenten is gemoeid niet opweegt tegen de in artikel 10, tweede lid, sub b en sub g, van de Wob genoemde belangen. In het primaire besluit hebben wij hierover opgemerkt dat deze rapporten zijn opgemaakt met het oog op de positiebepaling van de provincie bij onderhandelingen inzake grondtransacties.
Openbaarmaking zou de onderhandelingspositie van de provincie ook bij toekomstige grondtransacties kunnen schaden. Hieraan voegen wij het volgende toe.
De provincie is vaak bij grondtransacties betrokken als eigenaar en private partij in onderhandelingen. Ook in het kader van minnelijke onderhandelingen voorafgaand aan onteigeningen is de provincie als private partij actief.
De op de inventarislijst vermelde taxatierapporten bevatten ramingen, uitgangspunten en beleidsmatige en commerciële overwegingen van de provincie als vrije marktpartij. Aannemelijk is dat kennisneming van deze taxatierapporten inzichten kan verschaffen waarmee de onderhandelingspositie van de provincie onder druk komt te staan. Ze bieden inzicht in de waarderingsmethoden en prijsmarges die nog steeds gehanteerd worden. Bij openbaarmaking van deze rapporten kunnen ook derde partijen hun onderhandelingspositie ten opzichte van de provincie hierop afstemmen. Bovendien bevatten de taxatierapporten uitgangspunten en berekeningen die op zichzelf geschikt zijn voor herhaalde toepassing, zodat openbaarmaking ook gevolgen zal hebben voor de onderhandelingspositie van de provincie in de toekomst.[1]

E-mails

We hebben de provinciale mailboxen (zowel op ambtelijk als op bestuurlijk niveau) organisatie-breed doorzocht op trefwoord Distriport

[1] Zie ook de uitspraak van de Afdeling van 17 februari 2016, ECLI:NL:RVS:2016:356.

en daarbij de eerdergenoemde periode van 15 november 2011 tot en met 8 april 2015 gehanteerd. Zoals wij eerder hebben aangegeven heeft deze zoektocht zo'n 50 000 treffers opgeleverd. Aan dit aantal kan echter geen enkele betekenis worden toegekend. Slechts een kleine groep ambtenaren en bestuurders was inhoudelijk betrokken bij het dossier Distriport. Verder zijn vrijwel alle e-mails meermalen aangetroffen (bij de afzender en bij de ontvanger(s), intern doorgestuurd etc.). Ook zijn e-mails met bijlagen aangetroffen die geen enkele inhoudelijke betekenis hebben voor het dossier Distriport. Zo zijn bijvoorbeeld ook personeelsbeoordelingen van medewerkers die zich met dit dossier hebben bezig gehouden bij de zoektocht naar boven gekomen.

Gedurende de eerdergenoemde periode waren zeven personen bij het dossier Distriport betrokken, drie bestuurders en vier ambtenaren. De desbetreffende ambtenaren waren exclusief verantwoordelijk voor de voorbereiding van stukken voor de portefeuillehouder, voor het college en voor provinciale staten en zij waren de contactpersonen (intern en extern) in dit dossier, onder andere voor de huisadvocaat Pels Rijcken. De desbetreffende bestuurders - gedeputeerden Van Run en Bond - waren gedurende deze periode opvolgend verantwoordelijk portefeuillehouder. De commissaris van de Koning is als voorzitter van ons college en als voorzitter van provinciale staten steeds geïnformeerd over het dossier. Er zijn bij de desbetreffende ambtenaren en bestuurders in totaal 3.783 e-mails aangetroffen bij de zoektocht op trefwoord Distriport. Een groot aantal daarvan kwam in veelvoud naar boven. Uiteindelijk zijn 3.023 e-mails over gebleven. Deze zijn met de bijbehorende bijlagen - voor zover deze bijlagen betrekking hebben op Distriport - getoetst aan de Wob. Bij een steekproef in de overige e-mailboxen zijn uitsluitend doorgezonden mails aangetroffen die ook al bij de hoofdrolspelers waren aangetroffen.

Wij hebben besloten om 1007 e-mails en 704 bijlagen (deels opnieuw) openbaar te maken in geanonimiseerde vorm. Deze zullen worden gepubliceerd op onze website na verzending van dit besluit (www.noord-holland.nl/wob). Voor zover echter sprake is van e-mails en bijlagen met hoofdzakelijk persoonlijke beleidsopvattingen in de zin van artikel 11, eerste lid, van de Wob hebben wij besloten deze e-mails (2.016) en bijlagen (1.452) niet openbaar te maken. Het gaat bij deze e-mails en bijlagen veelal om gedachtewisselingen tussen ambtenaren onderling, ambtenaren en gedeputeerden en ambtenaren met de bij het dossier betrokken advocaten van Pels Rijcken. Voor zover in deze e-mails en bijlagen feiten zijn vermeld, zijn deze zodanig verweven met de persoonlijke beleidsopvattingen dat het niet mogelijk is deze van elkaar te scheiden. Bovendien zijn de e-mails en bijlagen afkomstig van een beperkte en aanwijsbare groep ambtenaren en bestuurders, waardoor de informatie niet anders dan in tot personen te herleiden vorm openbaar gemaakt zou kunnen worden. Gelet op de aard en de inhoud van deze e-mails en bijlagen menen wij dat wij in redelijkheid

van de bevoegdheid genoemd in artikel 11, tweede lid, Wob kunnen afzien.

Wij hopen u hiermee afdoende te hebben geïnformeerd. Voor informatie over dit besluit en de openbare stukken kunt u zich wenden tot de behandelend ambtenaar.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Als u belanghebbende bent kunt u binnen zes weken na de verzending, uitreiking of publicatie van dit besluit schriftelijk beroep instellen. Het beroepschrift kunt u sturen aan de Rechtbank Noord-Holland, Sector Bestuursrecht, Postbus 1621, 2003 BR Haarlem. U kunt telefonisch een folder aanvragen over de beroepsprocedure via het telefoonnummer van Informatie Rijksoverheid (tel: 1400) of via de internetsite www.Rijksoverheid.nl.

U kunt ook digitaal beroep instellen bij genoemde rechtbank via http://loket.rechtspraak.nl/bestuursrecht. Daarvoor moet u wel beschikken over een elektronische handtekening (DigiD). Kijk op de genoemde site voor de precieze voorwaarden.

Bovenstaand besluit treedt in werking, ook al wordt een beroepschrift ingediend. Gelijktijdig met het indienen van een beroepschrift kunt u - bij een spoedeisend belang - een voorlopige voorziening vragen bij de Voorzitter van de Rechtbank Noord-Holland.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 30 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw M.J.H. Heck
BEL/REE
Telefoonnummer +31235143752
heckm@noord-holland.nl

Verzenddatum
30 MAART 2018

Kenmerk
990881/1051416

Uw kenmerk

Betreft: Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden

Geachte leden,

Ter informatie van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u hierbij de uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden.
Daarnaast verzoeken wij u de bespreking van de evaluatiecriteria van de uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden op de B-agenda van de commissie van 24 mei 2018 te plaatsen.

De reden hiervoor is
In uw commissie van 16 oktober 2017 is het beleidsvoorstel 'uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden' besproken. U heeft aandachtspunten meegegeven voor de verdere uitwerking. Het beleidsvoorstel is uitgewerkt in een door ons vastgestelde uitvoeringsregeling. Hierover willen wij u graag informeren.

Daarnaast is tijdens de bespreking van het beleidsvoorstel in uw commissie afgesproken dat wij de evaluatiecriteria voor de uitvoeringsregeling met u bespreken.

Concreet wordt aan de commissie gevraagd
Kennis te nemen van de uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden en aandachtspunten mee te geven als het gaat om de evaluatiecriteria voor de uitvoeringsregeling. De evaluatie van deze uitvoeringsregeling zal onderdeel uitmaken van de integrale evaluatie van het provinciale detailhandelsbeleid in 2019.

Datum en inhoud GS besluit
De uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden is op 27 maart 2018 door ons college vastgesteld. Er kan subsidie worden

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

aangevraagd voor het uitvoeren van onderzoek of procesondersteuning op de volgende thema's:

- Terugdringen van leegstand/ mogelijk maken van transformatie
- Verbeteren of opzetten van samenwerking in winkelgebieden
- Onderscheidend vermogen van winkelgebieden

Hieraan gekoppeld kan in combinatie met een van bovenstaande thema's subsidie worden aangevraagd voor onderzoek of procesmanagement om te bepalen of fysieke investeringen in het verduurzamen van winkels of winkelgebieden raadzaam zijn. Verduurzaming is ook in de Retail sector een opgave en biedt kansen om winkels en winkelgebieden toekomstbestendig te maken. Deze subsidiemogelijkheid is op uw verzoek en na de bespreking van het beleidsvoorstel in uw commissie op 16 oktober jongstleden toegevoegd aan de uitvoeringsregeling.

Gemeenten, ondernemers of ondernemerscollectieven kunnen subsidie aanvragen. Ondernemers kunnen dus zowel de winkeliers zijn als vastgoedeigenaren. De subsidie bedraagt maximaal 50% van de kosten, de overige 50% dient door gemeenten en/of ondernemers te worden ingebracht.

Doel en beoogde effecten regeling

In veel gebieden in Noord-Holland is het beeld dat er kwantitatief geen behoefte is aan meer detailhandelsmeters, maar dat de winkelcentra kwalitatief verbeterd moeten worden. Op regionaal niveau dienen er keuzes te worden gemaakt welke winkelgebieden een toekomstperspectief hebben en welke juist niet. Daarnaast moet er een ontwikkeling in gang worden gezet om te komen tot compactere winkelgebieden. Hiervoor is het noodzakelijk dat gemeenten bepalen wanneer ze kiezen voor versterking en wanneer voor sanering en transformatie van winkelgebieden. Om in deze opgave voor de winkelgebieden te voorzien dienen de gemeenten samen met de winkeliers en de vastgoedeigenaren keuzes te maken op welke wijze deze kwaliteitsslag gemaakt wordt. Hier horen investeringen ten behoeve van verbetering in de ruimtelijke kwaliteit, herstructurering van het winkelgebied en transformatie bij. Gemeenten hebben zelf aangegeven hulp nodig te hebben om dergelijke samenwerkings- en uiteindelijk transformatieprocessen op gang te brengen. Voordat er daadwerkelijk kan worden overgegaan tot transformatie of herstructurering is er op het gebied van informatie en proces behoefte aan ondersteuning.

Deze uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden heeft tot doel om de afspraken die zijn gemaakt in de regionale detailhandelsvisies daadwerkelijk tot uitvoering te gaan brengen en zo bij te dragen aan het toekomstbestendig maken van de Noord-

Hollandse detailhandelsstructuur. In de Provinciale Ruimtelijke Verordening is de verplichting opgenomen dat regio's een regionale detailhandelsvisies moeten hebben.

Bij de beoogde effecten van deze regeling moet de opmerking worden geplaatst dat de invloed van de provincie op de economische ontwikkeling en daarmee op het vestigingsklimaat zeer beperkt is. In eerste instantie zijn hier conjuncturele factoren primair bepalend en gelet op de zeer open Nederlandse economie is zelfs de invloed die op nationaal niveau kan worden uitgeoefend al zeer klein. De rol die overheden kunnen, dan wel moeten spelen is vooral voorwaardenscheppend. Ondernemen is immers een zaak van private partijen. De ervaringen uit de HIRB en de drie pilotprojecten voortkomend uit motie 45 laten ook zien dat subsidies gericht op onderzoek of procesmanagement leiden tot een verbeterde samenwerking of een versnelling van het proces om een transitie op gang te brengen, maar de daadwerkelijke transitie is vooral afhankelijk van de inzet van de betrokken partijen in het winkelgebied (gemeenten, winkeliers en vastgoedeigenaren). Het verbeteren van de (externe) omstandigheden stelt de partijen in staat om beter te ondernemen. Hierin kan de overheid wel een rol spelen en deze rol willen wij ook met deze regeling op ons nemen.

Evaluatiecriteria

Met dit vertrekpunt in gedachten staat de volgende vraag in de evaluatie van deze uitvoeringsregeling centraal: in hoeverre is er door de subsidie uitvoering gegeven aan de afspraken uit de regionale detailhandelsvisies?

Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn de volgende outputcriteria ontwikkeld:

- Jaarlijkse rapportage van gesubsidieerde projecten;
- Aantal geslaagde opgerichte samenwerkingsverbanden;

Ten behoeve van het thema leegstand/transformatie:

- Omvang leegstand per project (voor en na)
- Omvang winkelmeters per project

Daarnaast wordt er door middel van het online platform Kennisnetwerk Binnensteden ervaringen van gesubsidieerde projecten opgehaald en gedeeld met alle Noord-Hollandse stakeholders.

De evaluatie van deze uitvoeringsregeling zal worden meegenomen in de integrale evaluatie van het provinciale detailhandelsbeleid in 2019. Deze uitvoeringsregeling moet in samenhang met de andere instrumenten uit het provinciale detailhandelsbeleid worden bezien

Eerdere behandeling in commissie of PS
Ja, beleidsvoorstel 'uitbreiding inzet provincie herstructurering winkelgebieden' is op 16 oktober 2017 in de commissie besproken.

Op grond van welk kader/beleid is dit voorstel gedaan
Provinciaal Detailhandelsbeleid 2015-2020. Hoofddoelstelling van het bestaande provinciale detailhandelsbeleid 2015-2020 is het versterken van de detailhandelsstructuur in Noord-Holland, realisatie hiervan vindt plaats met inzet van de volgende instrumenten:

- Regionale Adviescommissies
- Regionale Visies
- Structuurvisie en ruimtelijke verordening
- Kennis- en informatievoorziening

Deze uitvoeringsregeling is een toevoeging aan dit bestaande instrumentarium. Het huidige instrumentarium zorgt met name voor onderlinge communicatie tussen gemeenten en voldoende informatie en expertise voor een goede ruimtelijke en economische afweging van nieuwe detailhandelsontwikkelingen. Met deze uitvoeringsregeling willen we zowel gemeenten als ondernemers(collectieven) stimuleren om ook de daadwerkelijke opgaves in de regio aan te pakken.

Effecten voorstel

Deze uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden heeft tot doel om de afspraken die zijn gemaakt in de regionale visies daadwerkelijk tot uitvoering te gaan brengen en zo bij te dragen aan het toekomstbestendig maken van de Noord-Hollandse detailhandelsstructuur. Hiermee wordt bijgedragen aan een versterking van de detailhandelsstructuur en uiteindelijk een verbetering van het vestigingsklimaat.

Overleg heeft plaatsgevonden met

Noord-Hollandse gemeenten, regionale adviescommissies detailhandel (RAC's), ondernemersverenigingen, vertegenwoordigers van Inretail, vastgoedeigenaren en verschillende banken.

Communicatie omtrent besluit
Na de behandeling in ons college op 27 maart is er een persbericht uitgegaan naar regionale en landelijke media. Daarnaast is er een nieuwsbericht op de provinciale website en in het digitale weekbericht geplaatst. Ook zijn gemeenten per e-mail geïnformeerd met een link naar ons persbericht zodat zij dat in hun eigen middelen kunnen opnemen.

Evaluatie
Aangezien de voorgestelde uitvoeringsregeling onderdeel wordt van het bestaande provinciale detailhandelsbeleid, zal de uitvoeringsregeling niet op zichzelf worden geëvalueerd. Het provinciale

detailhandelsbeleid 2015-2020 zal voorafgaand aan actualisatie wel worden geëvalueerd, daarin worden de evaluatiecriteria voor de uitvoeringsregeling vanzelfsprekend meegenomen.

Financiële aspecten

Voor de uitvoeringsregeling is €600.000 beschikbaar gesteld uit de reserve bedrijventerreinen. De verdeling per thema is als volgt:

Thema's	**Plafond**
Leegstand/transformatie	300.000
Organisatie	150.000
Onderscheidend vermogen	150.000
Totaal	600.000

Vervolg

De uitvoeringsregeling is inmiddels opengesteld. De evaluatiecriteria worden meegenomen in de evaluatie van het provinciale detailhandelsbeleid in 2019.

Naast de uitvoeringsregeling wordt er op dit moment een landelijk kennisnetwerk binnensteden ontwikkeld om de kennisdeling te bevorderen. Dit bestaat uit zowel een digitaal platform als regio specifieke bijeenkomsten. Dit landelijk kennisnetwerk wordt ontwikkeld in opdracht van vijf provincies.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

1 bijlage

Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden

Besluit van Gedeputeerde Staten van Noord-Holland van 27 maart 2018, nr. 990881/1051416, tot vaststelling van de Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden Noord-Holland 2018

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland;

Gelet op artikel 2 van de Algemene subsidieverordening Noord-Holland 2011;

Overwegende dat het gewenst is om door middel van subsidieverstrekking een verhoging van het kwaliteitsniveau van de Noord-Hollandse winkelstructuur door het terugdringen van leegstand, het opzetten of verbeteren van samenwerking of het onderscheidend vermogen van een winkelgebied te bevorderen;

Besluiten vast te stellen:

Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden Noord-Holland 2018

Artikel 1
In deze regeling wordt verstaan onder:
a. ondernemerscollectief: samenwerkingsverband van ondernemers in een winkelgebied;
b. regionale detailhandelsvisie: binnen een regio gemaakte afspraken conform het Provinciaal detailhandelsbeleid 2015-2020 en art 5a van de Provinciaal Ruimtelijke Verordening;
c. solitaire vestiging: een alleen, los van het winkelgebied, gelegen winkel;
d. verduurzaming: het realiseren van voorzieningen op de gebieden energie, grondstoffen, afval, nutsvoorzieningen, gebouwen, verkeer en logistiek die leiden tot een lagere milieubelasting, de herbruikbaarheid van grondstoffen of het stimuleren van samenwerking tussen bedrijven op de genoemde gebieden;
e. winkelgebied: een geografisch geheel waar relatief veel winkels voorkomen, eventueel in samenhang met andere consumentverzorgende voorzieningen zoals horeca, ambachten en baliefuncties.

Artikel 2
Subsidie wordt uitsluitend verstrekt aan een onderneming, een ondernemerscollectief of een gemeente die een belang heeft in het winkelgebied of de solitaire vestiging waar de gesubsidieerde activiteit op ziet.

Artikel 3
1. Subsidie kan worden verstrekt voor het toekomstbestendig maken van een winkelgebied in Noord-Holland, zolang dit past binnen de afspraken zoals vastgelegd in de regionale detailhandelsvisie, door middel van onderzoek of procesondersteuning dat zich richt op een van de volgende onderwerpen:
   a. het terugdringen van leegstand of bevorderen van transformatie van het betreffende winkelgebied;
   b. het opzetten of verbeteren van een ondernemerscollectief of het verbeteren van de samenwerking tussen ondernemers in het betreffende winkelgebied; of

c. het onderscheidend vermogen van het betreffende winkelgebied.
2. In combinatie met een van de onderwerpen uit het eerste lid kan subsidie worden verstrekt voor onderzoek of procesondersteuning dat de verduurzaming van het winkelgebied bevordert.
3. Subsidie kan worden verstrekt voor het toekomstbestendig maken van een solitaire vestiging in Noord-Holland, zolang dit past binnen de afspraken zoals vastgelegd in de regionale detailhandelsvisie, door middel van onderzoek of procesondersteuning dat zich richt op het bevorderen van transformatie van de betreffende solitaire vestiging.

Artikel 4

1. Een aanvraag om subsidie bevat ten minste:
   a. een begroting van de kosten van de activiteit;
   b. een financieringsplan van de kosten van de activiteit;
   c. een inhoudelijke beschrijving van de activiteit;
   d. voor zover de aanvrager een onderneming of ondernemerscollectief is, een brief van de gemeente waarin zij haar steun aan het project onderschrijft.
2. Een aanvraag om subsidie wordt ingediend door middel van het voor deze uitvoeringsregeling op www.noord-holland.nl/Loket/Subsidies beschikbaar gesteld formulier.

Artikel 5

1. Een aanvraag om subsidie is tijdig ingediend indien deze uiterlijk is ontvangen op dinsdag 31 december 2019 om 17:00 uur.
2. Een aanvraag om subsidie die buiten de in het vorige lid genoemde periode wordt ontvangen, wordt niet in behandeling genomen.
3. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 13 weken na ontvangst van de aanvraag om subsidie.

Artikel 6

Gedeputeerde Staten stellen een subsidieplafond vast voor de onderdelen van artikel 3.

Artikel 7

1. Aanvragen om subsidie worden behandeld op volgorde van ontvangst.
2. Wanneer een aanvrager op grond van artikel 4:5 van de Algemene wet bestuursrecht de gelegenheid heeft gehad de aanvraag aan te vullen, geldt als datum van ontvangst van de aanvraag, de datum waarop de aanvraag is aangevuld.
3. Indien meerdere aanvragen op dezelfde dag worden ontvangen en door honorering van deze aanvragen het subsidieplafond wordt overschreden, wordt de aanvraag met de laagste projectkosten als eerste in behandeling genomen.
4. Indien toepassing van het vorige lid er toe leidt dat aanvragen gelijk eindigen, wordt rangschikking van die aanvragen bepaald door loting.

Artikel 8

Subsidie in ieder geval geweigerd indien:

a. de activiteit financieel niet haalbaar is;
b. de uitvoering van de activiteit is gestart voordat de aanvraag is ontvangen;
c. de activiteit waarvoor subsidie wordt aangevraagd strijdig is met artikel 5a of 5 b van de Provinciale Ruimtelijke Verordening;

d. indien de aanvraag ziet op een onderwerp zoals genoemd in artikel 3 waarvoor, in het desbetreffende winkelgebied, reeds subsidie is verstrekt.

Artikel 9

1. Subsidie wordt verstrekt voor de kosten van inhuur van expertise voor:
   a. onderzoek;
   b. procesondersteuning.
2. Subsidie wordt in ieder geval niet verstrekt voor de kosten van:
   a. fysieke maatregelen;
   b. het organiseren van evenementen;
   c. eigen personeel.

Artikel 10

1. De subsidie bedraagt 50% van de subsidiabele kosten tot maximaal € 30.000,- per onderwerp zoals genoemd in artikel 3.
2. Gedeputeerde Staten verstrekken geen subsidies van minder dan € 5.000,-.
3. Bij subsidies van minder dan € 10.000,- gaat geen beschikking omtrent subsidieverlening aan de subsidievaststelling vooraf.

Artikel 11

In de subsidieverlening kunnen Gedeputeerde Staten een verplichting opnemen omtrent de datum waarop de gesubsidieerde activiteiten zijn afgerond.

Artikel 12

1. Een aanvraag tot vaststelling wordt ingediend binnen 13 weken na voltooiing van de activiteit.
2. Indien de subsidieontvanger een gemeente, of een openbaar lichaam dat is ingesteld op grond van hoofdstuk I, II of IV van de Wet gemeenschappelijke regelingen is, wordt de aanvraag tot vaststelling van de subsidie ingediend uiterlijk 1 augustus van het jaar volgend op het jaar waarin de activiteit is voltooid.
3. Gedeputeerde Staten stellen voor de aanvraag tot vaststelling een formulier beschikbaar op www.noord-holland.nl/Loket/Subsidies.
4. Gedeputeerde Staten beslissen binnen 13 weken na ontvangst van de aanvraag tot vaststelling van de subsidie.

Artikel 13

1. Deze regeling treedt in werking met ingang van de dag na de datum van uitgifte van het provinciaal blad waarin zij wordt geplaatst.
2. Deze regeling vervalt met ingang van 1 januari 2020.
3. Deze regeling wordt aangehaald als Uitvoeringsregeling subsidie toekomstbestendige winkelgebieden Noord-Holland 2018.

Haarlem, 27 maart 2018

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland

J.W. Remkes, voorzitter

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris

Uitgegeven op …….. (wordt ingevuld door MediaProductie)

Namens Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

R.M. Bergkamp, provinciesecretaris

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 21 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon
mw I.H.W. Matheij-Pos
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144382
matheiji@noord-holland.nl

Verzenddatum

21 FEB. 2018

Kenmerk
1007437/1043284

Uw kenmerk
-

Betreft: Uitschrijving uit het provinciaal erfgoedregister van het object, gelegen aan de Kanaalweg 16 te Assendelft, gemeente Zaanstad

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis.

In onze vergadering van 20 februari 2018 hebben wij definitief besloten een provinciaal monument uit te schrijven uit het provinciale erfgoedregister in de gemeente Zaanstad. Deze uitschrijving is het gevolg van een actualisatie van de provinciale monumentenlijst.

De vorige eigenaar van het object had bezwaar aangetekend tegen opname van het object in het provinciale erfgoedregister.
Bij de uitspraak van de Raad van State in 1995 heeft de Afdeling Bestuursrechtspraak het besluit van Gedeputeerde Staten om het bezwaar van appellant tegen de plaatsing van het object op de provinciale monumentenlijst ongegrond te verklaren, vernietigd. Echter, er is toentertijd verzuimd deze uitspraak ten aanzien van het provinciaal erfgoedregister te effectueren. De actualisatie van het erfgoedregister is een goede aanleiding om het object (alsnog) uit het register te verwijderen.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Wij maken nu dan ook bekend om conform artikel 3, lid 1 van de Erfgoedverordening Noord-Holland 2017 in de gemeente Zaanstad

- de kringwetboerderij "De Eersteling", onderdeel van de Stelling van Amsterdam, gelegen op het adres Kanaalweg 16 te Assendelft

uit te schrijven uit het provinciaal erfgoedregister.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN - 7 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw S.E.R. Bodeving
BEL/IOT

Telefoonnummer +31235145173
bodevings@noord-holland.nl

Verzenddatum

- 7 FEB. 2018

Kenmerk
1032037/1032075

Uw kenmerk

Betreft: Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis:

1. de Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 vast te stellen;

2. de Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018 ter kennisname aan PS aan te bieden.

De Uitvoeringsparagraaf 2018 is onderdeel van de 'Beleidsagenda Energietransitie 2016-2020' (771696/771698). In de Beleidsagenda is opgenomen dat de Uitvoeringsparagraaf jaarlijks wordt geactualiseerd. In de Uitvoeringsparagraaf wordt inzichtelijk gemaakt welke activiteiten worden uitgevoerd in 2018. Qua tijdsplanning betekent dit dat de uitvoering in bepaalde gevallen weliswaar vorig jaar of het jaar ervoor is gestart, maar dat de activiteiten continueren in 2018 en kunnen doorlopen in navolgende jaren. Dit is het derde jaar dat de Beleidsagenda Energietransitie in uitvoering is.

Activiteiten die reeds zijn gestart en in 2018 afgerond worden, zijn de Routeplanner en de Staat van de Transitie. De Staat van de transitie en de Routeplanner 2050 vullen elkaar aan. De Staat van de transitie laat zien wat gerealiseerd is; we monitoren de ontwikkeling van het energiegebruik en de CO_2 emissies. Hierbij wordt zoveel mogelijk aangehaakt bij de berekeningen van het CBS en de nationale energieverkenning. De Routeplanner laat zien wat nog nodig is tot

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

2050, hoe het pad daar naar toe zou kunnen lopen en wat handelingsperspectieven voor Noord-Holland zouden kunnen zijn.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

1 bijlage

Uitvoeringsparagraaf Energietransitie 2018

Uitvoeringsparagraaf 2018

Bij Beleidsagenda Energietransitie 2016-2020

Provincie Noord-Holland
Januari 2018

Kenmerk 1032037/1032075

Inleiding

In deze Uitvoeringsparagraaf maken wij inzichtelijk welke activiteiten wij uitvoeren in 2018. Qua tijdsplanning betekent dit dat de uitvoering in bepaalde gevallen weliswaar vorig jaar of het jaar ervoor is gestart, maar dat de activiteiten continueren in 2018 en kunnen doorlopen in navolgende jaren. Dit is het derde jaar dat de Beleidsagenda Energietransitie in uitvoering is. Er zijn in het Coalitieakkoord structureel (begrotings)middelen beschikbaar gesteld die wij inzetten voor de uitvoering van de Beleidsagenda. Waar het kan, wordt er aangesloten bij andere, overlappende, doelen in de begroting, bijvoorbeeld de verduurzaming van de glastuinbouw. In de begroting wordt ook een overzicht gegeven van de reserves waarover in de vorige collegeperiode is besloten, of waarover in deze periode een besluit moet worden genomen.

Begroot 2018

Begroting	**2018**	**2019**		
Energietransitie	800.000	800.000		
Breed Onderzoek Duurzame Energie	200.000	200.000		
Milieu	170.000	170.000		
Water	-			
Ruimte	240.000			
Glastuinbouw	2.500.000			
Investa	960.000			
Totaal	**4.870.000**	**1.170.000**		

Reserves/fondsen-Besluitvorming volgt	**Beschikbaar (€)**	**Toelichting**
EXIN-H	2.000.000 (van 3.2 mln)	Restant eenmalige uitkering dividend uit fonds ODEN-H, besluiten in voorbereiding: 7 ton voor Motie Beleidsagenda Energietransitie (M18/23-5-2016), en 5 ton voor Milena-Olga (nu Ambigo) in 2017. In 2018 wordt een voorstel voor de besteding gedaan.
Economie en Werkgelegenheid (Hoofdsomgarantiestructuur Meewind)	900.000 (van 2.500.000)	In 2009 heeft de provincie Noord-Holland een bedrag ad € 2,5 mln geïnvesteerd in het hoofdsomgarantieproduct BNG Fido Optimaalselect Meewind. Wij hebben in 2017 besloten tot afkoop van onze deelname. De waarde van het provinciaal aandeel in het fonds bedroeg toen ca. € 4,6 mln. Een bedrag ad € 2,5 mln is gestort in de Reserve Werkgelegenheid en Economie, deel Duurzame Energie. € 1,6 mln is gereserveerd voor de uitvoering van Circulaire Economie. In 2018 wordt een voorstel voor de besteding gedaan.
Energiebesparing bestaande woningvoorraad	10.181.000	Uit het coalitieakkoord. In 2017 is het 'programma verduurzaming bestaande woningvoorraad Noord-Holland' opgesteld. Een besluit over besteding van de middelen is in voorbereiding en is in het eerste kwartaal 2018 in PS.
Totaal	**13.081.000**	

Reserves/fondsen – Reeds besloten	Beschikbaar	Toelichting
PDENH	21.843.330	Resterend bedrag van de eerste tranche van € 30 mln (van in totaal € 85 mln). Van dit bedrag is in totaal nog € 6,6 mln gereserveerd voor twee participaties. Voor het resterend bedrag kunnen aanvragen worden ingediend.
Duurzaam Innovatiefondsen	18.000.000 waarvan 10.000.000 voor duurzaamheid	In het coalitieakkoord is totaal € 18 mln beschikbaar gesteld voor de MKB Innovatiefondsen, waarvan € 10 mln voor duurzaamheid. PS hebben besloten over de uitvoering van 4 instrumenten die inmiddels zijn ingericht: - Subsidieregeling MKB innovatiestimulering topsectoren, € 7 mln (MIT). - Proof-of-Conceptfonds (PoC-fonds), € 8,2 mln - Investeringsgereed programma (PIM), € 2 mln. - Versnellingsprogramma duurzame mobiliteit en circulaire economie (GO-NH), € 5 ton. Daarnaast is € 3 ton gereserveerd uit de totaal beschikbare middelen voor campagnekosten om de instrumenten bekend te maken.
Rijksmiddelen	238.000	Regeling Asbest eraf, zonnepanelen erop (resterend van totale rijksbijdrage van € 1,3 mln in 2012). Dit bedrag wordt ingezet voor een nieuwe (provinciale) regeling 2018.
Totaal	**40.081.330**	

Beoogde activiteiten 2018

Algemene Activiteiten			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Samenwerking	In 2018 starten en/of continueren wij een aantal samenwerkingsverbanden, zoals: IPO, MRA Duurzaamheid, Ontwikkelingsbedrijf NHN, lidmaatschap Klimaatverbond, Dag van de Duurzaamheid. Wij zijn gericht op het versterken van relaties met strategische partners en willen hen met regelmaat bijeen brengen om kennis uit te wisselen en relaties onderling te versterken.	Energietransitie	Duurzaamheid
Interbestuurlijke Programma (IBP) en Energiewet	Wij stellen ons actief op als gesprekspartner van het Rijk, onder andere via het IPO, bij het opstellen van een interbestuurlijk programma en het maatschappelijk akkoord waarin afspraken gemaakt worden over een nieuw Klimaat en Energieakkoord (KEA) en bij het tot stand komen van de Energiewet.	Energietransitie	Duurzaamheid
Routeplanner: Handelingsperspectief richting eindbeeld 2050	Wij zijn in 2017 gestart met het opstellen van de Routeplanner Energietransitie 2020-2050, deze zal in 2018 naar GS en PS gaan. Deze Routeplanner zien wij als uitwerking van de motie 'Klimaatakkoord' (M78 14-12-2015).	EXIN-H	Duurzaamheid
EnergieLab	In 2018 passen wij, waar de markt vraagt om versnelling, het EnergieLab toe in minimaal 2 actuele opgaven rondom Transitie van Energie en Grondstoffen.	Energietransitie	Duurzaamheid
Inspelen op actuele ontwikkelingen	Wij reserveren middelen om in te kunnen spelen op actuele ontwikkelingen.	Energietransitie	Duurzaamheid

Energiebesparing in de gebouwde omgeving			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Servicepunt Duurzame Energie (SPDE)	Eind 2016 is de Europese aanbesteding van het SPDE afgerond. Dit heeft geresulteerd in een overeenkomst met de bureaus Overmorgen en AEF om voor een periode van maximaal 4 jaar invulling te geven aan het SPDE.	Energietransitie	Duurzaamheid Wonen
Onderzoek 'Warmte in Transitie'	In 2016 is gestart met het project 'Warmte in Transitie' dat wordt uitgevoerd door CE Delft. Voor alle gemeenten in Noord-Holland is in 2017 op buurtniveau in kaart worden gebracht op welke wijze de gebouwde omgeving energieneutraal zou kunnen worden gemaakt in 2050. De laatste resultaten worden bestuurlijk gedeeld met de individuele gemeenten. Er is een aanvullende opdracht aan CE Delft verleend, voor het maken van een viewer. Met deze viewer kan op buurtniveau worden ingezoomd om verschillende verduurzamingsscenario's in beeld te brengen met een	Energietransitie	Duurzaamheid Wonen

	schatting van de investeringskosten. Deze adviezen zijn afgestemd op de verwachte duurzame warmtevoorziening in de buurt. Deze aanvulling zal in maart/april 2018 worden opgeleverd.		
Regionale energiestrategie (RES)	Als vervolg op het project 'Warmte in transitie' en in lijn met het opstellen van Regionale Energie strategieën (RES) die het Rijk in het regeerakkoord heeft aangekondigd, zullen diverse Noord-Hollandse gemeenten maar ook regio's aan de slag gaan met het ontwikkelen van een plan voor het verduurzamen van de warmtevoorziening. In samenwerking met het SPDE zal in de regio meegewerkt worden aan het opstellen van regionale energie strategieën (RES).	Energietransitie Ruimte	Duurzaamheid Ruimte
Bestemming middelen Coalitieakkoord voor 'energiebesparing bestaande woning-voorraad'	In 2017 is het 'programma verduurzaming bestaande woningvoorraad Noord-Holland' opgesteld. Een besluit over besteding van de middelen wordt in februari 2018 verwacht. Het programma zal voor uitvoering omgezet worden in financiële regelingen.	Ruimte	Wonen Duurzaamheid
Conferentie 'Van Gas Los'	Mede organiseren van de conferentie 'Van Gas los' en voorbereiding ondertekening intentieovereenkomst.	Energietransitie	Wonen Duurzaamheid
Samenwerkingsagenda Provincie en Bouwend Nederland (SWA)	In juni 2016 heeft de provincie een samenwerkingsagenda met Bouwend Nederland gesloten. In deze agenda staan een 13-tal 'wonen' en 'duurzaamheids-' activiteiten. Eén van de duurzaamheidsactiviteiten voor 2018 is het bepalen van de inhoud van de wijkkansenkaart, een kaart waarmee ondernemers kunnen inschatten welke wijk interessant is om actie voor energiebesparende maatregelen te starten.	Niet van toepassing	Wonen Duurzaamheid

Energiebesparing in de industrie			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Extra inzet op wettelijke taken (vergunning verlening/handhaving).	In 2018 zetten wij vanuit de Beleidsagenda Energietransitie onze additionele bijdrage aan de Omgevingsdienst NZKG voort om prioriteit te geven aan energiebesparing bij provinciale inrichtingen. De basis hiervoor is de wet Milieubeheer. In 2017 is de uitvoeringsnotitie 'Energiebesparing industrie' vastgesteld. De daarin voorgestelde acties worden uitgevoerd.	Milieu	Milieu Duurzaamheid
Agenda 'Energietransitie Noordzeekanaalgebied'	Opstellen van een gezamenlijke agenda 'Energietransitie Noordzeekanaalgebied' met daarbij de vertaling naar een ruimtelijk-economische ontwikkelstrategie voor energietransitie. Deze agenda zal samen gemaakt worden met het Rijk (EZK, BZK) en met de regio (overheden en bedrijven). Het ontwikkelen van een provinciale beleidslijn op CO2 opvang en opslag maakt ook onderdeel uit van deze agenda.	Ruimte	Duurzaamheid

Energiebesparing in de glastuinbouw			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Inzet op energiebesparing Greenport NHN en Greenport Aalsmeer	In beide Greenports staat het thema Duurzaamheid hoog op de agenda. Het gebruik van aard- en restwarmte en het hergebruik van CO_2 zijn voorbeelden daarvan. Wij verwachten concrete investeringsvoorstellen op het gebied van CO_2, warmte en zonne-energie.	Ruimte	Landbouw Duurzaamheid
Smart Grid CO_2	Doel van het CO2 Smart Grid is om de uitstoot van CO2 te verminderen en tegelijkertijd ook nieuwe bedrijven naar Noord- en Zuid-Holland aan te trekken die zich bezighouden met CO2 als grondstof. Hiervoor moeten voor 2020 beslissingen zijn genomen over de aanleg van een zogenoemd smart grid (de infrastructuur) om het hergebruik van grote hoeveelheden CO2 mogelijk te maken. Die infrastructuur bestaat uit een leidingnetwerk, buffers en aansluitingen bij de CO2 producerende en gebruikende bedrijven. Op dit moment wordt een haalbaarheidsstudie naar de opslag en hergebruiksmogelijkheden van CO2 uitgevoerd op basis waarvan overheden en bedrijven kunnen besluiten om volgende stappen te zetten. Deze haalbaarheidsstudie wordt medio 2018 afgerond waarna een besluit genomen kan worden over de toekomst van dit samenwerkingsverband tussen Noord- en Zuid-Hollandse overheden en bedrijven.	Energietransitie	Landbouw Duurzaamheid
PrimA4a	Verduurzaming glastuinbouwgebied PrimA4a, deelprojecten: • Aanleg aftakking OCAP CO_2 leiding • Opschaling gelijkspanning • Warmte/koude uitwisseling met datacenter op Schiphol Trade Park	FES/ILG	Landbouw Duurzaamheid
Aardgasloze kassen	Faciliteren aardgasloze kassen: • Verplaatsingsregeling POP3 (TWIN-H) • Uitvoeringsprogramma Duurzaamheid Greenports • Impulsagenda Greenports 3.0 • 2 TWIN-H projecten Haarlemmermeer en OCAP De Kwakel	TWIN-H Greenport en landbouw	Landbouw Duurzaamheid
Het 'Nieuwe telen'	Uitrol programma Het Nieuwe Telen onder vlag van de Greenports.	Energietransitie	Landbouw Duurzaamheid

Wind op zee			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Aanlanding Wind op Zee	De provincie trekt het proces van regio advies m.b.t. de afwegingsnotitie. De provincie werkt samen met EZK in de zoektocht naar een geschikte locatie voor het transformatorstation. Daarnaast is de provincie verantwoordelijk voor de ontheffing provinciale milieuverordening bij het toekomstige kabeltracé waarmee de kabels van windparken op zee in Noord-Holland aan land komen. Ministerie van EZK is, samen met Tennet, leidend met een Rijksinpassingsplan. Dit gebeurt in overleg met I&W.	Energietransitie Ruimte	Duurzaamheid Ruimte

Wind op land			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Vergunningverlening	In 2018 gaan wij de laatste vergunning binnen deze ronde van de herstructurering wind op land vergunnen. Daarnaast lopen er nog een aantal beroepszaken. Na afronding van deze ronde zal er een nieuwe monitor worden uitgebracht om te kijken waar we staan ten aanzien van de realisatie van de taakstelling.	Ruimte	Duurzaamheid Ruimte
Afstemming Rijk over prestatieafspraken	Deelname in het BLOW overleg waarin IPO en Rijkspartners afstemmen over de uitvoering van wind op land en afstemmen over de knelpunten die men tegenkomt in de uitvoering. Afstemmen over de insteek voor wind na 2020 als inzet voor het nieuwe Klimaat en Energieakkoord (2018).	Niet van toepassing	Duurzaamheid Ruimte
Evaluatie ruimtelijk beleid wind	Het eerste kwartaal van 2018 zal het huidig beleid worden geëvalueerd. Op basis van deze evaluatie zal vervolgens worden bezien of/hoe en wanneer het beleid moet worden aangepast. Keuzes over een dergelijke additionele opgave voor wind zijn gekoppeld aan de omgevingsvisie, het nieuwe Energieakkoord en de uitslag van de verkiezingen. Gegeven het plafond dat is opgenomen.	Niet van toepassing	Duurzaamheid Ruimte

Zonne-energie			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Zonatlas	Wij blijven de Zonatlas online aanbieden en actualiseren deze elk jaar.	Energietransitie	Duurzaamheid
Evaluatie ruimtelijk beleid zon	Het eerste kwartaal van 2018 zal het huidig beleid worden geëvalueerd. Op basis van deze evaluatie zal vervolgens worden bezien wat noodzakelijke aanpassingen zijn maar ook wat mogelijkheden zijn om het beleid meer wervend te maken.	Niet van toepassing	Ruimte Duurzaamheid
Stimuleren zon op daken	Wij blijven zonne-energie op bestaande daken actief stimuleren, met regelingen, bijvoorbeeld voor maatschappelijk vastgoed, via het SPDE en door kennisuitwisseling tussen overheden, zon-ondernemers en coöperaties te organiseren.	Niet van toepassing	Wonen Duurzaamheid
Analyse zon op middelgrote daken	In de tweede helft van 2018 zullen wij een analyse uitvoeren om inzichtelijk te maken welke belemmeringen er zijn voor het realiseren van zon op middelgrote daken en welke mogelijkheden wij hebben om deze belemmeringen op te lossen.	Energietransitie	Duurzaamheid
Onderzoek naar Zon in beschermingsgebieden	Een aantal beschermingsgebieden wordt op dit moment uitgesloten van zonneparken (artikel 32A PRV). Gezien de belangen van de energietransitie én de initiatieven die er in de praktijk zijn zullen via ontwerpend onderzoek de inpassingsmogelijkheden van zonnepanelen verkend worden aan de hand van de belangen van deze beschermingsgebieden.	Ruimte	Duurzaamheid Ruimte
Onderzoek naar effecten opstellingen voor zon op ondergrond en gewassen	Er bestaat geen duidelijkheid over het effect van een zonnepark op de ondergrond en wat dit betekent voor de kwaliteit van landbouwgrond en de teelt- en landbouwgewassen. Met kennisinstellingen en LTO wordt onderzoeksopzet gemaakt.	Ruimte	Duurzaamheid Ruimte

Biomassa en groen gas			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Lobby via BAC VTH/IPO	In 2018 zullen onze inspanningen zich richten op de lobby richting Rijk voor scheepvaart en vrachtverkeer. Specifiek voor het Voorkomen accijnsverhoging LNG 2019 (zwaar vrachtvervoer).	Niet van toepassing	Duurzaamheid Milieu, Mobiliteit
Onderzoek emissiezones (water)wegen	Dit onderzoek zal samen worden uitgevoerd met de Provincies Gelderland en Utrecht en OD NZKG	Energietransitie	Duurzaamheid Milieu Mobiliteit

Warmte en Koude			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Opstellen Warmtetransitie agenda	In het eerste kwartaal zal 2018 stellen wij een Warmtetransitie agenda op.	Energietransitie	Duurzaamheid
Stimuleren benutten van warmte en koude	Verder ontwikkelen van het warmte-koude-dossier in Noord-Holland. Dit doen wij door te blijven participeren in het programma MRA Warmte/Koude. Met 34 publiek-private partners werken wij aan de totstandkoming van een regionaal warmtenet, waarin in totaal 500.000 woningbouwequivalenten worden aangesloten op een warmtenet. Wij continueren het voorzitterschap van de stuurgroep MRA Warmte/Koude in 2018. Deze inspanning doen we in nauwe samenhang met MRA PRO en MRA PRES. Wij werken mee aan het maken van een Grand Design 2.0 voor de MRA inclusief het aantakken van Greenport Aalsmeer.	Energietransitie	Duurzaamheid
Lidmaatschap Stichting Warmtenetwerk	In 2018 worden wij lid van deze landelijke stichting die zich inzet voor kennisontwikkeling over warmte- en koudenetten.	Energietransitie	Duurzaamheid
Geothermie	Het opzetten van een seismisch onderzoeksprogramma en het aanjagen van projecten in de MRA zijn actiepunten voor 2018.	Ruimte	Economie
Stimuleren verbinding bronnen en faciliteren en aanjagen initiatieven	Op basis van het warmtebronnenregister komen de bronnen in beeld. Een volgende stap is om de warmteaanbieders te koppelen aan de warmteafnemers zowel in NHN als in de MRA.	Energietransitie	Duurzaamheid

Op weg naar een nieuw energiesysteem			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Alliander	Naast onze rol als aandeelhouder versterken wij in 2017 onze inhoudelijke werkrelatie met Alliander.	Niet van toepassing	Duurzaamheid
Energie-infrastructuur	In 2018 zal de provinciale rol en verantwoordelijkheid in het optimaliseren van energie-infrastructuur duidelijk worden gemaakt in relatie tot de ruimtelijk-economisch-maatschappelijk gevolgen voor NH. Het onderwerp zal onder de aandacht worden gebracht in de Omgevingsvisie en verkend zal worden of beleid en/of inpassingsplannen nodig zijn. In de praktijk zullen we betrokken zijn bij actuele inpassingsopgaven. Om onze rol goed te kunnen vervullen zullen we, indien nodig, contra expertise inhuren om onderzoeksrapporten van plannen met netbeheerders goed te kunnen duiden. Voorbeelden: aanlanding windenergie op zee, netverzwaring A4zone.	Energietransitie	Duurzaamheid Ruimte

Energie en Ruimte			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Ruimtelijke warmtestrategie	Onderzoeken van CE Delft en de ruimtelijke verkenningen energietransitie die voor NHN en de MRA zijn opgesteld zijn complementair aan elkaar en worden samengevoegd tot een ruimtelijke warmtestrategie (kaartmateriaal). Deze strategie is nodig voor de Omgevingsvisie en ondersteunt het servicepunt duurzame energie en gemeenten bij uitwerking van warmteplannen. De ruimtelijke warmtestrategie zal ook gebruikt kunnen worden bij het maken van de regionale energie strategieën.	Ruimte	Duurzaamheid
Omgevingsvisie en verordening	De gevolgen van de energietransitie worden inzichtelijk gemaakt om mee te nemen in de omgevingsvisie en de omgevingsverordening. Dit betreft ook de inbreng en afstemming met het landelijke traject (IPO, NOVI).	Niet van toepassing	Duurzaamheid Ruimte
Energie en Gebieden	Wij zorgen ervoor dat het thema energie inhoudelijk en ruimtelijk wordt meegenomen bij gebiedsontwikkelingen en visies o.a. IJsselmeergebied, NZKG, Greenports, Waddenzee, e.d.	Ruimte	Duurzaamheid Ruimte

Innovatie			
Activiteit		**Dekking**	**Portefeuille**
Biomassa	In 2017 is de subsidie verleend voor de demonstratie-installatie voor biomassavergassing Milena-Olga, nu Ambigo. In 2018 volgt de subsidie voor InVesta (Institute for Valorization and Expertise in Thermochemics Alkmaar). Overheden, onderzoeksinstellingen en bedrijfsleven zetten zich ervoor in om een expertisecentrum op het gebied van biomassavergassing te realiseren in Alkmaar.	TWINH Duurzame Energie Initiatieven EXIN-H	Duurzaamheid Economie
Experimenteerruimte	In het verlengde van het regeerakkoord zal verkend worden of we mogelijk gebieden en/of thema's kunnen aanwijzen die hiervoor in aanmerking komen.	Niet van toepassing	Duurzaamheid Ruimte

Randvoorwaarden			
Activiteit	**Omschrijving**	**Dekking**	**Portefeuille**
Monitoring	In 2018 leveren wij de eerste 'staat van de transitie' op, zoals is opgenomen in Motie Beleidsagenda Energietransitie, M18/25-5-2016. De 'staat van de transitie' maakt zoveel mogelijk gebruik van de klimaatmonitor. De klimaatmonitor is bezig met het verbeteren van haar data en heeft aan gebruikers van de monitor om een bijdrage gevraagd.	EXIN-H	Duurzaamheid
Communicatie	Vanuit een communicatiestrategie maken wij zichtbaar welke inspanning wij doen en geven wij aandacht aan bijzondere projecten/resultaten uit het werkveld in Noord-Holland en specifiek voor het laatste jaar van de Beleidsagenda Energietransitie.	Energietransitie Circulaire Economie	Duurzaamheid

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Burgemeester en Wethouders van de gemeente Laren
Postbus 71
3755 ZH EEMNES

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr J. van der Wal
BEL/BS

Telefoonnummer +31235143465
walj@noord-holland.nl

Verzenddatum
12 MAART 2018

Kenmerk
305888/1053839

Uw kenmerk
8043-2017:501268

Betreft: arhi-procedure

Geacht college,

In uw brief van 5 februari 2018 geeft u vooruitlopend op het nog op te stellen herindelingsontwerp voor de gemeente Huizen-Blaricum-Laren al uw voorlopige zienswijze. U verwijst er in uw brief naar dat de Wet arhi voorziet in de mogelijkheid zienswijzen in te dienen, nadat GS het herindelingsontwerp hebben vastgesteld. Wij gaan ervan uit dat u van die mogelijkheid gebruik maakt en wachten de zienswijze van de raad van Laren dan ook af. Zoals wij u hebben bericht, hebben wij er in het kader van een zorgvuldige procedure in de planning rekening mee gehouden dat de zienswijzen op het herindelingsontwerp kunnen worden gegeven door de raden, die zijn gekozen in de raadsverkiezingen van maart 2018.

Wij zouden hier kunnen volstaan met de reactie dat wij om de reden dat er nu nog geen herindelingsontwerp ligt en de formele arhi-procedure geen mogelijkheid biedt tot voorlopige zienswijzen, nu niet ingaan op de in uw brief van 5 februari gestelde zienswijzen.
Om twee redenen doen wij dit wel. Ten eerste omdat wij de formele procedure niet als reden willen gebruiken om een goede communicatie met uw gemeente in de weg te laten staan.
Ten tweede geeft uw brief van 5 februari jl. ons aanleiding tot het maken van enige opmerkingen. In uw brief zegt u kennis te hebben genomen van onze brief van 16 januari 2018, waarmee wij de door u in uw brief van 14 december 2017 gestelde vragen over de arhi-procedure hebben beantwoord. In de inhoud van uw brief zien wij dat niet terug.

Arhi-procedure
Wij besloten op 7 februari 2017 om de arhi-procedure te starten met als uitgangspunt om in de Gooi en Vechtstreek te komen tot een bestuursmodel met maximaal drie gemeenten ter versterking van de lokale en regionale bestuurskracht. Dit is in lijn met het advies van Deloitte (2016) en in vervolg op de adviezen "Samenwerking Gooi en Vechtstreek" van Winsemius van april 2013, "Gooi en Vechtstreek: regio met een plus!?" van Jansen en Te Grotenhuis van april 2014 en ons op 23 januari 2015 aan de minister van BZK uitgebrachte advies over de bestuurlijke toekomst van de regio.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

Wij hebben u daarover bij brief van 8 februari 2017, kenmerk 305888/913347, bericht.

Open overleg
U stelt dat de procedure van "open overleg" onzorgvuldig is geweest en dat van een open overleg nimmer echt sprake is geweest.
Wij zijn van mening dat wij een zorgvuldige procedure van open overleg hebben gevoerd.

In de fase van open overleg, die liep tot 7 augustus 2017, hebben wij gesproken met de colleges van B&W en met de raden van alle gemeenten in de Gooi en Vechtstreek. Wij hebben ook met het college van B&W van de Utrechtse gemeente Eemnes gesproken. De vastgestelde verslagen van deze open overleggen zijn op de provinciale website geplaatst. Zie daarvoor https://www.noord-holland.nl/Bestuur/Regionale_bestuurskracht/Regio_s/Regio_Gooi_en_Vechtstreek.

Doel van het open overleg was het toelichten van ons voornemen om te komen tot maximaal drie gemeenten ter versterking van de lokale en regionale bestuurskracht en het verzamelen van reacties, visies, wensen en ideeën vanuit de gemeenten.
In het open overleg hebben wij ook *de ruimte* voor gemeenten om zelfstándig te handelen toegelicht, die er in ons voornemen zat. Deze ruimte betrof de samenstelling van de drie beoogde gemeenten en het tijdpad. Die samenstelling hoefde niet gelijk te zijn aan de in januari 2015 aan de minister van BZK geadviseerde combinaties Weesp/Wijdemeren/Hilversum, Huizen/Blaricum/Eemnes/Laren (BEL) en Gooise Meren (Bussum, Muiden en Naarden). Een andere combinatie mocht, als die combinatie een volwaardig alternatief was en er geen restproblematiek ontstond.
Wij hebben in ons standpunt van 7 februari 2017 over de aanbevelingen van het bestuurskrachtonderzoek van Deloitte geen jaar voor bestuurlijke fusie vastgelegd. Gemeenten konden besluiten tot fusie op een bepaalde termijn en dit plan aan de bevolking voorleggen en partijen konden hun standpunt erover desgewenst inzet van de verkiezingen laten zijn. De termijn, waarop de bestuurlijke fusie plaatsvindt, moest reëel zijn. Het rapport van Deloitte noemde als uiterste termijn voor herindeling 2023.
In onze brief van 13 september 2017, kenmerk 305888/975816, hebben wij u geïnformeerd over de tussenbalans, die wij vaststelden na het aflopen van de fase van open overleg.

Wij hebben, in afwijking van ons genoemde advies aan de minister van BZK van januari 2015, ingestemd met het traject van de raad van Weesp om of Amsterdam of Gooise Meren te kiezen als fusiepartner om het langlopende lokale bestuurskrachtprobleem op te lossen. Weesp heeft zelf een voorstel gedaan binnen de door ons geboden ruimte en dat hebben wij gehonoreerd.
In onze brief van 13 september 2017 deelden wij mee dat als de raad van Weesp op 9 november 2017 zou besluiten met welke gemeente Weesp gaat fuseren (eventueel eerst ambtelijk en later, op afzienbare termijn bestuurlijk) en per wanneer, GS voornemens waren op 7 november 2017 te besluiten dat dan de provinciale arhi-procedure voor Weesp kon worden beëindigd en de gemeente Weesp zelf de regie kon voeren over het fusieproces.
Wij constateerden in onze brief van 13 september 2017 over het standpunt van de gemeente Wijdemeren dat, als de raad van Wijdemeren kiest voor zelfstandigheid en het zoeken van samenwerking

op PIOFACH taken met andere gemeenten, dit geen oplossing biedt voor het lokale bestuurskrachtprobleem. Het voortzetten van de provinciale arhi-procedure om het probleem op te lossen ligt dan in de rede.

Wij hebben in onze brief van 13 september 2017 aan Huizen, Laren en Blaricum aangegeven welke zienswijzen wij van deze gemeenten hadden ontvangen en aan welke voorwaarden een alternatief voorstel ter versterking van de regionale bestuurskracht moest voldoen om te kunnen worden betrokken bij de besluitvorming over het vervolg van de arhi-procedure op 7 november 2017.

Beoordeling voorstel Huizen, Blaricum en Laren
Uw constatering dat wij het voorstel van Huizen, Blaricum en Laren voor het instellen van een meervoudige centrumregeling bij ons besluit van 7 november 2017 met slechts een verwijzing naar een regeerakkoord hebben afgewezen is onjuist.

Wij hebben de gemeenten in onze brief van 8 november 2017, kenmerk 305888/1002046, geïnformeerd over ons besluit over het vervolg van de arhi-procedure. In deze brief hebben wij ons standpunt over het afwijzen van het voorstel van Huizen, Blaricum en Laren als volgt gemotiveerd.
"Wij constateren dat Huizen, Blaricum en Laren niet in lijn met ons voorstel tot besluiten tot bestuurlijke fusie in welke combinatie dan ook zijn gekomen.
Huizen, Blaricum en Laren hebben ervoor gekozen om een extra langjarige regeling op grond van de Wet gemeenschappelijke regelingen toe te willen voegen in een regionaal verband, waar het aan voldoende regionale bestuurskracht ontbreekt.
Wij hebben de voorgestelde regeling beoordeeld en zijn tot de volgende afweging gekomen. Wij vinden het instellen van een extra meervoudige centrumgemeente regeling niet bijdragen aan de democratische legitimiteit en besluitvorming. Het plaatst de raden van de gemeenten o.a. vanwege de mandatering, meer op afstand door een beperkte(re) invloed op vijf belangrijke regionale thema's (Milieu en duurzaamheid, Ruimte en mobiliteit, Economie en innovatie, Cultuur, recreatie en toerisme en Sociaal domein), waarbij het vaststellen van een gezamenlijk standpunt per definitie leidt tot minder zelfstandige besluitvorming. Wij beoordelen de voorgestelde regeling daarom niet als overtuigend of geloofwaardig. Wij vinden het een betere oplossing om de regionale bestuurskracht te versterken door tot fusie te komen van lokaal bestuurskrachtige gemeenten met gemeenten, waar de bestuurskracht onvoldoende is of onder druk staat. In dit verband wijzen we erop dat het onderzoek van Deloitte in 2016 liet zien dat Blaricum en Laren in beduidende mate afhankelijk zijn van gemeenschappelijke regelingen en dat de lokale bestuurskracht van Blaricum en Laren als voldoende kon worden beoordeeld, maar met als blijvend aandachtspunt de BEL-constructie en de relatief beperkte schaal. Wij constateren tenslotte dat het voorstel om nog een extra regeling in te stellen niet in lijn is met het recente regeerakkoord."

Wij hebben het voorstel van Huizen, Blaricum en Laren beoordeeld en op inhoudelijke gronden afgewezen. Wij begrijpen dat u het niet met ons besluit eens bent, maar vinden uw standpunt dat er nimmer sprake is geweest van een open overleg niet onderbouwd en onjuist.

Argumentatie
In uw brief van 5 februari 2018 stelt u herhaaldelijk dat u in onze reacties en standpunten in dit proces geen echt inhoudelijke argumentatie aantreft of er niet inhoudelijk wordt ingegaan op uw standpunten. U onderbouwt dit niet.

In uw brief noemt u financiële problemen, die u bij de vorming van een nieuwe gemeente ziet. U meent dat wij geen aandacht hebben voor deze zaken. In het herindelingsontwerp zal de financiële positie van de nieuw te vormen gemeente echter worden beoordeeld.

In uw brief verwijst u met name naar de zienswijze van uw raad van oktober 2016 naar aanleiding van het bestuurskrachtonderzoek van Deloitte.
Een centraal element in uw zienswijze van november 2016 is dat een fusie tot maximaal drie gemeenten in de regio niet nodig en niet wenselijk is. In het open overleg met uw raad op 31 mei 2017 is dit onderwerp besproken. In onze brief van 16 januari 2018, kenmerk 305888/1034975, zijn we ook ingegaan op dit punt uit uw zienswijze.

Een ander element in uw zienswijze van november 2016 was het versterken van de BEL-combinatie door daarin te investeren en door voor de bedrijfsvoeringstaken de samenwerking op te zoeken met de buurgemeenten, waarbij u allereerst keek naar de gemeente Hilversum. Wij hebben in ons standpunt steeds aangegeven dat uit het bestuurskrachtonderzoek van Deloitte de lokale bestuurskracht in Laren en Blaricum als voldoende is beoordeeld. De BEL-constructie en de relatief beperkte schaal maken de duurzaamheid daarvan echter een blijvend aandachtspunt volgens het onderzoek. De regionale bestuurskracht en de bijdrage van gemeenten aan de regionale bestuurskracht is onvoldoende.
Wij hebben gemotiveerd dat wij menen dat een fusie naar maximaal drie gemeenten bijdraagt aan de versterking van de lokale en regionale bestuurskracht en dat wij hierbij in grote lijnen de adviezen volgen van Jansen en Te Grotenhuis (2014), op basis waarvan wij ons advies hebben uitgebracht aan de minister van BZK over de toekomst van de Gooi en Vechtstreek op middellange termijn (januari 2015) en het bestuurskrachtonderzoek van Deloitte (2016).

In uw zienswijze van november 2016 stelde u dat verbetering in de regionale bestuurskracht in plaats van door herindeling het beste tot stand kon komen door een coalitie of the willing en overdracht van taken naar de regio. U heeft ook het initiatief genomen om daarvoor in de fase van open overleg draagvlak te vinden bij de overige gemeenten in de regio om met een voorstel te komen. Uw college heeft echter in april 2017 aan uw raad gemeld dat het niet mogelijk was gebleken samen met de andere gemeenten tot een gedragen voorstel voor overdracht van taken naar de regio te komen.

U hebt vervolgens met de gemeenten Huizen en Blaricum het voorstel uitgewerkt voor een meervoudige centrumgemeente regeling, dat wij op 7 november 2017 gemotiveerd hebben afgewezen.

Concluderend is onze argumentatie dat er een oplossing dient te komen voor lokale bestuurskrachtproblemen van Weesp en Wijdemeren en van de regio Gooi en Vechtstreek als geheel. Deze problemen

bestaan al lang en zijn in meerdere onderzoeken aangetoond. De zienswijzen van de betrokken gemeenten over de bestuurlijke toekomst lopen sterk uiteen en zijn moeilijk te combineren. Daardoor blijven oplossingen uit. Op basis van de Wet arhi zijn wij open overleg gestart voor de gehele regio Gooi en Vechtstreek om tot oplossingen te komen. Wij hebben hierbij in lijn met de adviezen van eerdere onderzoeken en ons advies aan de minister van BZK als uitgangspunt een bestuursmodel gekozen met maximaal drie gemeenten. Wij hebben de gemeenten ruimte geboden om in de fase van open overleg met voorstellen voor andere combinaties van gemeenten te komen en met een tijdpad.

De gemeenten Huizen, Blaricum en Laren hebben een voorstel ingediend om de regionale bestuurskracht te versterken door middel van het instellen van een meervoudige centrumgemeente regeling. Wij hebben dit voorstel afgewezen omdat wij het toevoegen van een nieuwe gemeenschappelijke regeling aan het geheel van samenwerkingsverbanden en de wijze waarop deze wordt ingevuld met gemandateerde wethouders namens drie gemeenten, geen goede oplossing vinden, die ook de democratische controle van de raden meer op afstand zet. Wij vinden dat de vorming van maximaal drie gemeenten een betere oplossing om de lokale en regionale bestuurskracht te versterken.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast

Kopie aan

-andere gemeenten Gooi en Vechtstreek,
-PS van Noord-Holland.

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Raad van de gemeente door tussenkomst van Burgemeester en Wethouders

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr J. van der Wal
BEL/BS

Telefoonnummer +31235143465
walj@noord-holland.nl

Verzenddatum

12 MAART 2018

Kenmerk
305888/1053840

Uw kenmerk

Betreft: beantwoording brief van B&W van Laren over arhi-procedure

Geachte raad,

Bij brief van 5 februari 2018 zond B&W van Laren ons een brief over de arhi-procedure in de Gooi en Vechtstreek. In de bijlage vindt u onze reactie op deze brief.

Wij zenden onze reactie ook naar de andere gemeenten in de Gooi en Vechtstreek en naar PS van Noord-Holland, omdat wij het van belang vinden dat alle betrokkenen over dezelfde informatie beschikken.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast

1 bijlage(n): brief aan B&W van Laren

Kopie aan PS van Noord-Holland

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Provincie
Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 12 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
dhr J. van der Wal
BEL/BS

Telefoonnummer +31235143465
walj@noord-holland.nl

Verzenddatum
12 MAART 2018

Kenmerk
305888/1053757

Uw kenmerk

Betreft: beantwoording brief van B&W van Laren van 5 februari 2018 over provinciale arhi-procedure Gooi en Vechtstreek

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u hierbij onze beantwoording toe van de brief van het college van B&W van Laren over de arhi-procedure in de Gooi en Vechtstreek.

Wij hebben de beantwoording ook naar de andere gemeenten in de Gooi en Vechtstreek gezonden, omdat wij het van belang vinden dat alle betrokkenen over dezelfde informatie beschikken.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provincie secretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Deze beslissing is namens gedeputeerde staten genomen door het lid van het college dat met dit onderwerp is belast

div bijlage(n)

brief aan B&W van Laren;

brief aan andere gemeenten Gooi en Vechtstreek.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN 14 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
mw I.H.W. Matheij-Pos
BEL/REE

Telefoonnummer +31235144382
matheiji@noord-holland.nl

Betreft: Voornemen tot herijking provinciaal erfgoedregister in de gemeente Hollands Kroon

Verzenddatum
14 MAART 2018

Kenmerk
610106/1045535

Uw kenmerk
-

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis.

In onze vergadering van 13 maart 2018 hebben wij besloten om 22 van de 56 provinciale monumenten in de gemeente Hollands Kroon uit het provinciale erfgoedregister uit te schrijven. Dit is het 21ste besluit in het kader van de herijking van het provinciale erfgoedregister.

Bij de start van het proces stonden er 620 objecten ingeschreven in het provinciale erfgoedregister. In januari 2011 is de methodiek van de herijking van het provinciale erfgoedregister vastgesteld. Deze herijking vindt plaats omdat de provincie zich vooral wil richten op het behoud en de ontwikkeling van objecten en structuren die bepalend zijn voor de identiteit van Noord-Holland. Dit zijn bijvoorbeeld historische dijken, stolpen, molens en industrieel erfgoed in het Noordzeekanaalgebied.

De provincie draagt ongeveer 120 objecten over aan gemeenten. Het gaat hier voornamelijk om woonhuizen binnen de dorpskernen. Dit zijn grotendeels monumenten die de provincie in de jaren 1980-1990 heeft beschermd omdat gemeenten nog niet in staat waren gemeentelijke lijsten samen te stellen. Om belangrijke lokale waarden niet verloren te laten gaan heeft de provincie deze monumenten toen beschermd. Nu gemeenten inmiddels eigen lijsten opstellen stelt de provincie de gemeenten voor de monumenten bij hun eigen lijsten te voegen. Vast staat dat eigenaren van deze objecten nog drie jaar aanspraak kunnen maken op provinciale subsidies.

De uitschrijving van de objecten gebeurt in overleg met de gemeenten.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

De provincie zal ook op beperkte schaal nieuwe monumenten aanwijzen. Het gaat hier om objecten die bepalend zijn voor de identiteit van Noord-Holland en waarvoor een nieuwe bestemming gevonden is.

Wij maken nu dan ook het voornemen bekend om in het kader van de herijking van het provinciale erfgoedregister en conform artikel 3, lid 1 van de Erfgoedverordening in de gemeente Hollands Kroon de navolgende objecten uit te schrijven:

- Lotweg 20 te Anna Paulowna
- 2 graftekens Heerenweg te Barsingerhorn
- Koningstraat 29 te Hippolytushoef
- Nieuwstraat 44 te Hippolytushoef
- 2 graftekens Waardpolder Hoofdweg 42 te Kolhorn
- Nieuwe Streek 30 te Kolhorn
- Dorpsstraat 165 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 146 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 148 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 173 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 145 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 197 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 129 te Nieuwe Niedorp
- Dorpsstraat 74 te Nieuwe Niedorp
- Haukessluisweg 2A te Slootdorp
- Westerlanderweg 113 te Westerland
- Zuid Zijperweg 27 te Wieringerwaard
- Zuid Zijperweg 41 te Wieringerwaard
- Nieuwesluis 31 te Wieringerwaard
- Bosstraat 2 te Winkel.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR

> Retouradres Postbus 20011 2500 EA Den Haag

Raad voor het Openbaar Bestuur

Korte Voorhout 7
2511 CW Den Haag
Postbus 20011
2500 EA Den Haag
www.raadopenbaarbestuur.nl

Contactpersoon
drs. M.M.S. Mekel

T 06-1179 4392
michael.mekel
@raadopenbaarbestuur.nl

Kenmerk
2018-0000172780

Uw kenmerk

Bijlage(n)
1

Aan geadresseerde

Datum	20 maart 2018
Betreft	Advies *Voor de publieke zaak*

Geachte heer, mevrouw,

Hierbij ontvangt u het advies *Voor de publieke zaak. Over een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordiger* dat de Raad voor het Openbaar Bestuur op 19 maart 2018 heeft aangeboden aan minister Ollongren van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

De Raad heeft dit advies opgesteld op verzoek van haar voorganger. Die vroeg de Raad afgelopen zomer te adviseren over het vergroten van de aantrekkelijkheid van volksvertegenwoordigende functies in het decentrale bestuur en de balans tussen tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning van decentrale volksvertegenwoordigers.

Het advies is eveneens te downloaden op de website: www.raadopenbaarbestuur.nl.

Met vriendelijke groet,

drs. Han Polman
Voorzitter Raad voor het Openbaar Bestuur

drs. Rien Fraanje
Secretaris-directeur

ADVIES VAN DE RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR

VOOR DE PUBLIEKE ZAAK

OVER EEN AANLOKKELIJK PERSPECTIEF VOOR DE DECENTRALE VOLKSVERTEGENWOORDIGER

ADVIES VAN DE RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR • VOOR DE PUBLIEKE ZAAK

Vormgeving: Studio Tint, Den Haag
Druk: Xerox OBT
© maart 2018 Raad voor het Openbaar Bestuur
ISBN 978 90 5991 109 3

Inhoud

Voorwoord 5

Advies: een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordiger 7

Aanbevelingen 20

Bijlage I Aantrekkelijkheid, balans en *civitas relinquo*, het abc van decentrale volksvertegenwoordiging 23

1 Inleiding 24
1.1 Adviesaanvraag 24
1.2 Leeswijzer 25

2 Voor de ijver: historisch overzicht 26
2.1 Een korte versie van een lange geschiedenis 26
2.1.1 Jaren '70: commissie-Merkx 26
2.1.2 Jaren '80: verbetering rechtspositie 29
2.1.3 Jaren '90: herziening Gemeentewet 30
2.1.4 Jaren '00: dualisering 31
2.1.5 Commissie-Dijkstal 31
2.2 Wachtgeld en secundaire arbeidsvoorwaarden 32
2.2.1 Wachtgeld voor decentrale volksvertegenwoordigers 32
2.2.2 Secundaire arbeidsvoorwaarden voor decentrale volksvertegenwoordigers 33

3 Aantrekkelijkheid: trots of terughoudend? 34
3.1 Aantrekkelijkheid, gezien door volksvertegenwoordigers 35
3.2 Aantrekkelijkheid, gezien vanuit het perspectief van burgers 37
3.2.1 Lokaal kiezersonderzoek 37
3.2.2 Politiek geïnteresseerde burgers 39
3.2.3 Burgerperspectief: gebrek aan responsiviteit bij 'de politiek' 40

	4	Balans: tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning	42
	4.1	Balans	42
	4.1.1	Tijdsbesteding	42
	4.1.2	Werkdruk	43
	4.1.3	Beloning	44
	4.1.4	Verantwoordelijkheid	45
	4.2	Wat kost de decentrale volksvertegenwoordiging?	45
	4.3	Hoe is het in het buitenland geregeld?	47
	5	Burgerschaps- of politiek verlof	51
	5.1	Wettelijke regelingen	51
	5.2	Arbeidsachtergrond en flexibiliteit werkgever	54
	5.3	Proef voor meer maatwerk	55
	6	Conclusies	56
	6.1	Principes die ten grondslag liggen aan het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger	56
	6.2	Aantrekkelijkheid: overwegend negatief beeld	57
	6.3	Balans: naast hoofdwerkzaamheden is de werkdruk hoog en vergoeding in kleine gemeenten laag	58
	6.4	Burgerschaps- of politiek verlof	58
Bijlage II		Adviesaanvraag	59
Bijlage III		Samenstelling Raad voor het Openbaar Bestuur	64

Voorwoord

Over de staat van de decentrale democratie is de afgelopen decennia het nodige gezegd, geschreven en gediscussieerd. De vraagstukken gaan bijvoorbeeld over het vertrouwen van burgers in het openbaar bestuur, de rol van volksvertegenwoordigingen in een tijdperk van participatiesamenleving en doe-democratie, het functioneren van politieke partijen en de kracht van het decentrale bestuur na decentralisaties. Centraal in het voorliggende advies staat het thema over de aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger: lid van de gemeenteraad, provinciale staten of het algemeen bestuur van een waterschap. Nederland heeft goed openbaar bestuur, we hebben goede volksvertegenwoordigers en dat willen we graag zo houden. Maar het ambt staat van verschillende kanten onder druk. De tijdsinvestering is groot, de verantwoordelijkheid is hoog en het is zoeken naar de juiste balans tussen inzet voor het ambt, werk en privé. Op verzoek van de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties wil de Raad voor het Openbaar Bestuur met dit advies een perspectief bieden om het ambt aanlokkelijk te maken en te houden.

Voor het advies is gesproken met sleutelfiguren, is een bijeenkomst gehouden met de Sociaal-Economische Raad (SER), is teruggeblikt op de geschiedenis van het ambt en is aan de hand van het nodige onderzoeksmateriaal de stand van het ambt opgemaakt. Vijftien jaar na de dualisering staan met name gemeenteraden op een nieuw kruispunt. Na een periode dat er minder maar grotere gemeenten zijn ontstaan door herindelingen, dat er een veelvoud aan taken zijn gedecentraliseerd naar de ‘eerste overheid’ en dat het publieke debat op sociale media zijn intrede heeft gedaan in de raadszaal, is het zaak om ons decentrale bestuur op peil te houden. Door versterking van de positie van decentrale volksvertegenwoordigers, maar ook door versterking van de instituties: gemeenteraad, provinciale staten, dagelijks bestuur van waterschappen, griffie en rekenkamer. Versterking om goed bestuur in de toekomst te waarborgen, zodat ook over vijftien jaar na nu het decentrale bestuur stevig in de schoenen staat om de maatschappelijke vraagstukken van straks het hoofd te bieden.

Het advies is tot stand gekomen onder begeleiding van een projectgroep uit de Raad bestaande uit Frank van Ommeren, Milo Schoenmaker en Albertine van Vliet-Kuiper. In het adviestraject werd de Raad ondersteund door de stafleden Frank van de Meyden (tot 1 januari 2018) en Michael Mekel.

drs. Han Polman
Voorzitter Raad voor het Openbaar Bestuur

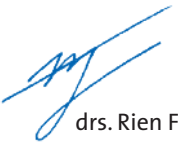

drs. Rien Fraanje
Secretaris-directeur

Advies: een aanlokkelijk perspectief voor de decentrale volksvertegenwoordiger

KERNBOODSCHAP

Hoe kan de aantrekkelijkheid van volksvertegenwoordigende functies in het decentrale bestuur worden vergroot? Hoe kunnen tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning van decentrale volksvertegenwoordigers meer in balans worden gebracht? Helpt een regeling voor burgerschapsverlof om het ambt aantrekkelijk te houden en te maken? Dat zijn de vragen die de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK)[1] de Raad voor het Openbaar Bestuur stelde over de versterking van de positie van decentrale volksvertegenwoordigers. Naar aanleiding van de adviesvraag heeft de Raad eerst een analyse uitgevoerd naar de aantrekkelijkheid van het ambt (zie Bijlage I). Op grond hiervan en in antwoord op de vragen adviseert de Raad als volgt.

Volksvertegenwoordiging in het decentrale bestuur is lekenbestuur. De Raad benadrukt opnieuw de waarde hiervan. Lokale en regionale democratie heeft de legitimiteit nodig van de politicus, die goed is aangesloten op wat er in de maatschappij leeft. Passend bij lekenbestuur mag het accent van het werk van gemeenteraden, provinciale staten en algemeen besturen van waterschappen volgens de Raad meer liggen bij volksvertegenwoordigende activiteiten in plaats van dat bijna tweederde van de beschikbare tijd opgaat aan bestuurlijke activiteiten.

Decentrale volksvertegenwoordigers geven hart en ziel voor de publieke zaak. Maar voortgaan met de huidige intensieve invulling van het ambt draagt het risico met zich mee dat het voor steeds minder mensen mogelijk is om volksvertegenwoordiger te worden. Als de inzet van decentrale volksvertegenwoordigers niet of slechts heel moeilijk te combineren is met werk, zorgtaken en de privésituatie, dan staat dat op gespannen voet met het principe dat het ambt voor iedereen toegankelijk moet zijn. Dus benadrukt de Raad dat het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger een nevenfunctie is en dat ook moet blijven.

Passend bij de aard en omvang van een nevenfunctie, pleit de Raad ervoor dat de werkzaamheden van decentrale volksvertegenwoordigers behapbaar moeten zijn met minder tijdsbesteding (pakweg 8 tot 12 uur) dan de 16 tot 20 uur die nu gemiddeld in het werk worden gestoken door gemeenteraads- en statenleden.

1 Adviesaanvraag van 3 juli 2017, zie Bijlage II.

Dagelijks bestuur en decentrale volksvertegenwoordiging hebben verschillende rollen en nemen verschillende positie in het stelsel in. Daarbij horen afspraken over goede rolneming: volksvertegenwoordiging, kaderstelling, controle. En afspraken over goede ondersteuning: griffie, rekenkamer en facilitering door het dagelijks bestuur. Bewuste rolneming en goede ondersteuning kunnen volgens de Raad bijdragen aan reëel minder tijdsbesteding en vergroten zo de aantrekkelijkheid van het ambt. Het dwingt decentrale volksvertegenwoordigers sommige dingen anders te doen: minder bestuurlijke activiteiten zoals vergaderen, stukken lezen en fractieberaad. Dat kan alleen als wordt geïnvesteerd in een goede toerusting (griffie, rekenkamer, fractieondersteuning, scholing). Goede democratie is die investering volgens de Raad meer dan waard.

Verbetering van secundaire arbeidsvoorwaarden maakt het ambt aantrekkelijker, bijvoorbeeld door middel van een voorziening die het risico van het mislopen van pensioenopbouw opvangt en door meer ondersteuning voor scholing.

Gemeenteraadsleden uit de kleinste gemeenten (tot en met 8.000 inwoners) ontvangen gemiddeld de laagste vergoeding; € 4,91 per uur. In gemeenten met een inwonertal tussen 150.000 en 375.000 inwoners is de ontvangen vergoeding gemiddeld de hoogste: € 19,64 per uur. Het verschil in beloning tussen gemeenteraadsleden van verschillende gemeentegrootte is naar het oordeel van de Raad te groot. Daarom adviseert de Raad dat de vergoeding voor werkzaamheden van gemeenteraadsleden in kleine gemeenten (tot 24.000 inwoners) omhoog gaat.[2] In grote gemeenten (vanaf 100.000 inwoners) is het gemeenteraadslidmaatschap een halve baan en dat staat op gespannen voet met het principe dat het ambt een voor iedereen toegankelijke nevenfunctie moet zijn. De Raad vindt dat ook het ambt van volksvertegenwoordiger in grote gemeenten zou moeten worden ingevuld met minder tijdsbesteding om zo toegankelijk en aantrekkelijk te zijn. In de redenering is het, passend bij de beperktere omvang van de nevenfunctie, voorstelbaar dat de vergoeding voor gemeenteraadsleden van grote gemeenten (vanaf bijvoorbeeld 100.000 inwoners) op termijn gefaseerd omlaag kan.

Bij feitelijk minder tijdsbesteding kan de vergoeding voor provinciale statenleden gelijk blijven.

De Raad juicht maatwerk toe waarbij werkgevers decentrale volksvertegenwoordigers (in spe) voldoende ruimte bieden om een combinatie van werk en het lidmaatschap van een decentrale volksvertegenwoordiging mogelijk te maken. Flexibiliteit in werktijden, beschikbaarheid en eventueel de mogelijkheid van parttime verlof zouden hieraan kunnen bijdragen,

2 De Raad gaat hierbij uit van de bestaande indeling van gemeentegrootte.

aldus de Raad. Tegelijkertijd realiseert de Raad zich dat nieuwe wettelijke regelingen voor politiek of burgerschapsverlof niet eenvoudig implementeerbaar zouden zijn. Bij minder tijdsbesteding is het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger voor werknemers, zelfstandig ondernemers en zzp-ers beter behapbaar naast hun hoofdwerkzaamheden. Nu voorts uit onderzoek blijkt dat de meeste gemeenteraadsleden ervaren dat hun werkgever zich flexibel opstelt, denkt de Raad dat maatwerk ook binnen de bestaande regelingen voor politiek of burgerschapsverlof tot de mogelijkheden behoort. Daarbij vindt de Raad het wenselijk dat decentrale overheden met werkgevers overeenkomen dat actief wordt gewezen op het feit dat het mogelijk is en ruimte wordt geboden voor werknemers om volksvertegenwoordiger te zijn.

De aantrekkelijkheid van het ambt kan worden vergroot door herwaardering: betere beeldvorming over het belang en het werk van volksvertegenwoordigers. Om meer geïnteresseerden voor het ambt te werven bepleit de Raad experimenten om het potentieel aan te boren van de 98% van de mensen die geen lid zijn van een politieke partij.

LEKENBESTUUR

Decentrale volksvertegenwoordiging moet lekenbestuur zijn en blijven. De oorspronkelijke betekenis van het begrip 'leek' (behorend tot het volk, niet tot de geestelijke stand) en de nieuwe betekenis (geen vakman) geven precies aan waarom lekenbestuur zo'n belangrijk kenmerk is van onze decentrale volksvertegenwoordiging. Voortschrijdende professionalisering van onze maatschappij maakt het steeds verleidelijker voor decentrale volksvertegenwoordigers om materiedeskundigheid te vergaren. Maar democratie heeft de legitimiteit nodig van de politicus, die goed is aangesloten op wat er in de maatschappij leeft. Gespecialiseerde kennis is het terrein van de vakman, de ambtenaren en de dagelijkse bestuurders (burgemeesters, wethouders, commissarissen van de koning, gedeputeerden, dijkgraven, heemraden). Die deskundigheid moet dienstbaar zijn aan democratie en niet andersom, democratie die wordt gerund door deskundigen. Decentrale volksvertegenwoordigers zijn geen vaklui, het lekenbestuur is noodzakelijk voor de legitimiteit van het decentrale openbaar bestuur en vormt zo juist het contrapunt van de steeds verder oprukkende specialisering. Daarom is het zijn van decentrale volksvertegenwoordiger niet een beroep waaraan arbeidsvoorwaarden en personeelsbeleid zijn verbonden, maar een politiek ambt. Een hoog ambt dat herwaardering verdient.

Het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger is dus een nevenfunctie, een functie 'erbij', en de Raad wil dat graag zo houden.

De Raad ziet dat decentrale volksvertegenwoordigers in gemeenteraden, provinciale staten en algemeen besturen van waterschappen zich vol overgave inzetten voor hun gemeente, provincie en waterschap. Dat doen zij met toewijding, enthousiasme en enorme gedrevenheid. De Raad vreest echter dat het vroeg of laat zal vastlopen: wie kan het nog opbrengen om het ambt te vervullen naast het werk en de privésituatie? De Raad stelt vast dat de tijdsbesteding van het werk van decentrale volksvertegenwoordiger blijft toenemen en dat dit voor veel mensen een drempel vormt om politiek actief te worden. In tal van gemeenten is het moeilijk gebleken om de kieslijsten voor de gemeenteraadsverkiezingen goed bezet te krijgen. Daarin schuilt het gevaar van een eenzijdig samengestelde gemeenteraad met alleen mensen die het ambt van volksvertegenwoordiger kunnen combineren met werk, zorgtaken en de privésituatie. De Raad vindt echter principieel dat het ambt voor iedereen toegankelijk moet zijn.

WERKWIJZE EN TIJDSBESTEDING

De gemiddelde tijdsduur die gemeenteraadsleden besteden aan het gemeenteraadswerk is licht gestegen van 15,9 uur in 2014 naar 16 uur in 2017. Hoe groter de gemeente, hoe meer tijd gemeenteraadsleden gemiddeld besteden aan gemeenteraadswerk: in grote gemeenten is het gemeenteraadslidmaatschap een halve baan.[3] Statenleden zijn nog meer tijd kwijt, gemiddeld besteden zij meer dan 20 uur per week aan het statenwerk.[4] De tijdsbesteding staat op gespannen voet met de aard en omvang van een nevenfunctie. Een aanlokkelijk perspectief zou zijn dat de tijdsbesteding minder uur bedraagt, bijvoorbeeld 8 tot 12 uur. Ook voor gemeenteraadsleden van grote gemeenten en Statenleden van provincies.

Minder feitelijke tijdsbesteding dwingt de dingen anders te doen. Minder bestuurlijke activiteiten: minder vergaderen, minder stukken lezen, minder fractieberaad. De handvatten hiervoor zijn niet nieuw: efficiënter vergaderen, betere raads- of statenstukken, stuur als volksvertegenwoordiging op hoofdlijnen en laat de details over aan het dagelijks bestuur (colleges van burgemeester en wethouders, gedeputeerde staten, dijkgraaf en heemraden). Minder is in dit geval ook meer. Meer ondersteuning: een beter toegeruste griffie, meer fractieondersteuning, een sterke rekenkamer die controlewerkzaamheden uitvoert.

3 In gemeenten < 14.000 inwoners bedroeg de gemiddelde tijdsbesteding per week in 2017 bijna 13 uur, in gemeenten > 100.000 inwoners meer dan 20 uur en in gemeenten > 150.000 inwoners bijna 24 uur. Bron: Daadkracht voor de overheid in opdracht van Raadslid.Nu. *Nationaal Raadsledenonderzoek 2017. Vijfde trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van gemeenteraadsleden*, maart 2017.

4 Daadkracht voor de overheid, *Nationaal Statenledenonderzoek 2013, Tweede trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van Provinciale Statenleden: éénmeting*, 2013.

De meerderheid van de zittende decentrale volksvertegenwoordigers (ongeveer 60%, zowel gemeenteraadsleden als Statenleden) geeft aan tevreden te zijn met de tijdsbesteding, bijna een kwart zou er nog wel meer tijd in willen steken. Het pleidooi van de Raad om minder tijd te besteden gaat tegen deze tevredenheidscijfers in, zo lijkt het. Maar de Raad beoogt hiermee de aantrekkelijkheid van het ambt te verhogen. Want de klachten over werkdruk zijn er ook: het is bijna niet te combineren met werk en de privésituatie. En hoge werkdruk en tijdsbesteding zijn de grootste afschrikkers voor mensen die overwegen zich beschikbaar te stellen voor het ambt van volksvertegenwoordiger.

Er is nog een reden om te pleiten voor minder tijdsbesteding. De laatste jaren hebben met name gemeenteraden meer verantwoordelijkheden gekregen als gevolg van de decentralisaties in het sociale domein. En de verwachting is dat het daar niet bij blijft met de komst van de Omgevingswet. Ongemerkt stapelt het aantal uren zich op met de toegenomen verantwoordelijkheid en dat kan niet de bedoeling zijn van lekenbestuur. Dan doemt de valkuil op om van decentrale volksvertegenwoordigers vaklui te maken en dat was en is niet de bedoeling.

Logischerwijs komt dan de vraag op: waar moet de schaarse tijd dan wel aan worden besteed? Als decentrale volksvertegenwoordiger moet of wil je blijkbaar veel geïnformeerd worden. Maar daarin schuilt de valkuil van materiedeskundigheid. Dus zouden decentrale volksvertegenwoordigers volgens de Raad goed het onderscheid moeten maken tussen *need to know* en *nice to know*. In plaats van aan de dominantie van de planning en control cyclus kan de schaarse tijd beter worden besteed aan wezenlijke vragen over visie en de rol van de volksvertegenwoordiging ten opzichte van het dagelijks bestuur. Bijna tweederde van de beschikbare tijd gaat op aan bestuurlijke activiteiten zoals controleren en kaderstellen, terwijl volgens de Raad de kracht van lekenbestuur en de toegevoegde waarde van de gemeenteraad, provinciale staten of algemeen besturen nu juist ligt in de rol van volksvertegenwoordiger. Dus vindt de Raad dat dáár het accent in de werkzaamheden van decentrale volksvertegenwoordigers zou moeten liggen. Natuurlijk blijven kaders stellen en controleren belangrijke rollen, maar voor die functies is het goed mogelijk adequate ondersteuning te organiseren in de vorm van toegesneden voorbereiding door het dagelijks bestuur en bijstand door een behoorlijk uitgeruste griffie en een sterke rekenkamer.

Daarnaast kunnen meer expliciete afspraken over rolneming worden gemaakt. Wat is de rol van de decentrale volksvertegenwoordiging ook ten opzichte van het dagelijks bestuur, bij welk vraagstuk of opgave? En in welke fase van beleidsontwikkeling? Dat is in toenemende mate van belang in een omgeving met wederzijdse afhankelijkheden, waarin vaak alleen via net-

werksamenwerking of meervoudige democratie[5] tot resultaat gekomen kan worden. Goede afspraken vooraf hierover kunnen 'verlichtend' werken in tijdsbesteding en leiden tot effectievere volksvertegenwoordiging.

RECHTSPOSITIE EN BELONING

Voor de ijver: kort historisch overzicht

De instituties van de lokale infrastructuur zijn al meer dan 150 jaar oud, maar het decentrale openbaar bestuur van nu is allang niet meer de gemeente, de provincie of het waterschap van toen. De rechtspositie van politieke ambtsdragers veranderde geleidelijk mee. De meeste politieke ambten werden vroeger als erebanen beschouwd; erebanen die slecht werden betaald en als nuttige vrijetijdsbesteding werden gezien, al dan niet naast een volwaardige betrekking. Later veranderden de meeste bestuursambten (wethouders, gedeputeerden) in voltijdse, volwaardige en betaalde betrekkingen. Ook het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger ontwikkelde zich onder invloed van zowel het streven materiële invulling te geven aan het passief kiesrecht (het principe dat elke Nederlander voor landsbediening in aanmerking komt) als de behoefte aan goed gekwalificeerde burgers voor de vervulling van politieke functies.

Het systeem van vergoedingen voor decentrale volksvertegenwoordigers kent een lange geschiedenis. In de gemeentewet van 1851 kregen gemeenteraadsleden een presentievergoeding per bijgewoonde vergadering van de gemeenteraad. De bedoeling van de wetgever was dat dit presentiegeld '*slechts* [moest] *strekken tot aanmoediging van ijver; het droeg zeker geen karakter van een schadevergoeding, nog minder dat van een beloning voor bewezen diensten.*'[6] Dit karakter bleef na de wijziging van de gemeentewet in 1931 gehandhaafd. De maximum toelaatbare bedragen werden vastgesteld door het college van Gedeputeerde Staten, nadat de gemeenteraad was gehoord, en werden in de praktijk gerelateerd aan het aantal inwoners van de gemeente. Vooral in kleinere gemeenten werden lagere bedragen vastgesteld.

De grondslag voor het huidige systeem van vergoedingen werd in de jaren '70 van de vorige eeuw gelegd door de commissie-Merkx. De presentievergoeding werd niet langer toereikend geacht, de zwaarte van het gemeenteraadslidmaatschap kon niet meer worden afgemeten aan het aantal raads- en commissievergaderingen, omdat het zwaartepunt van de werkzaamheden als

5 Zie ook: *Op weg naar meervoudige democratie. Oproep van de Commissie Toekomstgericht lokaal bestuur*, juni 2016. Meervoudige democratie gaat onder meer over experimenteren, leren, maatwerk en verscheidenheid in innovatie die nodig zijn om de verbinding te leggen tussen representatieve democratie en innovatieve vormen van democratie.

6 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 5.

gemeenteraadslid veeleer buiten de vergaderingen lag. De commissie stelde dan ook voor het bestaande systeem van de presentievergoedingen te verlaten en te vervangen door een geheel ander systeem. Dit zou moeten inhouden dat aan gemeenteraadsleden een jaarlijkse vergoeding en een onkostenvergoeding werd gegeven.

Bij het zoeken naar een hanteerbaar vergoedingensysteem overwoog de commissie twee systemen. In het eerste werd, uitgaande van een compensatie voor gederfd inkomen, een wettelijk verplicht verlof ingevoerd met doorbetaling van loon voor werknemers-gemeenteraadsleden, waartegenover een schadeloosstelling aan de werkgever zou worden betaald. In het tweede werd uitgegaan van betaling van de vergoeding voor de werkzaamheden aan het gemeenteraadslid zelf. Aan het eerste systeem was als bezwaar verbonden, dat niet alle gemeenteraadsleden in loondienst zijn en dat de inkomsten uit de hoofdfunctie uiteenlopen, zodat niet voor alle gemeenteraadsleden een gelijke vergoeding zou worden betaald. Het gevolg daarvan zou zijn dat de gemeente een ingewikkelde administratie zou moeten bijhouden om op een goede manier de vergoedingen te berekenen. In het tweede systeem zou dit belangrijke bezwaar vervallen, omdat alle leden van de gemeenteraad eenzelfde vergoeding ontvangen. De commissie sprak dan ook haar voorkeur voor dit laatste systeem uit.

De regering nam de meeste voorstellen van de commissie-Merkx over. Met ingang van 1 januari 1975 werd in het Rechtspositiebesluit raads- en commissieleden de nieuwe systematiek neergelegd: gemeenteraadsleden krijgen een vergoeding voor de werkzaamheden en een onkostenvergoeding. De vergoeding voor de werkzaamheden was mede bedoeld om inkomstenderving in de hoofdfunctie te compenseren. Sindsdien is er regelmatig gesleuteld aan het systeem (opkomst en afschaffing van wachtgeld, secundaire arbeidsvoorwaarden), maar de grondslagen zijn gebleven. De laatste tijd staat met name de vergoeding voor werkzaamheden van gemeenteraadsleden van kleine gemeenten in de belangstelling. De vraag is hoe het verder moet met de rechtspositie en beloning van decentrale volksvertegenwoordigers.

Beloning

De Raad vertrekt voor zijn advies over de beloning van decentrale volksvertegenwoordigers vanuit de volgende drie principes. Allereerst grijpt de Raad terug op wat hiervoor is beschreven over het lekenbestuur: decentrale volksvertegenwoordigers hebben een andere rol en nemen een andere positie in het stelsel in dan de professionals van de dagelijks besturen. Het tweede principe dat de Raad hanteert houdt in dat er geen financiële belemmeringen mogen bestaan om decentrale volksvertegenwoordiger te blijven of te worden. Het derde principe houdt in dat de bezoldiging van decentrale volksvertegenwoordigers het karakter heeft van een vergoeding voor gederfde in-

komsten. Samengevat: lekenbestuur is een functie 'erbij' en dan kan met de toekenning van een betrekkelijk geringe schadeloosstelling en kostenvergoeding worden volstaan. Niet om er rijk van te worden, maar wel een behoorlijke vergoeding zodat iemand een kleine stap terug kan doen in zijn of haar hoofdfunctie.

Het verschil in beloning volgens de bestaande indeling van gemeentegrootte is naar het oordeel van de Raad te groot geworden, als wordt gekeken naar de werklast en de toegenomen verantwoordelijkheid van gemeenteraden. Net als raden van grote gemeenten moeten raden van kleine gemeenten immers de decentralisaties verstouwen; in relatieve zin is de druk voor kleine gemeenteraden toegenomen. Tel daarbij op dat – omgerekend naar vergoeding per uur – leden van kleine gemeenteraden er wel heel bekaaid vanaf komen (4,91 euro) ten opzichte van honderdduizend-plus gemeenteraden (19,64 euro per uur), dan is het verschil in beloning tussen gemeenteraadsleden van verschillende gemeentegrootte te groot: de vergoeding voor werkzaamheden van gemeenteraadsleden in kleine gemeenten is onevenredig laag.

Voorts is de Raad geen voorstander van een systeem zoals in sommige andere landen wordt toegepast om een vergoeding per vergadering te verstrekken. Dat zou namelijk ten onrechte suggereren dat het werk van een volksvertegenwoordiger zich met name in het gemeente- of provinciehuis afspeelt. Het pleidooi van de Raad is er nu juist op gericht dat gemeenteraadsleden en provinciale statenleden nu eerst en vooral volksvertegenwoordiger zijn en dat hun werk zich grotendeels buiten het gemeente- of provinciehuis zou moeten afspelen.

Wat betekenen deze principes en uitgangspunten voor het stelsel van vergoedingen voor decentrale volksvertegenwoordigers? Volgens de Raad kunnen de grondslagen van het systeem intact blijven. Maar naar het oordeel van de Raad moet de beloning van ***gemeenteraadsleden*** van gemeenten tot bijvoorbeeld 24.000 inwoners worden opgetrokken. Passend bij een nevenfunctie kan de vergoeding voor gemeenteraadsleden van gemeenten vanaf 100.000 inwoners op termijn omlaag. De Raad denkt aan een bandbreedte tussen de 750 tot 1.500 euro per maand voor de vergoeding van werkzaamheden. Gerede-neerd naar het advies van de Raad om de gemiddelde tijdsbesteding voor het werk van decentrale volksvertegenwoordigers terug te brengen naar 8 tot 12 uur per week, is de Raad van mening dat omgerekend per uur er sprake is van een behoorlijke beloning. Daarbij neemt de Raad in aanmerking dat de honorering van werkzaamheden van Nederlandse gemeenteraadsleden in internationaal perspectief gemiddeld genomen boven die in andere landen ligt.[7]

7 Waarbij volledigheidshalve wel kan worden opgemerkt dat geen internationaal vergelijkend onderzoek is gedaan naar de zwaarte van de functie.

Aan een lid van ***provinciale staten*** wordt een vergoeding voor de werkzaamheden toegekend die 1.163,75 euro per maand bedraagt.[8] Geredeneerd naar een tijdsbesteding van 8 tot 12 uur per week meent de Raad meent dat deze vergoeding redelijk is en past binnen de bandbreedte van 750 tot 1.500 euro.

Aan een lid van het ***algemeen bestuur van een waterschap*** wordt een vergoeding toegekend van 477,42 euro.[9] Daar waar veel gemeenteraadsleden en Statenleden vinden dat de werkdruk en tijdsbelasting te hoog is (resp. 49% en 53%), heeft maar een minderheid van de algemeen bestuursleden deze opvatting (17%).[10] Voor het overige zijn er weinig onderzoeksgegevens beschikbaar over de tijdsbesteding en werkzaamheden van algemeen bestuursleden. De Raad adviseert dat het Ministerie van BZK samen met de belangenvereniging van algemeen bestuursleden hiernaar onderzoek laat doen op grond waarvan eventueel wordt beoordeeld of een aanpassing van de vergoeding aangewezen is.

Secundaire arbeidsvoorwaarden

De Raad denkt dat in de sfeer van secundaire arbeidsvoorwaarden verbeteringen mogelijk zijn om het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger aantrekkelijk te maken. Het principe dat gederfde inkomsten worden vergoed, kan ook gelden voor secundaire arbeidsvoorwaarden. Wie een deel van zijn werkzame bestaan inzet voor de gemeenschap, loopt bijvoorbeeld het risico om over dat werkzame gedeelte pensioenopbouw mis te lopen. De Raad denkt daarom dat een landelijke voorziening[11] in de sfeer van een tegemoetkoming in de kosten van een pensioenverzekering, vergelijkbaar met de bestaande regeling voor een tegemoetkoming in de kosten van ziektekostenverzekering, kan bijdragen aan de aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger.

Voor een goed functionerende democratie moet een decentrale volksvertegenwoordiging goed worden ondersteund. Dus is scholing geboden, niet om materiedeskundigheid te vergaren, maar om vaardigheden als volksvertegenwoordiger te ontwikkelen. Functionele scholing zoals opleiding, cursussen en

8 Artikel 2, eerste lid, van het Rechtspositiebesluit staten en commissieleden, geldend op 1 januari 2018.

9 Artikel 3.2 van het Waterschapsbesluit, geldend op 1 januari 2018. In het Waterschapsbesluit is aansluiting gezocht bij de rechtspositieregeling die geldt voor gemeenteraadsleden.

10 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 68.

11 De Raad wijst in dit verband op een ontwikkeling in het Overleg Rechtspositie Decentrale Politieke Ambtsdragers (ORDPA-overleg) over het mogelijk maken van een pensioenvoorziening. Een *landelijk* geldende aanspraak maakt onderdeel uit van de rechtspositie van *alle* decentrale volksvertegenwoordigers, anders dan de mogelijkheid om een voorziening te (laten) regelen bij afzonderlijke verordening per gemeente, provincie en/of waterschap.

congressen die direct te maken heeft met het zijn van volksvertegenwoordiger, komt voor rekening van de gemeente of provincie, maar door volksvertegenwoordigers wordt daar maar weinig gebruik van gemaakt. Uit onderzoek blijkt dat het met de investering in het belang van een goede toerusting van gemeenteraadsleden en de gemeenteraad karig is gesteld: gemeenteraden reserveren minder dan 1% van de gemeentelijke begroting voor ondersteuning (griffie), opleiding en onderzoek (rekenkamer).[12] Dit terwijl uit ander onderzoek blijkt dat decentrale volksvertegenwoordigers doorgaans het meest behoefte blijken te hebben aan ondersteuning bij informatieverwerking, gevolgd door een andere organisatie van werkzaamheden, institutionele kennis en ontwikkeling van vaardigheden.[13] Goede democratie is een investering waard, aldus de Raad en daarom pleit hij voor verruiming van het toerustingsbudget door decentrale volksvertegenwoordigingen. De ideeën omtrent een toerustingsfonds zijn daarbij bruikbaar.[14]

Wat is een toerustingsfonds?
De Nederlandse Vereniging voor Raadsleden (Raadslid.Nu) liet verkennen welke mogelijkheden er zijn om scholing en ondersteuning van gemeenteraadsleden te verbeteren. Het onderzoek leidde tot het idee om een fonds op te richten dat bijdraagt aan kennisontwikkeling en toerusting van gemeenteraadsleden en gemeenteraden. Uit het fonds zou (extra) budget kunnen worden toegekend aan gemeenteraden en griffies die aantoonbaar werk maken van opleiding en toerusting van gemeenteraadsleden en gemeenteraden. Gemeenteraadsleden zouden ook een individueel trekkingsrecht kunnen krijgen. Het fonds zou van start kunnen gaan met een investeringsimpuls van het Ministerie van BZK. Het idee van een toerustingsfonds kan ook worden toegepast op provinciale staten en algemeen besturen van waterschappen.

Politiek of burgerschapsverlof

Helpt een regeling voor politiek of burgerschapsverlof om het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger aantrekkelijk te houden en te maken? De Raad juicht maatwerk toe waarbij werkgevers decentrale volksvertegenwoordigers (in spe) voldoende ruimte bieden om een combinatie van werk en het lidmaatschap van een decentrale volksvertegenwoordiging mogelijk te maken. Flexibiliteit in werktijden, beschikbaarheid en eventueel de mogelijkheid van

12 Overheid in Nederland in opdracht van Raadslid.Nu, *Zelfstandig Raadsbudget*, voorjaar 2016.
13 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 46.
14 Raadslid.Nu, *Fonds toerusting gemeenteraadsleden. Investeren in democratische impact voor kennisontwikkeling en toerusting van raadsleden*, 10 november 2017.

parttime verlof zouden hieraan kunnen bijdragen, aldus de Raad.[15] In dat licht bezien wijst de Raad op een interessante proef die gaande is in Rotterdam waarbij de intentie van werkgevers is gericht op maatwerk, zo blijkt volgens de Raad uit de houding van werkgevers (VNO-NCW en MKB-Nederland). Tegelijkertijd realiseert de Raad zich dat nieuwe wettelijke regelingen voor politiek of burgerschapsverlof niet eenvoudig implementeerbaar zouden zijn. De Raad wijst in dit verband op de constatering van de commissie-Merkx dat er bezwaren kleven aan een systeem van wettelijk verplicht verlof.

Bij minder tijdsbesteding is het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger voor werknemers, zelfstandig ondernemers en zzp-ers beter behapbaar naast hun hoofdwerkzaamheden. Uit onderzoek blijkt dat de meeste gemeenteraadsleden ervaren dat hun werkgever zich flexibel opstelt. De Raad denkt dan ook dat maatwerk binnen de bestaande regelingen voor politiek of burgerschapsverlof tot de mogelijkheden behoren. Plus: een bijzondere regeling voor burgerschapsverlof geeft de impliciete boodschap af dat het lidmaatschap van een decentrale volksvertegenwoordiging niet te combineren is naast een andere hoofdfunctie. Dat is de weg die de Raad niet op wil.

ANDERE MAATREGELEN OM HET AMBT AANTREKKELIJK TE MAKEN

Beperkte, soms negatieve beeld doorbreken

Nederland heeft goed openbaar bestuur, maar er heerst een overwegend negatief beeld over de aantrekkelijkheid van volksvertegenwoordigende functies in het decentrale bestuur. Voor de maatschappelijk carrière is het niet altijd een plus en er is een behoorlijke de kans dat decentrale volksvertegenwoordigers te maken krijgen met verbaal of fysiek geweld.

Zelf vinden gemeenteraadsleden het vervullen van hun ambt iets om trots op te zijn, maar zorgen hebben ze ook. Het politieke bedrijf is soms moeilijk te begrijpen voor gewone mensen. Het gegeven dat het moeilijk is voor burgers om betrokken te zijn bij besluitvorming door de gemeenteraad wordt algemeen beschouwd als iets wat het functioneren van de volksvertegenwoordiging onaantrekkelijk maakt. Ook is de gemeenteraad te veel met zichzelf bezig, te veel versnipperd en is er te veel politiek gedoe over incidenten.[16]

15 Zie ook: Raad voor het Openbaar Bestuur, *15,9 uur. De verbindende rol van het raadslid in een vitale democratie*, april 2016, p. 28.

16 Burgers is gevraagd aan te geven waar zij zelf in het ambt van decentraal volksvertegenwoordiger naar verwachting het meeste last van zouden hebben. De resultaten geven aan dat burgers verwachten in het ambt met name last te zullen hebben van een gebrek aan invloed (60%), het optreden van politieke spelletjes (50%) en de werkbelasting (29%). Bron: Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 55-56.

Hoe kijken burgers tegen het decentrale bestuur aan? Hoewel mensen zich meer met Nederland dan hun gemeenten verbonden voelen, hebben zij wel meer vertrouwen in het gemeentebestuur dan in het landsbestuur. Er wordt wel gestemd (maar steeds minder) en er is ook wel interesse voor de lokale politiek, maar niet bij jongeren. De Nederlandse burger koestert verworven democratische waarden, maar heeft minder op met politiek. Politiek geïnteresseerden hebben niet zozeer een positief of negatief beeld van decentrale volksvertegenwoordigers; ze lijken vooral géén beeld te hebben.

Uit onderzoek van ProDemos blijkt dat veel gemeenten niet erg actief zijn met het informeren van inwoners over de werking van de gemeentepolitiek.[17] De aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger kan volgens de Raad worden vergroot door beeldvorming over gemeenteraden, provinciale staten en algemeen besturen van waterschappen te verbeteren. Het beperkte beeld dat mensen hebben over het functioneren van de volksvertegenwoordiging moet beter.

Bij verkiezingen zetten politieke partijen marketingtechnieken in om zwevende kiezers te bereiken. Buiten verkiezingen om zouden gemeenten, provincies en waterschappen het werk van hun volksvertegenwoordigingen meer in de schijnwerpers kunnen zetten: mensen laten kennismaken met politiek en bestuur, inwoners cursussen geven over besturen, scholieren laten debatteren over vraagstukken op de agenda van de volksvertegenwoordiging.

De (on)aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger is overigens niet een fenomeen waarvan alleen het openbaar bestuur last heeft: ook andere maatschappelijke domeinen zoals het verenigingsleven of het buurtwerk, hebben moeite met het werven en vasthouden van goede mensen voor bestuursfuncties. Veel mensen zijn bereid af en toe vrijwilligerswerk te doen maar bijvoorbeeld voor bestuursfuncties die minder vrijblijvend zijn, is die bereidheid er een stuk minder.

Experimenteren met het werven van nieuw talent

Uit hetzelfde onderzoek van ProDemos blijkt dat alleen een klein deel van de gemeenten activiteiten onderneemt om gemeenteraadsleden te werven. De Raad denkt dat veel meer moet worden ingezet op het zelf werven van nieuw talent voor de volksvertegenwoordigingen van gemeenten, provincies en waterschappen. De noodzaak is groot: amper 2,5% van de kiesgerechtigden in

17 Bron: https://www.prodemos.nl/wp-content/uploads/2016/05/Onderzoeksrapport-YaraAl-Salman-Depolitiekdichtbij.pdf.

Nederland is lid van een politieke partij.[18] En: mensen willen zich best inzetten voor de lokale gemeenschap, maar knappen af op de partijpolitiek. Tel daarbij op dat de schaarse tijd ook wordt belast door het actief zijn voor de partij, dan is de conclusie: de rekruteringsfunctie van politieke partijen holt (achter)uit, de werving van goede volksvertegenwoordigers is in het geding. Dit terwijl bijna 98% van het potentieel niet wordt aangeboord en daar liggen kansen. Veel decentrale volksvertegenwoordigers willen dat het houden van bijeenkomsten met burgers vaker wordt ingezet als methode van rekrutering (36-54%). Veel gemeenteraadsleden en algemeen bestuursleden pleiten voor een intensivering van voorlichting en onderwijs op scholen en universiteiten (respectievelijk 34% en 40%).[19] De Raad stelt dan ook voor dat er in de komende bestuursperiode tot de verkiezingen voor de gemeenteraden in 2022 en voor provinciale staten in 2023 experimenten worden opgezet waarin gemeenten, provincies en waterschappen zélf gaan werven om inwoners te interesseren om volksvertegenwoordiger te worden.

18 Na jaren van daling bereikte het gezamenlijke ledental van de partijen in 2016 een dieptepunt. Door een sterke stijging is het ledental op 1 januari 2018 terug op het niveau van 2010. Het grootste deel van de stijging komt voor rekening van het Forum voor Democratie. Bij de jonge partij meldden zich in 2017 jaar liefst 21.021 nieuwe leden. De totale stijging van het ledental van politieke partijen past in het patroon dat partijen het relatief goed doen in jaren waarin er Tweede Kamerverkiezingen plaatsvinden. Bron: https://www.parlement.com/id/vklqd59bk3v9/nieuws/ledental_politieke_partijen_naar_hoogste.

19 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 69-70.

Aanbevelingen

Het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger verdient waardering, met zijn aanbevelingen beoogt de Raad de aantrekkelijkheid van het ambt te verhogen.

AAN DECENTRALE VOLKSVERTEGENWOORDIGINGEN:

Wees lekenbestuur, leg het accent van de werkzaamheden bij de rol van volksvertegenwoordiger en besteed maximaal 8 tot 12 uur per week aan de nevenfunctie.

Toelichting: decentrale volksvertegenwoordigers en volksvertegenwoordigingen kunnen effectiever met hun schaarse tijd omgaan.
Bijvoorbeeld:

- door op hoofdlijnen te (blijven) sturen en details aan de professionals over te laten;
- door minder het werk van het dagelijks bestuur over te doen;
- door niet alle dossiers bij te houden, maar keuzes te maken;
- door rapporteurs aan te wijzen die bepaalde onderwerpen voor hun rekening nemen;
- door zich meer te richten op de toegevoegde waarde van de volksvertegenwoordiging.

Geef het goede voorbeeld: laat de aantrekkelijke kanten zien van het functioneren van een decentrale volksvertegenwoordiging en vermijd negatieve beeldvorming.

Toelichting: in de meeste gevallen doen decentrale volksvertegenwoordigingen goed en belangrijk werk en dat moet worden verteld. Soms zijn decentrale volksvertegenwoordigingen weleens te veel met zichzelf bezig, te veel versnipperd en er is te veel politiek gedoe over incidenten. Afstotend voor politiek geïnteresseerden, waar enthousiasmering geboden is.

Laat de gemeenteraden, provinciale staten en algemeen besturen van waterschappen meer en beter ondersteunen.

Toelichting: verminder de werklast van decentrale volksvertegenwoordigingen door professionele ondersteuning van griffie en rekenkamer gericht in te zetten. Bijvoorbeeld:

- door agenda's en stukkenstromen beter door griffies te laten beheren;

- door de rol van de volksvertegenwoordiging in bestuurlijke processen (regionalisering, samenwerking) beter door griffies te laten bewaken;
- door griffies initiatieven te laten ontwikkelen voor vernieuwende democratische processen;
- door onderdelen van de controlerende rol van de volksvertegenwoordiging over te laten aan rekenkamers, zoals onderzoek naar en informatievoorziening over complexe dossiers, de effecten van beleid en de inzet van middelen;
- door griffies en rekenkamers toe te rusten met toereikende middelen en menskracht.

Werk kan ook uit handen worden genomen door meer fractieondersteuning. Ook de dagelijks besturen kunnen bijdragen aan een goede ondersteuning, door meer en betere facilitering te bieden.

Zorg voor voldoende opleidingsbudget en maak gebruik van scholingsaanbod.

Toelichting: decentrale volksvertegenwoordigingen doen zichzelf te kort wanneer niet voldoende opleidingsbudget wordt begroot of scholingsaanbod onbenut blijft. Democratie is de investering waard.

AAN DE MINISTER VAN BZK:

- **Pas de regeling voor vergoedingen voor gemeenteraadsleden aan. Verhoog de vergoeding voor gemeenteraadsleden van gemeenten tot 24.000 inwoners. Verlaag op termijn de vergoeding voor gemeenteraadsleden van gemeenten met bijvoorbeeld meer dan 100.000 inwoners.**

  Toelichting: het verschil in beloning tussen gemeenteraadsleden van verschillende gemeentegrootte is te groot, de vergoeding voor werkzaamheden van gemeenteraadsleden in kleine gemeenten is oneven-redig laag. De Raad denkt aan een bandbreedte tussen de 750 tot 1.500 euro per maand voor de vergoeding van werkzaamheden. De Raad realiseert zich dat minder tijdsbesteding een proces is van jaren. Maar op termijn zou het ook in grote gemeenten moeten kunnen om de nevenfunctie van volksvertegenwoordiger in te vullen met minder uren. De Raad adviseert om op termijn de vergoeding voor gemeenteraadsleden van gemeenten met bijvoorbeeld meer dan 100.000 inwoners te verlagen. Dat kan stapsgewijs per bestuursperiode, te beginnen in de periode 2022-2026.

- **Laat samen met de belangenvereniging van algemeen bestuursleden van waterschappen onderzoek doen naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van algemeen bestuursleden op grond waarvan eventueel wordt beoordeeld of een aanpassing van de vergoeding aangewezen is. Laat samen met de belangenvereniging van provinciale statenleden een nieuw nationaal statenledenonderzoek doen.**[20]

- **Zorg voor een landelijk geregelde voorziening in de sfeer van een tegemoetkoming in de kosten van pensioenverzekering.**
  Toelichting: de aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger kan worden verbeterd door drempels in arbeidsvoorwaarden weg te nemen, zoals het risico van het mislopen van pensioenopbouw. Zo wordt recht gedaan aan het principe dat er geen financiële belemmeringen mogen bestaan om decentrale volksvertegenwoordiger te blijven of te worden.

- **Doe mee met het initiatief voor een toerustingsfonds.**
  Toelichting: sterke volksvertegenwoordigingen verdienen voldoende toerusting. Gemeenteraden, provinciale staten en algemeen besturen kunnen zelf middelen op de begroting vrij maken voor scholing en ondersteuning, maar ook de Minister van BZK kan (financieel) bijdragen door te investeren in een fonds waaruit passende toerusting kan worden bekostigd.

AAN GEMEENTEN, PROVINCIES EN WATERSCHAPPEN:

- **Verbeter de beeldvorming over de volksvertegenwoordiging.**
  Toelichting: gemeenten, provincies en waterschappen kunnen meer doen om inwoners te informeren over politiek en bestuur. Buiten verkiezingen om zijn er tal van mogelijkheden om het belang en het werk van volksvertegenwoordigingen onder de aandacht te brengen om zo het begrip en de waardering voor het ambt van volksvertegenwoordiger te verhogen.

- **Experimenteer met het werven van nieuw talent.**
  Toelichting: bijna 98% van de mensen is geen lid van een politieke partij. Voor gemeenten, provincies en waterschappen is de vijver om te vissen naar talent enorm. Werf voortdurend onder geïnteresseerden in politiek en bestuur om een gestage aanwas van decentrale volksvertegenwoordigers te verzekeren.

20 Het meest recente onderzoek is van 2013.

BIJLAGE I

AANTREKKELIJKHEID, BALANS EN *CIVITAS RELINQUO*[21], HET ABC VAN DECENTRALE VOLKSVERTEGENWOORDIGING

21 Latijn voor burgerschapsverlof.

1 INLEIDING

Goed openbaar bestuur is een noodzakelijke voorwaarde voor een prettige samenleving, voor het aanpakken van maatschappelijke vraagstukken, voor economische groei van ondernemingen, voor de welvaart en het welzijn van burgers, en voor de rechtsstaat zodat mensen in vrijheid kunnen samenleven. Nederland heeft dus veel voordeel bij goed openbaar bestuur. Daarom is het voor onze samenleving van groot belang dat er voldoende goede volksvertegenwoordigers en bestuurders zijn. Wie het internationaal perspectief kiest, ziet dat Nederland goed openbaar bestuur heeft. Volgens de *Rule of Law index* van het World Justice Project[22] staat Nederland wereldwijd vijfde.[23] Het openbaar bestuur in Nederland is relatief klein, goed opgeleid en redelijk effectief.

Toch is er reden voor zorg.

In ongeveer 40% van de onderzochte gemeenten is het volgens griffiers voor gemeenteraadsleden moeilijk om over voldoende tijd te beschikken voor de taakuitvoering. In ongeveer 1 op de 10 deelnemende gemeenten geven griffiers aan dat gemeenteraadsleden over onvoldoende kennis en vaardigheden beschikken om hun taken goed uit te kunnen voeren.[24] Dat concludeert het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) na onderzoek onder griffiers. In aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 is er in het nieuws volop aandacht voor de positie van decentrale volksvertegenwoordigers. Uit de berichten spreekt zorg.

1.1 Adviesaanvraag

Ook de Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) vindt dat het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger onder druk staat. Zijn tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning van gemeenteraadsleden nog met elkaar in balans? In hoeverre helpen de secundaire arbeidsvoorwaarden gemeenteraadsleden bij het vervullen van hun ambt? Helpt een regeling voor burgerschapsverlof om het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger aantrekkelijker te houden en te maken? Dat zijn de vragen die de minister[25] de Raad voor het Openbaar Bestuur stelt over de versterking van de positie van decentrale volksvertegenwoordigers.

22 https://worldjusticeproject.org/sites/default/files/documents/WJP_ROLI_2017-18_Online-Edition_0.pdf

23 Na Denemarken, Noorwegen, Zweden en Finland.

24 Sociaal en Cultureel Planbureau, *Overallrapportage sociaal domein 2016*, 4 december 2017 (https://www.scp.nl/Nieuws/Kwaliteit_van_leven_van_mensen_in_het_sociaal_domein_onveranderd_tussen_2015_en_2016).

De adviesaanvraag van de minister richt zich op decentrale volksvertegenwoordigers. Het gaat om zo'n tienduizend mensen. Daarvan is de grote meerderheid (87%) actief in gemeenten, is er zo'n 5% actief bij provincies en zo'n 5% bij waterschappen.[25]

1.2 Leeswijzer

De adviesaanvraag kent drie deelonderwerpen: aantrekkelijkheid, balans en burgerschapsverlof. In deze analyse wordt in hoofdstuk 3 aandacht besteed aan de vraag hoe aantrekkelijk het is om het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger te vervullen. Hoofdstuk 4 gaat dieper in op de vraag over balans. Hoofdstuk 5 gaat in op de vraag over burgerschaps- of politiek verlof. Hoofdstuk 6 sluit af met conclusies. Maar we beginnen met de rechtspositie van decentrale volksvertegenwoordigers in een historisch perspectief (hoofdstuk 2).

25 Adviesaanvraag van 3 juli 2017, zie Bijlage II.

26 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 5.

2 VOOR DE IJVER: HISTORISCH OVERZICHT

Is het ambt van volksvertegenwoordiger een nevenfunctie, dan kan met de toekenning van een betrekkelijk geringe schadeloosstelling en kostenvergoeding worden volstaan. Is de vertegenwoordigende functie bijna of geheel een full-time betrekking, dan moeten aan het voorzieningenniveau hogere eisen worden gesteld.[27]

2.1 Een korte versie van een lange geschiedenis

De rode draad bij een historisch overzicht van de rechtspositie van politieke ambtsdragers is die van een geleidelijke verandering. De meeste politieke ambten werden vroeger als erebanen beschouwd; erebanen die slecht werden betaald en als nuttige vrijetijdsbesteding werden gezien, al dan niet naast een volwaardige betrekking. Later veranderden de meeste bestuursambten (wethouders, gedeputeerden) in voltijdse, volwaardige en betaalde betrekkingen. Zoals we hierna zullen zien veranderde ook het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger. Deze ontwikkeling voltrok zich onder invloed van zowel het streven materiële invulling te geven aan het passief kiesrecht, het principe dat elke Nederlander voor landsbediening in aanmerking komt, als de behoefte aan goed gekwalificeerde burgers voor de vervulling van politieke functies.

Het systeem van vergoedingen voor decentrale volksvertegenwoordigers kent een lange geschiedenis. In de gemeentewet van 1851 kregen gemeenteraadsleden een presentievergoeding per bijgewoonde vergadering van de gemeenteraad. De bedoeling van de wetgever was dat dit presentiegeld '*slechts* [moest] *strekken tot aanmoediging van ijver; het droeg zeker geen karakter van een schadevergoeding, nog minder dat van een beloning voor bewezen diensten.*'[28] Dit karakter bleef na de wijziging van de gemeentewet in 1931 gehandhaafd. De maximum toelaatbare bedragen werden vastgesteld door het college van Gedeputeerde Staten, nadat de gemeenteraad was gehoord, en werden in de praktijk gerelateerd aan het aantal inwoners van de gemeente. Vooral in kleinere gemeenten werden lagere bedragen vastgesteld.

2.1.1 Jaren '70: commissie-Merkx

De bestaande presentievergoeding werd in de jaren '70 niet langer toereikend geacht. Bij de behandeling van de begroting van Binnenlandse Zaken van 1970 (toen nog zonder Koninkrijksrelaties) nam de Tweede Kamer de motie Laban c.s. aan:

27 D.J. Elzinga, *De financiële positie van de leden der Staten-Generaal,* Nederlands parlementsrecht, monografie I, Groningen, 1985, blz. 30.

28 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 5.

De Kamer,
gehoord de beraadslagingen over hoofdstuk VII, Binnenlandse Zaken, van de begroting 1970;
overwegende, dat het noodzakelijk is aan werknemers in het particuliere bedrijf – evenals voor het overheidspersoneel reeds is gebeurd – waarborgen te geven voor een onbelemmerde uitoefening van het passief kiesrecht en het deelnemen aan de werkzaamheden in vertegenwoordigende lichamen;
nodigt de Regering uit wettelijke voorzieningen te treffen, die beogen:
a. de belemmeringen, die bedoelde particuliere werknemers ondervinden bij de uitoefening van het passief kiesrecht en het vervullen van het lidmaatschap van vertegenwoordigende lichamen, tegen te gaan;
b. de daaraan voor werkgevers en werknemers verbonden financiële gevolgen te regelen;
en gaat over tot de orde van de dag.[29]

Ook de regering vond dat '*toch met name de laatste jaren duidelijk* [is] *geworden dat het huidige systeem van de vergoeding niet meer recht doet aan de ontwikkelingen die zich in de werkzaamheden van de gemeenteraden hebben voorgedaan*' en dat '*steeds meer (...) het geluid* [klinkt], *dat velen het raadslidmaatschap niet naar behoren zouden kunnen vervullen dan wel zelfs zouden worden belemmerd een dergelijke functie te aanvaarden, vooral gezien de niettoereikende financiële vergoeding.*'[30]

Een en ander leidde ertoe dat de Minister van Binnenlandse Zaken de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) vroeg advies uit te brengen over het stelsel van vergoedingen voor gemeenteraadsleden. Een ingestelde commissie (commissie-Merkx) constateerde onder meer het volgende. Het voorbereiden en bijwonen van raads- en commissievergaderingen stond in het takenpakket van een gemeenteraadslid voorop. Het ging daarbij niet alleen om bestudering van de stukken, maar ook om het inwinnen van informatie en fractievergaderingen. Dan was er, we hebben het over het midden van de jaren '70, '*een veelheid van direct met het raadslidmaatschap samenhangende taken, zoals bijvoorbeeld het participeren in intergemeentelijke samenwerkingsverbanden, het onderhouden van contacten met de achterban en het zich bezighouden met problemen van de individuele burger.*'[31] Hoeveel tijd deze werkzaam- heden exact in beslag namen, was volgens de commissie moeilijk aan te geven, maar de schattingen varieerden van minder dan 20 uur per maand tot meer dan 100

29 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 6.
30 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 5.
31 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 6.

uur. '*In de zeer grote gemeenten is 30 uur per week echter geen uitzondering*', aldus de commissie.[32] Verder constateerde de commissie dat door taakverzwaring het gemeenteraadswerk niet alleen in vrije tijd werd verricht maar ook in de tijd die voor de hoofdfunctie was bestemd. Dat ging vaak gepaard met inkomstenderving uit de hoofdfunctie. Aan het gemeenteraadslid lagen volgens de commissie in veel gevallen ideële motieven ten grondslag en werd '*het vak*' beschouwd als een vrijetijdsbesteding vergelijkbaar met een hobby. Dat maakte dat '*de vergoeding geen volledig salaris behoeft te zijn, dat geheel aansluit bij het aantal bestede uren.*'[33] Maar berekend per uur bleek de ontvangen vergoeding '*nauwelijks meer dan f 2,50 te bedragen; soms is het zelfs minder dan f 1,-.*'[34]

Er moest wat gedaan worden aan de verbetering van de rechtspositie van gemeenteraadsleden, vond de commissie-Merkx. Uitgangspunt voor de voorstellen van de commissie was dat er geen financiële belemmeringen mogen bestaan om gemeenteraadslid te blijven of te worden. Dat betekende volgens de commissie dat in de honorering een element behoorde te zitten van compensatie voor gederfde inkomsten en gemaakte onkosten. Bovendien was in de visie van de commissie een zekere honorering van de geleverde prestatie op haar plaats. Het gemeenteraadslidmaatschap werd immers uitgeoefend ten behoeve van de gehele gemeenschap. Hoewel daarbij veelal ideële motieven een rol speelden, mocht gezien de zwaarte en de verantwoordelijkheid van de functie van een zekere beloning van de geleverde prestatie wel sprake zijn. '*Daarvan zou ook een stimulerende werking kunnen uitgaan op de bereidheid een kandidatuur te aanvaarden*', aldus de commissie.[35]

De commissie kwam tot de conclusie dat de zwaarte van het gemeenteraadslidmaatschap niet meer kon worden afgemeten aan het aantal raads- en commissievergaderingen en dat het zwaartepunt van de werkzaamheden als gemeenteraadslid veeleer buiten de vergaderingen lag. De commissie stelde dan ook voor het bestaande systeem van de vergoedingen, dat in principe op het aantal bijgewoonde raads- en commissievergaderingen was gebaseerd, te verlaten en te vervangen door een geheel ander systeem. Dit zou moeten inhouden dat aan gemeenteraadsleden een jaarlijkse vergoeding en een onkostenvergoeding werd gegeven.

Bij het zoeken naar een hanteerbaar vergoedingensysteem, overwoog de commissie twee systemen. In het eerste werd, uitgaande van een compensatie

32 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 7.
33 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 7.
34 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 7. In 2001 werd de euro geïntroduceerd. 1 euro was toen f 2,20.
35 Kamerstukken II 1974/75, 13 238, nr. 3, blz. 9.

voor gederfd inkomen, een wettelijk verplicht verlof ingevoerd met doorbetaling van loon voor werknemers-gemeenteraadsleden, waartegenover een schadeloosstelling aan de werkgever zou worden betaald. In het tweede werd uitgegaan van betaling van de vergoeding voor de werkzaamheden aan het gemeenteraadslid zelf. Aan het eerste systeem was als bezwaar verbonden, dat niet alle gemeenteraadsleden in loondienst zijn en dat de inkomsten uit de hoofdfunctie uiteenlopen, zodat niet voor alle gemeenteraadsleden een gelijke vergoeding zou worden betaald. Het gevolg daarvan zou zijn dat de gemeente een ingewikkelde administratie zou moeten bijhouden om op een goede manier de vergoedingen te berekenen. In het tweede systeem zou dit belangrijke bezwaar vervallen omdat alle leden van de gemeenteraad eenzelfde vergoeding ontvangen. De commissie sprak dan ook haar voorkeur voor dit laatste systeem uit.

De regering nam de meeste voorstellen van de commissie-Merkx over. Met ingang van 1 januari 1975 werd in het Rechtspositiebesluit raads- en commissieleden de nieuwe systematiek neergelegd: gemeenteraadsleden krijgen een vergoeding voor de werkzaamheden en een onkostenvergoeding. De vergoeding voor de werkzaamheden was mede bedoeld om inkomstenderving in de hoofdfunctie te compenseren.

2.1.2 Jaren '80: verbetering rechtspositie[36]

In de jaren '80 kwam de verbetering van de rechtspositie van politieke ambtsdragers opnieuw aan de orde. De Minister van Binnenlandse Zaken nam zich voor de rechtspositie te verbeteren omdat het bijvoorbeeld voor Statenleden en gemeenteraadsleden ontbrak aan voorzieningen in de sfeer van secundaire arbeidsvoorwaarden: wachtgeldregeling, pensioenregeling en de mogelijkheid tot deelname aan ziektekostenregelingen. Eén van de uitgangspunten die de minister hanteerde bij het verbeteren van de rechtspositie was dat de bezoldiging van dagelijks bestuurders (wethouders, gedeputeerden) moest worden gezien als beloning voor het leveren van een arbeidsprestatie in de functie van wethouder of gedeputeerde dat (deels) in de plaats kwam van een voorgaande maatschappelijke functie. De bezoldiging van gemeenteraadsleden en Statenleden had daarentegen '*het karakter van een vergoeding voor ten gevolge van de functie gederfde verdiensten in een nog aktuele maatschappelijke hoofdfunctie.*'[37]

De minister overwoog ten aanzien van decentrale volksvertegenwoordigers dat er geen reële knelpunten waren wat betreft het systeem van vergoedingen en richtte de verbeterpunten op de secundaire arbeidsvoorwaarden. Ten aan-

36 Zie ook: Kamerstukken II 1988/89, 20 921, nr. 2.
37 Kamerstukken II 1988/89, 20 921, nr. 2, blz. 13.

zien van de pensioen- en wachtgeldproblematiek zag de minister in beginsel een vijftal mogelijke oplossingen, te weten:

1 Appa[38] voor gemeenteraads- en Statenleden openstellen;
2 de wettelijke sociale werknemersverzekeringen op gemeenteraads- en Statenleden van toepassing verklaren;
3 verhoging van de vergoeding teneinde gemeenteraads- en Statenleden zelf in de gelegenheid te stellen pensioen e.d. op te laten bouwen;
4 het toedelen van financiële middelen aan de gemeenten en de provincies om deze overheden in staat te stellen (eventueel binnen bepaalde voorwaarden) het nodige te doen voor 'hun' gemeenteraads- en Statenleden;
5 het bieden van de mogelijkheid aan gemeenten en provincies naar eigen inzicht voorzieningen te treffen voor 'hun' gemeenteraads- en Statenleden, echter uit eigen middelen.

Alles overwegend koos de minister voor oplossing 4 die vervolgens werd langs lijnen van de verdeelsystematiek die wordt gehanteerd voor de algemene uitkering uit het Gemeentefonds.[39]

Verder kwam in de jaren '80 aan de orde de positie van decentrale volksvertegenwoordigers met een socialezekerheidsuitkering. Ook voor hen dienden er geen financiële belemmeringen te zijn om een politieke functie te aanvaarden of te continueren. Mensen met een uitkering dienden op gelijke voet als andere burgers deel te kunnen nemen aan democratisch gekozen organen, zonder dat zij behoeven te vrezen dat een volksvertegenwoordigende functie hun in een financieel slechtere positie plaatst dan zonder een dergelijke functie.[40]

2.1.3 Jaren '90: herziening Gemeentewet

Hoewel de Gemeentewet regelmatig partieel is gewijzigd bleven de hoofdlijnen ongewijzigd. In 1992 werd de Gemeentewet algeheel, maar op hoofdlijnen niet ingrijpend, herzien. Het ging daarbij vooral om rechtsbescherming van de burger ten opzichte van de gemeente, om bescherming van minderheden in de gemeenteraad (ook een minderheid kreeg recht op ambtelijke bijstand, in 2002 werd ook een individueel gemeenteraadslid dit recht gegeven) en om het primaat van de gemeenteraad (bijvoorbeeld bij de procedure tot vaststelling van de begroting).

38 De Algemene pensioenwet politieke ambtsdragers (Appa) is een wettelijke regeling met als doel de toekenning van een ontslaguitkering en van pensioen aan politieke ambtsdragers en pensioen aan hun nabestaanden.
39 Kamerstukken II 1988/89, 20 921, nr. 2, blz. 18.
40 Kamerstukken II 1988/89, 21 190, nr. 3, blz. 1.

2.1.4 Jaren '00: dualisering

Met de Wet dualisering gemeentebestuur[41] werd in 2002 binnen het bestaande grondwettelijk kader een zo groot mogelijke stap gezet tot invoering van een formeel dualistisch bestuursmodel in het lokaal bestuur. De kern van het wetsvoorstel werd gevormd door de ontvlechting van enerzijds de positie van de gemeenteraad en anderzijds die van het college van burgemeester en wethouders: wethouder en gemeenteraadslid hebben verschillende rollen en nemen verschillende positie in het stelsel in. Dit gebeurde door een scheiding aan te brengen in de samenstelling, de functies en de bevoegdheden van gemeenteraad en college. Er werd een incompatibiliteit gevestigd tussen het gemeenteraadslidmaatschap en het wethouderschap, waarbij tevens de mogelijkheid wordt geopend om ook niet-gemeenteraadsleden tot wethouder te benoemen. De bestuursbevoegdheden werden, met uitzondering van de autonome bestuursbevoegdheid die krachtens de Grondwet de gemeenteraad toebehoort, bij het college geconcentreerd. De verordenende en controlerende bevoegdheden van de gemeenteraad werden versterkt door codificatie en uitbreiding van zijn bevoegdheden en door de verplichte invoering van een gemeentelijke rekenkamer. Ook koos de regering voor een andere lijn dan de wetgever van tien jaar daarvoor, toen er nog van uit werd gegaan dat de ondersteuning van de gemeenteraad per definitie een taak van de secretaris moest zijn. Aldus werd geïntroduceerd dat een gemeenteraad een eigen griffier kon aanstellen.

De ontvlechting van het gemeenteraadslidmaatschap en het wethouderschap had een financiële consequentie. Omdat wethouders niet langer tevens gemeenteraadslid mochten zijn, moesten meer gemeenteraadsleden de vergoeding voor het gemeenteraadslidmaatschap ontvangen. Deze kosten worden geraamd op 33 miljoen gulden per jaar. Met ingang van 2002 werd structureel 33 miljoen gulden op jaarbasis aan het Gemeentefonds toegevoegd in verband met de genoemde ontvlechting.[42]

2.1.5 Commissie-Dijkstal

De Adviescommissie Rechtspositie Politieke Ambtsdragers, beter bekend als de commissie-Dijkstal, bracht sinds haar installatie in december 2002 zeven adviezen uit over de rechtspositie van politieke ambtsdragers. Wat betreft de staatsrechtelijke verhoudingen maakte de commissie in haar advisering bij de indeling van het bouwwerk van beloningen een onderscheid tussen dagelijks bestuurders, volksvertegenwoordigers, de Hoge Colleges van Staat en de Rechterlijke Macht. Met betrekking tot de positie ten opzichte van elkaar hanteerde de commissie het principe dat het ministersalaris het ijkpunt vormde voor de

41 Kamerstukken II 2000/01, 27 751.
42 Kamerstukken II, vergaderjaar 2000–2001, 27 751, nr. 3, p. 84.

inrichting van de beloningsstructuur van het openbaar bestuur. Verder hanteerde de commissie het uitgangspunt dat bij gemeentebestuurders het inwonertal leidend was voor het bepalen van de zwaarte van de functie. Het tijdsbeslag van een politieke ambtsdrager was volgens de commissie niet bepalend voor de hoogte van het salaris. Politieke ambtsdragers zijn immers vrij te bepalen op welke wijze zij invulling geven aan het ambt. Om de salarisverhoudingen duidelijker te markeren stelde de commissie voor één nieuwe salaristabel voor politieke ambtsdragers te introduceren. In het voorstel zouden gemeenteraadsleden van grote steden 20% van het ministerssalaris ontvangen. Overige gemeenteraadsleden en Statenleden zouden 10% ontvangen.[43] Er werd veel gesleuteld aan de wetsvoorstellen op basis van de adviezen van de commissie-Dijkstal, maar uiteindelijk gooide de recessie roet in het eten. Het toenmalige kabinet vond het in economisch zware tijden niet te pas komen om het ministersalaris te verhogen. Met dat besluit sneuvelde ook het plan voor de nieuwe inrichting van de beloningsstructuur van het openbaar bestuur.

2.2 Wachtgeld en secundaire arbeidsvoorwaarden

2.2.1 Wachtgeld voor decentrale volksvertegenwoordigers

Hiervoor werd al uiteengezet dat de rechtspositie van decentrale volksvertegenwoordigers in de jaren '80 werd verbeterd: gemeenten en provincies kregen financiële middelen toebedeeld die hen in staat stelde het nodige te doen voor 'hun' volksvertegenwoordigers, bijvoorbeeld het verstrekken van wachtgeld. Bij verordening kan een gemeente bepalen dat gemeenteraadsleden aanspraak konden maken op wachtgeld. Niet alle gemeenten kenden zo'n regeling. Vanaf ongeveer 2010 klonken steeds meer geluiden om het wachtgeld voor gemeenteraadsleden af te schaffen.[44] Per 1 juli 2013 werd artikel 9 van het (landelijke) Rechtspositiebesluit raads- en commissieleden ingetrokken.[45] Dit artikel vormde de juridische basis voor lokale wachtgeldregelingen. Wie in 2014 nieuw in de gemeenteraad werd gekozen, kreeg na aftreden geen wachtgelduitkering meer. Achterliggende gedachte van de regering was dat het lidmaatschap van de gemeenteraad of van provinciale staten een nevenfunctie is die

43 Adviescommissie rechtspositie politieke ambtsdragers, *Advies beloningsverhoudingen politieke ambtsdragers*, november 2005, p. 19.

44 Zie bijvoorbeeld http://www.at5.nl/artikelen/66871/sp-en-vvd-willen-af-van-wachtgeld-raadsleden, https://www.destentor.nl/apeldoorn/zwolle-en-apeldoorn-betalen-zich-blauw-aan-wachtgeld~ac2ab19b/, https://www.studio040.nl/-wachtgeld-raadsleden-afschaffen/content/item?1016071, https://www.gelderlander.nl/arnhem/cda-arnhem-wil-af-van-wachtgeld-raadsleden~afb9e03f/.

45 Wijzigingsbesluit van 12 juni 2013, zoals gepubliceerd in het Staatsblad (2013/nr. 222).

in principe naast een hoofdberoep wordt uitgeoefend; voor hun inkomen zijn gemeenteraads- en Statenleden er dus niet van afhankelijk.[46]

2.2.2 Secundaire arbeidsvoorwaarden voor decentrale volksvertegenwoordigers

Voor de kosten die gemeenteraadsleden maken in verband met het lidmaatschap van de gemeenteraad ontvangen zij een onkostenvergoeding. De hoogte van de vergoeding is onafhankelijk van de grootte van de gemeente en bedraagt 167,65 euro per 1 januari 2017. Gemeenteraadsleden uit gemeenten met meer dan 100.000 inwoners ontvangen tot de gemeenteraadsverkiezingen van 2018 een andere onkostenvergoeding vanwege een overgangsrecht.

Naast de algemene onkostenvergoeding is er een aantal bijzondere kosten waarvoor een vergoeding mogelijk is. De kosten van niet- partijpolitieke georiënteerde functionele *scholing* zoals opleiding, cursussen en congressen die direct te maken hebben met het zijn van gemeenteraadslid zijn voor rekening van de gemeente. Partijpolitieke scholing, cursussen en individuele vaardigheidscursussen worden niet vergoed door de gemeente. Gemeenteraadsleden hebben ten laste van de gemeente wel weer recht op een vergoeding van contributiegeld van beroepsverenigingen.

Reiskosten binnen de gemeente worden niet vergoed aan gemeenteraadsleden. De Gemeentewet kent wel de mogelijkheid *voor vergoeding van de reis- en verblijfkosten* voor reizen buiten het grondgebied van de gemeente ter uitvoering van een beslissing van het gemeentebestuur. Verder stelt de gemeente aan gemeenteraadsleden op aanvraag een *computer* in bruikleen ter beschikking. Ook hebben gemeenteraadsleden recht op een tegemoetkoming in de kosten van hun *ziektekostenverzekering*. Ten slotte kunnen gemeenteraadsleden alleen voor onvermijdelijke functionele kosten een declaratieverzoek indienen en een vergoeding krijgen.

Voor provinciale statenleden geldt een vergelijkbaar stelsel van secundaire arbeidsvoorwaarden.

46 Zie ook: https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2013/05/08/geen-uitkering-meer-na-aftreden-gemeenteraadsleden-en-statenleden.

3 AANTREKKELIJKHEID: TROTS OF TERUGHOUDEND?

Raadsleden, Provinciale Statenleden en de leden van het Algemeen Bestuur van de Waterschappen zijn trots op hun functie en vinden zichzelf gedreven. Aan de andere kant blijkt dat burgers het veel minder leuk lijkt om volksvertegenwoordiger te zijn.[47]

Hoe aantrekkelijk is het voor iemand om het ambt van volksvertegenwoordiger te bekleden? Volgens Mark Bovens is het voor capabele en integere burgers in ons land niet aantrekkelijk om politieke bestuurder te worden. Wie een overstap naar de politiek maakt, daalt per direct in maatschappelijke status en achting. Je moet 24/7 beschikbaar en bereikbaar zijn, en je privéleven is steeds vaker inzet van politieke nieuwsgaring. Een politieke bestuurder krijgt bovendien al snel te maken met haatmails, met verbaal geweld en soms zelfs met fysieke bedreigingen aan huis. Ook zijn de maatschappelijke vooruitzichten na het bekleden van een politiek ambt onzeker. Zeer weinig werkgevers zitten te wachten op een oud-politicus. Kortom: alleen zij die het zich kunnen permitteren, worden nog politieke bestuurder. Wie een jong gezin, een hypotheek, en een maatschappelijke carrière voor zich heeft, denkt wel drie keer na voor hij of zij haar baan opzegt om wethouder te worden.[48]

Specifiek wat betreft agressie en geweld: het Periklesinstituut deed er samen met het Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid (het CCV) onderzoek naar.[49] Maar liefst 26% van de gemeenteraadsleden heeft te maken gehad met agressie, bedreiging of zelfs geweld. En toch doet maar eenvijfde hiervan aangifte. Redenen hiervoor zijn dat men het niet ernstig genoeg vindt, 'het hoort er nou eenmaal bij'. Ook ervaren gemeenteraadsleden een drempel bij de politie bij het doen van aangifte. Uit eerder onderzoek uit 2014 blijkt dat agressie en geweld voor 1 op de 10 gemeenteraadsleden aanleiding is om te stoppen.[50] Vergelijkbaar onderzoek uit 2016 laat zien dat 1 op de 7 overweegt te stoppen en 12% twijfelt om zich opnieuw beschikbaar te stellen.[51]

47 https://www.gemeente.nu/bestuur/raadslid-trots-op-bijdrage-aan-de-samenleving/.
48 Mark Bovens, *Van wachtgeldregeling naar burgerschapsverlof*, juni 2015.
49 Periklesinstituut, *Niet zonder last, Hoe gaan raadsleden om met agressie, bedreiging en geweld? Onderzoek naar de meld- en aangiftebereidheid onder raadsleden*, februari 2016.
50 https://www.raadsledenenveiligheid.nl/nieuws/2014/140214_een-op-10-bedreigde-raadsleden-wil-stoppen.
51 http://www.raadslid.nu/content/zeven-procent-van-raadsleden-dreigt-te-stoppen-als-gevolg-van-agressie-0.

3.1 Aantrekkelijkheid, gezien door volksvertegenwoordigers

Is het alleen maar kommer en kwel? Nee. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers laat het eenduidige beeld zien van zelfverzekerde en trotse volksvertegenwoordigers die zich inzetten voor het collectief.[52] Het gros van hen noemt als drives: zich inzetten voor de samenleving, realiseren van politieke ideeën, burgers vertegenwoordigen en opkomen voor bepaalde groepen. Men doet het ergens voor, en ook niet zomaar: de ervaren morele werkdruk is hoog. Slechts weinigen zijn negatief over de bestuurskracht van het eigen orgaan. Een aanzienlijke meerderheid geeft aan trots te zijn op het eigen werk als volksvertegenwoordiger.

De energie zit vooral in het vertegenwoordigen van burgers en in het opkomen voor hun belangen. De volksvertegenwoordigers zijn positief over de mate waarin ze daarin slagen en ontlenen daaraan voldoening. Ook over het kaders stellen voor beleid en het controleren van bestuurders zijn ze positief, maar met name bij dat laatste lijkt het hart minder te liggen. Ze doen vooral graag dingen 'voor de mensen'; het toezien op de uitvoering van het beleid en ook de plenaire debatten zijn meer 'corvee'. Eén op de drie kandidaat-volksvertegenwoordigers betwijfelt of hij/zij het beleid kan beïnvloeden; eenmaal in functie twijfelt bijna niemand daar meer aan.

Decentrale volksvertegenwoordigers ervaren dat ze hun talenten gebruiken en ontwikkelen, dat ze hun eigen netwerken uitbreiden, en ze ontlenen daar voldoening aan. De meesten zeggen daarmee ook sterker op de arbeidsmarkt te staan. Verder blijkt 'gebrek aan maatschappelijke waardering' (die zittende volksvertegenwoordigers wel zeggen te ervaren) voor slechts weinigen reden te zijn om te twijfelen aan zijn of haar kandidatuur.

Het belevingsonderzoek gaat ook in op het aspect ondersteuning, hoe kan die het beste worden georganiseerd? Veel decentrale volksvertegenwoordigers verwachten dat meer ondersteuning door ambtenaren hun werkdruk zal doen verminderen (36-49%). Gemeenteraadsleden en Statenleden hebben vaak positieve verwachtingen van meer hulp van de griffie (respectievelijk 49% en 46%). Gemeenteraadsleden en algemeen bestuursleden denken vaak dat meer ondersteuning van collega-fractieleden de werkdruk kan verlagen (43%). Veel Statenleden en algemeen bestuursleden maken kenbaar dat intensievere hulp van fractieassistenten de werkdruk kan verminderen (respectievelijk 69% en 31%). Decentrale volksvertegenwoordigers hebben in hun werk vooral behoefte aan ondersteuning bij het samenvatten en duiden van beleidsinformatie (46-57%) en bij informatie over beleidsonderwerpen (39-45%).[53]

52 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 7 e.v.

53 Idem, p. 69.

Over het algemeen zijn decentrale volksvertegenwoordigers dus trots op het ambt dat ze uitoefenen. Maar toch: ook decentrale volksvertegenwoordigers zien dat de aantrekkelijkheid van het ambt afneemt. De oorzaken daarvan zijn zeer divers.

Een belangrijke reden voor twijfel om zich kandidaat te stellen, is de tijdsbelasting en werkdruk die de functie meebrengt (zie hierna, onder *4. Balans*).[54] 60% van de gemeenteraadsleden vond in 2014 dat het aanzien van de gemeenteraad (sterk) is afgenomen.[55] Reden voor Raadslid.Nu om in 2017 een serie bijeenkomsten te organiseren met als onderwerp *Trots op de raad*. De problematisering: het aanzien van de gemeenteraad is afgenomen doordat de gemeenteraad niet vanzelfsprekend gezaghebbend is, doordat er een nadruk ligt op schandalen en het grote aantal politieke crises, en doordat de gemeenteraad door complexe regelgeving en regionalisering van gemeentelijke taken problemen niet meer kan oplossen. Uit de bijeenkomsten komen de volgende impressies naar voren:[56]

- Er zijn mensen die zich politiek willen inzetten, daar ligt het niet aan. Het punt is: mensen kennen het politieke bedrijf niet goed. Ze lezen iets in de krant, en reageren daarop zonder kennis van zaken. Je moet dus iets doen aan de kennisachterstand bij de burger over het politieke bedrijf. Niemand kent ook de leden van de gemeenteraad bij naam.
- De verwachtingen die gecreëerd zijn vanaf de jaren '70. Voor die tijd dacht de burger: 'Ik snap er niks van maar de politiek zal het wel weten'. Daarna zijn we steeds meer gaan vragen wat de burger er zelf van vindt, en daarna gaat dat in de molen van onze 'compromissendemocratie'. We luisteren naar burger, maar geven hem vervolgens geen verantwoordelijkheid. De reclameachtige aanpak is buitenkant ('kom allemaal stemmen!'). Je moet burgers duidelijk maken dat politiek compromissen sluiten is en verantwoordelijkheden overdragen.
- Het komt regelmatig voor dat burgers hun best doen en voorstellen doen, dat gemeenteraadsleden goed luisteren, maar dat de gemeenteraad toch anders besluit. Soms kan dat niet anders, je kunt het niet iedereen naar de zin kunt maken. Maar als je ruimte biedt voor burgerparticipatie, maak dan ook duidelijk wat de beslisruimte van burgers is, anders is teleurstelling gegarandeerd.
- Er zijn veel partijen in de gemeenteraad, maar weinig verschillen: waar moet de kiezer uit kiezen? Tien tot vijftien fracties in een gemeenteraad, welke burger wordt daar wijs uit?

54 Idem, p. 8.
55 Zie ook: Cachet en Verkaik, *Aanzien of afzien?*, januari 2015.
56 Raadslid.nu, *Eindrapportage Samenspelproject 'Trots op de raad'*, december 2017, http://www.raadslid.nu/sites/www.raadslid.nu/files/redactie/trots_op_de_raad.pdf.

- De gemeenteraad is naar binnen gekeerd in plaats van naar buiten. De gemeenteraad sluit zich op in het gemeentehuis, ploegt serviel de stukken door, urenlang, terwijl de accountant diezelfde stukken al 26 keer heeft omgedraaid. Daar wordt geen aanzien of aantrekkelijkheid mee gewonnen, en een gemeenteraadslid verdient er geen enkele stem mee.
- De gemeente is hoofdzakelijk uitvoerder van rijksbeleid (medebewind) en heeft dus heel weinig ruimte om zich te onderscheiden. Kiezers kijken bij lokale verkiezen ook alleen maar naar de landelijke trend.
- In de verhouding kiezer – verkozene zit een fundamenteel probleem. Als gemeenteraadslid ben je afhankelijk van de gunst om verkozen te worden. Die verhouding kun je nooit waarmaken. Voor de verkiezingen buitelen ze allemaal weer over elkaar heen om die gunst. Terwijl de rol van gemeenteraadsleden juist is: zorgen dat de belangen aan tafel zitten, zorgen voor een goed proces van afwegen. Dus het probleem ligt in politieke kringen, bij degenen die herkozen willen worden.
- De gemeenteraad is te vaak bezig is met incidenten, en punten en komma's. Soms staan oppositie en coalitie behoorlijk tegenover elkaar. Dan luisteren ze niet naar elkaar. De standpunten verharden zich over bijvoorbeeld een centrumplan. Het collegeprogramma gaat voor alles, de oppositie haakt af en de achterban ook. Die tegenstellingen werken door richting bevolking.
- Inwoners maken geen onderscheid tussen bestuur en ambtenarij. Ook niet tussen politiek en bestuur. Burgers denken: die gemeenteraad heeft toch niks te vertellen, die doet toch wat het college wil? Voor de burger komt al het beleid inclusief de besluiten en de uitvoering uit het gemeentehuis. Ze vinden het één pot nat.

3.2 Aantrekkelijkheid, gezien vanuit het perspectief van burgers

3.2.1 Lokaal kiezersonderzoek

Het lokaal kiezersonderzoek biedt een overzicht van de opvattingen en gedragingen van burgers in de lokale democratie.[57] Er komen acht onderwerpen aan de orde:

1 Legitimiteit en politieke steun
2 Kennis van en interesse in het lokale bestuur
3 Politieke participatie
4 Wat zijn de belangrijkste problemen in de gemeente?
5 Politieke opvattingen
6 Stemgedrag bij gemeenteraadsverkiezingen
7 Tevredenheid burgers over gemeentelijke dienstverlening
8 Beleidsevaluaties en politiek vertrouwen: wie houden burgers verantwoordelijk?

57 Ministerie van BZK, Democratie dichterbij: Lokaal Kiezersonderzoek 2016, september 2016.

Legitimiteit en politieke steun
Nederlanders voelen zich minder verbonden met hun gemeente (57%) dan met Nederland (82%). Met name in landelijke gebieden voelen zij zich eerder verbonden met de regio en de dorpskern dan met de gemeente. Tegelijkertijd hebben Nederlanders meer vertrouwen in de politieke instituties op lokaal niveau als de burgemeester (61%) en de gemeenteraad (53%) dan in de politieke instituties op nationaal niveau als de Tweede Kamer (45%) en de regering (43%). Voor het functioneren van de lokale democratie vinden burgers het bovenal belangrijk dat verkiezingen vrij en eerlijk zijn, en dat het lokaal bestuur eerlijk en transparant is.

Kennis van en interesse in het lokale bestuur
De meeste Nederlanders zijn tamelijk geïnteresseerd in het lokale bestuur. Dat geldt echter het minst voor jongeren: 63% van hen zegt ronduit niet geïnteresseerd te zijn. Kennis over de lokale politiek wordt vooral uit kranten gehaald. Met name huis-aan-huis bladen worden veel gelezen. Het blijkt niet vanzelfsprekend dat burgers geïnteresseerd zijn in en op de hoogte zijn van de grote veranderingen die de gemeente ondergaat.

Politieke participatie
Hoewel de opkomst bij gemeenteraadsverkiezingen sinds de jaren negentig is gedaald, blijft stemmen de populairste vorm van lokale politieke participatie: 54% ging in 2014 naar de stembus. Aan een of meer van elf andere participatiemogelijkheden nam in de afgelopen vijf jaar 19% deel. Politieke participatie is vooral een uiting van betrokkenheid: mensen met veel lokale politieke interesse zijn vaker lokaal actief. Ze hebben gemiddeld ook iets meer vertrouwen in de politiek maar zijn gemiddeld niet tevredener of ontevredener over het functioneren van de gemeente. Een meerderheid wil een grotere invloed van burgers via directere democratie (gekozen burgemeester, lokale referenda) en vaker meepraten over beleid. Maar een meerderheid vindt dat ook als burgers meepraten de gemeenteraad uiteindelijk moet beslissen.

Wat zijn de belangrijkste problemen in de gemeente?
Kiezers noemen vooral vier typen problemen in hun problemen. Verkeer en fysieke leefomgeving wordt door 21,8% van de respondenten aangekaart als het belangrijkste probleem. Politiek en bestuur door 19,6%. Daarnaast noemen veel kiezers problemen rond criminaliteit en veiligheid (10,7%) en immigratie en integratie (10,6%). Het type probleem hangt vooral af van de stedelijkheid van de gemeente.

Politieke opvattingen
Over de taken die het gemeentebestuur zou moeten uitvoeren bestaan sterke meningsverschillen. Vooral over de opvang van asielzoekers zijn de meningsverschillen groot. Het verschil in beleidsopvattingen hangt vooral sterk samen

met opleiding. Tijdens lokale verkiezingen komen niet alle groepen in gelijke mate naar de stembus, waardoor politieke voorkeuren zich niet in gelijke mate vertalen in de gemeenteraad.

Stemgedrag bij gemeenteraadsverkiezingen
Als kiezers bij de gemeenteraadsverkiezingen anders stemmen dan bij de Tweede Kamer, is dat meestal ingegeven door een veranderde voorkeur, het ontbreken van de 'eigen partij' in de gemeente, of andere prioriteiten op lokaal niveau dan op nationaal niveau. Kiezers van lokale partijen zijn relatief laagopgeleid en oud, en hebben een kleine portemonnee. Ze combineren een hoge interesse voor hun gemeente aan een relatief lage interesse voor het land en een relatief laag vertrouwen in de lokale en de nationale politiek.

Tevredenheid burgers over gemeentelijke dienstverlening
Over de kwaliteit van de lokale diensten en voorzieningen zijn Nederlandse burgers overwegend positief. Over het algemeen waarderen zij die met een 6,4. Burgers uit verschillende lagen van de samenleving verschillen nauwelijks in die waardering. Dit algemene oordeel over de lokale dienstverlening wordt vooral bepaald door de tevredenheid van burgers met (a) welzijnsvoorzieningen (buurtwerk, voorzieningen voor ouderen en jongeren), (b) de veiligheid en (c) het openbaar vervoer.

Beleidsevaluaties en politiek vertrouwen: wie houden burgers verantwoordelijk?
Burgers houden de nationale overheid het meest verantwoordelijk voor alle onderzochte beleidsterreinen, ook wanneer dat feitelijk niet meer klopt doordat taken zijn overgedragen aan Europa of aan gemeenten. Hoe meer men een overheid verantwoordelijk houdt, des te sterker de samenhang tussen tevredenheid over het gevoerde beleid en het vertrouwen dat men heeft in deze overheid. Ook wanneer burgers nauwelijks weten welke overheid verantwoordelijk is, werkt (on)tevredenheid over het gevoerde beleid door in het vertrouwen dat zij stellen in die overheden.

3.2.2 Politiek geïnteresseerde burgers

Als onderdeel van het belevingsonderzoek[58] zijn ook politiek geïnteresseerde burgers naar hun beleving gevraagd. Het gaat hier om een groep die zelf aangeeft de politiek met belangstelling te volgen. Dat maakt het mogelijk om bij hen na te gaan hoe zij de kosten en baten van het decentrale volksvertegenwoordigerschap taxeren. De uitkomsten blijken in meerdere opzichten interessant.

58 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers*, december 2015, p. 13 e.v.

Allereerst komt uit het onderzoek naar voren dat deze burgers niet zozeer een positief of negatief beeld hebben van decentrale volksvertegenwoordigers; ze lijken vooral géén beeld te hebben. Driekwart zegt neutraal te zijn of geen mening te hebben. Dat roept de vraag op naar de mate waarin decentrale volksvertegenwoordigers eigenlijk zichtbaar zijn. Vervolgens valt op dat de burgers over de hele breedte een negatiever beeld hebben van wat een decentrale volksvertegenwoordiger meemaakt en klaarspeelt, dan die vertegenwoordigers zelf. De mogelijkheid om burgers te vertegenwoordigen, het bestuur te controleren en (vooral) het beleid te beïnvloeden, schatten ze beduidend lager in. Ook hebben ze lagergestemde verwachtingen over wat het werk aan voldoening geeft. Men verwacht meer politieke spelletjes en kritiek van media en burgers. En de meerderheid verwacht dat het moeilijk is om verkiesbaar op een lijst te komen. Alleen al dit beperkte en wat negatieve beeld doet vermoeden dat de geraadpleegde politiek geïnteresseerde burgers niet staan te trappelen om zich te kandideren. Een grote meerderheid antwoordt desgevraagd dan ook afhoudend.

3.2.3 Burgerperspectief: gebrek aan responsiviteit bij 'de politiek'

Uit onderzoek[59] blijkt dat Nederlanders, net als in 2007, de democratie gemiddeld met een 6,2 beoordelen. Daar staat tegenover dat bijna twee derde van de Nederlanders denkt dat politieke partijen enkel geïnteresseerd zijn in hun stem, niet in hun mening. De helft denkt dat zij geen enkele invloed hebben op de politiek en de helft vindt dat politici niets begrijpen van wat in de samenleving leeft.

Het SCP onderzocht de houdingen en wensen van de bevolking ten aanzien van de democratie en politiek.[60] Duidelijk is wel dat er in Nederland – net als in andere West-Europese landen – veel steun is voor het idee van democratie: verreweg de meeste Nederlanders zijn van mening dat een democratie de beste manier van besturen is. Men vindt het fijn dat Nederland een democratisch land is, met vrije verkiezingen, gelijke rechten en veel individuele vrijheid. Met de Nederlandse 'democratie' zijn de associaties in ieder geval positiever dan met de Nederlandse 'politiek' (regering, Tweede Kamer). Het politiek vertrouwen ligt steevast lager dan de democratische tevredenheid. Men blijkt bovendien vaker tevreden te zijn met de materiële democratie (de bescherming van rechten en vrijheden) dan met de formele (democratie als besluitvormingsprocedure). Hierbij valt overigens in de open antwoorden op dat mensen weinig tekst hebben als hun gevraagd wordt naar de algemene kenmerken van de democratie, terwijl ze over politiek vaak wel duidelijke en ook gepassi-

59 I&O Research, *Jongeren en democratie*, januari 2017.
60 SCP, *Meer democratie, minder politiek?*, oktober 2015. Deze passage is een bewerking van de belangrijkste bevindingen (p. 95 e.v.).

oneerde meningen hebben. Als men het functioneren van de Nederlandse democratie bespreekt, dan gaat het vooral over 'de politiek' en het optreden van politici, en niet zozeer over democratische procedures, de voor- of nadelen van representatie of de grenzen aan individuele democratische vrijheden. Het discours over de politiek is vooral negatief. Als mensen echter over politiek praten, dan richt men zich vooral op de zaken die fout gaan – ook diegenen die wel vertrouwen hebben doen dat. De onvrede over de politiek betreft voor een klein deel het beleid van de zittende regering, maar is in de meeste gevallen veel breder: de kritiek gaat over de hele politiek en lijkt in zekere zin tijdloos. De klachten van nu verschillen niet wezenlijk van de onvrede uit de jaren dertig of jaren negentig van de vorige eeuw. De kern van de onvrede is dat politici te weinig luisteren naar 'gewone' mensen en daarvoor te weinig openstaan, hun eigen zin doordrijven, dat ze te veel aan hun eigen belang of het belang van hun eigen groep denken in plaats van aan het algemeen belang en dat burgers meer inspraak zouden moeten hebben.

4 BALANS: TIJDSBESTEDING, WERKDRUK, VERANTWOORDELIJKHEID EN DE BELONING

Gemeenteraadsleden gezocht: steeds minder mensen willen op een kieslijst[61]

4.1 Balans

Is het een 'last' om volksvertegenwoordiger te zijn? Uit het belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers blijkt onder meer het volgende.[62] Een groot deel van de zittende volksvertegenwoordigers zegt veel werk- en vergaderdruk te ervaren. Ook zijn ze veel tijd kwijt aan stukken lezen, zonder dat ze daar veel plezier aan beleven. Meer dan de helft twijfelde over kandidatuur vanwege werkdruk en tijdsbelasting en ongeveer de helft ervaart de werkdruk en tijdsbelasting als (veel) te veel.

4.1.1 Tijdsbesteding

Inmiddels is het vijfde trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van gemeenteraadsleden afgerond (maart 2017).[63] Enkele bevindingen uit dit onderzoek. De gemiddelde tijdsduur die gemeenteraadsleden besteden aan het gemeenteraadswerk is gestegen van 15,9 uur in 2014 naar 16 uur. Hoe groter de gemeente, hoe meer tijd gemeenteraadsleden gemiddeld besteden aan gemeenteraadswerk. Het verschil tussen de grootste en de kleinste gemeenten is kleiner dan in 2014. De gemeenteraadsleden uit de kleinste gemeenten laten een groei in aantal uren zien evenals die van gemeenten met 100.000 tot 150.000 inwoners. Gemeenteraadsleden in de oppositie besteden gemiddeld 16,8 uur per week aan het raadswerk. Dat is gelijk aan 2014. Gemeenteraadsleden van coalitiepartijen besteden met gemiddeld 15,4 uur per week net 0,1 uur meer per week aan het gemeenteraadswerk in vergelijking met 2014. Het totale beeld is hiermee vergelijkbaar met 2014. Een meerderheid van de gemeenteraadsleden (60,6%) is tevreden met het totaal aantal uren dat hij of zij gemiddeld per maand aan het gemeenteraadswerk besteedt. 22,9% geeft aan meer tijd te willen besteden, de resterende 16,5% zou graag minder tijd willen besteden. Het aantal gemeenteraadsleden dat aangeeft tevreden te zijn met de totale tijdsbesteding is voor het eerst sinds 2009 gedaald en wel met 1,9% ten opzichte van 2014. Nederlandse gemeenteraadsleden besteden in 2017 63,7% (64,8% in 2014) van de tijd aan bestuurlijke activiteiten

61 NOS / Nieuwsuur, 10 december 2017 (https://nos.nl/nieuwsuur/artikel/2206757-gemeenteraadsleden-gezocht-steeds-minder-mensen-willen-op-een-kieslijst.html).

62 Ministerie van BZK, *Decentrale volksvertegenwoordiging anno 2015. Belevingsonderzoek onder decentrale volksvertegenwoordigers,* december 2015, p. 8 e.v.

63 Daadkracht voor de overheid in opdracht van Raadslid.Nu. *Nationaal Raadsledenonderzoek 2017. Vijfde trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van gemeenteraadsleden*, maart 2017.

en 31,6% (30,9% in 2014) aan volksvertegenwoordigende activiteiten. Het verschil met 2014 is gering. 55,5% van de ondervraagden is tevreden over de tijdsverdeling over de verschillende werkzaamheden.

Statenleden zijn nog meer tijd kwijt, gemiddeld besteden zij meer dan 20 uur per week aan het statenwerk. Ruim 68% van de totale tijdsbesteding besteden Statenleden in 2013 aan bestuurlijke activiteiten en ruim 26% aan volksvertegenwoordigende activiteiten.[64]

4.1.2 Werkdruk

Een groot aantal gemeenteraadsleden heeft een betaalde baan en/of volgt een opleiding naast het gemeenteraadswerk. De vraag 'Heeft u een betaalde baan en/of volgt u een opleiding naast het raadswerk?' beantwoordt 53,6% van de ondervraagden bevestigend. Dat is beduidend lager dan in 2014 (69,7%). In 2007, 2009 en 2012 lag het percentage boven de 70%. Uit ander onderzoek[65] blijkt 74,9% van de ondervraagden een betaalde baan heeft naast het gemeenteraadswerk, waarvan 63,2% fulltime en 36,8% parttime, en dat 25,1% geen baan heeft naast het gemeenteraadswerk. Van de gemeenteraadsleden die meer dan 20 uren per week aan het gemeenteraadswerk besteden werkt volgens ditzelfde onderzoek 28,6% fulltime, 35,4% parttime en werkt 36,5% niet.

Er is meer onderzoek gedaan naar de werkdruk van gemeenteraadsleden.[66] Daaruit blijkt onder meer dat gemeenteraadsleden met betaald werk gemiddeld 36 uur per week aan hun hoofdwerkzaamheden besteden. 27% van de ondervraagden geeft aan minder te gaan werken in de hoofdfunctie. Volgens 70% van de ondervraagde gemeenteraadsleden is er in hun gemeente door de gemeenteraad of griffie de afgelopen tijd geen initiatieven genomen om de werkdruk te verminderen; het overgrote deel (58%) van deze groep zou dergelijke initiatieven wel wenselijk vinden. 46% van de respondenten geeft aan dat ze in de politieke partij of achterban een beroep hebben gedaan om de werkdruk te verminderen.

Er is ook gekeken naar de balans thuis. Bijna veertig procent (38%) van de gemeenteraadsleden heeft een gezin met opgroeiende kinderen. '*Als je verantwoordelijkheid neemt, is de werkdruk extreem hoog; er wordt onvoldoende*

64 Daadkracht voor de overheid, *Nationaal Statenledenonderzoek 2013, Tweede trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van Provinciale Statenleden: éénmeting*, 2013.

65 Raadsledenonderzoek door Raadslid.Nu en NOS, 11 december 2017. Bron: http://www.raadslid.nu/sites/www.raadslid.nu/files/redactie/publicatieversie_resultaten_nos-onderzoek.pdf.

66 Raadslid.Nu, Werkdruk van raadsleden. Onderzoek naar zwaarte functie en werkbeleving gemeenteraadsleden, september 2017.

rekening gehouden met werkende mensen met kinderen', aldus een van de respondenten.[67] 31% van de ondervraagden maakt afspraken thuis over de tijdsbesteding aan het gemeenteraadswerk.

Driekwart van de Statenleden combineert het statenwerk met een betaalde baan en/of opleiding. Hieraan besteden zij gemiddeld 32 uur per week.[68]

4.1.3 Beloning

Op 31 oktober 2017 publiceerde Almere Nieuws het bericht dat de gemeente Almere in 2016 ruim 4,5 miljoen euro uitgaf aan 30 inhuurkrachten.[69] Het bericht leidde tot de lezersvraag: wat verdienen gemeenteraadsleden eigenlijk?[70]

De vergoeding die gemeenteraadsleden voor hun werkzaamheden ontvangen loopt zeer uiteen. Gemeenteraadsleden uit de kleinste gemeenten (tot en met 8.000 inwoners) ontvangen gemiddeld de laagste vergoeding; € 4,91 per uur. In gemeenten met een inwonertal tussen 150.000 en 375.000 inwoners is de ontvangen vergoeding gemiddeld de hoogste: € 19,64 per uur. De landelijk gemiddelde vergoeding die gemeenteraadsleden in 2017 voor hun werkzaamheden ontvangen bedraagt € 14,35 (€ 0,15 meer dan in 2014). Voor het eerst is een meerderheid (50,3%) van de gemeenteraadsleden van mening dat de vergoeding te laag is. Zij die de vergoeding te laag vinden, besteden meer tijd aan het gemeenteraadswerk dan gemeenteraadsleden die van mening zijn dat de vergoeding volstaat en ondervraagden die van mening zijn dat de vergoeding te hoog is.

Terug naar de lezersvraag: een gemeenteraadslid in een gemeente met een inwonertal tussen 150.000 en 375.000 inwoners ontvangt een vergoeding van € 1.932,14 per maand. In Almere ontvingen de 39 gemeenteraadsleden tezamen in 2016 ruim € 900.000.

In zijn advies 15,9 uur besteedde de Raad voor het Openbaar Bestuur aandacht aan het aspect van beloning. Een te ruime vergoeding past niet bij de gewenste soberheid van het openbaar bestuur en kan de mensen om de verkeerde reden aantrekken, aldus de Raad. Maar de vergoeding loopt naar het

67 Idem, p. 2
68 Daadkracht voor de overheid, *Nationaal Statenledenonderzoek 2013, Tweede trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van Provinciale Statenleden: éénmeting*, 2013, p. 26.
69 https://www.almere-nieuws.nl/nieuws/19052/gemeente-almere-gaf-ruim-4-5-miljoen-euro-aan-30-inhuurkrachten/
70 https://www.almere-nieuws.nl/nieuws/19061/lezersvraag-verdienen-raadsleden/

oordeel van de Raad te sterk uiteen. Vooral in de kleine gemeenten is de vergoeding (per uur en totaal) laag.[71]

Ook de beroepsverenigingen in het lokaal bestuur vragen aandacht voor het vraagstuk van beloning van gemeenteraadsleden in kleine gemeenten. Bij brief van 6 november 2017 vragen Raadslid.Nu, de Vereniging van Griffiers en de VNG de Minister van BZK om gemeenteraadsleden beter te ondersteunen door een verhoging van de raadsvergoeding in kleine gemeenten.[72]

Het gemiddelde uurtarief van Statenleden bedraagt in 2013 € 11,99 per uur, één euro meer dan in 2010. Het uurtarief dat Statenleden ontvangen is niet evenredig verdeeld. De tijdsbesteding van Statenleden verschilt per provincie, terwijl de vergoeding voor alle Statenleden gelijk is. De Statenleden die vinden dat de vergoeding omhoog moet, besteden gemiddeld de meeste tijd aan statenwerk. Statenleden die vinden dat de vergoeding omlaag moet, besteden gemiddeld juist de minste tijd aan statenwerk.[73]

4.1.4 Verantwoordelijkheid

Gemeenteraadsleden hebben er de afgelopen gemeenteraadsperiode meer werk bij gekregen, met de nieuwe taken in zorg, sociaal domein en participatie. In de toekomst komt er nog meer bij met de invoering van de Omgevingswet. Meer taken die moeten worden uitgevoerd zonder dat er meer beschikbare tijd vrijkomt. Zo signaleerde de Raad voor het openbaar bestuur in zijn advies 15,9 uur het volgende: '*De recente decentralisaties hebben gezorgd voor een onvermijdelijke groei van het takenpakket van gemeenteraadsleden. Zij ervaren een toenemende druk door alle vaak ook nog eens tegengestelde eisen en verwachtingen waaraan zij moeten voldoen*.'[74]

4.2 Wat kost de decentrale volksvertegenwoordiging?

In de Gemeentewet is bepaald hoeveel gemeenteraadsleden een gemeente mag hebben op basis van het inwonertal. Naarmate de gemeente groter is, is er een groter aantal raadszetels. Figuur 1 geeft de aantallen gemeenteraadsleden weer verdeeld naar grootteklasse van gemeenten (2016).

71 Raad voor het Openbaar Bestuur, *15,9 uur. De verbindende rol van het raadslid in een vitale democratie*, april 2016, p. 28.

72 https://vng.nl/files/vng/brieven/2017/2017-11-06_brief_vergoeding_raadsleden_aan_minister_bzk.pdf.

73 Daadkracht voor de overheid, *Nationaal Statenledenonderzoek 2013, Tweede trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van Provinciale Statenleden: éénmeting*, 2013, p. 27.

74 Raad voor het Openbaar Bestuur, *15,9 uur. De verbindende rol van het raadslid in een vitale democratie*, april 2016, p. 14 e.v.

Figuur 1: Gemeenteraadsleden verdeeld naar grootteklasse

Inwonertal	Aantal raadsleden	Aantal gemeenten
0-3001	9	3
3001-6000	11	4
6001-10.000	13	16
10.001-15.000	15	49
15.001-20.000	17	45
20.001-25.000	19	51
25.001-30.000	21	58
30.001-35.000	23	24
35.001-40.000	25	21
40.001-45.000	27	22
45.001-50.000	29	17
50.001-60.000	31	18
60.001-70.000	33	10
70.001-80.000	35	9
80.001-100.000	37	10
100.001-200.000	39	23
200.001-	45	10
		Totaal: 390

Figuur 2 geeft het bedrag weer voor de vergoeding van de werkzaamheden van gemeenteraadsleden per maand per 1 januari 2017.[75]

Figuur 2: vergoeding voor werkzaamheden gemeenteraadsleden Nederland

Klasse	Inwonertal	Vergoeding werkzaamheden per maand in euro
1	Tot en met 8.000	250,82
2	8.001-14.000	396,33
3	14.001-24.000	617,77
4	24.001-40.000	958,91
5	40.001-60.000	1.248,42
6	60.001-100.000	1.460,84
7	100.001-150.000	1.658,52
8	150.001-375.000	1.932,14
9	375.001-	2.352,29

75 Circulaire van het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties van 29 november 2016, kenmerk 2016-0000694675

In 2017 is € 114.826.571 aan publieke gelden besteed aan de vergoeding voor Nederlandse gemeenteraadsleden. Dit is een toename van ruim € 8,2 miljoen (+7,7%) ten opzichte van 2014.[76]

Statenleden ontvangen allemaal dezelfde vergoeding van € 1.163,75 per maand.[77] Tezamen ontvangen 566 Statenleden bijna € 8 miljoen per jaar.

Het algemeen bestuur van een waterschap telt minimaal 18 en maximaal 30 leden. De 21 waterschappen in Nederland tellen ongeveer 500 leden die een vergoeding ontvangen van € 477,42.[78] Tezamen ontvangen de leden van het algemeen bestuur bijna € 3 miljoen per jaar.

In totaal bedraagt de vergoeding voor decentrale volksvertegenwoordigers in Nederland jaarlijks ongeveer € 125 miljoen.

4.3 Hoe is het in het buitenland geregeld?

Raadslid.Nu voerde een vergelijkend onderzoek uit van de Nederlandse gemeenteraadsvergoeding met de vergoedingen in omliggende landen. Bezoldiging van wethouders en burgemeesters is in dit vergelijkende onderzoek buiten beschouwing gebleven. In deze benchmark is de gemeenteraadsvergoeding in Nederland vergeleken met die in België, Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Denemarken en Italië.[79]

Een gemeenteraadslid in Nederland ontvangt een vergoeding per maand, de hoogte van de vergoeding is afhankelijk van de inwonersklasse waarin de gemeente zit (zie figuur 2).

België

In België ontvangt een gemeenteraadslid presentiegeld (zitpenning) voor het bijwonen van vergaderingen, de gemeenteraad bepaalt zelf de hoogte van het bedrag binnen het wettelijk kader van minimaal € 47,81 en maximaal € 209,14 per vergadering.

In vergelijking met Nederland hangt de vergoeding sterk af van de hoeveelheid aan vergaderingen die worden bijgewoond en welk bedrag is bepaald door de gemeente.

76 Daadkracht voor de overheid in opdracht van Raadslid.Nu. *Nationaal Raadsledenonderzoek 2017. Vijfde trendonderzoek naar de tijdsbesteding en werkzaamheden van gemeenteraadsleden*, maart 2017, p. 11.

77 Artikel 2, eerste lid, van het Rechtspositiebesluit staten en commissieleden, geldend op 1 januari 2018.

78 Artikel 3.2 van het Waterschapsbesluit, geldend op 1 januari 2018. In het Waterschapsbesluit is aansluiting gezocht bij de rechtspositieregeling die geldt voor gemeenteraadsleden.

79 Raadslid.Nu, *Benchmark naar hoogte raadsvergoedingen in omringende landen*, november-december 2017.

Duitsland
In Duitsland bepaalt iedere deelstaat zelf de vergoeding en het systeem daarvoor (per maand, per vergadering, etc.). In figuur 3 zijn Nedersaksen en Nordrhein-Westfalen met elkaar vergeleken.

Figuur 3: vergoeding voor werkzaamheden gemeenteraadsleden Nedersaksen en Nordrhein-Westfalen

Nedersaksen		Nordrhein-Westfalen	
Inwonertal	**Vergoeding werkzaamheden per maand in euro**	**Inwonertal**	**Vergoeding werkzaamheden per maand in euro**
		Tot en met 20.000	90
Tot en met 30.000	260	20.001-50.000	144
30.001-150.000	340	50.001-150.000	177
150.001-450.000	450	150.001-450.000	223
450.001-	510	450.001-	266

Een ander voorbeeld uit Duitsland is de deelstaat Württemburg. Een gemeenteraadslid ontvangen een vergoeding per vergadering die afhangt van de duur van de vergadering (hoe langer de vergadering duurt, hoe hoger de vergoeding). Daarnaast is er nog vaste vergoeding per jaar. In de gemeente Leimen (26.200 inwoners) bijvoorbeeld: € 30 euro voor 2 uur, € 50 voor 3 uur.

In vergelijking met Nederland liggen de vergoedingen in Duitsland lager.

Verenigd Koninkrijk
In het Verenigd Koninkrijk is het systeem van decentraal bestuur significant anders ingericht, namelijk een verdeling in twee lagen: de *county councils* en *city councils*. De *county* is als verzameling van verschillende *city councils* verantwoordelijk is voor bijvoorbeeld educatie, sociale zaken, brandweer en veiligheid. De *city council* heeft als taken bijvoorbeeld de volkshuisvesting en lokale belastingen. De *county* is vergelijkbaar met een regio in het Nederlandse systeem. Beide lagen voeren ongeveer dezelfde taken uit als de gemeenten in Nederland. Gemeenteraadsleden ontvangen een *basic allowance* die verschilt per gemeente en loopt van £ 200 (€ 227) tot £ 20.000 (€ 22.700). Daarnaast ontvangen gemeenteraadsleden met extra bevoegdheden of een grote staat van dienst nog extra vergoedingen; het uiteindelijke bedrag kan wel twee keer zoveel worden. Uiteindelijke bedrag per *councillor* wordt vermeld op de gemeentelijke website. Twee voorbeelden. Als eerste: in Manchester (540.000

inwoners) ontvangt een gemeenteraadslid £ 16.470 (€ 18.700) per jaar, waarbij het uiteindelijke gemiddelde, inclusief extra vergoedingen, rond de £ 25.000 (€ 28.400) ligt. De hoogste persoonlijke uitkering voor 2016/2017 was £ 57,608 (€ 65.400) = £41,132 aan extra vergoedingen(!). Tweede voorbeeld: in Rutland (38.600 inwoners) ontvangt een gemeenteraadslid £ 3,770 (€ 4.280) per jaar, exclusief extra vergoedingen.

In vergelijking met Nederland is de jaarlijkse *basic allowance* in Manchester ongeveer even hoog in gemeenten van gelijke inwonertal. De *basic allowance* in Rutland is lager dan in een vergelijkbare Nederlandse gemeente. De extra vergoedingen maken de vergelijking moeilijk omdat we dat in Nederland niet kennen.

Frankrijk
In Frankrijk ontvangt een gemeenteraadslid € 228,09 per maand, waarbij gemeenten met minder dan 200.000 inwoners geen vergoeding hanteren. De drie grote steden hebben een eigen vergoedingssysteem: Lyon (500.000 inwoners) € 1.304,98 per maand, Marseille (855.000 inwoners) € 1.856 per maand en Parijs (2,24 miljoen inwoners) € 4.807,62 per maand.

Ten opzichte van Nederland ligt de vergoeding lager dan in vergelijkbare gemeenten, al is Parijs niet te vergelijken.

Denemarken
In Denemarken[80] ontvangt een gemeenteraadslid een vaste vergoeding per jaar. In een gemeente met een inwonertal kleiner dat 80.000 is de vergoeding 89.314 dk (€ 12.000). In een gemeente met een inwonertal groter dan 80.000 is de vergoeding 107.178 dk (€ 14.400). De vergoeding voor het gemeenteraadswerk in Kopenhagen (550.000 inwoners) bedraagt 125.039 dk (€ 16.800).

In vergelijking met Nederland ligt de vergoeding in gemeenten met minder dan 40.000 inwoners hoger. In gemeenten met meer dan 40.000 inwoners (inclusief Kopenhagen) is de vergoeding lager dan in Nederland. Opvallend voor Denemarken is de regeling dat gemeenteraadsleden met kinderen jonger dan 10 jaar aanspraak kunnen maken op een extra vergoeding van 13.819 dk (€ 1.860) per jaar.

Italië
In Italië ontvangt een gemeenteraadslid een vergoeding per vergadering. De vergelijking met Nederland is afhankelijk van het aantal vergaderingen.

80 In Denemarken is in 2007 een bestuurlijke hervorming doorgevoerd. Het aantal gemeenten is teruggebracht van 270 naar 98. Het land is verder ingedeeld in vijf regio's.

Figuur 4: vergoeding voor werkzaamheden gemeenteraadsleden Italië

Italië	
Inwonertal	**Vergoeding werkzaamheden per vergadering in euro**
Tot en met 10.000	18,08
10.001-30.000	22,21
30.001-250.000	36,15
250.001-500.000	59,39
500.001-	103,29

In vergelijking met Nederland hangt de vergoeding sterk af van de hoeveelheid aan vergaderingen die worden bijgewoond.

5 BURGERSCHAPS- OF POLITIEK VERLOF

5.1 Wettelijke regelingen

Leden van decentrale volksvertegenwoordigingen hebben wettelijk recht op verlof om hun functie uit te kunnen oefenen, ongeacht of zij werkzaam zijn bij de overheid, het onderwijs of het bedrijfsleven. Wie werkt in het bedrijfsleven kan aanspraak maken op de regeling in het Burgerlijk Wetboek.[81] Daarin is bepaald dat iemand die in loondienst werkt van zijn werkgever kan vragen dat deze hem buitengewoon onbetaald verlof verleent om vergaderingen van volksvertegenwoordigende organen bij te wonen (met uitzondering van de Tweede Kamer). Over de situatie na het lidmaatschap van de decentrale volksvertegenwoordiging moeten afspraken worden gemaakt tussen de werknemer en zijn werkgever. In de wet is niet opgenomen dat de werkgever verplicht is om politiek verlof te verlenen, in de CAO of bedrijfsregeling kan hierover wel een verplichting staan. Wie werkt bij de overheid of in het onderwijs kan aanspraak maken op de regeling in de Ambtenarenwet.[82] Daarin is geregeld dat ambtenaren recht hebben op buitengewoon verlof voor de vervulling van de taken als decentrale volksvertegenwoordiger (bezoldigd buitengewoon verlof). Ontvangt de ambtenaar voor de publiekrechtelijke functie een vaste vergoeding, dan wordt een inhouding op zijn bezoldiging toegepast over de tijd dat hij verlof heeft. Onkostenvergoedingen worden daarbij niet verrekend. Wanneer de ambtenaar publiekrechtelijke functie niet gelijktijdig kan vervullen met zijn hoofdwerkzaamheden, wordt hij (gedeeltelijk) van zijn taak ontheven. Hij gaat dan met non-activiteitsverlof. Een ambtenaar kan niet ontslagen worden vanwege het feit dat hij een functie heeft aanvaard in het gemeente- of provinciebestuur. Het aflopen van het politiek verlof en de terugkeer naar de betreffende werkgever is net als in de private sector een aangelegenheid tussen de ambtenaar en het bevoegd gezag.

Voor ambtenaren gaat er binnenkort wat veranderen. Volgens de huidige planning gaat de Wet normalisering rechtspositie ambtenaren (Wnra) 1 januari 2020 in werking. Voorlopig wordt het in werking gaan van de wet voorbereid en verandert er voor werkgevers nog niks.[83] Met de Wnra gaan de regels van het private arbeidsrecht gelden. De belangrijkste verandering waarmee overheidswerkgevers en ambtenaren te maken krijgen, is dat de rechtspositieregelingen (bijv. ARAR, CAR-UWO) worden vervangen door collectieve arbeidsovereenkomsten (cao's).

81 Artikel 7:643 van het Burgerlijk Wetboek.
82 Artikel 125c van de Ambtenarenwet.
83 Bron: https://www.wnra.nl/wat-verandert-er.

De wet[84] schrijft voor dat als tussen de werknemer en de werkgever geen overeenstemming over de omvang van het onbetaald verlof bestaat, de rechter moet vaststellen in welke mate dit verlof behoort te worden verleend. Onderstaande casus over een werknemer in het bedrijfsleven is hiervan een voorbeeld.

Casus: Rechtbank Rotterdam, 17 januari 2012 / 1305934[85]

De feiten
Verzoeker (...) is sinds 1 april 1995 bij verweerster in dienst in de functie van technisch projectleider op basis van 40 uur per week. Verweerster is een onderneming die zich bezighoudt met het ontwikkelen en produceren van maatwerksoftware, bestaande uit systeemontwerp en programmering. Over geheel Nederland heeft zij meer dan 400 medewerkers in dienst. Verzoeker wordt ter uitvoering van de aan hem opgedragen werkzaamheden gedetacheerd bij klanten. (...)
In 2007 is verzoeker gekozen tot Statenlid in de [Provinciale Staten]. Verzoeker heeft toen met verweerster de afspraak gemaakt dat hij gedurende vier jaar elke woensdag onbetaald politiek verlof zou genieten.
In 2011 is verzoeker opnieuw gekozen tot Statenlid (...). Hij is thans ook fractievoorzitter, omdat sprake is van een eenmansfractie.
Verzoeker heeft na zijn herverkiezing aan verweerster verzocht om verlenging van de in 2007 overeengekomen verlofregeling. Verweerster heeft verzoek zijn geweigerd, doch heeft verzoeker onbetaald politiek verlof aangeboden voor 16 uur per vier weken, waarbij verzoeker ook de gelegenheid heeft om 8 uur aaneengesloten verlof op te nemen.

Het geschil
Het verzoek strekt primair tot vaststelling door de kantonrechter van het politiek verlof op 8 uur per week, te verlenen vanaf 1 april 2011 op elke woensdag van de week, subsidiair tot vaststelling van het politiek verlof op 8 uur per week, ingaande op 1 april 2011, meer subsidiair het politiek verlof vast te stellen op 8 uur per week, met veroordeling van verweerster in de kosten van dit geding.
Volgens verzoeker heeft hij 8 uur per week verlof nodig om zijn functie als lid van Provinciale Staten naar behoren te kunnen uitoefenen. Activiteiten die tot deze functie behoren, zoals het bijwonen van (commissie)vergaderingen en werkbezoeken, worden altijd op woensdag

84 Artikel 7:643, tweede lid, van het Burgerlijk Wetboek.
85 https://www.recht.nl/rechtspraak/uitspraak/?ecli=ECLI:NL:RBROT:2012:BV3777.

overdag ingepland. Om die reden wil hij dus wekelijks deze dag reserveren voor zijn politieke werkzaamheden. In totaal beslaan zijn politieke activiteiten als Statenlid en fractievoorzitter gemiddeld 28 uur per week, zodat zijn verzoek om 8 uur verlof per week ook niet onredelijk is. De Memorie van Toelichting bij artikel 1638 nn BW, thans artikel 7:643 BW, biedt de kantonrechter de mogelijkheid om bij de toekenning van politiek verlof niet enkel rekening te houden met de vergaderingen van het politieke orgaan, maar de totale werkbelasting van een politieke functie in ogenschouw te nemen, waarbij de grootte van de politieke partij en de relevantie functie, zoals fractievoorzitter, kunnen worden meegenomen, om in redelijkheid tot een vaststelling van de omvang van het politiek verlof te kunnen komen. Daarbij komt voorts dat het totaal aantal Statenleden in de [Provinciale Staten] is teruggebracht van 75 in de vorige periode naar 55 in huidige periode, zodat de werkbelasting per Statenlid enkel is toegenomen.
Het verweer strekt primair tot afwijzing van het verzoek. Volgens verweerster heeft het politiek verlof van verzoeker in de periode 2007-2011 geleid tot problemen in het functioneren van verzoeker. Zo heeft hij onvoldoende deelgenomen aan trainingen/ cursussen waardoor zijn vakkennis niet meer op voldoende niveau is. Hierdoor kan verzoeker enkel nog maar gedetacheerd worden op functies die onder zijn formele functie liggen. Verweerster wil verzoeker wel enig politiek verlof geven, doch niet meer dan 16 uur per 4 weken. Verzoeker krijgt daardoor meer betaalde werktijd, zodat hij meer tijd heeft om onder werktijd zijn vakkennis op niveau te krijgen. Daarnaast meent verweerster dat de letterlijke tekst van artikel 7:643 BW de werkgever enkel verplicht om politiek verlof te geven voor (commissie)vergaderingen van het politiek orgaan. Werkbezoeken en voorbereidingstijd van vergaderingen vallen daar dus niet onder. Die vergaderingen sec nemen in casu gemiddeld genomen per week niet meer tijd in beslag dan 4 uur. Het aanbod van verweerster is daarmee in overeenstemming met haar wettelijke plicht.

De beoordeling
Partijen zijn het met elkaar eens dat de (her)verkiezing van verzoeker tot Statenlid niet 'zomaar' een nevenactiviteit is, maar een van grote democratische betekenis. Zij zijn het daarom met elkaar eens dat aan verzoeker politiek verlof moet worden verleend, opdat verzoeker zijn politieke functie naar behoren kan vervullen, enkel de omvang van dit verlof houdt hen verdeeld.
Bij de vaststelling van de omvang van het politiek verlof moet blijkens de wetsgeschiedenis ook rekening worden gehouden met de belangen van verweerster als werkgever. Het belang van de werkgever is dan gelegen in het feit of hij de werknemer nog in voldoende mate ter beschikking

heeft en de bezwaren die de afwezigheid van een werknemer met zich brengt. Het gaat dus om een kwantitatieve toets. Op dit punt heeft verweerster geen argumenten naar voren gebracht die zouden moeten leiden tot afwijzing van het verzoek. Sterker nog, verweerster heeft erkend dat in haar organisatie mensen parttime werken in een soortgelijke functie als verzoeker en dat klanten ook geen problemen hebben met werknemers die parttime werken. De argumenten die verweerster naar voren brengt zien echter op het functioneren van verzoeker en zijn daarom niet relevant, nog daargelaten het feit dat verzoeker die kwalitatieve argumenten ook uitdrukkelijk gemotiveerd heeft betwist. Anders dan verweerster heeft betoogd valt uit de wetsgeschiedenis niet op te maken dat bij de toekenning van politiek verlof geen rekening behoeft te worden gehouden met werkzaamheden ter voorbereiding van vergaderingen of werkbezoeken. Uit de Memorie van Toelichting en de Memorie van Antwoord volgt dat voor de tijd ten behoeve van die werkzaamheden/activiteiten moeilijk een maatstaf is te vinden en juist daarom krijgt de kantonrechter de taak om de omvang van het politiek verlof in een individueel geval, waarbij dan alle omstandigheden in ogenschouw kunnen worden genomen, vast te stellen. De grootte van een fractie wordt in die stukken genoemd als een factor die daarbij een rol kan spelen. In aanmerking genomen dat verzoeker thans fractievoorzitter is van een eenmansfractie en in aanmerking genomen de gemiddelde werkbelasting van een Statenlid tevens fractievoorzitter van 28 uur per week, komt het verzoek dan ook niet onredelijk voor. Nu uit de door verzoeker overgelegde agenda voorts blijkt dat bijna alle activiteiten van [Provinciale Staten] op een woensdag worden gepland, zal het primaire verzochte worden toegewezen.

5.2 Arbeidsachtergrond en flexibiliteit werkgever

Er is onderzoek[86] gedaan naar arbeidsachtergrond van gemeenteraadsleden. Driekwart van de gemeenteraadsleden heeft een baan, een kwart werkt niet. 16,3% van de werkenden is fulltime en 11,9% is parttime zzp-er of zelfstandig ondernemer. 25% is fulltime en 15,5% is parttime werkzaam in de (semi)publieke sector. 21,9% is fulltime en 9,3% is parttime werkzaam in het bedrijfsleven. In het totaal heeft 63,2% van de werkende gemeenteraadsleden een fulltime baan en 36,8% een parttime baan. De verhouding bedrijfsleven-(semi)publieke sector is ongeveer 60-40.

86 Raadsledenonderzoek door Raadslid.Nu en NOS, 11 december 2017. Bron: http://www.raadslid.nu/sites/www.raadslid.nu/files/redactie/publicatieversie_resultaten_nos-onderzoek.pdf.

In hetzelfde onderzoek is gekeken naar de mate waarin werkgevers rekening houden met nevenwerkzaamheden van werknemers in de gemeenteraad. Volgens de 46% van de ondervraagde gemeenteraadsleden stelt de werkgever zich zeer flexibel op, 35% antwoordt dat de werkgever zich redelijk flexibel opstelt. Van de ondervraagde zegt 12% dat de werkgever zich niet echt flexibel opstelt en 7% totaal niet flexibel.

5.3 Proef voor meer maatwerk

In zijn advies 15,9 uur stelde de Raad dat het van belang is dat werkgevers gemeenteraadsleden (in spe) voldoende ruimte bieden om een combinatie van werk en een gemeenteraadslidmaatschap mogelijk te maken. Flexibiliteit in werktijden, beschikbaarheid en eventueel de mogelijkheid van parttime verlof zouden hieraan kunnen bijdragen, aldus de Raad.[87] In dat licht bezien is het een interessante ontwikkeling dat de gemeenteraad van Rotterdam, werkgevers verenigd in de Club Rotterdam en het Ministerie van BZK een proef doen[88], waarbij

- werkgevers de intentie hebben om een inkomens-, pensioen- en terugkeergarantie te bieden aan medewerkers die als gemeenteraadslid worden gekozen;
- er wordt gewerkt aan mogelijke differentiatie in vergoedingen bij een tijdelijke extra inspanning van bepaalde gemeenteraadsleden boven het reguliere gemeenteraadswerk; en
- er wordt gewerkt aan een werk-naar-werk begeleiding voor gemeenteraadsleden die ermee ophouden.

De proef is gericht op het stimuleren van een evenredige vertegenwoordig in de gemeenteraad van de verschillende maatschappelijke sectoren. Met de proef beogen de initiatiefnemers de komende jaren een meer gebalanceerde afspiegeling te bereiken in de gemeenteraad.

87 Raad voor het Openbaar Bestuur, *15,9 uur. De verbindende rol van het raadslid in een vitale democratie*, april 2016, p. 28.

87 Bron: https://www.persberichtenrotterdam.nl/uploads/Getekende%20intentieverklaring%20proef%20versterking%20positie%20raadsleden%20gemeente%20Rotterdam.pdf.

6 CONCLUSIES

De rechtspositie van politieke ambtsdragers is de laatste 40 jaar geleidelijk veranderd. De wereld waarin we leven is inmiddels sterk veranderd. De instituties van de lokale infrastructuur zijn meer dan 150 jaar oud, kunnen we nog 40 jaar verder op de manier waarop decentrale volksvertegenwoordigers worden beloond en ondersteund?

6.1 Principes die ten grondslag liggen aan het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger

In het historisch overzicht is een aantal principes aan de orde geweest die de grondslag vormen voor het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger.

1 Er mogen geen financiële belemmeringen bestaan om decentrale volksvertegenwoordiger te blijven of te worden.
2 De bezoldiging van decentrale volksvertegenwoordigers heeft het karakter van een vergoeding voor gederfde inkomsten.
3 Dagelijks bestuurder en decentrale volksvertegenwoordiger hebben verschillende rollen en nemen verschillende positie in het stelsel in.

Deze principes berusten op de gedachte dat decentrale volksvertegenwoordigende ambten in beginsel nevenfuncties zijn die naast een hoofdfunctie in de maatschappij worden uitgeoefend. Het idee dat daaraan ten grondslag ligt is dat voor decentrale volksvertegenwoordigers op deze wijze de binding met de maatschappij intact blijft: '*De aard van het lidmaatschap (...) van gemeenteraden en provinciale staten brengen met zich mee dat het geen hoofdfunctie is, maar een functie "erbij", die men naast een (hoofd)functie (in het maatschappelijk leven) vervult. Juist het hebben van een (hoofd)functie in het "gewone" beroeps- en bedrijfsleven anderszins kan aan de uitoefening van de genoemde lidmaatschappen ten goede komen.*'[89]

Er zijn nog andere principes die hebben te gelden voor decentrale volksvertegenwoordigende ambten.[90] Zo moet het ambt **toegankelijk** zijn: het dragen van politieke en bestuurlijke verantwoordelijkheid moet in beginsel voor iedereen open staan.[91] Verder moeten burgers bereid zijn het ambt te vervullen: zij moeten **in staat worden gesteld** een maatschappelijke carrière te onderbreken of te beëindigen voor de publieke zaak. Dan het principe van **onafhankelijkheid**: volksvertegenwoordigers mogen financieel niet afhankelijk zijn van

89 Kamerstukken I, vergaderjaar 1994-1995, nr. 51a, p. 1.
90 Vergelijk ook: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, *Bijzondere ambten, een toegesneden rechtspositie Integrale visie (rechts)positie politieke ambtsdragers*, mei 2015.
91 Vergelijk artikel 4 van de Grondwet.

zijn kiezers, zijn partij, een maatschappelijke organisatie of een bedrijf. Een ander principe is dat volksvertegenwoordigers door niemand anders dan **door de kiezer worden beoordeeld**: er is geen sprake van een vorm van beoordelen van het functioneren zoals in een arbeidsrelatie normaal is. We willen ook niet dat decentrale volksvertegenwoordigers chantabel zijn of in de verleiding komen om zich in te laten met normoverschrijdend handelen. Dus moet de rechtspositie ondersteunen dat het ambt **integer** wordt vervuld. En de vraag 'behoor ik als volksvertegenwoordiger mijn ambt neer te leggen' moet op politieke, inhoudelijke en staatsrechtelijke argumenten worden beantwoord, daar hoort de financiële vraag 'ben ik dan brodeloos?' niet door heen te spelen.[92] Dus: de werking van de **vertrouwensregel** is een principe dat niet mag worden doorkruist door financiële afwegingen. Dan ten slotte: de vergoeding voor decentrale volksvertegenwoordigers moet zijn grondslag vinden in een wet. **Transparant, kenbaar en controleerbaar**.

6.2 Aantrekkelijkheid: overwegend negatief beeld

Nederland heeft goed openbaar bestuur maar er zijn zorgen over de aantrekkelijkheid van volksvertegenwoordigende functies in het decentrale bestuur. Voor je maatschappelijk carrière is het niet altijd een plus en je krijgt te maken met ongemakken als verbaal of fysiek geweld.

Zelf vinden gemeenteraadsleden het vervullen van hun ambt iets om trots op te zijn, maar zorgen hebben ze ook. Het politieke bedrijf is niet te begrijpen voor gewone mensen, dat het moeilijk is voor burgers om betrokken te zijn bij besluitvorming door de gemeenteraad wordt algemeen beschouwd als iets wat het functioneren van de volksvertegenwoordiging onaantrekkelijk maakt. Ook is de gemeenteraad te veel met zichzelf bezig: te veel versnipperd en te veel politiek gedoe over incidenten.

Hoe kijken burgers tegen het decentrale bestuur aan? Hoewel mensen zich meer met Nederland dan hun gemeenten voelen verbonden, heeft men wel meer vertrouwen in het gemeentebestuur dan in het landsbestuur. We gaan wel stemmen (maar steeds minder) en er is ook wel interesse voor de lokale politiek, maar niet bij jongeren. De Nederlandse burger koestert verworven democratische waarden, maar heeft minder op met politiek. Kandidaat volksvertegenwoordigers staan niet te trappelen om zich beschikbaar te stellen.

Overigens: (on)aantrekkelijkheid van het ambt van decentrale volksvertegenwoordiger is niet een fenomeen waarvan alleen het openbaar bestuur last van heeft. Ook andere maatschappelijke domeinen zoals het verenigingsleven, het

92 Raad voor het openbaar bestuur, *Signalement wachtgeldregeling*, september 2014, p. 4.

buurtwerk of de kerk hebben moeite met het werven en vasthouden van goede mensen.

6.3 Balans: naast hoofdwerkzaamheden is de werkdruk hoog en vergoeding in kleine gemeenten laag

Het aandeel volksvertegenwoordigers met een betaalde baan is in het ene onderzoek iets meer dan de helft, in een ander onderzoek bijna driekwart. Bijna tweederde van de werkende gemeenteraadsleden doet dat fulltime. Werkdruk en tijdsbelasting is voor meer dan de helft van de volksvertegenwoordigers te hoog. De meerderheid (60%) is tevreden met het aantal uur dat is te besteden (16 uur). De meerderheid van de volksvertegenwoordigers vindt de vergoeding te laag, met name in kleinere gemeenten: in de kleinste gemeenten ontvangt men een vergoeding van gemiddeld 4,91 euro per uur, bijna 10 euro minder dan wat gemiddeld per uur wordt vergoed.

In vergelijking met België, Duitsland, Verenigd Koninkrijk, Frankrijk, Denemarken en Italië is de vergoeding die gemeenteraadsleden in die landen ontvangen meestal lager.

6.4 Burgerschaps- of politiek verlof

Kijken we naar het vraagstuk van burgerschaps- of politiek verlof, dan betreft de groep decentrale volksvertegenwoordigers ongeveer tienduizend mensen. De verhouding bedrijfsleven-(semi)publieke sector is ongeveer 60-40. Voor hen is het wettelijk gezien mogelijk om politiek verlof op te nemen. Meer dan 80% van de gemeenteraadsleden geeft aan dat de werkgever zich redelijk tot zeer flexibel opstelt als het gaat om de nevenwerkzaamheden in de gemeenteraad.

BIJLAGE II

ADVIESAANVRAAG

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Raad voor het Openbaar Bestuur
Postbus 20011
2500 EA DEN HAAG

Directie Democratie & Burgerschap
Afdeling Politieke ambtsdragers

www.rijksoverheid.nl
www.facebook.com/minbzk
www.twitter.com/minbzk

Contactpersoon
T.J. Jorritsma

T 06-18609274
theo.jorritsma@minbzk.nl

Kenmerk
2017-0000247121

Uw kenmerk

Datum 3 JUL 2017

Betreft Adviesaanvraag raadsvriendelijk personeelsbeleid en vergoedingen

Aanleiding adviesaanvraag
Naar aanleiding van de door de Tweede Kamer aangenomen motie-Wolbert heb ik een actieplan opgesteld ter versterking van de positie van raadsleden. Dat actieplan heeft een passend ondersteunings- en scholingsaanbod, adequate arbeidsvoorwaarden en randvoorwaarden voor raadsleden als doel.

Bij het aanbieden van het actieplan in de brief van 20 juni 2016 aan de Tweede Kamer heb ik aangekondigd een adviesaanvraag aan de Raad voor het Openbaar Bestuur voor te zullen leggen met de onderzoeksvraag 'of de tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning van raadsleden nog met elkaar in balans zijn. Ook is de vraag in hoeverre de secundaire arbeidsvoorwaarden raadsleden helpen bij het vervullen van hun ambt. In deze adviesaanvraag wordt ook het idee van burgerschapsverlof meegenomen.'
Hieronder treft u de context en verdere uitwerking van deze adviesaanvraag aan.

Achtergronden en context adviesaanvraag
Een goed functionerend openbaar bestuur veronderstelt goede bestuurders en volksvertegenwoordigers. Vooral onder volksvertegenwoordigers in het lokale bestuur leeft het gevoel dat het raadslidmaatschap een eervol maar ook een veeleisend ambt is. De afgelopen jaren is onder meer door de decentralisaties het werk van een gemeenteraadslid intensiever en veeleisender geworden. Veel vergaderen en stukken lezen kost tijd en energie. Dat heeft gevolgen voor het volksvertegenwoordigende onderdeel van het raadswerk.
Van gemeenteraadsleden wordt verwacht dat ze het vermogen hebben om op verschillende speelvelden en op verschillende schaalniveaus te schakelen en te verbinden. Omdat de meeste gemeenteraadsleden het raadswerk doen naast een reguliere baan, is het raadswerk lastig te combineren met het privéleven.
Een verstoorde balans is dan vaak de reden om het raadswerk op te geven. Voor het geld doen ze het niet, van de vergoeding voor het raadswerk wordt niemand rijk. Aan het ambt van volksvertegenwoordiger kleeft een negatief imago. Er is zorg of er wel voldoende potentieel is: de vijver waaruit politieke partijen volksvertegenwoordigers en bestuurders rekruteren wordt steeds kleiner; minder dan twee procent van de kiesgerechtigde bevolking is lid van een politieke partij.

Directie Democratie & Burgerschap
Afdeling Politieke ambtsdragers

Datum

Kenmerk
2017-0000247121

Conclusie is dat het ambt van gemeenteraadslid onder druk staat. Dat geldt ook voor statenleden en algemeen bestuursleden van de waterschappen. Het Belevingsonderzoek Statenleden en het bredere BZK Belevingsonderzoek onder decentrale politieke ambtsdragers geven aan dat niet alleen raadsleden, maar ook de statenleden een hoge werkdruk ervaren en behoefte hebben aan meer ondersteuning. De hoogte van de statenvergoeding staat niet meer in verhouding tot het tijdsbeslag, zo is de opvatting van statenleden.

Burgerschapsverlof
Goed geregeld politiek verlof kan het combineren van werk met een politieke functie vergemakkelijken. Denkbaar is dat een arbeidsvoorwaardelijk instrument als burgerschapsverlof één van de manieren is om het politieke ambt toegankelijker en aantrekkelijker te maken voor een bredere groep. Als werknemers tijdelijk kunnen worden 'uitgeleend' aan de publieke zaak en het makkelijker is om terug te keren naar de eerdere werkgever, is mogelijk de stap om een politiek ambt te overwegen minder groot. De vraag is nog wel hoe een dergelijke regeling er in een inmiddels flexibele arbeidsmarkt uit zouden moeten zien en of er inderdaad breed behoefte aan is, zowel aan werkgevers- als aan werknemerskant.
Met aanvaarding van de Wet normalisering rechtpositie ambtenaren komt de al bestaande terugkeergarantie voor rijks-, provincie-, en gemeenteambtenaren bij inwerkingtreding van de wet (naar verwachting in 2019) in beginsel te vervallen. Deze ambtenaren komen dan voor het politiek verlof net als werknemers onder het Burgerlijk Wetboek te vallen. Er is dan geen terugkeergarantie en loonaanvulling meer of er moeten bij CAO nieuwe afspraken over worden gemaakt. Het speelveld voor ambtenaren en werknemers in de markt is dan gelijk. Dat maakt een advies over het burgerschapsverlof –zowel voor bestuurders, maar ook voor volksvertegenwoordigers- van groter belang. Tegen deze achtergrond lijkt het aangewezen relevante werkgevers- en werknemersbelangen in het advies mee te nemen. Uitwerking kan waar de ROB dat op dit onderdeel nodig en wenselijk lijkt, plaatsvinden in samenwerking met andere adviesorganen, zoals de Raad voor het Overheidspersoneelsbeleid (ROP), de SER, de Stichting van de Arbeid en/of de WRR.

Inhoud adviesaanvraag
Het zwaartepunt in de adviesaanvraag ligt dus bij decentrale volksvertegenwoordigers, in het bijzonder bij raadsleden maar ook bij statenleden en algemeen bestuursleden van de waterschappen.
In het advies moet expliciet aandacht worden besteed aan de vergoedingensystematiek van raadsleden. Ook de bezoldiging van volksvertegenwoordigende functies in provincies en waterschappen moet hierbij worden betrokken. Van de ROB wordt overigens niet een volledig uitgewerkt voorstel voor een nieuwe vergoedingensystematiek verwacht. Wel wordt gevraagd een afwegingskader te bieden aan de hand waarvan een dergelijke systematiek nader kan worden uitgewerkt: uitgangspunten en criteria gerelateerd aan de aard en de zwaarte van de verschillende volksvertegenwoordigende functies.
Omdat voorliggende niet alleen in Nederland speelt, maar ook in andere landen is het interessant te bezien hoe andere democratieën omgaan met dezelfde ontwikkelingen en welke handelingsperspectieven zij kiezen.

Directie Democratie & Burgerschap
Afdeling Politieke ambtsdragers

Datum

Kenmerk
2017-0000247121

Bij de ondersteuning van volksvertegenwoordigers speelt de griffie een belangrijke rol. Griffiers denken momenteel na over doorontwikkeling van hun ambt, opdat ze raads- en statenleden optimaal kunnen ondersteunen. Bovenstaande leidt tot de volgende algemene vraagstelling waaruit een aantal deelvragen wordt afgeleid.

Vraagstelling

- Hoe kan de aantrekkelijkheid van volksvertegenwoordigende functies in het decentrale bestuur wordt vergroot?
- Hoe kan tijdsbesteding, werkdruk, verantwoordelijkheid en de beloning van decentrale volksvertegenwoordigers meer in balans worden gebracht?
- Kan burgerschapsverlof eraan bijdragen dat het voor mensen aantrekkelijk is en blijft om zich als volksvertegenwoordiger in te zetten voor het openbaar bestuur?

Deelvragen personeelsbeleid

- Wat zijn de knelpunten en behoeften, zoals ervaren door decentrale volksvertegenwoordigers, raadsleden in het bijzonder, op het gebied van personeelsbeleid? Liggen er knelpunten in het personeelsbeleid van de werkgever of van de gemeente, de provincie of het waterschap waar men volksvertegenwoordiger is?
- Op welke wijze kan het personeelsbeleid bijdragen aan het aantrekkelijk maken en houden van het politieke ambt van volksvertegenwoordigers?
- Hoe kunnen met de juiste arbeidsvoorwaarden waaronder burgerschapsverlof en ondersteuning voor volksvertegenwoordigers de verantwoordelijkheid, tijdsbesteding en werkdruk van decentrale volksvertegenwoordigers, raadsleden in het bijzonder, beter met elkaar in balans worden gebracht?
- Hoe zou een raadslidvriendelijk personeelsbeleid er dan uit moeten zien en wie heeft een rol daarbij (bijvoorbeeld werkgever, gemeente, partij en de griffie)?
- Is het raadsvriendelijk personeelsbeleid ook toe te passen voor volksvertegenwoordigers van andere bestuurslagen: de statenleden en/of leden van het algemeen bestuur van waterschappen?
- Is er in andere Europese landen (te denken valt aan Noorwegen, Zweden, Denemarken, Duitsland, België en Groot-Brittannië) ten aanzien van de genoemde thematiek en vraagstelling nuttige kennis beschikbaar?

Deelvragen vergoedingensystematiek

- Is het noodzakelijk uitgangspunten in de huidige vergoedingensystematiek voor volksvertegenwoordigers (zoals bijvoorbeeld relatie vergoedingen met inwonertal en aantal raadsleden dat varieert van varieert van 9 voor de kleinste gemeenten tot 45 raadsleden voor de grootste gemeenten) te herzien?
- Wat zijn varianten en alternatieven voor een vergoedingensystematiek? En wat zijn hun voor- en nadelen?
- Welke uitgangspunten hanteren andere Europese landen (te denken valt aan Noorwegen, Zweden, Denemarken, Duitsland, België en Groot-Brittannië) voor de vergoeding van decentrale volksvertegenwoordigers? En de vergoeding voor regionale/provinciale volksvertegenwoordigers?

Directie Democratie & Burgerschap
Afdeling Politieke ambtsdragers

Datum

Kenmerk
2017-0000247121

Ik zie het advies graag tegemoet in eerste kwartaal van 2018 zodat het advies nog kan worden betrokken bij de beoogde agenda voor de toekomst als uitvloeisel van de evaluatie van de Dijkstalwetgeving.

De minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties,

dr. R.H.A. Plasterk

BIJLAGE III

SAMENSTELLING RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR

Drs. H. (Han) Polman – raadsvoorzitter
Commissaris van de Koning, Provincie Zeeland

Dr. M. (Milo) Schoenmaker – plaatsvervangend raadsvoorzitter
Burgemeester, Gemeente Gouda

Prof. dr. M.A. (Maarten) Allers
Hoogleraar Economie van decentrale overheden, Rijksuniversiteit Groningen

Prof. dr. S.L. (Sarah) de Lange
Bijzonder hoogleraar Politicologie, Universiteit van Amsterdam

Prof. mr. dr. F.J. (Frank) van Ommeren
Hoogleraar Staats- en bestuursrecht, Vrije Universiteit te Amsterdam

H. (Huri) Sahin
Projectleider, ProDemos

Prof. dr. ir. C.J.A.M. (Katrien) Termeer
Hoogleraar Bestuurskunde, Wageningen Universiteit

Drs. C.J.G.M. (Kees Jan) de Vet
Dijkgraaf, Waterschap Brabantse Delta

Dr. M. (Miranda) de Vries
Burgemeester, Gemeente Etten-Leur

A. (Albertine) van Vliet-Kuiper – tijdelijk raadslid
Waarnemend burgemeester, Gemeente Enkhuizen

ADVIES VAN DE RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR

VOOR DE PUBLIEKE ZAAK

OVER EEN AANLOKKELIJK PERSPECTIEF VOOR DE DECENTRALE VOLKSVERTEGENWOORDIGER

ADVIES VAN DE RAAD VOOR HET OPENBAAR BESTUUR • VOOR DE PUBLIEKE ZAAK

randstedelijke rekenkamer
flevoland | noord-holland | utrecht | zuid-holland

Provinciale Staten van de provincie Noord-Holland

Datum	*Bijlage(n)*	*Uw kenmerk*	*Ons kenmerk*
22 maart 2018	1		2018/AH/030

Onderwerp
Onderzoeksopzet Energietransitie

Geachte leden van Provinciale Staten,

De Randstedelijke Rekenkamer is medio 2017 in gesprek gegaan met de vier andere provinciale Rekenkamers over een mogelijk gezamenlijk onderzoek naar Energietransitie. Op basis van deze gesprekken hebben we besloten om met alle provinciale rekenkamers gezamenlijk in kaart te brengen wat de ambities van alle provincies inhouden, hoe deze zijn uitgewerkt en op welke wijze er invulling aan wordt gegeven. Het doel van het onderzoek is om inzicht te bieden in de stand van zaken ten aanzien van energietransitie en de mogelijkheid te bieden om van elkaar te leren door een vergelijking te maken van de aanpak van de energietransitie door de verschillende provincies.

De centrale vraagstelling van dit onderzoek geldt voor alle provinciale rekenkamers: *Wat zijn de overeenkomsten en verschillen in de ambities, rolopvatting, instrumentgebruik, inzet en resultaten tot nu toe van de provincies op het gebied van energietransitie in de periode 2016-1 april 2018?*

In de bijgevoegde onderzoeksopzet staat beschreven welke vragen de rekenkamers willen beantwoorden en hoe zij daartoe onderzoek zullen doen.

Ik vertrouw erop u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Met vriendelijke groet,

dr.ir. Ans Hoenderdos-Metselaar MBA

bestuurder/directeur
Randstedelijke Rekenkamer

Teleportboulevard 110 | 1043 EJ AMSTERDAM | 020 - 5818 585
info@randstedelijke-rekenkamer.nl | www.randstedelijke–rekenkamer.nl

Noordelijke Rekenkamer

Rekenkamer OOST-NEDERLAND

ZUIDELIJKE REKENKAMER

REKENKAMER ZEELAND

randstedelijke rekenkamer
flevoland | noord-holland | utrecht | zuid-holland

ONDERZOEKSOPZET

Energietransitie

Een gezamenlijk onderzoek van alle provinciale rekenkamers

| maart 2018 |

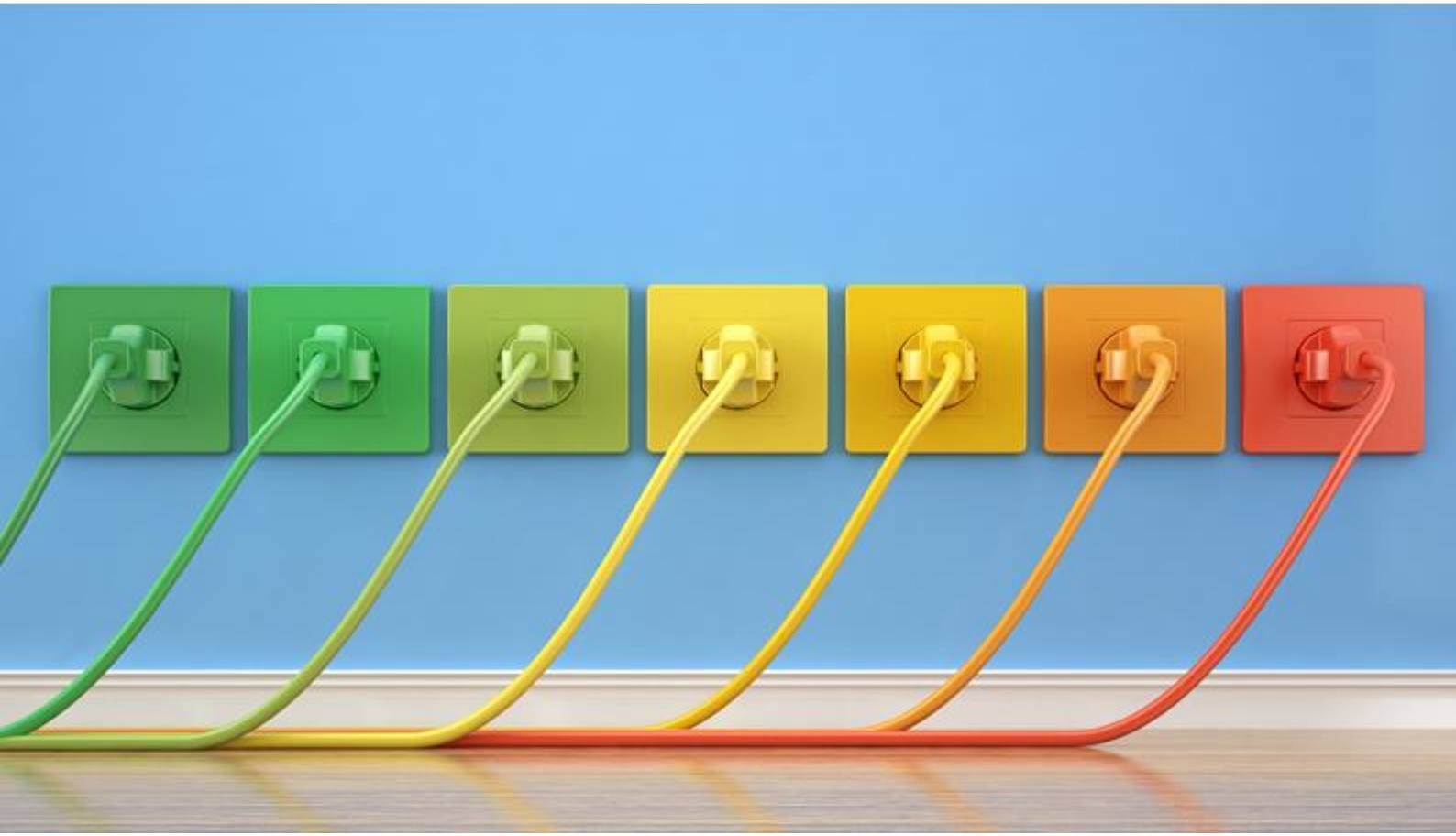

Colofon

De provinciale Rekenkamers zijn onafhankelijke organen die onderzoek doen naar de doeltreffendheid, doelmatigheid en rechtmatigheid van het gevoerde bestuur van de provincies.

Voor dit gezamenlijke onderzoek naar energietransitie is een bestuurlijk begeleidingscollege ingesteld, bestaande uit de heer drs. M.M.S. Mekel (Randstedelijke Rekenkamer en Rekenkamer Oost-Nederland), de heer dr. P.L. Polhuis MA (Noordelijke Rekenkamer), mevrouw drs. P.J.L. Verbugt (Zuidelijke Rekenkamer), de heer drs. H.J.W. Verdellen (Rekenkamer Zeeland).

Dit onderzoek zal worden uitgevoerd door (vanuit de Randstedelijke Rekenkamer):

- Kirsten Bijkerk MSc (onderzoeker)
- Manon Laan MSc (onderzoeker)
- mr. Majella de Vries (onderzoeker)

Randstedelijke Rekenkamer
Teleportboulevard 110
1043 EJ Amsterdam
020 – 58 18 585
info@randstedelijke-rekenkamer.nl
www.randstedelijke-rekenkamer.nl
Volg ons op twitter via: @rekenrandstad

Inhoudsopgave

| 1 | INLEIDING 4
1.1 Aanleiding 4
1.2 Achtergrond 5
1.3 Focus 6

| 2 | ONDERZOEKSOPZET 7
2.1 Doel- en vraagstelling 7
2.2 Onderzoeksmethodiek 8
2.3 Organisatie van het onderzoek 8
2.4 Planning 9
2.5 Slotopmerking 9

| BIJLAGE A | ENERGIETRANSITIE IN COALITIEAKKOORDEN 2015-2019 10

| 1 | Inleiding

In dit hoofdstuk schetsen we de aanleiding voor het onderzoek en de achtergronden van het thema energietransitie.

1.1 Aanleiding

Klimaatverandering en de effecten van het gebruik van fossiele brandstoffen worden op alle schaalniveaus gezien als een maatschappelijk probleem. Enerzijds wordt de oplossing gezocht in hernieuwbare energie[1] zoals windenergie, zonne-energie, bio-energie en aardwarmte. Anderzijds is energiebesparing nodig; zo min mogelijk energie gebruiken en fossiele energie zo efficiënt mogelijk in zetten. De maatschappelijke en economische verandering die hiervoor nodig is wordt aangeduid als energietransitie. Een transitie naar een economie die gebaseerd is op het streven naar een laag energiegebruik en het opwekken van hernieuwbare energie met onder meer wind, zon, biomassa en aardwarmte.

Op Europees niveau zijn in 2010 afspraken gemaakt over energietransitie. Het streven is dat er in 2020 20% hernieuwbare energie en 20% energiebesparing is bereikt. Deze ambitie is in Nederland vertaald naar een nationaal energieakkoord, het 'Energieakkoord voor duurzame groei' (hierna: "Energieakkoord"), dat onder regie van de Sociaal Economische Raad (SER) in 2013 door vele partijen, waaronder de provincies is ondertekend.

In 2015 werd in Parijs een klimaatakkoord gesloten met als doel om de stijging van de wereldwijde gemiddelde temperatuur ruim onder 2 graden Celsius te houden ten opzichte van het pre-industriële niveau en ernaar te blijven streven de stijging te beperken tot 1,5 graad Celsius[2]. Daarnaast werd afgesproken om snel een eind te maken aan het gebruik van fossiele brandstoffen omdat deze een belangrijke oorzaak zijn van overmatige CO2 uitstoot. Het akkoord is uitgewerkt in de 'Overeenkomst van Parijs' en is, doordat is voldaan aan de minimumeis van ondertekening door tenminste 55 landen die tezamen tenminste 55% van de totale wereldwijde uitstoot van broeikasgassen voor hun rekening nemen, reeds op 4 november 2016 in werking getreden. De Overeenkomst van Parijs volgt vanaf 2020 het Kyoto-protocol op.

Dit onderzoek is een samenwerking tussen alle provinciale Rekenkamers in Nederland. Het onderzoeksplan is dan ook onderling afgestemd. De provinciale Rekenkamers willen met dit gezamenlijke onderzoek in kaart brengen wat de ambities van alle provincies inhouden en op welke wijze er invulling aan wordt gegeven. Het inzicht wordt op die manier vergroot en we faciliteren de mogelijkheid om van elkaar te leren en de inzichten te gebruiken voor (toekomstig) beleid. De vergelijking tussen provincies met daarbij -naar verwachting- suggesties om van elkaar te leren is het eindproduct van dit gezamenlijke onderzoek.

[1] Hernieuwbare energie; niet-fossiele energiebronnen die constant worden aangevuld. Bron: Renewable Energy Directive (RED; EU-richtlijn Energie uit Hernieuwbare bronnen).
[2] Publicatieblad van de Europese Unie, (Vertaling) Overeenkomst van Parijs, L282/4, 19 oktober 2016, artikel 2.

1.2 Achtergrond

De doelen uit het Energieakkoord zijn onder andere:

- energiebesparing van 1,5% per jaar
- 100 petajoule (PJ) energiebesparing in het finale energieverbruik per 2020
- 14% hernieuwbare energie in 2020 (16% in 2023).

De afspraken zijn niet afdwingbaar, het gaat om een inspanningsverplichting voor provincies. In een gezamenlijke investeringsagenda van IPO, VNG en UvW -uitmondend in interbestuurlijke samenwerking met het Rijk- is afgesproken dat elke regio in 2021 beschikt over een regionale energiestrategie.

Investeringsagenda IPO, VNG en UvW

Samen met VNG en UvW hebben de provincies in IPO-verband een investeringsagenda opgesteld ten behoeve van de Kabinetsformatie 2017[3]. In het voorstel geven de partners aan hoe zij vanuit hun eigen rol gezamenlijk bijdragen aan de opgaven voor energietransitie, klimaatadaptatie en circulaire economie. Zij vragen de rijksoverheid om zich te committeren aan de aanpak van deze opgaven, omdat de partners hun bijdrage effectiever leveren als het Rijk hen daarbij gericht faciliteert en verantwoordelijkheid neemt voor (inter)nationale opgaven.

Op het gebied van energietransitie; Nederland energieneutraal, is de inzet van gemeenten, provincie en waterschappen inhoudelijk gericht op de volgende resultaten:

1. Realiseren van energiebesparende en alternatieve warmtevoorziening in de gebouwde omgeving
2. Opwekken en inpassen van duurzame energie
3. Realiseren van CO2- arme mobiliteit, industrie en landbouw

Recent (14 februari 2018) is een interbestuurlijk programma (IBP) van start gegaan met een gezamenlijke agenda voor Rijk, gemeenten, provincies en waterschappen. Eén van de onderwerpen die gezamenlijk wordt opgepakt is ‘samen aan de slag met het klimaat’. Nederlandse overheden zullen zich samen inzetten voor een meerjarige programmatische nationale aanpak. Deze aanpak moet leiden tot landsdekkende, integrale regionale energie en klimaatstrategieën. Voor energietransitie is het doel van het IBP om te komen tot 49% CO2-reductie in 2030.

Interprovinciaal samen werken aan energie [4]

Sinds 2008 werken de provincies samen aan energie en klimaatdoelstellingen. De focus in het samenwerkingsprogramma 2012-2013 lag bij de kansen die de energietransitie biedt voor de regionale economische ontwikkeling. De uitdaging van de energieafspraken uit 2013 en de verbreding van het aantal bestuurlijk en maatschappelijk betrokken actoren vergt, zo is opgenomen in het programma, dat provincies samen de schouders er onder zetten, om hun deel van de afspraken uit te voeren en om andere partijen te faciliteren bij hun aandeel.

De provincies hebben in IPO-verband energie afspraken gemaakt met het Rijk en zij hebben het Energieakkoord ondertekend dat in SER-verband tot stand is gekomen met 40 partijen: overheden, bedrijfsleven, financiële sector en groene NGO’s. De ruimtelijke inpassing van windenergie op land was in 2011 de aanleiding om de afspraken

[3] Naar een duurzaam Nederland, energieneutraal, klimaatbestendig en circulair, Gezamenlijke investeringsagenda van gemeenten, provincies en waterschappen voor de kabinetsformatie 2017

[4] http://www.ipo.nl/files/4714/4248/4619/Provincies_investeren_in_de_Energietransitie.pdf

met het Rijk te maken. Via het SER traject hebben de provincies het belang van energiebesparing en andere vormen van hernieuwbare energie voor de regionale economie op de agenda kunnen zetten.

In de periode 2014-2016 voerden de provincies in de 'Interprovinciale Samenwerking Energietransitie en Economie' (IPS2E) gezamenlijk de afspraken uit het Energieakkoord uit. Dit programma is na 2016 voortgezet en daarbij wordt de naam Energieprogramma gehanteerd. Er heeft -anders dan in het IPS2E aangekondigd- nog geen evaluatie plaats gevonden.

Publicaties van bureaus over de rol van de provincie bij energietransitie
In oktober 2017 bracht Berenschot een publicatie uit; 'op weg naar een energie regio, inzichten in de regionale energietransitie'. Over de rol van de provincies in de energietransitie geeft Berenschot aan dat partijen op regionaal niveau al gauw naar de provincie kijken; de provincie heeft ervaring met het regisseren van samenwerkingsprocessen en beschikt over inhoudelijke kennis, capaciteit, instrumenten en middelen. Berenschot geeft aan dat de regie pakken op regionaal niveau voor provincies verleidelijk is, maar tevens een valkuil. De valkuil wordt gevormd doordat een te stevige regie van de provincie er toe kan leiden dat gemeenten en andere stakeholders achterover gaan leunen, terwijl het creëren van eigenaarschap van de regionale transitiearena een belangrijke succesfactor is.
Daarnaast vraagt Berenschot aandacht voor de balans; het handig verbinden van belangen, middelen en aanpakken voor energietransitie met sectorale doelstellingen kan verrijkend werden, maar ook het proces verzwaren en vertragen. De provincie kan daarnaast, zo geeft Berenschot aan, procesmiddelen of –capaciteit inzetten om een proces op gang te helpen of naar de volgende fase te brengen.

Eind 2017 heeft Twynstra Gudde een whitepaper uitgebracht met als titel 'Energietransitie: sleutelrol voor de twaalf provincies'. Kort samengevat komen de bevindingen er op neer dat alle provincies hoog inzetten qua ambitie, maar dat de concrete invulling nog grotendeels moet plaats vinden. Daarnaast lijken provincies nog zoekende te zijn naar hun rol en benutten zij uit het brede pallet aan instrumenten vooral het 'zachte' instrumentarium.

1.3 Focus

Provincies hebben zich gecommitteerd aan de afspraken in het Energieakkoord. Deze afspraken zijn te kenmerken als inspanningsverplichtingen. Het zijn dus geen harde afspraken op resultaten en effecten. Daarnaast zijn provincies uiteraard vrij in de wijze waarop zij invulling geven aan hun inspanningen op het gebied van energietransitie. In de IPO-rapportage 'Provincies investeren in de energietransitie' is een samenvatting opgenomen van de coalitieakkoorden van de verschillende provincies. Deze samenvatting is weergegeven in Bijlage A.

Binnen het thema energietransitie gaat het om:
- Energie besparen door verspilling tegen te gaan en energiegebruik beperken
- Bevorderen van het gebruik van hernieuwbare energie

De inspanningen van de provincies op beide onderdelen maken deel uit van het onderzoek. Afhankelijk van de insteek van de provincie kan het hierbij zowel gaan om zaken die de provincie direct kan beïnvloeden als om inspanningen die erop gericht zijn om andere partijen in beweging te brengen.

| 2 | Onderzoeksopzet

In dit hoofdstuk geven we aan wat we gaan onderzoeken. Naast doel- en vraagstelling komen ook de methoden van onderzoek aan bod.

2.1 Doel- en vraagstelling

Doelstelling
De doelstelling van het onderzoek is Provinciale Staten van de twaalf provincies inzicht te bieden in de stand van zaken ten aanzien van energietransitie en de mogelijkheid te bieden om van elkaar te leren door een vergelijking te maken van de aanpak van de energietransitie door de verschillende provincies.

Centrale vraag
Wat zijn de overeenkomsten en verschillen in de ambities, rolopvatting, instrumentgebruik, inzet en resultaten tot nu toe van de provincies op het gebied van energietransitie in de periode 2016 - 1 april 2018?

Onderzoeksvragen
De onderzoeksvragen zijn onderverdeeld in 3 thema's:

Inzet van de provincies
1. Welke ambities[5] hebben de verschillende provincies als het gaat om energietransitie en hoe verhouden deze zich tot de verplichtingen die zij met het Rijk zijn aangegaan?
2. Welke rollen en instrumenten zetten provincies daarbij in en welke partijen betrekken de provincies?
3. Welke onderbouwing ten aanzien van de werking van de rol(len) en instrumenten is beschikbaar?
4. Welke andere beleidsthema's[6] worden ingezet ten behoeve van de ambities op het gebied van energietransitie?
5. Wat is de omvang van de inzet op energietransitie in structurele en incidentele middelen (inclusief revolverende fondsen)?[7]
6. Welke indicatoren worden gehanteerd voor de monitoring en evaluatie?
7. Welke resultaten (prestaties en effecten) zijn inmiddels bij de provincies bekend?

Provincie specifieke kenmerken en uitgangspositie van de provincies
8. Wat zijn de voor de vergelijking relevante kenmerken van de provincie, waaronder de omvang van de begroting van de provincie, het aantal woningen en het aantal vestigingen per bedrijfstak in de provincie?
9. Wat is de omvang van het energiegebruik in TJ per provincie onderverdeeld in de verschillende sectoren?
10. Wat is de omvang van de hernieuwbare energie per provincie?

[5] Hierbij worden zowel de ambities ten aanzien van energie besparing als opwekking van nieuwe energie betrokken alsmede overige ambities op het gebied van energietransitie aansluitend op de insteek van de provincies
[6] Hierbij wordt op voorhand gedacht aan RO, Milieu (VTH), Mobiliteit, Economie en Innovatie
[7] Hierbij wordt een onderverdeling aangehouden naar per jaar en per programma/agenda

Vergelijking, verklaringen en suggesties

11. Welke verschillen zijn er zichtbaar in ambitie, rolopvatting en instrumentarium tussen de provincies?
12. Welke verschillen kunnen geduid worden vanuit de verschillen in kenmerken of uitgangspositie van de provincies?
13. Welke verschillen zijn relevant om als suggestie aan één of meerdere provincies mee te geven?

2.2 Onderzoeksmethodiek

Afbakening

Onder energietransitie verstaan wij in dit onderzoek de in de provinciale (beleids)plannen opgenomen inzet op energiebesparing en de overstap van fossiele brandstoffen naar hernieuwbare energiebronnen. Het onderzoek wordt uitgevoerd voor twaalf provincies. In tijd wordt het onderzoek afgebakend voor de periode 2016 tot 1 april 2018. Op inhoud wordt het onderzoek afgebakend tot die inzet die de betreffende provincie levert ten behoeve van de energietransitie. Het onderzoek beperkt zich daarmee tot de provincie als bestuurlijke actor.

Methoden

Voor het onderzoek maken we, voor zover mogelijk, gebruik van gegevens die reeds verzameld zijn. Voor het in beeld brengen van de uitgangspositie van provincies maken we o.a. gebruik van de klimaatmonitor.databank.nl en waarstaatjeprovincie.nl.

Voor het in beeld brengen van de ambities, rollen, instrumenten en middelen van de provincies maken we gebruik van provinciale documenten zoals coalitieakkoord, omgevingsvisie, energieakkoord/energieagenda/beleidsplan energie, begrotingen en jaarrekeningen. Daarnaast zullen interviews worden gehouden met de programmamanagers energietransitie, om motieven te achterhalen en ontbrekende gegevens aan te vullen dan wel gegevens te verifiëren.

Experts

Voor reflectie op de geconstateerde verschillen tussen provincies wordt voor het gezamenlijke eindproduct mogelijk gebruik gemaakt van externe deskundigheid.

2.3 Organisatie van het onderzoek

Het onderzoek wordt door de onderzoekers van de verschillende Rekenkamers uitgevoerd bij hun ‘eigen’ provincies. Het team van onderzoekers vanuit de verschillende Rekenkamers en een projectleider zorgen voor een uniforme uitvoering van het onderzoek, onder meer door gebruik te maken van formats voor het verzamelen van het materiaal. Het verzamelen van het materiaal voor de uitgangspositie ten aanzien van energiegebruik en de provincie specifieke kenmerken wordt uitgevoerd op basis van al bestaand materiaal en wordt centraal verzameld voor alle provincies.

Het onderzoek wordt uitgevoerd in twee rondes. Na de eerste ronde wordt in beeld gebracht wat er verzameld is. In de tweede ronde kan aanvullende informatie worden verzameld voor eventuele ‘witte vlekken’, dat wil zeggen aspecten die bij de eerste ronde van het onderzoek bij een of meerdere provincies niet naar voren zijn gekomen. Dat kan ofwel leiden tot een aanvulling op het materiaal, dan wel tot een onderbouwing waarom het aspect voor deze provincie niet aan de orde is.

Voor elke provincie wordt een nota van bevindingen opgesteld, die volgens de eigen gebruikelijke procedure wordt voorgelegd voor ambtelijk hoor en wederhoor.
In de fase van ambtelijk hoor en wederhoor zal daarnaast een bijeenkomst worden gepland met de programmamanagers energietransitie om de feitencheck niet te beperken tot het materiaal van de betreffende provincie, maar ook in vergelijkend perspectief te kunnen beschouwen.

Het gezamenlijke eindproduct wordt gevormd door de vergelijking met -naar verwachting- suggesties aan provincies om van elkaar te leren.

Menskracht en middelen
Elke Rekenkamer zorgt voor voldoende capaciteit om het onderzoekswerk tijdig af te ronden. De inzet van de projectleider wordt over de verschillende Rekenkamers verdeeld.

2.4 Planning

In de tabel hieronder is de planning opgenomen van het gezamenlijke onderzoek. Uitgangspunt bij het onderzoek is dat het eind 2018 moet worden opgeleverd, in verband met de verkiezingen die in maart 2019 worden gehouden.

Tabel 1 Planning

Wat	Planning
Oriëntatie, vooronderzoek en onderzoeksplan	Januari – februari 2018
Informatieverzameling	Maart – mei 2018
Rapportage	Juni – november 2018
Publicatie	December 2018

2.5 Slotopmerking

Deze onderzoeksopzet is opgesteld op basis van een globale verkenning van het onderwerp. Op basis van het verzamelde onderzoeksmateriaal kan de aanpak gedurende het onderzoek worden bijgesteld. Als deze bijstelling naar ons oordeel tot majeure aanpassingen van de opzet leidt, zal dit door ons worden gecommuniceerd.

Bijlage A Energietransitie in coalitieakkoorden 2015-2019

Provincie	Kernpunten energietransitie
Groningen	▪ Groningen wil voorop lopen in het opwekken van energie met behulp van zon, wind, biomassa en aardwarmte; ▪ Energieleverancier van Nederland; ▪ Circulaire energie-economie en energiewerkgelegenheid in Groningen verder ontwikkelen tot een innovatieve en concurrerende energiesector; ▪ Stimuleren energie-neutrale dorpen, duurzaam bouwen in samenhang met aardwarmte en mogelijkheden voor het plaatsen van zonnepanelen; ▪ Onderzoek naar intelligente energiesystemen als opslag; ▪ Proeftuin/innovatiepark; ▪ Stimuleren decentrale energieopwekking met een revolverend investeringsfonds, weghalen belemmeringen en bij elkaar brengen partijen; ▪ Inzetten op energiebesparing, vooral bij renovatie woningen in het aardbevingsgebied; ▪ Vasthouden aan akkoord wind op land; ▪ Zoektocht naar meer locaties en met Rijk in overleg of naast windenergie de opgave ook via andere duurzame energie kan worden ingevuld. ▪
Friesland	▪ Er komen niet meer windmolens bij dan in bestaande en niet te wijzigen afspraken zijn opgenomen; ▪ Elke Fries krijgt de kans om individueel of in groter verband mee te doen in duurzame energieopwekking; ▪ Elke Fries krijgt de kans om zijn dorp of wijk energieneutraal en/of sociaal duurzamer te maken; ▪ Een integraal energieplan om in 2025 25% van de energie duurzaam op te wekken is in uitvoering; ▪ Er komen tientallen duurzame dorpen. Er komen niet meer windmolens bij dan het afgesproken maximum; ▪ Het duurzaamheidsoffensief voorziet ook in een zelfverzekerd antwoord als ooit een nieuwe vraag tot plaatsing van windmolens van het Rijk mocht komen. Dat antwoord zal dan zijn: Fryslân heeft een veel betere aanpak met niet één idee, maar tientallen; ▪ Uitgaven: tijdelijke voorstellen 23 miljoen euro, structureel 11 miljoen euro, revolverend 127 miljoen euro.
Drenthe	▪ Gaat voor energiemix, versnellen energietransitie; ▪ Actieplan energie neutrale woningen; ▪ Houden aan afspraken met Rijk, uiterste inspanning om het Rijk ervan te overtuigen een plan voor windenergie te maken dat meer recht doet aan de belangen van omwonenden; ▪ Voortzetting huidig klimaat- en energiebeleid; ▪ Stimuleren gebruik zonne-energie. Doel is dat inwoners omschakelen van consument naar prosument.
Overijssel	▪ Inzetten op ambitie aandeel hernieuwbare energie naar 20% te laten groeien tot 2023; ▪ Herverdeling budgetten, omvang van Energiefonds wordt verlaagd van 250 miljoen naar 200 miljoen vanwege lager tempo van financiering. 30 miljoen euro naar programma Nieuwe Energie;

Provincie	Kernpunten energietransitie
	▪ Verruiming criteria van Energiefonds en programma Nieuwe Energie voor lokale initiatieven, innovatie en renovatie van woningvoorraad en maatschappelijk vastgoed; ▪ Energiefonds wordt revolverend; ▪ Houden aan afspraken met Rijk over windenergie
Gelderland	▪ Gelderland moet in 2050 energieneutraal zijn; ▪ Samen met de partners van het Gelders Energieakkoord uitvoeringsplan maken. ▪ Opstellen concreet programma gericht op speerpunten vermindering energieverbruik, hernieuwbare energie en innovatie; ▪ Samen met partners ontwikkeling plan om voor 2020 100.000 woningen energiezuinig te maken; ▪ Zonne-energie en windenergie staan centraal, biomassa en mestvergisting worden niet vergeten; ▪ Afspraken met Rijk worden uitgevoerd met centraal het creëren van draagvlak; ▪ Opstellen innovatieagenda met partners; ▪ Investering van 80 miljoen euro in deze bestuursperiode
Flevoland	▪ Sterke verbanden economie, energie en milieu; ▪ Nationale koploper in hernieuwbare energie; ▪ Energieneutraliteit in 2020 exclusief mobiliteit, in 2030 inclusief mobiliteit; ▪ Meer windenergie met minder molens; ▪ Zonne-energie, biomassa en nieuwe alternatieve energiebronnen; ▪ 0,5 miljoen euro voor het stimuleren van hernieuwbare energieproductie; ▪ Onderzoek naar energiebesparing; ▪ In 2019 voorziet de stimuleringsregeling voor hernieuwbare energie aantoonbaar in een behoefte.
Utrecht	▪ Aanjaagrol gericht op de implementatie van duurzame ontwikkeling, energiebesparing, duurzame energieopwekking en kennisdelen; ▪ Energiebeleid wordt geïntensiveerd door Agenda Duurzame Energie op basis van landelijk Energieakkoord; ▪ Revolverend Utrechts Energiefonds; ▪ Inzetten op energiebesparing, in 2020 50.000 nul-op-de-meterwoningen; ▪ In mobiliteitsbeleid richten op energiezuinige vervoerswijzen, energiezuinige wegverlichting en lichtgevende belijning en energiezuiniger vervoer in OV-concessies; ▪ Vasthouden aan landelijke afspraken, inzetten op draagvlakontwikkeling, geen subsidies voor windenergie; ▪ Inzetten andere vormen van hernieuwbare energie dan wind, zonne-energie, restwarmte en in landbouw bio-energie. Aanjaagteam om dit te stimuleren; ▪ Bestaande regeling asbestdaken vervangen door zonnepanelen wordt voortgezet; ▪ Actieve handhaving verplichting bedrijven om slimme investeringen in energiebesparing te doen met korte terugverdientijd; ▪ Investeringsimpuls van 8 miljoen over gehele bestuursperiode.
Noord-Holland	▪ Inzet om de provincie op een verantwoorde wijze zo energieneutraal mogelijk te krijgen; ▪ De provincie stimuleert innovaties en onderzoekt ontwikkelingen met betrekking tot verschillende vormen van duurzame energie, zoals biomassavergisting en -vergassing, zonne-energie, warmtenetten, getijdenstroom, osmose en alternatieve bronnen van energie, zoals thorium; ▪ Servicepunt Duurzame Energie voor ondersteuning van gemeenten wordt voortgezet gezamenlijk met de gemeenten. ▪ Duurzame energie stimuleert de economie en werkgelegenheid, daarom is het Participatiefonds Duurzame Economie opgericht;

Provincie	Kernpunten energietransitie
	▪ Ook wordt fonds opgericht om ontwikkelingen van duurzame (energie) innovaties in het MKB te bevorderen. De financieringsbehoefte wordt onderzocht; ▪ Stimuleren zonne-energie maar geen wildgroei aan zonne-akkers door opstellen beleidskader; ▪ Onderzoek naar mogelijkheden verbreding experiment SolaRoad; • Aanjagende en faciliterende rol ten aanzien van warmtenetten (Pilot Metropoolregio Amsterdam); ▪ Wind op zee buiten 12-mijlszone; ▪ Budget bijna 27 miljoen euro.
Zuid-Holland	▪ Regierol wordt opgepakt en samen met partners wordt een nieuwe provinciale energieagenda opgesteld om bij te dragen aan de landelijke en Europese doelstellingen (totaal incidenteel 5 miljoen euro); ▪ Ondersteunen van een energiecampus voor de doorontwikkeling van bewezen innovaties (‘proven concepts’); ▪ Energiefonds wordt opgericht ter grootte van 100 miljoen euro (risicoreserve van 25 miljoen euro) voor nieuwe ambities en/of technieken; ▪ Faciliteren van ruimtelijke inpassing van nieuwe vormen van hernieuwbare energie; ▪ Uitvoering geven aan de ruimtelijke inpassing van de huidige met het Rijk overeengekomen opgave voor windenergie op land. Geen ruimte voor extra opgave windenergie op land; ▪ Ten behoeve van driedimensionale ruimtelijke ordening wordt de lobby ondersteund om provincies meer bevoegdheden in de Mijnbouwwet te geven om beter een integrale rol te kunnen spelen; ▪ Energiebesparing en duurzaam energiegebruik bij de aanleg van nieuwe infrastructuur en beheer en onderhoud ▪ Geen voorstander van boren naar schaliegas
Zeeland	▪ Ontwikkelpotentieel aanspreken waar industrie, natuur, recreatie, voedselproductie en energie door kruisbestuiving van kunnen profiteren; ▪ Stimuleren dat traditioneel sterke sectoren van Zeeland – havens en industrie, landbouw en visserij en vrijetijdseconomie (recreatie en toerisme) – de handen ineen slaan en samen nieuwe economieën vormen zoals innovatieve deltatechnologie, herwinbare energie, biobased economy, agrofood en aquacultuur; ▪ Ontwikkelen van getijdenenergie voor de Grevelingen in combinatie met de terugkeer van (beperkt) getij door middel van een opening in de Brouwersdam. Zeeland bouwt haar profiel en positie als proeftuin verder uit, onder andere door nieuwe methoden van zoetwatervoorziening (zoetwaterbellen) en duurzame energie uit water (getijdenenergie); ▪ De provincie werkt samen met ondernemers, onderzoeksinstellingen en overheden in West-Brabant en Zuid-Holland in de Bio-based-Delta. Met de traditionele sectoren als basis wordt toegewerkt naar een op groene grondstoffen gebaseerde economie waarbij voor Zeeland een kansrijk initiatief is om een biomassacentrale te realiseren; ▪ Het landelijk energieakkoord vraagt inzet op alternatieve energieopwekking. Duurzame energie past bij Zeeland. De provincie richt zich op biomassa, zonne-energie, energie uit water en energie uit wind. Grootschalige windenergie wordt beperkt tot het gevraagde aandeel aan de landelijke opgave; ▪ De landschappelijke inpassing is een belangrijke randvoorwaarde voor zonne-energie. De provincie blijft kritisch ten aanzien van het winnen van schaliegas in de Oosterschelderegio.
Noord-Brabant	▪ Nog meer inzetten op duurzame energie;

Provincie	Kernpunten energietransitie
	▪ Groene economie en duurzame energie slim verbinden met verduurzamen van de Brabantse woningvoorraad, met de economische clusters, met kennis en innovatie en aan de dynamiek van Brabanders; ▪ Samen met de ondertekenaars van het Brabantse Energieakkoord aan de slag om de ambities voor een groener, schoner en energiezuiniger Brabant te versnellen; ▪ Samen met gemeenten, woningcorporaties en eigenaren van woningen komen tot een energieneutrale woningvoorraad in 2050; ▪ Ruimte aan zonne-energie en geothermie, afspraken met Rijk worden gerealiseerd en breed gedragen voorstellen voor toepassing van kleinschalige windenergie worden gefaciliteerd; ▪ Omwonenden van windparken moeten meer kunnen meeprofiteren van groene energie, onder andere door vergroting participatiemogelijkheden; ▪ Ontwikkelen van een plan voor de start van een Cleantech campus; ▪ Investering van 308 miljoen euro.
Limburg	▪ Dynamiek van de samenleving benutten door het eigen initiatief in bijvoorbeeld energiecoöperaties te koesteren en te ondersteunen; ▪ Inzet provincie op het gebied van delen van kennis en ervaring, ondersteunen van burgers en lokale coöperatieve verbanden en koppelen van de energieopgave aan de economische structuurversterking. ▪ Inzet op energie besparen: standaard bij herstructurering van woningbouw. Asbest vervangen door zonnepanelen. Energiebesparing op gebied van mobiliteit; ▪ Inzet op energie opwekken: zonnepanelen in de woonomgeving en op bedrijfsdaken. Experimenten met aardwarmte. Verplichtingen Rijk m.b.t. windenergie uitvoeren. Waterkrachtcentrales. ▪ Uitwisselen restenergie en -warmte: benutten restwarmte en -energie uit tuinbouwkassen. Aanwenden van industriële restwarmte in woonwijken. Ondersteuning andere innovaties en toepassingen van energie-uitwisseling; ▪ Kleinschalige energieopslag onderzoeken met een focus op energieonafhankelijkheid en -zekerheid van de provincie; ▪ Innovatief en stabiel energienetwerk waaronder smart grids zoals een laadpuntennetwerk voor e-auto's en e-bikes; ▪ Verbinden van kennis door samen te werken met kennisinstellingen in de Euregio; ▪ Revolverend en renderend: 100 miljoen euro voor energie en asbest en 13 miljoen euro procesgelden (5 mln. asbest en 8 mln. energie)

Bron: http://www.ipo.nl/files/4714/4248/4619/Provincies_investeren_in_de_Energietransitie.pdf

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de Statengriffier, mw. Drs. K. Bolt,
Dreef 3, tweede etage
2012 HR Haarlem

INGEKOMEN 22 MAART 2018

Gedeputeerde Staten
Uw contactpersoon
M. L. Loef / M.J. Rol
KAB/IBT

Doorkiesnummer (023) 514 4655
loefm@noord-holland.nl
rolm@noord-holland.nl

Betreft: Uitvoeringsplan Interbestuurlijk Toezicht 2018

Verzenddatum
22 MAART 2018

Kenmerk
1043392 / 1050874

Uw kenmerk

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet inzake de actieve informatieplicht en in vervolg op onze brief van 24 mei 2017, kenmerk 905116 / 946407 over de vaststelling van het Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021, stellen wij u op de hoogte van het volgende.

In mei 2017 berichtten wij u over ons besluit, om naar aanleiding van de evaluatierapportage over het interbestuurlijk toezicht (IBT) uit 2016, nieuw beleid voor 2018-2021 vast te stellen. Zowel bij de evaluatie als bij de voorbereiding van het nieuwe beleid zijn de gemeenten intensief betrokken geweest. Op basis van het Beleid 2018-2021, dat wij u hebben toegezonden, zal jaarlijks een Uitvoeringsplan IBT worden vastgesteld. In de bijlage vindt u het Uitvoeringsplan voor 2018.

Het Uitvoeringsplan Interbestuurlijk Toezicht 2018
Het Uitvoeringsplan 2018 bevat een beschrijving van de manier waarop er dit jaar invulling zal worden gegeven aan het reguliere systematische toezicht, en welke keuzen er daarnaast voor verdiepende thema-onderzoeken en praktijktoetsen zijn gemaakt. Thema's en praktijktoetsen zullen naar verwachting het toezicht nog effectiever maken. In het Uitvoeringsplan wordt ook de achtergrond van de gemaakte keuzen gegeven.

Jaarverslag Interbestuurlijk Toezicht 2017 en publicatie beoordelingen
Het Uitvoeringsplan zal op de provinciale website worden gepubliceerd. Later dit voorjaar zullen wij u het Jaarverslag Interbestuurlijk Toezicht 2017 ter informatie toezenden.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
Haarlem [2012 DE]
www.noord-holland.nl

Ook dit zal, samen met de beoordelingsresultaten van de gemeenten weer op de provinciale webpagina www.noord-holland.nl/ibt worden gepubliceerd. Zo houden wij het toezicht transparant.

Hoogachtend,
Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris
R.M. Bergkamp

voorzitter
J.W. Remkes

Bijlage:

- Uitvoeringsplan Interbestuurlijk Toezicht 2018

Uitvoeringsplan

Interbestuurlijk Toezicht 2018

Provincie Noord-Holland

Februari 2018

Inhoud

1. Inleiding 3
2. Doelstellingen en middelen 3
   2.1 Doelstellingen 3
   2.2 Middelen 3
3. Werkwijze toezicht 4
   3.1 Systematisch toezicht; hernieuwde risicoanalyse 4
   3.2 Incidentgericht toezicht 5
4. Praktijktoetsen en toezichtthema's 5
   4.1 Praktijktoetsen 5
   4.2 Toezichtthema's 5
   4.3 Criteria voor thema- en praktijktoetsen 6
   4.4 Betrekken van gemeenten bij keuze en opzet thematoetsen 6
5. Kennisuitwisseling 7
6. Toezichtdomeinen 7
   6.1 Domein Omgevingsrecht 7
   6.2 Domein Huisvesting verblijfsgerechtigde asielzoekers 10
   6.3 Domein Informatiebeheer 10
   6.4 Domein Financieel Toezicht 12
7. Financieel toezicht op de waterschappen 13

1. Inleiding

In mei 2017 hebben Gedeputeerde Staten het Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021 vastgesteld. Hierin heeft de provincie beschreven op welke manier de komende jaren het interbestuurlijk toezicht (IBT) zal worden vormgegeven. Het beleidsplan zal jaarlijks geoperationaliseerd worden in een uitvoeringsplan.
Dit uitvoeringsplan is het eerste op basis van het nieuwe beleid. Het bevat een toelichting op de wijze van uitvoering van het interbestuurlijk toezicht in 2018.
Verantwoording achteraf over de concrete uitvoering wordt in de jaarverslagen IBT afgelegd.
Alle documenten zijn te vinden op de pagina www.noord-holland.nl/ibt

2. Doelstellingen en middelen

2.1 Doelstellingen

Het doel van het interbestuurlijk toezicht is: bijdragen aan een goede uitvoering van wettelijke taken door gemeenten, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen. Op die manier bevordert de provincie het streven naar een gezonde en veilige leefomgeving voor mens en natuur en de randvoorwaarden daarvoor[1].
Het nieuwe Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021 is een vervolg op de evaluatie uit 2017 van de werking van het IBT in onze provincie. De aanbevelingen uit de evaluatie zijn verwerkt. Naast continuïteit staat het versterken van de effectiviteit van het provinciale toezicht voorop. Kort samengevat wordt dit bereikt door:

- Toenemende wendbaarheid, meer differentiatie, meer maatwerk per gemeente, waterschap of gemeenschappelijke regeling.
- Explicieter integraal werken van de toezichtdomeinen, waaronder onderling delen van bestuurs- en cultuuraspecten van een gemeente of andere overheid.
- Aanvulling van het systematische en incidentgerichte toezicht met thematische onderzoeken en praktijktoetsen.
- Grotere transparantie door jaarlijks publiceren van de beoordelingsresultaten van gemeenten.

In de loop van 2018 verschijnt een landelijke rapportage met aanbevelingen over de toekomst van het interbestuurlijk toezicht. Het is nog niet duidelijk welke gevolgen dit zal hebben voor de uitvoeringspraktijk in 2018[2].

2.2 Middelen

Voor de uitvoering van het interbestuurlijk toezicht hebben we de beschikking over 15,7 fte en een programmabudget van €17.000.

[1]. Zie *Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021,* gepubliceerd op www.noord-holland.nl/ibt.
[2]. Het onderzoek van Pro Facto in opdracht van het ministerie van BZK verschijnt in de eerste helft van 2018. In het Interbestuurlijk Programma voor deze kabinetsperiode is vernieuwing van het interbestuurlijk toezicht opgenomen. Dit is te onderscheiden van het landelijke onderzoek naar het financiële toezicht. Ook dit verschijnt in het voorjaar van 2018, zie daarvoor paragraaf 6.4.

3. Werkwijze toezicht

De provincie Noord-Holland heeft sinds de verandering van het interbestuurlijk toezicht in 2012 het toezicht op twee manieren uitgevoerd: systematisch toezicht en incidentgericht toezicht[3].

3.1 Systematisch toezicht; hernieuwde risicoanalyse

Het systematisch toezicht wordt gehouden op de domeinen, die in 2012 en 2013 door GS als risicovol zijn aangewezen: Omgevingsrecht, Informatie- en archiefbeheer en Financieel Toezicht. In 2014 is daar Huisvesting verblijfsgerechtigde asielzoekers aan toegevoegd. Begin 2017 heeft de provincie samen met de gemeenten een hernieuwde risico-inventarisatie uitgevoerd. Hieruit is naar voren gekomen dat bovengenoemde toezichtdomeinen nog steeds risicovol, dus actueel zijn, zie 4.4.
Het systematisch toezicht houdt in, dat de provincie op basis van de Gemeentewet en de provinciale *Verordening systematische toezichtinformatie* aan de hand van de jaarlijks ontvangen verantwoordings-informatie van gemeenten, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen en na ambtelijke gesprekken de situatie beoordeelt.

Maatwerk en transparantie

Het IBT gaat uit van verdiend vertrouwen op de risicodomeinen. Bij gemeenten, die laten zien dat de taakuitvoering op orde is, verminderen wij de toezichtlast. Anderzijds treden wij streng op als het nodig is. In het *Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021* is per toezichtdomein beschreven hoe deze differentiatie concreet vorm krijgt.
Met ingang van het beoordelingsjaar 2016 worden de resultaten van de gemeenten jaarlijks op een kaart van de provincie gepubliceerd via www.noord-holland.nl/ibt. Ook wordt begin 2018 een pilot uitgevoerd, waarbij de beoordelingen van het komende jaar direct in digitale vorm aan de gemeenten worden gepresenteerd. De gemeenten worden bij de pilot betrokken. Wanneer dit slaagt, zullen in de tweede helft van het jaar alle beoordelingen op deze manier worden vormgegeven en gecommuniceerd.

Governance en toezichtregime

In het Beleid 2018-2021 is vastgelegd, dat de provincie bij het bepalen van het toezichtregime per gemeente of andere overheid rekening zal houden met bestuur en cultuur in die organisatie. Naast een bestuur en cultuur die veroorzaken, dat verbeteringen mogelijk niet tot stand komen, kunnen zich risicovolle omstandigheden voordoen. In beide gevallen kan de provincie als toezichthouder, ook bij goed uitvoeren van wettelijke taken, nog niet terugtreden. Zo'n omstandigheid kan zijn een gemeentelijke herindeling, een startende ambtelijke samenwerking tussen gemeenten, een bestuurlijke en/of ambtelijke crisis, of veel signalen en klachten over de taakuitvoering door een gemeente of andere overheid. Ongeacht de beoordeling zullen gemeenten en andere overheden in alle gevallen eens per vier jaar volledig worden beoordeeld op elk van de vier risicoterreinen.

Uitgangssituatie 2018 voor systematisch toezicht

Bij gemeenten en andere overheden, die in 2016 en 2017 op een bepaald domein als 'adequaat' werden beoordeeld, zal voor dat domein in principe een lichter toezichtregime worden toegepast. Dit tenzij er zich risicovolle omstandigheden voordoen, zie hierboven. Voor 2018 is het beeld dan als volgt[4]:

[3]. In oktober 2012 werd de Wet revitalisering generiek toezicht van kracht, waarin de Provincie- en Gemeentewet op het terrein van het interbestuurlijk toezicht werden gewijzigd.
[4]. In het Jaarverslag Interbestuurlijk Toezicht 2017 wordt de situatie van eind 2017 per domein meer in detail weergegeven. Zie ook hoofdstuk 6.

Tabel 1. Gemeenten en vastgesteld toezichtregime voor 2018

Domein	% gemeenten regulier of zwaarder regime	% gemeenten lichter regime
Financieel toezicht	65	35
Omgeving, toezicht & handhaving	63	37
Omgeving, vergunningen (nieuw)	100[5]	0
Informatiebeheer	88	12
Huisvesting statushouders	77	23

3.2 Incidentgericht toezicht

Het toezicht op overige taken, die niet tot de systematische jaarlijkse beoordeling horen, wordt incidentgericht uitgevoerd, dat wil zeggen naar aanleiding van signalen zoals een klacht van een burger, een bericht in de media of een incident. Uiteraard is niet te voorzien, welke acties hier in 2018 uit voort zullen vloeien.

4. Praktijktoetsen en toezichtthema's

Hoewel systematisch toezicht veel voordelen heeft, kent het ook een groot nadeel, namelijk dat dit vooral een 'papieren' indruk geeft over de inrichting van processen en kwaliteitseisen bij lokale overheden. De feitelijke uitvoering in de praktijk kan er heel anders uitzien. Om daarvan een goed beeld te krijgen, zullen met ingang van 2018, ter aanvulling op het systematisch en incidentgericht toezicht, ook praktijktoetsen en thematische onderzoeken worden gehouden.

4.1 Praktijktoetsen

Met de praktijktoetsen toetsen we ter plekke of wat in de door de lokale overheden aangeleverde documenten staat, klopt. Mocht dit beeld niet of onvoldoende overeenstemmen, dan kan dit aanleiding zijn het systematisch toezicht aan te passen, bijvoorbeeld door aanscherpen van de vraagstelling. Het is niet noodzakelijk de praktijktoets bij alle organisaties toe te passen. Het doel kan ook worden bereikt door praktijktoetsen bij een beperkt, nader te bepalen deel van de organisaties.

4.2 Toezichtthema's

Toezichtthema's zijn bedoeld om de diepte in te gaan op een bepaald aspect. Onderzoeken in het kader van een toezichtthema kunnen afhankelijk van het onderwerp bij alle lokale overheden worden uitgevoerd, dan

[5]. De proceseisen voor vergunningverlening zullen in 2018 wel worden getoetst, maar het resultaat wordt nog niet meegenomen in de beoordeling.

wel alleen bij die lokale overheden, waar het thema zich voordoet. Een thematisch onderzoek krijgt meerwaarde wanneer dit samen met andere toezichthouders wordt aangepakt.
Een thema-onderzoek is niet per definitie gericht op, of gerelateerd aan gemeentelijke (beleids-) documenten of processen. In bepaalde gevallen kan thematisch onderzoek wel gecombineerd worden met een praktijktoets zoals in 4.1 is beschreven. Het onderzoek dient dan meerdere doelen.

4.3 Criteria voor thema- en praktijktoetsen

De keuzen die wij in dit uitvoeringsplan maken voor praktijktoetsen en thema's zijn in het algemeen gebaseerd op ervaringen in het toezicht in de eigen en andere provincies van afgelopen jaren, op incidenten en meldingen, nieuwsberichten en op de risico-inventarisatie met de gemeenten uit 2017. Binnen deze context willen we aan de hand van de volgende criteria de keuze voor een thema- en of praktijktoets bepalen:

1. Actualiteit van probleem of kwestie (*berichten in de media)*;
2. Politieke gevoeligheid (*maatschappelijke impact*);
3. Toegevoegde waarde van actie door de provincie Noord-Holland.

Bovengenoemde criteria zijn niet volgordelijk qua gewicht of belang. Het zijn wel aspecten waartussen een goede balans moet worden gevonden.

4.4 Betrekken van gemeenten bij keuze en opzet thematoetsen

In februari 2017 heeft de provincie een risico-inventarisatie gehouden om te bepalen of er een aanpassing nodig was van de eerder aangewezen risicodomeinen. Hierbij zijn de gemeenten intensief betrokken.
In onderstaand overzicht zijn de belangrijkste onderwerpen opgenomen waarbij de provincie en gemeenten blijkens deze inventarisatie risico's zien in de taakuitvoering. Hiermee is rekening gehouden bij de keuzen voor thema- en praktijktoetsen.

1. Financieel toezicht
Waaronder grip op verbonden partijen, grondexploitaties en decentralisaties
2. Openbare orde en veiligheid
Waaronder (grote) evenementen, opvang verwarde personen, terreurdreiging, ondermijning bestuur, hennepkwekerijen en XTC labs
3. Informatiebeheer en archief
Kwaliteit informatievoorziening, duurzaamheid van digitale systemen, relatie met openbaarheids- en privacywetgeving
4. Omgevingsrecht inclusief ruimtelijke ordening
Brandveilig gebruik, constructieve veiligheid, illegaal gebruik met veiligheidsrisico's voor gebruikers (bijv. hennepkwekerijen), onvoldoende toezicht en handhaving op bouw en ruimtelijke ordening
5. Governance; bestuur en cultuur
Kwaliteit van organisatie, waaronder kwalitatief en kwantitatief tekort aan personeel, politieke instabiliteit, rol gemeenteraad, bestuurskracht en beleidsvoorbereiding/implementatie van nieuwe wetgeving (sociale domein, omgevingswet), opdrachtgeverschap in samenwerkingsverbanden (waaronder omgevingsdiensten), fusies en ambtelijke samenwerking in diverse vormen.

5. Kennisuitwisseling

De provincie wil in haar rol van toezichthouder niet tevens als adviseur optreden. Dit zou een 'pettenprobleem' opleveren. Er bestaat echter wel behoefte bij gemeenten aan een dergelijke provinciale rol.
De provincie kan niet adviseren in individuele gevallen, maar wel een platform bieden voor het uitwisselen van goede voorbeelden, of verwijzen naar andere gemeenten, die op een onderwerp specifieke kennis of ervaring hebben. Daarnaast organiseren wij regelmatig bijeenkomsten, in de vorm van regionale overleggen of symposia, voor gemeenten. In 2016 en 2017 zijn bijvoorbeeld op het terrein van de huisvesting van verblijfsgerechtigden symposia georganiseerd.
In 2018 zullen wij, afhankelijk van de ontwikkelingen, dergelijke bijeenkomsten organiseren op het terrein van Informatiebeheer en/of Financieel Toezicht. Zie daarvoor 6.3 en 6.4.

6. Toezichtdomeinen

6.1 Domein Omgevingsrecht

In 2018 zal het IBT op het terrein van het omgevingsrecht zich richten op de volgende zaken.

6.1.1. Systematisch toezicht

Binnen dit toezichtdomein hebben wij ons de afgelopen jaren voornamelijk gericht op het beoordelen van de inrichting van processen bij gemeenten op het gebied van toezicht- en handhavingstaken. In 2018 zal dit onderdeel zich vooral richten op gemeenten die in 2016 en 2017 als 'redelijk adequaat' of 'niet adequaat' zijn beoordeeld. Gemeenten die in voorgaande jaren als 'adequaat' zijn beoordeeld, zullen in principe sober worden getoetst. Dit tenzij zich risicovolle omstandigheden voordoen, zoals een aanstaande herindeling, een ambtelijk samengaan met andere gemeenten en dergelijke. Het zal bij de beoordeling met name gaan om de aanwezigheid van een beleidsevaluatie, van nieuw beleid en om het stellen van meetbare doelen daarin.
De proceseisen voor vergunningverlening zijn pas recent in werking getreden[6]. In 2018 zal dus bij alle gemeenten eerst de procesinrichting op het gebied van vergunningverlening getoetst worden. Dit is de afgelopen jaren in de prolooggesprekken met de gemeenten en in de beoordelingsbrieven aan de gemeenten al aangekondigd. Zoals al aangegeven in hoofdstuk 3, wordt de uitkomst van deze toetsing in 2018 nog niet meegenomen in de beoordeling.
In het kader van het systematisch toezicht op het gebied van Ruimtelijke Ordening is gebleken, dat gemeenten in het algemeen vrij goed beantwoorden aan de proceseisen. Dit biedt ruimte om te onderzoeken of ook aan de *inhoudelijke* eisen uit de Wet ruimtelijke ordening wordt voldaan.

6.1.2. Thema's en Praktijktoetsen

Voor het jaar 2018 kiezen we de volgende onderzoeksthema's uit de onderwerpen, die in het Beleid Interbestuurlijk Toezicht 2018-2021 al zijn aangekondigd. Daarin is onder meer vastgelegd, dat jaarlijks minimaal één inhoudelijk thema wordt onderzocht op het terrein van Ruimtelijke Ordening.

Thema 1. Thematoets illegale bewoning recreatieterreinen

[6]. AMvB VTH van 1 juli 2017.

Een probleem, dat zelfs nationale aandacht krijgt, is de illegale bewoning op recreatieterreinen.
Optreden van gemeenten tegen onrechtmatige permanente bewoning op recreatieterreinen blijkt in de praktijk vaak moeizaam te verlopen, of te weinig aandacht te krijgen. Uit signalen blijkt dat dit zich ook in Noord-Holland voordoet.
Permanente illegale bewoning op recreatieterreinen heeft vaak een negatieve maatschappelijk impact. Omdat aan recreatiewoningen minder strenge eisen worden gesteld als het gaat om bijvoorbeeld ventilatie, brandveiligheid en constructieveiligheid dan aan reguliere woningen, kan dit veiligheids- en gezondheidsproblemen veroorzaken. Daarnaast kan langdurige en grootschalige permanente bewoning van goedkope recreatiewoningen, zonder goed beheer van de openbare ruimte, leiden tot leefbaarheids-vraagstukken. In het ergste geval ontstaan vrijstaten of *no go area's*. Een bekend voorbeeld is Fort Oranje bij Breda.

Juist omdat de problematiek rondom dit onderwerp zo veelomvattend is, is het onze ambitie om het thema breed op te pakken. Na een thema-onderzoek in 2018 kan, afhankelijk van de uitkomst, in 2019 mogelijk nog een gedetailleerder vervolgonderzoek plaatsvinden. Dit kan eventueel worden gecombineerd met een praktijktoets, gericht op een aspect als de naleving door gemeenten van de eigen bestemmingsplannen.
In 2018 willen we in het thema-onderzoek eerst nagaan op welke wijze gemeenten het toezicht en de handhaving op het gebied van de illegale bewoning op recreatieterreinen vormgeven. Hierbij zijn vragen aan de orde als 'heeft de gemeente de risico's in beeld?' en 'heeft de gemeente zicht op andere betrokken (overheids-)partijen en werkt ze hiermee samen?'
Doel van het onderzoek: Bewustwording vergroten van de problematiek rond illegale bewoning van recreatieterreinen en het stimuleren van de oplossing van deze problematiek.
Beoogd resultaat: In 2018 zullen wij de omvang van de problematiek rondom dit thema in Noord-Holland in kaart brengen. In beeld brengen of en in hoeverre dit bij gemeenten een plaats heeft binnen de uitvoering van ruimtelijke ordening, vergunningverlening, toezicht en handhaving.
In 2019 kunnen een of meer aspecten, die uit het onderzoek van 2018 naar voren zijn gekomen, nader worden bekeken vanuit de vraag, of gemeenten handelen conform hun eigen beleid. Op basis daarvan kunnen aanbevelingen volgen aan die gemeenten, die hier nog onvoldoende in slagen.
Aanpak: In 2018: Analyse door gebruik van openbare bronnen, beleidsdocumenten en gegevens van andere toezichthouders. Daarnaast verdiepende interviews met betrokken partijen. Een en ander wordt nader uitgewerkt in een plan van aanpak en besproken met de vakinhoudelijk verantwoordelijke gedeputeerde (de portefeuillehouder Milieu/VTH).

Thema 2. Thema-onderzoek en praktijktoets Brandveiligheid zorginstellingen
Uit de risico-inventarisatie van 2017 blijkt dat veel Noord-Hollandse gemeenten 'brandveilig gebruik' aanwijzen als een belangrijk thema, dat om die reden is opgenomen in ons nieuwe Beleid 2018-2021. De afbakening tot zorginstellingen is gekozen vanwege de kwetsbaarheid van de bewoners.
De Inspectie Leefbaarheid en Transport heeft in 2013 geconstateerd, dat het droevig gesteld was met het toezicht door gemeenten op dit gebied. Ook uit een rapportage van Pro Facto in opdracht van het ministerie van BZK uit 2016 bleek dat het toezicht en de handhaving door gemeenten te wensen overliet[7]. Uit onderzoek door de provincie Noord-Brabant bleek, dat haar gemeenten wel toezien op brandveiligheid bij nieuwbouw en op het brandveilig gebruik van gebouwen, maar dat onvoldoende op bouwkundige

[7]. *Vervolgonderzoek gemeentelijk toezicht op de brandveiligheid van zorginstellingen*, Inspectie Leefomgeving en Transport, 2013.
Toezicht en handhaving door gemeenten, Pro Facto in opdracht van ministerie BZK, 2016.

aanpassingen in de bestaande bouw wordt gelet[8].
Al met al voldoende reden om de situatie in Noord-Holland onder de loep te nemen. In dit onderzoek worden thematisch onderzoek en praktijktoets gecombineerd. Naast thematisch onderzoek naar de naleving van wet- en regelgeving op dit gebied, zal een praktijktoets plaatsvinden, gericht op het uitvoeren door de gemeente van de eigen vastgestelde nalevingsstrategie, het uitvoeringsprogramma en de toezichtprotocollen.
Doel van het onderzoek: Inzicht verkrijgen in de uitvoeringspraktijk van het gemeentelijk toezicht op de brandveiligheid bij zorginstellingen en zonodig de verbetering van de uitvoering bevorderen.
Beoogd resultaat: Rapportage waarin twee aspecten worden belicht. Ten eerste de naleving van regelgeving door zorginstellingen en de gemeentelijke handhaving daarop. Ten tweede de vraag, of de brandveiligheid in zorginstellingen is opgenomen in de gemeentelijke handhavingsdocumenten, en of dit in de praktijk van de handhaving wordt toegepast.
Aanpak: Het onderzoek zal bestaan uit bureauonderzoek, dossieronderzoek en feitelijke controles bij zorginstellingen. Tevoren zal nader in een plan van aanpak uitgewerkt worden welke specifieke regels worden betrokken, welk soort steekproef wordt genomen en welke deskundigheid voor elk type onderzoek vereist is. Bij de voorbereiding zullen gemeenten, veiligheidsregio's en mogelijk andere provincies worden betrokken. In 2018 wordt het plan van aanpak opgesteld, de uitvoering zal doorlopen in 2019. Het plan van aanpak wordt besproken met de vakinhoudelijk verantwoordelijke gedeputeerde (de portefeuillehouder Milieu/VTH).

Thema 3. Roestvaststaal in zwembaden
Eigenaren van zwembaden moesten vóór 1 januari 2017 door middel van een rapportage aan de gemeente aantonen, dat er geen gevaarlijk roestvaststaal meer in hun zwembad aanwezig was[9]. Bepaalde soorten roestvaststaal kunnen namelijk door chloordamp in het zwembad worden aangetast en breken, wat gevaarlijke situaties kan opleveren voor bezoekers. Uit een in opdracht van de minister van BZK in juli 2017 uitgevoerd nalevingsonderzoek bleek echter, dat ongeveer 80% van de zwembaden nog niet (volledig) aan de wet voldeden. Voormalig minister Plasterk heeft daarop gemeenten gevraagd om alle overdekte zwembaden te controleren op de naleving van de onderzoekplicht door de zwembaden, en hem hierover te informeren vóór 15 oktober 2017. Gemeenten zijn immers verantwoordelijk voor de handhaving en kunnen zo nodig een dwangsom opleggen of bestuursdwang toepassen. Ook kunnen zij een zwembad tijdelijk sluiten indien er sprake is van een voor het publiek gevaarlijke situatie. Uit de reactie van de gemeenten blijkt nu, dat ongeveer de helft van de gemeenten aan de wet voldoet, dat wil zeggen de helft (nog geen) adequaat toezicht houdt op dit terrein.
Doel van het onderzoek: bevorderen dat alle gemeenten de handhaving als het gaat om zwembaden goed uitvoeren.
Beoogd resultaat: alle gemeenten in Noord-Holland houden adequaat toezicht op de naleving van de onderzoekplicht bij zwembaden en treden daar waar nodig handhavend op. Hiermee wordt de problematiek van gevaarlijk roestvaststaal in zwembaden opgelost.
Aanpak: Op basis van de informatie die bij het onderzoek in opdracht van het ministerie van BZK is verzameld, in combinatie met aanwezige informatie over de zwembaden in Noord-Holland, worden in 2018 de betrokken gemeenten benaderd. Er wordt vanaf het begin ambtelijk contact onderhouden met het ministerie. Bij gemeenten, die geen opvolging geven aan het ontbreken van het vereiste onderzoek of aan

[8]. *Van bezorgd naar verzorgd*, onderzoek naar de taakuitvoering door gemeenten bij het toezicht op de brandveiligheid bij zorginstellingen in de provincie Noord-Brabant, Provincie Noord-Brabant, 2015.
[9]. Regeling Bouwbesluit artikel 5.12.

geconstateerde tekortkomingen, wordt ingegrepen op basis van de interventieladder[10]. Er wordt een plan van aanpak opgesteld, dat wordt besproken met de vakinhoudelijk verantwoordelijke gedeputeerde (de portefeuillehouder Milieu/VTH).

6.2 Domein Huisvesting verblijfsgerechtigde asielzoekers

Anders dan bij overige toezichtdomeinen wordt in dit domein vooral gekeken naar het behalen van de concrete kwantitatieve taakstelling door gemeenten. Deze taakstelling wordt per gemeente halfjaarlijks door het ministerie van BZK vastgesteld. Er is geen sprake van een kwalitatieve risicoafweging. Wanneer gemeenten achterlopen op hun taakstelling worden zij, afhankelijk van de duur en omvang van de achterstand, uitgenodigd voor een ambtelijk dan wel voor een bestuurlijk overleg met de provincie.

Wij vragen gemeenten die achterlopen, om een plan van aanpak op te stellen om de achterstand zo snel mogelijk in te halen. Wij beoordelen of de voorgestelde oplossingen in deze plannen voldoende realistisch en concreet zijn uitgewerkt.
In dit domein liggen praktijktoetsen en themaonderzoeken dus niet voor de hand. Wij zetten de gebruikelijke werkwijze dus voort in 2018. Wel zal dit jaar worden nagegaan of gemeenten wel stevige prestatieafspraken met woningcorporaties maken, en of zij blijven zoeken naar alternatieve huisvestingsmogelijkheden.

6.3 Domein Informatiebeheer

6.3.1 Systematisch toezicht

Het systematisch toezicht in dit domein wordt in 2018 voortgezet, aangescherpt naar aanleiding van de risico-inventarisatie uit februari 2017. Ook zal in 2018 nog meer maatwerk worden geleverd en nog meer rekening worden gehouden met de context van gemeenten, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen. Wat betreft het systematisch toezicht op de gemeenschappelijke regelingen zijn duidelijke keuzen gemaakt, die vanaf 2018 in de praktijk worden gebracht.

6.3.2 Systematisch toezicht op gemeenschappelijke regelingen

Naast interbestuurlijk toezicht op de gemeenten en waterschappen heeft de provincie dat ook op de gemeenschappelijke regelingen. In de praktijk van het IBT Informatiebeheer is dit tot nu toe slechts bij enkele regelingen in de praktijk gebracht.
In 2018 en volgende jaren willen we dit meer systematisch vormgeven.
Noord-Holland kent ruim 80 gemeenschappelijke regelingen. De provincie heeft niet de capaciteit om deze alle te beoordelen op het informatiebeheer, noch is de maatschappelijke impact van een (niet) adequaat informatiebeheer van alle regelingen even groot. Met dit laatste als criterium - de maatschappelijke impact van het informatiebeheer van een regeling - zullen wij in 2018 en volgende jaren op de volgende regelingen jaarlijks systematisch toezicht toepassen:

1. Omgevingsdienst IJmond
2. Omgevingsdienst Noordzeekanaalgebied
3. Regionale Uitvoeringsdienst Noord-Holland Noord
4. Omgevingsdienst Flevoland, Gooi en Vecht

[10]. De interventieladder wordt betreden als voorfase van het opleggen van sancties door de toezichthouder, zie de Wet Revitalisering generiek toezicht en de uitleg op www.noord-holland.nl/ibt.

5. Veiligheidsregio Amsterdam-Amstelland
6. Veiligheidsregio Gooi- en Vechtstreek
7. Veiligheidsregio Kennemerland
8. Veiligheidsregio Noord-Holland Noord
9. Veiligheidsregio Zaanstreek-Waterland

Mocht het informatiebeheer bij een gemeenschappelijke regeling, die niet in deze lijst voorkomt, daar aanleiding toe geven, dan kunnen wij incidentgericht toezicht toepassen, zie 3.2. Uiteraard gelden ook dezelfde regels als bij gemeenten en waterschappen: bij aanhoudend goede prestaties treedt de provincie meer terug, bij het tegendeel wordt het toezicht geïntensiveerd.

6.3.3 Thema's en praktijktoetsen

Thema's

Voor het domein Informatiebeheer betekent de keuze van een thema in 2018, dat dit onderwerp extra aandacht krijgt in het jaarlijkse contact met de gemeenten, waterschappen en gemeenschappelijke regelingen. Het thema wordt dus meegenomen in het systematische toezicht. Er wordt tevoren geen aanvullende informatie over opgevraagd, zodat het geen extra belasting voor de gemeenten, waterschappen en Wgr-regelingen vormt. Voor 2018 kiezen wij de volgende thema's:

Thema 1. Overgang naar uitsluitend digitaal informatiebeheer en de hybride periode in de tussenfase

De overgang van een papieren naar een digitale archivering is al sinds ongeveer het jaar 2000 aan de gang, maar nog vrijwel nergens is sprake van een papierloos, uitsluitend digitaal informatiebeheer. In de tussenfase wordt over dezelfde onderwerpen en in dezelfde zaken zowel papieren als digitaal archief gevormd, hetgeen grote risico's kan geven op informatieverlies, overlappingen, incompleetheid en versieproblemen. Bovendien is het inefficiënt en betekent het een dubbele belasting, terwijl het achteraf veel werk kost om een en ander te herstellen. Wij zullen nog dus meer dan voorgaande jaren de focus leggen op de randvoorwaarden voor eenduidige, betrouwbare digitale archivering.

Thema 2. Informatieveiligheid, bescherming persoonsgegevens en openbaarheidswetgeving

In mei 2018 treedt de Algemene Verordening Gegevensbescherming (AVG) in werking, dat is de Nederlandse versie van Europese privacywetgeving die tegelijkertijd in de andere EU-landen gaat gelden. Hiermee vervalt de Nederlandse Wet bescherming persoonsgegevens (Wbp). Op het terrein van de Wbp en de AVG is de Autoriteit Persoonsgegevens de toezichthouder.
Daarnaast zal de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel Open Overheid (OO) worden vervolgd, na de impact-analyses die in 2017 hierover zijn gemaakt. De bedoeling is dat de Wet OO de WOB gaat vervangen.
Zowel de AVG als de et OO raken aan de Archiefwet. Het is nog niet precies te zeggen welke gevolgen dit gaat hebben voor de praktijk bij gemeenten en andere overheden. Ook is nog niet bekend of er een specifieke toezichthouder op het gebied van de Wet OO zal worden ingesteld.
Wij zullen de uitvoering respectievelijk voortgang van beide processen in 2018 intensief monitoren. Wanneer dat toepasselijk en gewenst is, zullen wij in overleg met het veld en met de toezichthouder(s) hierover voorlichting geven dan wel kennisuitwisseling organiseren.

Thema 3. Aanpassingen Archiefwet
In 2017 is naar aanleiding van de moties Segers en Veldman[11] onderzoek gedaan naar aanpassing van de Archiefwet, onder meer speelde hierin het verdwenen 'bonnetje van Teeven'. Een van de belangrijkste aanpassingsvoorstellen is een eventuele verkorting van de overbrengingstermijn van historisch archief naar archiefbewaarplaatsen. Het is nog niet duidelijk of en wanneer deze wetswijziging in werking zal treden. Hiervoor geldt hetzelfde als voor de nieuwe AVG en voor het wetsvoorstel OO. Wij zullen in 2018 de voortgang van de eventuele wijziging van de Archiefwet monitoren en er zo nodig voorlichting en/of kennisuitwisseling over organiseren.

Praktijktoetsen
In het kader van het IBT-beleid 2018-2021 is vastgesteld, dat praktijktoetsen op het terrein van het informatiebeheer in de regel voldoende worden uitgevoerd door de gemeentelijke archiefinspecteurs bij hun reguliere inspecties. Wel kan de provincie, als daar aanleiding voor is, uiteraard zelf praktijktoetsen uitvoeren.
Voor 2018 zijn geen praktijktoetsen in het domein Informatiebeheer voorzien.

6.4 Domein Financieel Toezicht

6.4.1 Regulier toezicht

Financieel toezicht is *specifiek* toezicht dat de provincie uitvoert op basis van specifieke bepalingen in de Gemeentewet. Ook in 2018 zal dit plaatsvinden zoals beschreven in het Beleid IBT 2018-2021. Dit toezicht is van toepassing op alle Noord-Hollandse gemeenten en circa veertig gemeenschappelijke regelingen.

6.4.2 Thematisch toezicht

Op initiatief van het Vakberaad Gemeentefinanciën zijn landelijke onderzoeksthema's in dit domein vastgesteld. In ons Beleid IBT 2018-2021 zijn twee daarvan gekozen, die de provincie Noord-Holland de komende jaren ter hand wil nemen: risicomanagement en verbonden partijen.
Binnen het domein Financieel Toezicht is landelijk veel in beweging. Naar aanleiding van het rapport Depla[12] is ter vergroting van de uniformiteit en transparantie van het financieel toezicht het traject FT2020 ingezet. Dit traject, dat wordt uitgevoerd door het Vakberaad Gemeentefinanciën, heeft tot doel het opstellen van een nieuw gemeenschappelijk toezichtkader. Een eerste proeve daarvan is inmiddels gereed. Naar verwachting zal een definitieve versie beschikbaar zijn in de eerste helft van 2018.
Ook is het ministerie van BZK een onderzoek gestart naar de effectiviteit en positionering van het financieel toezicht. De verwachting is, dat de definitieve rapportage in de eerste helft van 2018 het licht zal zien.
Daarnaast heeft de voormalige Raad voor de financiële verhouding in juli 2017 een advies opgesteld, waarin hij ingaat op de vraag, op welke wijze het financieel toezicht een grotere bijdrage kan leveren aan de kwaliteit van het openbaar bestuur[13]. De adviezen en aanbevelingen uit het rapport sluiten voor het overgrote deel goed aan op de weg die is ingeslagen bij het opstellen van het nieuwe gemeenschappelijke toezichtkader.
Alle bovenstaande ontwikkelingen hebben met elkaar te maken. De discussie is nog niet afgerond, wel is duidelijk dat er verbeterslagen uitgevoerd zullen worden. Daar wil de provincie graag op vooruitlopen, vooral waar het gaat om transparantie van het toezicht en het leveren van een grotere bijdrage aan de

[11]. Motie Segers inzake aanpassing Archiefwet: Tweede Kamer, vergaderjaar 2015-2016, 34 362 nr. 21; motie Veldman inzake verbetering informatiehuishouding overheid: Tweede Kamer, vergaderjaar 2015-2016, 34 106 nr. 16.
[12]. Commissie Depla, *Vernieuwing van de begroting en verantwoording van gemeenten*, 2014
[13]. Raad voor de financiële verhoudingen, *Financieel toezicht met een visie*, 2017. Deze Raad is inmiddels opgegaan in de Raad Openbaar Bestuur.

kwaliteit van het openbaar bestuur. In 2018 zullen wij daarom regionale en/of provinciale bijeenkomsten organiseren met als doel kennisuitwisseling en voorlichting. Dit kan naar aanleiding van een actuele ontwikkeling als het opstarten van een herindelingstraject in een regio.
In de eerste helft van 2018 zal in het domein Financieel Toezicht bovendien extra aandacht worden besteed aan één van de thema's uit het Beleid 2018-2021: grip op verbonden partijen. Daarnaast zullen andere thema's, zoals risicomanagement extra aandacht binnen het reguliere toezicht krijgen.

Thema Grip op verbonden partijen
Voor een optimale uitvoering worden sommige wettelijke taken van gemeenten gemeenschappelijk met andere partijen in de regio uitgevoerd. Dit is vaak efficiënter, effectiever, er is meer expertise en een grotere bestuurlijke kracht. Met deze partijen treffen gemeenten op basis van de Wet gemeenschappelijke regelingen (Wgr) een samenwerkingsovereenkomst of zij nemen deel in naamloze of besloten vennootschappen. Dit zijn de zogenoemde verbonden partijen. Het hebben of houden van grip op verbonden partijen is een onderwerp dat bij steeds meer gemeenteraden speelt. Mede in het licht van de ontwikkelingen zoals de decentralisaties, de bezuinigingsdiscussies van de afgelopen jaren en de toename van ambtelijke fusies, komt dit onderwerp steeds meer in de belangstelling.
Gemeenteraden kunnen vanuit de verbonden partijen geconfronteerd worden met tegenvallende financiële resultaten en risico's. De mogelijkheid een zienswijze in te dienen bij het bestuur van het samenwerkingsverband, waarin de gevoelens van de raad over de jaarrekening en begroting worden verwoord, geeft niet voldoende zekerheid van sturing. Het bestuur van de verbonden partij beslist namelijk om de zienswijze wel of niet uit te voeren.
Deze gang van zaken is voor veel gemeenteraden onbevredigend. Daarnaast spelen zaken zoals de beperkte informatievoorziening (vaak maar één keer per jaar met de jaarstukken), het ontbreken van inzicht in lopende zaken en financiële risico's, en ontbreken van inhoudelijke kennis bij de raden van de geleverde producten en diensten van de samenwerkingsverbanden. Dit alles geeft gemeenteraden het gevoel, dat zij hun controlerende en kaderstellende rol niet goed kunnen vervullen.
Wij willen in 2018 via de bovengenoemde bijeenkomst(en) het beeld daarover scherper krijgen, om vervolgens te onderzoeken, welke bijdrage vanuit het financieel toezicht kan worden geleverd om de grip te vergroten.

7. Financieel toezicht op de waterschappen
De provincie onderzoekt of het financiële toezicht op de waterschappen meer in lijn gebracht kan worden met het financiële toezicht op de gemeenten.

recreatieschap
alkmaarder- en
uitgeestermeer

Postbus 2571, 2002 RB Haarlem
Genieweg 46a, Velsen-Zuid
Telefoon 023 – 520 28 20
info@recreatienoordholland.nl
www.alkmaarder-enuitgeestermeer.nl
K.v.K. 34370323

Aan de leden van het algemeen bestuur van
Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer

Velsen-Zuid : 9 maart 2018
Uw kenmerk : -
Ons kenmerk : U2018 BS kk
Projectnummer : -
Onderwerp : extra vergadering algemeen bestuur 14 maart 2018
Bijlage(n) :
Behandeld door : Henk Wijkhuisen telefoon 023 520 28 57 / 06 209 624 22

Geachte leden van het algemeen bestuur,

Hiermee nodig ik u uit voor een extra vergadering van het algemeen bestuur van Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer op **woensdag 14 maart 2018 om 15:30 uur** in het gemeentehuis van Castrium, vergaderruimte Stierop, Raadhuisplein 1, 1902 CA Castricum.

Agenda

1.	15:30 uur	Opening en vaststelling agenda	
2.	15:30 uur	Conceptverslag extra vergadering algemeen bestuur 26 januari 2018	ter vaststelling
3.	15:35 uur	RAUM BTLl/IJ-Z uitwerking herverdeling participantenbijdrage BTL/IJ-Z en in beheer nemen Aagtenpark	besluitvormend
4.	15:55 uur	Ambitiedocument	besluitvormend
5.	16:05 uur	Beheerplan RAUM (wordt mondeling toegelicht)	besluitvormend
6.	16:30 uur	Waterplantenproblematiek	besluitvormend
7.	16:40 uur	Rapport Randstedelijke Rekenkamer en consequenties voor RAUM	besluitvormend
8.	17:00 uur	Mededelingen	ter kennisname
9.	17:05 uur	Rondvraag De volgende vergadering van het algemeen bestuur op 4 juli 2018 om 15:00 uur	
10.	17:10 uur	Sluiting	

De openbare stukken worden geplaatst op de vergaderkalender op de website www.alkmaarder-enuitgeestermeer.nl onder bestuur, zie ook deze link

Indien u verhinderd bent verzoek ik u uw vervanger te informeren en de agenda en bijbehorende stukken over te dragen. Afberichten kunt u doorgeven aan bestuurssecretariaat telefoon 023 – 520 28 33 of e-mail bestuurssecretariaat@recreatienoordholland.nl

Met vriendelijke groet,
namens het bestuur van Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer,

Drs. H. Wijkhuisen
Programmamanager Recreatie Noord-Holland NV

Recreatieschap Alkmaarder- en Uitgeestermeer is een samenwerkingsverband van de provincie Noord-Holland en de gemeenten Alkmaar, Beverwijk, Castricum, Heemskerk, Heiloo, Uitgeest en Zaanstad. Beheer- en informatiecentrum De Blankert is gevestigd te Uitgeest, Lagedijk 33.

Recreatie Noord-Holland NV verzorgt in opdracht van het bestuur van Alkmaarder- en Uitgeestermeer het beheer en onderhoud van het recreatiegebied.

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 14 FEB. 2018

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon

dhr A.P. de Ron

BEL/GRN

Telefoonnummer +31235143755

rona@noord-holland.nl

Verzenddatum

14 FEB. 2018

Kenmerk

261875/1037722

Uw kenmerk

Betreft: Vaststellingsovereenkomst afkoopsom Recreatieschap Geestmerambacht

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) brengen wij u het volgende besluit van ons college ter kennis dat wij op 13 februari 2018 hebben genomen:

Het college besluit:

1. Het geschil met het recreatieschap Geestmerambacht over de hoogte van de afkoopsom in verband met de uittreding van de provincie uit het recreatieschap Geestmerambacht te beëindigen door het aangaan van bijgaande vaststellingsovereenkomst;
2. PS per brief over dit besluit te informeren.

Het Algemeen Bestuur van het recreatieschap Geestmerambacht heeft op 20 januari 2017 de afkoopsom vastgesteld op € 4.953.173,-,. De provincie heeft hiertegen bezwaar ingediend en haar bod verlaagd van € 4.243.000,- naar € 2.614.148,-. Dit laatste bedrag is door de provincie vervolgens aan het recreatieschap betaald. Ons bezwaar is door het recreatieschap op 8 mei 2017 ongegrond verklaard. Wij hebben daartegen beroep ingesteld bij de Rechtbank. De afgelopen maanden hebben gesprekken plaatsgevonden met de directeur en bestuursadviseurs van Recreatie Noord-Holland, die namens het Algemeen Bestuur van Geestmerambacht mandaat hadden om te verkennen of er toch niet tot een minnelijke oplossing met de provincie gekomen kon worden over de hoogte van de afkoopsom, om daarmee verder procederen te voorkomen.

Deze gesprekken hebben uiteindelijk geleid tot bestuurlijke overeenstemming over een afkoopsom van € 4.550.000,-, waarvoor het recreatieschap alle gronden en bouwblokken, in totaal 122,54 ha, in eigendom en beheer van de provincie overneemt. Hiervan wordt 97,31 ha in eigendom overgedragen voor € 1,- (verdisconteerd in de afkoopsom) en 25,23 ha tegen marktwaarde.

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl

Voordelen van het herziene bod van het recreatieschap:

1. Wij kunnen consequent vasthouden aan een afkooptermijn van 5 keer onze jaarlijkse participantenbijdrage, zoals die ook in de jurisprudentie als uitgangspunt wordt gehanteerd (dus geen precedentwerking voor eventuele toekomstige uittredingen bij andere verbonden partijen);
2. Het Uitbreidingsproject (Recreatie om de Stad) wordt alsnog gerealiseerd conform het beleidsuitgangspunt in de Agenda Groen, omdat het recreatieschap alsnog de benodigde gronden overneemt. Het recreatieschap krijgt de mogelijkheid om gronden en gebouwen onderhands tegen marktwaarde over te nemen.
3. De 68,82 ha Uitbreiding Kleimeer wordt alsnog door het recreatieschap beheerd (beheer van dit soort gronden is geen kerntaak van de provincie). Hierbij speelt tevens de inschatting dat deze gronden moeilijk verkoopbaar zijn met als risico dat we voor het beheer moeten blijven betalen.
4. We voorkomen mogelijk verder procederen en daarmee:
   - juridische kosten;
   - negatieve publiciteit en
   - verstoorde bestuurlijke verhoudingen met de regio.

Door het aangaan van de overeenkomst wordt een langlopend geschil tussen de provincie en het recreatieschap Geestmerambacht over de hoogte van de afkoopsom voor de uittreding van de provincie uit het recreatieschap beëindigd.

Wij gaan ervan uit u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

p/v.

provinciesecretaris
H. Schartman

voorzitter
J.W. Remkes

J. Snel,

Aan: Provinciaal Staten Noord Holland,
Dreef 3,
2012 HR Haarlem.

Velsen, 12 februari 2018.

OPEN BRIEF

m.,

VERDIENDE VELSEN AL 10 JAAR LANG GELD AAN RECREATIESCHAP SPAARNWOUDE?

Dit vraag ik mij al 10 jaar af. Ik ben oudvoorzitter van de belangenvereniging BNS, bewoners recr.schapSpaarnwoude te Velsen.
In de hele cyclus van Velsen om Velsense woningen van bewoners binnen het Schap aan te sluiten met een rioolbuis aan de erfgrens, heb ik als vertegenwoordiger van de bewoners, meegelopen om hun belangen te behartigen.
Velsen gaat voor 1 januari 2005 een deal aan met Schap, mondeling of schriftelijk? om Velsense woningen aan te sluiten op het in eigendom Schap zijnde rioolstelsel.
Ik heb via een WOB verzoek de kopieen van deze overeenkomst opgevraagd.
"Zijn er niet" schrijft Velsen, zie bijlage.
Dan zijn deze ook niet bij het "Schap".
Dan zijn er 10 jaar lang, jaarlijks geen rekeningen gestuurd door Schap naar Velsen, vandaar mijn "Verdiende Velsen enz. enz".
Schap heeft het geld hard nodig. Ik vind dat u dit gegeven moet weten, heb een "Verantwoording" geschreven over het traject, incl. 2 bijlagen.
Hopelijk heeft u, om een indruk te krijgen van deze onverkwikkelijke zaak, tijd om dit lezen.
Ik blijf van mening dat een deal tussen Velsen en het Schap, waar Velsen aan bijdraagt, zakelijk en bestuurlijk een ongezonde zaak is (systeem 2 petten).
College Velsen, had van de raad op 21 februari 2002 een budget gekregen van E 2.34300,00 om alle Velsense woning in het buitengebied te voorzien van een rioolaansluiting tot aan de erfgrens woningen.

Met vriendelijke groeten

J.Snel

Kopieen verzonden naar B.en W. en gemeenteraden van Haarlem, Amsterdam, Haarlemmermeer, Haarlemmerliede/Spaarnwoude

OPEN BRIEF van J.Snel Velsenzuid aan B.enW. van VELSEN d.d. 4 februari 2018.

'RECHT VOOR Z'N RAAP'

Als je deze slogan als B.enW. de wereld in stuurt, dan kan B.enW. wel tegen een stootje.

'VERANTWOORDING'

Door Jan Snel, oud voorzitter belangenvereniging BNS bewoners binnen recreatieschap Spaarnwoude Velsen.
Hoe Velsen zijn bewoners, zijn raad en de gemeentes Amsterdam, Haarlem, Haarlemmermeer, Haarlemmermeer/Spaarnwoude bespeelt, gebruikt.
Na het ontstaan van Schap lozen gebouwen Schap, woningen van Velsenaren en bedrijven ongezuiverd rioolvuil in het opp.water van het Schap.
Dat vond hr.Froentjes, dir.Schap ongepast; vraagt Velsen om gezamenlijk een rioolstelsel op te zetten, een nobel streven!
Schap stuurt Velsen basisontwerp, ideeen om te dienen voor overleg, om heel veel later te vernemen "hebben we nooit ontvangen", aldus Schap. Conflict geboren!
Typisch college en O.W Velsen er zijn geen stukken, kunnen ze niet vinden, duidelijk vertragend gedrag.
Schap installeert het eigen rioolstelsel, gebouwen Schap aangesloten, bewoners Velsen niet! Conflict wordt groter, de ego's ook.

2002. College Velsen vraagt de raad een budget (er is dus een plan) om woningen Velsenaren binnen het Schap aan te sluiten op een gemeentelijk rioolstelsel, incl. rioolheffing.
Niet om de bewoners te dienen, zuiver door de wet, 1 januari 2005 mag niemand meer het opp.water vervuilen.
Vraagt per woning E815,00 (bewoners gaan accoord) en vraagt de raad een verhoging van de rioolheffing van alle aangeslotenen in de gem.Velsen om financiering sluitend te krijgen.
Raad gaat accoord 21 februari 2002 nr.26.
Besluit is besluit, niet voor college van Velsen. Gaat op zoek om ontheffing te krijgen voor de zorgplicht. Weer dat vertragende gedrag.
Tijd dringt, 1 januari 2005! Tijd zat denkt Velsen, niet dus.

2004. Een motie van o.a. fractie D66Velsen, Annett Baerveldt. Stelt vragen aan college Velsen.
Spreekt bezorgdheid uit. 1 januari 2005 komt in zicht, het raadsbesluit 21 februari 2002 nr.26 moet worden uitgevoerd!!!!! Klare taal van een oppositiepartij! Er ontstaat weer vertragend gedrag.
De wetgever zet Velsen onder druk 1 januari 2005 is 1 januari 2005.
Er waren 3 mogelijkheden:

1e. Gemeentelijk riool aanleggen binnen het gebied Schap. Pijnlijk , er was dus geen overeenkomst tussen Velsen en Schap (zie mijn later WOB verzoek 3 october 2017).
Velsen vroeg de raad in 2002 een budget, zie boven, zonder een sluitende overeenkomst met Schap.
2e. Gemeentelijke IBA's plaatsen dan, hetzelfde verhaal.
3e. Dan het Schap vragen "mogen wij rioolpompen plaatsen bij de woningen en deze aansluiten op uw persriool? Zodat het rioolvuil door uw pompen naar Zuivering Rijnland wordt gepompt?

Dat mocht gelukkig, aldus geschiedde. College Velsen moest door het stof. Gevolg van vertragend gedrag uiteraard!
Schap was de bovenliggende partij. Gevolg van onbekwame onderhandelaars zonder toekomstvisie om niet met Schap samen een rioolstelsel op te zetten.
Er was niets meer over van het raadsbesluit 21 februari 2002.
De burger en de raad zijn gewoon in de maling genomen.

2006. Annett Baerveldt wordt wethouder.
Op 1 augustus 2007 zijn alle woningen, minus 7 IBA-aansluitingen, aangesloten op het stelsel van het Schap, maar niet volgens raadsbesluit 21 februari 2002, waar Annett Baerveldt het college op aansprak met de motie in 2004.
Ik voorzag als toenmalig voorzitter BNS grote problemen. Ik was er dicht bij betrokken, heb veel gegevens verzameld en .Velsen was en is de man bij Velsen.

Eind 2007. Ik had voor mijzelf vele vragen, maar had de belangen van de bewoners te dienen.
Hoe ging Velsen zich gedragen? Rioolheffing innen? Terwijl er geen gemeentelijk rioolstelsel volgens raadsbesluit 21 februari 2002 was?

Tijdens een overleg, voor 2005, met Schap gaf hij aan "we willen niet dat de Velsense bewoners de dupe worden van het conflict Velsen-Schap", ik v - hem daar dankbaar voor, kon de bewoners vertellen, betaal die E815,00 dan zijn we in ieder geval aangesloten op het stelsel van het Schap, maar wacht tot de rekening van Velsen op de mat ligt. roeg wel:"Jan als Velsen rioolheffing gaat innen , meld je me dat dan?
Duidelijk, Schap was klaar met Velsen, begrijpelijk.
Vast staat, Schap is in wezen een "bedrijf" en moet alleen verantwoordelijkheid afleggen aan het bestuur gemeenschappelijke regeling.

Voor ik verder ga, het volgende is van belang.

2002. Hierboven vermeld: College vraagt de raad een budget enz. enz.
Dan is de conclusie gerechtvaardigd:
in zijn gelederen heeft overleg gevoerd met Schap. Alle knelpunten besproken. Heeft overeenkomst afgesloten met Schap met een sluitend traject voor een gemeentelijk rioolstelsel. Dan een begroting opgemaakt door college en O.W. Met dit pakket naar de raad, krijgt fiat via een raadsbesluit, kan zonder problemen worden uitgevoerd en klaar zijn voor 1 januari 2005. Maar zo is het niet gelopen, wie bedriegt nu wie?
Tijd dringt, de overheid verlangt 1 januari 2005, al is er maar voor 1 januari 2005 begonnen met uitvoering. Daardoor ontstaat de noodsprong "Schap mogen wij onze rioolpompen aansluiten? Enz.
Weer het gevolg van vertragend gedrag.
Er ontstaat een traject 2007-2018.
Schaps standpunt : Velsen moet het rioolstelsel overnemen, is haar kerntaak. We wachten af.
Velsens standpunt: "onze kerntaak is, zo lang mogelijk de verantwoordelijkheid voor ons uit schuiven. Dat lukt tot 2017.
Snels standpunt : De tijd dringt, ik ben bijna 84. Ik moet dit openbaar maken. Ik gruwel van de gedachte dat het college van B.enW. en O.W. met in zijn gelederen misschien hoopten op mijn vertrek voor eeuwig en dat deze zaak in de doofpot verdwijnt.

4 van 8

Ik had mij losgemaakt van de belangenvereniging BNS om op eigen titel verder te gaan. Het is toch afschuwelijk dat de laatste 10 jaar alle huishoudens in Velsen rioolheffing moesten betalen en dat ik, door bestuurlijk onvermogen en egogedrag, zie hierboven, niet kon worden aangeslagen.

Ik dien op 3 oktober 2017 een WOB verzoek in, hier een kopie van het antwoord van Velsen 19 oktober 2017. Voor kenners is dit duidelijk, voor kennelijk niet.
Gewoon de stukken (afschriften) sturen, ik kom niet praten, ik ervaar dit als "achterkamertjes gedrag".
Er volgen diverse brieven tussen Jan Snel en ,jurist van Velsen. Aardig, maar ik wil de kopieen van overeenkomsten hebben. Zijn er niet volgens college B.enW. Velsen.
Blijft 1 conclusie over, handje klap, heimelijke afspraken. Er zijn dus de afgelopen 10 jaar per jaar geen rekeningen van het Schap, voor het gebruik van het rioolstelsel Schap, naar Velsen gestuurd, gebaseerd op een officiele overeenkomst (die had ik dan moeten kunnen ontvangen op basis van mijn WOB verzoeken, die nog steeds niet beantwoord zijn).
Kort geleden neemt het Bestuur van de gemeenschappelijke regeling (incl. Velsen) een deskundig bureau in de arm om de financiele handel en wandel van het dagelijks uitvoerend bestuur onder de loupe te nemen en een rapport uit te brengen. Dat is gebeurd. Alle gemeentes krijgen een kopie om te beoordelen.
U allen van de gemeentes die dit leest moet toch gezien hebben of in die 10 jaar geld is ontvangen van Velsen?
Wel geld ontvangen, waar is dan de overeenkomst (WOB verzoek)
Geen geld ontvangen, dan heeft Velsen geld verdiend c.q.in zijn zak gehouden.
Of was er de afspraak: dit verrekenen we wel als we het eens worden over de overname riool?
Dat duurt al 13 jaar.
Dan is de bestuurlijke chaos compleet.

7 november 2017 een maand na mijn WOB verzoek ligt een brief van Velsen op de mat.
Na kort overleg Velsen-Schap gaat Velsen rioolstelsel Schap overnemen. Dat is zeker kort van 2002 t/m januari 2018.
Zodra de Gemeente het stelsel heeft overgenomen, zal Velsen u een aanslag rioolheffing opleggen.
Dat is logisch uiteraard vanaf 1 januari 2018.
Een laatste brief van College B.enW Velsen d.d. 15 december 2017 , zie bijlage met reactie op de bijlage 2 achterzijde.
Op 3 februari 2018 nog niets vernomen. Dit is schandalig. B.enW. het is uw voorstel om er een WOB verzoek van te maken, ik ging accoord. U schrijft doodleuk "binnen 4 weken "!! Enz.
Burgemeester wie bent u dat u zich kunt permiteren de WOB wet te negeren, terwijl u de wettelijke regels vermeld!.
Leest u eens motie 30 raadsvergadering 20 juli 2017 over de WOB, u moet zich juist inspannen om binnen de termijn te reageren en u doet dit niet.
Het zal wel aan mijn leeftijd en opvoeding liggen, Burgemeester, ik ervaar dit als beschamend en zeer onfatsoenlijk.
Een groot college neemt zijn verantwoordelijkheid en had deze kwestie voor 2005 volgens raadsbesluit 21 februari 2002 nr.26 uitgevoerd, zoals Annett Baerveldt bedoelde in de motie 2004.
Blijft de vraag, heeft Velsen geld betaald aan het schap voor gebruik riool of niet?
Aan u lezer om de waarheid boven tafel te krijgen of u doet een plas en alles enz. enz.
Velsen wilde niet openbaar maken, vandaar deze open brief. Want omdat de gemeente Velsen geen eerlijke opening van zaken geeft zoals dat volgens de WOB verplicht is, kan ik niet anders dan dat maar te doen.

GEMEENTE VELSEN

Bijlage 1

De heer J. Snel

OPENBARE WERKEN

Gemeente Velsen
Dudokplein 1
1971 EN IJMUIDEN
T 14 0255
F 0255 567 760
www.velsen.nl
E info@velsen.nl
Correspondentieadres
Postbus 465
1970 AL IJmuiden

Uw kenmerk	Ons kenmerk	Voor informatie	Bijlagen	Datum
	26376-2017			19 oktober 2017

Onderwerp Wob-verzoek

Geachte heer Snel,

Op 3 oktober 2017 ontvingen wij uw brief. Met deze brief verzoekt u om informatie op grond van de Wet openbaarheid van bestuur. U verzoekt om informatie over:

1. Alle documenten die betrekking hebben op het besluit van de gemeente om niet overeenkomstig de toezegging aan de bewoners rioolwater te gaan vervoeren naar de zuiveringsinstallaties van Rijnland maar om te kiezen voor aansluiting op het rioolsysteem van het Recreatieschap
2. De overeenkomst die de gemeente Velsen sloot c.q. de afspraken die de gemeente maakte met het recreatieschap Spaarnwoude met betrekking tot:
    a. Het aanleveren van in te zamelen rioolvuil afkomstig van de woningen van J. Snel e.o
    b. De vervoersgarantie dat dit rioolvuil zonder overstort in het openbare water wordt vervoerd naar de Rioolzuivering Rijnland in Velsen-Zuid
    c. Het leveren van elektra t.b.v. de door Velsen geplaatste pompkasten bij de woningen.

Wij kunnen uw verzoek niet goed beantwoorden. De heer heeft u telefonisch benaderd en u uitgenodigd om uw verzoek te bespreken en meer duidelijkheid te krijgen over uw verzoek. U heeft daarbij aangegeven niet in overleg te willen met de gemeente.

Daarmee beantwoorden wij uw verzoek als volgt.
Ad 1. Er is door de gemeente geen besluit genomen met daarin het besluit om aan te sluiten op het rioolsysteem van het Recreatieschap. Er zijn omstreeks 2003 een paar besluiten genomen. Hieronder valt het besluit van de raad om het plan van aanpak sanering ongezuiverde lozingen vast te stellen en uitvoeringsbudget beschikbaar te stellen.

Ad 2. Er is tussen de gemeente Velsen en het Recreatieschap geen overeenkomst gesloten over het aanleveren van ingezameld afvalwater. Ook bestaat er geen vervoersgarantie waarbij afvalwater zonder overstort wordt afgevoerd. Ten slotte bestaat er geen overeenkomst tussen de gemeente en het Recreatieschap over de leverantie van elektra.

Wij willen u graag van dienst zijn, maar kunnen u niet de gevraagde documenten sturen, omdat deze documenten niet bestaan. Wij kunnen niet anders besluiten dan om uw verzoek af te wijzen omdat wij niet beschikken over de gevraagde documenten. Wij zijn graag bereid om in overleg te bekijken welke documenten u nodig heeft. U kunt daarvoor contact opnemen met de heer ' Hij is bereikbaar via

Wij gaan er vanuit u hiermee voldoende te hebben geïnformeerd.

Hoogachtend,
Burgemeester en wethouders van Velsen
namens dezen,
Openbare Werken

Mevr. S. Duin

Op grond van artikel 7:1 en 6:7 van de Algemene wet bestuursrecht kunt u tegen dit besluit binnen 6 weken na verzending een gemotiveerd bezwaarschrift indienen bij het bestuursorgaan dat het besluit genomen heeft (de gemeenteraad, het college van burgemeester en wethouders of de burgemeester).
Bij verzending van het bezwaarschrift per post moet het bezwaarschrift voor het einde van deze termijn ter post worden bezorgd aan het adres Postbus 465, 1970 AL IJmuiden. Het is dan bovendien noodzakelijk dat het niet later dan een week na afloop van de termijn is ontvangen. Het bezwaarschrift moet worden ondertekend en voorzien van:

a. uw naam en adres;
b. de dagtekening;
c. een kopie van het besluit waartegen het bezwaar is gericht;
d. de gronden van het bezwaar.

Bij verzending van het bezwaarschrift langs elektronische weg, kunt u gebruik maken van het hiervoor bestemde elektronische formulier op onze website www.velsen.nl. Dit formulier werkt alleen in combinatie met het inloggen via DigiD. Ook hier geldt dat het bezwaarschrift binnen de termijn van 6 weken moet zijn ontvangen.

Een bezwaarschrift schorst de werking van het besluit niet.
p grond van artikel 8:81 van de Algemene wet bestuursrecht kunt u de voorzieningenrechter van de rechtbank Noord-Holland, locatie Haarlem, sector Bestuursrecht, Postbus 1621, 2003 BR Haarlem, verzoeken een voorlopige voorziening te treffen indien onverwijlde spoed, gelet op de betrokken belangen, dat vereist. Voorwaarde is wel dat u ook bezwaar heeft aangetekend.

Een verzoekschrift tot voorlopige voorziening kunt u ook digitaal indienen bij genoemde rechtbank via http://loket.rechtspraak.nl/bestuursrecht. Daarvoor moet u wel beschikken over een elektronische handtekening (DigiD). Kijk op genoemde site voor de precieze voorwaarden.

GEMEENTE VELSEN

Bijlage 2

De heer J. Snel

ALGEMENE ZAKEN

Gemeente Velsen
Dudokplein 1
1971 EN IJMUIDEN
T 14 0255
F 0255 567 760
www.velsen.nl
E info@velsen.nl
Correspondentieadres
Postbus 465
1970 AL IJmuiden

Uw kenmerk	Ons kenmerk	Voor informatie	Bijlagen	Datum
	26376-2017			15 december 2017

Onderwerp Uw brief van 30 november 2017

Geachte heer Snel,

Op 4 december 2017 ontvingen wij uw brief van 30 november 2017. Op 15 december 2017 heeft u telefonisch contact gehad met onze medewerkster . Tijdens dit gesprek is besproken dat wij uw brief van 30 november 2017 opvatten als een nieuw verzoek op grond van de Wet openbaarheid van bestuur (hierna: Wob).

Binnen vier weken na ontvangst van uw verzoek ontvangt u antwoord. Mocht de beantwoording van uw verzoek om welke reden dan ook langer duren, dan ontvangt u een tussenbericht.

Heeft u vragen over deze brief en/of over uw verzoek. Dan kunt u contact opnemen met de in de aanhef genoemde medewerkster.

Hoogachtend,
Burgemeester en wethouders van Velsen
namens dezen,
afdelingsmanager Algemene Zaken

PS

J.Snel,

INGEKOMEN 16 FEB. 2018

Aan: College van BenW Gemeente Velsen,

Dudokplein 1,
IJmuiden.

Velsen, 22 januari 2018

Betreft: Uw brief d.d. 15 december 2017, 26376-2017.

Mevr.

Ik heeft begrepen dat u heeft benaderd om een WOB verzoek van mijn brief d.d.30 november 2017 te maken.
Binnen 4 weken geen enkel levensteken, u gebeld, u zou weer contact opnemen met

Tot op heden niets gehoord.

, ik ben er van overtuigd dat u uw werk correct doet, maar u kent waarschijnlijk in de kern niet goed, ik wel, al sinds 2002.
Zodra het moeilijk wordt gaat hij over tot zwijgen, begrijpt zaken opeens niet, stukken zijn er niet meer, vertragende tactiek.

Lijkt me voor u irritant, u benadert mij correct, bevestigt zaken via een schrijven, u zoekt weer contact met

stopt u maar, u redt het helaas niet.

Ik heb een brief geschreven naar BenW t.a.v. hr. Dooyes, leest u deze maar.

Ik ga over op het schrijven van een open brief over deze zaak.

Bedankt voor uw aandacht en moeite.

Met vriendelijke groeten,

Hoogachtend,

J.Snel

Provincie Noord-Holland

POSTBUS 3007 | 2001 DA HAARLEM

Provinciale Staten van Noord-Holland
door tussenkomst van de statengriffier mw. drs. K. Bolt

Dreef 3, tweede etage
2012 HR HAARLEM

INGEKOMEN 21 MAART 2018

Gedeputeerde Staten

Uw contactpersoon
mw F.C.M. Kuipers
BEL/IOT

Telefoonnummer +31235143868
kuipersf@noord-holland.nl

Verzenddatum

21 MAART 2018

Kenmerk
1047557/1047559

Uw kenmerk

Betreft: Vervolg Nieuw-West Airport Express - Werk-en-de-Luchthaven

Geachte leden,

Ter uitvoering van art. 167, tweede lid, van de Provinciewet (inzake de actieve informatieplicht) zenden wij u het volgende toe: De notitie Vervolg Nieuw-West Airport Express: Werk-en-de-Luchthaven.

In januari 2016 bent u door ons bij brief kenmerk 272954/754911 geïnformeerd over het project Nieuw-West Airport Express en het vervolg hiervan. Daarbij hebben wij aangegeven dat wij voor het project Nieuw-West Airport Express 2.0 een subsidie van € 200.000 hebben verleend.

Via de twee projecten Nieuw-West Airport Express hebben ruim 225 deelnemers hun weg gevonden naar een baan op de luchthaven maar ook daarbuiten. Ook de succesvolle plaatsingen buiten Schiphol worden meegeteld. Hoewel deze niet direct waarde toevoegen aan de luchthaven, zijn de personen om wie het gaat geactiveerd, hebben waarde aan hun eigen CV toegevoegd en een zinvolle bestemming elders gevonden.

Wij hebben bij de subsidieverlening de voorwaarde gesteld dat de kennis die wordt opgedaan met de projecten ook kan worden ingezet voor andere wijken/plaatsen dan alleen Amsterdam Nieuw-West en dat dit onderdeel moet worden van de reguliere werkzaamheden.

Door Luchtvaart Community Schiphol is gekeken op welke wijze een vervolg kan worden gegeven aan de projecten Nieuw-West Airport Express waarbij voldaan wordt aan de door ons gestelde voorwaarden. Daarbij is tevens gekeken welke aanknopingspunten voor innovatieve projecten om de arbeidsmarkt van de luchthaven duurzaam te versterken, de leerervaringen van de twee trajecten Nieuw-West Airport Express bieden.

Het vervolg van de projecten Nieuw-West Airport Express, het programma Werk-en-de-Luchthaven, richt zich op verschillende velden. De bedrijven op en rond de luchthaven hebben behoefte aan voldoende personeel dat optimaal gekwalificeerd is om werkzaamheden veilig, duurzaam en met plezier uit te voeren. Aangezien er in de omgeving

Postbus 3007
2001 DA Haarlem
Telefoon (023) 514 3143
Fax (023) 514 3030

Houtplein 33
2012 DE Haarlem
www.noord-holland.nl
Kvk nummer 34362354
Btw nummer NL.0010.03.124.B.08

van Schiphol mensen zijn die aan de zijlijn van de arbeidsmarkt staan, zijn zij een interessante groep om in te zetten in het arbeidsproces. Bij het programma wordt uitgegaan van een programma met specifieke doelgroepen zoals bijvoorbeeld jongeren en 50 plussers.

Om dit programma mogelijk te maken wordt door ons een subsidie van € 200.000 verleend.

Hoogachtend,

Gedeputeerde Staten van Noord-Holland,

provinciesecretaris

R.M. Bergkamp

voorzitter

J.W. Remkes

1 bijlage

Notitie Vervolg Nieuw-West Airport Express: Werk-en-de-Luchthaven

Vervolg Nieuw-West Airport Express: Werk-en-de-Luchthaven

1. Inleiding

Een aantal jaar geleden is er sprake geweest van een toename van het aantal klachten van geluidsoverlast door vliegtuigen in Amsterdam Nieuw West. Dit was o.a. te verklaren door gewijzigde vliegroutes. De positieve bijdrage die Schiphol kan leveren aan de problematiek in Nieuw West, zoals de hoge werkloosheid, is nauwelijks bekend. De uitdaging was dan ook dat de inwoners naast de lasten, ook de lusten van de nabijheid van Schiphol, zoals de werkgelegenheid, inzien.

2. Project Nieuw West Airport Express

Eind 2013 is door Luchtvaart College Schiphol (LCS - thans Luchtvaart Community Schiphol) een aanvraag bij de provincie ingediend voor subsidie voor het project Nieuw West Airport Express. Het project is een gezamenlijk initiatief van Luchtvaart Community Schiphol, stadsdeel Nieuw-West en de provincie.

De reden om die extra inzet te plegen voor het stadsdeel Nieuw West komt voort uit de toename van het aantal klachten van geluidsoverlast door vliegtuigen in Nieuw West. De positieve bijdrage die Schiphol kan leveren in het zoeken naar oplossingen voor deze problematiek in Nieuw West, zoals de hoge werkloosheid, wordt nauwelijks erkent. Veelal is bij mensen onbekend welke bedrijven op Schiphol actief zijn, wat het werk inhoudt en welke banen er zijn. Daardoor is het voor bedrijven ook moeilijk om mensen met de juiste kwalificaties te vinden. De bedrijven op Schiphol hebben met Nieuw West een groot arbeidspotentieel in de buurt; met dit project wordt een gezamenlijke inspanning gedaan om het arbeidspotentieel in Nieuw West te matchen aan de vraag naar arbeid op Schiphol. Mensen uit stadsdeel Nieuw West maken daarbij kennis met de (verborgen) beroepen op de luchthaven en worden klaargestoomd voor de arbeidsmarkt via trainingen.

De provincie heeft voor het project een subsidie verleend van € 200.000. De uitvoering van het project was in handen van Luchtvaart Community Schiphol en het Nieuw-West. In 2014 is gestart met het project.

Voor de werkzaamheden die Nieuw West voor haar rekening nam, is StartPunt Nieuw West ingezet. Het StartPunt is een ‘winkel’ waar werkzoekenden terecht kunnen voor vragen, advies, hulp, cursussen, projecten. Het stadsdeel beoogt hiermee de kansen van werkzoekenden te verbeteren. Er wordt nauwe samenwerking gezocht met het bedrijfsleven, in en buiten het stadsdeel. Daarbij wordt gekeken naar kansrijke situaties: waar is personeelsschaarste en kunnen we hierin een rol spelen? Het stadsdeel heeft voor de verbetering van de leefbaarheid er alle baat bij om (langdurige) werkloosheid te bestrijden en heeft hier diverse successen mee geboekt. De laagdrempeligheid van StartPunt biedt perspectief voor de werving van kandidaten voor Nieuw-West Airport Express. StartPunt kreeg de beschikking over een kracht die zich volledig kon richten op het promoten van het project en het werven en selecteren van kandidaten.

Luchtvaart Community Schiphol heeft intensieve contacten met het bedrijfsleven op en rond de luchthaven. Net als StartPunt is het Luchtvaart Community geen uitzend- of arbeidsbureau (en ook géén school) maar is het een netwerk voor bedrijven uit verschillende sectoren. Mobiliteitsvraagstukken voor huidig personeel, en kwantitatieve/ kwalitatieve vraag voor toekomstig personeel staan centraal in de dagelijkse werkzaamheden.

Kandidaat-deelnemers van het project kregen een door Luchtvaart Community Schiphol ontwikkeld oriëntatieprogramma genaamd 'Airport Experience' waarbij kennis gemaakt werd met de activiteiten op Schiphol. Daarnaast zijn kandidaten persoonlijk begeleid bij de ontwikkeling van persoonlijke vaardigheden. Waar noodzakelijk om aan de slag te gaan bij een bepaald bedrijf, is een specifieke training aangeboden. Aangezien Engels de voertaal in de luchtvaart is en in veel functieprofielen op Schiphol eisen worden gesteld aan vaardigheden Engels, is een aantal trainingen Engels aangeboden.

Na de 1,5 jaar dat het eerste project Nieuw West Airport Express heeft gelopen zijn van de 146 mensen die geïnteresseerd waren in het project 92 deelnemers aan het werk gekomen of volgden een opleiding, 20 mensen is door het Startpunt van Nieuw West een alternatief – buiten de luchthaven - aangeboden en 24 mensen waren toen nog op zoek naar een baan. De conclusie is dan ook dat de aanpak van het project heeft gewerkt.

Het project is na de afronding in juni 2015 geëvalueerd. In de evaluatie is het volgende naar voren gekomen:

- Deelnemers hebben geleerd om gericht naar werk , dat bij hun ervaring, interesse en vaardigheden past, op zoek te gaan.
- Deelnemers worden ook actief onder de aandacht gebracht van bedrijven die geen vacatures hebben, bijvoorbeeld omdat zij waarschijnlijk goed zouden passen in de bedrijfscultuur.
- Deelnemers hebben zich ingespannen om zich ook te oriënteren op sectoren waar zij voorheen niet aan hebben gedacht of die een negatief imago hebben.
- Er is veel tijd nodig om deelnemers 'arbeidsfit' te maken door middel van training van persoonlijke/sociale vaardigheden.
- Er is veel tijd nodig om deelnemers terdege voor te bereiden op sollicitatieprocedures en op nazorg na indiensttreding..

In het coalitieakkoord Ruimte voor Groei heeft het college zich uitgesproken voor een vervolg van het project Nieuw-West Airport Express.

3. Project Nieuw West Airport Express 2.0

Eind 2015 heeft de provincie nogmaals € 200.000 subsidie verleend voor het project Nieuw West Airport Express 2.0. In dit project is de succesvolle samenwerking tussen Nieuw West, Luchtvaart Community Schiphol en de provincie Noord-Holland voortgezet. Bij de opzet van het vervolg is gebruik gemaakt van de ervaringen van het eerste project.

In het eerste project is duidelijk geworden dat het matchen van mensen en baan/opleiding veel tijd kost en een individuele aanpak vraagt. Daarom is in dit project meer tijd in geraamd voor persoonlijke begeleiding van de deelnemers, en minder voor algemene trainingen en opleidingen over luchtvaartprocessen. Gedurende de gehele looptijd van het traject zijn inspanningen verricht om de verbinding met de bedrijven actueel te houden.

Dat deze aanpak succesvol is blijkt uit het feit dat 134 mensen aan een baan zijn geholpen.

De provincie heeft bij de subsidieverlening voor dit project een 3-tal voorwaarden gesteld, te weten:

- De kennis opgedaan met het project moet ook ingezet worden voor andere wijken/plaatsen
- De kennis moet onderdeel worden van de reguliere werkzaamheden.
- Voor 1 januari 2017 duidelijkheid geven over reguliere financiering van vervolgtrajecten na deze subsidieperiode, door de betrokken partijen (bedrijven en gemeenten) in de regio.

Deze voorwaarden zijn mede de basis voor een eventueel vervolg van Nieuw-West Airport Express.

4. Programma Werk-en-de luchthaven

Via de twee projecten Nieuw West Airport Express hebben 92 resp. 134 deelnemers hun weg gevonden naar werk op de luchthaven maar ook daarbuiten. Ook de succesvolle plaatsingen buiten Schiphol worden meegeteld. Hoewel deze niet direct waarde toevoegen aan de luchthaven, zijn de personen om wie het gaat geactiveerd, hebben waarde aan hun eigen cv toegevoegd en een zinvolle bestemming elders gevonden. Niet alle deelnemers passen in de luchthavenprocessen: onregelmatige diensten, reistijd, vitaliteit en flexibele contracten zijn voor deelnemers belangrijke factoren om te kiezen voor een baan op of buiten Schiphol. (zie ook bijlage: Evaluatie Nieuw-West Airport Express door Luchtvaart Community Schiphol)

Door Luchtvaart Community Schiphol is gekeken op welke wijze een vervolg kan worden gegeven aan de succesvolle projecten van Nieuw West Airport Express. Daarbij is gekeken welke aanknopingspunten voor innovatieve projecten om de arbeidsmarkt van de luchthaven duurzaam te versterken, de leerervaringen van de twee trajecten Nieuw-West Airport Express bieden. De voorwaarde zoals die is opgenomen in de subsidiebeschikking van de provincie om de kennis en ervaringen van de projecten in te zetten voor andere gebieden dan alleen Amsterdam Nieuw West is daarbij meegenomen.

Het vervolg van Nieuw West Airport Express richt zich op verschillende velden. De bedrijven op en rond de luchthaven hebben behoefte aan voldoende personeel dat optimaal gekwalificeerd is om werkzaamheden veilig, duurzaam en met plezier uit te voeren. Aangezien er in de omgeving mensen zijn die aan de zijlijn van de arbeidsmarkt staan zijn zij een interessante groep om in te zetten in het arbeidsproces. Bij een vervolg wordt niet meer uitgegaan van een project maar van een programma met specifieke doelgroepen. Daarbij kan worden gedacht aan:

- Jongeren
- Werkzoekenden 50 plussers met ervaring
- Een groep van heterogene samenstelling in leeftijd, ervaring en opleiding
- Groep vanaf 40 jaar met werkervaring en goede kennis van de Nederlandse taal

Doel van dit programma wordt om deze groepen aan werk te helpen zonder dat daarbij vooraf een streef aantal wordt genoemd.

De match tussen werkzoekenden en medewerkerszoekenden komt niet vanzelf tot stand. Op basis van het opgestelde Schipholprofiel informeert, interesseert en werft StartPunt Nieuw West mensen die mogelijk geschikt zijn om vacatures (zichtbaar en onzichtbaar) te vervullen. Luchtvaart Community Schiphol en haar netwerk zullen deze mensen vertrouwd maken met de luchthaven: hoe verlopen luchthavenprocessen, welke functies zijn er, welke openingen zijn er en wat is er nodig om succesvol aan de slag te gaan op de luchthaven?

Hoewel er binnen het programma verschillende projecten worden opgenomen, zal de werkwijze, die inmiddels twee keer tot succes heeft geleid ook hier worden gebruikt. De structuur ziet er als volgt uit:

Fasen	**Toelichting**
Informeren, interesseren, werven	StartPunt en mogelijk andere overheidsorganisaties. De potentiële deelnemers worden geïdentificeerd en met hen worden gesprekken gevoerd. Als zij in het Schipholprofiel passen, worden ze voorgedragen aan LCS.

Intake, screening	LCS voert intakegesprekken, en zal een screening aanvragen (onder voorbehoud van nieuwe regelgeving).
Oriëntatie	LCS organiseert een periode met oriëntaties op de luchthaven maar ook persoonlijke oriëntaties. Hierin wordt geïdentificeerd wat de deelnemers nodig hebben om arbeidsfit te worden. In de oriëntatiefase is een belangrijke rol weg gelegd voor bedrijven en instanties op en buiten de luchthaven.
Training	Er wordt een trainingsprogramma op maat gemaakt en naar behoefte. Hiermee worden de deelnemers arbeidsfit.
Werk	De deelnemers krijgen handreikingen om te solliciteren en worden hierin begeleid.
Coaching	Wanneer deelnemers aan het werk zijn wordt nazorg geboden, in het bijzonder voor mensen die niet (meer) vertrouwd zijn voor het arbeidsproces.
Evaluatie	Terugkoppeling over het verloop van het traject wordt gevraagd van betrokken partijen en deelnemers.
Rapportage, communicatie	De samenwerkende partners PNH, StartPunt en LCS hebben regulier overleg over voortgang van projecten. In de projectplannen wordt opgenomen hoe de rapportage wordt georganiseerd en welke communicatie zal worden ingezet om externe partijen te informeren.

Werkingsgebied: De projecten staan in principe open voor alle geïnteresseerde werkzoekenden uit de provincie Noord-Holland. Wel wordt rekening gehouden met eisen van bedrijven op de luchthaven ten aanzien van reisafstand woon/werkverkeer. Belangstellenden worden hier vroegtijdig over geïnformeerd.

Voor een vervolg wordt ingezet op de volgende gemeenten:

- Amsterdam – alle stadsdelen
- Haarlemmermeer
- Zaanstad
- Aalsmeer
- Amstelveen
- Uithoorn
- IJmond: Velsen, Beverwijk, Heemskerk
- Haarlem

Deze gemeenten liggen allen op een afstand van Schiphol die ook in principe voor werknemers bereisbaar is.

Partners: Investeringen in-kind door bedrijven en instanties zijn al toegezegd. StartPunt Nieuw-West maakt menskracht vrij om de werving van potentiële deelnemers uit te voeren. Bekeken wordt of het mogelijk is de om de kennis die nu aanwezig is bij het StartPunt Nieuw West vanuit de projecten Nieuw West airport Express in te schakelen voor het nieuwe programma Werk-en-de-luchthaven. Deze kennis is van essentieel belang gebleken voor het succes van Nieuw West airport Express. Deze kennis en expertise wordt dan gebruikt in bestaande of nieuw op te zetten loketten voor werkgelegenheidsprojecten/-activiteiten in de deelnemende gemeenten. Gemeenten die daarvan gebruik willen maken betalen dan voor de inzet van de functionaris van StartPunt Nieuw West.

Het programma Werk-en-de-luchthaven vraagt om een goede samenwerking tussen gemeenten, Luchtvaart Community Schiphol, het StartPunt Nieuw West en provincie.

Tijdens de uitvoering van het project wordt bezien op welke wijze de ervaringen van Luchtvaart Community Schiphol kunnen worden gedeeld met andere instanties die zich bezig houden met arbeidsmarkt en onderwijs in Noord-Holland. Luchtvaart Community Schiphol richt zich op de werkgelegenheid op Schiphol. Uitdaging wordt om de kennis en ervaring ten dienste van andere bedrijfstakken en delen van Noord-Holland te brengen.

5. Voorstel

De resultaten van de twee projecten die zijn uitgevoerd hebben laten zien dat de aanpak van Luchtvaart Community Schiphol en Nieuw West werkt. Mede door de provinciale bijdrage van € 400.000 zijn de afgelopen 4 jaar een paar honderd mensen geholpen om de weg te vinden op de arbeidsmarkt.

Luchtvaart Community Schiphol heeft samen met het StartPunt en de deelnemende bedrijven een voorstel voor een vervolg gemaakt. Voor de uitvoering van dit voorstel is een subsidie van de provincie noodzakelijk.

Van de provincie Noord-Holland is een financiële bijdrage gevraagd om tot uitvoering over te kunnen gaan. Uitgaande van 4 groepen met in totaal 100 deelnemers in een periode van januari 2018 tot maart 2019 wordt een bijdrage van € 248.000 gevraagd.

Op basis van de resultaten van de twee projecten die zijn uitgevoerd wordt een subsidie beschikbaar gesteld van € 200.000.

6. Cross-over met Arbeidsmarkt en Onderwijs

De werkwijze en de aanpak van de projecten Nieuw West Airport Express zijn zeer succesvol gebleken, ook en met name op het terrein van arbeidsmarkt en onderwijs. (Onderwijs in de zin van ‘Leven Lang Leren’). Deze componenten kunnen nog meer worden uitgelicht en benadrukt in de doorontwikkeling van Werk-en-de-luchthaven. De inzet voor de korte termijn (twee jaar) is gericht op de werkgelegenheid op Schiphol. Streven is om op de langere termijn de werkwijze waar nu goede ervaringen mee zijn opgedaan ook elders in Noord-Holland toe te passen. Daarbij kan o.a. gedacht worden aan de haven van Amsterdam of de kop van Noord-Holland.

Hiervoor zal de provincie samen met Luchtvaart Community Schiphol de mogelijkheden verkennen voor versteviging, aansluiting en stimulering van de samenwerking tussen de al bestaande ‘loketten’ in de regio: het Werkgeversservicepunt, Servicepunt Techniek en Het House of Skills.

Tevens willen we in deze aansluiting en samenwerking onderwerpen als ‘inclusieve arbeidsmarkt’, ’50 plus in de techniekssector’ en ‘social return’ meenemen en inbedden, en hierin de ervaring en werkwijze van Luchtvaart Community Schiphol als leidraad nemen.

Gemeente Amsterdam
Stadsdeel Nieuw-West

Luchtvaart Community Schiphol

Nieuw-West Airport Express

Nieuw-West Airport Express is een programma om mensen die aan de zijlijn van de arbeidsmarkt staan te ondersteunen bij het vinden van een baan of opleiding bij één van de bedrijven op Schiphol. Nieuw-West Airport Express is een samenwerking tussen Startpunt Nieuw-West, Luchtvaart Community Schiphol en de provincie Noord-Holland. Verborgen talenten uit het Amsterdamse stadsdeel Nieuw-West, die momenteel aan de zijlijn van de arbeidsmarkt staan, maken kennis met (verborgen) beroepen op Schiphol. Door middel van een innovatief programma positioneren de deelnemers zich zodanig dat zij kansrijk zijn om (weer) in het arbeidsproces te stappen. En met succes, inmiddels hebben meer dan 200 deelnemers aan het programma een bestemming gevonden op de (luchtvaart)arbeidsmarkt.

Met een groot netwerk op de luchthaven heeft Luchtvaart Community Schiphol een breed scala aan bedrijven kunnen enthousiasmeren mee te werken aan dit project. Zij hebben de deelnemers de gelegenheid gegeven om hun specifieke werkvloer te leren kennen, ook al hebben ze niet altijd geschikte vacatures voor de doelgroep. De deelnemers leren de verborgen beroepen op de luchthaven kennen en de bedrijven maken kennis met verborgen talenten die gemotiveerd zijn om aan de slag te gaan.

Win-win voor luchthaven en regio

Nieuw-West Airport Express richt zich op de versterking van de arbeidsmarkt op de luchthaven. Bedrijven op de luchthaven hebben behoefte aan goed gekwalificeerde medewerkers. Gezien de eisen die worden gesteld om te kunnen werken op de luchthaven, vooral in beveiligd gebied, is het geen eenvoudige opgave om voldoende personeel te kunnen werven.

De provincie heeft een veelheid van verantwoordelijkheden als luchthavenregio. Een florerende luchthaven in drukbevolkte regio vraagt bijzondere aandacht op tal van terreinen. De luchthaven is een belangrijke economische motor maar brengt ook veel ervaren overlast met zich mee. Een gezonde arbeidsmarkt kan de last die bewoners hebben verminderen. Toegang tot de luchthavenarbeidsmarkt is niet altijd gemakkelijk. Werkzoekenden hebben vaak moeite met het vinden van de juiste aanknopingspunten om aan de slag te kunnen gaan. Eenmaal aan het werk, zijn de meesten niet meer weg te denken op Schiphol. Het in balans brengen van de lasten en de lusten van de luchthaven is de taak van veel stakeholders, onder andere de provincie Noord-Holland. Een arbeidsmarkttraject voegt hier significante waarde toe.

Inwoners uit Amsterdam en omgeving kunnen door dit traject toegang krijgen tot de arbeidsmarkt van Schiphol. De lokale overheid heeft hier een groot belang bij. Startpunt Nieuw-West, opgericht ten behoeve van bewoners met vraagstukken op het gebied van werk en inkomen, is een laagdrempelige gemeentelijke organisatie die intensief contact heeft met bewoners en specifieke groepen kan identificeren. De projecten waarin Startpunt participeert zijn divers. Mochten bewoners hun arbeidsbestemming niet op Schiphol vinden, dan zijn er concrete alternatieven.

In 2015 waren 35.000 Amsterdammers werkloos en actief op zoek naar een baan (Amsterdam in cijfers, 2016). Ondanks de dalende werkloosheid, met name onder jongeren af is de werkloosheid nog altijd relatief hoog te noemen. Van alle jongeren met een laag opleidingsniveau en een niet-westerse herkomst is 25% werkloos. In Amsterdam kregen 19.530 mensen een WW-uitkering, 37.800 mensen een arbeidsongeschiktheidsuitkering en 38.159 huishoudens moesten rondkomen van een bijstandsuitkering. Daarmee was in 2015 ongeveer 15,5% van de Amsterdammers tussen de 15 en 65 jaar voor hun inkomen afhankelijk van een

uitkering. Dit is bijna 1% minder dan het jaar daarvoor. Bijna een kwart van de Amsterdamse huishoudens had in 2013 een ‘laag inkomen’, dat wil zeggen een inkomen van maximaal 120% van het wettelijk sociaal minimum. Dat zijn ruim 90.000 huishoudens en ruim 150.000 Amsterdammers. (Amsterdam in Cijfers, 2016, Ontwikkeling werkloze beroepsbevolking Amsterdam naar kenmerken, 2008-2015).

Pilot

Tussen januari 2014 en juni 2015 is gestart met een pilot programma Nieuw-West Airport Express. Dit programma bleek succesvol met als resultaat 92 deelnemers zijn doorgestroomd naar een betaalde baan. Dit succes heeft geleid tot een tweede programma met eenzelfde doel met tijdslijn 1 december 2015 tot en met 31 juli 2017. Het project is officieel afgesloten op 30 november 2017 met een werkbezoek van gedeputeerde Tekin, commissievoorzitter Ba^adoud, statenleden, bedrijven en deelnemers.

De vraag die met deze pilots beantwoord is, is dat de Provincie Noord-Holland, Startpunt Nieuw-West en Luchtvaart Community Schiphol gezamenlijk in staat zijn om talenten met een afstand tot de arbeidsmarkt te verbinden aan verborgen banen op de luchthaven. Het project is succesvol afgesloten: 134 deelnemers hebben waarde aan hun cv toegevoegd, hun netwerk vergroot en zijn gestart in een baan en/of opleiding. De economische crisis die begon tijdens de start van NWAE2.0 maakte het lastig om voldoende vacatures te vinden. Ondanks de moeizame arbeidsmarkt bij de start, is het project een groot succes geworden.

Programma, de details

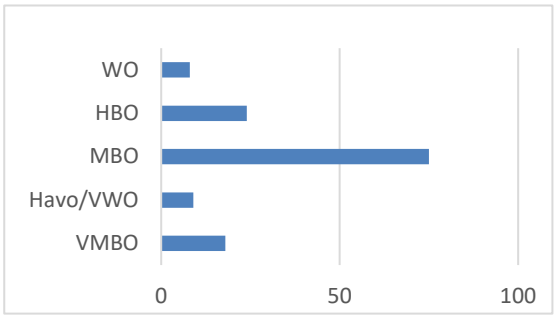

Alle deelnemers die interesse hebben om mee te doen aan Nieuw-West Airport Express wonen eerst een informatiebijeenkomst bij die georganiseerd wordt door Startpunt Nieuw-West. Luchtvaart Community Schiphol deelt tijdens de bijeenkomst alle ins en outs over het project en de specifieke eisen die werken op de luchthaven aan potentiele werknemers stelt. Na de informatiebijeenkomst wordt voor de geïnteresseerden een intakegesprek ingepland met Startpunt en aansluitend met Luchtvaart Community Schiphol. Tijdens de intakegesprekken wordt getoetst of het profiel van de kandidaat past op Schiphol, en beslist het Luchtvaart Community Schiphol of de kandidaat kan deelnemen aan het programma. De luchthaven hanteert een strikte screening voor alle medewerkers daarom toets het luchtvaart Community Schiphol tijdens het intake gesprek direct bij de kandidaat de voorwaarden.

Het programma is in groepen uitgevoerd. Nadat de deelnemers per groep waren geselecteerd, startte de oriëntatiefase. De deelnemers krijgen een algemene introductie van de luchthaven en de verschillende partijen/bedrijven. Ze werken in deze fase vooral aan zichzelf: wie ben ik, wat kan ik, wat wil ik. Zo leren ze op een andere manier naar zich zelf te kijken. Ze krijgen handreikingen om op een andere manier aan werk te komen, waar een traditionele sollicitatieprocedure geen soelaas biedt. Vervolgens leren de deelnemers bedrijven kennen in drie specifieke branches, namelijk orde & veiligheid, logistiek en hospitality. Bedrijfspresentaties en rondleidingen geven de deelnemers een beter beeld van wat er te

koop is. Bij de afronding van deze fase maken deelnemers duidelijk welk werk zij graag zouden doen of in welke branche ze graag een bijdrage willen leveren.

Na deze fase wordt een trainingsfase ingericht: wat is er nodig om aan de slag te kunnen gaan met sollicitaties: dit kunnen trainingen, cursussen of een opleiding zijn. In een enkel geval wordt er een individueel traject ingezet. Een groot aantal deelnemers spijkert de vaardigheden Engels bij, de taal op de luchthaven.

Dan begint het solliciteren. Samen met de begeleiders gaan deelnemers actief op zoek naar vacatures of melden zich bij bedrijven waarvan bekend is dat zij misschien in de gelegenheid zijn om nieuw personeel op te nemen. Met de betrokkenen wordt afgestemd wat de beste manier is om een bedrijf te benaderen. Ook uitzendbureaus hebben hier een rol in gespeeld. Naarmate het project vorderde, werd de weg naar de (grotere) bedrijven ook eenvoudiger.

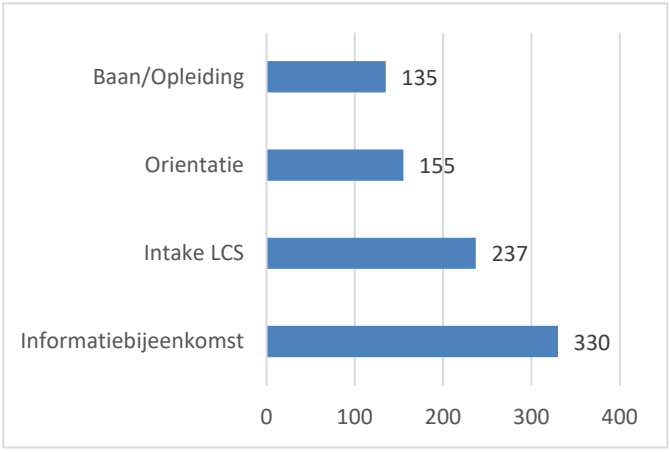

Zodra deelnemers een baan hebben gevonden worden zij nog steeds gevolgd. Sommigen moeten een lang traject van screening in, anderen kunnen tegen problemen aan lopen die ze niet bij hun werkgever durven of kunnen aankaarten.

Maatwerk

Wat maakt het project Nieuw West Airport Express zo bijzonder? Startpunt levert samen met Luchtvaart Community Schiphol maatwerk aan de deelnemers. Luchtvaart Community Schiphol motiveert de kandidaten om te kijken waar hun ambities liggen en wat goed bij hun past. Luchtvaart Community Schiphol geeft de kandidaten, middels een sollicitatie- en cv-training, handvatten om zelf actief te gaan solliciteren.

Elke deelnemer heeft zijn eigen unieke verhaal. Dit maakt het maatwerk ook noodzakelijk. Niet elke deelnemer heeft dezelfde interesses en behoeftes, Luchtvaart Community Schiphol probeert hier zo goed mogelijk op in te spelen.

In totaal zijn er 10 groepen gestart met deelnemers die allemaal hetzelfde doel voor ogen hebben, wat hulp kunnen gebruiken en vaak weer moeten worden ‘opgestart’. De groepen zijn heel divers, qua leeftijd (wisselend tussen 18 en 63 jaar), met verschillende achtergronden, verschillend werk- en opleidingsniveaus met verschillende redenen waarom zij werkzoekend zijn. Deze diversiteit leert ons dat deelnemers ook veel van elkaar leren, ze voelen zich gesteund door elkaar, zittende in hetzelfde schuitje.

Leerervaringen

- Deelnemers die niet gelijk een baan vinden willen graag contact houden. In de 2.0 versie is meer tijd besteed aan de organisatie van specifieke terugkomdagen. Deze terugkomdagen, met elke keer een specifiek onderwerp dan wel een bedrijfsbezoek, hebben een positieve bijdrage gegeven aan het gehele project.

- Door de duur van de intensieve screening die de organisaties op Schiphol moeten hanteren (meestal 8 weken), en waar de werkgevers geen grip op hebben, kan het lang duren voordat een aangenomen medewerker daadwerkelijk in dienst wordt genomen (afhankelijk van de uitkomst van de screening). De ervaring leert dat de meeste deelnemers van Nieuw-West Airport Express 2.0 moeite hebben om zo lang te wachten
- Bij deelname aan Nieuw-West Airport Express 2.0 worden de reiskosten niet vergoed. Voor de deelnemers die in de bijstand zitten is dit een obstakel, vaak is het een bedrag wat ze niet kunnen missen.
- Een groot deel van de werkzaamheden op Schiphol is seizoensgebonden. In de zomerpiek zijn er veel extra medewerkers nodig, dit wordt geregeld aan de hand van een flexibele schil via uitzendkrachten. Deze situatie kan zowel als een voordeel of als een nadeel gelden. In de zomerperiode is er erg veel behoefte aan medewerkers. De deelnemers die op zoek zijn naar zekerheid en een vast contract worden vaak teleurgesteld. In het najaar van 2017 is een nieuwe trend ingezet: de winterplanning van veel airlines is vergelijkbaar met de zomerplanning waardoor er minder piek/dalperiodes zijn.

- Uit ervaring is gebleken dat er geen grip is op deelnemers die niet komen opdagen. Voor elke informatiebijeenkomst is de vraag hoeveel mensen er aanwezig zijn. Het is gebleken dat het aantal personen dat zich inschrijft totaal geen indicatie geeft van het daadwerkelijk aantal kandidaten. Hetzelfde geldt ook voor de eerste week training op Schiphol. Na de intakegesprekken is er een lijst met deelnemers die gaan beginnen. Je merkt de eerste week van de training dat veel deelnemers niet komen en vaak is contact krijgen met die deelnemers erg lastig. Wat gebleken is, is dat intensief contact met de deelnemers, al in een vroeg stadium, helpt.
- Het is van belang om deelnemers die na herhaalde pogingen toch geen bestemming vinden op de luchthaven direct een alternatief traject aan te bieden. Zo worden teleurstellingen voorkomen en heeft iedere fase een duidelijk start- en eindpunt.
- Intensieve afstemming tussen Provincie Noord-Holland, Startpunt Nieuw-West en Luchtvaart Community loont. Om het project goed uit te voeren en waar nodig bij te sturen bleken gestructureerde en informele overlegmomenten van groot belang, ondanks dat het programma van te voren goed was afgestemd met elkaar.

Een vervolg

De succesvolle samenwerking met provincie, gemeente en de luchthaven smaakt naar meer. De leerervaringen zoals hierboven beschreven vormen hierbij een belangrijk startpunt. Hierbij hoeven de werkzaamheden van Startpunt Nieuw-West niet beperkt te worden tot de gemeentegrenzen van Amsterdam maar kunnen zij met hun expertise een belangrijke rol spelen bij de werving van deelnemers uit de regio. Ook kan Startpunt worden ingezet om als voorbeeld te dienen andere gemeenten in de Metropoolregio Amsterdam.

Het heeft de voorkeur om niet meer te plannen in grote aantallen voor een traject, maar een programma te ontwikkelen waarin doelgroep specifiek wordt gewerkt. LCS heeft ervaring

opgedaan met doelgroeptrajecten van een paar maanden. Hiermee kan nog meer worden ingespeeld om de individuele behoefte van de deelnemers. Ook voor deelnemende bedrijven is dit interessant. Zij worden in een korte termijn intensief betrokken, in plaats van een beschikbaarheid te houden gedurende de duur van het hele project zoals dat bij Nieuw-West Airport Express 2.0 het geval was (anderhalf jaar).

Om een nieuw traject succesvol af te ronden is het van belang dat er een herijking van de kennis over de arbeidsmarkt komt, vooral met de ervaring die is opgedaan met de deelnemende bedrijven. Waar voorheen weinig plaats was voor ervaren deelnemers, juist door de vergrijzende luchtvaartarbeidsmarkt, is er een hernieuwd enthousiasme om ouderen in te zetten. Hierbij is het ook belangrijk om de verschillende branches goed onder de loep te nemen. De vraag naar technisch/ict-personeel wordt steeds groter. Wanneer in een nieuw programma weer een trainingsdeel wordt ingebouwd, zou deze een langere periode moeten beslaan zodat de deelnemers een intensieve cursus of training kunnen volgen om een carrière in de techniek/ict te kunnen starten.